BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS
PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL
NEW SERIES, No. 1181.

योगशास्त्रम् ।

स्वोपज्ञविवरणालङ्कृतम् ।

THE YOGAŚĀSTRA,

With the commentary called
SVOPAJNAVIVARANA.

BY
SRI HEMACHANDRĀCHĀRYA.

EDITED BY
MUNI MAHĀRĀJA SRI DHARMAVIJAYA.

VOL. I., FASCICULUS I.

Calcutta:
PRINTED BY UPENDRA NATHA CHAKRAVARTI, AT THE SANSKRIT PRESS.
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.
1907.

LIST OF BOOKS FOR SA.

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENC

No. 57, PARK STREET, CACUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S AGENTS, Mr. BERNARD QUARIT

11, Grafton Street, New Bond Street, London, W., and

HARRASSOWITZ, BOOKSELLER, LEIPZIG, GERMA

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied.*

of the Fasciculi being out of stock.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series

*Advaita Brahma Siddhi, Fasc. 2, 4 @ /10/ each ... ... Rs.	1	
Advaitachintā Kaustubha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	1
*Agni Purāṇa, Fasc. 3-14 @ /10/ each	7	8
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5 ; Vol. II, Fasc. 1-5 ; Vol. III. Fasc. 1-5, Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /10/ each	14	6
Aitereya Cochana.	2	0
*Aṇu Bhāṣhya, Fasc. 2-5 @ /10/ each	2	8
Aphorisms of Sāṇḍilya, (English) Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
*Atharvana Upanishad, Fasc 2-5 @ /10/ each	2	8
Atmatattaviveka, Fasc. I. @ /10/ each	0	10
Açvavaidyaka, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Avadāna Kalpalatā, (Sans. and Tibetan) Vol. I, Fasc. 1-6 ; Vol. II. Fasc. 1-5 @ 1/ each...	11	0
A Lower Ladakhi version of Kesarsaga, Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
Bālam Bhaṭṭī, Vol. I, Fasc. 1-2, Vol 2, Fasc. 1 @ /10/ each	1	14
Baudhāyana S'rauta Sūtra, Fasc. Vol. I. 1-3 Vol. II, Fasc 1 @ /10/ each ...	2	8
*Bhāmatī, Fasc. 4-8 @ /10/ each	3	2
Bhāṭṭa Dīpikā Vol. I, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Brahma Sutra, Fasc. 1 @ /10/ each	0	10
Bṛhaddēvatā Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Bṛhaddharma Purāṇa Fasc 1-6 @ /10/ each	3	12
Bodhicaryāvatāra of Cāntideva, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Çatadūṣaṇī, Fasc. 1-2 @ /10/ each	1	4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-4 @ 2/ each	8	0
Çatapatha Brāhmaṇa, Vol I, Fasc. 1-7, Vol II, Fasc. I-5, Vol. III, Fasc. 1-7 Vol. 5, Fasc. 1-4 @ /10/ each	14	6
Çatasāhasrikā Prajnāpāramitā Part, I. Fasc. 1-12 @ /10/ each... ...	7	8
*Caturvarga Chintāmaṇi, Vol. II, Fasc. 1-25 ; Vol. III. Part I, Fasc. 1-18. Part II, Fasc. 1-10. Vol. IV. Fasc. 1-6 @ /10/ each	36	14
Çlockavartika, (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each	7	8
Srāddha Kriyā Kaumudī Fasc. 1-6 @ /6/ each	2	4
*Çrauta Sūtra of Āpastamba, Fasc. 6-17 @ /10/ each	7	8
Ditto Çānkhāyana, Vol. I, Fasc. 1-7 ; Vol. II, Fasc. 1-4, Vol. III, Fasc. 1-4 @ /10/ each ; Vol 4, Fasc. 1	10	0
Çrī Bhāshyam, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Dāna Kriyā kaumudī, Fasc. 1-2 @ /10/ each	1	4
Gadadhara Paddhati Kālasāra Vol. I, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Ditto Āchārasārah Vols. II, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1	14
Gobhiliya Grihya Sutra, Fasc. 3-12 @ /10/ each	6	4
Kāla Viveka, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Kātantra, Fasc. 1-6 @ /12/ each	4	8
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. 1-14 @ 1/4/ each	17	8
Kūrma Purāṇa, Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
Lalita-Vistara, (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
*Lalitavistara, Fasc. 3-6 @ /10/ each	2	8
Madana Pārijāta, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Mahā-bhāṣya-pradīpōdyōta, Vol. I, Fasc. 1-9 ; Vol. II, Fasc. 1-12 Vol. III, Fasc. 1-6 @ /10/ each	16	14
Manuṭīkā Sangraha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Mārkaṇḍēya Purāṇa, (English) Fasc. 1-9 @ 1/- each	9	0
*Markandeya Purana, Fasc. 4-7 @ /10/ each	2	8
*Mimāṁsā Darçana, Fasc. 3-19 @ /10/ each	10	10
Nyāyavārtika, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12

अर्हम्

श्रीवृद्धिचन्द्रगुरुभ्यो नमः।

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्य्यप्रणीतं

योगशास्त्रम्।

स्वोपज्ञविवरणसहितम्।

प्रणम्य सिद्धाद्भुतयोगसम्पदे श्रीवीरनाथाय विमुक्तिशालिने।
स्वयोगशास्त्रार्थविशेषनिर्णयो भव्यावबोधाय मया विधास्यते ॥१॥

तस्य चायमादिश्लोकः—

नमो दुर्वाररागादिवैरिवारनिवारिणे।
अर्हते योगिनाथाय महावीराय तायिने ॥ १ ॥

अत्र महावीरायेति विशेष्यपदम्। विशेषेण ईरयति क्षिपति कर्म्माणीति वीरः।

विदारयति यत्कर्म्म तपसा च विराजते।
तपोवीर्य्येण युक्तश्च तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥

इति लक्षणाद्विरुक्ताद्वा वीरः महांश्चासावितरवीरापेक्षया वीरश्च महावीरः इदं च जन्ममहोत्सवसमये तनुशरीरोऽयं कथं जलप्राग्भारभारं सोढेति शक्रशङ्काशङ्कुसमुद्धरणाय भगवता वाम-

चरणाङ्गुष्ठनिपीडितसुमेरुशिखरप्रकम्पमानमहीतलोच्छलितसरित्-पतिक्षोभशङ्कितशक्राखण्डलभाण्डोदरदर्शनप्रयुक्तावधिज्ञानज्ञातप्रभावा-तिशयविस्मितेन वास्तोष्पतिना नाम निर्ममे महावीरोऽयमिति। तत्पुनरनादिभवप्ररूढप्रौढकर्म्म[1]समुन्मूलनबलेन यथार्थीकृतञ्च भगवता। वर्द्धमान इति तु नाम मातरपितराभ्यां कृतम्। श्रमणो-देवार्य इति च जनपदेन। तस्मै नम इति सम्बन्धः। शेषाणि विशेषणानि। तैस्तु सद्भूतार्थप्रतिपादनपरैश्चत्वारो भगवदतिशयाः प्रकाश्यन्ते तत्र पूर्वार्हन्नापायापगमातिशयः। अपायभूता हि रागादयस्तदपगमेन भगवतः स्वरूपलाभः।१। अर्हते इत्यनेन च सकलसुरासुरमनुजजनितपूजाप्रकर्षवाचिना पूजातिशयः।२। योगिनाथायेत्यनेन तु ज्ञानातिशयः योगिनोऽवधिजिनादयस्तेषां नाथो विमलकेवलबलावलोकितलोकालोकस्वभावो भगवानेव।३। तायिने इत्यनेन तु वचनातिशयः।४। तायी सकलसुरासुर-मनुजतिरश्चां पालकः। पालकत्वं च सकलभुवनाभयदानसमर्थ-[2]समग्रभाषापरिणामिधर्म्मदेशनाद्वारेण भगवत एव। पालकत्व-मात्रं तु स्वापत्यादेर्य्याघ्रादीनामपि सम्भवति। तदेवं चतुरति-शयप्रतिपादनद्वारेण भगवतो महावीरस्य पारमार्थिकी स्तुतिरभिहितेति॥ १॥

पुनर्योगगर्भां स्तुतिमाह—

---

(१) ख -अपनयन-। (२) ख ग -सर्व-।

पन्नगे च सुरेन्द्रे च कौशिके पादसंस्पृशि ।
निर्विशेषमनस्काय श्रीवीरस्वामिने नमः ॥ २ ॥

पन्नगस्य कौशिकत्वं पूर्वभवस्थितकौशिकगोत्रत्वेन। बुध्यस्व कौशिकेति भगवता तथैव भाषितत्वेन च सुरेन्द्रस्य तु कौशिकत्वं कौशिकाभिधानात्। पादस्पर्शश्च पन्नगस्य दशनबुद्ध्या सुरेन्द्रस्य च भक्त्यतिशयेन। निर्विशेषमनस्कत्वं च भगवतो द्वेषरागविशेषरहितत्वेन माध्यस्थ्यात् ॥

सम्प्रदायगम्यश्चायमर्थस्तथाहि—

श्रीवीरः प्राणतस्वर्गपुष्पोत्तरविमानतः ।
पूर्वजन्मार्जितोर्जस्वितीर्थकृन्नामकर्मकः ॥ १ ॥
ज्ञानत्रयपवित्रात्मा सिद्धार्थनृपवेश्मनि ।
त्रिशलाकुक्षौ सरस्यां राजहंस इवागमत् ॥ २ ॥ (युग्मं)
सिंहो गजो वृषः साभिषेकश्रीः स्रक् शशी रविः ।
महाध्वजः पूर्णकुम्भः पद्मसरः सरित्पतिः ॥ ३ ॥
विमानं रत्नपुञ्जश्च निर्धूमाग्निरिति क्रमात् ।
देवी चतुर्दशस्वप्नानपश्यत्तत्र गर्भगे ॥ ४ ॥
त्रैलोक्योद्योतकृद्देवदानवासनकम्पकृत् ।
अपि नारकजन्तूनां क्षणदत्तसुखासिकम् ॥ ५ ॥
प्रभुः सुखं सुखेनैव जन्म प्राप शुभे दिने ।
तत्कालं दिक्कुमार्यश्च सूतिकर्माणि चक्रिरे ॥ ६ ॥

---

(१) ख ग -भूत- ।

अथ जन्माभिषेकाय त्रैलोक्येऽपि जगत्प्रभुम् ।
मेरुमूर्ध्नि सुधर्मेन्द्रः सिंहासनमशिश्रियत् ॥ ७ ॥
इयन्तं वारिसम्भारं कथं स्वामी सहिष्यते ।
इत्याशशङ्के शक्रेण भक्तिकोमलचेतसा ॥ ८ ॥
तदाशङ्कानिरासाय लीलया परमेश्वरः ।
मेरुशैलं वामपादाङ्गुष्ठाग्रेण न्यपीडयत् ॥ ९ ॥
शिरांसि मेरोरनमन्नमस्कर्त्तुमिव प्रभुम् ।
तदन्तिकमिवायातुमचलंश्च कुलाचलाः ॥ १० ॥
अतुच्छमुच्छलन्तिस्म स्नात्रं कर्त्तुमिवार्णवाः ।
विवेपे सत्वरं तत्र नर्त्तनाभिमुखेव भूः ॥ ११ ॥
किमेतदिति सञ्चिन्त्यावधिज्ञानप्रयोगतः ।
लीलायितं भगवतो विदाञ्चक्रे बिडौजसा ॥ १२ ॥
स्वामिन्ननन्यसामान्यं सामान्यो मादृशो जनः ।
विदाङ्करोतु माहात्म्यं कथङ्कारं तवेदृशम् ॥ १३ ॥
तन्मिथ्यादुष्कृतं भूयाच्चिन्तितं यन्मयाऽन्यथा ।
इतीन्द्रेण ब्रुवाणेन प्रणेमे परमेश्वरः ॥ १४ ॥
सानन्दं वादितातोद्यं चक्रे शक्रैर्जगद्गुरोः ।
तीर्थगन्धोदकैः पुण्यैरभिषेकमहोत्सवः ॥ १५ ॥
अभिषेकजलं तत्तु सुरासुरनरोरगाः ।
ववन्दिरे मुहुः सर्वाङ्गीणं च परिचिक्षिपुः ॥ १६ ॥
प्रभुस्नात्रजलालीढा वन्दनीया मृदप्यभूत् ।
गुरूणां किल संसर्गाद्गौरवं स्याल्लघोरपि ॥ १७ ॥

निवेश्येशानशक्राङ्के सौधर्म्मेन्द्रोऽप्यथ प्रभुम् ।
स्नपयित्वा[1]ऽर्च्चयित्वारात्रिकं कृत्वेति तुष्टुवे ॥ १८ ॥
नमोऽर्हते भगवते स्वयम्बुद्धाय वेधसे ।
तीर्थङ्करायादिकृते पुरुषेषूत्तमाय ते ॥ १९ ॥
नमो लोकप्रदीपाय लोकप्रद्योतकारिणे ।
लोकोत्तमाय लोकाधीशाय लोकहिताय ते ॥ २० ॥
नमस्ते पुरुषवरपुण्डरीकाय शम्भवे ।
पुरुषसिंहाय पुरुषैकगन्धद्विपाय ते ॥ २१ ॥
चक्षुर्दायाभयदाय बोधिदायाध्वदायिने ।
धर्म्मदाय धर्म्मदेष्ट्रे नमः शरणदाय ते ॥ २२ ॥
धर्म्मसारथये धर्म्मनेत्रे धर्म्मैकचक्रिणे ।
व्यावृत्तच्छद्मने सम्यक्ज्ञानदर्शनधारिणे ॥ २३ ॥
जिनाय ते जापकाय तीर्णाय तारकाय च ।
विमुक्ताय मोचकाय नमो बुद्धाय बोधिने ॥ २४ ॥
सर्व्वज्ञाय नमस्तुभ्यं स्वामिने सर्वदर्शिने ।
सर्व्वातिशयपात्राय कर्म्माष्टकनिषूदिने ॥ २५ ॥
तुभ्यं क्षेत्राय पात्राय तीर्थाय परमात्मने ।
स्याद्वादवादिने वीतरागाय मुनये नमः ॥ २६ ॥
पूज्यानामपि पूज्याय महद्भ्योऽपि महीयसे ।
आचार्याणामाचार्याय ज्येष्ठानां ज्यायसे नमः ॥ २७ ॥

---

(१) क ख ग अर्च्चयित्वाथ कृत्वारात्रिकमस्तवीत् ।

नमो विश्वभुवे तुभ्यं योगिनाथाय योगिने ।
पावनाय पवित्रायानुत्तरायोत्तराय च ॥ २८ ॥
योगाचार्याय सम्प्रक्षालनाय प्रवराय च ।
अग्र्याय वाचस्पतये (१)मङ्गल्याय नमोऽस्तु ते ॥ २९ ॥
नमः पुरस्तादुदितायैकवीराय भास्वते ।
ॐ भूर्भुवःस्वरिति वाक्स्तवनीयाय ते नमः ॥ ३० ॥
नमः सर्व्वजनीनाय सर्व्वार्थायामृताय च ।
उदितब्रह्मचर्यायाप्ताय पारगताय ते ॥ ३१ ॥
नमस्ते दक्षिणीयाय निर्व्विकाराय तायिने ।
वज्रऋषभनाराचवपुषे तत्त्वदृश्वने ॥ ३२ ॥
नमः कालत्रयज्ञाय जिनेन्द्राय स्वयम्भुवे ।
ज्ञानबलवीर्यतेजःशक्त्यैश्वर्य्यमयाय ते ॥ ३३ ॥
आदिपुंसे नमस्तुभ्यं नमस्ते परमेष्ठिने ।
नमस्तुभ्यं महेशाय ज्योतिस्तत्त्वाय ते नमः ॥ ३४ ॥
तुभ्यं सिद्धार्थराजेन्द्रकुलक्षीरोदधीन्दवे ।
महावीराय धीराय त्रिजगत्स्वामिने नमः ॥ ३५ ॥
इति स्तुत्वा नमस्कृत्य गृहीत्वा परमेश्वरम् ।
आनीय तत्क्षणं मातुरर्प्ययामास वासवः ॥ ३६ ॥
स्ववंशवृद्धिकरणाद्यथार्थं पितरौ तदा ।
नामधेयं विदधतुर्वर्द्धमान इति प्रभोः ॥ ३७ ॥

---

(१) ख माङ्गल्याय ।

सोऽहंपूर्व्विकया भक्तैः सेव्यमानः सुरासुरैः ।
दृशा पीयूषवर्षिण्या सिञ्चन्निव वसुन्धराम् ॥ ३८ ॥
अष्टोत्तरसहस्रेण लक्षणैरुपलक्षितः ।
निसर्गेण गुणैर्वृद्धो वयसा ववृधे क्रमात् ॥ ३९ ॥
राजपुत्रैः सवयोभिः समं निःसीमविक्रमः ।
वयोऽनुरूपक्रीडाभिः कदाचित्क्रीडितुं ययौ ॥ ४० ॥
तदा ज्ञात्वावधिज्ञानान्मध्येसुरसभं हरिः ।
[1]धीरो प्रभुर्महावीरमिति वीरमवर्णयत् ॥ ४१ ॥
क्षोभयिष्यामि तं [2]धीरमेषोऽहमिति मत्सरी ।
आजगामामरः कोऽपि यत्र क्रीडनभूर्विभुः ॥ ४२ ॥
कुर्व्वत्यामलकीक्रीडां राजपुत्रैः सह प्रभौ ।
सो[3]ऽववेष्टद्विटपिनं भुजगीभूय मायया ॥ ४३ ॥
तत्कालं राजपुत्रेषु वित्रस्तेषु दिशोदिशि ।
क्षिप्त्वा रज्जुमिवोत्क्षिप्य तं चिक्षेप क्षितौ विभुः ॥ ४४ ॥
सव्रीडाः क्रीडितुं तत्र कुमाराः पुनराययुः ।
कुमारीभूय सोऽप्यागात्सर्व्वेऽप्यारुरुहुस्तरुम् ॥ ४५ ॥
पादपाग्रं कुमारेभ्यः प्राप प्रथमतः प्रभुः ।
यद्वा कियदमुष्येदं यो लोकाग्रं गमिष्यति ॥ ४६ ॥
शुशुभे भगवांस्तत्र मेरुशृङ्ग इवार्यमा ।
लम्बमाना बभुः शाखास्वन्ये शाखामृगा इव ॥ ४७ ॥

---

(१) क ख वीरा । (२) ख वीरम् । (३) ख अविवेष्टत् ।

जिग्ये भगवता तत्र ज्ञातश्चासीदयं पणः ।
जयेद्यद्त्र स ह्यन्यान् पृष्ठमारुह्य वाहयेत् ॥ ४८ ॥
आरुह्यावाहयद्वाहानिव वीरः कुमारकान् ।
आरुरोह सुरस्यापि पृष्ठं पृष्ठो महौजसाम् ॥ ४९ ॥
ततः करालं वेतालरूपमाधाय दुष्टधीः ।
भूधरानप्यधरयन् प्रारब्धो वर्धितुं सुरः ॥ ५० ॥
वक्त्रे पातालकल्पेऽस्य जिह्वया तक्षकायितम् ।
पिङ्गैस्तुङ्गैः शिरःशैले केशैर्दावानलायितम् ॥ ५१ ॥
तस्यातिदारुणे दंष्ट्रे अभूतां क्रकचाकृती ।
आज्वल्यमाने अङ्गारशकव्याविव लोचने ॥ ५२ ॥
घोणारन्ध्रे महाघोरे महीधरगुहे इव ।
भ्रुकुटीभङ्गुरे भीमे महोरग्याविव भ्रुवौ ॥ ५३ ॥
व्यवर्धतेहर्दनाशासौ यावत्तावन्महौजसा ।
आहत्य मुष्टिना पृष्ठे स्वामिना वामनीकृतः ॥ ५४ ॥
एवं च भगवद्धैर्यं[1] साक्षात्[2]कृत्येन्द्रवर्णितम् ।
प्रभुं नत्वात्मरूपेण निजं धाम जगाम सः ॥ ५५ ॥
मातापितृभ्यामन्येद्युः प्रारब्धेऽध्यापनोत्सवे ।
श्राः सर्व्वज्ञस्य शिष्यत्वमितीन्द्रस्तमुपास्थित: ॥ ५६ ॥
उपाध्यायासने तस्मिन्वासवेनोपवेशितः ।
प्रणम्य प्रार्थितः स्वामी शब्दपारायणं जगौ ॥ ५७ ॥

---

(१) क ख ङ· वीर्यं । (२) क ख ङ· -कृत्वे- ।

इदं भगवतेन्द्राय प्रोक्तं शब्दानुशासनम् ।
उपाध्यायेन तच्छ्रुत्वा लोकेष्वैन्द्रमितीरितम् ॥ ५८ ॥
मातापित्रोरनुरोधादष्टाविंशतिवत्सरीम् ।
कथञ्चिद्गृहवासेऽस्थात्प्रव्रज्योत्कण्ठितः प्रभुः ॥ ५९ ॥
अथ पूर्णायुषोः पित्रोर्देवभूयमुपेयुषोः ।
ईहाञ्चक्रे परिव्रज्यां निरीहो राज्यसम्पदः ॥ ६० ॥
भगवन्मा क्षते क्षारं क्षैप्सीरिति सगद्गदम् ।
भ्रात्रोक्ता ज्यायसा नन्दिवर्द्धनेनोपरोधितः ॥ ६१ ॥
भावतो यतिरेवाहं नानाभरणभूषितः ।
कायोत्सर्गं स्वयंश्रितशालिकायामवस्थितः ॥ ६२ ॥
एषणीयप्रासुकान्नपानवृत्तिर्महामनाः ।
वर्षमेकं कथमपि भगवानत्यवाहयत् ॥ ६३ ॥
तीर्थं प्रवर्त्तयेत्यभ्यर्थितो लोकान्तिकामरैः ।
यथाकामीनमर्थिभ्यो दानं दातुं प्रचक्रमे ॥ ६४ ॥
इतीयोकेन वर्षेण विनिर्मायानृणां भुवम् ।
भोगभद्राज्यश्रियं स्वामी मन्यमानस्तृणाय ताम् ॥ ६५ ॥
सर्व्वैर्देवनिकायैश्च कृतनिष्क्रमणोत्सवः ।
सहस्रवाह्यामारूढ शिबीं चन्द्रप्रभाभिधाम् ॥ ६६ ॥
ज्ञातखण्डवने गत्वा सर्वसावद्यवर्ज्जनात् ।
प्रव्रज्यामग्रहीदह्नश्चतुर्थप्रहरे प्रभुः ॥ ६७ ॥
जगन्मनोगतान् भावान् प्रकाशयदथ प्रभोः ।
ज्ञानं तुरीयं संजज्ञे मनःपर्ययसंज्ञकम् ॥ ६८ ॥

ततश्च गत्वा सन्ध्यायां कर्म्मारग्रामसन्निधौ ।
गिरीन्द्र इव निष्कम्पः कायोत्सर्गं व्यधाद्विभुः ॥ ६८ ॥
गोपालेनाथ यामिन्यां निष्कारणकृतक्रुधा ।
उपद्रोतुं समारेभे भगवानात्मवैरिणा ॥ ७० ॥
अथेन्द्रेणावधिज्ञानाज्ज्ञाते प्रभुमुपद्रवन् ।
स दुःशीलो महाशैलमाखुरेव निखनिव ॥ ७१ ॥
कल्याणीभक्तिरागाच्च शक्रः प्रभुपदान्तिकम् ।
नष्टो मत्कुणनाशं च स गोपहतकः क्वचित् ॥ ७२ ॥
ततः प्रदक्षिणीकृत्य विमूर्द्धा प्रणिपत्य च ।
इति विज्ञापयाञ्चक्रे प्रभुः प्राचीनवर्हिषा ॥ ७३ ॥
भविष्यति द्वादशाब्दान्युपसर्गपरम्परा ।
तां निषेधितुमिच्छामि भगवन् पारिपार्श्विकः ॥ ७४ ॥
समाधिं पारयित्वेन्द्रं भगवानूचिवानिति ।
नापेक्षाञ्चक्रिरेऽर्हन्तः परसाहायिकं क्वचित् ॥ ७५ ॥
ततो जगद्गुरुः शीतलेश्यः शीतमयूखवत् ।
तपस्तेजोदुरालोकोऽधिपतिस्तेजसामिव ॥ ७६ ॥
शौण्डीर्यवान् गज इव सुमेरुरिव निश्चलः ।
सर्व्वस्पर्शान् सहिष्णुश्च यथैव हि वसुन्धरा ॥ ७७ ॥
अम्भोधिरिव गम्भीरो मृगेन्द्र इव निर्भयः ।
मिथ्यादृशां दुरालोकः सुहुतो हव्यवाडिव ॥ ७८ ॥
खड्गिशृङ्गमिवैकाकी जातस्थामा महोक्षवत् ।
गुप्तेन्द्रियः कूर्म्म इवाहिरिवैकान्तदत्तदृक् ॥ ७९ ॥

निरञ्जनः शङ्ख इव जातरूपः सुवर्णवत् ।
विप्रमुक्तः खग इव जीव इवास्खलद्गतिः ॥ ८० ॥
व्योमेवानाश्रयो भारुण्डपक्षीवाप्रमद्वरः ।
अम्भोजिनीदलमिवोपलेपपरिवर्जितः ॥ ८१ ॥
शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे स्वर्णेऽश्मनि मणौ मृदि ।
इहामुत्र सुखे दुःखे भवे मोक्षे समाशयः ॥ ८२ ॥
निष्कारणैककारुण्यपरायणमनास्तया ।
मज्जद्भवोदधौ मुग्धमुद्दिधीर्षुरिदं जगत् ॥ ८३ ॥
प्रभुः प्रभञ्जन इवाप्रतिबद्धोऽङ्घ्रिमेखलाम् ।
नानाग्रामपुरारण्यां विजहार वसुन्धराम् ॥ ८४ ॥
देशं दक्षिणवाचालमवाप्य प्रभुरन्यदा ।
श्वेतम्बीं नगरीं गच्छन्नित्यूचे गोपदारकैः ॥ ८५ ॥
देवार्यायमृजुः पन्थाः श्वेतम्बीमुपतिष्ठते ।
किन्त्वन्तरेऽस्य कनकखलाख्यस्तापसाश्रमः ॥ ८६ ॥
स हि दृग्विषसर्पेणाधिष्ठितो वर्त्ततेऽधुना ।
वायुमात्रैकसञ्चारोऽप्रचारः पक्षिणामपि ॥ ८७ ॥
विहाय तदमुं मार्गं वक्रेणाप्यमुना व्रज ।
सुवर्णेनापि किं तेन कर्णच्छेदो भवेद्यतः ॥ ८८ ॥
तं चाहिं प्रभुरज्ञासीद्यदसौ पूर्वजन्मनि ।
क्षपकः पारणकार्थं विहर्त्तुं वसतेरगात् ॥ ८९ ॥
गच्छता तेन मण्डूकी पादपाताद्विराधिता ।
आलोचनार्थमेतस्य दर्शिता क्षुल्लकेन सा ॥ ९० ॥

सोऽथ प्रत्युतमण्डूकीर्दर्शयन् लोकमारिताः ।
अवे चुल्लं मया क्षुद्र किमेता अपि मारिताः ॥ ८१ ॥
तूष्णीकोऽभूत्ततः क्षुल्लोऽमंस्त चैवं विशुद्धधीः ।
महानुभावो यदसौ सायमालोचयिष्यति ॥ ८२ ॥
आवश्यकेऽप्यनालोच्य ग्रावदेव निषेदिवान् ।
क्षुल्लकोऽचिन्तयत्तावद्विस्मृतास्य विराधना ॥ ८३ ॥
अस्मारयच्च तां भेकीमालोचयसि किं नहि ।
क्षपकोऽपि क्रुधोत्थाय क्षुल्लं हन्मीति धावितः ॥ ८४ ॥
कोपान्धश्च ततः स्तम्भे प्रतिफल्य व्यपद्यत ।
विराधितश्रामण्योऽसौ ज्योतिष्केषूदपद्यत ॥ ८५ ॥
स च्युत्वा कनकखले सहस्राणां तपस्विनाम् ।
पत्युः कुलपतेः पत्न्याः पुत्रोऽभूत्कौशिकाह्वयः ॥ ८६ ॥
तत्र कौशिकगोत्रत्वादासन्नन्येऽपि कौशिकाः ।
अत्यन्तकोपनत्वाच्च स ख्यातश्चण्डकौशिकः ॥ ८७ ॥
आसद्देवातिथित्वं च तस्मिन् कुलपतौ गते ।
असौ कुलपतिस्तत्र तापसानामजायत ॥ ८८ ॥
मूर्च्छया वनखण्डस्य सोऽन्तर्भ्राम्यदहर्निशम् ।
अदात्कस्यापि नादातुं पुष्पं मूलं फलं दलम् ॥ ८९ ॥
विशीर्णमपि योऽग्रहीद्वने तत्र फलादिकम् ।
उत्पाद्य परशुं यष्टिं लोष्टं वा तं जघान सः ॥ १०० ॥
फलाद्यलभमानास्तु सीदन्तस्ते तपस्विनः ।
पतिते लगुडे काका इव जग्मुर्दिशोदिशम् ॥ १ ॥

अन्येद्युः कण्टिकाहेतोः कौशिके बहिरीयुषि ।
अभाङ्क्षुर्भङ्क्षु राजन्याः प्रेतस्येव एत्य तद्वनम् ॥ २ ॥
अथ व्यावर्त्तमानस्य गोपास्तस्य न्यवीविदन् ।
पश्य पश्य वनं कैश्चिद्भज्यते भज्यते तव ॥ ३ ॥
जाज्वल्यमानः क्रोधेन हविषेव हुताशनः ।
अकुण्ठधारमुद्यम्य कुठारं सोऽभ्यधावत ॥ ४ ॥
राजपुत्रास्ततो नेशुः श्येनादिव शकुन्तयः ।
स्खलित्वा च पपातायं यमवक्त्र इवावटे ॥ ५ ॥
पततः पतितस्तस्य सम्मुखः परशुः शितः ।
शिरो द्विधाकृतं तेन ही विपाकः कुकर्म्मणाम् ॥ ६ ॥
स विपद्य वनेऽत्रैव चण्डोऽहिर्दृग्विषोऽभवत् ।
क्रोधस्तीव्रानुबन्धो हि सह याति भवान्तरे ॥ ७ ॥
अवश्यं चैष बोधार्ह इति बुद्ध्वा जगद्गुरुः ।
आत्मपीडामगणयन्नृजुनैव पथा ययौ ॥ ८ ॥
अभवत्पदसञ्चारसुखमीभूतवालुकम् ।
उदपानावहत्कुल्यं शुष्कजर्जरपादपम् ॥ ९ ॥
जीर्णपर्णचयास्तीर्णं कीर्णं वल्मीकपर्व्वतैः ।
स्थलीभूतोटजं जीर्णारण्यं न्यविशत प्रभुः ॥ १० ॥
तत्र चाथ जगन्नाथो यक्षमण्डपिकान्तरे ।
तस्थौ प्रतिमया नासाप्रान्तविश्रान्तलोचनः ॥ ११ ॥
ततो दृष्टिविषः सर्प्पः सदर्पो भ्रमितुं बहिः ।
बिलान्निरसरज्जिह्मा कालरात्रिमुखादिव ॥ १२ ॥

भ्रमन् सोऽगुवनं रेणुसंक्रामङ्गोगलेखया ।
स्वाज्ञालेखामिव लिखन्वीचाञ्चक्रे जगद्गुरुम् ॥ १३ ॥
अत्र मां किमविज्ञाय किमवज्ञाय कोऽप्यसौ ।
अाः प्रविष्टो निराशङ्कं निष्कम्पः शङ्कुवत् स्थितः ॥ १४ ॥
तदेनं भस्मसादद्य करोमीति विचिन्तयन् ।
आध्मायमानं कोपेन फटाटोपं चकार सः ॥ १५ ॥
ज्वालामालामुद्गमन्त्या निर्दहन्त्या लताद्रुमान् ।
भगवन्तं दृशापश्यत्स्फारफूत्कारदारुणः ॥ १६ ॥
दृष्टिज्वालास्ततस्तस्य ज्वलन्त्यो भगवत्तनौ ।
विनिपेतुर्दुरालोका उल्का इव दिवो गिरौ ॥ १७ ॥
प्रभोर्महाप्रभावस्य प्रभवन्ति स्म नैव ताः ।
महानपि मरुन्मेरुं किं कम्पयितुमीश्वरः ॥ १८ ॥
दारुदार्हं न दग्धोऽसावद्यापीति क्रुधा ज्वलन् ।
दर्शं दर्शं दिनकरं दृग्ज्वालाः सोऽसृजत्पुनः ॥ १९ ॥
सम्पन्नासु प्रभौ वारिधाराप्रायासु तास्वपि ।
ददंश दन्दशूकोऽसौ निःशूकः पादपङ्कजे ॥ २० ॥
दष्ट्वा दष्ट्वापचक्राम स्वविषोद्रेकदुर्मदः ।
यत्पतन्मद्विषाक्रान्तो मृहीयादेव मामपि ॥ २१ ॥
दशतोऽप्यसकृत्तस्य न विषं प्राभवत्प्रभौ ।
गोक्षीरधाराधवलं केवलं रक्तमक्षरत् ॥ २२ ॥
ततश्च पुरतः स्थित्वा किमेतदिति चिन्तयन् ।
वीक्षाञ्चक्रे जगन्नाथं वीक्षापन्नः स पन्नगः ॥ २३ ॥

ततो निरूप्य रूपं तदनुरूपं जगद्गुरोः ।
कान्तिसौम्यतया मङ्क्षु विध्याते तद्विलोचने ॥ २४ ॥
उपसर्गं च तं ज्ञात्वा बभाषे भगवानिति ।
चण्डकौशिक बुध्यस्व बुध्यस्व ननु मामुहः ॥ २५ ॥
श्रुत्वा तद्भगवद्वाक्यमूहापोहं वितन्वतः ।
पन्नगस्य समुत्पेदे स्मरणं पूर्व्वजन्मनाम् ॥ २६ ॥
स त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य ततश्च परमेश्वरम् ।
निष्कषायः सुमनसाऽनशनं प्रत्यपद्यत ॥ २७ ॥
कृतानशनकर्म्माणं निष्कर्म्माणं महोरगम् ।
प्रशमापन्नमज्ञासीदन्वशासीच्च तं प्रभुः ॥ २८ ॥
कुत्राप्यन्यत्र मा यासीद्दृष्टिर्मे विषभीषणा ।
इति तुण्डं बिले क्षिप्त्वा पपौ स समतामृतम् ॥ २९ ॥
तस्थौ तथैव तत्रैव स्वामी तदनुकम्पया ।
परेषामुपकाराय महतां हि प्रवृत्तयः ॥ ३० ॥
भगवन्तं तथा दृष्ट्वा विस्मयस्मेरलोचनाः ।
गोपाला वत्सपालाश्च तत्रोपसस्रुपुर्द्रुतम् ॥ ३१ ॥
वृक्षान्तरे तिरोभूय यथेष्टं ग्रावलोष्टुभिः ।
प्रजिजघ्नुरनिघ्नास्ते पन्नगस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥
तथाप्यविचलन्तं तं वीक्ष्य विस्रम्भभाजिनः ।
यष्टिभिर्घट्टयामासुर्निकटीभूय तत्तनुम् ॥ ३३ ॥
आख्यन् जनानां ते गोपास्ततस्तत्रागमन् जनाः ।
ववन्दिरे महावीरममहंश्च महोरगम् ॥ ३४ ॥

घृतविक्रयकारिण्यो गच्छन्त्यस्तेन वर्त्मना ।
नागं दृष्ट्वाङ्गयौनेनाम्रक्षयन् पस्पृशुश्च तम् ॥ ३५ ॥
आगत्य घृतगन्धेन तीक्ष्णतुण्डाः पिपीलिकाः ।
चक्रिरे तितउप्रायमहेस्तस्य कलेवरम् ॥ ३६ ॥
मत्कर्मणां कियदेतदित्यात्मानं विबोधयन् ।
वेदनामधिसेहे तां दुःसहां सोऽहिपुङ्गवः ॥ ३७ ॥
वराक्यो मास्म पीड्यन्त स्वल्पसाराः पिपीलिकाः ।
इत्यचीचलदङ्गं न मनागपि महोरगः ॥ ३८ ॥
सिक्तः कृपासुधावृष्ट्या दृष्ट्या भगवतोरगः ।
पक्षान्ते पञ्चतां प्राप्य सहस्रारदिवं ययौ ॥ ३९ ॥

विदधति विविधोपसर्गबाधां
फणिभृति दृष्टिविषे हरौ तु भक्तिम् ।
इति तुल्यमनस्कता शशंसे
चरमजिनस्य जगत्त्रयैकबन्धोः ॥ १४० ॥ २ ॥

प्रकारान्तरेण पुनर्योगगर्भामेव स्तुतिमाह—

कृतापराधेऽपि जने कृपामन्थरतारयोः ।
ईषद्बाष्पार्द्रयोर्भद्रं श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥ ३ ॥

विहितविप्रियेऽपि जने सङ्गमकादौ कृपया मन्थरे कुण्ठिते तारे कनीनिके ययोः ईषद्बाष्पस्याश्रुजलं स च करुणाकृत एव तेन चार्द्रे क्लिन्ने भगवतो नेत्रे तयोर्भद्रमिति सामर्थ्यान्नमस्कारप्रतीतिः ।

तथाहि—

अनुग्राममनुपुरं विहरन् विभुरन्यदा ।
दृढभूमिमनुप्राप बहुम्लेच्छकुलाकुलाम् ॥ १ ॥
पेढालग्रामं निकषा पेढालाराममन्तरा ।
कृताष्टमतपःकर्म्मा पोलासं चैत्यमाविशत् ॥ २ ॥
जन्तूपरोधरहितमधिष्ठाय शिलातलम् ।
आजानुलम्बितभुजो दरावनतविग्रहः ॥ ३ ॥
स्थिरीकृतान्तःकरणो निर्निमेषविलोचनः ।
तस्थौ तत्रैकरात्रिक्या महाप्रतिमया प्रभुः ॥ ४ ॥
तदा शक्रः सुधर्म्मायां सभायां परिवारितः ।
सहस्रैश्चतुरशीत्या सामानिकदिवौकसाम् ॥ ५ ॥
त्रयस्त्रिंशस्त्रायस्त्रिंशैः पर्षद्भिस्तिसृभिस्तथा ।
चतुर्भिर्लोकपालैश्च संख्यातीतैः प्रकीर्णकैः ॥ ६ ॥
प्रत्येकं चतुरशीत्या सहस्रैरङ्गरक्षकैः ।
दृढाबद्धपरिकरैः ककुप्सु चतसृष्वपि ॥ ७ ॥
सेनाधिपतिभिः सेनापरिवीतैश्च सप्तभिः ।
देवदेवीमहैराभियोग्यैः किल्बिषिकादिभिः ॥ ८ ॥
तूर्य्यत्रयादिभिः कालं विनोदैरतिवाहयन् ।
शोभा दक्षिणलोकार्द्धे शक्रः सिंहासने स्थितः ॥ ९ ॥
अवधिज्ञानतो ज्ञात्वा भगवन्तं तथास्थितम् ।
उत्थाय पादुके त्यक्त्वोत्तरासङ्गं विधाय च ॥ १० ॥
जान्वसव्यं भुवि न्यस्य सव्यं च न्यस्य किञ्चन ।
शक्रस्तवेनाभिवन्दिष्ट भूतलन्यस्तमस्तकः ॥ ११ ॥

समुत्थाय च सर्व्वाङ्गोदञ्चद्रोमाञ्चकञ्चुकः ।
शचीपतिरवाचेदमुद्दिश्य सकलां सभाम् ॥ १२ ॥
भो भोः सर्वेऽपि सौधर्म्मवासिनस्त्रिदशोत्तमाः ।
शृणुत श्रीमहावीरस्वामिनो महिमाद्भुतम् ॥ १३ ॥
दधानः पञ्चसमितीर्गुप्तित्रयपवित्रितः ।
क्रोधमानमायालोभानभिभूतो निरास्रवः ॥ १४ ॥
द्रव्ये क्षेत्रे च काले च भावे चाप्रतिबद्धधीः ।
रूक्षैकपुद्गलन्यस्तनयनो ध्यानमास्थितः ॥ १५ ॥
अमरैरसुरैर्यक्षैरक्षोभिरुरगैर्नरैः ।
त्रैलोक्येनापि शक्येत ध्यानाच्चालयितुं नहि ॥ १६ ॥
इत्याकर्ण्य वचः शाक्रं शक्रसामानिकः सुरः ।
ललाटपट्टघटितभ्रुकुटीभङ्गभीषणः ॥ १७ ॥
कम्पमानाधरः कोपाल्लोहितायितलोचनः ।
अभव्यो गाढमिथ्यात्वसङ्गः सङ्गमकोऽवदत् ॥ १८ ॥
मर्त्यः श्रमणमात्रोऽयं यदेवं देव वर्ण्यते ।
स्वच्छन्दं सदसद्वादे प्रभुत्वं तत्र कारणम् ॥ १९ ॥
देवैरपि न चाल्योऽयं ध्यानादित्युद्भटं प्रभोः ।
कथं धार्य्येत हृदये श्रुते वा प्रोच्यते कथम् ॥ २० ॥
रुद्धान्तरिक्षः शिखरैर्मूलैरुद्धरसातलः ।
यः किलोदस्यते दोष्णा सुमेरुर्लोष्टुलीलया ॥ २१ ॥
सकुलाचलमेदिन्याः प्लावनव्यक्तवैभवः ।
येषामेषोऽपि गण्डूषसुकरो मकराकरः ॥ २२ ॥

अप्येकभुजदण्डेन प्रचण्डास्फललीलया ।
उद्धरन्ति सहानेकभूधरां ये वसुन्धराम् ॥ २३ ॥
तेषामसमशक्तीनां सुराणाममितौजसाम् ।
इच्छासम्पन्नसिद्धीनां मर्त्यमात्रः कियानयम् ॥ २४ ॥
एषोऽहं चालयिष्यामि तं ध्यानादित्युदीर्य्य सः ।
करेण भूमिमाहत्योदस्थादास्थानमण्डपात् ॥ २५ ॥
अर्हन्तः परसाहाय्यात्तपः कुर्वन्त्यखण्डितम् ।
माम्रासीदिति दुर्बुद्धिः शक्रेण स उपेक्षितः ॥ २६ ॥
ततो वेगानिलोत्पातपतापतघनाघनः ।
रौद्राकृतिर्दुरालोको भयापसरदप्सराः ॥ २७ ॥
विकटोरस्थलाघातपुञ्जितग्रहमण्डलः ।
स पापस्तत्र गतवान् यत्रासीत्परमेश्वरः ॥ २८ ॥
निष्कारणजगद्बन्धुं निराबाधं तथास्थितम् ।
श्रीवीरं पश्यतस्तस्य मत्सरो ववृधेऽधिकम् ॥ २९ ॥
गीर्व्वाणपांसनः पांशुवृष्टिं दुष्टोऽतनिष्ट सः ।
अकाण्डघटितारिष्टामुपरिष्टाज्जगत्प्रभोः ॥ ३० ॥
विधुर्विधुन्तुदेनेव दुर्दिनेनेव भास्करः ।
पिदधे पांशुपूरेण सर्व्वाङ्गीणं जगत्प्रभुः ॥ ३१ ॥
समन्ततोऽपि पूर्णानि तथा श्रोतांसि पांशुभिः ।
यथा समभवत्स्वामी निश्वासोच्छ्वासवर्ज्जितः ॥ ३२ ॥
तिलमात्रमपि ध्यानान्न चचाल जगद्गुरुः ।
कुलाचलश्चलति किं गजैः परिणतैरपि ॥ ३३ ॥

अपनीय ततः पांशुं वज्रतुण्डाः पिपीलिकाः ।
स समुत्पादयामास प्रभोः सर्व्वाङ्गपीलिकाः ॥ ३४ ॥
प्राविशन्नेकतोऽङ्गेषु स्वैरं निर्ययुरन्यतः ।
विध्यन्तस्तीक्ष्णतुण्डाग्रैः सूच्यो निवसनेष्विव ॥ ३५ ॥
निर्भाग्यस्येव वाञ्छासु मोघीभूतासु तास्वपि ।
स दंशान् रचयामास नाकल्यान्तो दुरात्मनाम् ॥ ३६ ॥
तेषामेकप्रहारेण रक्तैर्गोक्षीरसोदरैः ।
क्षरद्भिरभवन्नाथः सनिर्झर इवाद्रिराट् ॥ ३७ ॥
तैरप्यक्षोभ्यमाणेऽथ जगन्नाथे स दुर्म्मतिः ।
चक्रे प्रचण्डतुण्डाग्रा दुर्निवारा घृतेलिकाः ॥ ३८ ॥
शरीरे परमेशस्य निमग्नमुखमण्डलाः ।
ततस्ताः समलक्ष्यन्त रोमाणीव सहोत्थिताः ॥ ३९ ॥
ततोऽप्यविचलच्चित्ते योगचित्ते जगद्गुरौ ।
स महावृश्चिकांश्चक्रे ध्यानव्रतननिश्चयी ॥ ४० ॥
प्रलयाग्निस्फुलिङ्गाभास्तप्ततोमरदारुणैः ।
तेऽभिन्दन् भगवद्देहं लाङ्गूलाङ्कुरकण्टकैः ॥ ४१ ॥
तैरप्यनाकुले नाथे कूटसङ्कल्पसङ्कुलः ।
सोऽनल्पान् कल्पयामास नकुलान् दशनाकुलान् ॥ ४२ ॥
खिखीति रसमानास्ते दंष्ट्राभिर्भगवत्तनुम् ।
खण्डखण्डैस्त्रोटयन्तो मांसखण्डान्यपातयन् ॥ ४३ ॥
तैरप्यकृतकृत्योऽसौ यमदोर्दण्डदारुणान् ।
अत्युत्कटफटाटोपान् कोपात्प्रायुङ्क्त पन्नगान् ॥ ४४ ॥

आशिरःपादमापीड्य महावीरं महोरगाः ।
अवेष्टयन्महावृक्षं कपिकच्छुलता इव ॥ ४५ ॥
प्रजह्रुस्ते तथा तत्र स्फुटन्ति स्म फटा यथा ।
तथा दशन्ति स्म यथाऽभज्यन्त दशना अपि ॥ ४६ ॥
उद्दामगरलेष्वेषु लम्बमानेषु रज्जुवत् ।
स वज्रदशनानाशु मूषकानुदपीपदत् ॥ ४७ ॥
स्वाम्यङ्गं खनकाश्चख्नुर्नखैर्दन्तैर्मुखैः खरैः ।
मोमूत्रमाणास्तत्रैव क्षते क्षारं निचिक्षिपुः ॥ ४८ ॥
तेष्वप्यकिञ्चित्कृतेषु भूतीभूत इव क्रुधा ।
उद्दण्डदन्तमुसलं हस्तिरूपं ससर्ज सः ॥ ४९ ॥
सोऽधावत्पादपातेन मेदिनीं नमयन्निव ।
उडून्युदस्तहस्तेन नभसस्त्रोटयन्निव ॥ ५० ॥
कराग्रेण गृहीत्वा च दुर्वारेण स वारणः ।
दूरमुच्छालयामास भगवन्तं नभस्तले ॥ ५१ ॥
विशीर्यं कणशो गच्छत्वसाविति दुराशयः ।
दन्तावुन्नम्य स व्योम्नः पतन्तं स्म प्रतीच्छति ॥ ५२ ॥
पतितं दन्तघातेन विध्यति स्म मुहुर्मुहुः ।
वक्षसो वज्रकठिनात् समुत्तस्थुः स्फुलिङ्गकाः ॥ ५३ ॥
न शशाक वराकोऽसौ कर्तुं किञ्चिदपि द्विपः ।
यावत्तावत्सुरश्चक्रे करिणीं वैरिणीमिव ॥ ५४ ॥
अखण्डशुण्डदन्ताभ्यां भगवन्तं बिभेद सा ।
स्वैरं शरीरनीरेण विषेणेव सिषेच च ॥ ५५ ॥

करेणौ रेणुसाद्भूते तस्याः सोरि सुराधमः ।
पिशाचरूपमकरोत्करालकटदंष्ट्रकम् ॥ ५६ ॥
ज्वालाजालाकुलं व्यात्तं व्यायतं वक्त्रकोटरम् ।
अभवद्भीषणं तस्य वह्निकुण्डमिव ज्वलत् ॥ ५७ ॥
यमौकस्तोरणस्तम्भाविव प्रोत्तम्भितौ भुजौ ।
अभूच्च तस्य जङ्घोरु तुङ्गं तालद्रुमोपमम् ॥ ५८ ॥
स साट्टहासः फेत्कुर्वन् स्फूर्जत्किलकिलारवः ।
कृत्तिवासाः कर्तृकाभृद्भगवन्तमुपाद्रवत् ॥ ५९ ॥
तस्मिन्नपि हि विध्याते क्षीणतैलप्रदीपवत् ।
व्याघ्ररूपं क्षुधाघ्रातः शीघ्रं चक्रे स निर्घृणः ॥ ६० ॥
अथ पुच्छच्छटाच्छोटैः पाटयन्निव मेदिनीम् ।
बूत्कारप्रतिशब्दैश्च रोदसीं रोदयन्निव ॥ ६१ ॥
दंष्ट्राभिर्वज्रसाराभिर्नखरैः शूलसोदरैः ।
अव्यर्थं व्यापिपर्त्ति स्म व्याघ्रो भुवनभर्त्तरि ॥ ६२ ॥
तत्र विच्छायतां प्राप्ते दवदग्ध इव द्रुमे ।
सिद्धार्थराजत्रिशलादेव्यो रूपं व्यधत्त सः ॥ ६३ ॥
किमेतद्भवता तात प्रक्रान्तमतिदुष्करम् ।
प्रव्रज्यां मुञ्च माऽस्माकं प्रार्थनामवजीगणः ॥ ६४ ॥
वृद्धावशरणावावां त्यक्त्वा वा नन्दिवर्द्धनः ।
त्रायस्वेति स्वरैर्हीनदीनैर्व्यलपतां च तौ ॥ ६५ ॥ (युग्मं)
ततस्तयोर्विलापैरप्यलिप्तमनसि प्रभौ ।
आवासितं दुराचारः स्कन्धावारमकल्पयत् ॥ ६६ ॥

तत्रानासाद्य दृषदं सूदः सादर चोदने ।
चुल्लोपदे प्रभोः पादौ कृत्वा स्थालीमकल्पयत् ॥ ६७ ॥
तत्कालं ज्वालितस्तेन जज्वाल ज्वलनोऽधिकम् ।
पादमूले जगद्भर्तुर्गिरेरिव दवानलः ॥ ६८ ॥
तप्तस्यापि प्रभोः स्वर्णस्येव न श्रीरहीयत ।
ततः सुराधमश्चक्रे पक्कणं दारुणक्षणम् ॥ ६९ ॥
पक्कणोऽपि प्रभोः कण्ठे कर्णयोर्भुजदण्डयोः ।
जङ्घयोश्च क्षुद्रपक्षिपञ्जराणि व्यलम्बयत् ॥ ७० ॥
खगैश्चञ्चुनखाघातैस्तथा दष्टे प्रभोस्तनुः ।
यथा च्छिद्रशताकीर्णा तत्पञ्जरनिभाभवत् ॥ ७१ ॥
तत्राप्यसारतां प्राप्ते पक्कणे पक्कपञ्चवत् ।
उत्पादितमहोत्पातं खरवातमजीजनत् ॥ ७२ ॥
अन्तरिक्षे महावृक्षांस्तृणोत्क्षेपं समुत्क्षिपन् ।
विक्षिपन् पांशुविक्षेपं दिक्षु च ग्रावकर्करान् ॥ ७३ ॥
सर्व्वतो रोदसीगर्भं भस्त्रापूरं च पूरयन् ।
उत्पाद्योत्पाद्य वातोऽसौ भगवन्तमपातयत् ॥ ७४ ॥ (युग्मं)
तेनापि खरवातेनापूर्णकामो विनिर्ममे ।
द्युसत्कुलकलङ्कोऽसौ द्राक्कुलं कलिकानिलम् ॥ ७५ ॥
भूभृतोऽपि भ्रमयितुमलङ्कर्मीणविक्रमः ।
भ्रमयामास चक्रस्थमृत्पिण्डमिव स प्रभुम् ॥ ७६ ॥
भ्राम्यमाणोऽर्णवावर्त्तेनेव तेन नभस्वता ।
तदेकतानो न ध्यानं मनागपि जहौ प्रभुः ॥ ७७ ॥

वज्रसारमनस्कोऽयं बहुधाऽपि कदर्थितः ।
न क्षोभ्यते कथमहं भग्नागूर्यामि तां सभाम् ॥ ७८ ॥
तदस्य प्राणनाशेन ध्यानं नश्यति नान्यथा ।
चिन्तयित्वेति चक्रे स कालचक्रं सुराधमः ॥ ७९ ॥
चक्राय तदयोभारसहस्रघटितं ततः ।
उद्दधार सुरः शैलं कैलासमिव रावणः ॥ ८० ॥
पृथिवीं सम्पुटीकर्तुं छत्रं मन्ये पुटान्तरम् ।
उत्पत्य कालचक्रं स प्रचिक्षेपोपरि प्रभोः ॥ ८१ ॥
ज्वालाजालैरुच्छलद्भिर्दिशः सर्वाः करालयन् ।
उत्पपात जगद्भर्तुर्वौर्वानल इवार्णवे ॥ ८२ ॥
कुलक्षितिधरक्षोदक्षमस्यास्य प्रभावतः ।
ममज्जाजानु भगवानन्तर्वसुमतीतलम् ॥ ८३ ॥
एवम्भूतोऽपि भगवानशोचदिदमस्य यत् ।
तितारयिषवो विश्वं वयं संसारकारणम् ॥ ८४ ॥
कालचक्रहतोऽप्येष प्रपेदे पञ्चतां न यत् ।
अगोचरस्तदस्त्राणामुपायः क इहापरः ॥ ८५ ॥
अनुकूलैरुपसर्गैः क्षुभ्येद्यदि कथञ्चन ।
इति बुद्ध्या विमानस्थः स पुरोऽस्थादुवाच च ॥ ८६ ॥
महर्षे तव तुष्टोऽस्मि सत्त्वेन तपसौजसा ।
प्राणानपेक्षभावेनारब्धनिर्वहणेन च ॥ ८७ ॥
पर्याप्तं तपसानेन शरीरक्लेशकारिणा ।
ब्रूहि याचस्व मा कार्षीः शङ्कां यच्छामि किं तव ॥ ८८ ॥

इच्छामात्रेण पूर्य्यन्ते यत्र नित्यं मनोरथाः ।
किमनेनैव देहेन त्वां स्वर्गं प्रापयामि तम् ॥ ८९ ॥
अनादिभवसंरूढकर्म्मनिर्मोचलक्षणम् ।
एकान्तपरमानन्दं मोक्षं वा त्वां नयामि किम् ॥ ९० ॥
अशेषमण्डलाधीशमौलिलालितशासनम् ।
अथवात्रैव वच्छामि साम्राज्यं प्राज्यसम्पद्भिः ॥ ९१ ॥
इत्थं प्रलोभनावाक्यैरक्षोभ्यमनसि प्रभौ ।
अप्राप्तप्रतिवाक्याप: पुनरेवमचिन्तयत् ॥ ९२ ॥
मोघीकृतमनेनैतन्मम शक्तिविजृम्भितम् ।
तदिदानीममोघं स्यादाद्यमेकं कामशासनम् ॥ ९३ ॥
यत: कामास्त्रभूताभिः कामिनीभिः कटाक्षिताः ।
दृष्टा महापुमांसोऽपि लुम्पन्तः पुरुषव्रतम् ॥ ९४ ॥
इति निश्चित्य चित्तेन निर्द्दिदेश सुराङ्गनाः ।
तद्विभ्रमसहायान् षट् प्रायुङ्क्त स ऋतूनपि ॥ ९५ ॥
कृतप्रस्तावना मत्तकोकिलाकलकूजितैः ।
कन्दर्प्पनाटकनटी वसन्तश्रीरशोभत ॥ ९६ ॥
मुखवासं सज्जयन्ती विकसन्नीपरेणुभिः ।
सैरन्ध्रीव दिग्वधूनां ग्रीष्मलक्ष्मीरजृम्भत ॥ ९७ ॥
राज्याभिषेके कामस्य मङ्गल्यतिलकानिव ।
सर्वाङ्गं केतकव्याजात्कुर्व्वती प्रावृडावभौ ॥ ९८ ॥
सहस्रनयनीभूय नवनीलोत्पलच्छलात् ।
स्वसम्पदमिवोद्दामां पश्यन्ती शुशुभे शरत् ॥ ९९ ॥

जयप्रशस्तिं कामस्य श्वेताम्बरसहोदरैः ।
हेमन्तश्रीर्लिलेखेव प्रत्यग्रैः कुन्दकुड्मलैः ॥ १०० ॥
गणिकेवोपजीवन्ती हेमन्तसुरभीसमम् ।
कुन्दैश्च सिन्दुवारैश्च शिशिरश्रीरचीयत ॥ १ ॥
एवमुज्जृम्भमाणेषु सर्व्वर्त्तुषु समन्ततः ।
मीनध्वजपताकिन्यः प्रादुरासन् सुराङ्गनाः ॥ २ ॥
सङ्गीतमिव गीताद्यः पुरो भगवतस्ततः ।
ताः प्रचक्रमिरे जैत्रं मन्त्रास्त्रमिव मान्मथम् ॥ ३ ॥
[1]तत्राधिसूत्रितलयं गान्धारग्राम[2]बन्धुरम् ।
काभिश्चिदुदगीयन्त जातयः शुद्धवेसराः ॥ ४ ॥
क्रमव्युत्क्रमगैस्तानैर्व्यक्तैर्व्यञ्जनधातुभिः ।
प्रवीणावादयद्वीणां काचित्सकलनिष्कलाम् ॥ ५ ॥
स्फुटत्तकारधोङ्कारप्रकारैर्मेघनिस्वनाम् ।
काश्चिच्च वादयामासुर्मृदङ्गांस्त्रिविधानपि ॥ ६ ॥
नभोभूगतचारीकं विचित्रकरणोद्भटम् ।
दृष्टिभावैर्नवनवैः काश्चिदप्यनरीनृतुः ॥ ७ ॥
दृढाङ्गहाराभिनयैः सद्यस्त्रुटितकञ्चुका ।
बध्नती श्लथधम्मिल्लं दोर्मूलं काप्यदीदृशत् ॥ ८ ॥
दण्डपादाभिनयनच्छलात्कापि मुहुर्मुहुः ।
चारुगोरोचनागौरमूरुमूलमदर्शयत् ॥ ९ ॥

---

(१) च तत्रातिस्फुरितलयम् । (२) च सुन्दरम् ।

अथचण्डातकग्रन्थिदृढीकरणलीलया ।
कापि प्राकाशयद्धापीसनाभिं नाभिमण्डलम् ॥ १० ॥
व्यपदिश्येभदन्ताख्यहस्तकाभिनयं मुहुः ।
गाढमङ्गपरिष्वङ्गसंज्ञां काचिच्च निर्ममे ॥ ११ ॥
सञ्चारयन्त्यन्तरीयं नीवीनिविडनच्छलात् ।
नितम्बबिम्बफलकं काचिदाविरभावयत् ॥ १२ ॥
अङ्गभङ्गापदेशेन वक्षःपीनोन्नतस्तनम् ।
सुचिरं रोचयामास काचिद् रुचिरलोचना ॥ १३ ॥
यदि त्वं वीतरागोऽसि रागं तन्नस्तनोषि किम् ।
शरीरनिरपेक्षश्चेत्त्वं वक्षोऽपि किं न नः ॥ १४ ॥
दयालुर्यदि वासि त्वं तदानीं विषमायुधात् ।
अकाण्डाकृष्टकोदण्डादस्मान्न त्रायसे कथम् ॥ १५ ॥
उपेक्षसे कौतुकेन यदि नः प्रेमलालसाः ।
किञ्चिन्मात्रं हि तद्युक्तं मरणान्तं न युज्यते ॥ १६ ॥
स्वामिन् कठिनतां मुञ्च पूरयास्मन्मनोरथान् ।
प्रार्थनाविमुखो माभूः काश्चिदित्यूचिरे चिरम् ॥ १७ ॥
एवं गीतातोद्यनृत्तै[1]र्विकारैराङ्गिकैरपि ।
चाटुभिश्च सुरस्त्रीणां न चुक्षोभ जगत्प्रभुः ॥ १८ ॥
एवं रात्रौ व्यतीतायां ततो विहरतः प्रभोः ।
निराहारस्य षण्मासान् सुराधम उपाद्रवत् ॥ १९ ॥

(१' क ख नृत्यैः ।

भट्टारक सुखं तिष्ठ स्वैरं भ्रम गतोऽस्म्यहम् ।
यक्षासान्ते ब्रुवन्नेवं खिन्नः सङ्गमकोऽगमत् ॥ २० ॥
कर्म्मबद्धैवंविधेनायं स्र वराको व्रजिष्यति ।
न शक्यते तारयितुमस्माभिरपि तारकैः ॥ २१ ॥
एवं भगवतश्चिन्तां तन्वतस्तत्र गच्छति ।
दयावभूतां क्षपयोर्वाष्पे मन्थरतारके ॥ १२२ ॥ ३ ॥

एवं देवतां नमस्कृत्य मुक्तिमार्गं योगमभिधित्सुस्तच्छास्त्रं प्रस्तौति ।

श्रुताम्भोधेरधिगम्य सम्प्रदायाच्च सद्गुरोः ।
स्वसम्वेदनतश्चापि योगशास्त्रं विरच्यते ॥ ४ ॥

इह नानिर्णीतस्य योगस्य पदवाक्यप्रबन्धेन शास्त्रविरचना कर्त्तुमुचितेति । योगस्य त्रिहेतुको निर्णयः ख्याप्यते । शास्त्रतो गुरुपारम्पर्य्यात् स्वानुभवाच्च तं त्रिविधमपि क्रमेणाह । श्रुताम्भोधेः सकाशादधिगम्य निर्णीय योगमिति शेषः । तथा गुरुपारम्पर्य्यात् तथा स्वसम्वेदनादेवं त्रिधा योगं निश्चित्य तच्छास्त्रं विरच्यते । एतदेव निर्व्वहणे वक्ष्यति ।

या शास्त्रात्सुगुरोर्मुखादनुभवाच्चाज्ञायि किञ्चित् क्वचित्
योगस्योपनिषद्विवेकिपरिषच्चेतश्चमत्कारिणी ।
श्रीचौलुक्यकुमारपालनृपतेरत्यर्थमभ्यर्थना-
दाचार्य्येण निवेशिता पथि गिरां श्रीहेमचन्द्रेण सा ॥ १ ॥ ४ ॥

योगस्यैव माहात्म्यमाह—

योगः सर्व्वविपद्वल्लीविताने परशुः शितः ।
अमूलमन्त्रतन्त्रं च कार्म्मणं निर्वृतिश्रियः ॥ ५ ॥

सर्व्वा विपद आध्यात्मिक-आधिभौतिक-आधिदैविकलक्षणाः ताश्चातिविततत्वाद्वल्लीरूपास्तासां विताने समूहस्य तीक्ष्णः परशुर्योग इत्यनर्थपरिहारो योगस्य फलम्। उत्तरार्द्धेनार्थप्राप्ति-र्मोक्षलक्ष्म्याः परमपुरुषार्थरूपाया मूलमन्त्रतन्त्रपरिहारेण कार्म्मणं संवननं योगः कार्म्मणं हि मूलमन्त्रतन्त्रैर्विधीयते। योगस्तु मूलादिरहित एव मोक्षलक्ष्मीवशीकरणहेतुरिति ॥ ५ ॥

कारणोच्छेदमन्तरेण न विपल्लक्षणस्य कार्य्यस्योच्छेदः शक्यः क्रियत इति विपत्कारणपापनिर्घातहेतुत्वं योगस्याह—

भूयांसोऽपि हि पाप्मानः प्रलयं यान्ति योगतः ।
चण्डवाताद्घनघना घनाघनघटा इव ॥ ६ ॥

बहून्यपि पापानि योगात्प्रलयमुपयान्ति प्रचण्डवातोद्धूता अति-घना मेघघटा इव ॥ ६ ॥

स्यादेतदेकजन्मोपार्ज्जितं पापं योगः क्षिणुयादपि अनेकभवपरम्परोपात्तपापस्य तु निर्मूलनं योगादसम्भावनीयमित्याह—

क्षिणोति योगः पापानि चिरकालार्ज्जितान्यपि ।
प्रचितानि यथैधांसि क्षणादेवाशुशुक्षणिः ॥ ७ ॥

यथा चिरकालमीलितान्यपीक्षणानि क्षणमात्रप्रचितोऽप्यग्नमः क्षणानुभस्मसात्करोति। एवं योगः क्षणमात्रेणैव चिरसञ्चितपापसंचयक्षमो भवतीति ॥ ७ ॥

योगस्य फलान्तरमाह—

कफविप्रुण्मलामर्शसर्व्वौषधिमहर्द्धयः।
सम्भिन्नश्रोतोलब्धिश्च यौगं ताण्डवडम्बरम् ॥ ८ ॥

महर्द्धिशब्दः प्रत्येकमपि सम्बध्यते। कफ श्लेष्मा विप्रुड्वारः पुरीषमिति यावत्। मलः कर्णदन्तनासिकानयनजिह्वोद्भवः शरीरसम्भवश्च। आमर्शो हस्तादिना स्पर्शः सर्व्वे विण्मूत्रकेशनखादय उक्ता अनुक्ताश्च औषधयो योगप्रभावान्महर्द्धयो भवन्ति। अथवा महर्द्धयो विभिन्ना एवाणुत्वादयः। तथा श्रोतांसीन्द्रियाणि संभिन्नानि सङ्गतानि एकैकशः सर्व्वविषयैस्तेषां लब्धिर्योगस्येदं यौगं ताण्डवडम्बरं [1]दर्शितम्।

तथाहि योगमाहात्म्याद्योगिनां कफबिन्दवः।
सनत्कुमारादेरिव जायन्ते सर्व्वरुक्छिदः ॥ १ ॥
सनत्कुमारो हि पुरा चतुर्थश्चक्रवर्त्त्यभूत्।
षट्खण्डपृथिवीभोक्ता नगरे हस्तिनापुरे ॥ २ ॥
कदाचिच्च सुधर्म्मायां सभायां जातविस्मयः।
रूपं तस्याप्रतिरूपं वर्णयामास वासवः ॥ ३ ॥

(१) ख ग च विलसितम्।

राज्ञः सनत्कुमारस्य कुरुवंशशिरोमणेः ।
यद्रूपं न तदन्यत्र देवेषु मनुजेषु वा ॥ ४ ॥
इति प्रशंसां रूपस्याश्रद्दधानावुभौ सुरौ ।
विजयो वैजयन्तश्च पृथिव्यामवतेरतुः ॥ ५ ॥
ततस्तौ विप्ररूपेण रूपान्वेषणहेतवे ।
प्रासादद्वारि नृपतेस्तस्थतुर्द्वास्थसन्निधौ ॥ ६ ॥
आसीत् सनत्कुमारोऽपि तदा प्रारब्धमज्जनः ।
मुक्तनिःशेषनेपथ्यः सर्वाङ्गाभ्यङ्गमुद्वहन् ॥ ७ ॥
द्वारस्थौ द्वारपालेन द्विजातौ तौ निवेदितौ ।
न्यायवर्त्ती चक्रवर्त्ती तदानीमप्यवीविशत् ॥ ८ ॥
सनत्कुमारमालोक्य विस्मयस्मेरमानसौ ।
धूनयामासतुर्मौलिं चिन्तयामासतुश्च तौ ॥ ९ ॥
ललाटपट्टः पर्यस्ताष्टमीरजनिजानिकः ।
नेत्रे कर्णान्तविश्रान्ते जितनीलोत्पलत्विषी ॥ १० ॥
दन्तच्छदौ पराभूतपक्वबिम्बीफलच्छवी ।
निरस्तशुक्तिकौ कर्णौ कण्ठोऽयं पाञ्चजन्यजित् ॥ ११ ॥
करिराजकराकारतिरस्कारकरौ भुजौ ।
स्वर्णशैलशिलालक्ष्मीविलुण्टाकमुरःस्थलम् ॥ १२ ॥
मध्यभागो मृगारातिकिशोरोदरसोदरः ।
किमन्यदस्य सर्वाङ्गलक्ष्मीर्वाचां न गोचरः ॥ १३ ॥
अहो कोऽप्यस्य लावण्यसरित्पूरो निरर्गलः ।
येनाभ्यङ्गं न जानीमो ज्योत्स्नयोडुप्रभामिव ॥ १४ ॥

यथेन्द्रो वर्णयामास तथेदं भाति नान्यथा ।
मिथ्या न खलु भाषन्ते महात्मानः कदाचन ॥ १५ ॥
किं निमित्तमिहायातौ भवन्तौ द्विजसत्तमौ ।
इत्थं सनत्कुमारेण पृष्टौ तावेवमूचतुः ॥ १६ ॥
लोकोत्तरचमत्कारकारकं सचराचरे ।
भुवने भवतो रूपं नरशार्दूल गीयते ॥ १७ ॥
दूरतोऽपि तदाकर्ण्य तरङ्गितकुतूहलौ ।
विलोकयितुमायातावावामवनिवासव ॥ १८ ॥
वर्ण्यमानं यथा लोके शुश्रुवेऽस्माभिरद्भुतम् ।
रूपं नृप ततोऽप्येतत्सविशेषं निरीक्ष्यते ॥ १९ ॥
ऊचे सनत्कुमारोऽपि स्मितविस्फुरिताधरः ।
इयं हि कियती कान्तिरङ्गेऽभ्यङ्गतरङ्गिते ॥ २० ॥
इतो भूत्वा प्रतीक्षेथां क्षणमात्रं द्विजोत्तमौ ।
यावन्निवर्त्यतेऽस्माभिरेष मज्जनकक्षणः ॥ २१ ॥
विचित्ररचिताकल्पं भूरिभूषणभूषितम् ।
रूपं पुनर्निरीक्षेथां सरत्नमिव काञ्चनम् ॥ २२ ॥
ततोऽवनिपतिः स्नात्वा कल्पिताकल्पभूषणः ।
साडम्बरः सदोऽध्यास्ताम्बररत्नमिवाम्बरम् ॥ २३ ॥
अनुज्ञातौ ततो विप्रौ पुरोभूय महीपतेः ।
निदध्यतुश्च तद्रूपं विषण्णौ दध्यतुश्च तौ ॥ २४ ॥
क्व तद्रूपं क्व सा कान्तिः क्व तल्लावण्यमप्यगात् ।
क्षणेनाप्यस्य मर्त्यानां क्षणिकं सर्वमेव हि ॥ २५ ॥

नृपः प्रोवाच तौ कस्माद्दृष्ट्वा मां मुदितौ पुरा ।
कस्मादकस्मादधुना विषादमलिनाननौ ॥ २६ ॥
ततस्तावूचतुरिदं सुधामधुरया गिरा ।
महाभाग सुरावावां सौधर्म्मस्वर्गवासिनौ ॥ २७ ॥
मध्येसुरसभं शक्रश्चक्रे त्वद्रूपवर्णनम् ।
अश्रद्दधानौ तद्द्रष्टुं मर्त्यभूम्यागताविह ॥ २८ ॥
शक्रेण वर्णितं यादृक् [1]तादृशं वपुरीक्षितम् ।
रूपं नृप तवेदानीमन्यादृशमजायत ॥ २९ ॥
अधुना व्याधिभिरयं कान्तिसर्व्वस्वतस्करैः ।
देहः समन्तादाक्रान्तो निःश्वासैरिव दर्पणः ॥ ३० ॥
यथार्थमभिधायेति द्राक्तिरोहितयोस्तयोः ।
विच्छायं स्वं नृपोऽपश्यद्धिमग्रस्तमिव द्रुमम् ॥ ३१ ॥
अचिन्तयच्च धिगिदं सदा गदपदं वपुः ।
मुधैव मुग्धाः कुर्व्वन्ति तन्मूर्छां तुच्छबुद्धयः ॥ ३२ ॥
शरीरमन्तरुत्पन्नैर्व्याधिभिर्विविधैरिदम् ।
दीर्य्यते दारुणैर्दारु दारुकीटगणैरिव ॥ ३३ ॥
बहिः कथञ्चिद्यद्येतत्प्ररोच्येत तथापि हि ।
नैयग्रोधं फलमिव मध्ये कृमिकुलाकुलम् ॥ ३४ ॥
रुजा लुम्पति कायस्य तत्कालं रूपसम्पदम् ।
महासरोवरस्येव वारिशैवालवल्लरी ॥ ३५ ॥

---

(१) ख ग तादृगेव पुरेक्षितम् ।

शरीरं क्षयते नाशा रूपं याति न पापधीः।
जरा स्फुरति न ज्ञानं धिग् स्वरूपं शरीरिणाम् ॥ ३६ ॥
रूपं लावण्यमा कान्तिः शरीरं द्रविणान्यपि।
संसारे तरलं सर्वं कुशाग्रजलबिन्दुवत् ॥ ३७ ॥
अवश्यम्भीनविनाशस्य शरीरस्य शरीरिणाम्।
सकामनिर्ज्जरासारं तप एव महत्फलम् ॥ ३८ ॥
इति सञ्जातवैराग्यभावनः पृथिवीपतिः।
प्रव्रज्यां स्वयमादित्सुः सुतं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ३९ ॥
गत्वोद्याने सविनयं विनयन्धरसूरितः।
सर्व्वसावद्यविरतिप्रधानं सोऽग्रहीत्तपः ॥ ४० ॥
महाव्रतधरस्यास्य दधानस्योत्तरान् गुणान्।
ग्रामाद्ग्रामं विहरतः समतैकाग्रचेतसः ॥ ४१ ॥
गाढानुरागबन्धेन सर्व्वं प्रकृतिमङ्गलम्।
पृष्ठतोऽगात्करिकुलं महायूथपतेरिव ॥ ४२ ॥ (युग्मं)
निष्कषायमुदासीनं निर्म्ममं निष्परिग्रहम्।
तं पर्य्युपास्य षण्मासान् कथञ्चित्तद्व्यावर्त्तत ॥ ४३ ॥
यथाविध्यात्तभिक्षाभिरकालापथ्यभोजनैः।
व्याधयोऽस्य वन्नधिरे सम्पूर्णैर्दोहदैरिव ॥ ४४ ॥
कण्डूशोषज्वरश्वासारुचिकुक्षिव्यथावेदनाः।
समाधिषेहे पुण्यात्मा सप्तवर्षशतानि सः ॥ ४५ ॥
दुःसहान् सहमानस्य तस्याशेषपरीषहान्।
उपायनिरपेक्षस्य समपद्यन्त लब्धयः ॥ ४६ ॥

अत्रान्तरे सुरपतिः समुद्दिश्य दिवौकसः ।
इदि आत्तचमत्कारश्चकारेत्यस्य वर्णनम् ॥ ४७ ॥
चक्रवर्त्तिश्रियं त्यक्त्वा प्रज्वलत्तृणपूलवत् ।
अहो सनत्कुमारोऽयं तप्यते दुस्तपं तपः ॥ ४८ ॥
तपोमाहात्म्यलब्धासु सर्व्वास्वपि हि लब्धिषु ।
शरीरनिरपेक्षोऽयं स्वरोगान्न चिकित्सति ॥ ४९ ॥
अश्रद्दधानौ तद्वाक्यं वैद्यरूपधरौ सुरौ ।
विजयो वैजयन्तश्च तत्समीपमुपेयतुः ॥ ५० ॥
ऊचतुश्च महाभाग किं रोगैः परिताम्यसि ।
वैद्यावावां चिकित्सावो विश्वं स्वैरेव भेषजैः ॥ ५१ ॥
यदि त्वमनुजानासि रोगग्रस्तशरीरकः ।
तदह्नाय निग्टह्णीवो रोगानुपचितांस्तव ॥ ५२ ॥
ततः सनत्कुमारोऽपि प्रत्यूचे (१)भोश्चिकित्सकौ ।
द्विविधा देहिनां रोगा द्रव्यतो भावतोऽपि च ॥ ५३ ॥
क्रोधमानमायालोभा भावरोगाः शरीरिणाम् ।
अश्रान्तरसहस्रानुगामिनोऽनन्तदुःखदाः ॥ ५४ ॥
तांश्चिकित्सितुमीशौ चेद्युवां तर्हि चिकित्सतम् ।
अथो चिकित्सथो द्रव्यरोगांस्तद्वत पश्यतम् ॥ ५५ ॥
ततोऽङ्गुलीं गलत्पामां शीर्णां स्वकफविप्रुषा ।
लिप्त्वा शुल्वं रसेनेव द्राक् सुवर्णीचकार सः ॥ ५६ ॥

(१) क च तौ ।

ततस्तामङ्गुलीं स्वर्णशलाकामिव भास्वतीम् ।
आलोक्य पादयोस्तस्य पेततुः प्रोचतुश्च तौ ॥ ५७ ॥
निरूरूपयिषू रूपं यौ त्वामायातपूर्व्विणौ ।
तावेव त्रिदशावावां सम्प्रत्यपि समागतौ ॥ ५८ ॥
सिद्धलब्धिरपि व्याधिबाधां सोढा तपस्यति ।
सनत्कुमारो भगवानितीन्द्रस्त्वामवर्णयत् ॥ ५९ ॥
आवाभ्यां तदिहागत्य प्रत्यक्षेण परीक्षितम् ।
इत्युदित्वा च नत्वा च त्रिदशौ तौ तिरोहितौ ॥ ६० ॥
एतन्निदर्शनमात्रं कफलब्धेः प्रदर्शितम् ।
लब्ध्यन्तरकथा नोक्ता ग्रन्थगौरवभीरुभिः ॥ ६१ ॥
योगिनां योगमाहात्म्यात्पुरीषमपि कल्पते ।
रोगिणां रोगनाशाय कुमुदामोदशालि च ॥ ६२ ॥
मलः किल समाम्नातो द्विविधः सर्व्वदेहिनाम् ।
कर्णनेत्रादिजस्त्वेको द्वितीयस्तु वपुर्भवः ॥ ६३ ॥
योगिनां योगसम्पत्तिमाहात्म्याद्द्विविधोऽपि सः ।
कस्तूरिकापरिमलो रोगहा सर्व्वरोगिणाम् ॥ ६४ ॥
योगिनां कायसंस्पर्शः सिञ्चन्निव सुधारसैः ।
क्षिणोति तत्क्षणं सर्वानामयानामयाविनाम् ॥ ६५ ॥
नखाः केशा रदाश्चान्यदपि योगिशरीरगम् ।
भजते भेषजीभावमिति सर्व्वौषधिः स्मृता ॥ ६६ ॥
तथाहि तीर्थनाथानां योगभृच्चक्रवर्त्तिनाम् ।
देहास्थिशकलस्तोमः सर्व्वस्वर्गेषु पूज्यते ॥ ६७ ॥

किञ्च—

मेघमुक्तमपि वारि यदङ्गसङ्गमात्रान्नदीवाप्यादिगतमपि सर्व्वरोगहरं भवति । तथा विषमूर्च्छिता अपि यदीयाङ्गसङ्गिवात-स्पर्शादेव निर्विषा भवन्ति । विषसंपृक्तमप्यन्नं यन्मुखप्रविष्टमविषं भवति । महाविषव्याधिबाधिता अपि यद्वचःश्रवणमात्राद्यद्दर्श-नाच्च वीतविकारा भवन्ति । एष सर्वोऽपि सर्वौषधिप्रकारः । एते कफादयो महर्द्धिरूपाः । अथवा महर्द्धयो विभिन्ना एव । वैक्रियालब्धयोऽनेकधा अणुत्व-महत्त्व-लघुत्व-गुरुत्व-प्राप्ति-प्राकाम्य-ईशित्व-वशित्व-अप्रतिघातित्व-अन्तर्द्धान-कामरूपित्वादिभेदात् ।

अणुत्वमणुशरीरविकरणम् । येन बिसच्छिद्रमपि प्रविशति तत्र च चक्रवर्त्तिभोगानपि भुङ्क्ते । महत्त्वं मेरोरपि महत्तर-शरीरकरणसामर्थ्यम् । लघुत्वं वायोरपि लघुतरशरीरता । गुरुत्वं वज्रादपि गुरुतरशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्रकृष्टबलैर्दुःसहता । प्राप्तिर्भूमिस्थस्य अङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्व्वताग्रमपि प्रभाकरादिस्पर्श-सामर्थ्यम् । प्राकाम्यमप्सु भूमाविव प्रविशतो गमनशक्तिः तथा अप्स्विव भूमावुन्मज्जननिमज्जने । ईशित्वं त्रैलोक्यस्य प्रभुता तीर्थकरत्रिदशेश्वरऋद्धिविकरणम् । वशित्वं सर्व्वजीववशीकरण-लब्धिः । अप्रतिघातित्वं अद्रिमध्येऽपि निःसङ्गगमनम् । अन्त-र्द्धानमदृश्यरूपता । कामरूपित्वं युगपदेव नानाकाररूप-विकरणशक्तिः । इत्येवमादयो महर्द्धयः । अथवा प्रकृष्टश्रुतावरण-वीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूतासाधारणमहाप्रज्ञर्द्धिलाभा अनधीत-द्वादशाङ्गचतुर्द्दशपूर्वा अपि सन्तो यमर्थं चतुर्द्दशपूर्व्वी निरूपयति

तस्मिन् विचारणच्छेऽप्यर्थेऽतिनिपुणप्रज्ञाः प्राज्ञश्रमणाः। अन्येऽधीत-दशपूर्व्वा रोहिणीप्रज्ञप्त्यादिमहाविद्यादिभिरङ्गुष्ठप्रसेनिकाभि-रल्पविद्यादिभिश्चोपनतानां भूयसीनामृद्धीनां अवशगा विद्यावेग-धारणात् विद्याधरश्रमणाः। केचिद्बीजकोष्ठपदानुसारिबुद्धिविशेष-र्वियुक्ताः। सुकृष्टवसुमतीक्षते क्षेत्रे क्षित्युदकाद्यनेककारणविशेषा-पेक्षं बीजमनुपहतं यथानेकबीजकोटीप्रदं भवति तथैव ज्ञानावर-णादिक्षयोपशमातिशयप्रतिलब्धादेकार्थबीजश्रवणे सति अनेकार्थ-बीजानां प्रतिपत्तारो बीजबुद्धयः। कोष्ठागारिकस्थापितानाम-सङ्कीर्णानामविनष्टानां भूयसां धान्यबीजानां यथा कोष्ठेऽवस्थानं तथा परोपदेशावधारितानां श्रौतानामर्थग्रन्थबीजानां भूयसामनु-स्मरणमन्तरेणाविनष्टानामवस्थानात्कोष्ठबुद्धयः। पदानुसारिणोऽनु-श्रोत:पदानुसारिणः प्रतिश्रोत:पदानुसारिण उभयपदानुसारि-णश्च। तत्रादिपदस्यार्थं ग्रन्थं च परत उपश्रुत्य आचान्त्यपदादर्थग्रन्थ-विचारणासमर्थपटुतरमतयो ऽनुश्रोत:पदानुसारिबुद्धयः। अन्त्यपद-स्यार्थं ग्रन्थं च परत उपश्रुत्य ततः प्रातिकूल्येनादिपदादा अर्थग्रन्थविचारपटवः प्रतिश्रोत:पदानुसारिबुद्धयः। मध्यपदस्यार्थं ग्रन्थं च परकीयोपदेशादधिगम्याद्यन्तावधिपरिच्छिन्नपदसमूह-प्रतिनियतार्थग्रन्थौदधिसमुत्तरणसमर्थासाधारणातिशयपटुविज्ञान-नियता उभयपदानुसारिबुद्धयः। बीजबुद्धिरेकपदार्थावगमादने-कार्थानामवगन्ता पदानुसारी त्वेकपदावगमात्पदान्तराणामव-गन्तेति विशेषः। तथा मनोवाक्कायबलिनः। तत्र प्रकृष्टज्ञानावरण-वीर्यान्तरायक्षयोपशमविशेषेण वस्तूद्धृत्यान्तर्मुहूर्त्तेन सकलश्रुतो-

दध्यवगाहनावदातमनसो मनोबलिनः। अन्तर्मुहूर्त्तेन सकलश्रुतवस्तूच्चारणसमर्था वाग्बलिनः। अथवा पदवाक्यालङ्कारोपेतां वाचमुच्चैरुच्चारयन्तो ऽविरच्छितवाक्क्रमाहीनकण्ठा वाग्बलिनः। वीर्य्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूतासाधारणकायबलत्वात्प्रतिमयावतिष्ठमानाः श्रमक्लमविरच्छिता वर्षमात्रप्रतिमाधरा बाहुबलिप्रभृतयः कायबलिनः। तथा क्षीरमधुसर्पिरमृतास्रविणो येषां पात्रपतितं कदन्नमपि क्षीरमधुसर्प्पिरमृतरसवीर्यविपाकं जायते वचनं वा शरीरमानसदुःखप्राप्तानां देहिनां क्षीरादिवत्सन्तर्पकं भवति ते क्षीरास्रविणो मध्वास्रविणः सर्पिरास्रविणोऽमृतास्रविणश्च। केचिदक्षीणर्द्धियुक्तास्ते च द्विविधा अक्षीणमहानसा अक्षीणमहालयाश्च। येषामसाधारणान्तरायक्षयोपशमादल्पमात्रमपि पात्रपतितमन्नं गौतमादीनामिव बहुभ्यो दीयमानमपि न क्षीयते तेऽक्षीणमहानसाः। अक्षीणमहालयर्द्धिप्राप्ताश्च यत्र परिमितभूप्रदेशेऽवतिष्ठन्ते तत्रासंख्याता अपि देवास्तिर्यञ्चो मनुष्याश्च सपरिवाराः परस्परबाधारच्छितास्तीर्थंकरपर्षदीव सुखमासते। इति प्रशान्त्यमर्षादिषु महाप्रशादयो महर्द्धयो दर्शिताः।

सर्वेन्द्रियाणां विषयान् गृह्णात्येकमपीन्द्रियम् ।
यत्प्रभावेन सम्भिन्नश्रोतोलब्धिस्तु सा मता ॥ १ ॥ ८ ॥

तथा—

चारणाशीविषावधिमनःपर्यायसम्पदः ।
योगकल्पद्रुमस्यैता विकासिकुसुमश्रियः ॥ ९ ॥

अतिशयचरणाच्चारणा अतिशयगमनादित्यर्थः। तत्सम्पन्नलब्धिरित्यर्थः। आशीविषलब्धिर्निग्रहानुग्रहसामर्थ्यम्। अवधिज्ञानलब्धिर्मूर्त्तद्रव्यविषयं ज्ञानम्। मनःपर्य्यायज्ञानलब्धिर्मनोद्रव्यप्रत्यक्षीकरणशक्तिः। एता लब्धयो योगकल्पवृक्षस्य कुसुमभूताः। फलं तु केवलज्ञानं मोक्षो वा। भरतमरुदेव्युदाहरणाभ्यां वक्ष्यते।

तथाहि—

द्विविधाश्चारणा ज्ञेया जङ्घाविद्योत्थशक्तितः।
तत्राद्या रुचकद्वीपं यान्त्येकोत्पातलीलया ॥ १ ॥
वलन्तो रुचकद्वीपादेकेनोत्पतनेन ते।
नन्दीश्वरे समायान्ति द्वितीयेन यतो गताः ॥ २ ॥
ते चोर्ध्वगत्यामेकेन समुत्पतनकर्म्मणा।
गच्छन्ति पाण्डुकवनं मेरुशैलशिरःस्थितम् ॥ ३ ॥
ततोऽपि वलिता एकोत्पातेनायान्ति नन्दनम्।
उत्पातेन द्वितीयेन प्रथमोत्पातभूमिकाम् ॥ ४ ॥
विद्याचारणास्तु गच्छन्त्येकेनोत्पातकर्म्मणा।
मानुषोत्तरमन्येन द्वीपं नन्दीश्वराह्वयम् ॥ ५ ॥
तस्मादायान्ति चैकेनोत्पातेनोत्पतिता यतः।
यान्त्यायान्त्यूर्ध्वमार्गेऽपि तिर्य्यग्यानक्रमेण ते ॥ ६ ॥

अन्येऽपि बहुभेदाश्चारणा भवन्ति। तद्यथा आकाशगामिनः पर्य्यङ्कावस्थानिषण्णाः कायोत्सर्गशरीरा वा पादोत्क्षेपनिक्षेपक्रमाद्विना व्योमचारिणः। केचित्तु जलजङ्घाफलपुष्पपत्रश्रेण्यग्निशिखाधूमनीहारावश्यायमेघवारिधारामर्कटकतन्तुज्योतीरश्मिपवनाद्या-

लम्बनगतिपरिणामकुशलाः। जलमुपेत्य वापीनिम्नगासमुद्रादिष्व-प्कायिकजीवानविराधयन्तो जले भूमाविव पादोत्क्षेपनिक्षेप-कुशला जलचारणाः। भुव उपरि चतुरङ्गुलप्रमिते आकाशे जङ्घा-निक्षेपोत्क्षेपनिपुणा जङ्घाचारणाः। नानाद्रुमफलान्युपादाय फला-श्रयप्राण्यविरोधेन फलतले पादोत्क्षेपनिक्षेपकुशलाः फलचारणाः। नानाद्रुमलतागुल्मपुष्पाण्युपादाय पुष्पसूक्ष्मजीवानविराधयन्तः कुसुमतलदलावलम्बनसङ्गतयः पुष्पचारणाः। नानावृक्षगुल्मवीरु-ल्लतावितानानाप्रवालतरुणपल्लवालम्बनेन पर्णसूक्ष्मजीवानविरा-धयन्तश्चरणोत्क्षेपनिक्षेपपटवः पत्रचारणाः। चतुर्योजनशतोच्छ्रितस्य निषधस्य नीलस्य चाद्रेष्टङ्कच्छिन्नां श्रेणिमुपादायोपर्य्यधो वा पाद-पूर्वकमुत्तरणावतरणनिपुणाः श्रेणिचारणाः। अग्निशिखामुपादाय तेजःकायिकानविराधयन्तः स्वयमदह्यमानाः पादविहारनिपुणा अग्निशिखाचारणाः। धूमवर्त्तिं तिरश्चीनामूर्द्ध्वगां वा आलम्ब्या-स्खलितगमनास्कन्दिनो धूमचारणाः। नीहारमवष्टभ्याप्कायिक-पीडामजनयन्तो गतिमसङ्गामश्नुवाना नीहारचारणाः। अव-श्यायमाश्रित्य तदाश्रयजीवानुपरोधेन यान्तोऽवश्यायचारणाः। नभोवर्त्मनि प्रविततजलधरपटलपटास्तरणे जीवानुपघातिचङ्क्र-मणप्रभवो मेघचारणाः। प्रावृषेण्यादिजलधरादेर्विनिर्गतवारि-धारावलम्बनेन प्राणिपीडामन्तरेण यान्तो वारिधाराचारणाः। कुजवृक्षान्तरालभाविनभःप्रदेशेषु कुजवृक्षादिसम्बद्धमर्कटकतन्त्वा-लम्बनपादोद्धरणनिक्षेपावदाता मर्कटकतन्तूनच्छिन्दन्तो यान्तो मर्कटकतन्तुचारणाः। चन्द्रार्कग्रहनक्षत्राद्यन्यतमज्योतीरश्मिसम्ब-

म्बेन भुवीव पादविहारकुशलाः ज्योतीरश्मिचारणाः। पवने-ष्वनेकदिङ्मुखोन्मुखेषु प्रतिलोमानुलोमवर्त्तिषु तत्प्रदेशावलीमुपा-दाय गतिमस्खलितचरणविन्यासामास्कन्दन्तो वायुचारणाः।

तपश्चरणमाहात्म्यशापानुग्रहादितरतोऽपि वा।
आशीविषाः समर्थाः स्युर्निग्रहेऽनुग्रहेऽपि च॥ १॥
द्रव्याणि मूर्त्तिमन्त्येव विषयो यस्य सर्व्वतः।
नैयत्यरहितं ज्ञानं तत्स्यादवधिलक्षणम्॥ २॥
स्यात्मनःपर्य्ययो ज्ञानं मनुष्यक्षेत्रवर्त्तिनाम्।
प्राणिनां समनस्कानां मनोद्रव्यप्रकाशकम्॥ ३॥
ऋजुश्च विपुलश्चेति स्यात्मनःपर्य्ययो द्विधा।
विशुद्ध्यप्रतिपाताभ्यां विपुलस्तु विशिष्यते॥ ४॥ ९॥

केवलज्ञानलक्षणफलोपदर्शनेन योगमेव स्तौति—

अहो योगस्य माहात्म्यं प्राज्यं साम्राज्यमुद्वहन्।
अवाप केवलज्ञानं भरतो भरताधिपः॥ १०॥

अहो इत्याश्चर्य्ये प्राज्यं पुष्कलं साम्राज्यं चक्रवर्त्तित्वमुद्वहन्नेव न पुनस्त्यक्तराज्यसम्पत्। भरताधिपः षट्खण्डभरतक्षेत्रस्वामी।

तथाहि—

एतस्यामवसर्प्पिण्यामेकान्तसुषमारके।
सागरोपमकोटीनां चतुष्कोटिमिते गते॥ १॥
सागरोपमकोटीनां तिसृभिः कोटिभिर्मिते।
अरके सुषमानाम्नि द्वितीयेऽपि गते सति॥ २॥

तद्विकोटाकोटिमिते सुषमदुःषमारके ।
पल्याष्टमांशशेषे च दक्षिणार्द्धस्य भारते ॥ ३ ॥
समाभूवन् कुलकरा इमे विमलवाहनः ।
चक्षुष्मांश्च यशस्वी चाभिचन्द्रोऽथ प्रसेनजित् ॥ ४ ॥
मरुदेवश्च नाभिश्च तत्र नाभिर्गृहिण्यभूत् ।
मरुदेवेति सच्छीलपवित्रितजगत्त्रया ॥ ५ ॥
तृतीयारस्य शेषेषु पूर्वलक्षेषु संख्यया ।
चतुरशीतौ सार्द्धाष्टमासे वर्षत्रयेऽपि च ॥ ६ ॥
तस्याश्च कुक्षौ सर्वार्थविमानादवतीर्णवान् ।
चतुर्दशमहास्वप्नसूचितः प्रथमो जिनः ॥ ७ ॥
नाभेश्च मरुदेव्याश्च तदा सम्यगजानतोः ।
स्वप्नार्थमिन्द्राः सर्वेऽपि व्याचक्रुः प्रमदोन्मदाः ॥ ८ ॥
ततः सुखेन जातस्य शुभेऽह्नि परमेष्ठिनः ।
षट्पञ्चाशत्दिक्कुमार्यः सूतिकर्म्म प्रचक्रिरे ॥ ९ ॥
मेरुमूर्द्धि विभुं नीत्वा क्रत्वोत्सङ्गे दिवस्पतिः ।
तीर्थोदकैरभ्यषिञ्चस्तं च हर्षाश्रुवारिभिः ॥ १० ॥
वासवेन ततो मातुरर्पितस्य जगद्गुरोः ।
धात्रीकर्म्माणि सर्व्वाणि विदधुर्विबुधस्त्रियः ॥ ११ ॥
निरीक्ष्य ऋषभाकारं लक्ष्मोरौ दक्षिणे प्रभोः ।
चक्रतुः पितरौ नाम ऋषभेति प्रमोदतः ॥ १२ ॥
अमन्दं दददानन्दं सुधारश्मिरिव प्रभुः ।
त्रिदशाहारयोगेन पोषितो ववृधे क्रमात् ॥ १३ ॥

अन्येद्युर्युगदामीश उपासितुमुपागतः ।
अचिन्तयद्भगवतो वंशः क इह कल्प्यताम् ॥ १४ ॥
अवगत्य तदाकूतमवधिज्ञानतो विभुः ।
तत्करेक्षुलतां लातुं करीव करमक्षिपत् ॥ १५ ॥
तां समर्प्य जगद्भर्तुः प्रणम्य च बिडौजसा ।
इक्ष्वाकुरिति वंशस्य तदा नाम प्रतिष्ठितम् ॥ १६ ॥
बाल्यं बाल्यमिवोल्लङ्घ्य मध्यन्दिनमिवार्यमा ।
विभुर्विभक्तावयवं द्वितीयं शिश्रिये वयः ॥ १७ ॥
यौवनेऽपि मृदू रक्तौ कमलोदरसोदरौ ।
उष्णावकम्प्रावस्वेदौ पादौ समतलौ प्रभोः ॥ १८ ॥
नतानिच्छेदनायेव प्रपेदे चक्रमीशितुः ।
सदाश्रितश्रीकरेणोरिव दामाङ्कुशध्वजाः ॥ १९ ॥
स्वामिनः पादयोर्लक्ष्मीलीलासदनयोरिव ।
शङ्खकुम्भौ तले पार्ष्णौ स्वस्तिकश्च विरेजिरे ॥ २० ॥
मांसलो वर्त्तुलस्तुङ्गो भुजङ्गमफणोपमः ।
अङ्गुष्ठः स्वामिनो वत्स इव श्रीवत्सलाञ्छितः ॥ २१ ॥
प्रभोर्निर्वातनिष्कम्पाः स्निग्धदीपशिखोपमाः ।
नीरन्ध्रा ऋजवोऽङ्गुल्यो दलानीव पदाब्जयोः ॥ २२ ॥
नन्द्यावर्त्ता जगद्भर्त्तुः पादाङ्गुलितलेष्वभान् ।
यद्बिम्बानि क्षितौ धर्म्मप्रतिष्ठाहेतुतां ययुः ॥ २३ ॥
यवाः पर्वस्वङ्गुलीनामधोवापीभिराबभुः ।
उप्ता इव जगल्लक्ष्मीविवाहाय जगत्प्रभोः ॥ २४ ॥

कन्दः पादाम्बुजस्येव पार्ष्णिर्वृत्तायतः पृथुः ।
अङ्गुष्ठाङ्गुलिफणिनां फणामणिनिभा नखाः ॥ २५ ॥
हेमारविन्दमुकुलकर्णिकागोलकश्रियम् ।
गूढौ गुल्फौ वितेनाते नितान्तं स्वामिपादयोः ॥ २६ ॥
प्रभोः पादावुपर्यानुपूर्व्या कूर्म्मवदुन्नतौ ।
अप्रकाशसिरौ स्निग्धच्छवी लोमविवर्जितौ ॥ २७ ॥
अन्तर्मग्नास्थिपिशितपुष्कले क्रमवर्त्तुले ।
एणीजङ्घाविडम्बिन्यौ जङ्घे गौर्य्यौ जगत्पतेः ॥ २८ ॥
जानुनी स्वामिनोऽधातां वर्त्तुले मांसपूरिते ।
तूलपूर्णपिधानान्तःक्षिप्तदर्पणरूपताम् ॥ २९ ॥
ऊरू च मृदुलौ स्निग्धावानुपूर्व्येण पीवरौ ।
बिभराञ्चक्रतुः प्रोढकदलीस्तम्भविभ्रमम् ॥ ३० ॥
स्वामिनः कुञ्जरस्येव मुष्कौ गूढौ समस्थितौ ।
अतिगूढं च पुंश्चिह्नं कुलीनस्येव वाजिनः ॥ ३१ ॥
तच्चासिरमनिम्नोच्चमह्रस्वादीर्घमश्लथम् ।
सरलं मृदु निर्लोम वर्त्तुलं सुरभीन्द्रियम् ॥ ३२ ॥
शीतप्रदक्षिणावर्त्तशब्दयुक्तैकधारकम् ।
अबीभत्सावर्त्ताकारकोशस्थं पिञ्जरं तथा ॥ ३३ ॥
आयता मांसला स्थूला विशाला कठिना कटिः ।
मध्यभागस्तनुत्वेन कुलिशोदरसोदरः ॥ ३४ ॥
नाभिर्बभार गम्भीरा सरिदावर्त्तविभ्रमम् ।
कुक्षी स्निग्धौ मांसवन्तौ कोमलौ सरलौ समौ ॥ ३५ ॥

अधोवक्ष:स्थलं स्वर्णशिलापृथुसमुन्नतम् ।
श्रीवत्सरत्नपीठाङ्कं श्रीलीलावेदिकाश्रियम् ॥ ३६ ॥
दृढपीनोन्नतौ स्कन्धौ ककुद्मत्ककुदोपमौ ।
अल्परोमोन्नते कक्षे गन्धस्वेदमलोज्झिते ॥ ३७ ॥
पीनौ पाणिफणिच्छत्रौ भुजावाजानुलम्बितौ ।
चञ्चलाया नियमने नागपाशाविव श्रियः ॥ ३८ ॥
नवाम्रपल्लवाताम्रतलौ निष्कर्मकर्कशौ ।
अस्वेदनावपच्छिद्रावुष्णौ पाणी जगत्पतेः ॥ ३९ ॥
दण्डचक्रधनुर्मत्स्यश्रीवत्सकुलिशाङ्कुशैः ।
ध्वजाब्जचामरच्छत्रशङ्खकुम्भाब्धिमन्दरैः ॥ ४० ॥
मकरर्षभसिंहाश्वरथस्वस्तिकदिग्गजैः ।
प्रासादतोरणद्वीपैः पाणी पादाविवाङ्कितौ ॥ ४१ ॥
अङ्गुष्ठाङ्गुलयः शोणाः सरलाः शोणपाणिजाः ।
प्ररोहा इव कल्पद्रोः प्रान्तमाणिक्यपुष्पिताः ॥ ४२ ॥
यवाः स्पष्टमशोभन्त स्वामिनोऽङ्गुष्ठपर्व्वसु ।
यशोवरतुरङ्गस्य पुष्टिवैशिष्ट्यहेतवः ॥ ४३ ॥
अङ्गुलीमूर्द्धसु विभोः सर्वसम्पत्तिशंसिनः ।
दधुः प्रदक्षिणावर्त्ता दक्षिणावर्त्तशङ्खताम् ॥ ४४ ॥
कम्बाद्युदरणीयानि जगन्ति त्रीण्यपीत्यभान् ।
संख्यालेखा इव तिस्रो लेखा मूले कराब्जयोः ॥ ४५ ॥
वर्त्तुलोऽनतिदीर्घश्च लेखात्रयपवित्रितः ।
गभीरध्वनिराधत्ते कण्ठः कम्बुविडम्बनाम् ॥ ४६ ॥

विमलं वर्त्तुलं कान्तितरङ्गि वदनं विभोः ।
पीयूषदीधितिरिवापरो लाञ्छनवर्जितः ॥ ४७ ॥
मसृणौ मांसलौ स्निग्धौ कपोलफलकौ प्रभोः ।
दर्पणाविव सौवर्णौ वाग्लक्ष्म्योः सद्मवासयोः ॥ ४८ ॥
अन्तरावर्त्तसुभगौ कर्णौ स्कन्धान्तलम्बितौ ।
प्रभोर्मुखप्रभासिन्धुतीरस्थे शुक्तिके इव ॥ ४९ ॥
ओष्ठौ बिम्बोपमौ दन्ता द्वात्रिंशत्कुन्दसोदराः ।
क्रमस्फारा क्रमोत्तुङ्गवंशा नासा महेशितुः ॥ ५० ॥
अनुल्वदीर्घं चिबुकं मांसलं वर्त्तुलं मृदु ।
मेचकं बहुलं स्निग्धं कोमलं श्मश्रु तायिनः ॥ ५१ ॥
प्रत्यग्रकल्पविटपिप्रवालारुणकोमला ।
प्रभोर्जिह्वानतिस्थूला द्वादशाङ्गागमार्थसूः ॥ ५२ ॥
अन्तरा कृष्णधवले प्रान्तरक्ते विलोचने ।
नीलस्फटिकशोणाश्ममणिन्यासमये इव ॥ ५३ ॥
ते च कर्णान्तविश्रान्ते कज्जलश्यामपक्ष्मणी ।
विकस्वरे तामरसे निलीनालिकुले इव ॥ ५४ ॥
बिभराञ्चक्रतुर्भर्त्तुः श्यामले कुटिले भ्रुवौ ।
दृष्टिपुष्करिणीतीरसमुद्भिन्नलताश्रियम् ॥ ५५ ॥
विशालं मांसलं वृत्तं मसृणं कठिनं समम् ।
भालस्थलं जगद्भर्त्तुरष्टमीसोमसोदरम् ॥ ५६ ॥
भुवनस्वामिनो मौलिरानुपूर्व्या समुन्नतः ।
दधावधोमुखीभूतच्छत्रसब्रह्मचारिताम् ॥ ५७ ॥

मौलिच्छत्रे महेशस्य जगदीशत्वशंसिनि ।
वृत्तमुत्तुङ्गमुष्णीषं शिश्रिये कलशश्रियम् ॥ ५८ ॥
केशास्तकाशिरे मूर्द्धि प्रभोर्भ्रमरमेचकाः ।
कुञ्चिताः कोमलाः स्निग्धाः कालिन्द्या इव वीचयः ॥५९॥
गोरोचनागर्भगौरी स्निग्धस्वच्छा त्वगावभौ ।
स्वर्णद्रवविलिप्तेव तनौ त्रिजगदीशितुः ॥ ६० ॥
मृदूनि भ्रमरश्यामान्यद्वितीयोद्गमानि च ।
बिसतन्तुतनीयांसि लोमानि स्वामिनस्तनौ ॥ ६१ ॥
उत्फुल्लकुमुदामोदः श्वासो विस्मेरतस्पलम् ।
गोक्षीरधाराधवलं रुधिरं च जगत्पतेः ॥ ६२ ॥
इत्यसाधारणैर्नानालक्षणैर्लक्षितः प्रभुः ।
रत्नै रत्नाकर इव सेव्यः कस्येह नाभवत् ॥ ६३ ॥
अन्येद्युः क्रीडया क्रीडद्बालभावानुरूपया ।
मिथो मिथुनकं किञ्चित्तस्थे तालतरोरगात् ॥ ६४ ॥
तदैव दैवदुर्योगात्तस्याधारमूर्द्धनि ।
तडिद्दण्ड इवैरण्डेऽपतत्तालफलं महत् ॥ ६५ ॥
प्रहतः काकतालीयन्यायेनाश्वेव मर्मणि ।
विपन्नो दारकस्तत्र प्रथमेनापमृत्युना ॥ ६६ ॥
कालधर्मं गते तस्मिंस्तद्द्वितीया नितम्बिनी ।
यूथभ्रष्टा कुरङ्गीव किंकर्त्तव्यजडाभवत् ॥ ६७ ॥
अकाण्डमुद्गराघातेनैव तेनापमृत्युना ।
बभूवुर्मूर्च्छितानीव मिथुनान्यपराण्यपि ॥ ६८ ॥

तानि तामग्रतः कृत्वा नारीं पुरुषवर्जिताम् ।
किंकर्तव्यविमूढानि स्त्रीनाभिरुपनिन्यिरे ॥ ६९ ॥
एषा वृषभनाथस्य धर्मपत्नी भवत्विति ।
प्रतिजग्राह तां नाभिर्नेत्रकैरवकौमुदीम् ॥ ७० ॥
अन्यदा तु [1]विभोर्ज्ञात्वाभोगफलकर्मणः ।
आगादिन्द्रो विवाहार्थं वृन्दारकगणान्वितः ॥ ७१ ॥
ततः स्वर्णमयस्तम्भभ्राजिष्णुमणिपुत्रिकम् ।
अनेकनिर्गमद्वारमकार्षुर्मण्डपं सुराः ॥ ७२ ॥
श्वेतदिव्यांशुकोल्लोचच्छलेन गगनश्रिया ।
गङ्गयेवाश्रितः सोऽभूद्भूरिशोभादिदृक्षया ॥ ७३ ॥
तोरणानि चतुर्दिक्षु सन्तानतरुपल्लवैः ।
तत्राभूवन् धनूंषीव सज्जितानि मनोभुवा ॥ ७४ ॥
चतस्रो रत्नकलशश्रेण्यो[2]ऽभ्रंलिहाग्रगाः ।
पर्य्यस्याप्यन्त देवीभिर्निधानानि रतेरिव ॥ ७५ ॥
वज्रधुर्मण्डपद्वारे चेलोत्क्षेपं पयोमुचः ।
चक्रे मध्ये सुरीभिर्भूः पङ्किला यक्षकर्दमैः ॥ ७६ ॥
वाद्यमानेषु तूर्य्येषु गीयमाने च मङ्गले ।
अवादयन्नगायंश्च प्रतिशब्दैर्दिगङ्गनाः ॥ ७७ ॥
सुमङ्गलासुनन्दाभ्यां कुमारीभ्यामकारयत् ।
वासवः परमेशस्य पाणिग्रहमहोत्सवम् ॥ ७८ ॥

---

(१) क ख विभोरभ्युद्गद्भोगफलकर्म्मणः । (२) ख ग अभ्रंलिहाग्रकाः ।

ततः सुमङ्गलादेवी देवैः प्रकृतमङ्गला ।
अपत्ये भरतब्राह्मयौ युग्मरूपे अजीजनत् ॥ ७९ ॥
त्रैलोक्यजनितानन्दा सुनन्दा सुषुवे युगम् ।
सुबाहुं बाहुबलिनं सुन्दरीं चातिसुन्दरीम् ॥ ८० ॥
पुनरेकोनपञ्चाशत्पुंयुगानि सुमङ्गला ।
असूत बलिनो मूर्त्तान् हेरूप्येषिव मारुतान् ॥ ८१ ॥
अन्येद्युरन्याय इति पूत्कारोद्धृतबाहुभिः ।
नाभिर्व्यज्ञपि सम्भूय सर्व्वैर्मिथुनकैरिदम् ॥ ८२ ॥
तिस्रो हकारमकारधिक्काराख्याः सुनीतयः ।
न मन्यन्तेऽधुना पुम्भिः कुर्व्वद्भिरसमञ्जसम् ॥ ८३ ॥
ततः कुलकरोऽप्यूचे व्रातान्मादसमञ्जसात् ।
एष वो वृषभः स्वामी तद्वर्त्तध्वं तदाज्ञया ॥ ८४ ॥
तदा कुलकराज्ञातः कर्त्तुं राज्यस्थितिं स्फुटाम् ।
प्रभुर्ज्ञानत्रयमयो मिथुनान्येवमन्वशात् ॥ ८५ ॥
राजा भवति मर्य्यादाव्यतिक्रमनिरोधकः ।
तस्योच्चासनदानेनाभिषेकः क्रियते जलैः ॥ ८६ ॥
आकर्ण्य वचनं भर्त्तुस्ते सर्व्वे युग्मधर्म्मिणः ।
तच्छिक्षया ययुः पद्मपुटैर्जलजिघृक्षया ॥ ८७ ॥
तदा चासनकम्पेनावधिज्ञानप्रयोगतः ।
विज्ञातभगवद्राज्यसमयः शक्र आययौ ॥ ८८ ॥
रत्नसिंहासनेऽध्यास्य वासवः परमेश्वरम् ।
साम्राज्येऽभिषिषेचालञ्चक्रे च मुकुटादिभिः ॥ ८९ ॥

इतश्चाम्भोजिनीपत्रपुटैरञ्जलिधारितैः ।
नीरं मन इव स्वच्छमानिन्ये मिथुनैर्जलम् ॥ ९० ॥
उदयाद्रिमिवार्केण मुकुटेनोपशोभितम् ।
अत्यन्तविमलैर्वस्त्रैर्व्योमेव शरदम्बुदैः ॥ ९१ ॥
हंसैरिव शरत्कालं सञ्चरद्भिश्च चामरैः ।
कृताभिषेकं नाभेयं ददृशुस्तानि विस्मयात् ॥ ९२ ॥ (युग्मं)
नैतद्युक्तं प्रभोर्मूर्ध्नि क्षेप्तुमेवं विमर्शिभिः ।
विनीतैर्मिथुनैर्वारि निदधे पादपद्मयोः ॥ ९३ ॥
योजनान्यथ विस्तीर्णां नव द्वादश चायताम् ।
विनीताख्यां पुरीं कर्तुं श्रीदमाज्ञापयद्धरिः ॥ ९४ ॥
सोऽपि रत्नमयीं भूमिर्माणिक्यमुकुटोपमाम् ।
व्यधात् द्विशामयोध्येति तामयोध्यापराभिधाम् ॥ ९५ ॥
तां च निर्माय निर्मायः पूरयामास यक्षराट् ।
अक्षय्यरत्नवसनधनधान्यैर्निरन्तरम् ॥ ९६ ॥
वज्रेन्द्रनीलवैडूर्यहर्म्यकिर्मीररश्मिभिः ।
भित्तिं विनापि खे तत्र चित्रकर्म्म विरच्यते ॥ ९७ ॥
तद्दप्रे दीप्रमाणिक्यकपिशीर्षपरम्पराः ।
अयत्नादर्शतां यान्ति चिरं खेचरयोषिताम् ॥ ९८ ॥
तस्यां गृहाङ्गणभुवि स्वस्तिकन्यस्तमौक्तिकैः ।
स्वैरं कर्करकक्रीडां कुरुते बालिकाजनः ॥ ९९ ॥
तत्रोद्यानोच्चदृक्षाग्रसंलग्नमानान्यहर्निशम् ।
खेचरीणां विमानानि क्षणं यान्ति कुलायताम् ॥ १०० ॥

तत्र दृष्टाऽदृष्टस्यैषु रत्नराशीन् समुच्छ्रितान् ।
तदवकरकूटोऽयं तर्क्यते रोहणाचलः ॥ १ ॥
जलकेलिरतस्त्रीणां त्रुटितैर्हारमौक्तिकैः ।
ताम्रपर्णीश्रियं तत्र दधते गृहदीर्घिकाः ॥ २ ॥
तत्रेभ्याः सन्ति ते येषां कस्याप्येकतमस्य सः ।
व्यवहर्त्तुं गतो मन्ये वणिक्पुत्रो धनाधिपः ॥ ३ ॥
नक्तमिन्दूदृषन्निक्तिमन्दिरस्यन्दिवारिभिः ।
प्रशान्तपांशवो रथ्याः क्रियन्ते तत्र सर्व्वतः ॥ ४ ॥
वापीकूपसरोलक्षैः सुधासोदरवारिभिः ।
नागलोकं नवसुधाकुण्डं परिबभूव सा ॥ ५ ॥
नगरीं तामलङ्कुर्व्वन्नरेन्द्रो वृषभध्वजः ।
अपत्यानि निजानीव प्रजाश्चिरमपालयत् ॥ ६ ॥
तत उत्पादयामास लोकानुग्रहकाम्यया ।
एकैकशो विंशतिधा पञ्च शिल्पानि नाभिभूः ॥ ७ ॥
राज्यस्थितिनिमित्तं चाऽश्वश्रीह्रासुरगान् गजान् ।
सामाद्युपायसारां च नीतिरीतिमदर्शयत् ॥ ८ ॥
द्वासप्ततिकलाकाण्डं भरतं चाध्यजीगपत् ।
भरतोऽपि निजान् भ्रातॄंस्तनयानितरानपि ॥ ९ ॥
नाभेयो बाहुबलिनं भिद्यमानान्यनेकशः ।
लक्षणानि च हस्त्यश्वस्त्रीपुंसानामजिज्ञपत् ॥ १० ॥
अष्टादशलिपीर्ब्राह्म्या अपसव्येन पाणिना ।
दर्शयामास सव्येन सुन्दर्या गणितं पुनः ॥ ११ ॥

वर्णव्यवस्थां रचयन् न्यायमार्गं प्रवर्त्तयन्।
त्राशीतिं पूर्वलक्षाणि नाभिभूरत्यवाहयत् ॥ १२ ॥
प्रभुः स्मरजनावासे मधुमासे समीयुषि।
अगादन्येद्युरुद्याने परिवारानुरोधतः ॥ १३ ॥
गुञ्जद्भिः फुल्लमाकन्दमकरन्दोन्मदालिभिः।
मधुलक्ष्मीर्बभूव स्वागतिकीव जगत्प्रभोः ॥ १४ ॥
पूर्व्वरङ्ग इवारब्धे पञ्चमोच्चारिभिः पिकैः।
अदर्शयल्लतालास्यं मलयानिललासकः ॥ १५ ॥
प्रतिशाखं विलग्नाभिः पुष्पोच्चयकुतूहलात्।
स्त्रीभिस्तत्राभवन् वृक्षाः सञ्जातस्त्रीफला इव ॥ १६ ॥
पुष्पवासगृहासीनः पुष्पाभरणभूषितः।
पुष्पेन्दुकाद्दसौऽभात्मधुर्मूर्त्त इव प्रभुः ॥ १७ ॥
तत्र [1]खेलायमानेषु निर्भरं भरतादिषु।
दध्यौ स्वामी किमीदृक्षा क्रीडा दोगुन्दगेष्वपि ॥ १८ ॥
जज्ञेऽथावधिना स्वामी स्वःसुखान्युत्तरोत्तरम्।
अनुत्तरस्वर्गसुखं भुक्तपूर्व्वं स्वयं च तत् ॥ १९ ॥
भूयोऽप्यचिन्तयदिदं विगलन्मोहबन्धनः।
धिगेष विषयाक्रान्तो वेत्ति नात्महितं जनः ॥ २० ॥
अहो संसारकूपेऽस्मिन् जीवाः कुर्वन्ति कर्म्मभिः।
अरघट्टघटीन्यायेनैहिरेयाहिरां क्रियाम् ॥ २१ ॥

(१) क दोलायमानेषु।

इत्यासीन्मनसा यावद्विभुर्भवपराङ्मुखः ।
तावल्लोकान्तिका देवा एयुः सारस्वतादयः ॥ २२ ॥
बद्धैरञ्जलिभिर्मूर्ध्नि कृतान्यमुकुटा इव ।
प्रणम्य ते व्यज्ञपयन् स्वामिंस्तीर्थं प्रवर्त्तय ॥ २३ ॥
गतेषु तेषु भगवानुद्यानादानन्दनाभिधात् ।
व्यावृत्य गत्वा नगरीमाजुहावावनीपतीन् ॥ २४ ॥
राज्येऽभ्यषिञ्चद्भरतं ज्येष्ठपुत्रं ततो विभुः ।
बाहुबल्यादिपुत्राणां विभज्य विषयान् ददौ ॥ २५ ॥
सांवत्सरिकदानेन ततोऽतर्पीत्तथा भुवम् ।
देहीति दीनवाक्यस्य कश्चिदासीद्यथा नहि ॥ २६ ॥
अथासनप्रकम्पेन सर्वेऽप्यभ्येत्य वासवाः ।
अभिषेकं प्रभोश्चक्रुर्गिरेरिव पयोमुचः ॥ २७ ॥
माल्याङ्गरागैर्देवेशन्यस्तैर्वासितविष्टपैः ।
स्वयशोभिरिवाशोभि परितः परमेश्वरः ॥ २८ ॥
विचित्रैरर्चितो वस्त्रैरलङ्कृतैश्च भूषणैः ।
विभुर्बभासे सन्ध्याभ्रधिष्ण्यैरिव मरुत्पथः ॥ २९ ॥
दिवि दुन्दुभिनादं च कारयामास वासवः ।
जगतो ददद्दानन्दमसम्मान्तमिवात्मनि ॥ ३० ॥
सुरासुरनरोद्वाह्यामारोहच्छिबिकां विभुः ।
ऊर्ध्वलोकगतेर्मार्गं जगतो दर्शयन्निव ॥ ३१ ॥
एवं सदेवैर्देवेशैश्चक्रे निष्क्रमणोत्सवः ।
यं पश्यद्भिर्निजदृशां नैर्निमेष्यं कृतार्थितम् ॥ ३२ ॥

गत्वा सिद्धार्थकोद्याने मुमोच परमेश्वरः ।
कुसुमाभरणादीनि कषायानिव सर्वतः ॥ ३३ ॥
चतुर्भिर्मुष्टिभिः केशानुद्दधार जगद्गुरुः ।
जिहासुः पञ्चमीं मुष्टिं वासवेनेति याचितः ॥ ३४ ॥
देवांसयोः स्वर्णरुचोर्वातानीतातिशोभते ।
केशवल्लर्यसावास्तामिति तां स्वाम्यधारयत् ॥ ३५ ॥
प्रतीच्छतश्च सौधर्म्माधिपतेः सिचयाञ्चले ।
स्वामिकेशा दधुर्दत्तवर्णान्तरगुणश्रियम् ॥ ३६ ॥
क्षीरोदधौ सुधर्मेशः केशान् क्षिप्त्वाभ्युपेत्य च ।
रङ्गाचार्य इवारुणत्तुमुलं मुष्टिसंज्ञया ॥ ३७ ॥
सर्व्वं सावद्यं प्रत्याख्यामीति चारित्रमुच्चकैः ।
मोक्षाध्वनो रथमिवाध्यारुरोह जगत्पतिः ॥ ३८ ॥
सर्वतः सर्वजन्तूनां मनोद्रव्याणि दर्शयत् ।
जज्ञे ज्ञानं प्रभोस्तुर्य्यं मनःपर्य्ययसंज्ञकम् ॥ ३९ ॥
राज्ञां सहस्राश्चत्वारोऽनुयान्तस्तं निजप्रभुम् ।
व्रतमाददिरे भक्त्या कुलीनानां क्रमो ह्यसौ ॥ ४० ॥
ततः सर्वेष्वपीन्द्रेषु गतेषु स्वं स्वमालयम् ।
व्यहरत्तैर्वृतः स्वामी यूथनाथ इव द्विपैः ॥ ४१ ॥
लोकैर्भिक्षास्वरूपाज्ञैर्भिक्षार्थं भ्रमतः प्रभोः ।
अढौकि कन्येभाश्वादि धिगार्ज्जवमपि क्वचित् ॥ ४२ ॥
ग्राह्यामप्राप्नुवन् भिक्षां सहमानः परीषहान् ।
अदीनमानसः स्वामी मौनव्रतमुपाश्रितः ॥ ४३ ॥

श्रमणानां सहस्रैस्तैश्चतुर्भिरपि नाभिभूः ।
क्षुधार्तैर्मुमुचे को वा [1]ससत्त्वो भगवानिव ॥ ४४ ॥
वने मूलफलाहारा जज्ञिरे ते तु तापसाः ।
भवाटवीपथक्षुण्णो धिक्काम्मोक्षपथच्युतान् ॥ ४५ ॥
अथ कच्छमहाकच्छपुत्रावागागतौ क्वचित् ।
ईयतुर्नमिविनमी स्वामिनं प्रतिमास्थितम् ॥ ४६ ॥
प्रणम्य तौ विज्ञपयाम्बभूवतुरिति प्रभुम् ।
आवयोर्नापरः स्वामी स्वामिन् राज्यप्रदो भव ॥ ४७ ॥
न किञ्चिदूचे भगवांस्तदा तौ सेवकावपि ।
निर्ममा हि न लिप्यन्ते कस्याप्यैहिकचिन्तया ॥ ४८ ॥
तौ क्षष्टासी सिषेवाते स्वामिनं पारिपार्श्विकौ ।
अहर्निशं मेरुगिरिं सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४९ ॥
अथ तौ धरणेन्द्रेण प्रभुं वन्दितुमीयुषा ।
कौ युवामिह को हेतुरित्युक्तावेवमूचतुः ॥ ५० ॥
भृत्यावावामसौ भर्त्ता क्वचिदप्यादिदेश च ।
राज्यं विभज्य सर्वेषां स्वपुत्राणामदत्त च ॥ ५१ ॥
अपि प्रदत्तसर्वस्वो दातासौ राज्यमावयोः ।
अस्ति नास्तीति का चिन्ता कार्या सेवैव सेवकैः ॥ ५२ ॥
यावेषां भरतं स्वामी निर्ममो निष्परिग्रहः ।
किमद्य दद्यादिति तौ तेनोक्तावित्यवोचताम् ॥ ५३ ॥

---

(१) ख ग घ सत्त्ववान् ।

विश्वस्वामिनमाप्यामुं कुर्वः स्वाम्यन्तरं नहि ।
कल्पपादपमासाद्य कः करीरं निषेवते ॥ ५४ ॥
आवां याचावहे नान्यं विहाय परमेश्वरम् ।
पयोमुचं विमुच्यान्यं याचते चातकोऽपि किम् ॥ ५५ ॥
स्वस्त्यस्तु भरतादिभ्यः किं तवास्मद्विचिन्तया ।
स्वामिनोऽस्मायद्भवति तद्भवत्परेण किम् ॥ ५६ ॥
तदुक्तिमुदितोऽवादीदथेदं पन्नगेश्वरः ।
पातालपतिरेषोऽस्मि स्वामिनोऽस्यैव किङ्करः ॥ ५७ ॥
सेव्यः स्वाम्ययमेवेति प्रतिज्ञा साधु साधु वः ।
स्वामिसेवाफलं विद्याधरैश्वर्यं ददामि तत् ॥ ५८ ॥
स्वामिसेवाप्रभवैतद्बुध्येथां हन्त नान्यथा ।
सम्बोध्येति ददौ विद्याः प्रज्ञप्तीप्रमुखास्तयोः ॥ ५९ ॥
ईयतुस्तदनुज्ञातौ पञ्चाशद्योजनीपृथुम् ।
तौ वैताढ्याद्रिमुत्सेधं पञ्चविंशतियोजनम् ॥ ६० ॥
दशयोजनविस्तारदक्षिणश्रेणिमध्यगाः ।
तत्र विद्याबलाच्चक्रे नमिः पञ्चाशतं पुरीः ॥ ६१ ॥
दशयोजनविस्तारोत्तरश्रेण्यां न्यवीविशत् ।
विद्याधरपतिः षष्टिं पुराणि विनमिः पुनः ॥ ६२ ॥
चक्राते चक्रवर्तित्वं [1]चिराद्विद्याधरेषु तौ ।
तादृशः स्वामिसेवायाः किं नाम स्याद्दुरासदम् ॥ ६३ ॥

---

(१) ख ग घ चिरम् ।

वर्षं मौनी निराहारो विहरन् भगवानपि ।
पुरं गजपुरं नाम प्रययौ पारणेच्छया ॥ ६४ ॥
तदा च सोमयशसः श्रेयांसः स्वप्नमैक्षत ।
मेरुं श्यामं सुधाकुम्भैः क्षालयित्वोज्ज्वलं व्यधात् ॥ ६५ ॥
सुबुद्धिश्रेष्ठिनाप्यैक्षि गोसहस्रं रवेश्च्युतम् ।
श्रेयांसेनार्पितं तत्र ततोऽसौ भासुरोऽभवत् ॥ ६६ ॥
अदर्शि सोमयशसा राजैको बहुभिः परैः ।
युद्धः समन्ताच्छ्रेयांससाहाय्याज्जयमीयिवान् ॥ ६७ ॥
त्रयस्ते सदसि स्वप्नानान्योऽन्यस्य न्यवीविदन् ।
इति निर्णयमजानन्तः स्वं स्वं स्थानं पुनर्ययुः ॥ ६८ ॥
प्रादुर्भावयितुमिव तदा तत्स्वप्ननिर्णयम् ।
श्रेयांसस्य ययौ वेश्म भिक्षार्थी भगवानपि ॥ ६९ ॥
भगवन्तं समायान्तं शशाङ्कमिव सागरः ।
आलोक्य श्रेयसां पात्रं श्रेयांसः श्रिश्रिये मुदम् ॥ ७० ॥
ऊहापोहं वितन्वानः श्रेयांसः स्वामिदर्शनात् ।
अवाप जातिस्मरणं पूर्वनष्टनिधानवत् ॥ ७१ ॥
वज्रनाभस्य नाभोऽसौ प्राग्भवेऽस्वामिन सारथिः ।
अनुप्रव्रजितश्चामुं तदित्यादि विवेद सः ॥ ७२ ॥
ततो विज्ञातनिर्दोषभिक्षादानविधिः सुधीः ।
स्वामिने प्रासुकायातेक्षुरसं मुदितो ददौ ॥ ७३ ॥
भूयानपि रसः पाणिपात्रे भगवतो ममौ ।
श्रेयांसस्य तु हृदये ममुर्नहि मुदस्तदा ॥ ७४ ॥

स्थानेऽनुस्तम्भितोऽप्यासीद् व्योम्नि लग्नशिखो रसः ।
अञ्जलौ स्वामिनोऽचिन्त्यप्रभावाः प्रभवः खलु ॥ ७५ ॥

ततो भगवता तेन रसेनाकारि पारणम् ।
सुरासुरनृणां नेत्रैः पुनस्तद्दर्शनामृतैः ॥ ७६ ॥

कुर्व्वद्भिर्दुन्दुभिध्वानं देवैर्दिवि घनैरिव ।
वृष्टयो रत्नपुष्पाणां चक्रिरे वारिवृष्टिवत् ॥ ७७ ॥

अथ तक्षशिलां स्वामी ययौ बाहुबलेः पुरीम् ।
बाह्योद्याने प्रपेदे च प्रतिमामेकरात्रिकीम् ॥ ७८ ॥

प्रभाते पावयिष्यामि स्वं लोकं स्वामिदर्शनात् ।
इतीच्छतो बाहुबलेः साभून्मासोपमा निशा ॥ ७९ ॥

स प्रातः प्रययौ यावत्तावत्स्वाम्यन्यतोऽगमत् ।
तत्रास्वामिकमुद्यानं व्योमेवाचन्द्रमैक्षत ॥ ८० ॥

मनोरथो विलीनो मे हृदि बीजमिवोषरे ।
हा धिक् प्रमद्वरोऽस्मीति बह्वात्मानं निनिन्द सः ॥ ८१ ॥

यत्रास्थातां प्रभोः पादौ रत्नैस्तत्रार्षभिर्व्यधात् ।
धर्म्मचक्रं सहस्रारं सहस्रांशुमिवापरम् ॥ ८२ ॥

विविधाभिग्रहः स्वामी म्लेच्छदेशेष्वधर्मसु ।
विजहार यथार्येषु समभावा हि योगिनः ॥ ८३ ॥

तदा प्रभृत्यनार्याणामपि पापैककर्म्मणाम् ।
धर्मास्तिक्यधिया जज्ञे दृढानुष्ठानचेष्टितम् ॥ ८४ ॥

एवं विहरमाणस्तु सहस्रे शरदां गते ।
पुरं पुरिमतालाख्यमाजगाम जगद्गुरुः ॥ ८५ ॥

तत्पूर्वोत्तरदिग्भागे कानने शकटानने ।
वटस्याधोऽष्टमभक्तेनाख्यात्प्रतिमया प्रभुः ॥ ८६ ॥
आरुह्य क्षपकश्रेणिमपूर्वकरणक्रमात् ।
शुक्लध्यानान्तरं शुक्लमध्यासीच्च जगत्पतिः ॥ ८७ ॥
ततश्च घातिकर्माणि व्यशीयन्त घना इव ।
स्वामिनः केवलज्ञानरविराविर्बभूव च ॥ ८८ ॥
विमानान्यतिसम्मर्दाद् घट्टयन्तः परस्परम् ।
एयुरिन्द्राश्चतुःषष्टिः समं देवगणैस्तदा ॥ ८९ ॥
त्रैलोक्यभर्तुः समवसरणस्थानभूतलम् ।
प्रमृजन्वायुकुमाराः स्वयं मार्जितमानिनः ॥ ९० ॥
गन्धाम्बुवृष्टिभिर्मेघकुमाराः सिषिचुः क्षितिम् ।
सुगन्धिबाष्पैः सोत्कण्ठधूपार्चैर्वेष्यतः प्रभोः ॥ ९१ ॥
पुष्पोपचारमृतवो जानुदघ्नं व्यधुर्भुवि ।
अप्येतत्पूज्यसंसर्गः पूजायै खलु जायते ॥ ९२ ॥
स्निग्धधूमशिखास्तोमवासितव्योममण्डलाः ।
चक्रुर्धूपघटीस्तत्र तत्र वह्निकुमारकाः ॥ ९३ ॥
इन्द्रचापशतालीढमिव नानामणित्विषा ।
ततः समवसरणं चक्रे शक्रादिभिः सुरैः ॥ ९४ ॥
रजतस्वर्णमाणिक्यवप्रास्तत्र त्रयो बभुः ।
भुवनाधिपतिज्योतिर्वैमानिकसुरैः कृताः ॥ ९५ ॥
असौ स्वर्गमसौ मोक्षं गच्छत्यध्वेति देहिनाम् ।
शंसन्त्य इव वल्गन्त्यः पताकास्तेषु रेजिरे ॥ ९६ ॥

विद्याधर्य्यो रत्नमय्यो वप्रोपरि चकाशिरे ।
कृतप्रवेशनिष्काशा विमानाशङ्कया सुरैः ॥ ९७ ॥
माणिक्यकपिशीर्षाणि मुग्धामरवधूजनैः ।
आलोक्यन्त चिरं स्वर्णाद्रत्नताडङ्कशङ्कया ॥ ९८ ॥
प्रतिवप्रं च चत्वारि गोपुराणि बभासिरे ।
चतुर्विधस्य धर्मस्य क्रीडावातायना इव ॥ ९९ ॥
चक्रे समवसरणान्तरेऽशोकतरुः सुरैः ।
क्रोशत्रयोदयो रत्नत्रयोदयमिवोद्दिशन् ॥ २०० ॥
तस्याधःपूर्वदिग्भागे रत्नसिंहासनं सुराः ।
सपादपीठं विदधुः सारं स्वर्गश्रियामिव ॥ १ ॥
प्रविश्य पूर्वद्वारेण नत्वा तीर्थं तमश्छिदे ।
स्वामी सिंहासनं भेजे पूर्वाचलमिवार्यमा ॥ २ ॥
रत्नसिंहासनस्थानि दिक्ष्वन्यास्वपि तत्क्षणम् ।
भगवत्प्रतिबिम्बानि त्रीणि देवा विचक्रिरे ॥ ३ ॥
वराकीकृतराकेन्दुमण्डलं परमेशितुः ।
त्रैलोक्यस्वामिताचिह्नमिवच्छत्रत्रयं बभौ ॥ ४ ॥
भगवानेक एवायं स्वामीत्यूर्ध्वीकृतो भुजः ।
इन्द्रेण च प्रभोरग्रे रेजे रत्नमयो ध्वजः ॥ ५ ॥
चकाशे केवलज्ञानिचक्रवर्त्तित्वसूचकम् ।
अत्यद्भुतप्रभाचक्रं धर्मचक्रं प्रभोः पुरः ॥ ६ ॥
रेजतुर्जाह्नवीवीचिसोदरे चारुचामरे ।
हंसाविवानुधावन्तौ स्वामिनो मुखपङ्कजम् ॥ ७ ॥

आविर्बभूवानुवपुस्तदा भामण्डलं विभोः ।
खद्योतपोतवद्यस्य पुरो मार्त्तण्डमण्डलम् ॥ ८ ॥
प्रतिध्वानैस्ततस्तोऽपि दिशो मुखरयन् भृशम् ।
अम्भोद इव गम्भीरो दिवि दध्वान दुन्दुभिः ॥ ९ ॥
अधोवृन्ताः सुमनसो विष्वग्ववृषिरे सुरैः ।
शान्तीभूते जने त्यक्तान्यस्त्राणीव मनोभुवा ॥ १० ॥
पञ्चत्रिंशद्गतिशयान्वितया भगवान् गिरा ।
त्रैलोक्यानुग्रहायाथ प्रारेभे धर्मदेशनाम् ॥ ११ ॥
भगवत्केवलज्ञानोत्सवं चारा अचीकथन् ।
भरतस्य तदा चक्ररत्नमप्युदपद्यत ॥ १२ ॥
उत्पन्नकेवलस्तात इतश्चक्रमितोऽभ्यगात् ।
आदौ करोमि कस्यार्चामिति दध्यौ क्षणं नृपः ॥ १३ ॥
क्व विश्वाभयदस्तातः क्व चक्रं प्राणिघातकम् ।
चिन्तयित्वेति स्वामिपूजाहेतोः स्वानादिदेश सः ॥ १४ ॥
सूनोः परीषहोदन्तदुःखार्त्तामुत्पन्नदृग्युजम् ।
मरुदेवामथोपेत्य नत्वा चासौ व्यजिज्ञपत् ॥ १५ ॥
आदिशः सर्व्वदापीदं यन्मे सूनुस्संपाल्यये ।
पद्मखण्ड इव मृदुः सहते वारिविद्रवम् ॥ १६ ॥
हिमर्त्तौ हिमसम्पातपरिक्लेशवशां दशाम् ।
अरण्ये मालतीस्तम्ब इव याति निरन्तरम् ॥ १७ ॥
उष्णर्त्तावुष्णकिरणकिरणैरतिदारुणैः ।
सन्तापं चानुभवति स्तम्बेरम इवाधिकम् ॥ १८ ॥

तदेवं सर्व्वकालेषु वनवासी निराश्रयः।
पृथग्जन इवैकाकी वत्सो मे दुःखभाजनम्॥ १९॥
त्रैलोक्यस्वामिताभाजः स्वसूनोस्तस्य सम्पति।
पश्य सम्पदमित्युक्त्वारोहयामास तां गजे॥ २०॥
सुवर्णवज्रमाणिक्यभूषणैस्तुरगैर्गजैः।
पत्तिभिः स्यन्दनैर्मूर्त्तश्रीमयैः सोऽचलत्ततः॥ २१॥
सैन्यैर्भूषणभाःपुञ्जजातजङ्गमतोरणैः।
गच्छन् दूरादपि नृपोऽपश्यद्रत्नध्वजं पुरः॥ २२॥
मरुदेवामथावादीद्भरतः पुरतो मुदः।
प्रभोः समवसरणं देवि देवैर्विनिर्म्मितम्॥ २३॥
अयं जयजयारावतुमुलस्त्रिदिवौकसाम्।
श्रूयते तातपादान्ते वेवोत्सवमुपेयुषाम्॥ २४॥
मालवकैशिकीमुख्यग्रामरागपवित्रिता।
कर्णामृतमियं वाणी स्वामिनो देशनाकृतिः॥ २५॥
मयूरसारसक्रौञ्चहंसाद्यैः स्वस्वराधिका।
आकर्ण्यते दत्तकर्णैः स्वामिनो गीः सविस्मयम्॥ २६॥
तातस्य तोयदस्येव धनावायोजनादिह।
श्रुते मनोबलाकेव बलवद्देवि धावति॥ २७॥
त्रैलोक्यभर्त्तुर्गम्भीरां वाणीं संसारतारिणीम्।
निर्वातदीपनिस्पन्दा मरुदेवा मुदाऽशृणोत्॥ २८॥
शृण्वन्त्यास्तां गिरं देव्या मरुदेव्या व्यलीयत।
आनन्दाम्बुपयःपूरैः पङ्कवत्पटलं दृशोः॥ २९॥

साऽपश्यत्तीर्थकृल्लक्ष्मीं तस्याऽतिशयशालिनीम् ।
तस्यास्तद्दर्शनानन्दस्थैर्याल्कर्म व्यशीर्यत ॥ ३० ॥

भगवद्दर्शनानन्दयोगस्थैर्यमुपेयुषी ।
केवलज्ञानमज्ञानमाससाद तदैव सा ॥ ३१ ॥

करिस्कन्धाधिरूढैव प्राप्तायुःकर्मसङ्क्षया ।
अन्तकृत्केवलित्वेन निर्वाणं मरुदेव्यगात् ॥ ३२ ॥

एतस्यामवसर्पिण्यां सिद्धोऽसौ प्रथमस्ततः ।
क्षीराब्धौ तद्वपुः क्षिप्ता चक्रे मोक्षोत्सवः सुरैः ॥ ३३ ॥

ततो विज्ञाततन्मोक्षो हर्षशुग्भ्यां समं नृपः ।
अभ्रच्छायार्कतापाभ्यां शरत्काल इवाश्रितः ॥ ३४ ॥

सन्त्यज्य राज्यचिह्नानि पदातिः सपरिच्छदः ।
ततः समवसरणं प्रविवेश विशाम्पतिः ॥ ३५ ॥

चतुर्भिर्देवनिकायैः स्वामी परिवृतस्तदा ।
ददृशे भरतेशेन दृक्चकोरनिशाकरः ॥ ३६ ॥

त्रिश्च प्रदक्षिणीकृत्य भगवन्तं प्रणम्य च ।
मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिः स्तोतुमिति चक्री प्रचक्रमे ॥ ३७ ॥

जयाखिलजगन्नाथ जय विश्वाभयप्रद ।
जय प्रथमतीर्थेश जय संसारतारक ॥ ३८ ॥

अद्यावसर्पिणीलोकपद्माकरदिवाकर ।
त्वयि दृष्टे प्रभातं मे प्रनष्टतमसोऽभवत् ॥ ३९ ॥

भव्यजीवमनोवारिनिर्मलीकारकर्मणि ।
वाणी जयति ते नाथ कतकक्षोदसोदरा ॥ ४० ॥

तेषां दूरे न लोकाग्रं कारुण्यक्षीरसागर ।
समारोहन्ति ये नाथ त्वच्छासनमहारथम् ॥ ४१ ॥
लोकाग्रतोऽपि संसारममिमं देव मन्महे ।
निष्कारणजगद्बन्धुर्यत्र साक्षात्त्वमीक्ष्यसे ॥ ४२ ॥
त्वद्दर्शनमहानन्दस्यन्दनिष्पन्दलोचनैः ।
स्वामिन् मोक्षसुखास्वादः संसारेऽप्यनुभूयते ॥ ४३ ॥
रागद्वेषकषायाद्यैर्बद्धं जगदरातिभिः ।
इदमुद्वेष्यते नाथ त्वयैवाभयसत्रिणा ॥ ४४ ॥
स्वयं ज्ञापयसे तत्त्वं मार्गं दर्शयसि स्वयम् ।
स्वयं च त्रायसे विश्वं त्वत्तो नाथामि नाथ किम् ॥ ४५ ॥
इति स्तुत्वा जगन्नाथं महीनाथशिरोमणिः ।
देशनावाक्सुधां पूर्वं कर्णाञ्जलिपुटं पपौ ॥ ४६ ॥
तदा ऋषभसेनादीन् भगवान्वृषभध्वजः ।
दीक्षयामास चतुरशीतिं गणधरान् स्वयम् ॥ ४७ ॥
अदीक्षयत्ततो ब्राह्मीं भरतस्य च नन्दनान् ।
शतानि पञ्च नप्तृंश्च शतानि सप्त नाभिभूः ॥ ४८ ॥
साधवः पुण्डरीकाद्याः साध्व्यो ब्राह्म्यादयोऽभवन् ।
श्रेयांसाद्याः श्रावकाश्च श्राविकाः सुन्दरीमुखाः ॥ ४९ ॥
एवं चतुर्विधः सङ्घः स्थापितः स्वामिना तदा ।
ततःप्रभृति सङ्घस्य तथैवेयं व्यवस्थितिः ॥ ५० ॥
स्वाम्यथो भव्यबोधायान्यतोऽगात्सपरिच्छदः ।
तं नत्वा भरताधीशोऽप्ययोध्यां नगरीं ययौ ॥ ५१ ॥

तत्र नाभ्यङ्गभूर्वंशरत्नाकरनिशाकरः ।
यथाविधि जुगोपोर्वीं न्यायो विग्रहवानिव ॥ ५२ ॥
चतुःषष्टिः सहस्राणि बभूवुस्तस्य वल्लभाः ।
अनुचर्यः श्रियो यासां जज्ञिरे रूपसम्पदा ॥ ५३ ॥
तस्मिन्नर्द्धासनासीने वासवस्य दिवौकसः ।
द्वयोर्भेदमजानन्तः पितुः प्रणतिसंशये ॥ ५४ ॥
प्रारब्धदिग्जयः पूर्वं पूर्वस्यां भानुमानिव ।
सोऽगाज्जितान्यतेजोभिस्तेजोभिर्द्योतयन् जगत् ॥ ५५ ॥
उत्क्षिप्तार्घमिवोद्वीचिहस्तविन्यस्तविद्रुमैः ।
गङ्गासम्भेदसुभगं स प्रापत् पूर्वसागरम् ॥ ५६ ॥
मागधतीर्थकुमारं देवं मनसिकृत्य च ।
प्रपेदेऽष्टमभक्तं सोऽर्थसिद्धेर्द्वारमादिमम् ॥ ५७ ॥
यादांसि त्रासयन्नाशु रथेनारूढ्य रंहसा ।
जलधिं मन्दरेणेव जगाहे स महाभुजः ॥ ५८ ॥
रथनाभ्युदये तोये स्थित्वा द्वादशयोजनीम् ।
बाणं दूतमिव प्रैषीन्नामाङ्कं मागधाय सः ॥ ५९ ॥
अथ मागधतीर्थस्य पतिर्निपतिते शरे ।
चुकोप विकटाटोपभ्रुकुटीभङ्गभीषणम् ॥ ६० ॥
शरे मन्त्राक्षराणीव तस्य नामाक्षराण्यसौ ।
दृष्ट्वा नागकुमारोऽभूच्छितास्त्रं शान्तमानसः ॥ ६१ ॥
प्रथमश्चक्रवर्त्त्येष उत्पन्न इति चिन्तयन् ।
उपतस्थे स भरतं विजयो मूर्त्तिमानिव ॥ ६२ ॥

नरचूडामणेरग्रे निजं चूडामणिं फणी ।
चिराज्जितं तेज इवोपानयत्तच्छरं च सः ॥ ६३ ॥
तवाहं पूर्वदिक्पालः किङ्करः करवाणि किम् ।
इति विज्ञपयन् राज्ञा सोऽनुजज्ञे महौजसा ॥ ६४ ॥
जयस्तम्भमिवारोप्य तत्र तं मागधाधिपम् ।
पूर्वनीरनिधेस्तीरान्नरदेवो न्यवर्त्तत ॥ ६५ ॥
उर्वीमनुर्वीं कुर्वाणस्थलयन्नचलानपि ।
चतुरङ्गबलेनाथ प्रपेदे दक्षिणोदधिम् ॥ ६६ ॥
एलालवङ्गलवलीकक्कोलबहुले तटे ।
सैन्यान्यावासयामास सदोर्वीर्यपुरन्दरः ॥ ६७ ॥
तेजसा स दुरालोको द्वितीय इव भास्करः ।
महावाहं महाबाहुरारुरोह महारथम् ॥ ६८ ॥
तरङ्गैरिव रङ्गद्भिस्ततस्तुङ्गैस्तुरङ्गमैः ।
रथनाभ्युदयं तोयं ललङ्घे स महोदधिम् ॥ ६९ ॥
वरदामाभिमुखं च सज्जीकृतशरासनः ।
धनुर्वेदोङ्कारमिव ज्याभिर्घोषं ततान सः ॥ ७० ॥
सौवर्णकर्णताडङ्कपद्मनालतुलास्पृशम् ।
काञ्चनं सन्दधे बाणमाकर्णाकृष्टकार्मुके ॥ ७१ ॥
वरदामाख्यतीर्थेशमभि श्रीभरतस्ततः ।
मुमोच नमुचिद्वेषिस्थामा नामाङ्कितं शरम् ॥ ७२ ॥
वरदामपतिर्बाणं प्रेक्ष्य च प्रतिगृह्य च ।
भरतं प्रत्युपायश्च उपायनमुपानयत् ॥ ७३ ॥

ऊचे च भरताधीशं धन्योऽस्मि यदिहागमः ।
नाथेन भवता नाथ सनाथोऽहमतः परम् ॥ ७४ ॥
ततस्तमात्मसात्कृत्वा कृत्यविन्नरतेश्वरः ।
प्रति प्रतीचीमचलच्चलयन्नचलां बलैः ॥ ७५ ॥
अपरार्णवमासाद्य प्रभासाभिमुखं शरम् ।
जाज्वल्यमानं भरतस्तडिद्दण्डमिवाक्षिपत् ॥ ७६ ॥
दण्डं प्रयच्छ कुर्वाज्ञां जिजीविषसि चेत्सुखम् ।
इत्यक्षराणि तद्बाणे प्रभासपतिरैक्षत ॥ ७७ ॥
प्राज्यानि प्रगुणीकृत्य प्राभृतान्यद्भुतानि सः ।
चचाल शरमादाय प्रसादयितुमार्षभिम् ॥ ७८ ॥
हाराञ्चीहारहरिणानाजहाराऽतिहारिणः ।
चिरकालार्जितानात्मयशोराशीनिवाखिलान् ॥ ७९ ॥
येषामग्रे इवल्कल्पो रमारमणकृष्णमणिः ।
तांस्तान्विश्राणयामास मणीन्नरशिरोमणेः ॥ ८० ॥
कटकानि कटीसूत्रं चूडामणिमुरोमणिम् ।
निष्कादि चार्पयद्राज्ञे मूर्त्तं तेज इव स्वकम् ॥ ८१ ॥
इति प्रसादितस्तेनाच्छद्मना भक्तिसद्मना ।
भरतोऽगात्तदीं सिन्धुमुत्तरद्वारदेहलीम् ॥ ८२ ॥
निकषा सिन्धुभवनं निदधे शिबिरं नृपः ।
सिन्धुदेवीं समुद्दिश्य विदधे चाष्टमं तपः ॥ ८३ ॥
सिन्ध्वासनकम्पेन ज्ञात्वा चक्रिणमागतम् ।
उपेत्योपायनैर्दिव्यैरानर्च पृथिवीपतिम् ॥ ८४ ॥

तामुरीकृतसेवां च विसृज्य कृतपारणः ।
अष्टाह्निकोत्सवं तस्या विदधे [1]वसुधाधवः ॥ ८५ ॥
सोऽथ चक्रानुगो गच्छन् ककुभोत्तरपूर्वया ।
भरतार्धद्वयाघाटं वैताढ्याद्रिमवाप च ॥ ८६ ॥
नितम्बे दक्षिणे तस्य विन्यस्तशिबिरस्ततः ।
अधिवैताढ्यकुमारं नृपतिर्विदधेऽष्टमम् ॥ ८७ ॥
विज्ञायावधिना सोऽपि दिव्यैस्तैस्तैरुपायनैः ।
उपतस्थे महीपालं सेवां च प्रत्यपद्यत ॥ ८८ ॥
तं विसृज्य नृपश्चक्रेऽष्टमभक्तान्तपारणम् ।
अष्टाह्निकोत्सवं तस्य विदधे च यथाविधि ॥ ८९ ॥
गुहां तमिस्रामभितस्तमिस्रारिरिव त्विषा ।
जगाम तदटूरे च स्कन्धावारं न्यधान्नृपः ॥ ९० ॥
कृतमालामरं तत्र स उद्दिश्याष्टमं व्यधात् ।
सोऽपि ज्ञात्वासनकम्पादागत्योपेत्य भूपतिम् ॥ ९१ ॥
विसृज्य तमपि क्ष्मापः कृत्वा चाष्टमपारणम् ।
विदधेऽष्टाह्निकां तस्य महोत्सवपुरःसरम् ॥ ९२ ॥
सुषेणो भरतादेशात्सिन्धुमुत्तीर्य चर्मणा ।
तरसा साधयामास दक्षिणं सिन्धुनिष्कुटम् ॥ ९३ ॥
करं ततस्त्यम्लेच्छानामादाय स्वेच्छयाथ सः ।
उत्तीर्य चर्मणा सिन्धुमाययौ भरतेश्वरम् ॥ ९४ ॥

---

(१) क ख वसुधाधिपः ।

वैताढ्ये तमिस्रां वज्रकपाटपिहितां गुहाम् ।
उद्घाटयितुमादिक्षत् [1]सुषेणमृषभात्मजः ॥ ९५ ॥
सुषेणोऽपि प्रभोराज्ञां शेषावन्मूर्ध्नि धारयन् ।
प्रदेशेऽगात्तमिस्राया गुहाया अदवीयसि ॥ ९६ ॥
तदधिष्ठातृदेवं च कृतमालमनुस्मरन् ।
तस्थौ पौषधशालायामष्टमेन विशुद्धधीः ॥ ९७ ॥
स्नात्वा चाष्टमभक्तान्ते बाह्याभ्यन्तरशौचभृत् ।
पर्यधाच्छुचिवस्त्राणि विविधाभरणानि च ॥ ९८ ॥
होमकुण्डोपमे धूपदहने ज्वलदग्निके ।
धूपमुष्टीः क्षिपन् स्वार्थसाधनीराहुतीरिव ॥ ९९ ॥
ततः स्नानादसौ तस्या गुहाया द्वारमभ्यगात् ।
कोशद्वारं तदायुक्त इवोद्घाटयितुं त्वरी ॥ १०० ॥
दृष्टमात्रं तत्कपाटयुगलं प्रणनाम च ।
नेतारमिव तदन्तःप्रवेशः स्यात्कुतोऽन्यथा ॥ १ ॥
गुहाद्वारे ततोऽष्टाष्टमङ्गलालेखपूर्वकम् ।
सोऽष्टाह्निकामहिमानं चक्रे स्वमहिमोचितम् ॥ २ ॥
दण्डरत्नं वज्रसारं सर्वशत्रुविनाशनम् ।
अथ सेनापतिर्वज्रं वज्रपाणिरिवाददे ॥ ३ ॥
पदानि कतिचित्सोपसृत्य वक्र इव ग्रहः ।
दण्डरत्नेन झटिति कपाटौ त्रिरताडयत् ॥ ४ ॥

---

(१) ख च ततस्तत्त्वभात्मजः ।

पश्चाविवाद्रिर्वर्ष्मेण दण्डरत्नेन ताडितौ ।
तडत्तडिति कुर्वाणौ विश्लिष्टौ तौ बभूवतुः ॥ ५ ॥
तद्गुहाद्वारवलयः सविकाशमुखो भृशम् ।
सुषेणो भरतायेदं गत्वा नत्वा व्यजिज्ञपत् ॥ ६ ॥
यथाभूत्त्वत्प्रभावेण गुहाद्वारमपार्गलम् ।
यतेर्निःश्रेयसद्वारं तपसेवातिभूयसा ॥ ७ ॥
मघवैरावणमिवाधिरूढो गन्धवारणम् ।
तत्कालं भरताधीशो गुहाद्वारमुपाययौ ॥ ८ ॥
अन्धकारापहाराय मणिरत्नं न्यधान्नृपः ।
दक्षिणे कुम्भिनः कुम्भे पूर्वाद्राविव भास्करम् ॥ ९ ॥
ततोऽनुगचमूचक्रचक्रमार्गानुगो गुहाम् ।
प्रविवेश विशामीशो मेघमध्यमिवार्यमा ॥ १० ॥
गोमूत्रिकाक्रमेणानुयोजनान्तं तमश्छिदे ।
पार्श्वयोः काकिणीरत्नेनालिखन्मण्डलानि सः ॥ ११ ॥
दीप्रैरेकोनपञ्चाशन्मण्डलैः काकिणीकृतैः ।
मार्त्तण्डमण्डलीयोतैस्तद्गुहाभिन्योऽवहत्सुखम् ॥ १२ ॥
भूपोऽथापश्यदुन्मग्ननिमग्ने निम्नगे ययोः ।
एकस्यां मज्जति ग्रावान्यस्यां मज्जत्यलाबुवपि ॥ १३ ॥
अतिदुस्तरताभाजोरपि सारणिलीलया ।
तयोर्नद्योरनवद्यां पद्यां व्यधित वर्द्धकिः ॥ १४ ॥
पद्यया ते समुत्तीर्य तद्गुहाकुहरान्नृपः ।
निरगच्छन्महामेघमण्डलादिव भास्करः ॥ १५ ॥

भरतो भरतक्षेत्रोत्तरखण्डं प्रविष्टवान् ।
अयुध्यत ततो म्लेच्छैर्दानवैरिव वासवः ॥ १६ ॥
जिता राज्ञा [1]महेशेन म्लेच्छाः प्रतिजयेच्छवः ।
उपासाञ्चक्रिरे मेघमुखान् स्वकुलदेवताः ॥ १७ ॥
मुसलाकारधाराभिरारादासारदारुणम् ।
ते प्रावर्त्तन्त संवर्त्त इव विष्वक् प्रवर्षितुम् ॥ १८ ॥
चर्मरत्नमधस्तेने राज्ञा द्वादशयोजनीम् ।
तदूर्ध्वं छत्ररत्नं मध्ये च निदधे चमूः ॥ १९ ॥
मणिरत्नमुरुध्वान्तध्वंसाय वसुधाधिपः ।
पूर्वाचल इवादित्यं छत्रदण्डे न्ययोजयत् ॥ २० ॥
तरदण्ड इवाराजत्तद्रत्नद्वयसम्पुटम् ।
ततस्तदादिलोकेऽभूद्ब्रह्माण्डमिति कल्पना ॥ २१ ॥
पूर्वाह्णे वापितान् शालीनपराह्णे च पक्विमान् ।
प्रत्यावासं गृहपतिर्भोजनार्थमपूरयत् ॥ २२ ॥
वर्षं वर्षं च निर्विण्णैरूचे मेघकुमारकैः ।
किराताश्चक्रवर्त्त्येष न साध्योऽस्मादृशामपि ॥ २३ ॥
भग्नेच्छास्तगिरा म्लेच्छाः शरणं भरतं ययुः ।
अग्निना किल दग्धानामग्निरेव महौषधम् ॥ २४ ॥
ततश्चाजय्यमजयत्सिन्धोरुत्तरनिष्कुटम् ।
स्वाम्यादेशेन सेनानीः संसारमिव योगवित् ॥ २५ ॥

---

(१) ख ग घ महेच्छेन ।

कैश्चित्प्रयाणकैर्गच्छन् गजेन्द्र इव लीलया।
नितम्बं दक्षिणं क्षुद्रहिमाद्रेः प्राप भूपतिः॥ २६॥
उद्दिश्य क्षुद्रहिमवत्कुमारं तत्र चार्थभिः।
चक्रेऽष्टमं कार्यसिद्धेस्तपोमङ्गलमादिमम्॥ २७॥
गत्वाष्टमान्ते हिमवत्पर्वतं त्रिरताडयत्।
साटोपो रथशीर्षेण शीर्षण्यः पृथिवीभुजाम्॥ २८॥
भरतेशस्ततः क्षुद्रहिमवद्गिरिमूर्द्धनि।
द्वासप्ततिं योजनानि नामाङ्कं बाणमक्षिपत्॥ २९॥
बाणमालोक्य हिमवत्कुमारो ऽभ्येत्य सत्वरम्।
भरताज्ञां स्वशिरसा शिरस्त्राणमिवाग्रहीत्॥ ३०॥
गत्वा ऋषभकूटाद्रिमृषभस्वामिभूस्ततः।
जघान रथशीर्षेण त्रिर्दन्तेनेव दन्तिराट्॥ ३१॥
अवसर्पिण्यां तृतीयारप्रान्ते भरतोऽस्म्यहम्।
अक्षीति वर्णान् काकिण्या तत्पूर्वकटकेऽलिखत्॥ ३२॥
ततो व्यावृत्य सद्वृत्तः स्कन्धावारं निजं ययौ।
चकाराष्टमभक्तान्तपारणं च महीपतिः॥ ३३॥
ततश्च क्षुद्रहिमवत्कुमारस्य नरेश्वरः।
अष्टाह्निकोत्सवं चक्रेऽनुरूपं चक्रिसम्पदः॥ ३४॥
ततो निववृते चक्रवर्त्ती चक्रपथानुगः।
सिन्धुगङ्गान्तरं कुर्वन् सङ्कटं विपुलैर्बलैः॥ ३५॥

---

(१) क ख अभ्येत्य।

नितम्बमुत्तरमथ वैताढ्याद्रेरवाप सः ।
तत्र स्वस्यपरीवारं स्कन्धावारं न्यधत्त च ॥ ३६ ॥
ततो नमिविनम्याख्यौ विद्याधरपती प्रति ।
आदिदेश विशामीशो मार्गणं दण्डमार्गणाम् ॥ ३७ ॥
वैताढ्यशृङ्गादुत्तीर्य कुपितौ दण्डयाचनात् ।
आजग्मतुर्युयुत्सू तौ विद्याधरबलावृतौ ॥ ३८ ॥
कुर्वन्मणिविमानैर्द्यां बहुसूर्यमयीमिव ।
प्रज्वलद्भिः प्रहरणैस्तडिन्मालामयीमिव ॥ ३९ ॥
उद्दामदुन्दुभिध्वानैर्मेघघोषमयीमिव ।
विद्याधरबलं व्योमन्यपश्यन्नरतस्ततः ॥ ४० ॥
दण्डार्थिन् दण्डमस्मत्तस्त्वं गृह्णासीति भाषिणौ ।
आह्वयायाञ्चयेतां तौ विद्यादृप्तौ महीपतिम् ॥ ४१ ॥
अथ ताभ्यां ससैन्याभ्यां प्रत्येकं युगपच्च सः ।
युयुधे विविधैर्युद्धैर्युद्धार्थी यज्जयश्रियः ॥ ४२ ॥
युधा द्वादशवार्षिक्या विद्याधरपती जितौ ।
प्राञ्जली प्रणिपत्यैवं भरताधीशमूचतुः ॥ ४३ ॥
रवेरुपरि किं तेजो वायोरुपरि को जवी ।
मोक्षस्योपरि किं सौख्यं कश्च शूरस्तवोपरि ॥ ४४ ॥
ऋषभो भगवान् साक्षादद्य दृष्टस्त्वमार्षभे ।
अज्ञानाद्योधितोऽस्माभिः कुलस्वामिन् सहस्व तत् ॥ ४५ ॥
किरीट इव नो मूर्ध्नि मण्डनं तव शासनम् ।
कोशो वपुरपत्यानि सर्वमन्यच्च तावकम् ॥ ४६ ॥

भक्तिगर्भमिति प्रोच्य भरतेशाय दत्तवान् ।
विनम्रो विनमिर्नारीरत्नं रत्नोच्चयं नमिः ॥ ४७ ॥
ततो राज्ञा विसृष्टौ तौ राज्यान्यारोप्य सूनुषु ।
विरक्तावृषभेशांह्रिमूले जगृहतुर्व्रतम् ॥ ४८ ॥
ततोऽपि चलितवतश्चक्ररत्नस्य पृष्ठतः ।
गच्छन्नासादयामास राजा मन्दाकिनीतटम् ॥ ४९ ॥
उत्तरं निष्कुटं गाङ्गं सुषेणोऽप्यभिषेणयन् ।
तरसा साधयामास किमसाध्यं महात्मनाम् ॥ ५० ॥
राजाप्यष्टमभक्तेन गङ्गादेवीमसाधयत् ।
आनर्च भरतं सापि देवतार्हैरुपायनैः ॥ ५१ ॥
ततो गङ्गानदीकूले कमलामोदमालिनि ।
वासागार इवोवास वसुमत्येकवासवः ॥ ५२ ॥
भरतं रूपलावण्यकिङ्करीकृतमन्मथम् ।
तत्रावलोक्य गङ्गापि प्राप क्षोभमयीं दशाम् ॥ ५३ ॥
विराजमाना सर्वाङ्गं मुक्तामयविभूषणैः ।
वदनेन्दोरनुगतैस्तारैस्तारागणैरिव ॥ ५४ ॥
वस्त्राणि कदलीगर्भत्वक्तगर्भाणि बिभ्रती ।
स्वप्रवाहपयांसीव तद्रूपपरिणामतः ॥ ५५ ॥
रोमाञ्चकञ्चुकोदञ्चत्कुचस्फुटितकञ्चुका ।
सद्यस्तरङ्गितापाङ्गा गङ्गा भरतमभ्यगात् ॥ ५६ ॥

(त्रिभिर्विशेषकम्)

प्रेमगद्गदवादिन्या गाढमभ्यर्थ्य पार्थिव: ।
रिरंसमानया निन्ये तया निजनिकेतनम् ॥ ५७ ॥
भुञ्जानो विविधान् भोगांस्तया सह महीपति: ।
एकाहमिव वर्षाणां सहस्रं सोऽत्यवाहयत् ॥ ५८ ॥
गुहां खण्डप्रपाताख्यामखण्डितपराक्रम: ।
तत: स्थानान्नृप: प्राप करटीव वनाद्वनम् ॥ ५९ ॥
कृतमालकवत्तत्र नाट्यमालमसाधयत् ।
अष्टमेन नृपस्तद्वत्तस्य चाष्टाह्निकां व्यधात् ॥ ६० ॥
सुषेणोद्घाटितद्वारकपाटां तां गुहां नृप: ।
प्राविशद्दक्षिणं तस्या द्वारमुज्जघटे स्वयम् ॥ ६१ ॥
निर्ययौ तद्गुहामध्यात्केशरीव नरेश्वर: ।
स्कन्धावारं च निदधे गाङ्गे रोधसि पश्चिमे ॥ ६२ ॥
नवापि निधयो नागकुमाराधिष्ठितास्तदा ।
गङ्गाकूलमनुप्राप्तं राजानमुपतस्थिरे ॥ ६३ ॥
इत्यूचुस्ते वयं गङ्गामुखमागधवासिन: ।
आगतास्त्वां महाभाग भवद्भाग्यैर्वशीकृता: ॥ ६४ ॥
यथाकाममविश्रान्तमुपभुङ्क्ष्व प्रयच्छ च ।
अपि क्षीयेत पाथोऽब्धौ न तु क्षीयामहे वयम् ॥ ६५ ॥
सहस्रैर्नवभिर्यक्षै: किङ्करैरिव तावकै: ।
आपूर्यमाणा: सततं चक्राष्टकप्रतिष्ठिता: ॥ ६६ ॥
द्वादशयोजनायामा नवयोजनविस्तृता: ।
भूमध्ये सञ्चरिष्यामो देव त्वत्पारिपार्श्विका: ॥६७॥ (युग्मम्)

सेनापतिः सुषेणोऽपि गङ्गादक्षिणनिष्कुटम् ।
महावनं महावायुरिवोन्मूल्य समाययौ ॥ ६८ ॥
समा सहस्रैः षष्ट्येवं जित्वा षट्खण्डमेदिनीम् ।
चक्रमार्गानुगोऽयोध्यां जगाम जगतीपतिः ॥ ६९ ॥
ततो द्वादशभिर्वर्षैरागत्यागत्य पार्थिवैः ।
प्रचक्रे चक्रवर्त्तित्वाभिषेको भरतेशितुः ॥ ७० ॥
कुर्वता स्वकुटम्बस्य सारां च ददृशे क्षशाम् ।
सुन्दरीं चास्थिभूतां च चुकोप भरतेश्वरः ॥ ७१ ॥
जचे प्राहरिकान् किं रे मद्गेहे नास्ति भोजनम् ।
यदेवमीदृशी जाता अस्थिचर्ममयी कथम् ॥ ७२ ॥
स्वामिन् विजययात्राभूत्तव तावत्प्रभृत्यपि ।
आचामाम्लान्यविश्रान्तमकार्षीत्सुन्दरी यतः ॥ ७३ ॥
अत्रान्तरे च भगवान् विहृत्य वसुधातले ।
भगवान् समवासार्षीदष्टापदगिरौ ततः ॥ ७४ ॥
श्रुत्वा च भरताधीशः स्वामिवन्दनहेतवे ।
आगात्तद्देशनां श्रुत्वा व्रतं जग्राह सुन्दरी ॥ ७५ ॥
भ्रातॄननागतान् ज्ञात्वा तस्मिन्नपि महोत्सवे ।
तेषामेकैकशो दूतान् प्राहिणोद्भरतेश्वरः ॥ ७६ ॥
राज्यानि चेत्समीहध्वे सेवध्वं भरतं ततः ।
दूतैरित्युदिताः सर्वेऽप्यालोच्यैवावदन्निदम् ॥ ७७ ॥
विभज्य राज्यं दत्तं नस्तातेन भरतस्य च ।
संसेव्यमानो भरतोऽधिकं किं नः करिष्यति ॥ ७८ ॥

समापतन्तं किं काले कालं प्रस्खलयिष्यति ।
किं जराराक्षसीं देहग्राहिणीं निग्रहीष्यति ॥ ७९ ॥
बाधाविधायिनः किं वा व्याधिव्याधान् हनिष्यति ।
यथोत्तरं वर्द्धमानां तृष्णां वा दलयिष्यति ॥ ८० ॥
ईदृक्सेवाफलं दातुं न चेन्नरत ईश्वरः ।
मनुष्यभावे सामान्ये तर्हि कः केन सेव्यताम् ॥ ८१ ॥
प्राज्यराज्योऽप्यसन्तोषादस्मद्राज्यं जिहीर्षति ।
स्वात्मा चेत्तद्वयमपि तस्य तातस्य सूनवः ॥ ८२ ॥
अविज्ञपय्य तातं तु सोदर्येणाग्रजन्मना ।
दूत त्वत्स्वामिना योद्धुं न वयं प्रोत्सहामहे ॥ ८३ ॥
ते दूतानभिधायैवमृषभस्वामिनं ययुः ।
नत्वा भरतसन्दिष्टं [1]तच्च सर्व्वं व्यजिज्ञपन् ॥ ८४ ॥
अज्ञानकेवलादर्शसंक्रान्ताशेषविष्टपः ।
कृपावान् भगवानादिनाथोऽपीत्यादिदेश तान् ॥ ८५ ॥
अनेकयोनिसम्पातानन्तबाधानिबन्धनम् ।
अभिमानफलैवेयं राज्यश्रीः सापि नश्वरी ॥ ८६ ॥
किञ्च या स्वःसुखैस्तृष्णा नात्रुट्यत्प्राग्भवेषु वः ।
साङ्गारकारकस्येव मर्त्यभोगैः कथं त्रुटेत् ॥ ८७ ॥
अङ्गारकारकः कश्चिदादाय पयसो दृतिम् ।
जगाम कर्तुमङ्गारानरण्ये तोयवारिणि ॥ ८८ ॥

---

(१) ख तत्स्वरूपं व्यजिज्ञपन् ।

सोऽङ्गारानलसन्तापान्मध्याह्नातपपोषितात् ।
उद्भूतया तृषाक्रान्तः सर्व्वं दृतिपयः पपौ ॥ ८९ ॥
तेनाप्यच्छिन्नतृष्णः सन् सुप्तः स्वप्ने गृहं गतः ।
आलूकलशनन्द्यानामुदकान्यभितोऽप्यपात् ॥ ९० ॥
तज्जलैरप्यशान्तायां तृष्णायामग्नितैलवत् ।
वापीकूपतडागानि पायं पायमशोषयत् ॥ ९१ ॥
तथैव तृषितोऽथापात्सरितः सरितांपतीन् ।
न तु तस्य तृषातुच्छनारकस्येव वेदना ॥ ९२ ॥
मरुकूपे ततो यातः कुशपूलं स रज्जुभिः ।
बद्धा चिक्षेप पयसे किमार्त्तः कुरुते न हि ॥ ९३ ॥
दूराम्बुत्वेन कूपस्य मध्येऽपि गलिताम्बुकम् ।
निश्चोत्य पूलं द्रमकः स्नेहप्रोतमिवापिबत् ॥ ९४ ॥
न च्छिन्ना यार्णवाद्यैस्तृट् छेद्या पूलाम्भसा न सा ।
तद्वद्वः स्वःसुखाच्छिन्ना छेद्या राज्यश्रिया किमु ॥ ९५ ॥
अमन्दानन्दनिःस्यन्दिनिर्वाणप्राप्तिकारणम् ।
वत्साः संयमराज्यं तद्युज्यते वो विवेकिनाम् ॥ ९६ ॥
तत्कालोत्पन्नवैराग्यवेगा भगवदन्तिके ।
तेऽष्टानवतिरप्याशु प्रव्रज्यां जगृहुस्ततः ॥ ९७ ॥
अहो धैर्यमहो सत्त्वमहो वैराग्यधीरिति ।
चिन्तयन्तस्तत्स्वरूपं दूता राज्ञे व्यजिज्ञपन् ॥ ९८ ॥
तत् श्रुत्वा भरतस्तेषां राज्यानि जगृहे स्वयम् ।
लाभाद्विवर्द्धितो लोभो राजधर्मो ह्यसौ सदा ॥ ९९ ॥

अथ विज्ञपयामास सेनानीर्भरतेश्वरम्।
न चक्रं चक्रशालायां विशत्यद्यापि नः प्रभो ॥ ४०० ॥
स्वामिन् दिग्विजये कश्चिदाज्ञाबाह्यो नृपः क्वचित्।
विवर्त्तते डोल इव घरट्टे भ्रमति प्रभो ॥ १ ॥
आः ज्ञातं भरतोऽवादील्लोकोत्तरपराक्रमः।
अस्मद्बंधुर्महाबाहुरेको बाहुबलिर्बली ॥ २ ॥
एकतो गरुडस्त्वेकोऽन्यतोऽप्यहिकुलानि च।
मृगारिको यत्कुर्य्युर्मृगकुलाः ········· ॥ ३ ॥
एकतः संहताः सर्वे देवदानवमानवाः।
तथान्यतो बाहुबलिः प्रतिमल्लो न विद्यते ॥ ४ ॥
एकतश्चक्रशालायां चक्रं न प्रविशत्यदः।
नेच्छत्याज्ञामन्यतो बाहुः सङ्कटे पतितोऽस्म्यहम् ॥ ५ ॥
किंवा बाहुबलिः सोऽयमाज्ञां कस्यापि मन्यते।
सहते नाम पर्य्याणं केसरी किं कदाचन ॥ ६ ॥
एवं विमृशतस्तस्य सेनानीर्जगदे स्फुटः।
स्वामिंस्त्वद्बलस्याग्रे त्रैलोक्यं च तृणायते ॥ ७ ॥
वैमात्रेयं कनीयांसमथ बाहुबलिं प्रति।
दूतं तक्षशिलापुर्य्यां प्रेषयामास पार्थिवः ॥ ८ ॥
शैलशृङ्गे सिंहमिवोत्तुङ्गसिंहासने स्थितम्।
नत्वा बाहुबलिं दूतो युक्तिस्यूतमवोचत ॥ ९ ॥
त्वमेकः श्लाघ्यसे यस्य ज्येष्ठो भ्राता जगज्जयी।
षट्खण्डभरताधीशो लोकोत्तरपराक्रमः ॥ १० ॥

त्वद्भ्रातुश्चक्रवर्त्तित्वाभिषेके के महीभुजः ।
मङ्गल्योपायनकराः करदीभूय नाययुः ॥ ११ ॥
सूर्य्योदय इवाम्भोजखण्डस्य भरतोदयः ।
श्रिये तवैव किन्त्वस्याभिषेके न त्वमागमः ॥ १२ ॥
ततः कुमार भवतो ऽसमागमनकारणम् ।
ज्ञातुं राज्ञा मयस्मिनाज्ञापितोऽहमिहागमम् ॥ १३ ॥
नागा यद्यार्जवेनापि तत्र कोऽपि जनः पुनः ।
तवाविनीततां ब्रूते यच्छिद्रान्वेषिणः खलाः ॥ १४ ॥
पिशुनानां प्रवेशं तद्यत्नाल्लोपयितुं तव ।
आगन्तुं युज्यते तत्र का त्रपा स्वाम्युपासने ॥ १५ ॥
भ्रातेति यदि निर्भीको नागास्तदपि नोचितम् ।
आज्ञासारा न गृह्यन्ते ज्ञातेयेन महीभुजः ॥ १६ ॥
अयस्कान्तैरिवायांसि देवदानवमानवाः ।
कृष्टास्तेजोभिरधुना ह्येकं भरतमन्वगुः ॥ १७ ॥
यमर्द्धासनदानेन वासवोऽपि सखीयति ।
सेवामात्रेण तं हन्तानुकूलयसि किं नहि ॥ १८ ॥
वीरमानितया यद्वा राजानमवमन्यसे ।
त्वं हि तस्मिन् ससैन्योऽपि समुद्रे सक्तुमुष्टिवत् ॥ १९ ॥
तस्यास्यतुरशीतिस्तु गजाः शक्रेभसन्निभाः ।
सह्याः केनाभिसर्प्पन्तः पर्व्वता इव जङ्गमाः ॥ २० ॥
तावतोऽश्वान् रथांश्चास्य विष्वक् प्लावयतो महीम् ।
कल्लोलानिव कल्पान्तोदधेः कः स्खलयिष्यति ॥ २१ ॥

तस्य षस्रवतिग्रामकोटिभर्त्तुः पदातयः ।
कोव्यः षस्रवतिः सिंहा इव त्रासाय कस्य न ॥ २२ ॥
एकः सुषेणसेनानीर्दण्डपाणिः समापतन् ।
कृतान्त इव किं शक्यः सोढुं देवासुरैरपि ॥ २३ ॥
अमोघं बिभ्रतश्चक्रं चक्रिणो भरतस्य तु ।
सूर्यस्येव तमस्तोमः स्तोकिकैव त्रिलोक्यपि ॥ २४ ॥
तेजसा वयसा ज्येष्ठो नृपश्रेष्ठः स सर्वथा ।
राज्यजीवितकामेन सेव्यो बाहुबले त्वया ॥ २५ ॥
अथ बाहुबलिर्बाहुबलापास्तजगद्बलः ।
ऊचे भ्रूभङ्गभृद्दीरध्वानोऽर्णव इवापरः ॥ २६ ॥
युक्तं यदुक्तं भवता लोभनं क्षोभणं वचः ।
दूताः खलु यथावस्स्वामिवाचिकवाचिनः ॥ २७ ॥
सुरासुरनरेन्द्रार्च्यो न तातोत्तमविक्रमः ।
श्लाघाहेतुर्मे भरतः कीर्त्तितो दूत नूतनः ॥ २८ ॥
करदीभूय भूपाला नागच्छन्तु कथं नु तम् ।
दृश्यते नत्वसौ यस्य भ्राता बाहुबलिर्बली ॥ २९ ॥
आवयोर्ननु मार्त्तण्डपङ्करुट्खण्डयोरिव ।
किं न स्यादव्यवहितयोरपि प्रीतिः परस्परम् ॥ ३० ॥
सदा मनसि तिष्ठामस्तस्य भ्रातुरहो वयम् ।
गत्वा किमतिरिच्येत प्रीतिर्नैसर्गिकी हि नः ॥ ३१ ॥
आर्ज्जवादागताः सत्यं कौटिल्यं भरतेन किम् ।
विमृश्यकारिणः सन्तो दूयन्ते किं खलोक्तिभिः ॥ ३२ ॥

एक एवावयोः स्वामी भगवानादितीर्थकृत् ।
तस्मिन्विजयिनि स्वामी कथङ्कारं ममापरः ॥ ३३ ॥
भ्राताऽस्मभीः स चाज्ञेश आज्ञापयतु यद्बलम् ।
ज्ञातिस्नेहेन किं वज्रं वज्रेण न विदार्यते ॥ ३४ ॥
सुरासुरनरोपास्त्या प्रीतोऽस्त्वेष मयास्य किम् ।
मार्ग एव क्षमः स्तम्भे रथः सज्जोऽपि भज्यते ॥ ३५ ॥
तातभक्तो महेन्द्रश्चेज्ज्येष्ठं तं तातनन्दनम् ।
आसयत्यासनस्यार्द्धे स किं तेनापि दृप्यति ॥ ३६ ॥
तेऽन्ये तस्मिन् समुद्रे ये ससैन्याः सक्तुमुष्टिवत् ।
तेजोभिर्दुःसहोऽहं तु हन्त स्यां वडवानलः ॥ ३७ ॥
पत्तयोऽश्वा रथा नागाः सेनानीर्भरतोऽपि च ।
मयि सर्व्वे प्रलीयन्तां तेजांसीवार्कतेजसि ॥ ३८ ॥
याहि दूत स एवैतु राज्यजीवितकाम्यया ।
तातदत्तांशतुष्टेन मयैवोपेक्षितास्य भूः ॥ ३९ ॥
दूतेनागत्य विज्ञप्ते यथार्थे तेन तत्क्षणम् ।
युयुत्सुर्बाहुबलिना भरतोऽथाभ्यषेणयत् ॥ ४० ॥
छादयन्मेदिनीं सैन्यैर्घनर्त्तुर्द्यां घनैरिव ।
महाबाहुस्ततो बाहुबलिर्भरतमभ्यगात् ॥ ४१ ॥
उभयोरपि वाहिन्योर्महासुभटयादसोः ।
अन्योऽन्यास्फालितास्त्रोर्म्मिःसम्फेटोऽभूद्भयानकः ॥ ४२ ॥
तत्सैनिकानामन्योऽन्यं कुन्ताकुन्ति शराशरि ।
आमन्त्रितयाद्धदेवः प्रावर्त्तत रणक्षणः ॥ ४३ ॥

पर्यस्याशेषसैन्यानि तूलानीव महाबलः ।
अभ्येत्य भरतं बाहुबलिरेवमवोचत ॥ ४४ ॥
हस्त्यश्वपत्तिघातेन किं मुधा पापदायिना ।
यद्यलं तत्त्वमेकाकी युद्धस्वैकाकिना मया ॥ ४५ ॥
एकाङ्गाजिं प्रतिज्ञाय द्वाभ्यामपि निवारिताः ।
सैनिका उभयेऽप्यस्थुः पश्यन्तः साक्षिणो यथा ॥ ४६ ॥
ततो दृग्युद्ध आरब्धे निर्निमेषविलोचनौ ।
देवैरपि नृदेवौ तौ देवाविति वितर्कितौ ॥ ४७ ॥
भरते निर्जिते तत्र [1]साक्षीभूतामरं तयोः ।
वाग्युद्धमभवत्पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहात् ॥ ४८ ॥
तत्रापि हीनवादित्वं भरते समुपेयुषि ।
भूभुजौ भुजयुद्धेन युयुधाते महाभुजौ ॥ ४९ ॥
भरतो लम्बमानोऽथ बाहौ बाहुबलेः स्थिरे ।
शाखामृगो महाशाखिशाखायामिव चेष्टितः ॥ ५० ॥
भरतस्य महाबाहोरपि बाहुबलिर्बली ।
एकेन बाहुना बाहुं लतानालमनामयत् ॥ ५१ ॥
प्रारब्धे मुष्टियुद्धेऽथ पेतुर्भरतमुष्टयः ।
बाहुबलौ समुद्रोर्मिघाता इव तटाचले ॥ ५२ ॥
आहतो बाहुबलिना वज्रकल्पेन मुष्टिना ।
पपात भरतः पृथ्व्यां स्वसैन्याऽश्रुजलैः सह ॥ ५३ ॥

---

(१) ख ग च सभ्यीभूतामरं तयोः ।

मूर्च्छान्ते भरतो बाहुबलिं दण्डेन दर्प्यतः ।
ताडयामास दन्तीव तिर्यग्दन्तेन पर्वतम् ॥ ५४ ॥
दण्डेन बाहुबलिना निहतो भरतस्ततः ।
भूम्यामाजानुमग्नोऽस्थान्निखात इव कीलकः ॥ ५५ ॥
किमेष चक्रवर्त्तीति भरतः कृतसंशयः ।
यावत्संस्मृतवांश्चक्रं तावदागात्करेऽस्य तत् ॥ ५६ ॥
भूमेर्निःसृत्य कोपेन महता भरतेश्वरः ।
चिक्षेप प्रज्वलच्चक्रं कृतहाहारवं बलैः ॥ ५७ ॥
तच्चक्रं पार्श्वतो बाहुबलेर्भ्रान्त्वा न्यवर्त्तत ।
दैवतानि हि शस्त्राणि स्वगोत्रे प्रभवन्ति न ॥ ५८ ॥
अतथ्यं प्रेक्ष्य तद्बाहुबलिः कोपारुणेक्षणः ।
सचक्रं चूर्णयाम्येनमिति मुष्टिमुदक्षिपत् ॥ ५९ ॥
असाविव कषायैर्धिगहं भ्रातृवधोद्यतः ।
विजित्य करणग्रामं कषायानेव हन्मि तान् ॥ ६० ॥
इति सञ्जातसंवेगस्तदा तेनैव मुष्टिना ।
केशानुत्पाटयामास सामायिकमथाददे ॥ ६१ ॥
साधु साध्विति सानन्दं व्याहरन्तः सुरासुराः ।
उपरिष्टाद्बाहुबलेः पुष्पवृष्टिं वितेनिरे ॥ ६२ ॥
गत्वा भगवतः पार्श्वे ज्ञानातिशयशालिनाम् ।
कनीयसां सोदराणां विधास्ये वन्दनां कथम् ॥ ६३ ॥
उत्पन्नकेवलज्ञानस्तत्तां यास्यामि पर्षदम् ।
इति तत्रैव मौनेन सोऽस्थात्प्रतिमया कृती ॥६४॥ (युग्मम्)

भरतस्तं तथादृष्ट्वा विचार्यं स्वं कुकर्म च।
बभूव न्यञ्चितग्रीवो विविक्षुरिव मेदिनीम् ॥ ६५ ॥
शान्तरसं मूर्त्तमिव भ्रातरं प्रणनाम च।
नेत्रयोरम्बुभिः कोष्णैः कोपशेषमिवोत्सृजन् ॥ ६६ ॥
प्रणमन् भरतस्तस्याऽधिकोपास्तिविधित्सया।
नखादर्शेषु संक्रान्त्या नानारूप इवाभवत् ॥ ६७ ॥
सुनन्दानन्दनमुनेर्गुणस्तवनपूर्विकाम्।
स्वनिन्दामित्यथाकार्षीत्स्वापवादगदौषधीम् ॥ ६८ ॥
धन्यस्त्वं तत्यजे येन राज्यं मदनुकम्पया।
पापोऽहं यदसन्तुष्टो दुर्मदस्त्वामुपाद्रवम् ॥ ६९ ॥
स्वशक्तिं ये न जानन्ति ये चान्यायं प्रकुर्वते।
जीयन्ते ये च लोभेन तेषामस्मि धुरन्धरः ॥ ७० ॥
राज्यं भवतरोर्बीजं ये न जानन्ति तेऽधमाः।
तेभ्योऽप्यहं विशिष्ये यत्तदमुञ्चन् विदन्नपि ॥ ७१ ॥
त्वमेव पुत्रस्तातस्य यस्तातपथमन्वगः।
पुत्रोऽहमपि तस्य स्यां चेद्भवामि भवादृशः ॥ ७२ ॥
विषादपङ्कमुत्सार्यं पश्चात्तापजलैरिति।
तत्पुत्रं सोमयशसं तद्राज्ये स न्यवीविशत् ॥ ७३ ॥
तदादिसोमवंशोऽभूच्छाखाशतसमाकुलः।
तत्तत्पुरुषरत्नानामेकमुत्पत्तिकारणम् ॥ ७४ ॥
ततो बाहुबलिं नत्वा भरतः सपरिच्छदः।
पुरीमयोध्यामगमत्स्वराज्यश्रीसहोदराम् ॥ ७५ ॥

दुस्तपं तप्यमानोऽथ तपो बाहुबलिर्मुनिः।
वर्षमेकं व्यतीयाय सह प्राग्जन्मकर्मभिः॥ ७६॥
ततस्तामूढलक्ष्येण स्वामिना नाभिसूनुना।
ब्राह्मी च सुन्दरी चानुज्ञाते तत्पार्श्वमीयतुः॥ ७७॥
ऊचतुश्च महासत्त्व समस्तवर्णाश्रमनस्तव।
न युक्तं त्यक्तसङ्गस्य करिस्कन्धाधिरोहणम्॥ ७८॥
एवम्भूतस्य ते हन्त कथं ज्ञानं प्ररोहति।
अधःस्थितकरीषाग्नेः पादपस्येव पल्लवः॥ ७९॥
आत्मनैव विचार्य त्वमुत्तितीर्षुर्भवोदधिम्।
हस्तिनोऽस्मादवतर तरण्डादायसादिव॥ ८०॥
ततोऽसौ चिन्तयामास क्वतस्थो हस्तिसङ्गमः।
पादपारोहमारूढवल्लीव वपुषो मम॥ ८१॥
त्यजेन्मुद्रां समुद्रोऽपि चलेयुरचला अपि।
इमे तु भगवच्छिष्ये भाषेते न मृषा क्वचित्॥ ८२॥
आः ज्ञातमथवाऽस्त्येष मान एव मतङ्गजः।
स एव मे ज्ञानफलं बभञ्ज विनयद्रुमम्॥ ८३॥
कथं कनीयसो भ्रातॄन्वन्दे धिगिति चिन्तितम्।
तपसा ज्यायसां तेषां मिथ्यादुष्कृतमस्तु मे॥ ८४॥
सुरासुरनमस्यस्य गत्वा भगवतोऽन्तिके।
वन्दे कनिष्ठानपि तांस्तच्छिष्यपरमाणुवत्॥ ८५॥
अचलत्पादमुत्पाट्य यावत्तावदसौ मुनिः।
अवाप केवलज्ञानं द्वारं निर्वाणवेश्मनः॥ ८६॥

करामलकवद्विश्वं कलयन् केवलश्रिया ।
समीपे स्वामिनोऽध्यास्त सदः केवलभास्वताम् ॥ ८७ ॥
भरतोऽपि महारत्नैश्चतुर्दशभिराश्रितः ।
चतुःषष्टिसहस्रान्तःपुरो नवनिधीश्वरः ॥ ८८ ॥
धर्म्मार्थकामान् साम्राज्यसम्पद्वृक्षस्य फलोपमान् ।
परस्पराविरोधेन यथाकालमसेवत ॥ ८९ ॥
अन्यदा विहरन् स्वामी जगामाष्टापदाचलम् ।
भरतोऽपि ययौ तत्र स्वामिपादान्विवन्दिषुः ॥ ९० ॥
सुरासुरार्च्यं समवसरणस्थं जगत्पतिम् ।
स त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्येति तुष्टुवे ॥ ९१ ॥
विश्वासमिव मूर्त्तिस्थं सद्वृत्तमिव पिण्डितम् ।
प्रसादमिव निःशेषजगतामेकतः स्थितम् ॥ ९२ ॥
ज्ञानराशिमिवाध्यक्षं पुण्यस्येव समुच्चयम् ।
सर्वलोकस्य सर्वस्वमिवैकत्र समाहृतम् ॥ ९३ ॥
वपुःस्थं संयममिवोपकारमिव रूपिणम् ।
शीलमिव पादचारि क्षमामिव वपुष्मतीम् ॥ ९४ ॥
रहस्यमिव योगस्य विश्ववीर्यमिवैकगम् ।
सिद्ध्युपायमिवावन्ध्यं कौशल्यमिव केवलम् ॥ ९५ ॥
मैत्रीमिव मूर्त्तिमतीं सदेहां करुणामिव ।
मुदितामिव पिण्डस्थामुपेक्षामिव रूपिणीम् ॥ ९६ ॥
तपःप्रशमसज्ज्ञानयोगमेकमिवाहृतम् ।
साक्षाद्वैनयिकमिव सिद्धिं साधारणीमिव ॥ ९७ ॥

व्यापकं हृदयमिव सर्वासां श्रुतसम्पदाम् ।
नमःस्वस्तिस्वधास्वाहावषड्वर्षमिवापृथक् ॥ ९८ ॥
विशुद्धधर्मनिर्माणप्रकर्षमिव केवलम् ।
समस्ततपसां पिण्डीभूतं फलमिवाखिलम् ॥ ९९ ॥
परभागमिवाशेषगुणराशेरनश्वरम् ।
उपपन्नमिव निर्विघ्नं श्रेयो निःश्रेयसश्रियः ॥ ५०० ॥
प्रभावस्यैकधामेव मोक्षस्य प्रतिमामिव ।
कुलवेश्मेव विद्यानां फलं सर्वाशिषामिव ॥ १ ॥
आर्यवर्यचरित्राणामात्मदर्शमिवामलम् ।
कूटस्थं प्रथममिव जगतो दत्तदर्शनम् ॥ २ ॥
दुःखशान्तेरिव द्वारं ब्रह्मचर्यमिवोज्वलम् ।
पुण्यैरुपनतं जीवलोकस्येवैकजीवितम् ॥ ३ ॥
मृत्युव्याघ्रमुखादेतदाक्रष्टुमखिलं जगत् ।
बाहुं प्रसारितमिव निर्वाणेन कृपालुना ॥ ४ ॥
ज्ञानमन्दरसंक्षुब्धश्रेयाम्भोधेः समुत्थितम् ।
अपरं पीयूषमिव देहभाजाममृत्यवे ॥ ५ ॥
विश्वाभयप्रदानेन समाश्वासितविष्टपम् ।
शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि प्रसीद परमेश्वर ॥ ६ ॥
तत्र च त्रिजगन्नाथमृषभस्वामिनं ततः ।
एकाग्रमनसोपास्यास्थाच्चक्री चक्रधरश्चिरम् ॥ ७ ॥
अथाष्टौ तत्र साधूनां सहस्रैर्दशभिर्वृतः ।
दीक्षाकालाद्गते पूर्वलक्षे मोक्षं ययौ प्रभुः ॥ ८ ॥

तदा निर्वाणमहिमा [1]चक्रे शक्रादिभिः सुरैः ।
अस्तोकशोकः शक्रेण भरतेशोऽप्यबोध्यत ॥ ९ ॥
चक्र्यथ भरतो[2] रत्नमयमष्टापदोपरि ।
सिंहनिषद्याप्रासादमष्टापदमिवापरम् ॥ १० ॥
तत्र च स्वामिनो मानवर्णसंस्थानशोभितम् ।
रत्नोपलमयं बिम्बं स्थापयामास चक्रभृत् ॥ ११ ॥
स्वामिशिष्टत्रयोविंशभावितीर्थकृतामपि ।
यथावन्मानसंस्थानवर्णैर्बिम्बान्यसूत्रयत् ॥ १२ ॥
भ्रातृणां नवनवतेरपि तत्र महात्मनाम् ।
रचयामास रत्नाश्मस्तूपाननुपमान्नृपः ॥ १३ ॥
पुनरेत्य निजां राजधानीं राजशिरोमणिः ।
यथावद्राज्यमशिषत्प्रजारक्षणदीक्षितः ॥ १४ ॥
स कर्मभिर्भोगफलैः प्रेर्य्यमाणो निरन्तरम् ।
बुभुजे विविधान्भोगान् साक्षादिव दिवस्पतिः ॥ १५ ॥
नेपथ्यकर्म्मनिर्म्मातुमपरेद्युरगादसौ ।
मध्ये शुद्धान्तनारीणां ताराणामिव चन्द्रमाः ॥ १६ ॥
तत्र सर्व्वाङ्गविन्यस्तरत्नाभरणबिम्बितैः ।
स्त्रीजनैर्युगपत्प्रेमणा परिरब्ध इवाभवत् ॥ १७ ॥

---

(१) ग घ प्रभोश्चक्रे सुरासुरैः ।

(२) ख च ततोऽसौ विदधे ।

पश्यन्नसौ स्वमादर्शेऽपश्यत्स्रस्ताङ्गुलीयकाम् ।
अङ्गुलिं गलितज्योत्स्नां दिवा शशिकलामिव ॥ १८ ॥
ततः प्रोज्झितनिर्वेदात्प्रत्यङ्गोज्झितभूषणम् ।
स्वमपश्यद्धतश्रीकं शीर्णपर्णमिव द्रुमम् ॥ १९ ॥
अचिन्तयच्च धिगहो वपुषो भूषणादिभिः ।
शोभाहार्येव कुड्यस्य पुस्ताद्यैरिव कर्म्मभिः ॥ २० ॥
अन्तःक्लिन्नस्य विष्टाद्यैर्मलैः स्रोतोभवैर्बहिः ।
चिन्त्यमानं किमप्यस्य शरीरस्य न शोभनम् ॥ २१ ॥
इदं शरीरं कर्पूरकस्तूरीप्रभृतीन्यपि ।
दूषयत्येव पाथोदपयांस्यूषरभूरिव ॥ २२ ॥
विरज्य विषयेभ्यो यैस्तेपे मोक्षफलं तपः ।
तैरेव फलमेतस्य जगृहे तत्त्ववेदिभिः ॥ २३ ॥
इति चिन्तयतस्तस्य शुक्लध्यानमुपेयुषः ।
उत्पेदे केवलज्ञानमहो योगस्य जृम्भितम् ॥ २४ ॥
रजोहरणमुख्यानि मुनिचिह्नानि तत्क्षणात् ।
विनीत उपनीयास्मै नमश्चक्रे दिवस्पतिः ॥ २५ ॥
तद्राज्येऽकृत तत्पुत्रमादित्ययशसं तदा ।
यदाद्यादित्यवंशोऽयमद्याप्यस्ति महीभुजाम् ॥५२६॥१०॥

स्यान्मतं युक्तं भरतस्य पूर्वजन्मार्जितयोगसमृद्धिबलक्षपिताशुभकर्म्मणः कर्मलेशक्षपणाय योगप्रभाववर्णनम् । यस्तु जन्मान्तरेष्वलब्धरत्नत्रयोऽत एवाक्षपितकर्मा मानुषत्वमात्रमप्यप्राप्तवान् । स कथमनन्तकालसञ्चितशुभाशुभकर्मनिर्मूलनमनुभवेत् ।

तथाह—

पूर्वमप्राप्तधर्मापि परमानन्दनन्दिता ।
योगप्रभावतः प्राप मरुदेवा परं पदम् ॥ ११ ॥

मरुदेवा हि स्वामिनी या संसारं त्रसत्वमात्रमपि नानुभूतवती किं पुनर्मानुषत्वं तथापि योगबलसमृद्धेन शुक्लध्यानाग्निना चिर-सञ्चितानि कर्मेन्धनानि भस्मसात्कृतवती ।

यदाह—

'जह एगा मरुदेवा अच्चंतं थावरा सिद्धा ।
मरुदेवाचरितं चोत्तप्रायम् ॥ ११ ॥

ननु जन्मान्तरेऽपि अकृतक्रूरकर्मणां मरुदेवादीनां योगबलेन युक्तः कर्मक्षयः ये त्वत्यन्तक्रूरकर्माणस्तेषु योगः कुण्ठतामप्यासादयेत् ।

इत्याह—

ब्रह्मस्त्रीभ्रूणगोघातपातकान्नरकातिथेः ।
दृढप्रहारिप्रभृतेर्योगो हस्तावलम्बनम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य स्त्रिया वनिताया भ्रूणस्य गर्भस्य गर्भिण्याश्च गोर्धेनोस्तेषां घातः स एव पातकं तस्मात् । यद्यपि समदर्शिनां ब्राह्मणाब्राह्मणयोः स्त्रीपुरुषयोर्भ्रूणाभ्रूणयोर्गवागवोर्घाते अविशे-षेण पापबन्धः ।

---

(१) यथा एका मरुदेवा अत्यन्तं स्थावरा सिद्धा ।

यदाह —

[1]सव्वो न हिंसियव्वो जह महिपालो तहा उदयपालो ।
न य अभयदाणवइणा जणोवमाणेण होयव्वं ॥ १ ॥

तथापि लोकप्रसिद्ध्यनुरोधेन ब्रह्मेत्याद्युक्तम् । ये हि लौकिकाः सर्वस्या हिंसायाः पापफलं न मन्यन्ते । तेऽपि ब्रह्मादिघातकस्य महापापीयस्तां मन्यन्त एवेति । नरकातिथेर्दृढप्रहारिप्रभृतेर्योगो हस्तावलम्बनम् । तेनैव भवेन मोक्षगमनात् । प्रभृतिग्रहणादन्येऽपि पापकारिणो विदितजिनवचनास्तत एव प्राप्तयोगसम्पदो नरकप्राप्तियोग्यानि कर्माणि निर्मूल्य परमसम्पदमासादितवन्तो द्रष्टव्याः ।

यदाह—

[2]कूरावि सहावेणं विसयविसवसाणुगावि होऊणं ।
भावियजिणवयणमणा तेलुक्कसुहावहा होंति ॥ १ ॥ इति ।

तथाहि—

कस्मिंश्चिन्नगरे कश्चिदासीद्द्विजातिरुद्भटः ।
प्रजासु कर्त्तुमन्यायान् प्रावर्त्तत स पापधीः ॥ १ ॥

---

(१) सर्वो न हिंसितव्यो यथा महीपालस्तथा उदयपालः ।
न च अभयदानप्रतिना जनोपमानेन भवितव्यम् ॥ १ ॥

(२) क्रूरा अपि स्वभावेन विषयविषवशानुगा अपि भूत्वा ।
भावितजिनवचनमनसः त्रैलोक्यसुखावहा भवन्ति ॥ १ ॥

आरक्षपुरुषैरेष ततो निर्वासितः पुरात् ।
व्याधहस्तमिव श्येनश्चौरपल्लीं जगाम च ॥ २ ॥
नृशंसचरितैस्तैस्तैरात्मनस्तुल्य इत्यसौ ।
चौरसेनाधिपतिना पुत्रत्वेनाभ्यमन्यत ॥ ३ ॥
चौरसेनापतौ तस्मिन्नवसानमुपेयुषि ।
तत्पुत्र इति तत्स्थाने स बभूव महाभुजः ॥ ४ ॥
निष्कृपं प्रहरत्येष सर्वेषां प्राणिनां यतः ।
ततो दृढप्रहारीति नाम्ना निजगदे जनैः ॥ ५ ॥
अन्येद्युर्विश्वकुट्टाकलुण्टाकभटपेटकैः ।
स कुशस्थलनामानं ग्रामं लुण्टयितुं ययौ ॥ ६ ॥
ब्राह्मणो देवशर्मेति तत्र दारिद्र्यविद्रुतः ।
अवकेशीफलमिव चौराग्नं याचितोऽर्भकैः ॥ ७ ॥
पर्यट्य सकले ग्रामे क्वापि क्वापि स तन्दुलान् ।
क्वापि क्वापि पयोऽभ्यर्थ्य परमान्नमपीपचत् ॥ ८ ॥
नद्यां स्नातुं ययावेष यावत्तावत् तदोकसि ।
ते क्रूरतस्कराः पेतुर्दैवं दुर्बलघातकम् ॥ ९ ॥
तेषामेकतमो दस्युरपश्यत्तस्य पायसम् ।
क्षुधातुरः प्रेत इव तदादाय पलायितः ॥ १० ॥
आच्छिद्यमाने तस्मिंस्तु पायसे जीवितव्यवत् ।
क्रन्दन्ति डिम्भरूपाणि गत्वा पितरमूचिरे ॥ ११ ॥
व्यात्ताननानामस्माकं दस्युवृन्देन पायसम् ।
जह्रे प्रसारितद्ग्रासमनिलेनेव कज्जलम् ॥ १२ ॥

तदाकर्ण्य वचो विप्रः क्षिप्रं दीप्तः क्रुदग्निना ।
यमदूत इवादाय परिघं पर्यधावत ॥ १३ ॥
सरोषराक्षसावेशात्समुत्पादितदोर्बलः ।
हन्तुं प्रववृते दस्यून् परिघेण पशूनिव ॥ १४ ॥
तेनावकरवन्नाशात्क्षिप्यमाणानवेक्ष्य तान् ।
विनश्यतस्तिरस्कुर्वन् दधावे तस्करेश्वरः ॥ १५ ॥
तस्यापि धावतो दैवाद्गतिविघ्नविधायिनी ।
शिरोवृं दुर्गतिमिव मार्गे गौरन्तरेऽभवत् ॥ १६ ॥
करालकरवालैकप्रहारेण वराकिकाम् ।
जघान नृजघन्यस्तां चण्डाल इव निर्घृणः ॥ १७ ॥
तस्याभ्यापततो रोरद्विजातेः स शिरो भुवि ।
पनसद्रोः फलमिवापातयत्खड्गयष्टिना ॥ १८ ॥
आः पाप निष्कृप कृतं किमेतदिति वादिनी ।
बाला मासवती तं चाभ्यगात् द्विजकुटुम्बिनी ॥ १९ ॥
तस्या वृक इव च्छाग्या गुर्विण्याः सोऽतिदारुणः ।
कुष्माण्डदारमुदरं दारयित्वा द्विधाकरोत् ॥ २० ॥
ततो जरायुमध्यस्थं तस्या गर्भं द्विधाकृतम् ।
स स्फुरन्तं निरैक्षिष्ट लताया इव पल्लवम् ॥ २१ ॥
तथा सम्पद्यमानस्य तस्य विह्वलचेतसः ।
कृपागतकृपस्यापि जज्ञे वक्षमिवाश्मनः ॥ २२ ॥
ततो हा तात तातेति हा मातर्मातरित्यपि ।
विलपन्तः समाजग्मुस्तत्कालं द्विजबालकाः ॥ २३ ॥

नग्नान् भुग्नानतिश्यामान् [1]श्यामानतिमलेन च ।
दृष्ट्वा दृढप्रहारी तान् सानुतापमचिन्तयत् ॥ २४ ॥
हहा हता निर्घृणेन दरिद्रौ दम्पती मया ।
अमी बाला हता स्तोयशोषे जीवन्ति किं क्षुधा: ॥ २५ ॥
क्रूरेण कर्मणानेन नेष्यमाणस्य दुर्गतिम् ।
अघभीतस्य मे क: स्यादुपाय: शरणं च क: ॥ २६ ॥
इति सञ्चिन्तयन्नेव वैराग्यावेगभागसौ ।
एकोगदागदङ्कारान्साधूनुद्यानऐक्षत ॥ २७ ॥
नत्वोवाचेत्यहं पापा भाष्यमाणोऽपि पापने ।
पङ्किल: स्पृश्यमानोऽपि पङ्किलीकुरुते परम् ॥ २८ ॥
येषामेकतरमपि नरकायैव तान्यहम् ।
ब्रह्मस्त्रीभ्रूणगोघातपातकान्यक्तपो व्यधात् ॥ २९ ॥
मामीदृशमपि त्रातुं साधवो यूयमर्हथ ।
मेघानां वर्षतां स्थानमस्थानं वा न किञ्चन ॥ ३० ॥
अथ ते साधवस्तस्मै यतिधर्ममुपादिशन् ।
सोऽथ च्छत्रमिवोष्णालु: पापभीरुस्तमाददे ॥ ३१ ॥
न भोक्ष्ये तत्र यत्रास्मि स्मरिष्याम्यस्य पाप्मन: ।
करिष्ये सर्वथा क्षान्तिं सोऽग्रहीदित्यभिग्रहौ ॥ ३२ ॥
पूर्वावस्कन्दिते तस्मिन्नेव ग्रामे कुशस्थले ।
कर्मक्षयं चिकीर्षु: स विजहार महामना: ॥ ३३ ॥

---

(१) च कु ख दिग्भानतिमलेन च ।

स एवायं कृतच्छद्मा पापः पापीयसामपि ।
इत्यतर्ज्यत लोकेन स महात्मा दिवानिशम् ॥ ३४ ॥
गोभ्रूणद्विजघात्येष इति लोकेन जल्पता ।
विशन् गृहेषु भिक्षार्थं स्वैव लोष्टैरकुट्यत ॥ ३५ ॥
स्मार्यमाणः स तत्पापं प्रतिवासरमप्यसौ ।
शान्तस्वान्तो न भुङ्क्ते स्म किंवा सत्त्वस्य दुष्करम् ॥ ३६ ॥
क्वचित्प्रातः क्वचिन्मध्ये दिने सायमपि क्वचित् ।
स्मार्यमाणः स तत्पापं कुत्राप्यह्नि न भुक्तवान् ॥ ३७ ॥
लोष्टुभिर्यष्टिभिः पांशुवृष्टिभिर्मुष्टिभिर्जनाः ।
यज्जघ्नुः सोऽधिसेहे तत्सम्यक् चैवमभावयत् ॥ ३८ ॥
आत्मन् यादृक्कृतं कर्म्म तादृशं फलमाप्नुहि ।
यादृगुप्यते बीजं फलं तादृगवाप्यते ॥ ३९ ॥
यदमी निरनुक्रोशमाक्रोशांस्मयि तन्वते ।
अयत्नेनैव सिद्धा तन्ममेयं कर्म्मनिर्ज्जरा ॥ ४० ॥
मय्याक्रोशाः प्रमोदाय यथैषां मे तथैव हि ।
यत्प्रीत्या सहमानस्य कर्म्मक्षयविधायिनः ॥ ४१ ॥
यन्मां भर्त्सयतामेषां सुखमुत्पद्यतेऽद्य तत् ।
उत्पद्यतां भवे ह्यन्त दुर्लभः सुखसङ्गमः ॥ ४२ ॥
अमी मदीयं दुष्कर्म्मग्रन्थिं परुषभाषितैः ।
क्षारैरिव चिकित्सन्तो नितान्तं सुहृदो मम ॥ ४३ ॥
कुर्व्वन्तु ताडनं ह्यन्त ममैते यदिदं किल ।
स्वर्णस्येवाग्निसन्तापो मलिनत्वमपोहति ॥ ४४ ॥

कर्षन् दुर्गतिगुप्तेर्मां स्वं प्रक्षिपति तत्र यः ।
कथं कुप्याम्यहं तस्मै प्रहारानपि कुर्वते ॥ ४५ ॥
मत्पापानि व्यपोहन्ति निजपुण्यव्ययेन ये ।
कथङ्कारमिवैतेभ्यो ऽपरः परमबान्धवः ॥ ४६ ॥
वधबन्धादि हर्षाय यन्मे संसारमोचनम् ।
तदेवानन्तसंसारहेतुरेषां दुनोति माम् ॥ ४७ ॥
केचित्परेषां तोषाय त्यजन्त्यर्थान्वपूंष्यपि ।
एषां प्रीतिदमाक्रोशहननादि कियन् मम ॥ ४८ ॥
तर्जितोऽहं हतो नाऽस्मि हतो वा नास्मि मारितः ।
मारितो वा न मे धर्मोऽपहृतो बान्धवैरिव ॥ ४९ ॥
आक्रोशवागधिक्षेपो बन्धनं हननं मृतिः ।
सह्यं श्रेयोऽर्थिना सर्वं श्रेयो हि बहुविघ्नकम् ॥ ५० ॥
एवं भावयता तेन गर्हता स्वं च दुष्कृतम् ।
निर्दग्धः सर्वतः कर्मराशिः कक्ष इवाग्निना ॥ ५१ ॥
अनन्तं केवलज्ञानमथ लेभे [1]सुदुर्लभम् ।
अयोगिकेवलिगुणस्थानस्थो मोक्षमाप च ॥ ५२ ॥

योगप्रभावेन दृढप्रहारी
यथैष मुक्त्वा नरकातिथित्वम् ।
पदं प्रपेदे परमं तथान्यो-
ऽप्यसंशयानः प्रयतेत योगी ॥ ५३ ॥ १२ ॥

---

(१) ख च स दुर्लभम् ।

पुनरुदाहरणान्तरेण योगमहिमानमेव वर्णयति ।

तत्कालकृतदुष्कर्मकर्मठस्य दुरात्मनः ।
गोप्त्रे चिलातीपुत्रस्य योगाय स्पृहयेन्न कः ॥ १३ ॥

तत्कालं तत्क्षणं कृतं यद्दुष्कर्म स्त्रीवधलक्षणं तेन कर्मठः कर्मशूर-स्तस्य दुरात्मन इति पापकरणकालापेक्षं चिलातीपुत्राभिधानस्य गोप्त्रे दुर्गतिपातरक्षकाय योगाय को न स्पृहयेत् सर्व एव स्पृहये-दित्यर्थः ।

तथाहि—

क्षितिप्रतिष्ठे नगरे यज्ञदेवोऽभवद्द्विजः ।
निनिन्द पण्डितम्मन्यः स सदा जिनशासनम् ॥ १ ॥
असहिष्णुश्च तां निन्दां जिगीषुः कोऽपि चेल्लकः ।
गुरुणा वार्यमाणोऽपि तं वादार्थमवीवदत् ॥ २ ॥
इदृशी च प्रतिज्ञाभूद्वादाधिष्ठितयोस्तयोः ।
येन यो जेष्यते तस्य शिष्यत्वं स करिष्यति ॥ ३ ॥
आनीतो निग्रहस्थानं बुद्धिकौशलशालिना ।
विवदन्वादिना तेन यज्ञदेवः पराजितः ॥ ४ ॥
चेल्लको जितकाशी तु यज्ञदेवद्विजन्मना ।
तदा पूर्वप्रतिज्ञातां परिव्रज्यामजिग्रहत् ॥ ५ ॥
ततः शासनदेव्यैवं यज्ञदेवो व्यबोध्यत ।
चारित्रं प्रतिपन्नोऽसि ज्ञानश्रद्धानवान्भव ॥ ६ ॥

व्रतं ततः प्रभृत्येष यथावत्पालयन्नपि ।
निनिन्द वस्त्राङ्गमलं प्राक्संस्कारो हि दुस्त्यजः ॥ ७ ॥
अशाम्यन् ज्ञातयोऽप्यस्य संसर्गेण महात्मनः ।
प्रावृषेण्याभ्रसम्पर्काद्धिमांशोरिवांशवः ॥ ८ ॥
अस्य पाणिगृहीती तु नितान्तमनुरागिणी ।
उज्झाञ्चकार नो रागं नीलीरक्तेव शाटिका ॥ ९ ॥
वश्यो मेऽस्त्विति सा तस्मै पारणे कार्म्मणं ददौ ।
सत्यं रक्ता विरक्ताश्च मारयन्त्येव योषितः ॥ १० ॥
क्षीयमाणः कृष्णपक्षेणेव कार्म्मणकर्म्मणा ।
स मुनीन्दुर्ययौ स्वर्गं मण्डलं तरणेरिव ॥ ११ ॥
तस्यावसानात् सञ्जातनिर्वेदा सापि गेहिनी ।
प्रव्रज्यामग्रहीदेकं मानुष्यकतरोः फलम् ॥ १२ ॥
अनालोच्यैव सा पापं पतिव्यसनसम्भवम् ।
कालं कृत्वा दिवं प्राप दुष्प्रापं तपसा हि किम् ॥ १३ ॥
यज्ञदेवस्य जीवोऽथ च्युत्वा राजगृहे पुरे ।
धनसार्थपतेश्चेट्याश्चिलात्यास्तनयोऽभवत् ॥ १४ ॥
चिलात्याः पुत्र इत्येष चिलातीपुत्रसंज्ञया ।
आहूयते स्म लोकेन नाम नान्यत्प्रकल्पितम् ॥ १५ ॥
यज्ञदेवप्रियाजीवश्च्युत्वाऽनुसुतपञ्चकम् ।
भद्राया धनभार्यायाः सुसुमेति सुताऽभवत् ॥ १६ ॥
धनो नियोजयामास चिलातीतनयं च तम् ।
सुसुमायाः स्वदुहितुः बालग्राहककर्म्मणि ॥ १७ ॥

लोकेष्वागांसि चक्रेऽसौ श्रेष्ठिभिश्चौरराजत: ।
स्वामी भृत्यापराधेन यत: स्याद्दण्डभाजनम् ॥ १८ ॥
मन्त्रवित्तं धनश्रेष्ठी सदोपद्रवकारिणम् ।
गृहान्निर्वासयामास दाशेरं दन्दशूकवत् ॥ १९ ॥
सोऽथ सिंहगुहां चौरपल्लीं वल्लीं महागसाम् ।
ययौ प्रियागा: प्रीतिर्हि तुल्यव्यसनशीलयो: ॥ २० ॥
स नृशंसो नृशंसेन दस्युवृन्देन सङ्गत: ।
वायुनेवाग्निरभवद्दारुणोऽप्यतिदारुण: ॥ २१ ॥
तत: सिंहगुहाधीशे चौरसेनापतौ मृते ।
चौरसेनापति: सोऽभूत्तदर्थमिव निर्मित: ॥ २२ ॥
यौवनं सुसुमाप्याप्ता रूपादिगुणशालिनी ।
कलाकलापपूर्णाभूत् खेचरीव महीचरी ॥ २३ ॥
चेलातेयोऽन्यदोचे स्वानस्ति राजगृहे पुरे ।
श्रेष्ठी धनो ऽनन्तधनो दुहिता चास्य सुसुमा ॥ २४ ॥
तस्करास्तत्र गच्छामो धनं व: सुसुमा तु मे ।
इति व्यवस्थामास्थाय सोऽगात्तनगृहं निशि ॥ २५ ॥
प्रयोज्य स्वापनीं विद्यां कीर्त्तयित्वा स्वमागतम् ।
स धनं ग्राहयामास सुसुमां स्वयमग्रहीत् ॥ २६ ॥
सुप्ताशेषपरीवार: सूनुभि: पञ्चभि: समम् ।
अपहृत्य धनस्तस्थौ नयो नयवतां ह्यसौ ॥ २७ ॥
जीवग्राहं गृहीत्वा च हृदयेन स सुसुमाम् ।
चेलातेय: पलायिष्ट सलोप्त्रैर्दस्युभि: सह ॥ २८ ॥

आहूयारक्षपुरुषान् धनश्रेष्ठीत्यभाषत ।
चौरापहृतवित्तं च प्रत्यानयत सुसुमाम् ॥ २९ ॥
ततो धनः सहारक्षैः पुत्रैश्चायुधपाणिभिः ।
पुरोगस्तमनःसर्वयेव त्वरितमन्वगात् ॥ ३० ॥
जलं स्थलं लता वृक्षानन्यदप्यखिलं पथि ।
पीतोन्मत्तो हैममिव सोऽपश्यत्सुसुमामयम् ॥ ३१ ॥
इतः पीतमितो भुक्तमितः स्थितमितो गतम् ।
एवं वदद्भिः पदिकैः स दस्यूनिकषा ययौ ॥ ३२ ॥
हत हतेति गृह्णीत गृह्णीतेति च भाषिणः ।
मलिम्लुचानामभिलन्नारक्षपुरुषास्ततः ॥ ३३ ॥
दिशो दिशि प्रणेशुस्ते वित्तं त्यक्त्वान्यतस्कराः ।
सुसुमां स तु नामुञ्चच्चौरो व्याघ्रो मृगीमिव ॥ ३४ ॥
आरक्षपुरुषास्ते तु तद्वित्तं प्राप्य पुष्कलम् ।
न्यावर्त्तन्त कृतार्थो हि सर्वः स्यादन्यथामतिः ॥ ३५ ॥
उद्वहन् सुसुमामंसे लतामिव मतङ्गजः ।
प्रविवेश महारण्यं चिलातीतनयस्ततः ॥ ३६ ॥
सूनुभिः पञ्चभिः पञ्चाननैरिव धनोऽन्वगात् ।
क्रष्टुं पुत्रीं मुखाद्दस्योराहोरिन्दुकलामिव ॥ ३७ ॥
धने सन्नविधीभूते माभवत्तस्य सा मम ।
सुसुमेति धिया तस्याः शिरःकमलमच्छिनत् ॥ ३८ ॥

---

(१) ख ग घः ।

आकृष्टकरवालोऽसौ हस्तविन्यस्तमस्तकः ।
तदा यमपुरीद्वारक्षेत्रपाल इवाबभौ ॥ ३९ ॥
सुसुमायाः कबन्धस्यान्तिके स्थित्वा रुदन् धनः ।
वारीव बाष्पपूरेण नयनाञ्जलिभिर्ददौ ॥ ४० ॥
तस्याः कबन्धमुत्सृज्य व्यावृत्तः ससुतो धनः ।
श्लथितः शोकशल्येन महाटव्यामथापतत् ॥ ४१ ॥
ललाटन्तपतपनतेजस्तापभयादिव ।
विष्वक् सङ्कुचितच्छायो मध्याह्नश्च ततोऽभवत् ॥ ४२ ॥
शोकश्रमक्षुधातृष्णामध्याह्नातपवह्निभिः ।
धनः सुताश्च पञ्चाग्निसाधका इव तेपिरे ॥ ४३ ॥
न जलं न फलं नान्यद्ददृशुर्जीवनौषधम् ।
मृत्यवे प्रत्युतापश्यंस्ते [1]हिंस्रश्वापदान् पथि ॥ ४४ ॥
आत्मनस्तनयानां च तां पश्यन्विषमां दशाम् ।
धनश्रेष्ठी पथ्यतुच्छे गच्छन्नेवमचिन्तयत् ॥ ४५ ॥
मम सर्वस्वनाशोऽभूत्पुत्री प्राणप्रिया मृता ।
मृत्युकोटिं वयं प्राप्ता धिगहो दैवजृम्भितम् ॥ ४६ ॥
न यत्पुरुषकारेण साध्यं धीसम्पदा न च ।
तदेकं दैवमेवेह बलिभ्यो बलवत्तरम् ॥ ४७ ॥
प्रसाद्यते न दानेन विनयेन न गृह्यते ।
सेवया वर्ज्यते नैव कोयं दुःसाध्यता विधेः ॥ ४८ ॥

---

(१) च. ग. हिंस्रश्वापदान्यपि ।

विबुधैर्बाध्यते नैव बलवद्भिर्न रुध्यते ।
न साध्यते तपस्विभिः प्रतिमल्लोऽस्तु को विधेः ॥ ४९ ॥
अहो दैवं मित्रमिव कदाचिदनुकम्पते ।
कदाचित्परिपन्थीव निःशङ्कं प्रणिहन्ति च ॥ ५० ॥
विधिः पितेव सर्वत्र कदाचित्परिरक्षति ।
कदाचित्पीडयत्येव दायाद इव [1]दुर्दमः ॥ ५१ ॥
विधिर्नयति मार्गेणामार्गस्थमपि कर्हिचित् ।
कदाचिन्मार्गगमपि विमार्गेण प्रवर्त्तयेत् ॥ ५२ ॥
आनयेदपि दूरस्थं करस्थमपि नाशयेत् ।
मायेन्द्रजालतुल्यस्य विचित्रा गतयो विधेः ॥ ५३ ॥
अनुकूले विधौ पुंसां विषमप्यमृतायते ।
विपरीते पुनस्तस्यामृतमेव विषायते ॥ ५४ ॥
स एवं चिन्तयन्नेव प्राप राजगृहं पुरम् ।
सशोकः सुसुमापुत्र्या विदधे चौर्ध्वदेहिकम् ॥ ५५ ॥
वैराग्याद्व्रतमादाय श्रीवीरस्वामिनोऽन्तिके ।
दुस्तपं स तपस्तेपे पूर्णायुश्च दिवं ययौ ॥ ५६ ॥
चैलातेयोऽप्यनुरागात्सुसुमाया मुहुर्मुहुः ।
मुखं पश्यन्नविज्ञातश्रमो याम्यां दिशं ययौ ॥ ५७ ॥
सर्वसन्तापहरणं छायावृक्षमिवाध्वनि ।
साधुमेकं ददर्शासौ कायोत्सर्गजुषं पुरः ॥ ५८ ॥

---

(१) ख च दुर्मदः ।

स स्वेन कर्मणा तेन किञ्चिदुद्विग्नमानसः ।
तमुवाच समाख्याहि धर्मं संक्षेपतो मम ॥ ५९ ॥
अन्यथा कदलीलावं लविष्यामि शिरस्तव ।
अनेनैव कृपाणेन सुसुमाया इव क्षणात् ॥ ६० ॥
स ज्ञानान्मुनिरज्ञासीद्बोधिबीजमिहाहितम् ।
अवश्यं यास्यति स्फातिं पल्वले शालिबीजवत् ॥ ६१ ॥
कार्यः सम्यगुपशमो विवेकः संवरोऽपि च ।
इत्युक्त्वा चारणमुनिः स पक्षीव खमुद्ययौ ॥ ६२ ॥
पदानि मन्त्रवन्तानि परावर्त्तयतस्ततः ।
जज्ञे चिलातीपुत्रस्य तदर्थोल्लेख ईदृशः ॥ ६३ ॥
क्रोधादीनां कषायाणां कुर्यादुपशमं सुधीः ।
दृष्टा तैरहमाक्रान्तस्यन्दनः पन्नगैरिव ॥ ६४ ॥
चिकित्साम्यद्य तदिमान्महारोगानिवात्मनः ।
क्षमामृदुत्वऋजुतासन्तोषपरमौषधैः ॥ ६५ ॥
धनधान्यहिरण्यादिसर्वस्वत्यागलक्षणम् ।
विवेकमेकं कुर्वीत बीजं ज्ञानमहातरोः ॥ ६६ ॥
तदिदं सुसुमाशीर्षं कृपाणं च करस्थितम् ।
सर्वस्वभूतं मुञ्चामि केतनं पापसम्पदः ॥ ६७ ॥
संवरश्चाक्षमनसां विषयेभ्यो निवर्त्तनम् ।
स मया प्रतिपन्नोऽद्य संयमश्रीशिरोमणिः ॥ ६८ ॥
पदार्थं भावयन्नेवं संरुद्धसकलेन्द्रियः ।
समाधिमधिगम्याभून्मनोमात्रैकचेतनः ॥ ६९ ॥

ततोऽस्य विस्रगन्धासृक्छटाकवचितं वपुः ।
कोटिकाभिः शतच्छिद्रं चक्रे दारु घुणैरिव ॥ ७० ॥
पिपीलिकोपसर्गेऽपि स स्तम्भ इव निश्चलः ।
सार्द्धाहोरात्रयुग्मेन जगाम त्रिदशालयम् ॥ ७१ ॥

यदाह—

[1]जो तिहिं पएहिं धम्मं समभिगओ संजमं समारूढो ।
उवसमविवेयसंवरचिलाइपुत्तं नमंसामि ॥ ७२ ॥
[2]अहिसरिया पाएहिं सोणियगंधेण जस्स कीडीओ ।
खायंति उत्तमंगं तं दुक्करकारयं वंदे ॥ ७३ ॥
[3]धीरो चिलाइपुत्तो मुयङ्गलीयाहिं चालणिव्व कओ ।
जो तहवि खज्जमाणो पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥ ७४ ॥
[4]अड्ढाइज्जेहिं राइंदिएहिं पत्तं चिलाइपुत्तेण ।
देविंदामरभवणं अच्छरगणसङ्कुलं रम्मम् ॥ ७५ ॥
चरित्रैरापन्नः श्वपच इव धिक्कारपदवीम्
चिलातीपुत्रोऽसावधिनरकमासूत्रितगतिः ।

(१) यस्त्रिभिः पदैः धर्मं समभिगतः संयमं समारूढः ।
उपशमविवेकसंवरचिलातीपुत्रं नमस्यामि ॥
(२) अधिसृताः पादैः शोणितगन्धेन यस्य कीटिकाः ।
खादन्ति उत्तमाङ्गं तं दुष्करकारकं वन्दे ॥
(३) धीरश्चिलातीपुत्रः पिपीलिकाभिश्चालनीव कृतः ।
यस्तथापि खाद्यमानः प्रतिपन्न उत्तममर्थम् ॥
(४) सार्द्धद्विभिः रात्रिदिनैः प्राप्तं चिलातीपुत्रेण ।
देवेन्द्रामरभवनं अप्सरोगणसङ्कुलं रम्यम् ॥

समालम्ब्यैवं यच्चिदिवसदनातिथ्यमगमत्
स एवायं योगः सकलसुखमूलं विजयते ॥ ७६ ॥ १२ ॥

पुनरेव योगमेव स्तौति—

तस्याजननिरेवास्तु नृपशोर्मोघजन्मनः ।
अविद्धकर्णो यो योग इत्यक्षरशलाकया ॥ १४ ॥

न जननमजननिः "नञोऽनिः शापे" ॥ ५ । ३ । १२७ ॥ इत्यनिः । अस्तु भूयात् । ना चासौ पशुश्च नृपशुस्तस्य नृपशोः । पशुप्राय-पुरुषस्य मोघजन्मन इति निष्फलजननस्य यः । किं योऽविद्धकर्णः कया अक्षरशलाकया । अक्षराण्येव शलाका कर्णवेधजननी अक्षरशलाका । केनोल्लेखेन यान्यक्षराणि अतएव आह । योग इति योग इत्यक्षरलक्षणशलाकया योऽविद्धकर्णः लोहादिमय-शलाकाविद्धकर्णोऽपि । तस्य नृपशोर्वरमजननिर्युक्ता न पुन-र्विडम्बनाप्रायं जननमिति ॥ १४ ॥

पुनरपि पूर्वार्द्धेन योगं स्तुत्वा उत्तरार्द्धेन तत्स्वरूपमाह—

चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षो योगस्तस्य च कारणम् ।
ज्ञानश्रद्धानचारित्ररूपं रत्नत्रयं च सः ॥ १५ ॥

चतुर्वर्गोऽर्थकामधर्म्ममोक्षलक्षणः तस्मिन्नग्रणीः प्रधानं मोक्षः । अर्थो हि अर्जनरक्षणनाशव्ययहेतुकदुःखानुषङ्गदूषितत्वान्न चतु-र्वर्गेऽग्रणीर्भवति । कामस्तु सुखानुषङ्गलेशाद्यद्यप्यर्थादुत्कृष्यते तथापि विरसावसानत्वात् दुर्गतिसाधनत्वाच्च नाग्रणीः । धर्मस्तु

ऐहिकामुष्मिकसुखसाधनत्वेन अर्थकामाभ्यां यद्यप्युत्कृष्यते तथापि कनकनिगडरूपपुण्यकर्मबन्धननिबन्धनत्वाद्भवभ्रमणहेतुरिति नाग्रणीः। मोक्षस्तु पुण्यपापक्षयलक्षणो न क्लेशबहुलो न वा विषसम्पृक्तान्नवदापातरमणीयः परिणामदुःखदायी नवा ऐहिकामुष्मिकफलाशंसादोषदूषित इति भवति परमानन्दमयश्चतुर्वर्गेऽग्रणीः यः। तस्य च कारणं साधकतमं करणं योगः। तस्य किं रूपमित्याह। रत्नत्रयं मरकतादिव्यवच्छेदेनाह। ज्ञानश्रद्धानचारित्ररूपमिति ॥ १५ ॥

रत्नत्रये प्रथमं ज्ञानस्वरूपमाह—

यथावस्थिततत्त्वानां संक्षेपाद्विस्तरेण वा।
योऽवबोधस्तमत्राहुः सम्यग्ज्ञानं मनीषिणः॥ १६ ॥

यथावस्थितानि नयप्रमाणप्रतिष्ठितस्वरूपाणि यानि तत्त्वानि जीवाजीवाश्रवसंवरनिर्जराबन्धमोक्षलक्षणानि तेषां योऽवबोधस्तत्सम्यग्ज्ञानं स चावबोधः क्षयोपशमविशेषात्कस्यचित्संक्षेपेण कर्मक्षयाच्च कस्यचिद्विस्तरेण।

तथाहि—

जीवाजीवावाश्रवश्च संवरो निर्जरा तथा।
बन्धो मोक्षश्चेति सप्त तत्त्वान्याहुर्मनीषिणः॥ १ ॥
तत्र जीवा द्विधा ज्ञेया मुक्तसंसारिभेदतः।
अनादिनिधनाः सर्वे ज्ञानदर्शनलक्षणाः॥ २ ॥

मुक्ता एकस्वभावाः स्युर्जन्मादिक्लेशवर्जिताः ।
अनन्तदर्शनज्ञानवीर्यानन्दमयाश्च ते ॥ ३ ॥
संसारिणो द्विधा जीवाः स्थावरत्रसभेदतः ।
द्वितीयेऽपि द्विधा पर्याप्तापर्याप्तविशेषतः ॥ ४ ॥
पर्याप्तयस्तु षडिमाः पर्याप्तत्वनिबन्धनम् ।
आहारो वपुरक्षाणि प्राणा भाषा मनोऽपि च ॥ ५ ॥
स्युरेकाक्षविकलाक्षपञ्चाक्षाणां शरीरिणाम् ।
चतस्रः पञ्च षड्वापि पर्याप्तयो यथाक्रमम् ॥ ६ ॥
एकाक्षाः स्थावरा भूम्यप्तेजोवायुमहीरुहः ।
तेषां तु पूर्वे चत्वारः स्युः सूक्ष्मा बादरा अपि ॥ ७ ॥
प्रत्येकाः साधारणाश्च द्विप्रकारा महीरुहः ।
तत्र पूर्वे बादराः स्युरुत्तरे सूक्ष्मबादराः ॥ ८ ॥
त्रसा द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियत्वेन चतुर्विधाः ।
तत्र पञ्चेन्द्रिया द्वेधा संज्ञिनोऽसंज्ञिनोऽपि च ॥ ९ ॥
शिक्षोपदेशालापान्ये जानते तेऽत्र संज्ञिनः ।
संप्रवृत्तमनःप्राणास्तेभ्योऽन्ये स्युरसंज्ञिनः ॥ १० ॥
स्पर्शनं रसनं घ्राणं चक्षुः श्रोत्रमितीन्द्रियम् ।
तस्य स्पर्शो रसो गन्धो रूपं शब्दश्च गोचरः ॥ ११ ॥
द्वीन्द्रियाः कृमयः शङ्खा गण्डूपदजलौकसः ।
कपर्दाः शुक्तिकाद्याश्च विविधाकृतयो मताः ॥ १२ ॥
यूकामत्कुणमत्कोटलिक्षाद्यास्त्रीन्द्रिया मताः ।
पतङ्गमक्षिकाभृङ्गदंशाद्याश्चतुरिन्द्रियाः ॥ १३ ॥

तिर्यग्योनिभवाः शेषा जलस्थलखचारिणः ।
नारका [1]मानवा देवाः सर्वे पञ्चेन्द्रिया मताः ॥ १४ ॥
मनोभाषाकायबलत्रयमिन्द्रियपञ्चकम् ।
आयुरुच्छ्वासनिःश्वासमिति प्राणा दश स्मृताः ॥ १५ ॥
सर्वजीवेषु देहायुरुच्छ्वासा इन्द्रियाणि च ।
विकलासंज्ञिनां भाषा पूर्णानां संज्ञिनां मनः ॥ १६ ॥
उपपादभवा [2]देवा नारका गर्भजाः पुनः ।
जरायुपोताण्डभवाः शेषाः सम्मूर्च्छनोद्भवाः ॥ १७ ॥
सम्मूर्च्छिनो नारकाश्च जीवाः पापा नपुंसकाः ।
देवास्तु स्त्रीपुंवेदाः[3] स्युर्वेदत्रयजुषः परे ॥ १८ ॥
सर्वे जीवा व्यवहार्यव्यवहारितया द्विधा ।
सूक्ष्मनिगोदा एवान्त्या[4]स्तेभ्योऽन्ये व्यवहारिणः ॥ १९ ॥
सचित्तः संवृतः शीतस्तदन्यो मिश्रितोऽपि वा ।
विभेदैरान्तरैर्भिन्नो नवधा योनिरङ्गिनाम् ॥ २० ॥
प्रत्येकं सप्तलक्षाणि पृथ्वीवार्यग्निवायुषु ।
प्रत्येकानन्तकायेषु क्रमाद्दश चतुर्दश ॥ २१ ॥
षट् पुनर्विकलाक्षेषु मनुष्येषु चतुर्दश ।
स्युश्चतस्रश्चतस्रश्च श्वभ्रतिर्यक्सुरेषु तु ॥ २२ ॥

---

(१) क ङ मनुजाः । (२) क ख ङ देवनारकाः । (३) ख ग च देवाः स्त्रीपुंसवेदाः । (४) ख ग ङ तेऽन्येऽपि व्यवहारिणः ।

एवं लक्षाणि योनीनामशीतिश्चतुरुत्तरा ।
सर्वज्ञोपज्ञमुक्तानि सर्वेषामपि जन्मिनाम् ॥ २३ ॥
एकाक्षा बादराः सूक्ष्माः पञ्चाक्षाः संज्ञसंज्ञिनः ।
स्युर्द्वित्रिचतुरक्षाश्च पर्याप्ता इतरेऽपि च ॥ २४ ॥
एतानि जीवस्थानानि जिनोक्तानि चतुर्दश ।
मार्गणा अपि तावन्त्यो ज्ञेयास्ता नामतो यथा ॥ २५ ॥
गतीन्द्रियवपुर्योगवेदज्ञानकुदादयः ।
संयमाहारदृग्लेश्याभव्यसम्यक्त्वसंज्ञिनः ॥ २६ ॥
मिथ्यादृष्टिः सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृशावपि ।
अविरतसम्यग्दृष्टिर्विरताविरतोऽपि च ॥ २७ ॥
प्रमत्तश्चाप्रमत्तश्च निवृत्तिबादरस्ततः ।
अनिवृत्तिबादरश्चाथ सूक्ष्मसंपरायकः ॥ २८ ॥
ततः प्रशान्तमोहश्च क्षीणमोहश्च योगवान् ।
अयोगवानिति गुणस्थानानि स्युश्चतुर्दश ॥ २९ ॥
मिथ्यादृष्टिर्भवेन्मिथ्यादर्शनस्योदये सति ।
गुणस्थानत्वमेतस्य भद्रकत्वाद्यपेक्षया ॥ ३० ॥
मिथ्यात्वस्यानुदयेऽनन्तानुबन्ध्युदये सति ।
सास्वादनः सम्यग्दृष्टिः स्यादुत्कर्षात् षडावली: ॥ ३१ ॥
सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोगान्मुहूर्त्तं मिश्रदर्शनः ।
अविरतसम्यग्दृष्टिरप्रत्याख्यानकोदये ॥ ३२ ॥
विरताविरतस्तु स्यात्प्रत्याख्यानोदये सति ।
प्रमत्तसंयतः प्राप्तसंयमो यः प्रमाद्यति ॥ ३३ ॥

सोऽप्रमत्तसंयतो यः संयमी न प्रमाद्यति ।
उभावपि परावृत्त्या स्यातामान्तर्मुहूर्त्तिकौ ॥ ३४ ॥
कर्मणां स्थितिघातादीनपूर्वान् कुरुते यतः ।
तस्मादपूर्वकरणः क्षपकः शमकश्च सः ॥ ३५ ॥
यद्बादरकषायाणां प्रविष्टानामिमं मिथः ।
परिणामा निवर्त्तन्ते निवृत्तिबादरोऽपि तत् ॥ ३६ ॥
परिणामा निवर्त्तन्ते मिथो यत्र न यन्नतः ।
अनिवृत्तिबादरः स्यात्क्षपकः शमकश्च सः ॥ ३७ ॥
लोभाभिधः सम्परायः सूक्ष्मः किट्टीकृतो यतः ।
स सूक्ष्मसम्परायः स्यात्क्षपकः शमकोऽपि च ॥ ३८ ॥
अथोपशान्तमोहः स्यान्मोहस्योपशमे सति ।
मोहस्य तु क्षये जाते क्षीणमोहं प्रचक्षते ॥ ३९ ॥
सयोगिकेवली घातिक्षयादुत्पन्नकेवलः ।
योगानां तु क्षये जाते स एवायोगिकेवली ॥ ४० ॥

॥ इति जीवतत्त्वम् ॥

अजीवाः स्युर्धर्म्माधर्म्मविहायःकालपुद्गलाः ।
जीवेन सह पञ्चापि द्रव्याण्येते निवेदिताः ॥ ४१ ॥
तत्र कालं विना सर्वे प्रदेशप्रचयात्मकाः ।
विना जीवमचिद्रूपा अकर्त्तारश्च ते मताः ॥ ४२ ॥
कालं विनास्तिकायाः स्युरमूर्त्ताः पुद्गलं विना ।
उत्पादविगमध्रौव्यात्मानः सर्वेऽपि ते पुनः ॥ ४३ ॥

पुद्गला: स्यु: स्पर्शरसगन्धवर्णस्वरूपिण: ।
तेऽणुस्कन्धतया द्वेधा तत्राऽबद्धा: किलाणव: ॥ ४४ ॥
बद्धा: स्कन्धा गन्धशब्दसौक्ष्म्यस्थौल्याकृतिस्पृश: ।
अन्धकारातपोद्योतभेदच्छायात्मका अपि ॥ ४५ ॥
कर्मकायमनोभाषाचेष्टितोच्छ्वासदायिन: ।
सुखदु:खजीवितव्यमृत्यूपग्रहकारिण: ॥ ४६ ॥
प्रत्येकमेकद्रव्याणि धर्माधर्मौ नभोऽपि च ।
अमूर्त्तानि निष्क्रियाणि स्थिराण्यपि च सर्व्वदा ॥ ४७ ॥
एकजीवपरीमाणसंख्यातीतप्रदेशकौ ।
लोकाकाशमभिव्याप्य धर्माधर्मौ व्यवस्थितौ ॥ ४८ ॥
स्वयं गन्तुं प्रवृत्तेषु जीवाजीवेषु सर्वत: ।
सहकारी भवेद्धर्म: पानीयमिव यादसाम् ॥ ४९ ॥
जीवानां पुद्गलानां च प्रपन्नानां स्वयं स्थितिम् ।
अधर्म: [1]सहकार्येष यथा च्छायाऽध्वयायिनाम् ॥ ५० ॥
सर्वगं स्वप्रतिष्ठं स्यादाकाशमवकाशदम् ।
लोकालोकौ स्थितं व्याप्य तदनन्तप्रदेशभाक् ॥ ५१ ॥
लोकाकाशप्रदेशस्था भिन्ना: कालाणवस्तु ये ।
भावानां परिवर्त्ताय मुख्य: काल: स उच्यते ॥ ५२ ॥
ज्योति:शास्त्रे यस्य मानमुच्यते समयादिकम् ।
स व्यावहारिक: काल: कालवेदिभिरामत: ॥ ५३ ॥

---

(१) क ग सहकार्येषु ।

नवजीर्णादिरूपेण यदमी भुवनोदरे ।
पदार्थाः परिवर्त्तन्ते तत्कालस्यैव चेष्टितम् ॥ ५४ ॥
वर्त्तमाना अतीतत्वं भाविनो वर्त्तमानताम् ।
पदार्थाः प्रतिपद्यन्ते कालक्रीडाविडम्बिताः ॥ ५५ ॥

॥ इति अजीवतत्त्वम् ॥

मनोवचनकायानां यत्स्यात्कर्म्म स आश्रवः ।
शुभः शुभस्य हेतुः स्यादशुभस्त्वशुभस्य च ॥ ५६ ॥

॥ इति आश्रवः ॥

सर्वेषामास्रवाणां यो रोधहेतुः स संवरः ।
कर्मणां भवहेतूनां जरणादिह निर्जरा ॥ ५७ ॥

॥ इति संवरनिर्जरे ॥

वक्ष्यन्ते भावनास्वेवास्रवसंवरनिर्जराः ।
तस्मात्र विस्तरेणोक्ताः पुनरुक्तत्वभीरुभिः ॥ ५८ ॥
सकषायतया जीवः कर्म्मयोग्यांस्तु पुद्गलान् ।
यदादत्ते स बन्धः स्याज्जीवास्वातन्त्र्यकारणम् ॥ ५९ ॥
प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशा विधयोऽस्य तु ।
प्रकृतिस्तु स्वभावः स्यात् ज्ञानावृत्यादिरष्टधा ॥ ६० ॥
ज्ञानदृष्ट्यावृती वेद्यं मोहनीयायुषी अपि ।
नामगोत्रान्तरायाश्च मूलप्रकृतयो मताः ॥ ६१ ॥
निकर्षोत्कर्षतः कालनियमः कर्म्मणां स्थितिः ।
अनुभागो विपाकः स्यात्प्रदेशोऽंशप्रकल्पनम् ॥ ६२ ॥

मिथ्यादृष्टिरविरतिप्रमादौ च कषादयः ।
योगेन सह पञ्चैते विज्ञेया बन्धहेतवः ॥ ६३ ॥

॥ इति बन्धतत्त्वम् ॥

अभावे बन्धहेतूनां घातिकर्मक्षयोद्भवे ।
केवले सति मोक्षः स्याच्छेषाणां कर्मणां क्षये ॥ ६४ ॥
सुरासुरनरेन्द्राणां यत्सुखं भुवनत्रये ।
स स्यादनन्तभागोऽपि न मोक्षसुखसम्पदः ॥ ६५ ॥
स्वस्वभावजमत्यक्षं यदस्मिन् शाश्वतं सुखम् ।
चतुर्वर्गाग्रणीत्वेन तेन मोक्षः प्रकीर्त्तितः ॥ ६६ ॥

॥ इति मोक्षतत्त्वम् ॥

मतिश्रुतावधिमनःपर्यायाः केवलं तथा ।
अमीभिः सान्वयैर्भेदैर्ज्ञानं पञ्चविधं मतम् ॥ ६७ ॥
अवग्रहादिभिर्भिन्नं बह्वाद्यैरितरैरपि ।
इन्द्रियानिन्द्रियभवं मतिज्ञानमुदीरितम् ॥ ६८ ॥
विस्तृतं बहुधा पूर्वैरङ्गोपाङ्गैः प्रकीर्णकैः ।
स्याच्छब्दलाञ्छितं ज्ञेयं श्रुतज्ञानमनेकधा ॥ ६९ ॥
देवनैरयिकाणां स्यादवधिर्भवसम्भवः ।
षड्विकल्पस्तु शेषाणां क्षयोपशमलक्षणः ॥ ७० ॥
ऋजुविपुल इत्येवं स्यान्मनःपर्ययो द्विधा ।
विशुद्धप्रतिपाताभ्यां तद्विशेषोऽवगम्यताम् ॥ ७१ ॥

अशेषद्रव्यपर्यायविषयं विश्वलोचनम् ।
अनन्तमेकमत्यक्षं [1]केवलज्ञानमुच्यते ॥ ७२ ॥
एवं च पञ्चभिर्ज्ञानैर्ज्ञाततत्त्वसमुच्चयः ।
अपवर्गहेतो रत्नत्रयस्याद्याङ्गभाग्भवेत् ॥ ७३ ॥
भवविटपिसमूलोन्मूलने मत्तदन्ती
जडिमतिमिरनाशे पद्मिनीप्राणनाथः ।
नयनमपरमेतद्विश्वतत्त्वप्रकाशे ।
करणहरिणबन्धे वागुरा ज्ञानमेव ॥ ७४ ॥ १६ ॥

द्वितीयं रत्नमाह—

रुचिर्जिनोक्ततत्त्वेषु सम्यक्श्रद्धानमुच्यते ।
जायते तन्निसर्गेण गुरोरधिगमेन वा ॥ १७ ॥

जिनोक्तेषु तत्त्वेषु जीवादिषूक्तस्वरूपेषु या रुचिस्तत् श्रद्धानम्। नहि ज्ञानमित्येव रुचिं विना फलसिद्धिः। शाकाशादिस्वरूपवेदिनाऽपि रुचिरहितेन न सौहित्यलक्षणं फलमवाप्यते। श्रुतज्ञानवतोऽप्यङ्गारमर्दकादेरभव्यस्य दूरभव्यस्य वा जिनोक्ततत्त्वेषु रुचिरहितस्य न विवक्षितं फलमुपश्रूयते। तस्य चोत्पादे द्वयी गतिः निसर्गोऽधिगमश्च। निसर्गः स्वभावो गुरूपदेशादिनिरपेक्षः सम्यक्श्रद्धानकारणम् ।

(1) ख क केवलं ज्ञानम् ।

तथाहि—

अनाद्यनन्तसंसारावर्त्तवर्त्तिषु देहिषु ।
[1]ज्ञानदृग्व्याहतिवेदनीयान्तरायकर्म्मणाम् ॥ १ ॥
सागरोपमकोटीनां कोट्यस्त्रिंशत्परा स्थितिः ।
विंशतिर्गोत्रनाम्नोश्च मोहनीयस्य सप्ततिः ॥ २ ॥
ततो गिरिसरिद्ग्रावघोलनान्यायतः स्वयम् ।
एकाब्धिकोटिकोट्यूना प्रत्येकं क्षीयते स्थितिः ॥ ३ ॥
शेषाब्धिकोटिकोट्यन्तःस्थितौ सकलजन्मिनः ।
यथाप्रवृत्तिकरणाद्ग्रन्थिदेशं समियृति ॥ ४ ॥
रागद्वेषपरीणामो दुर्भेदो ग्रन्थिरुच्यते ।
दुरुच्छेदो दृढतरः काष्ठादेरिव सर्वदा ॥ ५ ॥
ग्रन्थिदेशं तु संप्राप्ता रागादिप्रेरिताः पुनः ।
उत्कृष्टबन्धयोग्याः स्युश्चतुर्गतिजुषोऽपि ते ॥ ६ ॥
तेषां मध्ये तु ये भव्या भाविभद्राः शरीरिणः ।
आविष्कृत्य परं वीर्यमपूर्वकरणे कृते ॥ ७ ॥
अतिक्रामन्ति सहसा तं ग्रन्थिं दुरतिक्रमम् ।
अतिक्रान्तमहाध्वानो घट्टभूमिमिवाध्वगाः ॥ ८ ॥
अथानिवृत्तिकरणादन्तरकरणे कृते ।
मिथ्यात्वं विरलीकुर्युर्वेदनीयं यदग्रतः ॥ ९ ॥

(1) क ख ज्ञानदृग्व्याहतिवेद्याभिधान्तरायकर्मणाम् ।

आन्तर्मुहूर्त्तिकं सम्यग्दर्शनं प्राप्नुवन्ति यत् ।
निसर्गहेतुकमिदं सम्यक्श्रद्धानमुच्यते ॥ १० ॥
गुरूपदेशमालम्ब्य सर्वेषामपि देहिनाम् ।
यत्तु सम्यक्श्रद्धानं तत्स्यादधिगमजं परम् ॥ ११ ॥
यमप्रशमजीवातुर्बीजं ज्ञानचारित्रयोः ।
हेतुस्तपःश्रुतादीनां सद्दर्शनमुदीरितम् ॥ १२ ॥
श्लाघ्यं हि चरणज्ञानवियुक्तमपि दर्शनम् ।
न पुनर्ज्ञानचारित्रे मिथ्यात्वविषदूषिते ॥ १३ ॥
ज्ञानचारित्रहीनोऽपि श्रूयते श्रेणिकः किल ।
सम्यग्दर्शनमाहात्म्यात्तीर्थकृत्त्वं प्रपत्स्यते ॥ १४ ॥
अधिगतचरणबोधाः प्राणिनो यत्प्रभावा-
दसमसुखनिधानं मोक्षमासादयन्ति ।
भवजलनिधिपोतं दुःखकान्तारदावम् ।
श्रयत तदिह सम्यग्दर्शनं रत्नमेकम् ॥ १५ ॥ १७ ॥

तृतीयं रत्नमाह—

सर्वसावद्ययोगानां त्यागश्चारित्रमिष्यते ।
कीर्त्तितं तदहिंसादिव्रतभेदेन पञ्चधा ॥ १८ ॥

सर्वे न तु कतिपये ये सावद्ययोगाः सपापव्यापारास्तेषां त्यागो ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं परिहारः स सम्यक्चारित्रं ज्ञानदर्शनं विना कृतस्य चारित्रस्य सम्यक्चारित्रत्वानुपपत्तेः । सर्वग्रहणं देशचारित्रव्यवच्छेदार्थम् । इदं च चारित्रं मूलोत्तरगुणभेदेन

द्विविधं कीर्त्तितमित्यादिना मूलगुणरूपं चारित्रमाह । पञ्चधेति व्रतभेदेन न तु स्वरूपतः ॥ १८ ॥

मूलगुणानेव कीर्त्तयति—

अहिंसासूनृतास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्युक्ता भावनाभिर्विमुक्तये ॥१९॥

अहिंसादयश्च पञ्चापि प्रत्येकं पञ्चविधभावनाभ्यर्हिताः सन्तः स्वकार्यजननं प्रति अप्रतिबद्धसामर्थ्या भवन्तीति पञ्चभिरित्याद्युक्तम् ॥ १९ ॥

प्रथमं मूलगुणमाह—

न यत्प्रमादयोगेन जीवितव्यपरोपणम् ।
त्रसानां स्थावराणां च तदहिंसाव्रतं मतम् ॥२०॥

प्रमादोऽज्ञानसंशयविपर्ययरागद्वेषस्मृतिभ्रंशयोगदुष्प्रणिधानधर्मानादरभेदादष्टविधः । तद्योगात्त्रसानां स्थावराणां च जीवानां प्राणव्यपरोपणं हिंसा । तन्निषेधादहिंसा प्रथमं व्रतम् ॥ २० ॥

द्वितीयमाह—

प्रियं पथ्यं वचस्तथ्यं सूनृतव्रतमुच्यते ।
तत्तथ्यमपि नो तथ्यमप्रियं चाहितं च यत् ॥२१॥

तथ्यं वचोऽमृषारूपमुच्यमानं सूनृतव्रतमुच्यते । किं विशिष्टं तथ्यं

प्रियं पथ्यं च तत्र प्रियं यत् श्रुतमात्रं प्रीणयति पथ्यं यदायती हितम्। ननु तथ्यमेवैकं विशेषणमस्तु सत्यव्रताधिकारात् प्रिय-पथ्ययोस्तु कोऽधिकार:। अत आह। तत्तथ्यमपीति व्यवहारापेक्षया तथ्यमपि यदप्रियं यथा चौरं प्रति चौरस्त्वं कुष्ठिनं प्रति कुष्ठी त्वमिति तदप्रियत्वान्न तथ्यम्। तथ्यमप्यहितं यथा। मृगयुभि: पृष्टस्यारण्ये मृगान् दृष्टवतो मया मृगा दृष्टा इति तज्जन्तु-घातहेतुत्वान्न तथ्यम्॥ २१॥

तृतीयमाह—

अनादानमदत्तस्यास्तेयव्रतमुदीरितम्।
बाह्या: प्राणा नृणामर्थो हरता तं हता हि ते॥२२॥

वित्तस्वामिना अदत्तस्य वित्तस्य यदनादानं तदस्तेयव्रतम्। तच्च स्वामिजीवतीर्थंकरगुर्व्वदत्तभेदेन चतुर्विधम्। तत्र स्वाम्यदत्तं तृणोपलकाष्ठादिकं तत्स्वामिना यददत्तम्। जीवादत्तं यत्स्वामि-नादत्तमपि जीवेनादत्तं यथा प्रव्रज्यापरिणामविकलो मातापितृभ्यां पुत्रादि गुरुभ्यो दीयते। तीर्थंकरादत्तं यत्तीर्थंकरै: प्रतिषिद्धमाधा-कर्मिकादि गृह्यते। गुर्व्वदत्तं नाम स्वामिना दत्तमाधाकर्म्मि-कादिदोषरहितं गुरूननुज्ञाप्य यद्गृह्यते। नन्वहिंसापरिकरत्वं सर्व्वव्रतानामदत्तादाने तु केव हिंसा येनाहिंसापरिकरत्वं स्यादित्युक्तं बाह्या: प्राणा इत्यादि। यदि स्तेयस्य प्राणहरणस्वरूपं मृग्यते तदा तदस्त्येव॥ २२॥

चतुर्थमाह—

दिव्यौदारिककामानां कृतानुमतिकारितैः।
मनोवाक्कायतस्त्यागो ब्रह्माष्टादशधा मतम् ॥२३॥

दिवि भवा दिव्याः ते च वैक्रियशरीरसम्भवाः। औदारिकाश्च औदारिकतिर्यग्मनुष्यदेहप्रभवास्ते च ते काम्यन्त इति कामाश्च तेषां त्यागो ऽब्रह्मनिषेधात्मकं ब्रह्मचर्यव्रतम्। तच्चाष्टादशधा मनसा अब्रह्म न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमपि परं नानुमन्ये। एवं च वचसा कायेन चेति दिव्ये ब्रह्मणि नवभेदाः। एवमौदारिकेऽपीत्यष्टादश।

यदाह—

दिव्यात्कामरतिसुखात् त्रिविधं त्रिविधेन विरतिरिति नवकम्।
औदारिकादपि तथा तद्ब्रह्माष्टादशविकल्पम् ॥ १ ॥ इति ॥

कृतानुमतिकारितैरिति मनोवाक्कायत इति च मध्ये कृतत्वात्पूर्वोत्तरेष्वपि महाव्रतेषु सम्बन्धनीयम् ॥ २३ ॥

पञ्चममाह—

सर्वभावेषु मूर्च्छायास्त्यागः स्यादपरिग्रहः।
यदसत्स्वपि जायेत मूर्च्छया चित्तविप्लवः ॥२४॥

सर्वभावेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेषु यो मूर्च्छाया गार्ध्यस्य त्यागो न तु द्रव्यादित्यागमात्रं सोऽपरिग्रहव्रतम्। ननु परिग्रहत्यागोऽपरिग्रहव्रतं स्यात् किं मूर्छात्यागलक्षणेन तल्लक्षणेन मत आह। यदसत्स्वपीति।

यस्मादसत्स्वप्यविद्यमानेष्वपि द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु मूर्च्छया चित्त-विप्लवः स्यात्। चित्तविप्लवः प्रशमसौख्यविपर्यासः। असत्यपि धने धनगर्द्धवतो राजगृहनगरद्रमकस्येव चित्तसंक्लेशो दुर्गतिपात-निबन्धनं भवति। सत्यपि वा द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणे सामग्री-विशेषे तृष्णाकृष्णाहिनिरुपद्रवमनसां प्रशमसुखप्राप्त्या चित्त-विप्लवाभावः। अत एव धर्म्मोपकरणधारिणां यतीनां शरीरे उपकरणे च निर्ममत्वानामपरिग्रहत्वम्।

यदाह—

यद्वत्तुरगः सत्स्वप्याभरणभूषणेष्वनभिषक्तः।
तद्वदुपग्रहवानपि न सङ्गमुपयाति निर्ग्रन्थः॥ १॥

यथा च धर्म्मोपकरणवतामपि मूर्च्छारहितानां मुनीनां न परिग्रहग्रहित्वदोषस्तथा व्रतिनीनामपि गुरूपदिष्टधर्म्मोपकरण-धारिणीनां रत्नत्रयवतीनां तेन तासां धर्म्मोपकरणपरिग्रहमात्रेण मोक्षापवादः प्रलापमात्रम्॥ २४॥

पञ्चभिः पञ्चभिर्युक्ता भावनाभिर्विमुक्तये इत्युक्तं
तत्प्रस्तौति—

भावनाभिर्भावितानि पञ्चभिः पञ्चभिः क्रमात्।
महाव्रतानि नो कस्य साधयन्त्यव्ययं पदम्॥ २५॥

भाव्यन्ते वास्यन्ते गुणविशेषमारोप्यन्ते महाव्रतानि यकाभिस्ता भावनाः॥ २५॥

अथ प्रथमव्रतस्य भावना आह—

मनोगुप्त्यैषणादानेर्याभिः समितिभिः सदा ।
दृष्टान्नपानग्रहणे नाहिंसां भावयेत् सुधीः ॥२६॥

मनोगुप्तिर्वक्ष्यमाणलक्षणा तयेत्येका भावना । एषणा विशुद्धपिण्ड-ग्रहणलक्षणा तस्यां या समितिः । आदानग्रहणेन निक्षेप उपलक्ष्यते । तेन पीठादेर्ग्रहणे स्थापने च या समितिः । ईरणमीर्या गमनं तत्र या समितिः । आभिरेषणादानेर्यास-मितिभिर्दृष्टयोरन्नपानयोर्ग्रहणेनोपलक्षणत्वात् तदभ्यासेनाहिंसां भावयेदिति सम्बन्धः । इह च गुप्तिसमितीनां महाव्रतभावनात्वेन गतार्थानामपि अथवा पञ्चसमितीत्यादिग्रन्थेन पुनरुत्कीर्त्तनं गुप्तिसमितीनामुत्तरगुणत्वज्ञापनार्थम् ।

यदाह—

पिण्डस्स जा विसोही समिईओ भावणा तवो दुविहो ।
पडिमा अभिग्गहो चिय उत्तरगुणगोवियाणाहिं ॥ १ ॥

इह च मनोगुप्तेर्भावनात्वं हिंसायां मनोव्यापारस्य प्राधान्यात् । श्रूयते हि प्रसन्नचन्द्रराजर्षिर्मनोगुप्त्या अभाविताहिंसाव्रतो हिंसा-मकुर्व्वन्नपि सप्तमनरकपृथ्वीयोग्यं कर्म्म निर्ममे एषणादानेर्यास-मितयस्तु अहिंसायां नितरामुपकारिण्य इति युक्तं भावनात्वम् । दृष्टान्नपानग्रहणं च संसक्तान्नपानपरिहारेणाहिंसाव्रतोपकारायेति पञ्चमी भावना ॥ २६ ॥

द्वितीयव्रतस्य भावना आह—

हास्यलोभभयक्रोधप्रत्याख्यानैर्निरन्तरम् ।
आलोच्य भाषणेनापि भावयेत्सूनृतव्रतम् ॥२७॥

हसन् हि मिथ्या ब्रूयात् । लोभपरवशश्चार्थाकाङ्क्षया भयार्त्तः प्राणादिरक्षणेच्छया क्रुद्धः क्रोधतरलितमनस्कतया मिथ्या ब्रूयादिति । हास्यादिप्रत्याख्यानानि चतस्रो भावनाः । आलोच्य भाषणं सम्यग्ज्ञानपूर्व्वकं पर्य्यालोच्य मृषा माभूदिति मोहतिरस्कारद्वारेण भाषणं पञ्चमी भावना । मोहस्य च मृषावादहेतुत्वं प्रतीतमेव ।

यदाह—

रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतमिति ॥ २७ ॥

तृतीयव्रतस्य भावना आह ।

आलोच्यावग्रहयाच्ञाभीक्ष्णावग्रहयाचनम् ।
एतावन्मात्रमेवैतदित्यवग्रहधारणम् ॥ २८ ॥
समानधार्मिकेभ्यश्च तथावग्रहयाचनम् ।
अनुज्ञापितपानान्नाशनमस्तेयभावनाः ॥२९॥ (युग्मम्)

आलोच्य मनसा विचिन्त्यावग्रहं याचेत । देवेन्द्रराजगृहपतिशय्यातरसाधर्मिकभेदाद्धि पञ्चावग्रहाः । अत्र च पूर्वः पूर्वो बाध्य उत्तर उत्तरो बाधकः । तत्र देवेन्द्रावग्रहो यथा सौधर्म्माधिपतेर्दक्षिणलोकार्द्धं ईशानाधिपतेरुत्तरलोकार्द्धम् । राजा चक्रवर्त्ती

तस्यावग्रहो भारतादिवर्षम्। गृहपतिर्मण्डलाधिपतिस्तस्यावग्रह-स्तन्मण्डलादि। शय्यातरो वसतिस्वामी तदवग्रहो वसतिरेव। साधर्म्मिकाः साधवस्तेषामवग्रहः शय्यातरप्रदत्तं गृहादि। एता-नवग्रहान् ज्ञात्वा यथायथमवग्रहं याचेत। अस्वामियाचने हि परस्परविरोधेन अकाण्डधाटनादय ऐहिका दोषाः परलोके-ऽपि अदत्तपरिभोगजनितं पापकर्म्म। इति प्रथमा भावना। सकृद्दत्तेऽप्यवग्रहे स्वामिना अभीक्ष्णं भूयो भूयोऽवग्रहयाचनं कार्य्यं पूर्व्वलब्धेऽवग्रहे ग्लानाद्यवस्थामूत्रपुरीषोत्सर्गपात्रकरचरण-प्रक्षालनस्थानानि दातृचित्तपीडापरिहारार्थं याचनीयानि। इति द्वितीयभावना। एतावन्मात्रमेव एतावत्परिमाणमेवैतत् क्षेत्रादि ममोपयोगि नाधिकमिति अवग्रहस्य धारणं व्यवस्थापनम्। एवमवग्रहधारणे हि तदभ्यन्तरवर्त्तिनीमूर्द्ध्वस्थानादिक्रियामासे-वमानो न दातुरुपरोधकारी भवति। याञ्चाकाल एवावग्रहा-नवधारणे विपरिणतिरपि दातुश्चेतसि स्यादात्मनोऽपि चादत्तपरि-भोगजनितकर्म्मबन्धः स्यादिति तृतीयभावना। धर्मं चर-न्तीति धार्म्मिकाः समानास्तुल्याः प्रतिपन्नैकशासनाः साधवस्तेभ्यः पूर्वपरिगृहीतक्षेत्रेभ्योऽवग्रहो याच्यस्तदनुज्ञानाद्धि तत्रासितव्यं अन्यथा स्तेयं स्यादिति चतुर्थी भावना। अनुज्ञापिते अनुज्ञया स्वीकृते ये पानान्ने तयोरशनं सूत्रोक्तेन हि विधिना प्रासुकमेषणीयं कल्पनीयं च पानान्नं लभ्यमानीयालोचनापूर्वं गुरवे निवेद्यानुज्ञातो गुरुणा मण्डल्यामेकको वा ऽश्नीयात्। उपलक्षणमेतत् यत्-किञ्चिदौघिकौपग्रहिकभेदमुपकरणं धर्मसाधनं तत्सर्वं गुरुणाऽनु-

ज्ञातं परिभोक्तव्यम् । एवं विदधानो नातिक्रामत्यस्तेयव्रतमिति पञ्चमी भावना ।

चतुर्थव्रतभावना आह —

स्त्रीषण्ढपशुमद्वेश्मासनकुड्यान्तरोज्झनात् ।
सरागस्त्रीकथात्यागात्प्राग्रतस्मृतिवर्जनात् ॥ ३० ॥
स्त्रीरम्याङ्गेक्षणस्वाङ्गसंस्कारपरिवर्जनात् ।
प्रणीतात्यशनत्यागाद् ब्रह्मचर्यं तु भावयेत् ॥ ३१ ॥

(युग्मम्)

स्त्रियो देवमानुषभेदाद्द्विविधाः एताश्च सचित्ताः । अचित्तास्तु पुस्तलेप्यचित्रकर्मादिनिर्मिताः । षण्ढास्तृतीयवेदोदयवर्त्तिनो महामोहकर्माणः स्त्रीपुंससेवनाभिरताः । पशवस्तिर्यग्योनिजाः । तत्र गोमहिषीवडवावालेयीअजाअविकादयः सम्भाव्यमानमैथुनाः । एभ्यः स्त्र्यादिभ्यो मतुः स्त्रीषण्ढपशुमती च ते वेश्मासने च वेश्म वसतिः । आसनं संस्तारकादि । कुड्यान्तरं यत्रान्तरस्थोऽपि कुड्यादौ दम्पत्योर्मोहनादिशब्दः श्रूयते ब्रह्मचर्यभङ्गभयादेषामुज्झनं त्यागः । इति प्रथमा भावना । सरागस्य मोहोदयवतो या स्त्रीभिः कथा स्त्रीणां वा कथा सरागाश्च ताः स्त्रियश्च ताभिस्तासां वा कथा तस्यास्त्यागः । रागानुबन्धिनी हि देशजातिकुलनेपथ्यभाषागतिविभ्रमेङ्गितहास्यलीलाकटाक्षप्रणयकलहशृङ्गाररसानुविद्धा कथा

वात्येव चित्तोदधेरवश्यं विक्षोभमादधातीति द्वितीया भावना । प्राक् प्रव्रज्याब्रह्मचर्यात् पूर्वं गृहस्थावस्थायां यद्रतं स्त्रीभिः सह निधुवनं तस्य स्मृतिस्तस्या वर्जनं प्राग्रतस्मरणेन्धनाद्धि कामाग्निः सन्धुक्ष्यते । इति तृतीया भावना । स्त्रीणामविवेकिजनापेक्षया यानि रम्याणि स्पृहणीयान्यङ्गानि मुखनयनस्तनजघनादीनि तेषामीक्षणमपूर्वविस्मयरसनिर्भरतया विस्फारिताक्षस्य विलोकनम् । ईक्षणमात्रं तु रागद्वेषरहितस्यादुष्टमेव ।

यदाह—

> अशक्यं रूपमद्रष्टुं चक्षुर्गोचरमागतम् ।
> रागद्वेषौ तु यौ तत्र तौ बुधः परिवर्जयेत् ॥१॥ इत्यादि ॥

तथा स्वस्यात्मनोऽङ्गं शरीरं तस्य संस्कारः स्नानविलेपनधूपननखदन्तकेशसम्मार्जनादि स्त्रीरम्याङ्गेक्षणं च स्वाङ्गसंस्कारश्च तयोः परिवर्जनात् । स्त्रीरम्याङ्गेक्षणतरलितविलोचनो हि दीपशिखायां शलभ इव विनाशमुपयाति । अशुचिशरीरसंस्कारमूढो हि तत्तदुत्कलिकामयैर्विकल्पैर्वृथात्मानमायासयतीति चतुर्थी भावना । प्रणीतो वृष्यः स्निग्धमधुरादिरसः । अत्यशनमप्रणीतस्याऽपि रूक्षभैक्षस्याकण्ठमुदरपूरणं तयोस्त्यागो निरन्तरवृष्यमधुरस्निग्धरसप्रणीतो हि प्रधानधातुपरिपोषेण वेदोदयादब्रह्माऽपि सेवेत । अत्यशनस्य तु न केवलं ब्रह्मक्षतिकारित्वाद्वर्जनं शरीरपीडाकारित्वादपि ।

यदाह—

अद्दमसयस्स मव्वं जयस्स कुज्जा 'दगस्स दोभागे।

वाउपवियारयट्ठा छब्भायं ऊणगं कुज्जा ॥ १ ॥

इति पञ्चमो भावना। एवं नवविधब्रह्मचर्यगुप्तिसंग्रहेण ब्रह्मचर्य-व्रतस्य पञ्च भावनाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

पञ्चमव्रतस्य भावना आह—

स्पर्शे रसे च गन्धे च रूपे शब्दे च हारिणि।

पञ्चस्विति इन्द्रियार्थेषु गाढं गार्द्ध्यस्य वर्ज्जनम्॥३२॥

एतेष्वेवामनोज्ञेषु सर्व्वथा द्वेषवर्ज्जनम्।

आकिञ्चन्यव्रतस्यैवं भावनाः पञ्च कीर्त्तिताः॥३३॥

(युग्मम्)

स्पर्शादिषु मनोहारिषु विषयेषु यद्गाढं गार्द्ध्यस्याभिष्वङ्गस्य वर्जनम्। स्पर्शादिष्वेवामनोज्ञेष्विन्द्रियप्रतिकूलेषु यो द्वेषोऽप्रीति-लक्षणस्तस्य वर्जनम्। गार्द्ध्यवान् हि मनोज्ञे विषयेऽभिष्वङ्गवानम-नोज्ञान्विषयान्विद्वेष्टि मध्यस्थस्य तु मूर्च्छारहितस्य न क्वचि-त्प्रीतिरप्रीतिर्वा रागानान्तरीयकतया च द्वेषस्योपादानम्। किञ्चन बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरूपं नास्यास्तीत्यकिञ्चनस्तद्भाव-आकिञ्चन्यमपरिग्रहता। आकिञ्चन्यं च तद्व्रतं च तस्यैताः पञ्च भावनाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

---

(१) क ग घ ङ च छ इत्यत्र।

मूलगुणरूपचारित्रमभिधायोत्तरगुणरूपं तदाह—

अथवा पञ्चसमितिगुप्तित्रयपवित्रितम्।
चरित्रं सम्यक्चारित्रमित्याहुर्मुनिपुङ्गवाः॥ ३४॥

समितिरिति पञ्चानां चेष्टानां तान्त्रिकी संज्ञा। अथवा सं सम्यक् प्रशस्ता अर्हत्प्रवचनानुसारेण इतिः चेष्टा समितिः पञ्चानां समितीनां समाहारः पञ्चसमिति। गुप्तिरात्मनः संरक्षणं मुमुक्षोर्योगनिग्रह इत्यर्थः। गुप्तीनां त्रयं गुप्तित्रयं पञ्चसमिति च गुप्तित्रयं च ताभ्यां च पवित्रितं यच्चरित्रं यतीनां चेष्टा सा सम्यक्चारित्रमुच्यते। सम्यक्प्रवृत्तिलक्षणा समितिः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणा गुप्ति रत्यनयोर्विशेषः॥ ३४॥

अथ समितीर्गुप्तीश्च नामत आह—

ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गसंज्ञिकाः।
पञ्चाहुः समितीस्तिस्रो गुप्तीस्त्रियोगनिग्रहात्॥ ३५॥

ईर्यासमितिर्भाषासमितिरेषणासमितिरादाननिक्षेपसमितिरुत्सर्गसमितिरित्येताः पञ्चसमितीर्ब्रुवते तीर्थकराः। त्रिसंख्या योगास्त्रियोगा मनोवाक्कायव्यापारास्तेषां निग्रहो निरोधः। प्रवचनविधिना मार्गव्यवस्थापनमुन्मार्गनिवारणं च। निग्रहादिति हेतौ पञ्चमी तेन मनोगुप्तिर्वचनगुप्तिः कायगुप्तिरिति तिस्रो गुप्तीर्ब्रुवते॥ ३५॥

ईर्यालक्षणमाह—

लोकातिवाहिते मार्गे चुम्बिते भास्वदंशुभिः ।
जन्तुरक्षार्थमालोक्य गतिरीर्या मता सताम् ॥ ३६ ॥

त्रसस्थावरजन्तुजाताभयदानदीक्षितस्य मुनेरावश्यके प्रयोजने गच्छतो जन्तुरक्षानिमित्तं स्वशरीररक्षानिमित्तं च पादाग्रादारभ्य युगमात्रक्षेत्रं यावत् निरीक्ष्य ईरणमीर्या गतिस्तस्यां समितिरीर्या-समितिः ।

यदाहुः—

[1]पुरओ जुगमायाए पेहमाणो महिं चरे ।
वज्जंतो बीयहरियाइं पाणी य दगमट्टियं ॥ १ ॥
[2]ओवायं विसमं खाणुं विजलं परिवज्जए ।
संकमेण न गच्छेज्जा विज्जमाणे परक्कमे ॥ २ ॥

गतिश्च मार्गे भवति तस्य विशेषणं लोकातिवाहिते लोकैरति-वाहिते अत्यन्तक्षुण्णे । चुम्बिते स्पृष्टे आदित्यकिरणैः प्रथमविशेषणेन परैर्विराधिते मार्गे गच्छतो यतेः षड्जीवनिकायविराधना न भवति । उन्मार्गेण न गन्तव्यमिति चाह । तथाविधेऽपि मार्गे

(१) पुरतो युगमात्रया प्रेक्षमाणो महीं चरेत् ।
वर्जयन् बीजहरितानि प्राणान् च दकमृत्तिकाम् ॥

(२) अवपातं विषमं स्थाणुं विजलं परिवर्जयेत् ।
संक्रमेण न गच्छेत् विद्यमाने पराक्रमे ॥

रात्रौ गच्छतः सम्पातिमसत्त्वविराधना भवेदिति तत्परिहारार्थं द्वितीयविशेषणम्। एवंविधोपयोगवतश्च गच्छतो मुनेः कथंचित् प्राणिवधेऽपि प्राणिवधपापं न भवति।

यदाह—

उच्चालियम्मि पाए इरियासमियस्स सङ्कमट्ठाए।
वावज्जेज्ज कुलिङ्गी मरिज्ज तं जोगमासज्ज॥ १॥
न य तस्स तन्निमित्तो बंधो सुहुमोवि देसिओ समए।
अणवज्जो उपओगेण सव्वभावेण सो जम्हा॥ २॥

तथा—

जिअदु व मरदु व जीवो अजदाचारस्स निच्छओ हिंसा।
पयदस्स णत्थि बंधो हिंसामित्तेण समिदस्स॥ ३॥ ३६॥

भाषासमितिमाह—

अवद्यत्यागतः सर्वजनीनं मितभाषणम्।
प्रिया वाचंयमानां सा भाषासमितिरुच्यते॥३७॥

अवद्यानि भाषादोषा वाक्यशुद्धध्ययनप्रतिपादिताः धूर्त्तकामुक-क्रव्यादचौरचार्वाकादिभाषितानि च तेषां निरस्ततया त्यागस्ततः सर्वजनीनं सर्वजनेभ्यो हितं मितं स्वल्पमप्यतिबहुप्रयोजनसाधकं तच्च तद्भाषणं च।

यदाह—

[१]महुरं निउणं थोवं कज्जावडियं अगव्वियमतुच्छं ।

पुव्विंमइसंकलियं भणंति जं धम्मसंजुत्तं ॥ १ ॥

एवंविधं यद्भाषणं सा भाषासमितिः । भाषायां सम्यगिति-र्भाषासमितिः । सा च प्रिया अभिमता वाचंयमानां मुनीनाम् ।

यदाहुः—

[२]जा य सच्चा न वत्तव्वा सच्चामोसा य जा मुसा ।

जा य बुद्धेहिं णाइण्णा ण तं भासेज्ज पन्नवं ॥ १ ॥ इति ॥३७॥

एषणासमितिमाह—

द्विचत्वारिंशता भिक्षादोषैर्नित्यमदूषितम् ।
मुनिर्यदन्नमादत्ते सैषणासमितिर्मता ॥ ३८ ॥

द्वाभ्यामधिका चत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशद्भिक्षादोषाः उद्गमोत्पाद-नैषणालक्षणाः तत्रोद्गमदोषा गृहस्थप्रभवाः षोडश ।

यद्यथा—

[३]आहाकम्मुद्देसियपूइकम्मे अ मीसजाए य ।

ठवणा पाहुडियाए पाउयरकीयपामिच्चे ॥ १ ॥

---

(१) मधुरं निपुणं स्तोकं कार्यापतितमगर्वितमतुच्छम् ।
पूर्वमतिसङ्कलितं भणन्ति यद्धर्मसंयुक्तम् ॥

(२) या च सत्या न वक्तव्या सत्यामृषा च या मृषा ।
या च बुद्धैरनाचीर्णा न तां भाषेत प्रज्ञावान् ॥

(३) आधाकर्मौद्देशिकपूतिकर्म च मिश्रजातं च ।
स्थापना प्राभृतिका प्रादुष्कारक्रीतप्रामित्यम् ॥

'परिग्रहिए अभिहडे उब्भिन्ने मालोहडे इय ।

अच्छिज्जे अणिसट्ठे अज्झोअरए य सोलसमे ॥ २ ॥

आधाय विकल्पं यतिं मनसि कृत्वा सचित्तस्याचित्तीकरण-मचित्तस्य वा पाको निरुक्तादाधाकर्म ॥ १ ॥

उद्देशः साध्वर्थं सङ्कल्पः स प्रयोजनमस्य औद्देशिकं यत्पूर्वकृत-मोदनमोदकक्षोदादि तत्साधूद्देशेन दध्यादिना गुडपाकेन च संस्कुर्व्वतो भवति ॥ २ ॥

आधाकर्म्मिकावयवसम्मिश्रं शुद्धमपि यत्तत्पूतिकर्म शुचिद्रव्य-मिवाशुचिद्रव्यसम्मिश्रम् ॥ ३ ॥

यदात्मार्थं साध्वर्थं चादित एव मिश्रं पच्यते तन्मिश्रम् ॥ ४ ॥

साधुयाचितस्य क्षीरादेः पृथक्कृत्य स्वभाजने स्थापनं स्थापना ॥ ५ ॥

कालान्तरभाविनो विवाहादेरिदानीं सन्निहिताः साधवः सन्ति तेषामप्युपयोगी भवत्विति बुद्ध्या इदानीमेव करणं समय-परिभाषया प्राभृतिका सन्निकृष्टस्य विवाहादेः कालान्तरे साधु-समागमनं सञ्चिन्त्योत्कर्षणं वा ॥ ६ ॥

यदन्धकारव्यवस्थितस्य द्रव्यस्य वह्निप्रदीपमण्यादिना भित्त्य-पनयनेन वा बहिर्निष्कास्य द्रव्यधारणेन वा प्रकटकरणं तत्प्रादु-ष्करणम् ॥ ७ ॥

यत्साध्वर्थं मूल्येन क्रीयते तत्क्रीतम् ॥ ८ ॥

---

(१) परिवर्त्तितमभ्याहृतमुद्भिन्नं मालापहृतमिति ।

आच्छेद्यमनिसृष्टं अध्यवपूरकश्च षोडशः ॥

यत्साध्वर्थमन्नादि उद्यतकं गृहीत्वा दीयते तत्प्रामित्यकम् ॥९॥

स्वद्रव्यमर्पयित्वा परद्रव्यं तत्सदृशं गृहीत्वा यद्दीयते तत्परि-वर्त्तितम् ॥ १० ॥

गृहग्रामादेः साध्वर्थं यदानीतं तदभ्याहृतम् ॥ ११ ॥

कुतुपादिस्थस्य घृतादेर्दानार्थं यत्मृतिकाद्यपनयनं तदु-द्भिन्नम् ॥ १२ ॥

यदुपरिभूमिकातः शिक्यादेर्भूमिगृहाद्वा आकृष्य साधुभ्यो दानं तन्मालापहृतम् ॥ १३ ॥

यदाच्छिद्य परकीयं हठात् गृहीत्वा स्वामी प्रभुश्चौरो वा ददाति तदाच्छेद्यम् ॥ १४ ॥

यद्गोष्ठीभक्तादिसर्वैरदत्तमननुमतं वा एकः कश्चित्साधुभ्यो ददाति तदनिसृष्टम् ॥ १५ ॥

स्वार्थमधिश्रयणे सति साधुसमागमश्रवणात्तदर्थं पुनर्यो धान्यादिवापः सोऽध्यवपूरकः ॥ १६ ॥

उत्पादनादोषा अपि षोडश ते च साधुप्रभवाः ।

तद्यथा—

'धाई दूई निमित्ते आजीववणीवगे तिगिच्छा य ।
कोहे माणे माया लोभे अ हवन्ति दस एए ॥ १ ॥

---

(१) धात्री दूती निमित्तं आजीववनीपकौ चिकित्सा च ।
क्रोधो मानो माया लोभश्च भवन्ति दश एते ॥

[1]पुव्विंपच्छासंथवविज्जामन्ते अ चुस्रजोए य ।

उप्पायणाइ दोसा सोलसमे मूलकम्मे य ॥ २ ॥

बालस्य क्षीरमज्जनमण्डनक्रीडनाङ्कारोपणकर्मकारिण्यः पञ्च-धात्र्यः एतासां कर्म भिक्षार्थं कुर्वतो मुनेर्धात्रीपिण्डः ॥ १ ॥

मिथः सन्देशकथनं दूतीत्वं तत्कुर्वतो भिक्षार्थं दूती-पिण्डः ॥ २ ॥

अतीतानागतवर्त्तमानकालेषु लाभालाभादिकथनं निमित्तं तद्भिक्षार्थं कुर्वतो निमित्तपिण्डः ॥ ३ ॥

जातिकुलगणकर्म्मशिल्पादिप्रधानेभ्य आत्मनस्तत्तद्गुणत्वारोपणं भिक्षार्थमाजीवपिण्डः ॥ ४ ॥

श्रमणब्राह्मणकृपणातिथिश्वानादिभक्तानां पुरतः पिण्डार्थ-मात्मानं तत्तद्भक्तं दर्शयतो वनीपकपिण्डः ॥ ५ ॥

वमनविरेचनवस्तिकर्म्मादि कारयतो वैद्यभैषज्यादि सूचयतो वा पिण्डार्थं चिकित्सापिण्डः ॥ ६ ॥

विद्यातपःप्रभावज्ञापनं राजपूजादिख्यापनं क्रोधफलदर्शनं वा भिक्षार्थं कुर्वतः क्रोधपिण्डः ॥ ७ ॥

लब्धिप्रशंसोत्तानस्य परेणोत्साहितस्यावमतस्य वा गृहस्था-भिमानमुत्पादयतो मानपिण्डः ॥ ८ ॥

नानावेषभाषापरिवर्त्तनं भिक्षार्थं कुर्वतो मायापिण्डः ॥ ९ ॥

---

(१) पूर्वपश्चात्संस्तवविद्यामन्त्रं च चूर्णयोगश्च ।
उत्पादनाया दोषा षोडशो मूलकर्म च ॥

अतिलोभाद् भिक्षार्थं पर्यटतो लोभपिण्डः ॥ १० ॥

पूर्वसंस्तवं जननीजनकादिद्वारेण पश्चात्संस्तवं श्वश्रूश्वशुरादि-द्वारेणात्मपरिचयाऽनुरूपं सम्बन्धं भिक्षार्थं घटयतः पूर्वपश्चात्संस्तव-पिण्डः ॥ ११ ॥

विद्यां मन्त्रं चूर्णं योगं च भिक्षार्थं प्रयुञ्जानस्य चत्वारो विद्यादिपिण्डाः—

मन्त्रजपहोमादिसाध्या स्त्रीदेवताधिष्ठाना वा विद्या ॥ १२ ॥

पाठमात्रप्रसिद्धः पुरुषाधिष्ठानो वा मन्त्रः ॥ १३ ॥

चूर्णानि नयनाञ्जनादीनि अन्तर्धानादिफलानि ॥ १४ ॥

पादप्रलेपादयः सौभाग्यदौर्भाग्यकरा योगाः ॥ १५ ॥

गर्भस्तम्भगर्भाधानप्रसवस्नपनकमूलरक्षाबन्धनादिभिक्षार्थं कु-र्वतो मूलकर्मपिण्डः ॥ १६ ॥

गृहिसाधूभयप्रभवा एषणादोषा दश ।

तद्यथा—

'सङ्कियमक्खियनिक्खित्तपिहियसाहरियदायगुम्मीसे ।

अपरिणयलित्तच्छड्डिय एसणदोसा दस हवन्ति ॥ १ ॥

आधाकर्मादिशङ्काकलुषितो यदन्नाद्यादत्ते तच्छङ्कितं यं च दोषं शङ्कते तमापद्यते ॥ १ ॥

---

(१) शङ्कितम्रक्षितनिक्षिप्तपिहितसंहृतदायकोन्मिश्रम् ।
अपरिणतलिप्तछर्दितं एषणादोषा दश भवन्ति ॥

पृथिव्युदकवनस्पतिभिः सचित्तैरचित्तैरपि मध्वादिभिर्गर्हितै-
रान्निष्टं यदन्नादि तन्म्रक्षितम् ॥ २ ॥

पृथिव्युदकतेजोवायुवनस्पतिषु त्रसेषु च यदन्नाद्यचित्तमपि
स्थापितं तन्निक्षिप्तम् ॥ ३ ॥

सचित्तेन फलादिना स्थगितं पिहितम् ॥ ४ ॥

दानभाजनस्थमयोग्यं सचित्तेषु पृथिव्यादिषु निक्षिप्य तेन
भाजनेन ददतः संहृतम् ॥ ५ ॥

बालवृद्धपण्डकवेपमानज्वरितान्धमत्तोन्मत्तच्छिन्नकरचरण-
निगडितपादुकारूढकण्डकपेषकभर्जककर्त्तकलोठकवींखकपिञ्ज-
कदलकव्यालोडकभोजकषड्कायविराधका दातृत्वेन प्रतिषिद्धा
या च स्त्री वेलामासवती गृहीतबाला बालवत्सा वा एभ्यो
ऽन्नादि गृहीतुं साधोर्न कल्पते ॥ ६ ॥

देयद्रव्यं खण्डादि सचित्तेन धान्यकणादिना मिश्रं ददत
उन्मिश्रम् ॥ ७ ॥

देयद्रव्यं मिश्रमचित्तत्वेनापरिणमनादपरिणतम ॥ ८ ॥

वसादिना संसृष्टेन हस्तेन पात्रेण वा ददतोऽन्नादि लिप्तम् ॥९॥

घृतादि च्छर्दयन् यद्ददाति तत् छर्दितं छर्द्यमाने घृतादौ
तत्रस्थस्यागन्तुकस्य वा सर्वस्य जन्तोर्मधुबिन्दूदाहरणेन विराधना-
सम्भवात् ॥ १० ॥

तदेवमुद्गमोत्पादनैषणादोषाः संहृता द्विचत्वारिंशद्भवन्ति ते
च भिक्षादोषास्तैरदूषितमन्नमशनखाद्यस्वाद्यभेदमुपलक्षणत्वात्पानं
सौवीरादि तथा रजोहरणमुखवस्त्रचोलपट्टपात्रादिस्थविर-

कल्पिकयोग्यश्चतुर्दशविधो जिनकल्पिकयोग्यश्च द्वादशविध-
औधिक उपधिः। आर्यिकायोग्यश्च पञ्चविंशतिविधः। औप-
ग्रहिकश्च शय्यापीठफलकचर्मदण्डादिरुपलक्षणादेव परिगृह्यते।
नह्यौधिकरजोहरणाद्यन्तरेण औपग्रहिकपीठफलकाद्यन्तरेण च
वर्षासु हेमन्तग्रीष्मयोरपि जलकणिकाकुलायामनूपभूमौ
महाव्रतसंरक्षणं कर्तुं क्षमम्। एतद्दोषविशुद्धमन्नादि यन्मुनिरा-
दत्ते सा एषणैषणा यथागममन्नादेरन्वेषणम्। अत्र "इषोऽनि-
च्छायाम्" ॥ ५ । ३ । ११२ ॥ इति स्त्रियामनस्तस्यां च समिति-
रेषणासमितिः। इयं गवेषणारूपा एषणाग्रासैषणाप्यनयोरुप-
लक्ष्यते तस्यां च पञ्च दोषाः।

तद्यथा—

संयोजना १ प्रमाणातिरिक्तता २ अङ्गारो ३ धूमः ४ कारणा-
भावश्च ५ तत्र रसलोभाद्द्रव्यस्य मण्डकादेर्द्रव्यान्तरेण खण्डघृतादिना
वसतेर्बहिरन्तर्वा योजनं संयोजना ॥१॥ धृतिबलसंयमयोगा यावता
न सीदन्ति तदाहारप्रमाणम्। अधिकाहारस्तु वमनाय मृत्यवे
व्याधये चेति तं परिहरेदिति प्रमाणातिरिक्ततादोषः ॥२॥ स्वादन्नं
तद्दातारं वा प्रशंसन् यद्भुङ्क्ते सरागाग्निना चरित्रेन्धनस्याङ्गारी-
करणादङ्गारो दोषः ॥३॥ निन्दन् पुनश्चारित्रेन्धनं दहन् धूम-
करणाद्धूमो दोषः ॥४॥ क्षुद्वेदनाया असहनं क्षामस्य च वैयावृत्त्या-
करणमीर्यासमितेरविशुद्धिः प्रेक्षोत्प्रेक्षादेः संयमस्य चापालनं
क्षुधातुरस्य प्रबलाभ्युदयात्प्राणप्रहाणशङ्का [1]आर्त्तरौद्रपरिहारेण

(१) ख -द्यार्त्तरौद्रपरिहारेण।

धर्मध्यानस्थिरीकरणं चेति भोजनकारणानि तदभावे भुञ्जानस्य कारणाभावदोषः ॥ ५ ॥

यदाह—

उत्पादनोद्गमैषणाधूमांगारप्रमाणकारणतः ।
संयोजनाच्च पिण्डं शोधयतामेषणासमितिः ॥१॥ इति ॥ ३८ ॥

आदाननिक्षेपसमितिमाह—

आसनादीनि संवीक्ष्य प्रतिलिख्य च यत्नतः ।
गृह्णीयान्निक्षिपेद्वा यत्साऽऽदानसमितिः स्मृता ॥ ३९ ॥

आसनं विष्टरः आदिशब्दाद्वस्त्रपात्रफलकदण्डादेः परिग्रहः। तान्यासनादीनि संवीक्ष्य चक्षुषा प्रतिलिख्य रजोहरणादिना यत्नत इत्युपयोगपूर्व्वकम्। अन्यथा सम्यक्प्रतिलेखना न स्यात्।

यदाह—

[1]पडिलेहणं कुणंतो मिहो कहं कुणइ जणवयकहं वा ।
देइ व पच्चक्खाणं वाएइ सयं पडिच्छइ वा ॥ १ ॥
[2]पुढवीआउक्काएतेजवाउवणस्सइतसाणं ।
पडिलेहणापमत्तो छण्हंपि विराहगो भणिओ ॥ २ ॥

---

(१) प्रतिलेखनां कुर्वन् मिथः कथां करोति जनपदकथां वा ।
ददाति वा प्रत्याख्यानं वाचयति स्वयं प्रतीच्छति वा ॥
(२) पृथिव्यप्कायतेजोवायुवनस्पतित्रसानाम् ।
प्रतिलेखनाप्रमत्तः षण्णामपि विराधको भणितः ॥

यद्गृह्णीयादाददीत निक्षिपेत् स्थापयेत्संवीक्षितप्रतिलिखित-भूमौ। सा आदाननिक्षेपसमितिः। भीमो भीमसेन इति (१)न्यायादादानसमितिः ॥ ३९ ॥

उत्सर्गसमितिमाह—

कफमूत्रमलप्रायं निर्जन्तुजगतीतले।
यत्नाद्यदुत्सृजेत्साधुः सोत्सर्गसमितिर्भवेत् ॥ ४० ॥

कफः श्लेष्मा मुखनासिकासञ्चारी मूत्रं प्रस्रवणं मलो विष्ठा प्रायग्रहणादन्यदपि परिष्ठापनायोग्यं वस्त्रपात्रभक्तपानादि गृह्यते। निर्जन्तुस्त्रसस्थावरजन्तुरहिता स्वयं च निर्जन्तुर्या जगती तस्यास्तलं स्थण्डिलमित्यर्थः। तत्र यत्नादुपयोगपूर्वकं यदुत्सृजेत्साधुः सोत्सर्गसमितिः। अथ गुप्तीनामवसरः ॥ ४० ॥

तत्र मनोगुप्तिमाह—

विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे सुप्रतिष्ठितम्।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥ ४१ ॥

इह मनोगुप्तिस्त्रिधा। आर्त्तरौद्रध्यानानुबन्धिकल्पनाजालवियोगः प्रथमा। शास्त्रानुसारिणी परलोकसाधिका धर्म्मध्यानानुबन्धिनी माध्यस्थ्यपरिणतिर्द्वितीया। कुशलाकुशलमनोवृत्तिनिरोधेन योगनिरोधावस्थाभाविन्यात्मारामता तृतीया। ता एतास्तिस्रोऽपि विशेषणत्रयेणाह। विमुक्तकल्पनाजालमिति समत्वे सुप्रतिष्ठितमिति आत्मारामामिति च एवंविधं मनो मनोगुप्तिः ॥ ४१ ॥

---

(१) ख च न्यायाद्यादानसमितिः।

वाग्गुप्तिमाह—

संज्ञादिपरिहारेण यन्मौनस्यावलम्बनम् ।
वाग्वृत्तेः संवृत्तिर्वा या सा वाग्गुप्तिरिहोच्यते ॥४२॥

संज्ञा मुखनयनभ्रूविकाराङ्गुल्याच्छोटनादिका अर्थसूचिकाश्चेष्टाः आदिशब्दाल्लोष्टक्षेपोर्ध्वीभावकासितहुङ्कृतादीनि गृह्यन्ते। संज्ञादीनां यः परिहारस्तेन यन्मौनमभाषणं तस्यावलम्बनमभिग्रहः। संज्ञादिना हि प्रयोजनानि सूचयतो मौनं निष्फलमेवेत्येका वाग्गुप्तिः। वाचनप्रच्छनपृष्टव्याकरणादिषु लोकागमाविरोधेन मुखवस्त्रिकाच्छादितवक्त्रस्य भाषमाणस्यापि वाग्वृत्तेः संवृत्तिर्वाग्विनियन्त्रणं द्वितीया वाग्गुप्तिः। आभ्यां भेदाभ्यां वाग्गुप्तेः सर्वथा वाग्निरोधः सम्यग्भाषणं च स्वरूपं प्रतिपादितं भवति भाषासमितौ तु सम्यग्वाक्प्रवृत्तिरेवेति वाग्गुप्तिभाषासमित्योर्भेदः।

यदाहुः—

समिओ नियमागुत्तो गुत्तो समियत्तणम्मि भयणिज्जो ।
कुसलवयमुईरंतो जं वइगुत्तोवि समिओवि ॥ १ ॥

अथ कायगुप्तिः सा च द्विधा चेष्टानिवृत्तिलक्षणा यथासूत्रं चेष्टानियमलक्षणा च ॥ ४२ ॥

तत्राद्यामाह—

उपसर्गप्रसङ्गेऽपि कायोत्सर्गजुषो मुनेः ।
स्थिरीभावः शरीरस्य कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ ४३ ॥

उपसर्गा देवमानुषतिर्यक्कृता उपद्रवाः। उपलक्षणत्वात् क्षुत्पिपा-

सादय: परीषहा अपि गृह्यन्ते तेषां प्रसङ्ग: सन्निपात:। अपि शब्दात्तदभावेऽपि मुनेः साधोः कायः शरीरं तस्योत्सर्गस्त्यागस्तत्र निरपेक्षतालक्षणस्तं शृणते तत्तस्य कायोत्सर्गशुषो यः स्थिरीभावो निश्चलता योगनिरोधं कुर्वतः सर्वथा शरीरचेष्टापरिहारो वा यः सा कायगुप्तिः ॥ ४३ ॥

द्वितीयामाह—

शयनासननिक्षेपादानचंक्रमणेषु यः।
स्थानेषु चेष्टानियमः कायगुप्तिस्तु सापरा ॥४४॥

शयनमागमोक्तो निद्राकाल: स च रात्रावेव न दिवा। अन्यत्र ग्लानाध्वश्रान्तवृद्धादेः। तत्रापि प्रथमयामेऽतिक्रान्ते गुरूनापृच्छ्य प्रमाणयुक्तायां वसतौ संवीक्ष्य प्रमृज्य च भूमिं संहत्यास्तीर्य च संस्तरणपट्टकद्वयमूर्द्धमधश्च कायं सपादं मुखवस्त्रिकारजोहरणाभ्यां प्रमृज्यानुज्ञापितसंस्तारकावस्थान: पठितपञ्चनमस्कारसामायिकसूत्र: कृतवामशाहूपधान आकुञ्चितजानुकः कुक्कुटीवद्दियति प्रसारितजङ्घो वा प्रमार्जितक्षोणीतलन्यस्तचरणो वा भूयः सङ्कोचसमये प्रमार्जितसंदंशकः। उद्वर्त्तनकाले च मुखवस्त्रिकाप्रमृष्टकायो नात्यन्ततीव्रनिद्रः शयीत। प्रमाणयुक्ता तु वसतिर्हस्तत्रयप्रमिते भूप्रदेशे प्रत्येकं सभाजनानां साधूनां यथावस्थानं सकलावकाशपूरणं च स्यात्। आसनमुपवेशनं तद्यत्र प्रदेशे चिकीर्षितं तं चक्षुषा निरीक्ष्य प्रमृज्य च रजोहरणेन बहिर्निषद्यामास्तीर्योपविशेत् उपविष्टोऽप्याकुञ्चनप्रसारणादि तथैव कुर्व्वीत वर्षादिषु

च तृणीपीठादिषूक्तयैव समाचार्योपविशेत्। निक्षेपादाने च दण्डाद्युपकरणविषये ते अपि प्रत्यवेक्ष्य प्रमृज्य च विधेये चंक्रमणं गमनं तदप्यावश्यकप्रयोजनवतः साधोः पुरस्ताद्युगमात्र-प्रदेशसन्निवेशितदृष्टेरप्रमत्तस्य त्रसस्थावरभूतानि संरक्षतोऽत्वरया पदन्यासमाचरतः प्रशस्तं स्थानमूर्द्धस्थितिलक्षणमवष्टम्भादि च प्रत्यवेक्षितप्रमार्जितप्रदेशविषयम्। एतेषु चेष्टानियमः स्वच्छन्द-चेष्टापरिहारो यः सा अपरा द्वितीया कायगुप्तिरिति ॥ ४४ ॥

एतासामागमप्रसिद्धं मातृत्वमुपदर्शयति—

एताश्चारित्रगात्रस्य जननात्परिपालनात्।
संशोधनाच्च साधूनां मातरोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥४५॥

एताः समितिगुप्तयः शास्त्रेऽष्टौ मातर इति प्रसिद्धाः। मातृत्वे हेतुनाह। साधूनां सम्बन्धिचारित्रमेव गात्रमङ्गं तस्य जननाद-भूतस्य प्रादुर्भावनात् जनितस्य च चारित्रगात्रस्य परिपालनात्सर्वो-पद्रवनिवारणेन पोषणेन च वृद्धिनयनात् चारित्रगात्रस्यैवातिचार-मलिनस्य सतः संशोधनान्निर्मलीकरणादिति ॥ ४५ ॥

चारित्रं व्याख्यायोपसंहरति—

सर्वात्मना यतीन्द्राणामेतच्चारित्रमीरितम्।
यतिधर्मानुरक्तानां देशतः स्यादगारिणाम् ॥४६ ॥

द्विधा चारित्रं सर्वदेशभेदात्। सर्वात्मना चारित्रं सर्वसावद्ययोग-विरतिलक्षणम्। यतीन्द्राणामनगारिश्रेष्ठानामेतन्मूलगुणोत्तरगुण-

स्वरूपमीरितम्। धातूनामनेकार्थत्वात्प्रतिपादितम्। देशचारित्रं तु केषामित्याह। अगारिणां गृहस्थानां देशत एकदेशविरति-लक्षणम्। किं विशिष्टानामगारिणां यतिधर्म्मानुरक्तानां यतिधर्मे सर्वविरतिचारित्ररूपे अनुरक्तानां संहननादिदोषादकुर्वतामपि प्रीतिमताम्।

यदाह—

सर्वविरतिलालसः खलु देशविरतिपरिणामः यतिधर्मानु-रागरहितानां तु गृहस्थानां देशविरतिरपि न सम्यगिति देशतः स्यादगारिणामित्युक्तम्। तत्र यादृशो गृहस्थो धर्माधि-कारी तादृशमुपदर्शयितुं तथाहीत्यनेन प्रस्तावनामाह॥ ४६॥

तथाहीत्युपदर्शने निपातसमुदायः—

न्यायसम्पन्नविभवः शिष्टाचारप्रशंसकः।
कुलशीलसमैः सार्द्धं कृतोद्वाहोऽन्यगोत्रजैः॥ ४७॥
पापभीरुः प्रसिद्धं च देशाचारं समाचरन्।
अवर्णवादी न क्वापि राजादिषु विशेषतः॥ ४८॥
अनतिव्यक्तगुप्ते च स्थाने सुप्रातिवेश्मिके।
अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः॥ ४९॥
कृतसङ्गः सदाचारैर्मातापित्रोश्च पूजकः।
त्यजन्नुपप्लुतं स्थानमप्रवृत्तश्च गर्हिते॥ ५०॥

व्ययमायोचितं कुर्वन् वेषं वित्तानुसारतः ।
अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तः शृण्वानो धर्ममन्वहम् ॥ ५१ ॥
अजीर्णे भोजनत्यागी काले भोक्ता च सात्म्यतः ।
अन्योऽन्याप्रतिबन्धेन त्रिवर्गमपि साधयन् ॥ ५२ ॥
यथावदतिथौ साधौ दीने च प्रतिपत्तिकृत् ।
सदानभिनिविष्टश्च पक्षपाती गुणेषु च ॥ ५३ ॥
अदेशाकालयोश्चर्यां त्यजन् जानन् बलाबलम् ।
वृत्तस्थज्ञानवृद्धानां पूजकः पोष्यपोषकः ॥ ५४ ॥
दीर्घदर्शी विशेषज्ञः कृतज्ञो लोकवल्लभः ।
सलज्जः सदयः सौम्यः परोपकृतिकर्मठः ॥ ५५ ॥
अन्तरङ्गारिषड्वर्गपरिहारपरायणः ।
वशीकृतेन्द्रियग्रामो गृहिधर्माय कल्पते ॥ ५६ ॥

(दशभि. कुलकम्)

स्वामिद्रोहमित्रद्रोहविश्वसितवञ्चनचौर्यादिगर्ह्यार्थोपार्जनपरिहारेणार्थोपार्जनोपायभूतः स्वस्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्यायस्तेन सम्पन्न उत्पन्नो विभवः सम्पद्यस्य स तथा । न्यायसम्पन्नो हि विभव इहलोकहिताय । अशङ्कनीयतया स्वशरीरेण तत्फलभोगान्मित्रस्वजनादौ संविभागकरणाच्च ।

यदाह—

सर्व्वत्र शुचयो धीराः स्वकर्म्मबलगर्विताः।

कुकर्म्मनिहतात्मानः पापाः सर्व्वत्र शङ्किताः॥ १॥

परलोकहिताय च सत्पात्रेषु विनियोगाद्दीनादौ कृपया वितरणाच्च। अन्यायोपात्तस्तु लोकद्वयेऽप्यहितायैव। इहलोके हि लोकविरुद्धकारिणो वधबन्धादयो दोषाः परलोके नरकादिगमनादयः। यद्यपि कस्यचित्पापानुबन्धिपुण्यकर्म्मवशादैहिकलौकिकी विपन्न दृश्यते तथाप्यायत्यामवश्यम्भाविन्येव।

यदाह—

पापेनैवार्थरागान्धः फलमाप्नोति यत् क्वचित्।

बडिशामिषवत्तत्तमविनाश्य न जीर्य्यति॥ १॥

न्याय एव परमार्थतोऽर्थोपार्जनोपायोपनिषत्।

यदाह—

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः।

शुभकर्म्माणमायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः॥ १॥

विभवस्त्वं च गार्हस्थ्ये प्रधानं कारणमित्यादौ न्यायसम्पन्नविभव इत्युक्तम्॥ १॥

तथा शिष्टाचारप्रशंसकः शिष्यन्ते स्म शिष्टा वृत्तस्थज्ञानवृद्धसेवोपलब्धविशुद्धशिक्षाः पुरुषविशेषास्तेषामाचारश्चरितम्।

यथा—

लोकापवादभीरुत्वं दीनाभ्युद्धरणादरः।

कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं सदाचारः प्रकीर्त्तितः॥ १॥ इत्यादि।

तस्य प्रशंसकः ।

यथा—

विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां
प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।
असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥ २ ॥

तथा कुलं पितृपितामहादिपूर्वपुरुषवंशः शीलं मद्यमांसनिशाभोजनादिपरिहाररूपः समाचारस्ताभ्यां समास्तुल्याः समकुलशीला इत्यर्थः । गोत्रं नाम तथाविधैकपुरुषप्रभवो वंशस्तत्र जाता गोत्रजाः तेभ्यो ऽन्येऽन्यगोत्रजास्तैः सार्द्धं कृतोद्वाहो विहितविवाहः । अग्निदेवादिसाक्षिकं पाणिग्रहणं विवाहः । स च लोकेऽष्टविधः । तत्रालङ्कृत्य कन्यादानं ब्राह्मो विवाहः १ विभवविनियोगेन कन्यादानं प्राजापत्यः २ गोमिथुनदानपूर्वकमार्षः ३ यत्र यज्ञार्थमृत्विजः कन्याप्रदानमेव दक्षिणा स दैवः ४ एते धर्म्या विवाहाश्चत्वारः । मातुः पितुर्बन्धूनां चाप्रामाण्यात्परस्परानुरागेण मिथः समवायाद्गान्धर्वः ५ पणबन्धेन कन्याप्रदानमासुरः ६ प्रसह्यकन्याग्रहणाद्राक्षसः ७ सुप्तप्रमत्तकन्याग्रहणात्पैशाचः ८ । एते चत्वारोऽप्यधर्म्याः । यदि वधूवरयोः परस्परं रुचिरस्ति तदा अधर्म्या अपि धर्म्याः । शुद्धकलत्रलाभफलो विवाहः । अशुद्धभार्यादियोगेन नरक एव । तत्फलं वधूरक्षणमाचरतः सुजातसुतसन्ततिरनुपहता चित्तनिर्वृत्तिर्गृहकृत्यसुविहितत्वमाभिजात्याचारविशुद्धत्वं देवातिथिबान्धवसत्कारानवद्यत्वं

चेति। वधूरक्षणोपायास्त्वेते। गृहकर्मविनियोगः १ परिमितोऽर्थ-संयोगो २ ऽस्वातन्त्र्यम् ३ सदा च मातृतुल्यस्त्रीलोकावरोधन-४ मिति ॥ ३ ॥

पापानि दृष्टादृष्टापायकारणानि कर्माणि तेभ्यो भीरुः। तत्र दृष्टापायकारणानि चौर्यपारदारिकत्वद्यूतरमणादीनि इह-लोकेऽपि सकललोकप्रसिद्धविडम्बनास्थानानि। अदृष्टापायकार-णानि मद्यमांससेवनादीनि शास्त्रनिरूपितनरकादियातना-फलानि ॥ ४ ॥

प्रसिद्धः तथाविधापरशिष्टसम्मततया दूरं रूढिमागतः। देशाचारो भोजनाच्छादनादिविचित्रक्रियात्मकः सकलमण्डल-व्यवहारस्तं सम्यगाचरन् तदाचारातिलङ्घने हि तद्देशवासिजन-तया विरोधसम्भावनादकल्याणलाभः स्यात् ॥ ५ ॥

अवर्णोऽश्लाघा तं वदतीत्येवंशीलोऽवर्णवादी न क्वापि। जघन्योत्तममध्यमभेदेषु जन्तुषु परावर्णवादो हि बहुदोषः।

यदाह—

परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च बध्यते कर्म्म।

नीचैर्गोत्रं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्मोचम् ॥ १ ॥

तदेवं सकलजनगोचरोऽप्यवर्णवादी न श्रेयान्। किं पुना-राजामात्यपुरोहितादिषु बहुजनमान्येषु। राजाद्यवर्णवादाद्धि [1]वित्तप्राणनाशनादिरपि दोषः स्यात् ॥ ६ ॥

---

(१) क ग ङ वित्तप्राणनाशादिरपि।

तथा अनेकं बहु यन्निर्गमद्वारं उपलक्षणत्वात्तदेव च प्रवेशद्वारं तेन विवर्जितं निकेतनं यस्य स तथा । बहुषु हि निर्गमप्रवेशद्वारेष्वनुपलक्ष्यमाणनिर्गमप्रवेशानां दुष्टलोकानामापाते स्त्रीद्रविणादिविप्लवः स्यात् । अत्र चानेकद्वारतायाः प्रतिषेधेन विधिराक्षिप्यते । ततः प्रतिनियतद्वारसुरक्षितगृहो गृहस्थः स्यादिति लभ्यते । तथाविधमपि निकेतनं स्थान एव निवेशयितुं युक्तं नास्थाने । स्थानं तु शल्यादिदोषरहितं बहुलदूर्वाप्रवालकुशस्तम्बप्रशस्तवर्णगन्धमृत्तिकासुस्वादुजलोद्गमनिधानादिमच्च । स्थानगुणदोषपरिज्ञानं च शकुनस्वप्नोपश्रुतिप्रभृतिनिमित्तादिबलेन । स्थानमेव विशिनष्टि । अतिव्यक्तमतिप्रकटमतिगुप्तमतिप्रच्छन्नं तन्निषेधादनतिव्यक्तगुप्तम् । तत्र अतिव्यक्ते असन्निहितगृहान्तरतया परिपार्श्वतो निरावरणतया चौरादयोऽभिभवेयुः । अतिगुप्ते च सर्वतो गृहान्तरैर्निरुद्धत्वान्न स्वशोभां लभते । प्रदीपनकाद्युपद्रवेषु च दुःखनिर्गमप्रवेशं गृहं भवति । पुनः कथंभूते स्थाने सुप्रातिवेश्मिके शोभनाः शीलादिसम्पन्नाः प्रातिवेश्मिका यत्र । कुशीलप्रातिवेश्मिकत्वे हि तदालापश्रवणतच्चेष्टादर्शनादिवशात् स्वतः सगुणस्यापि गुणहानिः स्यात् । दुष्प्रातिवेश्मिकास्त्वेते शास्त्रप्रतिषिद्धाः—

खरियातिरिक्खजोणीतालायरसमणमाहणसुसाणा ।
वग्गुरिअवाहगुम्मियहरिएसपुलिंदमच्छंधा ॥ १ ॥ ७ ॥

तथा कृतः सङ्गो येन स कृतसङ्गः सन् शोभन आचार इहपरलोकहिता प्रवृत्तिर्येषां ते सदाचारास्तैर्न तु कितवधूर्तविटभट्टभण्डनटादिभिस्तत्सङ्गे हि सदपि शीलं विलीयेत ।

यदाह—

यदि सज्जनसङ्गनिरतो भविष्यसि भविष्यसि ।
अथासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १ ॥
सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते ।
स सद्भिः सह कर्त्तव्यः सन्तः सङ्गस्य भेषजम् ॥ २ ॥

॥ इति च ॥ ८ ॥

तथा माता जननी पिता जनकस्तयोः पूजकस्त्रिसन्ध्यं प्रणामकरणेन परलोकहितानुष्ठाननियोजनेन सकलव्यापारेषु तदाज्ञया प्रवृत्त्या वर्णगन्धादिप्रधानस्य पुष्पफलादिवस्तुन उपढौकनेन तद्भोगे भोगेन चान्नादीनामन्यत्र तदनुचितादिति माता च पिता च मातापितरौ "आनङ्" ॥ ३ । २ । ३८ ॥ इत्यात्वं मातुश्चाभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपातः ।

यन्मनुः—

उपाध्यायान् दशाचार्य्य आचार्य्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितुर्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १ ॥ ८ ॥

तथा त्यजन् परिहरन् उपप्लुतं स्वचक्रपरचक्रविरोधाद्दुर्भिक्ष-मारीतिजनविरोधादेश्चास्वस्थीभूतं यत् स्थानं ग्रामनगरादि । अत्यज्यमाने हि तस्मिन् धर्म्मार्थकामानां पूर्वार्जितानां विनाशेन नवानां चानुपार्जनेनोभयलोकभ्रंश एव स्यात् ॥ १० ॥

तथा गर्हितं देशजातिकुलापेक्षया निन्दितं कर्म्म तत्राप्रवृत्तः ।

देशगर्हितं यथा—

सौवीरेषु कृषिकर्म्म । लाटेषु मद्यसन्धानम् ।

आत्मापेक्षया यथा—

ब्राह्मणस्य सुरापानं तिललवणादिविक्रयश्च ।

कुलापेक्षया यथा—

चौलुक्यानां मद्यपानम् । गर्हितकर्मकारिणो हि शेषमपि धर्म्यं कर्मोपहासाय भवति ॥ ११ ॥

तथा व्ययो भर्त्तव्यभरणस्वभोगदेवतातिथिपूजनादिप्रयोजने द्रव्यविनियोगः । आयः कृषिपाशुपाल्यवाणिज्यसेवादिजनितो द्रव्यलाभः तस्योचितमनुरूपं व्ययं कुर्वन् ।

यदाह—

'लाभोचियदाणे लाभोचियभोगी लाभोचियनिहिकरे सिया ।

आयोचितश्च व्ययश्चतुर्भागादितया केचिदुच्यते ।

यदाह—

पादमायान्निधिं कुर्यात्पादं वित्ताय खट्टयेत् ।
धर्मोपभोगयोः पादं पादं भर्त्तव्यपोषणे ॥ १ ॥

केचित्त्वाहुः—

आयादर्धं नियुञ्जीत धर्मे समधिकं ततः ।
शेषेण शेषं कुर्वीत यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥ १ ॥

आयानुचितो हि व्ययो रोगमिव शरीरं कृशीकृत्य विभवसारमखिलव्यवहारासमर्थं पुरुषं कुर्वीत ।

---

(१) लाभोचितदानं लाभोचितभोगो लाभोचितनिधिकरः स्यात् ।

उक्तञ्च

आयव्ययमनालोच्य यस्तु वैश्रवणायते ।

अचिरेणैव कालेन सोऽत्र वै श्रमणायते ॥ १ ॥ १२ ॥

तथा वेषो वस्त्रालङ्करणादिभोगः । वित्तं विभव उपलक्षणा-द्वयोऽवस्थादेशकालजात्यादिग्रहः । तदनुसारेण तदानुरूप्येण कुर्व्वन्निति सम्बध्यते । विभवाद्यननुसारेण वेषं कुर्वतो जनोप-हसनीयतातुच्छत्वान्यायसम्भावनादयो दोषाः । अथवा व्यय-मायोचितं कुर्वन्नेव वेषं वित्तानुसारेण कुर्व्वन्नेवेत्यपरोऽर्थः । यो हि सत्यप्याये कार्पण्याद् व्ययं न करोति सत्यपि वित्ते कुचेलत्वादिधर्मा भवति । स लोकगर्हितो धर्म्मेऽप्यनधिका-रीति ॥ १३ ॥

तथा अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तः धियो बुद्धेर्गुणाः शुश्रूषादयः । ते त्वमी—

शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा ।

ऊहोऽपोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ॥ १ ॥

तत्र शुश्रूषा श्रोतुमिच्छा । श्रवणमाकर्णनम् । ग्रहणं शास्त्रार्थो-पादानम् । धारणमविस्मरणम् । ऊहो विज्ञातमर्थमवलम्ब्यान्येषु तथाविधेषु व्याप्त्या वितर्कणम् । अपोह उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धादर्थात् हिंसादिकात् प्रत्यपायसम्भावनया व्यावर्त्तनम् । अथवा ऊहः सामान्यज्ञानमपोहो विशेषज्ञानम् । अर्थविज्ञानमूहापोहयोगा-न्मोहसन्देहविपर्यासव्युदासेन ज्ञानम् । तत्त्वज्ञानमूहापोहविज्ञान-विशुद्धमिदमित्थमेवेति निश्चयः । शुश्रूषादिभिर्हि उपाहितप्रज्ञा-

प्रकर्षः पुमान् कदाचिदकल्याणमाप्नोति। एते च बुद्धिगुणा यथासम्भवं द्रष्टव्याः ॥ १४ ॥

तथा शृण्वानस्तात्छील्येन धर्ममभ्युदयनिःश्रेयसहेतुं शृण्वन् अन्वहं प्रतिदिनं धर्मश्रवणपरो हि [1]मनःखेदापनोदादिकमाप्नोति।

यदाह—

क्लान्तमपोज्झति खेदं तप्तं निर्वाति बुध्यते मूढम्।

स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥ १ ॥

प्रत्यहं धर्मश्रवणं चोत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तिसाधनत्वात्प्रधानमिति श्रवणमात्राद्बुद्धिगुणादस्य भेदः ॥ १५ ॥

तथा अजीर्णे अजरणे पूर्वभोजनस्य अथवा अजीर्णे परिपाकमनागते पूर्वभोजने नवं भोजनं त्यजतीत्येवंशीलः। अजीर्णभोजने हि सर्वरोगमूलस्याजीर्णस्य वृद्धिरेव कृता भवति।

यदाह—

अजीर्णप्रभवा रोगा इति।

अजीर्णं च लिङ्गतो ज्ञातव्यम्।

यदाह—

मलवातयोर्विगन्धो विड्भेदो गात्रगौरवमरुच्यम्।

अविशुद्धश्चोद्गारः षडजीर्णव्यक्तलिङ्गानि ॥ १ ॥ १६ ॥

तथा काले बुभुक्षासमये भोक्ता सात्म्यानुपजीवकः। भोक्तेति

---

(१) ग ङ मनःखेदापनोदनादिकं करोति।

साधौ हन् तेन लौल्यपरिहारेण यथाग्निबलं मितं भुञ्जीत। अतिरिक्तभोजनं हि वमनविरेचनमरणादिना न साधु भवति यो हि मितं भुङ्क्ते स बहु भुङ्क्ते। अक्षुधितेन ह्यमृतमपि भुक्तं भवति विषम्। तथा क्षुत्कालातिक्रमादन्नद्वेषो देहसादश्च भवति। 'विध्यातेऽग्नौ किं नामेन्धनं कुर्यादिति।

पानाहारादयो यस्याविरुद्धाः प्रकृतेरपि।
सुखित्वायावकल्पन्ते तत्सात्म्यमिति गीयते॥ १॥

एवं लक्षणात्सात्म्यात् आजन्म सात्म्येन भुक्तं विषमपि पथ्यं भवति। परमसात्म्यमपि पथ्यं सेवेत न पुनः सात्म्यप्राप्तमप्यपथ्यम्। सर्वं बलवतः पथ्यमिति मत्वा न कालकूटं खादेत्। सुशिक्षितोऽपि विषतन्त्रज्ञो म्रियत एव कदाचिद्विषात्॥ १७॥

तथा त्रिवर्गो धर्मार्थकामस्तत्र यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः। यतः सर्वप्रयोजनसिद्धिः सोऽर्थः। यत आभिमानिकरसानुविद्धा सर्वेन्द्रियप्रीतिः स कामः। ततोऽन्योऽन्यस्य परस्परं योऽप्रतिबन्धोऽनुपघातस्तेन त्रिवर्गमपि नत्वेकैकं साधयेत्।

यदाह—

यस्य त्रिवर्गशून्यानि दिनान्यायान्ति यान्ति च।
स लोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति॥ १॥

तत्र धर्मार्थयोरुपघातेन तादात्विकविषयसुखलुब्धो वनगज इव को नाम न भवत्यास्पदमापदाम्। न च तस्य धनं धर्मः शरीरं वा यस्य कामेऽत्यन्तासक्तिः। धर्मकामातिक्रमाद्धनमुपार्जितं परेऽनुभवन्ति स्वयं तु परं पापस्य भाजनं सिंह इव

सिन्धुरवधात् । अर्थकामातिक्रमेण च धर्मसेवा यतीनामेव धर्मो न गृहस्थानाम् । न च धर्मबाधयाऽर्थकामौ सेवेत । बीजभोजिनः कुटुम्बिन इव नास्त्यधार्मिकस्यायत्यां किमपि कल्याणम् । स खलु सुखी योऽमुत्र सुखाविरोधेन इहलोकसुखमनुभवति । एवमर्थबाधया धर्मकामौ सेवमानस्य ऋणाधिकत्वम् । कामबाधया धर्मार्थौ सेवमानस्य गार्हस्थ्याभावः स्यात् ।

एवं च तादात्विकमूलहरकदर्येषु धर्मार्थकामानामन्योऽन्यबाधा सुलभैव ।

तथाहि—

यः किमप्यसञ्चिन्त्योत्पन्नमर्थमपव्ययेति स तादात्विकः । यः पितृपैतामहमर्थमन्यायेन भक्षयति स मूलहरः । यो भृत्यात्मपीडाभ्यामर्थं सञ्चिनोति न तु क्वचिदपि व्ययते स कदर्यः । तत्र तादात्विकमूलहरयोरर्थभ्रंशेन धर्मकामयोर्विनाशान्नास्ति कल्याणं कदर्यस्य त्वर्थसंग्रहो राजदायादतस्कराणां निधिर्नतु धर्मकामयोर्हेतुरिति । अनेन च त्रिवर्गबाधा गृहस्थस्य कर्तुमनुचितेति प्रतिपादितम् । यदा तु दैववशाद्बाधा सम्भवति । तदोत्तरोत्तरबाधायां पूर्वस्य पूर्वस्य बाधा रक्षणीया ।

तथाहि—

कामबाधायां धर्मार्थयोर्बाधा रक्षणीया तयोः सतोः कामस्य सुकरोत्पादकत्वात् । कामार्थयोस्तु बाधायां धर्मो रक्षणीयः धर्ममूलत्वादर्थकामयोः ।

उक्तञ्च

धर्म्मेणैवावसीदेत कपालेनापि जीवतः ।

आढ्योऽस्मीत्यवगन्तव्यं धर्मवित्ता हि साधवः ॥ १ ॥ १८ ॥

तथा न विद्यते सततप्रवृत्तातिविशदैकाकारानुष्ठानतया तिथ्यादिदिनविभागो यस्य सोऽतिथिः ।

यथोक्तम्—

तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना ।

अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ॥ १ ॥

साधुः शिष्टाचाररतः सकललोकाऽवगीतः । दीनो दीङ्च् क्षय इति वचनात् क्षीणसकलधर्म्मार्थकामाराधनशक्तिः तेषु प्रतिपत्तिकृत् प्रतिपत्तिरुपचारोऽन्नपानादिरूपः । कथं यथावत् औचित्यानतिक्रमेण ।

यदाह—

औचित्यमेकमेकत्र गुणानां कोटिरेकतः ।

विषायते गुणग्राम औचित्यपरिवर्जितः ॥ १ ॥ १९ ॥

तथा अनभिनिविष्टोऽभिनिवेशरहितः । अभिनिवेशश्च नीतिपथमनागतस्यापि पराभिभवपरिणामेन कार्यस्यारम्भः । स च नीचानां भवति ।

यदाह—

दर्पः श्रमयति नीचान्निष्फलनयविगुणदुष्करारम्भैः ।

स्रोतोविलोमतरणव्यसनिभिरायास्यते मत्स्यैः ॥ १ ॥

अनभिनिविष्टत्वं च कादाचित्कं शाठ्यशीचानामपि सम्भवत्यत आह । सदेति ॥ २० ॥

तथा गुणेषु सौजन्यौदार्यदाक्षिण्यस्थैर्यप्रियपूर्वप्रथमाभिभाषणादिषु स्वपरयोरुपकारकारिष्वात्मधर्मेषु पक्षपाती । पक्षपातस्तु बहुमानतत्प्रशंसासाहाय्यकरणादिना अनुकूला प्रवृत्तिः । गुणपक्षपातिनो हि जीवा अवन्ध्यपुण्यबीजनिषेकेणेहामुत्र च गुणग्रामसम्पदमारोहन्ति ॥ २१ ॥

तथा प्रतिषिद्धो देशोऽदेशः प्रतिषिद्धः कालोऽकालः तयोरदेशाकालयोश्चर्या चरणं तां त्यजन् परिहरन् अदेशकालचारी हि चौरादिभ्योऽवश्यमुपद्रवमाप्नोति ॥ २२ ॥

तथा जानन् विदन् बलं शक्तिं स्वस्य परस्य वा द्रव्यक्षेत्रकालभावकृतं सामर्थ्यम् । अबलमपि तथैव बलाबलपरिज्ञाने हि सर्वः सफल आरम्भः अन्यथा तु विपर्ययः ।

यदाह—

स्थाने शमवतां शक्त्या व्यायामे वृद्धिरङ्गिनाम् ।
अयथाबलमारम्भो निदानं क्षयसम्पदः ॥ १ ॥ इति ॥ २३ ॥

तथा वृत्तमनाचारपरिहारः सम्यगाचारपरिपालनं च । तत्र तिष्ठन्तीति वृत्तस्थाः । ज्ञानं हेयोपादेयवस्तुविनिश्चयस्तेन वृद्धा महान्तः । वृत्तस्थाश्च ते ज्ञानवृद्धाश्च तेषां पूजकः । पूजा च सेवाञ्जल्यासनाभ्युत्थानादिलक्षणा । वृत्तस्थज्ञानवन्तो हि पूज्यमाना नियमात्कल्पतरव इव सदुपदेशादिफलैः फलन्ति ॥ २४ ॥

तथा पोष्या अवश्यभर्त्तव्या मातृपितृगृहिण्यपत्यादयस्तान् योगक्षेमकरणेन पोषयतीति पोषकः ॥ २५ ॥

तथा दीर्घकालभावित्वाद्दीर्घमर्थमनर्थं च पश्यति पर्यालोचयतीत्येवंशीलो दीर्घदर्शी ॥ २६ ॥

तथा वस्त्ववस्तुनोः कृत्याकृत्ययोः स्वपरयोर्विशेषमन्तरं जानाति निश्चिनोतीति विशेषज्ञः । अविशेषज्ञो हि पुरुषः पशोर्नातिरिच्यते । अथवा विशेषमात्मन एव गुणदोषाधिरोहलक्षणं जानातीति विशेषज्ञः ।

यदाह—

प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः ।

किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ॥ १ ॥ २७ ॥

तथा कृतं परोपकृतं जानाति न निह्नुते कृतज्ञः एवं हि तस्य कुशललाभो यदुपकारकारिणो बहु मन्यते कृतघ्नस्य तु निष्कृतिरेव नास्ति ।

यदाह—

कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिरिति ॥ २८ ॥

तथा लोकानां विशिष्टजनानां विनयादिगुणैर्वल्लभः प्रियः । को हि गुणवतः प्रति प्रीतो न भवति । यस्तु न लोकवल्लभः स न केवलमात्मानं स्वस्य धर्मानुष्ठानमपि परैर्दूषयन् परेषां बोधिलाभभ्रंशहेतुर्भवति ॥ २९ ॥

तथा लज्जा वैयात्याभावः सह लज्जया सलज्जः । लज्जावान् हि प्राणप्रहाणेऽपि न प्रतिज्ञातमपजहाति ।

यदाह—

लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्या-
मत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्त्तमानाः ।
तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति
सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १ ॥ ३० ॥

तथा सह दयया दुःखितजन्तुदुःखत्राणाभिलाषेण वर्त्तत इति सदयः । धर्मस्य दया मूलमिति ह्यामनन्ति । तदवश्यं दयां कुर्वीत ।

यदाह—

प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।
आत्मौपम्येन भूतानां दयां कुर्वीत मानव ॥ १ ॥ ३१ ॥

तथा सौम्योऽक्रूराकारः क्रूरो हि लोकस्योद्वेगकारणम् ॥३२॥

तथा परोपकृतौ परोपकारे कर्मठः कर्मशूरः कर्माणि घटते "तत्र घटते कर्मणष्ठः" ॥ ७ । १ । १३७ ॥ इति ठः परोपकारपरो हि पुमान् सर्वस्य नेत्रामृताञ्जनम् ॥ ३३ ॥

तथा अन्तरङ्गस्वासावरिषड्वर्गश्चान्तरङ्गारिषड्वर्गस्तस्य परिहारोऽनासेवनं तत्र परायणस्तत्परः । तत्रायुक्तितः प्रयुक्ताः कामक्रोधलोभमानमदहर्षाः शिष्टगृहस्थानामन्तरङ्गोऽरिषड्वर्गः । तत्र परपरिगृहीतास्वनूढासु वा स्त्रीषु दुरभिसन्धिः कामः । परस्यात्मनो वा अपायमविचार्य कोपकरणं क्रोधः । दानार्हेषु स्वधनाप्रदानं निष्कारणं परधनग्रहणं च लोभः । दुरभिनिवेशारोहो युक्तोक्ता-

ग्रहणं वा मानः। कुलबलैश्वर्यरूपविद्यादिभिरहङ्कारकरणं परप्रधर्षनिबन्धनं वा मदः। निर्निमित्तं परदुःखोत्पादनेन स्वस्य द्यूतपापर्द्ध्याद्यनर्थसंश्रयेण वा मनःप्रमोदो हर्षः। एतेषां च परिहार्यत्वमपायहेतुत्वात्।

यदाह—

दाण्डक्यो नाम भोजः कामाद्ब्राह्मणकन्यामभिमन्यमानः सबन्धुराष्ट्रो विननाश करालश्च वैदेहः १ क्रोधाज्जनमेजयो ब्राह्मणेषु विक्रान्तस्तालजङ्घश्च भृगुषु २ लोभादैलश्चातुर्वर्ण्यमभ्याहारयमाणः सौवीरश्चाजबिन्दुः ३ मानाद्रावणः परदारानप्रयच्छन् दुर्योधनो राज्याद्भ्रंशं च ४ मदाद्दम्भोद्भवो भूतावमानी हैहयश्चार्जुनः ५ हर्षाद्वातापिरगस्त्यमभ्यासादयन् वृष्णिसङ्घश्च द्वैपायन ६ मिति॥ ३४॥

तथा वशीकृतः स्वच्छन्दतां त्याजित इन्द्रियग्रामो हृषीकसमूहो येन स तथा। अत्यन्तासक्तिपरिहारेण स्पर्शनादीन्द्रियविकारनिरोधकः। इन्द्रियजयो हि पुरुषाणां परमसम्पदे भवति।

यदाह—

आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः।
तज्जयः सम्पदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम्॥ १॥
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत् स्वर्गनरकावुभौ।
निगृहीतविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च॥ २॥

सर्वथेन्द्रियनिरोधस्तु यतीनामेव धर्म्मः इह तु श्रावकधर्मोचित-गृहस्थस्वरूपमेवाधिकृतमित्येवमुक्तम् ॥ ३५ ॥

एवंविधगुणसमग्रो मनुष्यो गृहिधर्म्माय कल्पते अधिकृतो भवतीति ॥ ५६ ॥

इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशुश्रूषिते आचार्यश्रीहेमचन्द्र-विरचितेऽध्यात्मोपनिषन्नाम्नि सञ्जातपट्टबन्धे श्रीयोगशास्त्रे स्वोपज्ञं प्रथमप्रकाशविवरणम् ।

अर्हम्

द्वितीयः प्रकाशः ।

गृहिधर्म्माय कल्पत इत्युक्तं गृहिधर्म्मश्च श्रावकधर्म्मः स च सम्यक्त्वमूलानि द्वादशव्रतानि तान्येवाह—

सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणास्त्रयः ।
शिक्षापदानि चत्वारि व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥१॥

सम्यक्त्वं मूलं कारणं येषां तानि सम्यक्त्वमूलानि । अणूनि महाव्रतापेक्षया लघूनि व्रतानि अहिंसादीनि पञ्च एतानि मूलगुणाः । गुणास्त्रय उत्तरगुणरूपाः ते च गुणव्रतानि दिग्व्रतादीनि त्रीणि । शिक्षणं शिक्षा अभ्यासः शिक्षायै पदानि स्थानानि चत्वारि सामायिकादीनि प्रतिदिवसाभ्यसनीयानि तत एव गुणव्रतेभ्यो भेदः । गुणव्रतानि हि प्रायो यावज्जीविकानि । एवं द्वादशव्रतानि गृहमेधिनां श्रावकाणाम् ॥ १ ॥

सम्यक्त्वमूलानीत्युक्तं तत्र सम्यक्त्वं विभजति—

या देवे देवताबुद्धिर्गुरौ च गुरुतामतिः ।
धर्म्मे च धर्म्मधीः शुद्धा सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥ २ ॥

या देवे गुरौ धर्मे च वक्ष्यमाणलक्षणे देवत्वगुरुत्वधर्मत्वबुद्धिरयमेव देवो गुरुर्धर्म्म इति निश्चयपूर्वा रुचिः श्रद्धानमिति यावत् शुद्धा अज्ञानसंशयविपर्यासनिराकरणेन निर्म्मला सा सम्यक्त्वम् । यद्यपि

रुचिर्जिनोक्ततत्त्वेष्विति यतिश्रावकाणां साधारणं सम्यक्त्वलक्षण-मुक्तम्। तथापि गृहस्थानां देवगुरुधर्मेषु पूज्यत्वोपास्यत्वानुष्ठेयत्व-लक्षणोपयोगवशाद् देवगुरुधर्मतत्त्वप्रतिपत्तिलक्षणं सम्यक्त्वं पुन-रभिहितम्। ननु तत्त्वार्थरुचिलक्षणे सम्यक्त्वे देवगुरुधर्माणां क्व तत्त्वेऽन्तर्भावः। उच्यते देवा गुरवश्च जीवतत्त्वे धर्म्मः शुभास्रवे संवरे चान्तर्भवति। सम्यक्त्वं च त्रिधा औपशमिकं क्षायोपशमिकं क्षायिकं च। तत्रोपशमो भस्मच्छन्नाग्निवत् मिथ्यात्वमोहनीयस्यानन्तानु-बन्धिनां च क्रोधमानमायालोभानामनुदयावस्था। उपशमः प्रयोजनं प्रवर्त्तकमस्य औपशमिकं तच्चानादिमिथ्यादृष्टेः करणत्रय-पूर्वकमान्तर्मौहूर्त्तिकं चतुर्गतिगतस्यापि जन्तोर्भवतीत्युक्तप्रायम्। यद्वा उपशमश्रेण्यारूढस्य भवति।

यदाह—

'उवसामगसेढिगयस्स होइ उवसामियं तु सम्मत्तं
जो वा अकयतिपुंजो अ खवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥ १ ॥

क्षयो मिथ्यात्वमोहनीयस्यानन्तानुबन्धिनां च उदितानां देशतो निर्मूलनाशः अनुदितानां चोपशमः। क्षयेण युक्त उपशमः क्षयोपशमः स प्रयोजनमस्य क्षायोपशमिकं तच्च सत्कर्मवेदनाद्वे-दकमप्युच्यते। औपशमिकं तु सत्कर्मवेदनारहितमित्यौपशमिक-क्षायोपशमिकयोर्भेदः।

---

(१) उपशमकश्रेणिगतस्य भवति औपशमिकं तु सम्यक्त्वम्।
यो वाऽकृतत्रिपुञ्जश्च क्षपितमिथ्यो लभते सम्यक् ॥

यदाह—

[१]वेएइ संतकम्मं खओवसमिएसु नाणुभावं सो
उवसंतकसाओ उण वेएइ न संतकम्मं वि ।

एतस्य च स्थितिः षट्षष्टिः सागरोपमाणि साधिकानि ।

यदाह—

[२]दो वारे विजयाइसु गयस्स तिन्नच्चुए अहव ताइं ।
अइरेगं नरभवियं नाणाजीवाण सव्वद्धं ॥ १ ॥

क्षयो मिथ्यात्वमोहनीयस्यानन्तानुबन्धिनां च निर्मूलनाशः । क्षयः प्रयोजनमस्य क्षायिकं तच्च साद्यनन्तम् ।

अत्र चान्तरश्लोकाः—

मूलं बोधिद्रुमस्यैतत् द्वारं पुण्यपुरस्य च ।
पीठं निर्वाणहर्म्यस्य निधानं सर्वसम्पदाम् ॥ १ ॥
गुणानामेक आधारो रत्नानामिव सागरः ।
पात्रं चारित्रवित्तस्य सम्यक्त्वं श्लाघ्यते न कैः ॥ २ ॥
अवतिष्ठेत नाज्ञानं जन्तौ सम्यक्त्ववासिते ।
प्रचारस्तमसः कीदृक् भुवने भानुभासिते ॥ ३ ॥
तिर्यङ्नरकयोर्द्वारे दृढा सम्यक्त्वमर्गला ।
देवमानवनिर्वाणसुखद्वारैककुञ्चिका ॥ ४ ॥

---

(१) वेदयति सत्कर्म क्षायोपशमिकेषु नानुभावं सः ।
उपशान्तकषायः पुनर्वेदयति न सत्कर्मापि ॥

(२) द्वौ वारान् विजयादिषु गतस्य त्रीणि अच्युतेऽथवा तानि ।
अतिरेकं नरभविकं नानाजीवानां सर्वाद्धम् ॥

भवेद्वैमानिकोऽवश्यं जन्तुः सम्यक्त्ववासितः ।
यदि नोद्वान्तसम्यक्त्वो बद्धायुर्वापि नो पुरा ॥ ५ ॥
अन्तर्मुहूर्त्तमपि यः समुपास्य जन्तुः
सम्यक्त्वरत्नममलं विजहाति सद्यः ।
बम्भ्रम्यते भवपथे सुचिरं न सोऽपि
तद्बिभ्रतश्चिरतरं किमुदीरयामः ॥ ६ ॥ इति ।

विपक्षज्ञाने सति विवक्षितं सुज्ञानं भवतीति सम्यक्त्वविपक्षं मिथ्यात्वमाह—

अदेवे देवबुद्धिर्या गुरुधीरगुरौ च या ।
अधर्मे धर्मबुद्धिश्च मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥ ३ ॥

अदेवोऽगुरुरधर्मश्च वक्ष्यमाणलक्षणस्तत्र देवत्वगुरुत्वधर्मत्वप्रतिपत्तिलक्षणं मिथ्यात्वं तस्य लक्षणं तद्विपर्ययादिति तस्य सम्यक्त्वस्य विपर्ययः तस्माद्धेतोः सम्यक्त्वविपर्ययरूपत्वादित्यर्थः तथा च इदमपि संगृहीतं देवे अदेवत्वस्य गुरावगुरुत्वस्य धर्मे अधर्मत्वस्य प्रतिपत्तिरिति ।

मिथ्यात्वं च पञ्चधा आभिग्रहिकमनाभिग्रहिकमाभिनिवेशिकं सांशयिकमनाभोगिकं च ।

तत्राभिग्रहिकं पाखण्डिनां स्वस्वशास्त्रनियन्त्रितविवेकालोकानां परपक्षप्रतिक्षेपदक्षाणां भवति ॥ १ ॥

अनाभिग्रहिकं तु प्राकृतलोकानां सर्वे देवा वन्दनीया न निन्दनीया एवं सर्वे गुरवः सर्वे धर्मा इति ॥ २ ॥

आभिनिवेशिकं जानतोऽपि यथास्थितं वस्तु दुरभिनिवेश-लेशविप्लावितधियो जमालेरिव भवति ॥ ३ ॥

सांशयिकं देवगुरुधर्मेष्वयमयं वेति संशयानस्य भवति ॥ ४ ॥

अनाभोगिकं विचारशून्यस्यैकेन्द्रियादेर्वा विशेषविज्ञान-विकलस्य भवति ॥ ५ ॥

यदाह—

[1]आभिग्गहियं [2]अणभिग्गहं च तह अभिणिवेसियं चेव ।
संसइयमणाभोगं मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥ १ ॥

अत्रान्तरश्लोकाः—

मिथ्यात्वं परमो रोगो मिथ्यात्वं परमं तमः ।
मिथ्यात्वं परमः शत्रुर्मिथ्यात्वं परमं विषम् ॥ १ ॥

जन्मन्येकत्र दुःखाय रोगो ध्वान्तं रिपुर्विषम् ।
अपि जन्मसहस्रेषु मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥ २ ॥

मिथ्यात्वेनालीढचित्ता नितान्तं
तत्त्वातत्त्वं जानते नैव जीवाः ।
किं जात्यन्धाः कुत्रचिद्वस्तुजाते
रम्यारम्यव्यक्तिमासादयेयुः ॥ ३ ॥

---

(१) आभिग्रहिकमनभिग्रहं च तथा आभिनिवेशिकं चेव ।
सांशयिकमनाभोगं मिथ्यात्वं पञ्चधा भवति ॥

(२) क अणभिग्गहियं ।

देवादेवगुर्वगुरुधर्माधर्मेषु लक्षयितव्येषु देवलक्षणमाह—

सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः ।

यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥ ४ ॥

देवस्य देवत्वे चतुरोऽतिशयानाचक्षते विचक्षणाः ।

तद्यथा—

ज्ञानातिशयः१ अपायापगमातिशयः २ पूजातिशयः ३ वागतिशयश्च४ तत्र सर्वज्ञ इत्यनेन सकलजीवाजीवादितत्त्वज्ञतया ज्ञानातिशयमाह । नतु यथाहुर्विशृङ्खलवादिनः परे ।

सर्वं पश्यतु वा मा वा तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु ।

कीटसंख्यापरिज्ञानं तस्य नः क्वोपयुज्यते ॥ १ ॥

दूरं पश्यतु वा मा वा तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु ।

प्रमाणं दूरदर्शी चेदेतान् गृध्रानुपास्महे ॥ २ ॥ इति ॥

नहि विवक्षितस्यैकस्यापीष्टस्यार्थस्य ज्ञानमशेषार्थज्ञानमन्तरेण भवति । सर्वे हि भावा भावान्तरैः साधारणासाधारणरूपा [1]इत्यशेषज्ञानमन्तरेण सा लक्षणवैलक्षण्याभ्यां नैकोऽपि ज्ञातो भवति ।

यदाहुः—

एको भावः सर्वथा येन दृष्टः

सर्वे भावास्तत्त्वतस्तेन दृष्टाः ।

---

(१) क ख इत्यशेषज्ञतामन्तरेण ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः

एको भावस्तत्त्वतस्तेन दृष्टः ॥ १ ॥

जितरागादिदोष इत्यनेनापायापगमातिशयमाह तत्रेदं सर्वजनप्रतीतम्। यथा सन्ति रागद्वेषादयः। ते च दोषास्तैरात्मनो दूषणात्। ते च जिताः प्रतिपक्षसेवनादिभिर्भगवतेति जितरागादिदोष इत्युक्तम्। सदा रागादिरहित एव कश्चित्पुरुषविशेषोऽस्तीति तु वार्त्तामात्रम्। अजितरागादेश्चास्मदादिवन्न देवत्वमिति। त्रैलोक्यपूजित इत्यनेन पूजातिशयमाह। कतिपयप्रतारितमुग्धबुद्धिपूजायां हि न देवत्वं स्यात्। यदा तु चलितासनैः सुरासुरैर्नानादेशभाषाव्यवहारविसंस्थुलैर्मनुष्यैः परस्परनिरुद्धवैरैः सख्यमुपागतैस्तिर्यग्भिश्च समवसरणभूमिमभिपतद्भिरहमहमिकया सेवाञ्जलिपूजागुणस्तोत्रधर्मदेशनामृतरसास्वादादिभिः पूज्यते भगवान् तदा देवत्वमिति। यथास्थितार्थवादीत्यनेन वागतिशयः यथास्थितं सद्भूतमर्थं वदतीत्येवंशीलो यथास्थितार्थवादी।

यदाचक्ष्महि स्तुतौ—

अपक्षपातेन परीक्षमाणा द्वयं द्वयस्याप्रतिमं प्रतीमः।

यथास्थितार्थप्रथनं तवैतदस्थाननिर्बन्धरसं परेषाम् ॥ १ ॥

यथा वा

क्षिप्येत वाऽन्यैः सदृशीक्रियेत वा तवांघ्रिपीठे लुठनं सुरेशितुः।

इदं यथावस्थितवस्तुदेशनं परैः कथङ्कारमपाकरिष्यते ॥ २ ॥

देव इति लक्ष्यपदं दीव्यते स्तूयते इति देवः स च सामर्थ्यादर्हन् परमेश्वरो मान्यः ॥ ४ ॥

चतुरतिशयवतो देवस्य ध्यानोपासनशरणगमनशासनप्रतिपत्तीः साधिक्षेपमुपदिशति—

ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयमयं शरणमिष्यताम् ।
अस्यैव प्रतिपत्तव्यं शासनं चेतनास्ति चेत् ॥ ५ ॥

अयं देवो ध्यातव्यः पिण्डस्थपदस्थरूपस्थरूपातीतरूपतया श्रेणिकेनेव । श्रेणिको हि वर्णप्रमाणसंस्थानसंहननचतुस्त्रिंशदतिशयादियोगिनं भगवन्तं श्रीमहावीरमनुध्यातवान् । तदनुभावाच्च तद्वर्णप्रमाणसंस्थानसंहननातिशययुक्तः पद्मनाभस्तीर्थंकरो भविष्यति ।

यदाचख्युर्हि—

[1]तह तम्मएण मणसा वीरजिणो झाइयो तए पुव्विं ।
जह तारिसो च्चिय तुमं अहेसि हो जोगमाहप्पं ॥ १ ॥

आगमश्च—

[2]जस्सीलसमायारो अरिहा तित्थंकरो महावीरो ।
तस्सीलसमायारो होहि हु अरिहा महापउमो ॥ २ ॥

उपास्यः सेवाञ्जलिसंबन्धादिना अयमेव देवः दुष्कृतगर्हासुकृतानुमोदनापूर्वकमयमेव देवो भवभयार्त्तिभेदी शरणमिष्यताम् । अस्यैवोक्तलक्षणस्य देवस्य शासनमाज्ञा प्रतिपत्तव्यं स्वीकरणीयम् ।

---

(१) तथा तन्मयेन मनसा वीरजिनो ध्यातस्त्वया पूर्वम् ।
यथा तादृश एव त्वमासीः हो योगमाहात्म्यम् ॥

(२) यच्छीलसमाचारो अर्हन् तीर्थंकरो महावीरः ।
तच्छीलसमाचारो भविष्यति खलु अर्हन् महापद्मः ॥

शासनान्तराणि हि निरतिशयपुरुषप्रणीतत्वकाणि न प्रतिपत्ति-योग्यानि । चेतनाश्चेत् चेदित्यधिक्षेपः चेतनावत एव प्रत्युपदेशस्य सफलत्वात् । अचेतनं तु प्रति विफल उपदेशप्रयासः ।

यदाह—

अरण्यरुदितं कृतं शवशरीरमुद्वर्त्तितं
स्वपुच्छमवनामितं बधिरकर्णजापकृतः ।
स्थले कमलरोपणं सुचिरमूषरे वर्षणं
तदन्धमुखमण्डनं यदबुधे जने भाषितम् ॥ १ ॥ ५ ॥

अदेवलक्षणमाह—

ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादिरागाद्यङ्ककलङ्किताः ।
निग्रहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥ ६ ॥

स्त्री कामिनी शस्त्रं शूलादि अक्षसूत्रं जपमाला ताश्चादौ येषां नाट्याट्टहासादीनां ते स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादयः राग आदिर्येषां ते रागादयः आदिशब्दाद् द्वेषमोहपरिग्रहः रागादीनामङ्काश्चिह्नानि स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादयश्च ते रागाद्यङ्काश्च तैः कलङ्किता दूषितास्तत्र स्त्री रागचिह्नं शस्त्रं द्वेषचिह्नं अक्षसूत्रं मोहचिह्नम् । वीतरागो हि नाङ्गनासङ्गभाग्भवति । वीतद्वेषो वा कथं शस्त्रं बिभृयात् । गतमोहो वा कथं विस्मृतिचिह्नं जपमालां परिगृह्णीयात् । रागद्वेषमोहैः सर्वदोषाः संगृहीतास्तन्मूलत्वात्सर्वदोषाणाम् । निग्रहो वधबन्धादिः अनुग्रहो वरप्रदानादिः तौ परौ प्रकृष्टौ येषां ते तथा । निग्रहानु-ग्रहावपि रागद्वेषयोश्चिह्ने । य एवंविधास्ते देवा न भवन्ति मुक्तये

इति मुक्तिनिमित्तम्। देवत्वमात्रं तु क्रीडनादिकारिणां प्रेत-पिशाचादीनामिव न वार्यते ॥ ६ ॥

मुक्तिनिमित्तत्वाभावमेव व्यनक्ति—

नाट्याट्टहाससङ्गीताद्युपप्लवविसंस्थुलाः।
लम्भयेयुः पदं शान्तं प्रपन्नान् प्राणिनः कथम् ॥७॥

इह सकलसांसारिकोपप्लवरहितं शान्तं पदं मुक्तिकैवल्यादि-शब्दाभिधेयमस्तीत्यत्र नास्ति विप्रतिपत्तिः। तस्मादिदं शान्तं पदं नाट्याट्टहाससङ्गीतादिविसंस्थुलाः स्वयमुपहतवृत्तयः कथमाश्रित-जनान् प्रापयेयुः। न ह्येरण्डतरुः कल्पतरुलीलामुद्वहति। ततश्च रागद्वेषमोहदोषविवर्ज्जितो जिन एको देवो मुक्तये नेतरे दोष-दूषिताः।

अत्रान्तरश्लोकाः—

न सर्व्वज्ञा न नीरागाः शङ्करब्रह्मविष्णवः।
प्राकृतेभ्यो मनुष्येभ्योऽप्यसमञ्जसवृत्तितः ॥ १ ॥
स्त्रीसङ्गः काममाचष्टे द्वेषं चायुधसंग्रहः।
व्यामोहं चाक्षसूत्रादिरशौचं च कमण्डलुः ॥ २ ॥
गौरी रुद्रस्य सावित्री ब्रह्मणः श्रीर्मुरद्विषः।
शचीन्द्रस्य रवे रन्नादेवी दक्षात्मजा विधोः ॥ ३ ॥
तारा बृहस्पतेः स्वाहा वह्नेश्चेतोभुवो रतिः।
धूमोर्णा श्राद्धदेवस्य दारा एवं दिवौकसाम् ॥ ४ ॥

सर्वेषां शस्त्रसम्बन्ध: सर्वेषां मोहजृम्भितम् ।
तदेवं देवसन्दोहो न देवपदवीं स्पृशेत् ॥ ५ ॥

बुद्धस्यापि न देवत्वं मोहाच्छून्याभिधायिन: ।
प्रमाणसिद्धे शून्यत्वे शून्यवादकथा वृथा ॥ ६ ॥

प्रमाणस्यैव सत्त्वेन न प्रमाणविवर्जिता ।
शून्यसिद्धि: परस्यापि न स्वपक्षस्थिति: कथम् ॥ ७ ॥

सर्वथा सर्वभावेषु क्षणिकत्वे प्रतिश्रुते ।
फलेन सह सम्बन्ध: साधकस्य कथं भवेत् ॥ ८ ॥

वधस्य वधको हेतु: कथं क्षणिकवादिन: ।
स्मृतिश्च [1]प्रत्यभिज्ञा च व्यवहारकरी कथम् ॥ ९ ॥

निपत्य ददतो व्याघ्रा: स्वकायं कृमिसङ्कुलम् ।
देयादेयविमूढस्य दया बुद्धस्य कीदृशी ॥ १० ॥

स्वजन्मकाल एवात्तजनन्युदरदारिण: ।
मांसोपदेशदातुश्च कथं शौद्धोदनेर्दया ॥ ११ ॥

यो ज्ञानं प्रकृतेर्धर्मं भाषते स्म निरर्थकम् ।
निर्गुणो निष्क्रियो मूढ: स देव: कपिल: कथम् ॥ १२ ॥

आर्याविनायकस्कन्दसमीरणपुरस्सरा: ।
निगद्यन्ते कथं देवा: सर्वदोषनिकेतनम् ॥ १३ ॥

या पशुर्गूथमश्नाति स्वपुत्रं च वृषस्यति ।
शृङ्गादिभिर्घ्नती जन्तून् सा वन्द्यास्तु कथं नु गौ: ॥ १४ ॥

(१) क प्रत्यभिज्ञातव्यवहारकरी कथम् ।

पय:प्रदानसामर्थ्याद्वन्द्या धेनुर्महिषी न किम् ।
विशेषो दृश्यते नास्यां महिषीतो मनागपि ॥ १५ ॥
स्थानं तीर्थर्षिदेवानां सर्वेषामपि गौर्यदि ।
विक्रीयते दुह्यते च हन्यते च कथं तत: ॥ १६ ॥
मुसलोदूखले चुल्ली देहली पिप्पली जलम् ।
निम्बोऽर्कश्चापि यै: प्रोक्ता देवास्तै: कोऽत्र वर्जिता: ॥१७॥

वीतरागस्तोत्रेऽप्युक्तमस्माभि: ।

कृतार्था जठरोपस्थदु:स्थितैरपि दैवतै: ।
भवादृशान्निह्नुवते हहा देवास्तिका: परे ॥ १८ ॥ ७ ॥

गुरुलक्षणमाह—

महाव्रतधरा धीरा भैक्षमात्रोपजीविन: ।
सामायिकस्था धर्मोपदेशका गुरवो मता: ॥ ८ ॥

महाव्रतानि अहिंसादीनि तानि धरन्तीति महाव्रतधरा: । महाव्रतधारित्व एवायं हेतु: धीरा इति धैर्यं ह्यापत्स्वप्यवैक्लव्यं तद्योगाद्धि अखण्डितमहाव्रतधरा भवन्ति । मूलगुणधारित्वमुक्त्वा उत्तरगुणधारित्वमाह । भैक्षमात्रोपजीविन इति भिक्षाणां समूहो भैक्षं अन्नपानधर्मोपकरणरूपं तन्मात्रमेवोपजीवन्ति लोकान्न पुनर्धनधान्यहिरण्यग्रामनगरादि । मूलगुणोत्तरगुणधारणकारणभूतगुणवत्त्वमाह । सामायिकस्था इति समो रागद्वेषविकल आत्मा समस्य आयो विशिष्टज्ञानादिगुणलाभ: । समाय: स एव सामायिकं

विनयादित्वादिकण् तत्र तिष्ठन्तीति सामायिकस्थाः । सामायिकस्थो हि मूलगुणोत्तरगुणभेदभिन्नं चारित्रं पालयितुं क्षमः । एतद्यतिमात्रसाधारणलक्षणम् । गुरोस्तु असाधारणलक्षणं धर्मोपदेशका इति धर्मं संवरनिर्जराकृपं यतिश्रावकसम्बन्धिभेदभिन्नं वा उपदिशन्तीति धर्मोपदेशकाः ।

यदुक्तमस्माभिरभिधानचिन्तामणौ—

गुरुर्धर्मोपदेशक इति गृणन्ति सद्भूतं शास्त्रार्थमिति गुरवः ॥ ८ ॥

अगुरुलक्षणमाह—

सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजिनः सपरिग्रहाः ।
अब्रह्मचारिणो मिथ्योपदेशा गुरवो न तु ॥ ९ ॥

सर्वमुपदेश्यसम्बन्धिस्त्रीधनधान्यहिरण्यक्षेत्रवास्तुचतुष्पदाद्यभिलषन्तीत्येवंशीलाः सर्वाभिलाषिणः । तथा सर्वं मद्यमधुमांसानन्तकायादि भुञ्जत इत्येवंशीलाः सर्वभोजिनः । सह परिग्रहेण पुत्रकलत्रादिना वर्त्तन्ते सपरिग्रहाः । अत एवाब्रह्मचारिणः अब्रह्मणो महादोषतां कथयितुमब्रह्मचारिण इति पृथगुपन्यासः । अगुरुत्वे असाधारणं कारणमाह । मिथ्योपदेशा इति । मिथ्या वितथ आप्तोपज्ञोपदेशरहितत्वादुपदेशो धर्मदेशनं येषां ते तथा । न तु नैव एवंविधा गुरव इति । ननु धर्मोपदेशदायित्वं चेदस्ति तदास्तु गुरुत्वं किं निष्परिग्रहित्वादिगुणगवेषणेन ॥ ९ ॥

इत्याह—

परिग्रहारम्भमग्नास्तारयेयुः कथं परान्।
स्वयं दरिद्रो न परमीश्वरीकर्त्तुमीश्वरः॥ १०॥

परिग्रहस्त्यादिरारम्भो जन्तुहिंसानिबन्धनं सर्वाभिलाषित्वसर्वभोजित्वादिः। ताभ्यां मग्ना भवाब्धौ ब्रुडिताः कथं परानुपदेश्यान् भवाम्भोधेस्तारयेयुस्तारणसमर्थाः स्युः। साधकं दृष्टान्तमाह स्वयमित्यादि स्पष्टम्॥ १०॥

धर्म्मलक्षणमाह—

दुर्गतिप्रपतत्प्राणिधारणाद्धर्म उच्यते।
संयमादिर्दशविधः सर्व्वज्ञोक्तो विमुक्तये॥ ११॥

दुर्गतौ नरकतिर्यग्लक्षणायां प्रपतन्तो ये प्राणिनस्तेषां धारणाद्धेतोर्धर्म उच्यते। धर्मशब्दार्थोऽयं इदमेव च लक्षणं धर्म्मस्य। धत्ते वा नरसुरमोक्षस्थानेषु जन्तूनिति निरुक्ताद्धर्म्मः।

यदाह—

दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून् यस्माद्धारयते ततः।
धत्ते चैतान् शुभे स्थाने तस्माद्धर्म्म इति स्मृतः॥ १॥

स तु वक्ष्यमाणैः संयमादिभिर्भेदैर्दशधा। सर्वज्ञोक्तत्वाद्विमुक्तये भवति। देवतान्तरप्रणीतस्त्वसर्वज्ञवक्तृकत्वान्न प्रमाणम्। ननु सर्वज्ञोक्तत्वाभावेऽप्यपौरुषेयवचनोपज्ञस्य धर्मस्य प्रामाणिकत्वमस्तु।

यदाह—

चोदना हि भूतं भवन्तं भविष्यन्तं सूक्ष्मं स्थूलं व्यवहितं विप्रकृष्टमेवं जातीयकमर्थमवगमयितुं शक्नोति नान्यत्किञ्चनेन्द्रिय-मिति। चोदना च अपौरुषेयत्वेन पुरुषगतानां दोषाणामप्रवेशात् प्रमाणमेव।

यदाह—

शब्दे दोषोद्भवस्तावद्वक्त्रधीन इति स्थितम्।
तदभावः क्वचित्तावद्गुणवद्वक्तृकत्वतः॥ १॥
तद्गुणैरपकृष्टानां शब्दे संक्रान्त्यसम्भवात्।
यद्वा वक्तुरभावेन न स्युर्दोषा निराश्रयाः॥ २॥

किञ्च—

दोषाः सन्ति न सन्तीति पौरुषेयेषु युज्यते।
वेदे कर्त्तुरभावाच्च दोषाशङ्कैव नास्ति नः॥ ३॥११॥

इत्याह—

अपौरुषेयं वचनमसम्भवि भवेद्यदि।
न प्रमाणं भवेद्वाचां ह्याप्ताधीना प्रमाणता॥ १२॥

पुरुषेण कृतं पौरुषेयं तत्प्रतिषेधादपौरुषेयम्। उच्यते स्थान-करणाभिघातपूर्वकं पुरुषेण प्रतिपाद्यत इति वचनम्। तदिदं परस्परविरुद्धम्। अपौरुषेयं वचनं चेति। तदेवाह। असम्भवि न ह्यस्ति सम्भवो वचनस्य त्रसरेणोरिवाकाशे। न चामूर्त्तस्य

सतोऽप्यदर्शनमिति वक्तुं युक्तं प्रमाणाभावात्। अभिव्यञ्जकवशाच्छब्दश्रवणमेव प्रमाणमिति चेत् न। तस्य जन्यत्वेऽप्युपपत्तेः। अभिव्यङ्ग्यत्वे प्रत्युत दोषसम्भवः। एकशब्दाभिव्यक्त्यर्थं स्थानकरणाभिघाते शब्दान्तराणामपि तद्देशानामभिव्यक्तिप्रसङ्गः। न च प्रतिनियतव्यञ्जकव्यङ्ग्यता शब्दानां भवति व्यङ्ग्यान्तरेषु तददर्शनात्।

तथाच—

गृहे दधिघटीं द्रष्टुमाहितो गृहमेधिना।
अपूपानपि तद्देश्यान् प्रकाशयति दीपकः॥ १॥

तदेवं वचनस्यापौरुषेयता न सम्भवति। अथाप्यप्रामाणिकदेवाकबलादाकाशादिवच्छब्दस्यापौरुषेयता यदि भवेत् तथापि प्रामाण्यं न सम्भवति। हि यस्मादाप्तवक्तृकत्वेन वाचां प्रामाण्यं नान्यथा।

यतः—

शब्दे गुणोद्भवस्तावद्वक्त्रधीन इति स्थितम्।
तदभावः क्वचित्तावद्दोषवद्वक्तृकत्वतः॥ १॥
तद्दोषैरपकृष्टानां शब्दे संक्रान्त्यसम्भवात्।
यद्वा वक्तुरभावेन गुणा न स्युर्निराश्रयाः॥ २॥

किञ्च—

गुणाः सन्ति न सन्तीति पौरुषेयेषु युज्यते।
वेदे कर्त्तुरभावाच्च गुणाशङ्केव नास्ति नः॥ ३॥ १२॥

एवं तावदपौरुषेयवचनाभिहितस्यासम्भवादिना
अभावमभिधायासर्वज्ञपुरुषवक्तृकस्य
धर्म्मस्याप्रामाणिकत्वमाह—

मिथ्यादृष्टिभिराम्नातो हिंसाद्यैः कलुषीकृतः ।
स धर्म्म इति वित्तोऽपि भवभ्रमणकारणम् ॥१३॥

मिथ्यादृष्टिभिर्हरिहरहिरण्यगर्भकपिलबुद्धादिभिराम्नात आप्तो-पज्ञतया प्रतिपादितः । यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धाद्यो मिथ्यादृष्टि-भिराम्नातः स धर्मत्वेन मुग्धबुद्धीनां प्रसिद्धोऽपि भवभ्रमण-कारणमधर्म एवेत्यर्थः । कुत इत्याह । हिंसाद्यैः कलुषीकृत इति । मिथ्यादृष्टिप्रणीता ह्यागमा हिंसादिदोषदूषिताः ॥ १३ ॥

इदानीमदेवागुर्व्वधर्म्माणां साक्षेपं प्रतिक्षेपमाह—

सरागोऽपि हि देवश्चेद् गुरुरब्रह्मचार्यपि ।
कृपाहीनोऽपि धर्म्मः स्यात्कष्टं नष्टं हहा जगत् ॥१४॥

रागग्रहणमुपलक्षणं द्वेषमोहयोः । अब्रह्मचारित्वमुपलक्षणं प्राणा-तिपातादीनाम् । कृपाहीनत्वमुपलक्षणं मूलोत्तरगुणहीनत्वस्य । चेच्छब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । आक्षेपं प्रकटयति । कष्टमिति खेदे नष्टं जगत् देवगुरुधर्मशून्यत्वेन विनष्टं दुर्गतिगमनात् । हहा निपातः खेदातिशयसूचकः ।

यदाह—

'रागी देवो दोसी देवो मामि सुन्नंपि देवो
मज्जे धम्मो मंसे धम्मो जीवहिंसाइ धम्मो ।
रत्ता मत्ता कन्तासत्ता जे गुरू तेवि पुज्जा
हाहा कट्ठं नट्ठो लोओ अट्टमट्टं कुणंतो ॥ १ ॥

तदेवमदेवागुर्वधर्मपरिहारेण देवगुरुधर्मप्रतिपत्तिलक्षणं सम्यक्त्वं सुव्यवस्थितम् । तच्च शुभात्मपरिणामरूपमस्मदादीनामप्रत्यक्षं केवलं लिङ्गैर्लक्ष्यते ॥ १४ ॥

तान्येवाह—

शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यलक्षणैः ।
लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक् सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते ॥१५॥

पञ्चभिर्लक्षणैर्लिङ्गैः परस्थं परोक्षमपि सम्यक्त्वं सम्यगुपलक्ष्यते । लिङ्गानि तु शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यस्वरूपाणि । शमः प्रशमः क्रूराणामनन्तानुबन्धिनां कषायाणामनुदयः । स च प्रकृत्या वा कषायपरिणतेः कटुफलावलोकनाद्वा भवति ।

---

(१) रागी देवो दोषी देवो शून्योऽपि देवः
मद्ये धर्मो मांसे धर्मः जीवहिंसायां धर्मः ।
रक्ता मत्ताः कान्तासक्ता ये गुरवः तेऽपि पूज्याः
हाहा कष्टं नष्टो लोको अट्टमट्टं कुर्वन् ॥

यदाह—

'पइईए कम्माणं नाऊणं वा विवागमसुहंति।

अवरद्धेवि न कुप्पइ उवसमओ सव्वकालंपि ॥ १ ॥

अन्ये तु क्रोधकण्डूविषयतृष्णोपशमः शम इत्याहुः अधिगत सम्यग्दर्शनो हि साधूपासनावान् कथं क्रोधकण्डा विषयतृष्णाया च तरलीक्रियेत। ननु क्रोधकण्डूविषयतृष्णोपशमश्चेच्छमस्तर्हि कृष्णश्रेणिकादीनां सापराधे निरपराधेऽपि च परे क्रोधवतां विषयतृष्णातरलितमनसां च कथं ²शमः। तदभावे च सम्यक्त्वं न गम्येत। नैवम्। लिङ्गिनि सम्यक्त्वे सति लिङ्गैरवश्यभाव्यमिति नायं नियमः। दृश्यते हि धूमरहितोऽप्ययस्कारगृहेषु वह्निः भस्माच्छन्नस्य वा वह्नेर्न धूमलेशोपीति अयं तु नियमः सुपरीक्षिते लिङ्गे सति लिङ्गी भवत्येव।

यदाह—

लिङ्गे लिङ्गी भवत्येव लिङ्गिन्येवेतरत्पुनः।

नियमस्य विपर्यासे सम्बन्धो लिङ्गलिङ्गिनोः ॥ १ ॥

सञ्ज्वलनकषायोदयाद्वा कृष्णादीनां क्रोधकण्डूविषयतृष्णे सञ्ज्वलना अपि केचन कषायास्तीव्रतया अनन्तानुबन्धिसदृश-विपाकवन्त इति सर्वमवदातम्। संवेगो मोक्षाभिलाषः। सम्यग्-

---

(१) प्रकृत्याः कर्मणां ज्ञात्वा वा विपाकमशुभमिति।

अपराधेऽपि न कुप्यति उपशमतः सर्वकालमपि ॥

(२) क ख प्रशमः।

दृष्टिर्हि नरेन्द्रसुरेन्द्राणां विषयसुखानि दुःखानुषङ्गाद्दुःखतया मन्यमानो मोक्षसुखमेव सुखत्वेन मन्यते अभिलषति च।

यदाह—

'नरविबुहेसरसोक्खं[2] दुक्खं चिय भावओ अ मन्नंती।
संवेगओ न मोक्खं मोत्तूणं किंचि पच्छेइ॥ १॥

निर्वेदो भववैराग्यम्। सम्यग्दर्शनी हि दुःखदौर्गत्यगहने भव-कारागारे कर्मदण्डपाशिकैस्तथातथाकदर्थ्यमानः प्रतिकर्त्तुमक्षमो ममत्वरहितश्च दुःखेन निर्विण्णो भवति।

यदाह—

[3]नारयतिरियनरामरभवेसु निव्वेयओ वसइ दुक्खं।
अकयपरलोयमग्गो ममत्तविसवे[4]गरहिओ य॥ १॥

अन्ये तु संवेगनिर्वेदयोरर्थविपर्ययमाहुः संवेगो भवविरागः निर्वेदो मोक्षाभिलाष इति। अनुकम्पा दुःखितेषु अपक्षपातेन दुःखप्रहाणेच्छा। पक्षपातेन तु करुणा स्वपुत्रादौ व्याघ्रादीनामप्यस्त्येव। सा चानुकम्पा द्रव्यतो भावतश्च भवति। द्रव्यतः सत्यां शक्तौ दुःखप्रतीकारेण। भावत आर्द्रहृदयत्वेन।

---

(१) नरविबुधेश्वरसौख्यं दुःखमेव भावतश्च मन्यमानः।
संवेगतो न मोक्षं मुक्त्वा किञ्चित् प्रेच्छते॥

(२) च ठ -दुक्खं।

(३) नारकतिर्यङ्नरामरभवेषु निर्वेदतः वसति दुःखम्।
अकृतपरलोकमार्गो ममत्वविषवेगरहितश्च॥

(४) ख ग घ ङ -अर-।

यदाह—

'दट्ठूण पाणिनिवहं भीमे भवसायरम्मि दुक्खत्तं ।

अविसेसओणुकंपं [2]दुविहावि सामत्थओ कुणइ ॥ १ ॥

अस्तीति मतिरस्येत्यास्तिकस्तस्य भावः कर्म्म वा आस्तिक्यम् । तत्त्वान्तरश्रुतेऽपि जिनोक्ततत्त्वविषये निराकाङ्क्षा प्रतिपत्तिः । आस्तिक्येन हि जीवधर्मतया अप्रत्यक्षं सम्यक्त्वं लक्ष्यते । तद्वान् हि आस्तिक इत्युच्यते ।

यदाह—

[3]मन्नइ तमेव सच्चं नीसंकं जं जिणेहिं पन्नत्तं ।

सुहपरिणामो सम्मं कंखाइविसुत्तिआरहिओ ॥ १ ॥

अन्ये तु शमादीनि लिङ्गान्यन्यथा व्याचक्षते सुपरीक्षित-प्रवक्तृप्रवाच्यप्रवचनतत्त्वाभिनिवेशान्मिथ्याभिनिवेशोपशमः शमः । स सम्यग्दर्शनस्य लक्षणम् । यो ह्यतत्त्वं विहायात्मना तत्त्वं प्रतिपन्नः स लक्ष्यते सम्यग्दर्शनवानिति । संवेगो भयं जिनप्रवचनानुसारिणो हि नरकेषु शरीरं मानसं च शीतोष्णादिजनितं च संक्लिष्टासुरो-दीरितं च परस्परोदीरितं च तिर्य्यक्षु भारारोपणाद्यनेकविधं मनुजेषु दारिद्र्यदौर्भाग्यादि च दुःखमवलोकयतस्तद्भीततया तत्प्रशमोपाय-भूतं धर्म्ममनुतिष्ठतो लक्ष्यते विद्यतेऽस्य सम्यग्दर्शनमिति । निर्वेदो

---

(१) दृष्ट्वा प्राणिनिवहं भीमे भवसागरे दुःखार्त्तम् ।
अविशेषतोऽनुकम्पां द्विविधामपि सामर्थ्यतः करोति ॥

(२) ख ग च ठ दुहावि ।

(३) मन्यते तदेव सत्यं निःशङ्कं यज्जिनैः प्रज्ञापितम् ।
शुभपरिणामः सम्यक् काङ्क्षादिविस्रोतसिकारहितः ॥

विषयेष्वनभिष्वङ्गः यथा इहलोक एव प्राणिनां दुरन्तकाम-भोगाभिष्वङ्गोऽनेकोपद्रवफलः परलोकेऽप्यतिकटुकनरकतिर्यग्-मनुष्यजन्मफलप्रदः। अतो न किञ्चिदनेन। उज्झितव्य एवाय-मिति। एवंविधनिर्वेदेनापि लक्ष्यतेऽस्यास्य सम्यग्दर्शनमिति। अनु-कम्पा कृपा यथा सर्व्व एव सत्त्वाः सुखार्थिनो दुःखप्रहाणार्थिनश्च। ततो नैषामल्पापि पीडा मया कार्येत्यनयापि लक्ष्यतेऽस्यास्य सम्यक्त्वमिति। सन्ति खलु जिनेन्द्रप्रवचनोपदिष्टा अतीन्द्रिया जीवपरलोकादयो भावा इति परिणाम आस्तिक्यम्। अनेनापि लक्ष्यते सम्यग्दर्शनयुक्तोऽयमिति॥ १५॥

सम्यक्त्वलिङ्गान्युक्त्वा भूषणान्याह—

स्थैर्यं प्रभावना भक्तिः कौशलं जिनशासने।
तीर्थसेवा च पञ्चास्य भूषणानि प्रचक्षते॥ १६॥

अस्य सम्यक्त्वस्य पञ्च भूषणानि भूष्यते अलङ्क्रियते यैस्तानि भूषणानि जिनशासने जिनशासनविषये। एतच्च सर्वत्र सम्बध्यते। स्थैर्य्यं जिनधर्मं प्रति चलितचित्तस्य परस्य स्थिरत्वापादनं स्वयं वा परतीर्थिकर्द्धि-दर्शनेऽपि जिनशासनं प्रति निष्प्रकम्पता। प्रभवति जैनेन्द्रशासनं तस्य प्रभवतः प्रयोजकत्वं प्रभावना। सा चाष्टधा प्रभावकभेदेन।

यदाह—

'पावयणी धम्मकही वाई नेमित्तिओ तवस्सी य।
विज्जा सिद्धो अ कई य अट्ठेव पभावगा भणिया॥ १॥

(१) प्रवचनी धर्मकथी वादी नैमित्तकः तपस्वी च।
विद्यावान् सिद्धश्च कविश्च अष्टैव प्रभावका भणिताः॥

तत्र प्रवचनं द्वादशाङ्गं गणिपिटकं तदस्यास्त्यतिशयवदिति प्रवचनी युगप्रधानागमः। धर्मकथा प्रशस्यास्यास्तीति धर्मकथी शिखादित्वादिन्। वादिप्रतिवादिसभ्यसभापतिलक्षणायां चतुरङ्गायां सभायां प्रतिपक्षनिरासपूर्वकं स्वपक्षस्थापनार्थमवश्यं वदतीति वादी। निमित्तं त्रैकालिकं लाभालाभादिप्रतिपादकं शास्त्रं तद्वेत्त्यधीते वा नैमित्तिकः। तपो विकृष्टमष्टमाद्यस्यास्तीति तपस्वी। विद्याः प्रज्ञप्त्यादयः शासनदेवतास्ताः साहायके यस्य स विद्यावान्। अञ्जनपादलेपतिलकगुटिकासकलभूताकर्षणनिष्कर्षणवैक्रियत्वप्रभृतयः सिद्धयस्ताभिः सिद्ध्यते स्म सिद्धः। कवते गद्यपद्यादिभिः प्रबन्धैर्वर्णनां करोतीति कविः। एते प्रवचन्यादयोऽष्टौ प्रभवतो भगवच्छासनस्य यथायथं देशकालाद्यौचित्येन साहायककरणात्प्रभावकास्तेषां कर्म प्रभावना द्वितीयं भूषणम्। भक्तिः प्रवचने विनयवैयावृत्त्यरूपा प्रतिपत्तिः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रादिगुणाधिकेष्वभ्युत्थानमभियानं शिरस्यञ्जलिकरणं स्वयमासनढौकनमासनाभिग्रहो वन्दना पर्युपासना अनुगमनं चेत्यष्टविधकर्मविनयनादष्टविध उपचारविनयः। व्यावृत्तस्य भावः कर्म वा वैयावृत्त्यम्। तच्चाचार्योपाध्यायतपस्विशिक्षकग्लानकुलगणसङ्घसाधुसमनोज्ञेषु दशस्वन्नपानवस्त्रपात्रप्रतिश्रयपीठकफलकसंस्तारादिभिर्धर्मसाधनैरुपग्रहः शुश्रूषाभेषजक्रियाकान्तारविषमदुर्गोपसर्गेष्वभ्युपपत्तिश्च। जिनशासनविषये च कौशलं नैपुण्यम्। ततो हि व्यवहितादिरप्यर्थो विषयीक्रियते। यथानार्यदेशवर्त्ती आर्द्रककुमारः श्रेणिकपुत्रेणाभयकुमारेण कौशलात्प्रतिबोधित इति। तीर्थं मयादे-

२४

रिव संसारस्य तरणे सुखावतारो मार्गः। तच्च [1]द्विधा द्रव्यतीर्थं भावतीर्थं च। द्रव्यतीर्थं तीर्थकृतां जन्मदीक्षाज्ञाननिर्व्वाणस्थानम्।
यदाह—

[2]जम्मं दिक्खा नाणं तित्थयराणं महाणुभावाणं।
जत्थ य किर निव्वाणं आगाढं दंसणं होइ॥ १॥

भावतीर्थं तु [3]चतुर्विधः श्रमणसङ्घः प्रथमगणधरो वा।
यदाह—
[4]तित्थं भन्ते तित्थं तित्थयरे तित्थं गोयमा अरिहा ताव नियमा तित्थंकरे तित्थं पुणचाउव्वणो समणसंघे पढमगणहरे वा।
तीर्थस्य सेवा तीर्थसेवा॥ १६॥

अस्य सम्यक्त्वस्य भूषणान्युक्त्वा दूषणान्याह—

शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सामिथ्यादृष्टिप्रशंसनम्।
तत्संस्तवश्च पञ्चापि सम्यक्त्वं दूषयन्त्यलम्॥ १७॥

पञ्चापि शङ्कादयो निर्दोषमपि सम्यक्त्वं दूषयन्ति अलमतिशयेन। शङ्का सन्देहः सा च सर्वविषया देशविषया च। सर्वविषया अस्ति वा नास्ति वा धर्म्म इत्यादि। देशशङ्का एकैकवस्तुधर्म्मगोचरा।

---

(१) ख ङ द्वेधा।
(२) जन्म दीक्षा ज्ञानं तीर्थकराणां महानुभावानाम्।
यत्र च किल निर्वाणं आगाढं दर्शनं भवति॥
(३) ग ङ चतुर्वर्णः।
(४) तीर्थं भगवन् तीर्थं तीर्थकर तीर्थं गौतम अर्हन् तावन्नियमेन तीर्थंकरस्तीर्थं पुनश्चातुर्वर्ण्यं श्रमणसङ्घे प्रथमगणधरे वा।

यथा अस्ति जीवः केवलं सर्वगतोऽसर्वगतो वा सप्रदेशोऽप्रदेशो वेति। इयं च द्विधाऽपि भगवदर्हत्प्रणीत[1]प्रवचनेषु अप्रत्ययरूपा सम्यक्त्वं दूषयति। केवलागमगम्या अपि हि पदार्था अस्मदादि-प्रमाणपरोक्षानिरपेक्षा आप्तप्रणेतृकत्वान्न सन्देग्धुं योग्याः। यत्रापि मोहवशात् क्वचन संशयो भवति तत्राप्यप्रतिहतैयमर्मत्ता।

यथा—

[2]कत्थ य मइदुव्वल्लेण तव्विहायरियविरहओ वावि।
नेयगहणत्तणेण य नाणावरणोदएणं च ॥ १ ॥
[3]हेउदाहरणासंभवे अ सइ सुट्ठु जं न बुज्झेज्जा।
सव्वन्नुमयमवितहं तहावि तं चिंतए मइमं ॥ २ ॥
[4]अणुवकयपराणुग्गहपरायणा जं जिणा जगप्पवरा।
जियरागदोसमोहा य नन्नहा वाइणो तेणं ॥ ३ ॥

यथा वा सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः मिथ्यादृष्टिः। सूत्रं हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम्। काङ्क्षा अन्यान्यदर्शनग्रहः। सापि सर्वविषया देशविषया च। सर्वविषया सर्वपाखण्डिधर्म्मा-काङ्क्षारूपा। देशकाङ्क्षा त्वेकादिदर्शनविषया यथा सुगतेन

---

(१) ख ग छ -प्रवचने।

(२) क्व च मतिदुर्बलेन तद्विधाचार्यविरहतो वापि।
ज्ञेयगहनत्वेन च ज्ञानावरणोदयेन च ॥

(३) हेतूदाहरणासंभवे च सति सुष्ठु यन्न बुध्येत।
सर्वज्ञमतमवितथं तथापि तच्चिन्तयति मतिमान् ॥

(४) अनुपकृतपरानुग्रहपरायणा यज्जिना जगत्प्रवराः।
जितरागद्वेषमोहाश्च नान्यथा वादिनस्तेन ॥

भिक्षूणामक्लेशको धर्म्म उपदिष्टः स्नानान्नपानाच्छादनशयनीयादिषु सुखानुभवद्वारेण।

यदाह—

> मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया
> मध्ये भक्तं पानकं चापराह्णे
> द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे
> मोक्षश्चान्ते शाक्यसिंहेन दृष्टः॥ १॥ इति

एतदपि घटमानकमिव न दूरापेतम्। तथा परिव्राट्भौत-ब्राह्मणादयो विषयानुपभुञ्जाना एव परलोकेऽपि सुखेन युज्यन्त इति। साधीयानेषोऽपि धर्म इति। एवं च काङ्क्षापि परमार्थतो भगवदर्हत्प्रणीतागमानाश्वासरूपा सम्यक्त्वं दूषयति। विचिकित्सा चित्तविप्लवः। सा च सत्यपि युक्त्यागमोपपन्ने जिनधर्म्मेऽस्य महतस्तपःक्लेशस्य सिकताकणकवलवन्निःस्वादस्यायत्यां फलसम्पद्भविता। अथ क्लेशमात्रमेवेदं निर्जराफलविकलमिति। उभयथा हि क्रिया दृश्यन्ते सफला अफलाश्च कर्षीबलादीनामिव इयमपि तथा सम्भाव्यते।

यदाह—

> [1]पुव्वपुरिसा जह्नोइअमग्गचरा घडइ तेसि फलजोगो
> अम्हेसु य धीसंघयणविरहओ न तह तेसि फलं॥ १॥ इति॥

---

(१) पूर्वपुरुषा यथोचितमार्गचरा घटते तेषां फलयोगः।
अस्मासु च धीसंहननविरहतः न तथा तेषां फलम्॥

विचिकित्सापि भगवद्वचनानाश्वासरूपत्वात्सम्यक्त्वस्य दोषः। न च शङ्कातो नेयं भिद्यते। शङ्का हि सकलासकलपदार्थभाक्त्वेन द्रव्यगुणविषया इयं तु क्रियाविषयैव। यद्वा विचिकित्सा निन्दा सा च सदाचारमुनिविषया यथा अस्नानेन प्रस्वेदजलक्लिन्नमलत्वा- द्दुर्गन्धिवपुष एत इति। को दोषः स्याद्यदि प्रासुकवारिणा अङ्ग- प्रक्षालनं कुर्वीरन्निति। इयमपि तत्त्वतो भगवद्धर्मानाश्वासरूपत्वात् सम्यक्त्वदोषः। मिथ्या जिनागमविपरीता दृष्टिर्दर्शनं येषां ते मिथ्या- दृष्टयस्तेषां प्रशंसनं प्रशंसा तच्च सर्वविषयं देशविषयं च। सर्वविषयं सर्वाण्यपि कपिलादिदर्शनानि युक्तियुक्तानीति माध्यस्थ्यसारा स्तुतिः सम्यक्त्वस्य दूषणम्।

यदावश्यकहि स्तुतौ—

सुनिश्चितं मत्सरिणो जनस्य
न नाथ मुद्रामतिशेरते ते।
माध्यस्थ्यमास्थाय परीक्षका ये
मणौ च काचे च समानुबन्धाः॥ १॥

देशविषयं तु इदमेव बुद्धवचनं साङ्ख्यकणादादिवचनं वा तत्त्वमिति। इदं तु व्यक्तमेव सम्यक्त्वदूषणम्। तैर्मिथ्यादृष्टिभिरेकत्र संवासात्पर- स्परालापादिजनितः परिचयः संस्तवः। एकत्रवासे हि तत्प्रक्रिया- श्रवणात्तत्क्रियादर्शनाच्च दृढसम्यक्त्ववतोऽपि दृष्टिभेदः सम्भाव्यते। किमुत मन्दबुद्धेर्नवधर्मस्य इति संस्तवोऽपि सम्यक्त्वदूषणम्। एवंविधं च सम्यक्त्वं विशिष्टद्रव्यक्षेत्रकालभावसामग्र्यां सत्यां गुरोः समीपे विधिना प्रतिपद्य श्रावको यथावत्पालयति।

यदाह—

'समणोवासओ तत्थ मिच्छत्ताओ पडिक्कमे।
दव्वओ भावओ पुव्विं सम्मत्तं पडिवज्जए ॥ १ ॥
'न कप्पए से परतित्थियाणं तहेव तेसिं चिय देवयाणं
परिग्गहे ताण य चेइयाणं पभावणावंदणपूयणाइं ॥ २ ॥
'लोयाण तित्थेसु सिणाणदाणं पिंडप्पयाणं हुणणं तवं च
संकंतिसोमग्गहणाइएसुं पभूयलोयाण पवाहकिच्चं ॥ ३ ॥

एवं तावत्सागरोपमकोटीकोट्यां शेषायां किञ्चिदूनायां मिथ्यात्वमोहनीयस्थितौ जन्तुः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते। सागरोपमकोटीकोट्यामप्यवशिष्टायां पल्योपमपृथक्त्वं यदा व्यतीतं भवति तदा देशविरतिं प्रतिपद्यते।

यदाह—

'सम्मत्तम्मि उ लद्धे पलियपुहुत्तेण सावओ होज्जत्ति ॥ १७ ॥

---

(१) श्रमणोपासकस्तत्र मिथ्यात्वात्प्रतिक्रामेत्।
द्रव्यतो भावतः पूर्वं सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ॥
(२) न कल्पते तस्य परतीर्थिकानां तथैव तेषामेव देवतानाम्।
परिग्रहे तेषां च चैत्यानां प्रभावनावन्दनपूजनादि ॥
(३) लोकानां तीर्थेषु स्नानदानं पिण्डप्रदानं हवनं तपश्च।
संक्रान्तिसोमग्रहणादिकेषु प्रभूतलोकानां प्रवाहकृत्यम् ॥
(४) सम्यक्त्वे तु लब्धे पल्योपमपृथक्त्वेन श्रावको भवेदिति।

सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानीत्युक्तं तत्र सम्यक्त्व-
मभिहितमिदानीमणुव्रतान्याह—

विरतिं स्थूलहिंसादेर्द्विविधत्रिविधादिना।
अहिंसादीनि पञ्चाणुव्रतानि जगदुर्जिनाः॥१८॥

स्थूला मिथ्यादृष्टीनामपि हिंसात्वेन प्रसिद्धा या हिंसा सा स्थूल-
हिंसा स्थूलानां वा त्रसानां जीवानां हिंसा स्थूलहिंसा।
स्थूलग्रहणमुपलक्षणम्। तेन निरपराधसङ्कल्पपूर्वकहिंसानामपि
ग्रहणं आदिग्रहणात् स्थूलानृतस्तेयाब्रह्मचर्यापरिग्रहाणां संग्रहः।
एभ्यः स्थूलहिंसादिभ्यो या विरतिर्निवृत्तिस्तामहिंसादीनि
अहिंसासूनृतास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहान् पञ्चाणुव्रतानीति जिना-
स्तीर्थकरा जगदुः प्रतिपादितवन्तः। किमविशेषेण विरति-
र्नेत्याह। द्विविधत्रिविधादिना भङ्गजालेन द्विविधः कृत-
कारितरूपस्त्रिविधो मनोवाक्कायभेदेन यत्र स द्विविधत्रिविध
एको भङ्गः। इह यो हिंसादिभ्यो विरतिं प्रतिपद्यते। स द्विविधां
कृतकारितभेदां त्रिविधेन मनसा वचसा कायेन चेति। एवं
च भावना स्थूलहिंसां न करोत्यात्मना न कारयत्यन्येन मनसा
वचसा कायेन चेति। अस्य चानुमतिरप्रतिषिद्धा अपत्यादि-
परिग्रहसद्भावात् तैर्हिंसादिकरणे च तस्यानुमतिप्राप्तेः। अन्यथा
परिग्रहापरिग्रहयोरविशेषेण प्रव्रजिताप्रव्रजितयोरभेदापत्तेः।
ननु भगवत्याादावागमे त्रिविधं त्रिविधेनेत्यपि प्रत्याख्यानमुक्त-

मगारिण:। तच्च श्रुतोक्तत्वादनवद्यमेव तत्कस्मान्नोच्यते। उच्यते। तस्य विशेषविषयत्वात्। तथाहि यः किल प्रविव्रजिषुरेव प्रतिमाः प्रतिपद्यते। पुत्रादिसन्ततिपालनाय यो वा विशेषं स्वयंभूरमणादिगतं मत्स्यादिमांसं स्थूलहिंसादिकं वा क्वचिद-वस्थाविशेषे प्रत्याख्याति स एव त्रिविधं त्रिविधेनेति करोति। इत्यल्पविषयत्वान्नोच्यते। बाहुल्येन तु द्विविधं त्रिविधेनेति। द्विविधत्रिविध आदिर्यस्य द्विविधत्रिविधादेर्भङ्गजालस्य तेन॥

द्विविधं द्विविधेनेति द्वितीयो भङ्गः द्विविधमिति स्थूलहिंसां न करोति न कारयति द्विविधेनेति मनसा वचसा यद्वा मनसा कायेन यद्वा वाचा कायेनेति। तत्र यदा मनसा वाचा न करोति न कारयति। तदा मनसा अभिसन्धिरहित एव वाचापि हिंसकमब्रुवन्नेव कायेनैव दुश्चेष्टितादिना असंज्ञिवत्करोति। यदा तु मनसा कायेन न करोति न कारयति तदा मनसाभि-सन्धिरहित एव कायेन दुश्चेष्टितादि परिहरन्नेवानाभोगाद्वाचैव हन्मि घातयामि वेति ब्रूते। यदा तु वाचा कायेन न करोति न कारयति। तदा मनसैवाभिसन्धिमधिकृत्य करोति कारयति च। अनुमतिस्तु त्रिभिरपि सर्वत्रैवास्ति। एवं शेषविकल्पा अपि भावनीयाः।

द्विविधमेकविधेनेति तृतीयः द्विविधं करणं कारणं च एकविधेन मनसा यद्वा वचसा यद्वा कायेन।

एकविधं त्रिविधेनेति चतुर्थः एकविधं करणं यद्वा कारणं मनसा वाचा कायेन च।

एकविधं द्विविधेनेति पञ्चमः एकविधं करणं यद्वा कारणं द्विविधेन मनसा वाचा यद्वा मनसा कायेन यद्वा वाचा कायेन ।

एकविधमेकविधेनेति षष्ठः एकविधं करणं यद्वा कारणं एकविधेन मनसा यद्वा वाचा यद्वा कायेन ।

यदाह—

'दुविहतिविहेण पढमो दुविहं दुविहेण बीयओ होइ दुविहं एगविहेणं एगविहं चेव तिविहेण एगविहं दुविहेणं एगेगविहेण छट्ठओ होइत्ति ।

एते च भङ्गाः करणत्रिकेण योगत्रिकेण च विशेष्यमाणा एकोनपञ्चाशद्भवन्ति ।

तथाहि—

हिंसां न करोति मनसा १ वाचा २ कायेन ३ मनसा वाचा ४ मनसा कायेन ५ वाचा कायेन वा ६ मनसा वाचा कायेन च ७ एते करणेन सप्त भङ्गाः ।

एवं कारणेन सप्त । अनुमत्या सप्त । तथा हिंसां न करोति न कारयति च मनसा १ वाचा २ कायेन ३ मनसा वाचा ४ मनसा कायेन ५ वाचा कायेन वा ६ मनसा वाचा कायेन च ७ । एते करणकारणाभ्यां सप्त भङ्गाः ।

---

(१) द्विविधत्रिविधेन प्रथमो द्विविधं द्विविधेन द्वितीयो भवति द्विविधं एकविधेन एकविधं चैव त्रिविधेन एकविधं द्विविधेन एकैकविधेन षष्ठो भवतीति ।

एवं कारणानुमतिभ्यां सप्त। कारणानुमतिभ्यामपि सप्त। करणकारणानुमतिभिरपि सप्त। एवं सर्वे मीलिता एकोनपञ्चाशद्भवन्ति। एते च त्रिकालविषयत्वात् प्रत्याख्यानस्य कालत्रयेण गुणिताः सप्तचत्वारिंशदधिकं शतं भवन्ति।

यदाह—

[1]सेयालं भंगसयं पच्चक्खाणम्मि जस्स उवलद्धं।

सो खलु पच्चक्खाणे कुसलो सेसा अकुसलाओ॥ १॥

त्रिकालविषयता चातीतस्य निन्दया साम्प्रतिकस्य संवरणेन अनागतस्य प्रत्याख्यानेनेति।

यदाह—

[2]अईअं निंदामि पडुप्पन्नं संवरेमि अणागयं पच्चक्खामित्ति। एते च भङ्गा अहिंसाव्रतमाश्रित्योपदर्शिताः व्रतान्तरेष्वपि द्रष्टव्याः॥ १८॥

एवं सामान्येन हिंसादिगोचरां विरतिमुपदर्श्य प्रत्येकं हिंसादिषु तामुपदिदर्शयिषुर्हिंसायां तावदाह—

पङ्गुकुष्ठिकुणित्वादि दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः।

निरागस्त्रसजन्तूनां हिंसां सङ्कल्पतस्त्यजेत्॥१९॥

इह नादृष्टपापफलाः पापान्निवर्त्तन्त इति पापफलमुपदर्शयन्

---

(१) सप्तचत्वारिंशत्भङ्गशतं प्रत्याख्याने यस्य उपलब्धम्।
स खलु प्रत्याख्याने कुशलः शेषा अकुशलाः॥

(२) अतीतं निन्दामि प्रत्युत्पन्नं संवृणोमि अनागतं प्रत्याख्यामीति।

हिंसाविरतिव्रतमुपदिशति । पङ्गुः सत्यपि पादे पादविहरणाक्षमः कुष्ठी त्वग्दोषी कुणिर्विकलपाणिः तेषां भावः पङ्गुकुष्ठीकुणित्वम् । आदिग्रहणात्पङ्गुत्वोपलक्षितमधःकायवैगुण्यम् । कुष्ठित्वोपलक्षितं सकलरोगजातम् । कुणित्वोपलक्षितमुपरिकायवैगुण्यं संगृह्यते । एतद्धिंसाफलं दृष्ट्वा सुधीरिति बुद्धिमान् स हि शास्त्रबलेन हिंसायाः फलमेतदिति निश्चित्य हिंसां त्यजेत् । अत्र विधौ सप्तमी । केषां निरागस्त्रसजन्तूनां निरागसो निरपराधास्त्रसा द्वीन्द्रियादयस्तेषां सङ्कल्पेन सङ्कल्पतः आद्यादित्वात्तृतीयान्तात्तसुः । निरागस इति निरपराधजन्तुविषयां हिंसां प्रत्याचष्टे सापराधस्य तु न नियमः । त्रसग्रहणेनैकेन्द्रियविषयां हिंसां नियमयितुं न क्षम इत्याचष्टे सङ्कल्पत इति अमुं जन्तुं मांसाद्यर्थित्वेन हन्मीति सङ्कल्पपूर्वकं हिंसां वर्जयेत् । आरम्भजा तु हिंसा अशक्यप्रत्याख्यानेति तत्र यतनामेव कुर्यादिति ।

अत्रान्तरश्लोकाः—

येषामेकान्तिको भेदः सम्मतो देहदेहिनोः ।
तेषां देहविनाशेऽपि न हिंसा देहिनो भवेत् ॥ १ ॥
अभेदैकान्तवादेऽपि स्वीक्रते देहदेहिनोः ।
देहनाशे देहिनाशात्परलोकोऽस्तु कस्य वै ॥ २ ॥
भिन्नाभिन्नतया तस्माज्जीवे देहात्प्रतिश्रुते ।
देहनाशे भवेत्पीडा या तां हिंसां प्रचक्षते ॥ ३ ॥
दुःखोत्पत्तिर्मनःक्लेशस्तत्पर्यायस्य च क्षयः ।
यस्यां स्यात्सा प्रयत्नेन हिंसा हेया विपश्चिता ॥ ४ ॥

प्राणी प्रमादतः कुर्याद्यत्प्राणव्यपरोपणम् ।
सा हिंसा जगदे प्राज्ञैर्बीजं संसारभूरुहः ॥ ५ ॥
शरीरी म्रियतां मा वा ध्रुवं हिंसा प्रमादिनः ।
सा प्राणव्यपरोपेऽपि प्रमादरहितस्य न ॥ ६ ॥
जीवस्य हिंसा न भवेन्नित्यस्यापरिणामिनः ।
क्षणिकस्य स्वयं नाशात्कथं हिंसोपपद्यताम् ॥ ७ ॥
नित्यानित्ये ततो जीवे परिणामिनि युज्यते ।
हिंसा कायवियोगेन पीडातः पापकारणम् ॥ ८ ॥
केचिद्वदन्ति हन्तव्याः प्राणिनः प्राणिघातिनः ।
हिंस्रस्यैकस्य घाते स्याद्रक्षणं भूयसां किल ॥ ९ ॥
तदयुक्तमशेषाणां हिंस्रत्वात्प्राणिनामिह ।
हन्तव्यता स्यात्तल्लाभमिच्छोर्मूलक्षतिः [1]स्फुटा ॥ १० ॥
अहिंसासम्भवो धर्मः स हिंसातः कथं भवेत् ।
न तोयजानि पद्मानि जायन्ते जातवेदसः ॥ ११ ॥
पापहेतुर्वधः पापं कथं छेत्तुमलं भवेत् ।
मृत्युहेतुः कालकूटं जीविताय न जायते ॥ १२ ॥
संसारमोचकास्त्वाहुर्दुःखिनां वध इष्यताम् ।
विनाशे दुःखिनां दुःखविनाशो जायते किल ॥ १३ ॥
तदप्यसाम्प्रतं ते हि हता नरकगामिनः ।
अनन्तेषु नियोज्यन्ते दुःखेषु स्वल्पदुःखकाः ॥ १४ ॥

---

(१) घ ङ ङ स्फुटम् ।

किं च सौख्यवतां याति धर्म्मः स्यात्पापवारणात् ।
इत्थं विचार्य हेयानि वचनानि कुतीर्थिनाम् ॥ १५ ॥
चार्वाकाः प्राहुरात्मैव तावन्नास्ति कथञ्चन ।
तं विना कस्य सा हिंसा कस्य हिंसाफलं भवेत् ॥ १६ ॥
भूतेभ्य एव चैतन्यं पिष्टादिभ्यो यथा मदः ।
भूतसंहतिनाशे च पञ्चत्वमिति कथ्यते ॥ १७ ॥
आत्माभावे च तन्मूलः परलोको न युज्यते ।
अभावे परलोकस्य पुण्यापुण्यकथा वृथा ॥ १८ ॥
तपांसि यातनाश्चित्राः संयमो भोगवञ्चना ।
इति विप्रतिपन्नेभ्यः परेभ्यः परिभाष्यते ॥ १९ ॥
स्वसंवेदनतः सिद्धः स्वदेहे जीव इष्यताम् ।
अहं दुःखी सुखी वाहमिति प्रत्यययोगतः ॥ २० ॥
घटं वेद्म्यहमित्यत्र चितयं प्रतिभासते ।
कर्म्म क्रिया च कर्त्ता च तत्कर्त्ता किं निषिध्यते ॥ २१ ॥
शरीरमेव चेत्कर्तृ न कर्तृ तदचेतनम् ।
भूतचैतन्ययोगाच्चेच्चेतनं तदसङ्गतम् ॥ २२ ॥
मया दृष्टं श्रुतं स्पृष्टं घ्रातमास्वादितं स्मृतम् ।
इत्येककर्तृकाभावात् भूतचिद्वादिनः कथम् ॥ २३ ॥
स्वसंवेदनतः सिद्धे स्वदेहे चेतनात्मनि ।
परदेहेऽपि तत्सिद्धिरनुमानेन साध्यते ॥ २४ ॥
बुद्धिपूर्वां क्रियां दृष्ट्वा स्वदेहेऽन्यत्र तद्गतिः ।
प्रमाणबलतः सिद्धा केन नाम निवार्यते ॥ २५ ॥

तत्पारलोकिनः सिद्धौ परलोको न दुर्घटः ।
तथा च पुण्यपापादि 'सर्वमेवोपपद्यते ॥ २६ ॥
तपांसि यातनाश्चित्रा इत्याद्युन्मत्तभाषितम् ।
सचेतनस्य तत्त्वस्य नोपहासाय जायते ॥ २७ ॥
निर्बाधोऽस्ति ततो जीवः स्थित्युत्पादव्ययात्मकः ।
ज्ञाता द्रष्टा गुणी भोक्ता कर्त्ता कायप्रमाणकः ॥ २८ ॥
तदेवमात्मनः सिद्धौ हिंसा किं नोपपद्यते ।
तदस्याः परिहारेणाहिंसाव्रतमुदीरितम् ॥ २९ ॥ १९ ॥

हिंसानियमे स्पष्टं दृष्टान्तमाह—

आत्मवत्सर्वभूतेषु सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
चिन्तयन्नात्मनोऽनिष्टां हिंसामन्यस्य नाचरेत् ॥२०॥

सुखशब्देन सुखसाधनमन्नपानस्रक्चन्दनादि गृह्यते । दुःखशब्देन दुःखसाधनं वधबन्धमारणादि । ततो यथात्मनि दुःखसाधनमप्रियं तथा सर्वभूतेष्वपि । एवं चिन्तयन् दुःखसाधनत्वादप्रियां परस्य हिंसां न कुर्वीत । सुखग्रहणं दृष्टान्तार्थम् । यथा सुखसाधनं प्रियमेवं दुःखसाधनमप्रियम् । तथा सर्वभूतेष्वपि दुःखसाधन-मप्रियमित्यर्थः ।

यदाहुर्लौकिका अपि—

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥१॥ इति ॥२०॥

---

(१) क ख स्वयमे- ।

नतु प्रतिषिद्धाचरणे दोषः प्रतिषिद्धा च त्रसजीवविषया हिंसा स्थावरेषु त्वप्रतिषिद्धहिंसेषु यथेष्टं चेष्टन्तां गृहस्था इत्याह—

निरर्थिकां न कुर्वीत जीवेषु स्थावरेष्वपि।
हिंसामहिंसाधर्मज्ञः काङ्क्षन्मोक्षमुपासकः॥२१॥

स्थावराः [1]पृथिव्यम्बुतेजोवायुवनस्पतयस्तेष्वपि जीवेषु हिंसां न कुर्वीत। किं विशिष्टां निरर्थिकां प्रयोजनरहितां शरीरकुटुम्ब-निर्वाहनिमित्तं हि स्थावरेषु हिंसा न प्रतिषिद्धा या त्वनर्थिका शरीरकुटुम्बादिप्रयोजनरहिता तादृशीं हिंसां न कुर्वीत। उपासकः श्रावकः किं विशिष्टः अहिंसाधर्मज्ञः अहिंसालक्षणं धर्मं जानातीति अहिंसाधर्मज्ञः। न हि प्रतिषिद्धवस्तुविषयैवाहिंसा-धर्मः। किन्त्वप्रतिषिद्धेष्वपि सा यतनारूपा। ततश्च तथाविधं धर्मं जानन् स्थावरेष्वपि निरर्थिकां हिंसां न विदधीत। ननु प्रतिषिद्धविषयैवाहिंसास्तु किमनया सूक्ष्मेक्षिकया इत्याह। काङ्क्षन्मोक्षं स हि मोक्षाकाङ्क्षी यतिवत् कथं निरर्थिकां हिंसामाचरेत्॥२१॥

ननु निरन्तरहिंसापरोऽपि सर्वस्वं दक्षिणां दत्त्वा पापविशुद्धिं विदध्यात् किमनेन हिंसापरिहारक्लेशेन इत्याह—

प्राणी प्राणितलोभेन यो राज्यमपि मुञ्चति।
तद्वधोत्थमघं सर्वोर्वीदानेऽपि न शाम्यति॥२२॥

---

(१) ग च ज पृथिव्यप्तेजो-।

प्राणी जन्तुः प्रार्थितं जीवितव्यं तस्य लोभेन राज्यमपि तत्कालोप-
स्थितं परिहरति ।

यदाह—

> मार्यमाणस्य हेमाद्रिं राज्यं वाथ प्रयच्छतु ।
> तदनिष्टं परित्यज्य जीवो जीवितुमिच्छति ॥ १ ॥

तत्तथाविधप्रार्थितप्रियप्राणिवधसम्भवं पापं सकलपृथ्वीदाने-
नापि न शाम्यति । भूदानं हि सकलदानेभ्योऽभ्यधिकमिति
स्मृतिः ॥ २२ ॥

अथ श्लोकचतुष्टयेन हिंसाकर्त्तुर्निन्दामाह—

वने निरपराधानां वायुतोयतृणाशिनाम् ।
निघ्नन् मृगाणां मांसार्थी विशिष्येत कथं शुनः ॥२३॥

मृगाणामिति "निप्रेभ्यो घ्नः" ॥ २ । २ । १५ ॥ इति कर्मत्वप्रति-
षेधाच्छेषे षष्ठी । वने वनवासिनां नतु परस्वीकृतभूमिवासिनां
तथाविधा अपि सापराधाः स्युरित्याह । निरपराधानां परधनहर-
णपरगृहभङ्गपरमारणाद्यपराधरहितानां निरपराधत्वे हेतुमाह ।
वायुतोयतृणाशिनाम् । न हि वायुतोयतृणानि परधनानि येन
तद्भक्षणात्सापराधत्वं स्यात् । मांसार्थीति अत्रापि मृगाणामिति
सम्बध्यते । मृगाणां यन्मांसं तदर्थयते मृगग्रहणेनाटविकाः प्राणिनो
गृह्यन्ते । एवंविधमृगमांसार्थी मृगवधपरायणो निरपराधमानुष-
पिचण्डिका मांसलुब्धाच्छुनः कथं विशिष्येत स्वैवेत्यर्थः ॥ २३ ॥

*Nirukta, Vol. IV, Fasc. 1--8 @ /10/ each	Rs. 5	0
*Nitisara, Fasc. 2-5 @ /10/ each	2	8
Nityācārapaddhatiḥ, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Nityācārapradīpaḥ Fasc. 1--8 @ /10/ each	5	0
Nyayabinduṭikā, Fasc. 1 @ /10/ each	0	10
*Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa Vol. I, Fasc. 2--6 ; Vol. II, Fasc. 1--3 @ /10/ each	5	0
Padumawati, Fasc. 1--5 @ 2/	10	0
Pariçiṣṭa Parvan, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Prākrita-Paingalam, Fasc. 1--7 @ /10/ each	4	6
Prithivirāj Rāsa. Part II, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Part II, Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Prākrta Lakṣaṇam Fasc. 1 @ 1/8/ each	1	8
Parāçara Smṛti, Vol. I, Fasc. 1--8 ; Vol. II, Fasc. 1--6 ; Vol. III, Fasc. 1--6 @ /10/ each	12	8
Parāçara, Institutes of (English) @ 1/- each	1	0
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1--3 @ 1/4/ each	3	12
Saddarsana-Samuccaya, Fasc. 1, @ /10/ each	0	10
*Sāma Vēda Saṁhitā, Vols. I, Fasc. II, 1--6 ; III, 1--7 ; IV, 1--6 ; V, 1-8, @ /10/ each	16	14
Sāṇkhya Sūtra Vṛtti, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
*Sankara Vejaya, Fasc. 2-3 @ /10/ each	1	4
Srāddha Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Śrauta Sutra Latyayan, Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
" " Asbalayana, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Suçruta Saṁhitā, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/- each	1	0
Suddhikaumudī, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
*Taittreya Brahmana, Fasc. 3-25 @ /10/ each	14	6
" Pratisakhya, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
*Taitterīya Saṁhitā, Fasc. 22-45 @ /10/ each	15	0
Tāṇḍya Brāhmaṇa, Fasc. 1--19 @ /10/ each	11	14
Tantra Vārteka (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each	7	8
Tattva Cintāmaṇi, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol II, Fasc. 2-10, Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1--5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1-12 @ /10/ each	23	12
Tattvārthadhigama Sutram, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Trikāṇḍa-Maṇḍanam, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Tul'si Satsai, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Upamita-bhava-prapañca-kathā, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1--6 @ 1/- each	6	0
Vallāla Carita, Fasc 1 @ /10/	0	10
Varṣa Kriyā Kaumudī, Fasc 1--6 @ /10/ each	3	12
*Vāyu Purāṇa, Vol. I, Fasc. 2--6 ; Vol. II, Fasc. 1--7, @ /10/ each ...	7	8
Vidhāna Pārijata, Fasc. 1-8 Vol. II. Fasc. 1 @ /10/ each	5	10
Vivādaratnākara, Fasc. 1--7 @ /10/ each	4	6
Vṛhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1--6 @ /10/ each	3	12
*Yoga Aphorisms of Patanjali, Fasc. 2-5 @ /10/ each	2	8
Yogasāstra of Hemchandra Vol. I. Fasc. 1. (200 pages.)	1	4

Tibetan Series.

Pag-Sam Ṭhi S'iñ, Fasc. 1--4 @ 1/ each	4	0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc 1-5 ; Vol. II, Fasc. 1-3 ; Vol. III, Fasc. 1-6, @ 1/ each	14	0
Rtogs brjod dpag hkhri S'iñ (Tib. & Sans. Avadāna Kalpalatā) Vol. I, Fasc. 1--6 ; Vol. II. Fasc. 1--5 @ 1/ each	11	0

Arabic and Persian Series.

'Ālamgīrnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1--13 @ /10/ each	8	2
Al-Muqaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1--3 @ 1/- each	3	0
Āin-i-Akbari, Fasc. 1-22 @ 1/8/ each	33	0
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--7, Vol. II, Fasc. 1--5, Vol. III, Fasc. 1--5, @ 2/- each	34	0
Akbarnāmah, with Index, Fasc. 1--37 @ 1/8/ each	55	8
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--8 ; Vol. II, Fasc. 1-4 @ 1/4/ each	15	0
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger, @ /10/	0	10
*Bādshāhnāmah, with Index, Fasc. 1--19 @ /10/ each	11	14
Conquest of Syria, Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts, 1-2 @ 1/- each	2	0
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1--3 @ 1/ each	3	0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/8/ each	31	8
Farhang-i-Rashidi, Fasc. 1-14 @ 1/8/ each	21	0

*The other Fasciculi of these works are out of stock, and complete copies cannot be supplied.

	Rs.	As.
Fihrist-i-Ṭūsī. or, Ṭūsy's list of Shy'ah Books, Fasc. 1–4 @ 1/- each	4	0
Futūḥ-ush-Shām of Wāqidi, Fasc. 1--9 @ /10/ each	5	10
Ditto of Azādi, Fasc. 1–4 @ /10/ each	2	8
Haft Asmān, History of the Persian Masnawi, Fasc. 1 @ /12/ each ...	0	12
History of the Caliphs, (English) Fasc. 1--6 @ 1/4/ each	7	8
Iqbālnāmah-i-Jahāngiri, Fasc. 1--3 @ /10/ each	1	14
Iṣābah, with Supplement, 51 Fasc. @ 1/- each	51	0
Maāsir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol. II, Fasc. 1--9; Vol. III, 1-10; Index to Vol. I, Fasc. 10-11; Index to Vol. II, Fasc. 10-12; Index to Vol. III, Fasc. 11-12 @ /1/ each	35	0
Maghāzi of Wāqidi, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Muntakhabu-t-Tawārikh, Fasc. 1--15 @ /10/ each	9	6
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--7; Vol. II, Fasc. 1–5 and 3 Indexes; Vol. III, Fasc. 1 @ 1/ each	15	0
Muntakhabu-l-Lubāb, Fasc. 1- 19 @ /10/ each	11	14
Ma'āsir-i-' Ālamgiri, Fasc. 1--6 @ /10/ each	3	12
Nukhbatu-l-Fikr, Fasc. 1 @ /10/	0	10
Niẓāmi's Khiradnāmah-i-Iskandari, Fasc. 1--2 @ /12/ each	1	8
Riyāẓu-s-Salātin, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Fasc. 1--5 @ 1/	5	0
Tabaqāt Nāṣiri, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Fasc. 1--14 @ 1/ each	14	0
Ditto Index	1	0
Tārikh-i-Firūz Shāhi of Ziyāu-d-din Barni Fasc. 1--7 @ /10/ each ...	4	6
Tārikh-i-Firūzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif, Fasc. 1--6 @ /10/ each ...	3	12
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1--2 @ 1/8/ each	3	0
Wis o Rāmin, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Zafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol. II, Fasc. 1--8 @ /10/ each	10	10
Tuzuk-i-Jahāngiri, (Eng) Fasc. 1 @ 1/	1	0

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. Asiatic Researches. Vols. XIX and XX @ 10/ each 20 0
2. Proceedings of the Asiatic Society from 1870 to 1904 @ /8/ per No.
3. Journal of the Asiatic Society for 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7), 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), 1904 (16), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members

N. B.—The figures enclosed in brakets give the number of Nos. in each Volume.

4. Journal and Proceedings, N S., 1905, to date, @ 1-8 per No. to Members and Rs. 2 per No. to Non-Members. ... ...
5. Memoirs, 1905, to date. Price varies from number to number. Discount of 25% to Members.
6. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784-1883 ... 3 0
   A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., *J.A.S.B.*, 1878) 4 0
   Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., *J.A.S.B.*, 1875) 4 0
7. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, 1884. ... 3 8
8. Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each 40 0
9. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I--III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each 18 0
10. Tibetan Dictionary, by Csoma de Körös 10 0
11. Ditto Grammar " " 8 0
12. Kaçmiraçabdāmṛta, Parts I & II @ 1/8/ 3 0
13. A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of the Asiatic Society of Bengal by C. R. Wilson... ... 1 0
14. Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kasmir, by M. A. Stein Ph.D., Jl. Extra No. 2 of 1899 ... ... 4 0
15. Persian Translation of Haji Baba of Ispahan, by Haji Shaikh Ahmad-i-Kirmasi, and edited with notes by Major D. C. Phillott. ... 10 0

	Rs.	As.
Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-33 @ 1/ each	33	0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ...	5	0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer Asiatic Society," only.

22-11-07.

Books are supplied by V. P. P.

BIBLIOTHECA INDICA:

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

NEW SERIES, No. 1206.

योगशास्त्रम् ।

स्वोपज्ञविवरणसहितम् ।

THE YOGAŚĀSTRA,

With the commentary called

SVOPAJNAVIVARANA.

BY

SRI HEMACHANDRĀCHĀRYA.

EDITED BY

ÇĀSTRA VIÇARADA JAINĀCĀRYA

ÇRĪ VIJAYA DHARMA SŪRI.

FASCICULUS II.

Calcutta:

PRINTED BY UPENDRA NATHA CHAKRAVARTI, AT THE SANSKRIT PRESS,

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1909.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

No. 57, PARK STREET, CACUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S AGENTS, MR. BERNARD QUARITCH,

11, GRAFTON STREET, NEW BOND STREET, LONDON, W., AND MR. OTTO HARRASSOWITZ, BOOKSELLER, LEIPZIG, GERMANY.

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied.—some of the Fasciculi being out of stock.*

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series

	Rs.	As.
*Advaita Brahma Siddhi, Fasc. 2, 4 @ /10/ each	1	4
Advaitachintā Kaustubha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
*Agni Purāṇa, Fasc. 3-14 @ /10/ each...	7	8
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-5; Vol. III. Fasc. 1-5, Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /10/ each	14	6
Aitereya Lochana.	2	0
*Aṇu Bhāṣhya, Fasc. 2-5 @ /10/ each	2	8
Aphorisms of Sāṇḍilya, (English) Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	3	12
*Atharvana Upanishad, Fasc 3-5 @ /10/ each	1	14
Atmatattaviveka, Fasc. I. @ /10/ each	0	10
Açvavaidyaka, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Avadāna Kalpalatā, (Sans. and Tibetan) Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. II. Fasc. 1-5 @ 1/ each... ...	11	0
A Lower Ladakhi version of Kesarsaga. Fasc. 1-3 @ 1/- each ...	3	0
Bālam Bhaṭṭi, Vol. I, Fasc. 1-2, Vol 2, Fasc. 1 @ /10/ each ...	1	14
Baudhāyana S'rauta Sūtra, Fasc. 1-3 Vol. II, Fase 1 @ /10/ each	2	8
*Bhāmati, Fasc. 4-8 @ /10/ each	3	2
Bhāṭṭa Dīpikā Vol. I, Fasc. 1-5 @ /10 each	3	2
Brahma Sutra, Fasc. 1 @ /10/ each	0	10
Bṛhaddēvatā Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Bṛhaddharma Purāṇa Fasc 1-6 @ /10/ each	3	12
Bodhicaryāvatāra of Çāntideva, Fasc. 1-5 @ /10/ each ...	3	2
Çatadūṣaṇī, Fasc. 1-2 @ /10/ each	1	4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-4 @ 2/ each ...	8	0
Çatapatha Brāhmaṇa, Vol I, Fasc. 1-7, Vol II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc. 1-7 Vol. 5, Fasc. 1-4 @ /10/ each ...	14	6
Ditto Vol. 6, Fasc. 7	1	4
Çatasāhasrikā Prajñāpāramitā Part, I. Fasc. 1-12 @ /10/ each ..	7	8
*Caturvarga Chintāmaṇi, Vol. II, Fasc. 1-25; Vol. III. Part I, Fasc. 1-18. Part II, Fasc. 1-10. Vol. IV. Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	36	14
Ditto Vol. 4, Fasc. 7	1	4
Çlockavartika, (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each	7	8
*Çrauta Sūtra of Āpastamba, Fasc. 9-17 @ /10/ each ...	5	10
Ditto Çāṅkhāyana, Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-4, Vol. III, Fasc. 1-4 @ /10/ each; Vol 4, Fasc. 1 ...	10	0
Çrī Bhāshyam, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Dāna Kriyā kaumudī, Fasc 1-2 @ /10/ each	1	4
Gadadhara Paddhati Kālasāra Vol. I, Fasc. 1-7 @ /10/ each ...	4	6
Ditto Āchārasārah Vols. II, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1	14
Gobhiliya Grihya Sutra, Fasc 4-12 @ /10/ each	5	10
Ditto Vol. II. Fasc. 1	1	4
Kāla Viveka, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Kātantra, Fasc. 1-6 @ /12/ each	4	8
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. 1-14 @ 1/4/ each ...	17	8
*Kūrma Purāṇa, Fasc. 3-9 @ /10/ each	3	2
Lalita-Vistara, (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
*Lalitavistara. Fasc. 3-6 @ /10/ each	2	8
Madana Pārijāta, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Mahā-bhāṣya-pradīpōdyōta, Vol. I, Fasc. 1-9; Vol. II, Fasc. 1-12 Vol. III, Fasc. 1-6 @ /10/ each	16	14
Manuṭīkā Sangraha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Mārkaṇḍēya Purāṇa, (English) Fasc. 1-9 @ 1/- each ...	9	0
*Markandeya Purana, Fasc. 5-7 @ /10/ each	1	14

दीर्यमाणः कुशेनापि यः स्वाङ्गे हन्त दूयते।
निर्मन्तून् स कथं जन्तूनन्तयेन्निशितायुधैः॥ २४॥

दीर्यमाणो विदार्यमाणः कुशेन दर्भेण अपि शब्दादास्तां शस्त्रेण यः स्वाङ्गे शरीरे हन्तेति प्रतिबोध्यामन्त्रणे दूयते उपतप्यते। निर्मन्तून्निरपराधान् जन्तून् स कथं अन्तयेदन्तं प्रापयेत्। निशितायुधैः कुन्तादिभिः आत्मानुसारेणापि परपीडामजानन्नेवं निन्द्यते।

तथाच मृगया व्यापृतान् क्षत्रियान् प्रति केनचिदुक्तम्—

रसातलं यातु यदत्र पौरुषं
[1]क्व नीतिरेषाऽशरणो ह्यदोषवान्।
निहन्यते [2]यद्बलिनातिदुर्बलो
हहा महाकष्टमराजकं जगत्॥ १॥ २४॥

निर्मातुं क्रूरकर्माणः क्षणिकामात्मनो धृतिम्।
समापयन्ति सकलं जन्मान्यस्य शरीरिणः॥ २५॥

क्रूरं रौद्रं कर्म हिंसादि येषां ते क्रूरकर्माणो लुब्धकादयः। आत्मनः स्वस्य धृतिं स्वास्थ्यलक्षणं निर्मातुमिति सम्बन्धः। धृतेर्विशेषणं क्षणिकामिति आजन्मशाश्वतिकधृतिनिमित्तं कदाचित्किञ्चि-

---

(१) च कुभीति-। (२) ग च यद्बलिनापि दुर्बलो।

हिंसकमपि क्रियेत। क्षणिकतृप्तिनिर्माणार्थं तु समापयन्ति समाप्तिं नयन्ति जन्म अन्यस्य वध्यस्य शरीरिणः। अयमर्थः परप्राणिमांस-भक्षणक्षणिकतृप्तिहेतोराकालिकं परस्यायुः समाप्यत इति महदिदं वैशसम्।

यदाह—

योऽश्नाति यस्य तन्मांसमुभयोः पश्यतान्तरम्।
एकस्य क्षणिका तृप्तिः प्राणैरन्यो वियुज्यते ॥ १ ॥ २५ ॥

म्रियस्वेत्युच्यमानोऽपि देही भवति दुःखितः।
मार्यमाणः प्रहरणैर्दारुणैः स कथं भवेत् ॥ २६ ॥

म्रियस्व त्वमित्युच्यमानोऽपि न तु मार्यमाणो देही जन्तुर्जाय-मानमृत्युरिव दुःखितो भवतीति सर्वप्राणिप्रतीतम्। प्रहरणैः कुन्ततोमरादिभिर्मार्यमाणो विनाश्यमानः स वराको देही कथं भवेत्। परमदुःखित एव भवेदित्यर्थः। मरणवचनेनाऽपि दूयमानस्य निशितैः शस्त्रैर्मारणमिति मृतमारणं तत्कथं सकर्णः कुर्यादिति निन्दा ॥ २६ ॥

हिंसाफलं दृष्टान्तद्वारेणाह—

श्रूयते प्राणिघातेन रौद्रध्यानपरायणौ।
सुभूमो ब्रह्मदत्तश्च सप्तमं नरकं गतौ ॥ २७ ॥

श्रूयते आकर्ण्यते एतदागमे। यदुत प्राणिघातेन हेतुना सुभूम-

ब्रह्मदत्तौ चक्रवर्त्तिनौ सप्तमं नरकं गतौ। हिंसाया नरकगमन-हेतुत्वं न रौद्रध्यानमन्तरेण भवति। अन्यथा सिंहवधकतपस्विनोऽपि नरकः स्यादित्युक्तं रौद्रध्यानपरायणौ हिंसानुबन्धिध्यानयुक्ताविल्यर्थः। यथा तौ नरकं गतौ तथा कथानकद्वारेण दर्श्यते।

तथाहि—

वसन्तपुरनामायां पुर्यामुच्छन्नवंशकः।
आसीच्युत इवाकाशादग्निको नाम दारकः॥ १॥
सोऽन्यदा चलितस्तस्मात् स्थानाद्देशान्तरं प्रति।
सार्थहीनः परिभ्राम्यन्नगमत्तापसाश्रमम्॥ २॥
तमग्निं तनयत्वेनाग्रहीत्कुलपतिर्जमः।
जमदग्निरिति ख्यातिं स लोकेषु ततोऽगमत्॥ ३॥
तप्यमानस्तपस्तीव्रं प्रत्यक्ष इव पावकः।
तेजसा दुःसहेनासौ पप्रथे पृथिवीतले॥ ४॥
अत्रान्तरे महाश्राद्धो नाम्ना वैश्वानरः सुरः।
धन्वन्तरिश्च तापसभक्तो व्यवदतामिति॥ ५॥
एक आहार्हतां धर्मः प्रमाणमितरः पुनः।
तापसानां विवादेऽस्मिन् व्यधातामिति निर्णयम्॥ ६॥
आर्हतेषु जघन्यो यः प्रकृष्टस्तापसेषु यः।
परीक्षणीयावावाभ्यां को गुणैरतिरिच्यते॥ ७॥
तदानीं मिथिलापुर्यां नवधर्मपरिष्कृतः।
श्रीमान् पद्मरथो नाम प्रथितः पृथिवीपतिः॥ ८॥

दीक्षां श्रीवासुपूज्यान्ते ग्रहीतुं भावतो यतिः ।
गच्छंश्चम्पापुरीं ताभ्यां देवाभ्यां ददृशे पथि ॥ ९ ॥
परीक्षाकाङ्क्षया ताभ्यां पानान्ने ढौकिते नृपः ।
तृषितः क्षुधितोऽप्यैच्छन्नैव धीराः सत्त्वाच्चलन्ति न ॥ १० ॥
क्रकचैरिव चक्राते क्रूरैः कर्करकण्टकैः ।
पीडां देवौ नृदेवस्य मृदुनोः पादपद्मयोः ॥ ११ ॥
पादाभ्यां प्रचरद्रक्तधाराभ्यां तादृशेऽध्वनि ।
तूलिकातलसञ्चारं संचेरे च तथापि सः ॥ १२ ॥
निर्ममे गीतनृत्यादि ताभ्यां क्षोभाय भूपतेः ।
तन्मोघमभवत्तत्र दिव्यास्त्रमिव गोव्रजे ॥ १३ ॥
तौ सिद्धपुत्ररूपेण पुरोभूयेदमूचतुः ।
तवाद्यापि महाभाग महदायुर्युवासि च ॥ १४ ॥
स्वच्छन्दं भुंक्ष्व तद्भोगान् का धीर्यौवने तपः ।
निशीथकृत्यं कः प्रातः कुर्यादुद्योगवानपि ॥ १५ ॥
यौवने तदतिक्रान्ते देहदौर्बल्यकारणम् ।
गृह्णीयास्त्वं तपस्तात द्वितीयमिव वार्द्धकम् ॥ १६ ॥
राजोचे यदि बह्वायुर्बहुपुण्यं भविष्यति ।
जलमानेन नलिनीनालं हि परिवर्द्धते ॥ १७ ॥
लोलन्द्रिये यौवने हि यत्तपस्तत्तपो ननु ।
दारुणात्ते रणे यो हि शूरः शूरः स उच्यते ॥ १८ ॥
तस्मिन्नचलिते सत्त्वात्साधु साध्विति वादिनौ ।
तौ गतौ तापसोत्कृष्टं जमदग्निं परीक्षितुम् ॥ १९ ॥

न्यग्रोधमिव विस्तारिजटासंस्पृष्टभूतलम् ।
वल्मीकाकीर्णपादान्तं दान्तं तौ तमपश्यताम् ॥ २० ॥
तस्य श्मश्रुलताजाले नीडं निर्माय मायया ।
तदैव देवौ चटकमिथुनीभूय तस्थतुः ॥ २१ ॥
चटकश्चटकामूचे यास्यामि हिमवद्गिरौ ।
अन्यासक्तो नैष्यसि त्वमिति तं नान्वमंस्त सा ॥ २२ ॥
गोघातपातकेनाहं स्पृश्ये नायामि चेत्प्रिये ।
इत्युक्तशपथं भूयश्चटकं चटकाऽब्रवीत् ॥ २३ ॥
ऋषेरस्यैनसा स्पृश्ये शपेथा इति चेत्प्रिय ।
विसृजामि तदैव त्वां पन्थानः सन्तु ते शिवाः ॥ २४ ॥
इत्याकर्ण्य वचः क्रुद्धो जमदग्निमुनिस्ततः ।
उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामुभौ जग्राह पक्षिणौ ॥ २५ ॥
आचचक्षे ततो हन्त कुर्वाणे दुष्करं तपः ।
उष्णरश्माविव ध्वान्तमाः पापं मयि कीदृशम् ॥ २६ ॥
अथर्षिं चटकोवाच मा कुपस्ते मुधा तपः ।
अपुत्रस्य गतिर्नास्तीत्यश्रौषीस्त्वं न किं श्रुतिम् ॥ २७ ॥
तत्तथा मन्यमानोऽयं मुनिरेवमचिन्तयत् ।
ममाकलत्रपुत्रस्य प्रवाहे सूत्रितं तपः ॥ २८ ॥
क्षुभितं तं परिज्ञाय धिग् भ्रान्तस्तापसैरिति ।
जज्ञे धन्वन्तरिः श्राद्धः प्रत्येति प्रत्ययान्न कः ॥ २९ ॥
बभूवतुरदृश्यौ च तावपि त्रिदशौ तदा ।
जमदग्निश्च सम्प्राप पुरं नेमिककोष्टकम् ॥ ३० ॥

जितशत्रुमहीपालं तत्र भूयिष्ठकन्यकम् ।
स प्रेप्सुः कन्यकामेकां दर्श हर इवागमत् ॥ ३१ ॥
कृत्वाभ्युत्थानमुर्वीशः प्राञ्जलिस्तमभाषत ।
किमर्थमागता यूयं ब्रूत किं करवाण्यहम् ॥ ३२ ॥
कन्यार्थमागतोऽस्मीति मुनिनोक्ते नृपोऽब्रवीत् ।
मध्ये शतस्य कन्यानां त्वां येच्छति गृहाण ताम् ॥ ३३ ॥
स कन्यान्तःपुरं गत्वा जगाद नृपकन्यकाः ।
धर्मपत्नी मम काचिद्भवतीभ्यो भवत्विति ॥ ३४ ॥
जटिलः पलितः क्षामो भिक्षाजीवी वदन्निदम् ।
न लज्जसे त्वमिति ताः कृतथूत्कारमूचिरे ॥ ३५ ॥
समीरण इव क्रुद्धो जमदग्निमुनिस्ततः ।
अधिज्येष्वाभयष्ट्याभाः कन्याः कुब्जीचकार ताः ॥ ३६ ॥
अथाङ्गणे रेणुपुञ्जे रममाणां नृपात्मजाम् ।
एकामालोकयामास रेणुकेत्यब्रवीच्च ताम् ॥ ३७ ॥
स तस्या इच्छसीत्युक्त्वा मातुलिङ्गमदर्शयत् ।
तया प्रसारितः पाणिः पाणिग्रहणसूचकः ॥ ३८ ॥
तां मुनिः परिजग्राह रोरो धनमिवोरसा ।
सार्धं गवादिभिस्तस्मै ददौ च विधिवन्नृपः ॥ ३९ ॥
स श्यालीस्नेहसम्बन्धादेकोनं कन्यकाशतम् ।
सज्जीचक्रे तपःशक्त्या धिग्मूढानां तपोव्ययः ॥ ४० ॥
नीत्वाश्रमपदं तां च स मुग्धमधुराकृतिम् ।
हरिणीमिव लोलाक्षीं प्रेम्णा मुनिरवर्धयत् ॥ ४१ ॥

अङ्गुलीभिर्गणयतो दिनान्यस्य तपस्विनः ।
यौवनं चारुकन्दर्पलीलावनमवाप सा ॥ ४२ ॥
साक्षीकृतज्वलदग्निर्जमदग्निमुनिस्ततः ।
यथावदुपयेमे तां भूतेश इव पार्वतीम् ॥ ४३ ॥
ऋतुकाले स ऊचे तां चरुं ते साधयाम्यहम् ।
यथा ब्राह्मणमूर्धन्यो धन्य उत्पद्यते सुतः ॥ ४४ ॥
सोवाच हस्तिनपुरेऽनन्तवीर्यस्य भूपतेः ।
पत्न्यस्ति मत्स्वसा तस्यै चरुः क्षात्रोऽपि साध्यताम् ॥ ४५ ॥
ब्राह्मं सधर्मचारिण्यै क्षात्रं तज्जामयेऽपरम् ।
स चरुं साधयामास पुत्रीयमुपजीवितुम् ॥ ४६ ॥
साचिन्तयदहं तावदभूवमटवीमृगी ।
माभून्मादृक् सुतोऽपीति क्षात्रं चरुमभक्षयत् ॥ ४७ ॥
सादाद्ब्राह्मं चरुं स्वस्रे जातौ च तनयौ तयोः ।
तत्र रामो रेणुकायाः कृतवीर्यश्च तत्स्वसुः ॥ ४८ ॥
क्रमेण ववृधे राम ऋषित्वे पैतृकेऽपि सः ।
क्षात्रं प्रदर्शयंस्तेजो हुताशनमिवाश्मसि ॥ ४९ ॥
विद्याधरोऽन्यदा तत्र कोऽप्यागादतिसारकी ।
विद्या तस्यातिसारार्त्ता विस्मृताकाशगामिनी ॥ ५० ॥
रामेण प्रतिचरितो भेषजाद्यैः स बन्धुवत् ।
रामाय सेवमानाय विद्यां पारशवीं ददौ ॥ ५१ ॥
मध्येशरवणं गत्वा तां च विद्यामसाधयत् ।
रामः परशुरामोऽभूत्ततः प्रभृति विश्रुतः ॥ ५२ ॥

अन्येद्युः पतिमापृच्छ्य रेणुकोत्कण्ठिता स्वसुः ।
जगाम हस्तिनपुरे प्रेमृणो दूरे न किञ्चन ॥ ५३ ॥
श्यालीति लालयन् लोललोचनां तत्र रेणुकाम् ।
अनन्तवीर्योऽरमयत्कामः कामं निरङ्कुशः ॥ ५४ ॥
ऋषिपत्न्या तया राजाहल्ययेव पुरन्दरः ।
अन्वभूच्च यथाकामं सम्भोगसुखसम्पदम् ॥ ५५ ॥
अनन्तवीर्यात्तनयो रेणुकायामजायत ।
ममतायामिवोतथ्यः सधर्मिण्यां बृहस्पतेः ॥ ५६ ॥
तेनापि सह पुत्रेण रेणुकामानयन्मुनिः ।
स्त्रीणां लुब्धो जनः प्रायो दोषं न खलु वीक्षते ॥ ५७ ॥
तां पुत्रसहितां वल्लीमकालफलितामिव ।
सञ्जातकोपः परशुरामः परशुनाऽच्छिनत् ॥ ५८ ॥
तद्भगिन्या स वृत्तान्तोऽनन्तवीर्यस्य शंसितः ।
कोपमुद्दीपयामास क्रशानुमिव मारुतः ॥ ५९ ॥
ततश्चावार्यदोर्वीर्योऽनन्तवीर्यो महीपतिः ।
जमदग्न्याश्रमं गत्वाभाङ्क्षीन्मत्त इव द्विपः ॥ ६० ॥
तापसानां कृतत्रासः समादाय गवादि सः ।
मन्दं मन्दं परिक्रामन् केसरीव न्यवर्त्तत ॥ ६१ ॥
त्रस्यत्तपस्वितुमुलं श्रुत्वा ज्ञात्वा च तां कथाम् ।
क्रुद्धः परशुरामोऽथाधावत्साक्षादिवान्तकः ॥ ६२ ॥
सुभटग्रामसंग्रामकौतुकी जमदग्निजः ।
पर्शुना खण्डशश्चक्रे दारुवद्दारुणेन तम् ॥ ६३ ॥

राज्ये निवेशयाञ्चक्रे तस्य प्रकृतिपूरुषैः ।
कृतवीर्यो महावीर्यः स एव तु वयोलघुः ॥ ६४ ॥
स तु मातृमुखाच्छ्रुत्वा मृत्युव्यतिकरं पितुः ।
आदिष्टाद्विरिवागत्य जमदग्निममारयत् ॥ ६५ ॥
रामः पितृवधक्रुद्धो द्रागत्वा हस्तिनापुरे ।
अमारयत्कृतवीर्यं किं यमस्य दवीयसि ॥ ६६ ॥
जामदग्न्यस्ततस्तस्य राज्ये न्यविशत स्वयम् ।
राज्यं हि विक्रमाधीनं न प्रमाणं क्रमाक्रमौ ॥ ६७ ॥
रामाक्रान्तपुराद्राज्ञी कृतवीर्यस्य गुर्विणी ।
व्याघ्राघ्रातवनादेणीवागमत्तापसाश्रमम् ॥ ६८ ॥
कृपाघनैर्भूगृहान्तः सा निधाय निधानवत् ।
तपस्विभिर्गोप्यते स्म क्रूरात्परशुरामतः ॥ ६९ ॥
चतुर्दशमहास्वप्नसूचितोऽस्याः सुतोऽजनि ।
गृह्णन् भूमिं सुखेनाभूत्सुभूमो नामतस्ततः ॥ ७० ॥
क्षत्रियो यत्र यत्रासीत्तत्र तत्राप्यदीप्यत ।
पर्शुः परशुरामस्य कोपाग्निरिव मूर्त्तिमान् ॥ ७१ ॥
रामोऽगादन्यदा तत्राश्रमे पर्शुश्च सोऽज्वलत् ।
क्षत्रं चासूचयद्धूम इव धूमध्वजं तदा ॥ ७२ ॥
किमत्र क्षत्रियोऽस्तीति पृष्टास्तेन तपस्विनः ।
इत्यूचुस्तापसीभूताः क्षत्रिया वयमास्महे ॥ ७३ ॥
रामोऽप्यमर्षाग्निःक्षत्रां समन्तात्तो वसुन्धराम् ।
निर्ममे निस्तृणां शैलतटीमिव दवानलः ॥ ७४ ॥

क्षुधक्षवियदंष्ट्राभो रामः स्थालमपूरयत् ।
यमस्य पूर्णकामस्य पूर्णपात्रश्रियं दधत् ॥ ७५ ॥
रामः पप्रच्छ [1]नैमित्तानन्येद्युर्मे कुतो वधः ।
[2]सदा वैरायमाणा हि शङ्कन्ते परतो मृतिम् ॥ ७६ ॥
यो दंष्ट्राः पायसीभूताः सिंहासन इह स्थितः ।
भोक्ष्यतेऽमूस्ततस्त्वस्ते वधो भावीति तेऽब्रुवन् ॥ ७७ ॥
रामोऽथ कारयामास सत्रागारमवारितम् ।
धुरि सिंहासनं तत्रास्थापयत्स्थालमग्रतः ॥ ७८ ॥
अथाश्रमे प्रतिदिनं लालयद्भिस्तपस्विभिः ।
निम्नेऽङ्घ्रिपद्रुम इव सुभूमो वृद्धिमद्भुताम् ॥ ७९ ॥
विद्याधरो मेघनादोऽन्येद्युर्नैमित्तिकानिति ।
परिपप्रच्छ पद्मश्रीः कन्या मे कस्य दीयताम् ॥ ८० ॥
तस्या वरं वरीयांसं सुभूमं तेऽप्युपादिशन् ।
दत्त्वा कन्यां ततस्तस्मै तस्यैवाभूत्स सेवकः ॥ ८१ ॥
कूपभेक इवानन्यगोऽथ पप्रच्छ मातरम् ।
सुभूमः किमियानेव लोकोऽयमधिकोऽपि किम् ॥ ८२ ॥
माताप्यचीकथदथो लोकोऽनन्तो हि वत्सक ।
मक्षिकापदमात्रं हि लोकमध्येऽयमाश्रमः ॥ ८३ ॥
अस्मिन् लोकेऽस्ति विख्यातं नगरं हस्तिनापुरम् ।
पिता ते कृतवीर्योऽभूत्तत्र राजा महाभुजः ॥ ८४ ॥

---

(१) च छ नैमित्तानथान्येद्युः कुतो मम । (२) च छ वधो ।

हत्वा ते पितरं रामो राज्यं स्वयमशिश्रियत् ।
क्षितिं निःक्षत्रियां चक्रे तिष्ठामस्तद्भयादिह ॥ ८५ ॥
तत्कालं हास्तिनपुरे सुभूमो भौमवज्ज्वलन् ।
जगाम वैरिणे क्रुद्धः क्षात्रं तेजो हि दुर्धरम् ॥ ८६ ॥
तत्र सत्रे ययौ सिंह इव सिंहासनेऽविशत् ।
दंष्ट्रास्ताः पायसीभूताः सुभुजो बुभुजे च सः ॥ ८७ ॥
उत्तिष्ठमाना युद्धाय ब्राह्मणास्तत्र रक्षकाः ।
जघ्निरे मेघनादेन व्याघ्रेण हरिणा इव ॥ ८८ ॥
प्रस्फुरद्दंष्ट्रिकावेशो दशनैरधरं दशन् ।
ततो रामः क्रुधा कालपाशाकृष्ट इवाययौ ॥ ८९ ॥
रामेण मुमुचे रोषात्सुभूमाय परश्वधः ।
विध्यातस्तत्क्षणं तस्मिन् स्फुलिङ्ग इव वारिणि ॥ ९० ॥
अस्त्राभावात्सुभूमोऽपि दंष्ट्रास्थालमुदक्षिपत् ।
चक्रीबभूव तत्सद्यः किं न स्यात्पुण्यसम्पदा ॥ ९१ ॥
चक्रवर्त्यष्टमः सोऽथ तेन चक्रेण भास्वता ।
शिरः परशुरामस्य पङ्कजच्छेदमच्छिदत् ॥ ९२ ॥
क्ष्मां निःक्षत्रियां रामः सप्तकृत्वो यथा व्यधात् ।
एकविंशतिकृत्वस्तां तथा निर्ब्राह्मणामसौ ॥ ९३ ॥
सुक्षितिपहस्त्यश्वपदातिव्यूहलोहितैः ।
वाहयन् वाहिनीर्नद्याः स प्राक् प्राचीमसाधयत् ॥ ९४ ॥
स च्छिन्नानेकसुभटमुण्डमण्डितभूतलः ।
दक्षिणायां दक्षिणाशापतिरन्य इवाजयत् ॥ ९५ ॥

भटास्थिभिर्दन्तुरयन् शक्तिशङ्करिवाभितः ।
रोधो नीरनिधेः सोऽथ प्रतीचीमजयद्दिशम् ॥ ९६ ॥
हेलोद्घाटितवैताढ्यकन्दरः स्वाममन्दरः ।
म्लेच्छान्विजेतुं भरतोत्तरखण्डं विवेश सः ॥ ९७ ॥
उच्छलच्छोणितरसच्छटाच्छुरितभूतलः ।
म्लेच्छांस्तत्राथ सोऽभाङ्क्षीदिक्षूनिव महाकरी ॥ ९८ ॥
एवं चतुर्दिशं भ्राम्यन् घरट्टस्थकानिव ।
दलयन् सुभटानुर्वीं स षट्खण्डामसाधयत् ॥ ९९ ॥

उत्त्रासयन्नसुमतामिति नित्यरौद्र-
ध्यानानलेन सततं ज्वलदन्तरात्मा ।
आसाद्य कालपरिणामवशेन मृत्युं
तां सप्तमीं नरकभूमिमगात्सुभूमः ॥ १०० ॥

इति सुभूमचक्रवर्त्तीकथानकम् ॥

अथ ब्रह्मदत्तकथा—

साकेतनगरे चन्द्रावतंसस्य सुतः पुरा ।
नामतो मुनिचन्द्रोऽभूच्चन्द्रवन्मधुराकृतिः ॥ १ ॥
निर्विण्णः कामभोगेभ्यो भारेभ्य इव भारिकः ।
मुनेः सागरचन्द्रस्य पार्श्वे जग्राह स व्रतम् ॥ २ ॥
प्रव्रज्यां जगतः पूज्यां पालयन्नयमन्यदा ।
देशान्तरे विहाराय चचाल गुरुणा सह ॥ ३ ॥
स तु भिक्षानिमित्तेन पथि ग्रामं प्रविष्टवान् ।
सार्थाद्भ्रष्टोऽटवीमाट यथच्युत इवैणकः ॥ ४ ॥

स तत्र क्षुत्पिपासाभ्यामाक्रान्तो ग्लानिमागतः ।
चतुर्भिः प्रतिचरितो वत्सवैर्नाम्बवैरिव ॥ ५ ॥
स तेषामुपकाराय निर्ममे धर्मदेशनाम् ।
अपकारिष्वपि कृपा सतां किं नोपकारिषु ॥ ६ ॥
प्रवव्रजुस्ते तत्पार्श्वे चत्वारः शमशालिनः ।
चतुर्विधस्य धर्मस्य चतस्र इव मूर्त्तयः ॥ ७ ॥
व्रतं तेऽपालयन् सम्यक् किन्तु द्वौ तत्र चक्रतुः ।
धर्मे जुगुप्सां विना हि चित्तवृत्तिः शरीरिणाम् ॥ ८ ॥
जग्मतुस्तपसा तौ द्यां जुगुप्साकारिणावपि ।
स्वर्गाय जायतेऽवश्यमप्येकाहःकृतं तपः ॥ ९ ॥
च्युत्वा ततो दशपुरे शाण्डिल्यब्राह्मणावुभौ ।
युग्मरूपौ सुतौ दास्यां जयवत्यां बभूवतुः ॥ १० ॥
तौ क्रमाद्यौवनं प्राप्तौ पित्रादिष्टौ च जग्मतुः ।
रक्षितुं क्षेत्रमीदृग् हि दासेराणां नियोजनम् ॥ ११ ॥
तयोः शयितयोर्नक्तं निःसृत्य वटकोटरात् ।
एकः कृष्णाहिना दष्टः कृतान्तस्येव बन्धुना ॥ १२ ॥
ततः सर्पोपलम्भाय द्वितीयोऽपि परिभ्रमन् ।
वैरादिवाशु तेनैव दष्टो दुष्टेन भोगिना ॥ १३ ॥
तावनाप्तप्रतीकारौ वराकौ मृत्युमापतुः ।
यथाऽऽयातौ तथा यातौ निष्फलं जन्म धिक्तयोः ॥ १४ ॥
कालिञ्जरगिरिप्रस्थे मृग्या यमलरूपिणौ ।
मृगावजनिषातां तौ वद्धधाते सहैव च ॥ १५ ॥

प्रीत्या सह चरन्तौ तौ मृगौ मृगयुणा हतौ ।
वाह्निनेकेनैककालं कालधर्ममुपेयतुः ॥ १६ ॥
ततोऽपि मृतगङ्गायां राजहंस्या उभावपि ।
अजायेतां सुतौ युग्मरूपिणौ पूर्वजन्मवत् ॥ १७ ॥
क्रीडन्तावेकदेशस्थौ धृत्वा जालेन जालिकः ।
ग्रीवां भंक्त्वा ऽवधीच्चैश्चक्षीणानां क्वेदृशी गतिः ॥ १८ ॥
वाराणस्यां ततोऽभूतां भूतदत्ताभिधस्य तौ ।
महाधनसमृद्धस्य मातङ्गाधिपतेः सुतौ ॥ १९ ॥
चित्रसम्भूतनामानौ तौ मिथः स्नेहशालिनौ ।
न कदापि व्ययुज्येतां सम्बद्धौ नखमांसवत् ॥ २० ॥
वाराणस्यां तदा चाभूच्छङ्खः इत्यवनीपतिः ।
आसीच्च सचिवस्तस्य नमुचिर्नाम विश्रुतः ॥ २१ ॥
अपरेद्युः सोऽपराधे महीयसि महीभुजा ।
अर्पितो भूतदत्तस्य प्रच्छन्नवधहेतवे ॥ २२ ॥
तेनोचे नमुचिश्छन्नं त्वां रक्षामि निजात्मवत् ।
पाठयस्यात्मजौ मे त्वं यदि भूमिगृहस्थितः ॥ २३ ॥
प्रतिपन्नं नमुचिना तन्मातङ्गपतेर्वचः ।
जनो हि जीवितव्यार्थी तन्नास्ति न करोति यत् ॥ २४ ॥
विचित्राश्चित्रसम्भूतौ स तथाऽध्यापयत् कलाः ।
रेमेऽनुरक्तया सार्धं मातङ्गपतिभार्यया ॥ २५ ॥
ज्ञात्वा तद्भूतदत्तेनारेभे मारयितुं स तु ।
सहते कः स्वदारेषु पारदारिकविप्लवम् ॥ २६ ॥

ज्ञात्वा मातङ्गपुत्राभ्यां स दूरेणापसारितः ।
सेवास्मै दक्षिणा दत्ता प्राणरक्षणलक्षणा ॥ २७ ॥
ततो निःसृत्य नमुचिर्गतवान् हस्तिनापुरे ।
चक्रे सनत्कुमारेण सचिवश्चक्रिणा निजः ॥ २८ ॥
इतश्च चित्रसम्भूतौ बभतुर्नवयौवनौ ।
कुतोऽपि हेतोरायातौ पृथिव्यामाश्विनाविव ॥ २९ ॥
तौ स्वादु जगतुर्गीतं हाहाहूहूपहासिनौ ।
वादयामासतुर्वीणामतितुम्बुरुनारदौ ॥ ३० ॥
गीतप्रबन्धानुगतैः सुव्यक्तैः सप्तभिः स्वरैः ।
तयोर्वादयतोर्वेणुं किं कुरन्ति स्म किन्नराः ॥ ३१ ॥
मुरजं धीरघोषं तौ वादयन्तौ च चक्रतुः ।
गृहीतमुरजं कालातोद्यलक्षणविडम्बनाम् ॥ ३२ ॥
शिवः शिवोर्वशीरम्भामुञ्जकेशीतिलोत्तमाः ।
यन्नाट्यं न विदाञ्चक्रुस्तौ तदप्यभिनिन्यतुः ॥ ३३ ॥
सर्वगान्धर्वसर्वस्वमपूर्वं विश्वकार्म्मणम् ।
प्रकाशयद्भ्यामेताभ्यां न जह्रे कस्य मानसम् ॥ ३४ ॥
तस्यां पुरि प्रववृत्ते कदाचिन्मदनोत्सवः ।
निरीयुः पौरचर्चर्य्यस्तत्र संगीतपेशलाः ॥ ३५ ॥
चर्चरी निर्ययौ तत्र चित्रसम्भूतयोरपि ।
जग्मुस्तत्रैव तद्गीताकृष्टाः पौरा मृगा इव ॥ ३६ ॥
राज्ञो व्यज्ञपि केनापि मातङ्गाभ्यां पुरीजनः ।
गीतेनाकृष्य सर्वोऽयमात्मवन्मलिनः कृतः ॥ ३७ ॥

क्ष्मापेनापि पुराध्यक्षः साक्षेपमिदमाज्ञपि ।
न प्रवेशः प्रदातव्यो नगर्यामनयोः क्वचित् ॥ ३८ ॥
ततःप्रभृति तौ वाराणस्या दूरेण तस्थतुः ।
प्रवृत्तश्चैकदा तत्र कौमुदीपरमोत्सवः ॥ ३९ ॥
राजशासनमुल्लङ्घ्य लोलेन्द्रियतया च तौ ।
प्रविष्टौ नगरीं भृङ्गौ गजगण्डतटीमिव ॥ ४० ॥
उत्सवं प्रेक्षमाणौ तौ सर्वाङ्गीणावगुण्ठनौ ।
दस्युवन्नगरीमध्ये छन्नं छन्नं विचेरतुः ॥ ४१ ॥
क्रोष्टुवत्क्रोष्टुशब्देन पौरगीतेन तौ ततः ।
अगायतां तारतारमलङ्घ्या भवितव्यता ॥ ४२ ॥
आकर्ण्य कर्णमधुरं तद्गीतं युवनागरैः ।
मधुवन्मक्षिकाभिस्तौ मातङ्गौ परिवारितौ ॥ ४३ ॥
कावेताविति विज्ञातुं लोकैः कृष्टावगुण्ठनौ ।
अरे तावेव मातङ्गावित्याक्षेपेण भाषितौ ॥ ४४ ॥
नागरैः कुट्यमानौ तौ यष्टिभिर्लोष्टुभिस्ततः ।
श्वानाविव गृहात्पुर्यां नतग्रीवौ निरीयतुः ॥ ४५ ॥
तौ सैन्यशशवल्लोकैर्हन्यमानौ पदे पदे ।
स्खलत्पादौ कथमपि गम्भीरोद्यानमीयतुः ॥ ४६ ॥
तावचिन्तयतामेवं धिग् नौ [1]दुर्ज्ञातिदूषितम् ।
कलाकौशलरूपादि पयोघ्रातमिवाहिना ॥ ४७ ॥

---

(१) ख ग घ ङ दुर्जाति- ।

उपकारो गुर्वेरास्तामपकारोऽयमावयोः ।
तदिदं क्रियमाणायाः शान्तेर्वैताल उत्थितः ॥ ४८ ॥
कलालावण्यरूपाणि स्यूतानि वपुषा सह ।
तदेवानर्थसदनं त्यज्यतां क्षणात् ॥ ४९ ॥
इति निश्चित्य तौ प्राणपरिहारपरायणौ ।
मृत्युं साक्षादिव द्रष्टुं चेलतुर्दक्षिणामभि ॥ ५० ॥
ततो दूरं प्रयातौ तौ गिरिमेकमपश्यताम् ।
यत्रारूढैर्भुवीक्ष्यन्ते करिणः किरिपोतवत् ॥ ५१ ॥
भृगुपातेच्छया ताभ्यामारोहद्भ्यां महामुनिः ।
ददृशे पर्वते तस्मिन् जङ्गमो गुणपर्वतः ॥ ५२ ॥
प्रावृषेण्यमिवाम्भोदं मुनिं गिरिशिरःस्थितम् ।
दृष्ट्वा प्रनष्टसन्तापप्रसरौ तौ बभूवतुः ॥ ५३ ॥
तौ प्राग्दुःखमिवोज्झन्तावानन्दाश्रुजलच्छलात् ।
तत्पादपद्मयोर्भृङ्गाविव सद्यो निपेततुः ॥ ५४ ॥
समाप्य मुनिना ध्यानं कौ युवां किमिहागतौ ।
इति पृष्टौ स्ववृत्तान्तं तावशेषमशंसताम् ॥ ५५ ॥
स जगौ भृगुपातेन वपुरेव हि शीर्यते ।
शीर्यते नाशुभं कर्म जन्मान्तरशतार्जितम् ॥ ५६ ॥
त्याज्यं वपुरिदं वाञ्छेद् गृह्णीतं वपुषः फलम् ।
तच्चापवर्गस्वर्गादिकारणं परमं तपः ॥ ५७ ॥
इत्यादि देशनावाक्यसुधानिर्धौतमानसौ ।
तस्य पार्श्वे जगृहतुर्यतिधर्ममुभावपि ॥ ५८ ॥

अधीयानौ क्रमेणाथ तौ गीतार्थौ बभूवतुः ।
आदरेण गृहीतं हि किंवा न स्यान्मनस्विनाम् ॥ ५९ ॥
षष्ठाष्टमप्रभृतिभिस्तौ तपोभिः सुदुस्तपैः ।
कृशयामासतुर्देहं प्राक्तनैः कर्मभिः सह ॥ ६० ॥
ततो विहरमाणौ तौ ग्रामाद्ग्रामं पुरात्पुरम् ।
कदाचित्प्रतिपेदाते नगरं हस्तिनापुरम् ॥ ६१ ॥
तौ तत्र रुचिरोद्याने चेरतुर्दुश्चरं तपः ।
सम्भोगभूमयोऽपि स्युस्तपसे शान्तचेतसाम् ॥ ६२ ॥
सम्भूतमुनिरन्येद्युर्मासक्षपणपारणे ।
पुरे प्रविष्टो भिक्षार्थं यतिधर्मोऽङ्गवानिव ॥ ६३ ॥
गेहाद्गेहं परिभ्राम्यन्नीर्यासमितिपूर्वकम् ।
स राजमार्गापतितो दृष्टो नमुचिमन्त्रिणा ॥ ६४ ॥
मातङ्गदारकः सोऽयं मद्वृत्तं ख्यापयिष्यति ।
मन्त्रीति चिन्तयामास पापाः सर्वत्र शङ्किताः ॥ ६५ ॥
यावन्मन्मर्म कस्यापि प्रकाशयति न ह्यसौ ।
तावन्निर्वासयाम्येनमिति पत्तीनयुङ्क्त सः ॥ ६६ ॥
स ताडयितुमारेभे तेन पूर्वोपकार्यपि ।
क्षीरपाणमिवाहीनामुपकारोऽसतां यतः ॥ ६७ ॥
लकुटैः कुट्यमानोऽसौ सस्यबीजमिवोत्कटैः ।
स्थानात्ततोऽपचक्राम त्वरितं त्वरितं मुनिः ॥ ६८ ॥
अमुच्यमानः कुट्टाकैर्निर्यन्नपि मुनिस्तदा ।
शान्तोऽप्यकुप्यदापोऽपि तप्यन्ते वह्नितापतः ॥ ६९ ॥

निर्जगाम मुखात्तस्य बाष्पो नीलः समन्ततः।
अकालोपस्थिताम्भोदविभ्रमं बिभ्रदम्बरे ॥ ७० ॥
तेजोलेश्योल्ललासाथ ज्वालापटलमालिनी।
तडिन्मण्डलसङ्कीर्णामिव द्यामभितन्वती ॥ ७१ ॥
अतिविष्णुकुमारं तं तेजोलेश्याधरं ततः।
प्रसादयितुमाजग्मुः पौराः सभयकौतुकाः ॥ ७२ ॥
राजा सनत्कुमारोऽपि ज्ञात्वा तत्र समाययौ।
उत्तिष्ठति यतो वह्निस्तद्धि विध्यापयेत्सुधीः ॥ ७३ ॥
नत्वोचे तं नृपः किं वा युज्यते भगवन्निदम्।
चन्द्राश्मार्कांशुतप्तोऽपि नार्चिर्मुञ्चति जातुचित् ॥ ७४ ॥
एभिरत्यपराद्धं यत्कोपोऽयं भवतामतः।
क्षीराब्धेर्मथ्यमानस्य कालकूटमभून्न किम् ॥ ७५ ॥
न स्यात्क्षान्तिश्चिरं न स्याच्चिरं चेत्तत्फलेऽन्यथा।
खलस्नेह इव क्रोधः सतां तद्धूमहेऽत्र किम् ॥ ७६ ॥
तथापि नाथ नाथामि कोपं सुष्ठेतरोचितम्।
भवादृशाः समदृशो ह्यपकार्य्युपकारिषु ॥ ७७ ॥
चित्रोऽप्यत्रान्तरे ज्ञात्वा सम्भूतमुनिमभ्यगात्।
सान्त्वयितुं भद्रमिव द्विपं मधुरभाषितैः ॥ ७८ ॥
तस्य कोप उपाशाम्यच्चित्रवाक्यैः श्रुतानुगैः।
पयोवाहपयःपूरैर्गिरेरिव दवानलः ॥ ७९ ॥
[1]महाकोपतमोमुक्तः शशाङ्क इव पार्वणः।

---

(१) ग च छ तीव्रकोप-।

क्षमादासादयामास प्रसादं स महामुनिः ॥ ८० ॥
वन्दित्वा क्षमयित्वा च लोकस्तस्मान्न्यवर्त्तत ।
सम्भूतश्चित्रमुनिना तदुद्यानमनीयत ॥ ८१ ॥
पश्चात्तापं चक्रतुस्तौ पर्यटद्भिर्गृहे गृहे ।
आहारमात्रकाङ्क्षते प्राप्यते व्यसनं महत् ॥ ८२ ॥
शरीरं गत्वरमिदं स्वाहारेणापि पोषितम् ।
किमनेन शरीरेण किंवाहारेण योगिनाम् ॥ ८३ ॥
चेतसीति विनिश्चित्य कृतसंलेखनौ पुरा ।
उभौ चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं प्रचक्रतुः ॥ ८४ ॥
कः पराभूतवान्साधुं वसुधाम्याति मय्यपि ।
इति जिज्ञासतो राज्ञो मन्त्री व्यज्ञपि केनचित् ॥ ८५ ॥
अर्च्यान्नार्चति यः सोऽपि पापः किमुत हन्ति यः ।
इत्यानाययदुर्वीशो दस्युवत्संयमय्य तम् ॥ ८६ ॥
अन्योऽपि साधुविध्वंसं माविधादिति शुद्धधीः ।
तं बद्धं पुरमध्येन सोऽनैषीत्साधुसन्निधौ ॥ ८७ ॥
नमन्नृपशिरोरत्नभाभिरम्भोमयीमिव ।
कुर्वन्नुर्वीं स उर्वीशपुङ्गवस्ताववन्दत ॥ ८८ ॥
सव्यपाणिगृहीतास्यवस्त्रिकापिहिताननौ ।
उद्दक्षिणकरौ तौ तमाशशंसतुराशिषा ॥ ८९ ॥
यो वोपराधवान् सोऽस्तु [1]स्वकर्मफलभाजनम् ।
राज्ञा सनत्कुमारेणेत्यदर्शि नमुचिस्तयोः ॥ ९० ॥

(१) क ख स्वकर्मफलभागसौ ।

चमोचि नमुचिः प्राप्तः पद्मलोचितभूमिकाम् ।
सनत्कुमारतस्ताभ्यामुरगो गरुडादिव ॥ ९१ ॥
निर्वास्य कर्मचण्डालश्वपाकाल इव पत्तनात् ।
वध्योऽप्यमोच्यसौ राज्ञा मान्यं हि गुरुशासनम् ॥ ९२ ॥
सपत्नीभिश्चतुःषष्टिसहस्रैः परिवारिता ।
वन्दितुं तौ सुनन्दागात् स्त्रीरत्नमथ चक्रिणः ॥ ९३ ॥
सा सम्भूतमुनेः पादपद्मयोर्लुलितालका ।
पपातास्येन कुर्वाणा भुवमिन्दुमतीमिव ॥ ९४ ॥
तस्याश्चालकसंस्पर्शं सम्भूतमुनिरन्वभूत् ।
रोमाञ्चितश्च सद्योऽभूच्छलान्वेषी हि मन्मथः ॥ ९५ ॥
अथ सान्तःपुरे राज्ञि तावनुज्ञाप्य जग्मुषि ।
रागाभिभूतः सम्भूतो निदानमिति निर्ममे ॥ ९६ ॥
दुष्करस्य मदीयस्य यद्यस्ति तपसःफलम् ।
तत्स्त्रीरत्नपतिरहं भूयासं भाविजन्मनि ॥ ९७ ॥
चित्रोऽप्यूचे काङ्क्षसीदं मोक्षदात्तपसः फलम् ।
मौलियोग्येन रत्नेन पादपीठं करोषि किम् ॥ ९८ ॥
मोहात्कृतं तन्निदानमिदानीमपि मुच्यताम् ।
मिथ्यादुष्कृतमस्त्वास्तु मुह्यन्ति न भवादृशाः ॥ ९९ ॥
एवं निवार्यमाणोऽपि सम्भूतश्चित्रसाधुना ।
निदानं नामुचद्धहो विषयेच्छा बलीयसी ॥ १०० ॥
निर्व्यूढानशनौ तौ तु प्राप्तायुःकर्मसंक्षयौ ।
सौधर्मे समजायेतां विमाने सुन्दरे सुरौ ॥ १ ॥

च्युत्वा जीवोऽथ चित्रस्य प्रथमस्वर्गलोकतः ।
पुरे पुरिमतालाख्ये महेभ्यतनयोऽभवत् ॥ २ ॥
च्युत्वा सम्भूतजीवोऽपि काम्पिल्ये ब्रह्मभूपतेः ।
भार्यायाश्चुलनीदेव्याः कुक्षौ समवतीर्णवान् ॥ ३ ॥
चतुर्दशमहास्वप्नसूचितागामिवैभवः ।
अथ जज्ञे सुतस्तस्याः प्राच्या इव दिवाकरः ॥ ४ ॥
ब्रह्ममग्न इवानन्दाद् ब्रह्मभूपतिरस्य च ।
ब्रह्माण्डविश्रुतां ब्रह्मदत्त इत्यभिधां व्यधात् ॥ ५ ॥
ववृधे स जगन्नेत्रकुमुदानां मुदं दिशन् ।
पुष्यन् कलाकलापेन कलानिधिरिवामलः ॥ ६ ॥
वक्त्राणि ब्रह्मण इव चत्वारि ब्रह्मणोऽभवन् ।
प्रियमित्राणि तत्रैकः कटकः काशिभूपतिः ॥ ७ ॥
कणेरदत्तसंज्ञोऽन्यो हस्तिनापुरनायकः ।
दीर्घश्च कोशलाधीशश्चम्पेशः पुष्पचूलकः ॥ ८ ॥
ते स्नेहाद्वर्षमेकैकमेकैकस्य पुरं युताः ।
पर्याप्यधिवसन्ति स्म स्वर्द्रुमा इव नन्दनम् ॥ ९ ॥
ब्रह्मणो नगरेऽन्येद्युस्ते यथायोगमाययुः ।
तत्र च क्रीडतां तेषां ययौ कालः कियानपि ॥ १० ॥
ब्रह्मदत्तस्य पूर्णेषु वर्षेषु द्वादशेष्वथ ।
परलोकगतिं भेजे ब्रह्मराजः शिरोरुजा ॥ ११ ॥
कृत्वौर्द्ध्वदेहिकं ब्रह्मभूपतेः कटकादयः ।
उपाया इव मूर्त्तास्ते चत्वारोऽमन्त्रयन्निति ॥ १२ ॥

ब्रह्मदत्तः शिशुर्यावदेकाकस्तावदत्र नः ।
तस्य प्राहरिका इव वर्षे वर्षेऽस्तु रक्षकाः ॥ १३ ॥
दीर्घस्तातं सुहृद्राज्यं तैः संयुज्य न्ययुज्यत ।
ततः स्थानाद्यथास्थानमथ जग्मुस्त्रयोऽपि ते ॥ १४ ॥
अदीर्घबुद्धिर्दीर्घोऽपि ब्रह्मणो राज्यसम्पदम् ।
तत्रैवारक्षकं क्षेत्रं सच्छन्दं बुभुजे ततः ॥ १५ ॥
निरङ्कुशतया कोशं चिरगूढं स मूढधीः ।
सर्वमन्वेषयामास परमर्मेव दुर्जनः ॥ १६ ॥
स प्राक् परिचयादन्तरन्तःपुरमनर्गलः ।
सञ्चाराधिपत्यं हि प्रायोऽनर्थं कारणं नृणाम् ॥ १७ ॥
एकान्ते चुलनीदेव्या सोऽतिमात्रममन्त्रयत् ।
वचोभिर्नर्मनिपुणैर्मुदन् स्मरशरैरिव ॥ १८ ॥
आचारं ब्रह्मसुकृतं लोकं चावगणय्य सः ।
संप्रसक्तश्चुलन्याभूद्दुर्वाराणीन्द्रियाणि हि ॥ १९ ॥
ब्रह्मराजे पतिप्रेममित्रस्नेहं च तावुभौ ।
अहतुश्चुलनीदीर्घावह्नो सर्वङ्कषः स्मरः ॥ २० ॥
सुखं विलसतोरेवं यथाकामीनयोस्तयोः ।
बहवो व्यतियान्ति स्म मुहूर्तमिव वासराः ॥ २१ ॥
ब्रह्मराजस्य हृदयं द्वैतीयकमिव स्थितम् ।
मन्त्र्यासीद्धनुरिदं स्पष्टं दुश्चेष्टितं तयोः ॥ २२ ॥
सचिवोऽचिन्तयच्चेदं चुलनी स्त्रीसंभावतः ।
अकार्यमाचरत्येषा सत्यो हि विरलाः स्त्रियः ॥ २३ ॥

सकोशान्तःपुरं राज्यं न्यासे विश्वासतोऽर्पितम् ।
यद्विद्रवति दीर्घस्तदकार्यं नास्य किञ्चन ॥ २४ ॥
तदस्याचरितं किञ्चित्कुमारस्यापि विप्रियम् ।
पोषकस्यापि नात्मीयो मार्जार इव दुर्जनः ॥ २५ ॥
विमृश्येति वरधनुसंज्ञं स्वसुतमादिशत् ।
तत्तत् ज्ञापयितुं नित्यं ब्रह्मदत्तं च सेवितुम् ॥ २६ ॥
विज्ञाते मन्त्रिपुत्रेण वृत्तान्ते ब्रह्मनन्दनः ।
शनैः प्राकाशयत्कोपं नवोद्भिन्न इव द्विपः ॥ २७ ॥
ब्रह्मदत्तोऽसहिष्णुस्तन्मातुश्चरितं ततः ।
मध्ये शुद्धान्तमगमद्गृहीत्वा काककोकिले ॥ २८ ॥
वर्णसङ्करतो बध्यावेतावन्यमपीदृशम् ।
निश्चितं निग्रहीष्यामि तवेत्युच्चैरुवाच सः ॥ २९ ॥
काकोऽहं त्वं पिकीत्यावां निजिहीर्षत्यसाविति ।
दीर्घेणोक्तेऽवदद्देवी मा भैषीर्बालभाषितात् ॥ ३० ॥
एकदा भद्रवशया सह नीत्वा मृगद्विपम् ।
साक्षेपं तद्देवोचे कुमारो मारसूचकम् ॥ ३१ ॥
इति श्रुत्वाऽवदद्दीर्घः साकूतं बालभाषितम् ।
ततश्चुलन्युवाचेति यद्यस्त्येवं ततोऽपि किम् ॥ ३२ ॥
हंस्याऽन्येद्युर्बकं बद्ध्वाऽभ्यधत्त ब्रह्मसूरिति ।
अनया रमते ह्येष सह्ये कस्यापि नेदृशम् ॥ ३३ ॥
दीर्घोऽवादीदिदं देवी स्वपुत्रस्य शिशोः शृणु ।
अन्तर्ज्वलितरोषाग्निधूमोद्गारोपमा गिरः ॥ ३४ ॥

वर्द्धमानः कुमारोऽयं तदवश्यं भविष्यति ।
आवयोरतिविघ्नाय करेण्वोरिव केसरी ॥ ३५ ॥
न यावत्कवचहरः कुमारो हन्त जायते ।
तावद्विषद्रुम इव बालोऽप्युन्मूल्यतामसौ ॥ ३६ ॥
चुलन्यूचे कथं राज्यधरः पुत्रो विहन्यते ।
तिरश्चोऽपि हि रक्षन्ति पुत्रान् प्राणानिवात्मनः ॥ ३७ ॥
दीर्घोऽब्रवीत्पुत्रमूर्त्या तव कालोऽयमागतः ।
मामुहस्त्वं मयि सति सुतास्तव न दुर्लभाः ॥ ३८ ॥
विमुच्यापत्यवात्सल्यं शाकिनीव चुलन्यथ ।
रतस्नेहपरवशा प्रतिशुश्राव तत्तथा ॥ ३९ ॥
सामन्त्रयद्विनाश्योऽयं रक्ष्या च वचनीयता ।
यद्वदाम्रवणं सेव्यं कार्यं च पितृतर्पणम् ॥ ४० ॥
क उपायोऽथवास्त्येष विवाह्यो ब्रह्मसूरसौ ।
वासागारमिषात्तस्य कार्यं जतुगृहं ततः ॥ ४१ ॥
गूढप्रवेशनिःसारं तत्रोद्वाहादनन्तरम् ।
सुप्ते सतल्पेऽप्यस्मिन् ज्वाल्यो निशि हुताशनः ॥ ४२ ॥
उभाभ्यां मन्त्रयित्वैवं पुष्पचूलस्य कन्यका ।
वृता वैवाहिकीसर्वसामग्री चोपचक्रमे ॥ ४३ ॥
तयोश्च क्रूरमाकूतं विज्ञाय सचिवो धनुः ।
इति विज्ञपयामास दीर्घराजं कृताञ्जलिः ॥ ४४ ॥
कलाविनीतिकुशलः सूनुर्वरधनुर्मम ।
वर्द्धितस्तुवेवास्तु त्वदाज्ञारथधूर्वहः ॥ ४५ ॥

अरण्यव इवाहं तु यातायातेषु निःसहः।
गत्वा क्वचिदनुष्ठानं करोमि त्वदनुज्ञया ॥ ४६ ॥
कमप्यनर्थं कुर्वीत मायाव्येष गतोऽन्यतः।
पाशछ्लतेति तं दीर्घो धीमद्भः को न शङ्कते ॥ ४७ ॥
मायाकृतावहित्थोऽथ दीर्घः सचिवमूचिवान्।
राज्येन त्वां विना नः किं यामिन्येव विना विधुम् ॥ ४८ ॥
धर्मं सत्रादिनाऽत्रैव कुरु मागास्त्वमन्यतः।
राज्यं भवाद्विनाभाति सद्दूचैरिव काननम् ॥ ४९ ॥
ततो भागीरथीतीरे सद्बुद्धिर्विदधे धनुः।
धर्मस्येव महाच्छत्रं पवित्रं सत्रमण्डपम् ॥ ५० ॥
सत्रं च पान्थसार्थानामन्नपानादिना ततः।
प्रवाहमिव गाङ्गं सो ऽनवच्छिन्नमवाहयत् ॥ ५१ ॥
दानमानोपकारास्तैः स प्रत्ययितपूरुषैः।
चक्रे सुरङ्गां द्विक्रोशां ततो जतुगृहावधि ॥ ५२ ॥
इतः प्रच्छन्नलेखेन सौहार्दद्रुमवारिणा।
[1]इमं व्यतिकरं पुष्पचूलमज्ञापयद्धनुः ॥ ५३ ॥
ज्ञात्वा तत्पुष्पचूलोऽपि सुधीः स्वदुहितुः पदे।
प्रेषयामास दासेरीं हंसीस्थाने बकीमिव ॥ ५४ ॥
पित्रले च स्वर्णमिति पौष्पचूलीति सा जनैः।
लक्षिता भूषणमणिद्योतिताशाविशत्पुरीम् ॥ ५५ ॥

---

(१) च छ इति।

मूर्च्छनीतिध्वनितूर्यपूर्यमाणे नभस्तले।
मुदा तां चुलनी ब्रह्मसूनुना पर्यणाययत्॥ ५६॥
चुलन्यप्यखिलं लोकं विसृज्य रजनीमुखे।
कुमारं सस्नुषं प्रैषीज्जातुषे वासवेश्मनि॥ ५७॥
सवधूकः कुमारोऽपि विसृष्टान्यपरिच्छदः।
तत्रागाद्वरधनुना च्छाययेव स्वया सह॥ ५८॥
वार्त्ताभिर्मन्त्रिपुत्रेण ब्रह्मदत्तस्य जाग्रतः।
निशार्द्धं व्यतिचक्राम कुतो निद्रा महात्मनाम्॥ ५९॥
चुलन्यादिष्टपुरुषैः फूत्कर्तुं नमिताननैः।
ज्वलेति प्रेरित इव वासगेहेऽज्वलच्छिखी॥ ६०॥
धूमस्तोमस्ततो विष्वक् पूरयामास रोदसीम्।
चुलनीदीर्घदुष्कृत्यदुष्कीर्त्तिप्रसरोपमः॥ ६१॥
सप्तजिह्वोऽप्यभूत्कोटिजिह्वो ज्वालाकदम्बकैः।
तत्सर्वं कवलीकर्तुं बुभुक्षित इवानलः॥ ६२॥
किमेतदिति संपृष्टो ब्रह्मदत्तेन मन्त्रिसूः।
संक्षेपादाचचक्षे ऽदश्चुलनीदुष्टचेष्टितम्॥ ६३॥
आकष्टुं त्वामितः स्थानाद्रूपं करिकरादिव।
अस्ति तातेन दत्तेह सुरङ्गा सत्रगामिनी॥ ६४॥
अत्र पार्ष्णिप्रहारेण प्रकाशीकृत्य तत्क्षणात्।
योगीव विवरद्वारं तद्द्वारं प्रविशाधुना॥ ६५॥
आतोद्यपुटवत्सोऽथ पार्ष्णिनाऽऽस्फोट्य भूपुटम्।
सुरङ्गया समित्रोऽगाद्ब्रह्मरन्ध्रेण सूत्रवत्॥ ६६॥

सुरङ्गान्ते धनुष्मन्तौ तुरङ्गावध्वरोहताम् ।
राजमन्त्रिकुमारौ तौ रेवन्तश्रीविडम्बकौ ॥ ६७ ॥
पञ्चाशद्योजनीं क्रोशमिव पञ्चमधारया ।
अश्वौ जग्मतुरश्चासौ ततः पञ्चत्वमापतुः ॥ ६८ ॥
ततस्तौ पादचारेण प्राणत्राणपरायणौ ।
जग्मतुर्निकषा ग्रामं क्रष्टाल्पोष्टकनामकम् ॥ ६९ ॥
प्रोवाच ब्रह्मदत्तोऽथ सखे वरधनोऽधुना ।
सर्वमार्गे दवान्योऽयं बाधेते क्षुत्तृषा च माम् ॥ ७० ॥
क्षणमत्र प्रतीक्षस्वेत्युक्त्वा तं मन्त्रिनन्दनः ।
ग्रामादाकारयामास नापितं वपनेच्छया ॥ ७१ ॥
मन्त्रिपुत्रस्य मन्त्रेण तत्रैव ब्रह्मनन्दनः ।
वपनं कारयामास चूलामात्रमधारयत् ॥ ७२ ॥
तथा कषायवस्त्राणि पवित्राणि स धारयन् ।
सन्ध्याभ्रच्छन्नबालांशुमालिलीलामधारयत् ॥ ७३ ॥
कण्ठे वरधनुन्यस्तं ब्रह्मसूत्रमधत्त च ।
ब्रह्मपुत्रो ब्रह्मपुत्रसादृश्यमुदुवाह च ॥ ७४ ॥
मन्त्रिसूर्ब्रह्मदत्तस्य वक्षःश्रीवत्सलाञ्छितम् ।
पट्टेन पिदधे प्रावृट् पयोदेनेव भास्करम् ॥ ७५ ॥
एवं वेषपरावर्त्तं ब्रह्मसूः सूत्रधारवत् ।
पारिपार्श्विकवन्मन्त्रिपुत्रोऽपि विदधे तथा ॥ ७६ ॥
ततः प्रविष्टौ ग्रामे तौ पार्वणाविन्दुभास्करौ ।
केनापि द्विजवर्येण भोजनाय निमन्त्रितौ ॥ ७७ ॥

सोऽथ तौ भोजयामास भक्त्या राजानुरूपया ।
प्रायस्तेजोऽनुमानेन जायन्ते प्रतिपत्तयः ॥ ७८ ॥
कुमारस्याक्षतान्मूर्ध्नि क्षिपन्ती विप्रगेहिनी ।
श्वेतवस्त्रयुगं कन्यां चोपनिन्येऽस्मरःसमाम् ॥ ७९ ॥
ऊचे ततो वरधनुर्बटोरस्याकलापटोः ।
कण्ठे बध्नासि किमिमां मूढे मण्डस्य गामिव ॥ ८० ॥
ततो द्विजवरेणोचे ममेयं गुणबन्धुरा ।
कन्या बन्धुमती नास्या विनामुमपरो वरः ॥ ८१ ॥
षट्खण्डपृथिवीपाता पतिरस्या भविष्यति ।
इत्याख्यायि निमित्तज्ञैर्निश्चितं चायमेव सः ॥ ८२ ॥
तैरेवाख्यायि मे पट्टच्छन्नश्रीवत्सलाञ्छनः ।
भोक्ष्यते यस्तवगृहे तस्मै देया स्वकन्यका ॥ ८३ ॥
जज्ञे च ब्रह्मदत्तस्योद्वाहः सह तया तदा ।
भोगिनामुपतिष्ठन्ते भोगाः काममचिन्तिताः ॥ ८४ ॥
तामुषित्वा निशां बन्धुमतीमाश्वास्य चान्यतः ।
ययौ कुमार एकत्रावस्थानं सद्विषां कुतः ॥ ८५ ॥
प्रातर्ग्रामं प्रापतुस्तौ तत्र चाशृणुतामिदम् ।
पन्थानोऽधिब्रह्मदत्तं सर्वे दीर्घेण रोधिताः ॥ ८६ ॥
प्रस्थितावुत्पथेनाथ पेततुस्तौ महाटवीम् ।
निरुद्धां श्वापदैर्दीर्घपुरुषैरिव दारुणैः ॥ ८७ ॥
ततः कुमारं तृषितं मुक्त्वा वटतरोरधः ।
वारिणेऽगाद्वरधनुर्मनस्तुल्येन रंहसा ॥ ८८ ॥

ततो वरधनुः सोऽयमुपलक्ष्य न्यबध्यत ।
रुषितैर्दीर्घपुरुषैः पोभिपोत इव श्वभिः ॥ ८९ ॥
गृह्यतां गृह्यतामेष वध्यतां वध्यतामिति ।
भीषणं भाषमाणैस्तैर्जगृहे ववधे च सः ॥ ९० ॥
संज्ञामधित्रश्चादत्तं पलायस्वेति सोऽकृत ।
पलायिष्ट कुमारोऽपि समये खलु पौरुषम् ॥ ९१ ॥
ततस्तस्या महाटव्या महाटव्यन्तरं जवात् ।
ब्रह्मसूराश्रमीवागादाश्रमादाश्रमान्तरम् ॥ ९२ ॥
स तु तत्र कृताहारो विरसैररसैः फलैः
तृतीये दिवसे ऽपश्यदेकं तापसमग्रतः ॥ ९३ ॥
कुत्राश्रमो वो भगवन्निति पृष्टस्तपस्विना ।
स स्वाश्रमपदं निन्ये तापसा ह्यतिथिप्रियाः ॥ ९४ ॥
सोऽथापश्यत्कुलपतिं ववन्दे पितृवन् मुदा ।
प्रमाणमन्तःकरणमविज्ञातेऽपि वस्तुनि ॥ ९५ ॥
ऊचे कुलपतिर्वत्स तवातिमधुराकृतेः ।
को हेतुरत्रागमने मरौ सुरतरोरिव ॥ ९६ ॥
ततो महाशनस्तस्य विश्वस्तो ब्रह्मसूर्निजम् ।
वृत्तान्तमाख्यत्प्रायेण गोप्यं न खलु तादृशम् ॥ ९७ ॥
हृष्टस्ततः कुलपतिर्व्याहरत्सादरादरम् ।
हिधास्थित इवात्मैको भ्राताहं त्वत्पितुर्लघुः ॥ ९८ ॥
ततो निजगृहं प्राप्तस्तिष्ठ वत्स यथासुखम् ।
वत्सास्तपोभिर्वर्द्धस्व सहैवास्मन्मनोरथैः ॥ ९९ ॥

कुर्वन् जनदृगानन्दममन्दं विश्ववल्लभः।
असौ तत्राश्रमे तस्थौ प्रावृट्कालोऽप्युपस्थितः॥ २०० ॥
तत्राऽसौ निवसंस्तेन बलेनेव जनार्दनः।
शास्त्राणि शस्त्रास्त्रशास्त्राणि सर्वाण्यभ्यस्यति स्म च॥ १ ॥
वर्षात्यये समायाते सारसालापबन्धुरे।
वन्याविव फलाद्यर्थं प्रचेलुस्तापसा वनम्॥ २ ॥
सादरं कुलपतिना वार्यमाणोऽप्यगाद्वनम्।
तैः सह ब्रह्मदत्तोऽपि कलभः कलभैरिव॥ ३ ॥
भ्रमन्नितस्ततोऽपश्यद्दिङ्मूढं तत्र दन्तिनः।
प्रत्ययमिति सोऽमंस्त हस्ती कोऽप्यस्ति दूरतः॥ ४ ॥
तापसैर्वार्यमाणोऽपि ततः सोऽनुपदं व्रजन्।
योजनपञ्चकस्यान्ते नागं नगमिवैक्षत॥ ५ ॥
निःशङ्कं बद्धपर्यङ्कः कुर्वन् गर्जितमूर्जितम्।
मल्लो मल्ल इवाह्वास्त नृहस्ती मत्तहस्तिनम्॥ ६ ॥
क्रुद्धोद्धुषितसर्वाङ्गो व्याकुञ्चितकरः करी।
निष्कम्पकर्णस्तास्त्रास्यः कुमारं प्रत्यधावत॥ ७ ॥
इभोऽभ्यर्णेऽभ्यगाद्यावत् कुमारस्तावदन्तरे।
उत्तरीयं प्रचिक्षेप तं वञ्चयितुमर्भवत्॥ ८ ॥
अभ्रखण्डमिव भ्रश्यदन्तरिक्षात्तदंशुकम्।
दशनाभ्यां प्रतीयेष क्षणाद्द्विपोऽत्यमर्षणः॥ ९ ॥
एवंविधाभिश्चेष्टाभिः कुमारस्तं मतङ्गजम्।
लीलया खेलयामासाहितुण्डिक इवोरगम्॥ १० ॥

सद्येव प्रत्नदत्तस्यावान्तरे ज्ञातडम्बरः ।
धाराधरोऽम्बुधाराभिरुपदुद्राव तं गजम् ॥ ११ ॥
ततो रसित्वा विरसं मृगनाशं ननाश सः ।
कुमारोऽपि भ्रमन्नद्रिदिग्मूढः प्राप निम्नगाम् ॥ १२ ॥
उत्ततार कुमारस्तां नदीं मूर्त्तामिवापदम् ।
ददर्श च तटे तस्याः पुराणं पुरमुद्दसम् ॥ १३ ॥
कुमारः प्रविशंस्तस्मिन्नपश्यद्वंशजालिकाम् ।
तत्रासिवसुनन्दौ चोत्पातकेतुविधू इव ॥ १४ ॥
तौ गृहीत्वा कृपाणेन कुमारः शस्त्रकौतुकी ।
चिच्छेद कदलीच्छेदं तां महावंशजालिकाम् ॥ १५ ॥
वंशजालान्तरे चासौ स्फुरदोष्ठदलं शिरः ।
ददर्श पतितं पृथ्व्यां स्थलपद्ममिवाग्रतः ॥ १६ ॥
सम्यक् पश्यन्नपश्यच्च प्रत्नसूस्तत्र कस्यचित् ।
वल्गुलीकरणस्यस्य कबन्धं धूमपायिनः ॥ १७ ॥
हा विद्यासाधनधनो निधनं प्रापितो मया ।
कोऽप्येषोऽनपराधो धिग् मामिति स्वं निनिन्द सः ॥१८॥
अग्रतः स ययौ यावत्तावदुद्यानमैक्षत ।
सुरलोकादवतीर्णमवन्यामिव नन्दनम् ॥ १९ ॥
स तत्र प्रविशन्नग्रे प्रासादं सप्तभूमिकम् ।
अदर्शत्सप्तलोकश्रीरहस्यमिव मूर्च्छितम् ॥ २० ॥
आरूढोऽभ्रंलिहे तस्मिन्निषण्णां खेचरीमिव ।
हस्तविन्यस्तवदनां नारीमेकां स ऐक्षत ॥ २१ ॥

उपसृत्य कुमारस्तां पप्रच्छ स्वच्छया गिरा ।
का त्वमेकाकिनी किंवा किं वा शोकस्य कारणम् ॥ २२ ॥
अथ सा साध्वसाक्रान्ता जगादेति सगद्गदम् ।
महान् व्यतिकरो मेऽस्ति ब्रूहि कस्त्वं किमागतः ॥ २३ ॥
ब्रह्मदत्तोऽस्मि पञ्चालभूपतेर्ब्रह्मणः सुतः ।
इति सोऽचीकथद्यावन्मुदा सा तावदुत्थिता ॥ २४ ॥
आनन्दबाष्पसलिलैर्लोचनाञ्जलिविच्युतैः ।
सा कुर्वती पाद्यमिव पपातामुष्य पादयोः ॥ २५ ॥
कुमाराशरणाया मे शरणं त्वमुपागतः ।
मज्जतो नौरिवाम्भोधौ वदन्तीति रुरोद सा ॥ २६ ॥
तेन पृष्टा च साप्यूचे त्वन्मातृभ्रातुरस्म्यहम् ।
नाम्ना पुष्पवती पुष्पचूलस्याङ्गपतेः सुता ॥ २७ ॥
कन्यास्मि भवते दत्ता विवाहदिवसोन्मुखी ।
हंसीव रन्तुमुद्याने दीर्घिकापुलिनेऽगमम् ॥ २८ ॥
दुष्टविद्याधरेणाहं नाट्योन्मत्ताभिधेन तु ।
अत्रापहृत्यानीतास्मि रावणेनेव जानकी ॥ २९ ॥
दृष्टिं सोऽसहमानो मे विद्यासाधनहेतवे ।
सूर्पणखासूनुरिव प्राविशद्वंशजालिकाम् ॥ ३० ॥
धूमपस्योर्ध्वपादस्य तस्य विद्याद्य सेत्स्यति ।
शक्तिमान् सिद्धविद्यः स किल मां परिणेष्यति ॥ ३१ ॥
ततस्तद्वधवृत्तान्तं कुमारोऽस्यै न्यवेदयत् ।
हर्षस्योपरि हर्षोऽभूत्प्रियायाश्च विप्रियच्छिदा ॥ ३२ ॥

तयोरथ विवाहोऽभूद्गान्धर्वोऽन्योऽन्यरक्तयोः ।
श्रेष्ठो हि क्षत्रियेष्वेव निर्मन्त्रोऽपि सकामयोः ॥ ३३ ॥
रममाणस्तया सार्धं विचित्रालापपेशलम् ।
स एकयामामिव तां त्रियामामत्यवाहयत् ॥ ३४ ॥
ततः प्रभातसमये ब्रह्मदत्तेन शुश्रुवे ।
आकाशे खेचरस्त्रीणां कुररीणामिव ध्वनिः ॥ ३५ ॥
अकस्माज्जायते कोऽयं खे शब्दो नष्टदृष्टिवत् ।
तेनेति पृष्टा संभ्रान्ता पुष्पवत्येवमब्रवीत् ॥ ३६ ॥
भगिन्यौ त्वद्द्विषो नाट्योन्मत्तस्येमे समागते ।
नाम्ना खण्डा विशाखा च विद्याधरकुमारिके ॥ ३७ ॥
तन्निमित्तं विवाहोपस्करपाणी इमे मुधा ।
अन्यथा चिन्तितं कार्यं दैवं घटयतेऽन्यथा ॥ ३८ ॥
अपसर्प क्षणं तावद्यावत्त्वद्गुणकीर्तनैः ।
लभेऽहमनयोर्भावं त्वयि रागविरागयोः ॥ ३९ ॥
रागे रक्तां प्रेरयिष्ये पताकां तत्समापतेः ।
विरागे चलयिष्यामि श्वेतां गच्छेस्तदाऽन्यतः ॥ ४० ॥
ब्रह्मदत्तस्ततोऽवादीन्नाभैषीर्भीरु न त्वहम् ।
ब्रह्मसूनुः किमेते मे तुष्टे रुष्टे करिष्यतः ॥ ४१ ॥
उवाच पुष्पवत्येवं नैताभ्यां वच्मि ते भयम् ।
एतत्सम्बन्धिनः किन्तु मा विरोत्सुर्नभश्चराः ॥ ४२ ॥
तस्याश्चित्तानुवृत्त्या तु तत्रैवास्थात् स एकतः ।
अथ पुष्पवती श्वेतां पताकां पर्यचीचलत् ॥ ४३ ॥

ततः कुमारस्तां दृष्ट्वा तत्प्रदेशाच्छनैः शनैः ।
प्रियानुरोधादगमन्नहि भीरुत्सादृशां नृणाम् ॥ ४४ ॥
आकाशमिव दुर्गाहमरण्यमवगाह्य सः ।
दिनान्तेऽर्क इवाम्भोधिं प्रापदेकं महासरः ॥ ४५ ॥
ततः प्रविश्य तत्रासौ सुरेभ इव मानसे ।
स्नात्वा स्वच्छन्दमत्यच्छाः सुधा इव पपावपः ॥ ४६ ॥
निःसृत्य शश्वत्सूर्नीरात्तीरमुत्तरपश्चिमम् ।
लताकुञ्जदलिस्वानैः सौस्वातिकमिवाभ्यगात् ॥ ४७ ॥
तत्र तेन द्रुमलताकुञ्जे पुष्पाणि चिन्वती ।
वनाधिदेवता साक्षादिव काप्यैक्षि सुन्दरी ॥ ४८ ॥
दध्याविति कुमारोऽपि जन्मप्रभृतिवेधसः ।
रूपाण्यभ्यस्यतोऽमुष्यां सञ्जातं रूपकौशलम् ॥ ४९ ॥
सा दास्या सह जल्पन्ती कटाक्षैः कुन्दसोदरैः ।
कण्ठे मालामिवास्यन्ती तं पश्यन्त्यन्यतो ययौ ॥ ५० ॥
पश्यन् कुमारस्तामेव प्रस्थितो यावदन्यतः ।
वस्त्रभूषणताम्बूलभृद्दासी तावदाययौ ॥ ५१ ॥
सा वस्त्राद्यर्पयित्वोचे या त्वया दृष्टेऽत्र सा ।
सत्यङ्कारमिव स्वार्थसिद्धेः प्रैषीदिदं त्वयि ॥ ५२ ॥
आदिष्टा चास्मि यदमुं मन्दिरे तातमन्त्रिणः ।
नयातिथ्याय तथ्याय स हि वेत्ति यथोचितम् ॥ ५३ ॥
सोऽगात् सह तया वेश्म नागदेवस्य मन्त्रिणः ।
अमात्योऽप्यभ्युदस्थात्तमाकृष्ट इव तद्गुणैः ॥ ५४ ॥

श्रीकान्तया राजपुत्र्या वासाय तव वेश्मनि ।
प्रेषितोऽसौ महाभागः सन्दिश्येति जगाम सा ॥ ५५ ॥

उपास्यमानः स्वामीव विविधं तेन मन्त्रिणा ।
क्षणदां क्षपयामास क्षणमेकमिवैष ताम् ॥ ५६ ॥

मन्त्री राजकुलेऽनैषीत्कुमारं क्षणदात्यये ।
अर्घादिनोपतस्थेऽमुं बालार्कमिव भूपतिः ॥ ५७ ॥

वंशाद्यपृष्ट्वापि नृपः कुमाराय सुतां ददौ ।
आकृत्यैव हि तत्सर्वं विदन्ति ननु तद्विदः ॥ ५८ ॥

उपायंस्त कुमारस्तां हस्तं हस्तेन पीडयन् ।
अन्योऽन्यं संक्रमयितुमनुरागमिवाभितः ॥ ५९ ॥

ब्रह्मदत्तोऽन्यदा क्रीडन् रहः पप्रच्छ तामिति ।
एकस्माज्ज्ञातवंशादेः पित्रा दत्तासि मे कथम् ॥ ६० ॥

श्रीकान्ता कान्तदन्तांशुधौताधरदलाऽब्रवीत् ।
राजा शबरसेनोऽभूद्वसन्तपुरपत्तने ॥ ६१ ॥

तत्सूनुर्मे पिता राज्ये निषण्णः क्रूरगोत्रिभिः ।
पर्यस्तोऽशिश्रियदिमां पल्लीं सबलवाहनः ॥ ६२ ॥

भिल्लानुपनमय्यात्र वार्वेग इव वेतसान् ।
ग्रामघातादिना तातः पुष्णाति स्वं परिग्रहम् ॥ ६३ ॥

जातास्मि चाहं तनया तातस्यात्यन्तवल्लभा ।
[1]स्वामिन् सम्यदिवोपायांश्चतुरस्तमयानतु ॥ ६४ ॥

---

(१) ख ग घ उपायानां श्रीरिवानु चतुर्णां तनुजन्मनाम् ।
घ ङ श्रीवत्सचादुपायानां चतुर्णां तनुजन्मनाम् ।

स मामुवाचैवनामूचे सर्वे मे द्वेषिणो नृपाः ।
त्वयेह स्थितया वीक्ष्य शंसन्तो यस्ते मतो वरः ॥ ६५ ॥
तस्थुषी चक्रवाकीव सरस्तीरे निरन्तरम् ।
ततःप्रभृति पश्यामि सर्वानेकैकशोऽध्वगान् ॥ ६६ ॥
मनोरथानामगतिः स्वप्नेऽप्यत्यन्तदुर्लभः ।
आर्यपुत्रागतोऽसि त्वं मद्भाग्योपचयादिह ॥ ६७ ॥
स पल्लीपतिरन्येद्युर्ग्रामघातकृते ययौ ।
कुमारोऽपि समं तेन क्षत्रियाणां क्रमो ह्यसौ ॥ ६८ ॥
लुण्ट्यमाने ततो ग्रामे कुमारस्य सरस्तटे ।
पादाब्जयोर्वरधनुरेत्य हंस इवापतत् ॥ ६९ ॥
कुमारकण्ठमालम्ब्य मुक्तकण्ठं रुरोद च[1] ।
नवीभवन्ति दुःखानि सञ्जाते ह्यिष्टदर्शने ॥ ७० ॥
ततः पीयूषगण्डूषैरिवालापैः सुपेशलैः ।
आश्वास्य पृष्टस्तेनोचे स्ववृत्तमिति मन्त्रिसूः ॥ ७१ ॥
वटेऽधस्त्वां तदा मुक्त्वा गतोऽहं नाथ पाथसे ।
सुधाकुण्डमिवापश्यं किञ्चिदग्रे महासरः ॥ ७२ ॥
तुभ्यमम्भोजिनीपत्रपुटेनादाय वार्य्यहम् ।
यमदूतैरिवागच्छन् रुद्धः संवर्मितैर्भटैः ॥ ७३ ॥
अरे वरधनो ब्रूहि ब्रह्मदत्तः क्व विद्यते ।
इति तैः पृच्छ्यमानः सन्नवेद्मीत्यहमब्रुवम् ॥ ७४ ॥

(१) ग घ ङ चः ।

तस्करैरिव निःशङ्कं ताड्यमानोऽथ तैरहम् ।
इत्यवोचं यथाब्रह्मदत्तो व्याघ्रेण भक्षितः ॥ ७५ ॥
तं देशं दर्शयेत्युक्तो माययेतस्ततो भ्रमन् ।
त्वद्दर्शनपथेऽभ्येत्याकार्षं संज्ञां पलायने ॥ ७६ ॥
परिव्राड्दत्तगुटिकां मुखेऽहं क्षिप्तवांस्ततः ।
तत्प्रभावेन निःसंज्ञो मृत इत्युज्झितोऽस्मि तैः ॥ ७७ ॥
चिरं गतेषु तेष्वास्यादाकृष्य गुटिकामहम् ।
त्वां नष्टार्थमिवान्वेष्टुं भ्रमन् ग्रामं कमप्यगाम् ॥ ७८ ॥
तत्रैककोऽपि ददृशे परिव्राजकपुङ्गवः ।
साक्षादिव तपोराशिर्नमस्यक्रे मया ततः ॥ ७९ ॥
सोऽवदन् मां वरधनो मित्रमस्मि धनोरहम् ।
वसुभागो महाभागो ब्रह्मदत्तः क्व वर्त्तते ॥ ८० ॥
आचचक्षे मयाप्यस्य विश्वस्तं विश्वस्य सूनृतम् ।
स च मे दुष्कथाधूमैर्म्लानास्यः पुनरभ्यधात् ॥ ८१ ॥
तदा जतुगृहे दग्धे दीर्घः प्रातरदैक्षत ।
कारङ्गमेकं निर्दग्धं करङ्कत्रितयं न हि ॥ ८२ ॥
सुरङ्गां तत्र चापश्यत्तदन्तेऽश्वपदानि च ।
धनोर्बुद्ध्या प्रनष्टौ वां ज्ञात्वा तस्मै चुकोप सः ॥ ८३ ॥
बद्धा युवां समानेतुं प्रत्याशं साधनानि सः ।
अमुक्तलम्भनान्यर्कमहांसीवादिदेश च ॥ ८४ ॥
पलायितो धनुर्मन्त्री जननी तु सा तव ।
दीर्घेण नरक इव क्षिप्ता मातङ्गपाटके ॥ ८५ ॥

गर्त्तोपरिष्टात्पिटकेनैवार्त्तो वार्त्तया तया ।
दुःखोपर्य्युपरिदुःखः काम्पील्यं गतवानहम् ॥ ८६ ॥
छद्मकापालिकीभूय तत्र मातङ्गपाटके ।
वेश्म वेश्मानुप्रवेशमस्थां शश्वदुवानिशम् ॥ ८७ ॥
पृच्छ्यमानश्च लोकेन तत्र भ्रमणकारणम् ।
अशोचमिति मातङ्ग्या विद्यायाः कल्प एष मे ॥ ८८ ॥
तत्रैवं भ्राम्यता मैत्री मया विश्वासभाजनम् ।
अजायतारक्षकस्य मायया किं न साध्यते ॥ ८९ ॥
अन्येद्युस्तन्मुखेनाम्बामवोचं यत्करोत्यसौ ।
त्वत्पुत्रमित्रकौण्डिन्यो महाव्रत्यभिवादनम् ॥ ९० ॥
द्वितीयेऽह्नि स्वयं गत्वा जनन्या बीजपूरकम् ।
अदां सगुटिकं जग्धेनासंज्ञा तेन साऽभवत् ॥ ९१ ॥
मृतेति तां पुराध्यक्षो गत्वा राज्ञे व्यजिज्ञपत् ।
राज्ञादिष्टाः स्वपुरुषास्तस्याः संस्कारहेतवे ॥ ९२ ॥
तत्रायाता मयोक्तास्ते संस्कारोऽस्याः क्षणेऽत्र चेत् ।
महानर्थो वो राज्ञश्चेति जग्मुः स्वधाम ते ॥ ९३ ॥
आरक्षं चावदं त्वं चेत् सहायः साधयाम्यहम् ।
सर्वलक्षणभाजोऽस्या मन्त्रमेकं शवेन तत् ॥ ९४ ॥
आरक्षः प्रतिपेदे तत्तेनैव सहितस्ततः ।
सायमादाय जननीं श्मशानेऽगां दवीयसि ॥ ९५ ॥
स्थण्डिले मण्डलादीनि मया निर्माय मायया ।
पूर्देवीनां बलिं दातुमारक्षः प्रेषितस्ततः ॥ ९६ ॥

गते तस्मिन्नहं मातुरपरां गुटिकामदाम् ।
निद्राच्छेद इवोज्जृम्भा सोदस्थाज्जातचेतना ॥ ९७ ॥
स्वं ज्ञापयित्वा रुदतीं निवार्य स्म नयामि ताम् ।
काच्छ्यामि गृहे तातस्तुहृदो देवशर्मणः ॥ ९८ ॥
इतस्ततो भ्रमन्नेषोऽन्वेषयंस्त्वामिहागमम् ।
दिष्ट्या दृष्टोऽधुना साक्षात्पुरराशिरिवासि मे ॥ ९९ ॥
ततः परं कथं नाथ प्रस्थितोऽसि स्थितोऽसि च ।
तेनेति पृष्टः स्वं वृत्तं कुमारोऽपि न्यवेदयत् ॥ १०० ॥
अथ कोऽप्येत्य तावूचे ग्रामे दीर्घभटाः पटम् ।
युष्मत्तुल्यद्विरूपाङ्कं दर्शयन्तो वदन्त्यदः ॥ १ ॥
ईदृगरौ किमायातावित्याकर्ण्य गां मया ।
दृष्टाविह युवां यद्वा 'रुचितं कुरु तं हि तत् ॥ २ ॥
ततस्तस्मिन् गतेऽरण्यमध्येन कलभाविव ।
पलायमानौ कौशाम्बीं प्रापतुस्तौ पुरीं क्रमात् ॥ ३ ॥
तत्र सागरदत्तस्य श्रेष्ठिनो बुद्धिलस्य च ।
उद्यानेऽपश्यतां लक्षपणं तौ कुक्कुटाहवम् ॥ ४ ॥
उत्पत्योत्पत्य नखरैः प्राणाकर्षाङ्कुशैरिव ।
युयुधाते ताम्रचूडौ चञ्चाचञ्चविवोचकैः ॥ ५ ॥
तत्र सागरदत्तस्य जात्यं शक्तं च कुक्कुटम् ।
भद्रेभमिव मिश्रेभोऽभाङ्क्षीद्बुद्धिलकुक्कुटः ॥ ६ ॥

---

(१) क ख रुचिरं ।

ततो वरधनुः स्माह कथं जात्योऽपि कुक्कुटः।
भग्नस्ते सागरानेन पश्याम्येनं यदीच्छसि ॥ ७ ॥
सागराऽनुज्ञया सोऽप्यपश्यत् बुद्धिलकुक्कुटम्।
तत्पादयोरयःसूचीर्यमदूतीरिवैक्षत ॥ ८ ॥
लक्षयन् बुद्धिलोऽप्यस्य लक्षार्द्धं छन्नमिष्टवान्।
सोऽप्याख्यत्तं व्यतिकरं कुमारस्य जनान्तिके ॥ ९ ॥
ब्रह्मदत्तोऽप्ययःसूचीः कृष्ट्वा बुद्धिलकुक्कुटम्।
भूयोऽपि सागरश्रेष्ठिकुक्कुटेनाभ्ययोजयत् ॥ १० ॥
पराभिकः कुक्कुटेन तेन बुद्धिलकुक्कुटः।
क्षणादभञ्जि निम्नानां छद्म बाह्यं कुतो जयः ॥ ११ ॥
हृष्टः सागरदत्तस्तावारोप्य स्यन्दनं स्वकम्।
जयदानैकसुहृदौ निनाय निलये निजे ॥ १२ ॥
स्वधामनीव तत्रापि तयोर्विवसतोरथ।
किमप्याख्यद्वरधनोरेत्य बुद्धिलकिङ्करः ॥ १३ ॥
तस्मिन् गते वरधनुः कुमारमिदमभ्यधात्।
यद्बुद्धिलेन लक्षार्द्धं दित्सितं मेऽद्य पश्य तत् ॥ १४ ॥
सोऽदर्शयत्ततो हारं निर्मलस्थूलवर्त्तुलैः।
कुर्वाणं मौक्तिकैः शुक्रमण्डलस्य विडम्बनाम् ॥ १५ ॥
हारे बद्धं स्वनामाङ्कं ब्रह्मसूर्लेखमैक्षत।
आगाच्च वाचिकमिव मूर्त्तं वत्साख्यतापसी ॥ १६ ॥
अक्षतानि तयोर्मूर्ध्नि क्षिप्त्वाशीर्वादपूर्वकम्।
नीत्वान्यतो वरधनुं किञ्चिदाख्याय सा ययौ ॥ १७ ॥

तत्राख्यातुं समारेभे मन्त्रिसूर्ब्रह्मसूनवे ।
प्रतिलेखं हारबद्धलेखस्येयमयाचत ॥ १८ ॥
श्रीब्रह्मदत्तनामाङ्को लेखोऽयं प्रथयस्व तत् ।
को ब्रह्मदत्त इति सा मया पृष्टेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥
अस्ति श्रेष्ठिसुता रत्नवती नामेह पत्तने ।
रूपान्तरेण कन्यात्वं प्रपन्नेव रतिर्भुवि ॥ २० ॥
भ्रातुः सागरदत्तस्य बुद्धिलस्य च तद्दिने ।
कुक्कुटायोधनेऽपश्यद्ब्रह्मदत्तमिमं हि सा ॥ २१ ॥
ततःप्रभृति ताम्यन्ती कामार्त्ता सा न शाम्यति ।
शरणं ब्रह्मदत्तो मे स एवेत्याह चानिशम् ॥ २२ ॥
स्वयं लिखित्वा चान्येद्युर्लेखं हारेण संयुतम् ।
अर्प्यतां ब्रह्मदत्तस्येत्युदित्वा साममार्पयत् ॥ २३ ॥
दासहस्ते मया लेखः प्रैषीत्युक्त्वा स्थिता सती ।
मयापि प्रतिलेखं तेऽर्पयित्वा सा व्यसृज्यत ॥ २४ ॥
दुर्वारमारसन्तापः कुमारोऽपि ततो दिनात् ।
[1]मध्याह्नार्ककरोत्तप्तः करीव न सुखं स्थितः ॥ २५ ॥
कौशाम्बीस्वामिनोऽन्येद्युर्दीर्घेण प्रहिता नराः ।
नष्टमश्ववदङ्के तौ तत्रान्वेष्टुं समाययुः ॥ २६ ॥

(१) ख मध्याह्नार्ककरैस्तप्तः ।

राजादेशेनकौशाम्ब्यां प्रवृत्तेऽन्वेषणे तयोः ।
सागरो भूगृहे क्षिप्त्वा तौ जुगोप निधानवत् ॥ २७ ॥
निशि तौ निर्यियासन्तौ रथमारोप्य सागरः ।
कियन्तमपि पन्थानं निनाय ववले ततः ॥ २८ ॥
तौ गच्छन्तौ पुरो नारीमुद्याने समपश्यताम् ।
अस्त्रपूर्णरथारूढाममरीमिव नन्दने ॥ २९ ॥
लग्ना किमियती वेला युवयोरिति सादरम् ।
तयोक्तौ तौ बभाषाते कावावां वेत्सि वा कथम् ॥ ३० ॥
अथाभाषत सा पुर्य्यामस्यां श्रेष्ठी महाधनः ।
धनप्रवर इत्यासीद्धनदस्येव सोदरः ॥ ३१ ॥
श्रेष्ठिश्रेष्ठस्य तस्याहमष्टानां तनुजन्मनाम् ।
उपरिष्टाद्विवेकश्रीर्धीगुणानामिवाभवम् ॥ ३२ ॥
उद्ग्रीवनाम्निउद्याने यक्षमाराधयं बहु ।
अत्युत्तमवरप्राप्त्यै स्त्रीणां नाऽन्यो मनोरथः ॥ ३३ ॥
तुष्टो भक्त्यैष मे यक्षः वरो वरमिदं ददौ ।
ब्रह्मदत्तश्चक्रवर्त्ती तव भर्त्ता भविष्यति ॥ ३४ ॥
सागरबुद्धिलश्रेष्ठिकुक्कुटाजौ य एष्यति ।
श्रीवत्सी ससखा तुल्यरूपो ज्ञेयः स तु त्वया ॥ ३५ ॥
मदायतनवर्त्तिन्याः प्रथमस्ते भविष्यति ।
मेलको ब्रह्मदत्तेन तज्जाने सोऽसि सुन्दर ॥ ३६ ॥
एह्येहि तन्मां विरहदहनार्त्तां चिरादिह ।
विध्यापय पयःपूरेणेव सङ्गेन सम्प्रति ॥ ३७ ॥

तथेति प्रतिपद्यास्त्वा अनुरागमिवारुणम् ।
सोऽधितष्ठौ रथं तां च गन्तव्यं क्वेति पृष्टवान् ॥ ३८ ॥
सेत्यूचे मगधपुरे मत्पितृव्यो धनावहः ।
अस्ति श्रेष्ठ्यावयोर्बन्धौ प्रतिपत्तिं स दास्यति ॥ ३९ ॥
तदितस्तत्र गन्तव्यमिति रत्नवतीगिरा ।
ब्रह्मसूर्मन्त्रिपुत्रेण सूतेनाश्वाननोदयत् ॥ ४० ॥
कौशाम्बीदेशमुल्लङ्घ्य क्षणेन ब्रह्मनन्दनः ।
क्रीडास्थानं यमस्येव प्राप भीमां महाटवीम् ॥ ४१ ॥
सुकण्टकः कण्टकश्च तत्र चौरचमूपती ।
ब्रह्मदत्तं रुरुधतुः श्वानाविव महाकिरिम् ॥ ४२ ॥
ससैन्यौ युगपत् कालरात्रिपुत्राविवोत्कटौ ।
शरैर्नभो मण्डपवच्छादयामासतुश्च तौ ॥ ४३ ॥
आत्तधन्वा कुमारोऽपि गर्जन्चौरवरूथिनीम् ।
निषिषेधेषुभिर्धारासारैर्दवमिवाम्बुदः ॥ ४४ ॥
कुमारे वर्षति शरान् ससैन्यौ तौ प्रणेशतुः ।
हन्त प्रहारिणि हरौ हरिणानां कुतः स्थितिः ॥ ४५ ॥
कुमारं मन्त्रिसूरेवमूचे श्रान्तोऽसि सङ्गरात् ।
मुहूर्त्तं स्वपिहि स्वामिंस्तदिहैव रथे स्थितः ॥ ४६ ॥
स्यन्दने ब्रह्मदत्तोऽपि रत्नवत्या समन्वितः ।
सुष्वाप गिरिनितम्बे करिण्येव करी युवा ॥ ४७ ॥
विभातायां विभावर्यां प्राप्यैकामथ निम्नगाम् ।
तस्थुः श्रान्तास्तुरङ्गाश्च कुमारश्च व्यबुध्यत ॥ ४८ ॥

विबुद्धस्तु स नापश्यत्स्यन्दने मन्त्रिनन्दनम् ।
पयसे किं गतः स्वादित्यसकृद्व्याजहार तम् ॥ ४९ ॥
सोऽलब्धप्रतिवाग् दृष्ट्वा रथाग्रं रक्तपङ्किलम् ।
विलपन् हा हतोऽस्मीति मूर्च्छितो न्यपतद्भुवि ॥ ५० ॥
उत्थितो लब्धसंज्ञः सन् हाहा वरधनो सखे ।
क्वासीति लोकवत् क्रन्दन् रत्नवत्येत्यबोधि सः ॥ ५१ ॥
विपन्नो ज्ञायते नैव स तावद्भवतः सखा ।
तस्य वाचाप्यमाङ्गल्यं नाथ कर्त्तुं न युज्यते ॥ ५२ ॥
त्वत्कार्याय गतः क्वापि स भविष्यत्यसंशयम् ।
यान्ति नाथमपृष्ट्वापि नाथकार्याय मन्त्रिणः ॥ ५३ ॥
स तवोपरि भक्त्यैव रक्षितो नूनमेष्यति ।
स्वामिभक्तिप्रभावो हि भृत्यानां कवचायते ॥ ५४ ॥
स्थाने प्राप्ताः करिष्यामो नरैस्तस्य गवेषणम् ।
युज्यते नेह तु स्थातुमन्तकोपवने वने ॥ ५५ ॥
तद्वाचा सोऽनुदद्भ्यान् प्रपेदे मगधक्षितेः ।
सोमग्रामं दविष्ठं हि वाजिनां महतां च किम् ॥ ५६ ॥
ग्रामेशेन सदःस्थेन दृष्ट्वा निन्ये स्ववेश्म सः ।
अज्ञाता अपि पूज्यन्ते महान्तो मूर्त्तिदर्शनात् ॥ ५७ ॥
शोकाक्रान्त इवासीति पृष्टो ग्रामाधिपेन सः ।
इत्यूचे मत्सखा चौरैर्युध्यमानो गतः क्वचित् ॥ ५८ ॥
तस्य प्रवृत्तिमानेष्ये सीताया इव मारुतिः ।
इत्युक्त्वा ग्रामणीः सर्वां तां जगाहे महाटवीम् ॥ ५९ ॥

अथैत्य ग्रामणीरूचे दृष्टः कोऽपि वने नहि ।
प्रहारपतितः किन्तु प्राप्त 'एष शरो मया ॥ ६० ॥
हतो वरधनुर्नूनमिति चिन्तयतस्ततः ।
ब्रह्मसूनोः शोक इव तमोभूरभवन्निशि ॥ ६१ ॥
यामे तुरीये यामिन्यास्तत्र चौराः समापतन् ।
ते तु भग्नाः कुमारेण मारेणेव प्रवासिनः ॥ ६२ ॥
ततोऽनुयातो ग्रामण्या ययौ राजगृहं क्रमात् ।
स चामुचद्दत्तवतीं तद्बहिस्तापसाश्रमे ॥ ६३ ॥
विशन् पुरं स ऐक्षिष्ट हर्म्यवातायनस्थिते ।
साक्षादिव रतिप्रीतौ कामिन्यौ नवयौवने ॥ ६४ ॥
ताभ्यां सोऽभिदधे प्रेमभाजं त्यक्त्वा जनं ननु ।
यत्तदा गतवान् युक्तं तत् किं ते प्रत्यभाषत ॥ ६५ ॥
व्याजहार कुमारोऽपि प्रेमभाग् बत को जनः ।
स कदा च मया त्यक्तः कोऽहं के वा युवामिति ॥ ६६ ॥
प्रसीदागच्छ विश्राम्य नाथेत्यालापनिष्ठयोः ।
प्राविशद्ब्रह्मदत्तोऽपि मनसीव तयोर्गृहे ॥ ६७ ॥
तिष्ठमाने कृतस्नानाशनाय ब्रह्मसूनवे ।
कथयामासतुस्ते स्वां कथामवितथामिति ॥ ६८ ॥
अस्ति विद्याधरावासः कलधौतशिलामयः ।
मेदिन्यास्तिलक इव वैताढ्यो नाम पर्वतः ॥ ६९ ॥

---

(१) ख एकः ।

अमुष्य दक्षिणश्रेण्यां नगरे शिवमन्दिरे ।
राजास्ति ज्वलनशिखोऽलकायामिव गुह्यकः ॥ ७० ॥
विद्याधरपतेस्तस्य द्युतिद्योतितदिङ्मुखा ।
प्रिया विद्युच्छिखेत्यस्ति विद्युदम्भोमुचो यथा ॥ ७१ ॥
तयोः प्राणप्रिये नाव्योम्नताभिधसुतानुजे ।
नाम्ना स्वच्छा विशाखा च पुत्र्यावावां बभूविव ॥ ७२ ॥
तातः सौधेऽन्यदा सख्याग्निशिखेन सहालपन् ।
गच्छतोऽष्टापदगिरिं गीर्वाणान् खे निरैक्षत ॥ ७३ ॥
ततः स तीर्थयात्रार्थं चलितोऽचालयच्च नौ ।
सुहृदं चाग्निशिखं तं धर्मेष्टं हि योजयेत् ॥ ७४ ॥
प्राप्ता अष्टापदं तत्रापश्याम मणिनिर्मिताः ।
प्रतिमास्तीर्थनाथानां मानवर्णसमन्विताः ॥ ७५ ॥
स्नानं विलेपनं पूजां विरचय्य यथाविधि ।
तास्त्रिः प्रदक्षिणीकृत्यावन्दामहि समाहिताः ॥ ७६ ॥
प्रासादान्निःसृतैर्दृष्टौ रत्नाशोकतरोरधः ।
चारणश्रमणौ मूर्त्तिमन्ताविव तपःशमौ ॥ ७७ ॥
तौ प्रणम्योपविश्याग्रे शुश्रुम श्रद्धया वयम् ।
अज्ञानतिमिरच्छेदकौमुदीं धर्मदेशनाम् ॥ ७८ ॥
पप्रच्छाग्निशिखः कः स्यात्कन्ययोरनयोः पतिः ।
तावूचतुर्योऽनयोर्भ्रातरं मारयिष्यति ॥ ७९ ॥
हिमेनेव शशी म्लानो जातस्तातस्तया गिरा ।
आवामपीत्यवोचाव वाचा वैराग्यगर्भया ॥ ८० ॥

संसारासारतासारा देशनाश्रेव शुश्रुवे ।
तद्विषादनिषादेन किं तात परिभूयसे ॥ ८१ ॥
अलमस्माकमप्येवं विधैर्विषयजैः सुखैः ।
प्रवृत्ते तत्प्रभृत्यावां व्रातुं निजसहोदरम् ॥ ८२ ॥
भ्राम्यन्नपश्यन्भ्राताऽन्यदा पुष्पवतीमसौ ।
मातुलस्य त्वदीयस्य पुष्पचूलस्य कन्यकाम् ॥ ८३ ॥
रूपेणाद्भुतलावण्यपुण्येन हृतमानसः ।
तां जहार स दुर्बुद्धिः बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ ८४ ॥
सोऽसहिष्णुर्दृशं तस्या विद्यां साधयितुं ययौ ।
स्वयं संविद्रते सम्यग् भवन्तस्तु ततः परम् ॥ ८५ ॥
तदा च पुष्पवत्यास्यदावयोर्भ्रातृहत्ययम् ।
शोकं धर्माक्षरैः शोकापनोद इव चानुदत् ॥ ८६ ॥
अन्यच्च पुष्पवत्यूचेऽभ्यगम्योऽयमिहागतः ।
ब्रह्मदत्तोऽस्तु वां भर्त्ता नान्यथा हि मुनेर्गिरः ॥ ८७ ॥
स्वीकृतं च यदावाभ्यां तया च रभसावशात् ।
पताकाचालि धवला त्यक्त्वावां त्वं गतस्ततः ॥ ८८ ॥
यदास्मद्भाग्यवैगुण्यान्नागतोऽसि न चेक्षितः ।
भ्रान्त्वा सर्वत्र निर्विण्णे आवामिह तदागते ॥ ८९ ॥
पुण्यैरसि समायातः पुरा पुष्पवतीगिरा ।
वृतोऽसि वरयावां तद्भर्तिरेकस्त्वमावयोः ॥ ९० ॥
गान्धर्वेण विवाहेन स उपायंस्त ते अपि ।
भोगी हि भाजनं स्त्रीणां सरितामिव सागरः ॥ ९१ ॥

रममाणः समं ताभ्यां गङ्गोमाभ्यामिवेश्वरः ।
तथातिवाहयामास तां निशां ब्रह्मनन्दनः ॥ ९२ ॥
यावन्मे राज्यलाभः स्यात्पुष्पवत्याः समीपतः ।
तावद्युवाभ्यां स्थातव्यमित्युक्त्वा व्यसृजच्च ते ॥ ९३ ॥
तथेत्याहृतवत्यौ ते सलोकास्तच्च मन्दिरम् ।
गन्धर्वनगरमिव ततः सर्वं तिरोदधे ॥ ९४ ॥
अथाश्रमे रत्नवतीमन्वेष्टुं ब्रह्मसूरगात् ।
अपश्यंस्तत्र पप्रच्छ नरमेकं शुभाकृतिम् ॥ ९५ ॥
दिव्याम्बरधरा नारी रत्नाभरणभूषिता ।
कापि दृष्टा महाभाग त्वयातीतदिनेऽद्य वा ॥ ९६ ॥
स ऊचे नाथ नाथेति वदती क्षौमयेष्टिता ।
प्रत्यभिज्ञाय नप्त्रीति तत्पितृव्याय चार्पिता ॥ ९७ ॥
तद्वरोऽसीति तेनोक्तस्तथेति ब्रह्मसूर्वदन् ।
निन्ये तेन प्रहृष्टेन तत्पितृव्यनिकेतनम् ॥ ९८ ॥
रत्नवत्या पितृव्योऽपि ब्रह्मदत्तं व्यवाहयत् ।
महता महत्या धनिनां सर्वमीषत्करं यतः ॥ ९९ ॥
तया विषयसौख्यानि समं सोऽनुभवंस्तथा ।
मृतकार्थं वरधनोरपरेद्युः प्रचक्रमे ॥ ४०० ॥
साक्षादिव परे तेषु भुञ्जानेषु द्विजन्मसु ।
विप्रवेषो वरधनुस्तत्रागत्याब्रवीदिति ॥ १ ॥
मम चेद्भोजनं दत्थ साक्षाद्वरधनोर्हि तत् ।
इति श्रुतिसुधैवास्य श्रुता वाग् ब्रह्मसूनुना ॥ २ ॥

स तं दृष्ट्वा परिष्वङ्गादेकीकुर्वन्निवात्मना ।
अपयन्निव हर्षास्त्रैर्निनायान्तर्गृहं ततः ॥ ३ ॥
जवे पृष्टः कुमारेण स्ववृत्तं सोऽकथयत्तदा ।
सुप्ते त्वयि निबद्धोऽहं चौरैः दीर्घभटैर्यथा ॥ ४ ॥
वृक्षान्तरस्थितेनैकदस्युनैकेन पत्रिणा ।
हतोऽहं पतितः पृथ्व्यां तिरोऽधां च लतान्तरे ॥ ५ ॥
गतेषु तेषु चौरेषु मध्येवृचं तिरोभवन् ।
आतिरन्तर्जलमिव क्रमेण ग्राममाप्नुवम् ॥ ६ ॥
भवत्प्रवृत्तिं ग्रामेशाद्विज्ञायाहमिहागमम् ।
दिष्ट्याऽपश्यं भवन्तं च कलापीव पयोमुचम् ॥ ७ ॥
अथोचे ब्रह्मदत्तस्तमस्माभिः स्थास्यते ननु ।
विना पुरुषकारेण क्लीबैरिव कियच्चिरम् ॥ ८ ॥
अत्रान्तरे च सम्प्राप्तसाम्राज्यमकरध्वजः ।
मधुवन्मदको यूनां प्रादुरासीन्मधूत्सवः ॥ ९ ॥
तदा च राज्ञो मत्तेभः स्तम्भं भङ्क्त्वाऽपशृङ्खलः ।
निर्ययौ त्रासिताशेषमर्त्यो मृत्योरिवानुजः ॥ १० ॥
ततो नितम्बभारार्त्तां काञ्चित् कन्यां स्खलद्गतिम् ।
करी करेण जग्राहाकृष्य पुष्करिणीमिव ॥ ११ ॥
तस्यां च शरणार्थिन्यां क्रन्दन्त्यां दीनचक्षुषि ।
जज्ञे हाहारवो विश्वदुःखबीजाङ्कुरोपमः ॥ १२ ॥
रे मातङ्गासि मातङ्गः स्त्रियं गृह्णन्न लज्जसे ।
इत्युक्तः स कुमारेण तां विमुच्य तमभ्यगात् ॥ १३ ॥

उत्प्लुत्य दन्तसोपाने पादं विन्यस्य हेलया ।
आरुरोह कुमारस्तमधिस्रयदयासनम् ॥ १४ ॥
वाक्पादाङ्कुशयोगेन स्वं योगेनेव योगवित् ।
वशीचकार तं नागं कुमारस्तरसा ततः ॥ १५ ॥
साधुसाध्वित्युच्यमानो जनैर्जयजयेति च ।
कुमारः करिणं स्तम्भे नीत्वाबध्नादश्वामिव ॥ १६ ॥
ततो नरेन्द्रस्तत्रागात्तं च दृष्ट्वा विसिस्मिये ।
आकृतिर्विक्रमश्चास्य कस्य चित्रीयते नवा ॥ १७ ॥
कोऽयं कुतो वा च्छन्नात्मा किं सूर्यो वासवोऽथवा ।
राज्ञेत्युक्ते रत्नवत्याः पितृव्यस्तमचीकथत् ॥ १८ ॥
ततो विशाम्पतिः कन्याः पुत्रमागोकृतोत्सवः ।
दत्तः चपाकरायेव ब्रह्मदत्ताय दत्तवान् ॥ १९ ॥
परिणीय स तास्तत्र सुखं तिष्ठन्यथाऽन्यदा ।
जरत्यैत्यैकयेत्यूचे भ्रमविलाांशुकाञ्चलम् ॥ २० ॥
इह वैश्रवणोऽस्त्याढ्यः श्रिया वैश्रवणोऽपरः ।
तस्य च श्रीमतिर्नाम सुता श्रीरिव वारिधेः ॥ २१ ॥
मोचिता भवता व्यालाद्राहोरिन्दुकलेव या ।
सा [1]त्वामेव पतीयन्ती ततःप्रभृति ताम्यति ॥ २२ ॥
यथा गजात्त्वया त्राता तथा त्रायस्व तां स्मरात् ।
गृहाण पाणिं त्वं तस्या यथा हृदयमग्रहीः ॥ २३ ॥

---

(१) च छ त्वामेवाभिवाञ्छन्ती ।

उपयेमे कुमारस्तां विविधोद्वाहमङ्गलैः ।
सुबुद्धिमन्त्रिणः कन्यां नन्दां वरधनुः पुनः ॥ २४ ॥
पप्रथाते पृथिव्यां तौ तिष्ठन्तौ तत्र यन्त्रितः ।
साभियोगौ प्रतस्थाते ततो वाराणसीं प्रति ॥ २५ ॥
श्रुत्वायान्तं ब्रह्मदत्तं ब्रह्माणमिव गौरवात् ।
अभ्येत्य संमुखं वाराणसीशः स्वगृहेऽनयत् ॥ २६ ॥
कटकः कटकवतीं नाम पुत्रीं निजां ददौ ।
चतुरङ्गचमूं चास्मै मूर्त्तामिव जयश्रियम् ॥ २७ ॥
कणेरुदत्तचम्पेशौ धनुर्मन्त्री तथाऽपरे ।
भगदत्तादयोऽप्येयुर्नृपाः श्रुत्वा तदागमम् ॥ २८ ॥
कृत्वा वरधनुं सेनान्यं सुषेणमिवार्षभिः ।
दीर्घं दीर्घपथे नेतुं प्रतस्थे ब्रह्मनन्दनः ॥ २९ ॥
दीर्घस्य दूतः कटकराजमित्येवमूचिवान् ।
दीर्घेण सममाबाल्यमैत्री त्यक्तुं न युज्यते ॥ ३० ॥
ततः कटक इत्यूचे ब्रह्मणा सहिताः पुरा ।
सोदर्या इव [१]पञ्चाप्यभवाम सुहृदो वयम् ॥ ३१ ॥
स्वर्जुषो ब्रह्मणः पुत्रे राज्ये च त्रातुमर्पिते ।
दीर्घेण धिक्कृतं नाऽस्ति यत्किञ्चिदपि समर्पितम् ॥ ३२ ॥
ब्रह्मणः पुत्रभाण्डे यद्दीर्घोऽदीर्घमचिन्तयत् ।
न्यायचारातिपापं तच्छ्वपचोऽपि किमाचरेत् ॥ ३३ ॥

---

(१) ख ग च पञ्चापि सञ्जाताः ।

तमश्च्छ शंस दीर्घाय ब्रह्मदत्तोऽभ्युपेत्यसौ।
युद्धस्य यदि वा मस्तेत्युक्ता दूतं व्यसर्जयत्॥ ३४॥
ततः प्रयाणैरच्छिन्नैः काम्पील्यं ब्रह्मसूर्ययौ।
सदीर्घमभ्यरीत्सोत्तमभः सार्कमिवाम्बुदः॥ ३५॥
दीर्घः सर्वाभिसारेण रणसारेण पत्तमात्।
दण्डाक्रान्तो निरसरद्बिलादिव महोरगः॥ ३६॥
चुलन्यपि तदात्यन्तवैराग्यादाददे व्रतम्।
पार्श्वे पूर्णाप्रवर्त्तिन्याः क्रमान्निर्वृतिमाप च॥ ३७॥
पुरोगा दीर्घराजस्य पुरोगैर्ब्रह्मजन्मनः।
नदीयादांसकूपारयादोभिरिव जघ्निरे॥ ३८॥
दीर्घोऽप्यमर्षादुद्ग्रामिदंष्ट्रिकाविकटाननः।
वराह इव धावित्वा हन्तुं प्रववृते परान्॥ ३९॥
ब्रह्मदत्तस्य पादातरथसाघादिकं बलम्।
पर्यास्यत नदीपूरेणेव दीर्घेण वेगिना॥ ४०॥
ब्रह्मदत्तस्ततः क्रोधादरुणाक्षो युयुधे स्वयम्।
गर्जता दीर्घराजेन गर्जन् दन्तीव दन्तिना॥ ४१॥
उभावपि बलिष्ठौ तावस्त्रास्त्रैर्निरासतुः।
कल्लोलैरिव कल्लोलान् युगान्तोद्भ्रान्तवारिधी॥ ४२॥
ज्ञात्वाऽथ सेवक इवावसरं प्रसरद्द्युति।
ढुढौके ब्रह्मदत्तस्य चक्रं दिक्चक्रजित्वरम्॥ ४३॥
ततो जहार दीर्घस्य तेनाशु ब्रह्मसूरसून्।
विमर्दी विद्युतः को वा गोधानिधनसाधने॥ ४४॥

जयतादेष चक्रीति भाषिणो मागधा इव ।
ब्रह्मदत्तोपरि सुराः पुष्पवृष्टिं वितेनिरे ॥ ४५ ॥
पौरैः पितेव मातेव देवतेव स वीक्षितः ।
पुरं विवेश काम्पील्यं सुधामेवामरावतीम् ॥ ४६ ॥
विभिन्नस्वामिनोद्भूतसीमनिर्मूलनादसौ ।
षट्खण्डां साधयित्वोर्वीमेकखण्डां विनिर्ममे ॥ ४७ ॥
संवत्सरैर्द्वादशभिरुपेत्योपेत्य सर्वतः ।
तस्याभिषेको विदधे भरतस्येव राजभिः ॥ ४८ ॥
चतुःषष्टिसहस्रान्तःपुरस्त्रीपरिवारितः ।
स राज्यसौख्यं बुभुजे प्राक्तपोभूरुहः फलम् ॥ ४९ ॥
अन्येद्युर्नाट्यसङ्गीते तस्य दास्या समर्पितः ।
स्वर्वधूगुम्फितइव विचित्रः पुष्पगेन्दुकः ॥ ५० ॥
ब्रह्मदत्तस्तु तं दृष्ट्वा दृष्टपूर्वो मयेदृशः ।
कुत्रापीति व्यधादन्तरूहापोहं मुहुर्मुहुः ॥ ५१ ॥
प्राक्पञ्चजन्मस्मरणोत्पत्तेस्तत्कालमेव च ।
[1]सौधर्मे दृष्टवानेतदित्यज्ञासीन्महीपतिः ॥ ५२ ॥
स सिक्तश्चन्दनाम्भोभिः स्वस्थीभूयेत्यचिन्तयत् ।
कथं मेलिष्यति स मे पूर्वजन्मसहोदरः ॥ ५३ ॥
तं ज्ञातुकामः श्लोकार्धसमस्यामिवमार्पयत् ।
आस्व दासौ मृगौ हंसौ मातङ्गावमरौ तथा ॥ ५४ ॥

---

(१) क ख घ ङ मूर्छित्वा ज्ञातवानेतं सौधर्मे दृष्टवानिति ।

अर्द्धश्लोकसमस्यां मे य इमां पूरयिष्यति।
राज्यार्द्धं तस्य दास्यामीत्यसावघोषयत्पुरे॥ ५५॥
श्लोकार्द्धं तत्तु सर्वोपि कण्ठस्थं निजनामवत्।
पठत्यकार्षीत्यपरार्द्धं न चापूरि परं कश्चन॥ ५६॥
तदा च पुरिमतालाधिपजीवो महेभ्यभूः।
जातिस्मृतेः प्रव्रजितो विहरन्नेकदा ययौ॥ ५७॥
तत्र कस्मिंश्चिदुद्याने प्रासुकस्थण्डिलस्थितः।
श्लोकार्द्धं तत्तु पठतः सोऽश्रौषीदारघट्टिकात्॥ ५८॥
एषा नौ षष्टिका जातिरन्योऽन्याभ्यां वियुक्तयोः।
श्लोकापरार्द्धमेवं स सम्पूर्य्य तमपाठयत्॥ ५९॥
श्लोकापरार्द्धं तद्राज्ञः पुरस्तादारघट्टिकः।
पपाठ कः कविरिति तत्पृष्टस्तं मुनिं जगौ॥ ६०॥
स पारितोषिकं तस्मै वितीर्य्योत्कण्ठया ययौ।
तत्रोद्याने मुनिं द्रष्टुं धर्मद्रुममिवोद्गतम्॥ ६१॥
वन्दित्वा तं मुनिं तत्र बाष्पपूर्णविलोचनः।
निषसादान्तिके राजा सस्नेहः पूर्वजन्मवत्॥ ६२॥
आशीर्वादं मुनिर्दत्त्वा कृपारसमहोदधिः।
अनुग्रहार्थं भूपस्य प्रारेभे धर्मदेशनाम्॥ ६३॥
राजन्नसारे संसारे सारमन्यन्न किञ्चन।
सारोऽस्ति धर्म्म एवैकः सरोजमिव कर्द्दमे॥ ६४॥

---

(२) च छ तस्मिन्।

शरीरं यौवनं लक्ष्मीः स्वाम्यं मित्राणि बान्धवः ।
सर्वमप्यनिलोद्धूतपताकाञ्चलचञ्चलम् ॥ ६५ ॥
बहिरङ्गान् द्विषोऽजैषीर्य्यथा साधयितुं महीम् ।
अन्तरङ्गान् जय तथा मोक्षसाधनहेतवे ॥ ६६ ॥
गृहाण यतिधर्मं तत्पृथक्कृत्य त्यजापरम् ।
राजहंसो हि गृह्णाति विभज्य क्षीरमम्भसः ॥ ६७ ॥
ब्रह्मदत्तस्ततोऽवादीद् दिष्ट्या दृष्टोऽसि बान्धव ।
इयं तवैव राज्यश्रीर्भुङ्क्ष्व भोगान् यथारुचि ॥ ६८ ॥
तपसो हि फलं भोगाः सन्ति ते किं तपस्यसि ।
उपक्रमेत को नाम स्वतः सिद्धे प्रयोजने ॥ ६९ ॥
मुनिरूचे ममाप्यासन् धनदस्येव सम्पदः ।
मया तास्तृणवत्यक्ता भवभ्रमणभीरुणा ॥ ७० ॥
सौधर्मात्क्षीणपुण्योऽस्मिन्नागतोऽसि महीतले ।
इतोऽपि क्षीणपुण्यः सन् राजन्मा गा अधोगतिम् ॥ ७१ ॥
आर्य्ये देशे कुले श्रेष्ठे मानुष्यं प्राप्य मोक्षदम् ।
साधयस्यमुना भोगान् सुधया पादशौचवत् ॥ ७२ ॥
स्वर्गाच्युत्वा क्षीणपुण्यौ भ्रान्तावावां कुयोनिषु ।
यथा तथा स्मरन् राजन् किं बाल इव मुह्यसि ॥ ७३ ॥
तेनैवं बोध्यमानोऽपि नाबुद्ध वसुधाधवः ।
कुतः कृतनिदानानां बोधिबीजसमागमः ॥ ७४ ॥
तमबोध्यतमं बुद्ध्वा जगाम मुनिरन्यतः ।
कालादिष्टाहिना दष्टे कियत्तिष्ठन्ति मान्त्रिकाः ॥ ७५ ॥

घातिकर्मक्षयात्प्राप्य केवलज्ञानमुत्तमम् ।
भवोपग्राहिकर्माणि हत्वा प्राप परं पदम् ॥ ७६ ॥
ब्रह्मदत्तोऽपि संसारसुखानुभवलालसः ।
सप्तातिवाहयामास शतानि शरदां क्रमात् ॥ ७७ ॥
कदाचित्प्राक्परिचितो द्विजः कश्चिज्जगाद तम् ।
चक्रवर्त्तिन् स्वयं भुङ्क्ते यत्तन्मे देहि भोजनम् ॥ ७८ ॥
ब्रह्मदत्तोऽप्यवोचत्तं मदन्नं द्विज दुर्जरम् ।
चिरेण जीर्य्यमाणं तु महोन्मादाय जायते ॥ ७९ ॥
कदर्योऽस्यन्नदानेऽपि धिक्त्वामिति वदन् द्विजः ।
अभोजि सकुटुम्बोऽपि भूभुजा भोजनं निजम् ॥ ८० ॥
निशायामथ विप्रस्य बीजादिव तदोदनात् ।
शतशाखः स्मरोन्मादतरुः प्रादुरभूद्भृशम् ॥ ८१ ॥
अज्ञातजननीजामिस्नुषाव्यतिकरं मिथः ।
पशुवत्सहपुत्रोऽपि विप्रः प्रववृते रते ॥ ८२ ॥
ततो विरामे यामिन्या द्विजो गृहजनश्च सः ।
ह्रिया दर्शयितुं स्वास्यमन्योऽन्यमपि नाशकत् ॥ ८३ ॥
क्रूरेणानेन राज्ञाऽस्मि सकुटुम्बो विडम्बितः ।
चिन्तयन्नित्यमर्षेण नगरान्निरगाद्द्विजः ॥ ८४ ॥
दूरादश्वत्थपत्राणि काणयन् शर्कराकणैः ।
तेन कश्चिदजापालो ददृशे भ्रमता बहिः ॥ ८५ ॥
मद्वैरसाधनायालमसाविति विमृश्य सः ।
तं मूल्येनेव सत्कारेणादायैवमवोचत ॥ ८६ ॥

राजमार्गे गजारूढो यः श्वेतच्छत्रचामरः ।
याति चक्षुषी दृशौ तस्य त्वया प्रक्षिप्य गोलिके ॥ ८७ ॥

विप्रवाचमजापालः प्रतिपेदे तथैव ताम् ।
पशुवत्पशुपाला हि न विमृश्य विधायिनः ॥ ८८ ॥

सोऽथ कुड्यान्तरे स्थित्वा समं प्रक्षिप्य गोलिके ।
[1]आस्फोटयद् दृशौ राज्ञो नाम्ना लङ्घ्या विधेः खलु ॥ ८९ ॥

सोऽप्यरक्षैरजापालः प्राप्त[2]श्येनैरिव द्विकः ।
घ्नन्यमानस्तमेवाख्यद्विप्रं विप्रियकारकम् ॥ ९० ॥

तच्छ्रुत्वा पार्थिवोऽवोचद्धिग् धिग् जातिर्द्विजन्मनाम् ।
यत्रैते भुञ्जते पापास्तत्र भञ्जन्ति भाजनम् ॥ ९१ ॥

यः स्वामीयति दातारं दत्तं तस्मै वरं शुने ।
न जातु दातुमुचितं कृतघ्नानां द्विजन्मनाम् ॥ ९२ ॥

वञ्चकानां नृशंसानां श्वापदानां पलादिनाम् ।
सृष्टिं द्विजानां योऽकार्षीन्निग्राह्यः प्रथमं हि सः ॥ ९३ ॥

इति अल्पवनल्पकृत् पृथ्वीपतिरघातयत् ।
सपुत्रबन्धुभिर्मं तं विप्रं मशकमुष्टिवत् ॥ ९४ ॥

दृग्भ्योरन्धीकृतस्तेन हृदयेऽन्धीकृतः क्रुधा ।
विप्रान् सोऽघातयत् सर्वान् पुरोधःप्रभृतीनपि ॥ ९५ ॥

---

(१) ख ग ङ अस्फोटयत् ।
(२) ख ग ङ प्राप्त ।

सोऽमात्यमादिदेशैवं नेत्रैरेषां द्विजन्मनाम् ।
विशालं स्थालमापूर्य निधेहि पुरतो मम ॥ ९६ ॥
रौद्रमध्यवसायं तं राज्ञो विज्ञाय मन्त्र्यपि ।
श्लेष्मातकफलैः स्थालं पूरयित्वा पुरो न्यधात् ॥ ९७ ॥
मुमुदे ब्रह्मदत्तोऽपि पाणिना संस्पृशन्मुहुः ।
विप्राणां लोचनैः स्थालं साधु पूर्णमिति ब्रुवन् ॥ ९८ ॥
स्पर्शं स्त्रीरत्नरूपायाः पुष्पवत्यास्तथा नहि ।
यथाऽऽसीद्ब्रह्मदत्तस्य तत्स्थालस्पर्शने रतिः ॥ ९९ ॥
न कदाचन स स्थालमपसारयदग्रतः ।
दुर्मदो मदिरापात्रमिव दुर्गतिकारणम् ॥ ५०० ॥
विप्रनेत्रधियाऽमृद्नात् श्लेष्मातकफलानि सः ।
फलाभिमुखपापद्रोः सञ्जयन्निव दोहदम् ॥ १ ॥
तस्यानिवर्त्तको रौद्राध्यवसायोऽत्यवर्द्धत ।
अशुभं वा शुभं वाऽपि सर्वं हि महतां महत् ॥ २ ॥
तस्यैवं वसुधेशस्य रौद्रध्यानानुबन्धिनः ।
पापपङ्कवराहस्य ययुर्वर्षाणि षोडश ॥ ३ ॥
यातेषु षोडशयुतेषु समाशतेषु
सप्तस्वसौ क्षितिपतिः परिपूरितायुः ।
हिंसाऽनुबन्धिपरिणामफलानुरूपां
तां सप्तमीं नरकलोकभुवं जगाम ॥ ५०४ ॥ २७ ॥

॥ इति ब्रह्मदत्तचक्रवर्त्तिकथानकम् ॥

पुनरपि हिंसकानिन्दति ।

कुणिर्वरं वरं पङ्गुरशरीरी वरं पुमान् ।
अपि सम्पूर्णसर्वाङ्गो न तु हिंसापरायणः ॥ २८ ॥

कुणिर्विकलपाणिः वरमिति मनागिष्टे मन्त्समव्ययं पङ्गुः पादविकलः कुत्सितं शरीरमशरीरं नञः कुत्सार्थत्वात् तद्विद्यते यस्य सोऽशरीरी कुष्ठी विकलाङ्गः कुणिपङ्गुकुष्ठिनस्ते हि विकलाङ्गत्वादेव हिंसामकुर्वन्तो मनाक् श्रेष्ठाः सम्पूर्णसर्वाङ्गोऽपि कृतपरिकरबन्धं हिंसापरायणः पुमान्न तु श्रेष्ठः । ननु रौद्रध्यानपरायणस्य या हिंसा सा नरकहेतुत्वान्निन्द्याऽस्तु या तु शान्तिकनिमित्तं प्रायश्चित्तभूता हिंसा या वा कुलक्रमायाता मत्स्यबन्धानामिव सा रौद्रध्यानरहितत्वान्न दोषायेत्याह ॥ २८ ॥

हिंसा विघ्नाय जायेत विघ्नशान्त्यै कृताऽपि हि ।
कुलाचारधियाऽप्येषा कृता कुलविनाशनी ॥ २९ ॥

रौद्रध्यानमन्तरेणाप्यविवेकाल्लोभाद्वा या शान्तिनिमित्तं कुलक्रमाद्वा हिंसा सा न केवलं पापहेतुः प्रत्युत विघ्नशान्तिनिमित्तं क्रियमाणा समरादित्यकथोक्तस्य यशोधरजीवस्य सुरेन्द्रदत्तस्येव पिष्टमयकुक्कुटवधरूपा विघ्नाय जायेत कल्पेत अस्मत्कुलाचारोऽयमिति बुद्ध्याऽपि कृता हिंसा कुलमेव विनाशयति ॥ २९ ॥

इदानीं कुलक्रमायातामपि हिंसां परिहरन् पुमान् प्रशस्य एवेत्याह।

अपि वंशक्रमायातां यस्तु हिंसां परित्यजेत्।
स श्रेष्ठः सुलस इव कालसौकरिकात्मजः॥ ३०॥

वंशः कुलं कुलक्रमायातामपि हिंसां यः [1]परिहरेत् स श्रेष्ठः प्रशस्यतमः सुलस इव तस्य विशेषणं कालसौकरिकात्मजः कालसौकरिको नाम सौनिकस्तस्यात्मजः पुत्रः।

यदाह—

[2]अवि इच्छन्ति य मरणं न य परपीडं कुणन्ति मणसा वि।
जे सुविइअसुगइपहा सोयरिअसुओ जहा सुलसो॥

सुलसकथानकं सम्प्रदायगम्यम्।

सचायं—

महर्द्धि मगधेष्वस्ति पुरं राजगृहाभिधम्।
तत्र श्रीवीरपादाब्जभृङ्गोऽभूच्छ्रेणिको नृपः॥ १॥
तस्य प्रियतमे नन्दाचिल्लणे शीलभूषणे।
अभूतां देवकीरोहिण्याविवानकदुन्दुभेः॥ २॥
नन्दायां नन्दनो विश्वकुमुदानन्दचन्द्रमाः।
नाम्नाऽभयकुमारोऽभूदुभयान्वयभूषणः॥ ३॥

---

(१) ख परित्यजेत्।
(२) अपि इच्छन्ति च मरणं न च परपीडां कुर्वन्ति मनसापि।
ये सुविदितसुगतिपथाः सौकरिक सुतो यथा सुलसः॥ १॥

राजा तस्य परिज्ञाय प्रकृष्टं बुद्धिकौशलम् ।
ददौ सर्वाधिकारित्वं गुणा हि गरिमास्पदम् ॥ ४ ॥
अन्यदा श्रीमहावीरो विहरन् परमेश्वरः ।
जगत्पूज्यः पुरे तस्मिन्नागत्य समवासरत् ॥ ५ ॥
श्रुत्वा स्वामिनमायातं जङ्गमं कल्पपादपम् ।
कृतार्थमानी तत्रागान्मुदितः श्रेणिको नृपः ॥ ६ ॥
यथास्थानं निषण्णेषु देवादिषु जगद्गुरुः ।
प्रारेभे दुरितध्वंस[1]देशनीं धर्मदेशनाम् ॥ ७ ॥
तदा कुष्ठगलत्कायः कश्चिदेत्य प्रणम्य च ।
निषसादोपतीर्थेशमलर्क इव कुट्टिमे ॥ ८ ॥
ततो भगवतः पादौ निजपूयरसेन सः ।
निःशङ्कचन्दनेनेव चर्चयामास भूयसा ॥ ९ ॥
तद्वीक्ष्य श्रेणिकः क्रुद्धो दध्यौ वध्योऽयमुत्थितः ।
पापीयान् यज्जगद्भर्त्तर्य्येवमाशातनापरः ॥ १० ॥
अत्रान्तरे जिनेन्द्रेण क्षुते प्रोवाच कुष्ठिकः ।
म्रियस्वेत्यथ जीवेति श्रेणिकेन क्षुते सति ॥ ११ ॥
क्षुतेऽभयकुमारेण जीव वा त्वं म्रियस्व वा ।
कालसौकरिकेणापि क्षुते मा जीव मा मृथाः ॥ १२ ॥
जिनं प्रति म्रियस्वेति वचसा कुपितो नृपः ।
इतः स्थानादुच्छ्रितोऽसौ ग्राह्य इत्यादिशद्भटान् ॥ १३ ॥

---

(१) क ग ङ प्रत्यादेशनीं ।

देशनान्ते महावीरं नत्वा कुष्ठी समुत्थितः ।
स वधे श्रेणिकभटैः किरातैरिव शूकरः ॥ १४ ॥
स तेषां पश्यतामेव दिव्यरूपधरः क्षणात् ।
उत्पपाताम्बरे कुर्वन्नर्कबिम्बविडम्बनाम् ॥ १५ ॥
पत्तिभिः कथिते राज्ञा क एष इति विस्मयात् ।
विज्ञप्तो भगवानस्मै देवोऽसावित्यचीकथत् ॥ १६ ॥
पुन'र्विज्ञपयामास सर्वज्ञमिति भूपतिः ।
देवः कथमभूदेष कुष्ठी वा केन हेतुना ॥ १७ ॥
अथोचे भगवानेवमस्ति वत्सेषु विश्रुता ।
कौशाम्बी नाम पूस्तस्यां शतानीकोऽभवन्नृपः ॥ १८ ॥
तस्यां नगर्य्यामेकोऽभून्नामतः सेडुको द्विजः ।
सीमा सदा दरिद्राणां मूर्खाणामवधिः परः ॥ १९ ॥
गर्भिण्याऽभाणि सोऽन्येद्युर्ब्राह्मण्या सूतिकर्म्मणे ।
भट्टानय घृतं मह्यं सद्यो नह्यन्यथा व्यथा ॥ २० ॥
सोऽप्यूचे तां प्रिये नास्ति मम कुत्रापि कौशलम् ।
येन किञ्चिल्लभे क्वापि कलायाश्चा यदीश्वराः ॥ २१ ॥
उवाच सा च तं भट्ट गच्छ सेवस्व पार्थिवम् ।
पृथिव्यां पार्थिवादन्यो न कश्चित्कल्पपादपः ॥ २२ ॥
तथेति प्रतिपद्यासौ नृपं पुष्पफलादिना ।
प्रवृत्तः सेवितुं विप्रो रत्नेच्छुरिव सागरम् ॥ २३ ॥

---

(१) ख विज्ञापयामास ।

कदाचिदथ कौशाम्बी चम्पेशेनामितैर्बलैः ।
घनर्तुनेव मेघैर्द्यौररुध्यत समन्ततः ॥ २४ ॥
सानीकोऽपि शतानीको मध्येकौशाम्बि तस्थिवान् ।
प्रतीक्षमाणः समयमन्तर्बिलमिवोरगः ॥ २५ ॥
चम्पाधिपोऽपि कालेन बहुना सबसैनिकः ।
प्रावृषि स्वाश्रयं यातुं प्रवृत्तो राजहंसवत् ॥ २६ ॥
तदा पुष्पार्थमुद्याने गतः सेडुक ऐक्षत ।
तं क्षीणसैन्यं प्रत्यूषे निष्प्रभोडुमिवोडुपम् ॥ २७ ॥
तूर्णमेत्य शतानीकं व्यजिज्ञपदसाविदम् ।
याति क्षीणबलस्तेरिर्भग्नदंष्ट्र इवोरगः ॥ २८ ॥
यद्यद्योत्तिष्ठसे तस्मै तदा ग्राह्यः सुखेन सः ।
बलीयानपि खिन्नः सन्नखिन्नेनाभिभूयते ॥ २९ ॥
तद्वचः साधु मन्वानो राजा सर्वाभिसारतः ।
निःससार शरासारसारनासीरदारुणः ॥ ३० ॥
ततः पश्चादपश्यन्तो नेशुश्चम्पेशसैनिकाः ।
अचिन्तिततडित्पाते को वीक्षितुमपि क्षमः ॥ ३१ ॥
चम्पाधिपतिरेकाङ्गः कान्दिशीकः पलायितः ।
तस्य हस्त्यश्वकोशादि कौशाम्बीपतिरग्रहीत् ॥ ३२ ॥
हृष्टः प्रविष्टः कौशाम्बीं शतानीको महामनाः ।
उवाच सेडुकं विप्रं ब्रूहि तुभ्यं ददामि किम् ॥ ३३ ॥
विप्रस्तमूचे याचिष्ये पृष्ट्वा निजकुटुम्बिनीम् ।
पर्यालोचपदं नान्यो गृहिणां गृहिणीं विना ॥ ३४ ॥

भट्टः प्रहृष्टो भट्टिन्ये तदशेषं शशंस सः ।
चेतसा चिन्तयामास सा चैवं बुद्धिशालिनी ॥ ३५ ॥
यद्यमुना ग्राहयिष्ये नृपाद्ग्रामादिकं तदा ।
करिष्यत्यपरान्दारान्मदाय विभवः खलु ॥ ३६ ॥
दिनं प्रत्येक आलोच्य'स्तथाग्रामनभोजनम् ।
दीनारो दक्षिणायां च याच्य इत्यन्वशात्पतिम् ॥ ३७ ॥
ययाचे तत्तथा विप्रो राजाऽदात्तद्ददन्निदम् ।
करङ्कोऽब्धिमपि प्राप्य गृह्णात्यात्मोचितं पयः ॥ ३८ ॥
प्रत्यहं तत्तथा लेभे प्राप्य सम्भावनां च सः ।
पुंसां राजप्रसादो हि वितनोति महार्घताम् ॥ ३९ ॥
राजमान्योऽयमित्येष नित्यं लोकैर्न्यमन्त्र्यत ।
यस्य प्रसन्नो नृपतिस्तस्य कः स्यान्न सेवकः ॥ ४० ॥
अग्रे भुक्तं चालयित्वा बुभुजेऽनेकशोऽप्यसौ ।
प्रत्यहं दक्षिणालोभाद्विग्धिग्लोभो द्विजन्मनाम् ॥ ४१ ॥
उपाचीयत विप्रोऽसौ विविधैर्दक्षिणाधनैः ।
प्रासरत्पुत्रपौत्रैश्च पादैरिव वटद्रुमः ॥ ४२ ॥
स तु नित्यमजीर्णान्नवमनाद्दूर्द्धगैरसैः ।
आमैरभूद्दूषितत्वगग्नत्य इव लाक्षया ॥ ४३ ॥
कुष्ठी क्रमेण सञ्जज्ञे शीर्षप्राणांघ्रिपाणिकः ।
तथैवाभुङ्क्त राजाग्रे सोऽलसो हव्यवाडिव ॥ ४४ ॥

---

(१) ख ग ड आलोचः ।

एकदा मन्त्रिभिर्भूपो विज्ञप्तो देव कुष्ठ्यसौ ।
सञ्चरिष्णुः कुष्ठरोगो नास्य योग्यमिहाशनम् ॥ ४५ ॥
समस्य नीरुजः पुत्रास्तेभ्यः कोऽप्यत्र भोज्यताम् ।
[1]व्यङ्गितप्रतिमायां हि स्थाप्यते प्रतिमान्तरम् ॥ ४६ ॥
एवमस्त्विति राज्ञोक्तेऽमात्यैर्विप्रस्तथोदितः ।
स्वस्थानेऽस्थापयत्पुत्रं गृहे तस्थौ स्वयं पुनः ॥ ४७ ॥
मधुमण्डकवद्गुद्रमक्षिकाजालमालितः ।
पुत्रैर्गृहादपि बहिः कुटीरेऽक्षेपि स द्विजः ॥ ४८ ॥
बहिःस्थितस्य तस्याज्ञां पुत्रा अपि न चक्रिरे ।
दारुपात्रे ददुः किन्तु शुनकस्येव भोजनम् ॥ ४९ ॥
जुगुप्समाना वध्वोऽपि तं भोजयितुमाययुः ।
तिष्ठिवुर्वलितग्रीवं मोटनोत्पुटनासिकाः ॥ ५० ॥
अथ सोऽचिन्तयद्विप्रः श्रीमन्तोऽमी मया कृताः ।
एभिर्मुक्तोऽस्मानादृत्य तीर्णाम्भोभिस्तरण्डवत् ॥ ५१ ॥
तोषयन्ति न वाचाऽपि रोषयन्त्येव मामभी ।
कुष्ठी रुष्टो न सन्तुष्टोऽभव्य इत्यनुलापिनः ॥ ५२ ॥
जुगुप्सन्ते यथैते मां जुगुप्स्याः स्युरमी अपि ।
यथा तथा करिष्यामीत्यालोच्यावोचदात्मजान् ॥ ५३ ॥
उद्विग्नो जीवितस्याहं कुलाचारस्त्वसौ सुताः ।
मुमूर्षुभिः कुटुम्बस्य देयो मन्त्रोक्षितः पशुः ॥ ५४ ॥

---

(१) ख ग ङ व्यङ्गित- ।

पशुरानीयतामेक इत्याकर्ण्यानुमोदिनः ।
आनिन्यिरे तेऽथ पशुं पशुवन्मन्दबुद्धयः ॥ ५५ ॥
उदर्थ्योद्दर्थे च स्वाङ्गमनेन व्याधिवर्त्तिकाः ।
तेनाचारि पशुस्तावद्यावत् कुष्ठी बभूव सः ॥ ५६ ॥
ददौ विप्रः स्वपुत्रेभ्यस्तं हत्वा पशुमन्यदा ।
तदाशयमजानन्तो मुग्धा बुभुजिरे च ते ॥ ५७ ॥
तीर्थं स्वार्थाय यास्यामीत्यापृच्छ्य तनयान् द्विजः ।
ययावृद्धमुखोऽरण्यं शरण्यमिव चिन्तयन् ॥ ५८ ॥
अत्यन्ततृषितः सोऽटन्नटव्यां पयसे चिरम् ।
अपश्यत्सुहृदमिव देशे नानाद्रुमे ह्रदम् ॥ ५९ ॥
नीरं तीरतरुस्रस्तपत्रपुष्पफलं द्विजः ।
ग्रीष्ममध्यन्दिनार्कांशुक्वथितं क्वाथवत्पपौ ॥ ६० ॥
सोऽपाद्यथा यथा वारि भूयोभूयस्तृषातुरः ।
तथा तथा विरेकोऽस्य बभूव कृमिभिः सह ॥ ६१ ॥
स नीरुगासीत्कतिभिरप्यहोभिर्हदाम्भसा ।
मनोज्ञसर्वावयवो वसन्तेनेव पादपः ॥ ६२ ॥
आरोग्यहृष्टो ववले विप्रः क्षिप्रं स्ववेश्मने ।
पुंसां वपुर्विशेषोत्थशृङ्गारो जन्मभूमिषु ॥ ६३ ॥
स पुर्थ्यां प्रविशन् पौरैर्ददृशे जातविस्मयैः ।
देदीप्यमानो निर्मुक्तो निर्मोक इव पन्नगः ॥ ६४ ॥
पौरैः पृष्टः पुनर्जात इवोल्लाघः कथं त्वसि ।
देवताराधनादस्मीत्याचचक्षे स तु द्विजः ॥ ६५ ॥

स गत्वा स्वगृहे ऽपश्यत्स्वपुत्रान् कुष्ठिनो मुदा ।
मयाऽवज्ञाफलं साधु दत्तमित्यवदच्च तान् ॥ ६६ ॥
सुतास्तमेवमूचुश्च भवता तात निर्घृणम् ।
विश्वस्तेषु किमस्मासु द्विपेवेदमनुष्ठितम् ॥ ६७ ॥
लोकैराक्रुश्यमानोऽसौ राजन्नागत्य ते पुरम् ।
आश्रयज्जीविकाहारं द्वारपालं निराश्रयः ॥ ६८ ॥
तदाऽत्र वयमायाता द्वास्थोऽस्मद्धर्मदेशनाम् ।
श्रोतुं प्रचलितोऽमुञ्चत्तं विप्रं निजकर्मणि ॥ ६९ ॥
द्वारोपविष्टः स द्वारदुर्गाणामश्नतो बलिम् ।
जन्मादृष्टमिवाभुङ्क्त यथेष्टं कष्टितः क्षुधा ॥ ७० ॥
आकण्ठं परिभुक्तात्तद्दोषाद्ग्रीष्मोष्मणा च सः ।
उत्पन्नया तृषाऽकारि मरुपान्थ इवाकुलः ॥ ७१ ॥
तत्तु द्वाःस्थभिया स्थानं त्यक्त्वा नागात्प्रपादिषु ।
असौ जलचरान् जीवान् धन्यामेने तृषातुरः ॥ ७२ ॥
आरटन् वारि वारीति स तृषार्त्तो व्यपद्यत ।
इहैव नगरद्वारवाप्यामजनि दर्दुरः ॥ ७३ ॥
विहरन्तो वयं भूयोऽप्यागमामेह पत्तने ।
लोकोऽस्मद्वन्दनार्थं च प्रचचाल ससम्भ्रमः ॥ ७४ ॥
अस्मदागमनोदन्तं श्रुत्वाऽम्भोहारिणीमुखात् ।
स भेकोऽचिन्तयदिदं क्वाप्येवं श्रुतपूर्व्यहम् ॥ ७५ ॥
ऊहापोहं ततस्तस्य कुर्वाणस्य मुहुर्मुहुः ।
स्वप्नस्मरणवज्जातिस्मरणं तत्क्षणादभूत् ॥ ७६ ॥

स दध्यौ दर्दुरश्चैवं द्वारे संस्थाप्य मां पुरा ।
द्वास्थो यं वन्दितुमगात्स आगाद्भगवानिह ॥ ७७ ॥
यथैते यान्ति तं द्रष्टुं लोका यास्याम्यहं तथा ।
सर्वसाधारणी गङ्गा नहि कस्यापि पैतृको ॥ ७८ ॥
ततोऽस्मद्वन्दनाहेतोरुत्प्लुत्योत्प्लुत्य सोऽध्वनि ।
आयांस्तेऽश्वखुरक्षुस्रो भेकः पञ्चत्वमाप्तवान् ॥ ७९ ॥
दर्दुराङ्कोऽयमुत्पेदे देवोऽस्मद्भक्तिभावितः ।
भावना हि फलत्येव विनाऽनुष्ठानमप्यहो ॥ ८० ॥
इन्द्रः सदस्युवाचेदमुपश्रेणिकमार्हताः ।
अश्रद्दधानस्तदसौ तत्परीक्षार्थमागतः ॥ ८१ ॥
गोशीर्षचन्दनेनायमानर्च चरणौ मम ।
त्वद्दृष्टिमोहनायान्यत्सर्वं व्यधित वैक्रियम् ॥ ८२ ॥
अथोचे श्रेणिकः स्वामिन्नमङ्गल्यं प्रभोः क्षुते ।
एषोऽन्येषां तु मङ्गल्यामङ्गल्यानि जगाद किम् ॥ ८३ ॥
अथाचचक्षे भगवान् किं भवेऽद्यापि तिष्ठसि ।
शीघ्रं मोक्षं प्रयाहीति मां म्रियस्वेत्युवाच सः ॥ ८४ ॥
स त्वां जगाद जीवेति जीवतस्ते यतः सुखम् ।
नरके नरशार्दूल मृतस्य हि गतिस्तव ॥ ८५ ॥
जीवन् धर्मं विधत्ते स्वाहिमानेऽनुत्तरे मृतः ।
जीव म्रियस्व वेत्येवं तेनाभयमभाषत ॥ ८६ ॥
जीवन् पापपरो मृत्वा सप्तमं नरकं व्रजेत् ।
कालशौकरिकस्तेन प्रोचे मा जीव मा मृथाः ॥ ८७ ॥

तच्छ्रुत्वा श्रेणिको नत्वा भगवन्तं व्यजिज्ञपत् ।
त्वयि नाथे जगन्नाथ कथं मे नरके गतिः ॥ ८८ ॥
बभाषे भगवानेवं पुरा त्वमसि भूपते ।
बद्धायुर्नरके तेन तत्रावश्यं गमिष्यसि ॥ ८९ ॥
शुभानामशुभानां वा फलं प्राग् बद्धकर्मणाम् ।
भोक्तव्यं तद् द्वयमपि नान्यथा कर्त्तुमीश्महे ॥ ९० ॥
आद्यो भाविजिनचतुर्विंशती त्वं भविष्यसि ।
पद्मनाभाभिधो राजन् खेदं मा स्म कृथास्ततः ॥ ९१ ॥
श्रेणिकोऽप्यावदन्नाथ किमुपायोऽस्ति कोऽपि सः ।
नरकाद्येन रक्ष्येऽहमन्धकूपादिवान्धलः ॥ ९२ ॥
भगवान् व्याजहारेदं साधुभ्यो भक्तिपूर्वकम् ।
ब्राह्मण्या चेत्कपिलया भिक्षां दापयसे मुदा ॥ ९३ ॥
कालसौकरिकात्सूनां विमोचयसि वा यदि ।
तदा ते नरकान्मोक्षो राजन् जायेत नान्यथा ॥ ९४ ॥
सम्यगित्युपदेशं स हृदि हारमिवोद्वहन् ।
प्रणम्य श्रीमहावीरं चचाल स्वाश्रयं प्रति ॥ ९५ ॥
अत्रान्तरे परीक्षार्थं दर्दुराङ्केन भूपतिः ।
अकार्यं विदधत्साधुः कैवर्त्त इव दर्शितः ॥ ९६ ॥
तं दृष्ट्वा प्रवचनस्य मालिन्यं मा भवत्विति ।
निवार्याकार्य्यतः साम्ना स्वगृहं प्रत्यगान्नृपः ॥ ९७ ॥
स देवो दर्शयामास साध्वीमुदरिणीं पुनः ।
नृपः शासनभक्तस्तां जुगोप निजवेश्मनि ॥ ९८ ॥

प्रत्यक्षीभूय देवोऽपि तमूचे साधु साधु भोः ।
सम्यक्त्वाच्चाल्यसे नैव पर्वतः स्वपदादिव ॥ ९९ ॥
नृनाथ यादृशं शक्रः सदसि त्वामचीकथत् ।
दृष्टस्तादृश एवासि मिथ्यावाचो न तादृशाम् ॥ १०० ॥
दिवानिर्मितनक्षत्रश्रेणिकं [1]श्रेणिकाय सः ।
व्यश्राणयत्ततो हारं गोलकद्वितयं तथा ॥ १ ॥
योऽमुं सन्धास्यते हारं त्रुटितं स मरिष्यति ।
इत्युदीर्य तिरोधत्त स्वप्नदृष्ट इवामरः ॥ २ ॥
दिव्यं देव्यै ददौ हारं चेल्लणायै मनोहरम् ।
गोलकद्वितयं तत्तु नन्दायै नृपतिर्मुदा ॥ ३ ॥
दानस्यास्यास्मि योग्येति सेर्ष्यं नन्दा मनस्विनी ।
आस्फाल्य स्फोटयामास स्तम्भे तद्गोलकद्वयम् ॥ ४ ॥
एकस्मात्कुण्डलद्वन्द्वं चन्द्रद्वन्द्वमिवामलम् ।
देदीप्यमानमन्यस्मात्क्षौमयुग्मं च निःसृतम् ॥ ५ ॥
तानि दिव्यानि रत्नानि नन्दा सानन्दमग्रहीत् ।
घनभ्रवृष्टिवल्लाभो महतां स्यादचिन्तितः ॥ ६ ॥
राजा ययाचे कपिलां साधुभ्यः श्रद्धयाऽन्विता ।
भिक्षां प्रयच्छ निर्भिक्षां त्वां करिष्ये धनोच्चकैः ॥ ७ ॥
कपिलोचे विधत्से मां सर्वां स्वर्णमयीं यदि ।
छिनत्सि वा तथाऽप्येतदकृत्यं न करोम्यहम् ॥ ८ ॥

---

(१) च श्रेणिकं च सः ।

कालसौकरिकोऽप्यूचे राज्ञा सूनां विमुञ्चयन् ।
दास्येऽहमर्थमर्थस्य लोभात्त्वमसि सौनिकः ॥ ९ ॥
सूनायां ननु को दोषो यया जीवन्ति मानवाः ।
तां न जातु त्यजामीति कालसौकरिकोऽवदत् ॥ १० ॥
सूनाव्यापारमेषोऽत्र करिष्यति कथं न्विति ।
नृपः क्षिप्त्वाऽन्धकूपे तमहोरात्रमधारयत् ॥ ११ ॥
अथ विज्ञपयामास गत्वा भगवन्तं नृपः ।
सोऽत्याजि सौनिकः सूनामहोरात्रमिदं विभो ॥ १२ ॥
सर्वज्ञोऽभिदधे राजन्नन्धकूपेऽपि सोऽवधीत् ।
शतानि पञ्च महिषान् स्वयं निर्माय मृन्मयान् ॥ १३ ॥
तद्गत्वा श्रेणिकोऽपश्यत् स्वयमुद्विविजे ततः ।
धिगहो मे पुरा कर्म नान्यथा भगवद्गिरः ॥ १४ ॥
पञ्च पञ्च शतान्यस्य महिषान्निघ्नतोऽन्वहम् ।
कालसौकरिकस्योच्चैः पापराशिरवर्द्धत ॥ १५ ॥
इहापि रोगास्तस्यासन्दारुणैरतिदारुणाः ।
पर्यन्तनरकप्राप्तेरुपर्युत्कलितैरघैः ॥ १६ ॥
हा तात हा मातरिति व्याधिबाधाकदर्थितः ।
वध्यमानः शूकरवत्कालसौकरिकोऽरटत् ॥ १७ ॥
सोऽङ्गनातूलिकापुष्पवीणाक्वणितमार्जिताः ।
दृष्टिस्त्वङ्नासिकाकर्णजिह्वाशूलान्यमन्यत ॥ १८ ॥
ततस्तस्य सुतस्तादृक् स्वरूपं सुलसोऽखिलम् ।
जगाद जगदाश्वासायाभयायाभयदायिने ॥ १९ ॥

जज्ञेऽभयस्त्वत्पिता यच्चक्रे तस्येदृशं फलम् ।
सत्यमत्युग्रपापानां फलमत्रैव लभ्यते ॥ २० ॥
तथाऽप्यस्य कुरु प्रीत्यै विपरीतेन्द्रियार्थताम् ।
अमेध्यगन्धविध्वंसे भवेन्न जलमौषधम् ॥ २१ ॥
अथैत्य सुलसस्तं तु कटुतिक्तान्यभोजयत् ।
अपाययदपोऽत्युष्णास्तमत्रपुसहोदराः ॥ २२ ॥
भूयिष्ठविष्ठया सुष्ठु सर्वाङ्गीणं व्यलेपयत् ।
उद्भूतकण्टकमय्यां च शय्यायां पर्य्यसूषुपत् ॥ २३ ॥
श्रावयामास चक्रीवत्क्रमेलकरवान् कटून् ।
रक्षोवेतालकङ्कालघोररूपाण्यदर्शयत् ॥ २४ ॥
तैः प्रीतः सोऽब्रवीत्पुत्रं चिरात्स्वाद्य भोजनम् ।
शीतं वारि मृदुः शय्या सुगन्धि च विलेपनम् ॥ २५ ॥
शब्दः श्रुतिसुधाऽमूनि रूपाण्येकं सुखं दृशोः ।
भक्तेनापि त्वयाऽस्मात् किं वञ्चितोऽस्मि चिरं सुखात् ॥२६॥
तच्छ्रुत्वा सुलसो दध्याविदमत्रैव जन्मनि ।
अहो पापफलं घोरं नरके किं भविष्यति ॥ २७ ॥
सुलसे चिन्तयत्येवं स मृत्वा प्राप दारुणम् ।
सप्तमे नरके स्थानमप्रतिष्ठानसंज्ञितम् ॥ २८ ॥
कृतौर्ध्वदेहिकोऽभाषि सुलसः स्वजनैरिति ।
पितुः श्रय पदं स्याम सनाथा हि त्वया यथा ॥ २९ ॥
सुलसस्तानुवाचेदं करिष्ये कर्म नह्यदः ।
किञ्चिल्लेभे फलं पित्राऽप्यत्रैवामुष्य कर्मणः ॥ ३० ॥

यथा मम प्रिया प्राणास्तथाऽन्यप्राणिनामपि।
स्वप्राणिताय धिगहो परप्राणप्रमारणम्॥ ३१॥
हिंसाजीविकया जीवेत् कः प्रेत्य फलमीदृशम्।
मरणैकफलं ज्ञात्वा किंपाकफलमत्ति कः॥ ३२॥
अथ ते स्वजना प्रोचुः पापं प्राणिवधेऽत्र यत्।
तद्विभज्य ग्रहीष्यामो हिरण्यमिव गोत्रिणः॥ ३३॥
त्वमेकं महिषं हन्या हनिष्यामोऽपरान् वयम्।
अत्यल्पमेव ते पापं भविष्यति ततो ननु॥ ३४॥
आदाय सुलसः पित्र्यं कुठारं पाणिना ततः।
तेनाजघ्ने निजां जङ्घां मूर्च्छितो निपपात च॥ ३५॥
लब्धसंज्ञस्ततोऽवादीत् [1]साक्रन्दः करुणस्वरम्।
हा कुठारप्रहारेण कठोरेणास्मि पीडितः॥ ३६॥
गृह्णीत बन्धवो यूयं विभज्य मम वेदनाम्।
स्यामल्पवेदनो येन पीडितं पात पात माम्॥ ३७॥
सुलसं खिन्नमनसस्ते च प्रतिबभाषिरे।
पीडा कस्यापि केनापि ग्रहीतुं शक्यते किमु॥ ३८॥
सुलसो व्याजहारेदं यद् व्यथामियतीमपि।
न मे ग्रहीतुमीशिध्वे तत्कथं नरकव्यथाम्॥ ३९॥
कृत्वा पापं कुटुम्बार्थे घोरां नरकवेदनाम्।
एकोऽमुत्र सहिष्येऽहं स्थास्यन्त्यत्रैव बान्धवाः॥ ४०॥

---

(१) ख ग क्रन्दन् दारुणस्वरम्। ङ ग क्रन्दन् क-।

हिंसां तन्न करिष्यामि पैतृकीमपि सर्वथा।
पिता भवति यद्यन्धः किमन्धः स्यात्सुतोऽपि हि ॥ ४१ ॥
एवं व्याहरमाणस्य सुलसस्यातिपीडया।
प्रतिजागरणायागादभयः श्रेणिकात्मजः ॥ ४२ ॥
परिरभ्य बभाषे तमभयः साधु साधु भोः।
सर्वं ते श्रुतमस्माभिः प्रमोदाद्वयमागताः ॥ ४३ ॥
पापात्पित्र्यादपक्रामन् कर्दमादिव दूरतः।
त्वमेकः श्लाघ्यसे हन्त पक्षपातो गुणेषु नः ॥ ४४ ॥
सुलसं पेशलैरेवमालापैर्धर्मवत्सलः।
अनुमोद्य निजं धाम स जगाम नृपात्मजः ॥ ४५ ॥
स्थानमादृत्य सुलसो गृहीतद्वादशव्रतः।
दौर्गत्यभीतोऽस्थाज्जैनधर्मे रोर इवेश्वरे ॥ ४६ ॥

कालसौकरिकसूनुरिवैवं यस्त्यजेत् कुलभवामपि हिंसाम्।
स्वर्गसम्पदवीयसि तस्य श्रेयसामविषयो न हि किञ्चित्॥१४७॥३०॥

अथ हिंसां कुर्वन्नपि दमादिभिः पुण्यमर्जयत्येव
पापं च विशोधयेदित्याह—

दमो देवगुरूपास्तिर्दानमध्ययनं तपः।
सर्वमप्येतदफलं हिंसां चेन्न परित्यजेत् ॥ ३१ ॥

दम इन्द्रियजयः, देवगुरूपास्तिर्देवसेवा गुरुसेवा च, दानं पात्रेषु द्रव्यविश्राणनं, अध्ययनं धर्मशास्त्रादेः पठनं, तपः कृच्छ्र-चान्द्रायणादि, एतद्दमादि सर्वमपि न तु किञ्चिदेव, अफलं

पुण्यार्जनपापक्षयादिफलरहितं चेद्यदि हिंसां शान्तिकहेतुं कुल-
क्रमायातां वा न परित्यजेन्न परिहरेत् ॥ एवं तावन्मांसलुब्धानां
शान्तिकार्थिनां कुलाचारमनुपालयतां च या हिंसा सा
प्रतिषिद्धा ॥ ३१ ॥

इदानीं शास्त्रीयां हिंसां प्रतिषेधन् शास्तृत्वेन वाऽऽक्षिपति—

विश्वस्तो मुग्धधीर्लोकः पात्यते नरकावनौ ।
अहो नृशंसैर्लोभान्धैर्हिंसाशास्त्रोपदेशकैः ॥ ३२ ॥

हिंसाशास्त्रं वक्ष्यमाणं तस्योपदेशका हिंसाशास्त्रोपदेशका मन्वा-
दयस्तैः किं विशिष्टैर्नृशंसैर्निर्दयैः । दयावान् हि कथं हिंसाशास्त्र-
मुपदिशेत् । नृशंसत्वे हेतुमाह । लोभान्धैः मांसलोभान्धैः
स्वाभाविकविवेकविवेकिसंसर्गचक्षूरहितैः ।

यदाह—

एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेक-
स्तद्वद्भिरेव सह संवसतिर्द्वितीयम् ।
एतद्द्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्ध-
स्तस्यापमार्गचलने खलु कोऽपराधः ॥ १ ॥

अहो इति निर्वेदे यतो विश्वस्तो विश्रब्धः विश्वस्तत्वे हेतुर्मुग्धधीः ।
चतुरबुद्धिर्हि कृत्याकृत्यं विवेचयन् न प्रतारकवचस्सु विश्वसिति
लोकः प्राकृतो जनः पात्यते क्षेप्यते नरकावनौ नरक-
पृथ्व्याम् ॥ ३२ ॥

हिंसाशास्त्रमेव यदाहुरित्यनेन प्रस्तुत्य निर्दिशति—

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा।
यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः॥३३॥

यज्ञार्थं यज्ञनिमित्तं स्वयंभुवा प्रजापतिना पशवः सृष्टा उत्पादिताः स्वयमेवेत्यर्थवादः अस्य जगतो विश्वस्य यज्ञो ज्योतिष्टोमादिः भूत्यै भूतिर्विभवः तस्मात्तत्र यो वधः स न वधो विज्ञेयः हिंसाजन्यस्य पापस्यानुत्पत्तेः। एवमुच्यते। कथं पुनर्यज्ञे हिंसादोषो नास्ति। उच्यते। हिंसा हिंस्यमानस्य महानपकारः प्राणवियोगेन पुत्रदारधनादिवियोगेन वा सर्वानर्थोत्पत्तेर्दुष्कृतस्य वा नरकादिफलविपाकस्य प्रत्यासत्तेः। यज्ञे तु हतानामुपकारो नापकारः नरकादिफलानुत्पत्तेः॥ ३३ ॥

एतदेवाह—

औषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा।
यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितिं पुनः॥३४॥

औषध्यो दर्भादयः पशवश्छागादयः वृक्षा यूपादयः तिर्यञ्चो गवाश्वादयः पक्षिणः कपिञ्जलादयः यज्ञार्थं यज्ञनिमित्तं निधनं विनाशं प्राप्ताः। यद्यपि केषाञ्चित्तत्र निधनं नास्ति तथापि या च यावती च पीडा विद्यत इति सा निधनशब्देन लक्ष्यते। प्राप्नुवन्ति यान्ति उच्छ्रितिमुत्कर्षं देवगन्धर्वयोनित्वमुत्तरकुर्वादिषु दीर्घायुष्कादि च॥ ३४ ॥

यावत्य: काश्चिच्छास्त्रे चोदिता हिंसास्ता: संक्षिप्य दर्शयति—

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनु: ॥ ३५ ॥

मधुपर्क: क्रियाविशेष: तत्र गोवधो विहित: यज्ञो ज्योतिष्टोमादि: तत्र पशुवधो विहित: पितरो देवतानि यत्र कर्मण्यष्टकादौ तत्र श्राद्धं यद्वा पितॄणां देवतानां च कर्म महायज्ञादि ॥ ३५ ॥

एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्द्विज: ।
आत्मानं च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥३६॥

एतानर्थान् साधयितुं पशून् हिंसन् द्विज आत्मानं पशूंश्चोत्तमां गतिं स्वर्गापवर्गलक्षणां गमयति प्रापयति वेदतत्त्वार्थविदिति विदुषोऽधिकारित्वमाह ॥ ३६ ॥

हिंसाशास्त्रमनूद्य पुनस्तदुपदेशकानाक्षिपति—

ये चक्रु: क्रूरकर्माण: शास्त्रं हिंसोपदेशकम् ।
क्व ते यास्यन्ति नरके नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिका: ॥३७॥

ये मन्वादय: क्रूरं निर्घृणं कर्म येषां ते क्रूरकर्माण: शास्त्रं स्मृत्यादि हिंसाया उपदेशकं चक्रु: ते हिंसाशास्त्रकर्त्तार: क्व नरके यास्यन्तीति विस्मय: ते चास्तिकाभासा अपि नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिका: परमनास्तिका इत्यर्थ: ॥ ३७ ॥

उक्तं चेत्यनेन संवादश्लोकमुपदर्शयति—

वरं वराकश्चार्वाको योऽसौ प्रकटनास्तिक: ।
वेदोक्तितापसच्छद्मच्छन्नं रक्षो न जैमिनि: ॥ ३८ ॥

वरमिति मनागिष्टो जैमिन्यपेक्षया चार्वाको लौकायतिक: वराक इति दम्भरहितत्वादनुकम्प्य: । तदेवाह । योऽसौ प्रकटनास्तिक: । जैमिनिस्तु न वरं कुत: वेदोक्तितापसच्छद्म तापसवेषस्तेन छन्नं रक्षो राक्षस: अयं हि वेदोक्तिं मुखे कृत्वा सकलप्राणिवञ्चनात् मायावी राक्षस इव । यथोक्तम् । यज्ञार्थं पशव: सृष्टा इति तद्दाल्मात्रं निजनिजकर्मनिर्माणमाहात्म्येन नानायोनिषु जन्तव: समुत्पद्यन्त इति व्यलीक: कस्यचित् सृष्टिवाद: यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्येति त्वर्थवाद: पक्षपातमात्रं वधोऽवधो इति तूपहासपात्रं[1] वच: यज्ञार्थं विनिहतानां चौषध्यादीनां पुनरुच्छ्रयप्राप्ति: अश्रद्धानभाषितं अकृतसुकृतानां यज्ञवधमात्रेणोच्छ्रितगतिप्राप्त्ययोगात् । अपिच । यज्ञहननमात्रेण यदि उच्छ्रितगतिप्राप्तिस्तर्हि मातापित्रादीनामपि यज्ञे वध: किं न क्रियते ।

यदाहु:—

नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितो नाभ्यर्थितस्त्वं मया
सन्तुष्टस्तृणभक्षणेन सततं साधो न युक्तं तव ।

---

(१) ख ङ ·मात्रम् ।

स्वर्गं यान्ति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुवं प्राणिनो
यज्ञं किं न करोषि मातृपितृभिः पुत्रैस्तथा बान्धवैः ॥१॥

मधुपर्कादिषु च हिंसा श्रेयसे नान्यत्रेति स्वच्छन्दभाषितं, को हि विशेषो हिंसाया येनैका श्रेयस्करी नान्येति। पुराणास्त्वानस्तु सर्वाऽपि हिंसा न कर्त्तव्येत्याहुः।

यथा—

'सव्वे जीवा वि इच्छंति जीविउं न मरिज्जिउं।
तम्हा पाणिवहं घोरं निग्गंथा वज्जयंति णम् ॥ १ ॥

यत्पुनः—

आत्मानं च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिमिति।

तदतिमहासाहसिकादन्यः को वक्तुमर्हति। अपि नाम पशोरहिंस्यस्याकामनिर्जरयोत्तमगतिलाभः संभवेत् द्विजस्य तु निशातकृपाणिकाप्रहारपूर्वं सौनिकस्येव निर्दयस्य हिंसतः कथमुत्तमगतिसंभावनाऽपि स्यात् ॥ ३८ ॥

एतदेव विशेषाभिधानपूर्वकमुपसंहरन्नाह—

देवोपहारव्याजेन यज्ञव्याजेन येऽथवा।
घ्नन्ति जन्तून् गतघृणा घोरां ते यान्ति दुर्गतिम् ॥३९॥

देवा भैरवचण्डिकादयस्तेभ्यः उपहारो बलिः स एव व्याजं छद्म तेन महानवमीमाघाष्टमीचैत्राष्टमीनमसितकादिषु देवपूजाच्छद्म-

(१) सर्वे जीवा अपि इच्छन्ति जीवितुं न मर्तुम्।
तस्मात् प्राणिवधं घोरं निर्ग्रन्था वर्जयन्ति ॥ १ ॥

ना ये जन्तुघातं कुर्वन्ति ये च यज्ञव्याजेन गतघृणा निर्दयास्ते घोरां रौद्रां दुर्गतिं नरकादिलक्षणां यान्ति अत्र देवोपहारव्याजेनेति विशेषाभिधानं यज्ञव्याजेनेत्युपसंहारः अपि च निराबाधे धर्मसाधने स्वाधीने साबाधपराधीनधर्मसाधनपरिग्रहो न श्रेयान्।

यदाहुः—

अर्के चेन्मधु विन्देत किमर्थं पर्वतं व्रजेदिति ॥ ३९ ॥

एतदेवाह—

शमशीलदयामूलं हित्वा धर्मं जगद्धितम्।
अहो हिंसाऽपि धर्माय जगदे मन्दबुद्धिभिः ॥४०॥

शमः कषायेन्द्रियजयः शीलं सुस्वभावता दया भूतानुकम्पा एतानि मूलं कारणं यस्य स तथा धर्मोऽभ्युदयनिःश्रेयसकारणं तं किं विशिष्टं जगद्धितं, हित्वा उपेक्ष्य शमशीलादीनि धर्मसाधनान्युपेक्ष्येत्यर्थः, अहो इति विस्मये हिंसा अपि धर्मसाधनबहिर्भूता धर्मसाधनत्वेन मन्दबुद्धिभिरुक्ता सर्वजनप्रसिद्धानि शमशीलादीनि धर्मसाधनान्युपेक्ष्य अधर्मसाधनमपि हिंसां धर्मसाधनत्वेन प्रतिपादयतां परेषां व्यक्तैव मन्दबुद्धिता। एवं तावल्लोभमूला शास्त्यर्था कुलक्रमायाता यज्ञनिमित्ता देवोपहारहेतुका च हिंसा प्रतिषिद्धा ॥ ४० ॥

पितृनिमित्ता अवशिष्यते तां प्रति निषेधितुं परशास्त्रीयां षट्श्लोकीमनुवदति—

हविर्यच्चिररात्राय यच्चानन्त्याय कल्पते ।
पितृभ्यो विधिवद्दत्तं तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ४१ ॥

चिररात्रशब्दो दीर्घकालवचनः यच्चानन्त्याय केनचिद्धविषा दीर्घकालतृप्तिर्जायते केनचिदनन्तैव तदुभयं प्रवक्ष्यामि ॥ ४१ ॥

तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
दत्तेन मासं प्रीयन्ते विधिवत्पितरो नृणाम् ॥४२॥

तिलादिग्रहणं नेतरपरिसंख्यानार्थमपि तूपात्तानां फलविशेषप्रदर्शनार्थम् । एतैर्विधिवद्दत्तैः पितरो मासं प्रीयन्ते ॥ ४२ ॥

द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन् मासान् हारिणेन तु ।
औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ॥ ४३ ॥

मत्स्याः पाठीनकाद्याः, हरिणा मृगाः, औरभ्रा मेषाः, शकुनय आरण्यकुक्कुटाद्याः ॥ ४३ ॥

षण्मासांश्छागमांसेन पार्षतेनेह सप्त वै ।
अष्टावैणस्य मांसेन रौरवेण नवैव तु ॥ ४४ ॥

छागश्छगलः, पृषतैणरुरवो मृगजातिविशेषवचनाः ॥ ४४ ॥

दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मयोर्मांसेन मासानेकादशैव तु ॥ ४५ ॥

वराह आरण्यशूकरः ॥ ४५ ॥

संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन तु ।

वार्ध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ ४६ ॥

श्रुतानुमितयोः श्रुतसंबन्धस्य बलीयस्त्वाद्गव्येन पयसा पायसेन च संबन्धो न मांसेन प्राकरणिकेन, अन्ये तु व्याख्यानयन्ति मांसेन गव्येन पयसा पायसेन वा पयसो विकारः पायसं दध्यादि पयः-संस्कृते त्वोदने प्रसिद्धिः वार्ध्रीणसो जरच्छागः यस्य पिबतो जलं त्रीणि स्पृशन्ति जिह्वा कर्णौ च ॥

यदाह—

त्रिपिबं त्विन्द्रियक्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिम् ।

वार्ध्रीणसं तु तं प्राहुर्याज्ञिकाः पितृकर्मसु ॥ १ ॥ ४६ ॥

पितृनिमित्तहिंसोपदेशकं शास्त्रमनूद्य तदुपदिष्टां हिंसां दूषयति—

इति स्मृत्यनुसारेण पितॄणां तर्पणाय या ।

मूढैर्विधीयते हिंसा साऽपि दुर्गतिहेतवे ॥ ४७ ॥

इति पूर्वोक्ता या स्मृतिर्धर्मसंहिता तस्या अनुसारेणालम्बनेन पितरः पितुर्वंश्याः ।

यच्छ्रुतिः—

पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय पिण्डं निर्वपेदिति ।

तेषां तर्पणाय तृप्तये मूढैरविचारकैर्या हिंसा विधीयते सापि न केवलं मांसलोभादिनिमित्ता दुर्गतिहेतवे नरकाय न हि स्वल्पाऽपि काचिद्धिंसा न नरकादिनिबन्धनं यत्तु पितृतृप्तिप्रपञ्चवर्णनं

तन्मुग्धबुद्धिप्रतारणमात्रं न हि तिलव्रीह्यादिभिर्मत्स्यमांसादिभिर्वा परासूनां पितृणां तृप्तिरुत्पद्यते।

यदाह—

मृतानामपि जन्तूनां यदि तृप्तिर्भवेदिह।

निर्वाणस्य प्रदीपस्य स्नेहः संवर्धयेच्छिखाम्॥१॥ इति

न केवलं हिंसा दुर्गतिहेतुरेव किं तु हिंस्यमानैर्जन्तुभिर्विरोधनिबन्धनत्वेन स्वस्यापि इहामुत्र च हिंसाहेतुतया भयहेतुः॥४७॥

अहिंसकस्य तु सर्वजीवाभयदानशौण्डस्य न कुतोऽपि भयमस्तीत्याह—

यो भूतेष्वभयं दद्याद्भूतेभ्यस्तस्य नो भयम्।

यादृग्वितीर्यते दानं तादृगासाद्यते फलम्॥ ४८॥

स्पष्टम्॥ ४८॥

एवं तावद्धिंसापराणां मनुष्याणां नरकादि हिंसाफलमभिहितं सुराणामपि हिंसकानां जुगुप्सनीयचरितानां मूढजनप्रसिद्धं पूज्यत्वं परिदेवयते—

कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्तिधराः सुराः।

हिंसका अपि हा कष्टं पूज्यन्ते देवताधिया॥४९॥

हा कष्टमित्यतिशयनिर्वेदे हिंसका अपि रुद्रप्रभृतयः सुराः प्राकृतैर्जनैः पूज्यन्ते विविधपुष्पोपहारादिभिरर्च्यन्ते ते च यथाकथञ्चिदभ्यर्च्यतां नाम केवलं देवताबुद्धिस्तत्र विरुद्धा इत्याह देवताधिया हिंसकत्वे विशेषणद्वारेण हेतुमाह कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्ति-

धरा इति कोदण्डादिधरत्वाद्धिंसकाः हिंसकत्वमन्तरेण कोदण्डादीनां धारयितुमयुक्तत्वात् कोदण्डधरः शङ्करः दण्डधरो यमः चक्रासिधरो विष्णुः शूलधरो शिवो शक्तिधरः कुमारः उपलक्षणमन्येषां शस्त्राणां शस्त्रधराणां च ॥ ४८ ॥

एवं प्रपञ्चतो हिंसां प्रतिषिध्य तद्विपक्षभूतमहिंसाव्रतं श्लोकद्वयेन स्तौति—

मातेव सर्वभूतानामहिंसा हितकारिणी ।
अहिंसैव हि संसारमरावमृतसारणिः ॥ ५० ॥
अहिंसा दुःखदावाग्निप्रावृषेण्यघनावली ।
भवभ्रमिरुगार्त्तानामहिंसा परमौषधी ॥ ५१ ॥

स्पष्टम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥

अहिंसाव्रतस्य फलमाह—

दीर्घमायुः परं रूपमारोग्यं श्लाघनीयता ।
अहिंसायाः फलं सर्वं किमन्यत्कामदैव सा ॥५२॥

अहिंसापरो हि परेषामायुर्वर्द्धयन्ननुरूपमेव जन्मान्तरे दीर्घायुष्टं लभते तथैव पररूपमविनाशयन् प्रकृष्टं रूपमाप्नोति तथैव चास्वास्थ्यहेतुं हिंसां परिहरन् परमस्वास्थ्यरूपमारोग्यं लभते सर्वभूताभयप्रदश्च तेभ्य आत्मनः श्लाघनीयतामश्नुते एतत्सर्वमहिंसायाः फलं कियद्वा शृङ्गग्राहिकया वक्तुं शक्यते । इत्याह किमन्यत्कामदैव सा यद्यत्कामयते तत्तस्मै ददाति उपलक्षणमेतदकामितस्यापि स्वर्गापवर्गादेः फलस्य दानात् ।

अथान्तरे श्लोकः—

हेमाद्रिः पर्वतानां हरिरमृतभुजां चक्रवर्त्ती नराणां
शीतांशुर्ज्योतिषां स्वस्तरुरवनिरुहां चण्डरोचिर्ग्रहाणाम् ।
सिन्धुस्तोयाशयानां जिनपतिरसुरामर्त्त्यमर्त्याधिपानां
यद्वत्तद्वद्व्रतानामधिपतिपदवीं यात्यहिंसा किमन्यत् ॥ १ ॥

उक्तमहिंसाव्रतम् ॥ ५२ ॥

अथ सूनृतव्रतस्यावसरस्तच्च नालीकविरतिव्रतमन्तरेणोपपद्यते, न च तत्फलमनुपदर्श्यालीकाद्विरतिं कारयितुं शक्यः पर इत्यलीकफलमुपदर्श्य तद्विरतिमुपदर्शयति—

मन्मनत्वं काहलत्वं मूकत्वं मुखरोगिताम् ।
वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यमुत्सृजेत् ॥५३॥

मन एव मन्मृ यत्र तन्मन्मनं परस्याप्रतिपादकं वचनं तद्योगात्पुरुषोऽपि मन्मनस्तस्य भावो मन्मनत्वं १ काहलमव्यक्तवर्णं वचनं तद्योगात्पुरुषोऽपि काहलस्तस्य भावः काहलत्वं २ मूकोऽवाक् तस्य भावो मूकत्वं ३ मुखस्य रोगा उपजिह्वादयस्तेऽस्य सन्ति मुखरोगी तस्य भावो मुखरोगिता ४ एतत्सर्वमसत्यफलं वीक्ष्य शास्त्रबलेनोपलभ्यासत्यं स्थूलासत्यमुत्सृजेच्छ्रावकः ।

यदाह—

मूका जडाश्च विकला वाग्घीना वाग्जुगुप्सिताः ।
पूतिगन्धमुखाश्चैव जायन्तेऽनृतभाषिणः ॥ १ ॥ ५३ ॥

असत्यं च तत्र कन्यालीकादि वक्ष्यमाणम् तदेवाह—

कन्यागोभूम्यलीकानि न्यासापहरणं तथा ।
कूटसाक्ष्यं च पञ्चेति स्थूलासत्यान्यकीर्त्तयन् ॥ ५४ ॥

कन्यालीकं १ गवालीकं २ भूम्यलीकं ३ न्यासापहरणं ४ कूटसाक्ष्यं च ५ एतानि पञ्च स्थूलासत्यान्यकीर्त्तयन् जिनाः । तत्र कन्याविषयमलीकं कन्यालीकं भिन्नकन्यामभिन्नां विपर्ययं वा वदतो भवति ; इदं च सर्वस्य कुमारादिद्विपदविषयस्यालीकस्योपलक्षणं १ गवालीकमल्पक्षीरां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वदतः, इदमपि सर्वचतुष्पदविषयस्यालीकस्योपलक्षणं २ भूम्यलीकं परसत्कामप्यात्मादिसत्कां विपर्ययं वा वदतः, इदं च शेषपादपाद्यपदद्रव्यविषयालीकस्योपलक्षणं ३ अथ द्विपदचतुष्पदापदग्रहणमेव कस्मान्न कृतम् । उच्यते । कन्याद्यलीकानां लोके अतिगर्हितत्वेन रूढत्वादिति । न्यस्यते रक्षणायान्यस्मै समर्प्यत इति न्यासः सुवर्णादिः तस्यापहरणमपलापस्तद्वचनं स्थूलमृषावादः इदं चानेनैव विशेषेण पूर्वालीकेभ्यो भेदेनोपात्तं ; कूटसाक्ष्यं प्रमाणीकृतस्य लञ्चामत्सरादिना कूटं वदतः, यथाहमत्र साक्षी अस्य च परकीयपापसमर्थकत्वलक्षणविशेषमाश्रित्य पूर्वेभ्यो भेदेनोपन्यासः, एतानि क्लिष्टाशयसमुत्थत्वात् स्थूलासत्यानि ॥ ५४ ॥

एतेषां स्थूलालीकत्वे विशेषणद्वारेण हेतुमुपन्यस्य प्रतिषेधमाह—

सर्वलोकविरुद्धं यद्यद्विश्वसितघातकम् ।
यद्विपक्षश्च पुण्यस्य न वदेत्तदसूनृतम् ॥ ५५ ॥

सर्वलोके विरुद्धत्वात् कन्यागोभूम्यलीकानि न वदेत् विश्व-
सितघातकत्वान्न्यासापलापं न वदेत् पुण्यस्य धर्मस्य विपक्षरूपोऽ-
धर्मस्तं हि वदन् प्रमाणीकृतो विवादिभिरभ्यर्थ्यते धर्मं ब्रूया-
न्नाधर्ममिति । इति धर्मविपक्षत्वात्कूटसाक्ष्यं न वदेत् ॥ ५५ ॥

असत्यस्य फलविशेषमुपदर्शयंस्तत्परिहारमुपदिशति—

असत्यतो लघीयस्त्वमसत्याद्वचनीयता ।

अधोगतिरसत्याच्च तदसत्यं परित्यजेत् ॥ ५६ ॥

लघीयस्त्वं वचनीयता चासत्यस्यैहिकं फलं, अधोगतिरामु-
ष्मिकम् ॥ ५६ ॥

अथ भवतु क्लिष्टाशयपूर्वस्यासत्यस्य निषेधः, प्रामादिकस्य
तु का वार्त्तेत्याह—

असत्यवचनं प्राज्ञः प्रमादेनापि नो वदेत् ।

श्रेयांसि येन भज्यन्ते वात्ययेव महाद्रुमाः ॥ ५७ ॥

आस्तां क्लिष्टाशयपूर्वकमसत्यवचनं, प्रामादिकमप्यज्ञानसंशयादि-
जनितवचनं न वदेत् येन प्रामादिकेनासत्यवचनेन श्रेयांसि भङ्ग-
मुपयान्ति वात्ययेव महाद्रुमा इति दृष्टान्तः ।

यदाहुर्महर्षयः—

'अइअम्मि य कालम्मि* पच्चुप्पन्नमणागए ।

जमट्ठं तु न जाणेज्जा एवमेअं ति णो वए ॥ १ ॥

---

(१) अतीते च काले प्रत्युत्पन्नमनागते ।
यमर्थं तु न जानीयात् एवमेतत् इति नो वदेत् ॥ १ ॥

* क ख ग छ ड अइअम्मि ।

'अइअम्मि य कालम्मि* पच्चुप्पन्नमणागए ।
जत्थ संका भवे तं तु, एवमेअं ति णो वए ॥ २ ॥
'अइअम्मि य कालम्मि* पच्चुप्पन्नमणागए ।
निस्संकिअं भवे जं तु, एवमेअं तु निद्दिसे ॥ ३ ॥

एतच्चासत्यं चतुर्द्धा । भूतनिह्नवो, अभूतोद्भावनं, अर्थान्तरं, गर्हा च । भूतनिह्नवो यथा । नास्त्यात्मा, नास्ति पुण्यं, नास्ति पापं चेत्यादि । अभूतोद्भावनं यथा । सर्वगत आत्मा श्यामाक-तन्दुलमात्रो वा । अर्थान्तरं यथा । गामश्वमभिदधतः । गर्हा तु त्रिधा । एका सावद्यव्यापारप्रवर्त्तनी ; यथा क्षेत्रं कृषेत्यादि । द्वितीया अप्रिया ; काणं काणमिति वदतः । तृतीया आक्रोश-रूपा ; यथा अरे बान्धकिनेय इत्यादि ॥ ५७ ॥

अतिपरिहरणीयत्वमसत्यवचनस्य दर्शयन् पुनरप्यैहिकान्
दोषानाह—

असत्यवचनाद्वैरविषादाप्रत्ययादयः ।
प्रादुःषन्ति न के दोषाः कुपथ्याद्व्याधयो यथा ॥५८॥

वैरं विरोधः, विषादः पश्चात्तापः, अप्रत्ययोऽविश्वासः । आदि-ग्रहणाद्राजावमानादयो गृह्यन्ते ॥ ५८ ॥

---

(१) अतीते च काले प्रत्युत्पन्नमनागते ।
यत्र शङ्का भवेत्तत्तु एवमेतत् इति नो वदेत् ॥ २ ॥

(२) अतीते च काले प्रत्युत्पन्नमनागते ।
निःशङ्कितं भवेत्तत्तु एवमेतत् तु निर्दिशेत् ॥ ३ ॥

* क ख ग घ ङ अइम्मि ।

आमुष्मिकं मृषावादस्य फलमाह—

निगोदेष्वथ तिर्यक्षु तथा नरकवासिषु ।

उत्पद्यन्ते मृषावादप्रसादेन शरीरिणः ॥ ५८ ॥

निगोदा अनन्तकायिका जीवास्तेषु, तिर्यक्षु गोबलीवर्दन्यायेन शेषतिर्यग्योनिषु, नरकवासिषु नैरयिकेषु ॥ ५८ ॥

इदानीं मृषावादपरिहारे अन्वयव्यतिरेकाभ्यां कालिकाचार्यवसुराजौ दृष्टान्तावाह—

ब्रूयाद्भियोपरोधाद्वा नासत्यं कालिकार्यवत् ।

यस्तु ब्रूते स नरकं प्रयाति वसुराजवत् ॥ ६० ॥

भिया मरणादिभयेन, उपरोधाद्दाक्षिण्यादसत्यं न ब्रूयात् । यस्तु ब्रूते भियोपरोधाद्वा इत्यत्रापि संबन्धनीयं, दृष्टान्तौ संप्रदायगम्यौ ।

स चायम् ।

अस्ति भूरमणीमौलिमणिस्तुरमणी पुरी ।
यथार्थनामा तत्रासीज्जितशत्रुर्महीपतिः ॥ १ ॥

रुद्रेति नामधेयेन ब्राह्मणी तत्र विश्रुता ।
दत्त इत्यभिधानेन तस्याः पुत्रो बभूव च ॥ २ ॥

दत्तो नितान्तदुर्दान्तो द्यूतमद्यप्रियः सदा ।
सेवितुं तं महीपालं प्रवृत्तो वर्त्तनेच्छया ॥ ३ ॥

राज्ञा प्रधानीचक्रेऽसौ छायावत्पारिपार्श्वकः ।
आरोहायोपसर्पन्त्या विषवल्लेरपि द्रुमः ॥ ४ ॥

विभेद्य प्रकृतीरेष राजानं निरवासयत् ।
पापात्मानः कपोताश्च स्वाश्रयोच्छेददायिनः ॥ ५ ॥
तस्य राज्ञो दुरात्माऽसौ राज्ये स्वयमुपाविशत् ।
क्षुद्रः पादात्मदानेऽपि क्रामत्युच्छीर्षकावधि ॥ ६ ॥
पशुहिंसोत्कटान् यज्ञानज्ञो धर्मधिया व्यधात् ।
धूमैर्मलिनयन् विश्वं समूर्त्तैरिव पातकैः ॥ ७ ॥
विहरन् कालिकार्याख्यश्चाचार्यस्तस्य मातुलः ।
तत्राजगाम भगवानङ्गवानिव संयमः ॥ ८ ॥
तत्समीपमनापित्सुर्दत्तो मिथ्यात्वमोहितः ।
अत्यर्थं प्रार्थितो मात्रा मातुलाभ्यर्णमाययौ ॥ ९ ॥
मत्तोन्मत्तप्रमत्ताभो दत्तोऽपृच्छत्तमुद्भटम् ।
आचार्य यदि जानासि यज्ञानां ब्रूहि किं फलम् ॥ १० ॥
उवाच कालिकाचार्यो धर्मं पृच्छसि तच्छृणु ।
तत्परस्य न कर्त्तव्यं यद्यद्विप्रियमात्मनः ॥ ११ ॥
ननु यज्ञफलं पृच्छामीति दत्तोदिते पुनः ।
सूरिरूचे न हिंसादि श्रेयसे किन्तु पाप्मने ॥ १२ ॥
पुनस्तदेव साक्षेपं पृष्टो दत्तेन दुर्धिया ।
ससौष्ठवमुवाचार्यो यज्ञानां नरकः फलम् ॥ १३ ॥
दत्तः क्रुद्धोऽभ्यधादेवमिह कः प्रत्ययो वद ।
आर्योऽप्यूचे श्वकुम्भ्यां त्वं पक्ष्यसे सप्तमेऽहनि ॥ १४ ॥
दत्तः कोपादुदस्तभ्रूरक्तीकृतलोचनः ।
भूताविष्ट इवोवाच प्रत्ययोऽत्रापि को ननु ॥ १५ ॥

अथोचे कालिकार्योऽपि त्वं कुम्भीपचनात्पुरः ।
तस्मिन्नेवाह्नाकस्मात्ते मुखे विष्ठा प्रवेक्ष्यति ॥ १६ ॥
रोषाद्दत्तो जगादेदं तव मृत्युः कुतः कदा ।
न कुतोऽपि स्वकाले द्यां यास्यामीत्यवदन्मुनिः ॥ १७ ॥
अमुं निरुध्य दुर्बुद्धिमिति दत्तेन रोषतः ।
आदिष्टाः कालिकाचार्यो वध्ये दण्डपूरुषैः ॥ १८ ॥
अथ दत्तात् समुद्विग्नाः सामन्ताः पापकर्मणः ।
आह्वयाद्यं नृपं तस्मै दत्तमर्पयितुं किल ॥ १९ ॥
दत्तोऽपि शङ्कितस्तस्थौ निलीनो निजवेश्मनि ।
कण्ठीरवरवत्रस्तो निकुञ्ज इव कुञ्जरः ॥ २० ॥
स विस्मृतदिनो दैवादागते सप्तमे दिने ।
बहिर्निर्गन्तुमारेभे राजमार्गानरक्षयत् ॥ २१ ॥
तत्रैको मालिकः प्रातर्विशन् पुष्पकरण्डवान् ।
चक्रे वेगातुरो विष्ठां भीतः पुष्पैः प्यधत्त च ॥ २२ ॥
इहाद्य हनिष्यामि पशुवन्मुनिपांसनम् ।
चिन्तयन्निति दत्तोऽपि निर्ययौ सादिभिर्वृतः ॥ २३ ॥
एकेन वलाताऽश्वेन विष्ठोत्क्षिप्ता खुरेण सा ।
दत्तस्य प्राविशच्चास्ये नासत्या [१]यमिनां गिरः ॥ २४ ॥
शिलास्फालितवत्सत्यः स्वथाङ्गो विमनास्ततः ।
स सामन्ताननापृच्छ्य ववले स्वगृहं प्रति ॥ २५ ॥

---

(१) क ख ग छ यतिनाम् ।

माऽस्मत्क्रमन्नोऽमुना स्नात इति प्रकृतिपूरुषैः ।
गृहमप्रविशन्नेव बद्धा दध्रे स गौरिव ॥ २६ ॥
अथ प्रकाशयंस्तेजो निजं राजा चिरन्तनः ।
प्रादुरासीत्तदानीं स निशात्यय इवार्यमा ॥ २७ ॥
सोऽङ्घ्रिः करण्डनिर्यात इव दूरं ज्वलन् क्रुधा ।
दत्तं स्वकुम्भ्यां नरककुम्भ्यामिव तदाऽक्षिपत् ॥ २८ ॥
अधस्तात्ताप्यमानायां कुम्भ्यां स्वामोऽन्तरा क्षिताः ।
दत्तं विदद्रुः परमाधार्मिका इव नारकम् ॥ २९ ॥
निरस्तभूपालभयोपरोधः श्रीकालिकाचार्य इवैवमुच्चैः ।
सत्यव्रतत्राणकृतप्रतिज्ञो न जातु भाषेत मृषा मनीषी ॥३०॥

॥ इति कालिकाचार्यदत्तकथानकम् ॥

अस्ति चेदिषु विख्याता नाम्ना शुक्तिमती पुरी ।
शुक्तिमत्याख्यया नद्या नर्मसख्येव शोभिता ॥ १ ॥
पृथ्वीमुकुटकल्पायां तस्यां तेजोभिरद्भुतः ।
माणिक्यमिव पृथ्वीशोऽभिचन्द्रो नामतोऽभवत् ॥ २ ॥
सूनुः सूनृतवाक्तस्य वसुरित्यभिधानतः ।
अजायत महाबुद्धिः पाण्डोरिव युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥
पार्श्वे क्षीरकदम्बस्य गुरोः पर्वतकः सुतः ।
राजपुत्रो वसुश्छात्रो नारदश्चापठंस्त्रयः ॥ ४ ॥
सौधोपरि शयानेषु तेषु पाठश्रमान्निशि ।
चारणश्रमणौ व्योम्नि यान्तावित्यूचतुर्मिथः ॥ ५ ॥

एषामेकतमः स्वर्गं गमिष्यत्यपरौ पुनः।
नरकं यास्यतस्तच्छ्रुत्वाऽक्षीरकदम्बकः ॥ ६ ॥
तच्छ्रुत्वा चिन्तयामास खिन्नः क्षीरकदम्बकः।
मय्यप्यध्यापके शिष्यौ यास्यतो नरकं हहा ॥ ७ ॥
एभ्यः को यास्यति स्वर्गं नरकं कौ च यास्यतः।
जिज्ञासुरित्युपाध्यायस्तांस्त्रीन् युगपदाह्वत ॥ ८ ॥
यावपूर्यं समर्प्यैषामेकैकं पिष्टकुक्कुटम्।
स जगेऽमी तत्र वध्या यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ ९ ॥
वसुपर्वतकौ तत्र गत्वा शून्यप्रदेशयोः।
आत्मनोनां गतिमिव जघ्नतुः पिष्टकुक्कुटौ ॥ १० ॥
महात्मा नारदस्तत्र व्रजित्वा नगराद्बहिः।
स्थित्वा च विजने देशे दिशः प्रेक्ष्य व्यतर्कयत् ॥ ११ ॥
गुरुपादैरदस्तावदादिष्टं वत्स यत्त्वया।
वध्योऽयं कुक्कुटस्तत्र यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ १२ ॥
असौ पश्यत्यहं पश्याम्यमी पश्यन्ति खेचराः।
लोकपालाश्च पश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानिनोऽपि च ॥ १३ ॥
नास्त्येव स्थानमपि तद्यत्र कोऽपि न पश्यति।
तात्पर्यं तद्गुरुगिरां न वध्यः खलु कुक्कुटः ॥ १४ ॥
गुरुपादा दयावन्तः सदा हिंसापराङ्मुखाः।
अस्मत्प्रज्ञां परिज्ञातुमेतन्नियतमादिशन् ॥ १५ ॥
विमृश्यैवमहत्वैव कुक्कुटं स समाययौ।
कुक्कुटाहनने हेतुं गुरोर्व्यज्ञपयच्च तम् ॥ १६ ॥

स्वर्गं यास्यत्यसौ तावदिति निश्चित्य सस्वजे ।
गुरुणा नारदः स्नेहात् साधु साध्विति भाषिणा ॥ १७ ॥
वसुपर्वतकौ पश्चादागत्यैवं शशंसतुः ।
निहतौ कुक्कुटौ तत्र यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ १८ ॥
अपश्यतं युवामादावपश्यन् खेचरादयः ।
कथं हतौ कुक्कुटौ रे पापावित्यशपद्गुरुः ॥ १९ ॥
ततः खेदादुपाध्यायो दध्यौ विख्यातपाठधीः ।
मुधा मेऽध्यापनक्लेशो वसुपर्वतयोरभूत् ॥ २० ॥
गुरूपदेशो हि यथापात्रं परिणमेदिह ।
अभ्राम्भः स्थानभेदेन मुक्तालवणतां व्रजेत् ॥ २१ ॥
प्रियः पर्वतकः पुत्रः पुत्रादप्यधिको वसुः ।
नरकं यास्यतस्तस्माद्गृहवासेन किं मम ॥ २२ ॥
निर्वेदादित्युपाध्यायः प्रव्रज्यामग्रहीत्तदा ।
तत्पदं पर्वतोऽध्यास्त व्याख्याक्षणविचक्षणः ॥ २३ ॥
भूत्वा गुरोः प्रसादेन सर्वशास्त्रविशारदः ।
नारदः शारदाम्भोदशुद्धधीः स्वां भुवं ययौ ॥ २४ ॥
नृपचन्द्रोऽभिचन्द्रोऽपि जग्राह समये व्रतम् ।
ततश्चासीद्वसू राजा वासुदेवसमः श्रिया ॥ २५ ॥
सत्यवादीति स प्राप प्रसिद्धिं पृथिवीतले ।
तां प्रसिद्धिमपि त्रातुं सत्यमेव जगाद सः ॥ २६ ॥
अथैकदा मृगयुणा मृगाय मृगयाजुषा ।
चिक्षिपे विशिखो विन्ध्यनितम्बे सोऽन्तरा ऽस्खलत् ॥ २७ ॥

इषुस्खलनहेतुं स ज्ञातुं तत्र ययौ ततः ।
आकाशस्फटिकशिलामज्ञासीत्पाणिना स्पृशन् ॥ २८ ॥
स दध्याविति मन्येऽस्यां संक्रान्तः परतश्चरन् ।
भूमिच्छायेव शीतांशौ दृष्टशे हरिणो मया ॥ २९ ॥
पाणिस्पर्शं विना नेयं सर्वथाऽप्युपलक्ष्यते ।
अवश्यं तदसौ योग्या वसोर्वसुमतीपतेः ॥ ३० ॥
रहो व्यज्ञपयद्राज्ञे गत्वा तां मृगयुः शिलाम् ।
हृष्टो राजाऽपि जग्राह ददौ चास्मै महद्धनम् ॥ ३१ ॥
स तया घटयामास च्छन्नं स्वासनवेदिकाम् ।
तच्छिल्पिनोऽघातयच्च नात्मीयाः कस्यचिन्नृपाः ॥ ३२ ॥
तस्यां सिंहासनं वेदौ चेदीशस्य निवेशितम् ।
सत्यप्रभावादाकाशस्थितमित्यबुधज्जनः ॥ ३३ ॥
सत्याद्धि तुष्टाः सान्निध्यमस्य कुर्वन्ति देवताः ।
एवमूर्जस्विनी तस्य प्रसिद्धिर्व्यानशे दिशः ॥ ३४ ॥
तया प्रसिद्धया राजानो भीतास्तस्य वशं [1]गताः ।
सत्या वा यदि वा मिथ्या प्रसिद्धिर्जयिनी नृणाम् ॥ ३५ ॥
आगाच्च नारदोऽन्येद्युस्तत्रैक्षिष्ट पर्वतम् ।
व्याख्यानयन्तमृग्वेदं शिष्याणां शेमुषीजुषाम् ॥ ३६ ॥
अजैर्यष्टव्यमित्यस्मिन् मेषैरित्युपदेशकम् ।
बभाषे नारदो भ्रातर्भ्रान्त्या किमिदमुच्यते ॥ ३७ ॥

---

(१) क ग ख वशुः ।

त्रिवार्षिकाणि धान्यानि न हि जायन्त इत्यजाः ।
व्याख्याता गुरुणाऽस्माकं व्यस्मार्षीः केन हेतुना ॥ ३८ ॥
ततः पर्वतकोऽवादीदिदं तातेन नोदितम् ।
उदिताः किं त्वजा मेषास्तथैवोक्ता निघण्टुषु ॥ ३९ ॥
जगाद नारदोऽप्येवं शब्दानामर्थकल्पना ।
मुख्या गौणी च तत्रेह गौणीं गुरुरचीकथत् ॥ ४० ॥
गुरुर्धर्मोपदेष्टैव श्रुतिर्धर्मात्मिकैव च ।
द्वयमप्यन्यथाकुर्वन्मित्र मा पापमर्जय ॥ ४१ ॥
[1]साक्षेपं पर्वतोऽजल्पदजान्मेषान् गुरुर्जगौ ।
गुरूपदेशशब्दार्थोल्लङ्घनाद्धर्ममर्जसि ॥ ४२ ॥
मिथ्याभिमानवाचो हि न स्युर्दण्डभयान्नृणाम् ।
स्वपक्षस्थापने तेन जिह्वाच्छेदः पणोऽस्तु नः ॥ ४३ ॥
प्रमाणमुभयोरत्र सहाध्यायी वसुर्नृपः ।
नारदः [2]प्रतिपेदे तन्न क्षोभः सत्यभाषिणाम् ॥ ४४ ॥
रहः पर्वतमूचेऽम्बा गृहकर्मरताऽप्यहम् ।
अजास्त्रिवार्षिकं धान्यमित्यश्रौषं भवत्पितुः ॥ ४५ ॥
जिह्वाच्छेदं पणेऽकार्षीर्यद्दर्पात्तदसाम्प्रतम् ।
अविमृश्य विधातारो भवन्ति विपदां पदम् ॥ ४६ ॥
अवदत्पर्वतोऽप्येवं कृतं तावदिदं मया ।
यथा तथा कृतस्यास्य करणं न हि विद्यते ॥ ४७ ॥

---

(१) क ग घ ङ ड साक्षेपः । (२) ख तदुरीचक्रे न ।

साऽथ पर्वतकापायपीडया हृदि शल्यिता ।
वसुराजमुपेयाय पुत्रार्थे क्रियते न किम् ॥ ४८ ॥
दृष्टः क्षीरकदम्बोऽद्य यदम्ब त्वमसीक्षिता ।
किं करोमि प्रयच्छामि किं चेत्यभिदधे वसुः ॥ ४९ ॥
साऽवादीद्दीयतां पुत्रभिक्षा मह्यं महीपते ।
धनधान्यैः किमन्यैर्मे विना पुत्रेण पुत्रक ॥ ५० ॥
वसुरूचे मम मातः पाल्यः पूज्यश्च पर्वतः ।
गुरुवद्गुरुपुत्रेऽपि वर्त्तितव्यमिति श्रुतेः[१] ॥ ५१ ॥
कस्याद्य पत्रमुत्क्षिप्तं कालेनाकालरोषिणा ।
को जिघांसुर्भ्रातरं मे ब्रूहि मातः किमातुरा ॥ ५२ ॥
अजव्याख्यानवृत्तान्तं स्वपुत्रस्य पणं च तम् ।
त्वं प्रमाणीकृतश्चासीत्याख्यायार्थयते स्म सा ॥ ५३ ॥
कुर्वाणो रक्षणं भ्रातुरजाम्रेषानुदीरय ।
प्राणैरप्युपकुर्वन्ति महान्तः किं पुनर्गिरा ॥ ५४ ॥
अवोचत वसुर्मातर्मिथ्या वच्मि वचः कथम् ।
प्राणात्ययेऽपि शंसन्ति नासत्यं सत्यभाषिणः ॥ ५५ ॥
अन्यदप्यभिधातव्यं नासत्यं पापभीरुणा ।
गुरुवागन्यथाकारे कूटसाक्ष्ये च का कथा ॥ ५६ ॥
[२]वधं कुरु गुरोः सूनुं यद्वा सत्यव्रताग्रहम् ।
तया सरोषमित्युक्तस्तद्वचोऽमंस्त पार्थिवः ॥ ५७ ॥

---

(१) च छ श्रुतिः ।
(२) ख ग च छ ड बहुकुरु ।

ततः प्रमुदिता क्षीरकदम्बगृहिणी ययौ ।
आजग्मतुश्च विद्वांसौ तत्र नारदपर्वतौ ॥ ५८ ॥
सभायाममिलन् सभ्या माध्यस्थ्यगुणशालिनः ।
वादिनोः सदसद्वादक्षीरनीरसितच्छदाः ॥ ५९ ॥
आकाशस्फटिकशिलावेदिसिंहासनं वसुः ।
सभापतिरलञ्चक्रे नभस्तलमिवोडुपः ॥ ६० ॥
ततो निजनिजव्याख्यापक्षं नारदपर्वतौ ।
कथयामासतू राज्ञे सत्यं ब्रूहीति भाषिणौ ॥ ६१ ॥
विप्रवृद्धैरथोचे स विवादस्त्वयि तिष्ठते ।
प्रमाणमनयोः साक्षी त्वं रोदस्योरिवार्यमा ॥ ६२ ॥
घटप्रभृतिदिव्यानि वर्तन्ते हन्त सत्यतः ।
सत्याद्वर्षति पर्जन्यः सत्यात्सिद्ध्यन्ति देवताः ॥ ६३ ॥
त्वयैव सत्ये लोकोऽयं स्थाप्यते पृथिवीपते ।
त्वामिह्यार्थे ब्रूमहे किं ब्रूहि सत्यव्रतोचितम् ॥ ६४ ॥
वचोऽश्रुत्वैव तत्सत्यप्रसिद्धिं स्वां निरस्य च ।
अजान्मेषान् गुरुर्व्याख्यदिति साक्ष्यं वसुर्व्यधात् ॥ ६५ ॥
असत्यवचसा तस्य क्रुद्धास्तत्रैव देवताः ।
दलयामासुराकाशस्फटिकासनवेदिकाम् ॥ ६६ ॥
वसुर्वसुमतीनाथस्ततो वसुमतीतले ।
पपात सद्यो नरकपातं प्रस्तावयन्निव ॥ ६७ ॥
कूटसाक्ष्यं प्रदातुस्ते श्वपचस्येव को मुखम् ।
पश्येदिति वसुं निन्दन्नारदः स्वास्पदं ययौ ॥ ६८ ॥

देवताभिरसत्योक्तिकुपिताभिर्निपातितः ।
जगाम घोरं नरकं नरनाथो वसुस्ततः ॥ ६९ ॥
यो यः सूनुरुपाविक्षद्राज्ये तस्यापराधिनः ।
प्रजघ्नुर्देवतास्तं तं यावदष्टौ निपातिताः ॥ ७० ॥

इति वसुनृपतेरसत्यवाचः
फलमाकर्ण्य जिनोक्तिविश्वकर्णः ।
कथमप्युपरोधतोऽपि जल्पे-
दनृतं प्राणितसंशयेऽपि नैव ॥ ७१ ॥ ६० ॥

॥ इति नारदपर्वतकथानकम् ॥

सद्भ्यो हितं सत्यमिति व्युत्पत्त्या अवितथमपि परपीडाकरं वचनमसत्यमेवाहितत्वादिति सत्यमपीदृशं न भाषेतेत्याह—

न सत्यमपि भाषेत परपीडाकरं वचः ।
लोकेऽपि श्रूयते यस्मात् कौशिको नरकं गतः ॥६१॥

सत्यमवितथं लोकरूढ्या परमार्थतस्तु परपीडाकरत्वादसत्यमेवेत्यर्थः, तन्न भाषेत ; तद्भाषणान्नरकगमनश्रुतेः ।

अत्रार्थे लौकिकं दृष्टान्तमाह—

लोकेऽपि समयान्तरेऽपि श्रूयते निशम्यते परपीडाकरसत्यभाषणेन कौशिको नरकं गत इति ।

कौशिकस्तु संप्रदायगम्यः ; स चायम्—

आसीत्सत्यधनः कोऽपि कौशिको नाम तापसः ।
अपास्य ग्रामसंवासमनुगङ्गमुवास सः ॥ १ ॥
कन्दमूलफलाहारो निर्ममो निष्परिग्रहः ।
सत्यवादितया प्राप प्रसिद्धिं परमामसौ ॥ २ ॥
मुषित्वा ग्राममन्येद्युर्दस्यवस्तस्य पश्यतः ।
आश्रमं निकषा जग्मुर्वनं बिलमिवोरगाः ॥ ३ ॥
तेषामनुपदिनस्तु ग्राम्याः पप्रच्छुरेत्य तम् ।
सत्यवाद्यसि तद्ब्रूहि तस्कराः कुत्र वव्रजुः ॥ ४ ॥
धर्मतत्त्वानभिज्ञोऽथ कथयामास कौशिकः ।
'वने तरुनिकुञ्जेऽस्मिन् दस्यवः प्राविशन्निति ॥ ५ ॥
तस्योपदेशात्सन्नह्य ग्रामीणाः शस्त्रपाणयः ।
वनं प्रविश्य निर्जघ्नुर्दस्यून् व्याधा मृगानिव ॥ ६ ॥
ऋतमप्यनृतं परव्यथाकरणेनेदमुदीरयन् वचः ।
परिपूर्य निजायुरुल्बणं नरकं कौशिकतापसो ययौ॥७॥६१॥

अल्पमप्यसत्यवचनं प्रतिषेधितुं महदसत्यं वदतः परिदेवयते—

अल्पादपि मृषावादाद्रौरवादिषु संभवः ।
अन्यथा वदतां जैनीं वाचं त्वहह का गतिः ॥६२॥

अल्पादप्यैहिकार्थविषयत्वेन स्तोकादपि मृषावादादसत्याद्रौरवादिषु रौरवमहारौरवप्रभृतिषु नरकवासेषु संभव उत्पत्तिः लोकप्रसिद्धत्वाद्रौरवग्रहणम् । अन्यथा सर्वनरकेष्वित्युच्येत । अन्यथा

(१) च छ वने ।

विपरीतार्थतया जैनीं वाचं वदतामतीवासत्यवादिनां कुतीर्थि-कानां स्वयूथ्यानां च निह्नवादीनां का गतिर्नरकादप्यधिका तेषां गतिः प्राप्नोतीत्यर्थः। अहहेति खेदे अशक्यप्रतीकाराः परिदेवनीयाः खल्वेत इति।

यदाह—

'अहह सयलन्नपावाहिं वितहपन्नवणमणुमवि दुरंतं।
जं मिरिइभवतदज्जियदुक्कयअवसेसलेसवसा॥ १॥
'सुरथुयगुणोवि तित्थंकरोवि तिहुयणअतुल्लमल्लोवि।
गोवाइहिं वि बहुसो कयत्थिओ तिजयपहुत्तंसि॥ २॥
'थीगोबंभणभूणंतगा वि केवि इह दिढपहारा।
बहुपावावि पसिद्धा सिद्धा किर तम्मि चेव भवे॥३॥६२॥

असत्यवादिनो निन्दित्वा सत्यवादिनः स्तौति—

ज्ञानचारित्रयोर्मूलं सत्यमेव वदन्ति ये।
धात्री पवित्री क्रियते तेषां चरणरेणुभिः॥ ६३॥

ज्ञानचारित्रयोर्ज्ञानक्रिययोर्मूलं कारणं यत्सत्यं तदेव वदन्ति ये

---

(१) अहह सकलान्यपापेभ्यो वितथप्रज्ञापनमण्वपि दुरन्तम्।
यन्मरीचिभवतदर्जितदुष्कृतावशेषलेशवशात्॥ १॥
(२) सुरस्तुतगुणोऽपि तीर्थंकरोऽपि त्रिभुवनातुल्यमल्लोऽपि।
गोपादिभिरपि बहुशः कदर्थितः त्रिजगत्प्रभुत्वमपि॥ २॥
(३) स्त्रीगोब्राह्मणभ्रूणान्तका अपि केऽपि दृढप्रहार्यादयः।
बहुपापा अपि प्रसिद्धाः सिद्धाः किल तस्मिन्नेव भवे॥ ३॥

ज्ञानचारित्रग्रहणं "नाणकिरियाहिं मोक्खो' इति भगवद्भाष्यकार-वचनानुवादार्थं ज्ञानग्रहणेन दर्शनमप्याक्षिप्यते। दर्शनमन्तरेण ज्ञानस्याज्ञानत्वात्। मिथ्यादृष्टिर्हि सत्त्वासत्त्वे वैपरीत्येन जानाति, भवहेतुश्च तज्ज्ञानं यदृच्छया चार्थनिरपेक्षमुपलभ्यते न च ज्ञान-फलमस्य।

यदाह—

²सयसयविसेसणाओ भवहेउं जइच्छओपलंभाओ।

नाणफलाभावाओ मिच्छदिट्ठिस्स अन्नाणं॥ १॥

स्पष्टमन्यत्॥ ६३॥

सत्यवादिनामैहिकमपि प्रभावं दर्शयति—

अलीकं ये न भाषन्ते सत्यव्रतमहाधनाः।

नापराद्धुमलं तेभ्यो भूतप्रेतोरगादयः॥ ६४॥

भूता भूतोपलक्षिता व्यन्तराः प्रेताः पितरो ये स्वसंबन्धिनो मनुष्यान् पीडयन्ति भूतप्रेतग्रहणं भुवनपत्यादीनामुपलक्षणार्थम्। उरगा सर्पाः आदिग्रहणाद् व्याघ्रादीनां परिग्रहः।

अत्रान्तरे श्लोकाः—

अहिंसापयसः पालिभूतान्यन्यव्रतानि यत्।

सत्यभङ्गात्पालिभङ्गेऽनर्गलं विप्लवेत तत्॥ १॥

---

(१) "ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः"

(२) सदसद्विशेषणात् भवहेतुर्यदृच्छोपलम्भात्।

ज्ञानफलाभावात् मिथ्यादृष्टेरज्ञानम्॥ १॥

सत्यमेव वदेत्प्राज्ञः सर्वभूतोपकारकम् ।
यद्वा तिष्ठेत् समालम्ब्य मौनं सर्वार्थसाधकम् ॥ २ ॥
पृष्टेनापि न वक्तव्यं वचो वैरस्य कारणम् ।
मर्माविल्लकर्कशं शङ्कास्पदं हिंस्रमसूयकम् ॥ ३ ॥
धर्मध्वंसे क्रियालोपे स्वसिद्धान्तार्थविप्लवे ।
अपृष्टेनापि शक्तेन वक्तव्यं तं निषेधितुम् ॥ ४ ॥
चार्वाकैः कौलिकैर्विप्रैः सौगतैः पाञ्चरात्रिकैः ।
असत्येनैव विक्रम्य जगदेतद्विडम्बितम् ॥ ५ ॥
अहो पुरजलस्रोतःसोदरं तन्मुखोदरम् ।
निःसरन्ति यतो वाचः पङ्काकुलजलोपमाः ॥ ६ ॥
दावानलेन ज्वलता परिप्लुष्टोऽपि पादपः ।
सान्द्रीभवति लोकोऽयं न तु दुर्वचनाग्निना ॥ ७ ॥
चन्दनं चन्द्रिकाचन्द्रमणयो मौक्तिकस्रजः ।
आह्लादयन्ति न तथा यथा वाक् सूनृता नृणाम् ॥ ८ ॥
शिखी मुण्डी जटी नग्नश्चीवरी यस्तपस्यति ।
सोऽपि मिथ्या यदि ब्रूते निन्द्यः स्यादन्त्यजादपि ॥ ९ ॥
एकत्रासत्यजं पापं पापं निःशेषमन्यतः ।
द्वयोस्तुलाविधृतयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥ १० ॥
पारदारिकदस्यूनामस्ति काचित्प्रतिक्रिया ।
असत्यवादिनः पुंसः प्रतीकारो न विद्यते ॥ ११ ॥

कुर्वन्ति देवा अपि पक्षपातं
नरेश्वराः शासनमुद्वहन्ति ॥

शीतीभवन्ति ज्वलनादयो य-
स्मात् सत्यवाचां फलमामनन्ति ॥ १२ ॥

इति द्वितीयं व्रतम् ॥ ६४ ॥

इदानीं तृतीयमस्तेयव्रतमुच्यते। तत्रापि फलानुपदर्शनेन न स्तेयान्निवर्त्तत इति फलोपदर्शपूर्वं स्तेयनिवृत्तिमाह—

दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्यमङ्गच्छेदं दरिद्रताम् ।
अदत्तात्तफलं ज्ञात्वा स्थूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥६५॥

दौर्भाग्यमुद्वेजनीयता, प्रेष्यता परकर्मकरत्वं, दास्यमङ्कपातादिना परायत्तशरीरता, अङ्गच्छेदः करचरणादिच्छेदः, दरिद्रता निर्धनत्वं, एतानीहामुत्र चादत्तादानफलानि शास्त्रतो गुरुमुखाद्वा ज्ञात्वा स्थूलं चौरादिव्यपदेशनिबन्धनं स्तेयं विवर्जयेच्छ्रावकः ॥ ६५ ॥

स्थूलस्तेयपरिहारमेव प्रपञ्चयति—

पतितं विस्मृतं नष्टं स्थितं स्थापितमाहितम् ।
अदत्तं नाददीत स्वं परकीयं क्वचित्सुधीः ॥ ६६ ॥

पतितं गच्छतो वाहनादेर्भ्रष्टं, विस्मृतं क्वापि मुक्तमिति स्वामिना यन्न स्मर्य्यते, नष्टं क्वापि गतमिति स्वामिना यन्न ज्ञायते, स्थितं स्वामिपार्श्वे यदवस्थितं, स्थापितं न्यासीकृतं, आहितं निधीकृतं, तदेवंविधं परकीयं स्वं धनमदत्तं नाददीत क्वचिद्व्यचेनाद्यापद्यपि सुधीः प्राज्ञः ॥ ६६ ॥

इदानीं स्तेयकारिणो निन्दति—

अयं लोकः परलोको धर्मो धैर्यं धृतिर्मतिः ।
मुष्णता परकीयं स्वं मुषितं सर्वमप्यदः ॥ ६७ ॥

परकीयं स्वं धनं मुष्णता अपहरता सर्वमप्यद एतत् स्वं स्वकीयं मुषितं स्वशब्दस्योभयत्र संबन्धात् । किं तदित्याह, अयं लोकः अयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानो लोक इदं जन्मेत्यर्थः, परलोको जन्मान्तरं, धर्मः पुण्यं, धैर्यमापत्स्वव्यवैक्लव्यं, धृतिः स्वास्थ्यं, मतिः कृत्याकृत्यविवेकः ॥ ६७ ॥

अथ हिंसाकारिभ्योऽपि स्तेयकारिणो बहुदोषत्वमाह—

एकस्यैकं क्षणं दुःखं मार्यमाणस्य जायते ।
सपुत्रपौत्रस्य पुनर्यावज्जीवं हृते धने ॥ ६८ ॥

एकस्य नतु बहूनां, एकं क्षणं नतु बहुकालं, दुःखमसातं, मार्यमाणस्य हिंस्यमानस्य, स्तेयकारिणा त्वपहृते धने परस्य सपुत्रपौत्रस्य नत्वेकस्य, यावज्जीवं नत्वेकं क्षणं, दुःखं जायत इति संबन्धः ॥ ६८ ॥

उक्तमपि स्तेयफलं प्रपञ्चेनाह—

चौर्य्यपापद्रुमस्येह वधबन्धादिकं फलम् ।
जायते परलोके तु फलं नरकवेदना ॥ ६९ ॥

चौर्य्यात्पापं तदेव द्रुमस्तस्येह लोके फलं वधबन्धादिकं, परलोके तु फलं नरकभाविनी वेदना ॥ ६९ ॥

अथ कदाचित्प्रमादात् स्तेयकारी नृपतिभिर्न निगृह्येत तथाप्यस्वास्थ्यलक्षणमैहिकं फलमवस्थितमेव इत्याह—

दिवसे वा रजन्यां वा स्वप्ने वा जागरेऽपि वा।
सशल्य इव चौर्येण नैति स्वास्थ्यं नरः क्वचित्॥७०॥

स्वप्नः स्वापः, जागरो निद्राया अभावः, चौर्येण हेतुना क्वचिदपि स्थाने॥ ७०॥

न केवलं स्तेयकर्तुः स्वास्थ्याभाव एव किन्तु बन्धुभिः परित्यागोऽपीत्याह—

मित्रपुत्रकलत्राणि भ्रातरः पितरोऽपि हि।
संसजन्ति क्षणमपि न म्लेच्छैरिव तस्करैः॥७१॥

पिता जनकः पितृतुल्याः पितरः पिता च पितरश्च पितरः न संसजन्ति न मिलन्ति पापभयात्।

यदाहुः—

ब्रह्महत्या सुरापाणं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः।
महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गं च पञ्चमम्॥ १॥

राजदण्डभयाद्वा।

यदाहुः—

चौरश्चौरापको मन्त्री भेदज्ञः काणकक्रयी।
स्थानदो भक्तदश्चैव चौरः सप्तविधः स्मृतः॥ १॥

तस्करैरिति। तदेव चौर्यं कुर्वन्तीत्येवंशीलास्तस्करास्तैः॥ ७१॥

स्तेयप्रवृत्तानां तन्निवृत्तानां च दोषान् गुणांश्च प्रत्येकं दृष्टान्तद्वारेणाह —

संबन्ध्यपि निगृह्येत चौर्यान्मण्डिकवन्नृपैः ।
चौरोऽपि त्यक्तचौर्य्यः स्यात्स्वर्गभाग्रौहिणेयवत् ॥ ७२ ॥

दृष्टान्तद्वयमपि संप्रदायगम्यं सचायम् —

अलब्धमध्यमम्भोधिरिवाम्भो बहुरत्नभूः ।
अस्तीह पाटलीपुत्रं नाम गौडेषु पत्तनम् ॥ १ ॥
कलाकलापनिलयः साहसस्यैकमन्दिरम् ।
राजपुत्रो मूलदेवस्तत्र मूलं धियामभूत् ॥ २ ॥
स धूर्त्तविद्यैकधवः कृपणानाथबान्धवः ।
कूटचेष्टामधुरिपू रूपलावण्यमन्मथः ॥ ३ ॥
चौरे चौरः साधौ साधुर्वक्रे वक्र ऋजावृजुः ।
ग्राम्ये ग्राम्यश्छेके च्छेको विटे विटो भटे भटः ॥ ४ ॥
द्यूतकारे द्यूतकारो वार्त्तिके वार्त्तिकश्च सः ।
तत्कालं स्फटिकाश्मेव जग्राह पररूपताम् ॥ ५ ॥
चित्रैः कौतूहलैस्तत्र लोकं विस्माययन्नसौ ।
विद्याधर इव स्वैरं चचार चतुराग्रणीः ॥ ६ ॥
द्यूतैकव्यसनाद्यन्तदोषात्पित्राऽपमानितः ।
द्युसत्पुरश्रीजयिन्यामुज्जयिन्यां जगाम सः ॥ ७ ॥
गुलिकायाः प्रयोगेण स भूत्वा कुब्जवामनः ।
पौरान् विस्माययंस्तत्र कलाभिः ख्यातिमासदत् ॥ ८ ॥

तत्रासीद्रूपलावण्यकलाविज्ञानकौशलैः।
दत्तत्रपा रतेर्देवदत्तेति गणिकोत्तमा ॥ ९ ॥
गुणः कलावतां यो यः प्रकृष्टा तत्र तत्र सा।
छेकाया रञ्जने तस्याः प्रतिच्छेको न कोऽप्यभूत् ॥ १० ॥
मूलदेवस्ततस्तस्याः क्षोभार्थं तद्गृहान्तिके।
प्रभाते गातुमारेभे प्रत्यक्ष इव तुम्बुरुः ॥ ११ ॥
आकर्ण्य देवदत्ताऽपि कोऽप्येष मधुरो ध्वनिः।
कस्येति विस्मयाद्दास्याऽन्वेषयामास तं बहिः ॥ १२ ॥
शशंसागत्य सा देवि गन्धर्वः कोऽपि गायति।
मूर्त्त्येव वामनः पूर्णैर्गुणैः पुनरवामनः ॥ १३ ॥
देवदत्ता ततः कुब्जां माधवीं नाम चेटिकाम्।
प्रजिघाय तमाह्वातुं प्रायो वेश्याः कलाप्रियाः ॥ १४ ॥
सा गत्वा तं जगादेदं महाभाग कलानिधे।
देवदत्ता स्वामिनी मे त्वामाह्वयति गौरवात् ॥ १५ ॥
मूलदेवोऽवदद्गच्छ नागमिष्यामि कुब्जिके।
कुट्टिनीवश्यवेश्यानां स्ववशो वेश्म को विशेत् ॥ १६ ॥
व्याघुटन्तीं विनोदेच्छुः कलाकौशलयोगतः।
स आस्फाल्य ऋजूचक्रे तां कुब्जीमजनालवत् ॥ १७ ॥
वपुर्नवमिवासाद्य सानन्दा साऽपि चेटिका।
उपेत्य देवदत्तायै तच्चेष्टितमचीकथत् ॥ १८ ॥
देवदत्तवरेणेव देवदत्ताऽपि तेन ताम्।
कुब्जामृजूकृतां वीक्ष्य परमं प्राप विस्मयम् ॥ १९ ॥

देवदत्ता ततोऽवादीदीदृशमुपकारिणम् ।
निजाङ्गुलिमपि च्छित्त्वा तमेकच्छेकमानय ॥ २० ॥
ततो गत्वा समभ्यर्थ्य चाटुभिस्तदुरोचितैः ।
अचालि वेश्माभिमुखं धूर्त्तराजो भुजिष्यया ॥ २१ ॥
तया निर्दिश्यमानाध्वा प्रविवेश निवेशनम् ।
ततोऽसौ देवदत्ताया राधाया इव माधवः ॥ २२ ॥
तं वामनमपि प्रेक्ष्य कान्तिलावण्यशालिनम् ।
सा मन्वाना सुरं छन्नमुपावेशयदासने ॥ २३ ॥
मिथो हृदयसंवादिसंलापसुभगा ततः ।
तयोः प्रवृत्ते गोष्ठी तुल्यवैदग्ध्यशालिनोः ॥ २४ ॥
अथाऽऽगात्तत्र कोऽप्येको वीणाकारः प्रवीणधीः ।
वीणामवीवदत्तेन देवदत्ताऽतिकौतुकात् ॥ २५ ॥
वल्लकीं वादयन्तं च व्यक्तग्रामश्रुतिस्वराम् ।
धूनयन्ती शिरो देवदत्ताऽपि प्रशशंस तम् ॥ २६ ॥
स्मित्वाऽवदन्मूलदेवोऽप्यहो उज्जयिनीजनः ।
जानात्यत्यन्तनिपुणो गुणागुणविवेचनम् ॥ २७ ॥
साशङ्का साऽप्युवाचैवं किमत्र न्यूनमस्त्यहो ।
छेकच्छेकप्रशंसायामुपहासं हि शङ्कते ॥ २८ ॥
सोऽप्याचचक्षे किं न्यूनमस्ति क्वापि भवादृशाम् ।
सगर्भा किन्त्वसौ तन्त्री किञ्च वंशोऽपि शल्यवान् ॥ २९ ॥
कथं ज्ञायत इत्युक्तस्तयाऽऽदाय स वल्लकीम् ।
वंशादश्मानमाकृष्य तन्त्र्याः केशमदर्शयत् ॥ ३० ॥

समारचय्य तां वीणां ततः स्वयमवादयत्।
श्रोतृकर्णेषु पीयूषच्छटामिव परिक्षिपन्॥ ३१ ॥
देवदत्ताऽब्रवीन्नैव सामान्यस्त्वं कलानिधे।
नररूपं प्रपेदाना साक्षादसि सरस्वती॥ ३२ ॥
वीणाकारस्वरणयोः प्रणिपत्येत्यवोचत।
स्वामिन् शिक्षे भवत्पार्श्वे वीणावाद्यं प्रसीद मे॥ ३३ ॥
मूलदेवो जगादैवं सम्यग् जानामि नह्यहम्।
किन्तु जानामि तान् ये हि सम्यग् जानन्ति वल्लकीम्॥३४॥
के नाम ते क्व सन्तीति पृष्टोऽसौ देवदत्तया।
अवोचदस्ति पूर्वस्यां पाटलीपुत्रपत्तनम्॥ ३५ ॥
तस्मिन् विक्रमसेनोऽस्ति कलाचार्यो महागुणः।
मूलदेवोऽहं च तस्य सदाप्यासन्नसेवकः॥ ३६ ॥
अत्रान्तरे विश्वभूतिर्नाट्याचार्यः समागतः।
साक्षाद्भरत इत्यस्मै कथितो देवदत्तया॥ ३७ ॥
मूलदेवोऽप्येवमूचे सत्यमेवायमीदृशः।
याहिताभिः कलां युष्मादृशीभिरपि लभ्यते॥ ३८ ॥
विश्वभूतिरुपक्रान्ते विचारे भारते ततः।
तं खर्व इत्यवाज्ञासीद्बाह्यार्थज्ञा हि तादृशाः॥ ३९ ॥
मेने च धूर्तराजेन विद्वन्मान्ययमस्य तत्।
ताम्रस्वर्णालङ्करणस्येवान्तर्दर्शयाम्यहम्॥ ४० ॥
स्वच्छन्दं भरते तस्य गल्भमानस्य धूर्तराट्।
पूर्वापरविरोधाख्यं व्याख्याने दोषमग्रहीत्॥ ४१ ॥

विश्वभूतिस्ततः कोपादसंबद्धमभाषत ।
प्राश्नैः पृष्टा ह्युपाध्यायाश्छादयन्त्यज्ञतां यथा ॥ ४२ ॥
त्वमेवं [1]नाटयेर्नाट्याचार्यं नारीषु नान्यतः ।
हसितो मूलदेवेन तूष्णीकः सोऽप्यजायत ॥ ४३ ॥
स्मेराक्षी देवदत्ताऽपि पश्यन्ती वामनं मुदा ।
उपाध्यायस्य वैलक्ष्यमपनेतुमवोचत ॥ ४४ ॥
इदानीमुत्सुका यूयमुपाध्यायाः क्षणान्तरे ।
परिभाष्याभिधातव्यं प्रश्ने विज्ञानशालिनाम् ॥ ४५ ॥
देवदत्ते वयं यामो नाट्यस्यावसरोऽधुना ।
सज्जस्व त्वमपीत्युक्त्वा विश्वभूतिस्ततो ययौ ॥ ४६ ॥
देवदत्ताऽप्यथादिक्षद्दासयोः स्नानहेतवे ।
अङ्गमर्दो [2]निर्विमर्दं कश्चिदाहूयतामिति ॥ ४७ ॥
अजल्पत्कूबराजोऽपि व्याहार्षीर्माऽङ्गमर्दकम् ।
सुभ्रू यद्यनुजानासि तवाभ्यङ्गं करोमि तत् ॥ ४८ ॥
किमेतदपि वेत्सीति तयोक्तः प्रत्युवाच सः ।
न जानामि स्थितः किन्तु तज्ज्ञानामहमन्तिके ॥ ४९ ॥
आदेशाद्देवदत्तायाः पक्वतैलान्यथाययुः ।
अभ्यङ्गं कर्तुमारेभे स मायावामनस्ततः ॥ ५० ॥
मृदुमध्यदृढं स्थानौचित्यात् पाणिं प्रसारयन् ।
अङ्गे तस्या मूलदेवः सुखमद्वैतमादधे ॥ ५१ ॥

---

(१) ख च छ क्षादये- ।
(२) च निर्विमर्दः ।

सर्वार्थेषु कलादाक्ष्यमीदृग्नान्यस्य कस्यचित्।
न सामान्योऽयमित्यंशोः पतित्वा साऽब्रवीदिति ॥ ५२ ॥
गुणैरपि त्वमाख्यातः कोऽप्युत्कृष्टः पुमानिति।
मयूरव्यंसकात्मानं किं गोपयसि मायया ॥ ५३ ॥
प्रसीद दर्शयात्मानं किं मोहयसि मां मुहुः।
भक्तानामुपरोधेन साक्षात्स्युर्देवता अपि ॥ ५४ ॥
आकृष्य गुलिकामास्याद् रूपं तत्परिवर्त्य सः।
प्रतिपेदे निजं रूपं शैलूष इव तत्क्षणात् ॥ ५५ ॥
अनङ्गमिव जाताङ्गं तं लावण्यैकसागरम्।
उद्वीक्ष्य विस्मिता सोचे प्रसादः साधु मे कृतः ॥ ५६ ॥
तस्यार्पयित्वा स्नानीयं [1]पोतं प्रीता स्वपाणिना।
अङ्गाभ्यङ्गं व्यरचयद्देवदत्ताऽनुरागिणी ॥ ५७ ॥
खलिप्रक्षालनापूर्वं पिष्टातकसुगन्धिभिः।
कवोष्णवारिधाराभिस्ततो द्वावपि सस्नतुः ॥ ५८ ॥
देवदूष्ये देवदत्तोपनीते पर्य्यधत्त सः।
सुगन्ध्याढ्यानि भोज्यानि बुभुजाते समं च तौ ॥ ५९ ॥
रहःकलारहस्यानि वयस्यीभूतयोस्तयोः।
मिथः कथयतोरेकः क्षणः सुखमयो ययौ ॥ ६० ॥
ततः सा व्याजहारैवं हृतं मे हृदयं त्वया।
गुणैर्लोकोत्तरैर्नाथ प्रार्थयेऽहं तथाऽप्यदः ॥ ६१ ॥

---

(१) च पात्रं प्रीत्या।

यथा पदमकार्षीस्त्वं हृदये मम सुन्दर ।
विदधीथास्तथा नित्यमस्मिन्नेव निकेतने ॥ ६२ ॥
मूलदेवोऽप्युवाचैवं निर्धनेषु विदेशिषु ।
युष्मादृशेषु युष्माकमनुबन्धो न युज्यते ॥ ६३ ॥
गुणानां पक्षपातेनानुरागो निर्धनेऽपि चेत् ।
वेश्यानामर्जनाभावात्कुलं सीदेत्तदाऽखिलम् ॥ ६४ ॥
बभाषे देवदत्ताऽपि को विदेशी भवादृशाम् ।
सर्वः स्वदेशो गुणिनां नृणां केसरिणामिव ॥ ६५ ॥
आत्मानमर्थयन्त्यर्थैर्मूर्खा हि बहिरेव नः ।
प्रवेशं न लभन्तेऽन्तर्विना त्वां गुणमन्दिर ॥ ६६ ॥
सर्वथा प्रतिपत्तव्यं त्वया सुभग मद्वचः ।
इत्युक्तो मूलदेवेनाप्यामेति जगदे वचः ॥ ६७ ॥
ततश्च क्रीडतोः स्नेहाद्विनोदैर्विविधैस्तयोः ।
राजद्वाःस्थोऽब्रवीदेत्यागच्छ प्रेक्षाक्षणोऽधुना ॥ ६८ ॥
छन्नवेषं मूलदेवं सा नीत्वा राजवेश्मनि ।
राज्ञोऽग्रे नृत्यमारेभे रम्भेव करणोज्ज्वलम् ॥ ६९ ॥
शक्रपाटहिकसमः पाटप्रकटने पटुः ।
मूलदेवोऽपि निपुणोऽवादयत्पटहं ततः ॥ ७० ॥
राजाऽरज्यत नृत्तेन तस्याः करणशालिना ।
प्रसादं मार्गयेत्यूचे तं च न्यासीचकार सा ॥ ७१ ॥
सा मूलदेवसहिता जगौ चानु ननर्त्त च ।
ददौ चास्यै नृपस्तुष्टः स्वाङ्गलग्नं विभूषणम् ॥ ७२ ॥

पाटलीपुत्रराजस्य राजदौवारिकस्ततः ।
हृष्टो विमलसिंहाख्य इत्युवाच महीपतिम् ॥ ७३ ॥
अयं हि पाटलीपुत्रे मूलदेवस्य धीमतः ।
कलाप्रकर्षोऽमुष्या वा न तृतीयस्य कस्यचित् ॥ ७४ ॥
ततः प्रदीयतां देव मूलदेवादनन्तरम् ।
विज्ञानिषु च पट्टोऽस्मै पताका नर्त्तकीषु च ॥ ७५ ॥
ततो राज्ञा तथा दत्ते साऽब्रवीद्देव मे गुरुः ।
ततः प्रसादमादास्ये स्वामिन्नस्याभ्यनुज्ञया ॥ ७६ ॥
राजाऽप्यवोचत्तदियं महाभागानुमन्यताम् ।
धूर्त्तोऽप्यवादीद्यद्देव आज्ञापयति तत्कुरु ॥ ७७ ॥
अत्रान्तरे धूर्त्तराजो वीणां स्वयमवादयत् ।
हरन्मनांसि विश्वेषां विश्वावसुरिवापरः ॥ ७८ ॥
ततो विमलसिंहेन बभाषे देव खल्वयम् ।
मूलदेवश्छन्नरूपो नापरस्येदृशी कला ॥ ७९ ॥
विज्ञानातिशयस्यास्य प्रयोक्ता नापरः क्वचित् ।
मूलदेवं विना देव सर्वथाऽसौ स एव तत् ॥ ८० ॥
राजा जगाद यद्येवं तदाद्धो स्वं प्रदर्शय ।
दर्शने मूलदेवस्य रत्नस्येवास्मि कौतुकी ॥ ८१ ॥
गुलिकां मूलदेवोऽपि मुखादाकृष्य तत्क्षणात् ।
व्यक्तोऽभूत्कान्तिमान्मेघनिर्मुक्त इव चन्द्रमाः ॥ ८२ ॥
साधु ज्ञातोऽसि विज्ञानिन्निति सप्रेमभाषिणा ।
ततो विमलसिंहेन धूर्त्तसिंहः स सस्वजे ॥ ८३ ॥

[1]अपतन्मूलदेवोऽपि नृदेवस्य पदाब्जयोः ।
राजाऽपि तं प्रसादेन सगौरवमपूजयत् ॥ ८४ ॥
एवं च देवदत्ताऽपि तस्मिन्नत्यनुरागिणी ।
पुरूरवस्युर्वशीवाऽन्वभूद्विषयजं सुखम् ॥ ८५ ॥
अतिष्ठन्मूलदेवोऽपि न विना द्यूतदेवनम् ।
भवितव्यं हि केनापि दोषेण गुणिनामपि ॥ ८६ ॥
ययाचे देवदत्ताऽपि धिग् द्यूतं त्यज्यतामिति ।
नात्यजन्मूलदेवस्तत्प्रकृतिः खलु दुस्त्यजा ॥ ८७ ॥
तस्यां नगर्यामासीच्च धनेन धनदोपमः ।
सार्थवाहोऽचलो नाम मूर्त्योऽपर इव स्मरः ॥ ८८ ॥
आसक्तो देवदत्तायां मूलदेवाग्रतोऽपि सः ।
कृतस्वीकरणो भाट्या बुभुजे तां निरन्तरम् ॥ ८९ ॥
ईर्ष्यां स मूलदेवाय महतीं वहति स्म च ।
अन्विष्यति स्म तच्छिद्राण्युपद्रवचिकीर्षया ॥ ९० ॥
तच्छन्दया मूलदेवोऽप्यगात्तद्वेश्मनि च्छलात् ।
पारवश्येऽप्यविच्छिन्नो रागः प्रायेण रागिणाम् ॥ ९१ ॥
देवदत्तां जनन्यूचे धूर्त्ततामृगधूर्त्तकम् ।
निर्धनं द्यूतकारं च मूलदेवं सुते त्यज ॥ ९२ ॥
प्रत्यहं विविधं द्रव्यं यच्छत्यस्मिन् रमस्व तत् ।
अचले निश्चलरती रम्भेव धनदात्मजे ॥ ९३ ॥

(१) च न्यपतन् ।

देवदत्ता प्रत्युवाच मातरैकान्ततो ग्रहम् ।
धनानुरागिणी नास्मि किं त्वस्मि गुणरागिणी ॥ ९४ ॥
अमुष्य द्यूतकारस्य गुणास्तिष्ठन्ति कीदृशाः ।
इति कोपाञ्जनन्योक्ता देवदत्तेत्यभाषत ॥ ९५ ॥
धीरो वदान्यो विद्याविद्गुणरागी स्वयं गुणी ।
विशेषज्ञः शरण्योऽयं नामुं त्यक्ष्यामि तत् खलु ॥ ९६ ॥
ततश्च कुट्टिनी दृष्टा कूटजुष्टा प्रचक्रमे ।
उच्चाटयितुं तनयां स्वैरिणी वैरिणीमिव ॥ ९७ ॥
साऽदात्तयाऽर्थिते माल्ये निर्माल्यं शरके पयः ।
इक्षुखण्डे वंशखण्डं श्रीखण्डे नीपखण्डलम् ॥ ९८ ॥
सकोपं देवदत्तोक्ता कुट्टिनी कुटिलाऽब्रवीत् ।
मा कुपः पुत्रि यादृशो यचस्तादृग्बलिः किल ॥ ९९ ॥
लतेव कण्टकितरुं किमालम्ब्य स्थितास्यमुम् ।
सर्वथा मूलदेवं तत्त्यजापात्रमिमं पतिम् ॥ १०० ॥
अवादीद्देवदत्तैवं मातः किमिति मुह्यसि ।
पुमान् पात्रमपात्रं वा किमुच्येतापरीक्षितः ॥ १ ॥
परीक्षा क्रियतां तर्हीत्युक्ता साक्षेपमम्बया ।
मुदिता देवदत्तैवमादिदेश स्वचेटिकाम् ॥ २ ॥
यदिक्षौ देवदत्ताया अभिलाषोऽद्य विद्यते ।
प्रेष्यन्तामिक्षवः सार्थवाहाचल ततस्त्वया ॥ ३ ॥
तयोक्तः सार्थवाहोऽपि धन्यमानी प्रमोदतः ।
शकटानीक्षुपूर्णानि प्रेषयामास तत्क्षणात् ॥ ४ ॥

दृष्टा कुट्टिन्युवाचैवमचलस्वामिनो छले ।
अचिन्तनीयमौदार्यं पश्य चिन्तामणेरिव ॥ ५ ॥
विषणा देवदत्तोचे किमस्बाऽस्मि करेणुका ।
भक्षणायेक्षवः छिन्ना यत्समूलदलाग्रकाः ॥ ६ ॥
आदिश्यतां मूलदेवोऽप्यस्मिन्नर्थे भुजिष्यया ।
विवेके ज्ञायते मातर्द्वयोरपि यथाऽन्तरम् ॥ ७ ॥
मूलदेवोऽपि चेव्योक्त इक्षूनादाय पञ्चषान् ।
मूलाग्राणि त्यजन्नङ्कु निस्तत्त्वं विचक्षणः ॥ ८ ॥
कठोरत्वेन दुखर्वपर्वग्रन्थीन् परित्यजन् ।
द्वाङ्गुला गण्डिकाश्चक्रे पीयूषस्येव कुण्डिकाः ॥ ९ ॥
चतुर्जातेन संस्कृत्य कर्पूरेणाधिवास्य च ।
शूलप्रोता वर्द्धमानसंपुटे प्राहिणोत्स ताः ॥ १० ॥
देवदत्ताऽपि ताः प्रेक्ष्य बभाषे शम्भलीमिति ।
धूर्त्तशाचलयोः पश्य स्वर्णरीर्योरिवान्तरम् ॥ ११ ॥
कुट्टिन्यचिन्तयदहो महामोहान्धमानसा ।
मृगीव मृगतृष्णाभो धूर्त्तमेषाऽनुधावति ॥ १२ ॥
स कोऽप्युपायः क्रियते येन निष्कास्यते पुरात् ।
अत्युष्णजलसेकेन बिलादिव महोरगः ॥ १३ ॥
कुट्टिनी मूलदेवस्योच्चाटनायाचलं जगौ ।
कर्त्तव्यः कृत्रिमो ग्रामगमनोपक्रमस्त्वया ॥ १४ ॥
ग्रामे यास्यामीत्यलीकं सार्थवाह त्वमब्रुसा ।
कथयेर्देवदत्ताया विश्रब्धा सा यथा भवेत् ॥ १५ ॥

ततो ग्रामान्तरगतं श्रुत्वा त्वां धूर्त्तपांसनः ।
निःशङ्कं देवदत्तायाः स समीपमुपैष्यति ॥ १६ ॥
देवदत्तान्तिके मूलदेवे दीव्यति निर्भरम् ।
आगच्छेः सर्वसामग्र्या मत्सङ्केतेन सुन्दर ॥ १७ ॥
ततस्तथा कथमपि त्वमेतमवमानयेः ।
यथैतां न भजेद्भूयस्तित्तिरीमिव तित्तिरः ॥ १८ ॥
तत्तथा प्रतिपद्याथ यास्यामि ग्राममित्यसौ ।
आख्याय देवदत्ताया द्रव्यं दत्त्वा च निर्ययौ ॥ १९ ॥
ततस्तया निरातङ्कं मूलदेवे प्रवेशिते ।
आगात्स कुट्टिन्यचलं कुट्टाकभटवेष्टितम् ॥ २० ॥
देवदत्ता च सहसा प्रविशन्तं ददर्श तम् ।
मूलदेवं च खट्वाऽधो न्यधात्पत्रकरण्डवत् ॥ २१ ॥
तथास्थितं मूलदेवं कुट्टिन्या ज्ञापितोऽचलः ।
पर्यङ्के न्यस्तपर्य्यङ्को निषसाद स्मिताननः ॥ २२ ॥
अवोचदचलस्तत्र कुर्वन् कैतवनाटितम् ।
देवदत्ते वयं श्रान्ताः स्नास्यामः प्रगुणीभव ॥ २३ ॥
देवदत्ताऽब्रवीदेवं विलक्षवितथस्मिता ।
स्नानयोग्यासने तर्हि स्नातुं पादोऽवधार्यताम् ॥ २४ ॥
एवमुत्थाप्यमानोऽपि सादरं देवदत्तया ।
विशेषतोऽभूत् खट्वायामचलो निश्चलासनः ॥ २५ ॥
शशाक धूर्त्तराजोऽपि स्नातुं गन्तुं च नो तदा ।
प्रायेण विगलन्त्येवास्वस्थे मनसि शक्तयः ॥ २६ ॥

अवोचदचलो देवदत्ते स्वप्नो मयेक्षितः ।
पर्यङ्केऽस्मिन् कृताभ्यङ्गः सचेलस्नातवानहम् ॥ २७ ॥
स्वप्नं सत्यापयिष्यामि तदर्थमहमागमम् ।
सत्यीकृतो ह्ययं स्वप्नः शुभोदर्काय जायते ॥ २८ ॥
कुट्टिन्यवोचदादेशः प्रमाणं जीवितेशितुः ।
पुत्रि किं न श्रुतं स्वामी यदिच्छति करोति तत् ॥ २९ ॥
देवदत्ताऽब्रवीदार्ये किमेतदुचितं तव ।
अदृश्यदेवदूष्येयं तूलिका यद्विनश्यति ॥ ३० ॥
अचलोऽप्यवदद्भद्रे कार्पण्यं किमिदं तव ।
शरीरमपि यच्छन्ति पत्यर्थं त्वादृशाः स्त्रियः ॥ ३१ ॥
किं तेऽन्यास्तूलिका न स्युः पतिर्यस्याः किलाचलः ।
लवणेन स किं सीदेद्यस्य रत्नाकरः सखा ॥ ३२ ॥
ततो भाटीविवशया कारितो देवदत्तया ।
अभ्यङ्गोद्वर्त्तनादीनि पर्यङ्कस्थित एव सः ॥ ३३ ॥
स्नाप्यमाने ततस्तस्मिन्नीशे खलिजलादिना ।
मूलदेवश्शरक्कु इव भ्रियते स्म समन्ततः ॥ ३४ ॥
आलुङ्खावाचलभटान् कुट्टिनी दृष्टिसंज्ञया ।
निदिदेशाचलं चाशु धूर्त्ताकर्षणकर्मणि ॥ ३५ ॥
कोपाटोपसमाविष्टो मूलदेवं ततोऽचलः ।
चकर्ष धृत्वा केशेषु द्रौपदीमिव कौरवः ॥ ३६ ॥
तं चोवाच नयज्ञोऽसि विद्वानसि सुधीरसि ।
कर्मणोऽस्यानुरूपोऽद्य ब्रूहि कस्तेऽस्तु निग्रहः ॥ ३७ ॥

धनाधीनशरीरेयं वेश्या तां चेद्रिरंससे ।
ग्रामपट्टकवद्भूरिधनेन न किमग्रहीः ॥ ३८ ॥
मूलदेवोऽपि निष्पन्दस्तदा मुकुलितेक्षणः ।
विफलीभूतफालस्योद्वाह द्वीपिनस्तुलाम् ॥ ३९ ॥
एवं च चिन्तयामास सार्थवाहपतिस्ततः ।
न निग्राह्यो महात्माऽसौ दैवादेवं दशां गतः ॥ ४० ॥
इति चोवाच मुक्तोऽद्य त्वमस्मादागसो मया ।
कृतघ्नोऽप्युपकर्त्तव्यं त्वयाऽपि समये मम ॥ ४१ ॥
मुक्तोऽथ तेन धूर्त्तेशो वेश्मतो निर्ययौ ततः ।
तूर्णं तूर्णं परिक्रामन् रणाद्भग्न इव द्विपः ॥ ४२ ॥
गत्वा पुरीपरिसरे सस्नौ सरसि विस्तृते ।
शरत्काल इव भेजे तत्क्षणात् क्षालिताम्बरः ॥ ४३ ॥
अचलस्यापकर्तुं चोपकर्त्तुं च स धूर्त्तराट् ।
मनोरथरथारूढोऽचलद्वेणातटं प्रति ॥ ४४ ॥
द्वादशयोजनायामां सः श्वापदकुलाकुलाम् ।
दुर्दशायाः प्रियसखीमिव प्राप महाटवीम् ॥ ४५ ॥
पारावारमिवापारां तितीर्षुस्तां महाटवीम् ।
सहायं चिन्तयामास तरण्डमिव धूर्त्तराट् ॥ ४६ ॥
कस्मादप्यागतोऽकस्मादभ्रादिव परिच्युतः ।
शम्बलस्थगिकां बिभ्रत्कोऽपि टक्को द्विजस्तदा ॥ ४७ ॥
असहायः सहायीयं तं विप्रं क्षिप्रमागतम् ।
वृद्धो यष्टिमिव प्राप्य मूलदेवो मुदं ययौ ॥ ४८ ॥

जगाद मूलदेवस्तं ममारण्ये प्रपेतुषः ।
भाग्यच्छायाद्वितीयस्य दिष्ट्या मिलितवानसि ॥ ४९ ॥
स्वच्छन्दं वार्त्तयिष्यावस्तदावां द्विजसत्तम ।
मार्गखेदापहरणी विद्या वार्त्ता हि या पथि ॥ ५० ॥
दूरे कियति गन्तव्यं स्थाने जिगमिषा क्व ते ।
कथ्यतां भो महाभाग मार्गमैत्रीं वशी कुरु ॥ ५१ ॥
विप्रोऽप्याख्यदहमिष्यामि पारेऽरण्यमिव स्थितम् ।
स्थानं वीरनिधानाख्यं ब्रूहि त्वं क्व यास्यसि ॥ ५२ ॥
मूलदेवोऽब्रवीद्यास्याम्यहं वेणातटे पुरे ।
विप्रोऽप्यूचे तदेहि त्वमेकोऽध्वा दूरमावयोः ॥ ५३ ॥
ललाटन्तपतपने मध्याह्नेऽथ समागते ।
मिलिताभ्यां च गच्छद्भ्यां ताभ्यां प्रापि महासरः ॥ ५४ ॥
पाणिपादमुखं मूलदेवः प्रक्षाल्य वारिणा ।
निरन्तरतरुच्छाये भूतले समुपाविशत् ॥ ५५ ॥
स्थगिकायाः समाकृष्य सक्तूनालोड्य वारिणा ।
एकोऽपि भोक्तुमारेभे टक्को रङ्क इव द्रुतम् ॥ ५६ ॥
धूर्त्तोऽप्यचिन्तयदसौ नाऽऽदौ मे भोजनं ददौ ।
अतिक्षुधाऽऽतुरो भुङ्क्ते भुक्तः सन् खलु दास्यति ॥ ५७ ॥
भुक्त्वा तत्रोत्थिते विप्रे बध्नाति स्थगिकामुखम् ।
दध्यौ धूर्त्तोऽपि यद्यद्य नादात्तच्छ्वः प्रदास्यति ॥ ५८ ॥
तस्मिन्नदत्त्वा भुञ्जाने मूलदेवस्तदाशया ।
तीन्वासरानगमयत्तृणामाशा हि जीवितम् ॥ ५९ ॥

अटवीं तां परित्यज्य धूर्त्तराजं द्विजोऽवदत् ।
स्वस्ति तुभ्यं महाभाग यास्याम्यहमितोऽधुना ॥ ६० ॥
तमूचे मूलदेवोऽपि त्वत्माहाय्यादियं मया ।
द्वादशयोजनायामा क्रोशवल्लङ्घिताऽटवी ॥ ६१ ॥
वेणातटे गमिष्यामि मूलदेवाभिधोऽस्म्यहम् ।
तत्र मे कथयेः कार्यं कथ्यतां किं च नाम ते ॥ ६२ ॥
लोकैर्निर्घृणशर्मेति विहितापरनामकः ।
विप्रोऽहं सद्दडो नामेत्युक्त्वा टक्कस्ततो ययौ ॥ ६३ ॥
गच्छता मूलदेवेन ततो वेणातटं प्रति ।
दृष्टः संवसथः कश्चिद्वसदावसथः पथि ॥ ६४ ॥
प्रविष्टस्तत्र भिक्षार्थं क्षामकुक्षिर्बुभुक्षया ।
भ्रमन्नासादयामास कुल्माषान् कुत्रचिद्गृहे ॥ ६५ ॥
ग्रामान्निष्क्रामतस्तस्याभिमुखः कोऽप्यभून्मुनिः ।
मासक्षपणपुण्यात्मा पुण्यपुञ्ज इवाङ्गवान् ॥ ६६ ॥
तं दृष्ट्वा मुदितः सोऽभूदहो मे सुकृतोदयः ।
यन्मयाप्तमिदं पात्रं यानपात्रं भवोदधौ ॥ ६७ ॥
साधोः कुल्माषदानेन रत्नत्रितयशालिनः ।
उन्मीलतु चिरादद्य मद्विवेकतरोः फलम् ॥ ६८ ॥
कुल्माषान् साधवे दत्त्वा मूलदेवः पपाठ च ।
धन्यास्ते खलु येषां स्युः कुल्माषाः साधुपारणे ॥ ६९ ॥
तस्य भावनया हृष्टा बभाषे व्योम्नि देवता ।
अर्द्धश्लोकेन याचस्व भद्र किं ते प्रदीयताम् ॥ ७० ॥

प्रार्थयामास सद्यस्तां मूलदेवोऽपि देवताम् ।
गणिकादेवदत्तेभसहस्रं राज्यमस्तु मे ॥ ७१ ॥
एवमस्त्विति देव्यूचे मूलदेवोऽपि तं मुनिम् ।
वन्दित्वाऽथ ग्राममध्ये भिक्षित्वा बुभुजे स्वयम् ॥ ७२ ॥
मार्गं क्रामन् क्रमेणासौ प्राप वेणातटं पुरम् ।
सुष्वाप पान्थशालायां निद्रासुखमवाप च ॥ ७३ ॥
यामिन्याः पश्चिमे यामे स सुप्तः स्वप्नमैक्षत ।
यत्पूर्णमण्डलश्चन्द्रः प्रविवेश मुखे मम ॥ ७४ ॥
तमेव स्वप्नमद्राक्षीत्कोऽपि कार्पटिकस्तदा ।
अन्यकार्पटिकानां च प्रबुद्धस्तमचीकथत् ॥ ७५ ॥
तेषु कार्पटिकेष्वेकः स्वप्नमेवं व्यचारयत् ।
अचिरेण लप्स्यसे त्वं सखण्डघृतमण्डकम् ॥ ७६ ॥
हृष्टः कार्पटिकः सोऽभूदेवं भूयादिति ब्रुवन् ।
जायेत बदरेणापि शृगालस्य महोत्सवः ॥ ७७ ॥
स्वप्नं नाचीकथत्तेषामज्ञानां धूर्त्तराट् निजम् ।
मूर्खा हि दर्शिते रत्ने तृणतृखण्डं प्रचक्षते ॥ ७८ ॥
मण्डकं कर्पटिः प्राप गृहाच्छादनपर्वणि ।
प्रायेण फलति स्वप्नो विचारस्यानुसारतः ॥ ७९ ॥
धूर्त्तोऽपि प्रातरारामे गत्वा पुष्पोच्चयादिना ।
अप्रीणान्मालिकं लोकंपृणं कर्मापि तादृशाम् ॥ ८० ॥
गृहीत्वा मालिकात्तस्मात्स पुष्पाणि फलानि च ।
शुचिर्भूत्वा ययौ वेश्म स्वप्नशास्त्रविपश्चितः ॥ ८१ ॥

मूलदेवस्ततो नत्वा दत्त्वा पुष्पफलानि च ।
उपाध्यायाय तज्ज्ञाय शशंस स्वप्नमात्मनः ॥ ८२ ॥
मुदितः सोऽवदद्विद्वान्वत्स स्वप्नफलं तव ।
सुमुहूर्त्ते कथयिष्याम्यद्यास्माकं भवातिथिः ॥ ८३ ॥
मूलदेवं स्नपयित्वा भोजयित्वा च गौरवात् ।
परिणाययितुं कन्यामुपाध्याय उपानयत् ॥ ८४ ॥
बभाषे मूलदेवोऽपि ताताऽज्ञातकुलस्य मे ।
कन्यां प्रदास्यसि कथं विचारयसि किं नहि ॥ ८५ ॥
उपाध्यायोऽप्युवाचैवं त्वन्मूर्त्त्याऽपि कुलं गुणाः ।
ज्ञातास्तत्सर्वथा कन्या ममेयं परिणीयताम् ॥ ८६ ॥
तद्वाचा मूलदेवोऽपि कन्यकां तामुपायत ।
कार्यसिद्धेर्भविष्यन्त्याः प्रादुर्भूतमिवाननम् ॥ ८७ ॥
मध्ये दिनानां सप्तानां त्वं राजेह भविष्यसि ।
इति तस्य स्वप्नफलमुपाध्यायो न्यवेदयत् ॥ ८८ ॥
हृष्टस्तत्र वसन् धूर्त्तराजो गत्वा बहिः पुरात् ।
सुष्वाप चम्पकतले संप्राप्ते पञ्चमेऽहनि ॥ ८९ ॥
तदा च नगरे तस्मिन्नग्रेतनमहीपतिः ।
अपुत्रो निधनं प्राप निष्फल इव पादपः ॥ ९० ॥
मन्त्रोचिताः पुरीभाग्वच्छत्रभृङ्गारचामराः ।
भ्रेमुः प्रापुर्न राज्यार्हं दुष्प्रापस्तादृशो जनः ॥ ९१ ॥
ततो बहिः पर्यटन्तो निकषा चम्पकद्रुमम् ।
अपश्यन्मूलदेवं ते नरदेवपदोचितम् ॥ ९२ ॥
हयेन हेषितं चक्रे गजेनोर्जितगर्जितम् ।

भृङ्गारेण च तस्याऽधेश्चामराभ्यां च वीजनम् ॥ ८३ ॥
पुण्डरीकं स्वर्णदण्डमखण्डितं तस्य चोपरि ।
शरदभ्रमिवादभ्रतडिद्दण्डमजृम्भत ॥ ८४ ॥
तं चाधिरोहयामास स्वस्कन्धे जयकुञ्जरः ।
स्वाम्यामिमुदितैर्लोकैश्चक्रे जयजयारवः ॥ ८५ ॥
पुरं महातूर्यरवैः पूर्यमाणदिगन्तरम् ।
तत्राविशन्मूलदेवो राजराज इवालकाम् ॥ ८६ ॥
उत्तीर्णो राजहर्म्येऽसौ सिंहासनमधिष्ठितः ।
समन्ततः समायातैः सामन्तैरभ्यषिच्यत ॥ ८७ ॥
अथोचे देवता व्योम्नि देवतानां प्रसादतः ।
अयं विक्रमराजाख्यो राजा जज्ञे कलानिधिः ॥ ८८ ॥
वर्तिष्यन्ते न येऽमुष्य शासने क्षितिशासितुः ।
तानहं निग्रहीष्यामि महीभृत इवाशनिः ॥ ८९ ॥
तद्गिरा विस्मितं भीतं सर्वं प्रकृतिमण्डलम् ।
यतेरिवेन्द्रियग्रामः सदा तस्य वशेऽभवत् ॥ २०० ॥
ततः स राजा विषयसुखान्यनुभवन् व्यधात् ॥
प्रीतिमुज्जयिनीशेन मिथः संव्यवहारतः ॥ १ ॥
तदानीं देवदत्ताऽपि मूलदेवविडम्बनाम् ।
तादृशीं प्रेक्ष्य साक्षेपा व्यब्रवीदचलं प्रति ॥ २ ॥
किं ज्ञाता द्रव्यदर्पान्ध त्वया कुलगृहिण्यहम् ।
मुमूर्षो 'मूर्ख मद्गेहे व्यवाहार्षीर्यदीदृशम् ॥ ३ ॥

---

(१) क ख मूर्खवद्गेहे ।

त्वयाऽस्मदीयसदने नागन्तव्यमतः परम् ।
इति निष्कास्य तं गेहात्समीपे नृपतेरगात् ॥ ४ ॥
तया च याचितो राजा स वरो दीयतामिति ।
यथेच्छं ब्रूहि यच्छामि तं येनेत्यवदन्नृपः ॥ ५ ॥
सोचे मां प्रति नाम्नाप्यो मूलदेवं विना पुमान् ।
वारणीयोऽचलश्चायमागच्छन्मम वेश्मनि ॥ ६ ॥
एवमस्त्विति राज्ञोक्ता हेतुः कोऽत्रेति पृष्टवान् ।
शशंस माधवी देवदत्ताभ्रूसंज्ञया ततः ॥ ७ ॥
जितशत्रुनृपः कोपाच्चलितभ्रूलतस्ततः ।
सार्थवाहं तमाहूय साक्षेपमिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥
मत्पुरीमण्डनावेतौ रत्नभूतावरे त्वया
मूर्खेण धनमत्तेन ग्रावणीव निघर्षितौ ॥ ९ ॥
ततोऽमुष्यापराधस्य प्राणापहरणं तव ।
दण्डोऽस्त्विति नरेन्द्रोक्ते देवदत्ता न्यवारयत् ॥ १० ॥
त्वं यद्यप्यनया त्रातोऽधुना त्राणं तथापि ते ।
मूलदेवे समानीते भवेदित्यभ्यधान्नृपः ॥ ११ ॥
नृपं नत्वा ततो गत्वा सार्थवाहः प्रचक्रमे ।
नष्टरत्नमिवान्वेष्टुं मूलदेवं समन्ततः ॥ १२ ॥
मूलदेवमपश्यन् स भीतो न्यूनतया तया ।
भाण्डं भृत्वा ययौ शीघ्रं पारसकूलमण्डलम् ॥ १३ ॥
दध्यौ च मूलदेवोऽपि विना मे देवदत्तया ।
भोज्येनालवणेनेव प्राज्यराज्यश्रियाऽपि किम् ॥ १४ ॥

ततः स देवदत्ताया जितशत्रोश्च भूपतेः ।
चतुरं प्रेषयामास दूतं प्राभृतसंयुतम् ॥ १५ ॥
गत्वोज्जयिन्यां दूतोऽपि जितशत्रुं व्यजिज्ञपत् ।
देवतादत्तराज्यश्रीर्मूलदेवो वदत्यदः ॥ १६ ॥
यथा मे देवदत्तायां प्रेम जानीथ तत्तथा ।
यद्यस्यै रोचते वोऽपि तदियं प्रेष्यतामिति ॥ १७ ॥
ततोऽवददवन्तीशस्तेनेदं कियदर्थितम् ।
राज्ञा विक्रमराजेन भेदो राज्येऽपि नास्ति नः ॥ १८ ॥
आकार्य देवदत्तां च जगादोज्जयिनीपतिः ।
दिष्ट्या जाताऽसि भद्रे त्वं चिरात् पूर्णमनोरथा ॥ १९ ॥
राजा जज्ञे मूलदेवो देवतायाः प्रसादतः ।
त्वामानेतुं च स प्रैषीत्प्रधानपुरुषं निजम् ॥ २० ॥
ततस्त्वं तत्र गच्छेति प्रसादाज्जितशत्रुणा ।
आदिष्टा देवदत्ताऽगाद्वेणातटपुरं क्रमात् ॥ २१ ॥
राजा विक्रमराजोऽपि महोत्सवपुरःसरम् ।
स्वचेतसीव विपुले स्ववेश्मनि निनाय ताम् ॥ २२ ॥
जिनार्चामर्चतस्तस्य सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
दीव्यतो देवदत्तां च त्रिवर्गोऽभूदबाधितः ॥ २३ ॥
इतश्च पारसकूलाद्बह्वासक्रेयवस्तुकः ।
आययावचलस्तत्र जलपूर्ण इवाम्बुदः ॥ २४ ॥
लक्ष्मीमहत्त्वपिशुनैर्मणिमौक्तिकविद्रुमैः ।
भृत्वा विशालं स स्थालं महीनाथमुपास्थित ॥ २५ ॥

अचलोऽयमिति क्षिप्रमुपलक्षितवान् नृपः ।
दृष्टा प्रागजन्मसम्बन्धमपि प्राज्ञाः स्मरन्ति हि ॥ २६ ॥
राजानं मूलदेवोऽयमित्यज्ञासीत्तु नाचलः ।
आत्तवेषं नटमपि स्थूलप्रज्ञा न जानते ॥ २७ ॥
कुतस्त्वमिति राज्ञोक्तः पारसादित्युवाच सः ।
ययाचे पञ्चकुलं च भाण्डालोकनकर्मणे ॥ २८ ॥
कौतुकात्स्वयमेष्याम इत्युक्तो भूभुजा स तु ।
महाप्रसाद इत्यूचे कोपं को वेत्ति तादृशाम् ॥ २९ ॥
ततः पञ्चकुलोपेतो ययौ राजा तदाश्रये ।
मञ्जिष्ठापट्टसूत्रादि सोऽपि भाण्डमदर्शयत् ॥ ३० ॥
भाण्डं किमियदेवेदं सत्यं ब्रूहीति भूभुजा ।
उक्त इत्युक्तवान् श्रेष्ठी सत्यमेतावदेव मे ॥ ३१ ॥
नृपेण पुनरप्यूचे सम्यग् ज्ञात्वा निवेदय ।
अस्मद्राज्ये शुल्कचौर्यां यच्छरीरेण निग्रहः ॥ ३२ ॥
श्रेष्ठ्यूचेऽचलोऽप्येवमस्माभिः कथ्यतेऽन्यथा ।
पुरतो नापरस्यापि स्वयं देवस्य किं पुनः ॥ ३३ ॥
राजेत्युवाच तद्धास्य श्रेष्ठिनः सत्यभाषिणः ।
क्रियतामर्द्धदानं च सम्यग्भाण्डं च वीक्ष्यताम् ॥ ३४ ॥
ततः पञ्चकुलेनांह्रिप्रहाराद्वंशवेधतः ।
असारभाण्डमध्यस्थं सारभाण्डमशङ्कत ॥ ३५ ॥
जाताशङ्कैस्ततो राजपुंभिर्बिभिदिरे क्षणात् ।
शुल्कदस्युमनांसीव भाण्डस्थानानि सर्वतः ॥ ३६ ॥

तैर्यथा शङ्कितं भाष्यं वित्तशाठ्यं तथाऽभवत् ।
परपुरान्तःप्रवेशकारिणो ह्यधिकारिणः ॥ ३७ ॥
तज् ज्ञात्वा कुपितो राजा बन्धयामास तं क्षणात् ।
सामन्ता अपि बध्यन्ते राजादेशाद्वणिक् कियान् ॥ ३८ ॥
ततस्तं सदने नीत्वा छोटयित्वा च बन्धनम् ।
किं मां प्रत्यभिजानासि पप्रच्छेति महीपतिः ॥ ३९ ॥
अचलोऽपि जगादैवं जगदुद्द्योतकारिणम् ।
भानुमन्तं भवन्तं च बालिशोऽपि न वेत्ति कः ॥ ४० ॥
पर्याप्तं चाटुवचनैः सम्यक् त्वं वेत्सि तद्वद ।
राज्ञेत्युक्तोऽचलोऽवोचत्तर्हि जानामि नह्यहम् ॥ ४१ ॥
देवदत्तामथाहूय भूपतिस्तमदर्शयत् ।
दृष्टैर्दृष्टा कृतार्था स्यात्मनःसिद्धिर्हि मानिनाम् ॥ ४२ ॥
देवदत्तामसौ दृष्ट्वा ह्रीतः कष्टां दशां ययौ ।
अये स्वापभ्राजना हि मृत्योरप्यधिका नृणाम् ॥ ४३ ॥
साऽप्यूचे मूलदेवोऽयमित्युक्तो यस्तदा त्वया ।
एवं कुर्या ममापि त्वं दैवाद्व्यसनमीयुषः ॥ ४४ ॥
तदसि व्यसनं प्राप्तः प्राणसन्देहकारणम् ।
मुक्तोऽसि चार्यपुत्रेण नेदृक्षाः क्षुद्रघातिनः ॥ ४५ ॥
ततो विलक्षः स वणिक् पतित्वा पादयोस्तयोः ।
ऊचे सर्वापराधान्मे तितिक्षध्वं तदा कृतान् ॥ ४६ ॥
दृष्टस्तेनापराधेन जितशत्रुर्महीपतिः ।
प्रवेशमुज्जयिन्यां मे युष्मद्वाचा प्रदास्यति ॥ ४७ ॥

अथोचे मूलदेवोऽपि मया क्षान्तं तदैव ते ।
यदा प्रसादो विदधे देव्या श्रीदेवदत्तया ॥ ४८ ॥
ततः प्रसादं दत्त्वोच्चैर्दूतमेकं समर्प्य च ।
पुरीमुज्जयिनीं गन्तुं विससर्जाचलं नृपः ॥ ४९ ॥
प्रवेशोऽवन्तिनाथेन तस्यावन्त्यामदीयत ।
मूलदेवस्य वचसा कोपस्तन्मूल एव यत् ॥ ५० ॥
अन्येद्युर्दुःखविधुराः प्रजाकार्यधुरन्धरम् ।
मिलित्वा वणिजो मूलदेवमेवं व्यजिज्ञपन् ॥ ५१ ॥
जाग्रत्यपि प्रजात्रातुं त्वयि देव दिवानिशम् ।
अमुष्यतेदं नगरं परितः परिमोषिभिः ॥ ५२ ॥
कीला इव [1]चिरं चौराः पुरेऽस्मिन्मन्दिराणि नः ।
प्रतिक्षेपं खनन्त्युच्चैर्नारक्षा रक्षितुं क्षमाः ॥ ५३ ॥
अदृश्यमानाः केनापि कृतसिद्धाञ्जना इव ।
भ्राम्यन्ति चौराः स्वैरं नो गृहेषु स्वगृहेष्विव ॥ ५४ ॥
अचिरान्निग्रहीष्यामि तस्करानयशस्करान् ।
मूलदेवोऽभिधायैवं वणिजो विससर्ज तान् ॥ ५५ ॥
आदिक्षन्नगराध्यक्षं साक्षेपं क्ष्मापतिस्ततः ।
अन्विष्य तस्करान् सर्वान् गृहाण निगृहाण च ॥ ५६ ॥
अथोवाच पुराध्यक्षः स्वामिन्नेकोऽस्ति तस्करः ।
असौ न शक्यते धर्तुं दृष्टनष्टः पिशाचवत् ॥ ५७ ॥

---

(१) ग च विभो ।

जातामर्षस्ततो राजा मन्त्रीजा निर्ययौ निशि ।
नीलाम्बरप्रावरणो नीलाम्बर इवापरः ॥ ५८ ॥
स्थानेषु शङ्कास्थानेषु बभ्राम स्थामधाम सः ।
दस्युं कमपि नापश्यदक्षैः पदमिवाम्भसि ॥ ५९ ॥
स सर्वं नगरं भ्रान्तः श्रान्तः सुष्वाप कुत्रचित् ।
खण्डदेवकुले शैलगुहायामिव केसरी ॥ ६० ॥
निशाचर इवाकस्मान्निशाचरणदारुणः ।
तस्करायेसरस्तत्रोपासरन्मण्डिकाभिधः ॥ ६१ ॥
कोऽत्रेति व्याहरन्नुच्चैर्मलिम्लुचपतिस्ततः ।
दृष्टः सुप्तमिव व्यालं पदा नृपमघट्टयत् ॥ ६२ ॥
चेष्टां स्थानं च वित्तं च जिज्ञासुस्तस्य भूपतिः ।
ऊचे कार्पटिकोऽस्मीति क्क क्क निष्णा न तादृशाः ॥ ६३ ॥
एहि कार्पटिकाद्य त्वामदरिद्रीकरोम्यहम् ।
इत्यूचे तस्करो भूपं मदान्धानां धिगज्ञताम् ॥ ६४ ॥
तमन्वचालीत्सोऽर्थेच्छुः पत्तिवत्पृथिवीपतिः ।
ममर्द गर्दभस्यापि पादौ कार्याज्जनार्दनः ॥ ६५ ॥
अजानानः स राजानं पार्श्वे मृत्युमिवात्मनः ।
जगाम धाम कस्यापि श्रेष्ठिनः श्रेष्ठसम्पदः ॥ ६६ ॥
तत्र खात्रं खनित्रेण पातयित्वा स वेश्मनः ।
जग्राह सारद्रविणं राहुः कुण्डात्सुधामिव ॥ ६७ ॥
मन्नौ राज्ञा समस्तं तदाहयामास तस्करः ।
उदरं दर्शयामास शाकिन्ये व स मूढधीः ॥ ६८ ॥

तमुन्मूलयितुं मूलान्मूलदेव उवाच तत् ।
धूर्त्ता हि कारणोपात्तमार्दवाः कार्यराक्षसाः ॥ ६८ ॥
जीर्णोद्यानं ततो गत्वा गुहामुद्घाव्य सोऽविशत् ।
निनाय तत्र भूपं च च्छगणारोपितालिवत् ॥ ७० ॥
आसीन्नागकुमारीव कुमारी तत्र तत्स्वसा ।
नवयौवनलावण्यपुण्यावयवशालिनी ॥ ७१ ॥
चालयास्यातिथेः पादावित्यादिष्टा स्वबन्धुना ।
सोपकूपं ततो भूपमुपावेशयदासने ॥ ७२ ॥
प्रचालयन्ती तत्पादकमले कमलेक्षणा ।
अनुभूय मृदुस्पर्शं तं सर्वाङ्गमुदैक्षत ॥ ७३ ॥
अहो कोऽप्येष कन्दर्पः साक्षादिति सविस्मया ।
सानुरागा सानुकम्पा साऽब्रवीदिति भूपतिम् ॥ ७४ ॥
पादप्रचालनव्याजात्कूपेऽस्मिन्नपरे (१)नराः ।
अपात्यन्त महाभाग तस्कराणां कुतः कृपा ॥ ७५ ॥
क्षेप्स्यामि नेह कूपे त्वां त्वत्प्रभाववशीकृता ।
महतामनुभावो हि वशीकरणमद्भुतम् ॥ ७६ ॥
ततो मदुपरोधेन सुन्दरापसर द्रुतम् ।
द्वयोरप्यन्यथा नाथ कुशलं न भविष्यति ॥ ७७ ॥
विमृश्याथ महीनाथो निर्जगाम द्रुतं ततः ।
धीमन्तो हि धिया घ्नन्ति द्विषः सत्यपि विक्रमे ॥ ७८ ॥
गते नृपे तु व्याहारि तया गच्छत्यसाविति ।

---

(१) च छ जनाः ।

स्वभूषरचनार्थं हि प्रपञ्चो धीमतामयम् ॥ ७९ ॥
स्पष्टकाष्ठासिजिह्वालो वेताल इव दारुणः ।
अनुभूपालमुत्तालो दधावे मण्डिकस्ततः ॥ ८० ॥
तं समासन्नमालोक्य भूपतिर्धीबृहस्पतिः ।
चत्वरोत्तम्भितग्रावस्तम्भेनान्तरितोऽभवत् ॥ ८१ ॥
कोपान्धनयनश्चासौ स एवैष पुमानिति ।
काष्ठासिना द्रुषत्स्तम्भं छित्त्वाऽगाद्धाम मण्डिकः ॥ ८२ ॥
ययौ स्वं धाम राजाऽपि दृष्टचौरोपलम्भतः ।
प्रायः सौख्याय जायेत दोषकारी न कस्य वा ॥ ८३ ॥
राजा प्रातस्ततो राजपाटिकाव्याजतो बहिः ।
दस्युं विश्वमनोदस्युस्तं निरूपयितुं ययौ ॥ ८४ ॥
अथ वस्त्रापणद्वारि कुर्वाणं तुन्नकारताम् ।
पट्टैर्वेष्टितजङ्घोरुं किञ्चिदुद्घाटिताननम् ॥ ८५ ॥
तस्करं मस्करलतोपितं छद्मस्थाकृतिम् ।
दृष्ट्वोपालक्षयत् क्ष्मापः स्वपादृष्टानुमानतः ॥ ८६ ॥ (युग्मम्)
गत्वा हर्म्यं महीनाथोऽभिज्ञानानि निवेदयन् ।
पुरुषान् प्रेषयामास तस्याकारणहेतवे ॥ ८७ ॥
न हतः स पुमान्नूनं तद्विजृम्भितमित्यसौ ।
आहूतोऽमंस्त चौरा हि महाराजिकवेदिनः ॥ ८८ ॥
सोऽगात्ततो राजकुले राज्ञाऽऽस्यत महासने ।
महाप्रसादं कुर्वन्ति नीतिज्ञा हि जिघांसवः ॥ ८९ ॥
तं भूपतिरभाषिष्ट प्रसादसुखया गिरा ।

स्वस्वसा दीयतां मह्यं दातव्या एव कन्यका ॥ ८० ॥
दृष्टपूर्वी स्वसारं मे नापरो निरगात्ततः।
अयं स एव राजेति निश्चिक्ये मण्डिको हृदि ॥ ८१ ॥
गृह्यतां मत्स्वसा देव देवकीयैव सा किल।
मदीयमन्यदप्येवमवोचत स पार्थिवम् ॥ ८२ ॥
तदानीमप्युपायंस्त रूपातिशयशालिनीम्।
तस्य स्वसारं नृपतिः कंसारिरिव रुक्मिणीम् ॥ ८३ ॥
महामात्यपदे चक्रे तस्करं तं नरेश्वरः।
को वेत्ति भूभुजां भावं मध्यं पत्युरिवाम्भसाम् ॥ ८४ ॥
तस्माद्भूषणवस्त्रादि तद्भगिन्यैव भूपतिः।
नित्यमानाययद्दस्यो धूर्त्तो धूर्त्तैरदृष्यत ॥ ८५ ॥
बहु यावत्समाकृष्टं द्रव्यं तावन्नृपेण सा।
अभाषि वित्तं त्वद्बन्धोः कियदद्यापि तिष्ठति ॥ ८६ ॥
वित्तमेतावदेवासीदस्य दस्योः स्वसाऽपि हि।
एवं न्यवेदयद्राज्ञो गोप्यं प्रियतमे न हि ॥ ८७ ॥
विडम्बनाभिर्बह्वीभिर्मण्डिकं चण्डशासनः।
निजग्राह ततो राजा पापानां कुशलं कियत् ॥ ८८ ॥

चौर्यात् स्वशुर्यमपि विक्रमराजराजः,
आनीय मण्डिकमखण्डनयो जघान।
स्तैन्यं न तेन विदधीत सुधीः कथञ्चि-
दत्रापि जन्मनि विरुद्धफलानुबन्धि ॥ २८८ ॥

॥ इति मूलदेवमण्डिकयोः कथानकम् ॥

आसीद्राजगृहे सम्यग्जितामरपुरे पुरे ।
पादाक्रान्तनृपश्रेणिः श्रेणिको नाम पार्थिवः ॥ १ ॥
राज्ञस्तस्य च तनयो नयविक्रमभाजनम् ।
नाम्नाऽभयकुमारोऽभूत् प्रद्युम्नः श्रीपतेरिव ॥ २ ॥
इतश्च तस्मिन्नगरे वैभारगिरिकन्दरे ।
चौरो लोहखुराख्योऽभूद्रौद्रो रस इवाङ्गवान् ॥ ३ ॥
स तु राजगृहे नित्यं पौराणामुत्सवादिषु ।
लब्ध्वा छिद्राणि विदधे पिशाचवदुपद्रवम् ॥ ४ ॥
आददानस्ततो द्रव्यं भुञ्जानश्च परस्त्रियः ।
भाण्डागारं निशान्तं वा निजं मेने स तत्पुरम् ॥ ५ ॥
चौर्यमेवाभवत्तस्य प्रीत्यै वृत्तिर्न चापरा ।
अपास्य क्रव्यं क्रव्यादा भक्ष्यैस्तृप्यन्ति नापरैः ॥ ६ ॥
तस्यानुरूपो रूपेण चेष्टया च सुतोऽभवत् ।
भार्यायां रोहिणीनाम्न्यां रौहिणेयोऽभिधानतः ॥ ७ ॥
स्वमृत्युसमये प्राप्ते पित्राऽऽहूयेत्यभाणि सः ।
यद्यवश्यं करोषि त्वमुपदेशं ददामि तत् ॥ ८ ॥
अवश्यमेव कर्त्तव्यमादिष्टं भवतां मया ।
कः पितुः पातयेदाज्ञां पृथिव्यामित्युवाच सः ॥ ९ ॥
प्रहृष्टो वचसा तेन चौरो लोहखुरस्ततः ।
पाणिना संस्पृशन् पुत्रमभाषिष्टेति निष्ठुरम् ॥ १० ॥
योऽसौ समवसरणे स्थितः सुरविनिर्मिते ।
विधत्ते देशनां वीरो मा श्रौषीस्तस्य भाषितम् ॥ ११ ॥

अन्यत्तु स्वेच्छया वत्स कुर्यास्त्वमनियन्त्रितः ।
उपदिश्येति पञ्चत्वं प्राप लोहखुरस्ततः ॥ १२ ॥
मृतकार्यं पितुः कृत्वा रौहिणेयस्ततोऽनिशम् ।
चकार चौरिकां लोहखुरोऽपर इवोद्गतः ॥ १३ ॥
पालयन् पितुरादेशं जीवितव्यमिवात्मनः ।
स्वदारवेश्मवामुष्णात् स राजगृहपत्तनम् ॥ १४ ॥
तदा च नगरग्रामाकरेषु विहरन् क्रमात् ।
चतुर्दशमहासाधुसहस्रपरिवारितः ॥ १५ ॥
सुरैः संचार्यमाणेषु स्वर्णाम्भोजेषु चारुषु ।
न्यस्यन् पदानि तत्रागाद्वीरश्चरमतीर्थकृत् ॥ १६ ॥
[1]व्यन्तरैरसुरैर्ज्योतिषिकैर्वैमानिकैरपि ।
सुरैः समवसरणं चक्रे जिनपतेस्ततः ॥ १७ ॥
आयोजनविसर्पिण्या सर्वभाषानुयातया ।
भारत्या भगवान् वीरः प्रारेभे धर्मदेशनाम् ॥ १८ ॥
तदानीं रौहिणेयोऽपि गच्छन् राजगृहं प्रति ।
मार्गान्तराले समवसरणाभ्यर्णमाययौ ॥ १९ ॥
एवं स चिन्तयामास पथाऽनेन व्रजामि चेत् ।
शृणोमि वीरवचनं तदाज्ञा भज्यते पितुः ॥ २० ॥
न चान्यो विद्यते पन्था भवत्वेवं विमृश्य सः ।
कर्णौ पिधाय पाणिभ्यां द्रुतं राजगृहं ययौ ॥ २१ ॥

---

(1) ख ग घ ङ वैमानिकैर्ज्योतिषिकैर्व्यन्तरैरसुरैरपि ।

एवमन्वहमभ्यस्य यातायातं ततोऽन्यदा ।
उपसमवसरणं पादेऽभज्यत कण्टकः ॥ २२ ॥
औत्सुक्यगमनाद्गाढमग्नं पादे स कण्टकम् ।
अनुद्धृत्य समुद्धर्तुं न शशाक क्रमात् क्रमम् ॥ २३ ॥
नास्त्युपायोऽपरः कोऽपीत्याकृष्य श्रवणात्करम् ।
कर्षन् कण्टकमश्रौषीदिति विश्वगुरोर्गिरम् ॥ २४ ॥
महीतलास्पर्शिपादा निर्निमेषविलोचनाः ।
अम्लानमाल्या निःस्वेदा नीरजोऽङ्गाः सुरा इति ॥ २५ ॥
बहुश्रुतमिदं धिग् धिगित्याशूद्धृतकण्टकः ।
पिधाय पाणिना कर्णं तथैवापससार सः ॥ २६ ॥
अथान्वहं मुष्यमाणे पत्तने तेन दस्युना ।
उपेत्य श्रेणिकं श्रेष्ठिश्रेष्ठा व्यज्ञपयन्निति ॥ २७ ॥
त्वयि शासति देवान्यत्र भयं द्रविणं तु नः ।
आकृष्य गृह्यते चौरैरदृष्टैः खेटकैरिव ॥ २८ ॥
बन्धूनामिव तेषां तु गृहीतः पीडया ततः ।
सकोपाटोपमित्यूचे नृपतिर्दण्डपाशिकम् ॥ २९ ॥
किं चौरीभूय दायादीभूय वा मम वेतनम् ।
गृह्णासि चौरैर्गृह्यन्ते यदेते त्वदुपेक्षितैः ॥ ३० ॥
सोऽप्यूचे देव कोऽप्येष चौरः पौरान् विलुण्टति ।
रौहिणेयाह्वयो धर्त्तुं दृष्टोऽपि न हि शक्यते ॥ ३१ ॥
विद्युदुत्क्षिप्तकरणेनोत्प्लुत्यायं प्लवङ्गवत् ।
गेहाद्गेहं ततो वप्रमुल्लङ्घयति हेलया ॥ ३२ ॥

मार्गेण यामस्तन्मार्गं यावत्तावन्न नेष्यति ।
त्यक्तो ह्येकक्रमेणापि यतेन त्यज्यते क्रमैः ॥ ३३ ॥
न तं हन्तुं मया धर्म्ममहं शक्नोमि तस्करम् ।
गृह्णातु तदिमां देवो दाण्डपाशिकतां निजाम् ॥ ३४ ॥
नृपेणोल्लासितैकभ्रूसंज्ञया भाषितस्ततः ।
कुमारोऽभयकुमारस्तमूचे दाण्डपाशिकम् ॥ ३५ ॥
चतुरङ्गचमूं सज्जीकृत्य मुञ्च बहिष्पुरात् ।
यदान्तःप्रविशेच्चौरः पत्तनं वेष्टयेस्तदा ॥ ३६ ॥
अन्तश्च त्रासितो विद्युदुत्क्षिप्तकरणेन सः ।
पतिष्यति बहिः सैन्ये वागुरायां कुरङ्गवत् ॥ ३७ ॥
प्रतिभूभिरिवानीतो निजपादैस्ततश्च सः ।
ग्रहीतव्यो महान् दस्युरप्रमत्तैः पदातिभिः ॥ ३८ ॥
तथेत्यादेशमादाय निर्ययौ दाण्डपाशिकः ।
तथैव च चमूं सज्जां प्रच्छन्नं निर्ममे सुधीः ॥ ३९ ॥
तद्दिने रौहिणेयोऽपि ग्रामान्तरसमागमात् ।
अजानानः पुरीं रुद्धां वारीं गज इवाविशत् ॥ ४० ॥
तैरुपायैस्ततो धृत्वा बद्धा च स मलिम्लुचः ।
आनीय नृपतेर्दाण्डपाशिकेन समर्पितः ॥ ४१ ॥
यथा न्याय्यं सतां त्राणमसतां निग्रहस्तथा ।
निगृह्यतामसौ तस्मादित्यादिशन्महीपतिः ॥ ४२ ॥
अलोप्त्रः प्राप्त इत्येष न हि निग्रहमर्हति ।
विचार्य निग्रहीतव्य इत्युवाचाभयस्ततः ॥ ४३ ॥

अथ पप्रच्छ तं राजा कस्त्वं कीदृग्गजीविकः ।
कुतो हेतोरिहायातो रौहिणेयः स चाभ्यधात् ॥ ४४ ॥
स्वनामशङ्कितः सोऽपि प्रत्युवाचेति भूपतिम् ।
शालिग्रामे दुर्गचण्डाभिधानोऽहं कुटुम्बिकः ॥ ४५ ॥
प्रयोजनवशेनेहायातः संजातकौतुकात् ।
एकदेवकुले रात्रिं महतीमस्मि च स्थितः ॥ ४६ ॥
स्वधाम गच्छन्नारक्षैराक्षिप्तो राक्षसैरिव ।
अलङ्घयमहं वप्रं प्राक्भीर्महती हि भीः ॥ ४७ ॥
मध्यारक्षविनिर्यातो बाह्यारक्षगणेष्वहम् ।
कैवर्तहस्तविस्रस्तो जाले मत्स्य इवापतम् ॥ ४८ ॥
ततो निरपराधोऽपि बद्धा चौर इवाधुना ।
अहमेभिरिहानीतो नीतिसार विचारय ॥ ४९ ॥
ततस्तं भूपतिर्गुप्तौ प्रेषयामास तत्क्षणात् ।
तत्प्रवृत्तिज्ञानहेतोस्तत्र ग्रामे च पूरुषम् ॥ ५० ॥
सोऽग्रेऽपि शाङ्कितो ग्रामः सङ्केतं तेन दस्युना ।
चौराणामपि केषाञ्चिच्चित्रमायतिचिन्तनम् ॥ ५१ ॥
तत्स्वरूपं राजपुंसा ग्रामः पृष्टोऽब्रवीदिदम् ।
दुर्गचण्डोऽत्र वास्तव्यः परं ग्रामान्तरं गतः ॥ ५२ ॥
तत्रार्थे तेन विज्ञप्ते दध्यौ श्रेणिकसूरिदम् ।
अहो सुकृतदम्भस्य ब्रह्माऽप्यन्तं न गच्छति ॥ ५३ ॥
अभयोऽसृज्यदथ प्रासादं सप्तभूमिकम् ।
महार्घरत्नखचितं विमानमिव नाकिनाम् ॥ ५४ ॥

श्रियाऽप्सरायमाणाभीरमणीभिरलङ्कृतम् ।
दिवोऽमरावतीखण्डमिव भ्रष्टमतर्कि सः ॥ ५५ ॥
गन्धर्ववर्गप्रारब्धसङ्गीतकमहोत्सवः ।
सोऽधादकस्मादुद्भूतगन्धर्वनगरश्रियम् ॥ ५६ ॥
ततोऽभयो मद्यपानमूढं निर्माय तस्करम् ।
परिधाप्य देवदूष्ये [1]अभितल्पमशाययत् ॥ ५७ ॥
मदे परिणते यावदुदस्थात्तावदैक्षत ।
सोऽकस्माद्विस्मयकरीमपूर्वां दिव्यसंपदम् ॥ ५८ ॥
अत्रान्तरेऽभयादिष्टैर्नरनारीगणैस्ततः ।
उदचारि जय जय नन्देत्यादिकमङ्गलम् ॥ ५९ ॥
अस्मिन्महाविमाने त्वमुत्पन्नस्त्रिदशोऽधुना ।
अस्माकं स्वामिभूतोऽसि त्वदीयाः किङ्करा वयम् ॥ ६० ॥
अप्सरोभिः सहैताभी रमस्व स्वैरमिन्द्रवत् ।
इत्यादि चतुरं चाटुगर्भमूचे च तैरसौ ॥ ६१ ॥
जातः सुरः किमस्मीति दध्यौ यावत्स तस्करः ।
संगीतकार्यं तावत्तैः प्रदत्तः समहस्तकः ॥ ६२ ॥
उपेत्य पुंसा केनापि स्वर्णदण्डभृता ततः ।
सहसा भोः किमारब्धमेतदेवमभाष्यत ॥ ६३ ॥
ततः प्रतिवभाषे तैः प्रतीहार निजप्रभोः ।
प्रदर्शयितुमारब्धं स्वकं विज्ञानकौशलम् ॥ ६४ ॥
सोऽप्युवाच स्वनाथस्य दर्श्यतां निजकौशलम् ।

(1) ख ग घ अभितल्प- ।

देवलोकसमाचारं कार्यतां किं त्वसाविति ॥ ६५ ॥
तैरुक्तं कीदृगाचार इति श्रुत्वा स पूरुषः ।
साक्षेपमित्यभाषिष्ट किमेतदपि विस्मृतम् ॥ ६६ ॥
य इहोत्पद्यते देवः स स्वे सुकृतदुष्कृते ।
आख्याति प्राक्तने स्वर्गभोगाननुभवेत्ततः ॥ ६७ ॥
विस्मृतं स्वामिलाभेन सर्वमेतत्प्रसीदतः ।
देवलोकस्थितिं देवः कार्यतामिति तेऽवदन् ॥ ६८ ॥
स रौहिणेयमित्यूचे निजे ब्रूत शुभाशुभे ।
प्राक्तने ग्रंस नः स्वर्गभोगान् भुङ्क्ष्व ततः परम् ॥ ६९ ॥
ततः सोऽचिन्तयद्दस्युः किमेतत् सत्यमीदृशम् ।
मां ज्ञातुमभयेनैव प्रपञ्चो रचितोऽथवा ॥ ७० ॥
ज्ञेयं कथमेतदिति ध्यायता तेन संस्मृतम् ।
कण्टकोद्धरणकालाकर्णितं भगवद्वचः ॥ ७१ ॥
देवस्वरूपं श्रीवीरात् श्रुतं चेत् संवदिष्यति ।
तत्सत्यं कथयिष्यामि करिष्याम्यन्यथोत्तरम् ॥ ७२ ॥
इति बुद्ध्या स तानीक्षाञ्चक्रे चिन्तितवांस्ततः ।
प्रस्वेदमलिनान् म्लानमाल्यानिमिषदीक्षणान् ॥ ७३ ॥
तत्सर्वं कपटं ज्ञात्वाऽचिन्तयत् दस्युरुत्तरम् ।
तेनोचे कथ्यतां देवलोकः सर्वोऽयमुत्सुकः ॥ ७४ ॥
रौहिणेयस्ततोऽवादीन्मया पूर्वत्र जन्मनि ।
अदीयत सुपात्रेभ्यो दानं चैत्यानि चक्रिरे ॥ ७५ ॥
प्रत्यष्ठाप्यन्त बिम्बानि पूजितान्यष्टधाऽर्चया ।

विहितास्तीर्थयात्राश्च गुरवः पर्युपासिताः ॥ ७६ ॥
इत्यादि सदनुष्ठानं मया कृतमिति ब्रुवन् ।
जवे दक्षभृता शंस दुश्चरित्रमपि स्वकम् ॥ ७७ ॥
रौहिणेयोऽप्युवाचेदं साधुसंसर्गशालिना ।
कदाचिदप्याचरितं किञ्चिन्नाशोभनं मया ॥ ७८ ॥
व्याजहार प्रतीहारो जन्म नैकस्वभावतः ।
याति तत्कथ्यतां चौर्य्यपारदारिकतादिकम् ॥ ७९ ॥
रौहिणेयोऽभ्यधत्तैवं किमेवंविधचेष्टितः ।
स्वर्लोकं प्राप्नुयादन्धः किमारोहति पर्वतम् ॥ ८० ॥
गत्वा ततस्तैस्तत्सर्वमभयाय निवेदितम् ।
अभयेन च विज्ञप्तं श्रेणिकस्य महीपतेः ॥ ८१ ॥
एवंविधैरुपायैर्यश्चौरो ज्ञातुं न शक्यते ।
स चौरोऽपि विमोक्तव्यः शक्या नीतिर्न लङ्घितुम् ॥ ८२ ॥
अभयः पार्थिवादेशाद्रौहिणेयममामुचत् ।
वञ्चयन्ते वञ्चनादक्षैर्दक्षा अपि कदाचन ॥ ८३ ॥
ततः सोऽचिन्तयच्चौरो धिगादेशं पितुर्मम ।
वञ्चितोऽस्मि चिरं येन भगवद्वचनामृतात् ॥ ८४ ॥
नागमिष्यत् प्रभुवचो यदि मे कर्णकोटरम् ।
तदा विविधमारैर्यागमिष्यं यमगोचरम् ॥ ८५ ॥
अनिच्छयाऽपि हि तदा गृहीतं भगवद्वचः ।
मम जीवातवे जज्ञे भेषज्यमिव रोगिणः ॥ ८६ ॥
त्यक्त्वाऽर्हद्वचनं हा धिक् चौरवाचि रतिर्मया ।

चाम्राण्यपास्य निम्बेषु काकेनेव चिरं कृता ॥ ८७ ॥
उपदेशैकदेशोऽपि यदीयः फलतीदृशम् ।
तस्योपदेशः सामस्त्यात् सेवितः किं करिष्यति ॥ ८८ ॥
एवं विमृश्य मनसा ययौ भगवतोऽन्तिके ।
पादाम्बुजे च नत्वैवं रौहिणेयो व्यजिज्ञपत् ॥ ८९ ॥
भवाब्धौ प्राणिनां घोरविपन्नक्रकुलाकुले ।
महापोतायते ते गीरायोजनविसर्पिणी ॥ ९० ॥
निषिद्धस्त्वद्वचः श्रोतुमनाप्तेनाप्तमानिना ।
इयत्कालमहं पित्रा वञ्चितस्तज्जगद्गुरो ॥ ९१ ॥
त्रैलोक्यनाथ ते धन्याः श्रद्दधानाः पिबन्ति ये ।
भवद्वचनपीयूषं कर्णाञ्जलिपुटैः सदा ॥ ९२ ॥
अहं तु पापोऽशृण्वन्भगवन् भवतो वचः ।
पिधाय कर्णौ हा कष्टमिदं स्थानमलङ्घयम् ॥ ९३ ॥
एकदाऽनिच्छताऽप्येकं श्रुतं युष्मद्वचो मया ।
तेन मन्त्राक्षरेणेव रक्षितो राजराक्षसात् ॥ ९४ ॥
यथाऽहं मरणात्त्रातस्तथा त्रायस्व नाथ माम् ।
संसारसागरावर्त्ते निमज्जन्तं जगत्पते ॥ ९५ ॥
ततस्तत्कृपया स्वामी निर्वाणपददायिनीम् ।
विशुद्धां विदधे साधु साधुधर्मस्य देशनाम् ॥ ९६ ॥
ततः प्रबुद्धः प्रणमन् रौहिणेयोऽब्रवीदिदम् ।
यतिधर्मस्य योग्योऽस्मि नवे'त्यादिश मां प्रभो ॥ ९७ ॥

---

(१) क ख ग -त्वादिश्यतां ।

योग्योऽसीति स्वामिनोक्ते, ग्रहीष्यामि विभो व्रतम्।
परं किञ्चिद्वदिष्यामि, श्रेणिकेनेत्युवाच सः॥ ९८॥
निर्विकल्पं निर्विशङ्कं स्ववक्तव्यमुदीरय।
इत्युक्तः श्रेणिकनृपेणोचे लोहखुरात्मजः॥ ९९॥
इह देव भवद्भिर्यः श्रुतोऽहं लोकवार्त्तया।
स एव रौहिणेयोऽस्मि भवत्पत्तनमोषकः॥ १००॥
भगवद्वचसैकेन दुर्लङ्घ्या लङ्घिता मया।
प्रज्ञाऽभयकुमारस्य तरण्डेनेव निम्नगा॥ १॥
अशेषमेतन्मुषितं पत्तनं भवतो मया।
नान्वेषणीयः कोऽप्यन्यस्तस्करो राजभास्कर॥ २॥
कमपि प्रेषय यथा तल्लोप्त्रं दर्शयाम्यहम्।
करिष्ये सफलं जन्म ततः प्रव्रज्यया निजम्॥ ३॥
अभयोऽथ समुत्थाय श्रेणिकादेशतः स्वयम्।
कौतुकात्पौरलोकश्च सहागात्तेन दस्युना॥ ४॥
ततो गिरिनदीकुञ्जश्मशानादिषु तद्धनम्।
स्थगितं दर्शयामास सोऽथ श्रेणिकसूनवे॥ ५॥
अभयोऽपि हि यद्यस्य तत्तस्य धनमार्पयत्।
नीतिज्ञानामलोभानां मन्त्रिणां नापरा स्थितिः॥ ६॥
परमार्थं कथयित्वा प्रबोध्य निजमानुषान्।
श्रद्धालुर्भगवत्पार्श्वे रौहिणेयः समाययौ॥ ७॥
ततः श्रेणिकराजेन कृतनिष्क्रमणोत्सवः।
(1)स जग्राह परिव्रज्यां पार्श्वे श्रीवीरपादयोः॥ ८॥

(१) च ड जग्राह स-।

ततश्चतुर्थादारभ्य षण्मासान् यावदुज्ज्वलम् ।
विनिर्ममे तपःकर्म कर्मनिर्मूलनाय सः ॥ ९ ॥
तपोभिः क्षपितः ज्ञात्वा भावसंलेखनां च सः ।
श्रीवीरमापृच्छ्य गिरौ पादपोपगमं व्यधात् ॥ १० ॥
शुभध्यानः स्मरन् पञ्चपरमेष्ठिनमस्क्रियाम् ।
त्यक्त्वा देहं जगाम द्यां रौहिणेयो महामुनिः ॥ ११ ॥

रौहिणेय इव चौर्यनिवृत्तः
स्वर्गलोकमचिरादुपयाति ।
तत्सुधीर्न विदधीत कथञ्चि-
च्चौरिकामुभयलोकविरुद्धाम् ॥ ११२ ॥

॥ इति रौहिणेयकथानकम् ॥ ७२ ॥

स्तेयस्यातिपरिहरणीयतामाह—

दूरे परस्य सर्वस्वमपहर्तुमुपक्रमः ।
उपाददीत नादत्तं तृणमात्रमपि क्वचित् ॥ ७३ ॥

दूरे आस्तां तावत्परस्य सर्वस्वं निःशेषधनम्, अपहर्तुमुपक्रमः प्रारम्भः, अदत्तं स्वामिना, तृणमात्रमपि नोपाददीत न गृह्णीयात् न तदर्थं यत्नं कुर्यादिति यावत् ॥ ७३ ॥

स्तेयनिवृत्तानां फलं श्लोकद्वयेनाह—

परार्थग्रहणे येषां नियमः शुद्धचेतसाम् ।
अभ्यायान्ति श्रियस्तेषां स्वयमेव स्वयम्वराः ॥७४॥

परार्थग्रहणे परधनहरणे येषां नियमो निवृत्तिः शुद्धचेतसां

निर्मलचित्तानां न तु बकवृत्तीनां कश्मलमनसां तेषामभ्यायान्ति अभिमुखमायान्ति श्रियः सम्पदः, स्वयमेव न तु परप्रेरणया व्यवसायेन वा। स्वयंवरा इत्युपमानगर्भम्। स्वयम्वरा इव कन्याः ॥ ७४ ॥

तथा—

अनर्था दूरतो यान्ति साधुवादः प्रवर्त्तते ।
स्वर्गसौख्यानि ढौकन्ते स्फुटमस्तेयचारिणाम् ॥७५॥

अनर्था विपदः, दूरतो यान्त्यासन्ना अपि न भवन्ति ; साधुरय-मिति प्रवादः साधुवादः श्लाघा, प्रवर्त्तते प्रसरति, एतावदैहिक[1] फलम् ; स्वर्गसौख्यानीति तु पारलौकिकम्, अस्तेयव्रतेनावश्यं चरन्तीत्यस्तेयचारिणस्तेषाम् ।

अत्रान्तरे श्लोकाः—

वरं वह्निशिखा पीता सर्पास्यं चुम्बितं वरम् ।
वरं हालाहलं लीढं परस्वहरणं न तु ॥ १ ॥
प्रायः परस्वलुब्धस्य निःशूका बुद्धिरेधते ।
हन्तुं भ्रातॄन् पितॄन् दारान् सुहृदस्तनयान् गुरून् ॥ २ ॥
परस्वं तस्करो गृह्णन् वधबन्धादि नेक्षते ।
पयःपायीव लगुडं बिडाल उपरि स्थितम् ॥ ३ ॥
व्याधधीवरमार्जारादिभ्यश्चौरोऽतिरिच्यते ।
निगृह्यते नृपतिभिर्यदसौ नेतरे पुनः ॥ ४ ॥

---

(१) ग ङ एतावदैहिकं ।

स्वर्णादिकेऽप्यन्यधने पुरःस्थे
सदा मनीषा दृषदीव येषाम् ।
सन्तोषपीयूषरसेन तृप्ता-
स्ते यां लभन्ते गृहमेधिनोऽपि ॥ ५ ॥ ७५ ॥

इदानीमामुष्मिकमैहिकं चाब्रह्मफलमुपदर्श्य
गृहस्थोचितं ब्रह्मचर्यव्रतमाह—

षण्ढत्वमिन्द्रियच्छेदं वीक्ष्याब्रह्मफलं सुधीः ।
भवेत् स्वदारसन्तुष्टोऽन्यदारान् वा विवर्जयेत् ॥ ७६ ॥

षण्ढत्वमामुष्मिकं परदाररतानां फलं, इन्द्रियच्छेदश्च राजादिकृत [1]ऐहिकं, अब्रह्मणः प्रतिषिद्धस्य मैथुनस्य, वीक्ष्य शास्त्रात्प्रत्यक्षेण वा ज्ञात्वा, स्वदारेषु धर्मपत्न्यां सन्तुष्टो भवेदित्येकं गृहस्थब्रह्मचर्य्यम्, अन्यदारान् वा परसम्बन्धिनीः स्त्रियो विवर्जयेत् । स्वस्त्रीसाधारणस्त्रीसेवीत्यर्थः इति द्वितीयम् ॥ ७६ ॥

यद्यपि गृहस्थस्य प्रतिपन्नं व्रतमनुपालयतो न तादृशः पापसम्बन्धोऽस्ति तथापि यतिधर्मानुरक्तो यतिधर्मप्राप्तेः पूर्वं गार्हस्थ्येऽपि कामभोगविरक्तः सन् श्रावकधर्मं परिपालयति इति तं वैराग्यकाष्ठामुपनेतुं सामान्येनाब्रह्मदोषानाह—

रम्यमापातमात्रे यत् परिणामेऽतिदारुणम् ।
किंपाकफलसंकाशं तत्कः सेवेत मैथुनम् ॥ ७७ ॥

आपातमात्रे प्रथमारम्भमात्रे, रम्यं मनोहरं, परिणामे

---

(१) क -कृतमैहिकं ।

प्रारम्भादुत्तरोत्तरावस्थायां, दारुणं रौद्रं, किंपाकफलसंकाशं किंपाको वृक्षविशेषस्तत्फलसदृशं, किंपाकफलं ह्यापाते रम्यं परिणामे दारुणं मारणात्मकत्वात् ।

यदाह—

'वसड्ढा हलहलया'[1] दीसन्ता दिन्ति हिययपरिओसं ।
किंपागफला पुत्तय आसायन्तो विणासिहिसि ॥ १ ॥

एवंविधं यन्मैथुनं मिथुनकर्म तत्कः सेवेतेति सम्बन्धः ।

यदाह—

यद्यपि निषेव्यमाणा मनसः परितुष्टिकारका विषयाः ।
किंपाकफलादनवत् भवन्ति पश्चादतिदुरन्ताः ॥ २ ॥ ७७ ॥

मैथुनस्य परिणामदारुणत्वमाह—

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा भ्रमिर्ग्लानिर्बलक्षयः ।
राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिताः ॥ ७८ ॥

कम्पो वेपथुः, स्वेदो घर्मः, श्रमः क्लमः, मूर्च्छा मोहः, भ्रमिर्भ्रमः, ग्लानिरङ्गसादः, बलक्षयः शक्तिनाशः, राजयक्ष्मा क्षयरोगः, स आदिर्येषां कासश्वासादीनां रोगाणां ते तथा मैथुनोत्थिता मैथुनप्रभवाः ॥ ७८ ॥

---

(१) वर्णाढ्याः कौतुका दृश्यमाना ददति हृदयपरितोषम् ।
किंपाकफलानि पुत्रक आस्वादमानो विनश्यसि ॥ १ ॥

(२) "तुमुलम्मि कोउए हलहलं" इति श्रीहेमचन्द्राचार्याः देशीनाममालायां अष्टमवर्गे अनेकार्थप्रकरणे ७४ श्लोके व्याचख्युः ।

अहिंसापरिवारत्वाच्छेषव्रतानां मैथुने
अहिंसाया एवाभावमाह—

योनियन्त्रसमुत्पन्नाः सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः ।
पीड्यमाना विपद्यन्ते यत्र तन्मैथुनं त्यजेत् ॥ ७९ ॥

योनिः प्रसवमार्गः, सैव यन्त्राकारत्वाद्यन्त्रं, तत्र समुत्पन्नाः संमूर्च्छनेनोत्पन्नाः, ते च न चक्षुर्ग्राह्या इत्याह—सुसूक्ष्माः, जन्तुराशयो जन्तुसमूहाः, पीड्यमाना मृद्यमानाः पुंध्वजेनेति शेषः, रूतनालिकायां तप्तायःशलाकाप्रवेशे रूतानीव, विपद्यन्ते विनश्यन्ति, यत्र मैथुने तन्मैथुनं त्यजेत् ॥ ७९ ॥

योनौ जन्तुसद्भावं संवादेन दृढयति—

जन्तुसद्भावं वात्स्यायनोऽप्याह ।

वात्स्यायनः कामशास्त्रकारः । अनेन च वात्स्यायनसंवादाधीनमस्य प्रामाण्यमिति नोच्यते, न हि जैनं शासनमन्यसंवादाधीनप्रामाण्यं किन्तु येऽपि कामप्रधानास्तैरपि जन्तुसद्भावो नापह्नुत इत्युच्यते ।

वात्स्यायनश्लोको यथा—

रक्तजाः कृमयः सूक्ष्मा मृदुमध्याधिशक्तयः ।
जन्मवर्त्मसु कण्डूतिं जनयन्ति तथाविधाम् ॥८०॥

रक्तजा रक्तोद्भवाः, कृमयो जन्तुविशेषाः, सूक्ष्मा अप्रत्यक्षाः,

मृदुमध्याधिशक्तयः मृदुशक्तयो मध्यशक्तयोऽधि[1]शक्तयश्च, तथाविधां मृदुमध्याधिमात्रशक्त्यनुरूपां ; मृदुशक्तयो मृद्वीं, मध्यशक्तयो मध्यां, [2]अधिकशक्तयोऽधिकां कण्डूतिं कण्डूं जन्मवर्त्मसु योनिषु जनयन्ति ॥ ८० ॥

कामज्वरचिकित्सार्थमौषधमिव मैथुनसेवनमिति यो मन्येत तं प्रत्याह—

स्त्रीसम्भोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति ।

स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥८१॥

प्रतिचिकीर्षति प्रतिकर्तुमिच्छति, विध्यापयितुं शमयितुम् ; अयमर्थो नायं कामज्वरस्य प्रतीकारोऽनुगुणः, अपि तु वृद्धिहेतुः नहि हुताशे घृताहुतिप्रक्षेपस्तच्छान्त्यै भवति किन्तु तद्वृद्धैय ।

बाह्या अप्याहुः—

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।

हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ १ ॥

[3]किन्तु कामज्वरप्रतीकारा ईषत्कारा वैराग्यभावनाप्रतिपक्षसेवाधर्मशास्त्रश्रवणादयः ; तदेतेषु कामज्वरप्रशान्त्युपायेषु सत्सु किं भवभ्रमणहेतुना मैथुनसेवनेन ॥ ८१ ॥

---

(१) क ख ग ङ -ऽधिक- ।

(२) च अधिशक्त- ।

(३) ग ङ किंच ।

'एतदेवाह—

वरं ज्वलदयस्तम्भपरिरम्भो विधीयते ।
न पुनर्नरकद्वाररामाजघनसेवनम् ॥ ८२ ॥

अयमर्थः । भवतु कामज्वरोपशमहेतुर्मैथुनं परं नरकहेतुत्वान्न प्रशस्यम् ॥ ८२ ॥

अपि च स्त्रीसम्बन्धनिबन्धनं निधुवनं, स्त्रियश्च स्मृता अपि सकलगुणगरिमविघातहेतव इत्याह,—

सतामपि हि वामभ्रूर्ददाना हृदये पदम् ।
अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥८३॥

सतामपि हि महात्मनामपि, वामभ्रूर्विरचितलोचनविकारा, हृदये पदं ददाना स्मृतिमात्रेणापि सन्निधापिता, अभिरामं रमणीयं, गुणग्रामं गुणसमूहं, निर्वासयति उद्वासयति । श्लेषच्छाया चेयम् । यथा कुनियोगी कश्चिद्देशमध्ये पदं [2]ददान एव रक्षितव्यान् ग्रामान् लोभमोहादिनोद्वासयति, एवं हृदये लब्धपदा कामिन्यपि पालनीयं गुणग्राममुच्छेदयति । अथवा सतामपि गुणग्रामं सतामेव हृदये पादं दत्त्वा वामभ्रूर्निर्वासयति ॥ ८३ ॥

हृदयसन्निधापनमपि स्त्रीणां बहुदोषत्वाद्गुणहानिहेतुः किं पुना रमणमित्येतदेवाह—

---

(१) ख एतदेवमाह ।
(२) च ददानः प्रथररक्षितव्यान् ।

वञ्चकत्वं नृशंसत्वं चञ्चलत्वं कुशीलता ।

इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥८४॥

वञ्चकत्वं मायाशीलता, नृशंसत्वं क्रूरकर्मकारिता, चञ्चलत्वं कुत्राप्यवस्थितचित्तत्वाभावः, कुशीलता दुःस्वभावता, उपस्थसंयमाभावो वा, इत्येते नैसर्गिकाः स्वाभाविका दोषा नत्वौपाधिकाः, तासु को रमेत ॥ ८४ ॥

न चेयन्त एव दोषा किन्त्वपरिसंख्याता इत्याह—

प्राप्तुं पारमपारस्य पारावारस्य पार्यते ।

स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥८५॥

पारावारस्य समुद्रस्य, अपारस्यादृष्टपारस्य, पारं परतीरं, प्राप्तुं पार्यते शक्यते, न पुनः स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां स्वभावकुटिलचरित्राणां, दुश्चरित्रस्य दुष्टचेष्टितस्य, पारं पर्यन्तः ; प्राप्तुं पार्यत इति ॥ ८५ ॥

दुश्चरित्रमेवाह—

नितम्बिन्यः पतिं पुत्रं पितरं भ्रातरं क्षणात् ।

आरोपयन्त्यकार्येऽपि दुर्वृत्ताः प्राणसंशये ॥ ८६ ॥

नितम्बिन्य इति यौवनोन्मादप्रदर्शनार्थम् । अतएव स्त्रीति नोक्तम् । दुर्वृत्ता दुष्टशीलाः, अकार्येऽपि प्रयोजनमन्तरेणापि, अथवाऽकार्येऽल्पे प्रयोजने नञोऽल्पार्थत्वात्, प्राणसंशये प्राणसन्देहे ; उपलक्षणं चैतत् । प्राणनाशेऽपि आरोपयन्ति आरोहयन्ति । कमित्याह । पतिं भर्त्तारम् । सूर्यकान्तेव प्रदेशिराजम् ।

यदाह—

[1]भज्जा वि इन्द्रियविगारदोसनडिया करेइ पइपावम्।

जह सो पएसिराया सूरियकंताइ तह वहिओ॥ १॥

पुत्रं तनयम्। चुलनीव ब्रह्मदत्तम्।

यदाह—

[2]माया नियगमइविगप्पियम्मि अत्थे अपूरमाणम्मि।

पुत्तस्स कुणइ वसणं चुलणी जह बंभदत्तस्स॥ २॥

पितरं जनकं, भ्रातरं सोदरम्। जीवयशा इव जरासन्धं, कालादींश्च भ्रातॄन्॥ ८६॥

अतएव—

भवस्य बीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका।

शुचां कन्दः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरङ्गना॥८७॥

भवस्य संसारस्याङ्कुरस्येव बीजं तत्कारणत्वात्संसारस्य, नरकद्वारं नरकप्रवेशः, तत्र यो मार्गः पन्थास्तत्र दीपिकेव दीपिका तत्प्रकाशकत्वात्, शुचां शोकानां वल्लीनामिव कन्दस्तत्प्ररोहहेतुत्वात्, कलेः कलहस्य तरोरिव मूलं पादो वृद्धिहेतुत्वात्, दुःखानां शारीरमानसानां लवणादीनामिव खानिराकरस्तत्समुत्थत्वात् दुःखानां,

---

(१) भार्याऽपि इन्द्रियविकारदोषनटिता करोति पतिपापम्।
यथा प्रदेशिराजः सूर्यकान्तया तथा वधितः॥ १॥

(२) माता निजकमतिविकल्पिते अर्थे अपूर्यमाणे।
पुत्रस्य करोति व्यसनं चुलनी यथा ब्रह्मदत्तस्य॥ २॥

काऽसावङ्गना । एवं तावद्यतिधर्मानुरक्तं गृहस्थं प्रति सामान्येन मैथुनदोषाः स्त्रीदोषाश्चोक्ताः ॥ ८७ ॥

सम्प्रति स्वदारसन्तुष्टान् गृहस्थानधिकृत्य साधारणस्त्रीदोषाः श्लोकपञ्चकेनोच्यन्ते—

मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्क्रियायामन्यदेव हि ।

यासां साधारणस्त्रीणां ताः कथं सुखहेतवः ॥८८॥

मनसि चित्तेऽन्यत् वचःक्रिययोर्विलक्षणं, वचसि वचनेऽन्यत् मनःक्रिययोर्विलक्षणं, क्रियायां चेष्टितेऽन्यत् वाङ्मनसोर्विसंवादि, यासां साधारणस्त्रीणां वेश्यानां, ता विसंवादिप्रेमाणः कथं सुखस्य विश्वासैकनिबन्धनस्य हेतवः ।

यदाह—

अन्यस्मै दत्तसङ्केता याचतेऽन्यं स्तुते परम् ।

अन्यश्चित्ते परः पार्श्वे गणिकानामहो नरः ॥ १ ॥ ८८ ॥

तथा—

मांसमिश्रं सुरामिश्रमनेकविटचुम्बितम् ।

को वेश्यावदनं चुम्बेदुच्छिष्टमिव भोजनम् ॥८९॥

मांसेन जलस्थल[1]खचारिजीवजाङ्गलेन, मिश्रमामगन्धि, मांसादित्वाद्वेश्यानां, सुरया काष्ठपिष्टादिमय्या मदिरया, मिश्रं व्याप्तं, सुरापानप्रसक्तत्वात् । अनेकविटैर्बहुभिर्विटैरित्यर्थः, चुम्बितमास्वादितम्, प्रायो विटासक्तत्वात्; एवंविधं वेश्यानां वदनं

(१) ख ग खचरादि- ।

कश्चुम्बेत्न कश्चि'च्चेतनश्चुम्बेदित्यर्थः। उच्छिष्टमिव भोजनमित्युपमानमनेकविटचुम्बितवेश्यावदनस्योपमेयस्य। अथवा मांसमिश्रत्वं सुरामिश्रत्वं चोच्छिष्टभोजनेऽपि योज्यम् ॥ ८६ ॥

तथा—

अपि प्रदत्तसर्वस्वात् कामुकात् क्षीणसम्पदः।
वासोऽप्याच्छेत्तुमिच्छन्ति गच्छतः पण्ययोषितः ॥६०॥

प्रदत्तसर्वस्वादपि महाधनावस्थायां, पुण्यक्षयात्क्षीणसम्पदः, कामुकात्तत एव गच्छतः स्वगृहं प्रति, वासोऽपि परिधानवस्त्रमपि, आच्छेत्तुं बलाद् गृहीतुमिच्छन्ति ; पण्यं मूल्यं, तत्प्रधाना योषितो वेश्याः ; अनेन कृतघ्नत्वं तासामाह।

यदाह—

उपचरिताऽप्यतिमात्रं प्रकटवधूः क्षीणसम्पदः पुंसः।
पातयति दृशं व्रजतः स्पृहया परिधानमात्रेऽपि ॥ १ ॥६०॥

तथा—

न देवान्न गुरून्नापि सुहृदो न च बान्धवान्।
असत्सङ्गरतिर्नित्यं वेश्यावश्यो हि मन्यते ॥६१॥

वेश्यावश्यः पुमान्न देवादीन्मन्यते, कुतः असत्सङ्गरतिर्नित्यं असद्भिर्विटादिभिः सङ्गो असत्सङ्गस्तत्र रतिर्यस्य। वेश्यावश्यस्य हि सुलभा एवासत्सङ्गाः ॥ ६१ ॥

---

(१) च. अचेतनः। क. अचेतनः।

तथा—

कुष्ठिनोऽपि स्मरसमान् पश्यन्तीं धनकाङ्क्षया ।
तन्वन्तीं कृत्रिमस्नेहं निःस्नेहां गणिकां त्यजेत् ॥८२॥

कुष्ठिनः कुष्ठरोगिणोऽप्यत्यन्तमनुपादेयान्, स्मरसमान् कन्दर्पतुल्यान्, धनकाङ्क्षया हेतुभूतया पश्यन्तीं, महत्या प्रतिपत्त्या प्रतिपादयन्तीं, न च स्नेहमन्तरेण कुष्ठिनोऽपि सकाशाद्धनावाप्तिरिति । तन्वन्तीं विस्तारयन्तीं, कृत्रिममुपचरितं, स्नेहं प्रेम ; परमार्थतस्तु निःस्नेहां गणिकां वेश्यां, त्यजेत् । एवं तावत्स्वदारसन्तुष्टस्य पण्याङ्गनागमने दोषाः प्रतिपादिताः ॥ ८२ ॥

इदानीं परदारगमनदोषानाह—

नासक्त्या सेवनीया हि स्वदारा अप्युपासकैः ॥
आकरः सर्वपापानां किं पुनः परयोषितः ॥८३॥

सर्वविरतिलालसः खलु देशविरतिपरिणाम इति गार्हस्थ्येऽपि वैराग्यातिशयादुपासकैरप्रतिषिद्धाः स्वदारा अप्यासक्त्या गर्द्धेन न सेवनीयाः किं पुनः परयोषितस्ता अत्यन्तमसेवनीया इत्यर्थः ; यत आकरः खानिः सर्वपापानां मायामृषावादादीनाम्, हि शब्दो यस्मादर्थे, यस्मात् स्वदारानपि नासक्त्या सेवन्ते उपासकाः ततः कथं परदारेषु प्रसज्जेयुरित्यर्थः ॥ ८३ ॥

परस्त्रीणां पापकारित्वमेव दर्शयति—

स्वपतिं या परित्यज्य निस्त्रपोपपतिं भजेत् ।
तस्यां क्षणिकचित्तायां विश्रम्भः कोऽन्ययोषिति ॥६४॥

तस्यां क्षणिकचित्तायां चलितचित्तायामन्ययोषिति, को विश्रम्भः को विश्वासः, न कश्चिदित्यर्थः । विश्रम्भाधीनं च सुखं तदपि नास्तीत्यर्थः । या किं, या स्वपतिं देवतारूपं 'भर्तृदेवता हि स्त्रियः' इति श्रुतेः ; परित्यज्य पाणिग्रहीत्यपि त्यक्त्वा, निस्त्रपा लज्जारहिता ; त्रपा हि भूषणं स्त्रीणाम् ; उपपतिं पत्यन्तरं, भजेत् ॥ ६४ ॥

इदानीं परस्त्रीप्रसङ्गोऽनुशिष्यते—

भीरोराकुलचित्तस्य दुःस्थितस्य परस्त्रियाम् ।
रतिर्न युज्यते कर्तुमुपशूनं पशोरिव ॥ ६५ ॥

परस्त्रियां रतिः प्रीतिः, कर्तुं न युज्यते, भीरोः पतिराजादिभीतस्य, अतएवाकुलचित्तस्य अनेन दृष्टोऽनेन ज्ञातोऽहमिति उपसर्पतीति व्याकुलचित्तस्य, दुःस्थितस्य खण्डदेवकुलादौ शय्यासनादिरहितस्य, कस्येव, पशोरिव वध्यस्य, उपशूनं शूनासमीपे ॥ ६५ ॥

तस्मात्—

प्राणसन्देहजननं परमं वैरकारणम् ।
लोकद्वयविरुद्धं च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥ ६६ ॥

परस्त्रियां गमनं सम्भोगस्तत्त्यजेत्, प्राणानां जीवितव्यस्य,

सन्देहो नाशशङ्का, तं जनयतीति प्राणसन्देहजननं; [1]परस्त्रीषु प्रसक्तस्य हि प्रायेण परैः प्राणा प्रणाश्यन्ते कदाचिन्नेति प्राण-सन्देहः, परमं प्रकृष्टं, वैरस्य विरोधस्य, कारणम्।

यदाह—

बद्धमूलस्य मूलं हि महद्वैरतरोः स्त्रिय इति।

लोकद्वयमिहलोकपरलोकलक्षणं, तस्य विरुद्धं प्राणसन्देह-जननत्वाद्वैरकारणत्वाल्लोकद्वयविरुद्धत्वादिति परस्त्रीगमनत्यागे हेतुत्रयं विशेषणद्वारेण॥ ९६॥

लोकद्वयविरुद्धं चेति विशेषणमस्फुटं स्फुटयति—

सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम्।
मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः॥ ९७॥

सर्वधनापहारं, रज्ज्वादिना बन्धं, शरीरावयवः पुंध्वजादि-स्तस्य च्छिदां छेदं लभत इतीहलोकविरोधः। मृतश्च नरकं घोरं लभते इति परलोकविरोधः। परदारान् गच्छतीति पारदारिकः॥ ९७॥

उपपत्तिपूर्वं परस्त्रीगमनप्रतिषेधमाह—

स्वदाररक्षणे यत्नं विदधानो निरन्तरम्।
जानन्नपि जनो दुःखं परदारान् कथं व्रजेत्॥९८॥

जानन्नपि अनुभवन्नपि, दुःखं मनःपीडां, परदारप्रसक्ते तस्य; परदाराः परेषां दाराः परदाराः अतः स्वदारप्रसक्तेषु परेषु

(१) क ग परस्त्रीप्रसक्तस्य।

दुःखमनुभवत्येव। अत्र हेतुमाह। स्वदाररक्षणे स्वकलत्ररक्षणे, यत्नमादरं, भित्तिवरण्डकप्राकारप्राहरिकादिभिर्विदधानः कुर्वन्, निरन्तरं दिवानिशं, स्वदाररक्षणपरिक्लेशशाली जनो जानात्येव स्वस्मिन् दुःखं इत्यात्मानुभवेन परेष्वपि दुःखं पश्यन् कथं परदारान् व्रजेत् ॥ ९८ ॥

आस्तां परस्त्रीषु रमणं रमणेच्छाऽपि महतेऽनर्थायेति आह—

विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि परस्त्रीषु रिरंसया।
कृत्वा कुलक्षयं प्राप नरकं दशकन्धरः ॥ ९९ ॥

परस्त्रीविषये रमणाभावेऽपि रिरंसामात्रेण हेतुना, दशकन्धरो रावणो, नरकं प्राप इति पारलौकिकं फलम्। ऐहिकमाह। कृत्वा कुलक्षयं, यद्यपि कुलक्षयस्तस्य रामादिभिः कृतो न तेन, तथापि तदीयपरदाररिरंसापूर्वकत्वादिभिस्तत्त्वतस्तत्कृत उच्यते। ननु पारलौकिकं फलं नरकगमनरूपमास्तां, ऐहलौकिकं तु बलवतां कुतस्त्यं भवेदित्याह। विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि; न हि दशकन्धरादन्यो बलवान्, यो विक्रमेण विश्वमप्याक्रान्तवान् सोऽपि यद्यनर्थमश्नुते तदपरस्य का मात्रेति ॥ ९९ ॥

अयं चार्थः सम्प्रदायगम्यः, सचायम्।—

अस्ति त्रिकूटशिरसि शिरोमणिरिव क्षितेः।
रक्षोद्वीपे हिरण्याङ्का लङ्केति प्रथिता पुरी ॥ १ ॥
विद्याधरनृपस्तस्यां पुलस्त्यकुलकौस्तुभः।
अजायत महावीर्यो रावणो विश्वरावणः ॥ २ ॥

अभूतां भ्रातरौ तस्य निःसीमस्थाम'शोभिनौ।
अपराविव दोःस्तम्भौ कुम्भकर्णबिभीषणौ ॥ ३ ॥
देवतामिव कुलस्य स्वपूर्वपुरुषार्जिताम्।
गृहे नवमहारत्नस्रजं सोऽपश्यदन्यदा ॥ ४ ॥
श्रूयन्ते द्वादशादित्या नवादित्या इमे पुनः।
दृश्यन्ते कथमित्येतद्दृशान् पप्रच्छ तत्र सः ॥ ५ ॥
अथाचचक्षिरे तस्मै त्वत्पूर्वपुरुषैः पुरा।
वरलब्धा महासाराऽनर्घ्येयं रत्नमालिका ॥ ६ ॥
इमां क्षिपेत यः कण्ठे स्यात्सोऽर्द्धभरतेश्वरः।
इत्याम्नायात्तवाम्नाये पूज्यते पूर्वजैरसौ ॥ ७ ॥
ततस्तां सोऽक्षिपत्कण्ठे तद्रत्नेषु नवस्वपि।
सङ्क्रान्तास्यतया चासौ दशास्य इति पप्रथे ॥ ८ ॥
ततो जनैर्जयजयेत्यारावैरभिनन्दितः।
सोऽभान्मूर्त इवोत्साहो जगद्विजयहेतवे ॥ ९ ॥
तस्यानवद्या विद्यास्ताः प्रज्ञप्तीप्रमुखाः सदा।
असाध्यसाधनप्रौढाः पार्श्वे सेना इवावसन् ॥ १० ॥
ततो भरतवर्षार्द्धं स एकग्रामलीलया।
दुःसाधं साधयामास दोःकण्डूर्नत्वपूर्यत ॥ ११ ॥
आसीदितश्च वैताढ्यगिरौ विद्याधरेश्वरः।
इन्द्रनामा पूर्वजन्मानुभूतेन्द्रपदस्थितिः ॥ १२ ॥

---

(१) ख ग शालिनौ।

विश्लैश्वर्यबलोद्रेकादिन्द्रत्वाभ्यासतोऽपि च ।
इन्द्रमात्मानमेवायममंस्तेन्द्रं तु नापरम् ॥ १३ ॥
शचीति स स्वमहिषीं स्वमस्त्रं वज्रमित्यपि ।
पट्टिभमैरावण इत्यश्वमुच्चैःश्रवा इति ॥ १४ ॥
सारथिं मातलिरिति चतुरोऽन्यान्महाभटान् ।
सोमो यमः पाशधरः कुबेर इति चाभ्यधात् ॥ १५ ॥
मन्यमानस्तृणायान्यानिन्द्रंमन्यः स दोर्मदी ।
नाजीगणद्रावणमप्यत्यन्तरणदारुणम् ॥ १६ ॥
तस्मै ततः प्रकुपितः कृतान्त इव दारुणः ।
रावणोऽश्रावणाभोदगर्जद्गजबलोऽचलत् ॥ १७ ॥
विद्याबलात्ससैन्योऽपि लङ्घयामास सोऽर्णवम् ।
विद्याधरास्तस्ययाना भुव्यभूसि नभस्यपि ॥ १८ ॥
स दिशश्छादयन् सैन्यवात्योद्भूतै रजश्चयैः ।
वैताढ्यं प्राप कल्पान्तमहावात इव द्रुतम् ॥ १९ ॥
श्रुत्वा रावणमायान्तमिन्द्रोऽपि द्रुतमभ्यगात् ।
पुंसां मैत्र्यां च वैरे च संमुखोत्थानमादिमम् ॥ २० ॥
दूरादपि दशास्येन प्रहितो महितौजसा ।
अथ दूतोऽभ्युपेत्येन्द्रमित्युवाच ससौष्ठवम् ॥ २१ ॥
ये केचिदिह राजानो विद्यादोर्वीर्यदर्पिणः ।
तैरुपेत्योपायनाद्यैः पूजितो दशकन्धरः ॥ २२ ॥
दशकण्ठस्य विस्मृत्या भवतश्चार्जवादयम् ।
इयान् कालो ययौ तस्मिन् भक्तिकालस्तवाधुना ॥ २३ ॥

भक्तिं दर्शय तत्तस्मिन् शक्तिं वा दर्शयाधुना।
भक्तिशक्तिविहीनश्चेद्देवमेव विनङ्क्ष्यसि ॥ २४ ॥
इन्द्रोऽपि निजगादैवं वराकैः पूजितो नृपैः।
रावणस्त्वदयं मत्तः पूजां मत्तोऽपि वाञ्छति ॥ २५ ॥
यथा तथा गतः कालो रावणस्य सुखाय सः।
कालरूपस्त्वयं कालस्तस्येदानीमुपस्थितः ॥ २६ ॥
गत्वा स्वस्वामिनो भक्तिं शक्तिं वा मयि दर्शय।
स भक्तिशक्तिहीनश्चेद्देवमेव विनङ्क्ष्यति ॥ २७ ॥
दूतेनागत्य विज्ञप्ते रावणः क्रोधदारुणः।
चचालानन्तसैन्योर्मिः चयोद्भ्रान्त इवार्णवः ॥ २८ ॥
तयोर्बलानामन्योऽन्यं संफेटः शस्त्रवर्षिणाम्।
संवर्त्तपुष्करावर्त्तवारिदानामिवाभवत् ॥ २९ ॥
रावणं रावणिर्नत्वा युद्धायेन्द्रमथाह्वत।
रणक्रीडासु वीरा हि नाग्रं ददति कस्यचित् ॥ ३० ॥
ततश्चैकाङ्गविजयाकाङ्क्षिणाविन्द्ररावणौ।
सैन्यान्य[1]पास्यायुध्येतां द्वन्द्वयुद्धेन दुर्द्धरौ ॥ ३१ ॥
मिथः प्रतिहतास्त्रौ तौ रणपारयियासया।
युयुधाते नियुद्धेन मदान्धौ सिन्धुराविव ॥ ३२ ॥
रावणिः किमधोऽथेन्द्र ऊर्द्ध्वमिन्द्रोऽथ रावणिः।
नालक्ष्यत तयोर्व्यक्तिर्वेगाद्विपरिवर्त्तिनोः ॥ ३३ ॥

---

(१) ग च -पास्य युद्धेरताँ।

विजयश्री: चणेनेन्द्रे मेघनादे चणेन च ।
यातायातं व्यधात्तीतिर्वोभयोरपि भीमयो: ॥ ३४ ॥
असौ मशक इत्यस्याद्यावद्दवैष्व वज्रभित् ।
तावत्सर्वौजसा मेघनादस्तं समुपाद्रवत् ॥ ३५ ॥
पातयित्वा झगित्ये'व तं बबन्ध दशास्यसू: ।
जिगीषूणां जये हेतु: प्रथमो ह्याशुकारिता ॥ ३६ ॥
मेघनाद: सिंहनादैर्नादयन् रोदसी अपि ।
पितु: समर्पयामास मूर्त्तं जयमिवाथ[1] तम् ॥ ३७ ॥
प्रबलारचगुप्तायां तं गुप्तौ रावणोऽचिपत् ।
इयं विधत्ते हि बली निघ्नत्यपि वहत्यपि ॥ ३८ ॥
सोमो दण्डधर: पाशी कुबेरश्च समेत्य ते ।
दशास्यमिन्द्रग्रहणात्क्रुद्धा रुरुधिरे तत: ॥ ३९ ॥
जितकाशी दशास्योऽपि भूत्वोत्साहाच्चतुर्गुण: ।
योधयामास संग्रामचतुरश्चतुरोऽपि तान् ॥ ४० ॥
सोऽभाङ्क्षीद्दण्डिनो दण्डं चुचोद गदिनो गदाम् ।
पाशिनोऽत्रोटयत्पाशान् धनु: सोमस्य चाच्छिदत् ॥ ४१ ॥
अपातयत्प्रहारैस्तानश्वैभ: कलभानिव ।
अग्रहीद्रावणो बद्धा वैरिविद्रावण: चणात् ॥ ४२ ॥
सप्ताङ्गराज्यसहितमुपादाय पुरन्दरम् ।
पाताललङ्कां लङ्केशो विजेतुमगमत्तत: ॥ ४३ ॥

---

(१) क -वं ।
(२) च -यत: ।

हत्वा चन्द्रोदरं तत्र 'तद्राज्यं स्वां च सोदरीम् ।
सोऽदात्खराय त्रिशिरोदूषणज्यायसे ततः ॥ ४४ ॥
चन्द्रोदरस्य निःशेषं खरः खरबलोऽग्रहीत् ।
एका तु गुर्विणी राज्ञी प्रणश्य क्वचिदप्यगात् ॥ ४५ ॥
ततः पातालतङ्कातो लङ्कां लङ्कापतिर्ययौ ।
तत्र निष्कण्टकं राज्यं चक्रे विष्टपकण्टकः ॥ ४६ ॥
सोऽन्येद्युः पुष्पकारूढक्रीडयेतस्ततो भ्रमन् ।
मरुत्तभूपप्रारब्धमैक्षाञ्चक्रे महामखम् ॥ ४७ ॥
ततो विमानादुत्तीर्णो दशास्यस्तद्दिदृक्षया ।
आनर्चे भूभुजा तेन पाद्यसिंहासनादिना ॥ ४८ ॥
ततो मरुत्तभूपालं जगादैवं दशाननः ।
अरे किमेष क्रियते नरकाभिमुखैर्मखः ॥ ४९ ॥
धर्मः प्रोक्तो ह्यहिंसातः सर्वज्ञैस्त्रिजगद्धितैः ।
पशुहिंसात्मकाद्यज्ञात्स कथं नाम जायते ॥ ५० ॥
लोकद्वयारिं तद्यज्ञं मा कार्षीश्चेत्करिष्यसि ।
मद्गुप्ताविह ते वासः परत्र नरके पुनः ॥ ५१ ॥
विससर्ज मखं सद्यो मरुत्तनृपतिस्ततः ।
अलङ्घ्या रावणाज्ञा हि विश्वस्यापि भयङ्करा ॥ ५२ ॥
प्रभञ्जन इवौजस्वी मरुत्तमखभञ्जनः ।
ततोऽगाच्चैत्ययात्रार्थं सुमेर्वष्टापदादिषु ॥ ५३ ॥

---

(१) स च राज्यं स्वां च सहोदरीम् ।

विधाय यात्रां चैत्येषु कृत्रिमाकृत्रिमेषु सः ।
आजगाम निजं धाम पुनरेव दशाननः ॥ ५४ ॥
इतश्चासीदयोध्यायां पुर्य्यामिक्ष्वाकुमहारथः ।
राजा दशरथो नाम धाम निःसीमसम्पदाम् ॥ ५५ ॥
पत्न्यः कौशल्याकैकेयीसुमित्रासुप्रभाभिधाः ।
प्रियाश्चतस्रस्तस्यासन्मूर्त्ता इव दिशां श्रियः ॥ ५६ ॥
कौशल्या सुषुवे रामं कैकेयी भरतं सुतम् ।
सुमित्रा लक्ष्मणं नाम शत्रुघ्नं सुप्रभाऽभिधा ॥ ५७ ॥
रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नास्तस्य रेजिरे ।
चत्वारः सूनवो दन्ता इव त्रिदशदन्तिनः ॥ ५८ ॥
जनकस्य सुतां सीतां भामण्डल[1]सहोदरीम् ।
कार्मुकारोपणपणां रामभद्र उपायत ॥ ५९ ॥
जिनेन्द्रबिम्बस्नपनजलं मङ्गलहेतवे ।
चतसृणां च राज्ञीनां नृपः प्रैषयदन्यदा ॥ ६० ॥
तत्तोयमागतं पश्चादिति रोषमुपेयुषीम् ।
अनुनेतुं स्वयं राज्ञीं सुमित्रामगमन्नृपः ॥ ६१ ॥
घण्टात्तालिलिकालोलदशनं चलिताननम् ।
श्वेतसर्वाङ्गरोमाणं भ्रूरोमच्छन्नलोचनम् ॥ ६२ ॥
पदे पदे प्रस्खलन्तं याचमानं च पश्यताम् ।
गतस्तत्र ददर्शैकं जरत्कञ्चुकिनं नृपः ॥ ६३ ॥

---

(१) ख च ङ -सहोदराम् ।

तं दृष्ट्वाऽचिन्तयद्राजा स्मो यावन्नेदृशा वयम् ।
चतुर्थपुरुषार्थाय तावद्धि प्रयतामहे ॥ ६४ ॥
व्रतं जिघृक्षुः स ततो राज्ये स्थापयितुं निजे ।
अङ्कायाह्वाययामास तनयौ रामलक्ष्मणौ ॥ ६५ ॥
भरतस्य जनन्याऽथ कैकेय्या मन्थरागिरा ।
वरौ प्राक्प्रतिपन्नौ स याचितः सत्यसङ्गरः ॥ ६६ ॥
वरेणार्थित एकेन स तदा रघुपुङ्गवः ।
प्रतिपन्नस्थिरो राज्यं भरताय समार्पयत् ॥ ६७ ॥
चतुर्दशसमा यावद्वनवासाय चादिशत् ।
ससीतालक्ष्मणं रामं वरेणान्येन चार्थितः ॥ ६८ ॥
ससीतालक्ष्मणो रामः सद्योऽगा[1]द्दण्डकावनम् ।
पञ्चवट्याश्रमे चावतस्थेऽसौ सत्यसङ्गरः ॥ ६९ ॥
तत्रायातौ चारणर्षी राघवाभ्यां नमस्कृतौ ।
सीताऽऽनर्चातिथीभूतौ श्रद्धालुः शुद्धभिक्षया ॥ ७० ॥
ततो गन्धोदकैर्वृष्टिरमरैर्विदधे तदा ।
तद्गन्धादाययौ तत्र जटायुर्नाम गृध्रराट् ॥ ७१ ॥
तौ मुनी देशनां तत्र चक्रतुः स [2]व्यबोधि च ।
संजातजातिस्मरणोऽवतस्थे चानुजानकि ॥ ७२ ॥
तस्युषस्तत्र रामस्य फलाद्यर्थं बहिर्गतः ।
ददर्श लक्ष्मणः खड्गमग्रहीच्च कुतूहलात् ॥ ७३ ॥

---

(१) ख घ ङ -दण्डिका- ।
(२) ख घ व्यबुध्यत ।

तत्तीक्ष्णत्वपरीक्षार्थं तत्क्षणं तेन लक्ष्मणः ।
अभ्यर्णस्थां वंशजालीं नललावं लुलाव च ॥ ७४ ॥
वंशजालान्तरस्थस्य कृत्तं कस्यापि देहिनः ।
अथैकं मौलिकमलं सोऽपश्यत्पतितं पुरः ॥ ७५ ॥
अयुध्यमानोऽशस्त्रश्च पुमान् कोऽपि हतो मया ।
अमुना कर्मणा धिग्मामित्यात्मानं निनिन्द सः ॥ ७६ ॥
गत्वा च रामभद्राय तदशेषमचीकथत् ।
असिं च दर्शयामास रामोऽप्येवमभाषत ॥ ७७ ॥
असावसिः सूर्यहासः साधकोऽस्य त्वया हतः ।
अस्य सम्भाव्यते नूनं कश्चिदुत्तरसाधकः ॥ ७८ ॥
अत्रान्तरे दशग्रीवस्वसा चन्द्रणखाऽभिधा ।
खरभार्या ययौ तत्र ददर्श च हतं सुतम् ॥ ७९ ॥
क्वासि हा वत्स शम्बूक शम्बूकेति रुदत्यसौ ।
अपश्यल्लक्ष्मणस्यांह्रिन्यासपङ्क्तिं मनोहराम् ॥ ८० ॥
मम सूनुर्हतोऽनेन यस्येयं पदपद्धतिः ।
पदपङ्क्तिपथेनैव ततश्चन्द्रणखाऽऽययौ ॥ ८१ ॥
यावत्किञ्चिदगात्तावत्ससीतालक्ष्मणं पुरः ।
नेत्राभिरामं रामं साऽपश्यत्तरुतले स्थितम् ॥ ८२ ॥
निरीक्ष्य रामं सा सद्यो रिरंसाविवशाऽभवत् ।
कामावेशः कामिनीनां शोकोद्रेकेऽपि कोऽप्यहो ॥ ८३ ॥
स्वं रूपं चारु कृत्वाऽथ रन्तुं रामस्तयाऽर्थितः ।
इत्यवूचे सभार्योऽहमभार्यं भज लक्ष्मणम् ॥ ८४ ॥

तयाऽर्थितस्तथैवैत्य लक्ष्मणोऽप्येवमब्रवीत् ।
आर्ये गता त्वमार्येव तदलं वार्तयाऽनया ॥ ८५ ॥
सा याञ्चाखण्डनात्पुत्रवधाच्च रुषिताऽधिकम् ।
आख्यद्गत्वा खरादीनां तत्कृतं तनयक्षयम् ॥ ८६ ॥
विद्याधरसहस्रैस्ते चतुर्दशभिरावृताः ।
ततोऽभ्येयुरुपद्रोतुं रामं शैलमिव द्विपाः ॥ ८७ ॥
किमार्यः सत्यपि मयि योत्स्यते स्वयमीदृशैः ।
इति राममयाचिष्ट तेषां युद्धाय लक्ष्मणः ॥ ८८ ॥
गच्छ वत्स ! जयाय त्वं यदि ते सङ्कटं भवेत् ।
सिंहनादं ममाहूत्यै कुर्या इत्यन्वशात् स तम् ॥ ८९ ॥
रामाज्ञां प्रतिपद्योच्चैर्लक्ष्मणोऽथ धनुःसखा ।
गत्वा प्रववृते हन्तुं स तांस्तार्क्ष्य इवोरगान् ॥ ९० ॥
प्रवर्द्धमाने तद्युद्धे स्वभर्तुः पार्ष्णिवृद्धये ।
गत्वा त्वरितमित्यूचे रावणं रावणस्वसा ॥ ९१ ॥
आयातौ दण्डकारण्ये मनुष्यौ रामलक्ष्मणौ ।
अनात्मज्ञौ निन्यतुस्ते यामेयं यमगोचरम् ॥ ९२ ॥
श्रुत्वा खरपतिस्ते तु सानुजः सबलो ययौ ।
तत्र सौमित्रिणा सार्द्धं युद्ध्यमानोऽस्ति संप्रति ॥ ९३ ॥
कनिष्ठभ्रातृवीर्येण स्ववीर्येण च गर्वितः ।
परतोऽस्ति स्थितो रामो विलसन् सीतया सह ॥ ९४ ॥
सीता च रूपलावण्यश्रिया सीमेव योषिताम् ।
न देवी नोरगी नापि मानुष्यन्येव काऽपि सा ॥ ९५ ॥

तस्या दासीकृताशेषसुरासुरवधूजनम् ।
त्रैलोक्येऽप्यप्रतिच्छन्दं रूपं वाचामगोचरम् ॥ ८६ ॥
आसमुद्रमसुद्रास ! यानि कान्यपि भूतले ।
तवैवार्हन्ति रत्नानि तानि सर्वाणि बान्धव ! ॥ ८७ ॥
दृशामनिमिषीकारकारणं रूपसम्पदा ।
स्त्रीरत्नमेतद्गृह्णीया नचेत्तन्नासि रावणः ॥ ८८ ॥
आरुह्य पुष्पकमथादिदेश दशकन्धरः ।
विमानराज ! त्वरितं याहि यत्रास्ति जानकी ॥ ८९ ॥
ययौ चात्यन्तवेगेन विमानमनुजानकि ।
स्पर्धयेव दशग्रीवमनसस्तत्र गच्छतः ॥ १०० ॥
दृष्ट्वाऽपि रामादत्युग्रतेजसो दशकन्धरः ।
बिभाय दूरे तस्थौ च व्याघ्रो हुतवहादिव ॥ १ ॥
इति चाचिन्तयदितः कष्टं रामो दुरासदः ।
इतश्च सीताहरणमितो व्याघ्र इतस्तटी ॥ २ ॥
विमृश्य च ततो विद्यामस्मार्षीदवलोकनीम् ।
उपतस्थे च सा मङ्क्षु किङ्करीव कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥
ततश्चाज्ञापयामास तत्कालं तां दशाननः ।
कुरु साहाय्यमङ्गाय मम सीतां हरिष्यतः ॥ ४ ॥
साऽवोचद्वासुकेर्मौलिरत्नमादीयते सुखम् ।
न तु रामसमीपस्था सीता देवासुरैरपि ॥ ५ ॥
उपायः किन्त्वसावस्ति यायाद् येनैष लक्ष्मणम् ।
तस्यैव सिंहनादेन सङ्केतो ह्यनयोरयम् ॥ ६ ॥

एवं कुर्विति तेनोक्ता व्रजित्वा परतस्ततः ।
स साक्षादिव सौमित्रिः सिंहनादं विनिर्ममे ॥ ७ ॥
तं श्रुत्वा मैथिलीं तत्र मुक्त्वा रामो ययौ द्रुतम् ।
महतामपि मोहाय भवेन्माया हि मायिनाम् ॥ ८ ॥
अथोत्तीर्य दशग्रीवः सीतामारोप्य पुष्पके ।
त्वां हरन् रावणोऽस्मीति कथयन्नभसा ययौ ॥ ९ ॥
हा नाथ विश्वविख्यात राम हा वत्स लक्ष्मण ।
हा तातपाद हा भ्रातर्भामण्डल महाभुज ॥ १० ॥
सीता वो ह्रियतेऽनेन काकेनेव बलि[1]स्थलात् ।
एवं सीता रुरोदोच्चै रोदयन्तीव रोदसीम् ॥ ११ ॥
मा भैषीः पुत्रि मा भैषीः क्व रे यासि निशाचर ।
रोषादिति वदन् दूराज्जटायुस्तमधावत ॥ १२ ॥
भामण्डलानुगस्त्वेकः कोऽपि विद्याधराग्रणीः ।
ढुढौके दशकण्ठं रे तिष्ठ तिष्ठेति तर्जयन् ॥ १३ ॥
जटायुर्विकटाटोप[2]करजक्रोटिकोटिभिः ।
[3]प्रणिहन्तुं दशग्रीवोरसि प्रववृते ततः ॥ १४ ॥
रे जीवितस्य त्यक्तोऽसि जरद्गृध्रेति विब्रुवन् ।
दशास्यश्चन्द्रहासासिमाकृष्य निजघान तम् ॥ १५ ॥

---

(१) क ख ग घ -च्छ- ।
(२) घ ङ -नखर- ।
(३) ख घ प्रतिहन्तुं ।

तस्य विद्याधरस्यापि विद्यां दशमुखोऽहरत् ।
निकृत्तपक्षः पक्षीव सोऽपविद्योऽपतद्भुवि ॥ १६ ॥
रावणोऽगात्ततो लङ्कां सीतां चोपवनेऽमुचत् ।
तां प्रलोभयितुं तत्र त्रिजटामादिदेश च ॥ १७ ॥
रामस्यापि हतामित्रः सौमित्रिः संमुखोऽभवत् ।
आर्यामार्य ! विमुच्यैकां किमागा इति चाब्रवीत् ॥ १८ ॥
आहूतः सिंहनादेन तव वैधुर्यलक्ष्मणा ।
लक्ष्मणाऽहमिहायातो व्याजहारेति राघवः ॥ १९ ॥
लक्ष्मणोऽप्यवदच्चक्रे सिंहनादो मया नहि ।
श्रुतश्चार्येण तन्नूनं वयं केनापि वञ्चिताः ॥ २० ॥
अपनेतुं सत्यमार्यामपनीतोऽस्युपायतः ।
सिंहनादस्य करणे शङ्के स्तोकं न कारणम् ॥ २१ ॥
ब्रुवन् साध्विति रामोऽपि स्वस्थानेऽगात्सलक्ष्मणः ।
सीतामपश्यन् क्कासीति विलपन्मूर्च्छितोऽपतत् ॥ २२ ॥
तं लब्धसंज्ञं सौमित्रिरित्यूचे रुदितैरलम् ।
पौरुषं पुरुषाणां हि व्यसनेषु प्रतिक्रिया ॥ २३ ॥
अत्रान्तरे पुमानेकः कश्चिदेत्य ननाम तौ ।
ताभ्यां पृष्टः स्ववृत्तान्तमेवं व्यज्ञपयच्च सः ॥ २४ ॥
हत्वा पातालल‍ङ्केशं तातं चन्द्रोदरं मम ।
अभ्यस्येव पदे तस्य खरं खररयोऽकरोत् ॥ २५ ॥
गुर्वी च नष्टा मन्माता विराधं नाम मां सुतम् ।
अन्यत्रासूत तस्याथ कश्चिदाख्यदिदं मुनिः ॥ २६ ॥

यदा दाशरथिर्हन्ता खरादींस्त्वत्सुतं तदा ।
पाताललङ्काधिपतिं करिष्यति न संशयः ॥ २७ ॥
तदद्य समयं लब्ध्वा युष्मानस्मि समाश्रितः ।
पितृवैरिवधक्रीतं पत्तिं जानीथ मां निजम् ॥ २८ ॥
रामस्ततोऽदात्पातालंलङ्कां तस्मै महाभुजः ।
फलन्ति समयज्ञानां स्वामिनः स्वयमेव हि ॥ २९ ॥
तं च स्थापयितुं तत्र गच्छन् रामः सलक्ष्मणः ।
हृतविद्यं पुरोऽपश्यन्नृस्थं भामण्डलानुगम् ॥ ३० ॥
अथ दाशरथी नत्वा स्ववृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् ।
आत्मनश्च जटायोश्च सीताया रावणस्य च ॥ ३१ ॥
अथ पातालंलङ्कायां ययौ रामः सलक्ष्मणः ।
सत्यसन्धो विराधं च पित्र्ये राज्ये न्यवेशयत् ॥ ३२ ॥
इतश्च साहसगतिर्नाम विद्याधराग्रणीः ।
खे भ्रमन्नधिकिष्किन्धाधित्यकं समुपाययौ ॥ ३३ ॥
ययौ तदा च किष्किन्धाधिपतिः क्रीडितुं बहिः ।
सुग्रीवः सपरीवारो राज्ञां हि स्थितिरीदृशी ॥ ३४ ॥
ददर्श साहसगतिस्तदा चान्तःपुरस्थिताम् ।
सुग्रीवस्य प्रियां नाम्ना तारां तारविलोचनाम् ॥ ३५ ॥
तस्यां लावण्यकूलिन्यां स चिक्रीडिषुरुच्चकैः ।
इयेष नान्यतो गन्तुं घर्मार्त्त इव कुञ्जरः ॥ ३६ ॥
सोऽस्थात्तथैव तत्रैव निषिद्धगमनः क्षणात् ।
तां मूर्त्तामिव कामाज्ञामुल्लङ्घयितुमक्षमः ॥ ३७ ॥

रमणी रमणीयेयं रमणीया मया कथम् ।
इतीच्छाव्याकुलः 'सोऽप्युपायं क्षणमचिन्तयत् ॥ ३८ ॥
सहसा साहसगतिस्ततः सुग्रीवरूपताम् ।
स कुशीलत्वकुशलः कुशीलव इवाददे ॥ ३९ ॥
अथासौ विटसुग्रीवः सुग्रीव इति मानिभिः ।
अङ्गरक्षैरस्खलितः सुग्रीवभवनेऽविशत् ॥ ४० ॥
अन्तःपुरस्थद्वारं स ययौ यावदुत्सुकः ।
तावद्राघुष्य सुग्रीवः स्ववेश्मद्वारमाययौ ॥ ४१ ॥
सुग्रीवस्य प्रवेष्टुं न द्वारं प्राहरिका ददुः ।
अग्रे प्रविष्टो राजाऽस्ति त्वमन्योऽसीति वादिनः ॥ ४२ ॥
ततश्च सत्यसुग्रीवे स्खल्यमाने स्ववेश्मिभिः ।
अतुलस्तुमुलो जज्ञे मथ्यमान इवार्णवे ॥ ४३ ॥
सुग्रीवद्वितयं दृष्ट्वा सन्देहाद्वालिनन्दनः ।
शुद्धान्तविप्लवं त्रातुं तद्द्वारं त्वरितो ययौ ॥ ४४ ॥
शुद्धान्ते विटसुग्रीवः प्रविशन् वालिसूनुना ।
मार्गाद्रिणा सरित्पूर इव प्रस्खलितस्ततः ॥ ४५ ॥
अथामिलन् सैनिकानामक्षौहिण्यश्चतुर्दश ।
चतुर्दशजगत्सारसर्वस्वानीव सर्वतः ॥ ४६ ॥
द्वयोरपि तयोर्भेदमजानन्तोऽथ सैनिकाः ।
सत्यसुग्रीवतोऽर्धेऽर्धे विटसुग्रीवतोऽभवन् ॥ ४७ ॥
ततः प्रववृते युद्धं सैन्ययोरुभयोरपि ।

(१) क ख ग घ ङ कामं सोऽप्युपायमचिन्तयत् ।

कुन्तपातैर्दिवं कुर्वन्नुल्कापातमयीमिव ॥ ४८ ॥
युयुधे सादिना सादी निषादी च निषादिना ।
पदातिना पदातिश्च रथिको रथिकेन च ॥ ४९ ॥
चतुरङ्गचमूचक्रविमर्दादथ मेदिनी ।
अवाप कम्पं मुग्धेव प्रौढप्रियसमागमात् ॥ ५० ॥
एह्येहि रे परस्त्रीप्रवेशश्वन्निति ब्रुवन् ।
विटसुग्रीवसुद्दिश्य सुग्रीवो योद्धुमाह्वत ॥ ५१ ॥
ततश्च विटसुग्रीवो मत्तेभ इव तर्जितः ।
ऊर्जितं गर्जितं कुर्वन् संमुखीनो युधेऽभवत् ॥ ५२ ॥
युयुधाते महायोद्धौ तौ क्रोधारुणलोचनौ ।
विदधानौ जगत्त्रासं कीनाशस्येव सोदरौ ॥ ५३ ॥
तौ निशातैर्निशातानि शस्त्रैः शस्त्राण्यथो मिथः ।
चिच्छेदाते तृणच्छेदं रणच्छेकावुभावपि ॥ ५४ ॥
शस्त्रखण्डैश्चलद्भिर्द्रुद्रुवे खेचरीगणः ।
महायुद्धे तयोर्नृखण्डो महिषयोरिव ॥ ५५ ॥
तौ छिन्नास्त्रावथान्योन्यममर्षणशिरोमणी ।
मल्लयुद्धेनास्फालतां पर्वताविव जङ्गमौ ॥ ५६ ॥
उत्पतन्तौ क्षणाद्व्योम्नि निपतन्तौ क्षणाद्भुवि ।
ताम्रचूडाविवाभातां वीरचूडामणी उभौ ॥ ५७ ॥
तौ द्वावपि महाप्राणौ मिथो जेतुमनीश्वरौ ।
अपसृत्य च दूरेण वृषभाविव तस्थतुः ॥ ५८ ॥
पुनर्युद्धेन सुग्रीवः खिन्नः खिन्नतनुस्ततः ।

बहिर्निर्गत्य किष्किन्धापुरादावासमग्रहीत् ॥ ५९ ॥
तत्रैव विटसुग्रीवस्तस्थावस्वस्थमानसः ।
अन्तःपुरप्रवेशं तु न लेभे वालिनन्दनात् ॥ ६० ॥
सुग्रीवो न्यञ्चितग्रीवमथैवं पर्य्यचिन्तयत् ।
अहो स्त्रीलम्पटः कूटपटुः कोऽप्येष नो द्विषन् ॥ ६१ ॥
आत्मीया अप्यनात्मीया द्विषन्मायावशीकृताः ।
अहो बभूवुस्तदसाववस्कन्दो निजैर्द्वयैः ॥ ६२ ॥
मायापराक्रमोत्कृष्टः कथं वध्यो द्विषन् मया ।
धिग्मां पराक्रमभ्रष्टं वालिनाम्नस्त्रपाकरम् ॥ ६३ ॥
धन्यो महाबलो वाली योऽखण्डपुरुषव्रतः ।
राज्यं तृणमिव त्यक्त्वा यश्च भेजे परं पदम् ॥ ६४ ॥
चन्द्ररश्मिः कुमारो मे बलीयान् जगतोऽप्यसौ ।
किं तु द्वयोरभेदज्ञः कं रक्षतु निहन्तु कम् ॥ ६५ ॥
इदं तु विदधे साधु साध्वहो चन्द्ररश्मिना ।
तस्य पापीयसो रुद्धं शुद्धान्ते यत्प्रवेशनम् ॥ ६६ ॥
वधाय बलिनोऽमुष्य बलीयांसं श्रयामि कम् ।
यद् घात्या एव रिपवः स्वतोऽपि परतोऽपि वा ॥ ६७ ॥
भूर्भुवःस्वस्त्रयीवीरं मरुत्तमखभञ्जनम् ।
भजामि विद्विषद्घातहेतवे किं दशाननम् ॥ ६८ ॥
असौ किं तु प्रकृत्या स्त्रीलोलस्त्रैलोक्यकण्टकः ।
तं च मां च निहत्याशु तारामादास्यते स्वयम् ॥ ६९ ॥
ईदृशे व्यसने प्राप्ते साहाय्यं कर्तुमीश्वरः ।

आसीत् खरः खरतरो राघवेण हतः स तु ॥ ७० ॥
तावेव रामसौमित्री गत्वा मित्रीकरोमि तत् ।
तत्कालोपनतस्यापि यौ विराधस्य राज्यदौ ॥ ७१ ॥
तौ तु पाताललङ्कायामलंकर्मीणदोर्बलौ ।
विराधस्योपरोधेन तथैवाद्यापि तिष्ठतः ॥ ७२ ॥
एवं विमृश्य सुग्रीवोऽनुशिष्य रहसि स्वयम् ।
विराधपुर्यां विश्वासभृतं दूतं न्ययोजयत् ॥ ७३ ॥
गत्वा पाताललङ्कायां विराधाय प्रणम्य सः ।
स्वामिव्यसनवृत्तान्तं कथयित्वाऽब्रवीदिदम् ॥ ७४ ॥
महति व्यसने स्वामी पतितो नस्तदीदृशे ।
राघवौ शरणीकर्त्तुं तव द्वारेण वाञ्छति ॥ ७५ ॥
द्रुतमायातु सुग्रीवः सतां सङ्गो हि पुण्यतः ।
तेनेत्युक्तो दूत एत्य सुग्रीवाय शशंस तत् ॥ ७६ ॥
प्रचचालाथ सुग्रीवोऽश्वानां ग्रैवेयकस्वनैः ।
दिशो मुखरयन् सर्वा वेगाद्दूरमदूरयन् ॥ ७७ ॥
पाताललङ्कां स प्राप क्षणेनाप्युपवेशवत् ।
विराधं चोपतस्थेऽसावभ्युत्तस्थौ स चापि तम् ॥ ७८ ॥
विराधोऽपि पुरोभूय रामभद्राय तायिने ।
तं नमस्कारयामास तद्दुःखं च व्यजिज्ञपत् ॥ ७९ ॥
सुग्रीवोऽप्येवमूचेऽस्मिन् दुःखे त्वमसि मे गतिः ।
च्युते हि सर्वथा मूढे शरणं तरणिः खलु ॥ ८० ॥
स्वयं दुःख्यपि तद्दुःखच्छेदं रामोऽभ्युपागमत् ।

स्वकार्यादधिको यत्नः परकार्ये महीयसाम् ॥ ८१ ॥
सीताहरणवृत्तान्तं विराधेनावबोधितः ।
रामं विज्ञपयामास सुग्रीवोऽथ कृताञ्जलिः ॥ ८२ ॥
त्रायमाणस्य ते विश्वं तथा द्योतयतो रवेः ।
न कापि कारणापेक्षा देव वच्मि तथाप्यदः ॥ ८३ ॥
त्वत्प्रसादात् हतारिः सन् ससैन्योऽपि तवानुगः ।
आनेष्यामि प्रवृत्तिं च सीताया न चिरादहम् ॥ ८४ ॥
ससुग्रीवः प्रतस्थे च किष्किन्धां प्रति राघवः ।
विराधमनुगच्छन्तं संबोध्य विससर्ज च ॥ ८५ ॥
रामभद्रेऽथ किष्किन्धास्कन्धावारमधिष्ठिते ।
सुग्रीवो विटसुग्रीवमाह्वास्त रणकर्मणि ॥ ८६ ॥
निनदन् विटसुग्रीवोऽप्यागादाह्वानमात्रतः ।
रणाय नालसाः शूरा भोजनाय द्विजा इव ॥ ८७ ॥
दुर्द्धरैश्चरणन्यासैः कम्पयन्तौ वसुन्धराम् ।
तावुभावप्ययुध्येतां मत्ताविव वनद्विपौ ॥ ८८ ॥
रामः सरूपौ तौ दृष्ट्वा कोऽस्मदीयः परश्च कः ।
इति संशयतस्तस्थावुदासीन इव क्षणम् ॥ ८९ ॥
भवत्वेवं तावदिति विमृशन् रघुपुङ्गवः ।
वज्रावर्त्ताभिधधनुष्टङ्कारमकरोत्ततः ॥ ९० ॥
धनुष्टङ्कारतस्तस्मात्सा साहसगतेः क्षणात् ।
रूपान्तरकरी विद्या हरिणीव [1]पलायत ॥ ९१ ॥

---

(१) ख च पलायिता ।

विमोह्य मायया सर्वं परदारे रिरंससे।
पापारोपय रे चापमिति रामस्ततर्ज तम्॥ ९२॥
एकेनापीषुणा प्राणांस्तस्याहार्षीद्रघूद्वहः।
न द्वितीया चपेटा हि हरेर्हरिणमारणे॥ ९३॥
विराधमिव सुग्रीवं रामो राज्ये न्यवेशयत्।
सुग्रीवोऽपि स्वलोकेन प्राग्वदेवानमस्यत॥ ९४॥
इतश्च रामकार्यायागाद्विराधः समं बलैः।
स्वामिकृत्यमकृत्वा हि कृतज्ञा नासते सुखम्॥ ९५॥
भामण्डलोऽपि तत्रागाद् विद्याधरचमूवृतः।
प्रभुकार्यं कुलीनानामुत्सवो ह्युत्सवादपि॥ ९६॥
जाम्बुवद्धनुमन्नीलनलादीन् विदितौजसः।
सुग्रीवश्च स्वसामन्तान् समन्तादप्यजूहवत्॥ ९७॥
विद्याधरचमूचक्रेष्वायातेष्वथ सर्वतः।
उपेत्य रामं सुग्रीवः प्रणम्यैवं व्यजिज्ञपत्॥ ९८॥
'हनूमानाञ्जनेयोऽयं विजयी पावनञ्जयिः।
सीताप्रवृत्त्यै लङ्कायां त्वदादेशाद् व्रजिष्यति॥ ९९॥
रामेणाज्ञापितो दत्त्वा स्वमभिज्ञानमूर्मिकाम्।
नभस्वानिव नभसा नभस्वत्तनयो ययौ॥ २००॥
सोऽगात्क्षणेन लङ्कायामुद्याने शिंशपातले।
सीतामपश्यद्ध्यायन्तीं नाम रामस्य मन्त्रवत्॥ १॥

---

(१) क ग घ हनुमानिति सर्वत्र पाठः।

तद्दशाखातिरोभूत: सीतोत्सङ्गेऽङ्गुलीयकम् ।
हनूमान् पातयामास तद्दृष्ट्वा मुमुदे च सा ॥ २ ॥
तदैव गत्वा त्रिजटा दशकण्ठं व्यजिज्ञपत् ।
इयत्कालं विषण्णाऽऽसीत् सानन्दा त्वद्य जानकी ॥ ३ ॥
मन्ये विस्मृतरामेयं रिरंसुर्मयि संप्रति ।
तद्गत्वा बोध्यता'मित्यादिचत् मन्दोदरीं स तु ॥ ४ ॥
ततश्च पत्युर्दूत्येन तत्र मन्दोदरी ययौ ।
प्रलोभयन्तीति सीतां विनीता सेत्यवोचत ॥ ५ ॥
अद्वितीयैश्वर्यसौन्दर्य्यवर्यस्तावद्दशाननः ।
त्वमप्यप्रतिरूपैव रूपलावण्यसम्पदा ॥ ६ ॥
यद्यप्यज्ञेन दैवेन युवयोरुभयोरपि ।
न व्यधाद्युचितो योगस्तथापि ह्यस्तु संप्रति ॥ ७ ॥
उपेत्य भजनीयं तं भजन्तं भज रावणम् ।
अहमन्याश्च तद्दाराश्त्वदाज्ञां सुभ्रु ! बिभ्रतु ॥ ८ ॥
सीताऽप्यवोचद्दा: पापे पतिदूत्यविधायिनि ।
त्वद्भर्तुरिव वीक्षेत मुखं दुर्मुखि कस्तव ॥ ९ ॥
रामस्य पार्श्वे मां विद्धि सौमित्रिमिह चागतम् ।
खरादीनिव हन्तुं द्राक् धवं तव सबान्धवम् ॥ १० ॥
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ पापिष्ठे वच्मि नात: परं त्वया ।
सीतया तर्जितैवं सा सकोपा प्रययौ तत: ॥ ११ ॥

---

(१) ख च ङ -मेवमूचे ।

अथावतीर्य हनुमान् सीतां नत्वा कृताञ्जलिः ।
इत्यूचे देवि जयति दिष्ट्या रामः सलक्ष्मणः ॥ १२ ॥
त्वत्प्रवृत्तिकृते रामेणादिष्टोऽहमिहागमम् ।
मयि तत्र गते राम इहैष्यति रिपुच्छिदे ॥ १३ ॥
पतिदूतं हनूमन्तमभिज्ञानसमर्पकम् ।
प्रीता सीताऽप्यथाशीर्भिरमोघाभिरनन्दयत् ॥ १४ ॥
हनूमदुपरोधेन रामोदन्तमुदा च सा ।
एकोनविंशत्युपवासान्ते व्यधित भोजनम् ॥ १५ ॥
प्राभञ्जनिः प्रभञ्जन इवोद्यानस्य भञ्जने ।
प्रवृत्तो दशकण्ठस्य बलालोकनकौतुकात् ॥ १६ ॥
भज्यमानं तदुद्यानं तेन मानमिवोच्चकैः ।
उपेत्य दशकण्ठस्याशंसन्नुद्यानपालकाः ॥ १७ ॥
आरक्षा रावणादिष्टास्तं निहन्तुं समागताः ।
हता हनूमतैकेन विचित्रा हि रणे गतिः ॥ १८ ॥
आदिष्टो दशकण्ठेन साटोपः शक्रजित्ततः ।
तद्बन्धायामुचत्पाशान् पाशैः स्वं सोऽप्यबन्धयत् ॥ १९ ॥
नीतश्चाग्रे दशास्यस्य दलयन् मुकुटं पदा ।
उत्पपातापास्तपाशस्तडिद्दण्ड इवानिलिः ॥ २० ॥
हन्यतां गृह्यतां चैष इति जल्पति रावणे ।
अनाथामिव सोऽभाङ्क्षीत्तत्पुरीं पाददर्दरैः ॥ २१ ॥
क्रीडां कृत्वैवमुत्पत्य सुपर्ण इव पावनिः ।
एत्य रामं नमस्कृत्य तं वृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् ॥ २२ ॥

रामस्तं गाढमापीड्योरसा सुतमिवौरसम् ।
लङ्काविजययात्रायै सुग्रीवादीनथादिशत् ॥ २३ ॥
समुद्रं रावणारच्चं बद्धा सेतुं च राघवः ।
लङ्कापुरीं विमानस्थः सुग्रीवाद्यैः समं ययौ ॥ २४ ॥
निवेश्य कटकं रामो हंसद्वीपान्तरे ततः ।
[1]अववेष्टद्बलैर्लङ्कामेकपाटकलीलया ॥ २५ ॥
अत्रान्तरे दशग्रीवं प्रणम्योचे बिभीषणः ।
कनिष्ठस्यापि मे स्वामिन्नयैकं वचनं कुरु ॥ २६ ॥
आयातो रामभद्रोऽत्र निजां जायां च याचते ।
अर्थतां तदसौ सीता धर्मोऽप्येवं न बाध्यते ॥ २७ ॥
अथोचे रावणो रोषाद्रे बिभेषि बिभीषण ।
तदेवमुपदेशं मे दत्से कापुरुषोचितम् ॥ २८ ॥
बिभीषणो बभाषेऽथ[2] दूरे रामः सलक्ष्मणः ।
तत्पत्तिरेको हनुमान् दृष्टो देवेन किं नहि ॥ २९ ॥
अस्मद्द्वेषी विपक्षानुरागी ज्ञातोऽसि याहि रे ।
इति निर्वासितस्तेन ययौ रामं बिभीषणः ॥ ३० ॥
लङ्काधिपत्यमेतस्मै रामोऽपि प्रत्यपद्यत ।
नह्यौचित्ये विमुह्यन्ति महात्मानः कदाचन ॥ ३१ ॥
बहिर्निर्गत्य लङ्केशसेना राघवसेनया ।
कांस्यतालं कांस्यतालैरिवास्फालदथोल्वणम् ॥ ३२ ॥

---

(१) च अविवेष्टत् ।

(२) ख च च ।

प्राणसर्वस्वदेविन्योर्मिथस्त्वोर्गतागतम् ।
जयश्रीः श्रीरिवाकार्षीदुत्तमर्णाधमर्णयोः ॥ ३३ ॥
रामभ्रूसंज्ञयाऽऽशमा हनूमत्प्रमुखास्ततः ।
जगाहिरे द्विषत्सैन्यं सुरा इव महोदधिम् ॥ ३४ ॥
हताः केऽपि धृताः केऽपि नाशिताः केऽपि राक्षसाः ।
प्रसरद्भी रामवीरैर्दुर्वारैर्वारणैरिव ॥ ३५ ॥
कुम्भकर्णस्तदाकर्ण्य क्रुद्धो वह्निरिव ज्वलन् ।
मेघनादश्च सावेशः प्रविवेश रणाङ्गणम् ॥ ३६ ॥
तावापतन्तौ कल्पान्तपवनज्वलनाविव ।
न हि सोढुमशक्येतां रामसैन्यैर्मनागपि ॥ ३७ ॥
सुग्रीवोऽथ क्षणोत्पाट्य शिलामिव शिलोच्चयम् ।
अक्षिपत्कुम्भकर्णाय सोऽपि तं गदयाऽपिषत् ॥ ३८ ॥
पुनर्गदाप्रहारेण पातयित्वा कपीश्वरम् ।
कक्षायां न्यस्य पौलस्त्यो लङ्कां प्रत्यचलत्ततः ॥ ३९ ॥
मेघवन्निनदन्मेघनादोऽपि मुदितस्ततः ।
प्लवङ्गान् प्लावयामास निशातशरवृष्टिभिः ॥ ४० ॥
डुढौके तिष्ठ तिष्ठेति भाषमाणोऽरुणेक्षणः ।
रामोऽथ कुम्भकर्णाय मेघनादाय लक्ष्मणः ॥ ४१ ॥
सुग्रीवोऽप्युत्पपाताथ लब्धौजो रावणानुजात् ।
मुष्टौ धृतः कियत्कालं मनु तिष्ठति पारदः ॥ ४२ ॥
वलितः कुम्भकर्णोऽपि रामेण युयुधे ततः ।
सौमित्रिणा मेघनादोऽप्रमादः क्षोभयन् जगत् ॥ ४३ ॥

मिलितौ रामपौलस्त्यावब्धी पूर्वापराविव ।
अभातामुत्तरापाच्याविव लक्ष्मणरावणौ ॥ ४४ ॥
रावणावरजं रामो रावणिं लक्ष्मणः पुनः ।
पातयित्वाऽग्रहीत्सत्यं रक्षसामपि राक्षसः ॥ ४५ ॥
रावणेरावणो रोषादशेषककपिकुञ्जरान् ।
पिंषन्नधाययौ युद्धभुवं भुवनभीषणः ॥ ४६ ॥
अलमार्य ! स्वयं युद्धेनेति रामं निवारयन् ।
सौमित्रिरभ्यमित्रीणो बभूवास्फालयन् धनुः ॥ ४७ ॥
चिरं युद्धाऽखिलैरस्त्रैरस्त्रविद्रावणस्ततः ।
जघानामोघया शक्त्या मङ्क्षु वक्षसि लक्ष्मणम् ॥ ४८ ॥
शक्त्या भिन्नोऽपतत्क्षोण्यां लक्ष्मणस्तत्क्षणादपि ।
तथैव सद्यो रामोऽपि बलवच्छोकशङ्कुना ॥ ४९ ॥
हत्वा वप्रान् भटैरष्टौ प्राणैरपि हितैषिणः ।
सुग्रीवाद्यास्ततो रामं सलक्ष्मणमवेष्टयन् ॥ ५० ॥
मरिष्यत्यद्य सौमित्रिस्तदभावे तदग्रजः ।
किं मुधा मे रणेनेति रावणोऽगात्पुरीं ततः ॥ ५१ ॥
राघवं परितो जाते वप्रद्वारचतुष्टये ।
सुग्रीवप्रमुखास्तस्थुरारक्षीभूय ते निशि ॥ ५२ ॥
भामण्डलमथोपेत्य दक्षिणद्वाररक्षणम् ।
पूर्वसंस्तुत इत्यूचे कोऽपि विद्याधराग्रणीः ॥ ५३ ॥
अयोध्याया योजनेषु द्वादशस्वस्ति पत्तनम् ।
कौतुकमङ्गलमिति तत्र द्रोणघनो नृपः ॥ ५४ ॥

कैकेयीभ्रातुरस्यास्ति विशल्या नाम कन्यका ।
तस्याः स्नानाम्भसः स्पर्शे शल्यं निर्याति तत्क्षणात् ॥ ५५ ॥
आप्रत्यूषात्तत्तत्स्नानपयसोक्ष्यते ।
गतशल्यस्तदा जीवेदन्यथा तु न जीवति ॥ ५६ ॥
ततो मत्प्रत्ययाद्रामभद्रं विज्ञपय द्रुतम् ।
कस्यापि दापयादेशं तदानयनहेतवे ॥ ५७ ॥
त्वर्यतां स्वामिकार्याय प्रत्यूषे किं करिष्यथ ।
उदस्ते शकटे हन्त किं कुर्वीत गणाधिपः ॥ ५८ ॥
भामण्डलस्ततो गत्वा तद्रामाय व्यजिज्ञपत् ।
आदिक्षत्तत्कृते रामस्तमेव हनुमद्युतम् ॥ ५९ ॥
ईयतुस्तौ विमानेनायोध्यां पवनरंहसा ।
प्रासादाग्रे ददृशतुः शयानं भरतं ततः ॥ ६० ॥
भरतस्य प्रबोधाय तौ गीतं चक्रतुः कलम् ।
राजकार्येऽपि राजान उत्थाप्यन्ते ह्युपायतः ॥ ६१ ॥
विबुध्य भरतेनापि दृष्टः पृष्टः पुरो नमन् ।
ऊचे भामण्डलः कार्यं नासत्यासे 'प्ररोचना ॥ ६२ ॥
सेत्स्यत्येतन्मया तत्रेयुषेति भरतस्ततः ।
तद्विमानाधिरूढोऽगात्पुरं कौतुकमङ्गलम् ॥ ६३ ॥
भरतेन द्रोणघनो विशल्यामथ याचितः ।
सहोद्वाह्य स्त्रीसहस्रसहितां तामदत्त च ॥ ६४ ॥

---

(१) क ख च -षु ।

भामण्डलोऽप्ययोध्यायां मुक्त्वा भरतमुत्सुकः ।
आययौ सपरीवारविशल्यासंयुतस्ततः ॥ ६५ ॥
ज्वलद्दीपविमानस्थो भीतैः सूर्योदयभ्रमात् ।
क्षणं दृष्टो निजैः सोऽधाद्विशल्यामुपलक्ष्मणम् ॥ ६६ ॥
तया च पाणिना स्पृष्टाल्लक्ष्मणाल्तत्क्षणादपि ।
निःसृत्य शाक्यगाच्छक्तिर्यष्टिनेव महोरगी ॥ ६७ ॥
तस्याः स्नानाम्भसाऽन्येऽपि रामादेशाद्योधिताः ।
निःशल्या जज्ञिरे सैन्याः पुनर्जाता इव क्षणात् ॥ ६८ ॥
अस्याः स्नानाम्भसा सेक्तुं कुम्भकर्णादयोऽपि ते ।
आनीयतामिहेत्युच्चैरादिदेश रघूद्वहः ॥ ६९ ॥
तदानीमेव तैर्देव प्रव्रज्या जगृहे स्वयम् ।
इति विज्ञपयामासुरारक्षा लक्ष्मणाग्रजम् ॥ ७० ॥
वन्द्यास्तेऽद्य महात्मानो मोच्या मुक्तिपथस्थिताः ।
इति रामगिराऽऽरक्षैर्नत्वाऽमुच्यन्त ते क्षणात् ॥ ७१ ॥
विशल्यां कन्यकास्ताश्च तदोपायंस्त लक्ष्मणः ।
रावणोऽपि रणायागादमर्षणशिरोमणिः ॥ ७२ ॥
प्रणम्य रामं सौमित्रिरुत्तस्थेऽधिज्यकार्मुकः ।
विवाहाद्युत्सवेभ्योऽपि वीराणामुत्सवो रणः ॥ ७३ ॥
यद्यदस्त्रं दशग्रीवो विससर्जातिदारुणम् ।
तत्तच्चिच्छेद सौमित्रिरस्त्रैः कदलिकाण्डवत् ॥ ७४ ॥
अस्त्रच्छेदादथ क्रुद्धश्चक्रं चिक्षेप रावणः ।
तल्लक्ष्मणोरस्यपतच्चपेटावच्च धारया ॥ ७५ ॥

तदेवादाय सौमित्री रावणस्याच्छिदच्छिर: ।
निजास्त्रैरप्यवक्रान्द: पतेत् स्वस्य कदापि हि ॥ ७६ ॥
सीता स्वर्णशलाकेव निर्मला शीलशालिनी ।
रामेण जगृहे लङ्काराज्ये न्यस्तो बिभीषण: ॥ ७७ ॥
शत्रुं निहत्य ससहोदरदारमित्रो
रामो ययावथ निजां नगरीमयोध्याम् ।
उत्पन्नया परकलत्ररिरंसयाऽपि[1]
त्वा कुलक्षयमगान्नरकं दशास्य: ॥ २७८ ॥

॥ इति सीतारावणकथानकम् ॥ ८८ ॥

तस्मात् ।

लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसम्पद: ।
कलाकलापकुशलामपि जह्यात्परस्त्रियम् ॥१००॥

दुस्त्यजामपि परस्त्रियं जह्यात्परिहरेत् । दुस्त्यजत्वे हेतूनाह । लावण्यपुण्यावयवां लावण्यं स्पृहणीयता रूपादिभ्योऽतिरिक्तं तेन पुण्या: पवित्रा अवयवा यस्यास्तां, पदं स्थानं सौन्दर्यसंपदो रूपसम्पद:, कला हासमतिर्लेखाद्या: स्त्रीजनोचिता: तासां कलाप: समूहस्तत्र कुशलां प्रवीणाम् । लावण्यं, रूपं, वैदग्ध्यं च परदाराणां दुस्त्यजत्वे हेतु: । अपि शब्दस्त्रिष्वपि हेतुषु सम्बन्धनीय: ॥ १०० ॥

---

(१) स्वच हि ।

परस्त्रीगमने दोषानभिधाय परस्त्रीविरतान् प्रशंसति—

अकलङ्कमनोवृत्तेः परस्त्रीसन्निधावपि ।
सुदर्शनस्य किं ब्रूमः सुदर्शनसमुन्नतेः ॥ १०१ ॥

परस्त्रीसन्निधानेऽपि निष्कलङ्कचेतोवृत्तेः सुदर्शनाभिधानस्य महाश्रावकस्य किं ब्रूमः कां स्तुतिं कुर्महे । वचनगोचरातीता स्तुतिरित्यर्थः । सुदर्शनस्य विशेषणं सुदर्शनसमुन्नतेः शोभना दर्शनसमुन्नतिर्येनाप्तस्य, सुदर्शनप्रभावकस्येत्यर्थः ।

सुदर्शनस्य संप्रदायगम्यः । स चायम्—

अस्त्यङ्गदेशेऽत्यलकापुरी चम्पेति तत्र च ।
दधिवाहन इत्यासीद्राजाऽतिनरवाहनः ॥ १ ॥
अभूत्तस्याभया नाम कलाकौशलशालिनी ।
महादेवी स्वलावण्यावज्ञातत्रिदशाङ्गना ॥ २ ॥
इतो नगर्यां तस्यां च समग्रवणिगग्रणीः ।
श्रेष्ठी वृषभदासोऽभूदासीनः श्रेष्ठकर्मणि ॥ ३ ॥
यथार्थनामिका जैनधर्मोपासनकर्मणा ।
अर्हद्दासीति तस्यासीद् वल्लभा शीलशालिनी ॥ ४ ॥
श्रेष्ठिनस्तस्य महिषीरक्षोऽभूत्सुभगाभिधः ।
अनेषीन्महिषीर्नित्यं स तु चारयितुं वने ॥ ५ ॥
वनान्निवृत्तः सोऽन्येद्युर्माघमासे दिनात्यये ।
अपश्यदप्रावरणं कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् ॥ ६ ॥

भस्यां हिमनिशि स्थाणुरिव यः स्थास्यति स्थिरम्।
असौ धन्यो महात्मेति चिन्तयन् स गृहं ययौ ॥ ७ ॥
महामुनिमवज्ञातहिमासीपातवेदनम्।
तमेव चिन्तयन्नार्द्रमना रात्रिं निनाय सः ॥ ८ ॥
अविभातविभावर्यां गृहीत्वा महिषीस्ततः।
स ययौ तत्र यत्रासीत् स मुनिः प्रतिमास्थितः ॥ ९ ॥
कल्याणीभक्तिरानम्योपास्यांचक्रे स तं तदा।
अहो नैसर्गिकः कोऽपि विवेकस्तादृशामपि ॥ १० ॥
अत्रान्तरे चण्डरोचिरारोहदुदयाचलम्।
श्रद्धया तमिव द्रष्टुं कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् ॥ ११ ॥
स नमो अरिहन्ताणमिति वाचमुदीरयन्।
द्वितीय इव चण्डांशुरुत्पपात नभस्तले ॥ १२ ॥
आकाशगामिनी नूनमियं विद्येति बुद्धितः।
नमस्कारपदं तं तु सुभगो निदधे हृदि ॥ १३ ॥
जाग्रत्स्वपन्नटंस्तिष्ठन्दिवा निशि गृहे बहिः।
तदपाठीत् स उच्छिष्टोऽप्येकश्राद्धा हि तादृशाः ॥ १४ ॥
ततः पप्रच्छ तं श्रेष्ठी विश्वोत्कृष्टप्रभावभृत्।
प्राप्तं पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारपदं कुतः ॥ १५ ॥
अशेषं महिषीपालः कथयामास तत्ततः।
साधु भोः साधु भद्रेति प्रसन् श्रेष्ठी जगाद तम् ॥ १६ ॥
आकाशगमने हेतुरसौ विद्या न केवलम्।
किन्तु हेतुरसावेव गतौ स्वर्गापवर्गयोः ॥ १७ ॥

यत्किञ्चित्सुन्दरं वस्तु दुष्प्रापं भुवनत्रये ।
लीलया प्राप्यते सर्वं तदमुष्य प्रभावतः ॥ १८ ॥
अस्य पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारस्य वैभवम् ।
परिमातुं न शक्तोऽस्मि वारि वारिनिधेरिव ॥ १९ ॥
साधु प्राप्तमिदं भद्र तत्त्वया पुण्ययोगतः ।
किन्तूच्छिष्टैर्न पठितव्यं गुरुनाम न जातुचित् ॥ २० ॥
व्यसनी व्यसनमिव न त्यक्तुं क्षणमप्यदः ।
अलमस्मीति तेनोक्तः श्रेष्ठी हृष्टोऽब्रवीदिदम् ॥ २१ ॥
तदधीष्वाखिलां पञ्चपरमेष्ठिनमस्क्रियाम् ।
कल्याणानि यथा ते स्युः परलोकेहलोकयोः ॥ २२ ॥
ततोऽशेषनमस्कारं लब्धार्थमिव [1]तद्धनः ।
परावर्त्तयताजस्रं सुभगः सुभगाशयः ॥ २३ ॥
महिषीपालकस्यास्य क्षुत्तृष्णावेदनाहरः ।
परमेष्ठिनमस्कारः प्रकामं समजायत ॥ २४ ॥
एवं तस्य नमस्कारपाठव्यसनिनः सतः ।
कियत्यपि गते काले वर्षाकालः समाययौ ॥ २५ ॥
धारानाराचधोरण्या प्रसर्पिण्या निरन्तरम् ।
अकीलयदिव द्यावापृथिव्यौ नव्यवारिदः ॥ २६ ॥
गृहाद्गृहीत्वा महिषीः सुभगोऽपि बहिर्गतः ।
विनिवृत्तोऽन्तराऽपश्यद्घोरपूरां महानदीम् ॥ २७ ॥

---

(१) क तद्धनम् ।

तां दृष्ट्वा स मनाग् भीतस्तस्थौ किञ्चिद्विचिन्तयन् ।
नदीं तीर्त्वा परक्षेत्रे मद्विष्यः प्राविशंस्ततः ॥ २८ ॥
नमस्कारं पठन् व्योमयानविद्याधिया ततः ।
उत्पपात कृतोत्फालो मध्येनदि पपात च ॥ २९ ॥
तत्रान्तःकर्दमं मग्नः खरः खदिरकीलकः ।
कृतान्तदन्तसोदर्यो हृदयस्य प्रविवेश च ॥ ३० ॥
तथैवावर्त्तयन् पञ्चपरमेष्ठिनमस्क्रियाम् ।
तदा मर्माविधा तेन कालधर्ममियाय सः ॥ ३१ ॥
श्रेष्ठिपत्न्यास्ततः सोऽर्हद्दास्याः कुक्षाववातरत् ।
नमस्काररतानां हि सङ्गतिर्न विसंवदेत् ॥ ३२ ॥
तस्मिन् गर्भस्थिते मासि तार्त्तीयीके व्यतीयुषि ।
श्रेष्ठिनी श्रेष्ठिने स्वस्य दोहदानित्यचीकथत् ॥ ३३ ॥
गन्धोदकैः स्नपयितुं विलेप्तुं च विलेपनैः ।
अर्चितुं कुसुमैरिच्छाम्यर्हतां प्रतियातनाः ॥ ३४ ॥
प्रतिलम्भयितुं साधूनिच्छाम्याच्छादनादिभिः ।
संघं पूजयितुं दातुं दीनेभ्यश्च मतिर्मम ॥ ३५ ॥
इत्यादिदोहदांस्तस्याः श्रुत्वा मुदितमानसः ।
चिन्तामणिरिव श्रेष्ठिशिरोमणिरपूरयत् ॥ ३६ ॥
ततो नवसु मासेषु दिनेष्वर्द्धाष्टमेषु च ।
गतेषु श्रेष्ठिनी पुत्रमसूत शुभलक्षणम् ॥ ३७ ॥
सद्यो महोत्सवं कृत्वा श्रेष्ठी हृष्टः शुभे दिने ।
सूनोः सुदर्शन इति यथार्थं नाम निर्ममे ॥ ३८ ॥

वर्द्धमानः क्रमात्पित्रोर्मनोरथ इवोन्नतैः ।
सुदर्शनो यथौचित्यं जग्राह सकलाः कलाः ॥ ३९ ॥
कन्यां मनोरमां नाम मनोरमकुलाकृतिम् ।
साक्षादिव रमां श्रेष्ठी [1]तेन तां पर्य्यणाययत् ॥ ४० ॥
सौम्यमूर्त्तिः स हर्षाय पित्रोरिव न केवलम् ।
जज्ञे राज्ञोऽपि लोकस्य सर्वस्य[2] च शशाङ्कवत् ॥ ४१ ॥
इतो नगर्य्यां तत्राभूद्भूपतेर्हृदयङ्गमः ।
पुरोधाः कपिलः प्राज्ञरोधा विद्यामहोदधेः ॥ ४२ ॥
समं सुदर्शनेनास्य मन्मथेन मधोरिव ।
अजायत परा प्रीतिः सर्वदाऽप्यविनश्वरी ॥ ४३ ॥ (युग्मम्)
प्रायः सुदर्शनस्यैव स पुरोधा महात्मनः ।
रौहिणेय इवोष्णांशोः परिपार्श्वमवर्त्तत ॥ ४४ ॥
कपिलं कपिला नाम भार्या ऽपृच्छत्तमन्यदा ।
विस्मरन्नित्यकर्माणि कियत्कालं नु तिष्ठसे[3] ॥ ४५ ॥
पार्श्वे सुदर्शनस्याहं तिष्ठामीति तदीरिते ।
कोऽसौ सुदर्शन इति तयोक्तः प्रत्युवाच सः ॥ ४६ ॥
मम मित्रं सतां धुर्यं विश्वैकप्रियदर्शनम् ।
सुदर्शनं न चेद्वेत्सि तत्त्वं वेत्सि न किञ्चन ॥ ४७ ॥

---

(१) ख च छ तेनाथो- ।
(२) ख च -स्यैव ।
(३) क ग तु तिष्ठसि ।

BIBLIOTHECA INDICA:

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL. 170

NEW SERIES, No 1260. 1259

योगशास्त्रम् ।

स्वोपज्ञविवरणसहितम् ।

THE YOGAŚASTRA,

With the commentary called
SVOPAJNAVIVARANA.

BY

ŚRI HEMACHANDRĀCHĀRYA.

EDITED BY

ÇĀSTRA VIÇĀRADA JAINĀCĀRYA

ÇRĪ VIJAYA DHARMA SŪRI.

FASCICULUS III.

Calcutta.

PRINTED BY UPENDRA NATHA CHAKRAVARTI, AT THE SANSKRIT PRESS.
5, Nandakumar Choudhury's 2nd Lane.
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL, 1, PARK STREET.
1910.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

No. 1, PARK STREET, CACUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S AGENTS, MR. BERNARD QUARITCH, 11, GRAFTON STREET, NEW BOND STREET, LONDON, W., AND MR. OTTO HARRASSOWITZ, BOOKSELLER, LEIPZIG, GERMANY.

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied.—some of the Fasciculi being out of stock.*

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series

	Rs.	
*Advaita Brahma Siddhi, Fasc. 2, 4 @ /10/ each	1	4
Advaitachintā Kaustubha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
*Agni Purāṇa, Fasc. 6-14 @ /10/ each	5	0
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5 ; Vol. II, Fasc. 1-5 ; Vol. III, Fasc. 1-5, Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /10/ each	14	6
Aitereya Lochana.	2	0
*Aṇu Bhāṣhya, Fasc. 2-5 @ /10/ each	2	8
Aphorisms of Sāṇḍilya, (English) Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
*Atharvana Upanishad, Fasc 4-5 @ /10/ each	1	4
Atmatattaviveka, Fasc. I. @ /10/ each	0	10
Açvavaidyaka, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Avadāna Kalpalatā, (Sans. and Tibetan) Vol. I, Fasc. 1-7 ; Vol. II. Fasc. 1-6 @ 1/ each	13	0
Bālam Bhaṭṭi, Vol. I, Fasc. 1-2, Vol 2, Fasc. 1 @ /10/ each	1	14
Baudhāyana S'rauta Sūtra, Fasc. 1-3 Vol. II, Fasc 1-2 @ /10/ each ...	3	2
*Bhāmati, Fasc. 4-8 @ /10/ each	3	2
Bhaṭṭa Dipikā Vol. I, Fasc. 1-6 ; Vol. 2, Fasc. 1, @ /10 each ...	4	6
Baudhyostatrasangraha (Tib. & Sans.)	2	0
Brahma Sutra, Fasc. 1 @ /10/ each	0	10
Bṛhaddēvatā Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Bṛhaddharma Purāṇa Fasc 1-6 @ /10/ each	3	12
Bodhicaryāvatāra of Çantideva, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Cri Cantinatha Charita, Fasc. 1-3	0	14
Çatadūṣaṇī, Fasc. 1-2 @ /10/ each	1	4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-4 @ 2/ each ...	8	0
Çatapatha Brāhmaṇa, Vol I, Fasc. 1-7, Vol II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc. 1-7 Vol. 5, Fasc. 1-4 @ /10/ each	14	6
Ditto Vol. 6, Fasc. 1-3 @ 1/4/ each	3	2
Ditto Vol. VII, Fasc. 1-3 @ /10/	1	14
Çatasāhasrikā Prajñāpāramitā Part, I. Fasc. 1-12 @ /10/ each... ...	8	2
*Caturvarga Chintāmaṇi, Vol. II, Fasc. 1-25 ; Vol. III. Part I, Fasc. 1-18. Part II, Fasc. 1-10. Vol. IV. Fasc. 1-6 @ /10/ each	36	1
Ditto Vol. 4, Fasc. 7, @ 1/4/ each	1	4
Ditto Vol. IV, Fasc. 8-9 @ /10/	1	4
Çlockavartika, (English) Fasc. 1-7 @ 1/4/ each	8	12
*Çrauta Sūtra of Āpastamba, Fasc. 12-17 @ /10/ each	3	12
Ditto Çānkhāyana, Vol. I, Fasc. 1-7 ; Vol. II, Fasc. 1-4, Vol. III, Fasc. 1-4 ; Vol 4, Fasc. 1 @ /10/ each	10	0
Çrī Bhāshyam, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Dāna Kriyā kaumudī, Fasc. 1-2 @ /10/ each	1	4
Gadadhara Paddhati Kālasāra Vol. I; Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Ditto Āchārasārah Vol. II, Fasc. 1-4 @ /10/ each	3	2
Gobhiliya Grihya Sutra, Vol. I. @ /10/ each	3	2
Ditto Vol. II. Fasc. 1-2 @ 1/4/ each	2	8
Ditto (Appendix) Gobhila Parisista	2	0
Ditto Grihya Sangraha	0	10
Haralata	1	14
Karmapradiph, Fasc. I	1	4
Kāla Viveka, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Kātantra, Fasc. 1-6 @ /12/ each	4	8
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. 1-14 @ 1/4/ each	17	8
*Kūrma Purāṇa, Fasc. 3-9 @ /10/ each	4	6
Madana Pārijāta, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Mahā-bhāṣya-pradipōdyōta, Vol. I, Fasc. 1-9 ; Vol. II, Fasc. 1-12 Vol. III, Fasc. 1-10 @ /10/ each	19	6
Manuṭikā Sangraha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Mārkaṇḍēya Purāṇa, (English) Fasc. 1-9 @ 1/- each	9	0

	Rs.	As.
*Mimāṁsā Darçana, Fasc. 6-19 @ /10/ each	8	12
Nyāyavārtika, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
*Nirukta, Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /10/ each	5	0
*Nitisara, Fasc. 2-5 @ /10/ each	2	8
Nityācārapaddhatiḥ, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Nityācārapradīpaḥ Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1. @ /10/ each	5	10
Nyayabinduṭikā, Fasc. 1 @ /10/ each	0	10
*Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa Vol. I, Fasc. 2-6; Vol. II, Fasc. 1-3 @ /10/ each	5	0
Padumawati, Fasc. 1-5 @ 2/	10	0
Pariçiṣṭa Parvan, Fasc. 3-5 @ /10/ each	1	14
Prākrita-Paingalam, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Prithivirāj Rāsa. Part II, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Part II, Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Prākṛta Lakṣaṇam Fasc. 1 @ 1/8/ each	1	8
Parāçara Smṛti, Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-6; Vol. III, Fasc. 1-6 @ /10/ each	12	8
Parāçara, Institutes of (English) @ 1/- each	1	0
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1-3 @ 1/4/ each	3	12
Saddarsana-Samuccaya, Fasc. 1-4 @ /10/ each	1	4
*Sāma Vēda Saṁhitā, Vols. I, Fasc. 7-10; II, 1-6; III, 1-7; IV, 1-6; V, 1-8, @ /10/ each	19	6
Sāṅkhya Sūtra Vṛtti, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
*Sankara Vejaya, Fasc. 2-3 @ /10/ each	1	4
Srāddha Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Sragdharā stotra (Sanskrit and Tibetan)	2	0
Srauta Sutra Latyayan, Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
,, ,, Asbalayana, Fasc. 4-11 @ /10/ each	5	0
Suçruta Saṁhitā, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/- each	1	0
Suddhikaumudī, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
*Taittreya Brahmana, Fasc. 6-25 @ /10/ each	12	8
,, Pratisakhya, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
*Taitteriya Saṁhitā, Fasc. 27-45 @ /10/ each	11	14
Tāṇḍya Brāhmaṇa, Fasc. 7-19 @ /10/ each	8	14
Tantra Vārteka (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each	7	8
Tattva Cintāmaṇi, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol II, Fasc. 2-10, Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1-5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1-12 @ /10/ each	23	12
Tattvārthadhigama Sutram, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Trikāṇḍa-Maṇḍanam, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Tul'si Satsai, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Upamita-bhava-prapañca-kathā, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1-6 @ 1/- each	6	0
Vallāla Carita, Fasc 1 @ /10/	0	10
Varṣa Kriyā Kaumudī, Fasc 1-6 @ /10/ each	3	12
*Vāyu Purāṇa, Vol. I, Fasc. 3-6; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /10/ each	6	14
Vidhāna Pārijata, Fasc. 1-8 Vol. II. Fasc. I @ /10/ each	5	10
Vivādaratnākara, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Vṛhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
*Yoga Aphorisms of Patanjali, Fasc. 3-5 @ /10/ each	1	14
Yogasāstra of Hemchandra Vol. I. Fasc. 1. (200 pages.)	1	4

Tibetan Series.

	Rs.	As.
Pag-Sam Ṭhi S'iñ, Fasc. 1-4 @ 1/ each	4	0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-3; Vol. III, Fasc. 1-6, @ 1/ each	14	0
Rtogs brjod dpag hkhri S'iñ (Tib. & Sans. Avadāna Kalpalatā) Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. II. Fasc. 1-5 @ 1/ each	11	0

Arabic and Persian Series.

	Rs.	As.
'Ālamgirnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-13 @ /10/ each	8	2
Al-Muqaddasi (English) Vol. I. Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
Āin-i-Akbari, Fasc. 1-22 @ 1/8/ each	33	0
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-7, Vol. II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc. 1-5, @ 2/- each	34	0
Akbarnāmah, with Index, Fasc. 1-37 @ 1/8/ each	55	8
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-4 @ 1/4/ each	15	0
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger, @ /10/	0	10
*Bādshāhnāmah, with Index, Fasc. 1-19 @ /10/ each	11	14
Conquest of Syria, Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts, 1-2 @ 1/- each	2	0
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1-3 @ 1/ each	3	0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/8/ each	31	8
Farhang-i-Rashidi, Fasc. 1-14 @ 1/8/ each	21	0

*The other Fasciculi of these works are out of stock, and complete copies cannot be supplied.

Fihrist-i-Tūsi. or, Tūsy's list of Shy'ah Books, Fasc. 1--4 @ 1/- each ... Rs. 4 0
Futūḥ-ush-Shām of Wāqidī, Fasc. 1--9 @ /10/ each 5 10
Ditto . . of Āzādi, Fasc. 1--4 @ /10/ each 2 8
Haft Asmān, History of the Persian Masnawi, Fasc. 1 @ /12/ each ... 0 12
History of the Caliphs, (English) Fasc. 1--6 @ 1/4/ each 7 8
Iqbālnāmah-i-Jahāngīrī, Fasc. 1--3 @ /10/ each 1 14
Iṣābah. with Supplement, 51 Fasc. @ 1/- each 51 0
Ma'āṣir-i-'Ālamgīrī, Fasc. 1--6 @ /10/ each 3 12
Maāṣir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol. II, Fasc. 1--9 ; Vol. III, 1-10 ; Index to Vol. I, Fasc. 10-11 ; Index to Vol. II, Fasc. 10-12 ; Index to Vol. III, Fasc. 11-12 @ /1/ each 35 0
Maghāzi of Wāqidi, Fasc. 1--5 @ /10/ each 3 2
Muntakhabu-t-Tawārikh, Fasc. 1--15 @ /10/ each 9 6
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--7 ; Vol. II, Fasc. 1--5 and 3 Indexes ; Vol. III, Fasc. 1 @ 1/ each 15 0
Muntakhabu-l-Lubāb, Fasc. 1-19 @ /10/ each 11 14
Nukhbatu-l-Fikr, Fasc. 1 @ /10/ 0 10
Niẓāmi's Khiradnāmah-i-Iskandari, Fasc. 1--2 @ /12/ each 1 8
Riyāẓu-s-Salātīn, Fasc. 1--5 @ /10/ each 3 2
Ditto . (English) Fasc. 1--5 @ 1/ 5 0
Tabaquāt-i-Nāṣirī, Fasc. 1--5 @ /10/ each 3 2
Ditto (English) Fasc. 1--14 @ 1/ each 14 0
Ditto Index 1 0
Tārīkh-i-Fīrūz Shāhi of Ẓiyāu-d-dīn Barni Fasc. 1--7 @ /10/ each ... 4 6
Tārīkh-i-Fīrūzshāhī, of Shams-i-Sirāj Aif, Fasc. 1--6 @ /10/ each ... 3 12
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1--2 @ 1/8/ each 3 0
Tuzuk-i-Jahāngīrī, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/ 1 0
Wis-o-Rāmin, Fasc. 1--5 @ /10/ each 3 2
Zafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol. II, Fasc. 1--8 @ /10/ each 10 10

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. XIX and XX @ 10/ each 20
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1870 to 1904 @ /8/ per No.
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8). 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8). 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7). 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7). 1892 (8). 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7), 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), 1904 (16), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members

N. B.—The figures enclosed in brakets give the number of Nos. in each Volume.

4. Journal and Proceedings. N. S., 1905, to date, @ 1-8 per No. to Members and Rs. 2 per No. to Non-Members. ... ...
5. Memoirs, 1905, to date. Price varies from number to number. Discount of 25% to Members.
6. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784-1883 ... 3 0
A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., *J.A.S.B.*, 1878) 4 0
Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., *J.A.S.B.*, 1875) 4 0
7. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, 1884. ... 3 8
8. Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each 40 0
9. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I--III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each 18 0
10. Tibetan Dictionary, by Csoma de Körös 10 0
11. Ditto Grammar " " 8 0
12. Kaçmīraçabdāmṛta, Parts I & II @ 1/8/ 3 0
13. A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of the Asiatic Society of Bengal by C. R. Wilson 1 0
14. Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kasmir, by M. A. Stein PH.D., Jl. Extra No. 2 of 1899 ... ... 4 0
15. Persian Translation of Haji Baba of Ispahan, by Haji Shaikh Ahmad-i-Kirmasi, and edited with notes by Major D. C. Phillott. ... 10 0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-34 @ 1/ each 34 0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ... 5 0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society," only.

3-4-09.

Books are supplied by V. P. P.

तं ज्ञापयाधुनापीति तयोक्तः कपिलोऽवदत् ।
असाहृषभदासस्य श्रेष्ठिनस्तनयः सुधीः ॥ ४८ ॥
एष रूपेण पञ्चेषुः कान्त्येन्दुस्तेजसा रविः ।
गाम्भीर्य्येण महाम्भोधिः क्षमया मुनिसत्तमः ॥ ४९ ॥
दानैकचिन्तामाणिक्यं गुणमाणिक्यरोहणः ।
प्रियालापसुधाकुण्डं वसुधामुखमण्डनम् ॥ ५० ॥
खलूक्ता खलु यद्याऽस्य निखिलानपरान् गुणान् ।
गुणचूडामणिः शीलं यस्य न स्खलति क्वचित् ॥ ५१ ॥
कपिला कपिलाच्छ्रुत्वा तद्गुणान् कामविह्वला ।
चक्रेऽनुरागं, चपलाः प्रायेण द्विजयोषितः ॥ ५२ ॥
सुदर्शनाभिसरणोपायं प्रतिदिनं ततः ।
कपिला चिन्तयामास परं ब्रह्मेव योगिनी ॥ ५३ ॥
अपरेद्युर्नृपादेशाद्ग्रामान्तरमुपेयुषि ।
कपिले, कपिलेयाय सुदर्शननिकेतनम् ॥ ५४ ॥
सा मायाविन्यवोचत्तमद्य त्वत्सुहृदो महत् ।
शरीरापाटवं तेन हेतुना नाययाविह ॥ ५५ ॥
अपाटवं त्वद्विरहाद्वपुषो द्विगुणं यतः ।
अतस्त्वामहमाह्वातुं प्रेषिता सुहृदा तव ॥ ५६ ॥
नैतज्ज्ञातं मयेत्युक्त्वा तदैवागात्स तद्गृहम् ।
नान्यमायां हि शङ्कन्ते सन्तः स्वयममायिनः ॥ ५७ ॥
स तत्र प्रविशन्नूचे क्व नाम सुहृदस्ति मे ।
सोवाच गम्यतामग्रे शयानः सुहृदस्ति ते ॥ ५८ ॥

किञ्चिच्च परिहस्याग्रे पुनः प्रोचे सुदर्शनः ।
अत्रापि कपिलो नास्ति किमन्यत्र क्वचिद्ययौ ॥ ५८ ॥
सोवे स्थितो निवातेऽस्ति शरीरापाटवादसौ ।
मूलापवरकं गच्छ वयस्यं तत्र पश्य च ॥ ६० ॥
तत्रापि प्रविवेशायमपश्यन् सुहृदं ततः ।
कपिले ! कपिलः क्वास्तीत्युवाच सरलाशयः ॥ ६१ ॥
अवबध्य ततो द्वारं मदनोद्दीपनानि सा ।
किञ्चित्प्रकाश्य स्वाङ्गानि च्छादयन्त्यच्छवाससा॥६२॥(युग्मम्)
दृढबन्धामपि नीवीं श्लथयित्वाऽभिबध्नती ।
विलोललोचनाऽवोचद्रोमाञ्चोदञ्चिकञ्चुका ॥ ६३ ॥
नास्तीह कपिलस्तस्मात्कपिलां प्रतिजागृहि ।
विभेदो भवतः को वा द्वयोः कपिलयोर्ननु ॥ ६४ ॥
प्रतिजागरितव्यं किं कपिलाया इति ब्रुवन् ।
सुदर्शनो निजगदे पुनः कपिलभार्यया ॥ ६५ ॥
त्वद्वयस्यः शशंस त्वां यदाऽद्भुतगुणं मम ।
ततः प्रभृति मामेष दुनोति मदनज्वरः ॥ ६६ ॥
दिष्ट्या मे विरहार्त्ताया क्षणेनाऽपि त्वदागमः ।
भुवो ग्रीष्माभितप्ताया इव मेघसमागमः ॥ ६७ ॥
अद्य नाथामि तन्नाथ ! मन्मथोन्माथविह्वलाम् ।
निजाश्लेषसुधावर्षैराश्वासय चिराय माम् ॥ ६८ ॥
प्रपञ्चः कोऽप्यसावस्या दुर्विचिन्त्यो विधेरपि ।
धिक् स्त्रीरिति विचिन्त्योचे स प्रत्युत्पन्नधीरिदम् ॥ ६९ ॥

यूनां युक्तमिदं किन्तु [1]पण्डकोऽहमपण्डिते ! ।
मुधा पुरुषवेषेण मदीयेनासि वञ्चिता ॥ ७० ॥
ततो विरक्ता सद्यः सा याहि याहीति भाषिणी ।
द्वारमुद्घाटयामास निर्ययौ च सुदर्शनः ॥ ७१ ॥
स्तोकेन मुक्तो नरकद्वारादस्मीति चिन्तयन् ।
श्रेष्ठिसूनुर्द्रुतपदं प्रपेदे निजमन्दिरम् ॥ ७२ ॥
अतिराक्षसयः कूटादतिशाकिनयश्छलात् ।
अतिविद्युतश्चापलाद्दारुणाः किमपि स्त्रियः ॥ ७३ ॥
एताभ्यो भीरुरस्मीति प्रत्यश्रौषीद्विमृश्य सः ।
नातः परं परगृहे यास्यामि क्वचिदेककः ॥ ७४ ॥
निर्मिमाणः स धर्म्याणि कर्माणि शुभकर्मठः ।
सतां मूर्त्त इवाचारो नावद्यं किञ्चिदाचरत् ॥ ७५ ॥
एकदा तु यथाकालं पुरे तस्मिन्नवर्त्तत ।
समग्रजगदानन्दपदमिन्द्रमहोत्सवः ॥ ७६ ॥
सुदर्शनपुरोधाभ्यां सहोद्यानं ययौ नृपः ।
साक्षादिव शरत्कालचन्द्रागस्तिविराजितः ॥ ७७ ॥
इतः कपिलया युक्ताऽभया भूपतिमन्वगात् ।
समारूढा याप्ययाने विमान इव नाकिनी ॥ ७८ ॥
सुदर्शनस्य भार्याऽपि षड्भिः पुत्रैर्मनोरमा ।
तत्रागादुद्यानमारुह्य सतीधर्म इवाङ्गवान् ॥ ७९ ॥

---

(१) क पण्डको- ।

तां दृष्ट्वा कपिलाऽपृच्छत्केयं स्वामिनि ! वर्णिनी ।
रूपलावण्यसर्वस्वभाण्डागार इवायत: ॥ ८० ॥
ततस्तामभयाऽवादीन्न ज्ञातेयमपि त्वया ।
सुदर्शनस्य गृहिणी गृहलक्ष्मीरिव स्वयम् ॥ ८१ ॥
तच्छ्रुत्वा विस्मिता स्माह कपिला देवि ! यद्यसौ ।
सुदर्शनस्य गृहिणी तदस्या: कौशलं महत् ॥ ८२ ॥
किमस्या: कौशलमिति राज्ञ्योक्ता साऽब्रवीत्पुन: ।
इयन्ति पुत्रभाण्डानि यदसौ समजीजनत् ॥ ८३ ॥
स्वाधीनपतिका पुत्रानङ्गना जनयेद्यदि ।
तत्किं कौशलमित्युक्ताऽभयया कपिलाऽवदत् ॥ ८४ ॥
एवं देवि ! भवत्येव पतिर्यदि पुमान् भवेत् ।
सुदर्शन: पुनरयं [1]षण्ढ: पुरुषवेषभृत् ॥ ८५ ॥
कथमेतत्त्वया ज्ञातं राज्ञ्येति गदिता तत: ।
सा सुदर्शनवृत्तान्तं स्वानुभूतमचीकथत् ॥ ८६ ॥
अभयाऽप्यब्रवीदेवं यद्येवं वञ्चिताऽसि तत् ।
मूढे ! [2]षण्ढ: परस्त्रीषु न त्वयं निजयोषिति ॥ ८७ ॥
ततो विलक्षा कपिला प्रललापेत्यसूयिता ।
वञ्चिता यद्यहं मूढा प्राज्ञाया: किं तवाधिकम् ॥ ८८ ॥
अनयोचे मया मुग्धे ! रागत: पापिना हृत: ।
दृषेल्लावाऽपि नि:संज्ञ: ससंज्ञ: किं पुन: पुमान् ॥ ८९ ॥

(१) क षण्ढ: ।
(२) क षण्ढ: । ख ग षण्ढ: ।

सासूयमूचे कपिलाऽप्येवं मा गर्वमुद्वह।
गर्वं वहसि चेद्देवि! रम्यतां तत्सुदर्शनः॥ ९०॥
व्याजहाराभया देवी साहङ्कारमिदं ततः।
हला! रमितमेवैनं मया विद्धि सुदर्शनम्॥ ९१॥
रमणीभिर्विदग्धाभिः कठोरा वनवासिनः।
तपस्विनोऽपि रमिताः कोऽसौ मृदुमना गृही॥ ९२॥
रमयामि न यद्येनं प्रविशामि तदाऽनलम्।
इत्यालपन्त्यावुद्यानं प्रपेदाते क्षणेन ते॥ ९३॥
[1]तत्रारमयतां स्वैरं नन्दनेऽप्सरसाविव।
अभयाकपिले श्रान्ते स्वं स्वं धाम गते ततः॥ ९४॥
अथ तत्राभया राज्ञी स्वप्रतिज्ञामजिज्ञपत्।
धात्रिकां पण्डितां नाम सर्वविज्ञानपण्डिताम्॥ ९५॥
पण्डिताऽवोचदाः! पुत्रि! न युक्तं मन्त्रितं त्वया।
अद्येऽप्यापि न जानासि धैर्यशक्तिं महात्मनाम्॥ ९६॥
जिनेन्द्रमुनिशुश्रूषानिष्कम्पीकृतमानसः।
सुदर्शनः खल्वसौ तत्प्रतिज्ञां धिगिमां तव॥ ९७॥
अन्योऽपि श्रावको नित्यं परनारीसहोदरः।
किमुच्यते पुनरसौ महासत्त्वशिरोमणिः॥ ९८॥
ब्रह्मचर्यधना नित्यं गुरवो यस्य साधवः।
कथं कार्येत सोऽब्रह्म गुरुशीलाद्युपासकः॥ ९९॥

---

(१) न तत्राचारमतां-।

सदा गुरुकुलासीनो ध्यानमौनाश्रितः सदा ।
आनेतुमभिसर्तुं वा स कथं नाम शक्यते ॥ १०० ॥
वरं फणिफणारत्नग्रहणाय प्रतिश्रवः ।
कदापि न पुनस्तस्य शीलोल्लङ्घनकर्मणि ॥ १ ॥
अथाभयोचे कथमप्येकवारं तमानय ।
तत अहमहं सर्वं करिष्यामि न ते च्छलम् ॥ २ ॥
विचिन्त्य चेतसा किञ्चिदित्यवोचत पण्डिता ।
यद्ययं निश्चयस्ते तदस्त्युपायोऽयमेककः ॥ ३ ॥
पर्वाहे शून्यगेहादौ कायोत्सर्गं करोति सः ।
तथास्थितो यदि परमानेतव्योऽन्यथा तु न ॥ ४ ॥
उपायः साधुरेषोऽस्मिन् यतितव्यं त्वयाऽन्वहम् ।
इत्युक्तवत्यां तात्पर्याद्व्यामोमित्युवाच सा ॥ ५ ॥
ततः परं व्यतीतेषु दिवसेषु कियत्स्वपि ।
विश्वानन्दनकौमुदीमहोत्सव उपाययौ ॥ ६ ॥
अथ राज्ञोत्सवोत्सेकविधित्सोत्सुकचेतसा ।
आरक्षकाः समादिष्टाः पटहेनेत्यघोषयन् ॥ ७ ॥
सर्वर्द्धा सर्वलोकेन कौमुद्युत्सवमीक्षितुम् ।
अद्योद्यानेऽभिगन्तव्यमिति वो राजशासनम् ॥ ८ ॥
प्रातरेष्यच्चतुर्मासधर्मकर्मक्रियोन्मनाः ।
श्रुत्वा सुदर्शनस्तत्तु विषादादित्यचिन्तयत् ॥ ९ ॥
मनःप्रह्वमिदं प्रातश्चैत्यवन्दनकर्मणि ।
उद्यानगतये चैतत्प्रचण्डं राजशासनम् ॥ १० ॥

क उपायो भवत्वेवं तावदित्यभिचिन्त्य सः ।
समर्थ्योपायमं भूमिपतिमेवं व्यजिज्ञपत् ॥ ११ ॥
प्रातः पर्वदिनं युष्मत्प्रसादाद्विदधाम्यहम् ।
देवार्चादीनि तेनोक्तोऽनुमेने तन्महीपतिः ॥ १२ ॥
द्वितीयेऽह्नि जिनेन्द्राणां भक्त्या स्नानं विलेपनम् ।
अर्चां च रचयंश्चैत्यपरिपाट्यां चचार सः ॥ १३ ॥
ततः सुदर्शनो रात्रौ गृहीत्वा पौषधव्रतम् ।
कायोत्सर्गेण कस्मिंश्चित्तस्थौ नगरचत्वरे ॥ १४ ॥
पण्डिताऽप्यभयामूचे कदाचित्ते मनोरथाः ।
पूर्यन्ते परमुद्यानमद्य त्वमपि मा गमः ॥ १५ ॥
शिरो मे बाधत इति कृत्वोत्तरमिलापतेः ।
तस्थौ राज्ञी प्रपञ्चे हि सिद्धसारस्वताः स्त्रियः ॥ १६ ॥
ततो लेप्यमयीं काममूर्त्तिमाच्छाद्य वाससा ।
याने कृत्वा पण्डिताऽगात्प्रवेष्टुं राजवेश्मनि ॥ १७ ॥
किमेतदिति पृच्छद्भिर्वेत्रिभिः स्खलिता तु सा ।
इत्यूचे पण्डिता भाण्डागारिकी कूटसम्पदाम् ॥ १८ ॥
शरीरकारणाद्देवी नाद्योद्यानं ययौ ततः ।
पूजां स्मरादिदेवानां वेश्मन्येव करिष्यति ॥ १९ ॥
इयं प्रवेक्ष्यते तस्मात्प्रतिमा पुष्पधन्वनः ।
अप्यन्यासां देवतानां प्रवेश्या ह्यद्य मूर्त्तयः ॥ २० ॥
तदिमां दर्शयित्वैव याहीति द्वाःस्थभाषिता ।
सा काममूर्त्तिमुद्घाट्यादर्शयच्च जगाम च ॥ २१ ॥

सा प्रतीहारमोहाय गृहीताऽपरमूर्त्तिका ।
[1]द्विस्त्रिश्च प्रविवेशाह्नो नारीणां छद्मकौशलम् ॥ २२ ॥
याने सुदर्शनं न्यस्योत्तरीयेण पिधाय च ।
द्वा:स्थैरस्खलिताऽनीयाऽभयायाः पण्डिताऽर्पयत् ॥ २३ ॥
आविर्विकारा साऽनेकप्रकारं मदनातुरा ।
अभया संक्षोभयितुमित्यभाषत तं ततः ॥ २४ ॥
कन्दर्पो मां दुनोत्येष निःशङ्कं निशितैः शरैः ।
कन्दर्पप्रतिरूप[2]स्तच्छ्रितोऽसि शरणं मया ॥ २५ ॥
शरण्यः शरणायातामार्त्तां त्रायस्व नाथ ! माम् ।
परकार्ये महीयांसो ह्यकार्यमपि कुर्वते ॥ २६ ॥
आनीतश्छद्मनाऽसीति कार्यः कोपस्त्वया न हि ।
कार्ये त्वापि यदार्त्तानां गृह्यते न खलु च्छलम् ॥ २७ ॥
ततः सुदर्शनोऽप्युच्चैः परमार्थविचक्षणः ।
देवताप्रतिमिवास्थात्कायोत्सर्गेण निश्चलः ॥ २८ ॥
पुनरप्यभयाऽवादी[3]द्धावहावमनोहरम् ।
नाथ ! सम्भाषमाणां मां तूष्णीकः किमुपेक्षसे ॥ २९ ॥
व्रतकष्टमिदं मुञ्च मा कृथास्त्वमतः परम् ।
मत्संप्राप्त्या व्रतफलं विद्धि संसिद्धमात्मनः ॥ ३० ॥

---

(१) च द्विस्त्रिश्चतर्विवेशाह्नो ।
(२) क ख च -पस्त्वं श्रितोऽसि ।
(३) ख च -तृ हावभाव- ।

ताम्यन्तीं याचमानां मां नम्रां मानय मानद ! ।
दैवात्पतितमुत्सङ्गे रत्नं गृह्णासि किं नहि ॥ ३१ ॥
[1]कियद्यापि सौभाग्यगर्वमुद्घाटयिष्यसि ।
इत्यालपन्त्या जगृहे तया पाणौ स पाणिना ॥ ३२ ॥
निबिडं मण्डलीभूतपीनोत्तुङ्गस्तनं तया ।
भुजाभ्यां पद्मिनीनालमृदुलाभ्यां स सस्वजे ॥ ३३ ॥
एवं तदुपसर्गेषु निसर्गेण स धीरधीः ।
धर्मध्याने निश्चलोऽभूत् किं चलत्यचलः क्वचित् ॥ ३४ ॥
स दध्यौ चेति चेन्मुच्ये कथञ्चिदङ्गमितया ।
पारयामि तदोत्सर्गमन्यथाऽनशनं मम ॥ ३५ ॥
अमानिताऽथ घटितभ्रुकुटिः कुटिलाशया ।
अभया तं भापयितुमित्यभाषत निर्भया ॥ ३६ ॥
मुमूर्षो ! मूर्ख ! माकार्षीर्मान्याया मेऽव[2]माननाम् ।
न वेत्सि मानिनी नृणां निग्रहानुग्रहक्षमा ॥ ३७ ॥
मनोभववशाया मे वशमाविश रे जड ! ।
नो चेदवशं यास्यस्यत्र नास्त्येव संशयः ॥ ३८ ॥
इति संरम्भकाष्ठायां साऽऽरुरोह यथा यथा ।
धर्मध्याने महात्माऽसा[3]वारुरोह तथा तथा ॥ ३९ ॥

(१) क किं यद्यद्यापि ।
(२) क -माननम् । ख ग घ -मेव मान्यताम् ।
(३) घ व चारुरोह ।

एवं कदर्थितो रात्रिं तया ध्यानान्न सोऽचलत् ।
किं क्षुभ्यति महाम्भोधिः क्वापि नौदण्डताडनैः ॥ ४० ॥
ततः प्रेक्ष्य प्रभातं सा स्वं लिलेख नखैर्वपुः ।
कोऽप्यसौ मे बलात्कारकारीत्युच्चै रराস च ॥ ४१ ॥
ततः प्राहरिकास्तत्र संभ्रान्ता यावदागमन् ।
कायोत्सर्गस्थितं तावद्ददृशुस्ते सुदर्शनम् ॥ ४२ ॥
असम्भवत्येतदिति द्रुतमुपेत्य ते: ।
विज्ञप्तो भूपतिस्तत्रायर्यौ पप्रच्छ चाभयाम् ॥ ४३ ॥
सोचे संपृच्छ्य देव ! त्वामहं यावदिह स्थिता ।
एषोऽकस्मादिहायातो दृष्टस्तावत्पिशाचवत् ॥ ४४ ॥
एष मेष इवोन्मत्तो मन्मथव्यसनी ततः ।
रिरंसुर्मामयाचिष्ट पापिष्ठश्चाटुकोटिभिः ॥ ४५ ॥
ऊचे मयैष रे मेषीरसतीवसतीरपि ।
शक्यन्ते हि चणकवन्मरिचानि न चर्वितुम् ॥ ४६ ॥
ततः परं बलात्कारादेष एवं चकार मे ।
मया च पूत्कृतमन्यदबलानां बलं नहि ॥ ४७ ॥
असम्भिदमसम्भाव्यमिति मत्वा महीपतिः ।
किमेतदिति पप्रच्छ बहुधैव सुदर्शनम् ॥ ४८ ॥
पृष्टोऽपि राज्ञा कृपया किञ्चिन्नोचे सुदर्शनः ।
परतापोपशान्त्यै हि निघृष्टमपि चन्दनम् ॥ ४९ ॥
ततः सम्भावयामास दोषं तस्यापि भूपतिः ।
पारदारिकदस्यूनां तूष्णीकत्वं हि लक्षणम् ॥ ५० ॥

इत्यादिदेश स क्रोधात्तकलेऽप्यत्र पत्तने ।
दोषप्रख्यापनां कृत्वा पाप एष निगृह्यताम् ॥ ५१ ॥
आरक्षपुरुषैर्दोर्भ्यां स धृत्वोत्पाटितस्ततः ।
वचसा सिद्धयो राज्ञां मनसेव दिवौकसाम् ॥ ५२ ॥
स मषिकृती मुखे मध्या शरीरे रक्तचन्दनैः ।
करवीरस्रजा मुण्डे कण्ठे [1]कोशकमालया ॥ ५३ ॥
खरमारोप्य विधृतसूर्पच्छत्रः स तैस्ततः ।
वाद्यमानेनानकेनारेभे भ्रमयितुं पुरे ॥ ५४ ॥
कृतापराधः शुद्धान्ते बध्यतेऽसौ सुदर्शनः ।
नात्रदोषो नृपस्येति चक्रुराघोषणां च ते ॥ ५५ ॥
न युक्तं सर्वथाऽप्येतन्नेह सम्भवतीदृशम् ।
इति लोकप्रघोषोऽभूद् हाहारवयुतस्ततः ॥ ५६ ॥
एवं च भ्राम्यमाणोऽगाद् द्वारदेशे स्ववेश्मनः ।
अदृश्यत महासत्या स मनोरमयाऽपि च ॥ ५७ ॥
चिन्तयामास सा चैवं सदाचारः पतिर्मम ।
भूपतिश्च प्रियाचारो दुराचारो विधिर्ध्रुवम् ॥ ५८ ॥
इदमप्यसदथवा भुवमस्य महात्मनः ।
उपस्थितं फलमिदं प्राक्तनाशुभकर्मणः ॥ ५९ ॥

---

(१) क कौशिकमालया ।

(२) ङ विधृतसूर्पच्छत्रयतैस्ततः । ख विधृतः सूर्पच्छत्रयतैस्ततः ।
च विधृतः सूर्पैश्छत्रयतैस्ततः ।

कोऽपि नास्य प्रतीकारस्तथाप्येष भविष्यति ।
निश्चित्येति प्रविश्यान्तर्जिनार्चाः साऽर्चयत्ततः ॥ ६० ॥
कायोत्सर्गेण च स्थित्वा सोचे शासनदेवताः ।
भगवत्यो मम पत्युर्दोषसम्भावनाऽपि न ॥ ६१ ॥
परमश्रावकस्यास्य सान्निध्यं चेत्करिष्यथ ।
तदाऽहं पारयिष्यामि कायोत्सर्गमिमं खलु ॥ ६२ ॥
अन्यथैवंस्थिताया मे भवत्वनशनं ध्रुवम् ।
धर्मध्वंसे पतिध्वंसे किं जीवन्ति कुलस्त्रियः ? ॥ ६३ ॥
इतश्च न्यधुरारक्षाः शूलिकायां सुदर्शनम् ।
अलङ्घनीया भृत्यानां राजाज्ञा हि भयङ्करा ॥ ६४ ॥
स्वर्णाब्जासनतां भेजे शूलाऽप्यस्य महात्मनः ।
देवतानां प्रभावेन यमदंष्ट्राऽपि कुण्ठति ॥ ६५ ॥
वधाय तस्य चारक्षैर्दृढं व्यापारितः शितः ।
करवालोऽपतत्कण्ठे पुष्पमाला च सोऽभवत् ॥ ६६ ॥
तद्दृष्ट्वा चकितैरेत्य विज्ञप्तस्तैर्महीपतिः ।
आरुह्य हस्तिनीं वेगाद्ययावधिसुदर्शनम् ॥ ६७ ॥
तमालिङ्ग्य महीपालोऽनुतापादित्यवोचत ।
श्रेष्ठिन्नहि विनष्टोऽसि दिष्ट्याऽऽत्मीयप्रभावतः ॥ ६८ ॥
मया हि तावत्पापेन किं राज्ञाऽसि विनाशितः ।
नाथः सतामनाथानां धर्मो जागर्त्ति सर्वथा ॥ ६९ ॥
स्त्रीणां मायाप्रधानानां प्रत्ययात्त्वां निहन्ति यः ।
अविमृश्यकरः पापो नापरो दधिवाहनात् ॥ ७० ॥

किं च किञ्चिदिदं पापं भवताऽप्यस्मि कारितः ।
असत्कथ्यमया साधो ! तदा पृष्टोऽपि नावदः ॥ ७१ ॥
एवमालपता राज्ञा करिस्कन्धमधिरोप्य सः ।
नीत्वा स्वहर्म्ये स्नपितश्चन्दनैश्च विलेपितः ॥ ७२ ॥
वस्त्रालङ्कारजातञ्च परिधाप्य सुदर्शनः ।
राज्ञा पृष्टो रात्रिवृत्तं यथातथमचीकथत् ॥ ७३ ॥
अथ राज्ञीं प्रति क्रुद्धो भूपतिर्निग्रहोद्यतः ।
सुदर्शनेन व्यषेधि शिरः प्रक्षिप्य पादयोः ॥ ७४ ॥
[1]ततः श्रेष्ठी नृपेणेभमारोप्य पुरमध्यतः ।
महाविभूत्या तद्वेश्म नायितो न्यायतायिना ॥ ७५ ॥
अभयाऽप्येतदाकर्ण्योद्बध्यात्मानं व्यपद्यत ।
परद्रोहकराः पापाः स्वयमेव पतन्ति हि ॥ ७६ ॥
पण्डिताऽपि प्रनश्यागात्पाटलीपुत्रपत्तनम् ।
अवसद्देवदत्ताया गणिकायाश्च सन्निधौ ॥ ७७ ॥
तत्रापि पण्डिता नित्यं तथाऽऽशंसत्सुदर्शनम् ।
दर्शनेऽस्य यथा देवदत्ताऽभूद्भृशमुत्सुका ॥ ७८ ॥
सुदर्शनोऽपि संसारविरक्तो व्रतमग्रहीत् ।
उपसृत्य गुरोः पार्श्वे रत्नमम्भोनिधेरिव ॥ ७९ ॥
तपःक्षमाङ्ग एकाङ्गविहारप्रतिमास्थितः ।
स क्रमाद्विहरन् प्राप पाटलीपुत्रपत्तनम् ॥ ८० ॥

---

(१) ख च अथ ।

भिक्षार्थं पर्यटंस्तत्र दृष्टः पण्डितया च सः ।
कथितो देवदत्तायाः सा तया तमजूहवत् ॥ ८१ ॥
भिक्षाव्याजात्तयाऽऽहूतस्तत्रापि स मुनिर्ययौ ।
विमर्शमविधायैव सापायनिरपाययोः ॥ ८२ ॥
देवदत्ता ततो द्वारं पिधाय तमनेकधा ।
दिनं कदर्थयामास चुक्षोभ स मुनिर्न तु ॥ ८३ ॥
अथ [१]मुक्तोऽनया सायमुद्यानं गतवानसौ ।
तत्रापि दृष्टोऽभयया व्यन्तरीभूतया तया ॥ ८४ ॥
कदर्थयितुमारेभे प्राक्कर्मस्मरणादसौ ।
ऋणं वैरं च जन्तूनां नश्येज्जन्मान्तरेऽपि न ॥ ८५ ॥
क्लिश्यमानो बहु तया महासत्त्वः सुदर्शनः ।
आरोहत् क्षपकश्रेणिमपूर्वकरणक्रमात् ॥ ८६ ॥
ततः स भगवान् प्राप केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ।
तस्य केवलमहिमा सद्यश्चक्रे सुरासुरैः ॥ ८७ ॥
उद्दिधीर्षुर्भवाज्जन्तून् स चक्रे धर्मदेशनाम् ।
लोकोदयायाभ्युदयस्तादृशानां हि जायते ॥ ८८ ॥
तस्य देशनया तत्राबुध्यन्तान्ये न केवलम् ।
देवदत्ता पण्डिता च व्यन्तरी च व्यबुध्यत ॥ ८९ ॥

स्त्रीसन्निधावपि तदेवमदूषितात्मा
जन्तून् प्रबोध्य शुभदेशनया क्रमेण ।

(१) ख ङ मुक्तस्तया साय- । च मुक्तस्तया सोऽय- ।

स्थानं सुदर्शनमुनिः परमं प्रपेदे
जैनेन्द्रशासनजुषां न हि तद्दुरापम् ॥ १८० ॥

॥ इति सुदर्शनऋषिकथानकम् ॥ १०१ ॥

धर्म्ये कर्मणि न पुरुषा एवाधिक्रियन्ते किन्तु स्त्रीणामप्यधिकारश्चतुर्वर्णे सङ्घे तासामप्यङ्गभूतत्वात् ततः पुरुषस्य परदारप्रतिषेधवत् स्त्रीणां परपुरुषगमनं प्रतिषेधयति—

ऐश्वर्यराजराजोऽपि रूपमीनध्वजोऽपि च ।
सीतया रावण इव त्याज्यो नार्या नरः परः ॥ १०२ ॥

ऐश्वर्येण विभवेन, राजराजो धनदः स इव राजराजः, आस्तामितरः । रूपेण सौन्दर्येण, मीनध्वजोऽपि स्मरोऽपि, आस्तामन्यः । त्याज्यः परिहरणीयः, नार्य्या स्त्रिया, परः स्वपतेरन्यो, नरः पुरुषः, क इव कया, सीतया रावण इव । सीताचरितमुक्तमेव ॥ १०२ ॥

स्त्रीपुंसयोर्द्वयोरपि परकान्तासक्तत्वस्य फलमाह—

नपुंसकत्वं तिर्यक्त्वं दौर्भाग्यं च भवे भवे ।
भवेन्नराणां स्त्रीणां चान्यकान्तासक्तचेतसाम् ॥ १०३ ॥

नपुंसकत्वं षण्ढत्वं, तिर्यक्त्वं तिर्यग्भावः, दौर्भाग्यमनादेयता, भवे भवे जन्मनि जन्मनि, भवेत् जायेत, नराणां स्त्रीणां च । अन्यकान्तासक्तचेतसामिति । श्लिष्टं द्वयोर्विशेषणम् । यदा

पुरुषाणां तदा अन्यस्य कान्ता भार्या अन्यकान्ता तदासक्तचेत-साम्। यदा तु स्त्रीणां तदा अन्यः पत्युरपरः स चासौ कान्तश्च कामयिता तत्रासक्तचेतसाम् ॥ १०३ ॥

अब्रह्मनिन्दां कृत्वा ब्रह्मचर्यस्यैहिकं गुणमाह—

प्राणभूतं चरित्रस्य परब्रह्मैककारणम्।
समाचरन् ब्रह्मचर्यं पूजितैरपि पूज्यते ॥ १०४ ॥

प्राणभूतं जीवितभूतं, चरित्रस्य देशचारित्रस्य सर्वचारित्रस्य च, परब्रह्मणो मोक्षस्य, एकमद्वितीयं, कारणं समाचरन् पालयन्, ब्रह्मचर्यं जितेन्द्रियस्योपस्थनिरोधलक्षणं पूजितैरपि सुरासुरमनु-जेन्द्रैः न केवलमन्यैः पूज्यते, मनोवाक्कायोपचारपूजाभिः ॥ १०४ ॥

ब्रह्मचर्यस्य पारलौकिकं गुणमाह—

चिरायुषः सुसंस्थाना दृढसंहनना नराः।
तेजस्विनो महावीर्या भवेयुर्ब्रह्मचर्यतः ॥ १०५ ॥

चिरायुषो दीर्घायुषोऽनुत्तरसुरादिषूत्पादात्, शोभनं संस्थानं समचतुरस्रलक्षणं येषां ते सुसंस्थानाः अनुत्तरसुरादिषूत्पादादेव, दृढं बलवत् संहननमस्थिसञ्चयरूपं वज्रऋषभनाराचाख्यं येषां ते दृढसंहननाः, एतच्च मनुजभवेषूत्पद्यमानानां देवेषु संहननाभावात्, तेजः शरीरकान्तिः प्रभावो वा विद्यते येषां ते तेजस्विनः, महावीर्या बलवत्तमाः तीर्थंकरचक्रवर्त्यादित्वेनोत्पादात्, भवेयु-र्जायेरन्, ब्रह्मचर्यतो ब्रह्मचर्यानुभावात् ॥

यथान्तरश्लोकाः—

पश्यन्ति कृष्णकुटिलां कबरीमेव योषिताम्।
तदभिव्यङ्ग्यमात्मानं न दुष्कर्मपरम्पराम्॥ १॥
सीमन्तिनीनां सीमन्तः पूर्णः सिन्दूररेणुना।
पन्थाः सीमन्तकाख्यस्य नरकस्येति लक्ष्यताम्॥ २॥
भ्रूवल्लरीं वर्णिनीनां वर्णयन्ति न जानते।
मोक्षाध्वनि प्रस्थितानां पुरोगामुरगीमिमाम्॥ ३॥
भङ्गुरायतनापाङ्गामङ्गनानां निरीक्षते।
हतबुद्धिर्न तु निजं भङ्गुरं हन्त जीवितम्॥ ४॥
नासावंशं प्रशंसन्ति स्त्रीणां सरलमुन्नतम्।
निजवंशं न पश्यन्ति भ्रश्यन्तमनुरागिणः॥ ५॥
स्त्रीणां कपोले संक्रान्तमात्मानं वीक्ष्य हृष्यति।
संसारसरसीपङ्के मज्जन्तं वेत्ति नो जडः॥ ६॥
पिबन्ति रतिसर्वस्वबुद्ध्या बिम्बाधरं स्त्रियाः।
न बुध्यन्ते यत्कृतान्तः पिबत्यायुर्दिवानिशम्॥ ७॥
योषितां दशनान् कुन्दसोदरान् बहु मन्यते।
स्वदन्तभङ्गं नेक्षन्ते तरसा जरसा कृतम्॥ ८॥
स्मरदोलाधिया कर्णपाशान् पश्यति योषिताम्।
कण्ठोपकण्ठलुठितान् कालपाशांस्तु नात्मनः॥ ९॥
योषितां प्रोषितमतिर्मुखं पश्यत्यनुक्षणम्।
क्षणोऽपि हन्त नास्यस्य कृतान्तमुखवीक्षणे॥ १०॥

नरः स्मरपराधीनः स्त्रीकण्ठमवलम्बते ।
नात्मनो वेत्त्यसूनद्य स्वो वा कण्ठावलम्बिनः ॥ ११ ॥
स्त्रीणां भुजलताबन्धं बन्धुरं बुध्यते कुधीः ।
न कर्मबन्धमेवं स्वमात्मानमनुशोचति ॥ १२ ॥
धत्ते स्त्रीपाणिभिः स्पृष्टो [1]हृष्टो रोमाञ्चकण्टकान् ।
स्मारयन्ति न किं तेऽस्य कूटशाल्मलिकण्टकान् ॥ १३ ॥
कुचकुम्भौ समालिङ्ग्य स्त्रियाः शेते सुखं जडः ।
विस्मृता नूनमेतस्य कुम्भीपाकोद्भवा व्यथा ॥ १४ ॥
मध्यमध्यासते मुग्धा मुग्धास्त्रीणां क्षणे क्षणे ।
एतन्मध्यं भवाम्भोधेरिति नैते[2] विविञ्चते ॥ १५ ॥
धिगङ्गनानां त्रिवलीतरङ्गैर्ह्रियते [3]जनः ।
त्रिवलीछद्मना ह्येतत्तु वैतरणीत्रयम् ॥ १६ ॥
स्मरार्त्तं मज्जति मनः पुंसां स्त्रीनाभिवापिषु ।
प्रमादेनापि किं नेदं साम्याम्भसि सुदास्पदे ॥ १७ ॥
स्मरारोहणनिःश्रेणीं स्त्रीणां रोमलतां विदुः ।
नराः संसारकारायां न पुनर्लोहशृङ्खलाम् ॥ १८ ॥
अधन्या जघनं स्त्रीणां भजन्ति विपुलं मुदा ।
संसारसिन्धोः पुलिनमिति नूनं न जानते ॥ १९ ॥
भजते करभोरूणामूरूनल्पमतिर्नरः ।
अनूरूभ्रियमाणं तैः सन्नती स्वं न बुध्यते ॥ २० ॥

---

(१) ख नरो- ।　　(३) ख मनः ।
(२) ख च, नैवं ।

स्त्रीणां पादैर्हन्यमानमात्मानं बहु मन्यते ।
हताशो न तु जानाति क्षिप्यमाणमधोगतौ ॥ २१ ॥
दर्शनात् स्पर्शनाच्छ्लेषाद् या हन्ति शमजीवितम् ।
हेयोग्रविषनागीव वनिता सा विवेकिभिः ॥ २२ ॥
इन्दुलेखेव कुटिला सन्ध्येव क्षणरागिणी ।
निम्नगेव निम्नगतिर्वर्जनीया नितम्बिनी[1] ॥ २३ ॥
न प्रतिष्ठां न सौजन्यं न दानं नच गौरवम् ।
नच स्वान्यहितं [2]वामाः पश्यन्ति मदनान्धलाः ॥ २४ ॥
निरङ्कुशा नरे नारी तत्करोत्यसमञ्जसम् ।
यत्क्रुद्धाः सिंहशार्दूलव्याला अपि न कुर्वते ॥ २५ ॥
दूरतस्ताः परित्याज्याः प्रादुर्भावितदुर्मदाः ।
विश्वोपतापकारिण्यः करिण्य इव योषितः ॥ २६ ॥
स कोऽपि स्मर्यतां मन्त्रः स देवः कोऽप्युपास्यताम् ।
न येन स्त्रीपिशाचीयं ग्रसते शीलजीवितम् ॥ २७ ॥
शास्त्रेषु श्रूयते यच्च यच्च लोकेषु गीयते ।
संवादयन्ति दुःशीलं तन्नार्य्यः कामविह्वलाः ॥ २८ ॥
संपिण्ड्याखाहिदंष्ट्राग्नियमजिह्वाविषाङ्कुरान् ।
जगज्जिघांसुना नार्य्यः कृताः क्रूरेण वेधसा ॥ २९ ॥
यदि स्थिरा भवेद्विद्युत्तिष्ठन्ति यदि वायवः ।
दैवात्तथापि नारीणां न स्त्रेणा स्थीयते मनः ॥ ३० ॥

---

(१) ख निरन्तरम् ।
(२) क ङ रामाः ।

यद्विना मन्त्रतन्त्राद्यैर्वञ्चयन्ते चतुरा अपि ।
इन्द्रजालमिदं हन्त नारीभिः शिक्षितं कुतः ॥ ३१ ॥
अपूर्वा वामनेत्राणां मृषावादेषु वैदुषी ।
प्रत्यक्षाण्यप्यकृत्यानि यदपह्नुवते क्षणात् ॥ ३२ ॥
पीतोन्मत्तो यथा लोष्टं सुवर्णं मन्यते जनः ।
तथा स्त्रीसङ्गजं दुःखं सुखं मोहान्धमानसः ॥ ३३ ॥
जटी मुण्डी शिखी मौनी नग्नो वल्की तपस्व्यथ ।
ब्रह्माऽप्यब्रह्मशीलश्चेत्तदा मह्यं न रोचते ॥ ३४ ॥
कण्डूयन् कच्छुरः कच्छूं यथा दुःखं सुखीयति ।
दुर्वारमन्मथावेशविवशो मैथुनं तथा ॥ ३५ ॥
नार्यो यैरुपमीयन्ते काञ्चनप्रतिमादिभिः ।
आलिङ्ग्यालिङ्ग्य तान्येव किमु कामी न तृप्यति ॥ ३६ ॥
यदेवाङ्गं कुत्सनीयं गोपनीयं च योषिताम् ।
तत्रैव हि जनो रज्येत् केनान्येन विरज्यताम् ॥ ३७ ॥
मोहादहह नारीणामङ्गैर्मांसास्थिनिर्मितैः ।
चन्द्रेन्दीवरकुन्दादि सदृक्षीकृत्य दूषितम् ॥ ३८ ॥
नारीं नितम्बजघनस्तनभूरिभारा-
मारोपयन्त्युरसि मूढधियो रताय ।
संसारवारिनिधिमध्यनिमज्जनाय
जानन्ति तां नहि शिलां निजकण्ठबद्धाम् ॥ ३९ ॥
भवोदन्वद्वेलां मदनमृगयुव्याधहरिणीं
मदावस्थाशालां विषयमृगतृष्णामरुभुवम् ।

महामोहध्वान्तोच्चयबहुलपक्षान्तरजनीम्

विपत्खानिं नारीं परिहरत हे आत्मसुधियः! ॥४०॥१०५॥

संप्रति मूर्च्छाफलमुपदर्शयंस्तन्नियन्त्रणारूपं पञ्चममणुव्रतमाह—

असन्तोषमविश्वासमारम्भं दुःखकारणम्।

मत्वा मूर्च्छाफलं कुर्यात्परिग्रहनियन्त्रणम् ॥ १०६ ॥

दुःखकारणमित्यसन्तोषादिभिस्त्रिभिः प्रत्येकमभिसंबध्यते। असन्तोषादीनि दुःखकारणानि मूर्च्छाया गर्द्धस्य फलत्वेन विज्ञाय मूर्च्छाहेतोः परिग्रहस्य नियन्त्रणं नैयत्यमुपासकः कुर्यादिति योगः। तत्रासन्तोषस्तृप्त्यभावः, स दुःखकारणम्। मूर्च्छावान् हि बहुभिरपि धनैर्न संतुष्यति, उत्तरोत्तराशाकदर्थितो दुःखमेवानुभवति। परसंपदुत्कर्षश्च हीनसंपदमसन्तुष्टं दुःखाकरोति।

यदाह—

असन्तोषवतां पुंसामपमानः पदे पदे।

सन्तोषैश्वर्यसुखिनां दूरे दुर्जनभूमयः॥ १ ॥

अविश्वासः खल्वपि दुःखकारणम्, अविश्वस्तो ह्यात्मीयेभ्योऽपि शङ्कमानः स्वधनस्य रक्षां कुर्वन्न क्वचिद्विश्वसिति।

यदाह—

[1]उक्खणइ खणइ निहणइ रत्तिं न सुअइ दिआवि अ ससंको।

लिंपइ ठवेइ सययं लंछियपडिलंछियं कुणइ॥ १ ॥

---

(1) उत्खनति खनति निहन्ति रात्रिं न स्वपिति दिवाऽपि च सशङ्कः।

लिम्पति स्थापयति सततं लाञ्छितप्रतिलाञ्छितं करोति॥ १॥

मूर्च्छापरिगतश्चारम्भं प्राणातिपातादिकं प्रतिपद्यते ।

तथाहि—

तनयः पितरं पिता च तनयं भ्राता च भ्रातरं हिनस्ति, गृहीतलञ्चश्च कूटसाचित्वदायी बहुनृतं भाषते, बलप्रकर्षात्पथिकजनं मुष्णाति, खनति खात्रं, गृह्णाति विम्बं, धनलोभात् परदारानभिगच्छति, तथा सेवाकृषिपाशुपाल्यवाणिज्यादि च करोति । मन्मथवणिगिव नद्यादिषु प्रविश्य काष्ठान्याकर्षति । ननु दुःखकारणं मूर्च्छाफलं ज्ञात्वा परिग्रहनियन्त्रणं कुर्यादिति कैयं वाचो युक्तिः । उच्यमत्र । मूर्च्छाकारणत्वात् परिग्रहोऽपि मूर्च्छैव ; अथवा "मूर्च्छा परिग्रहः" इति सूत्रकारवचनात् मूर्च्छैव परिग्रह इति निश्चयनयमतेनोच्यते, मूर्च्छामन्तरेण धनधान्यादेरपरिग्रहत्वात् ।

यदाह—

अपरिग्रह एव भवेद्वस्त्राभरणाद्यलङ्कृतोऽपि पुमान् ।
ममकारविरहितः [1]सति ममकारे [2]सङ्गवान्नग्नः ॥ १ ॥

तथा—

ग्रामं गेहं च विशन् कर्म च नोकर्म चाददानोऽपि ।
अपरिग्रहोऽममत्वोऽपरिग्रहो नान्यथा क्वचित् ॥ १ ॥

---

(१) ख ग सनृ ।
(२) ख सङ्गवान ? गः ।

तथा—

[1]जं पि वत्थं व पायं वा कंबलं पायपुंछणं ।
तं पि संजमलज्जट्ठा धारंति परिहरंति य ॥ १ ॥
[2]न सो परिग्गहो वुत्तो नायपुत्तेण ताइणा ।
मुच्छा परिग्गहो वुत्तो इइ वुत्तं महेसिणा ॥ २ ॥

इति सर्वमवदातम् ॥ १०६ ॥

प्रकारान्तरेण परिग्रहनियमणमाह—

परिग्रहमहत्त्वाद्धि मज्जत्येव भवाम्बुधौ ।
महापोत इव प्राणी त्यजेत्तस्मात् परिग्रहम् ॥१०७॥

परिगृह्यत इति परिग्रहो धनधान्यादिस्तस्य महत्त्वं निरवधित्वं तस्माद्धेतोः मज्जत्येव, अवश्यमेव मज्जति, प्राणी शरीरी, भवे संसारे, क इव क, अम्बुधौ समुद्रे महापोत इव महायानपात्रमिव, यथा निरवधिधनधान्यादिभाराक्रान्तः पोतः समुद्रे मज्जति, तथैवापरिमितपरिग्रहः प्राणी नरकादौ निमज्जति ।

यदाहुः—

---

(१) यदपि वस्त्रं वा पात्रं वा कम्बलं वा पादप्रोञ्छनम् ।
तदपि संयमलज्जार्थं धारयन्ति परिभुञ्जते च ॥ १ ॥

(२) न स परिग्रह उक्तः ज्ञातपुत्रेण तायिना ।
मूर्च्छा परिग्रह उक्तः इत्युक्तं महर्षिणा ॥ २ ॥

'महारंभयाए महापरिग्गहयाए कुणिमाहारेणं पंचिंदियवहेणं जीवा नरयाउयं बज्झंति ।

तथा बह्वारम्भपरिग्रहत्वं च नारकस्यायुष इति यस्मादेवं तस्मात्त्यजेत्त्यजेत् परिग्रहं धनधान्यादिरूपं मूर्च्छारूपं वा ॥ १०७ ॥

सामान्येन परिग्रहदोषानाह—

त्रसरेणुसमोऽप्यत्र न गुणः कोऽपि विद्यते ।
दोषास्तु पर्वतस्थूलाः प्रादुष्षन्ति परिग्रहे ॥१०८॥

त्रसरेणवो गवाक्षजालान्तःप्रविष्टसूर्यकिरणोपलक्ष्याः सूक्ष्मा द्रव्यविशेषास्तत्समोऽपि तत्प्रमाणोऽपि अत्र परिग्रहे न कश्चन गुणोऽस्ति, नहि परिग्रहबलादामुष्मिकः पुरुषार्थः सिद्ध्यति । यस्तु भोगोपभोगादिः स न गुणः प्रत्युत गर्द्धहेतुत्वाद्दोष एव । योऽपि जिनभवनविधानादिलक्षणः परिग्रहस्य गुणः शास्त्रे वर्ण्यते न स गुणः, किं तु परिग्रहस्य सदुपयोगव्यावर्णनं न तु तदर्थमेव परिग्रहधारणं श्रेयः ।

यदाहुः—

धर्मार्थं यस्य वित्तेहा तस्यानीहा गरीयसी ।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १ ॥

---

(१) महारम्भतया महापरिग्रहतया कुणिमाहारेण पञ्चेन्द्रियवधेन जीवा नरकायुष्कमर्जन्ति ।

तथा—

'कंचणमणिसोवाणं थंभसहस्सोसियं सुवस्रतलं।

जो कारिज्ज जिणहरं तओवि तवसंजमो ²अहिओ* ॥ १ ॥

व्यतिरेकमाह—

दोषास्तु, दोषाः पुनः पर्वतस्थूला अतिमहान्तो वक्ष्यमाणाः परिग्रहे सति प्रादुष्षन्ति प्रादुर्भवन्ति ॥ १०८ ॥

दोषास्तु पर्वतस्थूला इति यदुक्तं तत् प्रपञ्चयति—

सङ्गाद्भवन्त्यसन्तोऽपि रागद्वेषादयो द्विषः।

मुनेरपि चलेच्चेतो यत्तेनान्दोलितात्मनः ॥१०९॥

सङ्गात्परिग्रहाद्वेतोर्भवन्ति प्रादुर्भवन्ति असन्तोऽपि उदयावस्थामप्राप्ता अपि रागद्वेषप्रभृतयः शत्रवः। सङ्गवतो हि तन्निबन्धनो रागः प्रादुर्भवति। सङ्गप्रतिपन्थिषु च द्वेषः, एवं मोहभयादयो वधबन्धादयो नरकपातादयश्च द्रष्टव्याः। तदिदं पर्वतस्थूलत्वं दोषाणाम्। कथमसन्तोऽपि रागादयो भवन्तीति, उच्यते,

---

(१) काञ्चनमणिसोपानं स्तम्भसहस्रोच्छ्रितं सुवर्णतलम्।
य: कारयेज्जिनगृहं ततोऽपि तपःसंयमोऽधिकः ॥ १ ॥

(२) क ख ड ठ अणंतगुणो।

* संबोधसत्तरिकायां तु—

कंचणमणिसोवाणे थम्भसहस्सूसिए सुवस्रतले।
जो कारवेज्ज जिणहरे तओवि तवसंजमो अणंतगुणो त्ति ॥

एवं पाठो दृश्यते।

यत् यस्मान्मुनेरपि आस्तामन्यस्य चलेत् प्रशमावस्थायाश्चवेत् चेतो मनः तेन सङ्गेन आन्दोलितात्मन अस्थिरीकृतात्मनः। मुनिरपि हि सङ्गानङ्गीकुर्वन्मुनित्वाद् भ्रश्यत्येव।

यदाह—

> '[1]छेओ भेओ वसणं आयासकिलेसभयविवागो अ।
> मरणं धम्मब्भंसो अरई अत्थाओ सव्वाइं॥ १॥
> '[2]दोससयमूलजालं पुव्वरिसिविवज्जियं जई वंतं।
> अत्थं वहसि अणत्थं कीस निरत्थं तवं चरसि॥ २॥
> [3]वहबंधणमारणसेहणाओ काओ परिग्गहे णत्थि।
> तं जइ परिग्गहो च्चिय जइधम्मो तो णणु पवंचो॥३॥ १०९॥

सामान्येन परिग्रहस्य दोषानभिधाय प्रकृतेन श्रावकधर्मेणाभिसंबध्नाति—

संसारमूलमारम्भास्तेषां हेतुः परिग्रहः।
तस्मादुपासकः कुर्यादल्पमल्पं परिग्रहम्॥११०॥

आरम्भाः प्राण्युपमर्दादयस्ते संसारस्य मूलम्; एतदविवाद-

---

(१) छेदो भेदो व्यसनं आयासक्लेशभयविपाकाश्च।
मरणं धर्मभ्रंशः अरतिरर्थात् सर्वाणि॥ १॥

(२) दोषशतमूलजालं पूर्वर्षिविवर्जितं यदि वान्तम्।
अर्थं वहसि अनर्थं कस्मान्निरर्थं तपश्चरसि॥ २॥

(३) वधबन्धनमारणसेधनाः काः परिग्रहे न सन्ति।
तद् यदि परिग्रह एव यतिधर्मस्ततो ननु प्रपञ्चः॥ ३॥

सिद्धं, ततः किं तेषामारम्भाणां हेतुः कारणं, परिग्रहः, यत एवं तस्मादुपासकः साधूपासकः परिग्रहं धनधान्यादिकमल्पमल्पं नियतपरिमाणं कुर्यात् ॥ ११० ॥

पुनरपि सिंहावलोकितेन परिग्रहदोषानाह—

मुष्णन्ति विषयास्तेनादहति स्मरपावकः ।
रुन्धन्ति वनिताव्याधाः सङ्गैरङ्गीकृतं नरम्॥१११॥

सङ्गैर्धनधान्यहिरण्यादिपरिग्रहैरङ्गीकृतं वशीकृतं यथा बहु-परिग्रहं कान्तारगतं पुरुषं चौरा मुष्णन्ति तथा संसारकान्तारगतं विषयाः शब्दादयः संयमसर्वस्वापहारेण मुष्णन्ति निर्धनीकुर्वन्ति । यथा वा बहुपरिग्रहं नंष्टुमशक्नुवन्तं दीप्तो दवाग्निर्दहति तथा संसारकान्तारगतं मन्मथाग्निश्चिन्तादिना दशप्रकारेण विकारेण दहत्युपतापयति। यथा वा बहुपरिग्रहं कान्तारगतं व्याधा लुब्धका धनशरीरलोभेन रुन्धन्ति पलायितुमपि न ददति, तथा भव-कान्तारगतं वनिताः कामिन्यो धनार्थिन्यः शरीरभोगार्थिन्यश्च स्वातन्त्र्यवृत्तिनिषेधेन रुन्धन्ति । अपि च । बहुनापि परिग्रहेण काङ्क्षावतां न तृप्तिः सम्भवति अपि त्वसन्तोष एव वर्द्धते ।

यन्मुनयः—

'सुवण्णरुप्पस्स य पव्वया भवे
सिआ हु केलाससमा असङ्ख्या ।

(१) सुवर्णरूप्यस्य च पर्वता भवे स्युः खलु कैलाससमा असङ्ख्यकाः ।

[1]नरस्स लुद्धस्स न तेहि किंचि
इच्छा हु आगाससमा अणंतिआ ॥ १ ॥
[2]पुढवी साली जवा चेव
हिरण्णं पसुभिस्सह ।
पडिपुण्णं नालमेगस्स
इइ विज्जा तवं चरे ॥ २ ॥

कवयोऽप्याहुः—

तृष्णा खनिरगाधेयं दुष्पूरा केन पूर्यते ।
या महद्भिरपि क्षिप्तैः पूरणैरेव खन्यते ॥ १ ॥

तथा—

[3]तण्हा अखंडिअ च्चिय विहवे अचुमए वि लहिजए ।
सेलंपि समारुहिजए किं व गयणस्स आरूढं ॥ १ ॥ १११ ॥

एतदेवाह—

तृप्तो न पुत्रैः सगरः, कुचिकर्णो न गोधनैः ।
न धान्यैस्तिलकश्रेष्ठी, न नन्दः कनकोत्करैः ॥११२॥

सगरो द्वितीयचक्रवर्त्ती, न षष्टिसहस्रसंख्यैः पुत्रैः सन्तुष्टस्तृप्तोऽभवत् । कुचिकर्णो नाम कश्चित् स बहुभिरपि गोधनैर्न तृप्तः ।

---

(१) नरस्य लुब्धस्य न तैः किञ्चित् इच्छा खलु आकाशसमा अनन्तिका ॥१॥

(२) पृथ्वी शालयो यवा एव हिरण्यं पशुभिः सह ।
प्रतिपूर्णं नालमेकस्य इति विदित्वा तपश्चरेत् ॥ २ ॥

(३) तृष्णा अखण्डिता एव विभवान् अत्युन्नतान् अपि लब्ध्वा ।
शैलमपि समारुह्य किंवा गगनस्य आरूढम् ॥ १ ॥

तिलको नाम श्रेष्ठी न धान्यैस्तृप्तः । न वा नन्दनृपतिः कनकराशिभिस्तृप्तः । ततोऽसन्तोषहेतुरेव परिग्रहः ।

सम्प्रदायगम्याश्च सगरादयः ।

स चायम्—

आसीत्पुर्यामयोध्यायां जितशत्रुर्महीपतिः ।
युवराजः सुमित्रोऽभूदुभाववनिमावतुः ॥ १ ॥
जितशत्रोरभूत्सूनुरजितस्वामितीर्थकृत् ।
सगरश्चक्रवर्त्ती च सुमित्रस्य महाभुजः ॥ २ ॥
जितशत्रुसुमित्रौ च व्रतं जगृहतुस्ततः ।
राजाऽभूदजितस्वामी सगरो युवराट् पुनः ॥ ३ ॥
प्रवव्राजाजितस्वामी गते काले कियत्यपि ।
राजाऽभूत्सगरश्चक्रवर्त्ती ऋषभसूनुवत् ॥ ४ ॥
अथ षष्टिसहस्राणि जज्ञिरे तस्य सूनवः ।
खेदच्छिदः संश्रितानां शाखा इव महातरोः ॥ ५ ॥
ज्येष्ठो जह्नुः कुमारोऽभूत्तेषां सगरजन्मनाम् ।
तेनैकदा तोषितोऽदाद्देवतेव पिता वरम् ॥ ६ ॥
त्वत्प्रसादेन दण्डादिरत्नैः सह सबान्धवः ।
महीं विचरितुं वाञ्छामीति जह्नुरयाचत ॥ ७ ॥
तद्दत्त्वा सगरेणापि विसृष्टः प्राचलत्ततः ।
अन्नुर्हृतसहस्रांशुः सहस्रैश्छत्रमण्डलैः ॥ ८ ॥
कुर्वन् महत्या भक्त्या चार्हच्चैत्यानि पदे पदे ।
सोऽर्चयन् विचरन्नुर्वीं ययावष्टापदं क्रमात् ॥ ९ ॥

तमष्टयोजनोच्छ्रायं चतुर्योजनविस्तृतम् ।
आरोहत्सहसोदर्यैर्जह्नुर्मितपरिच्छदः ॥ १० ॥
तत्रैकयोजनायाममर्धयोजनविस्तृतम् ।
त्रिगव्यूत्युन्नतं चैत्यं चतुर्द्वारं विवेश सः ॥ ११ ॥
बिम्बानि स्वस्वसंस्थानमानवर्णानि तत्र सः ।
अर्हतामृषभादीनां यथावत्पर्यपूजयत् ॥ १२ ॥
ववन्दे भरतभ्रातृशतस्तूपांश्च पावनान् ।
किंचिद्विचिन्त्य सहालुरन्वैरेवमुवाच च ॥ १३ ॥
अष्टापदसमं स्थानं मन्ये क्वापि न विद्यते ।
कारयामो वयं यत्र चैत्यमेतदिवापरम् ॥ १४ ॥
मुक्तोऽपि भरतं भुङ्क्ते भरतश्चक्रवर्त्यहो ।
शैले भरतसारेऽस्मिंश्चैत्यव्याजादवस्थितः ॥ १५ ॥
एतदेव कृतं चैत्यमस्माभिर्विधीयते ।
भविष्यत्पार्थिवैरस्य लुप्यमानस्य रक्षणम् ॥ १६ ॥
ततः सुरसहस्राधिष्ठितमादाय पाणिना ।
स दण्डं भ्रामयामास परितोऽष्टापदाचलम् ॥ १७ ॥
चेले योजनसहस्रं दीर्णा कूष्माण्डवत्क्षितौ ।
भ्राम्यता तेन भिन्नानि नागानां भुवनानि च ॥ १८ ॥
तैर्भीतैः शरणं भेजे स्वस्वामी ज्वलनप्रभः ।
स ज्ञात्वाऽवधिनोपेत्य जह्नुमित्यब्रवीत् क्रुधा ॥ १९ ॥
अनन्तजन्तुनिर्घातकारणं किमकारणम् ।
भवद्भिर्विदधे मत्तैर्दारुणं भूमिदारणम् ॥ २० ॥

अजितस्वामिभ्रातृव्यैः पुत्रैः सगरचक्रिणः ।
किमेतत्क्रियते पापमरे रे ! कुलपांसनाः ! ॥ २१ ॥
जङ्गकुचे मयाऽभ्येत्य चैत्यं त्रातुमदः कृतम् ।
युष्मद्भवनभङ्गोऽभूद्यदज्ञानात्स सह्यताम् ॥ २२ ॥
अज्ञानकृतमागोऽदः सोढं ते मा कृथाः पुनः ।
इत्युदीर्य निजं धाम जगाम ज्वलनप्रभः ॥ २३ ॥
सानुजोऽचिन्तयज्जह्नुः कृतेयं परिखा परम् ।
परिपूरिष्यते पांशुपूरैः कालेन गच्छता ॥ २४ ॥
ततः स कृष्ट्वा दण्डेन गङ्गां तत्राक्षिपद्द्रुतम् ।
उपद्रुतानि तत्तोयैः पुनर्वेश्मानि भोगिनाम् ॥ २५ ॥
क्रुद्धोऽभ्येत्य समं नागकुमारैर्ज्वलनप्रभः ।
तान् दृष्ट्वा भस्मसाच्चक्रे दवानल इव द्रुमान् ॥ २६ ॥
धिग्धिग्नः स्वामिनः प्लुष्टाः क्लीबानामिव पश्यताम् ।
क्रियेत्ययोध्यासविधे तस्थुरागत्य सैनिकाः ॥ २७ ॥
स्वं मुखं दर्शयिष्यामो वक्ष्यामोऽदः कथं प्रभोः ।
इति मन्त्रयतां तेषां कोऽप्येत्येत्यवदद्द्विजः ॥ २८ ॥
कथयिष्याम्यदो राज्ञो न च मोहो भविष्यति ।
उत्तरिष्यत्यवश्यं वो मा भूत व्याकुला ननु ॥ २९ ॥
इत्युक्त्वा मृतकं कञ्चिदादायानाथमभ्यगात् ।
राजद्वारे मृतापत्य इव स व्यलपत्ततः ॥ ३० ॥
राज्ञाऽपृच्छि ततोऽवादीदयमेकः सुतो मम ।
दष्टः सर्पेण निश्चेष्टस्तद्देवो जीवयत्वमुम् ॥ ३१ ॥

अथादिष्टैर्नरेन्द्रेण नरेन्द्रैर्मन्त्रकौशलम् ।
निजं प्रयुक्तं तत्राभूत्तद्भस्मनिहुतोपमम् ॥ ३२ ॥
मृतो जीवयितुं शक्यो नायं तावद्द्विजोऽप्ययम् ।
कथं तु च्छान्दसो बोध्य इत्यालोच्योचिरेऽथ ते ॥ ३३ ॥
यस्मिन् वेश्मनि नो कोऽपि मृतः पूर्वं ततोऽधुना ।
भूशमानीयतां रक्षा जीवयामस्तया त्वमुम् ॥ ३४ ॥
ततो द्वास्थैर्नृपादेशात्पुर्यां ग्रामेषु चेक्षितम् ।
गृहं न दृष्टं तत्किञ्चिन्मृतो यत्र न कश्चन ॥ ३५ ॥
राजाऽप्यूचे मदीयेऽपि कुले कुलकरा मृताः ।
भगवानृषभस्वामी भरतश्चक्रवर्त्यपि ॥ ३६ ॥
राजा बाहुबलिः सूर्ययशाः सोमयशा अपि ।
अन्येऽप्यनेकशः केऽपि शिवं केऽपि दिवं ययुः ॥ ३७ ॥
जितशत्रुः शिवं प्राप सुमित्रस्त्रिदिवं ततः ।
सर्वसाधारणं मृत्युं स्वसूनोः सहसे न किम् ॥ ३८ ॥
विप्रोऽप्यूचे सत्यमेतत्तथाऽप्येको हि मे सुतः ।
रक्षणीयस्त्वया दीनानाथत्राणं सतां व्रतम् ॥ ३९ ॥
अथोचे चक्रवर्त्येवं हंहो ब्राह्मण ! मा मुहः ।
शरणं मरणार्त्तौ हि भववैराग्यभावना ॥ ४० ॥
व्याजहार द्विजोऽप्येवं यद्येवं साधु बुद्ध्यसे ।
महीश ! मा मुहः षष्टिसहस्रसुतमृत्युना ॥ ४१ ॥
ततः स यावद्भूपो द्दा किमेतदित्यचिन्तयत् ।
तावत्संकेतिताः सैन्याः सर्वमाख्यन्नुपेत्य ते ॥ ४२ ॥

उदन्तेन ततस्तेन दारुणेनाथ मूर्च्छितः।
पपात भूपतिर्भूमौ पर्वतः पविनेव सः ॥ ४३ ॥
लब्धसंज्ञस्ततो राजा रुदित्वा जनवत्क्षणम्।
भेजे संसारवैराग्यं चिन्तयामास चेत्यसौ ॥ ४४ ॥
अन्वयं मण्डयिष्यन्ति प्रीणयिष्यन्ति मां सुताः।
इत्याशा धिग्ममासारं संसारं जानतोऽप्यभूत् ॥ ४५ ॥
द्वित्रैस्त्रिचतुरैः पञ्चषैर्वाऽन्येषां भवेत्कथम्।
पुत्रैस्तृप्तिरियन्मात्रैरपि यन्मे बभूव न ॥ ४६ ॥
तृप्तिं कथममी कुर्युस्तावन्तोऽपि ममात्मजाः।
ईदृग्गतिमकाण्डेऽयुरतृप्ताः प्राणितस्य ते ॥ ४७ ॥

इत्थं विचिन्त्याथ सुतैरतृप्तिकः
स तत्क्षये जह्नुसुतं भगीरथम्।
राज्ये निवेश्याजितनाथसन्निधौ
प्रव्रज्य वव्राज तदव्ययं पदम् ॥ ४८ ॥

॥ इति सगरचक्रिकथानकम् ॥

ग्रामः सुघोषो नामाऽभून्मध्ये मगधनीवृतः।
कुचिकर्णाभिधानश्च ग्रामणीस्तत्र विश्रुतः ॥ १ ॥
गवां शतसहस्राणि तस्य संजज्ञिरे क्रमात्।
बिन्दुना बिन्दुना हन्त भ्रियते हि सरोवरम् ॥ २ ॥
गोपालानां पालनाय सोऽर्पयामास गास्ततः।
भव्या मम न ते भव्या इत्ययुध्यन्त ते बहिः ॥ ३ ॥

कुचिकर्णो विभज्यैता मार्पयत् कस्यचित् सिताः ।
कृष्णाः कस्यापि कस्यापि रक्ताः पीताश्च कस्यचित् ॥ ४ ॥
पृथक् पृथगरण्येषु गोकुलानि न्यवेशयत् ।
भुञ्जानो दधिपयसी सोऽवसत्तेषु च क्रमात् ॥ ५ ॥
अन्वहं वर्द्धयामास गोष्ठे गोष्ठे स गोधनम् ।
अतृप्तो दधिपयसोः सुराया इव दुर्मदः ॥ ६ ॥
तस्याभवदथाजीर्णमध जर्हु सरद्रसम् ।
प्रदीपनान्तःपतितस्येव दाहो महानभूत् ॥ ७ ॥

हा धेनवो हा नवतर्णकाश्च
हा शाक्करा वः क्व कदा च लप्स्ये ।
स गोधनैरेवमतृप्त एव
मृत्वाऽथ तिर्यग्गतिमाससाद ॥ ८ ॥

॥ इति कुचिकर्णकथानकम् ॥

श्रेष्ठ्यासीत्तिलको नाम पुरेऽचलपुरे पुरा ।
असौ पुरेषु ग्रामेषु चाकरोद्धान्यसंग्रहम् ॥ १ ॥
माषमुद्गतिलव्रीहिगोधूमचणकादिकम् ।
ददौ सार्द्धिकया धान्यं काले सार्द्धं च सोऽग्रहीत् ॥ २ ॥
धान्यैर्धान्यं धनैर्धान्यं धान्यं जीवधनैरपि ।
उपायैश्चाग्रहीद्धान्यं ध्यायन् धान्यं स तत्त्ववत् ॥ ३ ॥
दुर्भिक्षकाले धान्येभ्यः प्रत्युपात्तैर्महाधनैः ।
बभार परितो धान्यैरिवासौ धान्यकोष्ठकान् ॥ ४ ॥

पुनः सुभिक्षे धान्यं स क्रीत्वा क्रीत्वा समग्रहीत् ।
लब्धास्वादः पुमान् यत्र तत्रासक्तिं न मुञ्चति ॥ ५ ॥
कीटकोटिवधं नैषोऽजीगणत् कणसंग्रहे ।
पीडां पञ्चेन्द्रियाणामप्यतिभाराधिरोपणात् ॥ ६ ॥
नैमित्तः कोऽपि तस्याख्यद्भाविदुर्भिक्षमेषमः ।
सर्वस्वेनाथ सोऽक्रीणात्कणान् पुनरष्टमिकः ॥ ७ ॥
ऋणेनाऽपि द्रव्यमात्तथाग्रहीद्धान्यमनेकधा ।
स्थानाभावे गृहेऽक्षैप्सीत् किं न कुर्वीत लोभवान् ॥ ८ ॥
असौ जगदमित्रस्य मित्रस्येवोन्मनास्ततः ।
दुर्भिक्षस्यैष्यतो मार्गमीक्षाञ्चक्रे दिने दिने ॥ ९ ॥
अथ वर्षाप्रवेशेऽपि ववर्षोपेत्य सर्वतः ।
धारासारैर्घनस्तस्य हृदयं दारयन्निव ॥ १० ॥

गोधूममुद्गकलमाषणकामकुष्टा
माषास्तिलास्तदपरेऽपि कणा विनश्य ।
यास्यन्ति संप्रति हहेति स तैरलम्भो
हृत्स्फोटजातमरणा[1]न्नरकं प्रपेदे ॥ ११ ॥

॥ इति तिलकश्रेष्ठिकथानकम् ॥

प्राच्यां महेन्द्रनगरीप्रतिबिम्बमिवोच्चकैः ।
आख्यया पाटलीपुत्रमित्यस्ति प्रवरं पुरम् ॥ १ ॥
आसीत्तत्रातिसुत्रामा शत्रुवर्गविसूत्रणे ।
त्रिखण्डवसुधाधीशो नन्दो नाम नरेश्वरः ॥ २ ॥

---

(१) क ग छ -मरणो ।

सोऽकराणां करं चक्रे सकराणां महाकरम् ।
महाकराणामपि च किञ्चिच्चक्रे करान्तरम् ॥ ३ ॥
यं कञ्चिद्दोषमुत्पाद्य धनिभ्यो धनमग्रहीत् ।
छलं वहति भूपानां हलं नेति नयं वदन् ॥ ४ ॥
सर्वोपायैर्धनं लोकान्निष्कृपः स उपाददे ।
अपामब्धिर्नृपोऽर्थानां पात्रं नान्य इति ब्रुवन् ॥ ५ ॥
तथाऽर्थं सोऽग्रहील्लोकाल्लोकोऽभून्निर्धनो यथा ।
भूमावूर्णायुचीर्णायां न खलु प्राप्यते तृणम् ॥ ६ ॥
हिरण्यनाणकाऽऽख्याऽपि तेन लोकेषु नाशिता ।
प्रवृत्तो व्यवहारोऽपि चर्मणो नाणकैस्तदा ॥ ७ ॥
पाखण्डिनोऽपि वेश्या अप्यसावर्थमदण्डयत् ।
हुताशन: सर्वभक्षी नहि किञ्चिद्विमुञ्चति ॥ ८ ॥
श्रीवीरमोक्षादेकोनविंशत्यब्दशतेषु यः ।
सार्धेषु भावी किं सोऽयं कल्कीति जनवागभूत् ॥ ९ ॥
आक्रोशान् पश्यतोऽप्यस्य भूमिभाजनभोजन: ।
जनो ददौ गतभयो, भयं भवति भाजने ॥ १० ॥
स स्वर्णैः पर्वतांश्चक्रे पूरयामास चावटान् ।
भाण्डागाराणि चापूरि पूर्णकामस्तु नाभवत् ॥ ११ ॥
आकर्ण्य तत्तथाऽयोध्यानाथेनाथ हितैषिणा ।
तं प्रबोधयितुं वाग्मी दूत: प्रेषित आगमत् ॥ १२ ॥
सर्वतोऽप्याहृतश्रीकं नि:श्रीकं तं तथापि हि ।
दूतो भूपमथापश्यन्नत्वा चोपाविशत्पुर: ॥ १३ ॥

सोऽनुज्ञातो नृपेणोचे श्रुत्वा मत्स्वामिवाचिकम् ।
कोपितव्यं न देवेन न हि ताशाट्भाषिणः ॥ १४ ॥
अवर्णवादो देवस्य यः परम्परया श्रुतः ।
स प्रत्यक्षीकृतो ह्यद्य न निर्मूला जनश्रुतिः ॥ १५ ॥
अन्यायतोऽर्थलेशोऽपि राज्ञः सर्वयशश्छिदे ।
अप्येकं तुम्बिकाबीजं गुडभारान् विनाशयेत् ॥ १६ ॥
आत्मभूताः प्रजा राज्ञो राजा न च्छेत्तुमर्हति ।
क्रव्यादा अपि न क्रव्यं निजमश्नन्ति जातुचित् ॥ १७ ॥
प्रजाः पुषाण पुष्णन्ति पोषिता एव ता नृपम् ।
वशाऽपि न ह्यनड्वाही दत्ते दुग्धमपोषिता ॥ १८ ॥
सर्वदोषप्रसूर्लोभो लोभः सर्वगुणापहः ।
लोभस्त्यज्यतामेतत्त्वद्धितो वक्ति मत्प्रभुः ॥ १९ ॥
नन्दोऽपि तद्गिरा दावदग्धभूरिव वारिणा ।
अत्युष्णबाष्पममुचद् दग्धुकाम इवाशु तम् ॥ २० ॥
राजदौवारिको जातु न वध्य इति नन्दराट् ।
उत्थाय गर्भवेश्मान्तः सशिरोऽर्त्तिरिवाविशत् ॥ २१ ॥
नासौ सदुपदेशानां जवासक इवाम्भसाम् ।
योग्य इत्याम्रशन् दूतोऽप्यगात् स्वस्वामिनोऽन्तिकम् ॥२२॥
नन्दोऽप्यन्यायपापोत्थैर्वेदनादानदारुणैः ।
रोगैरिहापि संप्राप्तः परमाधार्मिकैरिव ॥ २३ ॥
वेदनाभिर्दारुणाभिः पीड्यमानो यथा यथा ।
नन्दश्चक्रन्द, लोकोऽभूज्ज्ञातानन्दस्तथा तथा ॥ २४ ॥

पच्यमानो भज्यमानो दह्यमान इव व्यथाम् ।
अवाप नन्दः, स्तोकं हि सर्वं तादृक्षपाप्मनः ॥ २५ ॥

ये भूतले विनिहिता गिरिवच्च कूटी-
भूताश्च येऽद्य मम काञ्चनराशयस्ते ।
कस्य स्युरित्यभिमृच्छविदृस एव
मृत्वा निरन्तभवदुःखमवाप नन्दः ॥ २६ ॥

॥ इति नन्दकथानकम् ॥ ११२ ॥

अपि च योगिनामपि परिग्रहमुपगच्छतां लाभमिच्छतां मूलक्षतिरायातीत्याह—

तपःश्रुतपरीवारां शमसाम्राज्यसंपदम् ।
परिग्रहग्रहग्रस्तास्त्यजेयुर्योगिनोऽपि हि ॥ ११३ ॥

योगो रत्नत्रयप्राप्तिस्तद्वन्तो योगिनस्तेऽपि, आसतां पृथग्जनाः; परिग्रह एव ग्रहस्तद्ग्रस्ताः पिशाचकिन इव शमसाम्राज्यसंपदं स्वाधीनामपि त्यजेयुः, शमस्य विदृष्णतायाः, साम्राज्यं परमैश्वर्यं, तद्रूपा सम्पत् ताम् । साम्राज्यं च नैकाकिनो भवतीत्याह—तपःश्रुतपरीवारां तपश्चारित्रं, श्रुतं सम्यग्ज्ञानं, ते एव परीवारः परिच्छदो यस्यास्तां तथाविधाम् । शमसाम्राज्यसंपदं स्वाधीनां परित्यज्य सुखार्थिनः परिग्रहलवलुब्धा मूलमुच्छेद्य लाभमिच्छन्तीत्यर्थः ॥ ११३ ॥

इदानीमसन्तोषफलोपदर्शनपूर्वकं सन्तोषफलमाह—

असन्तोषवतः सौख्यं न शक्रस्य न चक्रिणः।
जन्तोः सन्तोषभाजो यदभयस्येव जायते ॥ ११४ ॥

सन्तोषरहितस्य तत्फलभूतं सौख्यं न शक्रस्य देवराजस्य, नापि चक्रिणो मनुजराजस्य; यत्सौख्यं सन्तोषवतो जन्मिनो जायते। कस्येवेत्याह—अभयस्य अभयकुमारस्य श्रेणिकराजपुत्रस्य। स हि पित्रोपनीतमपि राज्यं परिहृत्य शमसाम्राज्यसम्पदं परिगृहीतवानिति।

कथानकं च सम्प्रदायगम्यम्। स चायम्—

अस्तीह भरतक्षेत्रे केदारमिव सुन्दरम्।
विशालशालिकमलं नाम्ना राजगृहं पुरम् ॥ १ ॥
तत्र प्रसेनजिन्नाम [1]नमिताशेषभूपतिः।
पतिर्वारामिवालब्धमध्योऽभूत्पृथिवीपतिः ॥ २ ॥
श्रीमत्पार्श्वजिनाधीशशासनाम्भोजषट्पदः।
सम्यग्दर्शनपुण्यात्मा सोऽणुव्रतधरोऽभवत् ॥ ३ ॥
ओजसा तेजसा कान्त्या जितामरकुमारकाः।
कुमारास्तस्य बहवो बभूवुः श्रेणिकादयः ॥ ४ ॥
को राज्ययोग्य इत्येषां परीक्षार्थं महीपतिः।
एकत्र पायसस्थालान्यशनायैकदाऽऽर्पयत् ॥ ५ ॥

---

(१) ख च नामिता-।

ततो भोक्तुं प्रवृत्तानां कुमाराणाममोचयत् ।
व्याघ्रानिव व्यात्तवक्त्रान् सारमेयान् स सारधीः ॥ ६ ॥
कुमारा द्रुतमुत्तस्थुरापतत्सु ततः श्वसु ।
एकस्तु श्रेणिकस्तस्थौ धियां धाम तथैव हि ॥ ७ ॥
सोऽन्यस्थालात्पायसार्द्रं स्तोकं स्तोकं शुनां ददौ ।
यावल्लिलिहिरे श्वानस्तावच्च बुभुजे स्वयम् ॥ ८ ॥
येन केनाप्युपायेन निषेधिष्यत्यरीनयम् ।
भोक्ष्यते च स्वयं पृथ्वीं राजा तेनेति रञ्जितः ॥ ९ ॥
राजा पुनः परीक्षार्थं सुतानामन्यदा ददौ ।
मोदकानां करण्डांश्च पयस्कुम्भांश्च मुद्रितान् ॥ १० ॥
इमां मुद्रामभञ्जन्तो भुञ्जीध्वं मोदकानमून् ।
पयः पिबत मा च्छिद्रं छिद्रमित्यादिशन्नृपः ॥ ११ ॥
विना श्रेणिकमेतेषां कोऽपि नाभुङ्क्त नापिबत् ।
बुद्धिसाध्येषु कार्येषु कुर्युरूर्जस्विनोऽपि किम् ? ॥ १२ ॥
चलयित्वा चलयित्वा श्रेणिकोऽथ करण्डकम् ।
बुभुजे मोदकक्षोदं शलाकाविवरच्युतम् ॥ १३ ॥
रौप्यशुक्त्या घटस्याधो गलद्वारिबिन्दुपूर्णया ।
स पयोऽपि पपौ किं हि दुःसाधं सुधियां धियः ॥ १४ ॥
तस्मिन्नथ नृपतिः प्रीतो जातेऽन्येद्युः प्रदीपने ।
यो यद्गृह्णाति मद्गेहात्तत्तस्येत्यादिशत्सुतान् ॥ १५ ॥
सर्वे गृहीत्वा रत्नानि कुमारा निर्ययुस्ततः ।
आदाय भम्भां त्वरितः श्रेणिकस्तु विनिर्ययौ ॥ १६ ॥

किमेतत्कृष्टमित्युक्तो नृपेण श्रेणिकोऽवदत् ।
जयस्य चिह्नं भम्भेयं प्रथमं पृथिवीभुजाम् ॥ १७ ॥
अस्याः शब्देन भूपानां दिग्यात्रामङ्गलं भवेत् ।
रक्षणीया क्षमापालैः स्वामिंस्तदियमात्मवत् ॥ १८ ॥
ततः परीक्षानिर्वाहज्ञातबुद्धिर्महीपतिः ।
तस्य प्रीतो ददौ भम्भासार इत्यपराभिधाम् ॥ १९ ॥
राज्यार्हमानिनो मैनं राज्यार्हं सूनवोऽपरे ।
ज्ञासिषुरित्यवाज्ञासीच्छ्रेणिकं पृथिवीपतिः ॥ २० ॥
पृथक् पृथक् कुमाराणां ददौ देशान्नरेश्वरः ।
न किञ्चिच्छ्रेणिकस्यास्तु राज्यमस्यायताविति ॥ २१ ॥
ततोऽभिमानी स्वपुरात्कलभः काननादिव ।
निःसृत्य श्रेणिकोऽगच्छत्तूर्णं वेणातटं पुरम् ॥ २२ ॥
तत्र च प्रविशन् भद्राभिधस्य श्रेष्ठिनोऽथ सः ।
कर्म लाभोदयं मूर्त्तमिवोपाविशदापणे ॥ २३ ॥
तदा च नगरे तस्मिन् विपुलः कश्चिदुत्सवः ।
नव्यदिव्यदुकूलाङ्गरागपौराऽऽकुलोऽभवत् ॥ २४ ॥
प्रभूतक्रायकैरासीत् स श्रेष्ठी व्याकुलस्तदा ।
कुमारोऽप्यार्पयद्बद्ध्वाऽस्मै पुटाऽपुटिकादिकम् ॥ २५ ॥
द्रव्यं कुमारमाहात्म्याच्छ्रेष्ठी भूयिष्ठमार्जयत् ।
पुण्यपुंसां विदेशेऽपि सहचर्य्यो ननु श्रियः ॥ २६ ॥
अद्याऽवितथपुण्यस्य कस्यातिथिरसीत्यथ ।
श्रेणिकः श्रेष्ठिना पृष्टो भवतामित्यभाषत ॥ २७ ॥

नन्दायोग्यो वरो दृष्टः स्वप्नेऽद्य निशि यो मया ।
असौ साक्षात् स एवेति श्रेष्ठी चेतस्यचिन्तयत् ॥ २८ ॥
सोऽभाषिष्ट च धन्योऽस्मि यद्भवस्यतिथिर्मम ।
असावलसमध्येन ननु गङ्गा समागता ॥ २९ ।
संवृत्याट्टं ततः श्रेष्ठी तं नीत्वा निजवेश्मनि ।
स्नपयित्वा परिधाप्य सगौरवमभोजयत् ॥ ३० ॥
एवं च तिष्ठंस्तद्गेहे श्रेणिकः श्रेष्ठिनाऽन्यदा ।
कन्यां परिणयेमां मे नन्दां नाम्नेत्ययाच्यत ॥ ३१ ॥
ममाज्ञातकुलस्यापि कथं दत्से सुतामिति ।
श्रेणिकेनोक्त ऊचे स ज्ञातं तव गुणैः कुलम् ॥ ३२ ॥
ततस्तस्योपरोधेनोदधेरिव सुतां हरिः ।
श्रेणिकः पर्यणैषीत्तां भवद्धवलमङ्गलम् ॥ ३३ ॥
भुञ्जानो विविधान् भोगान् सह वल्लभया तया ।
अतिष्ठच्छ्रेणिकस्तत्र निकुञ्ज इव कुञ्जरः ॥ ३४ ॥
श्रेणिकस्य स्वरूपं तद्विवेदाशु प्रसेनजित् ।
सहस्राक्षा हि राजानो भवन्ति चरलोचनैः ॥ ३५ ॥
उग्रं प्रसेनजिद्रोगं प्रापाथान्तं विदन्निजम् ।
द्रुतं श्रेणिकमानेतुं शीघ्रानादिशदौष्ट्रिकान् ॥ ३६ ॥
औष्ट्रिकेभ्यो [1]ज्ञातयाऽऽर्त्तः पितुरत्यर्त्तिवार्त्तया ।
नन्दां संबोध्य सस्नेहं प्रतस्थे श्रेणिकस्ततः ॥ ३७ ॥

---

(१) स ज्ञातवार्तः ।

[1]वयं पाण्डुरकुड्या गोपाला राजगृहे पुरे ।
आह्वानमस्त्वप्रतिमान्यचराणीति चार्पयत् ॥ ३८ ॥
माऽन्या तातस्य रोगार्त्तेर्मंदर्त्तिर्भूदिति द्रुतम् ।
उष्ट्रीं श्रेणिक आरुह्य ययौ राजगृहं पुरम् ॥ ३९ ॥
तं दृष्ट्वा मुदितो राजा हर्षनेत्राम्बुभिः समम् ।
राज्येऽभ्यषिञ्चद्विमलैः सुवर्णकलशाम्बुभिः ॥ ४० ॥
राजाऽपि संस्मरन् पार्श्वं जिनं पञ्चनमस्क्रियाम् ।
चतुःशरणमापन्नो विपद्य त्रिदिवं ययौ ॥ ४१ ॥
विश्वं विश्वम्भराभारं बभार श्रेणिकस्ततः ।
तेन सा गुर्विणी मुक्ता गर्भं नन्दाऽपि दुर्वहम् ॥ ४२ ॥
तस्या दोहद इत्यासीद्गजारूढा शरीरिणाम् ।
महाभूत्योपकुर्वाणा भवाम्यभयदा यदि ॥ ४३ ॥
विज्ञपय्याथ राजानं तत्पित्राऽपूरि दोहदः ।
पूर्णे काले च साऽसूत प्राची रविमिवार्भकम् ॥ ४४ ॥
दोहदार्थानुसारेण तस्याथ दिवसे शुभे ।
चकाराभयकुमार इति मातामहोऽभिधाम् ॥ ४५ ॥
स क्रमाद्ववृधे विद्या निरवद्याः पपाठ च ।
अष्टवर्षोऽभवद्दक्षो द्वासप्तत्यां कलासु च ॥ ४६ ॥

(१) श्रीचन्द्रतिलकोपाध्यायकृते, अभयकुमारचरिते:—

"यतोऽयमर्थः पाण्डुरकुड्याः धवलभित्तयः ।
गोपालाः पृथिवीपाला गोमह्योऽवनिवाचकः" ॥ १ ॥ इति ।

सवया: कलहे कोऽपि तं कोपादित्यतर्जयत्।
किं त्वं जल्पसि यस्याहो पिता विज्ञायते नहि ॥ ४७ ॥
ऊचेऽभयकुमारस्तं ननु भद्र: पिता मम।
पिता भद्रो भवन्मातु: प्रत्युवाचेति सोऽभयम् ॥ ४८ ॥
नन्दां प्रत्यभयोऽप्यूचे मात: ! को मे पितेत्यथ।
अयं तव पिता भद्र: श्रेष्ठी नन्देत्यचीकथत् ॥ ४९ ॥
भद्रस्तव पिता शंस मदीयं पितरं ननु।
पुत्रेणेत्युदिता नन्दा गिरानन्देदमब्रवीत् ॥ ५० ॥
देशान्तरादागतेन परिणीताऽस्मि केनचित्।
मम च त्वयि गर्भस्थे तमीयु: केचिदौष्ट्रिका: ॥ ५१ ॥
रह: स किञ्चिदुक्त्वा तै: सहैव क्वचिदप्यगात्।
अद्यापि तं न जानामि कुतस्त्य: कश्चिदित्यहम् ॥ ५२ ॥
स यान् किञ्चिज्जल्प त्वामिति पृष्टाऽभयेन सा।
अक्षराण्यर्पितान्येतानीति पत्रमदर्शयत् ॥ ५३ ॥
तद्विभाव्याभय: प्रीतोऽब्रवीन्मम पिता नृप:।
पुरे राजगृहे तत्र गच्छामो ननु संप्रति ॥ ५४ ॥
आपृच्छ्य श्रेष्ठिनं भद्रं सामग्रीसंयुतस्तत:।
नान्देयो नन्दया सार्द्धं ययौ राजगृहं पुरम् ॥ ५५ ॥
मातरं बहिरुद्याने विमुच्य सपरिच्छदाम्।
तत्र स्वल्पपरीवार: प्रविवेशाभय: पुरे ॥ ५६ ॥
इतश्च मेलितान्यासंस्तदा श्रेणिकभूभुजा।
शतानि पञ्चकोनानि मन्त्रिणां मन्त्रसम्पदाम् ॥ ५७ ॥

मन्त्रिपञ्चशतीं पूर्णां कर्त्तुं नरपतिस्ततः ।
लोके गवेषयामास कञ्चिदुत्कृष्टपूरुषम् ॥ ५८ ॥
ततश्च तत्परीक्षार्थं शुष्ककूपे निजोर्मिकाम् ।
प्रचिक्षेप क्षितिपतिर्लोकानित्यादिदेश च ॥ ५९ ॥
आदास्यति करेणैतामूर्मिकां यस्तटस्थितः ।
तस्य धीकौशलक्रीता[1] मदीया मन्त्रिधुर्यता ॥ ६० ॥
तेऽप्यूचुर्यदशक्यानुष्ठानमस्माद्दशामिदम् ।
ताराः करेण यः कर्षेत् स इमामूर्मिकामपि ॥ ६१ ॥
ततोऽभयकुमारोऽपि संप्राप्तस्तत्र सस्मितम् ।
ऊचे किं गृह्यते नैषा, किमेतदपि दुष्करम् ॥ ६२ ॥
तं दृष्ट्वा [2]च जना दध्युः कोऽप्यसावतिशायिधीः ।
समये मुखरागो हि नृणामाख्याति पौरुषम् ॥ ६३ ॥
ऊचुश्च ते महाभाग ! त्वं गृहाणेत्यमूर्मिकाम् ।
ऊर्मिकाकर्षणपणां धुर्यतां चैषु मन्त्रिषु ॥ ६४ ॥
ततोऽभयकुमारस्तामूर्मिकां कूपमध्यगाम् ।
आर्द्रगोमयपिण्डेन निजघानोपरि स्थितः ॥ ६५ ॥
प्रक्षिप्योपरि तत्कालं ज्वलन्तं तृणपूलकम् ।
सद्यः संशोषयामास गोमयं तन्महामतिः ॥ ६६ ॥
नन्दाया नन्दनः सद्यः कारयित्वाऽथ सारणिम् ।
वारिणाऽपूरयत् कूपं विस्मयेन च तं जनम् ॥ ६७ ॥

---

(१) क ख ग ड -क्रीतो । (२) ख च ते ।

तन्नोमयं श्रेणिकस्तु: करेण तरसाऽऽददे ।
धीमद्भि: सुप्रयुक्तस्य किमुपायस्य दुष्करम् ? ॥ ६८ ॥
तस्मिन् स्वरूपे चारर्वैर्विज्ञप्ते जातविस्मय: ।
नृपोऽभयकुमारं द्रागाजुहावात्मसन्निधौ ॥ ६९ ॥
अभयं श्रेणिक: पुत्रप्रतिपत्त्याऽथ सस्वजे ।
बन्धुरज्ञायमानोऽपि दृष्टो मोदयते मन: ॥ ७० ॥
कुतस्त्वमागतोऽसीति पृष्ट: श्रेणिकभूभुजा ।
बेन्नातटादागतोऽहमिति चाभिदधेऽभय: ॥ ७१ ॥
राजाऽपृच्छद्भद्रमुख ! किं भद्र इति विश्रुत: ।
श्रेष्ठी तत्रास्ति तस्यापि नन्दानाम्नी च नन्दना ॥ ७२ ॥
अस्त्येवं सम्यगित्युक्ते तेन भूयोऽपि भूपति: ।
जगे नन्दोदरिण्यासीत्किमपत्यमजायत ? ॥ ७३ ॥
अथाख्यत्कान्तदन्तांशुश्रेणि: श्रेणिकसूरिदम् ।
देवाभयकुमाराख्यं सा नन्दनमजीजनत् ॥ ७४ ॥
किंरूप: किंगुण: सोऽस्तीत्युदिते सति भूभुजा ।
जगेऽभय: स एवाहं स्वामिन्नस्मीति चिन्त्यताम् ॥ ७५ ॥
परिष्वज्याङ्कमारोप्य समाघ्राय च मूर्द्धनि ।
स्नेहात् स्नपयितुमिव सिषेच नयनाम्बुभि: ॥ ७६ ॥
कुशलं वत्स ! ते मातुरिति पृष्टे महीभुजा ।
इति विज्ञपयामास बद्धाञ्जलिपुटोऽभय: ॥ ७७ ॥
अनुस्मरन्ती भृङ्गीव त्वत्पादाम्भोजसङ्गमम् ।
स्वामिन्नायुष्मती मेऽम्बा बाह्योद्यानेऽस्ति संप्रति ॥ ७८ ॥

ततो नन्दां समानेतुममन्दानन्दकन्दलः ।
न्ययुङ्क्त सर्वसामग्रीमग्रेकृत्य नृपोऽभयम् ॥ ७९ ॥
ततः स्वयमपि प्राज्योत्कण्ठोल्लिखितमानसः ।
नन्दामभिययौ राजा राजहंस इवाब्जिनीम् ॥ ८० ॥
शिथिलीभूतवलयां कपोललुलितालकाम् ।
अनञ्जनाक्षीं कबरीधारिणीं मलिनांशुकाम् ॥ ८१ ॥
तनोस्तनिम्ना दधतीं द्वितीयेन्दुकलातुलाम् ।
ददर्श राजा सानन्दो नन्दामुद्यानवासिनीम् ॥८२॥(युग्मम्)
नन्दामानन्द्य नृपतिर्नीत्वा च स्वं निकेतनम् ।
पट्टराज्ञीपदेऽकार्षीत् सीतामिव रघूद्वहः ॥ ८३ ॥
भक्तितः पितरि स्वस्य पदातिपरमाणुताम् ।
मन्वानः साधयामास दुःसाधान् भूभुजोऽभयः ॥ ८४ ॥
अन्यदोज्जयिनीपुर्य्याश्चण्डप्रद्योतभूपतिः ।
चलितः सर्वसामग्र्या रोद्धुं राजगृहं पुरम् ॥ ८५ ॥
प्रद्योतो बद्धमुकुटाश्चतुर्दश परे नृपाः ।
तत्रायान्तो जनैर्दृष्टाः परमाधार्मिका इव ॥ ८६ ॥
पादूपटप्लुतैरश्वैः पाटयन्निव मेदिनीम् ।
आगच्छन् प्रणिधिभ्योऽथ शुश्रुवे श्रेणिकेन सः ॥ ८७ ॥
किञ्चिच्च चिन्तयामास प्रद्योतोऽद्य समापतन् ।
क्रूरग्रह इव क्रुद्धः कार्यो हतबलः कथम् ? ॥ ८८ ॥
ततोऽभयकुमारस्यौत्पत्तिक्यादिधियां निधेः ।
नृपतिर्मुखमैक्षिष्ट सुधामधुरया दृशा ॥ ८९ ॥

यथार्थनामा राजानमभयोऽथ व्यजिज्ञपत् ।
का चिन्तोज्जयिनीशोऽद्य भूयाद्युद्धातिथिर्मम ॥ ९० ॥
यदि वा [1]बुद्धिसाध्येऽर्थे शस्त्राशस्त्रिकथा वृथा ।
बुद्धिमेव प्रयोक्ष्ये तद्बुद्धिर्हि जयकामधुक् ॥ ९१ ॥
अथ बाह्येऽरिसैन्यानामावासस्थानभूमिषु ।
लोहसंपुटमध्यस्थान् दीनारान् स न्यचीखनत् ॥ ९२ ॥
प्रद्योतनृपतिः सैन्यैस्ततो राजगृहं पुरम् ।
पर्यवेष्टयत भूगोलः पयोधिसलिलैरिव ॥ ९३ ॥
अथेत्थं प्रेषयामास लेखं प्रद्योतभूपतिः ।
अभयो गुप्तपुरुषैः परुषेतरभाषिभिः ॥ ९४ ॥
शिवादेवीचेल्लणयोर्भेदं नेच्छे मनागपि ।
तस्मात्त्वयोऽसि शिवादेवीसम्बन्धेनापि सर्वदा ॥ ९५ ॥
तदवन्तीश ! वच्मि त्वामेकान्तहित[2]काङ्क्षया ।
सर्वे श्रेणिकराजेन भेदितास्तव भूभुजः ॥ ९६ ॥
दीनाराः प्रेषिताः सन्ति तेभ्यस्तान् कर्तुमात्मसात् ।
ते तानादाय बद्धा त्वामर्पयिष्यन्ति मत्पितुः ॥ ९७ ॥
तदावासेषु दीनारा निखाताः सन्ति तत्कृते ।
खानयित्वा पश्य को वा दीपे सत्यग्निमीक्षते ॥ ९८ ॥
विदित्वैवं स भूपस्यैकस्यावासमचीखनत् ।
लब्धास्तत्र च दीनारास्तान् दृष्ट्वाऽऽशु पलायत ॥ ९९ ॥

(१) क ग ख बुद्ध- ।
(२) क ग ख -वाञ्छया ।

नष्टे तत्र तु तत्सैन्यं विलोड्याब्धिमिवाखिलम् ।
हस्त्यश्वाद्यादद्दे सारं मगधेन्द्रः समन्ततः ॥ १०० ॥
नासारूढेन जीवेन वायुवाजेन वाजिना ।
ततः प्रद्योतनृपतिः कथञ्चित् स्वां पुरीं ययौ ॥ १ ॥
ये चतुर्दश भूपाला ये चान्येऽपि महारथाः ।
तेऽपि नेशुः काकनाशं हतं सैन्यं ह्यनायकम् ॥ २ ॥
असंयतलुलत्केशैश्छत्रशून्यैश्च मौलिभिः ।
राजानमनुयान्तस्तेऽप्यापुरुज्जयिनीं पुरीम् ॥ ३ ॥
अभयस्यैव मायेयं वयं नेदृशकारिणः ।
प्रत्यायितः सशपथं तैरथोज्जयिनीपतिः ॥ ४ ॥
कदाचिदूचेऽवन्तीशो मध्येसभममर्षणः ।
योऽर्पयत्यभयं बद्ध्वा मम सम्पत्स्यते स किम् ॥ ५ ॥
पताकं हस्तमुत्क्षिप्य काऽप्येका गणिका ततः ।
व्यजिज्ञपदवन्तीशमलमस्मीह कर्मणि ॥ ६ ॥
तामादिदेशावन्तीशो यद्येवमनुतिष्ठ तत् ।
करोम्यर्थादिसाहाय्यं ब्रूहि किं तव संप्रति ? ॥ ७ ॥
सा च दध्यौ यदभयो नोपायैर्गृह्यतेऽपरैः ।
धर्मच्छद्म तदादाय साधयामि समीहितम् ॥ ८ ॥
अयाचत ततश्च द्वे द्वितीयवयसौ स्त्रियौ ।
ते तदैवार्पयद्राजा ददौ द्रव्यं च पुष्कलम् ॥ ९ ॥
कृतादराः प्रतिदिनमुपास्योपास्य संयताः ।
बभूवुरुत्कटप्रज्ञास्तास्तिस्रोऽपि बहुश्रुताः ॥ १० ॥

तास्तिस्रोऽपि ततो जग्मुः श्रेणिकालङ्कृतं पुरम् ।
जगत्त्रयीं वञ्चयितुं मायाया इव मूर्त्तयः ॥ ११ ॥
बाह्योद्याने कृतावासा सा पत्नीमतल्लिका ।
पत्तनान्तर्ययौ चैत्यपरिपाटीचिकीर्षया ॥ १२ ॥
सा विभूत्याऽतिशायिन्या चैत्ये नृपतिकारिते ।
प्रविवेश समं ताभ्यां कृत्वा नैषेधिकीत्रयम् ॥ १३ ॥
मालवकैशिकीमुख्यभाषामधुरया गिरा ।
देवं वन्दितुमारेभे सपर्य्यां विरचय्य सा ॥ १४ ॥
तत्राभयकुमारोऽपि ययौ देवं विवन्दिषुः ।
श्राद्धवतीयां तामग्रे वन्दमानां ददर्श च ॥ १५ ॥
देवदर्शनविघ्नोऽस्या मा भूत्प्रविशता मया ।
द्वार्येवेत्यभयस्तस्थौ मण्डपान्तर्विवेश न ॥ १६ ॥
प्रणिधानस्तुतिं कृत्वा सा मुक्ताशुक्तिमुद्रया ।
यावदुत्तस्थुषी तावदभयोऽभ्याजगाम ताम् ॥ १७ ॥
तादृशीं भावनां तस्यास्तं वेषं प्रशमं च तम् ।
अभयो वर्णयामास सानन्दं च जगाद ताम् ॥ १८ ॥
दिष्ट्या भद्रेऽधुना त्वादृक्साधर्मिकसमागमः ।
साधर्मिकात्परो बन्धुर्न संसारे विवेकिनाम् ॥ १९ ॥
का त्वं किमागमः का वा वासभूमिरिमे च के ।
यकाभ्यां स्वातिराधाभ्यामिन्दुलेखेव शोभसे ॥ २० ॥
व्याजहाराथ सा व्याजश्राविकाऽवन्तिवासिनः ।
महेभ्यवणिजः पाणिगृहीती विधवा त्वहम् ॥ २१ ॥

इमे च मम पुत्रस्य कलत्रे कालधर्मतः।
विच्छाय्यभूतां विधवे भग्नवृक्षे लते इव ॥ २२ ॥
व्रतार्थमापपृच्छाते उभे अपि तदैव माम्।
विपन्नपतिकानां हि सतीनां शरणं व्रतम् ॥ २३ ॥
मयाऽप्युक्तं ग्रहीष्यामि निर्वीराऽहमपि व्रतम्।
गार्हस्थ्यस्य फलं किन्तु गृह्यतां तीर्थयात्रया ॥ २४ ॥
व्रते हि भावतः पूजा युज्यते द्रव्यतो न तु।
इत्यहं तीर्थयात्रार्थमेताभ्यां सह निर्ययौ ॥ २५ ॥
अथेत्यमभयोऽप्योचदतिथीभवताद्य नः।
आतिथेयं सतीर्थ्यानां तीर्थादप्यतिपावनम् ॥ २६ ॥
प्रत्युवाचाभयं साऽपि युक्तमाह भवान् परम्।
कृततीर्थोपवासाऽहं भवाम्यद्यातिथिः कथम् ? ॥ २७ ॥
अथ तन्निष्ठया हृष्टोऽभयस्तामवदत्पुनः।
अवश्यं मम तत्प्रातरागन्तव्यं निकेतने ॥ २८ ॥
साऽप्यूचे यत्क्षणेनापि जन्मिनो जन्म पूर्यते।
अहं प्रातरिदं कर्त्ताऽस्मीति जल्पेत्कथं सुधीः ? ॥ २९ ॥
अस्त्विदानीमियं भूयः श्वो निमन्त्र्येति चिन्तयन्।
तां विसृज्याभयश्चैत्यं वन्दित्वा स्वगृहं ययौ ॥ ३० ॥
तां निमन्त्र्याभयः प्रातर्गृहचैत्यान्यवन्दयत्।
भोजयामास च प्राज्यवस्त्रदानादि च व्यधात् ॥ ३१ ॥
निमन्त्रितस्तयाऽन्येद्युर्मितीभूयाभयोऽप्यगात्।
साधर्मिकोपरोधेन किं न कुर्वन्ति तादृशाः ? ॥ ३२ ॥

तया च विविधैर्भोज्यैरभयोऽकारि भोजनम् ।
चन्द्रहाससुरामिश्रपानकानि च पायितः ॥ ३३ ॥
भुक्तोत्थितश्च तत्कालं सुष्वाप श्रेणिकात्मजः ।
आदिमा मद्यपानस्य निद्रा सहचरी खलु ॥ ३४ ॥
तं रथेन स्थाने स्थाने स्थापितैश्चापरै रथैः ।
अवन्तीं प्रापयामास दुर्लक्ष्यच्छद्मसद्म सा ॥ ३५ ॥
ततोऽभयान्वेषणाय श्रेणिकेन नियोजिताः ।
स्थाने स्थानेऽन्वेषयन्तस्तत्रापीयुर्गवेषकाः ॥ ३६ ॥
किमिहाभय आयात इत्युक्ता तैरुवाच सा ।
इहाभयः समायातः परं यातस्तदैव हि ॥ ३७ ॥
वचनप्रत्ययात्तस्या अन्यतेयुर्गवेषकाः ।
स्थाने स्थाने स्थापिताश्वैः साऽप्यवन्तीं समाययौ ॥ ३८ ॥
सा प्रचण्डाऽभयं चण्डप्रद्योतस्यार्पयत्ततः ।
अभयाऽऽनयनोपायस्वरूपं च व्यजिज्ञपत् ॥ ३९ ॥
तां प्रद्योतोऽप्युवाचैवं न साधु विहितं त्वया ।
यदमुं धर्मविश्रब्धं त्वं धर्मच्छद्मनाऽऽनयः ॥ ४० ॥
कथासप्ततिसंशंसी मार्जार्य्येव शुकोऽनया ।
नीतिज्ञोऽपि गृहीतोऽसि जगादेत्यभयं च सः ॥ ४१ ॥
अभयोऽप्यब्रवीदेवं त्वमेव मतिमानसि ।
यस्यैवं विधया बुद्ध्या राजधर्मः प्रवर्त्तते ॥ ४२ ॥
लज्जितः कुपितश्चाथ चण्डप्रद्योतभूपतिः ।
राजहंसमिवाक्षैप्सीदभयं काष्ठपञ्जरे ॥ ४३ ॥

अग्निभीरुरथो देवी शिवा नलगिरिः करी।
लोहजङ्घो लेखवाहो राज्ये रत्नानि तस्य तु ॥ ४४ ॥
लोहजङ्घं नृपः प्रैषीद्भृगुकच्छे मुहुर्मुहुः।
तद्गतागतसंक्लिष्टास्तत्रत्या इत्य[1]मन्त्रयन् ॥ ४५ ॥
आयात्ययं दिनेनापि पञ्चविंशतियोजनीम्।
असकृद्वराहरत्यस्मान् हन्मः संप्रत्यमुं ततः ॥ ४६ ॥
ते विमृश्येत्यदुस्तस्य शम्बले विषमोदकान्।
तद्भस्त्राशम्बलं चान्यत्समस्तादप्यपाहरन् ॥ ४७ ॥
कञ्चित्पन्थानमुल्लङ्घ्य नदीरोधसि शम्बलम्।
तद्भोक्तुमवतस्थेऽसौऽभूवन्नशकुनान्यथ ॥ ४८ ॥
शकुनज्ञस्तु सोऽभुक्त्वोत्थाय दूरं ययौ ततः।
क्षुधितो भोक्तुकामस्तद्वारितः शकुनैः पुनः ॥ ४९ ॥
दूरं गत्वा भोक्तुकामः शकुनैर्वारितः पुनः।
ततो गत्वा स तत्सर्वं प्रद्योतस्य न्यवेदयत् ॥ ५० ॥
ततो राज्ञा समाहूय तत्पृष्टः श्रेणिकात्मजः।
पाथेयभस्त्रामाघ्राय जगाद मतिमानिदम् ॥ ५१ ॥
अस्ति दृष्टिविषोऽत्राहिर्द्रव्यसंयोगसम्भवः।
असौ दग्धो भवेन्नूनं भस्त्रामुद्घाटयेद्यदि ॥ ५२ ॥
ततः पराङ्मुखोऽरण्ये मोच्य इत्यभयोदिते।
तथैव मुमुचे सद्यो दग्धा वृक्षा मृतश्च सः ॥ ५३ ॥

---

(१) क ख -न्त्रयन्।

विना बन्धनमोचत्वं वरं याचस्व मामिति ।
नृपेणोक्तोऽभयोऽवादीन्न्यासीभूतोऽस्तु मे वरः ॥ ५४ ॥
अन्यदाऽऽलानमुन्मूल्य पातयित्वा निषादिनौ ।
स्वैरं नलगिरिर्भ्राम्यन् चोभयामास नागरान् ॥ ५५ ॥
असाववशगो हस्ती वशं नेयः कथं त्विति ।
राज्ञा पृष्टोऽभयोऽशंसद्गायतूदयनो नृपः ॥ ५६ ॥
पुत्र्या वासवदत्ताया गान्धर्वाधीतये[1] धृतः ।
जगावुदयनस्तत्र समं वासवदत्तया ॥ ५७ ॥
तद्गीताकर्णनाचिप्तो बद्धो नलगिरिः करी ।
पुनर्ददौ वरं राजा न्यासीचक्रेऽभयस्तथा ॥ ५८ ॥
अभूदवन्त्यामन्येद्युर्निर्विच्छेदं प्रदीपनम् ।
पृष्टश्च तत्प्रतीकारं प्रद्योतेनाभयोऽवदत् ॥ ५९ ॥
विषस्येव विषं वह्नेर्वह्निरेव यदौषधम् ।
तदन्यः क्रियतां वह्निर्यथा शाम्येत् प्रदीपनम् ॥ ६० ॥
तत्तथा विदधे राज्ञाऽशाम्यत्तच्च प्रदीपनम् ।
तृतीयं च वरं सोऽदान्न्यासीचक्रेऽभयश्च तम् ॥ ६१ ॥
अशिवं महदन्येद्युरुज्जयिन्यां समुत्थितम् ।
तत्प्रशान्त्यै नरेन्द्रेण पृष्ट इत्यभयोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥
आगच्छन्त्वन्तरास्थानं देव्यः सर्वा विभूषिताः ।
युष्मान् जयति या दृष्ट्या कथनीया तु सा मम ॥ ६३ ॥

---

(१) ख च -ध्ययने ।

तथैव विदधे राज्ञा राज्ञीऽन्या विजिता द्रुशा ।
देव्या तु शिवया राजा, कथितं चाभयाय तत् ॥ ६४ ॥
अभाषताभयोऽप्येवं महाराज्ञी शिवा स्वयम् ।
करोतु कूरबलिना भूतानामर्चनं निशि ॥ ६५ ॥
यद्यद्भूतं शिवारूपेणोत्तिष्ठत्यथवासते ।
तस्य तस्य मुखे देव्या देयः कूरबलिः स्वयम् ॥ ६६ ॥
विदधे शिवया तच्चाशिवशान्तिर्बभूव च ।
तुर्यं चादाद्वरं राजा ययाचे चाभयोऽप्यदः ॥ ६७ ॥
स्थितो नलगिरौ मेण्ठीभूते त्वयि शिवाङ्कगः ।
अहं विशाम्यग्निभीरुरथदारुकृतां चिताम् ॥ ६८ ॥
ततो विषस्तः प्रद्योतो वरान् दातुमशक्नुवन् ।
विससर्जाञ्जलिं कृत्वा कुमारं मगधेशितुः ॥ ६९ ॥
आशुश्रावाभयोऽप्येवं त्वयाऽऽनीतश्छलादहम् ।
दिवा रटन्तं पूर्मध्ये त्वां तु नेष्याम्यसावहम् ॥ ७० ॥
ततोऽभयकुमारोऽगात् क्रमाद्राजगृहे पुरे ।
कथमप्यवतस्थे च कञ्चित्कालं महामतिः ॥ ७१ ॥
गृहीत्वा गणिकापुत्र्यौ रूपवत्यावथाभयः ।
वणिग्वेषोऽगादवन्त्यां राजमार्गेऽग्रहीद्गृहम् ॥ ७२ ॥
प्रद्योतेनेक्षिते ते च दारिके पथि गच्छता ।
ताभ्यां च सविलासाभ्यां प्रद्योतोऽपि निरीक्षितः ॥ ७३ ॥
प्रद्योतेन गृहे गत्वा रागिणा प्रेषिता ततः ।
दूतिकाऽनुनयन्त्याभ्यां क्रुद्धाभ्यामपहस्तिता ॥ ७४ ॥

द्वितीयस्मिन्नपि दिनेऽर्थ्यमाना नृपाय च ।
ताभ्यां शनैः सरोषाभ्यामवामन्यत दूतिका ॥ ७५ ॥
तृतीयेऽप्यह्नि निर्वेदादेत्य ते याचितेऽनया[1] ।
अचतुश्च सदाचारो भ्राता [2]नावेव रक्षति ॥ ७६ ॥
ततो बहिर्गतेऽमुष्मिन् सप्तमेऽह्नि समागते ।
इहायातु नृपश्छन्नस्ततः सङ्गो भविष्यति ॥ ७७ ॥
ततोऽभयेन प्रद्योतसदृगेकः पुमान्निजः ।
उन्मत्तो विदधे तस्य प्रद्योत इति नाम च ॥ ७८ ॥
ईदृशोऽयं मम भ्राता भ्राम्यतीतस्ततस्ततः ।
रक्षितव्यो मया हा किं करोमीत्यवदज्जने ॥ ७९ ॥
तं वैद्यसद्मनयनच्छद्मना प्रत्यहं बहिः ।
रटन्तं मञ्चकारूढं निनायार्त इवाभयः ॥ ८० ॥
नीयमानश्च तेनोच्चैः स उन्मत्तश्चतुष्पथे ।
प्रद्योतोऽहं ह्रियेऽनेनेत्युदश्रुवदनोऽरटत् ॥ ८१ ॥
सप्तमेऽह्नि नृपोऽप्येकस्तत्र प्रच्छन्न आययौ ।
कामान्धः सिन्धुर इव बद्धश्चाभयपूरुषैः ॥ ८२ ॥
नीयतेऽसौ वैद्यवेश्मेत्यभयेनाभिभाषिणा ।
पर्य्यङ्केन समं जह्रे पुरान्तः स रटन् दिवा ॥ ८३ ॥
क्रोशे क्रोशे पुरा मुक्तै रथैरथ सुवाजिभिः ।
पुरे राजगृहेऽनैषीत्प्रद्योतमभयोऽभयः ॥ ८४ ॥

---

(१) क ख ङ तया ।
(२) क ख ङ नावेष ।

ततो निनाय प्रद्योतं श्रेणिकस्य पुरोऽभयः।
दधावे खड्गमाकृष्य तं प्रति श्रेणिको नृपः॥ ८५॥
ततोऽभयकुमारेण बोधितो मगधेश्वरः।
संमान्य वस्त्राभरणैः प्रद्योतं व्यसृजन्मुदा॥ ८६॥
अन्यदा गणभृद्देवसुधर्मस्वामिनोऽन्तिके।
प्रव्रज्यामग्रहीत्कोऽपि विरक्तः काष्ठभारिकः॥ ८७॥
विहरन् स पुरे पौरैः पूर्वावस्थाऽनुवादिभिः।
अभर्त्स्यतोपाहस्यतागर्ह्यतापि पदे पदे॥ ८८॥
नावज्ञां सोढुमीशोऽत्र विहरामि तदन्यतः।
इति व्यज्ञपयत् स श्रीसुधर्मस्वामिनं ततः॥ ८९॥
सुधर्मस्वामिनाऽन्यत्र विहारक्रमहेतवे।
आपृच्छ्यताभयः पृच्छन् ज्ञापितस्तत्र कारणम्॥ ९०॥
दिनमेकं प्रतीक्षध्वमूर्ध्वं यत्प्रतिभाति वः।
तद्विधत्तेत्ययाचिष्ट प्रणम्य श्रेणिकात्मजः॥ ९१॥
सोऽथ राजकुलात्कृष्टा रत्नकोटित्रयीं बहिः।
दास्याम्येतामेत लोकाः! पटहेनेत्यघोषयत्॥ ९२॥
ततश्चेयुर्जनाः सर्वेऽप्यवोचदभयोऽप्यदः।
जलाग्निस्त्रीवर्जको यस्तस्य रत्नोच्चयोऽस्त्वयम्॥ ९३॥
लोकोत्तरमिदं लोकः स्वामिन्! किं कर्त्तुमीश्वरः?।
इति तेष्वाभाषमाणेष्वभयोऽपीत्यभाषत॥ ९४॥
यदि वो नेदृशः कश्चिद्रत्नकोटीत्रयं ततः।
जलाग्निस्त्रीमुचः काष्ठभारिणोऽस्तु महामुनेः॥ ९५॥

सम्यगीदृगयं साधुः पात्रं दानस्य युज्यते ।
मुधाऽसौ जहसेऽस्माभिरिति तैर्जगदेऽभयः ॥ ९६ ॥
अस्य भर्त्सोपहासादि न कर्त्तव्यमतः परम् ।
आदिष्टमभयेनैवं प्रतिपद्य ययुर्जनाः ॥ ९७ ॥
एवं बुद्धिमहाम्भोधिः पितृभक्तिपरोऽभयः ।
निरोहो धर्मसंसक्तो राज्यमन्वशिषत्पितुः ॥ ९८ ॥
वर्त्तमानः स्वयं धर्मे स प्रजा अप्यवर्त्तयन् ।
प्रजानां च पशूनां च गोपायत्ताः प्रवृत्तयः ॥ ९९ ॥
राजा चक्रे जजागार यथा द्वादशधा स्थिते ।
तथा श्रावकधर्मेऽसावप्रमद्वरमानसः ॥ २०० ॥
बहिरङ्गान् यथाऽजैषीद्दुर्जयानपि विद्विषः ।
अन्तरङ्गानपि तथा स लोकद्वयसाधकः ॥ १ ॥
तमूचे श्रेणिकोऽन्येद्युर्वत्स ! राज्यं त्वमाश्रय ।
अहं श्रयिष्ये श्रीवीरशुश्रूषासुखमन्वहम् ॥ २ ॥
पित्राज्ञाभङ्गसंसारभीरुरित्यभयोऽब्रवीत् ।
यदादिशत तत्साधु प्रतीक्षध्वं क्षणं परम् ॥ ३ ॥
इतश्च भगवान् वीरः प्रव्राज्योदायनं नृपम् ।
मरुमण्डलतस्तत्राभ्यागत्य समवासरत् ॥ ४ ॥
ततो गत्वाऽभयो नत्वा पप्रच्छ चरमं जिनम् ।
राजर्षिः कोऽन्तिमोऽथाख्यत्तत्रैवोदायनं प्रभुः ॥ ५ ॥
गत्वोचे श्रेणिकं सोऽस्मि राजा चेन्न ऋषिस्तदा ।
श्रीवीरोऽन्तिमराजर्षिं शशंसोदायनं यतः ॥ ६ ॥

श्रीवीरं स्वामिनं प्राप्य प्राप्य त्वत्पुत्रतामपि ।
नो छेत्स्ये भवदुःखं चेन्मत्तः कोऽन्योऽधमस्ततः ॥ ७ ॥
नाम्नाऽहमभयस्तात ! सभयोऽस्मि भवादृशम् ।
भुवनाभयदं वीरं तच्छ्रयामि समादिश ॥ ८ ॥
तदलं मम राज्येनाभिमानसुखहेतुना ।
यतः सन्तोषसाराणि सौख्यान्याहुर्महर्षयः ॥ ९ ॥
निर्बन्धाद्बाध्यमानोऽपि न यदा राज्यमग्रहीत् ।
तदाऽभयो व्रतायानुजज्ञे राज्ञा प्रमोदतः ॥ १० ॥
राज्यं तृणमिव त्यक्त्वा सन्तोषसुखभागसौ ।
दीक्षां चरमतीर्थेशवीरपादान्तिकेऽग्रहीत् ॥ ११ ॥

सन्तोषमेवमभयः सुखदं दधानः
सर्वार्थसिद्धिसुरधाम जगाम मृत्वा ।
सन्तोषमेवमपरोऽप्यवलम्बमान-
स्तान्युत्तरोत्तरसुखानि नरो लभेत ॥ २१२ ॥

॥ इति श्रीअभयराजर्षिकथानकम् ॥ ११४ ॥

प्रकृतं सन्तोषमेव स्तौति—

सन्निधौ निधयस्तस्य कामगव्यनुगामिनी ।
अमराः किङ्करायन्ते सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥ ११५ ॥

निधयो महापद्मादयः, सन्निधौ सन्निहिताः, कामगवी काम-

धेनुः, सा अनुगच्छतीत्येवंशीला अनुगामिनी, अमराः सुराः, किङ्करा इवाचरन्ति किङ्करायन्ते। तस्येति योगः। यस्य किम्; यस्य पुंसः सन्तोषो भूषणमलङ्करणम्।

तथाहि—

सन्तुष्टा मुनयः शमप्रभावात्तृणाग्रादपि रत्नसमूहान् पातयन्ति, कामितफलदायिनश्च सुरेन्द्रैरप्यहमहमिकयोपचर्यन्त इत्यत्र कः सन्देहः।

अत्रान्तरश्लोकाः—

'धनं धान्यं स्वर्णरूप्यकुप्यानि क्षेत्रवास्तुनी।
द्विपाच्चतुष्पाच्चेति स्युर्नव बाह्याः परिग्रहाः॥ १॥
रागद्वेषौ कषायाः शुग्हासौ रत्यरती भयम्।
जुगुप्सा वेदमिथ्यात्वे आन्तराः स्युश्चतुर्दश॥ २॥
बाह्यात् परिग्रहात्प्रायः प्रकुप्यन्त्यान्तरा अपि।
प्रावृषो मूषिकालर्कविषजोपद्रवा इव॥ ३॥
प्रासप्रतिष्ठानपि च वैराग्यादिमहाद्रुमान्।
उन्मूलयति निर्मूलं परिग्रहमहाबलः॥ ४॥
परिग्रहनिषण्णोऽपि योऽपवर्गं विमार्गति।
लोहोडुपनिविष्टोऽसौ पारावारं तितीर्षति॥ ५॥
बाह्याः परिग्रहाः पुंसां धर्मस्य ध्वंसहेतवः।
तज्जन्मानोऽपि जायन्ते समिधामिव वह्नयः॥ ६॥

---

(१) क ख च धनधान्यस्वर्ण-। ङ धान्यं धनं स्व-।

बाह्यानपि हि यः सङ्गान्न नियन्त्रयितुं क्षमः ।
जयेत् क्लीबः कथं सोऽन्तःपरिग्रहचमूममूम् ॥ ७ ॥
क्रीडोद्यानमविद्यानां वारिधिर्व्यसनाम्भसाम् ।
कन्दस्तृष्णामहावल्लेरेक एव परिग्रहः ॥ ८ ॥
अहो आश्चर्यमुन्मुक्तसर्वसङ्गान्मुनीनपि ।
धनार्थित्वेन शङ्कन्ते धनरक्षापरायणाः ॥ ९ ॥
राजतस्करदायादवह्नितोयादिभीरुभिः ।
धनैकतानैर्धनिभिर्निशास्वपि न सुप्यते ॥ १० ॥
दुर्भिक्षे वा सुभिक्षे वा वने जनपदेऽपि वा ।
शङ्काऽऽतङ्काकुलतया धनी सर्वत्र दुःखितः ॥ ११ ॥
निर्दोषा वा सदोषा वा सुखं जीवन्ति निर्धनाः ।
बाध्यन्ते धनिनो लोके दोषैर्हत्यादितैरपि ॥ १२ ॥
अर्जने रक्षणे नाशे व्यये सर्वत्र दुःखदम् ।
धत्ते कर्णगृहीताच्छभल्लीलां धनं नृणाम् ॥ १३ ॥
धिग्धनं धनवन्तो यद्देकामिषजिघृक्षुभिः ।
स्वजनैरपि बाध्यन्ते शुनकाः शुनकैरिव ॥ १४ ॥
इत्यमर्थं लभेयाहं रक्षेयं वर्द्धयेय च ।
कृतान्तदन्तयन्त्रस्थोऽपीत्याशां न त्यजेद्धनी ॥ १५ ॥
पिशाचीव धनाशेयं यावदुच्छृङ्खला भवेत् ।
तावत् प्रदर्शयेन्नृणां नानारूपां विडम्बनाम् ॥ १६ ॥
यदीच्छसि सुखं धर्मं मुक्तिसाम्राज्यमेव च ।
तदा परपरीहारादेकामाशां वशीकुरु ॥ १७ ॥

स्वर्गापवर्गनगरप्रवेशप्रतिरोधिनी ।
अभेद्या वज्रधाराभिराशैव हि महार्गला ॥ १८ ॥
आशैव राक्षसी पुंसामाशैव विषमञ्जरी ।
आशैव जीर्णमदिरा धिगाशा सर्वदोषभूः ॥ १९ ॥
ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्णः क्लेशसागरः ।
जगत्संमोहजननी यैराशाऽऽशीविषी जिता ॥ २० ॥
पापवल्लीं दुःखखानिं सुखाग्निं दोषमातरम् ।
आशां निराशीकुरुते यस्तिष्ठति सुखेन सः ॥ २१ ॥
आशादवाग्नेर्महिमा कोऽपि लोकपथातिगः ।
धर्ममेघं समाधिं यो विध्यापयति तत्क्षणात् ॥ २२ ॥
दीनं जल्पन्ति गायन्ति नृत्यन्त्यभिनयन्ति च ।
आशापिशाचीविवशाः पुमांसो धनिनां पुरः ॥ २३ ॥
न यान्ति वायवो यत्र नाप्यर्केन्दुमरीचयः ।
आशामहोर्मयः पुंसां तत्र यान्ति निरर्गलाः ॥ २४ ॥
येनाशायै ददे स्वाम्यं तेनात्तं दास्यमात्मनः ।
आशा दासीकृता येन तस्य स्वाम्यं जगत्त्रये ॥ २५ ॥
नाशा नैसर्गिकी पुंसि या जीर्यति न जीर्यति ।
उत्पात एव कोऽप्येषा तस्यां सत्यां कुतः सुखम् ॥ २६ ॥
वलयो वलयाः पुंसां पलितानि स्रजः कृताः ।
किमन्यन्मण्डनं कृत्वा कृतार्थाऽऽशा भविष्यति ॥ २७ ॥
प्राप्तेभ्योऽप्यतिरिच्यन्ते तेऽर्थास्त्यक्ता य आशया ।
क्रोडीकरोति यानाशा ते तु स्वप्नेऽपि दुर्लभाः ॥ २८ ॥

यानर्थान् बहुभि[1]र्यत्नैरिच्छेत्साधयितुं नरः।
अयत्नसिद्धा एवैते कृते ह्याशानिमीलने ॥ २९ ॥
पुण्योदयोऽस्ति चेत् पुंसां व्यर्थैवाशापिशाचिका।
अथ पुण्योदयो नास्ति व्यर्थैवाशापिशाचिका ॥ ३० ॥
अधीती पण्डितः प्राज्ञः पापभीरुस्तपोधनः।
स एव येन हित्वाऽऽशां नैराश्यमुररीकृतम् ॥ ३१ ॥
सुखं सन्तोषपीयूषजुषां यत् स्ववशात्मनाम्।
तत्पराधीनवृत्तीनामसन्तोषवतां कुतः ॥ ३२ ॥
सन्तोषवर्मणि व्यर्था आशानाराचपङ्क्तयः।
ताः कथं प्रतिरोद्धव्या इति मा स्माकुलो भव ॥ ३३ ॥
वाक्येनैकेन तद्वच्मि यद्वाच्यं वाक्यकोटिभिः।
आशापिशाची शान्ता च प्राप्तं च परमं पदम् ॥ ३४ ॥
तत्सन्त्यजाऽऽशावैवश्यं मितीकृतपरिग्रहः।
भजस्व [2]द्रव्यसाधुत्वं यतिधर्मानुरक्तधीः ॥ ३५ ॥
मिथ्यादृग्भ्यो विशिष्यन्ते सम्यग्दर्शनिनो जनाः।
तेभ्योऽपि देशविरता मितारम्भपरिग्रहाः ॥ ३६ ॥
यामन्यतीर्थिका यान्ति गतिं तीव्रतपोजुषः।
उपासकाः सोमिलवत्तां विराद्धव्रता अपि ॥ ३७ ॥
मासे मासे हि ये बालाः कुशाग्रेणैव भुञ्जते।
सन्तुष्टोपासकानां ते कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ३८ ॥

---

(१) ख घ -भिः क्लेशैः।
(२) ङ भजस्वं भाव-। च भाव-।

अप्यङ्गतततपोनिष्ठस्तामलिः पूरणोऽपि वा ।
सुश्रावकोचितगतेरतिहीनां गतिं ययौ ॥ ३८ ॥

आशापिशाचविवशं कुरु मा स्म चेतः
सन्तोषमुद्वह परिग्रहनिग्रहेण ।
श्रद्धां विधेहि यतिधर्मधुरीणताया-
मन्तर्भवाष्टकमुपैषि यथाऽपवर्गम् ॥ ४० ॥ ११५ ॥

इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशुश्रूषिते आचार्य-
श्रीहेमचन्द्रविरचिते अध्यात्मोपनिषन्नाम्नि
सञ्जातपट्टबन्धे श्रीयोगशास्त्रे स्वोपज्ञं
द्वितीयप्रकाशविवरणम् ।

अर्हम्

तृतीयः प्रकाशः ।

अथाणुव्रतव्याख्यानानन्तरं गुणव्रतानामवसरस्तत्रापि प्रथमं गुणव्रतमाह—

दशस्वपि कृता दिक्षु यत्र सीमा न लङ्घ्यते ।
ख्यातं दिग्विरतिरिति प्रथमं तद्गुणव्रतम् ॥ १ ॥

ऐन्द्री, आग्नेयी, याम्या, नैर्ऋती, वारुणी, वायव्या, कौबेरी, ऐशानी, नागी, ब्राह्मीति दश दिशस्तासु; अपिशब्दादेकद्वित्र्यादिदिक्ष्वपि, सीमा मर्यादा, कृता प्रतिपन्ना, यत्र व्रते सति, न लङ्घ्यते नातिक्रम्यते, तत्प्रथमं गुणव्रतम् । उत्तरगुणरूपं व्रतं गुणव्रतम्, गुणाय चोपकाराय अणुव्रतानां व्रतं गुणव्रतम्; ख्यातं प्रसिद्धं, तस्याभिधानं दिग्विरतिरिति ॥ १ ॥

ननु हिंसादिपापस्थानविरतिरूपाणि युक्तान्यणुव्रतानि, दिग्व्रते तु कस्य पापस्थानस्य निवृत्तिर्येनास्य व्रतत्वमुच्यते । उच्यते । अत्रापि हिंसादीनामेव पापस्थानानां विरतिरेतदेवाह—

चराचराणां जीवानां विमर्दननिवर्त्तनात् ।
तप्तायोगोलकल्पस्य सद्व्रतं गृहिणोऽप्यदः ॥ २ ॥

चरास्त्रसा द्वीन्द्रियादयः, अचराः स्थावराः एकेन्द्रियाः; तेषां

नियमितसीमाबहिर्वर्त्तिनां जीवानां, यद्विमर्दनं यातायातादिना हिंसा, तस्य निवर्त्तनाद्धेतोरिदमपि हिंसाप्रतिषेधपरमेव गृहस्थस्यापि सद्व्रतम्। हिंसाप्रतिषेधपरत्वे च, असत्यादिप्रतिषेधपरताऽपि सुवचैव। यद्येवं, साधूनामपि दिग्विरतिव्रतप्रसङ्ग इत्याह—तप्तायोगोलकल्पस्येति। गृहस्थो ह्यारम्भपरिग्रहपरत्वाद्यत्र यत्र याति, भुङ्क्ते, शेते, व्यापारान्तरं वा कुरुते, तत्र तत्र तप्तायोगोलक इव जीवोपमर्दं करोति। गृहिणोऽपीत्यपिशब्दस्तप्तायोगोलकल्पस्येत्यत्र सम्बध्यते; तप्तायोगोलकल्पस्यापीत्यर्थः।

यदाह—

'तत्तायगोलकप्पो पमत्तजीवोऽणिवारियप्पसरो।

सव्वत्थ किं न कुज्जा पावं तक्कारणाणुगओ॥ १॥

साधूनां तु समितिगुप्तिप्रधानव्रतशालिनां नायं दोष इति न तेषां दिग्विरतिव्रतम्॥ २॥

लोभलक्षणपापस्थानविरतिपरमपि चैतद् व्रतमित्याह—

जगदाक्रममाणस्य प्रसरल्लोभवारिधेः।

स्खलनं विदधे तेन येन दिग्विरतिः कृता॥ ३॥

लोभ एव दुर्लङ्घत्वाद्वारिधिः समुद्रः प्रसरंश्चासौ नानाविकल्पकल्लोलाकुलतया लोभवारिधिश्च; तस्य विशेषणं जगदाक्रममाणस्य। वारिधिपक्षे जगल्लोकः, लोभपक्षे तु निःशेषमेव भुवनत्रयम्।

---

(१) तप्तायोगोलककल्पः प्रमत्तजीवोऽनिवारितप्रसरः।
सर्वत्र किं न कुर्यात् पापं तत्कारणानुगतः॥

लोभवशगो हि अर्द्धलोकगतां सुरसम्पदं मध्यलोकगतां च चक्र-वर्त्यादिसम्पदमधोलोकगतां च पातालप्रभुत्वादिसम्पदमभिलषं-स्त्रिभुवनमपि मनोरथैराक्रामतीति लोभस्य जगदाक्रमणम्, तेन स्खलनं प्रसरनिरोधः, तद्विदधे, येन किं, येन पुरुषेण दिग्विरति-र्विहिता । दिग्विरतो हि प्रतिज्ञातसीमातः परतोऽगच्छंस्तत्रत्य-सुवर्णरूप्यधनधान्यादिषु प्रायेण लोभं न कुरुते इतिलोभलक्षण-पापस्थानविरतिपरता अस्य व्रतस्य ।

अत्रान्तरश्लोकाः—

तदेतद्यावज्जीवं वा सद्व्रतं गृहमेधिनाम् ।
चतुर्मासादिनियमादथवा स्वल्पकालिकम् ॥ १ ॥
सदा सामायिकस्थानां यतीनां तु जितात्मनाम् ।
न दिशि क्वचन स्यातां विरत्यविरती इमे ॥ २ ॥
चारणानां हि गमनं यदूर्द्धं मेरुमूर्द्धनि ।
तिर्यग्रुचकशैले च नैषां दिग्विरतिस्ततः ॥ ३ ॥
गन्तुं सर्वासु यो दिक्षु विदध्यादवधिं सुधीः ।
स्वर्गादौ निरवधयो जायन्ते तस्य सम्पदः ॥ ४ ॥ ३ ॥

द्वितीयं गुणव्रतमाह—

भोगोपभोगयोः संख्या शक्त्या यत्र विधीयते ।
भोगोपभोगमानं तद् द्वैतीयीकं गुणव्रतम् ॥ ४ ॥

भोगोपभोगयोर्वक्ष्यमाणलक्षणयोः, संख्या परिमाणं, यत्र व्रते, विधीयते, कया, शक्त्या शरीरमनसोरनाबाधया, तद्भोगोप-

भोगमानं नाम गुणव्रतं, द्वितीयमेव द्वैतीयीकम्; स्वार्थे टीकण् ॥ ४ ॥

भोगोपभोगयोर्लक्षणमाह—

सकृदेव भुज्यते यः स भोगोऽन्नस्रगादिकः ।
पुनःपुनः पुनर्भोग्य उपभोगोऽङ्गनादिकः ॥ ५ ॥

सकृदेव एकवारमेव, भुज्यते सेव्यते इति भोगः; अन्नमोदनादि, स्रग्माल्यं, आदिशब्दात्ताम्बूलविलेपनोद्वर्त्तन-धूपनस्नानपानादिपरिग्रहः । पुनःपुनरनेकवारं, भोग्यः सेव्यः, अङ्गना वनिता, आदिशब्दाद्वस्त्रालङ्कारगृहशयनासनवाहनादि-परिग्रहः ॥ ५ ॥

इदं च भोगोपभोगव्रतं भोक्तुं योग्येषु परिमाणकरणेन भवति, इतरेषु तु वर्जनेनेति श्लोकद्वयेन तद्वर्जनीयानाह—

मद्यं मांसं नवनीतं मधूदुम्बरपञ्चकम् ।
अनन्तकायमज्ञातफलं रात्रौ च भोजनम् ॥ ६ ॥
आमगोरससंपृक्तं द्विदलं पुष्पितौदनम् ।
दध्यहर्द्वितयातीतं कुथितान्नं च वर्जयेत् ॥ ७ ॥

तत्र मद्यं द्विधा-काष्ठनिष्पन्नं, पिष्टनिष्पन्नं च, मांसं त्रिधा-जलस्थलखचरमांसभेदेन । मांसग्रहणेन चर्मरुधिरमेदोमज्जानः परिगृह्यन्ते । नवनीतं गोमहिष्यजाऽविसम्बन्धेन चतुर्धा । मधु

त्रेधा-माक्षिकं, भ्रामरं, पौत्तिकं च। उदुम्बरपञ्चकादयो यथास्थानं व्याख्यास्यन्ते ॥ ६ ॥ ७ ॥

तत्र मद्यस्य वर्जनीयत्वहेतून् दोषान् श्लोकदशकेनाह—

मदिरापानमात्रेण बुद्धिर्नश्यति दूरतः ।
वैदग्धीबन्धुरस्यापि दौर्भाग्येणेव कामिनी ॥ ८ ॥

वैदग्धीबन्धुरस्यापि छेकस्यापि पुंसो, मदिरापानमात्रेण बुद्धिर्नश्यति क्षयं याति, दूरतो दूरं यावत्। सर्वथा विनश्यतीत्यर्थः। अत्रोपमानं दौर्भाग्येणेव कामिनीति। वैदग्धीबन्धुरस्यापि दूरत इति चात्रापि सम्बध्यते। तेन यथा विदग्धस्यापि दौर्भाग्यदोषेण कामिनी नश्यति पलायते, दूरतो दूरादपि ॥ ८ ॥

तथा—

पापाः कादम्बरीपानविवशीकृतचेतसः ।
जननीं हा प्रियीयन्ति जननीयन्ति च प्रियाम् ॥ ९ ॥

कादम्बरी मदिरा, जननीं मातरं, हा इति खेदे, प्रियीयन्ति प्रियामिव जायामिवाचरन्ति, प्रियां च जननीयन्ति जननीमिवाचरन्ति। मदिरामदविह्वलत्वाज्जननीजाययोराचारव्यत्ययेन व्यवहरन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

तथा—

न जानाति परं स्वं वा मद्याच्चलितचेतनः ।
स्वामीयति वराकः स्वं स्वामिनं किङ्करीयति ॥ १० ॥

मद्याद्धेतोः चलितचेतनो नष्टचैतन्यः सन्, स्वमात्मानं, परं वा आत्मव्यतिरिक्तं, न जानाति। अत्र हेतुमाह—यत आत्मानमजानन् स्वं स्वामिनमिवाचरति, वराकश्चैतन्यहीनत्वादनुकम्पनीयः। परमजानन् स्वामिनं नाथं किङ्करमिवाचरति ॥ १० ॥

तथा—

मद्यपस्य शवस्येव लुठितस्य चतुष्पथे।
मूत्रयन्ति मुखे श्वानो व्यात्ते विवरशङ्कया ॥ ११ ॥

स्पष्टः ॥ ११ ॥

तथा—

मद्यपानरसे मग्नो नग्नः स्वपिति चत्वरे।
गूढं च स्वमभिप्रायं प्रकाशयति लीलया ॥ १२ ॥

मद्यस्य पानं तत्र रस आसक्तिस्तत्र मग्नो निषण्णः; मद्यपानव्यसनीत्यर्थः। अत एव वस्त्रमपि स्रस्तमजानन् नग्नः स्वपिति चत्वरे, नतु गृह एव। दोषान्तरं च, गूढं केनाप्यविदितं, स्वमभिप्रायं राजद्रोहादिकं, प्रकाशयति प्रकटीकरोति, लीलया बन्धनताडनादिव्यतिरेकेणापि ॥ १२ ॥

तथा—

वारुणीपानतो यान्ति कान्तिकीर्त्तिमतिश्रियः।
विचित्राश्चित्ररचना विलुठत्कज्जलादिव ॥ १३ ॥

वारुणीपानतो मद्यपानात्, यान्त्यपगच्छन्ति, कान्तिः शरीर-

तेजः, कीर्त्तिर्यशः, मतिस्तात्कालिकी प्रतिभा, श्रीः सम्पत् । विचित्रा इत्याद्युपमानं स्पष्टम् ॥ १३ ॥

तथा—

भूतात्तवन्नरीनर्त्ति रारटीति सशोकवत् ।
दाहज्वरार्त्तवद्भूमौ सुरापो लोलुठीति च ॥ १४ ॥

भूतात्तो व्यन्तरविशेषपरिगृहीतः, त्रीण्यपि क्रियापदानि भृशाभीक्ष्ण्ययोर्यङ्लुबन्तानि ॥ १४ ॥

तथा—

विदधत्यङ्गशैथिल्यं ग्लपयन्तीन्द्रियाणि च ।
मूर्च्छामतुच्छां यच्छन्ती हाला हालाहलोपमा ॥१५॥

हाला सुरा, हालाहलोपमा हालाहलो विषविशेषस्तत्-सदृशी । साधारणधर्मानाह—विदधती कुर्वाणा अङ्गशैथिल्यं शरीरविशंस्थुलत्वम्, ग्लपयन्ती कार्याक्षमाणि कुर्व्वती, इन्द्रि-याणि चक्षुरादीनि ; मूर्च्छा चैतन्याभावस्तामतुच्छां प्रचुरां यच्छन्ती । अङ्गशैथिल्यादयो हालाहालाहलयोः साधारणा धर्माः ॥ १५ ॥

तथा—

विवेकः संयमो ज्ञानं सत्यं शौचं दया क्षमा ।
मद्यात्प्रलीयते सर्वं तृण्या वह्निकणादिव ॥ १६ ॥

विवेको हेयोपादेयज्ञानं, संयम इन्द्रियवशीकारः, ज्ञानं

शास्त्रावबोधः, सत्यं तथ्या भाषा, शौचमाचारशुद्धिः, दया करुणा, क्षमा क्रोधस्यानुत्पाद उत्पन्नस्य वा विफलीकरणम्। मद्यान्मद्य-पानात्, प्रलीयते नाशमुपयाति, सर्वं विवेकादि। यथा वह्निकणात् तृण्या तृणसमूहः। तृणानां समूहस्तृण्या, पाशादित्वाद्यः ॥१६॥

दोषाणां कारणं मद्यं मद्यं कारणमापदाम्।
रोगातुर इवापथ्यं तस्मान्मद्यं विवर्जयेत् ॥ १७॥

दोषाणां चौर्यपारदारिकत्वादीनां, कारणं हेतुः, मद्य-पानरतो हि किं किमकार्यं न कुरुते; दोषकारणत्वादेव चापदां वधबन्धादीनां, कारणं तस्मान्मद्यं विवर्जयेदित्युपसंहारः। रोगातुर इवापथ्यमित्युपमानम्।

अत्रान्तरश्लोकाः—

रसोद्भवाश्च भूयांसो भवन्ति किल जन्तवः।
तस्मान्मद्यं न पातव्यं हिंसापातकभीरुणा ॥ १ ॥
दत्तं न दत्तमात्तं च नात्तं कृतं च नो कृतम्।
मृषोद्यराज्यादिव हा स्वैरं वदति मद्यपः ॥ २ ॥
गृहे बहिर्वा मार्गे वा परद्रव्याणि मूढधीः।
वधबन्धादिनिर्भीको गृह्णात्याच्छिद्य मद्यपः ॥ ३ ॥
बालिकां युवतीं वृद्धां ब्राह्मणीं श्वपचीमपि।
भुङ्क्ते परस्त्रियं सद्यो मद्योन्मादकदर्थितः ॥ ४ ॥
रटन् गायन् लुठन् धावन् कुप्यंस्तुष्यन् रुदन् हसन्।
स्तभ्नन्नमन् भ्रमंस्तिष्ठन् सुरापः पापराट् नटः ॥ ५ ॥

श्रूयते किल शाम्बेन मद्यादन्धम्भविष्णुना ।
हतं वृष्णिकुलं सर्वं प्लोषिता च [1]पुरी पितुः ॥ ६ ॥
पिबन्नपि मुहुर्मद्यं मद्यपो नैव तृप्यति ।
जन्तुजातं कवलयन् कृतान्त इव सर्वदा ॥ ७ ॥
लौकिका अपि मद्यस्य बहुदोषत्व[2]माश्रिताः ।
यत्तस्य परिहार्यत्वमेवं पौराणिका जगुः ॥ ८ ॥
कश्चिदृषिस्तपस्तेपे भीत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।
क्षोभाय प्रेषयामास तस्यागत्य च तास्तकम् ॥ ९ ॥
विनयेन समाराध्य वरदाभिमुखं स्थितम् ।
जगुर्मद्यं तथा मांसं सेवस्वाब्रह्म चेच्छया ॥ १० ॥
स एवं गदितस्ताभिर्द्वयोर्नरकहेतुताम् ।
आलोच्य मद्यरूपं च शुद्धकारणपूर्वकम् ॥ ११ ॥
मद्यं प्रपद्य तद्भोगान् नष्टधर्मस्थितिर्मदात् ।
विदंशार्थमजं हत्वा सर्वमेव चकार सः ॥ १२ ॥

अवद्यमूलं नरकस्य पद्धतिं
सर्वापदां स्थानमकीर्त्तिकारणम् ।
अभव्यसेव्यं गुणिभिर्विगर्हितं
विवर्जयेन्मद्यमुपासकः सदा ॥ १३ ॥ १७ ॥

---

(१) ख च पितुः पुरी ।
(२) ख च ञ -मार्श्रिताः ।

अथ मांसदोषानाह—

चिखादिषति यो मांसं प्राणिप्राणापहारतः ।
उन्मूलयत्यसौ मूलं दयाऽऽख्यं धर्मशाखिनः ॥ १८ ॥

चिखादिषति, खादितुमिच्छति, यः कश्चित्, मांसं पिशितं, असौ पुमान्, उन्मूलयति उत्खनति, किं तन्मूलं दयासंज्ञकं, कस्य धर्मशाखिनः पुण्यवृक्षस्य, मांसखादने कथं धर्मतरोर्दयाख्यं मूलमुन्मूल्यते इत्याह—प्राणिप्राणापहारतः प्राणिप्राणापहाराद्धेतोः, न हि प्राणिप्राणापहारमन्तरेण मांसं संभवतीति ॥ १८ ॥

अथ मांसं चिखादिषन्नपि प्राणिदयां करिष्यतीत्याह—

अशनीयन् सदा मांसं दयां यो हि चिकीर्षति ।
ज्वलति ज्वलने वल्लीं स रोपयितुमिच्छति ॥ १९ ॥

सदा सर्वदा, मांसमशनीयन् मांसमशनमिवाचरन्, पुत्रीयति च्छात्रमितिवत् "आधाराच्चोपमानादाचारे" ॥ ३ । ४ । २४ ॥ इति क्यनि रूपम्, दयां कृपां, यः कश्चित्, हि स्फुटं, चिकीर्षति कर्तुमिच्छति। ज्वलतीत्यादिना निदर्शनम्, यथा ज्वलत्यग्नौ वल्लीरोपणमशक्यम्, तथा मांसमशनीयता दयाऽपि कर्तुमशक्येत्यर्थः ॥ १९ ॥

नन्वन्यः प्राणिनां घातकोऽन्यश्च मांसभक्षक इति कथं मांसभक्षकस्य प्राणिप्राणापहरणमिति । उच्यते । भक्षकोऽपि घातक एवेत्याह—

हन्ता पलस्य विक्रेता संस्कर्त्ता भक्षकस्तथा ।

क्रेताऽनुमन्ता दाता च घातका एव यन्मनुः ॥२०॥

हन्ता शस्त्रादिना प्राणिनां प्राणापहारकः, पलस्य विक्रेता यो मांसं विक्रीणीते । पलस्येत्युत्तरेष्वपि पदेषु सम्बन्धनीयम् । संस्कर्त्ता यो मांसं संस्करोति, भक्षकः खादकः, क्रेता यो मांसं क्रीणाति, अनुमन्ता यः प्राणिहिंसया मांसमुत्पाद्यमानमनुमोदते, दाता यो मांसमतिथ्यादिभ्यो ददाति ; एते साक्षात्पारम्पर्य्येण वा घातका एव प्राणिप्राणापहारका एव, यन्मनुरिति संवादार्थम् ॥ २० ॥

मानवमेवोक्तं दर्शयति—

अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।

संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ २१ ॥

अनुमन्ता अनुमोदकः, विशसिता हतस्याङ्गविभागकरः, निहन्ता व्यापादकः, क्रयविक्रयी क्रयविक्रयौ विद्येते यस्य स तथा, क्रेता विक्रेता चेत्यर्थः ; संस्कर्त्ता मांसपाचकः, उपहर्त्ता परिवेष्टा, खादको भक्षकः ; एते सर्वे घातकाः ॥ २१ ॥

द्वितीयमपि मानवं श्लोकमाह—

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।

न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥ २२ ॥

यावत्प्राणिनो न हतास्तावन्मांसं नोत्पद्यते, हिंसा चातिशयेन दुःखावहा, तस्मान्मांसं विवर्जयेत्, उत्पद्यत इति मांसस्य हिंसा-

निमित्तत्वात् कर्तृव्यपदेश इति समानकर्तृकत्वमविरुद्धम्। न च स्वर्ग्य इति न स्वर्गानुत्पत्तिमात्रमभिप्रेतमपि तु नरकादिदुःख-हेतुता ॥ २२ ॥

इदानीमन्यपरिहारेण भक्षकस्यैव वधकत्वमाह—

ये भक्षयन्त्यन्यपलं स्वकीयपलपुष्टये ।

त एव घातका यन्न वधको भक्षकं विना ॥ २३ ॥

अन्यपलमन्यमांसं स्वमांसपुष्टये ये भक्षयन्ति त एव परमार्थतो घातका न तु हन्तृविक्रेतृप्रभृतयः। अत्र युक्तिमाह—यद्यस्मात्र भक्षकं विना वधको भवति; ततो हन्तृप्रभृतिभ्यो भक्षकः पापीयान्, स्वकीयपलपुष्टय इति हिंसाभिप्रायं स्वपलपोषण-मात्रप्रयोजनः कतिपयदिनजीवितः परजीवितप्रहाणं कुर्यात्।

यदाह—

[1]हंतूण परपाणे अप्पाणं जे कुणंति सप्पाणं।

अप्पाणं दिवसाणं कएण नासेंति अप्पाणं ॥ १ ॥

तथा—

[2]एकस्स कए नियजीवियस्स बहुयाउ जीवकोडीओ।

दुक्खे ठवंति जे केवि ताण किं *सासयं जीयं ?॥ १ ॥ २३ ॥

---

(१) हत्वा परप्राणान् आत्मानं ये कुर्वन्ति सप्राणम्।
अल्पानां दिवसानां कृतेन नाशयन्ति आत्मानम् ॥

(२) एकस्य कृते निजजीवितस्य बहुका जीवकोटीः।
दुःखे स्थापयन्ति ये केऽपि तेषां किं शाश्वतो जीवः ?॥

* ढ मासओ अप्पा।

एतदेव सजुगुप्समाह—

मिष्टान्नान्यपि विष्ठासादमृतान्यपि मूत्रसात्।
स्युर्यस्मिन्नङ्गकस्यास्य कृते कः पापमाचरेत्? ॥२४॥

मिष्टान्नानि शालिमुद्गमाषगोधूमादीनि तान्यपि विष्ठासाद्विष्ठात्वेन स्युः संपद्येरन्। अमृतानि पयःप्रभृतीनि तान्यपि मूत्रसान्मूत्रत्वेन स्युः संपद्येरन्। यस्मिन् अस्य प्रत्यक्षस्य, अङ्गकस्य कुत्सितस्य शरीरस्य, कृते निमित्तं, कः सचेतनः पापं प्राणिघातलक्षणमाचरेत् विदधीत ॥ २४ ॥

इदानीं मांसभक्षणं न दोषायेति वदतो निन्दति—

मांसाशने न दोषोऽस्तीत्युच्यते यैर्दुरात्मभिः।
व्याधगृध्रवृकव्याघ्रशृगालास्तैर्गुरूकृताः ॥ २५ ॥

मांसभक्षणे न दोषोऽस्तीति यैरुच्यते दुरात्मभिर्दुःस्वभावैः, यथा—

"न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने।
प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला" ॥ १ ॥ इति।

तैर्व्याधा लुब्धकाः, गृध्रा हिंस्राः पक्षिविशेषाः, वृका आरण्यश्वानः, व्याघ्राः शार्दूलाः, शृगाला जम्बुकाः, गुरूकृताः उपदेशकाः कृताः। न हि व्याधादीन् गुरून् विना कश्चिदेवंविधं शिक्षयति, नचाशिक्षितं महाजनपूज्या एवमुपदिशन्ति। अपि च। निवृत्तिस्तु महाफलेति वदद्भिर्येषां निवृत्तिर्महाफला तेषां प्रवृत्तिर्न दोषवतीति स्वयमेव स्ववचनविरोध आविष्कृत इति किमन्यद् ब्रूमहे ॥ २५ ॥

निरुक्तवशेनापि मांसस्य परिहार्यत्वमाह—

मां स भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम् ।
एतन्मांसस्य मांसत्वे निरुक्तं मनुरब्रवीत् ॥ २६ ॥

मां स भक्षयितेति अत्र स इति सर्वनामसामान्यापेक्षं योग्येनार्थेन निराकाङ्क्षीकरोति । यस्य मांसमहमद्मि, इहेति इहलोके, अमुत्रेति परलोके, एतन्मांसस्य मांसत्वे मांसरूपतायां, निरुक्तं नामधेयनिर्वचनं मनुरब्रवीत् ॥ २६ ॥

मांसभक्षणे महादोषमाह—

मांसास्वादनलुब्धस्य देहिनं देहिनं प्रति ।
हन्तुं प्रवर्त्तते बुद्धिः शाकिन्या इव दुर्धियः ॥ २७ ॥

मांसभक्षणलम्पटस्य देहिनं देहिनं प्रति यं यं पश्यति जलचरं मत्स्यादिकं, स्थलचरं मृगवराहादि अजाऽविकादि च, खेचरं तित्तिरिलावकादि, अन्ततो मूषिकाद्यपि तं तं प्रति हन्तुं हननाय बुद्धिः प्रवर्त्तते ; दुर्धियो दुर्बुद्धेः, शाकिन्या इव—यथा हि शाकिनी यं यं पुरुषं स्त्रियमन्यं वा प्राणिनं पश्यति, तं तं हन्तुं तस्या बुद्धिः प्रवर्त्तते, तथा मांसास्वादनलुब्धस्यापीति ॥ २७ ॥

अपि च मांसभक्षिणामुत्तमपदार्थपरिहारेण नीचपदार्थोपादानं महद्बुद्धिवैगुण्यं दर्शयतीति दर्शयन्नाह—

ये भक्षयन्ति पिशितं दिव्यभोज्येषु सत्स्वपि ।
सुधारसं परित्यज्य भुञ्जते ते हलाहलम् ॥ २८ ॥

दिव्यभोज्येषु सकलधातुबृंहकेषु सर्वेन्द्रियप्रीतिप्रदेषु क्षीरक्षैरेयी-किलाटीकूर्चिकारसालादध्यादिषु मोदकमण्डकमण्डिकाखाद्यक-पर्पटिकाघृतपूरादिषु इण्डेरिकापूरणवटकवटिकापर्पटादिषु इक्षु-गुडखण्डशर्करादिषु द्राक्षासहकारकदलदाडिमनालिकेरनारङ्ग-खर्जूराक्षोटराजादनपनसादिषु च सत्स्वपि तान्यनादृत्य ये मूढा विस्रगन्धिजुगुप्साकरं शुक्रप्रधानानां वान्तिकरं मांसं भक्षयन्ति ते जीवितवृद्धिहेत्वमृतरसपरिहारेण जीवितान्तकरं हालाहलं विषभेदं भुञ्जते। बालोऽपि हि दृषत्परिहारेण सुवर्णमेवादत्त इति बालादपि मांसभक्षिणो बालाः॥ २८ ॥

भङ्ग्यन्तरेण मांसभक्षणदोषमाह—

न धर्मो निर्दयस्यास्ति पलादस्य कुतो दया।
पललुब्धो न तद्वेत्ति विद्याद्वोपदिशेन्नहि॥ २९॥

निर्दयस्य कृपारहितस्य, धर्मो नास्ति ; धर्मस्य दया मूलमिति ह्यामनन्ति। ततः प्रस्तुते किमायातमत आह—पलादस्य कुतो दया। पलादस्य मांसोपजीविनः, कुतो दया नैव दयेत्यर्थः ; भक्षकस्य बधकालेमीलनात्। बधकश्च कथं सदयो नाम इति पलादस्य निर्धर्मतालक्षणो दोषः। ननु सचेतनः कथमात्मनि धर्माभावं सहेत। उच्यते। पललुब्धो न तद्वेत्ति मांसलोभेन न तत्पूर्वोक्तं जानाति। अथ कथञ्चिद्विद्याज्जानीयात्तर्हि स्वयं मांस-लुब्धो मांसनिवृत्तिं कर्तुमशक्नुवन् सर्वेऽपि मम सदृशा भवन्त्विति परेभ्यो मांसनिषेधं नोपदिशेदाजिणकवत्। श्रूयते हि कश्चिदा-

जिणको मार्गे गच्छन्नेकया सर्पिण्या भक्षितस्तत्सर्वेऽपि भक्ष्यन्तामनयेति बुद्ध्या परेभ्यो नाख्यातवानिति द्वितीयोऽपि तथैव दष्टो नान्येषां कथितवान्; एवं यावत्सप्त दष्टाः। मांसभक्षकोऽपि मांसभक्षणात्स्वयं नरके पतन् "स्वयं नष्टा दुरात्मानो नाशयन्ति परानपि" इति न परेभ्य उपदिशति ॥ २९ ॥

इदानीं मांसभक्षकाणां मूढतामुपदर्शयति—

केचिन्मांसं महामोहादश्नन्ति न परं स्वयम्।
देवपित्रतिथिभ्योऽपि कल्पयन्ति यदूचिरे ॥ ३० ॥

केचित् कुशास्त्रविप्रलब्धा महतो मोहान्न केवलं स्वयं मांसमश्नन्ति किन्तु देवेभ्यः पितृभ्योऽतिथिभ्यश्च कल्पयन्ति, यद्यस्मादूचिरे तद्धर्मशास्त्रकाराः ॥ ३० ॥

उक्तमेवाह—

क्रीत्वा स्वयं वाऽप्युत्पाद्य परोपहृतमेव वा।
देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दुष्यति ॥३१॥

मृगपक्षिमांसविषयमेतच्छास्त्रं, तेन सूनापणमांसं विना व्याधशाकुनिकादिभ्यः क्रीत्वा मूल्येन। सूनापणमांसे तु देवपूजादावनधिकृतेः। तथा स्वयमुत्पाद्य—ब्राह्मणो याच्ञया, क्षत्रियो मृगयाकर्मणा, अथवा परेणोपहृतं ढौकितं तेन मांसेन देवानां, पितॄणां चार्चनं कृत्वा मांसं खादन्न दुष्यति; एतच्च महामोहादिति वदद्भिरस्माभिर्दूषितमेव। स्वयमपि हि प्राणिघातहेतुकं

मांसं भक्षयितुमयुक्तं किं पुनर्देवादिभ्यः कल्पयितुम् । देवा हि सुकृतसम्भारलब्धात्मानोऽधातुकशरीरा अकावलिकाहाराः कथं मांसं भक्षयेयुः, अभक्षयन्नास्तत्कल्पनं मोह एव । पितरश्च स्वसुकृतदुष्कृतवशेन प्राप्तगतिविशेषाः स्वकर्मफलमनुभवन्तो न पुत्रादिकृतेनापि सुकृतेन तार्यन्ते किं पुनर्मांसढौकनदुष्कृतेन । न च पुत्रादिकृतं सुकृतं तेषामुपतिष्ठते । न ह्याम्रेषु सेकः कोविदारेषु फलं दत्ते । अतिथिभ्यश्च सत्काराहेभ्यो नरकपातहेतोर्मांसस्य ढौकनं महते अधर्माय । एवं परेषां महामोहवेष्टितम् । श्रुतिस्मृतिविहितत्वादनोद्यमेतदिति चेन्न । श्रुतिभाषितेष्वप्रामाणिकेषु प्रत्ययस्य कर्तुमशक्यत्वात् । श्रूयन्ते हि श्रुतिवचांसि—यथा पापघ्नो गोस्पर्शः, द्रुमाणां च पूजा ; छागादीनां वधः स्वर्ग्यः । ब्राह्मणभोजनं पितृप्रीणनं, मायावीन्यधिदैवतानि ; वह्नौ हुतं देवप्रीतिप्रदम् । तदेवंविधेषु श्रुतिभाषितेषु युक्तिकुशलाः कथं श्रद्दधीरन् ? ।

यदाह —

स्पर्शोऽमेध्यभुजां गवामघहरो वन्द्या विसंज्ञा द्रुमाः
स्वर्गश्छागवधाद्धिनोति च पितॄन् विप्रोपभुक्ताशनम् ।
आप्ताश्छद्मपराः सुराः शिखिहुतं प्रीणाति देवान् हविः
स्फीतं फल्गु च वल्गु च श्रुतिगिरां को वेत्ति लीलायितम् ? ॥१॥

तस्मान्महामोह एवायं मांसेन देवपूजाऽऽदिकमित्यलं विस्तरेण ॥ ननु मन्त्रसंस्कृतो वह्निर्न दहति पचति वा, तन्मन्त्रसंस्कृतं मांसं न दोषाय स्यात् ।

यदु मनुः—

असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कथञ्चन ।

मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमाश्रितः ॥ १ ॥

शाश्वतो नित्यो वैदिक इत्यर्थः ॥ ३१ ॥

अत्राह—

मन्त्रसंस्कृतमप्यद्याद्यवाल्पमपि नो पलम् ।

भवेज्जीवितनाशाय हालाहललवोऽपि हि ॥ ३२ ॥

मन्त्रसंस्कृतमपि मन्त्रपूतमपि, पलं नाद्यात्, न हि मन्त्रा अग्नेर्दहनशक्तिवन्नरकादिप्रापणशक्तिं मांसस्य प्रतिबध्नन्ति । तथा सति सर्वपापानि कृत्वा पापघ्नमन्त्रानुस्मरणमात्रात् कृतार्थाभवेयुः । एवं च सर्वपापप्रतिषेधोऽपि निरर्थकः स्यात्, सर्वपापानां मन्त्रादेव नाशप्रसक्तेः । अथ यथा स्तोकं मद्यं न मदयति तथा स्वल्पं मांसं न पापाय स्यात् । उच्यते—यवाल्पमपि यवतुल्यप्रमाणमपि नाद्यात् पलमिति संबध्यते, तदपि दोषाय, अत्रोत्तरार्द्धेन निदर्शनम् ॥ ३२ ॥

इदानीमनुत्तरं मांसस्य दोषमुपदर्शयन्नुपसंहरति—

सद्यः संमूर्च्छितानन्तजन्तुसन्तानदूषितम् ।

नरकाध्वनि पाथेयं कोऽश्नीयात्पिशितं सुधीः ? ॥३३॥

सद्यो जन्तुविशसनकाल एव संमूर्च्छिता उत्पन्ना अनन्ता निगोदरूपा ये जन्तवस्तेषां सन्तानः पुनः पुनर्भवनं तेन दूषितम् ।

यदाहुः—

'आमासु अ पक्कासु अ विपच्चमाणासु मंसपेसीसु ।

सययं चिय उववाओ भणिओ उ निगोअजीवाणं ॥ १ ॥

तत एव नरकाध्वनि पाथेयम्, पिशितभक्षणस्य पाथेयत्वे पिशितमपि पाथेयमुक्तं, कोऽश्नीयात्पिशितं सुधीरित्युपसंहारः ।

अत्रान्तरश्लोकाः—

मांसलुब्धैरमर्यादैर्नास्तिकैः स्तोकदर्शिभिः ।

कुशास्त्रकारैर्वैयात्याद्युदितं मांसभक्षणम् ॥ १ ॥

नान्यस्ततो गतघृणो नरकार्चिषदिन्धनम् ।

स्वमांसं परमांसेन [2]यः पोषयितुमिच्छति ॥ २ ॥

स्वाङ्गं पुष्णन्तृगूथेन वरं हि ग्रहशूकरः ।

प्राणिघातोद्भवैर्मांसैर्न पुनर्निर्घृणो नरः ॥ ३ ॥

निःशेषजन्तुमांसानि भक्ष्याणीति य ऊचिरे ।

नृमांसं वर्जितं शङ्के स्ववधाशङ्कयैव तैः ॥ ४ ॥

विशेषं यो न मन्येत नृमांसपशुमांसयोः ।

धार्मिकस्तु ततो नान्यः पापीयानपि नापरः ॥ ५ ॥

शुक्रशोणितसम्भूतं विष्ठारसविवर्धितम् ।

लोहितं स्त्यानतामाप्तं कोऽश्नीयादकृमिः पलम् ? ॥ ६ ॥

---

(१) आमासु च पक्कासु च विपच्यमानासु मांसपेशीषु ।
सततमेव उपपातो भणितस्तु निगोदजीवानाम् ॥ १ ॥

(२) ख च ञ ग यो वर्द्धयितु- ।

यह्नो द्विजातयो धर्मं शौचमूलं वदन्ति च ।
सप्तधातुकदेहोत्थं मांसमश्नन्ति चाधमाः ॥ ७ ॥
येषां तु तुल्ये मांसान्ने सहणाभ्यवहारिणाम् ।
विषामृतं समे तेषां मृत्युजीवितदायिनी ॥ ८ ॥
भक्षणीयं सतां मांसं प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना ।
ओदनादिवदित्येवं ये चानुमिमते जडाः ॥ ९ ॥
गोसम्भवत्वात्ते मूत्रं पयोवन्न पिबन्ति किम् ? ।
प्राण्यङ्गतानिमित्ता च नौदनादिषु भक्ष्यता ॥ १० ॥
शङ्खादि शुचि नास्थ्यादि प्राण्यङ्गत्वे समे यथा ।
ओदनादि तथा भक्ष्यमभक्ष्यं पिशितादिकम् ॥ ११ ॥
यस्तु प्राण्यङ्गमात्रत्वात् प्राह मांसौदने समे ।
स्त्रीत्वमात्रान्मातृपत्न्योः स किं साम्यं न कल्पयेत् ? ॥१२॥
पञ्चेन्द्रियस्यैकस्यापि वधे तन्मांसभक्षणात् ।
यथा हि नरकप्राप्तिर्न तथा धान्यभोजनात् ॥ १३ ॥
न हि धान्यं भवेन्मांसं रसरक्तविकारजम् ।
अमांसभोजिनस्तस्मान्न पापा धान्यभोजिनः ॥ १४ ॥
धान्यपाके प्राणिवधः परमेकोऽवशिष्यते ।
गृहिणां देशयमिनां स तु नात्यन्तबाधकः ॥ १५ ॥

मांसखादकगतिं विमृशन्तः
सस्यभोजनरता इह सन्तः ।
प्राप्नुवन्ति सुरसम्पदमुच्चै-
र्जैनशासनजुषो गृहिणोऽपि ॥ १६ ॥ ३३ ॥

क्रमप्राप्तं नवनीतभक्षणदोषमाह—

अन्तर्मुहूर्त्तात्परतः सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः ।
यत्र मूर्छन्ति तन्नाद्यं नवनीतं विवेकिभिः ॥३४॥

अन्तर्मध्यं मुहूर्त्तस्य अन्तर्मुहूर्त्तं, तस्मात् परत ऊर्द्ध्वं, अतिशयेन सूक्ष्माः सुसूक्ष्माः, जन्तुराशयो जन्तुसमूहाः यस्मिन्नवनीते, मूर्च्छन्ति उत्पद्यन्ते, तन्नवनीतं, नाद्यं न भक्षणीयं, विवेकिभिः ॥ ३४ ॥

एतमेवार्थं भावयति—

एकस्यापि हि जीवस्य हिंसने किमघं भवेत् ? ।
जन्तुजातमयं तत् को नवनीतं निषेवते ? ॥ ३५ ॥

एकस्यापि हि जन्तोर्वधे किं निर्देष्टुमशक्यमघं पापं भवेत् तत्तस्माज्जन्तुजातं प्रकृतमस्मिंस्तज्जन्तुजातमयं नवनीतं को निषेवते कः सविवेकोऽश्नाति ? ॥ ३५ ॥

क्रमप्राप्तान्मधुदोषानाह—

अनेकजन्तुसङ्घातनिघातनसमुद्भवम् ।
जुगुप्सनीयं लालावत् कः स्वादयति माक्षिकम् ? ॥३६॥

अनेकस्य जन्तुसङ्घातस्य यन्निघातनं विनाशस्तस्मात् समुद्भवो यस्य तत्तथा । निघातनमिति हन्त्यर्थाश्चेति हन्तेश्चुरादिपाठात् णिजन्तस्य रूपम् । अयं परलोकविरोधी दोषः, जुगुप्सनीयं कुत्सनीयं, लालावल्लालामिव, अयमिहलोकविरोधी दोषः, कः

सचेतनः, स्वादयति भक्षयति, मक्षिकाभिः कृतं माक्षिकं मधु। एतच्च भ्रामरादीनामुपलक्षणम् ॥ ३६ ॥

इदानीं मधुभक्षकाणां पापीयस्तां दर्शयति—

भक्षयन्माक्षिकं क्षुद्रजन्तुलक्षक्षयोद्भवम्।
स्तोकजन्तुनिहन्तृभ्यः शौनिकेभ्योऽतिरिच्यते ॥३७॥

क्षुद्रजन्तुरनस्थिः स्यादथवा क्षुद्र एव यः।
शतं वा प्रसृतिर्येषां केचिदा नकुलादपि ॥ १ ॥

तेषां क्षुद्रजन्तूनां लक्षाणि, लक्षग्रहणं बहुत्वोपलक्षणम्। तेषां क्षयो विनाशस्तस्मादुद्भवो यस्य तत्तथा, तद्भक्षयन् स्तोकपश्वादिजन्तुनिहन्तृभ्यः शौनिकेभ्यः खट्टिकेभ्योऽतिरिच्यते अधिकीभवति; भक्षकोऽपि घातक इत्युक्तप्रायम् ॥ ३७ ॥

लौकिकानामप्युच्छिष्टभोजनत्याजिनामुच्छिष्टत्वान्मधु परिहर्त्तव्यमेवेत्याह—

एकैककुसुमक्रोडाद्रसमापीय मक्षिकाः।
यद्वमन्ति मधूच्छिष्टं तदश्नन्ति न धार्मिकाः ॥३८॥

एकैकस्य कुसुमस्य यः क्रोड उत्सङ्गस्तस्माद्रसं मकरन्दमापीय पीत्वा, मक्षिकाः यद्वमन्ति उद्गिरन्ति, तदुच्छिष्टं मधु; धर्मं चरन्ति धार्मिकास्ते नाश्नन्ति। अनुच्छिष्टभोजनं हि धर्मो लौकिकानाम् ॥ ३८ ॥

ननु 'त्रिदोषशमनं मधु' नातःपरमौषधमस्तीति रोगोपशान्तये मधुभक्षणे को दोष इत्याह—

अप्यौषधकृते जग्धं मधु श्वभ्रनिबन्धनम् ।
भक्षितः प्राणनाशाय कालकूटकणोऽपि हि ॥३९॥

आस्तां रसास्वादलाम्पट्येन यावदौषधकृतेऽपि औषधनिमित्तमपि मधु जग्धं यद्यपि रोगापहारकं, तथापि श्वभ्रस्य नरकस्य निबन्धनम् ; हि यस्मात् प्रमादाज्जीविताथितया वा कालकूटस्य विषस्य कणोऽपि लवोऽपि भक्षितः सन् प्राणनाशाय भवति ॥३९॥

ननु खर्जूरद्राक्षादिरसवन्मधु मधुरमिति सर्वेन्द्रियाप्यायकत्वात् कथं परिहार्यं स्यादित्याह—

मधुनोऽपि हि माधुर्यमबोधैरहहोच्यते ।
आसाद्यन्ते यदास्वादाच्चिरं नरकवेदनाः ॥ ४० ॥

सत्यमस्ति मधुनो माधुर्यं व्यवहारतः, परमार्थतस्तु नरकवेदनाहेतुत्वादत्यन्तकटुकत्वमेव । अबोधैरिति परमार्थपरिशीलनाविकलैः, नरकवेदनाहेतोरपि मधुनो माधुर्यवर्णनमबोधानामित्यहहेत्यनेन विषादो द्योत्यते । यस्य मधुन आस्वादान्नरकवेदनाश्चिरमासाद्यन्ते प्राप्यन्ते ॥ ४० ॥

पवित्रत्वात् मधु देवस्नानोपयोगीति ये मन्यन्ते तानुपहसति—

मक्षिकामुखनिष्ठ्यूतं जन्तुघातोद्भवं मधु ।
अहो पवित्रं मन्वाना देवस्नाने प्रयुञ्जते ॥ ४१ ॥

मक्षिकाणां मुखानि तैर्निष्ठ्यूतं वान्तं जन्तुघातात्प्राणिघातादुद्भवो यस्य तत्तादृशमपवित्रं मधु, पवित्रं शुचि, मन्वाना अभि-

मन्यमानाः, देवानां शङ्करादीनां, स्नाने स्नाननिमित्तं, प्रयुञ्जते व्यापारयन्ति, अहो इत्युपहासे ।

यथा—

करभाणां विवाहे तु रासभास्तत्र गायनाः ।
परस्परं प्रशंसन्ति अहो रूपमहो ध्वनिः ॥ १ ॥ ४१ ॥

क्रमप्राप्तान् पञ्चोदुम्बरदोषानाह—

उदुम्बरवटप्लक्षकाकोदुम्बरशाखिनाम् ।
पिप्पलस्य च नाश्नीयात्फलं कृमिकुलाकुलम् ॥ ४२ ॥

उदुम्बरवटप्लक्षाकोदुम्बरिकापिप्पलानां पञ्चोदुम्बरसंज्ञितानां फलं नाश्नीयात् । अनशने कारणमाह—कृमिकुलाकुलं, एकस्मिन्नपि फले तावन्तः कृमयः सम्भवन्ति ये परिसंख्यातुमपि न शक्यन्ते ।

यल्लौकिका अपि पेठुः—

कोऽपि क्वापि कुतोऽपि कस्यचिदहो चेतस्यकस्माज्जनः
केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्राणिक्रमेण क्षणात् ।
येनास्मिन्नपि पाटिते विघटिते वित्रासिते स्फोटिते
निष्पिष्टे परिगालिते विदलिते निर्यात्यसौ वा नवा ॥१॥ इति ॥४२॥

पञ्चोदुम्बरफलविरतानां स्तुतिमाह—

अप्राप्नुवन्नन्यभक्ष्यमपि क्षामो बुभुक्षया ।
न भक्षयति पुण्यात्मा पञ्चोदुम्बरजं फलम् ॥४३॥

यः पुण्यात्मा पवित्रात्मा पुरुषः, स पञ्चोदुम्बरजं फलं न भक्षयति,

आस्तां सुलभधान्यफलसमृद्धे देशे काले वा, यावद्देशदोषात् काल-दोषाद्वा अप्राप्तवत्यन्यभक्ष्यं धान्यफलादिभक्ष्यं ; अपि शब्द उत्तर-त्रापि सम्बध्यते ; बुभुक्षया क्षामोऽपि कृशोऽपि ; अबुभुक्षितस्य स्वस्थस्य व्रतपालनं नातिदुष्करम् ; यस्तु अप्राप्तभोज्यः क्षुत्क्षामश्च व्रतं पालयति स पुण्यात्मेति प्रशस्यते ॥ ४३ ॥

क्रमप्राप्तमनन्तकायनियमं श्लोकत्रयेण दर्शयति—

आर्द्रः कन्दः समग्रोऽपि सर्वः किशलयोऽपि च ।
स्नुही लवणवृक्षत्वक् कुमारी गिरिकर्णिका ॥ ४४ ॥
शतावरी विरूढानि गुडूची कोमलाम्लिका ।
पल्लाङ्कोऽमृतवल्ली च वल्लः शूकरसंज्ञितः ॥ ४५ ॥
अनन्तकायाः सूत्रोक्ता अपरेऽपि कृपापरैः ।
मिथ्यादृशामविज्ञाता वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ४६ ॥

आर्द्रोऽशुष्कः, शुष्कस्य तु निर्जीवत्वादनन्तकायत्वं न भवति। कन्दो भूमिमध्यगो वृक्षावयवः समग्रोऽपि, सर्वे कन्दा इत्यर्थः। ते च सूरणआर्द्रकलशुनवज्रकन्दहरिद्राकर्चूरपलाशकन्दशृङ्गनलोढकक-सेरुकमुद्गरमुस्तामूलकआलुकपिण्डालुकहस्तिकन्दमनुष्यकन्दप्रभृ-तयः ; किशलयः पत्रादर्वाग् बीजस्यो'च्छूनावस्था सर्वा न तु काचिदेव, स्नुही वज्रतरुः ; लवणनाम्नो वृक्षस्य त्वक्, त्वगेव नत्वन्ये अवयवाः ; कुमारी मांसलप्रणालाकारपत्रा, गिरिकर्णिका

(१) क च -त्थाना- ।

वल्लीविशेषः, शतावरी वल्लीविशेष एव, विरूढानि अङ्कुरितानि द्विदलधान्यानि, गुडूची वल्लीविशेषः, कोमलाऽम्लिका कोमला अबद्धास्थिका अम्लिका चिञ्चिणिका ; पल्लङ्कः शाकभेदः, अमृतवल्ली वल्लीविशेषः, वल्लः शूकरसंज्ञितः शूकरवल्ल इत्यर्थः ; शूकरसंज्ञितग्रहणं धान्यवल्लनिषेधार्थम् । एते आर्यप्रसिद्धाः । म्लेच्छप्रसिद्धास्तु अन्येऽपि सूत्रोक्ताः ; सूत्रं जीवाभिगमः । अपरेऽपि कृपापरैः सुश्रावकैर्वर्जनीयाः । ते च मिथ्यादृष्टीनामविज्ञाताः ; मिथ्यादृशो हि वनस्पतीनपि जीवत्वेन न मन्यन्ते कुतः पुनरनन्त-कायान् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

अथ क्रमप्राप्तमज्ञातफलं वर्जयितुमाह—

स्वयं परेण वा ज्ञातं फलमद्याद्विशारदः ।
निषिद्धे विषफले वा मा भूदस्य प्रवर्त्तनम् ॥४७॥

अज्ञातमिति संबन्धिविशेषानिर्देशात् स्वयमात्मना, परेण वा अन्येन, ज्ञातं फलमद्यात्भक्षयेद्विशारदो धीमान् ; यत्तु स्वयं परेण वा न ज्ञातं तदज्ञातफलं वर्जयेत् ; अज्ञातफलभक्षणे दोषोऽयम्, निषिद्धे फले विषफले वा अज्ञानादस्य विशारदस्य मा भूत्प्रवृत्तिः । [1]अज्ञानतो हि प्रतिषिद्धे फले प्रवर्त्तमानस्य व्रतभङ्गः, विषफले तु जीवितनाशः ॥ ४७ ॥

---

(१) क च अजानतो ।

अथ क्रमप्राप्तं रात्रिभोजनं निषेद्धुमाह —

अन्नं प्रेतपिशाचाद्यैः सञ्चरद्भिर्निरङ्कुशैः ।
उच्छिष्टं क्रियते यत्र तत्र नाद्याद्दिनात्यये ॥ ४८ ॥

प्रेता अधमा व्यन्तराः, पिशाचा व्यन्तरा एव ; आद्यग्रहणाद्राक्षसादिपरिग्रहः, निशाचरत्वान्निरङ्कुशैः सर्वत्र सञ्चरद्भिः स्पर्शादिनोच्छिष्टमभोज्यं क्रियते यत्र दिनात्यये रात्रौ, तत्र नाद्यात्न भुञ्जीत ।

यदाहुः—

'मालिंति महिअलं जामिणीसु रयणीअरा समंतेण ।
ते विट्टालेंति *फुडं रयणीए भुंजमाणं तु ॥ ४८ ॥

तथा—

घोरान्धकाररुद्धाक्षैः पतन्तो यत्र जन्तवः ।
नैव भोज्ये निरीक्ष्यन्ते तत्र भुञ्जीत को निशि ? ॥४९॥

प्रबलान्धकारनिरुद्धलोचनैः कृमिपिपीलिकामक्षिकादयः पतन्तो घृततैलतक्रादौ भोज्ये न दृश्यन्ते यत्र, तत्र तस्यां निशि सचेतनः को भुञ्जीत ? ॥ ४९ ॥

---

(१) मालयन्ति महीतलं यामिनीषु रजनीचराः समन्तात् ।
तेऽपि च्छलन्ति स्फुटं रजन्यां भुञ्जानं तु ॥ १ ॥

* ते वि छलंति फुड इति रत्नशेखरसूरिकृतश्रावकप्रतिक्रमणसूत्रटीकायाम् ।

रात्रिभोजने दृष्टान् दोषान् श्लोकत्रयेणाह—

मेधां पिपीलिका हन्ति यूका कुर्याज्जलोदरम् ।
कुरुते मक्षिका वान्तिं कुष्ठरोगं च कोलिकः ॥ ५० ॥
कण्टको दारुखण्डं च वितनोति गलव्यथाम् ।
व्यञ्जनान्तर्निपतितस्तालु विध्यति वृश्चिकः ॥ ५१ ॥
विलग्नश्च गले वालः स्वरभङ्गाय जायते ।
इत्यादयो दृष्टदोषाः सर्वेषां निशि भोजने ॥ ५२ ॥

पिपीलिका कीटिका, भक्तादिमध्ये भुक्ता सती, मेधां बुद्धिविशेषं, हन्ति ; पिपीलिकेति जातावेकवचनम् । तथा यूका जलोदरमुदररोगविशेषं कुर्यात्, तथैव मक्षिका वान्तिं वमनं करोति, तथैव कोलिको मर्कटकः, कुष्ठरोगं करोति, कण्टको बदर्यादिसंबन्धी, दारुखण्डं च काष्ठशकलं, तथैव गलव्यथां वितनोति, व्यञ्जनानि शाकादीनि तेषां मध्ये निपतितो वृश्चिकस्तालु विध्यति । ननु पिपीलिकादयः सूक्ष्मत्वान्न दृश्यन्ते, वृश्चिकस्तु स्थूलत्वाद् दृश्यत एव तत्कथमयं भोज्ये निविशेत । उच्यते । व्यञ्जनमिह वार्त्ताकुशाकरूपमभिप्रेतं तद्वन्तं च वृश्चिकाकारमेव भवतीति वृश्चिकस्य तन्मध्यपतितस्यालक्ष्यत्वाद्भोज्यता सम्भवतीति । विलग्नश्च गले वाल इत्यादि स्पष्टम् ; एवमादयो रात्रिभोजने दृष्टा दोषाः सर्वेषां मिथ्यादृशामपि ।

यदाहुः—

[1]मेहं पिपीलियाओ* हणंति वमणं च मच्छिया कुणइ ।

जूया जलोयरत्तं† कोलियओ कोढरोगं च ॥ १ ॥

वालो सरस्स भङ्गं कण्टो लग्गइ गलम्मि दारुं च ।

तालुम्मि विंधइ अली वंजणमज्झम्मि भुंजंतो ॥ २ ॥

अपि च । निशाभोजने क्रियमाणे अवश्यं पाकः संभवो तत्र च षड्जीवनिकायवधोऽवश्यंभावी, भाजनधावनादौ च जलगतजन्तुविनाशः, जलोज्झनेन भूमिगतकुन्थुपिपीलिकादिजन्तुघातश्च भवति, तत्प्राणिरक्षणकाङ्क्षया अपि निशाभोजनं न कर्त्तव्यम् ।

यदाहुः—

[2]जीवाण कुंथुमाईण घायणं भायणधोयणाईसु ।

एमाइरयणिभोयणदोसे को साहिउं तरइ ? ॥५०॥५१॥५२॥

ननु यत्रान्नस्य न पाको न वा भाजनधावनादिसंभवस्तत्सिद्धं मोदकादि खर्जूरद्राक्षादि च भक्षयतः क इव दोष इत्याह—

---

(1) मेधां पिपीलिका हन्ति वमनं च मक्षिका करोति ।

यूका जलोदरत्वं कोलिकः कुष्ठरोगं च ॥ १ ॥

वालः स्वरस्य भङ्गं कण्टको लगति गले दारु च ।

तालुनि विध्यति अलिर्व्यञ्जनमध्ये भुज्यमानः ॥ २ ॥

* पिवीलिआओ । † जलोयरं तु- ।

(2) जीवानां कुन्थ्वादीनां घातनं भाजनधावनादिषु ।

एवमादिरजनीभोजनदोषान् कः कथयितुं शक्नोति ? ॥ १ ॥

नाप्रेक्ष्यसूक्ष्मजन्तूनि निश्यद्यात्प्राशुकान्यपि ।
अप्युद्यत्केवलज्ञानैर्नादृतं यन्निशाऽशनम् ॥ ५३ ॥

प्राशुकान्यपि अचेतनान्यपि उपलक्षणत्वात्तदानीमपक्वान्यपि मोदकफलादीनि न निश्यद्यात्, कुतः अप्रेक्ष्यसूक्ष्मजन्तूनि अप्रेक्ष्याः प्रेक्षितुमशक्याः, सूक्ष्माः कुन्थुपनकादयो जन्तवो यत्र तानि विशेषणद्वारेण हेतुवचनं, अप्रेक्ष्यसूक्ष्मजन्तुत्वादित्यर्थः ; यद् यस्मादुत्पन्नकेवलज्ञानैः केवलज्ञानबलेनाधिगतसूक्ष्मेतरजन्तुसंपाते· निर्जन्तुकस्याहारस्याभावान्नादृतं निशाभोजनम् ।

यदुक्तं निशीथभाष्ये—

'जइवि हु फासुगदव्वं कुंथूपणगावि तहवि दुप्पस्सा ।
पच्चक्खनाणिणोवि हु राईभत्तं परिहरंति ॥ १ ॥
जइवि हु पिवीलगाई दीसंति पईवमाइउज्जोए ।
तहवि खलु अणाइन्नं मूलवयविराहणा जेण ॥ २ ॥ ५३ ॥

लौकिकसंवाददर्शनेनापि रात्रिभोजनं प्रतिषेधति—

धर्मविन्नैव भुञ्जीत कदाचन दिनात्यये ।
बाह्या अपि निशाभोज्यं यदभोज्यं प्रचक्षते ॥५४॥

धर्मवित् श्रुतधर्मवेदी न कदाचिन्निशि भुञ्जीत, बाह्या जिन-

---

(१) यद्यपि खलु प्राशुकद्रव्यं कुन्थुपनका अपि तथापि दुर्दर्शाः ।
प्रत्यक्षज्ञानिनोऽपि खलु रात्रिभक्तं परिहरन्ति ॥ १ ॥
यद्यपि खलु पिपीलिकादयो दृश्यन्ते प्रदीपाद्युद्योते ।
तथापि खलु अनाचीर्णं मूलव्रतविराधना येन ॥ २ ॥

शासनबहिर्भूता लौकिकास्तेऽपि यत् यस्मात् निशि भोज्यमभोज्यं प्रचक्षते ॥ ५४ ॥

येन शास्त्रेण बाह्या निशाभोज्यमभोज्यं प्रचक्षते तच्छास्त्रोपदर्शनार्थं तद्यथेति तच्छास्त्रमेव पठति—

तद्यथा—

त्रयीतेजोमयो भानुरिति वेदविदो विदुः ।
तत्करैः पूतमखिलं शुभं कर्म समाचरेत् ॥ ५५ ॥

त्रयी ऋग्यजुःसामलक्षणा तस्यास्तेजः प्रकृतं प्रस्तुतमस्मिन् त्रयीतेजोमयो भानुरादित्यः, त्रयीतनुरिति ह्यादित्यस्य नाम । इति वेदविदो जानन्ति । तत इति शेषः । तत्करैर्भानुकरैः पूतं पवित्रीकृतमखिलं समस्तं शुभं कर्म समाचरेत्; तदभावे शुभं कर्म न कुर्यात् ॥ ५५ ॥

एतदेवाह—

नैवाहुतिर्न च स्नानं न श्राद्धं देवतार्चनम् ।
दानं वा विहितं रात्रौ भोजनं तु विशेषतः ॥५६॥

आहुतिरग्नौ समिदाद्याधानं, स्नानमङ्गप्रक्षालनं, श्राद्धं पितृकर्म, देवतार्चनं देवपूजा, दानं विश्राणनं; न विहितमिति सर्वत्र नञो योगः; भोजनं तु विशेषतो न विहितमिति । ननु नक्तभोजनं श्रेयसे श्रूयते, न च रात्रिभोजनं विना तद्भवति । उच्यते । नक्तशब्दार्थापरिज्ञानादेवमुच्यते ॥ ५६ ॥

तदेवाह—

दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभूते दिवाकरे।
नक्तं तु तद्विजानीयान्न नक्तं निशि भोजनम्॥ ५७॥

दिवसस्य दिनस्याष्टमे भागे पाश्चात्येऽर्द्धप्रहरे यद्भोजनं तन्नक्त-मिति विजानीयात्। द्विविधा हि शब्दस्य प्रवृत्तिर्मुख्या गौणी च; तत्र क्वचिन्मुख्यया व्यवहारः, क्वचिन्मुख्यार्थबाधायां सत्यां गौण्या; नक्तशब्दस्य रात्रिभोजनलक्षणमुख्यार्थबाधा, रात्रि-भोजनस्य तत्र तत्र प्रतिषिद्धत्वादिति गौणार्थ एव नक्तशब्द इत्यसौ दिवसशेषभोजने वर्त्तते। तत्र निमित्तमुक्तं मन्दीभूते दिवाकरे, मुख्यार्थप्रतिषेधाच्च न निशि भोजनं नक्तम्॥ ५७॥

रात्रिभोजनप्रतिषेधमेव परकीयेण श्लोकद्वयेनाह—

देवैस्तु भुक्तं पूर्वाह्णे मध्याह्ने ऋषिभिस्तथा।
अपराह्णे च पितृभिः सायाह्ने दैत्यदानवैः॥ ५८॥
सन्ध्यायां यक्षरक्षोभिः सदा भुक्तं कुलोद्वह!।
सर्ववेलां व्यतिक्रम्य रात्रौ भुक्तमभोजनम्॥ ५९॥

पूर्वमह्नः पूर्वाह्णः तस्मिन् देवैर्भुक्तं, मध्यमह्नो मध्याह्नस्तस्मिन्नृषि-भिर्भुक्तं, अपरमह्नो अपराह्णस्तस्मिन् पितृभिर्भुक्तम्; सायमह्नः सायाह्नो विकालस्तस्मिन् दैत्यैर्दितिजैर्दानवैर्दनुजैर्भुक्तम्; सन्ध्या रजनीदिनयोः प्रवेशनिष्काशौ तस्यां यक्षैर्गुह्यकै रक्षोभी राक्षसै-र्भुक्तम्। कुलोद्वहेति युधिष्ठिरस्यामन्त्रणम्। सर्वेषां देवादीनां वेला अवसरस्तां व्यतिक्रम्य रात्रौ भुक्तमभोजनम्॥ ५८॥ ५९॥

॥ आयुर्वेदेऽप्युक्तम् ॥

एवं पुराणेन रात्रिभोजनप्रतिषेधस्य संवादमभिधायायुर्वेदेन संवादमाह, आयुर्वेदेऽप्युक्तमित्यनेन।

आयुर्वेदस्तु—

हृन्नाभिपद्मसङ्कोचश्चण्डरोचिरपायतः।
अतो नक्तं न भोक्तव्यं सूक्ष्मजीवादनादपि ॥६०॥

इह शरीरे द्वे पद्मे; हृत्पद्मं च यदधोमुखं, नाभिपद्मं च यदूर्द्ध्वमुखं, द्वयोरपि च पद्मयोः रात्रौ सङ्कोचः; कुतश्चण्डरोचिषः सूर्यस्यापायादस्तमयात्। अतो हृत्पद्मनाभिपद्मसङ्कोचाद्धेतोर्नक्तं रात्रौ न भोक्तव्यम्; सूक्ष्मजीवादनादपीति द्वितीयं निशिभोजनप्रतिषेधकारणम्। सूक्ष्मा ये जीवास्तेषामदनं भक्षणं, तस्मादपि रात्रौ न भोक्तव्यम् ॥ ६० ॥

परपक्षसंवादमभिधाय स्वपक्षं समर्थयते—

संसजज्जीवसङ्घातं भुञ्जाना निशि भोजनम्।
राक्षसेभ्यो विशिष्यन्ते मूढात्मानः कथं नु ते? ॥६१॥

संबध्यमानजीवसमूहं, भोजनं भोज्यं, भुञ्जाना निशि रात्रौ, राक्षसेभ्यः क्रव्यादेभ्यः कथं नु कथं नाम, विशिष्यन्ते भिद्यन्ते, राक्षसा एव ते इत्यर्थः। मूढात्मानो जडाः; अपि च, लब्धे मानुषत्वे जिनधर्मपरिष्कृते विरतिरेव कर्तुमुचिता, विरतिहीनस्तु शृङ्गपुच्छहीनः पशुरेव ॥ ६१ ॥

एतदेवाह—

वासरे च रजन्यां च यः खादन्नेव तिष्ठति ।
शृङ्गपुच्छपरिभ्रष्टः स्पष्टं स पशुरेव हि ॥ ६२ ॥

स्पष्टम् ॥ ६२ ॥

रात्रिभोजननिवृत्तेभ्योऽपि सविशेषपुण्यवतो दर्शयति—

अह्नो मुखेऽवसाने च यो द्वे द्वे घटिके त्यजन् ।
निशाभोजनदोषज्ञोऽश्नात्यसौ पुण्यभाजनम् ॥ ६३ ॥

अह्नो मुखे आरम्भे, अवसाने पश्चिमे भागे, द्वे द्वे घटिके, मुहूर्त्तं मुहूर्त्तं रात्रेः, प्रत्यासन्नं त्यजन् परिहरन्, योऽश्नाति स पुण्यभाजनम्, निशाभोजनदोषज्ञ इति । निशाभोजने सम्पातिमजन्तु-सम्पातलक्षणा ये दोषास्तान् जानन् रात्रिप्रत्यासन्नमपि मुहूर्त्तं मुहूर्त्तं सदोषत्वेन जानाति ; अत एवागमे सर्वजघन्यं प्रत्याख्यानं मुहूर्त्तप्रमाणनमस्कारसहितमुच्यते । पाश्चात्यमुहूर्त्तादप्यर्वाक् श्रावको भोजनं करोति, तदनन्तरं रात्रिभोजनं प्रत्याख्याति ॥ ६३ ॥

ननु यो दिवैव भुङ्क्ते तस्य रात्रिभोजनप्रत्याख्याने फलं नास्ति, फलविशेषो वा कश्चिदुच्यतामित्याह—

अकृत्वा नियमं दोषाभोजनाद्दिनभोज्यपि ।
फलं भजेन्न निर्व्याजं न वृद्धिर्भाषितं विना ॥ ६४ ॥

नियमं निवृत्तिं, रात्रिभोजनादकृत्वा दिने भोक्तुं शीलमस्यासौ दिनभोजी सोऽपि निशाभोजनविरतेः फलं निर्व्याजं निश्छद्म, न

भजेत् न लभेत। कुत इत्याह—न वृद्धिर्भाषितं विना, वृद्धिः कलान्तरं, भाषितं जल्पितं विना न स्यात्। लौकिकमेतद्, यथा भाषितमेव कलान्तरं भवेदिति ॥ ६४ ॥

पूर्वोक्तस्य विपर्ययमाह—

ये वासरं परित्यज्य रजन्यामेव भुञ्जते।
ते परित्यज्य माणिक्यं काचमाददते जडाः ॥६५॥

दिवसं परित्यज्य तच्छीलतया रात्रावेव ये भुञ्जते; दृष्टान्तः स्पष्टः ॥ ६५ ॥

ननु नियमः सर्वत्र फलवान्, ततो यस्य 'रात्रावेव मया भोक्तव्यं न दिवसे' इति नियमस्तस्य का गतिरित्याह—

वासरे सति ये श्रेयस्काम्यया निशि भुञ्जते।
ते वपन्त्यूषरक्षेत्रे शालीन् सत्यपि पल्वले ॥ ६६ ॥

श्रेयोहेतौ वासरभोजने सत्यपि कुशास्त्रसंस्कारान्मोहाद्वा श्रेयस्काम्यया ये रात्रावेव भुञ्जते ते शालिवपनयोग्ये पल्वले सत्यपि ऊषरे क्षेत्रे शालीन् वपन्ति। यथा ह्यूषरे क्षेत्रे शालिवपनं निरर्थकं, तथा रात्रावेव मया भोक्तव्यमिति निष्फलो नियमः। अधर्मनिवृत्तिरूपो हि नियमः फलवानयं तु धर्मनिवृत्तिरूप इत्यफलो विपरीतफलो वा ॥ ६६ ॥

रात्रिभोजनस्य फलमाह—

उलूककाकमार्जारगृध्रशम्बरशूकराः।
अहिवृश्चिकगोधाश्च जायन्ते रात्रिभोजनात् ॥६७॥

रात्रिभोजनादुलूकादिषु जन्म भवति। उलूकादय उपलक्षणं ; तेनान्येष्वप्यधमतिर्यक्षु रात्रिभोजिनो जायन्ते ॥ ६७ ॥

वनमालोदाहरणेन रात्रिभोजनदोषस्य महत्तां दर्शयति—

श्रूयते ह्यन्यशपथाननादृत्यैव लक्ष्मणः।
निशाभोजनशपथं कारितो वनमालया ॥ ६८ ॥

श्रूयते रामायणे दशरथनन्दनो लक्ष्मणः पितृनिदेशात् सह रामेण सीतया च दक्षिणापथे प्रस्थितोऽन्तरा कूवरनगरे महीधरराजतनयां वनमालामुपयेमे ; ततश्च रामेण सह परतो देशान्तरं यियासन् स्वभार्यां वनमालां प्रतिमोचयति स्म ; सा तु तद्विरहकातरा पुनरागमनमसम्भावयन्ती लक्ष्मणं शपथानकारयत्। यथा प्रिये ! रामं मनीषिते देशे परिस्थाप्य यद्यहं भवतीं स्वदर्शनेन न प्रीणयामि, तदा प्राणातिपातादिपातकिनां गतिं याम्यौति ; सा तु तैः शपथैरतुष्यन्ती यदि रात्रिभोजनकारिणां शपथं करोषि, तदा त्वां प्रतिमुञ्चामि, नान्यथेति तमुवाच ; स तथेत्यभ्युपगत्य देशान्तरं प्रस्थितवान्। एवमन्यशपथाननादृत्य लक्ष्मणो वनमालया रात्रिभोजनशपथं कारितः। विशेषचरितं तु ग्रन्थगौरवभयान्नेह लिख्यते ॥ ६८ ॥

शास्त्रं निदर्शनं च विना सकलजनानुभवसिद्धं रात्रिभोजनविरतेः फलमाह—

करोति विरतिं धन्यो यः सदा निशि भोजनात्।
सोऽर्द्धं पुरुषायुषस्य स्यादवश्यमुपोषितः ॥ ६९ ॥

यः कश्चिद्धर्मधनो हि रात्रिभोजनस्य विरतिं करोति, सोऽर्द्धं पुरुषायुषस्योपोषितः स्यात् । उपवासस्य चैकस्यापि निर्जराकारणत्वान्महाफलत्वं पञ्चाशद्वर्षसम्मितानां तूपवासानां कियत्फलं सम्भाव्यते ; इदं च शतवर्षायुषः पुरुषानधिकृत्योक्तम् । पूर्वकोटीजीविनस्तु प्रति तदर्द्धमुपवासानां न्यायसिद्धमेव ॥ ६८ ॥

तदेवं रात्रिभोजनस्य भूयांसो दोषास्तत्परिवर्जने तु ये गुणास्तान् वक्तुमस्माकमशक्तिरेवेत्याह—

रजनीभोजनत्यागे ये गुणाः परितोऽपि तान् ।
न सर्वज्ञादृते कश्चिदपरो वक्तुमीश्वरः ॥ ७० ॥

स्पष्टम् ॥ ७० ॥

अथ क्रमप्राप्तमामगोरससंपृक्तद्विदलादिभोजनप्रतिषेधमाह—

आमगोरससंपृक्तद्विदलादिषु जन्तवः ।
दृष्टाः केवलिभिः सूक्ष्मास्तस्मात्तानि विवर्जयेत् ॥७१॥

इह हीयं स्थितिः—केचिद्भावाः हेतुगम्याः, केचित्त्वागमगम्यास्तत्र ये यथा हेत्वादिगम्यास्ते तथैव प्रवचनधरैः प्रतिपादनीयाः । आगमगम्येषु हेतून्, हेतुगम्येषु त्वागममात्रं प्रतिपादयन्नाज्ञाविराधकः स्यात् ।

यदाह—

'जो हेउवायपक्खम्मि हेउओ आगमे य आगमिओ ।

---

(१) यो हेतुवादपक्षे हेतुक आगमे चागमिकः ।

'सो ससमयपन्नवणो सिद्धंतविराहणो अन्नो ॥ १ ॥

इत्यामगोरससंपृक्तद्विदलादौ न हेतुगम्यो जीवसद्भावः, किन्त्वागमगम्य एव। तथाहि। आमगोरससंपृक्ते द्विदले आदिशब्दात्पुष्पितौदने, अहर्द्वितयातीते दध्नि, कुथितान्ने च, ये जन्तवस्ते केवलज्ञानिभिर्दृष्टा इति जन्तुमिश्रामगोरसमिश्रद्विदलादिभोजनं वर्जयेत्। तद्भोजनाद्धि प्राणातिपातलक्षणो दोषः। न च केवलिनां निर्दोषत्वेनाप्तानां वचनानि विपर्ययन्ति ॥ ७१ ॥

अपि च। न मद्यादीनि कुथितान्नपर्यवसानान्येवाभोज्यानि, किन्त्वन्यान्यपि जीवसंसक्तिबहुलान्यागमादुपलभ्य वर्जनीयानीत्याह—

जन्तुमिश्रं फलं पुष्पं पत्रं चान्यदपि त्यजेत्।
सन्धानमपि संसक्तं जिनधर्मपरायणः ॥ ७२ ॥

जन्तुभिर्मिश्रं फलं मधूकबिल्वादेः, पुष्पमरणिशिग्रुमधूकादेः, पत्रं प्रावृषि तण्डुलीयकादेः, अन्यदपि मूलादि त्यजेत्। सन्धानमाम्रफलादीनां यदि संसक्तं भवेत्, तदा जिनधर्मपरायणः कृपालुत्वात्त्यजेदिति संबन्धः। इदं च भोजनतो भोगोपभोगयोर्व्रतमुक्तम्; भोगोपभोगकारणं धनोपार्जनमपि भोगोपभोग उच्यते। उपचारात्। तत्परिमाणमपि भोगोपभोगव्रतम्। यथा श्रावकस्य खरकर्मपरिहारेण कर्मान्तरेण जीविका। एतच्च

---

(१) स स्वसमयप्रज्ञापकः सिद्धान्तविराधकोऽन्यः ॥ १ ॥

सङ्क्षेपार्थमतिचारप्रकरण एव वक्ष्यते। अवसितं भोगोपभोग-व्रतम् ॥ ७२ ॥

अथानर्थदण्डस्य तृतीयगुणव्रतस्यावसरः तच्चतुर्द्धेति श्लोक-द्वयेनाह—

आर्त्तं रौद्रमपध्यानं पापकर्मोपदेशिता ।
हिंसोपकारिदानं च प्रमादाचरणं तथा ॥ ७३ ॥
शरीराद्यर्थदण्डस्य प्रतिपक्षतया स्थितः ।
योऽनर्थदण्डस्तत्त्यागस्तृतीयं तु गुणव्रतम् ॥ ७४ ॥

अपकृष्टं ध्यानमपध्यानं, तदनर्थदण्डस्य प्रथमो भेदः। तच्च द्वेधा—आर्त्तं रौद्रं च; तत्र ऋतं दुःखं तत्र भवमार्त्तं; यदि वा अर्त्तिः पीडा यातनं च, तत्र भवमार्त्तम्। तच्चतुर्द्धा—अमनोज्ञानां शब्दादीनां संप्रयोगे तद्विप्रयोगचिन्तनमसंप्रयोग-प्रार्थना च प्रथमम्। शूलादिरोगसम्भवे च तद्वियोगप्रणिधानं तद-संप्रयोगचिन्ता च द्वितीयम्। इष्टानां च शब्दादीनां विषयाणां सातवेदनायाश्चावियोगाध्यवसानं, संप्रयोगाभिलाषश्च तृतीयम्। देवेन्द्रचक्रवर्त्त्यादिविभवप्रार्थनारूपं निदानं चतुर्थम्।

यदाहुः—

'अमणुन्नाणं सद्दाइविसयवत्थूण दोसमइलस्स ।
धणिअं विओअचिंतणमसंपओगाणुसरणं च ॥ १ ॥

(१) अमनोज्ञानां शब्दादिविषयवस्तूनां द्वेषमलिनस्य ।
अत्यर्थं वियोगचिन्तनमसंप्रयोगानुसरणं च ॥ १ ॥

[1]तह सूलसीसरोगाइवेयणाए विओअपणिहाणं ।
तदसंपओगचिंता तप्पडियाराउलमणस्स ॥ २ ॥

[2]इट्ठाणं विसयाईण वेयणाए अ रागरत्तस्स ।
अविओगज्झवसाणं तह संजोगाभिलासो अ ॥ ३ ॥

[3]देविंदचक्कवट्टित्तणाइगुणरिद्धिपत्थणामइयं ।
अहमं नियाणचिंतणमन्नाणाणुगयमच्चंतं ॥ ४ ॥

[4]एयं चउव्विहं रागदोसमोहंकियस्स जीवस्स ।
अट्टज्झाणं संसारवद्धणं तिरियगइमूलं ॥ ५ ॥

रोदयत्यपरानिति रुद्रो दुःखहेतुस्तेन कृतं तस्य वा कर्म रौद्रम् । तच्चतुर्धा—हिंसानुबन्धि मृषानुबन्धि स्तेयानुबन्धि धन-संरक्षणानुबन्धि च ।

यदाहुः—

[5]सत्तवहवेहबंधणडहणंकणमारणाइपणिहाणं ।
अइकोहग्गहघत्थं निग्घिणमणसोऽहमविवागं ॥ १ ॥

---

(१) तथा शूलशिरोरोगादिवेदनायाः वियोगप्रणिधानम् ।
तदसंप्रयोगचिन्ता तत्प्रतीकाराकुलमनसः ॥ २ ॥

(२) इष्टानां विषयादीनां वेदनायाश्च रागरक्तस्य ।
अवियोगाध्यवसानं तथा संयोगाभिलाषश्च ॥ ३ ॥

(३) देवेन्द्रचक्रवर्त्तित्वादिगुणर्द्धिप्रार्थनामयम् ।
अधमं निदानचिन्तनमज्ञानानुगतमत्यन्तम् ॥ ४ ॥

(४) एतत् चतुर्विधं रागद्वेषमोहाङ्कितस्य जीवस्य ।
आर्तध्यानं संसारवर्द्धनं तिर्यग्गतिमूलम् ॥ ५ ॥

(५) सत्त्ववधवेधबन्धनदहनाङ्कनमारणादिप्रणिधानम् ।
अतिक्रोधग्रहग्रस्तं निर्घृणमनसोऽधमविपाकम् ॥ १ ॥

[1]पिसुणासब्भासब्भूयभूयघायाइवयणपणिहाणं ।
मायाविणो अइसंधणपरस्स पच्छन्नपावस्स ॥ २ ॥
[2]तह तिव्वकोहलोहाउलस्स भूओवघायणमणज्जं ।
परदव्वहरणचित्तं परलोगावायनिरवेक्खं ॥ ३ ॥
[3]सद्दाइविसयसाहणधणसंरक्खणपरायणमणिट्ठं ।
सव्वाभिसंकणपरोवघायकलुसाउलं चित्तं ॥ ४ ॥
[4]एयं चउव्विहं रागदोसमोहंकियस्स जीवस्स ।
रोद्दज्झाणं संसारवद्दणं निरयगइमूलं ॥ ५ ॥

एवमार्त्तरौद्रध्यानात्मकमपध्यानमनर्थदण्डस्य प्रथमो भेदः । पापकर्मोपदेशिता वक्ष्यमाणा द्वितीयः । हिंसोपकारिणां शस्त्रादीनां दानमिति तृतीयः । प्रमादानां गीतनृत्तादीनामाचरणं चतुर्थः । शरीरादिनिमित्तं यः प्राणिनां दण्डः सोऽर्थाय प्रयोजनाय दण्डोऽर्थदण्डस्तस्य शरीराद्यर्थदण्डस्य यः प्रतिपक्षरूपोऽनर्थदण्डो निष्प्रयोजनो दण्ड इति यावत्; तस्य त्यागोऽनर्थदण्डविरतिस्तृतीयं गुणव्रतम् ।

---

(१) पिशुनासभ्यासत्यभूतघातादिवचनप्रणिधानम् ।
मायाविनोऽतिसन्धानपरस्य प्रच्छन्नपापस्य ॥ २ ॥
(२) तथा तीव्रक्रोधलोभाकुलस्य भूतोपघातनमनार्यम् ।
परद्रव्यहरणचित्तं परलोकापायनिरपेक्षम् ॥ ३ ॥
(३) शब्दादिविषयसाधनधनसंरक्षणपरायणमनिष्टम् ।
सर्वाभिशङ्कनपरोपघातकलुषाकुलं चित्तम् ॥ ४ ॥
(४) एवं चतुर्विधं रागद्वेषमोहाङ्कितस्य जीवस्य ।
रौद्रध्यानं संसारवर्द्धनं नरकगतिमूलम् ॥ ५ ॥

यदाह—

'जं इंदियसयणाई पडुच्च पावं करिज्ज सो होइ ।

अत्थे दंडो एत्तो अन्नो उ अणत्थदंडो उ ॥ १ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

अपध्यानस्य स्वरूपं परिमाणं चाह—

वैरिघातो नरेन्द्रत्वं पुरघाताग्निदीपने ।

खचरत्वाद्यपध्यानं मुहूर्त्तात्परतस्त्यजेत् ॥ ७५ ॥

वैरिघातपुरघाताग्निदीपनादिविषयं रौद्रध्यानमपध्यानं, नरेन्द्रत्वं खचरत्वमादिशब्दादप्सरोविद्याधरीपरिभोगादि, तेष्वार्त्तध्यानरूपमपध्यानं, तस्य तत्परिमाणरूपं व्रतं मुहूर्त्तात्परतस्त्यजेदिति ॥७५॥

अथ पापोपदेशस्वरूपं तद्विरतिं चाह—

वृषभान् दमय क्षेत्रं कृष षण्ढय वाजिनः ।

दाक्षिण्याविषये पापोपदेशोऽयं न कल्पते ॥ ७६ ॥

वृषभान् वत्सतरान् प्रसङ्गादिना दमय दान्तान् कुरु ; प्रत्यासीदति खलु वर्षाकालः, तथा क्षेत्रं बीजावापभुवं कृष ; वृष्टः खलु मेघो, यास्यति वापकालो, भृता वा केदारा गाह्यन्तां, सार्द्धदिनत्रयमध्ये उप्यन्तां च व्रीहयः ; तथा नेदीयोऽश्वः प्रयोजनं राज्ञामिति षण्ढय वर्द्धितकान् कुरु, वाजिनोऽश्वान्, उपलक्षणं चेतदन्येषां ग्रीष्मे दवाग्निदानादीनाम् ; अयं पापरूप उपदेशः, श्रावकाणां न कल्पते न युज्यते । सर्व्वत्र पापोपदेशनियमं कर्तुमशक्ते-

(१) यदिन्द्रियस्वजनादीन् प्रतीत्य पापं कुर्यात् स भवति ।
अर्थे दण्डः इतः अन्यस्तु अनर्थदण्डस्तु ॥ १ ॥

ष्योऽपवादोऽयमुच्यते । दाक्षिण्याविषय इति । बन्धुपुत्रादिविषय-दाक्षिण्यवतः पापोपदेशोऽशक्यपरिहारः । दाक्षिण्याभावे तु यथा तथा मौखर्येण पापोपदेशो न कल्पते ॥ ७६ ॥

अथ हिंसोपकारीणि तद्दानपरिहारं चाह—

यन्त्रलाङ्गलशस्त्राग्निमुशलोदूखलादिकम् ।
दाक्षिण्याविषये हिंस्रं नार्पयेत्करुणापरः ॥ ७७ ॥

यन्त्रं शकटादि, लाङ्गलं हलं, शस्त्रं खड्गादि, अग्निर्वह्निः, मुशलमयोऽग्रं, उदूखलमुलूखलं, आदिशब्दाद्धनुर्भस्त्रादिपरिग्रहः । हिंस्रं वस्तु, करुणापरः श्रावको नार्पयेत् ; दाक्षिण्याविषय इति पूर्ववत् ॥ ७७ ॥

अथ प्रमादाचरणमनर्थदण्डस्य चतुर्थभेदं तत्परिहारं च श्लोकत्रयेणाह—

कुतूहलाद्गीतनृत्तनाटकादिनिरीक्षणम् ।
कामशास्त्रप्रसक्तिश्च द्यूतमद्यादिसेवनम् ॥ ७८ ॥
जलक्रीडाऽऽन्दोलनादिविनोदो जन्तुयोधनम् ।
रिपोः सुतादिना वैरं भक्तस्त्रीदेशराट्कथाः ॥ ७९ ॥
रोगमार्गश्रमौ मुक्त्वा स्वापश्च सकलां निशाम् ।
एवमादि परिहरेत्प्रमादाचरणं सुधीः ॥ ८० ॥

कुतूहलात्कौतुकाद्धेतोर्गीतस्य नृत्तस्य नाटकस्य आदिशब्दात्प्रकरणादेर्निरीक्षणं, तेन तेनेन्द्रियेण यथोचितं विषयीकरणम् ।

कुतूहलग्रहणाज्जिनयात्रादौ, प्रासङ्गिकनिरीक्षणे च न प्रमादाचरणम्। तथा कामशास्त्रे वात्स्यायनादिकृते, प्रसक्तिः पुनः पुनः परिशीलनम्; तथा द्यूतमद्यकादिभिः क्रीडनम्; मद्यं सुरा; आदिशब्दान्मृगयादि; तेषां सेवनं परिशीलनं; तथा जलक्रीडा तडागजलयन्त्रादिषु मज्जनोन्मज्जनशृङ्गिकाच्छोटनादिरूपा; तथा आन्दोलनं वृक्षशाखादौ दोलाखेलनं; आदिशब्दात्पुष्पावचयादि; तथा जन्तूनां कुक्कुटादीनां योधनं परस्परेणाभ्याहननम्; तथा रिपोः शत्रोः सम्बन्धिना पुत्रपौत्रादिना वैरम्; अयमर्थो येन तावत्कथञ्चिदायातं वैरं तस्य: परिहर्तुं न शक्नोति तस्यापि पुत्रपौत्रादिना यद्वैरं तत्प्रमादाचरणम्; तथा भक्तकथा, यथा इदं चेदं च मांसाकमाषमोदकादि साधु भोज्यं, साध्वनेन भुज्यते, अहमपि वा इदं भोक्ष्ये इत्यादिरूपा; तथा स्त्रीकथा, स्त्रीणां नेपथ्याङ्गहारहावभावादिवर्णनरूपा "कर्णाटी सुरतोपचारचतुरा लाटी विदग्धप्रिया" इत्यादिरूपा वा; तथा देशकथा, यथा दक्षिणापथः प्रचुरान्नपानः स्त्रीसम्भोगप्रधानः, पूर्वदेशो विचित्रवस्त्रगुडखण्डशालिमद्यादिप्रधानः, उत्तरापथे शूराः पुरुषा जविनो वाजिनो गोधूमप्रधानानि धान्यानि सुलभं कुङ्कुमं मधुराणि द्राक्षादाडिमकपित्थादीनि; पश्चिमदेशे सुखस्पर्शानि च वस्त्राणि सुलभा इक्षवः शीतं वारीत्येवमादि; राट्कथा राजकथा, यथा शूरोऽस्मदीयो राजा, सधनश्चौडः, गजपतिर्गौडः, अश्वपतिस्तुरुष्क इत्यादि। एवं प्रतिकूला अपि भक्तादिकथा वाच्या; तथा रोगो ज्वरादिः, मार्गश्रमो

मार्गखेदः, तौ मुक्ता सकलां निशां स्वापो निद्रा। रोगमार्गश्रमयोस्तु न प्रमादाचरणम्। एवमादिपूर्वोक्तस्वरूपं प्रमादाचरणं परिहरेत्। सुधीः श्रमणोपासकः। प्रमादाचरितं च—

'मज्जं विसयकसाया निद्दा विगहा य पञ्चमी भणिया।
एए पञ्च पमाया जीवं पाडेन्ति संसारे ॥ १ ॥

इति पञ्चविधस्य प्रमादस्य प्रपञ्चः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

देशविशेषे प्रमादपरिहारमाह—

विलासहासनिष्ठ्यूतनिद्राकलहदुष्कथाः।
जिनेन्द्रभवनस्यान्तराहारं च चतुर्विधम् ॥ ८१ ॥

जिनेन्द्रभवनस्यान्तरित्यादित आरभ्य संबध्यते; तेन जिनेन्द्रभवनस्य मध्ये विलासं कामचेष्टां, हासं कहकहध्वानं हसनं, निष्ठ्यूतं निष्ठीवनं. निद्रां स्वापं, कलहं राटीं, दुष्कथां चौरपारदारिकादिकथां, चतुर्विधं चाहारम्—अशनपानखाद्यस्वाद्यस्वरूपं परिहरेत्। परिहरेदिति पूर्वतः सम्बध्यनीयम्। तत्राशनं शाल्यादि मुद्गादि सक्त्वादि पेयादि मोदकादि क्षीरादि सूरणादि मण्डकादि च।

यदाह—

---

(१) मद्यं विषयकषाया निद्रा विकथा च पञ्चमी भणिता।
एते पञ्च प्रमादा जीवं पातयन्ति संसारे ॥ १ ॥

[1]असणं ओअणसत्तुगमुग्गजगाराइ खज्जगविही य।
खीराइसूरणाई मंडगपभिई अ विन्नेयं ॥ १ ॥

पानं सौवीरं यवादिधावनं सुरादि सर्वश्चाप्‌कायः कर्कटकजलादिकं च।

यदाह—

[2]पाणं सोवीरजवोदगाइ चित्तं सुराइयं चेव।
आउक्काओ सव्वो कक्कडगजलाइयं च तहा ॥ १ ॥

खाद्यं भ्रष्टधान्यं गुलपर्पटिकाखर्जूरनालिकेरद्राक्षाकर्कट्याम्रपनसादि।

यदाह—

[3]भत्तोसं दंताई खज्जूरं नालिएरदक्खाई।
कक्कडिगंबगफणसाइ बहुविहं खाइमं नेयं ॥ १ ॥

स्वाद्यं दन्तकाष्ठं ताम्बूलतुलसिकापिण्डाजंकमधुपिप्पलीसुण्ठीमरिचजीरकहरीतकीबिभीतक्यामलक्यादि।

---

(१) अशनमोदनसक्तुकमुद्गजगार्यादि खाद्यकविधिश्च।
क्षीरादि सूरणादि मण्डकप्रभृति च विज्ञेयम् ॥ १ ॥

(२) पानं सौवीरयवोदकादि चित्रं सुरादिकं चैव।
अप्‌कायः सर्वः कर्कटकजलादिकं च तथा ॥ १ ॥

(३) भक्तौषं दन्त्यादि खर्जूरं नालिकेरद्राक्षादि।
कर्कटिकाम्रपनसादि बहुविधं खादिमं ज्ञेयम् ॥ १ ॥

यदाह—

'दंतवणं तंबोलं चित्तं तुलसीकुहेडगाईयं ।
महुपिप्पलिसुंठाई अणेगहा साइमं होइ ॥ १ ॥ ८१ ॥

उक्तानि त्रीणि गुणव्रतानि ।

अथ चत्वारि शिक्षाव्रतान्युच्यन्ते, तत्रापि सामायिकदेशावकाशिकपौषधोपवासातिथिसंविभागलक्षणेषु चतुर्षु शिक्षाव्रतेषु प्रथमं सामायिकाख्यं शिक्षाव्रतमाह—

त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानस्य त्यक्तसावद्यकर्मणः ।
मुहूर्त्तं समता या तां विदुः सामायिकव्रतम् ॥८२॥

मुहूर्त्तं मुहूर्त्तकालं, या समता रागद्वेषहेतुषु मध्यस्थता, तां सामायिकव्रतं विदुः; समस्य रागद्वेषविनिर्मुक्तस्य सतः, आयो ज्ञानादीनां लाभः प्रशमसुखरूपः, समायः; समाय एव सामायिकम्; विनयादित्वादिकण्। समायः प्रयोजनमस्येति वा सामायिकम्। तच्च सामायिकं मनोवाक्कायचेष्टापरिहारं विना न भवतीति त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानस्येत्युक्तं, त्यक्तसावद्यकर्मण इति च; त्यक्तं सावद्यं वाचिकं कायिकं च कर्म येन तस्य। सामायिकस्थश्च श्रावकः गृहस्थोऽपि यतिरिव भवति।

(१) दन्तपावनं ताम्बूलं चित्रं तुलसीकुहेडकादिकम्।
मधुपिप्पलिशुण्ठ्यादि अनेकधा स्वादिमं भवति ॥ १ ॥

यदाह—

'सामाइयंमि उ कए समणो इव सावओ हवइ जम्हा ।
एएण कारणेणं बहुसो सामाइयं कुज्जा ॥ १ ॥

अतएव तस्य देवस्नात्रपूजादौ नाधिकारः। नन्वगर्हितं कर्म कुर्वाणस्य देवस्नात्रादौ को दोषः ; सामायिकं हि सावद्यव्यापार-निषेधात्मकं, निरवद्यव्यापारविधानात्मकं च ; तत्स्वाध्यायपठन-परिवर्त्तनादिवत् देवपूजादौ को दोषः ?। नैवम्। यतेरिव देवस्नात्रपूजनादौ नाधिकारः। भावस्तवार्थं च द्रव्यस्तवोपादा-नम् ; सामायिके च सति संप्राप्तो भावस्तव इति किं द्रव्यस्तव-कारणेन ?।

यदाह—

'दव्वत्थओ य भावत्थओ य दव्वत्थओ बहुगुणोत्ति बुद्धि सिया ।
अणिउणजणवयणमिणं छज्जीवहियं जिणा बिंति ॥ १ ॥

इह श्रावकः सामायिककर्त्ता द्विविधो भवति। ऋद्धिमानृद्धि-कश्च ; योऽसावनृद्धिकः स चतुर्षु स्थानेषु सामायिकं करोति ; जिनगृहे, साधुसमीपे, पौषधशालायां, स्वगृहे वा ; यत्र वा विश्राम्यति, निर्व्यापारो वा आस्ते तत्र च। तत्र यदा साधुसमीपे

(१) सामायिके एव कृते श्रमण इव श्रावको भवति यस्मात् ।
एतेन कारणेन बहुशः सामायिकं कुर्यात् ॥ १ ॥

(२) द्रव्यस्तवश्च भावस्तवश्च द्रव्यस्तवो बहुगुण इति बुद्धिः स्यात् ।
अनिपुणजनवचनमिदं षड्जीवहितं जिना ब्रुवते ॥ १ ॥

करोति तदायं विधिः; यदि कस्माच्चिदपि भयं नास्ति, केनचिद्विवादो नास्ति, ऋणं वा न धारयति; मा भूत्तत्कृताकर्षणापकर्षणनिमित्तश्चित्तसंक्लेशः; तदा स्वगृहेऽपि सामायिकं कृत्वा ईर्यां शोधयन्, सावद्यां भाषां परिहरन्, काष्ठलेष्ट्वादिना यदि कार्यं तदा तत्स्वामिनमनुज्ञाप्य प्रतिलिख्य प्रमार्ज्य च गृह्णन्, खेलसिङ्घाणकादींश्चाविवेचयन् विवेचयंश्च स्थण्डिलं प्रत्यवेक्ष्य प्रमृज्य च; एवं पञ्चसमितिसमितस्त्रिगुप्तिगुप्तः साध्वाश्रयं गत्वा साधून्नमस्कृत्य सामायिकं करोति यथा--

करेमि भंते सामाइयं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि जाव साहू पज्जुवासामि दुविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि तस्स भंते पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥

सामायिकसूत्रस्यायमर्थः—करेमि अभ्युपगच्छामि; भंते इति गुरोरामन्त्रणम्, हे भदन्त! भन्दते सुखवान् कल्याणवांश्च भवति; भदुङ् सुखकल्याणयोः, अस्य औणादिकान्तप्रत्ययान्तस्य निपातनात् रूपम्। आमन्त्रणं च प्रत्यक्षस्य गुरोस्तदभावे परोक्षस्यापि बुद्ध्या प्रत्यक्षीकृतस्य भवति; यथा जिनानामभावे जिनप्रतिमाया आरोपितजिनत्वायाः स्तुतिपूजासम्बोधनादिकं भवति, गुरोश्चाभिमुखीकरणं तदायत्तः सर्वो धर्म इति प्रदर्शनार्थम्।

यदाह —

[1]नाणस्स होइ भागी थिरयरओ दंसणे चरित्ते य।
धन्ना आवकहाए गुरुकुलवासं न मुंचंति ॥ १ ॥

अथवा भवान्तहेतुत्वाद्भवान्तः, भन्ते इत्यार्षत्वात् मध्यव्यञ्जनलोपे रूपं भन्ते इति "अत एत्सौ पुंसि मागध्याम्" ॥ ८ । ४ । २८७ ॥ इत्येकारोऽर्धमागधत्वादार्षस्य सामायिकमुक्तनिर्वचनम्। अवद्यं पापं, सहावद्येन सावद्यः, युज्यते इति योगो व्यापारस्तं प्रत्याख्यामि; प्रतीति प्रतिषेधे आङाऽऽभिमुख्ये, ख्यांक् प्रकथने, ततश्च प्रतीपमभिमुखं ख्यापकं सावद्ययोगस्य करोमीत्यर्थः। अथवा पच्चक्खामीति प्रत्याचक्षे, चक्षिक् व्यक्तायां वाचीत्यस्य प्रत्याङ्पूर्वस्य रूपम्; प्रतिषेधस्यादरेणाभिधानं करोमीत्यर्थः। जाव साहू पज्जुवासामि; यावच्छब्दः परिमाणमर्यादाऽवधारण-वचनस्तत्र परिमाणे यावत्साधुपर्युपासनं मम तावत्प्रत्याख्यामीति; मर्यादायां साधुपर्युपासनादर्वाक्, अवधारणे यावत्साधुपर्युपासनं तावदेव न तस्मात्परत इत्यर्थः। दुविहं तिविहेणं; द्वे विधे यस्य स द्विविधः सावद्यो योगः स च प्रत्याख्येयत्वेन कर्म सम्पद्यते; अतस्तं द्विविधं योगं करणकारणलक्षणमनुमतिप्रतिषेधस्य गृहस्थैः कर्तुमशक्यत्वात् पुत्रभृत्यादिकृतस्य व्यापारस्य स्वयमकरणेऽप्यनु-मोदनात् त्रिविधेनेति करणे तृतीया। मणेणं वायाए काएणं इति. त्रिविधस्यैव सूत्रोपात्तं विवरणं, मनसा वाचा कायेन

---

(१) ज्ञानस्य भवति भागी स्थिरतरको दर्शने चरित्ने च।
धन्या यावत्कथायां गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥

चेति, त्रिविधेन करणेन न करोमि न कारयामीति सूत्रोपात्तमेवं द्विविधमित्यस्य विवरणम्। किं पुनः कारणमुद्देशक्रममतिलङ्घ्य व्यत्यासेन निर्देशः कृतः। उच्यते। योगस्य करणाधीनतोपदर्शनार्थम्। करणाधीनता हि योगानाम्, करणभावे भावात्तदभावे चाभावाद्योगस्य। तस्सेति, तस्य अत्राधिकृतो योगः संबध्यते; अवयवावयविभावलक्षणसम्बन्धे षष्ठी; योऽयं योगस्त्रिकालविषयस्तस्यातीतमवयवं प्रतिक्रामामि निवर्त्ते प्रतीपं क्रामामीत्यर्थः; निन्दामि जुगुप्से गर्हामि स एवार्थः, केवलमात्मसाक्षिकी निन्दा, गुरुसाक्षिकी गर्हा। भन्ते इति पुनर्गुरोरामन्त्रणं भक्त्यतिशयख्यापनार्थं न पुनरुक्तम्; अथवा सामायिकक्रियाप्रत्यर्पणाय पुनर्गुरोः सम्बोधनम्। अनेन चैतत् ज्ञापितं भवति, सर्वक्रियाऽवसाने गुरोः प्रत्यर्पणं कार्यमिति।

उक्तं च भाष्यकारेण--

'सामाइयपच्चप्पणवयणोवायं भयंतसद्दोत्ति।

सव्वकिरियावसाणे भणियं पच्चप्पणमणेण॥ १॥

अप्पाणमिति; आत्मानमतीतकालसावद्ययोगकारिणम्; वोसिरामीति, व्युत्सृजामि; विशब्दो विविधार्थो विशेषार्थो वा; उच्छब्दो भृशार्थः। विविधं विशेषेण वा भृशं सृजामि त्यजामीत्यर्थः। अत्र च करेमि भंते सामाइयमिति वर्त्तमानस्य

(१) सामायिकप्रत्यर्पणवचनोपायो भदन्तशब्द इति।
सर्वक्रियाऽवसाने भणितं प्रत्यर्पणमनेन॥ १॥

सावद्ययोगस्य प्रत्याख्यानम्। सावज्जं जोगं पच्चक्खामीत्यनागतस्य; तस्स भंते पडिक्कमामीत्यतीतस्येति त्रैकालिकं प्रत्याख्यानमुक्तमिति त्रयाणां वाक्यानां न पौनरुक्त्यम्।

उक्तञ्च—

अप्पयं निंदामि पडुप्पन्नं संवरेमि अणागयं पच्चक्खामीति।

एवं कृतसामायिक ईर्यापथिकायाः प्रतिक्रामति पश्चादागमनमालोच्य यथाज्येष्ठमाचार्यादीन् वन्दते, पुनरपि गुरुं वन्दित्वा प्रत्युपेक्ष्य निविष्टः; शृणोति, पठति, पृच्छति वा। एवं चैत्यभवनेऽपि द्रष्टव्यम्। यदा तु स्वगृहे, पोषधशालायां वा सामायिकं गृहीत्वा तत्रैवास्ते तदागमनं नास्ति; यस्तु राजादिर्महर्द्धिकः सगन्धसिन्धुरस्कन्धाधिरूढश्छत्रचामरादिराजालङ्करणालङ्कृतो हास्तिकाश्वीयपादातिरथकट्यापरिकरितो भेरीभाङ्कारभरिताम्बरतलो बन्दिवृन्दकोलाहलाकुलीकृतनभस्तलोऽनेकसामन्तमण्डलेश्वराहमहमिकासंप्रेक्ष्यमाणपादकमलः पौरजनैः सश्रद्धमङ्गुल्योपदर्श्यमानो मनोरथैरुपस्पृश्यमानस्तेषामेवाञ्जलिबन्धान् लाजाञ्जलिपातान् शिरःप्रणामाननुमोदमानः अहो धन्यो धर्मो य एवंविधैरप्युपसेव्य इति प्राकृतजनैरपि श्लाघ्यमानोऽकृतसामायिक एव जिनालयं साधुवसतिं वा गच्छति, तत्र गतो राजककुदानि छत्रचामरोपानद्मुकुटखड्गरूपाणि परिहरति; जिनार्चनं साधुवन्दनं वा करोति, यदि त्वसौ कृतसामायिक एव गच्छेत् तदा गजाश्वादिभिरधिकरणं स्यात्; तच्च न युज्यते कर्तुम्। तथा कृतसामायिकेन पादाभ्यामेव गन्तव्यम्, तच्चानुचितं भूपतीनामिति।

आगतस्य च यद्यसौ श्रावको भवति तदा न कोऽप्यभ्युत्थानादि करोति। अथ यथा भद्रकस्तदा पूजा कृता भवत्विति पूर्वमेवासनं रच्यते। आचार्याश्च पूर्वमेवोत्थिता आसते मा उत्थानानुत्थान-कृता दोषा भूवन्निति, आगतश्चासौ सामायिकं करोतीत्यादि पूर्ववत् ॥ ८२ ॥

सामायिकस्थस्य महानिर्जरो भवतीति दृष्टान्तद्वारेणाह—

सामायिकव्रतस्थस्य गृहिणोऽपि स्थिरात्मनः।
चन्द्रावतंसकस्येव चीयते कर्म सञ्चितम् ॥ ८३ ॥

गृहस्थस्यापि कृतसामायिकस्य कर्मनिर्जरा भवतीति चन्द्रा-वतंसक उदाहरणम्।

तच्च सम्प्रदायगम्यम्। स चायम्—

अस्ति साकेतनगरं श्रीसङ्केतनिकेतनम्।
हसितेन्द्रपुरश्रीकं सितार्हच्चैत्यकेतनैः ॥ १ ॥
तत्र लोकदृगानन्दो द्वितीय इव चन्द्रमाः।
चन्द्रावतंसो राजाऽसीदवतंस इवावनेः ॥ २ ॥
स यथा धारयामास शस्त्राणि त्राणहेतवे।
तीक्ष्णानि शिक्षावशतो व्रतान्यपि तथा सुधीः ॥ ३ ॥
माघमासे विभावर्यां सोऽन्यदा वासवेश्मनि।
आदीपज्वलनं स्थास्यामीति सामायिके स्थितः ॥ ४ ॥
तच्छय्यापालिका ध्वान्तं स्वामिनो मा स्म भूदिति।
याते प्राग्यामिनीयामे प्रदीपे तैलमक्षिपत् ॥ ५ ॥

गते यामे द्वितीयस्मिन्नपि सा भक्तमानिनी ।
जाग्रती दीपके क्षीणतैले तैलं न्यधात्पुनः ॥ ६ ॥
त्रियामायास्तृतीयस्मिन्नपि यामे व्यतीयुषि ।
मल्लिकायां प्रदीपस्य तैलं चिक्षेप सा पुनः ॥ ७ ॥
विभातायां विभावर्यामवसानमथासदत् ।
श्रमोत्पन्नव्यथाक्रान्तो राजा स इव दीपकः ॥ ८ ॥

सामायिकं समधिगम्य निहत्य कर्म
चन्द्रावतंसनृपतिस्त्रिदिवं ततोऽगात् ।
सामायिकव्रतजुषो गृहिणोऽपि सद्यः
क्षीयेत कर्म निचितं सुगतिर्भवेच्च ॥ ९ ॥

॥ इति चन्द्रावतंसराजर्षिकथानकम् ॥ ८३ ॥

द्वितीयं शिक्षाव्रतमाह--

दिग्व्रते परिमाणं यत्तस्य संक्षेपणं पुनः ।
दिने रात्रौ च देशावकाशिकव्रतमुच्यते ॥ ८४ ॥

दिग्व्रते प्रथमगुणव्रते यद्दशस्वपि दिक्षु गमनपरिमाणं तस्य दिवा रात्रौ चोपलक्षणत्वात्प्रहरादौ च यत् सङ्क्षेपणं तद्देशावकाशिकव्रतम् । देशे दिग्व्रतगृहीतपरिमाणस्य विभागे अवकाशोऽवस्थानं देशावकाशः सोऽत्रास्तीति देशावकाशिकं "अतोऽनेकस्वरात्" ॥ ७ । २ । ६ ॥ इतीकः । दिग्व्रतसंक्षेपकरणमणुव्रतादिसंक्षेपकरणस्याप्युपलक्षणं द्रष्टव्यम् । एषामपि संक्षेपस्यावश्यं

कर्त्तव्यत्वात् । प्रतिव्रतं च संक्षेपकरणस्य विभिन्नव्रतत्वे द्वादश व्रतानीति संख्याविरोधः स्यात् ॥ ८४ ॥

अथ तृतीयं शिक्षाव्रतमाह —

चतुष्पर्व्यां चतुर्थादिकुव्यापारनिषेधनम् ।
ब्रह्मचर्यक्रियास्नानादित्यागः पोषधव्रतम् ॥८५॥

चतुष्पर्वी अष्टमी चतुर्दशी-पूर्णिमा-अमावास्यालक्षणा, चतुर्णां पर्वणां समाहारश्चतुष्पर्वी । पर्वशब्दोऽकारान्तोऽप्यस्ति ; तस्यां चतुर्थादिकं तपः, कुव्यापारस्य सावद्यव्यापारस्य निषेधः, ब्रह्मचर्य-क्रिया ब्रह्मचर्यस्य करणं, स्नानादेः शरीरसत्कारस्य त्यागः । आदि-शब्दादुद्वर्त्तनवर्णकविलेपनपुष्पगन्धविशिष्टवस्त्राभरणादिपरिग्रहः । पोषं पुष्टिं प्रक्रमाद्धर्मस्य धत्ते पोषधः स एव व्रतं पोषधव्रतम् । सर्वतः पोषध इत्यर्थः । द्विविधं हि पोषधव्रतं देशतः सर्वतश्च । तत्राहारपोषधो देशतो विवक्षितविकृतेरविकृतेराचामाम्लस्य वा सकृदेव द्विरेव वा भोजनमिति । सर्वतस्तु चतुर्विधस्याप्याहार-स्याहोरात्रं यावत्प्रत्याख्यानम् ; कुव्यापारनिषेधपोषधस्तु देशत एकतरस्य कस्यापि कुव्यापारस्याकरणं, सर्वतस्तु सर्वेषामपि कृषिसेवावाणिज्यपाशुपाल्यगृहकर्मादीनामकरणं, ब्रह्मचर्यपोषधो-ऽपि देशतो दिवैव रात्रावेव वा, सकृदेव द्विरेव वा स्त्रीसेवां मुक्त्वा ब्रह्मचर्यकरणम् ; सर्वतस्तु अहोरात्रं यावत् ब्रह्मचर्य-पालनम् । देशतः स्नानादेः शरीरसत्कारस्यैकतरस्याकरणं सर्वतस्तु सर्वस्यापि तस्याकरणम् ; इह च देशतः कुव्यापारनिषेधपोषधं

यदा करोति तदा सामायिकं करोति वा नवा ; यदा तु सर्वतः करोति तदा सामायिकं नियमात्करोति, अकरणे तु तत्फलेन वञ्च्यते। सर्वतः पोषधव्रतं च चैत्यगृहे वा, साधुमूले वा, गृहे वा, पोषधशालायां वा त्यक्तमणिसुवर्णाद्यलङ्कारो व्यपगतमालाविलेपनवर्णकः परिहृतशस्त्रः प्रतिपद्यते। तत्र च न कृते पठति च पुस्तकं वाचयति धर्मध्यानं ध्यायति, यथैतान् साधुगुणानहं मन्दभाग्यो न समर्थो धारयितुमिति। इह च यद्याहारशरीरसत्कारब्रह्मचर्यपोषधवत् कुव्यापारपोषधव्रतमप्यन्यत्रानाभोगेनेत्याद्याकारोच्चारणपूर्वकं प्रतिपद्यते तदा सामायिकमपि सार्थकं स्यात्। स्थूलत्वात्पोषधप्रत्याख्यानस्य सूक्ष्मत्वाच्च सामायिकस्येति। तथा पोषधवताऽपि सावद्यव्यापारा न कार्या एव ततः सामायिकमकुर्व्वंस्तल्लाभाद्भ्रश्यतीति। यदि पुनः सामाचारीविशेषात् सामायिकमिव द्विविधं त्रिविधेनेत्येवं पोषधं प्रतिपद्यते तदा सामायिकार्थस्य पोषधेनैव गतत्वान्न सामायिकमत्यन्तं फलवत्। यदि परं पोषधसामायिकलक्षणं व्रतद्वयं प्रतिपन्नं मयेत्यभिप्रायात् फलवदिति ॥ ८५ ॥

इदानीं पोषधव्रतकर्तृन् प्रशंसति—

गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते पुण्यं ये पोषधव्रतम्।
दुष्पालं पालयन्त्येव यथा स चुलनीपिता ॥ ८६ ॥

यतयस्तावद् धन्या एव गृहिणोऽपि गृहस्था अपि ते धन्याः धर्मधनं

लब्धार: ये निःसत्त्वजनदुष्पालं पुण्यं पवित्रं पोषधव्रतं पालयन्ति, यथा स चुलनीपितेति दृष्टान्तः ; स च सम्प्रदायगम्यः ।

स चायम्—

अस्ति वाराणसी नामानुगङ्गं नगरी वरा ।
विचित्ररचनारम्या तिलकश्रीरिवावनेः ॥ १ ॥
सुत्रामेवामरावत्यामविस्त्रितविक्रमः ।
जितशत्रुरभूत्तत्र धरित्रीधवपुङ्गवः ॥ २ ॥
आसीद्गृहपतिस्तस्यां महेभ्यश्चुलनीपिता ।
प्राप्तो मनुष्यधर्मेव मनुष्यत्वं कुतोऽपि हि ॥ ३ ॥
जगदानन्दिनस्तस्यानुरूपा रूपशालिनी ।
श्यामा नामाभवद्भार्या श्यामेव तुहिनद्युतेः ॥ ४ ॥
अष्टौ निधानेऽष्टौ वृद्धावष्टौ च व्यवहारगाः ।
इति तस्याभवन् हेम्नश्चतुर्विंशतिकोटयः ॥ ५ ॥
एकैकशो गोसहस्रैर्दशभिः प्रमितानि तु ।
तस्यासन् गोकुलान्यष्टौ कुलवेश्मानि सम्पदाम् ॥ ६ ॥
तस्यां पुर्यामथान्येद्युरुद्याने कोष्ठकाभिधे ।
भगवान् समवसृतो विहरंश्चरमो जिनः ॥ ७ ॥
ततो भगवतः पादवन्दनाय सुरासुराः ।
सेन्द्राः समाययुस्तत्र जितशत्रुश्च भूपतिः ॥ ८ ॥
पद्भ्यां चचाल चुलनीपिताऽप्युचितभूषणः ।
वन्दितुं नन्दितमनाः श्रीवीरं त्रिजगत्पतिम् ॥ ९ ॥

भगवन्तं ततो नत्वोपविश्य चुलनीपिता ।
शुश्राव परया भक्त्या प्राञ्जलिर्धर्मदेशनाम् ॥ १० ॥
अथोत्थितायां सदसि प्रणम्य चरणौ प्रभोः ।
इति विज्ञपयामास विनीतश्चुलनीपिता ॥ ११ ॥
स्वामिन्नस्मादृशां बोधहेतोर्विहरसे महीम् ।
जगद्बोधं विना नान्यो ह्यर्थस्तक्रमणे रवेः ॥ १२ ॥
सर्वोऽपि याच्यते गत्वा स दत्ते यदि वा नवा ।
आगत्य याचितो धर्मं दत्से हेतुः कृपाऽत्र ते ॥ १३ ॥
जानामि यतिधर्मं चेत् गृह्णामि स्वामिनोऽन्तिके ।
योग्यता परमियती मन्दभाग्यस्य नास्ति मे ॥ १४ ॥
याचे श्रावकधर्मं तु स्वामिन् ! देहि प्रसीद मे ।
आदत्तेऽब्धावप्युदन्वी भरणं निजमेव हि ॥ १५ ॥
यथासुखं गृहाणेति स्वामिनाऽनुमतस्ततः ।
स प्रत्याख्यत्स्थूलहिंसां मृषावादं च चौरिकाम् ॥ १६ ॥
प्रत्याख्यच्च स्वभार्यायाः श्यामाया अपरस्त्रियम् ।
अष्टाष्टकोट्यभ्यधिकं स्वर्णं निध्यादिषु त्रिषु ॥ १७ ॥
व्रजेभ्योऽन्यानथाष्टभ्यः प्रत्याचख्यौ व्रजानपि ।
हलपञ्चशतीतोऽन्यां कृषियोग्यां महीमपि ॥ १८ ॥
अनःशतेभ्यः पञ्चभ्यो दिग्यायिभ्योऽपरं त्वनः ।
संवाहकांश्च पञ्चभ्यः प्रत्याचख्यौ महामतिः ॥ १९ ॥
दिग्यात्रिकाणि चत्वारि चत्वारि प्रवहन्ति च ।
वाहनानि विना सोऽथ प्रत्याख्यदितराणि तु ॥ २० ॥

अन्यत्र गन्धकाषाय्याः प्रत्याख्यदङ्गपुंसनम् ।
आर्द्रया मधुकयष्टेरितरद्दन्तधावनम् ॥ २१ ॥
अन्यतः क्षीरामलकात्प्रत्याचख्यौ फलान्यपि ।
सहस्रशतपाकाभ्यां तैलाभ्यां म्रक्षणान्तरम् ॥ २२ ॥
गन्धाढ्यादन्यतः प्रत्याचख्यावुद्वर्त्तनान्यपि ।
अष्टाभ्य औष्ट्रिकेभ्योऽम्भःकुम्भेभ्योऽधिकमज्जनम् ॥ २३ ॥
वस्त्रं प्रत्याख्यदन्यच्च कार्पासाद्वस्त्रयुग्मकात् ।
विलेपनानि चान्यत्र कुङ्कुमागुरुचन्दनात् ॥ २४ ॥
पुष्पं प्रत्याख्यदन्यच्च पद्माज्जातिस्रजोऽपि च ।
कर्णिकानाममुद्राभ्यामन्यानि भूषणानि च ॥ २५ ॥
मुमोच धूपमगरुतुरुष्काभ्यामथापरम् ।
अन्याश्च काष्ठपेयायाः पेया अपि समन्ततः ॥ २६ ॥
खण्डखाद्याद् घृतपूराच्चेतरत् खाद्यमत्यजत् ।
ओदनान्यपि निःशेषाण्यन्यतः कलमौदनात् ॥ २७ ॥
कलायमुद्गमाषेभ्य इतरं सूपमत्यजत् ।
शरत्कालभवात्सर्वं गोघृतादपरं घृतम् ॥ २८ ॥
शाकं पल्यङ्कमण्डूकीशाकाभ्यामन्यमत्यजत् ।
विना स्नेहाम्लदाल्यम्ले तीमनान्यपि सर्वतः ॥ २९ ॥
अन्तरिक्षोदकादन्यदुदकं पर्यवर्जयत् ।
मुखवासं च ताम्बूलात्पञ्चसौगन्धिकादृते ॥ ३० ॥
अपध्यानं हिंस्रदानं प्रमादाचरितं तथा ।
पापकर्मोपदेशं चानर्थदण्डानवर्जयत् ॥ ३१ ॥

एवं श्रावकधर्मं स सम्यक् सम्यक्त्वपूर्वकम् ।
सर्वातिचाररहितं प्रपेदे पुरतः प्रभोः ॥ ३२ ॥
भगवन्तं ततो नत्वा गत्वा च निजवेश्मनि ।
प्रतिपन्नं तथा धर्मं स्वभार्यायै न्यवेदयत् ॥ ३३ ॥
तेनाथ साऽप्यनुज्ञाता रथमारुह्य तत्क्षणम् ।
उपेत्य भगवत्पार्श्वे गृहिधर्ममशिश्रियत् ॥ ३४ ॥
तदा च गौतमो नत्वा पप्रच्छेति जगत्पतिम् ।
महाव्रतधरः किं स्यान्न वाऽयं चुलनीपिता ? ॥ ३५ ॥
अथोचे स्वामिना नैष यतिधर्मं प्रपत्स्यते ।
गृहिधर्मरतः किं तु मृत्वा सौधर्ममेष्यति ॥ ३६ ॥
अरुणाभे विमाने च चतुष्पल्योपमस्थितिः ।
ततश्युत्वा विदेहेषूत्पद्य निर्वाणमेष्यति ॥ ३७ ॥ (युग्मम्)
गृहभारं ज्येष्ठपुत्रे न्यस्याथ चुलनीपिता ।
तस्थौ पोषधशालायां पालयन् पोषधव्रतम् ॥ ३८ ॥
तस्याथ पोषधस्थस्य मायामिथ्यात्ववान् सुरः ।
निशीथे कश्चिदागच्छत्पार्श्वं व्रतजिघांसया ॥ ३९ ॥
घोराकारः पुरोभूय खड्गमाकृष्य भीषणम् ।
स इत्यूचे तमत्युच्चैश्चुलनीपितरं सुरः ॥ ४० ॥
अप्रार्थितप्रार्थक रे ! श्रमणोपासकव्रतम् ।
त्वया किमिदमारब्धं मदादेशेन मुच्यताम् ॥ ४१ ॥
मुञ्चसीदं न चेत्तेऽग्रे ज्येष्ठपुत्रमहं तव ।
कुष्माण्डमिव खड्गेन खण्डयिष्यामि खण्डशः ॥ ४२ ॥

भवत: प्रेक्षमाणस्य पुरस्तत्पिशितान्यहम् ।
क्षिप्त्वा कटाहे पक्ष्यामि शूलैर्भक्ष्यामि तत्क्षणात् ॥ ४३ ॥
आचमिष्यामि तन्मांसशोणितानि तथाऽधुना ।
प्रेक्षमाणो यथा हि त्वं स्वयमेव विपत्स्यसे ॥ ४४ ॥
देवब्रुवे विब्रुवति तत्रैवं चुलनीपिता ।
न चकम्पे केसरीव गर्जत्यूर्जितमम्बुदे ॥ ४५ ॥
अक्षोभं प्रेक्षमाणस्तु चुलनीपितरं सुर: ।
विभीषयितुकामस्तं तथैवोचे पुन: पुन: ॥ ४६ ॥
एवं विभाषमाणस्य सुरस्य चुलनीपिता ।
न सम्मुखमपि प्रेक्षाञ्चक्रे शुन इव द्विप: ॥ ४७ ॥
स विकृत्य पुरो ज्येष्ठतनयं चुलनीपितु: ।
निस्त्रिंशेन नृशंसात्मा पशुवद् व्यशसत्तत: ॥ ४८ ॥
छित्त्वा क्षिप्त्वा कटाहान्तस्तन्मांसानि पपाच च ।
बभक्ष च शितै: शूलैराचचाम च सोऽमर: ॥ ४९ ॥
अधिसेहे च तत्सर्वं तत्त्वज्ञ: चुलनीपिता ।
अन्यत्वभावनाभाजां स्वाङ्गच्छेदोऽपि नार्त्तये ॥ ५० ॥
अथोचे स सुरो रे रे ! व्रतमद्यापि नोज्झसि ।
तद् ज्येष्ठमिव ते पुत्रं हन्मि मध्यममप्यहम् ॥ ५१ ॥
ततोऽहन्मध्यमं पुत्रं तथैवोचे पुन: पुन: ।
निरीक्ष्याक्षुभितं तं च कनिष्ठं चावधीत्सुतम् ॥ ५२ ॥
तत्राप्यालोक्य निष्कम्पं तं क्रुद्ध: स सुरोऽब्रवीत् ।
नाद्याप्युज्झसि पाखण्डं मातरं ते विहन्मि तत् ॥ ५३ ॥

भद्रां नामाथ चुलनीपितुर्मातरमातुराम् ।
विकरोति स्म रुदतीं करुणं कुररीमिव ॥ ५४ ॥
स सुरः पुनरप्यूचे मुच्यतां प्रकृतं त्वया ।
स्वकुटुम्बप्रणाशाय कृत्यातुल्यमिदं व्रतम् ॥ ५५ ॥
अन्यथा कुलमेढिं ते मातरं हरिणीमिव ।
हत्वा भक्ष्यामि पक्ष्यामि भक्षयिष्यामि च क्षणात् ॥ ५६ ॥
ततोऽप्यभीतं चुलनीपितरं वीक्ष्य सोऽमरः ।
भद्रामाराटयत्तारं सूनान्यस्तामजामिव ॥ ५७ ॥
यया भार इवोढस्त्वमुदरेणोदरंभरिः ।
मातरं हन्यमानां तां पश्येत्यूचे पुनः सुरः ॥ ५८ ॥
अथैवं चिन्तयामास चेतसा चुलनीपिता ।
अहो दुरात्मा कोऽप्येष परमाधार्मिकोपमः ॥ ५९ ॥
पुत्रत्रयं मे पुरतो जघान च चखाद च ।
क्रव्यादिव ममाम्बामप्यधुना हन्तुमुद्यतः ॥ ६० ॥
यावन्न हन्त्यमूं तावद्ग्रहीष्यामीति चचाल सः ।
कुर्वाणेन महाशब्दमुत्पेते च सुरेण खे ॥ ६१ ॥
तं च कोलाहलं श्रुत्वा भद्रा द्रुतमुपेत्य तम् ।
किमेतदिति चापृच्छत्सोऽप्यशंसत्तदशेषतः ॥ ६२ ॥
ततोऽभाषिष्ट भद्रैवं मिथ्यादृक्कोऽप्ययं सुरः ।
पोषधव्रतविघ्नं ते चक्रे कृत्रिमभीषणैः ॥ ६३ ॥
पोषधव्रतभङ्गस्य कुरुष्वालोचनं ततः ।
पापाय व्रतभङ्गस्य स्यादनालोचनं यतः ॥ ६४ ॥

तथैव प्रतिपेदेऽथ तद्वाचं चुलनीपिता ।
चकारालोचनां तस्य व्रतभङ्गस्य शुद्धधीः ॥ ६५ ॥
अथैकादश भेजेऽसौ श्रावकप्रतिमाः क्रमात् ।
सोपानानीव स स्वर्गसौधारोहणकर्मणे ॥ ६६ ॥
निस्त्रिंशधारानिशितं स एवं श्रावकव्रतम् ।
सुचिरं पालयामास भगवद्वचनोचितम् ॥ ६७ ॥
ततः संलेखनापूर्वं प्रपद्यानशनं सुधीः ।
मृत्वा सौधर्म उत्पेदे विमाने सोऽरुणप्रभे ॥ ६८ ॥

दुष्पालमेवं चुलनीपिता यथा
तत्पालयामास स पोषधव्रतम् ।
ये पालयन्त्येव तथा परेऽप्यदो
दृढव्रतास्ते खलु मुक्तिगामिनः ॥ ६९ ॥

॥ इति चुलनीपितुः कथानकम् ॥ ८६ ॥

इदानीं चतुर्थं शिक्षाव्रतमाह—

दानं चतुर्विधाहारपात्राच्छादनसद्मनाम् ।
अतिथिभ्योऽतिथिसंविभागव्रतमुदीरितम् ॥ ८७ ॥

अतिथिभ्यस्तिथिपर्वाद्युत्सवरहितेभ्यो भिक्षार्थं भोजनकाले उपस्थितेभ्यः साधुभ्यो, दानं वितरणं, चतुर्विधस्याशनपानखाद्यस्वाद्यरूपस्याहारस्य, पात्रस्यालाब्वादेः, आच्छादनस्य वस्त्रस्य कम्बलस्य वा, सद्मनो वसतेरुपलक्षणात्पीठफलकशय्यासंस्तारकादीनामपि ।

अनेन हिरण्यादिदाननिषेधस्तेषां यतेरनधिकारात्। तदेतदतिथिसंविभागव्रतमुच्यते। अतिथिः सङ्गतो निर्दोषो विभागः पश्चात्कर्मादिदोषपरिहारायांशदानरूपोऽतिथिसंविभागस्तद्रूपं व्रतमतिथिसंविभागव्रतम्। आहारादीनां च न्यायार्जितानां प्रासुकैषणीयानां कल्पनीयानां च देशकालश्रद्धासत्कारपूर्वकमात्मानुग्रहबुद्ध्या यतिभ्यो दानमतिथिसंविभागः।

यदूचुः—

'नायागयाणं कप्पणिज्जाणं अन्नपाणाईणं दव्वाणं देसकालसद्धासक्कारक्कमजुत्तं पराए भत्तीए आयाणुग्गहबुद्धीए संजयाणं दाणं अतिहिसंविभागो।

अनूदितं चैतत्—

प्रायः शुद्धैस्त्रिविधविधिना प्रासुकैरेषणीयैः
कल्प्यप्रायैः स्वयमुपहृतैर्वस्तुभिः पानकाद्यैः।
काले प्राप्तान् सदनमसमश्रद्धया साधुवर्गान्
धन्याः केचित्परमवहिता हन्त! संमानयन्ति॥ १॥

अशनमखिलं खाद्यं स्वाद्यं भवेदथ पानकं
यतिजनहितं वस्त्रं पात्रं सकम्बलप्रोञ्छनम्।
वसतिफलकप्रख्यं मुख्यं चरित्रविवर्द्धनं
निजकमनसः प्रीत्याधायि प्रदेयमुपासकैः॥ २॥

---

(१) न्यायागतानां कल्पनीयानां अन्नपानादीनां द्रव्याणां देशकालश्रद्धासत्कारक्रमयुतं परया भक्त्या आत्मानुग्रहबुद्ध्या संयतानां दानं अतिथिसंविभागः।

तथा—

> [1]साहूण कप्पणिज्जं जं नवि दिन्नं कहिंचि किंचि तहिं ।
> धीरा जहुत्तकारी सुसावगा तं न भुंजंति ॥ १ ॥
> [2]वसहीसयणासणभत्तपाणभेसज्जवत्थपत्ताई ।
> जइवि न पज्जत्तधणो थोवाओ वि थोवयं देइ ॥ २ ॥

वाचकमुख्यस्त्वाह—

> किञ्चिच्छुद्धं कल्प्यमकल्प्यं स्यात् स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् ।
> पिण्डः शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥ १ ॥
> देशं कालं पुरुषमवस्थामुपयोगशुद्धिपरिणामान् ।
> प्रसमीक्ष्य भवति कल्प्यं नैकान्तात्कल्पते कल्प्यम् ॥ २ ॥

ननु यथा शास्त्रे आहारदातारः श्रूयन्ते न तथा वस्त्रादिदातारः, न च वस्त्रादिदानस्य फलं श्रूयते तन्न वस्त्रादिदानं युक्तम् । नैवम् ! भगवत्यादौ वस्त्रादिदानस्य साक्षादुक्तत्वात् ।

यथा—

[3]समणे निग्गंथे फासुएणं एसणिज्जेणं असणपाणखाइम-साइमेणं वत्थपडिग्गहकंबलपायपुंछणेणं पीढफलगसेज्जासंथारएणं पडिलाभेमाणे विहरइ ।

---

(१) साधूनां कल्पनीयं यद् नापि दत्तं कस्मैचित् किञ्चित् तस्मिन् ।
धीरा यथोक्तकारिणः सुश्रावकास्तन्न भुञ्जते ॥ १ ॥

(२) वसतिशयनासनभक्तपानभैषज्यवस्त्रपात्रादि ।
यद्यपि न पर्याप्तधनः स्तोकादपि स्तोकं दद्यात् ॥ २ ॥

(३) श्रमणान् निर्ग्रन्थान् प्रासुकेन एषणीयेन अशनपानखादिमस्वादिमेन

इत्याहारवत्संयमाधारशरीरोपकारकत्वाद्वस्त्रादयोऽपि साधुभ्यो देयाः। संयमोपकारित्वं च वस्त्रस्य तावत् तृणग्रहणानलसेवानिवारणार्थत्वेन, धर्मशुक्लध्यानसाधनार्थत्वेन, ग्लानपीडापरिहारार्थत्वेन, मृतकपरिष्ठापनार्थत्वेन च।

यदाहुः—

'तणगहणानलसेवानिवारणा धम्मसुक्कझाणट्ठा।
दिट्ठं कप्पग्गहणं गिलाणमरणट्ठया चेव ॥ १ ॥

वाचकोऽप्याह—

शीतवातातपैर्दंशैर्मशकैश्चापि खेदितः।
मा सम्यक्त्वादिषु ध्यानं न सम्यक् संविधास्यति ॥१॥ इत्यादि

पात्रस्याप्युपयोगः, अशुद्धस्यान्नादेर्ग्रहणेन तत्परिष्ठापनं, संसक्तान्नस्याविराधनात्। प्रमादात्पूतरकसहितस्य तण्डुलोदकादेर्ग्रहणे सति तत्परिष्ठापनासुखं च। एवमादयोऽन्येऽपि पात्रग्रहणे गुणाः।

यदाहुः—

'छक्कायरक्खणट्ठा पायगहणं जिणेहिं पन्नत्तं।
जे य गुणा संभोए हवंति ते पायगहणे वि ॥ १ ॥

वस्त्रपतद्ग्रहकम्बलपादप्रोञ्छनेन पीठफलकशय्यासंस्तारकेण प्रतिलाभ्यमानान् विहारयति।

(१) तृणग्रहणाऽनलसेवानिवारणाय धर्मशुक्लध्यानार्थम्।
दिष्टं कल्पग्रहणं ग्लानमरणार्थं चैव ॥ १ ॥

(२) षट्कायरक्षणार्थं पात्रग्रहणं जिनैः प्रज्ञप्तम्।
ये च गुणाः संभोगे भवन्ति ते पात्रग्रहणेऽपि ॥ १ ॥

[1]अतरंतबालवुड्ढा सेहा एसा गुरूअसहुवग्गे ।

साहारणोग्गहालद्धिकारणा पायग्गहणं तु ॥ २ ॥

ननु तीर्थकराणां वस्त्रपात्रपरिभोगो न श्रूयते, तीर्थकरचरितानुकारश्च तच्छिष्याणां युक्तः । वदन्ति हि—

[2]जारिसयं गुरुलिङ्गं सीसेण वि तारिसेण हविअव्वम् ।

इति मैवं वोचः—

अच्छिद्रपाणयस्तीर्थकराः, अपि चन्द्रादित्यौ यावच्छिखा गच्छति ; न तु पानीयबिन्दुरप्यधः पतति ; चतुर्विधज्ञानबलाच्च ते संसक्तासंसक्तमन्नं सन्नसमन्नं च जलादि ज्ञात्वा निर्दोषमेवोपाददते, इति नैषां पात्रधारणे गुणः । वस्त्रं तु दीक्षाकाले तीर्थकरा अपि गृह्णन्ति ।

यदाहुः—

[3]सव्वे वि एगदूसेण निग्गया जिणवरा चउव्वीसं ।

न य नाम अन्नलिंगे न य गिहिलिंगे कुलिंगे वा ॥ १ ॥

परमार्षं च—

---

(१) ग्लानबालवृद्धात् शिक्षकात् प्राघूर्णिकाद् गुरोरसहिष्णुवर्गात् ।
साधारणावग्रहालब्धिकारणात् पात्रग्रहणं तु ॥ २ ॥

(२) यादृशं गुरुलिङ्गं शिष्येणापि तादृशेन भवितव्यम् ।

(३) सर्वेऽपि एकदूष्येण निर्गता जिनवराश्चतुर्विंशतिः ।
न च नामान्यलिङ्गे न च गृहिलिङ्गे कुलिङ्गे वा ॥ १ ॥

'सेवेमि जे अईया जे अणागया जे अ वट्टमाणा ते सव्वे सोवहिधम्मो देसियव्वो त्ति कट्टु एगं देवदूसमादाय निक्खमिंसु निक्खमंति निक्खमिस्संति वा ।

प्रव्रज्योत्तरकालं च सर्वबाधासहत्वान्न वस्त्रेण प्रयोजनमिति यथाकथञ्चित्तदर्पेतु नाम । गुरुलिङ्गानुवर्त्तनं च तच्छिष्याणां यदुक्तं, तदैरावणानुकरणमिव सामान्यकरिणाम् । किं च । तीर्थकरानुकारमिच्छद्भिर्मठे निवसनमाधाकर्मिकादिपरिभोगस्तैलाभ्यङ्गोऽङ्गारशकटीसेवनं तृणपटीपरिधानं कमण्डलुधारणं बहुसाधुमध्ये निवासश्छद्मस्थानां धर्मदेशनायाः करणं शिष्यशिष्यादीक्षादिकं सर्वमविधेयं स्यात्, तच्च कुर्वन्ति ।

कम्बलस्य च वर्षासु बहिर्निर्गतानां तात्कालिकवृष्टावप्कायरक्षणमुपयोगः, बालवृद्धग्लाननिमित्तं वर्षत्यपि जलधरे भिक्षार्थं निःसरतां कम्बलावृतदेहानां न तथाविधाप्कायविराधना, उच्चारप्रस्रवणादिपीडितानां कम्बलावृतदेहानां गच्छतामपि न तथाविधा विराधना । छत्राद्याच्छादितानां कम्बलमन्तरेणापि गच्छतां को दोष इति चेत् । न । 'छत्तस्स य धारणट्ठाए' इत्यागमेन छत्रस्य प्रतिषिद्धत्वात् ॥ रजोहरणं पुनः साक्षाज्जीवरक्षार्थं प्रतिलेखनाकारित्वादुपयोगीति कस्तत्र विवादं कुर्यात् ? । मुखवस्त्रमपि सम्पातिमजीवरक्षणादुष्णमुखवातविराध्यमानबाह्यवायु-

---

(१) सेवे येऽतीता येऽनागता ये च वर्तमानास्ते सर्वे सोपधिधर्मो देष्टव्य इति कृत्वा एकं देवदूष्यमादाय निरक्रमिषुः निष्क्रामन्ति निष्क्रमिष्यन्ति वा ।

कायजीवरक्षणामुखे धूलिप्रवेशरक्षणार्थोपयोगि । पीठफलकयोर्वर्षासु पनककुन्थ्वादिसंसक्तायां भुवि भूशयनस्य प्रतिषिद्धत्वाच्छयनासनादावुपयोगः । शय्यासंस्तारकयोश्च शीतोष्णकालयोः शयनादावुपयोगः । वसतिश्च निवासार्थं यतीनामत्यन्तोपकारिणी ।

यदाह—

[1]जो देइ उवस्सयं मुणिवराण गेगगुणजोगधारीण ।
तेणं दिन्ना वत्थन्नपाणसयणासणविकप्पा ॥ १ ॥
[2]जं तत्थ ठियाण भवे सव्वेसिं तेण तेसिमुवभोगो ।
रक्खपरिपालणा वि, अतो दिन्ना एव ते सव्वे ॥ २ ॥
[3]सीयायवचोराणं दंसाणं तह य बालमसगाणं ।
रक्खंतो मुणिवसभे सुरलोयसुहं समज्जिणइ ॥ ३ ॥

एवं यदन्यदप्यौधिकमौपग्रहिकं वा धर्मोपकरणं तत्साधूनां धारयतां न दोषः; तद्दातॄणां तु सुतरां गुण एव ॥

उपकरणमानं तु—

---

(1) यो ददात्युपाश्रयं मुनिवराणामनेकगुणयोगधारिणाम् ।
तेन दत्ता वस्त्रान्नपानशयनासनविकल्पाः ॥ १ ॥

(2) यत्तत्र स्थितानां भवेत् सर्वेषां तेन तेषामुपयोगः ।
रक्षापरिपालना अपि, अतो दत्ता एव ते सर्वे ॥ २ ॥

(3) शीतातपचौरेभ्यो दंशेभ्यस्तथा च बालमशकेभ्यः ।
रक्षन् मुनिवृषभान् सुरलोकसुखं समर्जति ॥ ३ ॥

'जिणा बारसरूवाओ थेरा चोद्दसरूविणो ।
अज्जाणं पणवीसं तु अओ उड्ढं उवग्गहो ॥ १ ॥

इत्याद्यागमादवगन्तव्यं, इह तु ग्रन्थगौरवभयान्न प्रतन्यते । इह वृद्धोक्ता सामाचारी । श्रावकेण पोषधं पारयता नियमात्साधुभ्यो दत्त्वा भोक्तव्यम् । कथम् ? । यदा भोजनकालो भवति तदा आत्मनो विभूषां कृत्वा प्रतिश्रयं गत्वा साधून् निमन्त्रयते ; भिक्षां गृह्णीतेति ॥ साधूनां च तं प्रति का प्रतिपत्तिः । उच्यते । तदैकः पटलकमन्यो मुखानन्तकमपरो भाजनं प्रत्यवेक्षते ; माऽन्तरायदोषाः स्थापनादोषा वा भूवन्निति । स च यदि प्रथमायां पौरुष्यां निमन्त्रयते ; अस्ति च नमस्कारसहितप्रत्याख्यानी, ततस्तद्गृह्यते । अथ नास्त्यसौ तदा न गृह्यते, यतस्तद्वोढव्यं भवति । यदि पुनर्घनं लगेत्, तदा गृह्यते संस्थाप्यते च ; यो वा उद्घाटपौरुष्यां पारयति 'पारणकवानन्यो वा तस्मै तद्दीयते ; पश्चात्तेन श्रावकेण समं सङ्घाटको व्रजति, एको न वर्त्तते प्रेषयितुं ; साधुपुरतः श्रावकस्तु मार्गं गच्छति, ततोऽसौ गृहं नीत्वा तावासनेनोपनिमन्त्रयते ; यदि निविशेते, तदा भव्यम्, अथ न निविशेते, तथापि विनयप्रयुक्तो भवति, ततोऽसौ भक्तं पानं च स्वयमेव ददाति, भाजनं वा धारयति, स्थित एवास्ते यावद्दीयते । साधू अपि पश्चात्कर्मपरिहरणार्थं सावशेषं गृह्णीतः, ततो वन्दित्वा विसर्जयति, अनु-

---

(१) जिना द्वादशरूपाः स्थविराश्चतुर्दशरूपिणः ।
आर्याणां पञ्चविंशतिस्तु अत ऊर्द्ध्वमुपग्रहः ॥ १ ॥

(२) स च पारणके दातव्यो वा तस्मै ।

गच्छति कतिचित्पदानि ; ततः स्वयं भुङ्क्ते ॥ यदि पुनस्तत्र ग्रामादौ साधवो न भवन्ति तदा भोजनवेलायां द्वारावलोकनं करोति, विशुद्धभावेन च चिन्तयति यदि साधवोऽभविष्यन् तदा निस्तारितोऽहमभविष्यमिति । एष पोषधपारणके विधिः । अन्यदा तु दत्त्वा भुङ्क्ते, भुक्त्वा वा ददातीति ।

अत्रान्तरश्लोकाः—

अन्नादीनामिदं दानमुक्तं धर्मोपकारिणाम् ।
धर्मोपकारबाह्यानां स्वर्णादीनां न तन्मतम् ॥ १ ॥

दत्तेन येन दीप्यन्ते क्रोधलोभस्मरादयः ।
न तत्स्वर्णं चरित्रिभ्यो दद्याच्चारित्रनाशनम् ॥ २ ॥

यस्यां विदार्यमाणायां म्रियन्ते जन्तुराशयः ।
क्षितेस्तस्याः प्रशंसन्ति न दानं करुणापराः ॥ ३ ॥

यद्यच्छस्त्रं महाहिंस्रं तत्तद्येन विधीयते ।
तदहिंस्रमना लोहं कथं दद्याद्विचक्षणः ? ॥ ४ ॥

संमूर्च्छन्ति सदा यत्र भूयांसस्त्रसजन्तवः ।
तेषां तिलानां को दानं मनागप्यनुमन्यते ? ॥ ५ ॥

दद्यादर्धप्रसूतां गां यो हि पुण्याय पर्वणि ।
म्रियमाणामिव हहा ! वर्ण्यते सोऽपि धार्मिकः ॥ ६ ॥

यस्या अपाने तीर्थानि मुखेनाश्नाति याऽशुचिम् ।
तां मन्वानाः पवित्रां गां धर्माय ददते जडाः ॥ ७ ॥

प्रत्यहं दुह्यमानायां यस्यां वत्सः प्रपीड्यते ।
खुरादिभिर्जन्तुघ्नीं तां दद्याद्गां श्रेयसे कथम् ? ॥ ८ ॥

स्वर्णमयी रूप्यमयी तिलमय्याज्यमय्यपि ।
विभज्य भुज्यते धेनुस्तद्दातुः किं फलं भवेत् ? ॥ ९ ॥
कामगर्वकरी बन्धुस्नेहद्रुमदवानलः ।
कलेः कलितदुर्गंदुर्गतिद्वारकुञ्चिका ॥ १० ॥
मोक्षद्वारार्गला धर्मधनचौरी विपत्करी ।
या कन्या दीयते साऽपि श्रेयसे, कोऽयमागमः ? ॥ ११ ॥
विवाहसमये मूढैर्धर्मबुद्ध्या विधीयते ।
यत्तु यौतुकदानं तत्प्राज्ञस्मनि हुतोपमम् ॥ १२ ॥
यत् संक्रान्तौ व्यतीपाते वैधृते पर्वणोरपि ।
दानं प्रवर्त्तितं लुब्धैर्मुग्धसंमोहनं हि तत् ॥ १३ ॥
मृतस्य तृप्त्यै ये दानं तन्वन्ति तनुबुद्धयः ।
ते हि सिञ्चन्ति मुशलं सलिलैः पल्लवेच्छया ॥ १४ ॥
विप्रेभ्यो भोजने दत्ते प्रीयन्ते पितरो यदि ।
एकस्मिन् भुक्तवत्यन्यः पुष्टः किं न भवेदिह ? ॥ १५ ॥
अपत्यदत्तं चेद्दानं पितॄणां पापमुक्तये ।
पुत्रेण तप्ते तपसि तदा मुक्तिं पिताऽऽप्नुयात् ॥ १६ ॥
गङ्गागयादौ दानेन तरन्ति पितरो यदि ।
[1]तल्लोच्छ्वन्तां प्ररोहाय [2]गेहे दग्धा द्रुमास्तदा ॥ १७ ॥
गतानुगतिकैः दत्तं न दद्यादुपयाचितम् ।
फलन्ति हन्त ! पुण्यानि पुण्याभावे मुधैव तत् ॥ १८ ॥

---

(१) क ख च तल्लोप्यन्तां । (२) ञ वह्निदग्धाः ।

न कोऽपि शक्यते त्रातुं पूर्णे काले सुरैरपि ।
दत्तोपयाचितैस्तेषां बिम्बैस्त्राणं महाद्भुतम् ॥ १९ ॥
महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयन् ।
दाताऽऽत्मानं च पात्रं च पातयेन्नरकावटे ॥ २० ॥
ददद्धर्मधिया दाता न तथाऽघेन लिप्यते ।
जानन्नपि यथा दोषं ग्रहीता मांसलोलुपः ॥ २१ ॥
अपात्रप्राणिनो हत्वा पात्रं पुष्णन्ति ये पुनः ।
अनेकमेकघातेन ते प्रीणन्ति भुजङ्गमम् ॥ २२ ॥
न स्वर्णादीनि दानानि देयानीत्यर्हतां मतम् ।
अन्नादीन्यपि पात्रेभ्यो दातव्यानि विपश्चिता ॥ २३ ॥
ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्नत्रयान्विताः ।
समितीः पञ्च बिभ्राणा गुप्तित्रितयशालिनः ॥ २४ ॥
महाव्रतमहाभारधरणैकधुरन्धराः ।
परीषहोपसर्गारिचमूजयमहाभटाः ॥ २५ ॥
निर्ममत्वाः शरीरेऽपि किमुतान्येषु वस्तुषु ? ।
धर्मोपकरणं मुक्त्वा परित्यक्तपरिग्रहाः ॥ २६ ॥
द्विचत्वारिंशता दोषैरदुष्टं भैक्षमात्रकम् ।
आददाना वपुर्धर्मयात्रामात्रप्रवृत्तये ॥ २७ ॥
नवगुप्तिसनाथेन ब्रह्मचर्येण भूषिताः ।
दन्तशोधनमात्रेऽपि परस्वे विगतस्पृहाः ॥ २८ ॥
मानापमानयोर्लाभालाभयोः सुखदुःखयोः ।
प्रशंसानिन्दयोर्हर्षशोकयोस्तुल्यवृत्तयः ॥ २९ ॥

कृतकारितानुमतिप्रभेदारम्भवर्जिताः ।
मोक्षैकतानमनसो यतयः पात्रमुत्तमम् ॥ ३० ॥
सम्यग्दर्शनवन्तस्तु देशचारित्रयोगिनः ।
यतिधर्मेच्छवः पात्रं मध्यमं गृहमेधिनः ॥ ३१ ॥
सम्यक्त्वमात्रसन्तुष्टा व्रतशीलेषु [1]निःसहाः ।
तीर्थप्रभावनोद्युक्ता जघन्यं पात्रमुच्यते ॥ ३२ ॥
कुशास्त्रश्रवणोत्पन्नवैराग्या निष्परिग्रहाः ।
ब्रह्मचर्यरताः स्तेयमृषाहिंसापराङ्मुखाः ॥ ३३ ॥
घोरव्रता मौनजुषः कन्दमूलफलाशिनः ।
शिलोञ्छवृत्तयः पत्रभोजिनो भैक्ष्यजीविनः ॥ ३४ ॥
कषायवस्त्रा निर्वस्त्राः शिखामौण्ड्यजटाधराः ।
एकदण्डास्त्रिदण्डा वा गृहारण्यनिवासिनः ॥ ३५ ॥
पञ्चाग्निसाधका ग्रीष्मे गलन्तीधारिणो हिमे ।
भस्माङ्गरागाः खट्वाङ्गकपालास्थिविभूषणाः ॥ ३६ ॥
स्वबुद्ध्या धर्मवन्तोऽपि मिथ्यादर्शनदूषिताः ।
जिनधर्मद्विषो मूढाः कुपात्रं स्युः [2]कुतीर्थिनः ॥ ३७ ॥
प्राणिप्राणापहरणा मृषावादपरायणाः ।
परस्वहरणोद्युक्ताः प्रकामं कामगर्दभाः ॥ ३८ ॥
परिग्रहारम्भरता न सन्तुष्टाः कदाचन ।
मांसाशिनो मद्यरताः कोपनाः कलहप्रियाः ॥ ३९ ॥

---

(१) ग घ निःस्पृहाः । (२) ख च ञ कुतीर्थिकाः ।

कुशास्त्रमात्रपाठेन सदा पण्डितमानिनः ।

तत्त्वतो नास्तिकप्राया अपात्रमिति शंसिताः ॥ ४० ॥

इत्यपात्रं कुपात्रं च परित्यज्य विवेकिनः ।

पात्रदाने प्रवर्त्तन्ते सुधियो मोक्षकाङ्क्षिणः ॥ ४१ ॥

दानं स्यात्सफलं पात्रे [1]कुपात्रापात्रयोरपि ।

पात्रे धर्माय तच्च स्यादधर्माय तदन्ययोः ॥ ४२ ॥

पयःपानं भुजङ्गानां यथा विषविवृद्धये ।

कुपात्रापात्रयोर्दानं तद्[2]द्भवविवृद्धये ॥ ४३ ॥

स्वादु क्षीरं यथा क्षिप्तं कटुतुम्बिनि दुष्यति ।

दानं दत्तं शुद्धमपि कुपात्रापात्रयोस्तथा ॥ ४४ ॥

दत्ता कुपात्रापात्राभ्यां सर्वोर्व्यपि फलाय न ।

पात्राय दत्तो ग्रासोऽपि श्रद्धया स्यान्महाफलः ॥ ४५ ॥

इयं मोक्षफले दाने पात्रापात्रविचारणा ।

दयादानं तु तत्त्वज्ञैः कुत्रापि न निषिध्यते ॥ ४६ ॥

शुद्धाशुद्धिकृता भङ्गाश्चत्वारः पात्रदानयोः ।

आद्यः शुद्धो द्वितीयो [3]वैकल्पिकोऽन्त्यौ तु निष्फलौ ॥ ४७ ॥

दानेन भोगानाप्नोतीत्यविमृश्यैव भाष्यते ।

अनर्घ्यपात्रदानस्य क्षुद्रा भोगाः कियत्फलम् ? ॥ ४८ ॥

पात्रदाने फलं मुख्यं मोक्षः सस्यं कृषेरिव ।

पलालमिव भोगास्तु फलं स्यादानुषङ्गिकम् ॥ ४९ ॥

---

(१) अ ख नत्वपात्रकुपात्रयोः ।

(२) क -द्वर्धति पाप्मने ।

(३) ग घ द्वितीयस्तु पाक्षिको- ।

जिनानां दानदातारः प्रथमे मोक्षगामिनः ।
धनादयो दानधर्माद्बोधिबीजमुपार्जयन् ॥ ५० ॥
जिनानां पारणे भिक्षादातॄणां मन्दिराजिरे ।
[1]स्वर्णोत्कर्षपराः सद्यः पुष्पवृष्टिं व्यधुः सुराः ॥ ५१ ॥
इत्यतिथिसंविभागव्रतमेतदुदीरितं प्रपञ्चेन ।
देयादेये पात्रापात्रे ज्ञात्वा यथोचितं कुर्यात् ॥ ५२ ॥ ८७ ॥

यद्यपि विवेकिनः श्रद्धावतः सत्पात्रदाने साक्षात्पारम्पर्येण वा मोक्षः फलं, तथापि मुग्धजनानुग्रहार्थं पात्रदानस्य प्रासङ्गिकं फलमाह—

पश्य सङ्गमको नाम सम्पदं वत्सपालकः ।
चमत्कारकरीं प्राप मुनिदानप्रभावतः ॥ ८८ ॥

पश्येत्यनेन मुग्धबुद्धिमभिमुखयति । सङ्गमको नामेति सङ्गमकाभिधानः, वत्सपालो वत्सपालनजीवकः, चमत्कारकरीं सम्पदं प्राप ; कुतः, मुनिदानप्रभावतः । अत्र सङ्गमकस्य पारम्पर्येण मोक्षोऽपि फलमस्ति, तथापि प्रासङ्गिकफलाभिधानरभसेन स नोक्तः । सङ्गमकचरितं च सम्प्रदायगम्यम् ।

स चायम्—

मगधेष्वस्ति निःसीमरत्नप्राग्भारभासुरम् ।
पुरं समुद्रवद्राजगृहं कुलगृहं श्रियः ॥ १ ॥

---

(1) क ग ञ ड ख सुगन्ध्युदकपुष्पसक्रत्न- ।

राजा पुरं तदपरैरनुल्लङ्घितशासनः ।
शशास श्रेणिकः पाकशासनः स्वःपुरीमिव ॥ २ ॥
शालिग्रामेऽथ धन्येति काचिदुच्छिन्नवंशिका ।
बालं सङ्गमकं नाम समादाय समाययौ ॥ ३ ॥
वसंस्तत्र स पौराणां वत्सरूपाण्यचारयत् ।
अनुरूपा ह्यसौ रोरबालानां मृदुजीविका ॥ ४ ॥
अथापरेद्युः संजाते तत्र कस्मिंश्चिदुत्सवे ।
पायसं सङ्गमोऽपश्यद् भुज्यमानं गृहे गृहे ॥ ५ ॥
गत्वा स्वगेहे जननीं ययाचे सोऽपि पायसम् ।
साऽप्युवाच दरिद्राऽस्मि मद्गेहे पायसं कुतः ? ॥ ६ ॥
बालेन तेनाग्रतया याच्यमाना मुहुर्मुहुः ।
स्मरन्ती पूर्वविभवं [1]तारतारं रुरोद सा ॥ ७ ॥
तस्या रुदितदुःखेनानुविद्धहृदया इव ।
आगत्य [2]प्रतिवेशिन्यः पप्रच्छुर्दुःखकारणम् ॥ ८ ॥
ताभ्योऽभ्यधत्त सा दुःखकारणं गद्गदाक्षरैः ।
क्षीराद्यदुस्तास्तस्यै साऽपचत् पायसं ततः ॥ ९ ॥
खण्डाज्यपायसैर्भृत्वा स्थालं बालस्य तस्य सा ।
प्रार्पयत्प्रययौ चान्तर्गृहं कार्येण केनचित् ॥ १० ॥
अत्रान्तरे च कोऽप्यागान्मुनिर्मासमुपोषितः ।
पारणाय भवोदन्वत्तारणायास्य नौरिव ॥ ११ ॥

---

(१) ख ग घ ङ तारं तारं ।　　(२) क ख घ प्रातिवेश्मिन्यः ।

सोऽचिन्तयदिदं चिन्तामाणिक्यमिव चेतनम् ।
जङ्गमः कल्पशाखीव कामधेनुरिवापशुः ॥ १२ ॥
साधु साधु महासाधुर्मद्भाग्यैरयमाययौ ।
कुतोऽन्यथा वराकस्य मभेदृक्पात्रसङ्गमः ? ॥ १३ ॥
भाग्योदयेन केनापि ममाद्य समपद्यत ।
चित्तं वित्तं च पात्रं च त्रिवेणीसङ्गमो ह्ययम् ॥ १४ ॥
इत्यसौ स्थालमुत्पाद्य पायसं साधवे ददौ ।
अथाहानुग्रहायास्य महाकारुणिको मुनिः ॥ १५ ॥
ययौ च स मुनिर्गेहामध्याद् धन्याऽपि निर्ययौ ।
मन्ये भुक्तमनेनेति ददौ सा पायसं पुनः ॥ १६ ॥
तत्पायसमलसः सन्नाकण्ठं बुभुजेऽथ सः ।
तदजीर्णेन यामिन्यां स्मरन् साधुं व्यपद्यत ॥ १७ ॥
तेन दानप्रभावेण सोऽथ राजगृहे पुरे ।
गोभद्रेभ्यस्य भार्याया भद्राया उदरेऽभवत् ॥ १८ ॥
शालिक्षेत्रं सुनिष्पन्नं स्वप्नेऽपश्यच्च सा ततः ।
भर्तुः शशंस, सोऽप्यस्याः सूनुः स्यादित्यचीकथत् ॥ १९ ॥
चेद्दानधर्मकर्माणि करोमीति बभार सा ।
दोहदं, तं तु गोभद्रः पूरयामास भद्रधीः ॥ २० ॥
पूर्णे काले ततो भद्रा द्युतिद्योतितदिग्मुखम् ।
प्रसूत तनयं रत्नं विदूरं गिरिभूरिव ॥ २१ ॥
दृष्टस्वप्नानुसारेण सूनोस्तस्य शुभे दिने ।
चक्रतुः पितरौ शालिभद्र इत्यभिधां शुभाम् ॥ २२ ॥

[1]धात्रीभिः पञ्चभिः पाल्यमानः स ववृधे क्रमात् ।
किञ्चिदूनाष्टवर्षः सन् पित्राऽप्यध्यापितः कलाः ॥ २३ ॥
संप्राप्तयौवनश्चासौ युवतीजनवल्लभः ।
सवयोभिः समं रेमे प्रद्युम्न इव नूतनः ॥ २४ ॥
तत्पुरश्रेष्ठिनोऽभ्येत्य कन्या द्वात्रिंशतं निजाः ।
प्रदातुं शालिभद्राय भद्रानाथं ययाचिरे ॥ २५ ॥
अथ प्रहृष्टो गोभद्रः शालिभद्रेण सादरम् ।
सर्वलक्षणसंपूर्णाः कन्यकाः पर्यणाययत् ॥ २६ ॥
शालिभद्रस्ततो रम्ये विमान इव मन्दिरे ।
विललास समं ताभिः पतिर्दिविषदामिव ॥ २७ ॥
विवेदानन्दमग्नोऽयं न रात्रिं न च वासरम् ।
तस्यापूरयतां भोगसामग्रीं पितरौ स्वयम् ॥ २८ ॥
श्रीवीरपादमूलेऽथ गोभद्रो व्रतमग्रहीत् ।
कृत्वा चानशनं मृत्वा देवलोकं जगाम [2]च ॥ २९ ॥
अवधिज्ञानतो ज्ञात्वा शालिभद्रं निजात्मजम् ।
तत्पुण्यावर्जितः सोऽभूत्पुत्रवात्सल्यतत्परः ॥ ३० ॥
दिव्यानि वस्त्रनेपथ्यादीन्यस्य प्रतिवासरम् ।
सभार्यस्यार्पयामास कल्पशाखीव सोऽमरः ॥ ३१ ॥
यद्यन्मर्त्योचितं कार्यं भद्रा तत्तदसाधयत् ।
पूर्वदानप्रभावेण भोगान् सोऽभुङ्क्त केवलम् ॥ ३२ ॥

---

(१) ख ग घ ङ पाल्यमानः स धात्रीभिः पञ्चभिर्व- । (२) क सः ।

वणिग्भिः कैश्चिदन्येद्युर्गृहीत्वा रत्नकम्बलान् ।
शिश्रिये श्रेणिकस्तांश्च महार्घत्वेन नाग्रहीत् ॥ ३३ ॥
ततस्ते वणिजो जग्मुः शालिभद्रनिकेतनम् ।
तदुक्तार्घेण तान् भद्राऽप्यग्रहीद्रत्नकम्बलान् ॥ ३४ ॥
मद्योग्यो गृह्यतामेको महामूल्योऽपि कम्बलः ।
इत्यूचे चेल्लणादेव्या तदा च श्रेणिको नृपः ॥ ३५ ॥
राज्ञाऽपि मूल्यपूर्वं ते कम्बलं वणिजोऽर्थिताः ।
भद्रा जग्राह तान् सर्वान् कम्बलानित्यचीकथन् ॥ ३६ ॥
श्रेणिकः प्राहिणोदेकं प्रवीणं पुरुषं ततः ।
भद्रापार्श्वं मूल्यदानात्कम्बलादानहेतवे ॥ ३७ ॥
याचिता तेन भद्रोचे छित्त्वा तान् रत्नकम्बलान् ।
शालिभद्रप्रियापादप्रोञ्छनीकृतवत्यहम् ॥ ३८ ॥
कार्यं निष्पद्यते किञ्चिज्जीर्णैश्चेद्रत्नकम्बलैः ।
तद्गत्वाऽऽपृच्छ्य राजानमागच्छामून् गृहाण च ॥ ३९ ॥
आख्यद्गत्वा स तद्राज्ञे राज्ञ्यूचे चेल्लणाऽप्यदः ।
पश्यास्माकं वणिजां च रीतिहेम्नोरिवान्तरम् ॥ ४० ॥
तमेव पुरुषं प्रेष्य श्रेणिकेन कुतूहलात् ।
आकारिते शालिभद्रे भद्रोपेत्य व्यजिज्ञपत् ॥ ४१ ॥
बहिर्नहि महीनाथ ! जातु याति मदात्मजः ।
प्रसादः क्रियतां देव ! मद्गृहागमनेन मे ॥ ४२ ॥
कौतूहलाच्छ्रेणिकोऽपि तत्तथा प्रत्यपद्यत ।
तं च क्षणं प्रतीक्ष्याथ साऽग्रे भूत्वा गृहं ययौ ॥ ४३ ॥

विचित्रवस्त्रमाणिक्यचित्रकलशमयीं ततः ।
आराजहर्म्यं स्वगृहादृहशोभां व्यधत्त सा ॥ ४४ ॥
तयाऽऽहूतस्ततो राजा कृतां सद्यः सुरैरिव ।
विभावयन् हट्टशोभां शालिभद्रगृहं ययौ ॥ ४५ ॥
स्वर्णस्तम्भोपरि प्रेङ्खदिन्द्रनीलाश्मतोरणम् ।
मौक्तिकस्वस्तिकश्रेणिदन्तुरद्वारभूतलम् ॥ ४६ ॥
दिव्यवस्त्रकृतोल्लोचं सुगन्धिद्रव्यधूपितम् ।
भुवि दिव्यविमानानां प्रतिमानमिव स्थितम् ॥ ४७ ॥
तद्विवेश विशामीशो विस्मयस्मेरलोचनः ।
भूमिकायां चतुर्थ्यां तु सिंहासन उपाविशत् ॥ ४८ ॥
सप्तम्यां भुवि भद्रेत्य शालिभद्रं ततोऽवदत् ।
इहायातः श्रेणिकोऽस्ति तं द्रष्टुं क्षणमेहि तत् ॥ ४९ ॥
अम्ब ! त्वमेव यद्वेत्सि तमर्घं कारय स्वयम् ।
किं मया तत्र कर्त्तव्यं स भद्रामित्यभाषत ? ॥ ५० ॥
ततो भद्राऽप्युवाचैनं[1] क्रेतव्यं वस्तु न ह्यदः ।
किन्त्वसौ सर्वलोकानां युष्माकमपि च प्रभुः ॥ ५१ ॥
तच्छ्रुत्वा शालिभद्रोऽपि सविषादमचिन्तयत् ।
धिक् सांसारिकमैश्वर्यं यन्ममाप्यपरः प्रभुः ॥ ५२ ॥
भोगिभोगैरिवैभिर्मे भोगैरलमतः परम् ।
दीक्षां मङ्क्षु ग्रहीष्यामि श्रीवीरचरणान्तिके ॥ ५३ ॥

---

(१) ख घ -प्युवाचैवं ।

एवं संवेगयुक्तोऽपि स मातुरुपरोधतः ।
सभार्योऽभ्येत्य राजानमनमद्विनयान्वितः ॥ ५४ ॥
सस्वजे श्रेणिकेनाथ स्वाङ्के सुत इवासितः ।
स्नेहाच्छिरसि चाघ्रातः सबाष्पाश्रूणि सोऽमुचत् ॥ ५५ ॥
ततो भद्रा जगादैवं देवायं मुच्यतां यतः ।
मानुष्यमाल्यगन्धेन मनुष्योऽप्येष बाध्यते ॥ ५६ ॥
देवभूयं गतः श्रेष्ठी सभार्यस्यास्य यच्छति ।
दिव्यनेपथ्यवस्त्राङ्गरागादीन् प्रतिवासरम् ॥ ५७ ॥
ततो राज्ञा विसृष्टोऽसौ ययौ सप्तमभूमिकाम् ।
इहैव भोक्तव्यमिति विज्ञप्तो भद्रया नृपः ॥ ५८ ॥
भद्रादाक्षिण्यतो राजा प्रत्यपद्यत तत्तथा ।
सद्यः साऽसाधयत्सर्वं श्रीमतां किं न सिध्यति ? ॥ ५९ ॥
सस्नौ स्नानीयतैलाम्बुचूर्णैस्तूर्णं ततो नृपः ।
अङ्गुलीयं तदङ्गुल्याः क्रीडावाप्यां पपात [1]च ॥ ६० ॥
यावदन्वेषयामास भूपतिस्तदितस्ततः ।
तावद्भद्राऽऽदिशद्दासीं वाप्यम्भोऽन्यत्र नाय्यताम् ॥ ६१ ॥
तथाकृते तया चित्रदिव्याभरणमध्यगम् ।
अङ्गाराभं स्वाङ्गुलीयं दृष्ट्वा राजा विसिष्मिये ॥ ६२ ॥
किमेतदिति राज्ञोक्ता दास्यवोचदिहान्वहम् ! ।
निर्माल्यं शालिभद्रस्य सभार्यस्य निधीयते ॥ ६३ ॥

---

(1) क तत् ।

सर्वथा धन्य एवैष धन्योऽहमपि संप्रति ।
राज्ये यस्येदृशाः सन्ति विमृशन्निति भूपतिः ॥ ६४ ॥
बुभुजे सपरीवारो भूभुजामग्रणीस्ततः ।
चित्रालङ्कारवस्त्राद्यैरर्चितश्च गृहं ययौ ॥ ६५ ॥
शालिभद्रोऽपि संसारविमोक्षं यावदिच्छति ।
अभ्येत्य धर्मसुहृदा विज्ञप्तस्तावदीदृशम् ॥ ६६ ॥
आगाच्चतुर्ज्ञानधरः सुरासुरनमस्कृतः ।
मूर्त्तो धर्म इवोद्याने धर्मघोषाभिधो मुनिः ॥ ६७ ॥
शालिभद्रस्ततो हर्षादधिरुह्य रथं ययौ ।
आचार्यपादान् वन्दित्वा साधून्सोपाविशत्पुरः ॥ ६८ ॥
स सूरिर्देशनां कुर्वन् नत्वा तेनेत्यपृच्छ्यत ।
भगवन् ! कर्मणा केन प्रभुरन्यो न जायते ? ॥ ६९ ॥
भगवानप्युवाचेदं दीक्षां गृह्णन्ति ये (१)जनाः ।
अशेषस्यापि जगतः स्वामिभावं भजन्ति ते ॥ ७० ॥
यद्येवं नाथ ! तन्नत्वा निजामापृच्छ्य मातरम् ।
ग्रहीष्यामि व्रतमिति शालिभद्रो व्यजिज्ञपत् ॥ ७१ ॥
न प्रमादो विधातव्य इत्युक्तः सूरिणा ततः ।
शालिभद्रो गृहं गत्वा भद्रां नत्वेत्यभाषत ॥ ७२ ॥
धर्मः श्रीधर्मघोषस्य सूरेरद्य मुखाम्बुजात् ।
विश्वदुःखविमोक्षस्योपायभूतो मया श्रुतः ॥ ७३ ॥

---

(१) ख च नराः ।

अकार्षीः साध्विदं वत्स ! पितुस्तस्यासि नन्दनः ।
प्रशशंसेति भद्राऽपि शालिभद्रं प्रमोदतः ॥ ७४ ॥
सोऽप्यवोचदिदं मातरेवं चेत्तत् प्रसीद मे ।
गृहीष्यामि व्रतमहं ननु तस्य पितुः सुतः ॥ ७५ ॥
साऽप्यवादीदिदं वत्स ! युक्तस्तेऽसौ व्रतोद्यमः ।
किन्त्वत्र लोहचणकाश्चर्वणीया निरन्तरम् ॥ ७६ ॥
सुकुमारः प्रकृत्याऽपि दिव्यभोगेषु लालितः ।
स्यन्दनं तर्णक इव कथं त्वं वक्ष्यसि व्रतम् ? ॥ ७७ ॥
शालिभद्रोऽप्युवाचैवं पुमांसो भोगलालिताः ।
असहा व्रतकष्टानां कातरा एव नेतरे ॥ ७८ ॥
त्यज भोगान् क्रमाम्मर्त्यमाल्यगन्धान् सहस्व च ।
इत्यभ्यासाद्व्रतं वत्स ! गृह्णीया इत्युवाच सा ॥ ७९ ॥
शालिभद्रस्ततो भद्रावचनं प्रतिपद्य तत् ।
भार्यामेकां तूलिकां च मुञ्चति स्म दिने दिने ॥ ८० ॥
इतश्च तस्मिन् नगरे धन्यो नाम महाधनः ।
बभूव शालिभद्रस्य कनिष्ठभगिनीपतिः ॥ ८१ ॥
शालिभद्रस्वसा 'साश्रु स्नपयन्ती तु तं तदा ।
किं रोदिषीति तेनोक्ता जगादेति सगद्गदम् ? ॥ ८२ ॥
व्रतं गृहीतुं मे भ्राता त्यजत्येकां दिने दिने ।
भार्यां च तूलिकां चाहं हेतुना तेन रोदिमि ॥ ८३ ॥

---

(१) ख च साश्रुः । ड धन्यं ।

य एवं कुरुते फेरुरिव भीरुस्तपस्यसौ ।
हीनसत्त्वस्तव भ्रातेत्यूचे धन्यः सनर्मकम् ॥ ८४ ॥
सुकरं चेदिदं नाथ ! क्रियते किं न हि त्वया ? ।
एवं सहासमन्याभिर्भार्याभिर्जगदेऽथ सः ॥ ८५ ॥
धन्योऽप्यूचे व्रते विघ्नो भवत्यस्तास्तु पुण्यतः ।
अनुमन्तारोऽद्य मेऽभूवन् प्रव्रजिष्यामि तद् द्रुतम् ॥ ८६ ॥
ता अप्यूचुः प्रसीदेदमस्माभिर्नर्मणोदितम् ।
मा स्म त्याक्षीः श्रियोऽस्मांश्च मनस्विन्! नित्यलालिताः ॥८७॥
अनित्यं स्त्रीधनाद्येतत्रो'ज्झ्या नित्यपदेच्छया ।
अवश्यं प्रव्रजिष्यामीत्यालपन् धन्य उत्थितः ॥ ८८ ॥
त्वामनु प्रव्रजिष्याम एवमुक्तवतीश्च ताः ।
अन्वमन्यत धन्योऽपि धन्यंमन्यो महामनाः ॥ ८९ ॥
इतश्च वैभारगिरौ श्रीवीरः समवासरत् ।
विदाञ्चकार तं सद्यो धन्यो धर्मसुहृद्गिरा ॥ ९० ॥
दत्तदानः सदारोऽसावारुह्य शिबिकां ततः ।
भवभीतो महावीरचरणौ शरणं ययौ ॥ ९१ ॥
सदारः सोऽग्रहीद् दीक्षां ततो भगवदन्तिके ।
तच्छ्रुत्वा शालिभद्रोऽपि जितंमन्यः प्रतत्वरे ॥ ९२ ॥
सोऽन्वीयमानस्तदनु श्रेणिकेन महीभुजा ।
उपेत्य श्रीमहावीरपादमूलेऽग्रहीद् व्रतम् ॥ ९३ ॥

(१) ख च त्रोज्झ्यानि- ।

ततः सपरिवारोऽपि स्वामी सिद्धार्थनन्दनः ।
विहरन्नन्यतोऽगच्छत् सयूथ इव हस्तिराट् ॥ ९४ ॥
धन्यश्च शालिभद्रश्च तावभूतां बहुश्रुतौ ।
महत्तपश्च तेपाते खड्गधारासहोदरम् ॥ ९५ ॥
पश्चाद् मासाद् द्विमास्यास्त्रिमास्या मासचतुष्टयात् ।
शरीरनिरपेक्षौ तौ चक्रतुः पारणं मुनी ॥ ९६ ॥
तपसा समजायेतां निर्मांसरुधिराङ्गकौ ।
चर्मभस्त्रोपमौ शालिभद्रधन्यौ महामुनी ॥ ९७ ॥
अन्येद्युः श्रीमहावीरस्वामिना सह तौ मुनी ।
आजग्मतू राजगृहं पुरं जन्मभुवं निजाम् ॥ ९८ ॥
ततः समवसरणस्थितं नन्तुं जगत्पतिम् ।
श्रद्धाऽतिशययोगेनाच्छिन्नमीयुर्जनाः पुरात् ॥ ९९ ॥
मासपारणके शालिभद्रधन्यावुभावपि ।
काले विहर्तुं भिक्षार्थं भगवन्तं प्रणेमतुः ॥ १०० ॥
मातृपार्श्वात्पारणं तेऽद्येत्युक्तः स्वामिना ततः ।
इच्छामीति भणन् शालिभद्रो धन्ययुतो ययौ ॥ १ ॥
गत्वा भद्रागृहद्वारि तावुभावपि तस्थतुः ।
तपःक्षामतया तौ च न केनाप्युपलक्षितौ ॥ २ ॥
श्रीवीरं शालिभद्रं च धन्यमप्यद्य वन्दितुम् ।
यामीति व्याकुला भद्राऽप्यज्ञासीदुत्सुका न तौ ॥ ३ ॥
क्षणमेकमवस्थाय तत्र तौ जग्मतुस्ततः ।
महर्षी नगरद्वारप्रतोल्या च निरीयतुः ॥ ४ ॥

तदाऽऽयान्ती पुरे तस्मिन्विक्रेतुं दधिसर्पिषी ।
शालिभद्रस्य प्राग्जन्ममाता धन्याऽभवत्पुरः ॥ ५ ॥
शालिभद्रं तु सा प्रेक्ष्य सञ्जात[1]प्रस्नवस्तनी ।
वन्दित्वा चरणौ भक्त्या द्वाभ्यामपि ददौ दधि ॥ ६ ॥
श्रीवीरस्वान्तिके गत्वा तदालोच्य कृताञ्जलिः ।
शालिभद्रोऽवदत्स्वामिन्मातृतः पारणं कथम् ? ॥ ७ ॥
सर्वज्ञोऽप्याचचक्षेऽथ शालिभद्र ! महामुने ! ।
प्राग्जन्ममातरं धन्यामन्यदप्यन्यजन्मजम् ॥ ८ ॥
कृत्वा पारणकं दध्नाऽऽपृच्छ्य च स्वामिनं ततः ।
वैभाराद्रिं ययौ शालिभद्रो धन्यसमन्वितः ॥ ९ ॥
शिलातले शालिभद्रः सधन्यः प्रतिलेखिते ।
पादपोपगमं नाम तत्रानशनमाश्रयत् ॥ १० ॥
तदा च भद्रा तन्माता श्रेणिकश्च महीपतिः ।
आजग्मतुर्भक्तियुक्तौ श्रीवीरचरणान्तिकम् ॥ ११ ॥
ततो भद्राऽवदद्धन्यशालिभद्रौ क्व तौ मुनी ? ।
भिक्षार्थं नागतौ कस्मादस्मद्वेश्म जगत्पते ! ॥ १२ ॥
सर्वज्ञोऽपि बभाषे तौ त्वद्वेश्मनि मुनी गतौ ।
ज्ञातौ न तु भवत्येहागमनव्यग्रचित्तया ॥ १३ ॥
प्राग्जन्ममाता त्वत्सूनोर्धन्या यान्ती पुरं प्रति ।
ददौ दधि तयोस्तेन पारणं चक्रतुश्च तौ ॥ १४ ॥

(१) ड -प्रस्नव- ।

उभावथ महासत्त्वौ [1]सत्वरौ भवमुज्झितुम् ।
वैभारपर्वते गत्वाऽनशनं तौ प्रचक्रतुः ॥ १५ ॥
श्रेणिकेन समं भद्रा वैभाराद्रिं ययौ ततः ।
तथास्थितावपश्यच्च तावश्मघटिताविव ॥ १६ ॥
तत्कष्टमथ पश्यन्ती स्मरन्ती तत्सुखानि च ।
साऽरोदीद्रोदयन्तीव वैभाराद्रिं प्रतिस्वनैः ॥ १७ ॥
आयातोऽपि गृहं वत्स ! मया तु स्वल्पभाग्यया ।
न ज्ञातोऽसि प्रमादेनाप्रसादं मा कृथा मयि ॥ १८ ॥
यद्यपि त्यक्तवानस्त्वं तथापि निजदर्शनात् ।
आनन्दयिष्यसि दृशौ पुरेत्यासीन्मनोरथः ॥ १९ ॥
आरब्धेनामुना पुत्र ! शरीरत्यागहेतुना ।
मनोरथं तमपि मे भङ्क्तुमभ्युद्यतोऽधुना ॥ २० ॥
प्रारब्धं यत्तपस्तत्र न ते विघ्नीभवाम्यहम् ।
किन्त्वेतत्कर्कशतमं शिलातलमितो भव ॥ २१ ॥
अथोचे श्रेणिको हर्षस्थाने [2]किमम्ब ! रोदिषि ? ।
ईदृग् यस्याः सुतः स्त्रीषु [3]त्वमेका पुत्रवत्यसि ॥ २२ ॥
तत्त्वज्ञोऽयं महासत्त्वस्त्यक्त्वा तृणमिव श्रियम् ।
प्रपेदे स्वामिनः पादान् साक्षादिव परं पदम् ॥ २३ ॥

---

(१) ख घ सत्वरं ।
(२) क ग घ किं नाम ।
(३) ख ङ त्वं सैका ।

असौ जगत्स्वामिशिष्यानुरूपं तप्यते तपः ।
सुधाऽनुतप्यते मुग्धे ! किं त्वया स्त्रीस्वभावतः ? ॥ २४ ॥
भद्रेवं बोधिता राज्ञा वन्दित्वा तौ महामुनी ।
विमनस्का निजं धाम जगाम श्रेणिकस्तथा ॥ २५ ॥
मृत्वा ततस्तौ सर्वार्थसिद्धस्वर्गे बभूवतुः ।
सुरोत्तमौ त्रयस्त्रिंशत्सागरप्रमितायुषौ ॥ २६ ॥

सत्पात्रदानफलसम्पदमद्वितीयां
स प्राप सङ्गमक आयतिवर्द्धमानाम् ।
कार्यो नरैरवितथातिथिसंविभागे
भाग्यार्थिभिर्ननु ततः सततं प्रयत्नः ॥ १२७ ॥

॥ इति सङ्गमककथानकम् ॥ ८८ ॥

उक्तानि द्वादशव्रतानि, अथ तच्छेषमतिचारलक्षणलक्षणं प्रस्तोतुमाह—

व्रतानि सातिचाराणि सुकृताय भवन्ति न ।
अतिचारास्ततो हेयाः पञ्च पञ्च व्रते व्रते ॥ ८९ ॥

अतिचारो मालिन्यं तद्युक्तानि व्रतानि न सुकृताय भवन्ति, तदर्थमेवैकैकस्मिन् व्रते पञ्च पञ्चातिचाराः परिहरणीयाः । ननु सर्वविरतावेवातिचारा भवन्ति, संज्वलनोदय एव तेषामभिधानात् ।

यदाह—

'सव्वेवि य अइआरा संजलणाणं तु उदयतो हुंति ।

मूलच्छिज्जं पुण होइ बारसण्हं कसायाणं ॥ १ ॥

संज्वलनोदयश्च सर्वविरतानामेव, देशविरतानां तु प्रत्याख्याना- वरणोदय इति न देशविरतावतिचारसम्भवः । युज्यते चैतत्, अल्पीयस्त्वात्तस्याः, कुन्थुशरीरे व्रणाद्यभाववत् ।

तथाहि—

प्रथमाणुव्रते स्थूलं सङ्कल्पं निरपराधं द्विविधं त्रिविधेनेत्यादि- विकल्पैर्विशेषितत्वेनातिसूक्ष्मतां गते देशाभावात्कथं देशविराधना- रूपा अतिचारा भवन्तु, अतः सर्वनाश एव तस्योपपद्यते । महा- व्रतेषु तु ते संभवन्ति, महत्त्वादेव ; हस्तिशरीरे व्रणपट्टबन्धादि- वदिति । उच्यते । देशविरतावतिचारा न संभवन्तीत्यसङ्गतम् । उपासकदशादिषु प्रतिव्रतमतिचारपञ्चकाभिधानात् । अथ भङ्गा एव ते, न त्वतिचाराः । नैवम् । भङ्गाद्भेदेनातिचारस्यागमे संमतत्वात् । यच्चोक्तम् । सर्वेऽप्यतिचाराः संज्वलनोदय एव । तत्सत्यम् । केवलं सर्वविरतिचारित्रमेवाश्रित्य तदुच्यते, न तु सम्यक्त्वदेशविरती । यतः—सव्वेवि य अइयारा इत्यादि गाथाया एवं व्याख्या—संज्वलनानामेवोदये सर्वविरतावतिचारा भवन्ति, शेषोदये तु मूलच्छेद्यमेव तस्याम् । एवं च न देशविरतावति- चाराभावः ॥ ८९ ॥

(१) सर्वेऽपि च अतिचाराः संज्वलनानां तु उदयतो भवन्ति ।
मूलच्छेद्यं पुनर्भवति द्वादशानां कषायाणाम् ॥ १ ॥

तत्र प्रथमव्रते तानाह—

क्रोधाद्बन्धच्छविच्छेदोऽधिकभाराधिरोपणम् ।
प्रहारोऽन्नादिरोधश्चाहिंसायां परिकीर्त्तिता: ॥९०॥

अहिंसायां प्रथमाणुव्रते अमी पञ्चातिचारा:—बन्धो रज्ज्वादिना गोमहिष्यादीनां नियन्त्रणम् ; स्वपुत्रादीनामपि विनयग्राहणार्थं क्रियते, अत: क्रोधादित्युक्तम् ; क्रोधात् प्रबलकषायोदयाद्यो बन्ध: स प्रथमोऽतिचार: १ । छवि: शरीरं त्वग्वा, तस्या: छेदो द्वैधीकरणम् ; स च पादवल्मीकोपहतपादस्य पुत्रादेरपि क्रियते इति क्रोधादित्यनुवर्त्तते । क्रोधाच्च: छविच्छेद: स द्वितीयोऽतिचार: २ । अधिकस्य वोढुमशक्यस्य भारस्यारोपणं गो-करभ-रासभ-मनुष्यादे: स्कन्धे पृष्ठे शिरसि वा वाहनायाधिरोपणम् ; इहापि क्रोधादित्यनुवर्त्तते, [1]तेन क्रोधात्तदुपलक्षिताल्लोभाद्वा यदधिकभारारोपणं स तृतीयोऽतिचार: ३ । प्रहारो लगुडादिना ताडनं क्रोधादेवेति चतुर्थोऽतिचार: ४ । अन्नादिरोधो भोजनपानादेर्निषेध: क्रोधादेवेति पञ्चमोऽतिचार: ५ । अत्र चायमावश्यकचूर्ण्याद्युक्तो विधि: । बन्धो द्विपदानां चतुष्पदानां वा स्यात्, सोऽपि सार्थकोऽनर्थको वा, तत्रानर्थकस्तावद् विधातुं न युज्यते, सार्थक: पुनरसौ द्विविध:, सापेक्षो निरपेक्षश्च, तत्र सापेक्षो यो दामग्रन्थिना शिथिलेन, यश्च प्रदीपनादिषु मोचयितुं छेत्तुं वा शक्यते । निरपेक्षो यत् निश्चलमत्यर्थञ्च बध्यते । एवं तावत्

---

(१) क तत् ।

चतुष्पदानां बन्धो द्विपदानामपि दासदासीचौरपाठादिप्रमत्त-पुत्रादीनां यदि बन्धस्तदा सविक्रमणा एव बन्धनीया रक्षणीयाश्च, यथाऽग्निभयादिषु न विनश्यन्ति ; तथा द्विपदचतुष्पदाः श्रावकेण त एव संग्रहीतव्या ये अबद्धा एवासते इति, छविच्छेदोऽपि तथैव। नवरम्। निरपेक्षो हस्तपादकर्णनासिकादि यन्निर्दयं छिनत्ति, सापेक्षः पुनर्गण्डं वा अरुर्वा छिन्द्याद्वा दहेद्वेति ; तथाऽधिक-भारोऽपि नारोपयितव्यः, पूर्वमेव हि या द्विपदादिवाहनेन जीविका सा श्रावकेण मोक्तव्या, अथान्याऽसौ न भवेत् ; तदा द्विपदोऽयं भारं स्वयमुत्क्षिपति, अवतारयति च तं वाह्यते, चतुष्पदस्य तु यथोचितभारः किञ्चिदूनः क्रियते. हलशकटादिषु पुनरुचितवेलायामसौ मुच्यत इति ; प्रहारोऽपि तथैव। नवरम्। निरपेक्षः प्रहारो निर्दयताडना, सापेक्षः पुनः श्रावकेणादित एव भीतपर्षदा भवितव्यं. यदि पुनः कोऽपि न करोति विनयं तदा तं मर्माणि मुक्त्वा लतया दवरकेण वा सकृद् द्विर्वा ताडयेदिति। तथा अन्नपानादिरोधो न कस्यापि कर्त्तव्यस्तीव्रबुभुक्षो ह्येवं सति [1]म्रियते ; स्वभोजनवेलायां तु ज्वरितादीन् विना नियमत एवान्यान् विधृतान् भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीत ; अन्नादिरोधोऽपि सार्थकानर्थकभेदो बन्धवत् द्रष्टव्यः। नवरम्। सापेक्षो रोग-चिकित्सार्थं स्यात्, अपराधकारिणि च [2]वाचैव वदेद्—अद्य ते न दास्यते भोजनादि। शान्तिनिमित्तं चोपवासादि कारयेत्।

---

(१) ख म्रियेत। (२) ख वाचैवं।

किं बहुना ? मूलगुणस्याहिंसालक्षणस्यातिचारो यथा न भवति तथा यतनया वर्त्तनीयम् । ननु हिंसैव श्रावकेण प्रत्याख्याता ततो बन्धादिकरणेऽपि न दोषो हिंसाविरतेरखण्डितत्वात्; अथ बन्धादयोऽपि प्रत्याख्यातास्तदा तत्करणे व्रतभङ्ग एव, विरतिखण्डनात् । किञ्च । बन्धादीनां प्रत्याख्येयत्वे व्रतेयत्ता [1]विशीर्येत; प्रतिव्रतमतिचारव्रतानामाधिक्यादिति । एवं च न बन्धादीनामतिचारतेति । उच्यते—सत्यं हिंसैव प्रत्याख्याता न बन्धादयः, केवलं तत्प्रत्याख्याने अर्थतस्तेऽपि प्रत्याख्याता द्रष्टव्याः, हिंसोपायत्वात्तेषाम् । न च बन्धादिकरणेऽपि व्रतभङ्गः किन्त्वतिचार एव । कथम् । इह द्विविधं व्रतम्-अन्तर्वृत्त्या बहिर्वृत्त्या च; तत्र मारयामीति विकल्पाभावेन यदा कोपाद्यावेशात्परप्राणप्रहाणमविगणयन् बन्धादौ प्रवर्त्तते न च हिंसा भवति, तदा निर्दयताविरत्यनपेक्षप्रवृत्तत्वेनान्तर्वृत्त्या व्रतस्य भङ्गः, हिंसाया अभावाच्च बहिर्वृत्त्या पालनमिति । देशस्य भञ्जनाद्देशस्यैव पालनादतिचारव्यपदेशः प्रवर्त्तते ।

तदुक्तम्—

न मारयामीति कृतव्रतस्य विनैव मृत्युं क इहातिचारः ? ।
निगद्यते यः कुपितो वधादीन् करोत्यसौ स्यान्नियमाऽनपेक्षः ॥१॥
मृत्योरभावान्नियमोऽस्ति तस्य कोपाद्दयाहीनतया तु भग्नः ।
देशस्य भङ्गादनुपालनाच्च पूज्या अतीचारमुदाहरन्ति ॥ २ ॥

(१) क विशीर्येत ।

यच्चोक्तम्—व्रतेयत्ता 'विशीर्येत इति। तदयुक्तम्। विशुद्धाहिंसा-सद्भावे हि बन्धादीनामभाव एव। तत् स्थितमेतद्बन्धादयोऽति-चारा एव। बन्धादिग्रहणस्य चोपलक्षणत्वान्मन्त्रतन्त्रप्रयोगादयोऽ-न्येऽप्यतिचारतया ज्ञेयाः॥ ९०॥

अथ द्वितीयस्य व्रतस्यातिचारानाह—

मिथ्योपदेशः सहसाऽभ्याख्यानं गुह्यभाषणम्।
विश्वस्तमन्त्रभेदश्च कूटलेखश्च सूनृते॥ ९१॥

मिथ्योपदेशोऽसदुपदेशः, प्रतिपन्नसत्यव्रतस्य हि परपीडाकरं वचन-मसत्यमेव, ततः प्रमादात्परपीडाकरणे उपदेशे अतिचारो यथा, वाह्यन्तां खरोष्ट्रादयो हन्यन्तां दस्यव इति। यद्वा। यथास्थितोऽर्थ-स्तथोपदेशः साधीयान्, विपरीतस्तु अयथार्थोपदेशो यथा—परेण सन्देहापन्नेन पृष्टे न तथोपदेशः। यद्वा। विवादे स्वयं परेण वा अन्यतराभिसन्धानोपायोपदेश इति प्रथमोऽतिचारः १। सहसा अनालोच्याभ्याख्यानमसद्दोषाध्यारोपणं यथा—चौरस्त्वं पारदारिको वेत्यादि। अन्ये तु सहसाऽभ्याख्यानस्थाने रहस्याभ्याख्यानं पठन्ति; व्याचक्षते च—रह एकान्तस्तत्र भवं रहस्यं रहस्येनाभ्याख्यानमभि-शंसनमसदध्यारोपणं, रहस्याभ्याख्यानं यथा—यदि वृद्धा स्त्री ततस्तस्यै कथयति,—अयं तव भर्त्ता तरुण्यामतिप्रसक्तः, अथ तरुणी तत एवमाह—अयं ते भर्त्ता प्रौढवेष्टितायां मध्यमवयसि योषिति प्रसक्तः, तथाऽयं खरकामो मृदुकाम इति वा परिहसति,

---

(१) क ङ विशीर्यंत-।

तथा स्त्रियमभ्याख्याति भर्त्तु: पुर: – यथा पत्नी ते कथयति एवमयं मां रहसि कामगर्दभ: खलीकरोति, अथवा दम्पत्योरन्यस्य वा पुंस: स्त्रिया वा येन रागप्रकर्ष उत्पद्यते तेन तादृशा रहस्येनानेक-प्रकारेणाभिशंसनं हास्यक्रीडादिना नत्वभिनिवेशेन ; तथा सति व्रतभङ्ग एव स्यात् ।

यदाह

'सहसाभक्खाणाई जाणंतो जइ करेज्ज तो भंगो ।

जइ पुण णाभोगाईहिंतो तो होइ अइयारो ॥ १ ॥

इति द्वितीयोऽतिचार: २ । तथा गुह्यं गूहनीयं न सर्वस्मै यत्कथनीयं राजादिकार्यसंबद्धं तस्यानधिकृतैनैवाकारेङ्गितादिभिर्ज्ञात्वाऽन्यस्मै प्रकाशनं गुह्यभाषणं यथा—एते हीदमिदं च राज-विरुद्धादिकं मन्त्रयन्ते, अथवा गुह्यभाषणं पैशुन्यं यथा—द्वयो: प्रीतौ सत्यामेकस्याकारादिनोपलभ्याभिप्रायमितरस्य तथा कथयति यथा प्रीति: प्रणश्यति । इति तृतीयोऽतिचार: ३ । तथा विश्वस्ता विश्वासमुपगता ये मित्रकलत्रादयस्तेषां मन्त्रो मन्त्रणं तस्य भेद: प्रकाशनं तस्यानुवादरूपत्वेन, सत्यत्वात् यद्यपि नाति-चारता घटते तथापि मन्त्रितार्थप्रकाशनजनितलज्जादितो मित्र-कलत्रादेर्मरणादिसम्भवेन परमार्थतोऽस्यासत्यत्वात् कथञ्चिद्भङ्ग-रूपत्वेनातिचारतैव । गुह्यभाषणे गुह्यमाकारादिना विज्ञायानधि-

(१) सहसाभ्याख्यानादीन् जानन् यदि कुर्यात् ततो भङ्ग: ।

यदि पुनरनाभोगादिभ्यस्ततो भवत्यतिचार: ॥ १ ॥

ज्ञत एव गुह्यं प्रकाशयति, इह तु स्वयं मन्त्रयित्वैव मन्त्रं भिनत्ती-त्यनयोर्भेदः। इति चतुर्थोऽतिचारः ४। तथा कूटमसद्भूतं तस्य लेखो लेखनं कूटलेखः, अन्यस्वरूपाक्षरमुद्राकरणम्, एतच्च यद्यपि कायेनासत्यां वाचं न वदामीत्यस्य न वदामि न वादयामीत्यस्य वा व्रतस्य भङ्ग एव, तथापि सहसाकारानाभोगादिना अति-क्रमादिना वाऽतिचारः; अथवा असत्यमित्यसत्यभणनं मया प्रत्याख्यातमिदं पुनर्लेखनमिति भावनया व्रतसापेक्षस्यातिचार एवेति पञ्चमोऽतिचारः ५॥ ९१॥

अथ तृतीयव्रतातिचारानाह—

स्तेनानुज्ञा-तदानीतादानं द्विट्राज्यलङ्घनम्।
प्रतिरूपक्रिया मानान्यत्वं चास्तेयसंश्रिताः॥ ९२॥

स्तेनाश्चौरास्तेषामनुज्ञा-हरत यूयमिति हरणक्रियायां प्रेरणा, अथवा स्तेनोपकरणानि कुशिकाकर्त्तरिकाघर्घरिकादीनि तेषा-मर्पणं विक्रयणं वा स्तेनानुज्ञा। अत्र च यद्यपि चौर्यं न करोमि न कारयामीत्येवं प्रतिपन्नव्रतस्य स्तेनानुज्ञाव्रतभङ्ग एव, तथापि किमधुना यूयं निर्व्यापारास्तिष्ठत?, यदि वो भक्तादि नास्ति तदाऽहं तद्ददामि?, भवदानीतमोषस्य वा यदि विक्रायको न विद्यते तदाऽहं विक्रेष्ये? इत्येवंविधवचनैश्चौरान् व्यापारयतः स्वकल्पनया तद्व्यापारणं परिहरतो व्रतसापेक्षस्यासावतिचारः। इति प्रथमोऽतिचारः १। तथा तच्छब्देन स्तेनपरामर्शः स्तेनै-रानीतमाहृतं कनकवस्त्रादि तस्यादानं ग्रहणं मूल्येन मुधिकया

वा तदानीतादानं, स्तेनानीतं हि काणक्रयेण मुधिकया वा प्रच्छन्नं गृह्णंश्चोरो भवति, ततश्चौर्यकरणाद्‌व्रतभङ्गः, वाणिज्यमेव मया क्रियते न चौरिकेत्यध्यवसायेन व्रतसापेक्षत्वान्न 'तद्भङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः । इति द्वितीयः २ । तथा द्विषोर्विरुद्धयो-राज्ञोरिति शेषः, राज्यं नियमिता भूमिः कटकं वा तस्य लङ्घनं व्यवस्थाऽतिक्रमः ; व्यवस्था च परस्परविरुद्धराजकृतैव, तल्लङ्घनं चान्यतरराज्यनिवासिन इतरराज्ये प्रवेशः, इतरराज्य-निवासिनो वा अन्यतरराज्ये प्रवेशः, द्विड्राज्यलङ्घनस्य यद्यपि स्वस्वामिना अननुज्ञातस्य 'सामिजीवादत्तं तित्थयरेणं तहेव य गुरूहिं' इत्यदत्तादानलक्षणयोगेन तत्कारिणां च चौर्यदण्ड-योगेन अदत्तादानरूपत्वाद्‌व्रतभङ्ग एव, तथापि द्विड्राज्यलङ्घनं कुर्वता मया वाणिज्यमेव कृतं न चौर्यमिति भावनया व्रतसापेक्षत्वाल्लोके च चौरोऽयमिति व्यपदेशाभावादतिचारता । इति तृतीयः ३ । तथा प्रतिरूपं सदृशं व्रीहीणां पलञ्जिः, घृतस्य वसा, हिङ्गोः खदिरादिवेष्टः, तैलस्य मूत्रं, जात्यसुवर्णरूप्ययो-र्युक्तिसुवर्णरूप्ये, इत्यादिप्रतिरूपेण क्रियाव्यवहारः, व्रीह्यादिषु पलञ्ज्यादि प्रक्षिप्य तत्तद्विक्रीणीते । यद्वा, अपहृतानां गवादीनां सशृङ्गाणामग्निपक्वकालिङ्गीफलस्वेदादिना शृङ्गाण्यधोमुखानि प्रगुणानि तिर्यग्वलितानि वा यथारुचि विधाया'न्यविधत्वमिव तेषामापाद्य सुखेन धारणविक्रयादि करोति । इति चतुर्थः ४ ।

---

(१) ख च वा भ- ।　　　　(२) क ड -याऽन्यत्वमिव ।

तथा मीयतेऽनेनेति मानं कुडवादि, पलादि, हस्तादि, तस्यान्यत्वं हीनाधिकत्वं, हीनमानेन ददाति, अधिकमानेन गृह्णाति। इति पञ्चमः ५। प्रतिरूपक्रिया मानान्यत्वं च परव्यसनेन परधनग्रहणरूपत्वाद्भङ्ग एव, केवलं खात्रखननादिकमेव चौर्य्यं प्रसिद्धं, मया तु वणिक्कलैव कृतेति भावनया व्रतरक्षणोद्यतत्वादतिचारावेवेति। अथवा स्तेनानुज्ञादयः पञ्चाप्यमी व्यक्तचौर्य्यरूपा एव, केवलं सहसाकारादिना अतिक्रमव्यतिक्रमादिना वा प्रकारेण विधीयमाना अतिचारतया व्यपदिश्यन्ते। न चैते राजसेवकादीनां न सम्भवन्ति, तथाहि—आद्ययोः स्पष्ट एव सम्भवः, विड्राज्यलङ्घनं तु यदा सामन्तादिः कश्चित् स्वस्वामिनो वृत्तिमुपजीवति, तद्विरुद्धस्य च सहायो भवति, तदाऽस्यातिचारो भवति, प्रतिरूपक्रिया मानान्यत्वं च यदा राजा भाण्डागारे द्रव्याणां विनिमयं मानान्यत्वं च कारयति, तदा राज्ञोऽप्यतिचारो भवति। एते च पञ्चाप्यस्तेयव्रताश्रिता अतिचाराः ॥ ९३ ॥

अथ चतुर्थव्रतातिचारानाह—

इत्वरात्तागमोऽनात्तागतिरन्यविवाहनम्।
मदनात्याग्रहोऽनङ्गक्रीडा च ब्रह्मणि स्मृताः ॥ ९४ ॥

ब्रह्मणि ब्रह्मचर्यव्रते, एतेऽतिचाराः स्मृताः। इत्वरी प्रतिपुरुषमयनशीला, वेश्या इत्यर्थः; सा चासावात्ता च कञ्चित्कालं भाटीप्रदानादिना संगृहीता, पुंवद्भावे इत्वरात्ता। अथवा इत्वरं

स्तोकमप्युच्यते, इत्वरं स्तोकमल्पमात्ता इत्वरात्ता, विसृष्टपटु-वत् समासः । अथवा इत्वरकालमात्ता इत्वरात्ता, मयूरव्यंस-कादित्वात् समासः, कालशब्दलोपश्च । तस्यां गम आसेवनम् । इयं चात्र भावना-भाटीप्रदानादित्वरकालस्वीकारेण स्वकलत्री-कृत्य वेश्यां सेवमानस्य स्वबुद्धिकल्पनया स्वदारत्वेन व्रतसापेक्ष-चित्तत्वान्न भङ्गः, अल्पकालपरिग्रहाच्च वस्तुतोऽन्यकलत्रत्वाद्भङ्गः, इति भङ्गाभङ्गरूपत्वादित्वरात्तागमोऽतिचारः । इति प्रथमः १ । तथा अनात्ता अपरिगृहीता वेश्या स्वैरिणी, प्रोषितभर्तृका कुलाङ्गना वाऽनाथा तस्यां गतिरासेवनम् । इयं चानाभोगा-दिना अतिक्रमादिना वा अतिचारः । इमौ चातिचारौ स्वदा-रसन्तोषिण एव, न तु परदारवर्जकस्य; इत्वरात्ताया वेश्यात्वेन अनात्तायाः स्वनाथतयैवापरदारत्वात्, शेषास्त्वतिचारा द्वयोरपि; इदं च सूत्राऽनुपाति ।

यदाहुः—

'सदारसंतोसस्स इमे पञ्च अइयारा जाणियव्वा न समायरिअव्वा ।

अन्ये त्वाहुः—इत्वरात्तागमः स्वदारसन्तोषवतोऽतिचारस्तत्र भावना कृतैव, अनात्तागतिस्तु परदारवर्जिनः । अनात्ता हि वेश्या यदा तां गृहीतान्यसत्कभाटिकामभिगच्छति, तदा परदार-गमनजन्यदोषसम्भवात् कथञ्चित् परदारत्वाच्चाभङ्गत्वेन भङ्गाभङ्ग-रूपोऽतिचारः । इति द्वितीयः २ । तथाऽन्येषां स्वस्वापत्यव्यतिरि-

(१) स्वदारसन्तोषस्येमे पञ्चातिचारा ज्ञातव्याः, न समाचरितव्याः ।

त्रानां विवाहनं विवाहकरणं कन्याफललिप्सया, स्नेहसम्बन्धादिना वा परिणयनविधानम्। इदं च स्वदारसन्तोषवता स्वकलत्रात् परदारवर्जकेन च स्वकलत्रवेश्याभ्यामन्यत्र मनोवाक्कायैर्मैथुनं न कार्य्यं न च कारणीयमिति यदा प्रतिपन्नं व्रतं भवति, तदा अन्यविवाहकरणं मैथुनकारणमर्थतः प्रतिषिद्धमेव भवति, तद्व्रती तु मन्यते—विवाह एवाऽयं मया विधीयते न मैथुनं कार्य्यते इति व्रतसापेक्षत्वादतिचार इति कन्याफललिप्सा च सम्यग्दृष्टेरव्युत्पन्नाऽवस्थायां सम्भवति, मिथ्यादृष्टेस्तु भद्रकावस्थायामनुग्रहार्थं व्रतादाने सा सम्भवति। नन्वन्यविवाहनवत् स्वापत्यविवाहनेऽपि समान एव दोषः। सत्यम्। यदि स्वकन्याया विवाहो न कार्यते, तदा स्वच्छन्दचारिणी स्यात्, ततश्च शासनोपघातः स्यात्; विहितविवाहा तु पतिनियन्त्रितत्वेन न तथा स्यात्।

परेऽप्याहुः—

पिता रक्षति कौमारं भर्ता रक्षति यौवने।

पुत्रस्तु स्थविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १ ॥

यस्तु दाशार्हस्य कृष्णस्य चेटकराजस्य च स्वापत्येष्वपि विवाहनियमः श्रूयते, स चिन्तकान्तरसद्भावे द्रष्टव्यः। अन्ये त्वाहुः—अन्यस्य कलत्राऽन्तरस्य विशिष्टसन्तोषाभावात् स्वयं विवाहनमन्यविवाहनम्। अयं स्वदारसन्तुष्टस्याऽतिचारः। इति तृतीयः ३।

मदने कामेऽत्याग्रहः परित्यक्तान्यसकलव्यापारस्य तदध्यवसायतः योषामुखकक्षोरूपस्थान्तरेष्ववितृप्ततया प्रक्षिप्य प्रजननं महतीं वेलां निश्चलो मृत एवास्ते, चटक इव चटकायां मुहु-

र्मुहुर्योषायामारोहति, जातबलक्षयश्च वाजीकरणान्युपयुङ्क्ते ; अनेन खल्वौषधप्रयोगेण गजप्रसेकी तुरगावमर्दीव पुरुषो भवतीति बुद्धा । इति चतुर्थः ४ । तथा अनङ्गः कामः, स च पुंसः स्त्रीपुंनपुंसकेषु सेवनेच्छा, हस्तकर्मादीच्छा वा वेदोदयात् । योषितोऽपि योषिन्नपुंसकपुरुषासेवनेच्छा हस्तकर्मादीच्छा वा, नपुंसकस्यापि नपुंसकपुरुषस्त्रीसेवनेच्छा हस्तकर्मादीच्छा वा । एषोऽनङ्गो नान्यः कश्चित् तेन तस्मिन् वा क्रीडा रमणमनङ्ग-क्रीडा । यद्वा । आहार्यैः काष्ठपुस्तफलमृत्तिकाचर्मादिभिर्घटितैः प्रजननैः स्वलिङ्गेन कृतकृत्योऽपि योषितामवाच्यदेशं भूयो भूयः कुथ्नाति, केशाकर्षणप्रहारदानदन्तनखकदर्थनाऽऽदिप्रकारैश्च मोह-नीयकर्मावेशात् तथा क्रीडति यथा बलवान् रागः प्रसूयते । अथवाऽङ्गं देहावयवो मैथुनापेक्षया योनिर्मेहनं वा तद्व्यति-रिक्तान्यङ्गानि कुचकक्षोरुवदनादीनि तेषु क्रीडा अनङ्गक्रीडा । इह च श्रावकाऽत्यन्तपापभीरुतया ब्रह्मचर्यं चिकीर्षुरपि यदा वेदोदयासहिष्णुतया तद्विधातुं न शक्नोति, तदा यापनामात्रार्थं स्वदारसन्तोषादि प्रतिपद्यते । मैथुनमात्रेणैव च यापनायां सम्भवन्त्यां मदनात्याग्रहानङ्गक्रीडे अर्थतः प्रतिषिद्धे । तत्सेवने न च कश्चिद्-गुणः, प्रत्युत तात्कालिकी छिदा राजयक्ष्मादयश्च रोगा दोषा एव भवन्ति । एवं प्रतिषिद्धाचरणाद्भङ्गो नियमाबाधनाच्चाभङ्ग इत्यति-चारावेतौ । अन्ये त्वन्यथाऽतिचारद्वयमपि भावयन्ति—स हि स्वदारसन्तोषी मैथुनमेव मया प्रत्याख्यातमिति स्वकल्पनया वेश्यादौ तत् परिहरति, नालिङ्गनादि ; परदारविवर्जकोऽपि

परदारेषु मैथुनं परिहरति, नालिङ्गनादि; इति कथञ्चिद्व्रतसापेक्षत्वादतिचारौ। एवं स्वदारसन्तोषिणः पञ्चातिचाराः परदारवर्जकस्य तूत्तरे त्रय एवेति स्थितम्। अन्ये त्वन्यथाऽतिचारान् विचारयन्ति—

यथा—

'परदारवज्जिणो पञ्च हुन्ति तिन्नि उ सदारसंतुट्ठे।

इत्थीउ तिन्नि पञ्च व भंगविगप्पेहि अइयारा॥ १॥

इत्वरकालं या परेण भाट्यादिना परिगृहीता वेश्या तां गच्छतः परदारवर्जिनो भङ्गः कथञ्चित् परदारत्वात्तस्याः, लोके तु परदारत्वारूढेर्न भङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः। अपरिगृहीतायामनाथकुलाङ्गनायां या गतिः परदारवर्जिनः सोऽप्यतिचारः; तत्कल्पनयाऽपरस्य भर्तुरभावेनापरदारत्वादभङ्गः, लोके च परदारतया रूढेर्भङ्ग इति पूर्ववदतिचारः। शेषास्तु त्रयो द्वयोरपि भवेयुः, स्त्रियास्तु स्वपुरुषसन्तोषपरपुरुषवर्जनयोर्न भेदः; स्वपुरुषव्यतिरेकेणाऽन्येषां परपुरुषत्वात्। अन्यविवाहनादयस्तु त्रयः स्वदारसन्तोषिण इव स्वपुरुषविषयाः स्युरिति पञ्च वा। कथम्। आद्यस्तावद्यदा स्वकीयपतिर्वारकदिने सपत्न्या परिगृहीतो भवति, तदा सपत्नीवारकं विलुप्य तं परिभुञ्जानाया अतिचारः, द्वितीयस्त्वतिक्रमादिना परपुरुषमभिसरन्त्या अतिचारः, ब्रह्म-

---

(१) परदारवर्जिनः पञ्च भवन्ति त्रयस्तु स्वदारसन्तुष्टे।
स्त्रियास्त्रयः पञ्च वा भङ्गविकल्पैरतिचाराः॥ १॥

चारित्वं वा स्वपतिमतिक्रमादिनाऽभिसरन्त्या अतिचारः। शेषा-
स्त्रयः स्त्रियाः पूर्ववत् ॥ ९४ ॥

अथ पञ्चमव्रतस्याऽतिचारानाह—

धनधान्यस्य कुप्यस्य गवादेः क्षेत्रवास्तुनः ।
हिरण्यहेम्नश्च संख्याऽतिक्रमोऽत्र परिग्रहे ॥९५॥

अत्र श्रावकधर्मोचिते परिग्रहव्रते यः संख्याऽतिक्रमः सोऽतिचारः
कस्य कस्येत्याह—धनं गणिमधरिममेयपरीक्ष्यलक्षणम् ।

यदाह—

'गणिमं जाईफलफोप्फलाइ धरिमं तु कुङ्कुमगुडाइ ।
मेज्जं चोप्पडलोणाइ रयणवत्थाइ परिच्छेज्जं ॥ १ ॥

धान्यं सप्तदशविधम् ।

यदाह—

व्रीहिर्यवो मसूरो गोधूममुद्गमाषतिलचणकाः ।
अणवः प्रियङ्गुकोद्रवमकुष्टकाः शालिराढक्यः ॥ १ ॥
किञ्च कलायकुलत्थौ शणसप्तदशानि धान्यानि ।

धनं च धान्यं च धनधान्यं तस्य धनधान्यस्य। अत्रोत्तरत्र च
समाहारनिर्देशः परिग्रहस्य पञ्चविधत्वज्ञापनार्थः। तथा सति
ह्यतिचारपञ्चकं सुयोजं भवति। कुप्यं रूप्यसुवर्णव्यतिरिक्तं कांस्य-

---

(१) गणिमा जातिफलपूगफलादि धरिमा तु कुङ्कुमगुडादि ।
मेयं म्रक्षणलवणादि रत्नवस्त्रादि परिच्छेद्यम् ॥ १ ॥

लोहताम्रसीसकत्रपुमृन्नाण्डलत्वचिसारविकारोदञ्चिकाष्ठमञ्चकम---
ञ्चिकामसूरकरथशकटहलप्रभृति द्रव्यं, तस्य कुप्यस्य। गौरनड्वान-
ऽनड्वाही च, स आदिर्यस्य द्विपदचतुष्पदवर्गस्य स गवादिः।
आदिशब्दान्महिषमेषाऽविककरभरासभतुरगहस्त्यादिचतुष्पदानां
हंसमयूरकुर्कुटशुकसारिकापारापतचकोरादिपक्षिद्विपदानां पत्नी-
उपरुद्धादासीदासकर्मकरपदात्यादिमनुष्याणां च संग्रहः। क्षेत्रं
सस्योत्पत्तिभूमिः, तत् त्रिविधं, सेतुकेतूभयभेदात्। तत्र सेतुक्षेत्रं
यदरघट्टादिजलेन सिच्यते. केतुक्षेत्रमाकाशोदकपातनिष्पाद्यसस्यम्;
उभयमुभयजलनिष्पाद्यसस्यम्। वास्तु गृहादि ग्रामनगरादि च।
तत्र गृहादि त्रिविधं; खातं भूमिगृहादि, उच्छ्रितं प्रासादादि,
खातोच्छ्रितं भूमिगृहस्योपरि गृहादिसन्निवेशः। क्षेत्रं च वास्तु
चेति समाहारद्वन्द्वः। तथा हिरण्यं रजतं, घटितं अघटितं
चाऽनेकप्रकारं पात्रादि, एवं सुवर्णमपि, हिरण्यं च हेम चेत्यत्रा-
ऽपि समाहारः। संख्या व्रतकाले यावज्जीवं चतुर्मासादिकालावधि
वा यत्परिमाणं गृहीतं तस्या अतिक्रम उल्लङ्घनं संख्यातिक्रमो-
ऽतिचारः॥ ९५॥

ननु प्रतिपन्नव्रतसंख्याऽतिक्रमो भङ्ग एव स्यात्, कथमतिचारः?

इत्याह—

बन्धनाद्भावतो गर्भाद्योजनाद् दानतस्तथा।
प्रतिपन्नव्रतस्यैष पञ्चधाऽपि न युज्यते॥ ९६॥

न साक्षात् संख्याऽतिक्रमः, किन्तु व्रतसापेक्षस्य बन्धनादिभिः

पञ्चभिर्हेतुभिः स्वबुद्ध्या व्रतभङ्गमकुर्वत एवातिचारो भवति; बन्धनादयश्च यथासंख्येन धनधान्यादीनां परिग्रहविषयाणां सम्बध्यन्ते। तत्र धनधान्यस्य बन्धनात् संख्याऽतिक्रमो यथा— कृतधनधान्यपरिमाणस्य कोऽपि लभ्यमन्यद्वा धनं धान्यं वा ददाति, तच्च व्रतभङ्गभयाच्चतुर्मास्यादिपरतो गृहगतधनादि-विक्रये वा कृते ग्रहीष्यामीति भावनया बन्धनात्, यन्त्रणात्, रज्ज्वादिसंयमनात्, सत्यङ्कारदानादिरूपाद्वा स्वीकृत्य तद् गृह-एव तत् स्थापयतोऽतिचारः १। कुप्यस्य भावतः संख्याऽतिक्रमो यथा—कुप्यस्य या संख्या कृता तस्याः कथञ्चिद् द्विगुणत्वे सति व्रतभङ्गभयाद् भावतो द्वयोर्द्वयोर्मीलनेन एकीकरणरूपात् पर्यायान्तरात् स्वाभाविकसंख्याबाधनात् संख्यामात्रपूरणाच्चाति-चारः। अथवा भावतोऽभिप्रायादर्थित्वलक्षणाद्विवक्षितकालावधेः परतो ग्रहीष्यामि अतो नान्यस्मै देयमिति पराप्रदेयतया व्यवस्था-पयतोऽतिचारः २। तथा गोमहिषीवडवादेर्विवक्षितसंवत्सराद्य-वधिमध्य एव प्रसवे अधिकगवादिभावाद् व्रतभङ्गः स्यादिति तद्भयात् कियत्यपि काले गते गर्भतो गर्भग्रहणाद्गर्भस्थगवादि-भावेन बहिस्तदभावेन कथञ्चिद्व्रतभङ्गाद् व्रतिनोऽतिचारः ३। तथा क्षेत्रवास्तुनो योजनात् क्षेत्रवास्त्वन्तरमीलनाद्गृहीतसंख्याया-अतिक्रमोऽतिचारः। तथाहि—किलैकमेव क्षेत्रं वास्तु चेत्यभिग्रह-वतोऽधिकतरतदभिलाषे सति व्रतभङ्गभयात् प्राक्तनक्षेत्रवास्तु-प्रत्यासन्नं तद् गृहीत्वा पूर्वेण सह तस्यैकत्वकरणार्थं वृत्तिभित्त्या-द्यपनयनेन तत्तत्र योजयतो व्रतसापेक्षत्वात् कथञ्चिद्विरति-

साधनाख्यातिचारः ४। तथा हिरण्यहेम्नोर्दानादितरयाद् गृहीतसंख्याया अतिक्रमः। यथा केनापि चतुर्मासाद्यवधिना हिरण्यादिसंख्या प्रतिपन्ना, तेन च तुष्टराजादेः सकाशात् तदधिकं तल्लब्धं तदन्यस्मै व्रतभङ्गभयाद् ददाति पूर्णेऽवधौ ग्रहीष्यामीत्यभिप्रायेणेति व्रतसापेक्षत्वादतिचारः। एष गृहीत-संख्याऽतिक्रमः, पञ्चधाऽपि पञ्चभिरपि प्रकारैः, प्रतिपन्नव्रतस्य श्रावकस्य न युज्यते, कर्तुमिति शेषः, व्रतमालिन्यहेतुत्वात्। पञ्चधेत्युपलक्षणमन्येषां सहसाकारानाभोगादीनाम्। उक्ता अणु-व्रतानां प्रत्येकं पञ्च पञ्चातिचाराः ५॥ ९६॥

अथ गुणव्रतानामवसरः, तत्राऽपि प्रथमगुणव्रतस्य दिग्विरति-लक्षणस्याऽतिचारानाह —

स्मृत्यन्तर्धानमूर्ध्वाधस्तिर्यग्भागव्यतिक्रमः।
क्षेत्रवृद्धिश्च पञ्चेति स्मृता दिग्विरतिव्रते ॥९७॥

दिग्विरतिव्रते पञ्चातिचाराः, इत्यनेन रूपेण, स्मृताः पूर्वाचार्यैः। तद्यथा —स्मृतेर्योजनशतादिरूपदिक्परिमाणविषयाया अति-व्याकुलत्वप्रमादित्वमत्यपाटवादिनाऽन्तर्धानं भ्रंशः। तथाहि— केनचित् पूर्वस्यां दिशि योजनशतरूपं परिमाणं कृतमासीत्, गमनकाले च स्पष्टतया न स्मरति, किं शतं परिमाणं कृतमुत पञ्चाशत्? तस्य चैवं पञ्चाशतमतिक्रामतोऽतिचारः, शत-मतिक्रामतो भङ्गः, सापेक्षत्वान्निरपेक्षत्वाच्चेति। तस्मात् स्मर्त-व्यमेव गृहीतव्रतं, स्मृतिमूलं हि सर्वमनुष्ठानमिति प्रथमो-

ऽतिचारः १ । तथा ऊर्द्धं पर्वततरुशिखरादेः, अधो ग्रामभूमि-गृहकूपादेः, तिर्यक् पूर्वादिदिक्षु, योऽसौ भागो नियमितः प्रदेशः, तस्य व्यतिक्रमः ; एते त्रयोऽतिचाराः । यत्सूत्रम्—

'उड्ढदिसिपमाणाइक्कमे अहोदिसिपमाणाइक्कमे तिरियदिसि-पमाणाइक्कमे इति ॥

एते च अनाभोगातिक्रमादिभिरेवाऽतिचारा भवन्ति, अन्यथा-प्रवृत्तौ तु भङ्गा एव । यस्तु न करोमि न कारयामीति वा नियमं करोति, स विवक्षितक्षेत्रात् परतः स्वयं गमनतः परेण नयनानयनाभ्यां च दिक्प्रमाणातिक्रमं परिहरति, तदन्यस्य तु तथाविधप्रत्याख्यानाऽभावात् परेण नयनानयनयोर्न दोषः २ । ३ । ४ । तथा क्षेत्रस्य पूर्वादिदेशस्य दिग्व्रतविषयस्य ऋस्वस्य सतः, वृद्धिर्वर्धनं पश्चिमादिक्षेत्रान्तरपरिमाणप्रक्षेपेण दीर्घीकरणं, क्षेत्रवृद्धिरिति पञ्चमोऽतिचारः । तथाहि—केनापि पूर्वापरदिशोः प्रत्येकं योजनशतं गमनपरिमाणं कृतं, स चोत्पन्न-प्रयोजन एकस्यां दिशि नवतिं योजनानि व्यवस्थाप्य अन्यस्यां दिशि तु दशोत्तरयोजनशतं करोति, उभाभ्यामपि प्रकाराभ्यां योजनशतद्वयरूपस्य परिमाणस्याव्याहतत्वादित्येवमेकत्र क्षेत्रं वर्धयतो व्रतसापेक्षत्वादतिचार इति । यदि वाऽनाभोगात् क्षेत्रपरिमाणमतिक्रान्तो भवति तदा निवर्तितव्यं, ज्ञाते वा न

(१) ऊर्द्धदिक्प्रमाणातिक्रमोऽधोदिक्प्रमाणातिक्रमस्तिर्यग्दिक्प्रमाणाति-क्रमः ॥

गन्तव्यम्, अन्योऽपि न विसर्जनीयः। अथानाभोगया कोऽपि गतो भवेत् तदा यत् तेन लब्धं, स्वयं वा विस्मृतितो गतेन लब्धं तत् परिहर्तव्यम् ॥ ९७ ॥

अथ द्वितीयगुणव्रतस्य भोगोपभोगमानरूपस्यातिचारानाह—

सचित्तस्तेन सम्बद्धः सन्मिश्रोऽभिषवस्तथा।
दुष्पक्वाहार इत्येते भोगोपभोगमानगाः ॥ ९८ ॥

सह चित्तेन चेतनया वर्तते यः स सचित्तः आहार एव, आहारस्तु दुष्पक्वाहार इत्यस्मादाकृष्य सम्बध्यते, एवमुत्तरेष्वप्याहारशब्दो योजनीयः। सचित्तस्तु कन्दमूलफलादिः पृथ्वीकायादिर्वा। इह च निवृत्तिविषयीकृतप्रवृत्तौ भङ्गसद्भावेऽप्यतिचाराभिधानं व्रतसापेक्षस्यानाभोगातिक्रमादिना प्रवृत्तौ द्रष्टव्यम् १। तेन सचित्तेन सम्बद्धः प्रतिबद्धः सचित्तसंबद्धः, सचेतनवृक्षादिना सम्बद्धो गुन्दादिः पक्वफलादिर्वा, सचित्तान्तर्बीजः खर्जूराम्रादिः, तदाहारो हि सचित्ताहारवर्जकस्यानाभोगादिना सावद्याहारप्रवृत्तिरूपत्वादतिचारः। अथवा बीजं त्यक्ष्यामि तस्यैव सचेतनत्वात्, कटाहं तु भक्षयिष्यामि तस्याचेतनत्वादिति बुद्ध्या पक्वं खर्जूरादिफलं मुखे प्रक्षिपतः सचित्तवर्जकस्य सचित्तप्रतिबद्धाहारो द्वितीयः २। तथा सचित्तेन मिश्रः शबलः आहारः सन्मिश्राहारः। यथा—आर्द्रकदाडिमबीजकुलिकाचिर्भटिकादिमिश्रः पूरणादिः, तिलमिश्रो यवधानादिर्वा, अयमप्यनाभोगातिक्रमादिनाऽतिचारः। अथवा सम्भवत्सचित्तावयवस्यापक्वकणिक्कादेः पिष्टत्वादिना अचे-

तनमिति मुद्गा आहारः सम्मिश्राहारः व्रतसापेक्षत्वादतिचार इति तृतीयः ३ । अभिषवोऽनेकद्रव्यसंधाननिष्पन्नः सुरासौवीरकादिः, मांसप्रकारखण्डादिर्वा, सुरामध्वाद्यभिष्यन्दिवृष्यद्रव्योपयोगो वा, अयमपि सावद्याहारवर्जकस्यानाभोगातिक्रमादिनाऽतिचार इति चतुर्थः ४ । तथा दुष्पक्को मन्दपक्कः स चासावाहारश्च दुष्पक्काहारः, स चार्धस्विन्नपृथुकतन्दुलयवगोधूमस्थूलमण्डक[1]कर्कटकफलादिरै-हिकप्रत्यवायकारी यावता चांशेन सचेतनस्तावता परलोकमप्युप-हन्ति पृथुकादेर्दुष्पक्कतया सम्भवत्सचेतनावयवत्वात् पक्कत्वेनाचेतन-इति भुञ्जानस्याऽतिचार इति पञ्चमः ५ । केचित् त्वपक्काहारम-प्यतिचारत्वेन वर्णयन्ति । अपक्कं चाग्न्यादिना यदसंस्कृतम् । एष च सचित्ताहारे प्रथमातिचारेऽन्तर्भवति । तुच्छौषधिभक्षणमपि केचिदतिचारमाहुः । तुच्छौषधयश्च मुद्गादिकोमलशिम्बीरूपास्ताश्च यदि सचित्तास्तदा सचित्तातिचार एवान्तर्भवन्ति, अथ अग्नि-पाकादिना अचित्तास्तर्हि को दोषः ? इति । एवं रात्रिभोजनम-द्यादिनिवृत्तिष्वपि अनाभोगातिक्रमादिभिरतिचारा भावनीयाः । एते पञ्चातिचारा भोगाभोगपरिमाणगता बोद्धव्याः ॥ ९८ ॥

अथ भोगोपभोगातिचाराानुपसंहरन् भोगोपभोगव्रतस्य लक्षणान्तरं तद्गतांश्चातिचारानुपदर्शयितुमाह—

अमी भोजनतस्त्याज्याः कर्मतः खरकर्म तु ।
तस्मिन् पञ्चदश मलान् कर्मादानानि संत्यजेत् ॥९९॥

---

(१) क -कटुकफल- ।

अमी उक्तस्वरूपाः पञ्चातिचाराः, भोजनतो भोजनमाश्रित्य, त्याज्या वर्जनीयाः। भोगोपभोगमानस्य च व्याख्यानान्तरं— भोगोपभोगसाधनं यद्द्रव्यं तदुपार्जनाय यत्कर्म व्यापारस्तदपि भोगोपभोगशब्देनोच्यते, कारणे कार्य्योपचारात्। ततश्च कर्मतः कर्माश्रित्य, खरं कठोरं प्राणिबाधकं यत्कर्म कोट्टपालनगुप्तिपालनवीतपालनादिरूपं तत्याज्यं, तस्मिन् खरकर्मत्यागलक्षणे भोगोपभोगव्रते, पञ्चदश मलानतिचारान् संत्यजेत्। ते च कर्मादानशब्देनोच्यन्ते, कर्मणां पापप्रकृतीनामादानानि कारणानीति कृत्वा॥ ९९॥

तानेव नामतः श्लोकद्वयेन दर्शयति—

अङ्गारवनशकटभाटकस्फोटजीविका।
दन्तलाक्षारसकेशविषवाणिज्यकानि च॥ १००॥
यन्त्रपीडा निर्लाञ्छनमसतीपोषणं तथा।
दवदानं सरःशोष इति पञ्चदश त्यजेत्॥ १०१॥

जीविकाशब्दः प्रत्येकं सम्बध्यते। अङ्गारजीविका १ वनजीविका २ शकटजीविका ३ भाटकजीविका ४ स्फोटजीविका ५। उत्तरार्धेऽपि वाणिज्यशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते। दन्तवाणिज्यं ६ लाक्षावाणिज्यं ७ रसवाणिज्यं ८ केशवाणिज्यं ९ विषवाणिज्यं १०; यन्त्रपीडा ११ निर्लाञ्छनं १२ असतीपोषणं १३ दवदानं १४ सरःशोषः १५ इत्येतान् पञ्चदशातिचारान् त्यजेत्॥ १००॥ १०१॥

क्रमेण पञ्चदशाप्यतिचारान् व्याचष्टे, तत्राङ्गारजीविकामाह—

अङ्गारभ्राष्ट्रकरणं कुम्भायःस्वर्णकारिता ।
ठठारत्वेष्टकापाकाविति ह्यङ्गारजीविका ॥ १०२ ॥

अङ्गारकरणं काष्ठदाहेनाऽङ्गारनिष्पादनं तद्विक्रयश्च, अङ्गारकरणे हि षण्णां जीवनिकायानां विराधनासम्भवः । एवं च ये येऽग्निविराधनारूपा आरम्भास्ते तेऽङ्गारकर्मण्यन्तर्भवन्ति; प्रपञ्चार्थं तु भेदउक्तः । भ्राष्ट्रस्य चणकादिभर्जनस्थानस्य करणं भ्राष्ट्रकरणं, भ्राष्ट्रजीविकेत्यर्थः । तथा कुम्भकारिता कुम्भकरणपाचनविक्रयनिमित्ता जीविका । तथा अयो लोहं तस्य करणघटनादिना जीविका । स्वर्णकारिता सुवर्णरूप्ययोर्गालनघटनादिना जीविका । कुम्भायःस्वर्णानि करोतीत्येवं शीलस्तस्य भावस्तत्ता । तथा ठठारत्वं शुल्बनागवङ्गकांसपित्तलादीनां करणघटनादिना जीविका । इष्टकापाकः इष्टकाकवेल्लुकादीनां पाकस्तेन जीविका । इत्येवंप्रकारा अङ्गारजीविका ॥ १०२ ॥

अथ वनजीविकामाह—

छिन्नाच्छिन्नवनपत्रप्रसूनफलविक्रयः ।
कणानां दलनात् पेषाद् वृत्तिश्च वनजीविका ॥१०३॥

छिन्नस्य द्विधाकृतस्य अच्छिन्नस्य च वनस्य वनस्पतिसमूहस्य पत्राणां प्रसूनानां फलानां च छिन्नाच्छिन्नानां विक्रयो वनजीविकेत्युत्तरेण सम्बन्धः । कणानां च घरट्टादिना दलनाद् द्वैधी-

करणात्, शिलाशिलापुत्रकादिना पेषात् चूर्णीकरणाद्या वृत्तिः सा वनजीविका। वनजीविका च वनस्पतिकायादिघात-सम्भवा ॥ १०३ ॥

अथ शकटजीविकामाह—

शकटानां तदङ्गानां घटनं खेटनं तथा।
विक्रयश्चेति शकटजीविका परिकीर्तिता ॥१०४॥

शकटानां चतुष्पदवाह्यानां वाहनानां, तदङ्गानां शकटाङ्गानां चक्रादीनां, घटनं स्वयं परेण वा निष्पादनं, खेटनं वाहनं, तच्च शकटानामेव सम्भवति स्वयं परेण वा; विक्रयश्च शकटानां तदङ्गानां च, इति सकलभूतोपमर्दजननी गवादीनां च वध-बन्धादिहेतुः शकटजीविका प्रकीर्तिता ॥ १०४ ॥

अथ भाटकजीविकामाह—

शकटोक्षलुलायोष्ट्रखराश्वतरवाजिनाम्।
भारस्य वाहनाद् वृत्तिर्भवेद्भाटकजीविका ॥१०५॥

शकटशब्द उक्तार्थः, उक्षाणो बलीवर्दाः, लुलाया महिषाः, उष्ट्राः करभाः, खरा रासभाः, अश्वतरा वेसराः, वाजिनोऽश्वाः, एतेषां भाटकनिमित्तं यद्भारवाहनं, तस्माद् या वृत्तिः सा भाटकजीविका ॥ १०५ ॥

अथ स्फोटजीविकामाह—

सरःकूपादिखननशिलाकुट्टनकर्मभिः ।
पृथिव्यारम्भसम्भूतैर्जीवनं स्फोटजीविका ॥१०६॥

सरसः कूपस्य आदिग्रहणाद् वापीदीर्घिकादेः खननमोड्डकर्म, हलादिना वा क्षेत्रादेर्भूविदारणं; शिलाकुट्टनकर्म पाषाणघटनकर्म; एतैः पृथिव्याः पृथिवीकायस्य य आरम्भ उपमर्दस्तस्य सम्भूतं सम्भवो येभ्यस्तैः पृथिव्यारम्भसम्भूतैः; उपलक्षणं चैतद् भूमिखनने वनस्पतित्रसादिजन्तुघातानाम्। एभिर्जीवनं स्फोटजीविका; स्फोटः पृथिव्या विदारणं तेन जीविका स्फोटजीविका ॥ १०६ ॥

अथ दन्तवाणिज्यमाह—

दन्तकेशनखास्थित्वग्रोमृणो ग्रहणमाकरे ।
त्रसाङ्गस्य वणिज्यार्थं दन्तवाणिज्यमुच्यते ॥१०७॥

दन्ता हस्तिनां उपलक्षणत्वादन्येऽपि त्रसजीवावयवा दन्तग्रहणेन गृह्यन्ते। तदेवाह—केशाश्चमर्यादीनां, नखा घूकादीनां, अस्थीनि शङ्खादीनां, त्वक् चित्रकादीनां, रोमाणि हंसादीनां, तेषां ग्रहणं मूल्यादिना स्वीकारः, रोमृण इत्येकवचनं प्राण्यङ्गत्वात्। आकरे तदुत्पत्तिस्थाने, त्रसाङ्गस्य त्रसजीवावयवस्य, वणिज्यार्थं वाणिज्यनिमित्तं; आकरे हि दन्तादिग्रहणाय पुलिन्दानां यदा द्रव्यं ददाति तदा तत्प्रतिज्ञयार्थं हस्त्यादिवधं ते कुर्वन्ति,

आकरग्रहणं चानाकरे दन्तादेर्ग्रहणे विक्रये च न दोष इति ज्ञापनार्थम् ॥ १०७ ॥

अथ लाक्षावाणिज्यमाह—

लाक्षामनःशिलानीलीधातकीटङ्कणादिनः ।
विक्रयः पापसदनं लाक्षावाणिज्यमुच्यते ॥ १०८ ॥

लाक्षा जतु अत्रापि लाक्षाग्रहणमुपलक्षणमन्येषां सावद्यानां मनः-शिलादीनाम् । तान्येवाह—मनःशिला कुनटी, नीली गुलिका, धातकी वृक्षविशेषः तस्याः त्वक् पुष्पं च मद्यसन्धानहेतु-र्धातकी, टङ्कणः क्षारविशेषः ; आदिशब्दात् संकूटादयो गृह्यन्ते, तेषां विक्रयः । स च पापसदनं टङ्कणमनःशिलयोर्बाह्यजीवघातक-त्वेन, नील्या जन्तुघाताविनाभावेन, धातक्या मद्यहेतुत्वेन तत्-कल्कस्य च कृमिहेतुत्वेन पापसदनत्वं ततस्तद्विक्रयस्याऽपि पाप-सदनत्वम् । तदेतद् लाक्षावाणिज्यमुच्यते ॥ १०८ ॥

अथ रसकेशवाणिज्ये एकेनैव श्लोकेनाह—

नवनीतवसाक्षौद्रमद्यप्रभृतिविक्रयः ।
द्विपाच्चतुष्पाद्विक्रयो वाणिज्यं रसकेशयोः ॥१०९॥

नवनीतं दधिसारं, वसा मेदः, क्षौद्रं मधु, मद्यं सुरा, प्रभृति-ग्रहणात् मज्जादिग्रहः । एषां विक्रयो रसवाणिज्यम्, द्विपदां मनुष्यादीनां चतुष्पदां गवाश्वादीनां विक्रयः केशवाणिज्यम्, सजीवानां विक्रयः केशवाणिज्यमजीवानां तु जीवाङ्गानां

विक्रयो दन्तवाणिज्यमिति विवेकः । रसकेशयोरिति यथा-संख्येन योगः । दोषास्तु नवनीते जन्तुसंमूर्च्छनं, वसाक्षौद्रयो-र्जन्तुघातोद्भवत्वं, मद्यस्य मदनजननं तद्गतकृमिविघातश्चेति ; द्विपाच्चतुष्पाद्विक्रये तु तेषां पारवश्यं वधबन्धादयः क्षुत्पिपासा-पीडा चेति ॥ १०९ ॥

अथ विषवाणिज्यमाह—

विषास्त्रहलयन्त्रायोहरितालादिवस्तुनः ।
विक्रयो जीवितघ्नस्य विषवाणिज्यमुच्यते ॥११०॥

विषं शृङ्गिकादि तच्चोपलक्षणं जीवघातहेतूनामस्त्रादीनाम् । तान्येवाह—अस्त्रं खड्गादि, हलं लाङ्गलं, यन्त्रमरघट्टादि, अयः कुशीकुद्दालादिरूपं, हरितालं वर्णकविशेषः । आदिशब्दादन्येषा-मुपविषाणां ग्रहणम् । एवमादिवस्तुनो विक्रयो विषवाणिज्यं विषादेर्विशेषणं जीवितघ्नस्य अमीषां जीवितघ्नत्वं प्रसिद्ध-मेव ॥ ११० ॥

अथ यन्त्रपीडाकर्माह—

तिलेक्षुसर्षपैरण्डजलयन्त्रादिपीडनम् ।
दलतैलस्य च कृतिर्यन्त्रपीडा प्रकीर्तिता ॥१११॥

यन्त्रशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । तिलयन्त्रं तिलपीलनोपकरणम्, इक्षुयन्त्रं कोल्हुकादि, सर्षपैरण्डयन्त्रे तत्पीलनोपकरणे, जलयन्त्र-मरघट्टादि, दलतैलं यत्र दलं तिलादि दीयते तैलं च प्रति-

गच्छति तद्दलतैलं तस्य कृतिर्विधानमिति, यन्त्रपीडा यन्त्र-पीडनं यन्त्रपीडाकर्मैतच्च पीडनीयतिलादिक्षोदात्तद्गतत्रसजीव-वधाच्च सदोषत्वम्। लौकिका अपि ह्याचक्षते—दशसूनासमं चक्रमिति ॥ १११ ॥

अथ निर्लाञ्छनकर्माह—

नासावेधोऽङ्कनं मुष्कच्छेदनं पृष्ठगालनम्।
कर्णकम्बलविच्छेदो निर्लाञ्छनमुदीरितम् ॥११२॥

नितरां लाञ्छनमङ्गावयवच्छेदः, तेन कर्म जीविका निर्लाञ्छनकर्म। तद्भेदानाह—नासावेधो गोमहिषादीनाम्, अङ्कनं गवाश्वादीनां चिह्नकरणं, मुष्कोऽण्डस्तस्य च्छेदनं वर्धितकीकरणं गवाश्वादी-नामेव, पृष्ठगालनं करभाणां, गवां च कर्णकम्बलविच्छेदः। एषु जन्तुबाधा व्यक्तैव ॥ ११२ ॥

अथासतीपोषणमाह—

सारिकाशुकमार्जारश्वकुर्कुटकलापिनाम्।
पोषो दास्याश्च वित्तार्थमसतीपोषणं विदुः ॥११३॥

असत्यो दुःशीलास्तासां पोषणं, लिङ्गमतन्त्रम्, शुकादीनां पुंसामपि पोषणमसतीपोषणं, सारिका व्यक्तवाक् पक्षिविशेषः, शुकः कीरः, मार्जारो बिडालः, श्वा कुक्कुरः, कुक्कुटस्ताम्रचूडः, कलापी मयूरः, एतेषां तिरश्चां पोषः पोषणं, दास्याश्च पोष इति वर्तते, स च भाटीग्रहणार्थमसतीपोषः। एषां च दुःशीलानां पोषणं पापहेतुरेव ॥ ११३ ॥

अथ दवदानसरःशोषाविकेन श्लोकेनाह—

व्यसनात् पुण्यबुद्ध्या वा दवदानं भवेद् द्विधा ।
सरःशोषः सरःसिन्धुह्रदादेरम्बुसंप्लवः ॥ ११४ ॥

दवस्य दवाग्नेः तृणादिदहननिमित्तं दानं वितरणं दवदानं, तच्च द्विधा संभवति-व्यसनात् फलनिरपेक्षतात्पर्य्यात्. यथा वनेचरा एवमेवाऽग्निं ज्वालयन्ति; पुण्यबुद्ध्या वा यथा मे दवा देया मरणकाले इयन्तो मम श्रेयोऽर्थं धर्मदीपोत्सवाः करणीया इति, अथवा तृणदाहे सति नवतृणाङ्कुरोद्भेदाद् गावश्चरन्तीति क्षेत्रे वा सस्यसम्पत्तिवृद्धयेऽग्निज्वालनम् । अत्र जीवकोटीनां वधः स्यात् । सरसः शोषः सरःशोषः सरोग्रहणमुपलक्षणं जलाशयान्तराणाम् । तदेवाह—सरःसिन्धुह्रदादिभ्यो योऽम्बुनो जलस्य संप्लवः सारणीकर्षणं धान्यवपनार्थं, आदिशब्दात् तडागादिपरिग्रहः । तत्राऽखातं सरः, खातं तडागम् । सरःशोषे च जलस्य तद्गतानां त्रसानां तत्प्लावितानां च षण्णां जीवनिकायानां वध इति सरःशोषदोषः । इत्युक्तानि पञ्चदशकर्मादानानि, दिङ्मात्रं चेदम्, एवंजातीयानां बहूनां सावद्यकर्मणां न पुनः परिगणनमिति । इह चैवं विंशतिसंख्याऽतिचाराभिधानमन्यत्राऽपि पञ्चातिचारसंख्यया तज्जातीयानां व्रतपरिणामकालुष्यनिबन्धनविधीनामपरेषां संग्रह इति ज्ञापनार्थम् । तेन स्मृत्यन्तर्धानादयो यथासम्भवं सर्वव्रतेष्वतिचारा द्रष्टव्याः । नन्वङ्गारकर्मादयः कथं खरकर्मण्यतिचाराः ?, खरकर्मरूपा एव ह्येते । सत्यम् । खरकर्मरूपा एवैते, किन्त्वना-

भोगादिना क्रियमाणा अतिचाराः, उपेत्य क्रियमाणास्तु भङ्गा-एवेति ॥ ११४ ॥

अथानर्थदण्डविरतिव्रतस्याऽतिचारानाह—

संयुक्ताधिकरणत्वमुपभोगातिरिक्तता ।
मौखर्य्यमथ कौत्कुच्यं कन्दर्पोऽनर्थदण्डगाः ॥ ११५॥

अनर्थदण्डगा इत्यनर्थदण्डविरतिव्रतगामिन एते पञ्चातिचाराः। तद्यथा—अधिक्रियते दुर्गतावात्माऽनेनेत्यधिकरणमुदूखलादिसं-युक्तम्, उदूखलेन मुशलं, हलेन फालः, शकटेन युगं, धनुषा शराः, एवमेकमधिकरणमधिकरणान्तरेण संयुक्तं संयुक्ताऽधिकरणं तस्य भावस्तत्त्वम्। इह च श्रावकेण संयुक्तमधिकरणं न धारणीयम्। तथा सति हि यः कश्चित् संयुक्तमधिकरणमाददीत, वियुक्ताधि-करणतायां तु सुखेन परः प्रतिषेधयितुं शक्यते। एतच्च हिंस्रप्रदान-रूपस्यानर्थदण्डस्यातिचारः १। तथा उपभोगस्योपलक्षणत्वाद्भोगस्य चोक्तनिर्वचनस्य यदतिरिक्तत्वमतिरेकः सा उपभोगातिरिक्तता। अयं प्रमादाचरितस्याऽतिचारः। इह च स्नानपानभोजनचन्दन-कुङ्कुमकस्तूरिकावस्त्राभरणादीनामतिरिक्तानामारम्भोऽनर्थदण्डः। अत्राऽपि वृद्धसम्प्रदायः—अतिरिक्तानि बहूनि तैलामलकानि यदि गृह्णाति, तदा तल्लोल्येन बहवः स्नानार्थं तडागादौ व्रजन्ति, ततश्च पूतरकाप्कायादिवधोऽधिकः स्यात्; न चैवं कल्पते, ततः को विधिः? तत्र स्नानेच्छुना तावद्गृह एव स्नातव्यम्, तदभावे तु तैलामलकैर्गृह एव शिरो घर्षयित्वा तानि सर्वाणि शाटयित्वा

तडागादीनां तटे निविष्टोऽञ्जलिभिः स्नाति। तथा येषु पुष्पादिषु संसक्तिः सम्भवति तानि परिहरति, एवं सर्वत्र वाच्यमिति द्वितीयोऽतिचारः २। तथा मुखमस्याऽस्तीति मुखरोऽनालोचितभाषी वाचाटः तस्य भावो मौखर्य्यं धार्ष्ट्यप्रायमसभ्यासम्बद्धबहुप्रलापित्वम्, अयं च पापोपदेशस्यातिचारः, मौखर्य्ये सति पापोपदेशसम्भवादिति तृतीयः ३। तथा कुदिति कुत्सायां निपातो, निपातानामानन्त्यात्। कुत् कुत्सितं कुचति भ्रूनयनौष्ठनासाकरचरणमुखविकारैः सङ्कुचतीति कुत्कुचस्तस्य भावः कौत्कुच्यम्, अनेकप्रकारा भण्डादिविडम्बनक्रिया इत्यर्थः। अथवा कौकुच्यमिति पाठः, तत्र कुत्सितः कुचः कुकुचः सङ्कोचादिक्रियाभाक् तद्भावः कौकुच्यम्, अत्र च येन परो हसति, आत्मनश्च लाघवं भवति, न तादृशं वक्तुं चेष्टितुं वा कल्पते, प्रमादात्तथाचरणे चातिचार इति चतुर्थः ४। तथा कन्दर्पः कामस्तद्धेतुस्तत्प्रधानो वा वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्पः। इह च सामाचारी—श्रावकेण न तादृशं वक्तव्यं येन स्वस्य परस्य वा मोहोद्रेको भवतीति पञ्चमः ५। एतौ द्वावपि प्रमादाचरितस्यातिचारौ, इत्यवसिता गुणव्रतातिचाराः॥ ११५॥

अथ शिक्षाव्रतातिचारावसरः। तत्रापि सामायिकस्य तावदतिचारानाह—

कायवाङ्मनसां दुष्टप्रणिधानमनादरः।
स्मृत्यनुपस्थापनं च स्मृताः सामायिकव्रते॥ ११६॥

कायस्य वाचो मनसश्च प्रणिहितिः प्रणिधानम्, दुष्टं च तत्प्रणिधानं दुष्टप्रणिधानं सावद्ये प्रवर्तनं कायदुष्प्रणिधानं, वाग्दुष्प्रणिधानं, मनोदुष्प्रणिधानं चेत्यर्थः। तत्र शरीरावयवानां पाणिपादादीनामनिभृततावस्थापनं कायदुष्प्रणिधानम्, वर्णसंस्काराभावोऽर्थानवगमश्चापलं च वाग्दुष्प्रणिधानम्, क्रोधलोभद्रोहाऽभिमानेर्ष्यादयः कार्यव्यासङ्गसम्भ्रमश्च मनोदुष्प्रणिधानम्; एते त्रयोऽतिचाराः।

यदाहुः—

[1]अनिरिक्खियापमज्जियथण्डिले ठाणमाइ सेवन्तो।
हिंसाभावे वि न सो कडसामाइओ पमायाउ॥ १॥
कडसामाइउ पुव्विं बुद्धीए पेहिऊण भासिज्जा।
सइ निरवज्जं वयणं अन्नह सामाइयं न हवे॥ २॥
सामाइयं तु काउं घरचिन्तं जो उ चिन्तए सड्ढो।
अट्टवसट्टोवगओ निरत्थयं तस्स सामाइयं॥ ३॥

तथाऽनादरोऽनुत्साहः प्रतिनियतवेलायां सामायिकस्याकरणम्,

---

(१) अनिरीक्षिताऽप्रमार्जितस्थण्डिले स्थानादि सेवमानः।
हिंसाभावेऽपि न स कृतसामायिकः प्रमादात्॥ १॥
कृतसामायिकः पूर्वं बुद्ध्या प्रेक्ष्य भाषेत।
सदा निरवद्यं वचनमन्यथा सामायिकं न भवेत्॥ २॥
सामायिकं तु कृत्वा गृहचिन्तां यस्तु चिन्तयेत् श्राद्धः।
आर्तवशार्तोपगतो निरर्थकं तस्य सामायिकम्॥ ३॥

यथा कथञ्चिद्वा करणम्, प्रबलप्रमादादिदोषात् करणानन्तरमेव पारणं च ।

यदाहुः—

'काऊण तक्खणं चिय पारेइ करेइ वा जहिच्छाए ।

अणवट्ठियसामाइयं अणायराओ न तं सुद्धं ॥ १ ॥

इति चतुर्थः ॥ ४ ॥ स्मृतौ स्मरणे सामायिकस्याऽनुपस्थापनं स्मृत्यनुपस्थापनं सामायिकं मया कर्तव्यं न कर्तव्यमिति वा, सामायिकं मया कृतं न कृतमिति वा, प्रबलप्रमादाद्यदा न स्मरति तदा अतिचारः, स्मृतिमूलत्वान्मोक्षसाधनाऽनुष्ठानस्य ।

यदाहुः—

²न सरइ पमायजुत्तो जो सामाइयं कया य कायव्वं ।

कयमकयं वा तस्स हु कयं पि विहलं तयं नेयं ॥ १ ॥

ननु कायदुष्प्रणिधानादौ सामायिकस्य निरर्थकत्वादिप्रतिपादने— न वस्तुतोऽभाव एवोक्तः, अतिचारश्च मालिन्यरूप एव भवतीति कथं समायिकाभावे स भवेत् ?, अतो भङ्गा एवैते नातिचारा इति चेत् । उच्यते । अनाभोगतोऽतिचारत्वम् । ननु द्विविधं त्रिविधेन सावद्यप्रत्याख्यानं सामायिकं, तत्र च कायदुष्प्रणिधानादौ प्रत्याख्यानभङ्गात् सामायिकाभाव एव, तद्भङ्गजनितं च प्रायश्चित्तं

(१) कृत्वा तत्क्षणमेव पारयति करोति वा यथेच्छम् ।
अनवस्थितसामायिकमनादराद् न तत् शुद्धम् ॥ १ ॥

(२) न स्मरति प्रमादयुक्तो यः सामायिकं कदा च कर्तव्यम् ।
कृतमकृतं वा तस्य खलु कृतमपि विफलं तज्ज्ञेयम् ॥ १ ॥

विधेयं स्यात् मनोदुष्प्रणिधानं चाशक्यपरिहारं मनसोऽनवस्थित-त्वादतः सामायिकप्रतिपत्तेः सकाशात्तदप्रतिपत्तिरेव श्रेयसी। यदाहुः—अविधिकृतादवरमकृतमिति। नैवम्। यतः सामायिकं द्विविधं त्रिविधेन प्रतिपन्नम्, तत्र च मनसा वाचा कायेन सावद्यं न करोमि न कारयामीति षट् प्रत्याख्यानानि प्रत्येकतर-प्रत्याख्यानभङ्गेऽपि शेषसद्भावान्मिथ्यादुष्कृतेन मनोदुष्प्रणिधान-मात्रशुद्धेश्च न सामायिकस्यात्यन्ताभावः, सर्वविरतिसामायि-केऽपि च तथाऽभ्युपगतम्; यतो गुप्तिभङ्गे मिथ्यादुष्कृतं प्राय-श्चित्तमुक्तम्। किञ्च सातिचारादप्यनुष्ठानादभ्यासतः कालेन निरतिचारमनुष्ठानं भवति।

यदाहुर्बाह्या अपि—

अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति, न हि सकृन्निपात-मात्रेणोदबिन्दुरपि ग्रावणि निम्नतामादधाति।

न चाविधिकृताद् वरमकृतमिति युक्तम्, असूयावचन-त्वादस्य।

यदाहुः—

'अविहिकया वरमकयं असूयवयणं भणन्ति समयन्नू।
पायच्छित्तं जम्हा अकए गुरुअं कए लहुअं॥ १॥

केचित्तु पोषधशालायां सामायिकमेकेनैव कार्य्यं न बहुभिः, 'एगो

(१) अविधिकृताद् वरमकृतमसूयावचनं भणन्ति समयज्ञाः।
प्रायश्चित्तं यस्मादकृते गुरुकं कृते लघुकम्॥ १॥

भन्नोए' इति वचनप्रामाण्यादित्याहुः। नायमेकान्तो वचनान्तरस्याऽपि श्रवणात्। व्यवहारभाष्येऽप्युक्तम्—

'राजसुयाई पञ्च वि पोसहसालाइ संमिलिया।

इत्यलं प्रसङ्गेन॥ ११६॥

एते पञ्चातिचाराः सामायिकव्रते उक्ताः, इदानीं देशावकाशिकव्रतातिचारानाह—

प्रेष्यप्रयोगानयने पुद्गलक्षेपणं तथा।
शब्दरूपाऽनुपातौ च व्रते देशावकाशिके॥ ११७॥

दिग्व्रतविशेष एव देशावकाशिकव्रतम्, इयांस्तु विशेषः— दिग्व्रतं यावज्जीवं संवत्सरचतुर्मासीपरिमाणं वा, देशावकाशिकं तु दिवसप्रहरमुहूर्तादिपरिमाणम्। तस्य च पञ्चातिचाराः। तद्यथा—प्रेष्यस्याऽऽदेश्यस्य प्रयोगो विवक्षितक्षेत्राद्बहिष्प्रयोजनाय व्यापारणम्, स्वयं गमने हि व्रतभङ्गः स्यादिति प्रेष्यप्रयोगः। देशावकाशिकव्रतं हि मा भूद् गमनागमनादिव्यापारजनितप्राण्युपमर्द इत्यभिप्रायेण गृह्यते, स तु स्वयं कृतोऽन्येन कारित इति न कश्चित् फले विशेषः; प्रत्युत स्वयं गमने ईर्यापथविशुद्धेर्गुणः, परस्य पुनरनिपुणत्वादीर्यासमित्यभावे दोष इति प्रथमोऽतिचारः १। आनयनं विवक्षितक्षेत्राद् बहिः स्थितस्य सचेतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षेत्रे प्रापणं सामर्थ्यात् प्रेष्येण; स्वयं गमने हि व्रतभङ्गः स्यात्, परेण तु आनयने न व्रतभङ्गः स्यादिति

(१) राजसुतादयः पञ्चाऽपि पोषधशालायां संमिलिताः।

बुद्धया प्रेष्येण यदाऽऽनाययति सचेतनादि द्रव्यं तदाऽतिचार इति द्वितीयः २। तथा पुद्गलाः परमाणवस्तत्संघातसमुद्भवा बादर-परिणामं प्राप्ता लोष्टेष्टकाः काष्ठशलाकादयोऽपि पुद्गलास्तेषां क्षेपणं प्रेरणम्। विशिष्टदेशावग्रहे हि सति कार्यार्थी परतो गमन-निषेधाद्यदा लोष्टादीन् परेषां बोधनाय क्षिपति, तदा लोष्टादिपात-समनन्तरमेव ते तत्समीपमनुधावन्ति ; ततश्च तान् व्यापारयतः स्वयमनुपमर्दकस्यातिचारो भवतीति तृतीयः ३। शब्दरूपानु-पातौ चेति शब्दानुपातो रूपानुपातश्च। तत्र स्वगृहवृत्तिप्राका-रादिव्यवच्छिन्नभूदेशाभिग्रहः प्रयोजने उत्पन्ने स्वयमगमनाद् वृत्तिप्राकारप्रत्यासन्नवर्ती भूत्वा अभ्युत्कासितादिशब्दं करोति, आह्वानीयानां श्रोत्रेऽनुपातयति, ते च तच्छब्दश्रवणात्तत्समीप-मागच्छन्ति इति शब्दानुपातोऽतिचारः। तथा रूपं स्वशरीर-सम्बन्धि उत्पन्नप्रयोजनः शब्दमनुच्चारयन्, आह्वानीयानां दृष्टावनु-पातयति, तद्दर्शनाच्च ते तत्समीपमागच्छन्तीति रूपानुपातः। इयमत्र भावना – विवक्षितक्षेत्राद्बहिःस्थितं कञ्चन नरं व्रतभङ्गभया-दाह्वातुमशक्नुवन् यदा स्वकीयशब्दश्रावणरूपदर्शनव्याजेन तमा-कारयति, तदा व्रतसापेक्षत्वाच्छब्दानुपातरूपानुपातावतिचारा-विति चतुर्थपञ्चमौ ४। ५। इह चाद्यातिचारद्वयमव्युत्पन्नबुद्धि-तया, सहसाकारादिना वा ; अन्त्यत्रयं तु मायावितया अति-चारतां याति। अत्र दिग्व्रतसंक्षेपकरणवद् व्रतान्तराणामपि संक्षेपकरणं देशावकाशिकव्रतमिति वृद्धाः। अतिचाराश्च दिग्-व्रतकरणस्यैव श्रूयन्ते न व्रतान्तरसंक्षेपकरणस्य, तत्कथं व्रतान्तर-

संक्षेपकरणं देशावकाशिकव्रतम् ? । अत्रोच्यते । प्राणातिपातादि-विरमणव्रतान्तरसंक्षेपकरणेषु वधबन्धादय एवातिचाराः, दिग्-व्रतसंक्षेपकरणे तु संक्षिप्तत्वात् क्षेत्रस्य, प्रेष्यप्रयोगादयोऽतिचाराः । भिन्नातिचारसम्भवाच्च दिग्व्रतसंक्षेपकरणस्यैव देशावकाशिकत्वं साक्षादुक्तमिति ॥ ११७ ॥

अथ पोषधव्रतस्यातिचारानाह—

उत्सर्गादानसंस्तारानवेक्ष्याप्रमृज्य च ।
अनादरः स्मृत्यनुपस्थापनं चेति पोषधे ॥ ११८ ॥

उत्सर्जनमुत्सर्गस्त्याग उच्चारप्रस्रवणखेलसिंघाणकादीनामवेक्ष्य प्रमृज्य च स्थण्डिलादौ उत्सर्गः कार्यः । अवेक्षणं चक्षुषा निरीक्षणम् । प्रमार्जनं वस्त्रप्रान्तादिना स्थण्डिलादेरेव विशुद्धीकरणम् । अथानवेक्ष्याप्रमृज्य चोत्सर्गं करोति तदा पोषधव्रतमतिचरतीति प्रथमोऽतिचारः १ । आदानं ग्रहणं यष्टिपीठफलकादीनाम्, तदप्यवेक्ष्य प्रमृज्य च कार्यम्, अनवेक्षितस्याप्रमार्जितस्य चादान-मतिचारः । आदानग्रहणेन निक्षेपोऽप्युपलक्ष्यते यष्ट्यादीनाम्, तेन सोऽप्यवेक्ष्य प्रमार्ज्य च कार्यः ; अनवेक्ष्याप्रमृज्य च निक्षेपो-ऽतिचार इति द्वितीयः २ । तथा संस्तीर्यते यः प्रतिपन्न-पोषधव्रतेन दर्भकुशकम्बलिवस्त्रादिः स संस्तारः, स चावेक्ष्य प्रमार्ज्य च कर्तव्यः, अनवेक्ष्याप्रमार्ज्य च करणेऽतिचारः । इह चानवेक्षणेन दुरवेक्षणम्, अप्रमार्जनेन दुष्प्रमार्जनं संगृह्यते, नञः कुत्सार्थस्यापि दर्शनात्, यथा कुत्सितो ब्राह्मणोऽब्राह्मणः ।

यत् सूत्रम्—[1]'अप्पडिलेहिअदुप्पडिलेहिअसिज्जासंथारए, अप्पमज्जिअदुप्पमज्जिअसिज्जासंथारए, अप्पडिलेहिअदुप्पडिलेहिअ-उच्चारपासवणभूमीए, अप्पमज्जिअदुप्पमज्जिअउच्चारपासवणभूमि॥

इति तृतीयः ३। तथा अनादरः पोषधव्रतप्रतिपत्तिकर्तव्यतायामिति चतुर्थः ४। तथा स्मृत्यनुपस्थापनं तद्विषयमेवेति पञ्चमः, पोषधे सर्वतः पोषधे, देशतः पोषधे तु नायं विधिः ५॥ ११८॥

अथातिथिसंविभागव्रतस्यातिचारानाह—

सचित्ते क्षेपणं तेन पिधानं काललङ्घनम्।
मत्सरोऽन्यापदेशश्च तुर्यशिक्षाव्रते स्मृताः॥११९॥

सचित्ते सजीवे पृथ्वीजलकुम्भोपचुल्लीधान्यादौ, क्षेपणं निक्षेपो देयस्य वस्तुनः, तच्च अदानबुद्ध्या निक्षिपति, एतज्ज्ञानात्यसौ तुच्छबुद्धिः यत् सचित्तनिक्षिप्तं न गृह्णन्ति साधव इत्यतो देयं चोपस्थाप्यते न चाददते साधव इति लाभोऽयं ममेति प्रथमोऽतिचारः १। तथा तेन सचित्तेन सूरणकन्दपत्रपुष्पफलादिना तथाविधयैव बुद्ध्या पिधत्ते, इति द्वितीयः २। तथा कालस्य साधूनामुचितभिक्षासमयस्य लङ्घनमतिक्रमः, अयमर्थः—उचितो यो भिक्षाकालः साधूनां तं लङ्घयित्वा, अनागतं वा भुङ्क्ते

---

(1) अप्रतिलेखितदुष्प्रतिलेखितशय्यासंस्तारके, अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितशय्यासंस्तारके, अप्रतिलेखितदुष्प्रतिलेखितोच्चारप्रस्रवणभूमौ, अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितोच्चारप्रस्रवणभूमौ।

पोषधव्रती। इति तृतीयः ३। तथा मत्सरः कोपः यथा मार्गितः सन् कुप्यति, सदपि मार्गितं न ददाति। अथवाऽनेन तावद् द्रमकेण मार्गितेन दत्तम्, किमहं ततोऽपि हीन इति मात्सर्याद्ददाति ; अत्र परोन्नतिवैमनस्यं मात्सर्यम्, यदुक्तमस्माभिरेवाऽनेकार्थसंग्रहे—मत्सरः परसम्पत्त्यक्षमायां तद्वति क्रुधि। इति चतुर्थः ४। तथा अन्यस्य परस्य सम्बन्धीदं गुडखण्डादीति व्यपदेशो व्याजोऽन्यापदेशः, यदनेकार्थसंग्रहे—अपदेशस्तु कारणे व्याजे लक्ष्येऽपि। इति पञ्चमः ५। एते पञ्चातिचारास्तुर्यशिक्षाव्रते अतिथिसंविभागनाम्नि स्मृताः। अतिचारभावना पुनरियम्—यदा अनाभोगादिना अतिचरन्ति तदा अतिचाराः, अन्यथा तु भङ्गाः ; इत्यवसितानि सम्यक्त्वमूलानि द्वादशव्रतानि, तदतिचाराश्चाभिहिताः ॥ ११९ ॥

इदानीमुक्तशेषं निर्दिशन् श्रावकस्य महाश्रावकत्वमाह—

एवं व्रतस्थितो भक्त्या सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् ।
दयया चातिदीनेषु महाश्रावक उच्यते ॥ १२० ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण सम्यक्त्वमूलेष्वतिचारविशुद्धेषु द्वादशसु व्रतेषु स्थितो निश्चलचित्तत्वेन निलीनः, सप्तानां क्षेत्राणां समाहारः सप्तक्षेत्री जैनबिम्बभवनागमसाधुसाध्वीश्रावकश्राविकालक्षणा तस्यां, न्यायोपात्तं धनं वपन् निक्षिपन् ; क्षेत्रे हि बीजस्य वपनमुचितमित्युक्तं वपन्निति, वपनमपि क्षेत्रे उचितं नाऽक्षेत्रे इति सप्तक्षेत्र्यामित्युक्तम्। क्षेत्रत्वं च सप्तानां रूढमेव। वपनं च

समचेत्यां यथोचितस्य द्रव्यस्य भक्त्या श्रद्धया, तथाहि—जिन-बिम्बस्य तावद्विशिष्टलक्षणलक्षितस्य प्रसादनीयस्य वज्रेन्द्रनीलाऽञ्जनचन्द्रकान्तसूर्यकान्तरिष्टाङ्ककर्केतनविद्रुमसुवर्णरूप्यचन्दनोपल-मृदादिभिः सारद्रव्यैर्विधापनम्।

यदाह—

सन्मृत्तिकामलशिलातलरूप्यदारु-
सौवर्णरत्नमणिचन्दनचारुबिम्बम्।
कुर्वन्ति जैनमिह ये स्वधनानुरूपं
ते प्राप्नुवन्ति नृसुरेषु महासुखानि॥ १॥

तथाहि—

[१]पासाइया पडिमा लक्खणजुत्ता समत्तलङ्करणा।
जह पल्हाएइ मणं तह निज्जरमो वियाणाहि॥ १॥

तथा निर्मितस्य जिनबिम्बस्य शास्त्रोक्तविधिना प्रतिष्ठापनम्, अष्टाभिश्च प्रकारैरभ्यर्चनं, यात्राविधानं, विशिष्टाभरणभूषणं, विचित्रवस्त्रैः परिधापनमिति जिनबिम्बे धनवपनम्।

यदाह—

गन्धैर्माल्यैर्विनिर्यद्बहलपरिमलैरक्षतैर्धूपदीपैः
सान्नाय्यैः प्राज्यभेदैश्चरुभिरुपहृतैः पाकपूतैः फलैश्च।
अम्भःसम्पूर्णपात्रैरिति हि जिनपतेरर्चनामष्टभेदां
कुर्वाणा वेश्मभाजः परमपदसुखस्तोममाराल्लभन्ते॥ १॥

(१) प्रासादिता प्रतिमा लक्षणयुक्ता समस्तालङ्करणा।
यथा प्रह्लादयति मनस्तथा निर्जरामो विजानीहि॥

ननु जिनबिम्बानां पूजादिकरणे न कश्चिदुपयोगः, न हि पूजादिभिस्तानि तृप्यन्ति तुष्यन्ति वा, न चातृप्ततुष्टाभ्यो देवताभ्यः फलमाप्यते । नैवम् । चिन्तामण्यादिभ्य इवाऽतृप्त-तुष्टेभ्योऽपि फलप्राप्त्यविरोधात् ।

यदुक्तं वीतरागस्तोत्रेऽस्माभिः—

अप्रसन्नात् कथं प्राप्यं फलमेतदसङ्गतम् ? ।
चिन्तामण्यादयः किं न फलन्त्यपि विचेतनाः ॥ १ ॥

तथा—

[1]उवगाराभावम्मि वि पुज्जाणं पूयगस्स उवगारो ।
मन्ताइसरणजलणादिसेवणे जह तहेहं पि ॥ १ ॥

एष तावत् स्वकारितानां बिम्बानां पूजादिविधिरुक्तः, अन्य-कारितानामपि । अकारितानां च शाश्वतप्रतिमानां यथार्हं पूजनार्चनादिविधिरनुष्ठेयः । त्रिविधा हि जिनप्रतिमाः—भक्ति-कारिताः स्वयं परेण वा चैत्येषु कारिताः, या इदानीमपि मनुष्या-दिभिर्विधाप्यन्ते ; मङ्गल्यकारिता या गृहेषु द्वारपत्रेषु मङ्गलाय कार्यन्ते, शाश्वत्यस्तु अकारिता एव अधस्तिर्यगूर्ध्वलोकावस्थितेषु जिनभवनेषु वर्तन्त इति । न हि लोकत्रयेऽपि तत्स्थानमस्ति यत्र पारमेश्वरीभिः प्रतिमाभिः पवित्रितमिति । जिनप्रतिमानां च वीतरागस्वरूपाध्यारोपेण पूजादिविधिरुचित इति । जिनभवनक्षेत्रे स्वधनवपनं यथा—शल्यादिरहितभूमौ स्वयंसिद्धस्योपलकाष्ठादि-

(1) उपकाराभावेऽपि पूज्यानां पूजकस्योपकारः ।
मन्त्रादिस्मरणज्वलनादिसेवने यथा तथेहाऽपि ॥ १ ॥

दलस्य ग्रहणेन सूत्रकारादिभृतकानामतिसन्मानेन भृत्यानामधिक-मूल्यवितरणेन षड्जीवनिकायरक्षायतनापूर्वकं जिनभवनस्य विधा-पनम्, सति विभवे भरतादिवद् रत्नशिलाभिर्बद्धचामीकरकुट्टिमस्य मणिमयस्तम्भसोपानस्य रत्नमयतोरणशतालङ्कृतस्य विशाल-शालातलानकस्य शालभञ्जिकाभङ्गिभूषितस्तम्भादिप्रदेशस्य दह्य-मानकर्पूरकस्तूरिकागुरुप्रभृतिधूपसमुच्छलद्धूमपटलजातजलदश-ङ्कानृत्यत्कलकण्ठकुलकोलाहलस्य चतुर्विधाऽऽतोद्यनान्दीनिनाद-नादितरोदसीकस्य देवाङ्गप्रभृतिविचित्रवस्त्रोल्लोचखचितमुक्तावचू-लालङ्कृतस्य उत्पतन्निपतन्नायकनृत्यद्धल्लिंशादिनादितवल्गुरसमूह-महिमानुमोदनप्रमोदमानजनस्य विचित्रचित्रचित्रीयितसकल-लोकस्य चामरध्वजच्छत्राद्यलङ्कारविभूषितस्य मूर्धारोपितविजय-वैजयन्तीनिबद्धकिङ्किणीरणत्कारमुखरितदिगन्तस्य कौतुकाक्षिप्त-सुरासुरकिन्नरीनिवहाऽहमहमिकाप्रारब्धसङ्गीतस्य गन्धर्वगीत-ध्वनितिरस्कृततुम्बुरुमहिम्नो निरन्तरतालारसरासकहल्लीसक-प्रमुखप्रबन्धमानाभिनयनव्यग्रकुलाङ्गनाचमत्कारितभव्यलोकस्या--ऽभिनीयमाननाटककोटिरसाक्षिप्तरसिकजनस्य जिनभवनस्यो-त्तुङ्गगिरिशृङ्गेषु जिनानां जन्मदीक्षाज्ञाननिर्वाणस्थानेषु सम्प्रति-राजवच्च प्रतिपुरं प्रतिग्रामं पदे पदे विधापनम्; असति तु विभवे तृणकुट्यादिरूपस्याऽपि ।

यदाह--

यस्तृणमयीमपि कुटीं कुर्याद्दद्यात्तथैकपुष्पमपि ।
भक्त्या परमगुरुभ्यः पुण्योन्मानं कुतस्तस्य ? ॥ १ ॥

किं पुनरुपचितदृढघनशिलासमुद्दातघटितजिनभवनम् ।
ये कारयन्ति शुभमतिविमानिनस्ते महाधन्याः ॥ २ ॥

राजादेस्तु विधापयितुः प्रचुरतरभाण्डागारग्रामनगरमण्डलगोकुलादिप्रदानं जिनभवनक्षेत्रे वपनम्, तथा जीर्णशीर्णानां चैत्यानां समारचनम्, नष्टभ्रष्टानां समुद्धरणं चेति । ननु निरवद्यजिनधर्मसमाचरणचतुराणां जिनभवनबिम्बपूजादिकरणमनुचितमिव प्रतिभासते षड्जीवनिकायविराधनाहेतुत्वात्तस्य, भूमीखननदलपाटकानयनगर्तापूरणेष्टकाचयनजलप्लावनवनस्पतित्रसकायविराधनामन्तरेण न हि तद्भवति । उच्यते । य आरम्भपरिग्रहप्रसक्तः कुटुम्बपरिपालननिमित्तं धनोपार्जनं करोति, तस्य धनोपार्जनं विफलं मा भूदिति जिनभवनादौ धनव्ययः श्रेयानेव । न च धर्मार्थं धनोपार्जनं युक्तम् ।

यतः—

धर्मार्थं यस्य वित्तेहा तस्यानीहा गरीयसी ।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १ ॥

इत्युक्तमेव । न च वापीकूपतडागादिखननवदशुभोदर्कं जिनभवनादिकरणम्, अपि तु सङ्घसमागमधर्मदेशनाकरणव्रतप्रतिपत्त्यादिकरणेन शुभोदर्कमेव । षड्जीवनिकायविराधना च यतनाकारिणामगारिणां कृपापरवशत्वेन सूक्ष्मानपि जन्तून् रक्षयतामविराधनैव ।

यदाहुः—

[1]जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स ।
सा होइ निज्जरफला अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥ १ ॥

[2]परमरहस्समिसीणं समत्तगणिपिडगझरियसाराणं ।
परिणामियं पमाणं निच्छयमवलम्बमाणाणं ॥ २ ॥

यस्तु निजकुटुम्बार्थमपि नारम्भं करोति प्रतिमाप्रतिपन्नादिः, तस्य मा भूज्जिनबिम्बादिविधापनमपि ।

यदाहुः—

[3]देहाइनिमित्तं पि हु जे कायवहम्मि इह पयट्टन्ति ।
जिणपूआकायवहम्मि तेसिमपवत्तणं मोहो ॥ १ ॥

इत्यलं प्रसङ्गेन । जिनागमक्षेत्रे च स्वधनवपनं यथा—जिनागमो हि कुशास्त्रजनितसंस्कारविषसमुच्छेदनमन्त्रामन्नायमानो धर्माधर्मकृत्याकृत्यभक्ष्याभक्ष्यपेयापेयगम्यागम्यसारासारादिविवेचनहेतुः संतमसे दीप इव, समुद्रे द्वीपमिव, मरौ कल्पतरुरिव, संसारे दुरापः । जिनादयोऽप्येतत्प्रामाण्यादेव निर्णीयन्ते । यदवोचाम स्तुतिषु—

यदीयसम्यक्त्वबलात् प्रतीमो भवादृशानां परमात्मभावम् ।
कुवासनापाशविनाशनाय नमोऽस्तु तस्मै तव शासनाय ॥१॥

---

(१) या यतमानस्य भवेद् विराधना सूत्रविधिसमग्रस्य ।
सा भवति निर्जरफलाऽध्यात्मविशोधियुक्तस्य ॥ १ ॥

(२) परमरहस्यमृषीणां समस्तगणिपिटकक्षरितसाराणाम् ।
परिणामितं प्रमाणं निश्चयमवलम्बमानानाम् ॥ २ ॥

(३) देहादिनिमित्तमपि खलु ये कायवधे इह प्रवर्तन्ते ।
जिनपूजाकायवधे तेषामप्रवर्तनं मोहः ॥ १ ॥

जिनागमबहुमानिना च देवगुरुधर्मादयोऽपि बहुमता भवन्ति । किं च केवलज्ञानादपि जिनागम एव प्रामाण्येनाऽतिरिच्यते ।

यदाहुः—

'ओहे सुओवउत्तो सुयनाणी जइ हु गिह्णइ असुद्धं ।
तं केवली वि भुञ्जइ अपमाणं सुअं भवे इहरा ॥ १ ॥

एकमपि जिनागमवचनं भविनां भवनाशहेतुः ।

यदाहुः—

एकमपि च जिनवचनाद्यस्मान्निर्वाहकं पदं भवति ।
श्रूयन्ते चानन्ताः सामायिकमात्रपदसिद्धाः ॥ १ ॥ इति ॥

यद्यपि च मिथ्यादृष्टिभ्य आतुरेभ्य इव पथ्यान्नं न रोचते जिनवचनम्, तथापि नान्यत् स्वर्गापवर्गमार्गप्रकाशनसमर्थम्; इति सम्यग्दृष्टिभिस्तदादरेण श्रद्धातव्यम्, यतः कल्याणभाजिन एव जिनवचनं भावतो भावयन्ति । इतरेषां तु कर्णशूलकारित्वेनामृतमपि विषायते । यदि चेदं जिनवचनं नाभविष्यत्, तदा धर्माऽधर्मव्यवस्थाशून्यं भवान्धकूपे भुवनमपतिष्यत् । यथा च हरीतकीं भक्षयेद् विरेककामः इति वचनाद्धरीतकीभक्षणप्रभवविरेकलक्षणेन प्रत्ययेन सकलस्याऽप्यायुर्वेदस्य प्रामाण्यमवसीयते, तथा अष्टाङ्गनिमित्तकेवलिकाचन्द्रार्कग्रहचारधातुवादरसरसायनादिभिरप्यागमोपदिष्टैर्दृष्टार्थवाक्यानां प्रामाण्यनिश्चयेनाऽदृष्टार्थानामपि

---

(१) ओघे श्रुतोपयुक्तः श्रुतज्ञानी यदि खलु गृह्णात्यशुद्धम् ।
तद् केवल्यपि भुङ्क्तेऽप्रमाणं श्रुतं भवेदितरथा ॥ १ ॥

वाक्यानां प्रामाण्यं मन्दधीभिर्निश्चेतव्यम्। जिनवचनं च दुःषमाकालवशादुच्छिन्नप्रायमिति मत्वा भगवद्भिर्नागार्जुन-स्कन्दिलाचार्यप्रभृतिभिः पुस्तकेषु न्यस्तम्। ततो जिनवचनबहु-मानिना तत् पुस्तकेषु लेखनीयं वस्त्रादिभिरभ्यर्चनीयम्।

यदाह—

न ते नरा दुर्गतिमाप्नुवन्ति न मूकतां नैव जडस्वभावम्।
न चान्धतां बुद्धिविहीनतां च ये लेखयन्तीह जिनस्य वाक्यम् ॥१॥

लेखयन्ति नरा धन्या ये जिनागमपुस्तकम्।
ते सर्वं वाङ्मयं ज्ञात्वा सिद्धिं यान्ति न संशयः ॥ २ ॥

जिनागमपाठकानां वस्त्रादिभिरभ्यर्चनं भक्तिपूर्वं संमाननं च।

यदाह—

पठति पाठयते पठतामसौ वसनभोजनपुस्तकवस्तुभिः।
प्रतिदिनं कुरुते य उपग्रहं स इह सर्वविदेव भवेन्नरः ॥ १ ॥

लिखितानां च पुस्तकानां संविग्नगीतार्थेभ्यो बहुमानपूर्वकं व्याख्यानार्थं दानम्, व्याख्यायमानानां च प्रतिदिनं पूजापूर्वकं श्रवणं चेति। साधूनां च जिनवचनानुसारेण सम्यक् चारित्र-मनुपालयतां दुर्लभं मनुष्यजन्म सफलीकुर्वतां स्वयं तीर्णानां परं तारयितुमुद्यतानामातीर्थङ्करगणधरेभ्य आ चैतद्दिनदीक्षितेभ्यः सामायिकसंयतेभ्यो यथोचितप्रतिपत्त्या स्वधनवपनम्, यथा— उपकारिणां प्रासुकैषणीयानां कल्पनीयानां चाशनादीनां, रोगापहारिणां च भेषजादीनां, शीतादिवारणार्थानां च वस्त्रादीनां, प्रतिलेखनार्हेतो रजोहरणादीनां, भोजनाद्यर्थं

पात्राणां, औपग्राहिकाणां च दण्डकादीनां, निवासार्थमाश्रयाणां दानम्। न हि तदस्ति यद्द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षयाऽनुपकारकं नाम, तत्सर्वस्वस्याऽपि दानम्, साधुधर्मोद्यतस्य स्वपुत्रपुत्र्यादेरपि समर्पणं च । किं बहुना ? यथा यथा मुनयो निराबाधतया स्वयमनुष्ठानमनुतिष्ठन्ति, तथा तथा महता प्रयत्नेन सम्पादनम्, जिनवचनप्रत्यनीकानां च साधुधर्मनिन्दापराणां यथाशक्ति निवारणम् ।

यदाह —

'तम्हा सइ सामत्थे आणाभट्ठम्मि नो खलु उवेहा ।
अणुकूलगेयरे हि अ अणुसट्ठी होइ दायव्वा ॥ १ ॥

तथा रत्नत्रयधारिणीषु साध्वीषु साधुष्विव यथोचिताहारादिदानं स्वधनवपनम् । ननु स्त्रीणां निःसत्त्वतया दुःशीलत्वादिना च मोक्षेऽनधिकारः, तत्कथमेताभ्यो दानं साधुदानतुल्यम् ? । उच्यते । निःसत्त्वमसिद्धम्, ब्राह्मीप्रभृतीनां साध्वीनां गृहवासपरित्यागेन यतिधर्ममनुतिष्ठन्तीनां महासत्त्वानां नाऽसत्त्वसम्भवः ।

यदाह —

ब्राह्मी सुन्दर्यार्या राजीमती चन्दना गणधराऽन्या ।
अपि देवमनुजमहिता विख्याताः शीलसत्त्वाभ्याम् ॥ १ ॥
गार्हस्थ्येऽपि सुसत्त्वा विख्याताः शीलवतीतमा जगति ।
सीतादयः कथं तास्तपसि [२]विशीला विसत्त्वाश्च ? ॥ २ ॥

---

(१) तस्मात् सति सामर्थ्येऽऽज्ञाभ्रष्टे नो खलूपेक्षा ।
अनुकूलेतरे हि चानुशिष्टिर्भवति दातव्या ॥ १ ॥

(२) क ङ च, विसत्त्वा विशीलाश्च ।

संत्यज्य राज्यलक्ष्मीं पतिपुत्रभ्रातृबन्धुसम्बन्धम् ।
पारिव्राज्यवहाया: किमसत्त्वं सत्यभामादे: ? ॥ २ ॥

ननु महापापेन मिथ्यात्वसहायेन स्त्रीत्वमर्ज्यते; न हि सम्यग्दृष्टि: स्त्रीत्वं कदाचिद् बध्नाति इति कथं स्त्रीशरीरवर्तिन आत्मनो मुक्ति: स्यात्?। मैवं वोच:, सम्यक्त्वप्रतिपत्तिकाल एवाऽन्त:कोटी-कोटिस्थितिकानां सर्वकर्मणां भावेन मिथ्यात्वमोहनीयादीनां क्षयादिसम्भवान्मिथ्यात्वसहितपापकर्मसम्भवत्वमकारणम्, मोक्ष-कारणवैकल्यं तु तासु वक्तुमुचितम् । तच्च नास्ति ।

यत:—

जानीते जिनवचनं श्रद्धत्ते चरति चाऽऽर्यिका शबलम् ।
नाऽस्यास्त्यसम्भवोऽस्यां नादृष्टविरोधगतिरस्ति ॥१॥ इति ॥

तस्मिन्नमेतन्मुक्तिसाधनधनासु साध्वीषु साधुवद् धनवपनमुचित-मिति । एतच्चाधिकं यत् साध्वीनां दु:शीलेभ्यो नास्तिकेभ्यो गोपनम्, स्वगृहप्रत्यासत्तौ च समन्ततो गुप्ताया गुप्तद्वाराया वसतेर्दानम्, स्वस्त्रीभिश्च तासां परिचर्य्याविधापनम्, स्वपुत्रिकाणां च तत्सन्निधौ धारणम्, व्रतोद्यतानां स्वपुत्र्यादीनां प्रत्यर्पणं च, तथा विस्मृतकरणीयानां तत्स्मारणम्, अन्यायप्रवृत्तिसम्भवे तन्निवारणम्, सकृदन्यायप्रवृत्तौ शिक्षणम्, पुन: पुन: प्रवृत्तौ निष्ठुरभाषणादिना ताडनम्, उचितेन वस्तुनो[1]पचारणं चेति । श्रावकेषु स्वधनवपनं यथा—साधर्मिका: खलु श्रावकस्य श्रावका:,

(१) च-पचरणं ।

*Markandeya Purana, Fasc. 5-7 @ /10/ each	Rs.	1	14
*Mimāṁsā Darçana, Fasc. 10-19 @ /10/ each		6	4
Nyāyavārtika, Fasc. 1-6 @ /10/ each		3	12
*Nitisara, Fasc. 3-5 @ /10/ each		1	14
Nityācārapaddhatiḥ, Fasc. 1-7 @ /10/ each		4	6
Nityācārapradipaḥ Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-3. @ /10/ each ...		6	14
Nyayabinduṭikā, Fasc. 1 @ /10/ each		0	10
*Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa Vol. I, Fasc. 2-6; Vol. II, Fasc. 1-3 @ /10/ each		5	0
Padumawati, Fasc. 1-5 @ 2/		10	0
*Pariçiṣṭa Parvan, Fasc. 3-5 @ /10/ each		1	14
Prākrita-Paingalam, Fasc. 1-7 @ /10/ each		4	6
Prithivirāj Rāsa. Part II, Fasc. 1-5 @ /10/ each		3	2
Ditto (English) Part II, Fasc. 1 @ 1/-		1	0
Prākrta Lakṣaṇam Fasc. 1 @ 1/8/ each		1	8
Parāçara Smṛti, Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-6; Vol. III, Fasc. 1-6 @ /10/ each		12	8
Parāçara, Institutes of (English) @ 1/- each		1	0
Pariksamukha Sutram		1	0
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1-3 @ 1/4/ each		3	12
Rasarnavam, Fasc. 1-2		2	8
Saddarsana-Samuccaya, Fasc. 1-2 @ /10/ each		1	4
*Sāma Vēda Saṁhitā, Vols. I, Fasc. 7-10; II, 1-6; III, 1-7; IV, 1-6; V, 1-8, @ /10/ each		19	6
Samaraieca Kaha Fasc. 1-2, @ /10/		1	4
Sāṅkhya Sūtra Vṛtti, Fasc. 1-4 @ /10/ each		2	8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each		3	0
*Sankara Vijaya, Fasc. 2-3 @ /10/ each		1	4
Six Buddhist Nyaya Tracts.		12	0
Srāddha Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-6 @ /10/ each		3	12
Srauta Sutra Latyayan, Fasc. 4-9 @ /10/ each		3	12
" " Asbalayana, Fasc. 4-11 @ /10/ each		5	0
Suçruta Saṁhitā, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/- each		1	0
Suddhikaumudī, Fasc. 1-4 @ /10/ each		2	8
Suryya Siddhanta fasc. 1		1	4
*Taittreya Brahmana, Fasc. 11-25 @ /10/ each		9	6
" Pratisakhya, Fasc. 1-3 @ /10/ each		1	14
*Taitterīya Saṁhitā, Fasc. 27-45 @ /10/ each		11	14
Tāṇḍya Brāhmaṇa, Fasc. 10-19 @ /10/ each		6	4
Tantra Vārteka (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each		7	8
Tattva Cintāmaṇi, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol II, Fasc. 2-10, Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1-5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1-12 @ /10/ each		23	12
Tattvārthadhigama Sutram, Fasc. 1-3 @ /10/ each		1	14
Trikāṇḍa-Maṇḍanam, Fasc. 1-3 @ /10/ each		1	14
Tul'si Satsai, Fasc. 1-5 @ /10/ each		3	2
*Upamita-bhava-prapañca-kathā, Fasc. 1-2, 5-13 @ /10/ each		6	14
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1-6 @ 1/- each		6	0
Vallāla Carita, Fasc 1 @ /10/		0	10
Varṣa Kriyā Kaumudī, Fasc 1-6 @ /10/ each		3	12
*Vāyu Purāṇa, Vol. I, Fasc. 3-6; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /10/ each ...		6	14
Vidhāna Pārijata, Fasc. 1-8 Vol. II. Fasc. I @ /10/ each		5	10
Ditto Vol. II, Fasc. 2-4 @ 1/4/		3	12
Vivādaratnākara, Fasc. 1-7 @ /10/ each		4	6
Vṛhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1-6 @ /10/ each		3	12
*Yoga Aphorisms of Patanjali, Fasc. 3-5 @ /10/ each		1	14
Yogasāstra of Hemchandra Vol. I. Fasc. 1-2		2	8

Tibetan Series.

Bandhyastotrasangraha, Vol. I (Tib. & Sans.)		2	0
A Lower Ladakhi version of Kesarsaga, Fasc. 1-4 @ 1/- each ...		4	0
Nyayabindu of Dharmakirti, Fasc. 1		1	0
Pag-Sam S'hi Ṭiñ, Fasc. 1-4 @ 1/- each		4	0
Rtogs brjod dpag Akhri S'iñ (Tib. & Sans. Avadāña Kalpalatā) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II. Fasc. 1-6 @ 1/- each ...		13	0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-3; Vol. III, Fasc. 1-6, @ 1/ each		14	0

Arabic and Persian Series.

'Ālamgirnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-13 @ /10/ each		8	2
Al-Muqaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1-3 @ 1/- each		3	0
Āin-i-Akbari, Fasc. 1-22 @ 1/8/ each		33	0
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-7, Vol. II, Fasc. 1-5, Vol. III, Ditto Index to Vol: 2. Fasc. 1-5, @ 2/- each		36	0
Akbarnāmah, with Index, Fasc. 1-37 @ 1/8/ each		55	8
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-6 @ 1/4/ each		17	8
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger, @ /10/		0	10
*Bādshāhnāmah, with Index, Fasc. 1-19 @ /10/ each		11	14

*The other Fasciculi of these works are out of stock and complete copies cannot be supplied.

Conquest of Syria, Fasc. 1-9 @ /10/ each ... ... Rs. 5 10
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts, 1-2 @ 1/- each 2 0
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1--3 @ 1/ each 3 0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/8/ each 31 8
Farnang-i-Rashidi, Fasc. 1-14 @ 1/8/ each 21 0
Fihrist-i-Tūsi, or, Tūsy's list of Shy'ah Books, Fasc. 1--4 @ 1/- each ... 4 0
Futūḥ-ush-Shām of Wāqidi, Fasc. 1--9 @ /10/ each 5 10
Ditto of Āzādi, Fasc. 1--4 @ /10/ each 2 8
History of Gujarat 1 0
Haft Asmān, History of the Persian Masnawi, Fasc. 1 @ /12/ each ... 0 12
History of the Caliphs, (English) Fasc. 1--6 @ 1/4/ each 7 8
Iqbālnāmah-i-Jahāngiri, Fasc. 1--3 @ /10/ each 1 14
Iṣābah, with Supplement, 51 Fasc. @ 1/- each 51 0
Ma'āṣir-i-'Ālamgiri, Fasc. 1--6 @ /10/ each 3 12
Maāṣir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol. II, Fasc. 1--9; Vol. III, 1-10; Index to Vol. I, Fasc. 10-11; Index to Vol. II, Fasc. 10-12; Index to Vol. III, Fasc. 11-12 @ /1/ each 35 0
Maaseri Rabinsi, Part 1, Fasc. 1. ... ... 2 0
Maghāzi of Wāqidi, Fasc. 1--5 @ /10/ each 3 2
Muntakhabu-t-Tawārikh, Fasc. 1--15 @ /10/ each 9 6
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--7; Vol. II, Fasc. 1--5 and 3 Indexes; Vol. III, Fasc. 1 @ 1/ each 16 0
Muntakhabu-l-Lubāb, Fasc. 1--19 @ /10/ each 11 14
Nukhbatu-l-Fikr, Fasc. 1 @ /10/ 0 10
Niẓāmi's Khiradnāmah-i-Iskandari, Fasc. 1--2 @ /12/ each 1 8
Qawaninu 's-Sayyad of Khuda Yar Khan 'Abbasi, edited in the original Persian with English notes by Lieut. Col. D. C. Phillott 5 0
Riyāṣu-s-Salātin, Fasc. 1--5 @ /10/ each 3 2
Ditto (English) Fasc. 1--5 @ 1/ 5 0
Tabaquāt-i-Nāṣiri, (English), Fasc. 1-14 @ 1/- each 14 0
Ditto Index 1 0
Tārikh-i-Firūz Shāhi of Ẓiyāu-d-din Barni Fasc. 1--7 @ /10/ each ... 4 6
Tārikh-i-Firūzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif, Fasc. 1--6 @ /10/ each ... 3 12
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1--2 @ 1/8/ each 3 0
Tuzuk-i-Jahāngiri, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/ 1 0
Wis-o-Rāmin, Fasc. 1--5 @ /10/ each 3 2
Zafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol. II, Fasc. 1--8 @ /10/ each 10 10

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. XIX and XX @ 10/ each 20 0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1870 to 1904 @ /8/ per No.
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7), 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), 1904 (16), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members

N. B.—The figures enclosed in brakets give the number of Nos. in each Volume.

4. Journal and Proceedings, N. S., 1905, to date, (Nos. 1-4 of 1905 are out of stock), @ 1-8 per No. to Members and Rs. 2 per No. to Non-Members.
5. Materials for Flora of the Malayan Peninsula, by Sir Geo. King, and J. S. Gamble (Extra No. J. A. S. B. Vol. 14, & fasc. 1) ... 4 0
   Do Do (Extra No. J. A. S. B. Vol. 14 & Fasc. 2.) ... 3 0
   A Grammar and Dictionary of Kanawari, the Language of Kanawar in the Bashahr state, Punjab, compiled by Pandit Tika Ram Joshi, and edited by H. A. Rose. (Ex. No. Jl. broc. Vol. 5. 1909.) ... 3 0
   An Introduction to the Maillicli Dialect of the Bihari Language as spoken in North Bihar by Dr G. A. Grierson. Second Edition, Part I, Grammar. (Ex. No. Jl. broc. Vol. 5, 1909.) 5 0
   Sea Fishing (A lecture, by Dr Travis Jenkins). 0 8
6. Memoirs, 1905, to date. Price varies from number to number. Discount of 25% to Members.
7. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784-1883 ... 3 0
8. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, Part I, A to E; Part 2, F to M. Part 3, N to R 6 0
9. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I--III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each 18 0
10. Kaçmiraçabdāmṛta, Parts I & II @ 1/8/ 3 0
11. Persian Translation of Haji Baba of Ispahan, by Haji Shaikh Ahmad-i-Kirmasi, and edited with notes by Major D. C. Phillott. ... 10 0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-34 @ 1/ each 34 0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ... 5 0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c. must be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society," only.

Books are supplied by V. P. P. 21-12-10.

BIBLIOTHECA INDICA:

A
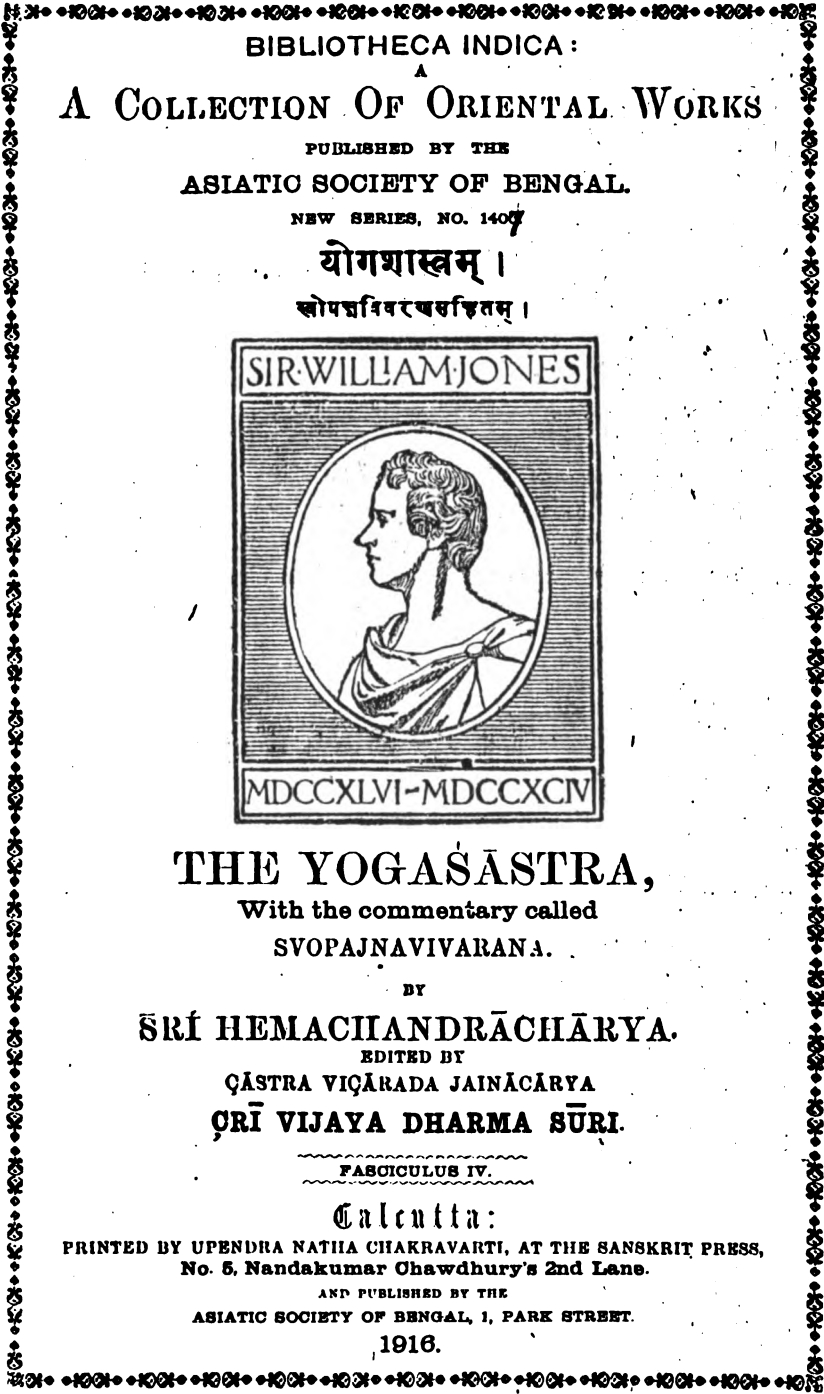
A COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, NO. 1407

योगशास्त्रम् ।

स्वोपज्ञविवरणविभूषितम् ।

THE YOGAŚĀSTRA,

With the commentary called

SVOPAJNAVIVARANA.

BY

ŚRĪ HEMACHANDRĀCHĀRYA.

EDITED BY

ÇĀSTRA VIÇĀRADA JAINĀCĀRYA

ÇRĪ VIJAYA DHARMA SŪRI.

FASCICULUS IV.

Calcutta:

PRINTED BY UPENDRA NATHA CHAKRAVARTI, AT THE SANSKRIT PRESS,
No. 5, Nandakumar Chawdhury's 2nd Lane.

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL, 1, PARK STREET.

1916.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

No. 1, PARK STREET, CACUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S AGENT, MR. BERNARD QUARITCH,
11, GRAFTON STREET, NEW BOND STREET, LONDON, W.,

Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied.—some of the Fasciculi being out of stock.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series

		Rs.	
Advaitachintā Kaustubha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	Rs.	1	14
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5 ; Vol. II, Fasc. 1-5 ; Vol. III, Fasc. 1-5, Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /10/ each		14	6
Aitereya Lochana.		2	0
Amarkosha, Fasc. 1		2	0
*Aṇu Bhāṣhya, Fasc. 2-5 @ /10/ each		2	8
Anumana Didhiti Prasarini, Fasc. 1 @ /10/-		1	4
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. 1-6 @ /10/ each		3	12
Atmatattaviveka, Fasc. I.		0	10
Açvavaidyaka, Fasc. 1-5 @ /10/ each		3	2
Avadana Kalpalatā, (Sans. and Tibetan) Vol. I, Fasc. 1-10 ; Vol. II. Fasc. 1-10 @ 1/ each		20	0
Bālam Bhaṭṭī, Vol. I, Fasc. 1-2, Vol II, Fasc. 1 @ /10/ each		1	14
Baudhāyana S'rauta Sūtra, Fasc. 1-3 Vol. II, Fasc 1-5 @ /10/ each ...		5	0
Bhāsavritty		0	10
Bhāṭṭa Dipikā Vol. I, Fasc. 1-6 ; Vol. 2, Fasc. 1, @ /10 each ...		4	6
Bauddhastotrasangraha		2	0
Bṛhaddēvatā Fasc. 1-4 @ /10/ each		2	8
Bṛhaddharma Purāṇa Fasc 1-6 @ /10/ each		3	12
Bodhicaryāvatāra of Çāntideva, Fasc. 1-6 @ /10/ each		3	12
Cri Cantinatha Charita, Fasc. 1-3		1	14
Çatadūṣaṇī, Fasc. 1-2 @ /10/ each		1	4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-4 @ 2/ each		8	0
Çatapatha Brāhmaṇa, Vol I, Fasc. 1-7, Vol II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc. 1-7 Vol. V, Fasc. 1-4 @ /10/ each		14	6
Ditto Vol. VI, Fasc. 1-3 @ 1/4/ each		3	2
Ditto Vol. VII, Fasc. 1-5 @ /10/		3	2
Ditto Vol. IX. Fasc. 1-2		1	4
Çatasāhasrikā Prajñāpāramitā Part, I. Fasc. 1--17 @ /10/ each... ...		10	10
*Caturvarga Chintāmaṇi, Vol. II, Fasc. 1-25 ; Vol. III. Part I, Fasc. 1-18. Part II, Fasc. 1-10. Vol. IV. Fasc. 1-6 @ /10/ each ...		36	14
Ditto Vol. IV, Fasc. 7-8, @ 1/4/ each		2	8
Ditto Vol. IV, Fasc. 9-10 @ /10/		1	4
Çlockavartika, (English) Fasc. 1-7 @ 1/4/ each		8	12
*Çrauta Sūtra of Çānkhāyana, Vol. I, Fasc. 1-7 ; Vol. II, Fasc. 1-4 ; Vol. III, Fasc. 1-4 ; Vol 4, Fasc. 1 @ /10/ each		10	0
Çri Bhāshyam, Fasc. 1-3 @ /10/ each		1	14
Dāna Kriyā Kaumudī, Fasc. 1--2 @ /10/ each		1	4
Gadadhara Paddhati Kālasāra Vol. I, Fasc. 1-7 @ /10/ each		4	6
Ditto Āchārasārah Vol. II, Fasc. 1-4 @ /10/ each		3	2
Gobhiliya Grihya Sutra, Vol. I. @ /10/ each		3	2
Ditto Vol. II. Fasc. 1-2 @ 1/4/ each		2	8
Ditto (Appendix) Gobhila Parisista		2	0
Ditto Grihya Sangraha		0	10
Haralata		1	14
Karmapradipīh, Fasc. I		1	4
Kāla Viveka, Fasc. 1-7 @ /10/ each		4	6
Kātantra, Fasc. 1-6 @ /12/ each		4	8
*Kūrma Purāṇa, Fasc. 3-9 @ /10/ each		5	10
Kiranavali, Fasc. 1-2 @ /10/ each		1	4
Madana Pārijāta, Fasc. 1-11 @ /10/ each		6	14
Mahā-bhāṣya-pradipōdyōta, Vol. I, Fasc. 1-9 ; Vol. II, Fasc. 1-12 Vol. III, Fasc. 1-10 @ /10/ each		19	6
Ditto Vol. IV, fasc. 1 @ 1/4		2	8
Manuṭikā Sangraha, Fasc. 1-3 @ /10/ each		1	14
Mārkaṇḍēya Purāṇa, (English) Fasc. 1-9 @ 1/- each		9	0
*Mimāmsā Darçana, Fasc. 10-19 @ /10/ each		6	4
*Mugdhabodha Vyakarana, Fasc. 1-4 @ /10/ each		2	8

समानधार्मिकाणां च सङ्गमोऽपि महते पुण्याय, किं पुनस्तदनुरूपा प्रतिपत्तिः ? । सा च स्वपुत्रादिजन्मोत्सवे विवाहेऽन्यस्मिन्नपि तथाविधे प्रकरणे साधर्मिकाणां निमन्त्रणम्, विशिष्टभोजनताम्बूलवस्त्राभरणादिदानम्, आपन्निमग्नानां च स्वधनव्ययेनाऽप्यभ्युद्धरणम्, अन्तरायदोषाच्च विभवक्षये पुनः पूर्वभूमिकाप्रापणम्, धर्मे च विषीदतां तेन तेन प्रकारेण धर्मे स्थैर्यारोपणम्, प्रमाद्यतां च स्मारणवारणचोदना[1]प्रतिचोदनाऽऽदिकरणम्, वाचनाप्रच्छना[2]परावर्तनाऽनुप्रेक्षाधर्मकथादिषु यथायोग्यं विनियोजनं, विशिष्टधर्मानुष्ठानकरणार्थं च साधारणपोषधशालादेः करणमिति । श्राविकासु धनवपनं श्रावकवदन्यूनातिरिक्तमुन्नेतव्यम् । तत्र ज्ञानदर्शनचारित्रवत्यः शीलसन्तोषप्रधानाः सधवा विधवा वा जिनशासनानुरक्तमनसः साधर्मिकत्वेन माननीयाः । ननु स्त्रीणां कुतः शीलशालित्वम् ?, कुतो वा रत्नत्रययुक्तत्वम् ?, स्त्रियो हि नाम लोके लोकोत्तरे चाऽनुभवाच्च दोषभाजनत्वेन प्रसिद्धाः । एताः खल्वभूमिजा विषकन्दल्यः, अनभ्रसम्भवा वज्राशनयः, असंज्ञका व्याधयः, अकारणो मृत्युः, अकन्दरा व्याघ्राः, प्रत्यक्षा राक्षस्यः ; असत्यवचनस्य, साहसस्य, बन्धुस्नेहविघातस्य, सन्तापहेतुत्वस्य, निर्विवेकत्वस्य च परमं कारणमिति दूरतः परिहार्याः, तत्कथं दानसंमानवात्सल्यविधानं तासु युक्तियुक्तम् ? । उच्यते । अनेकान्त एषः, यत् स्त्रीणां दोषबहुलत्वमुच्यते, पुरुषेष्वपि हि समानमेतत् । तेऽपि क्रूराशया दोषबहुला नास्तिकाः कृतघ्नाः स्वामिद्रोहिणो देवगुरुवञ्चकाश्च

(१) ड—चोदन- । (२) ड—त—परिवर्तना- ।

दृश्यन्ते। तद्दर्शनेन च महापुरुषाणामवज्ञा कर्तुं न युज्यते, एवं स्त्रीणामपि। यद्यपि कासाञ्चिद्दोषबहुलत्वमुपलभ्यते, तथापि कासांचिद् गुणबहुलत्वमप्यस्ति। तीर्थकरादिजनन्यो हि स्त्रीत्वेऽपि तत्तद्गुणगरिमयोगितया सुरेन्द्रैरपि पूज्यन्ते, मुनिभिरपि स्तूयन्ते। लौकिका अप्याहुः—

निरतिशयं गरिमाणं तेन युवत्या वदन्ति विद्वांसः।

तं कमपि वहति गर्भं जगतामपि यो गुरुर्भवति ॥१॥ इति ॥

काश्चन स्वशीलप्रभावादग्निं जलमिव, विषधरं रज्जुमिव, सरितं स्थलमिव, विषममृतमिव कुर्वन्ति। चतुर्वर्णे च सङ्घे चतुर्थमङ्गं गृहमेधिस्त्रियोऽपि। सुलसाप्रभृतयो हि श्राविकास्तीर्थकरैरपि प्रशस्यगुणाः, सुरेन्द्रैरपि स्वर्गभूमिषु पुनः पुनर्बहुमतचारित्राः प्रबलमिथ्यात्वैरप्यक्षोभ्यसम्यक्त्वसम्पदः, काश्चिच्चरमदेहाः, काश्चिद्विविभवान्तरितमोक्षगमनाः शास्त्रेषु श्रूयन्ते। तदासां जननीनामिव भगिनीनामिव स्वपुत्रीणामिव वात्सल्यं युक्तियुक्तमेवोत्पश्यामः। दुष्प्रसहर्यक्षिणी नागिलाख्या व्रतिव्रतिनी श्रावकपदपश्चिमा सत्यश्रीः। तत्कथं श्राविकाः पापवहनितानिदर्शनेन दूष्यन्ते?। तस्मादूरेण न परिहरणीयाः, वात्सल्यं चासां करणीयमित्यलं प्रसङ्गेन। न केवलं सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् महाश्रावक उच्यते, किन्त्वतिदीनेष्वपि निःस्वान्धबधिरपङ्गुरोगार्तप्रभृतिषु कृपया केवलया धनं वपन्, न तु भक्त्या। भक्तिपूर्वकं हि सप्तक्षेत्र्यां यथोचितं दानम्। अतिदीनेषु त्वविचारितपात्रापात्रमविमृष्टकल्पनीयाऽकल्पनीयप्रकारं केवलयैव करुणया स्वधनस्य वपनं न्याय्यम्।

भगवन्तोऽपि हि निष्क्रमणकालेऽनपेक्षितपात्रापात्रविभागं करुणया सांवत्सरिकदानं दत्तवन्त इति । तदेवं भक्त्या सप्तक्षेत्र्यां दीनेषु चातिदयया धनं वपन् महाश्रावक उच्यते । ननु श्रावक इत्युच्यताम्, महाश्रावक इति तु महत्त्वविशेषणं किमर्थमुच्यते ? । श्रावकत्वमविरतानामेकाद्यणुव्रतधारिणां च शृणोतीति व्युत्पत्त्योच्यते ; यदाह—

'सम्मत्तदंसणाई पइदियहं जइजणा सुणेइ य ।
सामायारिं परमं जो खलु तं सावयं बिन्ति ॥ १ ॥
श्रद्धालुतां श्राति पदार्थचिन्तनाद्
धनानि पात्रेषु वपत्यनारतम् ।
किरत्यपुण्यानि सुसाधुसेवना-
दथापि तं श्रावकमाहुरञ्जसा ॥ २ ॥

इति निरुक्ताच्च श्रावकत्वं सामान्यस्यापि प्रसिद्धम् ; विवक्षितस्तु निरतिचारसकलव्रतधारी सप्तक्षेत्रीलक्षणे क्षेत्रे धनवपनाद्दर्शनप्रभावकतां परमां दधानो दीनेषु चात्यन्तकृपापरो महाश्रावकशब्देनोच्यत इत्यदोषः ॥ १२० ॥

सप्तक्षेत्र्यां धनवपनं व्यतिरेकद्वारेण समर्थयते—

यः सद्बाह्यमनित्यं च क्षेत्रेषु न धनं वपेत् ।
कथं वराकश्चारित्रं दुश्चरं स समाचरेत् ? ॥ १२१ ॥

---

(१) सम्यक्त्वदर्शनादि: प्रतिदिवसं यतिजनात् शृणोति च ।
सामाचारीं परमां यः खलु तं श्रावकं ब्रुवते ॥ १ ॥

सदिति विद्यमानमसतो हि धनस्य कथं दानं भवेत् ? सदपि बाह्यं शरीराद्बहिर्भूतं आन्तरस्य तु कस्यचिद्दानं न शक्यं कर्तुं, बाह्यमपि यदि नित्यमाकालस्थायि भवेत् तदा न दीयेताऽपि, इदं त्वनित्यं चौरजलज्वलनदायादपार्थिवादिहरणीयं प्रयत्न-गोपितमपि पुण्यक्षयेऽवश्यं विनश्यति ; यदस्मद्गुरवः—

'अत्थं चोरा विलुंपंति उद्दालंति य दाइया ।
राया वा संवरावेइ बला मोडीइ कत्थइ ॥ १ ॥
जलणो वा विणासेइ पाणियं वा पलावए ।
अवहारेण निग्गच्छे वसणोपहयस्स वा ॥ २ ॥
भूमीसंगोवियं चेव हरन्ति वन्तरा सुरा ।
उज्झित्ता जाइ सव्वं पि मरन्तो वा परं भवं ॥ ३ ॥

अनित्यमपि स्वधनं किञ्चित्क्षेप्तुं शक्यते, न हि बहुतैलम-स्तीति पर्वता अभ्यज्यन्त इत्युक्तम् क्षेत्रेष्विति, क्षेत्राणि येषूप्तं धनं शतसहस्रलक्षकोटिगुणं भवति । एवंविधायामपि सामग्र्यां यः स्वधनं न वपेत् स वराकः निःसत्त्वश्चारित्रं महासत्त्वसेवनीयमतएव दुश्चरं कथं समाचरेत् ? ; धनमात्रलुब्धो निःसत्त्वः कथं सर्वसङ्ग-त्यागरूपं चारित्रं विदधीत ?, अनाराधितचारित्रश्च कथं सद्गतिं

(१) अर्थं चौरा विलुम्पन्ति, उद्दालयन्ति च दायादाः ।
राजा वा संवारयति बलात् त्रुट्यते कुत्रापि ॥ १ ॥
ज्वलनो वा विनाशयति पानीयं वा प्लावयति ।
अपहारेण निर्गच्छेत् व्यसनोपहृतस्य वा ॥ २ ॥
भूमीसंगोपितमेव हरन्ति व्यन्तराः सुराः ।
उज्झित्वा याति सर्वमपि म्रियमाणो वा परं भवम् ॥ ३ ॥

प्राप्नुयात् ?, सर्वविरतिप्रतिपत्तिकलशारोपणफलो हि श्रावक-धर्मप्रासाद इति ॥ १२१ ॥

इदानीं महाश्रावकस्य दिनचर्य्यामाह—

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्तिष्ठेत् परमेष्ठिस्तुतिं पठन् ।
किंधर्मा किंकुलश्चास्मि किंव्रतोऽस्मीति च स्मरन्॥१२२॥

पञ्चदशमुहूर्ता रजनी, तस्यां चतुर्दशो मुहूर्तो ब्राह्मस्तस्मिन्नुत्ति-ष्ठेत् निद्रां जह्यात्; परमे तिष्ठन्तीति परमेष्ठिनः पञ्चार्हदादय-स्तेषां स्तुतिं नमो अरिहन्ताणमित्यादिरूपामान्तरिकतद्बहुमान-कार्य्यभूतां परममङ्गलार्थं वा पठन्नव्यक्तवर्णामिति शेषः ।

यदाह—

'परमेट्ठिचिन्तणं माणसम्मि सेज्जागएण कायव्वं ।
सुत्ता विणयपवित्ती निवारिया होइ एवं तु ॥ १ ॥

अन्ये त्वविशेषेणैव नमस्कारपाठमाहुर्न सा काचिदवस्था यस्यां पञ्चनमस्कारस्यानधिकार इति मन्वानाः । न केवलं पठन्, को धर्मो यस्याऽसौ किंधर्मा, किंकुलं यस्याऽसौ किंकुलः, किं व्रतं यस्याऽसौ किंव्रतोऽस्मीत्यहमिति च स्मरन्निदं भावतः स्मरणम् । उपलक्षणत्वात्के गुरवो ममेति द्रव्यतः, कुत्र ग्रामे नगरादौ वा वसामीति क्षेत्रतः, कः कालः प्रभातादिरिति कालतश्चेत्यादि स्मरन्, धर्मस्य जैनादेः, कुलस्येक्ष्वाकादेः, व्रतानामणुव्रतादीनां स्मरणे तद्विरुद्धपरिहारस्योपकारत्वात् ॥ १२२ ॥

---

(१) परमेष्ठिचिन्तनं मानसे शय्यागतेन कर्तव्यम् ।
सुप्ता विनयप्रवृत्तिर्निवारिता भवति एवं तु ॥ १ ॥

ततः—

शुचिः पुष्पामिषस्तोत्रैर्देवमभ्यर्च्य वेश्मनि ।

प्रत्याख्यानं यथाशक्ति कृत्वा देवगृहं व्रजेत् ॥१२४॥

शुचिरिति मलोत्सर्गदन्तधावनजिह्वालेखनमुखप्रक्षालनगण्डूष-करणस्नानादिना शुचिः सन्नित्यनुवादपरं लोकसिद्धो ह्ययमर्थ इति नोपदेशपरम्, अप्राप्ते हि शास्त्रमर्थवत् । न हि मलिनः स्नायात्, बुभुक्षितोऽश्नीयादित्यत्र शास्त्रमुपयुज्यते । अप्राप्ते त्वामुष्मिके मार्गे नैसर्गिकमोहान्धतमसविलुप्तालोकस्य लोकस्य शास्त्रमेव परमं चक्षुरित्येवमुत्तरत्राऽप्यप्राप्ते विषये उपदेशः सफल इति चिन्तनीयम् । न च सावद्यारम्भेषु शास्त्राणां वाचनिक्यप्यनुमोदना युक्ता । यदाहुः—

[1]सावज्जणवज्जाणं वयणाणं जो न जाणए विसेसं ।

वुत्तुं पि तस्स न खमं किमङ्ग ! पुण देसणं काउं ॥ १ ॥

इति शुचित्वमनूद्य पुष्पामिषस्तोत्रैरित्याद्युपदिशति—

वेश्मनि गृहे देवं मङ्गलचैत्यरूपं भगवन्तमर्हन्तमभ्यर्च्य पूजयित्वा, पूजाप्रकारानाह—पुष्पामिषस्तोत्रैरिति, पुष्पाणि कुसुमानि पुष्पग्रहणं सर्वेषां सुगन्धिद्रव्याणां विलेपनधूपगन्धवासवस्त्राभरणादीनामुपलक्षणम् । आमिषं भक्ष्यं पेयं च, तच्च पक्वान्नफलाऽक्षतदीपजलघृतपूर्णपात्रादिरूपं, स्तोत्रं शक्रस्तवादिसद्भूतगुणोत्कीर्तनरूपं, ततः प्रत्याख्यानं नमस्कारसहितादयद्धारूपं सङ्केतरूपं च

(१) सावद्यानवद्यानां वचनानां यो न जानाति विशेषम् ।
वक्तुमपि तस्य न क्षमं किमङ्ग ! पुनर्देशनां कर्तुम् ॥

ग्रन्थिसहितादि कृत्वा यथाशक्तीति शक्त्यनतिक्रमेण, शक्तितस्त्याग-तपसी इति सुप्रसिद्धमेव, देवगृहं भक्तिचैत्यरूपं व्रजेद्गच्छेत् । अत्र च स्नानविलेपनवर्णकविशिष्टवस्त्राभरणालङ्कारशस्त्रपरिग्रह-विशिष्टवाहनाधिरोहणप्रभृतीनां स्वतः सिद्धानां नोपदेशः । अप्राप्ते शास्त्रमर्थवदित्युक्तमेव देवगृहव्रजनविधिः पुनरयम्-यदि राजा भवति तदा "सव्वाए इड्ढीए सव्वाए दित्तीए सव्वाए जुईए सव्वबलेणं सव्वपोरिसेणं" इत्यादिवचनात्प्रभावनानिमित्तं महर्द्ध्या याति ।

अथ सामान्यविभवस्तदा औद्धत्यपरिहारेण लोकोपहासं परिहरन् व्रजति ॥ १२३ ॥

ततः —

प्रविश्य विधिना तत्र त्रिः प्रदक्षिणयेज्जिनम् ।
पुष्पादिभिस्तमभ्यर्च्य स्तवनैरुत्तमैः स्तुयात् ॥ १२४ ॥

तत्र देवगृहे विधिना विधिपूर्वकं प्रविश्य त्रिस्त्रीन् वारान् प्रदक्षिणयेत् प्रदक्षिणीकुर्यात् ; जिनमर्हद्भट्टारकम्, प्रवेशविधिश्चा-यम्-पुष्पताम्बूलादिसचित्तद्रव्याणां क्षुरिकापादुकाद्यचित्तद्रव्याणां च परिहारेण कृतोत्तरासङ्गो जिनबिम्बदर्शनेऽञ्जलिबन्धं शिर-स्यारोपयन् मनसश्च तत्परतां कुर्वन्निति पञ्चविधाभिगमेन नैषे-धिकीपूर्वं प्रविशति ।

---

(१) सर्वया ऋद्धया, सर्वया दीप्त्या, सर्वया द्युत्या, सर्वबलेन, सर्वपौरुषेण ।

यदाह—'[1]सचित्ताणं दव्वाणं वि उसरणयाए, अचित्ताणं दव्वाणं वि उसरणयाए, एगसाडिएणं उत्तरासङ्गकरणेणं चक्खुफासे अञ्जलिपग्गहेणं मणसो एगत्तीभावकरणेणं'ति।

यस्तु राजादिः चैत्यभवनं प्रविशति स तत्कालं राजचिह्नानि परिहरति।

यदाह—

'[2]अवहट्टु रायकउहाइं पञ्च वररायकउहरूवाइं।
खग्गं छत्तोवाणह मउडं तह चामराओ य॥ १॥

पुष्पादिभिरिति पुष्पग्रहणं मध्यग्रहणे आद्यन्तयोरपि ग्रहणमिति न्यायप्रदर्शनार्थम्, तथाहि—नित्यं विशेषतश्च पर्वणि स्नानपूर्वकं पूजाकरणमिति स्नानकाले प्रथमं सुगन्धिश्रीखण्डेन जिनबिम्बस्य तिलककरणम्।

ततः—

मीनकुरङ्गमदागुरुसारं सारसुगन्धिनिशाकरतारम्।
तारमिलन्मलयोत्थविकारं लोकगुरोर्दह धूपमुदारम्॥ १॥

इति वचनाद्धूपोत्क्षेपणम्, ततः सर्वौषध्यादिद्रव्याणां जलपूर्णकलशे क्षेपणं, पश्चात् कुसुमाञ्जलिक्षेपपूर्वकं सर्वौषधिकर्पूरकुङ्कुमश्रीखण्डागुरुप्रभृतिभिर्जलमिश्रैर्घृतदुग्धप्रभृतिभिश्च स्नात्र-

---

(१) सचित्तानां द्रव्याणामपि व्यवहरणतया, अचित्तानां द्रव्याणामपि अव्यवहरणतया, एकशाटकेनोत्तरासङ्गकरणेन, चक्षुःस्पर्शे अञ्जलिप्रग्रहेण मनस एकत्वीभावकरणेनेति।

(२) अपहृत्य राजककुदानि पञ्च वरराजककुदरूपाणि।
खड्गः छत्रोपानहू मुकुटं तथा चामराणि च॥

करणम्, ततः सुरभिणा मलयजरसादिना विलेपनविधानम्, ततः सुगन्धिजाति-चम्पक-शतपत्र-विचकिल-कमलादिमालाभिर्भगवतोऽभ्यर्चनम्, रत्नसुवर्णमुक्ताभरणादिभिरलङ्करणम्, वस्त्रादिभिः परिधापनम्, पुरतश्च सिद्धार्थकशालितण्डुलादिभिरष्टमाङ्गलिकालेखनम्, तत्पुरतश्च बलिमङ्गलदीपदधिघृतादीनां ढौकनम्, भगवतश्च भालस्थले गोरोचनया तिलककरणम्, तत आरात्रिकाद्युत्तारणम् ।

यदाह —

'गन्धवरधूवसव्वोसहीहि उदगाइएहिं चित्तेहिं ।
सुरहिविलेवणवरकुसुमदामबलिदीवएहिं च ॥ १ ॥
सिद्धत्थयदहिअक्खयगोरोअणमाइएहिं जहलाभं ।
कञ्चणमोत्तिअरयणाइदामएहिं च विविहेहिं ॥ २ ॥
पवरेहिं साहणेहिं पायं भावो वि जायए पवरो ।
न य अन्नो उवओगो एएसि सिया ण लट्ठयरो ॥ ३ ॥ त्ति ।

एवं भगवन्तमभ्यर्च्य पूजयित्वा ऐर्यापथिकीप्रतिक्रमणपूर्वकं शक्रस्तवादिभिर्दण्डकैश्चैत्यवन्दनं कृत्वा स्तवनैः स्तोत्रैरुत्तमैरुत्तम-

---

(१) गन्धवरधूपसर्वौषधीभिरुदकादिकैश्चित्रैः ।
सुरभिविलेपनवरकुसुमदामबलिदीपकैश्च ॥ १ ॥
सिद्धार्थक-दध्यक्षत-गोरोचनादिकैर्यथालाभम् ।
काञ्चनमौक्तिकरत्नादिदामभिश्च विविधैः ॥ २ ॥
प्रवरैः साधनैः प्रायो भावोऽपि जायते प्रवरः ।
न चान्य उपयोग एतेषां स्याद् मनोहरतरः ॥ ३ ॥ इति ।

कविरचितैः स्तुयाद् गुणोत्कीर्तनं कुर्यात्। स्तोत्राणां चोत्तमत्व-
मिदमुक्तम्—

यथा—

पिण्डक्रियागुणगतैर्गम्भीरैर्विविधवर्णसंयुक्तैः।
आशयविशुद्धिजनकैः संवेगपरायणैः पुण्यैः॥ १ ॥
पापनिवेदनगर्भैः प्रणिधानपुरस्सरैर्विचित्रार्थैः।
अस्खलितादिगुणयुतैः स्तोत्रैश्च महामतिग्रथितैः॥२॥ इति।

न पुनरेवंविधैः—

एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः
पार्वत्या विपुले नितम्बफलके शृङ्गारभारालसम्।
अन्यद्दूरविकृष्टचापमदनक्रोधानलोद्दीपितं
शम्भोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः॥ १ ॥

तथा—

धन्या केयं स्थिता ते शिरसि शशिकला किं नु नामैतदस्या
नामैवास्यास्तदेतत्परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः।
नारीं पृच्छामि नेन्दुं कथयतु विजया न प्रमाणं यदीन्दु-
र्देव्या निह्नोतुमिच्छोरिति सुरसरितं शाठ्यमव्याद्विभोर्वः॥ १ ॥

तथा—

'पनमत पनयप्पकुपितगोलीचलणग्गलग्गपडिबिंबं।
तससु नखतप्पनेसुं एकातसतनुथलं लुद्दं॥ १ ॥

(१) प्रणमत प्रणयप्रकुपितगौरीचरणाग्रलग्नप्रतिबिम्बम्।
दशसु नखदर्पणेषु एकादशतनुधरं रुद्रम्॥ १ ॥

तथा—

एतत्किं शिरसि स्थितं मम पितुः खण्डं सुधादीधिते-

र्ल्लालाटं किमिदं विलोचनमिदं हस्तेऽस्य किं पन्नगः ।

इत्थं क्रौञ्चरिपोः क्रमादुपगते दिग्वाससः शूलिनः

प्रश्ने वामकरोपरोधसुभगं देव्याः स्मितं पातु वः ॥ १ ॥

तथा—

उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पाणिनैकेन कृत्वा

धृत्वा चान्येन वासो विगलितकबरीभारमंसं वहन्त्याः ।

भूयस्तत्कालकान्तिद्विगुणितसुरतप्रीतिना शौरिणा वः

शय्यामालिङ्ग्य नीतं वपुरलसलसद्बाहु लक्ष्म्याः पुनातु ॥ १ ॥

[1]अनेन च सम्पूर्णो वन्दनाविधिरुपलक्षितः ।

यथा—

[2]तिन्नि निसीहिय तिन्नि य पयाहिणा तिन्नि चेव य पणामा ।

तिविहा पूआ य तहा अवत्थतियभावणं चेव ॥ १ ॥

तिदिसिनिरक्खणविरई भूमीइ पमज्जणं च तिक्खुत्तो ।

वण्णाइतियं मुद्दातियं च तिविहं च पणिहाणं ॥ २ ॥

पुप्फामिसथुइभेआ तिविहा पूआ अवत्थतियगं तु ।

---

(1) च एतेन ।

(2) तिस्रो नैषेधिक्यास्तिस्रश्च प्रदक्षिणास्त्रय एव च प्रणामाः ।
त्रिविधा पूजा च तथाऽवस्थात्रिकभावनं चैव ॥ १ ॥
त्रिदिग्निरीक्षणविरतिर्भूमौ प्रमार्जनं च त्रिकृत्वः ।
वर्णादित्रिकं मुद्रात्रिकं च त्रिविधं च प्रणिधानम् ॥ २ ॥
पुष्पामिषस्तुतिभेदात्त्रिविधा पूजाऽवस्थात्रिकर्कं तु ।

[1]छउमत्थ-केवलित्तं सिद्धत्तं भुवणनाहस्स ॥ ३ ॥
वण्णाइतियं तु पुणो वण्णत्थालम्बणस्सरूवं तु ।
मणवयणकायजणिअं तिविहं पणिहाणमवि होइ ॥ ४ ॥

तथा—

[2]पंचंगो पणिवाओ थयपाढो होइ जोगमुद्दाए ।
वन्दन जिणमुद्दाए पणिहाणं मुत्तसुत्तीए ॥ १ ॥
दो जाणू दोन्नि करा पंचमयं होइ उत्तिमंगं तु ।
सम्मं संपणिवाओ नेओ पंचंगपणिवाओ ॥ २ ॥
अन्नोन्नंतरिअंगुलिकोसागारेहिं दोहिं हत्थेहिं ।
पिट्टोवरिकोप्परसंठिएहिं तह जोगमुद्दत्ति ॥ ३ ॥
चत्तारि अंगुलाइं पुरओ ऊणाइं जत्थ पच्छिमओ ॥
पायाणं उस्सग्गो एसा [3]पुण होइ जिणमुद्दा ॥ ४ ॥

---

(१) छद्मस्थ-केवलित्वं सिद्धत्वं भुवननाथस्य ॥ ३ ॥
वर्णादित्रिकं तु पुनर्वर्णार्थालम्बनस्वरूपं तु ।
मनो-वचन कायजनितं त्रिविधं प्रणिधानमपि भवति ॥ ४ ॥

(२) पञ्चाङ्गः प्रणिपातः स्तवपाठो भवति योगमुद्रया ।
वन्दनं जिनमुद्रया प्रणिधानं मुक्ताशुक्त्या ॥ १ ॥
द्वे जानुनी द्वौ करौ पञ्चमकं भवत्युत्तमाङ्गं तु ।
सम्यक् संप्रणिपातो ज्ञेयः पञ्चाङ्गप्रणिपातः ॥ २ ॥
अन्योन्यान्तरिताङ्गुलिकोशागाराभ्यां द्वाभ्यां हस्ताभ्याम् ।
उदरोपरिकूर्परसंस्थिताभ्यां तथा योगमुद्रेति ॥ ३ ॥
चत्वार्यङ्गुलानि पुरत ऊनानि यत्र पश्चिमतः ।
पादयोरुत्सर्गं एषा पुनर्भवति जिनमुद्रा ॥ ४ ॥

(३) ख ग ङ खलु ।

[1]मुत्तासुत्तीमुद्दा [2]जत्थ समा दोवि गब्भिया हत्था।
ते पुण णिडालदेसे लग्गा अन्ने अलग्गत्ति ॥ ५ ॥ इत्यादि।

ऐर्यापथिकीप्रतिक्रमणपूर्वकं चैत्यवन्दनमित्युक्तम्। तत्र ऐर्यापथिकीसूत्रं व्याख्यायते-तच्च इच्छामि पडिक्कमिउमित्यादि तस्स मिच्छामि दुक्कडमित्यन्तम्, इच्छामि पडिक्कमिउं इरियावहियाए विराहणाए; इच्छामि अभिलषामि प्रतिक्रमितुं प्रतीपं क्रमितुम्, ईरणमीर्या गमनमित्यर्थः, तत्प्रधानः पन्था ईर्यापथः, तत्र भवा ऐर्यापथिकी; काऽसौ? विराधना जन्तुबाधा, तस्या ऐर्यापथिक्या विराधनायाः सकाशात् प्रतिक्रमितुमिच्छामीति सम्बन्धः। अस्मिंश्च व्याख्याने ईर्यापथनिमित्ताया एव विराधनायाः प्रतिक्रमणं स्याद् न तु शयनादेरुत्थितस्य कृतलोचादेर्वा; तस्मादन्यथा व्याख्यायते—ईर्यापथः साध्वाचारः, यदाह- ईर्यापथो मौनध्यानादिकं भिक्षुव्रतं तत्र भवा ऐर्यापथिकी; काऽसौ? विराधना साध्वाचारातिक्रमरूपा तस्या इच्छामि प्रतिक्रमितुमिति सम्बन्धः। साध्वाचाराऽतिक्रमश्च प्राणातिपातादिरूपः। तत्र च प्राणातिपातस्यैव गरीयस्त्वम्, शेषाणां तु पापस्थानानामत्रैवान्तर्भावः, अत एव प्राणातिपातविराधनाया एवोत्तरः प्रपञ्चः। क्व सति विराधना? गमणागमणे गमनं चागमनं च समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन्,

---

(1) मुक्ताशुक्तिमुद्रा यत्र समौ द्वावपि गर्भितौ हस्तौ।
तौ पुनर्ललाटदेशे लग्नावन्याचार्या अलग्नाविति ॥ ५ ॥

(2) क ग ड समा जहिं।

गमनं प्रयोजने सति बहिर्यानम्. आगमनं प्रयोजनसमाप्तौ स्वस्थान एव गमनम्। गमनागमनेऽपि कथं विराधना? इत्याह—पाणक्कमणे प्राणाक्रमणे प्राणिनो द्वीन्द्रियादयस्तेषामाक्रमणं पादेन पीडनं प्राणाक्रमणं तत्र; तथा, बीयक्कमणे बीजाक्रमणे, अनेन बीजानां जीवत्वमाह; तथा, हरियक्कमणे हरिताक्रमणे; अनेन सकलवनस्पतेः, तथा, ओसाउत्तिंगपणगदगमट्टीमक्कडासंताणासंकमणे, अवश्यायो जलविशेषः, इह चावश्यायग्रहणमतिशयतः शेषजलसम्भोगपरिहरणार्थम्, उत्तिंगा गर्दभाकृतयो जीवाः, ते हि भूमौ विवराणि कुर्वन्ति, कीटिकानगराणि वा उत्तिंगाः; पनकः पञ्चवर्णोऽलिः; दकमृत्तिका अनुपहतभूमौ चिक्खलः; अथवा, दकशब्देनाप्कायो गृह्यते मृत्तिकाशब्देन तु पृथ्वीकाय इति; मर्कटः कोलिकस्तस्य सन्तानो जालकम्, ततश्चावश्यायश्चोत्तिङ्गश्चेत्यादिद्वन्द्वः. तेषां संक्रमणमाक्रमणं तस्मिन्। कियन्तो वा भेदेनाख्यातुं शक्यन्ते? इत्याह-जे मे जीवा विराहिया ये केचन सर्वथा मया जीवा विराधिता दुःखे स्थापिताः; ते च एगिंदिया एकं स्पर्शनमात्रमिन्द्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिलक्षणाः; बेइंदिया द्वे स्पर्शनरसने इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः कृम्यादयः; तेइंदिया त्रीणि स्पर्शनरसनघ्राणानि इन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः पिपीलिकादयः; चउरिंदिया चत्वारि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुर्लक्षणानीन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रिया भ्रमरादयः; पंचिंदिया पञ्च श्रोत्रान्तानि इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रिया मूषकादयः। विराधनाप्रकारमाह अभिहया अभिमुखा हतास्चरणेन घट्टिताः, उत्क्षिप्य क्षिप्ता

वा ; वत्तिश्रा वर्तिताः पुञ्जीकृताः धूलिचिक्खल्लादिना स्थगिताः ; लेसिश्रा श्लेषिताः पिष्टा भूम्यादिषु वा लगिताः ; संघाइया संघातिताः अन्योन्यगात्रैरेकत्र लगिताः ; संघट्टिया संघट्टिताः मनाक् स्पृष्टाः ; परिश्राविश्रा परितापिताः समन्ततः पीडिताः ; किलामिश्रा क्लमिता ग्लानिमापादिता मारणान्तिकं समुद्घातं नीता इत्यर्थः ; उद्दविश्रा अवद्राविता उत्त्रासिताः ; ठाणाउ ठाणं संकामिया स्वस्थानात् परस्थानं नीताः ; जीवियाश्रो ववरोविया जीविताद् व्यपरोपिता मारिता इत्यर्थः ; तस्स तस्य अभिहया इत्यारभ्योक्तविराधनाप्रकारस्य सर्वस्य मिच्छामि दुक्कडं मिथ्या मे दुष्कृतम् एतद् दुष्कृतं मिथ्या मे भवतु विफलं भवत्वित्यर्थः । मिच्छामि दुक्कडमित्यस्य पूर्वाचार्या निरुक्तविधिमुपदर्शयन्ति—

तद्यथा —

'मित्ति मिउमद्दवत्ते छत्ति य दोसाण छायणे होइ ।
मित्ति अमेराए ठिश्रो दुत्ति दुगंछामि अप्पाणं ॥ १ ॥
कत्ति कडं मे पावं डत्ति य डेवेमि तं उवसमेणं ।
एसो मिच्छादुक्कडपयक्खरत्थो समासेणं ॥ २ ॥

एवमालोचनाप्रतिक्रमणरूपं द्विविधं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य कायोत्सर्गलक्षणं प्रायश्चित्तं प्रतिपित्सुरिदं सूत्रं पठति–तस्स उत्तरीकरणेणं

---

(१) मीति मृदु-मार्दवार्थे छेति च दोषाणां छादने भवति ।
मीत्यमर्यादायां स्थितो दु-इति जुगुप्से आत्मानम् ॥ १ ॥
कीति कृतं मे पापं डेति च लङ्घयामि तदुपशमेन ।
एष मिच्छादुक्कड (मिथ्यादुष्कृत) पदाक्षरार्थः समासेन ॥ २ ॥

पायच्छित्तकरणेणं विसोहीकरणेणं विसल्लीकरणेणं पावाणं कम्माणं निग्घायणट्ठाए ठामि काउस्सग्गं। तस्यालोचितप्रतिक्रान्तस्य विराधनाप्रकारस्य उत्तरीकरणादिना हेतुभूतेन ठामि काउस्सग्गमिति योगः। तत्रोत्तरकरणं पुनः संस्कारद्वारेण परिष्करणमनुत्तरस्योत्तरस्य करणमुत्तरीकरणम्; अयं भावः—विराधनस्य हि पूर्वमालोचनादिकं कृतं तस्यैव कायोत्सर्गकरणमुत्तरकरणम्, तेन पापकर्मनिर्घातना भवति। उत्तरीकरणं च प्रायश्चित्तकरणद्वारेण भवति इत्याह-पायच्छित्तकरणेणं प्रायो बाहुल्येन चित्तं जीवं मनो वा शोधयति प्रायश्चित्तम्; यद्वा, पापं छिनत्तीति पापच्छित् प्राकृतत्वात्पायच्छित्तं तस्य करणेन हेतुभूतेन। प्रायश्चित्तकरणं च विशुद्धिद्वारेण भवतीत्याह - विसोहीकरणेणं विशोधनं विशुद्धिः अपराधमलिनस्यात्मनो निर्मलीकरणं विशुद्धेः करणं विशुद्धिकरणं तेन हेतुभूतेन। विशुद्धिकरणं च विशल्यकरणद्वारेण भवति अत आह—विसल्लीकरणेणं विगतानि शल्यानि मायादीनि यस्याऽसौ विशल्यः, अविशल्यस्य विशल्यस्य करणं तेन हेतुभूतेन। किमित्याह-पावाणं कम्माणं निग्घायणट्ठाए पापानां संसारनिबन्धनभूतानां कर्मणां ज्ञानावरणीयादीनां निर्घातनार्थाय निर्घातनमुच्छेदः स एवार्थः प्रयोजनं तस्मै, ठामि काउस्सग्गं अनेकार्थत्वाद्धातूनां ठामि करोमि कायस्य उत्सर्गो व्यापारवतः परित्यागस्तम्। किं सर्वथा? नेत्याह—अन्नत्थ ऊससिएणं अन्यत्रोच्छ्वसितात्, तृतीया पञ्चम्यर्थे, ऊर्द्धं प्रलम्बं वा श्वसितमुच्छ्वसितं तस्मात् योऽन्यो व्यापारस्तेन व्यापारवतः

कायस्य उत्सर्ग इत्यर्थः, उच्छ्वसितं हि निरोद्धुमशक्यम्, तन्निरोधे सद्यः प्राणविघाताद्यापत्तेः ।

यदाह—

'उसासं न निरु'भइ अभिग्गहिओवि किमुअ चिट्ठाए ।
सज्ज मरणं निरोहे सुहुमुस्सासं तु जयणाउ ॥ १ ॥

एवं निःश्वसितादपि नीससिएणं अधःश्वसितं निःश्वसितं तस्मात्; खासिएणं काशितात्; छिएणं क्षुतात्; जम्भाइएणं विवृतवदनस्य प्रबलपवननिर्गमो जृम्भितं तस्मात्; उड्डुएणं उद्गारितात्; वायनिसग्गेणं अपानेन पवननिर्गमो वातनिसर्गस्तस्मात्; भमलिए शरीरभ्रमेराकस्मिक्याः; पित्तमुच्छाए पित्तप्राबल्यान्मनाग्मोहो मूर्छा तस्याः; सुहुमेहिं अंगसंचालेहिं सूक्ष्मेभ्यो लक्ष्यालक्ष्येभ्योऽङ्गसञ्चारेभ्यो गात्रविचलनप्रकारेभ्यो रोमोद्गमादिभ्यः; सुहुमेहिं खेलसंचालेहिं सूक्ष्मेभ्यः खेलस्य श्लेष्मणः सञ्चारेभ्यः; आत्मनो हि वीर्ययुक्तद्रव्यतया अन्तःसूक्ष्मश्लेष्मसञ्चारः सम्भवतीत्यतोऽन्यत्रोच्यते सुहुमेहिं दिट्ठिसंचालेहिं सूक्ष्मेभ्यो दृष्टिसञ्चारेभ्यो निमेषादिभ्यः; सूक्ष्मा हि दृष्टिसञ्चारास्तदा सर्वथा निरोद्धुं शक्यन्ते यदा एकस्मिन् द्रव्ये दृष्टिनिवेशः स्थिरीकर्तुं शक्यते, न च शक्यते कर्तुमिति । उच्छ्वसितादिभ्योऽन्यत्र कायोत्सर्गं करोमीत्येतावता किमुक्तं भवति एवमाइएहिं आगारेहिं अभग्गो अविराहिओ हुज्ज मे काउस्सग्गो एवमादिभिरुच्छ्वसितनिःश्वसितादिभिः पूर्वोक्तैराकारैरपवादरूपै-

---

(१) उच्छ्वासं न निरुणद्धि आभिग्रहिकोऽपि किमुत चेष्टया ।
सद्यो मरणं निरोधे सूक्ष्मोच्छ्वासं तु यतनया ॥ १ ॥

रभग्नोऽविराधितो मे कायोत्सर्गो भूयादिति सम्बन्धः ; आदि-शब्दादन्यैरपि यदा अग्नेर्विद्युतो वा ज्योतिः स्पृशति तदा प्राव-रणायोपधिग्रहणं कुर्वतो न कायोत्सर्गभङ्गः। ननु नमस्कारमेवा-भिधाय किमिति तद्ग्रहणं न करोति येन तद्भङ्गो न भवति ?। उच्यते—नाऽत्र नमस्कारेण पारणमेवावशिष्टकायोत्सर्ग-मात्रं क्रियते, किन्तु यो यत्परिमाणः कायोत्सर्ग उक्तस्तावन्तं कालं प्रतीक्ष्य तत ऊर्द्ध्वं नमस्कारमपठित्वा पारयतो भङ्गोऽपरिसमाप्तेऽपि च पठतो भङ्ग एव, तस्माद्यो यत्परिमाणः कायोत्सर्गस्तस्मिन् पूर्ण एव नमो अरिहंताणमिति वक्तव्यम्। तथा मार्जारमूषिकादेः पुरतो गमनेऽग्रतः सरतोऽपि न भङ्गः। तथा चौरसंभ्रमे राज-संभ्रमे वा अस्थानेऽपि नमस्कारमुच्चारयतो न भङ्गः। तथा सर्पदष्टे आत्मनि परे वा साध्वादौ सहसा उच्चारयतो न भङ्गः।

यदाहुः—

> 'अगणि-उच्छिन्दिज्ज-बोहियखोभाइ-दीहडक्को वा।
> आगारेहिं न भग्गो उस्सग्गो एवमाईहिं ॥ १ ॥

आक्रियन्ते आगृह्यन्ते इत्याकाराः कायोत्सर्गापवादप्रकारा इत्यर्थः, तैराकारैर्विद्यमानैरपि भग्नः सर्वथा विनाशितः, न भग्नो-ऽभग्नः, विराधितो देशभग्नः, न विराधितोऽविराधितो भवेन्मम कायोत्सर्गः। कियन्तं कालं यावदित्याह—जाव अरिहंताणं भग-वंताणं नमोक्कारेणं न पारेमि यावदिति कालावधारणे, याव-

---

(१) अग्न्यु-च्छेद्य-बोधिकक्षोभादि दीर्घदष्टो वा।
आकारैर्न भग्न उत्सर्ग एवमादिभिः ॥ १ ॥

दर्हतां भगवतां सम्बन्धिना नमस्कारेण नमोअरिहंताणमित्यनेन न पारयामि न पारं गच्छामि तावत्किमित्याह ताव कायं ठाणेणं मोणेणं झाणेणं अप्पाणं वोसिरामि तावन्तावन्तं कालं कायं देहं स्थानेनोर्द्धस्थानेन हेतुभूतेन ऊर्द्धस्थानमभिगृह्य कायप्रसरनिषेधेनेत्यर्थः, मौनेन वाग्निरोधलक्षणेन, ध्यानेन शुभेन सद्विषये चिन्तामभिगृह्येत्यर्थः; अप्पाणं आर्षत्वादात्मीयं कायं वोसिरामि व्युत्सृजामि कुव्यापारनिराकरणेन परित्यजामि। अन्ये तु अप्पाणमिति न पठन्ति। अयमर्थः—पञ्चविंशत्युच्छ्‌वासमानं कालं यावदूर्द्धस्थानस्थितः प्रलम्बभुजो निरुद्धवाक्‌प्रसरः प्रशस्तध्यानाऽनुगतस्तिष्ठामि स्थानमौनध्यानक्रियाव्यतिरेकेण क्रियान्तराध्यासद्वारेण व्युत्सृजामि। पञ्चविंशत्युच्छ्‌वासाश्च चतुर्विंशतिस्तवेन चन्देसु निम्मलयरा इत्यन्तेन चिन्तितेन पूर्यन्ते, पायसमा ऊसासा इति वचनात्। संपूर्णकायोत्सर्गश्च नमो अरहंताणमिति नमस्कारपूर्वकं पारयित्वा चतुर्विंशतिस्तवं सम्पूर्णं पठति। एवं सन्निहिते गुरौ तत्समक्षं, गुरुविरहे तु गुरुस्थापनां मनसिकृत्वा ईर्यापथप्रतिक्रमणं निर्वर्त्य चैत्यवन्दनमुत्कृष्टमारभते, जघन्यमध्यमे तु चैत्यवन्दने ऐर्यापथिकीप्रतिक्रमणमन्तरेणाऽपि भवतः। अत्र नमस्कारेण नमो अरहंताणमित्यनेन

वपुरेव तवाचष्टे भगवन्! वीतरागताम्।
न हि कोटरसंस्थेऽग्नौ तरुर्भवति शाद्वलः॥ १॥

इत्यादिना कविकृतेन च जघन्या चैत्यवन्दना भवति। अन्ये तु प्रणाममात्ररूपां जघन्यां चैत्यवन्दनां वदन्ति।

प्रणामस्तु पञ्चधा--

एकाङ्गः शिरसो नामे स द्व्यङ्गः करयोर्द्वयोः ।
त्रयाणां नमने त्र्यङ्गः करयोः शिरसस्तथा ॥ १ ॥
चतुर्णां करयोर्जान्वोर्नमने चतुरङ्गकः ।
शिरसः करयोर्जान्वोः पञ्चाङ्गः पञ्चके नते ॥ २ ॥

मध्यमा तु स्थापनार्हतस्तवदण्डकेन स्तुत्या चैकया भवति ।

यदाह—

[1]नवकारेण जहन्ना दंडगथुइजुगल मज्झिमा णेया ।
संपुण्णा उक्कोसा विहिणा खलु वंदणा तिविहा ॥ १ ॥

इत्युत्कृष्टया चैत्यवन्दनया वन्दितुकामो विरतः साधुः श्रावकश्च अविरतसम्यग्दृष्टिरपुनर्बन्धको वा यथाभद्रको यथोचितं प्रतिलेखितप्रमार्जितस्थण्डिलो भुवनगुरौ विनिवेशितनयनमानसः संवेगवैराग्यवशादुत्पन्नरोमाञ्चकञ्चुको मुदश्रुपूर्णलोचनः अतिदुर्लभं भगवत्पादवन्दनमिति बहु मन्यमानो योगमुद्रया अस्खलितादिगुणोपेतं तदर्थानुस्मरणगर्भं प्रणिपातदण्डकसूत्रं पठति । तत्र च त्रयस्त्रिंशदालापका आलापकद्विकादिप्रमाणाश्च विश्रामभूमिरूपा नवसम्पदो भवन्ति । यदाह--

[2]दो तिन्न चउर ति पंचा दोन्नि य चउरो य हुन्ति तिन्नि य ।
सक्कथए नव संपय तित्तीसं होन्ति आलावा ॥ १ ॥

---

(१) नमस्कारेण जघन्या दण्डकस्तुतियुगलात् मध्यमा ज्ञेया ।
सम्पूर्णोत्कृष्टा विधिना खलु वन्दना त्रिविधा ॥ १ ॥

(२) द्वौ त्रयश्चत्वारस्त्रयः पञ्च द्वौ च चत्वारश्च भवन्ति त्रयश्च ।
शक्रस्तवे नव सम्पदास्त्रयस्त्रिंशद् भवन्ति आलापाः ॥ १ ॥

एताश्च यथास्थानं नामत: प्रमाणतश्च कथयिष्यन्ते । व्याख्या नमोत्थुणं अरहंताणं भगवंताणं तत्र नम इति नैपातिकं पदं पूजार्थं, पूजा च द्रव्यभावसङ्कोच: । तत्र करशिर:पादादिद्रव्यसन्यासो द्रव्यसङ्कोच:, भावसङ्कोचस्तु विशुद्धस्य मनसो नियोग:, अस्त्विति भवतु । प्रार्थनैषा धर्मबीजमाशयविशुद्धिजनकत्वात् । णमिति वाक्यालङ्कारे । अतिशयपूजामर्हन्तीति अर्हन्त: ।

यदाह—

'अरहंति वंदणनमंसणाइं अरहंति पूयसक्कारं ।

सिद्धिगमणं च अरिहा अरहंता तेण वुच्चंति ॥ १ ॥

सुगद्विषार्ह: सत्रिशत्रुस्तुत्ये ॥५।२।२६॥ इति वर्त्तमानकालेऽतृश् । कथं वर्तमानकालत्वमिति चेत्, पूजारम्भस्याऽनुपरमात् । एष एव हि न्याय्यो वर्तमानकालो यत्रारब्धस्यापवर्गो नास्ति । तथा अरिहननादर्हन्त:, अरयश्च मोहादय: साम्परायिककर्मबन्धहेतव:, तेषामरीणामनेकभवगहनव्यसनप्रापणकारणानां हननादर्हन्त: । तथा रजोहननादर्हन्त:, रजश्च घातिकर्मचतुष्टयं येनावृतस्यात्मन: सत्यपि ज्ञानादिगुणस्वभावत्वे घनसमूहस्थगितगभस्तिमण्डलस्य विवस्वत इव तद्गुणानामभिव्यक्तिर्न भवति तस्य हननादर्हन्त: । तथा रहस्याभावादर्हन्त: ; तथाहि—भगवतां निरस्तनिरवशेषज्ञानावरणादिकर्मपारतन्त्र्याणां केवलमप्रतिहतमनन्तमद्भुतं ज्ञानं दर्शनं चास्ति, ताभ्यां जगदनवरतं युगपत्प्रत्यक्षतो जानतां पश्यतां च

---

(१) अर्हन्ति वन्दन-नमस्यनान्यर्हन्ति पूजासत्कारम् ।
सिद्धिगमने च अर्हा अर्हन्तस्तेनोच्यन्ते ॥ १ ॥

रहस्यं नास्ति, तस्माद्रहस्याभावादर्हन्तः । एषु निष्पत्तेषु पृषोदरादित्वादर्हदिति सिद्ध्यति । अथवा अविद्यमानं रह एकान्तरूपो देशोऽन्तश्च मध्यं गिरिगुहादीनां सर्ववेदितया प्रच्छन्नस्य कस्याप्यभावेन येषां तेऽरहोऽन्तरस्तेभ्योऽरहोन्तर्भ्यः । अथवा अरहद्भ्यः क्षीणरागत्वात् क्वचिदप्यासक्तिमगच्छद्भ्यः । अथवा अरहद्भ्यो रागद्वेषहेतुभूतमनोज्ञेतरविषयसंपर्केऽपि वीतरागत्वादिकं स्वं स्वभावमत्यजद्भ्यः । अरिहंताणमिति पाठान्तरं वा ; तत्र कर्मारिहन्तृभ्यः ।

आह च--

'अट्ठविहं पि हु कम्मं अरिभूयं होइ सयलजीवाणं ।
तं कम्ममरिहंता अरिहंता तेण वुच्चंति ॥ १ ॥

अरुहंताणमित्यपि पाठान्तरम् । तत्र अरोहद्भ्योऽनुपजायमानेभ्यः, क्षीणकर्मबीजत्वात् ।

उक्तञ्च —

दग्धे बीजे यथात्यन्तं प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ।
कर्मबीजे तथा दग्धे नारोहति भवाङ्कुरः ॥ १ ॥

शाब्दिकास्तु अर्हच्छब्दस्यैव प्राकृते रूपत्रयमिच्छन्ति ; यद्दयमवोचाम--"उच्चार्हति" ॥८।२ १११॥ चकारादरितावपि, तेभ्योऽर्हद्भ्यो नमोऽस्त्विति नमःशब्दयोगाच्चतुर्थी, "चतुर्थ्याः षष्ठी" ॥८।३।१३१॥ इति प्राकृतसूत्राच्चतुर्थ्याः स्थाने षष्ठी । बहुवचनं चा-

(१) अष्टविधमपि खलु कर्माऽरिभूतं भवति सकलजीवानाम् ।
तत् कर्मारिहन्तारोऽर्हन्तस्तेनोच्यन्ते ॥ १ ॥

हेतव्यवच्छेदेनाऽर्हद्बहुत्वख्यापनार्थम्, विषयबहुत्वेन नमस्कर्तुः फलातिशयख्यापनार्थं च । एते चाऽर्हन्तो नामाद्यनेकभेदा इति भावार्हत्सम्परिग्रहार्थमाह भगवन्तः:—

भगोऽर्कज्ञानमाहात्म्ययशोवैराग्यमुक्तिषु ।
रूपवीर्यप्रयत्नेच्छाश्रीधर्मैश्वर्ययोनिषु ॥ १ ॥

इति वचनादर्कयोनिवर्जमिह द्वादशधा भगशब्दस्यार्थः स विद्यते येषां ते भगवन्तः, निन्दावर्जं भूम्यादिष्वर्थेषु मतुः ; ज्ञानं तावद्गर्भनिवासात् प्रभृति आदीक्षातो मतिश्रुतावधिलक्षणं दीक्षानन्तरं त्वघातिकर्मचतुष्टयक्षयाद् मनःपर्यायज्ञानसहितम्, घातिक्षये चानन्तमनन्तविषयं निःशेषभावाभावस्वभावावभासकं केवलज्ञानम् । १ । माहात्म्यं प्रभावातिशयः, तच्च सर्वकल्याणकेषु नारकाणामपि सुखोत्पादकत्वेन नित्यसन्तमसेष्वपि नरकेषु प्रकाशजनकत्वेन गर्भनिवासात् प्रभृति कुलस्य धनादिवर्धनेना-ऽप्रणतसामन्तानां च प्रणत्येतिमारिवैरोपद्रवतिवर्जितराज्यकरक्षि-नाऽतिवृष्ट्यनावृष्टिप्रभृत्युपद्रवरहितजनपदत्वेन चलितासनसकल-सुरासुरप्रणतपादपद्मत्वेन चाऽवसेयम् । २ । यशस्तु रागद्वेषपरीष-होपसर्गपराक्रमसमुत्थमाकालप्रतिष्ठं यत्सर्वदा दिवि सुरसुन्द-रीभिः पाताले नागकन्याभिर्गीयते सुरासुरैर्नित्यमभिष्टूयते च ।३। वैराग्यं मत्तनरेन्द्रलक्ष्मीमनुभवतामपि यत्र तत्र रतिर्नाम, यदा तु सर्वविषयत्यागपूर्वकं प्रव्रज्यां प्रतिपद्यन्ते तदाऽसमीभिरिति, यदा तु क्षीणकर्माणो भवन्ति तदा सुखदुःखयोर्भवमोक्षयोरौ-दासीन्यमिति त्रिविधमप्यतिशायि भवति ।

यदवोचाम वीतरागस्तोत्रे—

यदा मरुन्नरेन्द्रश्रीस्त्वया नाथोपभुज्यते ।
यत्र तत्र रतिर्नाम विरक्तत्वं तदापि ते ॥ १ ॥
नित्यं विरक्तः कामेभ्यो यदा योगं प्रपद्यसे ।
अलमेभिरिति प्राज्यं तदा वैराग्यमस्ति ते ॥ २ ॥
सुखे दुःखे भवे मोक्षे यदौदासीन्यमीशिषे ।
तदा वैराग्यमेवेति कुत्र नाऽसि विरागवान् ॥३॥ इति ।४।

मुक्तिश्च सकलक्लेशप्रहाणलक्षणा सन्निहितैवेति ।५।

रूपं तु—

'सव्वसुरा जइ रूवं अंगुट्ठपमाणयं विउव्विज्जा ।
जिणपायंगुट्ठं पइ न सोहए तं जहिंगालो ॥ १ ॥

इति निदर्शनात् सिद्धं सर्वातिशायि ।६। वीर्यं च मेरोर्दण्ड-रूपतां धरित्र्याश्च छत्ररूपतां कर्तुं सामर्थ्यम् श्रूयते; हि तत्काल-जातेनैव श्रीमहावीरेण शक्रशङ्कापनोदाय वामपादाङ्गुष्ठेन मेरु-पर्वतः प्रकम्पितः ।७। प्रयत्नः परमवीर्यसमुत्थ एकरात्रिक्यादि-महाप्रतिमाभावहेतुः समुद्धातशैलेश्यवस्थाव्यङ्ग्यः ।८। इच्छा तु जन्मान्तरे सुरजन्मनि तीर्थकरजन्मनि च दुःखपङ्कमग्नस्य जगत उद्दिधीर्षातिशयवती ।९। श्रीर्घातिकर्मोच्छेदविक्रमावाप्तकेवला-लोकसम्पत्तिः, अतिशयसुखसम्पन्नानुपमा ।१०। धर्मः पुन-रनास्रवो महायोगात्मको निर्जराफलोऽतिश्रेयान् ।११। ऐश्वर्यं तु

(१) सर्वसुरा यदि रूपमङ्गुष्ठप्रमाणकं विकुर्वेयुः ।
जिनपादाङ्गुष्ठं प्रति न शोभते तद् यथाङ्गारः ॥ १ ॥

भक्तिभरावनम्रत्रिदशपतिविहितसमवसरणप्रातिहार्यादिरूपम् ।१२।
एवम्भूता एव प्रेक्षावतां स्तोतव्या इत्याभ्यामालापकाभ्यां स्तोतव्यसम्पदुक्ता । साम्प्रतमस्या हेतुसम्पदुच्यते—आइगराणं तित्थयराणं सयंसंबुद्धाणं—आदिकरणशीला आदिकरणहेतवो वा आदिकराः सकलनीतिनिबन्धनस्य श्रुतधर्मस्येति सामर्थ्याद्गम्यते तेभ्यः । यद्यपि नैषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासीत्, न कदाचिन्न भवति, न कदाचिन्न भविष्यति, अभूच्च भवति च भविष्यति चेति वचनाद् नित्या द्वादशाङ्गी ; तथाप्यर्थापेक्षया नित्यत्वं शब्दापेक्षया तु स्वस्वतीर्थेषु श्रुतधर्मादिकरत्वमविरुद्धम् । एतेऽपि केवलज्ञानन्तरापवर्गवादिभिरतीर्थकरा एवेष्यन्ते अज्ञानक्षये केवल्याभावादिति वचनादिति तद्व्यपोहार्थमाह—तीर्थकरेभ्यस्तीर्यते संसारसमुद्रोऽनेनेति तीर्थं तच्च प्रवचनाधारश्चतुर्विधसङ्घः प्रथमगणधरो वा ; यदाहुः—[1]'तित्थं भन्ते ! तित्थं तित्थयरे तित्थं गोयमा ! अरिहा ताव नियमा तित्थंकरे तित्थं पुण चाउवण्णे समणसंघे पढमगणहरे वा, तत्करणशीलास्तीर्थकराः । न चाज्ञानक्षये केवल्यं न भवति, घातिकर्मक्षये अघातिकर्मभिः केवल्यस्याबाधनात् । एवं ज्ञानकेवल्ये तीर्थकरत्वमुपपद्यते, मुक्तकेवल्ये तु तीर्थकरत्वमस्माभिरपि नेष्यते । एतेऽपि सदा शिवानुग्रहात् केचिद्बोधवन्त इष्यन्ते, यदाह—महेशानुग्रहाद् बोधनियमाविति तन्निराकरणार्थमाह—स्वयंसंबुद्धेभ्यः स्वयमात्मना तथा-

(१) तीर्थं भगवन् ! तीर्थं तीर्थंकरस्तीर्थं गौतम ! अर्हंस्तावन्नियमात् तीर्थंकरस्तीर्थं पुनश्चतुर्वर्णः श्रमणसङ्घः प्रथमगणधरो वा ।

भव्यत्वादिसामग्रीपरिपाकान्न तु परोपदेशात् सम्यगविपर्ययेण बुद्धा अवगततत्त्वाः स्वयंसंबुद्धास्तेभ्यः। यद्यपि भवान्तरेषु तथाविधगुरुसन्निधानायत्तबोधास्तेऽभूवन्, तथापि तीर्थकरजन्मनि परोपदेशनिरपेक्षा एव बुद्धाः, यद्यपि च तीर्थकरजन्मन्यपि लोकान्तिकत्रिदशवचनात् "भयवं तित्थं पवत्तेह" इत्येवंलक्षणाद् दीक्षां प्रतिपद्यन्ते, तथापि वैतालिकवचनानन्तरप्रवृत्तनरेन्द्रयात्रावत् स्वयमेव प्रव्रज्यां प्रतिपद्यन्ते। इदानीं स्तोतव्यसम्पद् एव हेतुविशेषसम्पदुच्यते—पुरिसोत्तमाणं पुरिससीहाणं पुरिसवरपुण्डरीआणं पुरिसवरगन्धहत्थीणं—पुरि शरीरे शयनात् पुरुषा विशिष्टकर्मोदयादिविशिष्टसंस्थानवत्शरीरवासिनः सत्त्वास्तेषामुत्तमाः सहजतथाभव्यत्वादिभावतः श्रेष्ठाः पुरुषोत्तमाः; तथाहि—आसंसारमेते परार्थव्यसनिन उपसर्जनीकृतस्वार्था उचितक्रियावन्तोऽदीनभावाः सफलारम्भिणो दृढानुशयाः कृतज्ञतापतयोऽनुपहतचित्ता देवगुरुबहुमानिनो गम्भीराशया इति। न खल्वसमारचितमपि जात्यरत्नं समानमितरेण। न च समारचितोऽपि काचादिर्जात्यरत्नीभवति। एवं च यदाहुः सौगताः—नास्तीह कश्चिदभाजनं सत्त्व इति, सर्वे बुद्धा भविष्यन्ति इति च; तत् प्रत्युक्तम्। एते च बाह्यार्थसंवादसत्यवादिभिः संस्कृताचार्यशिष्यैर्निरुपमानस्तवार्हा एवेष्यन्ते हीनाधिकाभ्यामुपमा मृषेति वचनात्तद्व्यवच्छेदार्थमाह—पुरुषसिंहेभ्यः पुरुषाः सिंहा इव प्रधानाः

---

(१) भगवंस्तीर्थं प्रवर्तयत।

शौर्यादिगुणभावेन पुरुषसिंहाः, यथा सिंहाः शौर्यादिगुणयोगिनः तथा भगवन्तोऽपि कर्मशत्रून् प्रति शूरतया तदुच्छेदं प्रति क्रूरतया क्रोधादीन् प्रत्यसहनतया रागादीन् प्रति वीर्ययोगेन तपःकर्म प्रति वीरतया ख्याताः, तथा एषामवज्ञा परीषहेषु, न भयमुपसर्गेभ्यः, न चिन्ताऽपि इन्द्रियवर्गे, न खेदः संयमाध्वनि, न प्रकम्पो ध्याने, न चैवमुपमा मृषा तद्द्वारेण तदसाधारणगुणाभिधानादिति । एते च सुचारुशिष्यैः सजातीयोपमायोगिन एवेष्यन्ते विजातीयेनोपमायां तत्सदृशधर्मापत्त्या पुरुषत्वाद्यभावप्राप्तिः । यदाहुः— तं विरुद्धोपमायोगे तद्धर्मापत्त्या तदवस्तुत्वमिति तदपोहायाह— पुरुषवरपुण्डरीकेभ्यः पुरुषा वरपुण्डरीकाणीव संसारजलासङ्गादिना धर्मकलापेन पुरुषवरपुण्डरीकाणि तेभ्यः, यथाहि पुण्डरीकाणि पङ्के जातानि जलेन वर्धितानि तदुभयं विहायोपरि वर्तन्ते प्रकृतिसुन्दराणि च भवन्ति निवासो भुवनलक्ष्म्याः, आयतनं चक्षुराद्यानन्दस्य प्रवरगुणयोगतो विशिष्टतिर्यङ्नरामरैः सेव्यन्ते सुखहेतवो भवन्ति ; तथा भगवन्तोऽपि कर्मपङ्के जाता दिव्यभोगजलेन वर्धिता उभयं विहाय वर्तन्ते, सुन्दराश्चातिशययोगेन निवासो गुणसम्पदः, हेतवः परमानन्दस्य केवलादिगुणभावेन तिर्यङ्नरामरैः सेव्यन्ते निवृत्तिसुखहेतवश्च जायन्ते इति भिन्नजातीयोपमायोगेऽप्यर्थतो विरोधाभावेन यथोदितदोषाऽसम्भवः । यदि तु विजातीयोपमायोगेन तद्धर्मापत्तिरापाद्यते तर्हि सिंहादिसजातीयोपमायोगे तद्धर्माणां पशुत्वादीनामप्यापत्तिः स्यादिति । एतेऽपि यथोत्तरं गुणक्रमाभिधानवादिभिः सुरगुरो-

विनेयैर्हीनगुणोपमापूर्वकमधिकगुणोपमाहार्य इष्यन्ते अभिधान-क्रमाभावे अभिधेयमपि तद्वदक्रमवदसदितिवचनादेतन्निरासा-याह—पुरुषवरगन्धहस्तिभ्यः पुरुषा वरगन्धहस्तिन इव वरगजेन्द्रा इव पुरुषवरगन्धहस्तिनः यथा गन्धहस्तिनां गन्धेनैव तद्देशविहा-रिणः क्षुद्रगजा भज्यन्ते तद्वदिति परचक्रदुर्भिक्षमारिप्रभृतयः सर्व एवोपद्रवगजा भगवतामचिन्त्यपुण्यानुभावानां विहारपवनगन्धादेव भज्यन्ते, न चैवमभिधानक्रमाभावेऽभिधेयमपि क्रमवदसदिति वाच्यम्। सर्वगुणानामेकत्राऽन्योऽन्यसंवलितत्वेनावस्थानात्, तेषां यथारुचि स्तोत्राभिधाने न दोषः। एवं पुरुषोत्तमत्वादिना प्रका-रेण स्तोतव्यसम्पद एव हेतुविशेषसम्पत्तृतीया ।३। इदानीं स्तोत-व्यसम्पद एव सामान्येनोपयोगसम्पदमाह—लोगुत्तमाणं लोग-नाहाणं लोगहिआणं लोगपईवाणं लोगपज्जोअगराणं-समुदायेष्वपि प्रवृत्ताः शब्दा अनेकधा अवयवेष्वपि प्रवर्तन्ते इति न्यायाद्यद्यपि लोकशब्देन तत्त्वतः पञ्चास्तिकाया उच्यन्ते, धर्मादीनां वृत्ति-र्द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रं तैर्द्रव्यैः सह लोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यमिति वचनात्। तथापीह लोकशब्देन भव्यसत्त्वलोक एव परिगृह्यते, सजातीयोत्कर्ष एवोत्तमत्वोपपत्तेः। अन्यथा अभव्यापेक्षया सर्वभव्यानामप्युत्तमत्वात्तेषामतिशय उक्तः स्यात्। ततश्च भव्यसत्त्वलोकस्य सकलकल्याणनिबन्धनतया भव्यत्वभावे-नोत्तमा लोकोत्तमास्तेभ्यः, लोकनाथेभ्यः, इह लोकशब्देन बीजाधानादिना संविभक्तो रागाद्युपद्रवेभ्यो रक्षणीयो विशिष्टो भव्यलोकः परिगृह्यते अस्मिन्नेव नाथत्वोपपत्तेः, योगक्षेमकृन्नाथ

इति वचनात्, तदिह येषामेव बीजाधानोद्भेदपोषणैर्योगः, क्षेमं च तत्तदुपद्रवरक्षणेन ते एव भव्या लोकशब्देन गृह्यन्ते, न चेति योगक्षेमे सकलभव्यसत्त्वविषये कस्यचित्सम्भवतः सर्वेषामेव मुक्ति-प्रसङ्गात्तस्मादुक्तस्यैव लोकस्य नाथा इति. तथा लोकहितेभ्यः, इह लोकशब्देन सकल एव सांव्यवहारिकादिभेदभिन्नः प्राणिवर्गो गृह्यते, तस्मै सम्यग्दर्शनप्ररूपणारक्षणयोगेन हिता लोकहिताः, तथा लोकप्रदीपेभ्यः, अत्र लोकशब्देन विशिष्ट एव देशनांशुभि-र्मिथ्यात्वतमोऽपनयनेन यथार्हं प्रकाशितज्ञेयभावः संज्ञिलोकः परि-गृह्यते तं प्रत्येव भगवतां प्रदीपत्वोपपत्तेः । नह्यन्धं प्रति प्रदीपः प्रदीपो नाम । तदेवंविधं लोकं प्रति प्रदीपा लोकप्रदीपाः, तथा लोकप्रद्योतकरेभ्यः, इह लोकशब्देन विशिष्टचतुर्दशपूर्वविल्लोकः परिगृह्यते, तत्रैव तत्त्वतः प्रद्योतकरत्वोपपत्तेः, प्रद्योतं च सप्त-प्रकारं जीवादिवस्तुतत्त्वं तत्प्रद्योतकरणञ्च विशिष्टानामेव पूर्वविदां भवति, तेऽपि षट्स्थानपतिता एव श्रूयन्ते, न च तेषां सर्वेषामपि प्रद्योतः सम्भवति, प्रद्योतो हि विशिष्टतत्त्वसंवेदनयोग्यता सा च विशिष्टानामेव भवति। तेन विशिष्टचतुर्दशपूर्वविल्लोकापेक्षया प्रद्योतकरा एवं लोकोत्तमत्वादिभिः पञ्चभिः प्रकारैः परार्थ-करणाः स्तोतव्यसम्पदः सामान्येनोपयोगसम्पच्चतुर्थी ।४। इदानी-मुपयोगसम्पद एव हेतुसंपदुच्यते। अभयदयाणं चक्खुदयाणं मग्गदयाणं सरणदयाणं बोहिदयाणं—इह अभयं सप्तधा इह-परलोका-ऽऽदाना-ऽकस्मादा-ऽऽजीव-मरण-श्लाघाभेदेनैतत्प्रतिपक्षतो-ऽभयं विशिष्टमात्मनः स्वास्थ्यं निःश्रेयसे धर्मभूमिकानिबन्धनभूतं

धृतिरित्यन्येषां तदित्थंभूतमभयं गुणप्रकर्षयोगादचिन्त्यशक्तियुक्तत्वात् सर्वथा परार्थकारित्वाद् भगवन्त एव ददतीत्यभयदास्तेभ्यः ; तथा चक्षुर्देभ्यः, इह चक्षुर्विशिष्टमात्मधर्मरूपं तत्त्वावबोधनिबन्धनं गृह्यते। तच्च श्रद्धेत्यन्येषां तद्विहीनस्याचक्षुष्मत इव वस्तुतत्त्वदर्शनायोगाद्, न च मार्गाऽनुसारिणी श्रद्धा सुखेनावाप्यते सत्यां चास्यां कल्याणचक्षुषो भवति वस्तुतत्त्वदर्शनम्, तदियं धर्मकल्पद्रुमस्यावन्ध्यबीजभूता भगवद्भ्य एव भवतीति चक्षुर्ददतीति चक्षुर्दाः ; तथा मार्गदेभ्यः, इह मार्गो भुजङ्गमनलिकायामतुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रवणः स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषोऽयमसुमन्ये सुखेत्याचक्षते असिंश्चसति न यथोचितगुणस्थानावाप्तिर्मार्गविषमतया चेतःस्खलनेन प्रतिबन्धोपपत्तेः, मार्गश्च भगवद्भ्य एवेति मार्गं ददतीति मार्गदाः ; तथा शरणदेभ्यः, इह शरणं भयार्तत्राणं तच्च संसारकान्तारगतानामतिप्रबलरागादिपीडितानां समाश्वासनस्थानकल्पं तत्त्वचिन्तारूपमध्यवसानं विविदिषेत्यन्येषामस्मिंश्च सति तत्त्वगोचराः शुश्रूषा-श्रवण-ग्रहण-धारण-विज्ञानो-हाऽपोह-तत्त्वाभिनिवेशाः प्रज्ञागुणा भवन्ति। तत्त्वचिन्तामन्तरेण तेषामभावात् सम्भवन्ति तु तामन्तरेणाऽपि तदाभासा न पुनः स्वार्थसाधकत्वेन भावसाराः, तत्त्वचिन्तारूपं शरणं भगवद्भ्य एव भवतीति शरणं ददतीति शरणदाः ; तथा बोधिदेभ्यः, इह बोधिर्जिनप्रणीतधर्मावाप्तिः, इयं पुनर्यथाप्रवृत्त-अपूर्व-अनिवृत्तिकरणत्रयव्यापाराभिव्यङ्ग्यामभिन्नपूर्वग्रन्थिभेदतः प्रशमसंवेगनिर्वेदानु-

कम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनमुच्यते विज्ञप्तिरित्यन्येषां पञ्चकमप्येतदपुनर्बन्धकस्य, पुनर्बन्धके यथोचितस्यास्याभावादिति च यथोत्तरं पूर्वपूर्वफलभूताः, तथा हि-अभयफलं चक्षुः, चक्षुःफलं मार्गः मार्गफलं शरणम्, शरणफलं बोधिः सा च भगवद्भ्य एव भवतीति बोधिं ददतीति बोधिदाः । एवमभयदानचक्षुर्दानमार्गदानशरणदानबोधिदानेभ्यो यथोदितोपयोगसिद्धेरुपयोगसम्पद एव हेतुसम्पदुक्ता ; साम्प्रतं स्तोतव्यसम्पद एव विशेषोपयोगसम्पदुच्यते—धम्मदयाणं धम्मदेसयाणं धम्मनायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरन्तचक्कवट्टीणं—धर्मदेभ्यः, इह धर्मश्चारित्रधर्मो गृह्यते स च यति-श्रावकसम्बन्धिभेदेन द्वेधा यतिधर्मः सर्वसावद्ययोगविरतिलक्षणः ; श्रावकधर्मस्तु देशविरतिरूपः, स चायमुभयरूपोऽपि भगवद्भ्य एव हेत्वन्तराणां सद्भावेऽपि भगवतामेव प्रधानहेतुत्वादिति धर्मं ददतीति धर्मदाः, धर्मदत्वं च धर्मदेशनाद्वारेणैव भवति नान्यथेत्याह—धर्मदेशकेभ्यः, धर्मं प्रस्तुतं यथाभव्यमवन्ध्यतया देशयन्तीति धर्मदेशकाः, तथा धर्मनायकेभ्यः, धर्मोऽधिकृत एव तस्य नायकाः स्वामिनस्तद्वशीकरणभावात् तदुत्कर्षोऽवाप्तेस्तत्प्रकृष्टफलभोगात् तद्व्याघातानुपपत्तेश्च धर्मनायकाः, तथा धर्मसारथिभ्यः प्रस्तुतस्य धर्मस्य स्वपरापेक्षया सम्यक्प्रवर्तनपालनदमनयोगतः सारथयो धर्मसारथयः, तथा धर्मवरचतुरन्तचक्रवर्तिभ्यः, धर्मः प्रस्तुतः स एव त्रिकोटिपरिशुद्धितया सुगतादिप्रणीतधर्मचक्रापेक्षया उभयलोकहितत्वेन चक्रवर्त्यादिचक्रापेक्षया च वरं प्रधानं

चतसृणां गतीनां नारकतिर्यग्नरामरलक्षणानामन्तो यस्मात् तच्चतुरन्तं चक्रमिव चक्रं रौद्रमिथ्यात्वादिभावशत्रुलवनात्तेन वर्तन्ते इत्येवंशीला धर्मवरचतुरन्तचक्रवर्तिनः चाउरन्तेति सम्प्रदायादित्वादात्वमेवं धर्मदत्वादिभिः पञ्चभिः स्तोतव्यसम्पदेव विशेषोपयोगसम्पदुक्ता । ६ । इदानीं

सर्वं पश्यतु वा मा वा तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु ।

कीटसंख्यापरिज्ञानं तस्य नः क्वोपयुज्यते ? ॥ १ ॥ इति सर्वदर्शनप्रतिक्षेपेणेष्टतत्त्वदर्शनवादिनः सौगतान् प्रतिक्षिपति-अप्पडिहयवरनाणदंसणधराणं विअट्टछउमाणं—अप्रतिहते सर्वत्राऽप्रतिस्खलिते वरे क्षायिकत्वात् प्रधाने ज्ञानदर्शने विशेषसामान्यावबोधरूपे धारयतीति अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरास्तेभ्यः, अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरत्वं च निरावरणत्वेन सर्वज्ञानदर्शनस्वभावतया च, ज्ञानग्रहणं चादौ सर्वा लब्धय साकारोपयोगोपयुक्तस्येति ज्ञापनार्थमिति । एते च केचित्तत्त्वतः स्वव्यावृत्तच्छद्मान एवेष्यन्ते यदाह—

ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य कर्तारः परमं पदम् ।

गत्वा गच्छन्ति भूयोऽपि भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥

तथा—

दग्धेन्धनः पुनरुपैति भवं प्रमथ्य

निर्वाणमप्यनवधारितभीरुनिष्ठम् ।

मुक्तः स्वयं कृतभवश्च परार्थशूर-

स्त्वच्छासनप्रतिहतेष्विह मोहराज्यम् ॥ १ ॥ इति ।

तन्निवृत्त्यर्थमाह—व्यावृत्तच्छद्मभ्यः, छादयतीति छद्म ज्ञानावरणादिघातिकर्म तदन्वयोग्यतालक्षणो भवाधिकारश्च, व्यावृत्तं निवृत्तं छद्म येभ्यस्ते तथाविधाः, नाऽक्षीणे संसारे अपवर्गः क्षीणे च जन्मपरिग्रह इत्यसत्, हेत्वभावात्। न च तीर्थनिकारजन्मपराभवो हेतुस्तेषां मोहाभावाद् मोहे वा अपवर्ग इति प्रलापमात्रमेवमप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरत्वेन व्यावृत्तच्छद्मतया च स्तोतव्यसम्पद एव सकारणा स्वरूपसम्पत्। एते च कल्पिता विद्यावादिभिः परमार्थतो जिनादय एवेष्यन्ते भ्रान्तिमात्रमसदिद्येति वचनात् एतद्व्यपोहाय आह—जिणाणं जावयाणं रागादिजेतृत्वाज्जिनाः, न च रागादीनामसत्त्वं प्रतिप्राण्यनुभवसिद्धत्वात्। न चाऽनुभवोऽपि भ्रान्तः सुखदुःखाद्यनुभवेष्वपि भ्रान्तिप्रसङ्गात्, एवं च जेयसम्भवाज्जिनत्वमविरुद्धम्। एवं रागादीनेव सदुपदेशादिना जापयन्तीति जापकाः तेभ्यः, एतेऽपि कालकारणवादिभिरनन्तशिष्यैर्भावतोऽतीर्णादय एवेष्यन्ते काल एव कृत्स्नं जगदावर्तयति इति वचनात् एतन्निरासायाह—तिन्नाणं तारयाणं—सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रपोतेन भवार्णवं तीर्णवन्तः तीर्णाः, न चैषां तीर्णानां पारगतानामावर्तः सम्भवति तद्भावे मुक्त्यसिद्धेः, एवं च न मुक्तः पुनर्भवे भवतीति तीर्णत्वसिद्धिः, एवं तारयन्ति अन्यानपीति तारकास्तेभ्यः, एतेऽपि परोक्षज्ञानवादिभिर्मीमांसकभेदैरबुद्धादय एवेष्यन्ते अप्रत्यक्षा हि नो बुद्धिः प्रत्यक्षोऽर्थः इति वचनात् एतद्व्यवच्छेदार्थमाह—बुद्धाणं बोहयाणं—अज्ञाननिद्राप्रसुप्ते जगत्यपरोपदेशेन जीवाजीवादिरूपं तत्त्वं स्वसंविदितेन ज्ञानेन बुद्धवन्तो

मुद्रा:, न चास्वसंविदितेन ज्ञानेनार्थज्ञानं सम्भवति। न ह्यदृष्टप्रदीपो बाह्यमर्थं प्रत्यक्षीकरोति, न चेन्द्रियवदस्वसंविदितस्याऽपि ज्ञानस्यार्थप्रत्यक्षीकरणमिन्द्रियस्य भावेन्द्रियत्वात् तस्य च स्वसंविदितरूपत्वात्

यदाह—

अप्रत्यक्षोपलम्भस्य नार्थदृष्टि: प्रसिद्ध्यति ॥

एवं च सिद्धं बुद्धत्वमेवमपरानपि बोधयन्तीति बोधकास्तेभ्य:, एतेऽपि जगत्कर्तृलीनमुक्तवादिभि: सन्तपनविनेयैस्तत्त्वतोऽमुक्तादय एवेष्यन्ते, ब्रह्मवद् ब्रह्मसङ्गतानां स्थितिरिति वचनात् एतन्निराचिकीर्षयाऽऽह—मुत्ताणं मोअगाणं–चतुर्गतिविपाकचित्रकर्मबन्धमुक्तत्वान्मुक्ता: कृतकृत्या निष्ठितार्था इत्यर्थ:, न च जगत्कर्तरि लये निष्ठितार्थत्वं सम्भवति, जगत्करणेन कृतकृत्यत्वायोगात् क्रीनादिकरणे च रागद्वेषाऽनुषङ्ग:, न चान्यत्राऽन्यस्य लय: सम्भवति एकतराभावप्रसङ्गात् एवं च जगत्कर्तरि लयाभावाद् मुक्तत्वसिद्धि:, एवं मोचयन्त्यन्यानपीति मोचकास्तेभ्य:. एवं च जिनत्वजापकत्वतीर्णत्वतारकत्वबुद्धत्वबोधकत्वमुक्तत्वमोचकत्वै: स्वपरहितसिद्धेरात्मतुल्यफलकर्तृत्वं सम्पदष्टमी ।८। एतेऽपि बुद्धियोगज्ञानवादिभि: कापिलैरसर्वज्ञा असर्वदर्शिन इवेष्यन्ते बुद्ध्यध्यवसितमर्थं पुरुषश्चेतयते इति वचनात् एतन्निराकरणायाह—सव्वन्नूणं सव्वदरिसीणं—सर्वं जानन्तीति सर्वज्ञा: सर्वं पश्यन्तीत्येवंशीला: सर्वदर्शिन: तत्स्वभावत्वे निरावरणत्वात्

उक्तञ्च —

स्थितः शीतांशुवज्जीवः प्रकृत्या भावशुद्धया।

चन्द्रिकावच्च विज्ञानं तदावरणमभ्रवत्॥ १॥

न करणाभावे कर्ता तत्फलसाधक इत्यप्यनैकान्तिकम्, परनिष्ठितप्लवकस्य तरण्डकाभावेऽपि प्लवनदर्शनात् इति बुद्धिलक्षणं करणमन्तरेणाऽपि आत्मनः सर्वज्ञत्वसर्वदर्शित्वसिद्धिः। अन्यस्त्वाह—ज्ञानस्य विशेषविषयत्वाद् दर्शनस्य च सामान्यविषयत्वात्, तयोः सर्वार्थविषयत्वमयुक्तं तदुभयस्य सर्वार्थविषयत्वादित्युच्यते नहि सामान्यविशेषयोर्भेद एव, किन्तु ते एव पदार्थाः समविषमतया संप्रज्ञायमानाः सामान्यविशेषशब्दाभिधेयतां प्रतिपद्यन्ते ततश्च ते एव ज्ञायन्ते ते एव दृश्यन्ते इति युक्तं ज्ञानदर्शनयोः सर्वार्थविषयत्वमिति। ननु ज्ञानेन विषमताधर्मविशिष्टा एव गम्यन्ते न समताधर्मविशिष्टा अपि दर्शनेन च समताधर्मविशिष्टा एव गम्यन्ते न विषमताधर्मविशिष्टा अपि। ततश्च ज्ञानदर्शनाभ्यां समताविषमतालक्षणधर्मद्वयाऽग्रहणादयुक्तमेव तयोः सर्वार्थविषयत्वमिति न, धर्मधर्मिणोः सर्वथाभेदानभ्युपगमात्। ततश्चाभ्यन्तरीकृतसमताख्यधर्माण एव विषमताधर्मविशिष्टा ज्ञानेन गम्यन्ते अभ्यन्तरीकृतविषमताख्यधर्माण एव समताधर्मविशिष्टा दर्शनेन गम्यन्ते इति ज्ञानदर्शनयोर्नाऽसर्वार्थविषयत्वमिति सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनश्च तेभ्यः। एते च सञ्जगतात्मशादिभिर्मुक्तत्वे सति न नियतस्थानस्था एवेष्यन्ते। यदाहुस्ते —"मुक्ताः सर्वत्र तिष्ठन्ति व्योमवत्तापवर्जिताः" इति।

तन्निराकरणार्थमाह—सिवमयलमरुअमणंतमक्खयमव्वाबाहमपुण-
राविति सिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपत्ताणं—शिवं सर्वोपद्रव-
रहितत्वात्, अचलं स्वाभाविकप्रायोगिकचलनक्रियारहितत्वात्,
अरुजं व्याधिवेदनारहितं तन्निबन्धनयोः शरीरमनसोरभावात्,
अनन्तमनन्तज्ञानविषयत्वयुक्तत्वात्, अक्षयं विनाशकारणाभावात्,
अव्याबाधमकर्मत्वात्, अपुनरावृत्तिः, न पुनरावृत्तिः संसारेऽवतारो
यस्मात् सिद्धिगतिनामधेयं सिध्यन्ति निष्ठितार्था भवन्त्यस्यां अस्याम्
इति सिद्धिर्लोकान्तक्षेत्रलक्षणा सैव गम्यमानत्वाद्गतिः, सिद्धि-
गतिरेव नामधेयं यस्य तत्तथा, स्थानं तिष्ठन्त्यस्मिन्निति स्थानं
व्यवहारतः सिद्धिक्षेत्रम्। यदाहुः—'इह बुन्दिं चइत्ता णं तत्थ-
गंतूण सिज्झइ इति। निश्चयतस्तु स्वस्वरूपमेव सर्वे भावा आत्मभावे
तिष्ठन्तीति वचनात्, विशेषणानि च निरुपचरितत्वेन यद्यपि
मुक्तात्मन्येव भूयसा सम्भवन्ति तथापि स्थानस्थानिनोरभेदोपचारा-
देवं व्यपदेशः, तदेवंविधं स्थानं सम्प्राप्ताः सम्यगशेषकर्मविच्युत्या
स्वरूपगमनेन परिणामान्तरापत्त्या प्राप्तास्तेभ्यः, न हि विभूनामेवं-
विधप्राप्तिसम्भवः, सर्वगतत्वे सति सदैकस्वभावत्वात्, नित्यानां
चैकरूपतया अवस्थानं तद्भावाव्ययस्य नित्यत्वात्। अतः क्षेत्रतो-
ऽसर्वगतपरिणामिनामेवैवं प्राप्तिः सम्भवति, अत एव काय-
प्रमाणमात्मेति सुस्थितं वचनं तेभ्यो नम इति क्रियायोगः
एवंभूता एव प्रेक्षावतां नमस्कारार्हा आद्यन्तसङ्गतश्च नमस्कारो

(१) इह शरीरं त्यक्त्वा तत्र गत्वा सिध्यति।

मध्यव्यापीति जितभया अप्येते एव नान्ये इति प्रतिपादयितुमुपसंहरन्नाह—नमो जिणाणं जिअभयाणं—नमो जिनेभ्यो जितभयेभ्य इति तदेवं सव्वन्नूणं सव्वदरिसीणमित्यत आरभ्य नमो जिणाणं जिअभयाणमित्येवमन्तैस्त्रिभिरालापकैः प्रधानगुणाऽपरिक्षयप्रधानफलावाप्तिरूपा सम्पन्नवमी ।९। अत्र स्तुतिप्रस्तावात्र पौनरुक्त्यशङ्का करणीया। यदाह—

'सज्झाय-झाण-तव-ओसहेसु उवएस थुइ-पयाणेसु ।
सन्तगुणकित्तणेसु य न होन्ति पुणरुत्तदोसा ओ ॥ १ ॥

एताभिर्नवभिः सम्पद्भिः प्रणिपातदण्डक उच्यते, तत्पाठानन्तरं प्रणिपातकरणाज्जिनजन्मादिषु स्वर्विमानेषु तीर्थप्रवृत्तेः पूर्वमपि शक्रोऽनेन भगवतः स्तौतीति शक्रस्तवोऽप्युच्यते, अयञ्च प्रायेण भावार्हद्विषयो भावार्हदध्यारोपाच्च स्थापनार्हतामपि पुरः पठ्यमानो न दोषाय प्रणिपातदण्डकानन्तरं चाऽतीतानागतवर्तमानजिनवन्दनार्थं केचिदेतां गाथां पठन्ति—

²जे अ अईआ सिद्धा जे अ भविस्संति णागए काले ।
संपइ अ वट्टमाणा सव्वे तिविहेण वंदामि ॥ १ ॥

सुगमा चेयम् । ततश्चोत्थाय स्थापनार्हद्वन्दनार्थं जिनमुद्रया अरिहंतचेइयाणमित्यादिसूत्रं पठति । अर्हतां पूर्वोक्तस्वरूपाणां

---

(१) स्वाध्याय-ध्यान-तप-औषधेषूपदेश-स्तुति-प्रदानेषु ।
सद्गुणकीर्तनेषु च न भवन्ति पुनरुक्तदोषास्तु ॥ १ ॥

(२) ये चातीताः सिद्धा ये च भविष्यन्त्यनागते काले ।
सम्प्रति च वर्तमानाः सर्वान् त्रिविधेन वन्दे ॥ १ ॥

चैत्यानि प्रतिमालक्षणानि अर्हच्चैत्यानि—चित्तमन्तःकरणं तस्य भावः कर्म वा वर्णदृढादित्वात् ष्यणि चैत्यं बहुविषयत्वे चैत्यानि तत्राऽर्हतां प्रतिमा हि प्रशस्तसमाधिचित्तोत्पादकत्वादर्हच्चैत्यानि भण्यन्ते तेषां किं वन्दनादिप्रत्ययं कायोत्सर्गं करोमीति सम्बन्धः— कायस्य शरीरस्य उत्सर्गः कृताकारस्य स्थानमौनध्यानक्रिया-व्यतिरेकेण क्रियान्तराध्यासमधिकृत्य परित्यागस्तं करोमि। वंदणवत्तिआए—वन्दनप्रत्ययं वन्दनमभिवादनं प्रशस्तकाय-वाङ्मनःप्रवृत्तिरित्यर्थः तत्प्रत्ययं तन्निमित्तं कथं नाम कायो-त्सर्गादेव मम वन्दनं स्यादिति वत्तिआए इत्यार्षत्वात्सिद्धमेवं सर्वत्र द्रष्टव्यम्। तथा पूअणवत्तिआए पूजनप्रत्ययं पूजननिमित्तं पूजनं गन्धमाल्यादिभिरभ्यर्चनम्, तथा सक्कारवत्तिआए-सत्कार-प्रत्ययं सत्कारनिमित्तं सत्कारः प्रवरवस्त्राभरणादिभिरभ्यर्चनम्, ननु च यतेः पूजनसत्कारावनुचितौ द्रव्यस्तवत्वात्; श्रावकस्य तु साक्षात्पूजासत्कारकर्तुः कायोत्सर्गद्वारेण तत्प्रार्थना निष्फला, उच्यते, साधोर्द्रव्यस्तवप्रतिषेधः करणमधिकृत्य न पुनः कारणानु-मतौ, यत उपदेशदानतः कारणसद्भावो भगवतां च पूजासत्कार-दर्शनात् प्रमोदेनानुमतिरपि।

यदाह—

'सुव्वइ वइररिसिणा कारवणं पि अ अणुट्ठियमिमस्स।
वायगगन्थेसु तहा आगया देसणा चेव॥ १॥

(१) श्रूयते वज्रर्षिणा कारणमपि चानुष्ठितमस्य।
वाचकग्रन्थेषु तथा आगता देशना चैव॥ १॥

श्रावकस्तु सम्पादयन्नपि एतौ भावातिशयादधिकसम्पादनार्थं पूजासत्कारौ प्रार्थयमानो न निष्फलारम्भः, तथा सम्माणवत्तिआए-सम्मानप्रत्ययं सम्माननिमित्तं सम्मानः स्तुत्यादिभिर्गुणोन्नतिकरणं मानसप्रीतिविशेष इत्यन्ये; अथ वन्दनादयः किंनिमित्त-मित्याह—बोहिलाभवत्तिआए-बोधिलाभोऽर्हत्प्रणीतधर्मावाप्तिस्तत्-प्रत्ययं तन्निमित्तं बोधिलाभोऽपि किंनिमित्तमित्याह—निरुव-सग्गवत्तिआए-जन्माद्युपसर्गाभावेन निरुपसर्गो मोक्षस्तत्प्रत्ययं तन्निमित्तं ननु साधुश्रावकयोर्बोधिलाभोऽस्त्येव तत्किं सततस्तस्य प्रार्थनया बोधिलाभमूलो मोक्षोऽप्यनभिलषणीय एव, उच्यते क्लिष्टकर्मोदयवशेन बोधिलाभस्य प्रतिपातसम्भवात् जन्मान्तरे च तस्याप्यर्थमानत्वान्निरुपसर्गोऽपि तद्द्वारेण प्रार्थ्यत एवेति युक्तोऽनयो-रुपन्यासः; अयं च कायोत्सर्गः क्रियमाणोऽपि श्रद्धादिविकलस्य नाभिलषितार्थप्रसाधनायाऽलमित्याह—सद्धाए मेहाए धिईए धार-णाए अणुप्पेहाए वड्ढमाणीए ठामि काउसग्गं—श्रद्धा मिथ्यात्व-मोहनीयकर्मक्षयोपशमादिजन्योदकप्रसादकमणिवच्चेतसः प्रसाद-जननी तया श्रद्धया न तु बलाभियोगादिना, एवं मेधया न जडत्वेन मेधा च सच्छास्त्रग्रहणपटुः पापश्रुतावज्ञाकारी ज्ञानाव-रणीयक्षयोपशमजश्चित्तधर्मः, अथवा मेधया मर्यादावर्तितया नाऽसमञ्जसत्वेन एवं धृत्या मनःसमाधिलक्षणया न रागद्वेषाद्या-कुलतया एवं धारणया अर्हद्गुणाविस्मरणरूपया न तु तच्छून्य-तया एवमनुप्रेक्षयाऽर्हद्गुणानामेव मुहुर्मुहुरनुस्मरणेन, न तद्रिक्तत्वेन वर्धमानतयेति श्रद्धादिभिः प्रत्येकमभिसम्बध्यते श्रद्धादीनां क्रमो-

प्रभ्यासो लाभापेक्षया श्रद्धायां हि सत्यां मेधा तद्भावे धृतिस्ततो धारणा तदन्वनुप्रेक्षा वृद्धिरप्यासामेव। तिष्ठामि करोमि कायोत्सर्गं ननु प्राक्करोमि कायोत्सर्गमित्युक्तं साम्प्रतं तिष्ठामीति किमर्थमुच्यते ?, सत्यं सत्सामीप्ये सद्दत्प्रत्ययो भवतीति करोमि करिष्यामि इति क्रियाऽभिमुख्यं पूर्वमुक्तमिदानीं त्वासन्नतरत्वात् क्रियाकालनिष्ठाकालयोः कथञ्चिदभेदात् तिष्ठाम्येवाहमिति किं सर्वथा तिष्ठामि कायोत्सर्गं नेत्याह—अन्नत्थऊससिएणमित्यादि-व्याख्यातं पूर्वं कायोत्सर्गश्चाष्टोच्छ्वासमानो न त्वत्र ध्येयनियमो-ऽस्ति कायोत्सर्गान्ते च यद्येक एव ततो नमो अरिहंताणमिति नमस्कारेण पारयित्वा यत्र चैत्यं वन्दनां कुर्वन्नस्ति तत्र यस्य भगवतः सन्निहितं स्थापनारूपं तस्य स्तुतिं पठति। अथ बहव-स्तत एक एव स्तुतिं पठति, अन्ये तु कायोत्सर्गस्थिता एव शृण्वन्ति यावत् स्तुतिसमाप्तिः, ततः सर्वेऽपि नमस्कारेण पारयन्तीति तद-नन्तरं तस्यामेवावसर्पिण्यां ये भारते वर्षे तीर्थकृतो अभूवन् तेषामेवैकक्षेत्रनिवासिनामासन्नोपकारित्वेन कीर्तनाय चतु-र्विंशतिस्तवं पठति, पठन्ति वा।

तथा—

लोगस्स उज्जोअगरे धम्मतित्थयरे जिणे।

अरिहंते कित्तइस्सं चउवीसंपि केवली ॥ १ ॥

अरिहंत इति विशेष्यपदम् अर्हत उक्तनिर्वचनात्, कीर्त-यिष्ये नामोच्चारणपूर्वकं स्तोष्ये, ते च राज्याद्यवस्थासु द्रव्यार्हन्तो भवन्तीति भावार्हत्त्वप्रतिपादनायाह—केवलिन उत्पन्नकेवल-

	Rs.	As.
*Nirukta, (2nd Edition) Vol. I. Fasc. 1 @ Rs. 1-4 ...	1	4
*Nyâyavârtika, Fasc. 2--6 @ /10/ each ...	3	2
Nityâcârapaddhatiḥ, Fasc. 1--7 @ /10/ each ...	4	6
Nityâcârapradîpa Vol. I, Fasc. 1--8 ; Vol. II, Fasc. 1-4. @ /10/ each ...	7	8
Nyayabinduṭikâ, Fasc. 1 @ /10/ each ...	0	10
*Nyâya Kusumâñjali Prakaraṇa Vol. II, Fasc.1--3 @ /10/ each ...	1	14
Nyaya Vartika Tatparya Parisudhi, Fasc. 1-2 @ /10/ each ...	1	4
Nyayasarah ...	2	0
Padumawati, Fasc. 1--6 @ 2/ each ...	10	0
Prâkrita-Paingalam, Fasc. 1--7 @ /10/ each ...	4	6
Parâçara Smṛti, Vol. I, Fasc. 2-8; Vol. II, Fasc. 1--6 ; Vol III, Fasc. 1--6 @ /10/ each ...	11	14
Parâçara, Institutes of (English) @ 1/- each ...	1	0
Pariksamukha Sutram ...	1	0
Prabandhacintâmaṇi (English) Fasc. 1--3 @ 1/4/ each ...	3	12
Rasarnavam, Fasc. 1-3 ...	3	12
Ravisiddhanta Manjari, Fasc. 1 ...	0	10
Saddarsana-Samuccaya, Fasc. 1-2 @ /10/ each ...	1	4
Samaraicca Kaha Fasc. 1-5, @ /10/ each ...	3	2
Sâṅkhya Sûtra Vṛtti, Fasc. 1--4 @ /10/ each ...	2	8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each ...	3	0
Six Buddhist Nyaya Tracts. ...	0	10
Srâddha Kriyâ Kaumudî, Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	3	12
Suçruta Saṁhitâ, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/- each ...	1	0
Suddhikaumudî, Fasc. 1-4 @ /10/ each ...	2	8
Sundaranandam Kavyam ...	1	0
Suryya Siddhanta Fasc. 1-2 @ 1-4 each ...	2	8
Syainika Sastra ...	1	0
*Taittreya Brahmaṇa, Fasc. 11-25 @ /10/ each ...	9	6
*Taitterîya Saṁhitâ, Fasc. 27-45 @ /10/ each ...	11	14
Tâṇḍya Brâhmaṇa, Fasc. 10-19 @ /10/ each ...	6	4
Tantra Vârteka (English) Fasc. 1-10 @ 1/4/ each ...	12	8
*Tattva Cintâmaṇi, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol II, Fasc. 2--10, Vol. III, Fasc. 1--2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1--5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1-12 @ /10/ each	23	12
Tattva Cintamani Didhiti Vivriti, Vol. I, Fasc, 1-6; Vol. II, Fe, 1, @ /10/ each	4	6
Tattva Cintamani Didhiti Prakas, Fasc. 1-5, @ /10/ each ...	3	2
Tattvârthadhigama Sutram, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1	14
Tirthacintamoni, Fasc, 1-3, @ /10/ each ...	1	14
Trikâṇḍa-Maṇḍanam, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1	14
Tul'si Satsai, Fasc. 1--5 @ /10/ each ...	3	2
*Upamita-bhava-prapañca-kathâ, Fasc. 1-2, 5-13 @ /10/ each ...	6	14
Uvâsagadasâo, (Text and English) Fasc. 1--6 @ 1/- each ...	6	0
Vallâla Carita, Fasc 1 @ /10/ ...	0	10
Varṣa Kriyâ Kaumudî, Fasc 1--6 @ /10/ each ...	3	12
*Vâyu Purâṇa, Vol. I, Fasc. 3--6 ; Vol. II, Fasc. 1--7, @ /10/ each ...	6	14
Vidhâna Pârijata, Fasc. 1-8 Vol- II. Fasc. I @ /10/ each ...	5	10
Ditto Vol. II, Fasc. 2-5 @ 1/4/ ...	5	0
Vivâdaratnâkara, Fasc. 1--7 @ /10/ each ...	4	6
Vṛhat Svayambhû Purâṇa, Fasc. 1--6 @ /10/ each ...	3	12
Yogasâstra Fasc. 1-3 ...	3	12
Tibetan Series.		
Amarkosha ...	2	0
Baudhastotrasangraha, Vol. I ...	2	0
A Lower Ladakhi version of Kesarsaga, Fasc. 1--4 @ 1/- each ...	4	0
Nyayabindu of Dharmakirti, Fasc. 1 ...	1	0
Pag-Sam S'hi Ṭiñ, Fasc. 1--4 @ 1/- each ...	4	0
Rtogs *brjod dpag* khri S'iñ (Tib. & Sans. Avadâna Kalpalatâ) Vol. I, Fasc. 1--10 ; Vol. II. Fasc. 1--10 @ 1/- each ...	20	0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 1-5 ; Vol. II, Fasc. 1-3 ; Vol. III, Fasc 1-6, @ 1/ each	14	0
Arabic and Persian Series.		
Âmal-i-Salih, or Shah Jahan Namah ...	2	0
Al-Muqaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1--4 @ 1/- each ...	4	0
Âin-i-Akbarî, Fasc. 1-22 @ 1/8/ each ...	33	0
Ditto (English) Vol. II, Fasc. 1-5 Vol. III, Fasc. 1-5, Index to Vol. II, @ 2/- each ...	22	0
Akbarnâmah, with Index, Fasc. 1--37 @ 1/8/ each...	55	8
Akbarnâmah, English Vol. I, Fasc. 1--8 ; Vol. II, Fasc. 1--7, Vol. III, Fasc. 1--2 @ 1/4/ each ...	21	4
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger, @ /10/ ...	0	10
Conquest of Syria, Fasc. 1-9 @ /10/ each ...	5	10
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts, 1-2 @ 1/- each ...	2	0

*The other Fasciculi of these works are out of stock and complete copies cannot be supplied.

Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1-3 @ 1/ each ... ... Rs. 3 0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/8/ each 31 8
Faras Nama, of Hashini 1 0
Ditto of Zabardast Khan 1 0
Farnang-i-Rashidi, Fasc. 1-14 @ 1/8/ each 21 0
Fihrist-i-Tusi. or, Tusy's list of Shy'ah Books, Fasc. 1-4 @ 1/- each ... 4 0
Gulriz 2 0
Hadiqatu'L, Haqiqat, (Text & Eng.) 3 8
History of Gujarat 1 0
Haft Asmān, History of the Persian Masnawi, Fasc. 1 @ /12/ each ... 0 12
History of the Caliphs, (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each 7 8
Iqālnamah-i-Jahāngiri, Fasc. 1-3 @ /10/ each 1 14
Iṣābah, with Supplement, 51 Fasc. @ 1/- each 51 0
Ma'āṣir-i-Rahimi, Part I, Fasc. 1-8 @ 2/ each 6 0
Maa'āṣir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-9; Vol. III, 1-10; Index to Vol. I, Fasc. 10-11; Index to Vol. II, Fasc. 10-12; Index to Vol. III, Fasc. 11-12 @ /1/ each 35 0
Ditto (Eng.) Vol. I, Fasc. 1-2, @ 1/4/ each 2 8
Memoirs of Tahmasp 1 0
Marhamu 'L-Ilali 'L-Mu'Dila Fasc. 1-2 ... ... 2 0
Muntakhabu-t-Tawārikh, Fasc. 1-15 @ /10/ each 9 6
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-5 and 3 Indexes; Vol. III, Fasc. 1 @ 1/ each ... 16 0
Muntakhabu-l-Lubāb, Fasc. 1-19 @ /10/ each 11 14
Ditto Part 3, Fasc. 1-2 @ 1/- each 1 0
Nukhbatu-l-Fikr, Fasc. 1 @ /10/ 0 10
Niẓāmi's Khiradnāmah-i-Iskandari, Fasc. 1-2 @ /12/ each 1 8
Persian and Turki Divans of Bayran Khan, Khan Khanan 1 0
Qawaninu 's-Sayyad of Khuda Yar Khan 'Abbasi, edited in the original Persian with English notes by Lieut. Col. D. C. Phillott 5 0
Riyāẓu-s-Salātin, Fasc. 1-5 @ /10/ each 3 2
Ditto (English) Fasc. 1-5 @ 1/ 5 0
Shah Alam Nama 1 14
Tadhkira-i-khushnavisān 1 0
Tubaquāt-i-Nāṣiri, (English), Fasc. 1-14 @ 1/- each 14 0
Ditto Index 1 0
Tārikh-i-Firūz Shāhi of Ẓiyāu-d-din Barni Fasc. 1-7 @ /10/ each ... 4 6
Tārikh-i-Firūzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif. Fasc. 1-6 @ /10/ each ... 3 12
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1-2 @ 1/8/ each 3 0
The Mabani 'L Lughat: A Grammar of the Turki Language in Persian 1 8
Tuzuk-i-Jahāngiri, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/ 1 0
Wis-o-Rāmin, Fasc. 1-5 @ /10/ each 3 2
Zafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-8 @ /10/ each 10 10

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. XX @ 10/ each 20 0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1875 to 1899 (1900 to 1904 are out of stock) @ /8/ per No.
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1875 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7), 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), 1904 (16), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members

N. B.—The figures enclosed in brakets give the number of Nos. in each Volume.

4. Journal and Proceedings, N. S., 1905, to date, (Nos. 1-4 of 1905 are out of stock), @ 1-8 per No. to Members and Rs. 2 per No. to Non-Members.
5. Memoirs, 1905, to date. Price varies from number to number. Discount of 25% to Members.
6. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784-1883 ... 3 0
7. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, 1910, ... 3 0
8. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidopters, Parts I-III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each 18 0
9. Kaçmiraçabdāmṛta, Parts I & II @ 1/8/ 3 0
10. Persian Translation of Haji Baba of Ispahan, by Haji Shaikh Ahmad-i-Kirmasi, and edited with notes by Major D. C. Phillott. ... 10 0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-34 @ 1/ each 34 0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra 5 0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c. must be made payable to the "Treasurer Asiatic Society," only.

Books are supplied by V. P. P. 14-9-16.

BIBLIOTHECA INDICA:

A

A COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, NO. 1417.

योगशास्त्रम् ।

स्वोपज्ञविवरणसहितम् ।

THE YOGAŚĀSTRA,

With the commentary called

SVOPAJNAVIVARANA

BY

ŚRÍ HEMACHANDRĀCHĀRYA.

EDITED BY

ÇĀSTRA VIÇĀRADA JAINĀCĀRYA

ÇRĪ VIJAYA DHARMA SŪRI.

FASCICULUS V.

Calcutta:

PRINTED BY UPENDRA NATHA CHAKRAVARTI, AT THE SANSKRIT PRESS,
No. 31, Nandakumar Chowdhury 2nd Lane.
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL, 1, PARK STREET.
1918.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

No. 1, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S AGENT, MR. BERNARD QUARITCH,

11, GRAFTON STREET, NEW BOND STREET, LONDON, W.

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied.—some of the Fasciculi being out of stock.*

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series

	Rs.	As.
Açvavaidyaka, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Advaita Brahma Siddhi (Text), Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Advaitachintā Kaustubha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Agni Purana (Text), Fasc. 1--14 @ /10/ each	8	12
*Aitareya Aranyaka of Rig-Veda (Text), 2--4 @ /10/ each ...	1	14
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1 5; Vol III, Fasc. 1-5, Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /10/ each	14	6
Aitereya locana.	2	0
Amarakosha, Fasc. 1—2	4	0
*Anu Bhashyam, (Text), Fasc. 2-5 @ /10/ each	2	8
*Anumana Didhiti Prasarini, Fasc. 1-3 @ /10/-	1	14
*Aphorisms of Sandilya (English), Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Atharvana Upanishadas (Text), Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Atmatattvaviveka, Fasc. 1--2	1	4
Avadāna Kalpalatā, (Sans. and Tibetan) Vol. I, Fasc. 1-13; Vol. II. Fasc. 1-12 @ 1/ each	25	0
Bālam Bhaṭṭī, Vol. I, Fasc. 1-2, Vol II, Fasc. 1 @ /10/ each	1	14
Bardic and Historical Survey of Rajputana A Descriptive Catalogue of Bardic and Historical Manuscripts. Sec. I, Prose Chronicles, Part I, Jodhpur State	1	0
Do Do Sec. I, Prose Chronicles, Part II, Bikanir State	1	0
Do Do Sec. 2, Bardic Poetry, Part I, Bikanir State	1	0
Bardic and Historical Survey of Rajputana Vacanikā Rāthora Ratana Singhaji ri Mahesadāsōta ri Khuriyā Joga ri Kata, Part I, Dingala Text ...	1	8
Bauddhastotrasangraha	2	0
Baudhāyana S'rauta Sūtra, Fasc. 1-3; Vol. II, Fasc 1-5; Vol. III, Fasc. 1 @ /10/ each	5	10
Bhamati (Text), Fasc. 1--8, @ /10/ each	5	0
Bhāsavritty	0	10
Bhāṭṭa Dipikā Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. 2, Fasc. 1--2, @ /10 each ...	5	0
Bodhicaryāvatāra of Çāntideva, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Brahma Sutras (English), Fasc. 1, @ 1/-	1	0
Bṛhaddēvatā Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Bṛhaddharma Purāṇa Fasc 1-6 @ /10/ each	3	12
Çatadūṣaṇī, Fasc. 1-2 @ /10/ each	1	4
*Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-4 @ 2/ each ...	8	0
Çatapatha Brāhmaṇa, Vol I, Fasc. 1-7; Vol II, Fasc. 1-5; Vol. III, Fasc. 1-7; Vol. V, Fasc. 1-5 @ /10/ each	14	8
Ditto Vol. VI, Fasc. 1-3 @ 1/4/ each	3	12
Ditto Vol. VII, Fasc. 1-5 @ /10/	3	2
Ditto Vol. IX. Fasc. 1-2	1	4
Çatasāhasrikā Prajñāpāramitā Part, I. Fasc. 1--18, Part II, Fasc. 1, @ /10/ each	11	14
*Caturvarga Chintāmaṇi, Vol. II, Fasc. 1-25; Vol. III. Part I, Fasc. 1-18. Part II, Fasc. 1-10; Vol. IV. Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	36	14
Ditto Vol. IV, Fasc. 7, @ 1/4/ each	1	4
Ditto Vol. IV, Fasc. 8-10 @ /10/	1	14
*Chandah Sutra (Text), Fasc. 1--3, @ /10/ each	1	14
Çlockavartika, (English) Fasc. 1-7 @ 1/4/ each	8	12
*Crauta Sutra of Apastamba (Text), Fasc. 2--17, @ /10/ each	10	0
*Çrauta Sūtra of Çānkhāyana, Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-4; Vol. III, Fasc. 1-4; Vol 4, Fasc. 1 @ /10/ each ...	10	0
Çri Bhāshyam (Text), Fasc 1-3 @ /10/ each	1	14
Cri Cantinatha Charita, Fasc. 1-4	2	8

ज्ञानात्मावार्हत इत्यर्थः, अनेन ज्ञानातिशय उक्तः; तत्संख्यामाह— चतुर्विंशतिमपि अपिशब्दादन्यानपि किंविशिष्टान् लोकस्यो- द्योतकरान् लोक्यते प्रमाणेन दृश्यत इति लोकः, पञ्चास्तिकाया- त्मकस्तस्योद्योतकरणशीलान् केवलालोकदीपेन सर्वलोकप्रकाश- करणशीलान् इत्यर्थः, ननु केवलिन इत्यनेनैव गतार्थमेतल्लोको- द्योतकरणशीला एव हि केवलिनः। सत्यम्। विज्ञानाऽद्वैतनिरासे- नोद्योतकराः, उद्द्योत्यस्य भेददर्शनार्थम्, लोकोद्योतकरत्वं च तत्- स्तावकानामुपकाराय न चाऽनुपकारिणः कोऽपि स्तौति इत्युप- कारकत्वप्रदर्शनायाह—धर्मतीर्थकरान्; धर्म उक्तस्वरूपः तीर्य्यते- ऽनेन तीर्थं धर्मप्रधानं तीर्थं धर्मतीर्थं धर्मग्रहणाद् द्रव्यतीर्थस्य नद्यादेः शाक्यादिसम्बन्धिनश्च अधर्मप्रधानस्य परिहारः, तत्करण- शीला धर्मतीर्थकराः तान् सदेवमनुजाऽसुरायां पर्षदि सर्व- भाषापरिणामिन्या वाचा धर्मतीर्थप्रवर्तकानित्यर्थः, अनेन पूजा- तिशयो वागतिशयश्चोक्तः। अपायापगमातिशयमाह—जिनान् रागद्वेषादिजेतॄनित्यर्थः।

यदुक्तं कीर्तयिष्यामीति तत्कीर्तनं कुर्वन्नाह—

उसभमजिअं च वंदे संभवमभिनंदणं च सुमइं च।
पउमप्पहं सुपासं जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥
सुविहिं च पुप्फदंतं सीअल सिज्जंस वासुपुज्जं च।
विमलमणंतं च जिणं धम्मं संतिं च वंदामि ॥ ३ ॥
कुंथुं अरं च मल्लिं वन्दे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च।
वंदामि रिट्ठनेमिं पासं तह वद्धमाणं च ॥ ४ ॥

समुदायार्थः सुगमः। पदार्थस्तु विभज्यते, स च सामान्यतो विशेषतश्च। तत्र सामान्यतः ऋषति गच्छति परमपदमिति ऋषभः, "उहत्वादौ" ॥ ८। १। १३१ ॥ इत्युत्वे उसङ्गो। वृषभ इत्यपि, वर्षति सिञ्चति देशनाजलेन दुःखाग्निना दग्धं जगत्, इत्यस्यान्वर्थः, "वृषभे वा वा" ॥ ८। १। १३३ ॥ इति वकारेण सह उत्वेऽस्यापि उसङ्गो। विशेषतस्तु ऊर्वोर्वृषभो लाञ्छनमभूद्भगवतः, जनन्या च चतुर्दशानां स्वप्नानामादावृषभो दृष्टस्तेन ऋषभो वृषभो वा। १। परीषहादिभिर्न जित इति अजितः, तथा गर्भस्थे भगवति जननी द्यूतं राज्ञा न जिता इत्यजितः। २। सम्भवन्ति प्रकर्षेण भवन्ति चतुस्त्रिंशदतिशयगुणा अस्मिन्निति सम्भवः, शं सुखं भवत्यस्मिन् स्तुते इति शम्भवो वा, तत्र "शषोः सः" ॥ ८।१।२६० ॥ इति सत्वे सम्भवः, तथा गर्भगतेऽप्यस्मिन् अभ्यधिकसस्यसम्भवात्सम्भवः। ३। अभिनन्द्यते देवेन्द्रादिभिरित्यभिनन्दनः, तथा गर्भात्प्रभृति एवाऽभीक्ष्णं शक्रायभिनन्दनात् अभिनन्दनः। ४। सु शोभना मतिरस्येति सुमतिः, तथा गर्भस्थे जनन्याः सुनिश्चिता मतिरभूदिति सुमतिः। ५। निष्पङ्कतामङ्गीकृत्य पद्मस्येव प्रभा यस्याऽसौ पद्मप्रभः, तथा पद्मशयनदोहदो मातुर्देवतया पूरित इति, पद्मवर्णश्च भगवानिति पद्मप्रभः। ६। शोभनाः पार्श्वा अस्येति सुपार्श्वः, तथा गर्भस्थे भगवति जनन्यपि सुपार्श्वा जातेति सुपार्श्वः। ७। चन्द्रस्येव प्रभा ज्योत्स्ना सौम्यलेश्याविशेषोऽस्येति चन्द्रप्रभः, तथा देव्याश्चन्द्रपानदोहदोऽभूत्, चन्द्रसमवर्णश्च भगवानिति चन्द्रप्रभः। ८। शोभनो विधिः सर्वत्र कौशलमस्येति

सुविधिः, तथा गर्भस्थे भगवति जनन्यप्येवमिति सुविधिः, पुष्प-कलिकामनोहरदन्तत्वात् पुष्पदन्त इति द्वितीयं नाम। ९। सकलसत्त्वसन्तापहरणाच्छीतलः, तथा गर्भस्थे भगवति पितुः पूर्वोत्पन्नाऽचिकित्स्यपित्तदाहो जननीकरस्पर्शादुपशान्त इति शीतलः। १०। सकलभुवनस्याऽपि प्रशस्यतमत्वेन श्रेयान्, श्रेयां-सावंसावस्येति पृषोदरादित्वात् श्रेयांसो वा, तथा गर्भस्थेऽस्मिन् केनाप्यनाक्रान्तपूर्वा देवताधिष्ठितशय्या जनन्या आक्रान्तेति श्रेयो जातमिति श्रेयांसः।११। वसवो देवविशेषाः, तेषां पूज्यो वसुपूज्यः, प्रज्ञादित्वादणि वासुपूज्यः, तथा गर्भस्थेऽस्मिन् वसु हिरण्यं तेन वासवो राजकुलं पूजितवानिति वासुपूज्यः, वसुपूज्यस्य राज्ञो-ऽयमिति वा "तस्येदम्" ॥ ६।३।१६० ॥ इत्यणि वासुपूज्यः। १२। विगतमलो विमलः, विमलानि वा ज्ञानादीन्यस्येति विमलः, तथा गर्भस्थे मातुर्मतिस्तनुश्च विमला जातेति विमलः। १३। अनन्त-कर्मांशान् जयति, अनन्तैर्वा ज्ञानादिभिर्जयति अनन्तजित्, तथा गर्भस्थे जनन्या अनन्तरत्नदाम दृष्टम्, जयति च त्रिभुवनेऽपीति अनन्तजित्, भीमो भीमसेन इति न्यायादनन्त इति। १४। दुर्गतौ प्रपतन्तं सत्त्वसङ्घातं धारयतीति धर्मः, तथा गर्भस्थे जननी दानादिधर्मपरा जातेति धर्मः। १५। शान्तियोगात्, तदात्मकत्वात्, तत्कर्तृत्वाद्वा शान्तिरिति, तथा गर्भस्थे पूर्वोत्पन्नाऽशिवशान्तिरभूदिति शान्तिः। १६। कुः पृथ्वी, तस्यां स्थितवानिति निरुक्तात् कुन्थुः, तथा गर्भस्थे जननी रत्नानां कुन्थुं राशिं दृष्टवतीति कुन्थुः। १७।

सर्वो नाम महासत्त्वः कुले य उपजायते ।
तस्याऽभिवृद्धये ह्यरसावर उदाहृतः ॥ १ ॥

इति वचनादरः । तथा गर्भस्थे जनन्या स्वप्ने सर्वरत्नमयोऽरो दृष्ट इत्यरः । १८ । परीषहादिमल्लजयान्निरुक्तान्मल्लिः, तथा गर्भस्थे मातुः एकच्छतौ सर्वर्तुसुरभिकुसुममाल्यशयनीयदोहदो देवतया पूरित इति मल्लिः । १९ । मन्यते जगतस्त्रिकालाऽवस्थामिति मुनिः "मनेरुदेतौ चास्य वा" (उणा-६१२) इति इप्रत्यये उपान्त्यस्योत्वम्, शोभनानि व्रतान्यस्येति सुव्रतः, मुनिश्चासौ सुव्रतश्च मुनिसुव्रतः, तथा गर्भस्थे जननी मुनिवत्सुव्रता जातेति मुनिसुव्रतः । २० । परीषहोपसर्गादिनामनाद् "-नमेस्तु वा" (उणा-६१३) इति विकल्पेनोपान्त्यस्येकाराभावपक्षे नमिः, तथा गर्भस्थे भगवति परचक्रनृपैरपि प्रणतिः कृतेति नमिः । २१ । धर्मचक्रस्य नेमिवन्नेमिः, तथा गर्भस्थे भगवति जनन्या रिष्टरत्नमयो महानेमिर्दृष्ट इति रिष्टनेमिः, अपश्चिमादि-शब्दवत् नञ्पूर्वत्वेऽरिष्टनेमिः । २२ । पश्यति सर्वभावानिति निरुक्तात् पार्श्वः, तथा गर्भस्थे जनन्या निशि शयनीयस्थया-ऽन्धकारे सर्पो दृष्ट इति गर्भानुभावोऽयमिति मत्वा पश्यतीति पार्श्वः, पार्श्वोऽस्य वैयावृत्यकरस्तस्य नाथः पार्श्वनाथः, भीमो भीमसेन इतिवत् पार्श्वः । २३ । उत्पत्तेरारभ्य ज्ञानादिभिर्वर्धत इति वर्धमानः, तथा भगवति गर्भस्थे ज्ञातकुलं धनधान्या-दिभिर्वर्धत इति वर्धमानः । २४ ।

विशेषाऽभिधानार्थसंग्राहिकाश्चेमाः श्रीभद्रबाहुस्वामिप्रणीता

गाथा:—

'ऊरूसु उसहलञ्छणमुसभं सुमिणम्मि तेण उसहजिणो ।
अक्खेसु जेण अजिआ जणणी अजिओ जिणो तम्हा ॥ १ ॥
अभिसम्भूआ सासत्ति सम्भवो तेण वुच्चइ भयवं ।
अभिनन्दइ अभिक्खं सक्को अभिनन्दणो तेण ॥ २ ॥
जणणी सव्वत्थ विणिच्छएसु सुमइत्ति तेण सुमइजिणो ।
पउमसयणम्मि जणणीइ डोहलो तेण पउमाभो ॥ ३ ॥
गब्भगए जं जणणी जाय सुपासा तओ सुपासजिणो ।
जणणीइ चंदपिअणम्मि डोहलो तेण चंदाभो ॥ ४ ॥
सव्वविहीसु अ कुसला गब्भगए जेण होइ सुविहिजिणो ।
पिउणो दाहोवसमो गब्भगए सीअलो तेणं ॥ ५ ॥

---

(१) ऊर्वोर्ऋषभलाञ्छनमृषभं स्वप्ने तेनर्षभजिनः ।
अक्षेषु येनाजिता जननी अजितो जिनस्तस्मात् ॥ १ ॥
अभिसंभूतानि सस्यानीति संभवस्तेनोच्यते भगवान् ।
अभिनन्दत्यभीक्ष्णं शक्रोऽभिनन्दनस्तेन ॥ २ ॥
जननी सर्वत्र विनिश्चयेषु सुमतिरिति तेन सुमतिजिनः ।
पद्मशयने जनन्या दोहदस्तेन पद्माभः ॥ ३ ॥
गर्भगते यज्जननी जाता सुपार्श्वा ततः सुपार्श्वजिनः ।
जनन्याश्चन्द्रपाने दोहदस्तेन चन्द्राभः ॥ ४ ॥
सर्वविधिषु च कुशला गर्भगते येन भवति सुविधिजिनः ।
पितुर्दाहोपशमो गर्भगते शीतलस्तेन ॥ ५ ॥

(1)महरिहसिज्जारुहणम्मि डोहलो होइ तेण सिज्जंसो ।
पूएइ वासवो जं अभिक्खणं तेण वसुपुज्जो ॥ ६ ॥
विमलतणुबुद्धिजणणी गब्भगए तेण होइ विमलजिणो ।
रयणविचित्तमणंतं दामं सुमिणे तओऽणंतो ॥ ७ ॥
गब्भगए जं जणणी जाय सुधम्मत्ति तेण धम्मजिणो ।
जाओ असिवोवसमो गब्भगए तेण संतिजिणो ॥ ८ ॥
थुहं रयणविचित्तं कुंथुं सुमिणम्मि तेण कुंथुजिणो ।
सुमिणे अरं महरिहं पासइ जणणी अरो तम्हा ॥ ९ ॥
वरसुरहिमल्लसयणम्मि डोहलो तेण होइ मल्लिजिणो ।
जाया जणणी जं सुव्वयत्ति मुणिसुव्वओ तम्हा ॥ १० ॥
पणया पच्चंतनिवा दंसियमित्ते जिणम्मि तेण नमी ।
रिट्ठरयणं च नेमिं उप्पयमाणं तओ नेमी ॥ ११ ॥

---

(1) महार्हशय्यारोहणे दोहदो भवति तेन श्रेयांसः ।
पूजयति वासवो यदभीक्ष्णं तेन वासुपूज्यः ॥ ६ ॥
विमलतनुबुद्धिजननी गर्भगते तेन भवति विमलजिनः ।
रत्नविचित्रमनन्तं दाम स्वप्ने ततोऽनन्तः ॥ ७ ॥
गर्भगते यज्जननी जाता सुधर्मेति तेन धर्मजिनः ।
जातोऽशिवोपशमो गर्भगते तेन शान्तिजिनः ॥ ८ ॥
स्तूपं रत्नविचित्रं कुन्थुं स्वप्ने तेन कुन्थुजिनः ।
स्वप्नेऽरं महार्हं पश्यति जननी, अरस्तस्मात् ॥ ९ ॥
वरसुरभिमाल्यशयने दोहदस्तेन भवति मल्लिजिनः ।
जाता जननी यत् सुव्रतेति मुनिसुव्रतस्तस्मात् ॥ १० ॥
प्रणताः प्रत्यन्तनृपा दर्शितमात्रे जिने तेन नमिः ।
रिष्टरत्नं च नेमिमुत्पतन्तं ततो नेमिः ॥ ११ ॥

'अप्पं सयणे जणणी जं पासइ तमसि तेण पासजिणो ।

वड्ढइ य नायकुलं ति अ तेण जिणो वद्धमाणु त्ति ॥ १२ ॥

इति कीर्तनं कृत्वा चेत:शुद्ध्यर्थं प्रणिधानमाह—

एवं मए अभिथुआ विहुयरयमला पहीणजरमरणा ।

चउवीसं पि जिणवरा तित्थयरा मे पसीअन्तु ॥ ५ ॥

एवमनन्तरोदितेन विधिना मयेत्यात्मनिर्देश:, अभिष्टुता आभि-मुख्येन स्तुता: स्वनामभि: कीर्तिता इत्यर्थ: । किंविशिष्टास्ते, विधूतरजोमला:—रजश्च मलं च रजोमले, विधूते प्रकम्पिते अने-कार्थत्वादपनीते वा रजोमले यैस्ते विधूतरजोमला:, बध्यमानं च कर्म रज:, पूर्वबद्धं तु मलम्, अथवा बद्धं रजो निकाचितं मलम्, अथवा ऐर्यापथं रज:, साम्परायिकं मलमिति । यतश्चैवंभूता अत एव प्रक्षीणजरामरणा: कारणाभावात् । चतुर्विंशतिरपि, अपि-शब्दादन्येऽपि जिनवरा: श्रुतादिजिनेभ्य: प्रकृष्टा:, ते च तीर्थकरा इति पूर्ववत्, मे मम, किं ? प्रसीदन्तु प्रसादपरा भवन्तु । ते च वीतरागत्वाद्यद्यपि स्तुता: तोषम्, निन्दिताश्च द्वेषं न यान्ति, तथाऽपि स्तोता स्तुतिफलम्, निन्दकश्च निन्दाफलमाप्नोत्येव, यथा चिन्तामणिमन्त्राद्याराधक: ; यदवोचाम वीतरागस्तवे—

अप्रसन्नात् कथं प्राप्यं फलमेतदसङ्गतम् ।

चिन्तामण्यादय: किं न फलन्त्यपि विचेतना: ? ॥ १ ॥

---

(१) आत्मीयं शयने जननी यत् पश्यति तमसि तेन पार्श्वजिन: ।

वर्धते च ज्ञातकुलमिति च तेन जिनो वर्धमान इति ॥ १२ ॥

इत्युक्तमेव । अथ यदि न प्रसीदन्ति, तत्किं प्रसीदन्त्विति वृथा प्रलापेन ? । नैवम् । भक्त्यतिशयत एवमभिधानेऽपि न दोषः । यदाह—क्षीणक्लेशा एते नहि प्रसीदन्ति, न तत्स्तवोऽपि वृथा, तत्स्वभावविशुद्धेः, प्रयोजनं कर्मविगम इति ॥ ५ ॥

तथा—

कित्तिअ वंदिअ महिआ जेए लोगस्स उत्तमा सिद्धा ।

आरुग्गबोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥

कीर्त्तिताः स्वनामभिः प्रोक्ताः, वन्दितास्त्रिविधयोगेन सम्यक् स्तुताः, महिताः पुष्पादिभिः पूजिताः । मइआ इति पाठान्तरम्, तत्र मयका मया । के एते ?, इत्याह-ये एते लोकस्य प्राणिवर्गस्य कर्ममलकलङ्काभावेनोत्तमाः प्रकृष्टाः, सिध्यन्ति स्म सिद्धाः कृतकृत्या इत्यर्थः, अरोगस्य भाव आरोग्यं सिद्धत्वं तदर्थम्, बोधिलाभः अर्हत्प्रणीतधर्मप्राप्तिरारोग्यबोधिलाभः, स ह्यनिदानो मोक्षायैव भवति तम्, तदर्थं च समाधिवरं वरसमाधिं परमस्वास्थ्यरूपं भावसमाधिमित्यर्थः, असावपि तारतम्यभेदादनेकधैव, अत आह-उत्तमं सर्वोत्कृष्टं ददतु प्रयच्छन्तु, एतच्च भक्त्योच्यते ।

यत उक्तम्—

[1]भासा असच्चमोसा नवरं भत्तीइ भासिआ एसा ।

न हु खीणपिज्जदोसा दिंति समाहिं च बोहिं च ॥१॥ इति

---

(१) भाषा असत्यमृषा नवरं भक्त्या भाषितैषा ।
न खलु क्षीणप्रेमदोषा ददति समाधिं च बोधिं च ॥ १ ॥

तथा—

चंदेसु निम्मलयरा आइच्चेसु अहियं पयासयरा।

सागरवरगम्भीरा सिद्धा सिद्धिं मम दिसन्तु ॥ ७॥

"पञ्चम्यास्तृतीया च" ॥ ८। ३। १३६ ॥ इति पञ्चम्यर्थे सप्तमी, अतश्चन्द्रेभ्योऽपि निर्मलतराः सकलकर्ममलापगमात्, पाठान्तरं वा चन्देहिं निम्मलयरा, एवमादित्येभ्योऽप्यधिकं प्रकाशकराः, केवलोद्द्योतेन लोकालोकप्रकाशकत्वात्।

उक्तं च—

[1]चंदाइच्चगहाणं पहा पयासेइ परिमियं खित्तं।

केवलिअनाणलम्भो लोआलोअं पयासेइ ॥ १ ॥

सागरवरः स्वयम्भूरमणाख्यः समुद्रः, परीषहोपसर्गाद्यक्षोभ्यत्वात् तस्मादपि गम्भीराः, सिद्धाः कर्मविगमात् कृतकृत्याः, सिद्धिं परमपदप्राप्तिम्, मम दिशन्तु प्रयच्छन्तु। एवं चतुर्विंशतिस्तवमुक्त्वा सर्वलोक एवाऽर्हच्चैत्यानां वन्दनाद्यर्थं कायोत्सर्गकरणायेदं पठति, पठन्ति वा। सव्वलोए अरिहंतचेइआणं करेमि काउस्सग्गमित्यादि वोसिरामीति यावत्। व्याख्या पूर्ववत्। नवरम्, सर्वश्चासौ लोकश्च अधस्तिर्यगूर्ध्वभेदस्तस्मिंस्त्रैलोक्ये इत्यर्थः, अधोलोके हि चमरादिभवनेषु, तिर्यग्लोके द्वीपाचलज्योतिष्कविमानादिषु, ऊर्ध्वलोके सौधर्मादिषु सन्त्येवार्हच्चैत्यानि, ततश्च मौलचैत्यं समाधिकारणमिति मूलप्रतिमायाः प्राक् स्तुतिरुक्ता। इदानीं सर्वेऽर्हन्तस्तद्गुणा

(१) चन्द्रादित्यग्रहाणां प्रभा प्रकाशयति परिमितं क्षेत्रम्।
केवलिकज्ञानलाभो लोकालोकं प्रकाशयति ॥ १ ॥

इति सर्वलोकसंग्रहः, तदनुसारेण सर्वतीर्थकरसाधारणी स्तुतिः। अन्यथा अन्यकायोत्सर्गे अन्या स्तुतिरिति न सम्यगतिप्रसङ्गादिति सर्वतीर्थकराणां स्तुतिरुक्ता। इदानीं येन ते भगवन्तस्तदभिहिताश्च भावाः स्फुटमुपलभ्यन्ते तत्प्रदीपस्थानीयं सम्यक् श्रुतमर्हति कीर्तनम्, तत्राऽपि तत्प्रणेतॄन् भगवतः प्रथमं स्तौति—

पुक्खरवरदीवड्ढे धायइसंडे अ जम्बुद्दीवे अ।

भरहेरवयविदेहे धम्माइगरे नमंसामि॥ १॥

भरतं भरतक्षेत्रम्, ऐरवतमैरवतक्षेत्रम्, विदेहमिति भीमो भीमसेन इति न्यायाद् महाविदेहक्षेत्रम्, एवं समाहारद्वन्द्वः, तेषु भरतैरवतविदेहेषु धर्मस्य श्रुतधर्मस्यादिकरान् सूत्रतः प्रथमकरणशीलान्, नमस्यामि स्तुवे। क्व यानि भरतैरवतमहाविदेहक्षेत्राणि ?, इत्याह—पुष्कराणि पद्मानि, तैर्वरः पुष्करवरः स चासौ द्वीपश्च पुष्करवरद्वीपः तृतीयो द्वीपः, तस्यार्धं मानुषोत्तराचलादर्वाग्भागवर्ति, तत्र द्वे भरते, द्वे ऐरवते, द्वे महाविदेहे, तथा धातकीनां खण्डानि वनानि यस्मिन् स धातकीखण्डो द्वीपः तस्मिन्, द्वे भरते, द्वे ऐरवते, द्वे महाविदेहे। जम्ब्वा उपलक्षितः तत्प्रधानो वा द्वीपो जम्बूद्वीपः, अत्रैकं भरतमेकमैरवतमेकं च महाविदेहमित्येताः पञ्चदशकर्मभूमयः, शेषास्त्वकर्मभूमयः। यदाह—"भरतैरवतविदेहाः कर्मभूमयोऽन्यत्र देवकुरूत्तरकुरुभ्यः" (तत्त्वा-३।१६) महत्तरक्षेत्रप्राधान्याल्लोकरणात्पश्चानुपूर्व्या निर्देशः। धर्मादिकरत्वं यथा भगवतां भवति तथा अपौरुषेयवादनिराकरणावसरे प्राग्निर्णीतम्। नन्वेवमपि कथं धर्मादिकरत्वं भगवताम्, 'तप्पुव्विया अरहया'

इति वचनाद्ववचनस्थानादित्वात् ?। नैवम्, बीजाङ्कुरवत्तदुपपत्तेः-बीजाद्धि अङ्कुरो भवति अङ्कुराच्च बीजमिति। एवं भगवतां पूर्वजन्मनि श्रुतधर्माभ्यासात्तीर्थंकरत्वम्, तीर्थकृतां च श्रुतधर्मादिकरत्वमदुष्टमेव। नचाऽयं नियमः श्रुतधर्मपूर्वकमेवार्हत्त्वमिति, मरुदेव्यादीनां श्रुतधर्मपूर्वकत्वाभावेऽपि केवलज्ञानश्रवणादित्यलं प्रसङ्गेन। एवं श्रुतधर्मादिकराणां स्तुतिरुक्ता। इदानीं श्रुतधर्मस्याह—

तमतिमिरपडलविद्धंसणस्स सुरगणनरिंदमहियस्स।

सीमाधरस्स वंदे पप्फोडियमोहजालस्स ॥ २ ॥

तमोऽज्ञानम्, तदेव तिमिरम्, अथवा बद्धस्पृष्टनिधत्तं ज्ञानावरणीयं कर्म तमः; निकाचितं तिमिरं, ततस्तमस्तिमिरस्य, तमस्तिमिरयोर्वा पटलं वृन्दम्, तद्विध्वंसयति विनाशयतीति नन्द्यादित्वादने तमस्तिमिरपटलविध्वंसनस्तस्य, अज्ञाननिरासेनैवाऽस्य प्रवृत्तेः। सुरगणैश्चतुर्विधाऽमरनिकायैर्नरेन्द्रैश्चक्रवर्त्यादिभिर्महितः पूजितस्तस्य। आगममहिमां हि कुर्वन्त्येव सुरासुरादयः। सीमां मर्यादाम्, सीमायां वा धारयतीति सीमाधरस्तस्य, श्रुतधर्म इति विशेष्यम्, ततः कर्मणि द्वितीया, तस्याश्च "क्वचिद् द्वितीयादेः" ॥ ८। ३। १३४ ॥ इति प्राकृतसूत्रात् षष्ठी, अतस्तं वन्दे, तस्य वा यन्माहात्म्यं तद्वन्दे इति सम्बन्धे षष्ठी; अथवा तस्य वन्दे वन्दनं करोमीति। प्रकर्षेण स्फोटितं विदारितम्, मोहजालं मिथ्यात्वादिरूपं येन स तथा तस्य। श्रुतधर्मे हि सति विवेकिनो मोहजालं मिथ्यात्वादिरूपं विलयमुपयात्येव ॥ इत्थं

श्रुतमभिवन्द्य तस्यैव गुणोपदर्शनद्वारेणाऽप्रमादगोचरतां प्रतिपादयन्नाह—

जाईजरामरणसोगपणासणस्स
कल्लाणपुक्खलविसालसुहावहस्स ।
को देवदाणवनरिंदगणच्चिअस्स
धम्मस्स सारमुवलब्भ करे पमायम् ? ॥ ३ ॥

कः सचेतनः, धर्मस्य श्रुतधर्मस्य, सारं सामर्थ्यम्, उपलभ्य विज्ञाय श्रुतधर्मोदितेऽनुष्ठाने प्रमादमनादरं कुर्यात्?, न कश्चित् कुर्यादित्यर्थः । किंविशिष्टस्य श्रुतधर्मस्य?, जातिर्जन्म, जरा विस्रसा, मरणं प्राणनाशः, शोको मानसो दुःखविशेषः, तान् प्रणाशयति अपनयति, जातिजरामरणशोकप्रणाशनः तस्य,श्रुतधर्मोक्तानुष्ठानाद्धि जात्यादयः प्रणश्यन्त्येव, अनेनास्यानर्थप्रतिघातित्वमुक्तम् । कल्यमारोग्यमणति शब्दयति इति कल्याणम्, पुष्कलं सम्पूर्णम्, न च तदल्पं किन्तु विशालं विस्तीर्णमेवम्भूतं सुखमावहति प्रापयतीति कल्याणपुष्कलविशालसुखावहः तस्य, तथाच श्रुतधर्मोक्तानुष्ठानादुक्तलक्षणमपवर्गसुखमवाप्यत एव, अनेन चाऽस्य विशिष्टार्थप्रापकत्वमाह । देवानां दानवानां नरेन्द्राणां च गणैरर्चितस्य पूजितस्य, सुरगणनरेन्द्रमहितस्य इति, अस्यैव निगमनं देवदानवेत्यादि । यतश्चैवमतः—

सिद्धे भो ! पयओ नमो जिणमए नंदी सया संयमे
देवंनागसुवण्णकिन्नरगणस्सब्भूअभावच्चिए ।
लोगो जत्थ पइट्ठिओ जगमिणं तेलुक्कमच्चासुरं
धम्मो वड्ढउ सासयं विजयओ धम्मुत्तरं वड्ढउ ॥ ४ ॥

सिद्धः फलाव्यभिचारेण प्रतिष्ठितः, अथवा सिद्धः सकलनयव्यापक-त्वेन त्रिकोटिपरिशुद्धत्वेन च प्रख्यातस्तस्मिन्, भो इत्यतिशयिना-मामन्त्रणम्. पश्यन्तु भवन्तः, प्रयतोऽहं यथाशक्त्येतावन्तं कालं प्रक-र्षेण, यतः इत्थं परसाक्षिकं प्रयतो भूत्वा पुनर्नमस्करोति, नमो जिणमए नमो जिनमताय, प्राकृतत्वाच्चतुर्थ्याः सप्तमी। अस्मिंश्च सति नन्दिः समृद्धिः। सदा सर्वकालम्, संयमे चारित्रे भूयात्। उक्तं च—([1])'पढमं नाणं तओ दया'। किं विशिष्टे संयमे?, देवनाग-सुपर्णकिन्नरगणैः सद्भूतभावेनार्च्चिते—देवा विमानिनः, नागा धरणादयः, सुपर्णा गरुडाः, किन्नरा व्यन्तरविशेषाः उपलक्षणं शेषाणां, देवमित्यनुस्वारः छन्दःपूरणे, तथा च संयमवन्तोऽर्च्यन्त एव देवादिभिः। यत्र जिनमते, किं यत्र?, लोकनं लोको ज्ञानम्, प्रति-ष्ठितः तद्वशीभूतः, तथा जगदिदं ज्ञेयतया प्रतिष्ठितमिति योगः; केचिन्मनुष्यलोकमेव जगन्मन्यन्ते, अत आह—त्रैलोक्यमर्त्यासुर-माधाराधेयरूपम्। अयमित्यम्भूतो धर्मः श्रुतधर्मो वर्धतां वृद्धिमुप-यातु, शाश्वतमिति क्रियाविशेषणं शाश्वतमप्रच्युत्या वर्धतामिति; विजयतः परवादिविजयेन, धर्मोत्तरं चारित्रधर्मोत्तरं वर्धताम्, पुनर्वृद्ध्यभिधानं मोक्षार्थिना प्रत्यहं ज्ञानवृद्धिः कार्या इति प्रदर्श-नार्थम्। तथाच तीर्थंकरनामकर्महेतून् प्रतिपादयतोक्तम्— 'अपुव्वनाणगहणे' इति। प्रणिधानमेतन्मोक्षबीजकल्पं परमार्थ-तोऽनाशंसारूपमेवेति प्रणिधानं कृत्वा श्रुतस्यैव वन्दनाद्यर्थं कायो-

---

(१) प्रथमं ज्ञानं ततो दया।

त्सर्गार्थं पठति पठन्ति वा। सुअस्स भगवओ करेमि काउसग्ग-मित्यादि वोसिरामीति यावदर्थः पूर्ववत्। नवरम्—श्रुतस्येति प्रवचनस्य सामायिकादेर्बिन्दुसारपर्यन्तस्य भगवतो यशोमाहात्म्यादियुक्तस्य, ततः कायोत्सर्गकरणं पूर्ववत्पारयित्वा श्रुतस्य स्तुतिं पठति। ततश्च अनुष्ठानपरम्पराफलभूतेभ्यः सिद्धेभ्यो नमस्कार-करणायेदं पठति पठन्ति वा—

सिद्धाणं बुद्धाणं पारगयाणं परम्परगयाणं।
लोअग्गमुवगयाणं नमो सया सव्वसिद्धाणं॥ १॥

सिद्धान्ति स्म सिद्धाः ये येन गुणेन निष्पन्नाः परिनिष्ठिताः सिद्धौदनवद् न पुनः साधनीया इत्यर्थः, तेभ्यो नम इति योगः। ते च सामान्यतः कर्मादिभिन्ना अपि भवन्ति,
यथोक्तम्—

'कम्मे सिप्पे य विज्जाए मंते जोगे य आगमे।
अत्थ जत्ता अभिप्पाए तवे कम्मक्खए इय॥ १॥

तत्र कर्म आचार्योपदेशरहितं भारवहनकृषिवाणिज्यादि, तत्र सिद्धः, परिनिष्ठितः, सह्यगिरिसिद्धवत्। शिल्पं त्वाचार्योपदेशजं तत्र सिद्धः, कोकासवर्धकिवत्। विद्या जपहोमादिना फलदा, मन्त्रो जपादि-रहितः पाठमात्रसिद्धः; स्त्रीदेवताऽधिष्ठाना विद्या, पुरुषदेवताधि-

---

(१) कर्मणि शिल्पे च विद्यायां मन्त्रे योगे चागमे।
अर्थे यात्रायामभिप्राये तपसि कर्मक्षय इति॥ १॥

ष्टानस्तु मन्त्रः । तत्र विद्यासिद्ध आर्यखपुटवत्, मन्त्रसिद्धः स्तम्भाकर्षकवत् । योग औषधिसंयोगः, तत्र सिद्धो योगसिद्धः आर्यसमितवत्, आगमो द्वादशाङ्गं प्रवचनं तत्राऽसाधारणार्थावगमात्सिद्धः आगमसिद्धो गौतमवत्, अर्थो धनम्, स इतरासाधारणो यस्य सोऽर्थसिद्धो मम्मणवणिग्वत् । जले स्थले वा यस्याऽविघ्ना यात्रा स यात्रासिद्धस्तुण्डिकवत् । यमर्थमभिप्रेति तमर्थं तथैव यः साधयति सोऽभिप्रायसिद्धोऽभयकुमारवत् । यस्य सर्वोत्कृष्टं तपः स तपःसिद्धो दृढप्रहारिवत् । यः कर्मक्षयेण ज्ञानावरणीयाद्यष्टकर्मनिर्मूलनेन सिद्धः स कर्मक्षयसिद्धो मरुदेवीवत् । अतः कर्मादिसिद्धव्यपोहेन कर्मक्षयसिद्धपरिग्रहार्थमाह—बुद्धेभ्यः अज्ञाननिद्राप्रसुप्ते जगति अपरोपदेशेन जीवादिरूपं तत्त्वं बुद्धवन्तो बुद्धाः, बुद्धत्वानन्तरं कर्मक्षयं कृत्वा सिद्धा इत्यर्थः, तेभ्यः । एते च संसारनिर्वाणोभयपरित्यागस्थितिमन्तः कैश्चिदिष्यन्ते—

> न संसारे न निर्वाणे स्थितो भुवनभूतये ।
> अचिन्त्यः सर्वलोकानां चिन्तारत्नाधिको महान् ॥ १ ॥

इति वचनात् । एतन्निरासार्थमाह—पारगतेभ्यः पारं पर्यन्तं संसारस्य प्रयोजनव्रातस्य वा, गताः पारगताः तेभ्यः ; एते च यदृच्छावादिभिः कैश्चिद्दरिद्रराज्याभिषेकवदक्रमसिद्धत्वेनाऽभिधीयन्ते, तदुपदासार्थमाह—परम्परगयाणं—परम्परया चतुर्दशगुणस्थानक्रमारोहरूपया, अथवा कथञ्चित् कर्मक्षयोपशमादिसामग्र्या सम्यग्दर्शनं तस्मात् सम्यग्ज्ञानं तस्मात् सम्यक्चारित्रमित्येवम्भूतया गता

मुक्तिस्थानं प्राप्ताः परम्परागताः तेभ्यः। एते च केचिदनियतदेशा अभ्युपगम्यन्ते,

यत्र क्लेशक्षयस्तत्र विज्ञानमवतिष्ठते।

बाधा च सर्वथाऽस्येह तदभावान्न जातुचित्॥ १॥

इति वचनात्, एतन्निरासायाह लोकाग्रमुपगतेभ्यः लोकाग्रमीष-त्प्राग्भाराख्यायाः पृथिव्या उपरिक्षेत्रं तदुप सामीप्येन तदपरा-भिन्नदेशतया निःशेषकर्मक्षयपूर्वकं गताः प्राप्ताः।

उक्तं च—

[1] जत्थ य एगो सिद्धो तत्थ य अणंता भवक्खयविमुक्का।

अन्नोन्नमणाबाहं चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता॥ १॥

तेभ्यः। ननु क्षीणकर्मणो जीवस्य कथं लोकाग्रं यावद्गतिः?।

उच्यते—पूर्वप्रयोगादियोगात्।

यदाह—

पूर्वप्रयोगसिद्धेर्बन्धच्छेदादसङ्गभावाच्च।

गतिपरिणामाच्च तथा सिद्धस्योर्ध्वं गतिः सिद्धा॥ १॥

ननु सिद्धिक्षेत्रात्परतोऽधस्तिर्यग्वा कस्मान्न गच्छन्ति?,

अत्राऽप्युक्तम्—

नाऽधो गौरवविगमादसङ्गभावाच्च गच्छति विमुक्तः।

लोकान्तादपि न परं प्लवक इवोपग्रहाभावात्॥ १॥

---

(१) यत्र चैकः सिद्धस्तत्र चानन्ता भवक्षयविमुक्ताः।

अन्योन्यमनाबाधं तिष्ठन्ति सुखिनः सुखं प्राप्ताः॥ १॥

योगप्रयोगयोश्चाभावात्तिर्यग्न तस्य गतिरस्ति ।
तस्मात्सिद्धस्योर्ध्वं ह्यालोकान्ताद्गतिर्भवति ॥ २ ॥ इति ॥

नम: सदा सर्वसिद्धेभ्य:—नमो नमोऽस्तु, सदा सर्वकालं, सर्वसिद्धेभ्य:—सर्वं साध्यं सिद्धं येषां ते सर्वसिद्धा: तेभ्य:, अथवा सर्वसिद्धेभ्य: तीर्थसिद्धादिभेदेभ्य:,यथोक्तम्—'तित्थसिद्धा १ अतित्थसिद्धा २ तित्थयरसिद्धा ३ अतित्थयरसिद्धा ४ सयंबुद्धसिद्धा ५ पत्तेयबुद्धसिद्धा ६ बुद्धबोहियसिद्धा ७ थीलिङ्गसिद्धा ८ पुरिसलिङ्गसिद्धा ९ नपुंसकलिङ्गसिद्धा १० सलिङ्गसिद्धा ११ अन्नलिङ्गसिद्धा १२ गिहिलिङ्गसिद्धा १३ एगसिद्धा १४ अणेगसिद्धा १५ । तत्र तीर्थे चतुर्विधश्रमणसङ्घे उत्पन्ने सति ये सिद्धा: ते तीर्थसिद्धा: ।१। अतीर्थे जिनान्तरे साधुव्यवच्छेदे सति जातिस्मरणादिनाऽवाप्तापवर्गमार्गा: सिद्धा: अतीर्थसिद्धा:, मरुदेवीप्रभृतयो वा, तदा तीर्थस्याऽनुत्पन्नत्वात् ।२। तीर्थकरसिद्धा: तीर्थकरत्वमनुभूय सिद्धा: ।३। अतीर्थकरसिद्धा: सामान्यकेवलित्वे सति सिद्धा: ।४। स्वयं बुद्धा: सन्तो ये सिद्धा: ते स्वयंबुद्धसिद्धा: ।५। प्रत्येकबुद्धा: सन्तो ये सिद्धा: ते प्रत्येकबुद्धसिद्धा: ।६। स्वयम्बुद्धप्रत्येकबुद्धयोश्च बोध्युपधिश्रुतलिङ्गकृतो विशेष:—स्वयंबुद्धा हि बाह्यप्रत्ययमन्त-

(१) तीर्थसिद्धा:, अतीर्थसिद्धा:, तीर्थकरसिद्धा:, अतीर्थकरसिद्धा:, स्वयंबुद्धसिद्धा:, प्रत्येकबुद्धसिद्धा: बुद्धबोधितसिद्धा:, स्त्रीलिङ्गसिद्धा:, पुरुषलिङ्गसिद्धा:, नपुंसकलिङ्गसिद्धा:, स्वलिङ्गसिद्धा:, अन्यलिङ्गसिद्धा:, गृहिलिङ्गसिद्धा:, एकसिद्धा:, अनेकसिद्धा: ।

रैव बुध्यन्ते, प्रत्येकबुद्धास्तु बाह्यप्रत्ययेन वृषभादिना करकण्डादिवत्, उपधिस्तु स्वयंबुद्धानां पात्रादिर्द्वादशधा, प्रत्येकबुद्धानां प्रावरणवर्जो नवविधः ; स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीतश्रुतेऽनियमः, प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव ; लिङ्गप्रतिपत्तिस्तु स्वयंबुद्धानां गुरुसन्निधावपि भवति, प्रत्येकबुद्धानां तु देवता लिङ्गं प्रयच्छति ; बुद्धा आचार्या अवगततत्त्वाः तैर्बोधिताः सन्तो ये सिद्धाः ते बुद्धबोधितसिद्धाः ।७। एते च सर्वेऽपि केचित् स्त्रीलिङ्गसिद्धाः, केचित् पुंलिङ्गसिद्धाः, केचित् नपुंसकलिङ्गसिद्धाः । ननु तीर्थंकरा अपि किं स्त्रीलिङ्गसिद्धा भवन्ति ?, उच्यते, भवन्त्येव—यदुक्तं सिद्धप्राभृते—'सव्वत्थोवा तित्थयरिसिद्धा, तित्थयरतित्थे नोतित्थयरसिद्धा असंखेज्जगुणा, तित्थयरितित्थे नोतित्थयरिसिद्धाओ असंखिज्जगुणाओ, तित्थयरितित्थे नोतित्थयरसिद्धा असंखेज्जगुणा इति । नपुंसकलिङ्गसिद्धास्तु तीर्थंकरसिद्धा न भवन्त्येव, प्रत्येकबुद्धसिद्धास्तु पुंलिङ्गसिद्धा एव ।८।९।१०। स्वलिङ्गेन रजोहरणादिना द्रव्यलिङ्गेन सिद्धाः स्वलिङ्गसिद्धाः ।११। अन्येषां परिव्राजकादीनां लिङ्गेन सिद्धा अन्यलिङ्गसिद्धाः । १२ । गृहिलिङ्गसिद्धा मरुदेव्यादयः ।१३। एकैकस्मिन् समये एकाकिनः सिद्धाः एकसिद्धाः ।१४। एकस्मिन् समये अष्टोत्तरं शतं यावत् सिद्धा अनेकसिद्धाः ।१५। यत उक्तम्—

---

(१) सर्वस्तोकास्तीर्थंकरीसिद्धास्तीर्थंकरतीर्थे नोतीर्थंकरसिद्धा असंख्येयगुणाः, तीर्थंकरीतीर्थे नोतीर्थंकरीसिद्धा असंख्येयगुणाः, तीर्थंकरीतीर्थे नोतीर्थंकरसिद्धा असंख्येयगुणाः ।

[1]बत्तीसा अडयाला सट्ठी बावत्तरी य बोद्धव्वा।
चुलसीई छण्णउई दुरहियमट्ठोत्तरसयं च ॥ १ ॥

नन्वेते सिद्धभेदाः आद्ययोस्तीर्थसिद्धाऽतीर्थसिद्धयोरेवाऽन्तर्भवन्ति, तीर्थंकरसिद्धादयो हि तीर्थसिद्धा वा स्युरतीर्थसिद्धा वेति। सत्यम्, सत्यप्यन्तर्भावे पूर्वभेदद्वयादेवोत्तरभेदाप्रतिपत्तेरज्ञातज्ञापनार्थं भेदाभिधानमदुष्टमिति। इत्थं सामान्येन सर्वसिद्धनमस्कारं कृत्वा आसन्नोपकारित्वाद्वर्तमानतीर्थाधिपतेः श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामिनः स्तुतिं करोति—

जो देवाण वि देवो जं देवा पंजली नमंसंति।
तं देवदेवमहियं सिरसा वन्दे महावीरं ॥ २ ॥

यो भगवान् महावीरो देवानामपि भवनवास्यादीनां पूज्यत्वाद् देवः, अत एवाह—यं देवाः प्राञ्जलयो विनयरचितकरसम्पुटाः सन्तो नमस्यन्ति प्रणमन्ति, तं भगवन्तं देवदेवैः शक्रादिभिर्महितं पूजितम्, वन्दे शिरसा उत्तमाङ्गेन आदरप्रदर्शनार्थं चैतत्। तं कं? महावीरम्, विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वा शिवमिति वीरः, महांश्चासौ वीरश्च महावीरस्तम्। इत्थं स्तुतिं कृत्वा पुनः परोपकाराय आत्मभाववृद्धये च फलप्रदर्शनपरमिदं पठति—

इक्को वि नमुक्कारो जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स।
संसारसागराओ तारेइ नरं व नारिं वा ॥ ३ ॥

---

(1) द्वात्रिंशदष्टचत्वारिंशत् षष्टिर्द्विसप्ततिश्च बोद्धव्याः।
चतुरशीतिः षण्णवतिर्द्विरहितमष्टोत्तरशतं च ॥ १ ॥

एकोऽप्यास्तां बहव:, नमस्कारो द्रव्यभावसंकोचलक्षण:, जिनवर-वृषभाय—जिना: श्रुतावधिजिनादय: तेषां वरा: केवलिनस्तेषां वृषभ: तीर्थंकरनामकर्मोदयादुत्तमो जिनवरवृषभस्तस्मै। स च ऋषभादिरपि भवतीत्याह—वर्धमानाय यद्वाऽकृत: सन्निति शेष:। किम्? संसरणं संसारस्तिर्यग्नरनारकाऽमरभवाऽनुभावलक्षण: स एव भवस्थितिकायस्थितिभ्यामनेकधावस्थानेनाऽलब्धपारत्वात्सागर इव संसारसागर:, तस्मात् तारयति पारं नयतीत्यर्थ:। कमित्याह?—नरं वा नारीं वा-नरग्रहणं पुरुषोत्तमधर्मप्रतिपादनार्थम्, नारीग्रहणं तासामपि तद्भव एव संसारक्षयो भवतीति ज्ञापनार्थम्। यथोक्तं यापनीयतन्त्रे—

[1]णो खलु इत्थी अजीवो, ण यावि अभव्वा, ण यावि दंसण-विरोहिणी, णो अमाणुस्सा णो अणायरियउप्पन्ना, णो असंखेज्जा-उआ, णो अइकूरमई, णो अणुवसन्तमोहा, णो असुद्धाचारा, णो असुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिआ, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो नवगुणट्ठाणरहिआ, णो अजोग्गा लद्धीए, णो अकल्लाणभायणं ति कहं न उत्तमधम्मस्स साहगा? इति।

(1) नो खलु स्त्री अजीव:, न चाप्यभव्या, न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अमानुष्या, नो अनार्योत्पन्ना, नो असंख्येयायुष्का, नो अतिक्रूरमति:, नो अनुपशान्तमोहा, नो अशुद्धाचारा, नो अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता, नो अयोग्या लब्धे:, नो अकल्याणभाजनमिति कथं नोत्तमधर्मस्य साधिका? इति।

अयमत्र भावः, सति सम्यग्दर्शने परया भावनया क्रियमाण एकोऽपि नमस्कारस्तथाभूतस्याध्यवसायस्य हेतुर्भवति यथाभूतात् श्रेणिमवाप्य निस्तरति भवोदधिमिति। अतः कार्ये कारणोपचारादेवमुच्यते। न च चारित्रस्य वैफल्यम्, तथाभूताध्यवसायस्यैव चारित्ररूपत्वादिति। एतास्तिस्रः स्तुतयो गणधरकृतत्वाद् नियमेनोच्यन्ते. केचित्तु अन्ये अपि स्तुती पठन्ति—

यथा—

उज्जिंतसेलसिहरे दिक्खा नाणं निसीहिया जस्स

तं धम्मचक्कवट्टिं अरिट्ठनेमिं नमंसामि ॥ ४ ॥

चत्तारि अट्ठ दस दो अ वंदिआ जिणवरा चउवीसं ।

परमट्ठनिट्ठिअट्ठा सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥ ५ ॥

सुगमे। एवमेतत्पठित्वोपचितपुण्यसम्भार उचितेष्वौचित्येन प्रवृत्तिरिति ज्ञापनार्थं पठति पठन्ति वा वेयावच्चगराणं सन्तिगराणं सम्मदिट्ठिसमाहिगराणं करेमि काउस्सग्गं वैयावृत्त्यकराणां प्रवचनार्थं व्यापृतभावानां गोमुखयक्षाऽप्रतिचक्राप्रभृतीनां शान्तिकराणां सर्वलोकस्य सम्यग्दृष्टिविषये समाधिकराणाम्, एषां सम्बन्धिनं षष्ठ्याः सप्तम्यर्थत्वादेतद्विषयमेतान् वाश्रित्य करोमि कायोत्सर्गम्। अत्र वन्दनादिप्रत्ययमित्यादि न पठ्यते, अपि तु अन्यत्रोच्छ्वसितेनेत्यादि, तेषामविरतत्वात्. इत्थमेव तद्भाववृद्धेरुपकारदर्शनात्। एतद्व्याख्या च पूर्ववत्। नवरं स्तुतिर्वैयावृत्त्यकराणां पुनस्तेनैव विधिना उपविश्य पूर्ववत् प्रणिपातदण्डकं पठित्वा मुक्ताशुक्तिमुद्रया प्रणिधानं कुर्वन्ति।

यथा—

जय वीयराय ! जगगुरु ! होउ मम तुह पभावओ भयवं ! ।
भवनिव्वेओ मग्गाणुसारिआ इट्ठफलसिद्धी ॥ १ ॥
लोगविरुद्धच्चाओ गुरुजणपूआ परत्थकरणं च ।
सुहगुरुजोगो तव्वयणसेवणा आभवमखण्डा ॥ २ ॥

जय वीतराग ! जगद्गुरो ! इति भगवतस्त्रिलोकनाथस्य बुद्धां सन्निधानार्थमामन्त्रणम्, भवतु जायतां ममेत्यात्मनिर्देशः, तव प्रभावतः तव सामर्थ्येन, भगवन्निति पुनः सम्बोधनं भक्त्यतिशयख्यापनार्थम् । किं तदित्याह—भवनिर्वेदः संसारनिर्वेदः । न हि भवादनिर्विण्णो मोक्षाय यतते, अनिर्विण्णस्य तत्प्रतिबन्धान्मोक्षे यत्नोऽयत्न एव, निर्जीवक्रियातुल्यत्वात् । तथा मार्गाऽनुसारिता असद्ग्रहविजयेन तत्त्वानुसारिता, तथा इष्टफलसिद्धिरभिमतार्थनिष्पत्तिः ऐहलौकिकी, ययोपगृहीतस्य चित्तस्वास्थ्यं भवति तस्माच्चोपादेयप्रवृत्तिः । तथा लोकविरुद्धत्यागः सर्वजननिन्दादिलोकविरुद्धाऽनुष्ठानवर्जनम् ।

यदाह—

[1]सव्वस्स चेव निंदा विसेसओ तह य गुणसमिद्धाणं ।
उजुधम्मकरणहसणं रीढा जणपूयणिज्जाणं ॥ १ ॥
बहुजनविरुद्धसंगो देसाचारस्स लंघणं चेव ।
उव्वणभोओ अ तहा दाणाइवियडमन्नेओ ॥ २ ॥

(१) सर्वस्य चैव निन्दा विशेषतस्तथा च गुणसमृद्धानाम् ।
ऋजुधर्मकरणहसनं रीढा जनपूजनीयानाम् ॥ १ ॥
बहुजनविरुद्धसङ्गो देशाचारस्य लङ्घनं चैव ।
उल्बणभोगश्च तथा दानादिविकटमन्यत्वात् ॥ २ ॥

'साहुवसणम्मि तो सो सह सामत्थम्मि अपडियारो अ।
एमाइयाइं इत्थं लोगविरुद्धाइं णेआइं' ॥ ३ ॥

गुरुजनस्य पूजा उचितप्रतिपत्तिर्गुरुजनपूजा, गुरवश्च यद्यपि धर्माचार्य्या एवोच्यन्ते तथापीह मातापित्रादयोऽपि गृह्यन्ते। यदुक्तम्—

माता पिता कलाचार्य्य एतेषां ज्ञातयस्तथा।
वृद्धा धर्मोपदेष्टारो गुरुवर्गः सतां मतः ॥ १ ॥

परार्थकरणं सत्त्वार्थकरणं जीवलोकसारं पौरुषचिह्नमेतत्। सत्येतावति लौकिके सौन्दर्यें लोकोत्तरधर्माधिकारी भवतीत्याह-शुभगुरुयोगो विशिष्टचारित्रयुक्ताचार्यसम्बन्धः, तथा तद्वचनसेवा सद्गुरुवचनसेवना, न जातुचिदयमहितमुपदिशति, आभवमासंसारमखण्डा सम्पूर्णा। इदं च प्रणिधानं न निदानरूपम्, प्रायेण निस्सङ्गाभिलाषरूपत्वात्। एतच्चाप्रमत्तसंयतादर्वाक् कर्तव्यम्, अप्रमत्तादीनां मोक्षेऽप्यनभिलाषात्। तदेवंविधशुभफलप्रणिधानपर्यन्तं चैत्यवन्दनम् ॥ १२४ ॥

इदानीमनन्तरकरणीयमाह —

ततो गुरूणामभ्यर्णे प्रतिपत्तिपुरःसरम्।
विदधीत विशुद्धात्मा प्रत्याख्यानप्रकाशनम् ॥ १२५ ॥

---

(१) साधुव्यसने तु च सति सामर्थ्येऽप्रतिकारश्च।
एवमादिकानि इत्थं लोकविरुद्धानि ज्ञेयानि ॥ ३ ॥

ततोऽनन्तरं गुरूणां धर्माचार्य्याणां देववन्दनार्थमागतानां स्नात्रादिदर्शनधर्मकथाद्यर्थं तत्रैव स्थितानामभ्यर्णे उचिते समीपे, उचितत्वं चार्धचतुर्थहस्तप्रमाणात् चेत्राद् बहिरवस्थानम्, प्रतिपत्तिर्व्याख्यास्यमाना वन्दनकादिरूपा वा, तत्पुरःसरं तत्पूर्वकं, विदधीत कुर्य्यात्, विशुद्धात्मा निर्मलचित्तो न तु दम्भादियुक्तः, प्रत्याख्यानस्य देवसमीपे कृतस्य प्रकाशनं गुरोः पुरतः प्रकटनम्; त्रिविधं हि प्रत्याख्यानविधानमात्मसाक्षिकं देवसाक्षिकं गुरुसाक्षिकं च ॥ १२५ ॥

प्रतिपत्तिपुरःसरमित्युक्तमिति गुरुप्रतिपत्तिं श्लोकद्वयेन दर्शयति—

अभ्युत्थानं तदालोकेऽभियानं च तदागमे ।
शिरस्यञ्जलिसंश्लेषः स्वयमासनढौकनम् ॥१२६॥
आसनाऽभिग्रहो भक्त्या वन्दना पर्य्युपासनम् ॥
तद्यानेऽनुगमश्चेति प्रतिपत्तिरियं गुरोः ॥ १२७ ॥

अभ्युत्थानं ससम्भ्रममासनत्यागः, तदालोके गुरूणामालोकने सति, अभियानमभिमुखं गमनं तदागमे गुर्वागमे, शिरसि मस्तके गुरुदर्शनसमकालमञ्जलिसंश्लेषः करकोरककरणं नमो क्षमाश्रमणाणंति वचनोच्चारपूर्वकं स्वयमित्यात्मना न तु परप्रेषणेन आसनढौकनमासनसन्निधापनम् ॥१२६॥ आसनाऽभिग्रहः आसन उपविष्टेषु गुरुषु स्वयमासितव्यमित्यभिग्रहः आसनाभिग्रहः, भक्त्या भक्तिपूर्वकं वन्दना पञ्चविंशत्यावश्यकविशुद्धं वन्दनं स्थानस्थितानां च गमनादिव्याकुलत्वाभावे पर्य्युपासनं सेवा, तेषां गुरूणां याने

गमनेऽनुगमनं पृष्ठतः कतिपयपदानुसरणमियं प्रतिपत्तिरुपचार-
विनयरूपा गुरोर्धर्माचार्यस्य ॥ १२७ ॥

ततो गुरुपार्श्वे धर्मदेशनां श्रुत्वा—

ततः प्रतिनिवृत्तः सन् स्थानं गत्वा यथोचितम् ।
सुधीर्धर्माऽविरोधेन विदधीतार्थचिन्तनम् ॥ १२८ ॥

ततो देवगृहात् प्रतिनिवृत्तो व्यावृत्तः सन् यथोचितं स्थानं
गत्वा यथोचितमिति यदा राजादिस्तदा धवलगृहं यद्यमात्या-
दिस्तदा करणम्; अथ वणिगादिस्तदा आपणमिति सुधीर्बुद्धि-
मान् विदधीत अर्थचिन्तनमर्थोपायचिन्तां धर्माविरोधेनेति धर्मस्य
जिनधर्मस्य अविरोधेन अबाधया । अत्र चार्थचिन्तनमित्यनुवाद्यं
तस्य स्वतःसिद्धत्वात्, धर्माविरोधेनेति विधेयमप्राप्तत्वात् । धर्मा-
विरोधश्च राज्ञां दरिद्रेश्वरयोर्मान्यामान्ययोरुत्तमनीचयोर्माध्य-
स्थ्येन न्यायदर्शनात्, नियोगिनां च राजार्थप्रजार्थसाधनेन,
वणिजां च कूटतुलाकूटमानादिपरिहारेण पञ्चदशकर्मादानपरि-
हारेण च बोद्धव्यः ॥ १२८ ॥

ततो माध्याह्निकीं पूजां कुर्यात् कृत्वा च भोजनम् ॥
तद्विद्भिः सह शास्त्रार्थरहस्यानि विचारयेत् ॥ १२९ ॥

ततस्तदनन्तरं माध्याह्निकीं मध्याह्नकालभाविनीं पूजां
जिनसपर्यां कुर्यात् कृत्वा विधाय च भोजनमित्यनुवादः । माध्या-
ह्निकीपूजाभोजनयोश्च न कालनियमः । तीव्रबुभुक्षोर्हि बुभुक्षा-

कालो भोजनकाल इति रूढेर्मध्याह्नादर्वागपि गृहीतप्रत्याख्यानं तीरयित्वा देवपूजापूर्वकं भोजनं कुर्वन्न दुष्यति। अत्र चाऽयं विधिः—

'जिनपूओचिअदाणं परियणसम्भालणा उचियकिच्चं।
ठाणुवएसो य तहा पच्चक्खाणस्स सम्भरणं॥ १॥

तथा भोजनाऽनन्तरं सम्भवतो ग्रन्थिसहितादेः प्रत्याख्यानस्य करणं प्रमादपरिजिहीर्षोर्हि प्रत्याख्यानं विना न युक्तं क्षण-मप्यासितुम्। शास्त्रार्थानां रहस्यान्यैदंपर्य्याणि विचारयेदिदमित्थं भवति नेति वा सम्प्रधारयेत्, कथं, सह सार्धं कैस्तद्विद्भिः तच्छा-स्त्रार्थरहस्यं विदन्ति ये तैः, गुरुमुखात् श्रुतान्यपि शास्त्रार्थ-रहस्यानि परिशीलनाविकलानि न चेतसि सुदृढप्रतिष्ठानि भवन्तीति कृत्वा॥ १२९॥

ततश्च सन्ध्यासमये कृत्वा देवार्चनं पुनः।
कृतावश्यककर्मा च कुर्यात् स्वाध्यायमुत्तमम्॥१३०॥

ततस्तदनन्तरं यो द्विर्भुङ्क्ते स विकालसमये अन्तर्मुहूर्ताद-र्वाग् भोजनं कृत्वा सन्ध्यासमये पुनस्तृतीयवारं देवार्चनं कृत्वा साधुसमीपं गत्वा भूमिकौचित्येन षड्विधावश्यकं सामायिक-चतुर्विंशतिस्तव वन्दनक-प्रतिक्रमण-कायोत्सर्ग-प्रत्याख्यानलक्षणं कुर्य्यात्; तत्र सामायिकमार्तरौद्रध्यानपरिहारेण धर्मध्यानपरि-

(१) जिनपूजोचितदानं परिजनसंभालनमुचितकृत्यम्।
स्थानोपदेशश्च तथा प्रत्याख्यानस्य संभरणम्॥ १॥

करणेन शत्रुमित्रतृणकाञ्चनादिषु समता, तच्च पूर्वमेवोक्तम्। चतुर्विंशतिस्तीर्थंकराणां नामोत्कीर्तनपूर्वकं स्तवो गुणकीर्तनं तस्य च कायोत्सर्गे मनसाऽनुध्यानं शेषकालं व्यक्तवर्णपाठः। अयमपि पूर्वमुक्तः। वन्दनं वन्दनायोग्यानां धर्माचार्याणां पञ्चविंशत्यावश्यकविशुद्धं द्वात्रिंशद्दोषरहितं नमस्करणम्। तत्र पञ्चविंशतिरावश्यकानि यथा—

'दुओणयं अहाजायं कियकम्मं बारसावयं।

चउसिरं तिगुत्तं च दुपवेसं एगनिक्खमणं॥ १॥ इति।

द्वे अवनमने इच्छामि खमासमणो वंदिउं जावणिज्जाए निसीहियाए इत्यभिधाय गुरोश्छन्दानुज्ञापनाय प्रथममवनमनम्।१। यदा पुनः कृतावर्तो निष्क्रान्त इच्छामीत्यादिसूत्रमभिधाय पुनश्छन्दोऽनुज्ञापनायैव तदा द्वितीयम् २। तथा यथाजातं जातं जन्म तच्च द्वेधा प्रसवः प्रव्रज्याग्रहणं च। तत्र प्रसवकाले रचितकरसंपुटो जायते प्रव्रज्याकाले च गृहीतरजोहरणमुखवस्त्रिक इति यथाजातमस्य स यथाजातस्तथाभूत एव वन्दते इति वन्दनमपि यथाजातम्।३। तथा द्वादशावर्ताः कायव्यापारविशेषा गुरुचरणन्यस्तहस्तशिरःस्थापनरूपा यस्मिंस्तद् द्वादशावर्तमिह च प्रथमप्रविष्टस्य अहो कायं इत्यादि सूत्रोच्चारणगर्भाः षडावर्ताः निष्क्रम्य पुनः प्रविष्टस्याऽपि त एव षडिति द्वादश।१५। चत्वारि शिरांसि यस्मिन् तच्चतुःशिरः

(१। द्व्यवनतं यथाजातं कृतकर्म द्वादशावर्तम्।

चतुःशिरः त्रिगुप्तं च द्विप्रवेशमेकनिष्क्रमणम्॥ १॥

प्रथमप्रवेशे क्षामणाकाले शिष्याचार्ययोरवनमच्छिरोद्वयम्, निष्क्रम्य पुनः प्रवेशे तथैव च शिरोद्वयम्। १८। त्रिगुप्तं मनोवाक्काय-कर्मभिर्गुप्तम्। २२। तथा प्रथमोऽनुज्ञाप्य प्रवेशो द्वितीयः पुनर्निर्गत्य प्रवेश इति द्वौ प्रवेशौ यत्र तद् द्विप्रवेशमेकं निष्क्रमणमावश्यक्या निर्गच्छतो यत्र तदेकनिष्क्रमणम्। २५। द्वात्रिंशद्दोषा यथा

[1]अणाढियं च थद्धं च पविद्धं परिपिंडियं।
टोलगइ अंकुसं चेव तहा कच्छभरिंगियं॥ १॥
मच्छोव्वत्तं मणसा य पउट्ठं तह य वेइयाबद्धं।
भयसा चेव भयंतं मित्ती गारवकारणा॥ २॥
तेणियं पडणीयं चेव रुट्ठं तज्जियमेव य।
सढं च हीलियं चेव तहा विपलिउंचियं॥ ३॥
दिट्ठमदिट्ठं च तहा सिंगं च करमोयणं।
आलिद्धमनालिद्धं ऊणं उत्तरचूलियं॥ ४॥

---

(१) अनादृतं च स्तब्धं च प्रविद्धं परिपिण्डितम्।
टोलगति अङ्कुशं च तथा कच्छपरिङ्गितम्॥ १॥
मत्स्योद्वृत्तं मनसा च प्रदुष्टं तथा च वेदिकाबद्धम्।
भयाद् चैव भजमानं मैत्री गौरवकारणम्॥ २॥
स्तैनिकं प्रत्यनीकं चैव रुष्टं तर्जितमेव च।
शठं च हीलितं चैव तथा विपरिकुञ्चितम्॥ ३॥
दृष्टमदृष्टं च तथा शृङ्गं च करमोचनम्।
आश्लिष्टमनाश्लिष्टमूनमुत्तरचूलितम्॥ ४॥

'मूअं च ढड्ढरं चेव चुडलिं च अपच्छिमं ।
बत्तीसदोसपरिसुद्धं किइकम्मं पउंजए ॥ ५ ॥

अनादृतं सम्भ्रमरहितं वन्दनम् ।१। स्तब्धं मदाष्टकवशीकृतस्य वन्दनम् ।२। प्रविद्धं वन्दनं ददत एव पलायनम् ।३। परिपिण्डितं प्रभूतानां युगपद्वन्दनम्, यद्वा कुक्षेरुपरि हस्तौ व्यवस्थाप्य परिपिण्डितकरचरणस्याऽव्यक्तसूत्रोच्चारणपुरःसरं वन्दनम् ।४। टोलगति तिड्डवदुत्प्लुत्योत्प्लुत्य विसंस्थुलं वन्दनम ।५। अङ्कुशमुपकरणे चोलपट्टकल्पादौ हस्ते वा अवज्ञया समाकृष्य अङ्कुशेन गजस्येवाचार्यस्योर्ध्वस्थितस्य शयितस्य प्रयोजनान्तरव्यग्रस्य वा वन्दनकार्थमासन उपवेशनम् । न हि पूज्याः कदाचिदप्याकर्षणमर्हन्ति, अविनयत्वादस्य, यद्वा रजोहरणमङ्कुशवत्करद्वयेन गृहीत्वा वन्दनम्, यदि वाऽङ्कुशाक्रान्तस्य हस्तिन इव शिरोनमनोन्नमने कुर्वाणस्य वन्दनम् ।६। कच्छपरिङ्गितमूर्ध्वस्थितस्य तित्तिसणयरा इत्यादिसूत्रमुच्चारयत उपविष्टस्य वा अहो कायं काय इत्यादिसूत्रमुच्चारयतोऽग्रतोऽभिमुखं पश्चादभिमुखं च रिङ्गतश्चलतो वन्दनम् ।७। मत्स्योद्वृत्तमुत्तिष्ठन्निविशमानो वा जलमध्ये मत्स्य इवोद्वर्तते उद्वेल्लते यत्र तत् । यद्वा एकं वन्दित्वा द्वितीयस्य साधोर्द्रुतं द्वितीयपार्श्वेन रेचकावर्तेन मत्स्यवत् परावृत्य वन्दनम् । ८ । मनसा प्रदुष्टं शिष्यस्तत्सम्बन्धी वा गुरुणा किञ्चित्परुषमभिहितो यदा भवति तदा मनसो दूषितत्वाद् मनसा प्रदुष्टं, यद्वा वन्द्यो हीनः केनचिद्गुणेन

(१) मूकं च ढड्ढरं चैव चुडलिञ्चापश्चिमम् ।
द्वात्रिंशद्दोषपरिशुद्धं कृतिकर्म प्रयुञ्जीत ॥ ५ ॥

ततोऽहमेवंविधेनाऽपि वन्दनं दापयितुमारब्ध इति चिन्तयतो वन्दनम् ।८। वेदिकाबद्धं जानुनोरुपरि हस्तौ निवेश्य अधो वा पार्श्वयोर्वा उत्सङ्गे वा जानु करद्वयान्तः कृत्वा वा इति पञ्चभिर्वेदिकाभिर्बद्धं युक्तं वन्दनम् ।१०। बिभ्यत् सङ्घात् कुलात् गच्छात् क्षेत्राद्वा निष्काशयिष्येऽहमिति भयाद् वन्दनम् ।११। भजमानं भजते मां सेवायां पतितो मम अग्रे वा मम भजनं करिष्यति ततोऽहमपि वन्दनसत्कं निहोरकं निवेशयामीति बुद्ध्या वन्दनम् ।१२। मैत्रीतो मम मित्रमाचार्य इति, आचार्येणेदानीं मैत्री भवत्विति वा वन्दनम् ।१३। गौरवाद्वन्दनकसामाचारीकुशलोऽहमिति गर्वादन्येऽप्यवगच्छन्तु मामिति यथावदावर्तादीनाराधयतो वन्दनम् ।१४। कारणाद् ज्ञानादिव्यतिरिक्ताद्वस्त्रादिलाभहेतोर्वन्दनम्, यद्वा ज्ञानादिनिमित्तमपि लोकपूज्योऽन्येभ्यो वाऽधिकतरो भवामीत्यभिप्रायतो वन्दनम्, यद्वा वन्दनकमूल्यवशीकृतो मम प्रार्थनाभङ्गं न करिष्यतीति बुद्ध्या वन्दनम् ।१५। स्तैनिकं मम लाघवं भविष्यतीति परेभ्य आत्मानं निगूहयतो वन्दनम्, अयमर्थः—एवं नाम शीघ्रं वन्दते यथा स्तैनवत् केनचिद् दृष्टः केनचिन्नेति ।१६। प्रत्यनीकमाहारादिकाले वन्दनम् ।१७। यदाह—

'वक्खित्तपराहुत्ते पमत्ते मा कयावि वंदिज्जा ॥
आहारं च करिंते नीहारं वा जइ करेइ ॥ १ ॥

(१) व्याक्षिप्तपराभूतान् प्रमत्तान् मा कदापि वन्दिष्ठाः ।
आहारं च कुर्वतो नीहारं वा यदि करोति ॥ १ ॥

रुष्टं क्रोधाध्मातस्य गुरोर्वन्दनमात्मना वा क्रुद्धेन वन्दनम् ।१८। तर्जितमवन्द्यमानो न कुप्यसि वन्द्यमानश्चाविशेषज्ञतया न प्रसीदसि इति निर्भर्त्सयतो यद्वा बहुजनमध्ये मां वन्दनं दापयंस्तिष्ठसि ज्ञास्यते मया तवैकाकिन इति धिया तर्जन्या शिरसा वा तर्जयतो वा वन्दनम् ।१९। शठं शाठ्येन विश्रम्भार्थं वन्दनं ग्लानादिव्यपदेशं वा कृत्वा न सम्यग्वन्दनम् ।२०। हीलितं हे गणिन् वाचक ! किं भवता वन्दितेनेत्यादिना अवजानतो वन्दनम् ।२१। विपरिकुंचितम्, अर्धवन्दित एव देशादिकथाकरणम् ।२२। दृष्टादृष्टं तमसि स्थित: केनचिदन्तरित एवमेवास्ते दृष्टस्तु वन्दत इति ।२३। शृङ्गं अहो कायं काय इत्याद्यावर्तानुच्चारयतो ललाटमध्यदेशमस्पृशत: शिरसो वामदक्षिणे शृङ्गे स्पृशतो वन्दनकरणम् ।२४। कर: कर इव राजदेयभाग इव अर्हत्प्रणीतो वन्दनककरोऽवश्यदातव्य इति धिया वन्दनम् ।२५। मोचनं लौकिककराद्वयं मुक्ता न मुच्यामहे वन्दनकरादिति बुद्ध्या वन्दनम् ।२६। आश्लिष्टानाश्लिष्टमत्र चतुर्भङ्गी, सा च अहो कायं काय इत्याद्यावर्तकाले भवति रजोहरणस्य शिरसश्च कराभ्यामाश्लेषणं, रजोहरणस्य न शिरस:, शिरसो न रजोहरणस्य, न रजोहरणस्य नाऽपि शिरस: । अत्र प्रथम: शुद्ध: शेषास्तु दुष्टा: । २७ । न्यूनं व्यञ्जनाभिलापावश्यकैरसम्पूर्णम् ।२८। उत्तरचूलं वन्दनं दत्त्वा महता शब्देन मस्तकेन वन्दे इत्यभिधानम् । २९ । मूकं आलापानगुच्चारयतो वन्दनम् ।३०। ढड्ढरं महता शब्देनोच्चारयतो वन्दनम् । ३१ । चुडली उल्मुकं यथोल्मुकं गृह्यते तथा रजोहरणं गृहीत्वा वन्दनं, यद्वा यत्र दीर्घहस्तं

प्रसार्य वन्दे इति भणतो वन्दनम, अथवा हस्तं भ्रमयित्वा सर्वान् वन्दे इति वदतो वन्दनम्। ३२। वन्दनके च शिष्यस्य षडभि-लापा भवन्ति, तद्यथा इच्छा अनुज्ञापना अव्याबाधं यात्रा यापना अपराधक्षामणा च,

यदाह—

'इच्छा य अणुखवणा अव्वाबाहं च जत्त जवणा य।
अवराहखामणा चिय छठाणा हुंति वन्दणए ॥ १ ॥

गुरुवचनान्यपि षडेव यथा छन्देन अनुजानामि तथेति तुभ्य-मपि वर्तते एवमहमपि क्षमयामीति।

यदाह—

'छंदेन अणुजाणामि तहत्ति तुब्भंपि वट्टइ एवं।
अहमवि खामेमि तुमे आलावा वंदणरिहस्स ॥ १ ॥

एते च द्वये अपि यथास्थानं सूत्रव्याख्यायां दर्शयिष्यन्ते।

सूत्रं च—

इच्छामि खमासमणो वंदिउं जावणिज्जाए निसीहियाए अनुजाणह मे मिउग्गहं निसीहि अहो कायं कायसंफासं खमणि-ज्जो भे किलामो अप्पकिलंताणं बहुसुभेण भे दिवसो वइक्कंतो जत्ता भे जवणिज्ज च भे खामेमि खमासमणो देवसिअं वइक्कमं

---

(१) इच्छा चानुज्ञापना अव्याबाधं च यात्रा यापना च।
अपराधक्षामणा चैव षट् स्थानानि भवन्ति वन्दनके ॥ १ ॥

(२) छन्देनानुजानामि तथेति तवाऽपि वर्तते एवम्।
अहमपि क्षमयामि तवालापाद् वन्दनार्हस्य ॥ १ ॥

आवस्सिआए पडिक्कमामि खमासमणाणं देवसिआए आसायणाए तित्तीसन्नयराए जं किंचि मिच्छाए मणदुक्कडाए वयदुक्कडाए कायदुक्कडाए कोहाए माणाए मायाए लोहाए सव्वकालियाए सव्वमिच्छोवयाराए सव्वधम्माइक्कमणाए आसायणाए जो मे अइ-आरो कओ तस्स खमासमणो ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ।

व्याख्या—अत्र हि शिष्यो गुरुवन्दनेन वन्दितुकामः पूर्वं लघु-वन्दनपुरःसरं संदंशकौ प्रमृज्योपविष्ट एव मुखवस्त्रिकां पञ्चविंशति-कृत्वः प्रत्युपेक्षते, [1]तया च शरीरं पञ्चविंशतिकृत्व एव प्रमृज्य परेण विनयेन मनोवाक्कायसंशुद्धो गुरोः सकाशादात्मप्रमाणात् क्षेत्राद् बहिःस्थितोऽधिज्यचापवदवनतकायः करद्वयगृहीतरजोहरणादि-र्वन्दनायोद्यत एवमाह—इच्छामि अभिलषामि अनेन बलाभि-योगः परिहृतः, क्षमाश्रमण ! 'क्षमूषि सहने' इत्यस्य षित्त्वादङि क्षमा सहनमित्यर्थः, श्राम्यति संसारविषये खिन्नो भवति तपस्य-तीति वा, नन्द्यादित्वात् कर्तरि अने श्रमणः, क्षमाप्रधानः श्रमणः क्षमाश्रमणः तस्य सम्बोधने प्राकृते खमासमणो ! "ङो दीर्घो वा" ॥ (सिद्धहेम०८।३।३८) ॥ इति आमन्त्र्ये सेर्डोकारः, क्षमाग्रहणेन मार्दवार्जवादयो गुणाः सूचिताः । ततश्च क्षमादिगुणोपलक्षित-यतिप्रधान ! । अनेन वन्दनार्हत्वं तस्यैव सूचितम्, किं कर्तुं वन्दितुं नमस्कर्तुं भवन्तमिति गम्यते, कया, यापनीयया नैषेधिक्या, अत्र नैषेधिक्येति विशेष्यं, यापनीययेति विशेषणम्,

(१) च तया ।

'षिधू गत्याम्' इत्यस्य निपूर्वस्य घञि निषेधः प्राणातिपातादिनिवृत्तिः स प्रयोजनमस्या नैषेधिकी तनुः, तया कीदृश्या, यापनीयया 'यांक् प्रापणे' अस्य णिगन्तस्य प्वागमे यापयतीति यापनीया प्रवचनीयादित्वात् कर्तर्यनीयः तया, शक्तिसमन्वितया इत्यर्थः। अयं समुदायार्थः। हे श्रमणगुणयुक्त! अहं शक्तिसमन्वितशरीरः प्रतिषिद्धपापक्रियश्च त्वां वन्दितुमिच्छामि। अत्र विश्रामः। अत्र चान्तरे गुरुर्यदि व्याक्षेपबाधायुक्तस्तदा भणति प्रतीक्षस्वेति। तच्च बाधादिकारणं यदि कथनयोग्यं भवति तदा कथयति अन्यथा तु नेति चूर्णिकारमतम्, वृत्तिकारस्य तु मतं त्रिविधेनेति भणति मनसा वचसा कायेन प्रतिषिद्धोऽसीत्यर्थः। ततः शिष्यः संक्षेपवन्दनं करोति। व्याक्षेपादिरहितश्चेद्गुरुः तदा वन्दनमनुज्ञातुकामः छन्देनेति वदति छन्देनाऽभिप्रायेण ममाऽपि एतदभिप्रेतमित्यर्थः। ततो विनेयोऽवग्रहाद् बहिःस्थित एवैवमाह अनुजानीत अनुमन्यध्वं मे इति आत्मनिर्देशे, किं, मितश्चासावग्रहश्च मितावग्रहः, इहाचार्यस्य चतसृषु दिक्षु आत्मप्रमाणं क्षेत्रमवग्रहः, तस्मिन्नाचार्य्याऽनुज्ञां विना प्रवेष्टुं न कल्पते,

यदाह—

'आयप्पमाणमित्तो चउद्दिसं होइ अवग्गहो गुरुणो।
अणणुन्नायस्स सया न कप्पए तत्थ पविसेउं ॥ १ ॥

---

(१) आत्मप्रमाणमात्रश्चतुर्दिशं भवत्यवग्रहो गुरोः।
अननुज्ञातस्य सदा न कल्पते तत्र प्रवेष्टुम् ॥ १ ॥

ततो गुरुर्भणति—अनुजानामि। ततः शिष्यो भुवं प्रमृज्य नैषेधिकीं कुर्वन् गुर्ववग्रहे प्रविशति। निसीहीति निषिद्धसर्वाशुभव्यापारः सन् प्रविशाम्यहमित्यर्थः। ततः संदंशप्रमार्जनपूर्वकमुपविशति। गुरुपादान्तिके च भूमौ निधाय रजोहरणं तन्मध्ये च गुरुचरणयुगलं संस्थाप्य मुखवस्त्रिकया वामकर्णादारभ्य वामहस्तेन दक्षिणकर्णं यावल्ललाटमविच्छिन्नं च वामं जानु त्रिः[1] प्रमृज्य मुखवस्त्रिकां वामजानूपरि स्थापयति। ततोऽकारोच्चारणसमकालं रजोहरणं कराभ्यां संस्पृश्य होकारोच्चारणसमकालं ललाटं स्पृशति। ततः काकारोच्चारणसमकालं रजोहरणं स्पृष्ट्वा यंकारोच्चारणसमकालं ललाटं स्पृशति। पुनश्च काकारोच्चारणसमकालं रजोहरणं स्पृष्ट्वा यकारोच्चारणसमकालं ललाटं स्पृशति। ततः संफासमिति वदन् शिरसा पाणिभ्यां च रजोहरणं स्पृशति। ततः शिरसि बद्धाञ्जलिः 'खमणिज्जो भे किलामो' इत्यारभ्य 'दिवसो वइक्कंतो' यावद् गुरुमुखे निविष्टदृष्टिः पठति। अधस्तात् कायोऽधःकायः पादलक्षणस्तं प्रति कायेन निजदेहेन हस्तललाटलक्षणेन संस्पर्शं आमर्शस्तं 'करोमि' इति गम्यते। एतदपि ममानुजानीध्वमित्यनेन योगः। आचार्यमननुज्ञाप्य हि संस्पर्शो न कार्यः। ततो वक्ति—खमणिज्जो क्षमणीयः सोढव्यः, भे भवद्भिः, किलामो क्लमः संस्पर्शे सति देहग्लानिरूपः। तथा, अप्पकिलंताणं अल्पं स्तोकं क्लान्तं क्लमो

---

(१) च त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य प्रमृज्य।

येषां तेऽल्पक्लान्तास्तेषामल्पवेदनानामित्यर्थः, बहुसुभेण बहु च तच्छुभं च बहुशुभं तेन बहुसुखेनेत्यर्थः, भे भवताम्, दिवसो वइ-क्कंतो दिवसो व्यतिक्रान्तः। अत्र दिवसग्रहणं रात्रिपक्षादी-नामुपलक्षणं द्रष्टव्यम्। एवं योजितकरसंपुटं गुरोः प्रतिवचन-मीक्षमाणं शिष्यं प्रत्याह गुरुः—'तह त्ति' तथेति प्रतिश्रवणे, अत्र तथाकारः यथा भवान् ब्रवीति तथेत्यर्थः। एवं तावदाचार्यशरीर-वार्ता पृष्टा। अथ तपो नियमविषयां वार्तां पृच्छन्नाह—जत्ता भे, 'ज' इत्यनुदात्तस्वरेणोच्चारयन् रजोहरणं कराभ्यां स्पृष्ट्वा रजोहरण-ललाटयोरन्तराले 'त्ता' इति स्वरितेन स्वरेणोच्चार्य, उदात्तस्वरेण 'भे' इत्युच्चारयन् गुरुमुखनिविष्टदृष्टिर्ललाटं स्पृशति, यात्रा संयम-तपोनियमादिलक्षणा क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकभावलक्षणा वा भे भवताम् 'उत्सर्पति' इति गम्यते। अत्रान्तरे गुरोः प्रति-वचनम् 'तुब्भं पि वट्टइ' मम तावदुत्सर्पति, भवतोऽप्युत्सर्पति।

अधुना नियन्त्रणीयपदार्थविषयां वार्तां पृच्छन् पुनरप्याह विनेयः—जवणिज्जं च भे, 'ज' इत्यनुदात्तस्वरेण रजोहरणं स्पृष्ट्वा 'व' इति स्वरितस्वरेण रजोहरणललाटयोरन्तराले उच्चार्य णिशब्द-मुदात्तस्वरेणोच्चारयन् कराभ्यां ललाटं स्पृशति, न पुनः प्रतिवचनं प्रतीक्षते, अर्धसमाप्तत्वात् प्रश्नस्य; ततो 'ज्जं' इत्यनुदात्तस्वरेणो-च्चार्य कराभ्यां रजोहरणं स्पृशन् पुनरेव रजोहरणललाटान्तराले 'च' इति स्वरितस्वरेणोच्चार्य 'भे' इत्युदात्तस्वरेणोच्चारयन् कराभ्यां ललाटं स्पृष्ट्वा प्रतिवचनं शुश्रूषमाणस्तथैवास्ते; जवणिज्जं च यापनीयमिन्द्रियनोइन्द्रियोपशमादिना प्रकारेणाबाधितं च भे

भवतां 'शरीरम्' इति गम्यम्। एवं परया भक्त्या पृच्छता विनेयेन विनयः कृतो भवति। अत्रान्तरे गुरुराह—एवं भाम यापनीयं च मे इत्यर्थः। इदानीमपराधक्षामणां कुर्वन् रजोहरणोपरिन्यस्तहस्तमस्तको विनेय इदमाह—'खामेमि खमासमणो! देवसियं वइक्कमं' क्षमयामि क्षमाश्रमण! दिवसे भवो दैवसिकस्तं व्यतिक्रममवश्यकरणीययोगविराधनारूपमपराधम्। अत्रान्तरे च गुरुर्वदति—'अहमवि खामेमि' अहमपि क्षमयामि दैवसिकं त्वं व्यतिक्रमं प्रमादोद्भवम्। ततो विनेयः प्रणमन् क्षमयित्वा 'आवस्सिआए' इत्यादि 'जो मे अइआरो कओ' इत्यन्तं स्वकीयातिचारनिवेदनपरमालोचनार्हप्रायश्चित्तसूचकं सूत्रं 'तस्स खमासमणो पडिक्कमामि' इत्यादिकं च प्रतिक्रमणार्हप्रायश्चित्ताभिधायकं पुनरकरणेनाभ्युत्थित आत्मानं शोधयिष्यामीति बुद्धाऽवग्रहाद् नि:सृत्य पठति,—अवश्यं कर्तव्येषु चरणकरणेषु भवा क्रिया आवश्यकी तया आसेवनाद्वारेण हेतुभूतया यदसाध्वनुष्ठितं तस्मात् प्रतिक्रमामि निवर्ते; इत्थं सामान्येनाभिधाय विशेषेणाभिधत्ते—क्षमाश्रमणानां संबन्धिन्या दैवसिक्या ज्ञानाद्यायस्य शातना खण्डना आशातना तया, किंविशिष्टया, त्रयस्त्रिंशदन्यतरया त्रयस्त्रिंशत्संख्यानामाशातनानामन्यतरया कयाचित्, उपलक्षणत्वाद् द्वाभ्यां तिसृभिरपि, यतो दिवसमध्ये सर्वा अपि संभवन्ति; ताश्च वक्ष्यन्ते; यत् किञ्चित् कदालम्बनमाश्रित्य मिथ्यया मिथ्यायुक्तेन कृतयेत्यर्थः; मिथ्याभावोऽत्रास्तीत्यभ्रादित्वादकारे मिथ्या, एवं क्रोधयेत्यादावपि; मनसा

दुष्कृता मनोदुष्कृता तया प्रद्वेषनिमित्तयेत्यर्थः; वाग्दुष्कृतया असभ्यपरुषादिवचननिमित्तया, कायदुष्कृतया आसन-गमन-स्थानादिनिमित्तया, क्रोधया क्रोधयुक्तया, मानया मानयुक्तया, मायया मायायुक्तया, लोभया लोभयुक्तया; अयं भावः—क्रोधाद्यनुगतेन या काचिद् विनयभ्रंशादिलक्षणाऽऽशातना कृता तयेति। एवं दैवसिक्याशातनोक्ता। अधुना पक्ष-चतुर्मास-संवत्सरकालकृता इहभवान्यभवगतातीतानागतकालकृता च या आशातना तस्याः संग्रहार्थमाह—'सव्वकालियाए' सर्वकालेषु भवा सार्वकालिकी तया। अनागतकाले कथमाशातनासंभवः? इति चेत्। उच्यते,—'श्वोऽस्य गुरोरिदमिदं वानिष्टं कर्तास्मि' इति चिन्तया। इत्थं भवान्तरेऽपि तद्वधादिनिदानकरणेन संभवत्येव। सर्वे एव मिथ्योपचारा मातृस्थानगर्भाक्रियाविशेषा यस्यां सा सर्वमिथ्योपचारा तया। सर्वे धर्मा अष्टौ प्रवचनमातरः सामान्येन करणीयव्यापारा वा तेषामतिक्रमणं लङ्घनं विराधनं यस्यां सा सर्वधर्मातिक्रमणा। एवंभूतयाऽऽशातनया यो मयातिचारोऽपराधः कृतो विहितस्तस्यातिचारस्य हे क्षमाश्रमण! युष्मत्साक्षिकं प्रतिक्रमामि अपुनःकरणेन निवर्ते; तथा, दुष्टकर्मकारिणं निन्दाम्यात्मानं भवोद्विग्नेन प्रशान्तेन चेतसा; तथा, गर्हे आत्मानं दुष्टकर्मकारिणं युष्मत्साक्षिकम्; व्युत्सृजाम्यात्मानं दुष्टकर्मकारिणं तदनुमतित्यागेन। एवं तत्रस्थ एवार्धावनतकायः पुनरेवं भणति—'इच्छामि खमासमणो' इत्यारभ्य यावद् 'वोसिरामि' इति; परमयं विशेषः—अवग्रहाद् बहिर्निष्क्रमणरहित

आवश्यकीविरहितं दण्डकसूत्रं पठति। वन्दनकविधिविशेष-संवादिकाश्चेमा गाथाः—

[1]आयारस्स उ मूलं विणओ सो गुणवओ अ पडिवत्ती ।
सा अ विहिवंदणाओ विही इमो बारसावत्तो ॥ १ ॥
होउमहाजाओ बहिं संडासं पमज्ज उक्कुडुअट्ठाणो।
पडिलेहियमुहपत्तीपमज्जिओवरिमदेहद्धो ॥ २ ॥
उट्ठेउं परिसंठिअकुप्परट्ठिअपट्टगोनमिअकाओ ।
ज़ुत्तिपिहिअपच्छद्धो पवयणकुच्छा जह न होई ॥ ३ ॥
वामंगुलिमुहपोत्तीकरजुअलतलत्थजुत्तरयहरणो ।
अवणिय जहोत्तदोसं गुरुसंमुहं भणइ पयडमिणं ॥ ४ ॥
इच्छामि खमासमणो इच्चाई जा निसीहियाए त्ति ।
छंदेणं ति सुणेउं गुरुवयणं उग्गहं जाए ॥ ५ ॥

---

(1) आचारस्य तु मूलं विनयः स गुणवतश्च प्रतिपत्तिः ।
सा च विधिवन्दनाद् विधिरयं द्वादशावर्तः ॥१॥
भूत्वा यथाजातो बहिः संदंशं प्रमृज्योत्कुटुकस्थानः ।
प्रतिलिखितमुखवस्त्रिकाप्रमार्जितोपरिमदेहार्धः ॥२॥
उत्थाय प्रतिसंस्थितकूर्परस्थितपट्टकावनतकायः ।
युक्तिपिहितपश्चार्धः प्रवचनकुत्सा यथा न भवति ॥३॥
वामाङ्गुलिमुखवस्त्रिकाकरयुगलतलस्थयुक्तरजोहरणः ।
अपनीय यथोक्तदोषं गुरुसंमुखं भणति प्रकटमिदम् ॥४॥
इच्छामि क्षमाश्रमण ! इत्यादि यावद् नैषेधिक्येति ।
छन्देनेति श्रुत्वा गुरुवचनमवग्रहं याति ॥५॥

[1]अणुजाणह मे मिउग्गहमणुजाणामि त्ति भासिए गुरुणा ।
उग्गहखेत्तं पविसइ पमज्ज संडासए निमिए ॥ ६ ॥
वामद्दसं रयहरणं पमज्ज भूमीए संठवेऊण ।
सीसफुसणेण होही कज्जं ति तओ पढममेव ॥ ७ ॥
वामकरगहिअपोत्ती एगद्देसेण वामकन्नाओ ।
आरंभिऊण णिडालं पमज्ज जा दाहिणो कण्णो ॥ ८ ॥
अब्भुच्छिअं वामयजाणुं नसिऊण तत्थ मुहपोत्तिं ।
रयहरणमज्झदेसम्मि ठावए पुंजपायजुगं ॥ ९ ॥
सुपसारिअबाहुजुओ जवजुअलंतरं अफुसमाणो ।
अमलट्ठिअग्गपाणी अकारमुच्चारयं फुसइ ॥ १० ॥
अब्भंतरपरिअट्टिअकरयलमुवणीअ सीसफुसणंतं ।
तो करजुअलं निज्जा होकारोच्चारसमकालं ॥ ११ ॥

---

(१) अनुजानीध्वं मे मितावग्रहमनुजानामीति भाषिते गुरुणा ।
अवग्रहक्षेत्रं प्रविशति प्रमृज्य संदंशं निषीदेत् ॥६॥
वामदशं रजोहरणं प्रमृज्य भूमौ संस्थाप्य ।
शिरःस्पर्शनेन भविष्यति कार्यमिति ततः प्रथममेव ॥७॥
वामकरगृहीतमुखवस्त्रिक एकदेशेन वामकर्णात् ।
आरभ्य ललाटं प्रमृज्य यावद् दक्षिणः कर्णः ॥८॥
अभ्युच्छ्रितं वामकजानु न्यस्य तत्र मुखवस्त्रिकाम् ।
रजोहरणमध्यदेशे स्थापयेत् पूज्यपादयुगम् ॥९॥
सुप्रसारितबाहुयुग जवयुगलान्तरमस्पृशन् ।
अमलस्थिताग्रपाणिरकारमुच्चारयन् स्पृशति ॥१०॥
अभ्यन्तरपरिवर्त्तितकरतलमुपनीय शिरःस्पर्शनान्तम् ।
ततः करयुगलं नयेद् होकारोच्चारसमकालम् ॥११॥

[1]पुण हेट्ठा मुहकरयल काकारसमं ठविज्ज रयहरणं ।
यंसद्देणं समयं पुणो वि सीसं तहच्चेय ॥ १२ ॥
काकारसमुच्चारणसमयं रयहरणमालुइऊण ।
य त्ति य सद्देण समं पुणो वि सीसं तहच्चेय ॥ १३ ॥
संफासं ति भणंतो सीसेणं पणमिऊण रयहरणे ।
उद्धामियमुद्धंजलि अव्वाबाहं तओ पुच्छे ॥ १४ ॥
खमणिज्जो भे किलामो अप्पकिलंताणं बहुसुभेणं भे ।
दिण पक्खो वरिसो वा वइक्कंतो इय तओ तुसिणी ॥ १५ ॥
गुरुणा तह त्ति भणिए जत्ता जवणा य पुच्छियव्वा य ।
परिसंठिएण इणमो सराण जोएण कायव्वं ॥ १६ ॥
तत्थ य परिभासेमो मंदमइविणेयगाहणट्ठाए ।
नीउच्चमज्झमाओ सरजुत्तीओ ठवेयव्वा ॥ १७ ॥

---

(१) पुनरधस्तात् मुखकरतलं काकारसमं स्थापयेत् रजोहरणम् ।
यं शब्देन समकं पुनरपि शिरस्तथैव ॥१२॥
काकारसमुच्चारणसमकं रजोहरणमाश्लिष्य ।
य इति च शब्देन समं पुनरपि शिरस्तथैव ॥१३॥
संफासं इति भणन् शिरसा प्रणम्य रजोहरणे ।
उद्धामितमूर्धाञ्जलिरव्याबाधां ततः पृच्छेत् ॥१४॥
क्षमणीयो भवद्भिः क्लमोऽल्पक्लान्तानां बहुशुभेन भवताम् ।
दिनं पक्षो वर्षं वा व्यतिक्रान्तमिति ततस्तूष्णीकः ॥१५॥
गुरुणा तथेति भणिते यात्रा यापना च प्रष्टव्या च ।
परिसंस्थितेनेदं स्वराणां योगेन कर्तव्यम् ॥१६॥
तत्र च परिभाषामहे मन्दमतिविनेयग्राहणार्थम् ।
नीचोच्चमध्यमाः स्वरयुक्तयः स्थापयितव्याः ॥१७॥

[1]नीश्रो तत्थणुदत्तो रयहरणे उवत्रो उदत्तो उ।
सीसे निदंसणीश्रो तदंतरालम्मि सरिश्रो य ॥ १८ ॥
अणुदत्तो अ जकारो त्ता सरिश्रो होइ भे उदत्तसरो।
पुणरवि जवणिसद्दा अनुदत्ताई मुणेअव्वा ॥ १९ ॥
व्वं अणुदत्तो अ पुणो च स्सरिश्रो भे उदत्तसरणामो।
एवं रयहरणाइसु तिसु ठाणेसुं सरा णेया ॥ २० ॥
पढमं आवत्ततिगं वस्सदुगेणं तु रइयमणुकमसो।
बीयावत्ताण तिगं तिहि तिहिं वस्सेहि निप्फन्नं ॥ २१ ॥
रयहरणम्मि जकारं त्ताकारं करजुएण मज्झम्मि।
भेकारं सीसम्मि अ काउं गुरुणो वयं सुणसु ॥ २२ ॥
तुज्झं पि वट्टइ त्ति य गुरुणा भणिअम्मि सेसआवत्ता।
दुण्णि वि काउं तुसिणी जा गुरुणा भणिअमेवं ति ॥२३॥

---

(१) नीचस्तत्रानुदात्तो रजोहरणे उच्चश्च उदात्तस्तु।
शीर्षे निदर्शनीयस्तदन्तराले स्वरितश्च ॥१८॥
अनुदात्तश्च जकारः त्ता स्वरितो भवति भे उदात्तस्वरः।
पुनरपि जवणिशब्दा अनुदात्तादयो ज्ञातव्याः ॥१९॥
व्वं अनुदात्तश्च पुनश्च स्वरितो भे उदात्तस्वरनामः।
एवं रजोहरणादिषु त्रिषु स्थानेषु स्वरा ज्ञेयाः ॥२०॥
प्रथममावर्तत्रिकं वर्णद्विकेन तु रचितमनुक्रमशः।
द्वितीयावर्तानां त्रिकं त्रिभिस्त्रिभिर्वर्णैर्निष्पन्नम् ॥२१॥
रजोहरणे जकारं त्ताकारं करयुगेण मध्ये।
भेकारं शिरसि च कृत्वा गुरोर्वचः शृणु ॥२२॥
तवापि वर्तत इति च गुरुणा भणिते शेषावर्तौ।
द्वावपि कृत्वा तूष्णीको यावद् गुरुणा भणितमेवमिति ॥२३॥

[1]अह सीसो रयहरणे कयंजली भणइ सविणयं सिरसा ।
खामेमि खमासमणो ! देवसिआइवइक्कमणं ॥२४॥
अहमवि खामेमि तुमे गुरुणाऽणुन्नाए खामणे सीसो ।
निक्खमइ उग्गहाओ आवसियाए भणेऊण ॥२५॥
ओणयदेहो अवराहखामणं सव्वमुच्चरेऊण ।
निंदियगरहिअवोसट्टसव्वदोसो पडिक्कंतो ॥२६॥
खामित्ता विणएणं तिगुत्तो तेण पुणरवि तहेअ ।
उग्गहजायणपविसणदुओणयं दो पवेसं च ॥२७॥
पढमे छच्चावत्ता बीयपवेसम्मि हुंति छच्चेव ।
ते अ अहो इच्चाई असंकरेणं पउत्तव्वा ॥२८॥
पढमपवेसे सिरनामणं दुहा बीअए अ तह चेव ।
तेणेअ वउसिरंतं भणियमिणं एगनिक्खमणं ॥२९॥

---

(१) अथ शिष्यो रजोहरणे कृताञ्जलिर्भणति सविनयं शिरसा ।
क्षमयामि क्षमाश्रमण ! दैवसिकाद्यतिक्रमणम् ॥२४॥
अहमपि क्षमयामि त्वां गुरुणाऽनुज्ञाते क्षमणे शिष्यः ।
निष्क्रामत्यवग्रहादावश्यक्या भणित्वा ॥२५॥
अवनतदेहोऽपराधक्षमणं सर्वमुच्चार्य ।
निन्दितगर्हितव्युत्सृष्टसर्वदोषः प्रतिक्रान्तः ॥२६॥
क्षमयित्वा विनयेन त्रिगुप्तस्तेन पुनरपि तथैव ।
अवग्रहयाचनप्रवेशनद्विरवनतं द्वयोः प्रवेशं च ॥२७॥
प्रथमे षडावर्ता द्वितीयप्रवेशे भवन्ति षडेव ।
ते च अहो इत्यादयोऽसंकरेण प्रयोक्तव्याः ॥२८॥
प्रथमप्रवेशे शिरोनमनं द्विधा द्वितीयके च तथैव ।
तेनैव व्युत्सृजाम्यन्तं भणितमिदमेकनिष्क्रमणम् ॥२९॥

[1]एवमट्ठाजायगं तिगुत्तिसहियं च हुंति चत्तारि।
सेसेसुं खित्तेसुं पणवीसावस्सया हुंति ॥३०॥

'तित्तीसआयराए' इत्युक्तमिति, अथस्त्रिंशदाशातना विविच्यन्ते—गुरोः पुरतो गमनं शिष्यस्य निष्कारणं विनयभङ्गहेतुत्वादाशातना, मार्गदर्शनादिकारणे तु न दोषः, गुरोः पार्श्वाभ्यामपि गमनम्, पृष्ठतोऽप्यासन्नगमनम्, निःश्वासक्षुतश्लेष्मपातादिदोषप्रसङ्गात्; ततश्च यावता भूभागेन गच्छत आशातना न भवति तावता गन्तव्यम् ।१।२।३। एवं पुरतः, पार्श्वतः, पृष्ठतश्च स्थानम् । ४।५।६। तथा, पुरतः पार्श्वतः पृष्ठतो वा निषदनम् । ७।८।९। आचार्येण सहोच्चारभूमिं गतस्याचार्यात् प्रथममेवाचमनम् ।१०। गुरोरालापनीयस्य कस्यचिच्छिष्येण प्रथममालपनम् ।११। शिष्यस्याचार्येण सह बहिर्गतस्य पुनर्निवृत्तस्याचार्यात् प्रथममेव गमनागमनालोचनम् । १२ । भिक्षामानीय शिष्येण गुरोः पूर्वं शैक्षस्य कस्यचित् पुरत आलोच्य पश्चाद् गुरोरालोचनम् । १३ । भिक्षामानीय प्रथमं शैक्षस्य कस्यचिदुपदर्श्य गुरोर्दर्शनम् । १४ । भिक्षामानीय गुरुमनापृच्छ्य शैक्षाणां यथारुचि प्रभूतभैक्ष्यदानम् ।१५। भिक्षामानीय शैक्षं कञ्चन निमन्त्र्य पश्चाद् गुरोरुपनिमन्त्रणम् । १६ । शिष्येण भिक्षामानीयाचार्याय यत् किञ्चिद् दत्त्वा स्निग्धमधुरमनोज्ञाहारशाकादीनां वर्णगन्धरसस्पर्शवतां

---

(१) एवं यथाजातैकं त्रिगुप्तिसहितं च भवन्ति चत्वारि ।
शेषेषु क्षेत्रेषु पञ्चविंशतिरावश्यका भवन्ति ॥३०॥

द्रव्याणां स्वयमुपभोगः ।१७। रात्रौ 'आर्याः ! कः स्वपिति जागर्ति वा ?' इति गुरोः पृच्छतोऽपि जाग्रताऽपि शिष्येणाप्रतिश्रवणम् । १८ । शेषकालेऽपि गुरौ व्याहरति यत्र तत्र स्थितेन शयितेन वा शिष्येण प्रतिवचनदानम् । १९ । आहूतेनासनं शयनं वा त्यक्त्वा संनिहितीभूय 'मस्तकेन वन्दे' इति वदता गुरुवचनं श्रोतव्यम्, तदकुर्वत आशातना । २० । गुरुणा आहूतस्य शिष्यस्य किमिति वचनम्, भणितव्यं च मस्तकेन वन्दे इति । २१ । गुरुं प्रति शिष्यस्य त्वंकारः । २२ । गुरुणा ग्लानादिवैयावृत्त्यादिहेतोः 'इदं कुरु' इत्यादिष्टः 'त्वमेव किं न कुरुषे' इति 'त्वमलसः' इत्युक्ते 'त्वमप्यलसः' इति च शिष्यस्य तज्जातवचनम् । २३ । गुरोः पुरतो बहोः कर्कशस्योच्चैःस्वरस्य च शिष्येण वदनम् । २४ । गुरौ कथां कथयति 'एवमेतत्' इत्यन्तराले शिष्यस्य वचनम् । २५ । गुरौ धर्मकथां कथयति 'न स्मरसि त्वमेतमर्थम्, नायमर्थः संभवति' इति शिष्यस्य वचनम् । २६ । गुरौ धर्मं कथयति सौमनस्य-रहितस्य गुरूक्तमननुमोदमानस्य 'साधूक्तं भवद्भिः' इत्यप्रशंसतः शिष्यस्योपहतमनस्त्वम् । २७ । गुरौ धर्मं कथयति 'इयं भिक्षा-वेला सूत्रपौरुषीवेला, भोजनवेला' इत्यादिना शिष्येण पर्षद्भेद-नम् । २८ । गुरौ धर्मकथां कथयति 'अहं कथयिष्यामि' इति शिष्येण कथाच्छेदनम् । २९ । तथा, आचार्येण धर्मकथायां कृतायामनुत्थितायामेव पर्षदि स्वस्य पाटवादिज्ञापनाय शिष्येण सविशेषं धर्मकथनम् । ३० । गुरोः पुरत उच्चासने समासने वा शिष्यस्योपवेशनम् ।३१। गुरोः शय्यासंस्तारकादिकस्य पादेन

घट्टनम्, अननुज्ञाप्य हस्तेन वा स्पर्शनम्, घट्टयित्वा स्पृष्ट्वा वाऽक्षामणम्; यदाह,—

'संघट्टइत्ता काएण तहा उवहिणामवि ।
खमेह अवराहं मे वइज्ज न पुण त्ति अ ॥१॥ ३२ ।

गुरोः शय्यासंस्तारकादौ स्थानं निषदनं शयनं चेति ।३३।

एतदर्थसंवादिन्यो गाथाः—

'पुरओ पक्खासन्ने गमणं ठाणं निसीअणं ति नव ।
सेहे पुव्वं आइमइ आलवइ तह य आलोए ॥१॥
असणाइअमालोइअ पडिदंसइ देइ उवनिमंतेइ ।
सेहस्स तहाहारइ लुद्धो निद्धाइ गुरुपुरओ ॥२॥
राओ गुरुस्स वयओ तुसिणो सुत्तिरो वि सेसकाले वि ।
तत्थ गओ वा पडिसुणेइ बेइ किंति व तुमं ति गुरुं ॥३॥

---

(१) संघट्य कायेन तथोपधीनामपि ।
क्षमस्वापराधं मे वदेत् न पुनरिति च ॥१॥

(२) पुरतः पक्षासन्ने गमनं स्थानं निषदनमिति नव ।
शैक्षे पूर्वमाचमति आलपति तथा आलोचयति ॥१॥
अशनादिकमालोच्य प्रतिदर्शयति ददात्युपनिमन्त्रयति ।
शैक्षस्य तथाहरति लुब्धः स्निग्धादि गुरुपुरतः ॥२॥
रात्रौ गुरोर्वदतस्तूष्णीं श्रोताऽपि शेषकालेऽपि ।
तत्र गतो वा प्रतिशृणोति ब्रवीति किमिति वा त्वमपि गुरुम् ॥३॥

[1]तज्जाएणं पडिहणइ बेइ बहु तह कहंतरे वयइ ।
एवमिमं ति न सरसि नो सुमणे भिंदई परिसं ॥४॥
छिंदइ कहं तहाणुट्ठियाइ परिसाइ कहइ सविसेसं ।
गुरुपुरओ विनिसीयइ ठाइ समुच्चासणे सेहो ॥५॥
संघट्टइ पाएणं सेज्जासंथारयं गुरुस्स तहा ।
तत्थेव ठाइ निसियइ सुमइ अवसेहोत्ति तेत्तीसं ॥६॥

इह यद्यपि यतिरेव वन्दनककर्तोक्तो न श्रावकः, तथापि यतेः कर्तुर्भणनात् श्रावकोऽपि कर्त्ता विज्ञेयः, प्रायेण यतिक्रियानुसारेणैव श्रावकक्रियाप्रवृत्तेः ; श्रूयते च कृष्णवासुदेवेनाष्टादशानां यतिसहस्राणां द्वादशावर्तवन्दनमदायि, इत्याशातना अपि यत्यनुसारेण यथासंभवं श्रावकस्य वाच्याः । एवं वन्दनकं दत्वाऽवग्रहमध्यस्थित एव विनेयोऽतिचारालोचनं कर्तुकामः किञ्चिदवनतकायो गुरुं प्रतीदमाह—'इच्छाकारेण संदिसह देवसियं आलोएमि' इति । इच्छाकारेणा निजेच्छया, संदिशत आज्ञां ददत, दैवसिकं दिवसभवम् 'अतीचारम्' इति गम्यम् ; एवं रात्रिकपाक्षिकादिकमपि द्रष्टव्यम्, आलोचयामि मर्यादया सामस्त्येन वा प्रकाशयामि । इह च दैवसिकादीनामयं कालनियमः—यथा

---

(१) तज्जातेन प्रतिहन्ति ब्रवीति बहु तथा कथान्तरे वदति ।
एवमिदमिति न स्मरसि नो सौमनस्यं भिनत्ति परिषदम् ॥४॥
छिनत्ति कथां तथानुत्थितायां परिषदि कथयति सविशेषम् ।
गुरुपुरतो विनिषीदति तिष्ठति समोच्चासने शैक्षः ॥५॥
संघट्टयति पादेन शय्यासंस्तारकं गुरोस्तथा ।
तत्रैव तिष्ठति निषीदति शेतेऽपशैक्ष इति त्रयस्त्रिंशत् ॥६॥

दैवसिकं मध्याह्नादारभ्य निशीथं यावद् भवति, रात्रिकं निशीथा-
दारभ्य मध्याह्नं यावद् भवति, पाक्षिकचातुर्मासिकसांवत्सरि-
काणि पक्षाद्यन्ते भवन्ति। अत्रान्तरे 'आलोअह' इति गुरुवचन-
माकर्ण्य एतदेव शिष्यः समर्थयन्नाह—'इच्छं आलोएमि' इच्छाम्य-
भ्युपगच्छामि गुरुवचः, आलोचयामि पूर्वमभ्युपगतमर्थं क्रियया
प्रकाशयामीति। इत्थं प्रस्तावनामभिधायालोचनामेव साक्षात्का-
रेणाह—'जो मे देवसिओ अइआरो कओ काइओ वाइओ माण-
सिओ उस्सुत्तो उम्मग्गो अकप्पो अकरणिज्जो दुज्झाओ दुव्विचिं-
तिओ अणायारो अणिच्छियव्वो असावगपाउग्गो नाणे दंसणे
चरित्ताचरित्ते सुए सामाइए तिण्हं गुत्तीणं चउण्हं कसायाणं
पंचण्हमणुव्वयाणं तिण्हं गुणव्वयाणं चउण्हं सिक्खावयाणं
बारसविहस्स सावगधम्मस्स जं खंडिअं जं विराहिअं तस्स
मिच्छामि दुक्कडं'।

व्याख्या—यो मया दिवसे भवो दैवसिकोऽतिचारोऽतिक्रमः
कृतो निर्वर्तितः, स पुनरतिचार उपाधिभेदेनानेकधा भवति, अत
एवाह—'काइओ' कायः प्रयोजनं प्रयोजकोऽस्यातिचारस्येति
कायिकः, एवं वाइओ वाक् प्रयोजनमस्य वाचिकः, एवं मनः
प्रयोजनमस्येति मानसिकः, उस्सुत्तो सूत्रादुत्क्रान्त उत्सूत्रः सूत्रमति-
क्रम्य कृत इत्यर्थः, उम्मग्गो मार्गः क्षायोपशमिको भावस्तमति-
क्रान्त उन्मार्गः क्षायोपशमिकभावत्यागेनौदयिकभावसंक्रमः कृत
इत्यर्थः, अकप्पो कल्पो न्यायो विधिराचारश्चरणकरणव्यापार
इति यावत्, न कल्पोऽकल्पोऽतद्रूप इत्यर्थः, करणीयः सामान्येन

कर्त्तव्यः, न करणीयोऽकरणीयः, हेतुहेतुमद्भावश्चात्र यत एवोत्सूत्रो ऽत एवोन्मार्गं इत्यादि, उक्तस्तावत् कायिको वाचिकश्च । अधुना मानसिकमाह—दुज्झाओ दुष्टो ध्यातो दुर्ध्यात एकाग्रचित्ततयाऽऽर्त्तरौद्रलक्षणः, दुव्विचिंतिओ दुष्टो विचिन्तितो दुर्विचिन्तितः, अशुभ एव चलचित्ततया[1] 'जं थिरमज्झवसाणं तं झाणं जं चलं तयं चित्तं' इति वचनात्, यत एवेत्थंभूतस्तत एव अणायारो आचरणीयः श्रावकाणामाचारः, न आचारोऽनाचारः, यत एवानाचरणीयोऽत एव अणिच्छियव्वो अनेष्टव्यः मनागपि मनसापि न एष्टव्य आस्तां तावत् कर्तव्यः, यत एवेत्थंभूतोऽत एव असावगपाउग्गो अश्रावकप्रायोग्यः—अभ्युपेतसम्यक्त्वः प्रतिपन्नाणुव्रतश्च प्रतिदिवसं यतिभ्यः सकाशात् साधूनामगारिणां च सामाचारीं शृणोतीति श्रावकस्तस्य प्रायोग्य उचितः श्रावकप्रायोग्यः, न तथा, श्रावकानुचित इत्यर्थः । अयं चातिचारः क्व विषये भवतीत्याह—'णाणे दंसणे चरित्ताचरित्ते' इति, ज्ञानविषये, दर्शनविषये, स्थूलसावद्ययोगनिवृत्तिभावाच्चारित्रं च सूक्ष्मसावद्ययोगनिवृत्त्यभावादचारित्रं च चारित्राचारित्रं तस्मिन् देशविरतिविषये इत्यर्थः । अधुना भेदेन व्याचष्टे—सुए श्रुतविषये, श्रुतग्रहणं मत्यादिज्ञानोपलक्षणम्, तत्र विपरीतप्ररूपणा, अकालस्वाध्यायश्चातिचारः, सामाइए सामायिकविषये, सामायिकग्रहणात् सम्यक्त्वसामायिकदेशविरतिसामायिकयोर्ग्रहणम् । तत्र सम्यक्त्वसामायिकातिचारः शङ्कादिः । देशविरतिसामायिकातिचारं तु भेदेनाह—तिण्हं

(१) यत् स्थिरमध्यवसानं तद्ध्यानं यच्चलं तच्चित्तम् ।

गुप्तीणं तिसृणां गुप्तीनां 'यत् खण्डितम्' इत्यादिना सर्वत्र योगः, मनोवाक्कायगोपनात्मिकास्तिस्रो गुप्तयो व्याख्याताः, तासां चाश्रद्धानविपरीतप्ररूपणाभ्यां खण्डना विराधना च, चतुर्णां क्रोधमानमायालोभलक्षणानां कषायाणां प्रतिषिद्धानां करणेनाश्रद्धानविपरीतप्ररूपणाभ्यां च ; पञ्चानामणुव्रतानां त्रयाणां गुणव्रतानां चतुर्णां शिक्षाव्रतानामुक्तस्वरूपाणाम्, अणुव्रतादिमीलनेन द्वादशविधस्य श्रावकधर्मस्य यत् खण्डितं देशतो भग्नम्, यद् विराधितं सुतरां भग्नं न पुनरेकान्ततोऽभावमापादितम्, तस्य मिच्छा मि दुक्कडं तस्य दैवसिकाद्यतिचारस्य ज्ञानादिगोचरस्य, तथा गुप्तीनां, कषायाणां द्वादशविधश्रावकधर्मस्य च यत् खण्डनं विराधनं चातिचाररूपं तस्य मिथ्येति प्रतिक्रमामि दुष्कृतमेतदकर्तव्यमिदं ममेत्यर्थः।

अत्रान्तरे विनेयः पुनरप्यर्धावनतकायः प्रवर्धमानसंवेगो मायामदविप्रमुक्त आत्मनः सर्वातिचारविशुद्ध्यर्थं सूत्रमिदं पठति— 'सव्वस्स वि देवसिय दुच्चिंतिय दुब्भासिय दुच्चिट्ठिय इच्छाकारेण संदिसह।' सर्वाण्यपि लुप्तषष्ठीकानि पदानि। ततोऽयमर्थः— सर्वस्यापि दैवसिकस्याणुव्रतादिविषये प्रतिषिद्धाचरणादिना जातस्यातिचारस्येति गम्यते ; पुनः कीदृशस्य, दुश्चिन्तितस्य दुष्टमार्तरौद्रध्यानतया चिन्तितं यत्र स तथा तस्य दुश्चिन्तितोद्भवस्येत्यर्थः ; अनेन मानसमतीचारमाह ; दुष्टं सावद्यवाग्रूपं भाषितं यत्र तत् तथा तस्य दुर्भाषितोत्पन्नस्येत्यर्थः, अनेन वाचिकं सूचयति ; दुष्टं प्रतिषिद्धं धावनवल्गनादिकायक्रियारूपं चेष्टितं यत्र तत् तथा तस्य

दृष्टेप्सितोद्भवस्येत्यर्थः, अनेन कायिकमाह ; अस्यातिचारस्य किमित्याह—इच्छाकारेण संदिसहेति, आत्मीयेच्छया मम प्रतिक्रमणाज्ञां प्रयच्छत, इत्युक्त्वा तूष्णीको गुरुमुखं प्रेक्षमाण आस्ते । ततो गुरुराह—'पडिक्कमह' प्रतिक्रामत । ततः शिष्यः प्राह—'इच्छं' इच्छाम्येतद् भगवद्वचः, तस्य तस्य दैवसिकातिचारस्य मिच्छा मि दुक्कडं आत्मीयं दुष्कृतं मिथ्येति जुगुप्स इत्यर्थः । तथा, द्वितीयच्छन्दनकावग्रहान्तःस्थित एव विनेयोऽर्धावनतकायः स्वापराधक्षामणां चिकीर्षुर्गुरुं प्रतीदमाह—'इच्छाकारेण संदिसह' इति, इच्छाकारेण स्वकीयाभिलाषेण न पुनर्बलाभियोगादिना, संदिशत आज्ञां प्रयच्छत यूयम् । आज्ञादानस्यैव विषयमुपदर्शयन्निदमाह–'अब्भुट्ठिओ अम्हि अब्भिंतरदेवसिअं खामेमि' अभ्युत्थितोऽस्मि प्रारब्धोऽस्मि अहम्, अनेनाभिलाषमात्रस्य व्यपोहेन क्षमणाक्रियायाः प्रारम्भमाह—'अब्भिंतरदेवसिअं' इति दिवसाभ्यन्तरसंभवम् अतीचारम्' इति गम्यते, क्षमयामि मर्षयामि, इत्येका वाचना । अन्ये त्वेवं पठन्ति—'इच्छामि खमासमणो अब्भुट्ठिओ अम्हि अब्भिंतरदेवसिअं खामेउं' इति, इच्छामि अभिलषामि 'क्षमयितुम्' इति योगः, हे क्षमाश्रमण ! न केवलमिच्छामि, किन्तु 'अब्भुट्ठिओ अम्हि' इत्यादि पूर्ववदेव । एवं स्वाभिप्रायं प्रकाश्य तूष्णीमास्ते यावद् गुरुराह—'खामेह' इति क्षमयस्वेत्यर्थः । ततः स गुरुवचनं बहु मन्यमान आह—'इच्छं खामेमि' इति, इच्छं इच्छामि भगवदाज्ञाम्, खामेमि क्षमयामि च स्वापराधम् । अनेन क्षमणक्रियायाः प्रारम्भमाह । ततो

विधिवत् पञ्चभिरङ्गैः स्पृष्टधरणीतलो मुखवस्त्रिकया स्थगितवदन-देश इदमाह—'जं किंचि अपत्तियं परपत्तियं भत्ते पाणे विणए वेयावच्चे आलावे संलावे उच्चासणे समासणे अंतरभासाए उवरि-भासाए जं किंचि मज्झ विणयपरिहीणं सुहुमं वा बायरं वा तुब्भे जाणह अहं न याणामि तस्स मिच्छा मि दुक्कडं ।

व्याख्या—जं किंचि यत् किञ्चित् सामान्यतो निरवशेषं वा, अपत्तियं आर्षत्वादप्रीतिकमप्रीतिमात्रम्, परपत्तियं प्रकृष्टम-प्रीतिकं परप्रत्ययं वा परहेतुकम्, उपलक्षणत्वादस्वात्मप्रत्ययं चेति द्रष्टव्यम्, युष्मद्विषये मम जातं युष्माभिर्वा मम जनितमिति वाक्यशेषः, 'तस्स मिच्छा मि' इत्युत्तरेण संबन्धः । तथा, भत्ते भक्ते भोजनविषये, पाणे पानविषये, विणए विनयेऽभ्युत्थानादिरूपे, वेयावच्चे वैयावृत्ये वैयावृत्त्ये वा औषधपथ्यादिनाऽवष्टम्भरूपे, आलावे आलापे सकृज्जल्परूपे, संलावे संलापे मिथःकथारूपे, उच्चासणे गुरोरासनादुच्चैरासने, समासणे गुर्वासनेन तुल्ये आसने, अंतर-भासाए अन्तर्भाषायां गुरोर्भाषमाणस्य विचालभाषणरूपायाम्, उवरिभासाए उपरिभाषायां गुरोर्भाषणानन्तरमेव विशेषभाषण-रूपायाम् ; एषु भक्तादिषु जं किंचि यत् किञ्चित् समस्तं सामा-न्यतो वा, मज्झ मम, विणयपरिहीणं विनयपरिहीनं शिक्षावि-युक्तं 'संजातम्' इति शेषः । विनयपरिहीनस्यैव द्वैविध्यमाह—'सुहुमं वा बायरं वा' सूक्ष्ममल्पप्रायश्चित्तविशोध्यम्, बादरं बृहत्प्रायश्चित्तविशोध्यम् ; वाशब्दौ द्वयोरपि मिथ्यादुष्कृतविषयत्व-तुल्यतोद्भावनार्थौ, तुब्भे जाणहेति यूयं जानीथ, सकलभाववेदक-

त्वात्, अहं न याणामि अहं पुनर्न जानामि, मूढत्वात्; तथा 'यूयं न जानीथ प्रच्छन्नकृतत्वादिना, अहं जानामि, स्वयं कृतत्वात्; तथा, यूयं न जानीथ, परेण कृतत्वादिना, अहं न जानामि, विस्मरणादिना; तथा, यूयमपि जानीथ. अहमपि जानामि, द्वयोः प्रत्यक्षत्वात्' एतदपि द्रष्टव्यम्; तस्स तस्य षष्ठी-सप्तम्योरभेदात् तस्मिन्नप्रीतिकविषये विनयपरिहीणविषये च मिच्छा मि दुक्कडं मिथ्या मे दुष्कृतमिति स्वदुश्चरितानुपात्तसूचकं स्वदोषप्रतिपत्तिसूचकं वा प्रतिक्रमणमिति पारिभाषिकं वाक्यं प्रयच्छामीति शेषः; अथवा, तस्येति विभक्तिपरिणामात् तदप्रीतिकं विनयपरिहीनं च मिथ्या मोक्षसाधनविपर्ययभूतं वर्तते मे मम; तथा, दुष्कृतं पापमिति स्वदोषप्रतिपत्तिरूपमपराधक्षमणमिति। वन्दनपूर्वके चालोचनक्षमणे भवत इति कृत्वा वन्दनकानन्तरं ते व्याख्याते, अन्यथा प्रतिक्रमणे तयोरवसरः; वन्दनकस्य च फलं कर्मनिर्जरा, यदाहुः—

'वंदणएणं भंते! जीवे किं अज्जिणइ?। गोयमा! अट्ठ कम्मपयडीओ[1] निविडबंधणबद्धाओ सिढिलबंधणबद्धाओ करेइ, चिरकालठिइआओ अप्पकालठिइआओ करेइ, तिव्वाणुभावाओ मंदाणुभावाओ करेइ, बहुपएसग्गाओ अप्पपएसग्गाओ करेइ, अणाइअं च णं अणवदग्गं संसारकंतारं नो परिअट्टइ। तथा,—

(१) वन्दनकेन भगवन्! जीवः किमर्जयति?। गौतम! अष्ट कर्मप्रकृतीर्निबिडबन्धनबद्धाः शिथिलबन्धनबद्धाः करोति, चिरकालस्थितिका अल्पकालस्थितिकाः करोति, तीव्रानुभावा मन्दानुभावाः करोति, बहुप्रदेशिका अल्पप्रदेशिकाः करोति, अनादिकं चानन्तं संसारकान्तारं नो पर्यटति।

[1]वंदणएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । गोयमा ! वंदणएणं नीयागोत्तकम्मं खवेइ उच्चागोत्तं निबंधइ, सोहग्गं च णं अप्पडिहयं आणाफलं निव्वत्तेइ ।

तथा,—

[2]विणओवयारमाणस्स भंजणा पूअणा गुरुजणस्स ।
तित्थयराण य आणा सुअधम्माराहणा किरिआ ॥१॥

अथ प्रतिक्रमणं—प्रतीत्युपसर्गः प्रतीपे प्रातिकूल्ये वा ; क्रमू पादविक्षेपे, अस्य प्रतिपूर्वस्य भावानडन्तस्य प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणम् ; अयमर्थः—शुभयोगेभ्योऽशुभयोगान्तरं क्रान्तस्य शुभेष्वेव क्रमणात् प्रतीपं क्रमणम् ; यदाह,—

स्वस्थानाद् यत् परस्थानं प्रमादस्य वशाद् गतः ।
तत्रैव क्रमणं भूयः प्रतिक्रमणमुच्यते ॥१॥

प्रतिकूलं वा गमनं प्रतिक्रमणम् ; यदाह,—

क्षायोपशमिकाद् भावादौदयिकवशं गतः ।
तत्रापि च स एवार्थः प्रतिकूलगमात् स्मृतः ॥१॥

प्रति प्रतिक्रमणं वा प्रतिक्रमणम् ; उक्तं च,—

प्रति प्रतिप्रवर्तनं वा शुभेषु योगेषु मोक्षफलदेषु ।
निःशल्यस्य यतेर्यत् तद् विज्ञेयं प्रतिक्रमणम् ॥१॥

---

(१) वन्दनकेन भगवन् ! जीवः किमर्जयति ? । गौतम ! वन्दनकेन नीचगोत्रकर्म क्षपयति, उच्चगोत्रं निबध्नाति, सौभाग्यं चाप्रतिहतमाज्ञाफलं निर्वर्तयति ।

(२) विनयोपचारमानस्य भञ्जना पूजना गुरुजनस्य ।
तीर्थकराणां चाज्ञा श्रुतधर्माराधना क्रिया ॥ १ ॥

तच्चातीतानागतवर्तमानकालत्रयविषयम् । नन्वतीतविषयमेव प्रतिक्रमणम्, यत उक्तम्,—"[1]अइयं पडिक्कमामि, पडुप्पन्नं संवरेमि, अणागयं पच्चक्खामि" इति, तत् कथं त्रिकालविषयता ? ।

उच्यते —अत्र प्रतिक्रमणशब्दोऽशुभयोगनिवृत्तिमात्रार्थः,

[2]मिच्छत्तपडिक्कमणं तहेय अस्संजमे पडिक्कमणं ।
कसायाण पडिक्कमणं जोगाण य अप्पसत्थाणं ॥१॥

ततश्च निन्दाद्वारेणाशुभयोगनिवृत्तिरूपमतीतविषयं प्रतिक्रमणम्, प्रत्युत्पन्नविषयमपि संवरद्वारेण' अनागतमपि प्रत्याख्यानद्वारेणेति न कश्चिद् दोषः । तच्च दैवसिकादिभेदात् पञ्चधा—दिवसस्यान्ते दैवसिकम्, रात्रेरन्ते रात्रिकम्, पक्षस्यान्ते पाक्षिकम्, चतुर्णां मासानामन्ते चातुर्मासिकम्, संवत्सरस्यान्ते सांवत्सरिकम् । पुनर्द्वेधा—ध्रुवम्, अध्रुवं च । ध्रुवं भरतैरावतेषु प्रथमचरमतीर्थंकरतीर्थेषु, अपराधो भवतु वा मा वा, उभयकालं प्रतिक्रमणम् । अध्रुवं मध्यमतीर्थंकरतीर्थेषु विदेहेषु च कारणजाते प्रतिक्रमणम् ; यदाह,—

[3]सपडिक्कमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।
मज्झिमयाण जिणाणं कारणजाए पडिक्कमणं ॥ १ ॥

प्रतिक्रमणविधिस्त्वेताभ्यो गाथाभ्योऽवसेयः,—

---

(१) अतीतं प्रतिक्रमामि प्रत्युत्पन्नं संवृणोमि, अनागतं प्रत्याख्यामि ।

(२) मिथ्यात्वप्रतिक्रमणं तथैवासंयमे प्रतिक्रमणम् ।
कषायाणां प्रतिक्रमणं योगानां चाप्रशस्तानाम् ॥ १ ॥

(३) सप्रतिक्रमणो धर्मः प्रथमस्य च पश्चिमस्य च जिनस्य ।
मध्यमकानां जिनानां कारणे जाते प्रतिक्रमणम् ॥ १ ॥

[1]पञ्चविहायारविसुद्धिहेउमिह साहू सावगो वावि ।
पडिक्कमणं सह गुरुणा गुरुविरहे कुणइ इक्को वि ॥ १ ॥
वंदित्तु चेइआइं दाउं चउराइए खमासमणे ।
भूनिहिअसिरो सयलाइयारमिच्छोक्कडं देइ ॥ २ ॥
सामाइअपुव्वमिच्छा मि ठाइउं काउस्सग्गमिच्चाइं ।
सुत्तं भणिअ पलंबिअभुयकुप्परधरियपहिरणओ ॥ ३ ॥
घोडगमाईदोसेहिं विरहिअं तो करेइ उस्सग्गं ।
नाहिअहोजाणुड्ढं चउरंगुलठविअकडिपट्टो ॥ ४ ॥
तत्थ य धरेइ हिअए जहक्कमं दिणकए अईआरे ।
पारित्तु नमुक्कारेण पढइ चउवीसथयदंडं ॥ ५ ॥
संडासगे पमज्जिय उवविसिय अलग्गविअयबाहुजुओ ।
मुहणंतगं च कायं च पेहए पंचवीसइहा ॥ ६ ॥

---

(१) पञ्चविधाचारविशुद्धिहेतोरिह साधुः श्रावको वापि ।
प्रतिक्रमणं सह गुरुणा गुरुविरहे करोत्येकोऽपि ॥ १ ॥
वन्दित्वा चैत्यानि दत्त्वा चतुरादिकान् क्षमाश्रमणान् ।
भूनिहितशिराः सकलातिचारमिथ्यादुष्कृतं दद्यात् ॥ २ ॥
सामायिकपूर्वमिच्छामि स्थापयितुं कायोत्सर्गमित्यादि ।
सूत्रं भणित्वा प्रलम्बितभुजकूर्परपरिधानः ॥ ३ ॥
घोटकादिदोषैर्विरहितं ततः करोति उत्सर्गम् ।
नाभ्यधोजानूर्ध्वं चतुरङ्गुलस्थापितकटीपट्टः ॥ ४ ॥
तत्र च धारयति हृदये यथाक्रमं दिनकृतानतिचारान् ।
पारयित्वा नमस्कारेण पठति चतुर्विंशतिस्तवदण्डम् ॥ ५ ॥
संदंशं प्रमृज्योपविश्यालग्नविततबाहुयुगः ।
मुखानन्तकं च कायं च प्रेक्षते पञ्चविंशतिधा ॥ ६ ॥

[1]उट्ठियट्ठिओ सविणयं विहिणा गुरुणो करेइ किइकम्मं ।
बत्तीसदोसरहिअं पणवीसावस्सगविसुद्धं ॥ ७ ॥
अह सम्ममवणअंगो करजुअविहिधरिअपुत्तिरयहरणो ।
परिचिंतिअ अइआरे जहक्कमं गुरुपुरो विअडे ॥ ८ ॥
अह उवविसित्तु सुत्तं सामाइयमाइयं पढिय पयओ ।
अब्भुट्ठियम्हि इच्चाइ पढइ दुह उट्ठिओ विहिणा ॥ ९ ॥
दाऊण वंदणं तो पणगाइसु जइसु खामए तिन्नि ।
किइकम्मं करे आयरिअमाइगाहातिगं पढइ ॥ १० ॥
इय सामाइयउस्सग्गसुत्तमुच्चरिय काउस्सग्गठिओ ।
चिंतइ उज्जोयदुगं चरित्तअइयारसुद्धिकए ॥ ११ ॥
विहिणा पारिय सम्मत्तसुद्धिहेउं च पढइ उज्जोअं ।
तह सव्वलोअअरहंतचेइयाराहणोसग्गं ॥ १२ ॥

---

(१) उत्थितस्थितः सविनयं विधिना गुरोः करोति कृतिकर्म्म ।
द्वात्रिंशद्दोषरहितं पञ्चविंशत्यावश्यकविशुद्धम् ॥ ७ ॥
अथ सम्यगवनताङ्गः करयुगविधिधृतपोतिकारजोहरणः ।
परिचिन्तयन्नतिचारान् यथाक्रमं गुरुपुरो विस्तृतान् ॥ ८ ॥
अथोपविश्य सूत्रं सामायिकादिकं पठित्वा प्रयतः ।
अभ्युत्थितोऽस्मीत्यादि पठति द्विधोत्थितो विधिना ॥ ९ ॥
दत्त्वा वन्दनं ततः पञ्चकादिषु यतिषु क्षमयेत् त्रिः ।
कृतिकर्म कुर्यादाचार्यादिगाथात्रिकं पठति ॥ १० ॥
इति सामायिकोत्सर्गसूत्रमुच्चार्य कायोत्सर्गस्थितः ।
चिन्तयन्नुद्द्योतद्विकं चारित्रातिचारशुद्धिकृते ॥ ११ ॥
विधिना पारयित्वा सम्यक्त्वशुद्धिहेतोश्च पठेदुद्द्योतम् ।
तथा सर्वलोकार्हच्चैत्याराधनोत्सर्गम् ॥ १२ ॥

[1]काउं उज्जोगगरं चिंतिय पारेइ सुद्धसम्मत्तो ।
पुक्खरवरदीवड्ढं कड्ढइ सुयसोहणनिमित्तं ॥ १३ ॥
पुण पणवीसोस्सासं उस्सग्गं कुणइ पारए विहिणा ।
तो सयलकुसलकिरियाफलाण सिद्धाण पढइ थयं ॥ १४ ॥
[2]अह सुयसमिद्धिहेउं सुयदेवीए करेइ उस्सग्गं ।
चिंतेइ नमोक्कारं सुणइ वदेइ व्व तीइ थुइं ॥ १५ ॥
एवं खेत्तसुरीए उस्सग्गं कुणइ सुणइ देइ थुइं ।
पढिऊण पंचमंगलमुवविसइ पमज्ज संडासे ॥ १६ ॥
पुव्वविहिणेव पेहिय पुत्तिं दाऊण वंदणं गुरुणो ।
इच्छामो अणुसट्ठिं ति भणिय जाणूहिंतो ठाइ ॥ १७ ॥
गुरुथुइगहणे थुइ तिण्णि वद्धमाणक्खरस्सरो पढइ ।
सक्कत्थयं थवं पढिय कुणइ पच्छित्तउस्सग्गं ॥ १८ ॥

---

(1) लोकोद्द्योतकरं चिन्तयित्वा पारयति शुद्धसम्यक्त्वः ।
पुष्करवरद्वीपार्धं पठति श्रुतशोधननिमित्तम् ॥ १३ ॥
पुनः पञ्चविंशत्युच्छ्वासमुत्सर्गं करोति पारयति विधिना ।
ततः सकलकुशलक्रियाफलानां सिद्धानां पठेत् स्तवम् ॥ १४ ॥

(2) अथ श्रुतसमृद्धिहेतोः श्रुतदेव्याः कुर्यादुत्सर्गम् ।
चिन्तयेद् नमस्कारं शृणुयाद् वदेद् वा तस्याः स्तुतिम् ॥ १५ ॥
एवं क्षेत्रसुर्या उत्सर्गं कुर्यात् शृणुयाद् दद्यात् स्तुतिम् ।
पठित्वा पञ्चमङ्गलमुपविशेत् प्रमृज्य संदंशम् ॥ १६ ॥
पूर्वविधिनैव प्रेक्ष्य वस्त्रिकां दत्त्वा वन्दनं गुरोः ।
इच्छामोऽनुशास्तिमिति भणित्वा जानुभ्यां तिष्ठेत् ॥ १७ ॥
गुरुस्तुतिग्रहणे स्तुतीस्तिस्रो वर्धमानाक्षरस्वरः पठेत् ।
शक्रस्तवं स्तवं पठित्वा कुर्यात् प्रायश्चित्तोत्सर्गम् ॥ १८ ॥

[1]एवं ता देवसिअं राइयमवि एवमेव नवरि तहिं ।
पढमं दाउं मिच्छा मि दुक्कडं पढइ सक्कत्थयं ॥ १९ ॥
उट्ठिय करेइ विहिणा उस्सग्गं चिंतए अ उज्जोअं ।
बीयं दंसणसुद्धीए चिंतए तत्थ इममेव ॥ २० ॥
तइए निसाअइआरं जहक्कमं चिंतिऊण पारेइ ।
सिद्धत्थयं पढित्ता पमज्ज संडासमुववि‍सइ ॥ २१ ॥
पुव्वं व पुत्तिपेहणवंदणमालोयसुत्तपढणं च ।
वंदणखामणवंदणगाहातिगपढणमुस्सग्गो ॥ २२ ॥
तत्थ य चिंतइ संजमजोगाण न होइ जेण मे हाणी ।
तं पडिवज्जामि तवं छम्मासं ता न काउमलं ॥ २३ ॥
एगाइगुणतीसूणयं पि न सहो न पंचमासमवि ।
एवं चउ ति दुमासं न समत्थो एगमासं पि ॥ २४ ॥

---

(1) एवं तावद् दैवसिकं रात्रिकमप्येवमेव नवरं तत्र ।
प्रथमं दत्त्वा मिथ्या मे दुष्कृतं पठेत् शक्रस्तवम् ॥ १९ ॥
उत्थाय कुर्याद् विधिनोत्सर्गं चिन्तयेच्चोद्द्योतम् ।
द्वितीयं दर्शनशुद्धौ चिन्तयेत् तत्रेदमेव ॥ २० ॥
तृतीये निशातीचारं यथाक्रमं चिन्तयित्वा पारयेत् ।
सिद्धस्तवं पठित्वा प्रमृज्य संदंशमुपविशेत् ॥ २१ ॥
पूर्वमिव वस्त्रिकाप्रेक्षणं वन्दनमालोचसूत्रपठनं च ।
वन्दनक्षमणावन्दनगाथात्रिकपठनमुत्सर्गः ॥ २२ ॥
तत्र च चिन्तयेत् संयमयोगानां न भवति येन मे हानिः ।
तत् प्रतिपद्ये तपः षड् मासांस्तावद् न कर्तुमलम् ॥ २३ ॥
एकाद्येकोनत्रिंशदूनकमपि न सहो न पञ्च मासानपि ।
एवं चतुरस्त्रीन् द्वौ मासौ न समर्थ एकमासमपि ॥ २४ ॥

'जा तं पि तेरसूणं चउतीसइमाइयं दुहाणीए ।
जाव चउत्थं तो आयंबिलाइ जा पोरिसि नमो वा ॥ २५ ॥
जं सक्कं तं हियए धरेत्तु पारेत्तु पेहए पोत्तिं ।
दाउं वंदणमसढो तं चिय पच्चक्खए विहिणा ॥ २६ ॥
इच्छामो अणुसट्ठिं ति भणिय उवविसिय पढइ तिण्णि थुई ।
मिउसद्देणं सक्कत्थयाइ तो चेइए वंदे ॥ २७ ॥
अह पक्खियं चउद्दसिदिणम्मि पुव्वं व तत्थ देवसियं ।
सुत्तंतं पडिक्कमिउं तो सम्ममिमं कमं कुणइ ॥ २८ ॥
मुहपोत्ति वंदणयं संबुद्धाखामणं तहालोए ।
वंदण पत्तेयखामणं च वंदणयमह सुत्तं ॥ २९ ॥
सुत्तं अब्भुट्ठाणं उस्सग्गो पुत्ति वंदणं तह य ।
पज्जंतियखामणं तह चउरो थोभवंदणया ॥ ३० ॥

---

(१) जातमपि त्रयोदशोनं चतुस्त्रिंशदादिकं द्विहान्या ।
यावच्चतुर्थं तत आचाम्लादि यावत् पौरुषीं नमो वा ॥ २५ ॥
यत् शक्यं तद् हृदये धारयित्वा पारयेत् प्रेक्षेत वस्त्रिकाम् ।
दत्त्वा वन्दनमशठस्तदेव प्रत्याख्यायाद् विधिना ॥ २६ ॥
इच्छामोऽनुशास्तिमिति भणित्वोपविश्य पठेत् तिस्रः स्तुतीः ।
मृदुशब्देन शक्रस्तवादि ततश्चैत्यानि वन्देत ॥ २७ ॥
अथ पाक्षिकं चतुर्दशीदिने पूर्वमिव तत्र दैवसिकम् ।
सूत्रान्तं प्रतिक्रम्य ततः सम्यगिमं क्रमं कुर्यात् ॥ २८ ॥
मुखवस्त्रिका वन्दनकं संबुद्धक्षमणा तथालोचः ।
वन्दनं प्रत्येकं क्षमणा च वन्दनकमथ सूत्रम् ॥ २९ ॥
सूत्रमभ्युत्थानमुत्सर्गो वस्त्रिका वन्दनं तथा च ।
पार्यन्तिकक्षमणा तथा चत्वारि स्तोभवन्दनकानि ॥ ३० ॥

[1]पुव्वविहिणेव सव्वं देवसियं वंदणाइ तो कुणइ ।
सेज्जसुरीउस्सग्गे भेओ संतिथयपढणे अ ॥ २१ ॥
एवं चिय चउमासे वरिसे अ जहक्कमं विही णेओ ।
पक्खचउमास वरिसेसु नवरि नामम्मि नाणत्तं ॥ २२ ॥
तह उस्सग्गोज्जोआ बारस वीसा समंगलिग चत्ता ।
संबुद्धखामणं ति पण सत्त साहूण जहसंखं ॥ २३ ॥

प्रतिक्रमणसूत्रविवरणं तु ग्रन्थविस्तरभयाद् नोक्तम् ॥

अथ कायोत्सर्गः । कायस्य शरीरस्य स्थानमौनध्यानक्रिया-व्यतिरेकेणान्यत्रोच्छ्वसितादिभ्यः क्रियान्तराध्यासमधिकृत्य य उत्सर्गस्त्यागो 'नमो अरहंताणं' इति वचनात् प्राक्. स कायोत्सर्गः । स च द्विविधः, चेष्टायामभिभवे च । चेष्टायां गमनागमनादावीर्यापथिकादिप्रतिक्रमणभावी, अभिभवे उपसर्गजयार्थम् ; यदाहुः—

[2]सो उस्सग्गो दुविहो चेट्ठाए अभिभवे अ नायव्वो ।
भिक्खायरिया पढमो उसग्गभिउंजणे बीओ ॥ १ ॥

---

(1) पूर्वविधिनैव सर्वं दैवसिकं वन्दनादि ततः कुर्यात् ।
शय्यासुर्युत्सर्गे भेदः शान्तिस्तवपठने च ॥ २१ ॥
एवमेव चतुर्मासे वर्षे च यथाक्रमं विधिर्ज्ञेयः ।
पक्षचतुर्मासवर्षेषु, नवरं नाम्नि नानात्वम् ॥ २२ ॥
तथोत्सर्गउद्द्योता द्वादश विंशतिः समङ्गलिकाश्चत्वारिंशत् ।
संबुद्धक्षमणाभिख्यः पञ्च सप्त साधूनां यथासंख्यम् ॥ २३ ॥
(2) स उत्सर्गो द्विविधश्चेष्टायामभिभवे च ज्ञातव्यः ।
भिक्षाचर्यायां प्रथम उपसर्गाभियोजने द्वितीयः ॥ १ ॥

तत्र चेष्टाकायोत्सर्गोऽष्ट-पञ्चविंशति-सप्तविंशति-त्रिशती-पञ्चशती-अष्टोत्तर-सहस्रोच्छ्वासमान् यावद् भवति, अभिभवकायोत्सर्गस्तु मुहूर्तादारभ्य संवत्सरं यावद् बाहुबलेरिव भवति। स च कायोत्सर्ग उच्छ्रित निषस-शयितभेदेन त्रेधा। एकैकश्चतुर्धा—उच्छ्रितोच्छ्रितो द्रव्यत उच्छ्रित ऊर्ध्वस्थानं भावत उच्छ्रितो धर्मध्यान-शुक्लध्याने इति प्रथमः। तथा, द्रव्यत उच्छ्रित ऊर्ध्वस्थानं भावतोऽनुच्छ्रितः कृष्णादिलेश्यापरिणाम इति द्वितीयः। द्रव्यतो नोच्छ्रितो नोर्ध्वस्थानं भावत उच्छ्रितो धर्मध्यान-शुक्लध्याने इति तृतीयः। न द्रव्यतो नापि भावत उच्छ्रित इति चतुर्थः। एवं निषस-शयितयोरपि चतुर्भङ्गी वाच्या।

दोषरहितश्च कायोत्सर्गः कार्यः। दोषाश्चैकविंशतिः;—आकुञ्चितैकपादस्य घोटकस्येव स्थानं घोटकदोषः।१। खरवातप्रकम्पिताया लताया इव कम्पनं लतादोषः।२। स्तम्भमवष्टभ्य स्थानं स्तम्भदोषः।३। कुड्यमवष्टभ्य स्थानं कुड्यदोषः।४। माले शिरोऽवष्टभ्य स्थानं मालदोषः।५। हस्तौ गुह्यदेशे स्थापयित्वा शबर्या इव स्थानं शबरीदोषः।६। शिरोऽवनम्य कुलवध्वा इव स्थानं वधूदोषः।७। निगडितस्येव विस्तृतपादस्य मिलितपादस्य वा स्थानं निगडदोषः।८। नाभेरुपर्याजानु चोलपट्टकं निबध्य स्थानं लम्बोत्तरदोषः।९। दंशादिवारणार्थमज्ञानाद् वा स्तने चोलपट्टकं निबध्य स्थानं स्तनदोषः; 'धात्रीवद् बालार्थं स्तनावुन्नमय्य स्थानं वा' इत्येके।१०। पार्ष्णी मीलयित्वाऽग्रचरणौ विस्तार्य, अङ्गुष्ठौ वा मीलयित्वा पार्ष्णी विस्तार्य स्थानं शकटो-

र्विकादोषः ।११। व्रतिनीवत् पटेन शरीरमाच्छाद्य स्थानं संयतीदोषः ।१२। खलीनमिव रजोहरणं पुरस्कृत्य स्थानं खलीनदोषः ; अन्ये खलीनार्तहयवदूर्ध्वाधःशिरःकम्पनं खलीनदोषमाहुः ।१३। वायसस्येवेतस्ततो नयनगोलकभ्रमणं दिगवेक्षणं वा वायसदोषः ।१४। षट्पदिकाभयेन कपित्थवच्चोलपट्टं संवृत्य मुष्टौ गृहीत्वा स्थानं कपित्थदोषः ; 'एवमेव मुष्टिं बद्ध्वा स्थानम्' इत्यन्ये ।१५। भूताविष्टस्येव शीर्षं कम्पयतः स्थानं शीर्षोत्कम्पितदोषः ।१६। मूकस्येवाव्यक्तशब्दं कुर्वतः स्थानं मूकदोषः ।१७। आलापकगणनार्थमङ्गुलीश्चालयतः स्थानमङ्गुलिदोषः ।१८। व्यापारान्तरनिरूपणार्थं भ्रूसंज्ञामेवमेव वा भ्रूनृत्तं कुर्वतः स्थानं भ्रूदोषः ।१९। निष्पद्यमानवारुण्या इव बुडबुडारावेण स्थानं वारुणीदोषः ; 'वारुणीमत्तस्येव घूर्णमानस्य स्थानं वारुणीदोषः' इत्यन्ये ।२०। अनुप्रेक्षमाणस्येवौष्ठपुटे चलयतः स्थानमनुप्रेक्षादोषः ।२१।

१ यदाहुः ;—

'घोडग लया य खंभे कुड्डे माले य सवरि वहु णियले ।

लंबोत्तर थण उद्धी संजइ खलिणे य वायस कविट्ठे ॥१॥

सीसोकंपिअ मूइ अंगुली भमुहा य वारुणी पेहा । इति ।

एके त्वन्यानपि कायोत्सर्गदोषानाहुः, यथा—

(१) घोटको लता च स्तम्भः कुड्यं मालं च शबरी वधूर्निगडः ।
लम्बोत्तरं स्तन उद्धिः संयती खलीनं च वायसः कपित्थः ॥१॥
शीर्षोत्कम्पितं मूकोऽङ्गुलिर्भ्रूश्च वारुणी प्रेक्षा ।

निष्ठीवनं वपुःस्पर्शः प्रपञ्चबहुला स्थितिः ।
सूत्रोदितविधेर्न्यूनं वयोऽपेक्षाविवर्जनम् ॥१॥
कालापेक्षाव्यतिक्रान्तिर्व्याक्षेपासक्तचित्तता ।
लोभाकुलितचित्तत्वं पापकार्योद्यमः परः ॥२॥
कृत्याकृत्यविमूढत्वं पट्टिकाद्युपरि स्थितिः । इति ।

कायोत्सर्गस्यापि फलं निर्जरैव ; यदाहुः—

'काउस्सग्गे जह संठिअस्स भज्जंति अंगुवंगाइं ।
इय भिंदंति सुविहिया अट्ठविहं कम्मसंघायं ॥१॥

कायोत्सर्गसूत्रार्थः प्राग् व्याख्यात एव ॥

अथ प्रत्याख्यानम्—प्रति प्रवृत्तिप्रतिकूलतया आ मर्यादया ख्यानं प्रकथनं प्रत्याख्यानम् । तच्च द्वेधा—मूलगुणरूपमुत्तरगुणरूपं च । मूलगुणा यतीनां महाव्रतानि, श्रावकाणामणुव्रतानि ; उत्तरगुणास्तु यतीनां पिण्डविशुद्ध्यादयः, श्रावकाणां तु गुणव्रत शिक्षाव्रतानि । मूलगुणानां तु प्रत्याख्यानत्वं हिंसादिनिवृत्तिरूपत्वात्, उत्तरगुणानां तु पिण्डविशुद्ध्यादीनां दिग्व्रतादीनां च प्रतिपक्षनिवृत्तिरूपत्वात् । तत्र स्वयं ज्ञातप्रत्याख्यानः काले विनयपूर्वकं सम्यगुपयुक्तो गुरुवचनमनुचरन् स्वयं जानन् ज्ञस्यैव गुरोः पार्श्वे प्रत्याख्यानं करोति । अत्र चतुर्भङ्गी । द्वयोर्ज्ञत्वे प्रथमो भङ्गः शुद्धः ।१। गुरोर्ज्ञत्वे शिष्यस्याज्ञत्वे द्वितीयः । तत्र तत्कालं शिष्यं संक्षेपतः प्रबोध्य यदा गुरुः प्रत्याख्यानं कारयति

(१) कायोत्सर्गे यथा संस्थितस्य भज्यन्तेऽङ्गोपाङ्गानि ।
एवं भिन्दन्ति सुविहिता अष्टविधं कर्मसंघातम् ॥१॥

तदाऽऽश्रमपि शुद्धः, अन्यथा त्वशुद्धः ।२। गुरोरसत्त्वे शिष्यस्य सत्त्वे तृतीयः । अयमपि तथाविधगुरोरप्राप्तौ गुरुबहुमानाद् गुरोः पितृ-पितृव्य-मातुल-ज्येष्ठभ्रात्रादिकं साक्षिणं कुर्वतस्तृतीयः शुद्धः, अन्यथा त्वशुद्धः ।३। द्वयोरसत्त्वे चतुर्थः, असावशुद्ध एव ।४।

उत्तरगुणप्रत्याख्यानं प्रतिदिनोपयोगि द्विविधम्—संकेतप्रत्याख्यानमद्धाप्रत्याख्यानं च । तत्र संकेतप्रत्याख्यानं श्रावकः पौरुष्यादिप्रत्याख्यानं कृत्वा क्षेत्रादौ गतो गृहे वा तिष्ठन् 'भोजनप्राप्तेः प्राक् प्रत्याख्यानरहितो मा भूवम्' इत्यङ्गुष्ठादिकं संकेतं करोति—'यावदङ्गुष्ठं मुष्टिं ग्रन्थिं वा न मुञ्चामि, गृहं वा न प्रविशामि, स्वेदबिन्दवो वा यावद् न शुष्यन्ति, एतावन्तो वोच्छ्वासा यावद् न भवन्ति, जलार्द्रमञ्चिकायां यावदेते बिन्दवो न शुष्यन्ति, दीपो वा यावद् न निर्वाति तावद् न भुञ्जे' इति ; यदाहुः—

[1]अंगुट्ठमुट्ठिगंठीघरसेउस्सासथिवुगजोइक्खे ।
एयं संकेय भणियं धीरेहिं अणंतनाणीहिं ॥१॥
नवकार पोरिसीए पुरिमड्ढेक्कासणेगठाणे य ।
आयंबिल भत्तट्ठे चरमे अ अभिग्गहे विगई ॥२॥

---

(१) अङ्गुष्ठमुष्टिग्रन्थिगृहस्वेदोच्छ्वासस्तिबुकज्योतिष्कान् ।
एतत् सङ्केतं भणितं धीरैरनन्तज्ञानिभिः ॥१॥
नमस्कारः पौरुषी पूर्वार्धं एकाशनमेकस्थानं च ।
आचामाम्लमभक्तार्थं चरमोऽभिग्रहो विकृतिः ॥२॥

अद्धा कालस्तद्विषयं प्रत्याख्यानमद्धाप्रत्याख्यानम्। तच्च नमस्कारसहितं, पौरुषी, दिनपूर्वार्धः, एकाशनम्, एकस्थानकम्, आचामाम्लम्, उपवासः, चरमम्, अभिग्रहः, विकृतिनिषेधश्चेति दशविधम्; यदाहुः—

नन्वेकाशनादिप्रत्याख्यानं कथमद्धाप्रत्याख्यानम्; न हि तत्र कालनियमोऽस्ति? सत्यम्, अद्धाप्रत्याख्यानपूर्वाण्येकाशनादीनि प्रायेण क्रियन्त इत्यद्धाप्रत्याख्यानत्वेनोच्यन्ते। प्रत्याख्यानं चापवादरूपाकारसहितं कर्तव्यम्, अन्यथा तु भङ्गः स्यात्, स च दोषाय; यदाहुः—

[1]वयभंगे गुरुदोसो थेवस्स वि पालणा गुणकरी ओ।
गुरुलाघवं च णेयं धम्मम्मि अओ अ आगारा ॥१॥

ते च नमस्कारसहितादिषु यावन्तो भवन्ति तावन्त उपदर्श्यन्ते। तत्र नमस्कारसहिते मुहूर्तमात्रकाले नमस्कारोच्चारणावसाने प्रत्याख्याने द्वावाकारौ भवतः। आक्रियते विधीयते प्रत्याख्यानभङ्गपरिहारार्थमित्याकारः प्रत्याख्यानापवादः। ननु कालस्यानुक्तत्वात् संकेतप्रत्याख्यानमेवेदम्। नैवम्, सहितशब्देन मुहूर्तस्य विशेषणात्। अथ मुहूर्तशब्दो न श्रूयते, तत् कथं तस्य विशेष्यत्वम्?। उच्यते—अद्धाप्रत्याख्यानमध्येऽस्य पाठात्, पौरुषीप्रत्याख्यानस्य वक्ष्यमाणत्वादवश्यं तदर्वाग् मुहूर्त एवावशिष्यते। अथ मुहूर्तद्वयादिकमपि कुतो न लभ्यते?। उच्यते—अल्पाकार-

---

(१) व्रतभङ्गे गुरुदोषः स्तोकस्यापि पालना गुणकरी तु।
गुरुलाघवं च ज्ञेयं धर्मेऽतआकाराः ॥१॥

त्वादस्य। पौरुष्यां हि षडाकाराः, तदस्मिन् प्रत्याख्याने आकारद्वयवति स्वल्प एव कालोऽवशिष्यते। स च नमस्कारेण सहितः, पूर्णेऽपि काले नमस्कारपाठमन्तरेण प्रत्याख्यानस्यापूर्यमाणत्वात्; सत्यपि नमस्कारपाठे मुहूर्ताभ्यन्तरे प्रत्याख्यानभङ्गात्। तत् सिद्धमेतत्—मुहूर्तमानकालं नमस्कारसहितं प्रत्याख्यानमिति। अथ प्रथम एव मुहूर्त इति कुतो लभ्यते?। सूत्रप्रामाण्यात्, पौरुषीवत्। सूत्रं चेदम्:—

उग्गए सूरे नमोक्कारसहिअं पच्चक्खाइ चउव्विहं पि आहारं असणं पाणं खाइमं साइमं अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं वोसिरइ।

व्याख्या—उद्गते सूरे सूर्योद्गमादारभ्येत्यर्थः, नमस्कारेण परमेष्ठिस्तवेन सहितं युक्तं नमस्कारसहितं प्रत्याख्याति, "सर्वे धातवः करोत्यर्थेन व्याप्ताः" इतिन्यायाद् नमस्कारेण सहितं प्रत्याख्यानं करोति। इदं गुरोरनुवादभङ्ग्या वचनम्। शिष्यस्तु 'प्रत्याख्यामि' इत्येतदाह। एवं 'व्युत्सृजति' इत्यत्रापि वाच्यम्। कथम्?। चतुर्विधमिति, न पुनरेकविधादिकम्, आहारमभ्यवहार्यं 'व्युत्सृजति' इत्युत्तरेण योगः। इदं चतुर्विधाहारस्यैव भवतीति संप्रदायः, रात्रिभोजनव्रततीरप्रायत्वादस्य। अशनमित्याद्याहारचातुर्विध्यकीर्तनम्। अशनादय आहाराः पूर्वं व्याख्याताः। अत्र नियमभङ्गभयादाकारावाह—अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं, अत्र पञ्चम्यर्थे तृतीया, अन्यत्रानाभोगात्, सहसाकाराच्च; एतौ वर्जयित्वेत्यर्थः। तत्रानाभोगोऽत्यन्तविस्मृतिः। सहसाकारोऽतिप्रवृत्तयोगानिवर्तनम्। व्युत्सृजति परिहरति॥

अथ पौरुषीप्रत्याख्यानम्—

पोरिसिं पच्चक्खाइ उग्गए सूरे चउव्विहं पि आहारं असणं पाणं खाइमं साइमं अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं पच्छन्नकालेणं दिसामोहेणं साहुवयणेणं सव्वसमाहिवत्तिआगारेणं वोसिरइ ॥

पुरुषः प्रमाणमस्याः पौरुषी छाया तद्युक्तः कालोऽपि पौरुषी प्रहर इत्यर्थः, तां प्रत्याख्याति पौरुषीप्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः। कथम् ?। चतुर्विधमशन पान-खाद्य-स्वाद्यलक्षणं 'व्युत्सृजति' इत्युत्तरेण योगः। अत्र षडाकाराः। प्रथमौ द्वौ पूर्ववत्। अन्यत्र प्रच्छन्नकालात्, दिग्मोहात्, साधुवचनात्, सर्वसमाधि-प्रत्ययाकाराच्च। प्रच्छन्नता च कालस्य, यदा मेघेन रजसा गिरिणा वान्तरितत्वात् सूरो न दृश्यते, तत्र पौरुषीं पूर्णां ज्ञात्वा भुञ्जानस्यापूर्णायामपि तस्यां न भङ्गः; ज्ञात्वा त्वर्धभुक्तेनापि तथैव स्थातव्यं यावत् पौरुषी पूर्णा भवति, पूर्णायां ततः परं भोक्तव्यम्; न पूर्णेति ज्ञाते तु भुञ्जानस्य भङ्ग एव। दिग्मोहस्तु यदा पूर्वामपि पश्चिमेति जानाति तदाऽपूर्णायामपि पौरुष्यां मोहाद् भुञ्जानस्य न भङ्गः, मोहविगमे तु पूर्ववदर्धभुक्तेनापि स्थातव्यम्; निरपेक्षतया भुञ्जानस्य भङ्ग एवेति। साधुवचनं 'उद्‌घाटा पौरुषी' इत्यादिकं विभ्रमकारणम्, तत् श्रुत्वा भुञ्जानस्य न भङ्गः, भुञ्जानेन तु ज्ञाते, अन्येन वा कथिते पूर्ववत् तथैव स्थातव्यम्। तथा, कृतपौरुषीप्रत्याख्यानस्य समुत्पन्नतीव्रशूलादि-दुःखतया संजातयोरार्त-रौद्रध्यानयोः सर्वथा निरासः सर्वसमाधि-

स्तस्य प्रत्ययः कारणं स एवाकारः प्रत्याख्यानापवादः सर्वसमाधि-प्रत्ययाकारः——समाधिनिमित्तमौषधपथ्यादिप्रवृत्तावपूर्णायामपि पौरुष्यां भुङ्क्ते तदा न भङ्ग इत्यर्थः। वैद्यादिर्वा कृतपौरुषी-प्रत्याख्यानोऽन्यस्यातुरस्य समाधिनिमित्तं यदाऽपूर्णायामपि पौरुष्यां भुङ्क्ते तदा न भङ्गः, अर्धभुक्ते त्वातुरस्य समाधौ मरणे वोत्पन्ने ज्ञाते सति यथैव भोजनस्य त्यागः॥

सार्धपौरुषीप्रत्याख्यानं पौरुषीप्रत्याख्यान एवान्तर्भूतम्॥

अथ पूर्वार्धप्रत्याख्यानम्—

सूरे उग्गए पुरिमड्ढं पच्चक्खाइ चउव्विहं पि आहारं असणं पाणं खाइमं साइमं अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं पच्छन्नेणं कालेणं दिसामोहेणं साहुवयणेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तिया-गारेणं वोसिरइ॥

पूर्वं च तदर्धं च पूर्वार्धं दिनस्याद्यं प्रहरद्वयं पूर्वार्धं प्रत्या-ख्याति पूर्वार्धप्रत्याख्यानं करोति। षडाकाराः पूर्ववत्। 'महत्त-रागारेणं' इति, महत्तरं प्रत्याख्यानानुपालनलभ्यनिर्जरापेक्षया बृहत्तरनिर्जरालाभहेतुभूतं पुरुषान्तरासाध्यं ग्लानचैत्यसंघादि-प्रयोजनं तदेवाकारः प्रत्याख्यानापवादो महत्तराकारस्तस्मात् 'अन्यत्र' इति योगः। यद्यप्येव महत्तराकारस्याभिधानं न नमस्कारसहितादौ, तत्र कालस्याल्पत्वं महत्त्वं च कारण-माचचते।

---

(१) ड र्षा न।

तथैकाशनप्रत्याख्यानम्। तत्राष्टावाकाराः, यत् सूत्रम्:—

एकासणगं पच्चक्खाइ चउव्विहं पि आहारं असणं पाणं खाइमं साइमं अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं सागारियागारेणं आउंटणपसारणेणं गुरुअब्भुट्ठाणेणं पारिट्ठावणियागारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तियागारेणं वोसिरइ ॥

एकं सकृदशनं भोजनम्, एकं वासनं पुताचलनतो यत्र तदेकाशनमेकासनं च ; प्राकृते द्वयोरपि 'एगासणं' इति रूपम्, तत् प्रत्याख्याति—एकाशनप्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः। अना-भोगसहसाकारौ च द्वावाकारौ पूर्ववत्। सागारियागारेणं सह अगारेण वर्तत इति सागारः स एव सागारिको गृहस्थः स एवाकारः प्रत्याख्यानापवादः सागारिकाकारस्तस्मादन्यत्र। गृहस्थसमक्षं हि साधूनां भोक्तुं न कल्पते, प्रवचनोपघातसंभवात्; अत एवोक्तम्;—

[1]छक्कायदयावंतो वि संजओ दुल्लहं कुणइ बोहिं।
आहारे नीहारे दुगुंछियपिंडगहणे अ ॥ १ ॥

ततश्च भुञ्जानस्य यदा सागारिकः समायाति, स यदि चल-स्तदा क्षणं प्रतीक्षते, अथ स्थिरस्तदा स्वाध्यायादिव्याघातो मा भूदिति ततः स्थानादन्यत्रोपविश्य भुञ्जानस्यापि न भङ्गः। गृहस्थस्य तु येन दृष्टं भोजनं न जीर्यति स सागारिकः। आउं-टणपसारणेणं—आउंटणं आकुञ्चनं जङ्घादेः संकोचनं प्रसारणं च तस्यैवाकुञ्चितस्य ऋजूकरणम्, आकुञ्चने प्रसारणे चासहिष्णुतया

(१) षट्कायदयावानपि संयतो दुर्लभं करोति बोधिम्।
आहारे नीहारे जुगुप्सितपिण्डग्रहणे च ॥ १ ॥

क्रियमाणे किञ्चिदासनं चलति ततोऽन्यत्र प्रत्याख्यानम् । गुरु-अभ्युट्ठाणेणं गुरोरभ्युत्थानार्हस्याचार्यस्य प्राघुणकस्य वाऽभ्युत्थानं प्रतीत्यास[1]नत्यजनं गुर्वभ्युत्थानं ततोऽन्यत्र । अभ्युत्थानं चावश्य-कर्त्तव्यत्वाद् भुञ्जानेनापि कर्तव्यमिति न तत्र प्रत्याख्यानभङ्गः । पारिट्ठावणियागारेणं परिष्ठापनं सर्वथा त्यजनं प्रयोजनमस्य पारिष्ठापनिकमन्नं तदेवाकारः पारिष्ठापनिकाकारः, ततोऽन्यत्र । तत्र हि त्यज्यमाने बहुदोषसंभवात्, आस्त्रीयमाणे चागमिक-न्यायेन गुणसंभवाच्च[2] गुर्वाज्ञया पुनर्भुञ्जानस्य न भङ्गः । वोसिरइ इति, अनेकाशनमशनाद्याहारं च परिहरति ॥

अथैकस्थानकम् । तत्र सप्ताकाराः । अत्र सूत्रम्—एकट्ठाणं पच्चक्खाइ इत्याद्येकाशनवत् । आकुञ्चनप्रसारणाकारवर्जमेकम-द्वितीयं स्थानमङ्गविन्यासरूपं यत्र तदेकस्थानं प्रत्याख्यानम् । यद् यथा भोजनकालेऽङ्गोपाङ्गं स्थापितम्, तस्मिंस्तथास्थित एव भोक्तव्यम् । मुखस्य पाणेश्चाशक्यपरिहारत्वाच्चलनं न प्रतिषिद्धम् । आकुञ्चनप्रसारणाकारवर्जनं चैकाशनतो भेदज्ञापनार्थम्, अन्यथै-काशनमेव स्यात् ॥

अथाचामाम्लम् । तत्राष्टावाकाराः । अत्र सूत्रम् ;—

आयंबिलं पच्चक्खाइ अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं लेवालेवेणं

---

(१) अ- न वर्जनम् ।

(२) अ- च तस्य गु- ।

उक्खित्तविवेगेणं गिहत्थसंसट्ठेणं पारिट्ठावणियागारेणं महत्त-रागारेणं सव्वसमाहिवत्तियागारेणं वोसिरइ।

आचामोऽवस्रावणम्, अम्लं चतुर्थो रसः, एते च प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदन-कुल्माष-सक्तुप्रभृतिके तदाचामाम्लं समयभाषयोच्यते, तत् प्रत्याख्याति—आचामाम्लप्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः। आद्यावस्थाश्च त्रय आकाराः पूर्ववत्। लेवालेवेणं लेपो भोजनभाजनस्य विकृत्या तीमनादिना वाऽऽचामाम्लप्रत्या-ख्यातुरकल्पनीयेन लिप्तता, अलेपो विकृत्यादिना लिप्तपूर्वस्य भोजनभाजनस्यैव हस्तादिना संलेखनतोऽलिप्तता, लेपश्चालेपश्च लेपालेपं तस्मादन्यत्र—भाजने विकृत्याद्यवयवसद्भावेऽपि न भङ्ग इत्यर्थः। उक्खित्तविवेगेणं शुष्कौदनादिभक्ते पतितपूर्वस्याचामा-म्लप्रत्याख्यानवतामयोग्यस्याद्रवविकृत्यादिद्रव्यस्योत्क्षिप्तस्योद्धृतस्य विवेको निःशेषतया त्याग उत्क्षिप्तविवेक उत्क्षिप्तत्याग इत्यर्थः, तस्मादन्यत्र—भोक्तव्यद्रव्यस्याभोक्तव्यद्रव्यस्पर्शेनापि न भङ्ग इति भावः। यत्तूद्धर्तुं न शक्यं तस्य भोजने भङ्गः। गिहत्थसंसट्ठेणं गृहस्थस्य भक्तदायकस्य संबन्धि करोटिकादिभाजनं विकृत्यादि-द्रव्येणोपलिप्तं गृहस्थसंसृष्टं, ततोऽन्यत्र। विकृत्यादिसंसृष्टभाजनेन हि दीयमानभक्तमकल्प्यद्रव्यावयवमिश्रं भवति, न च तद् भुञ्जान-स्यापि भङ्गः, यद्यकल्प्यद्रव्यरसो बहु न ज्ञायते। वोसिरइ इति—अनाचामाम्लं चतुर्विधाहारं च व्युत्सृजति॥

अथाभक्तार्थप्रत्याख्यानम्। तत्र पञ्चाकाराः, यत् सूत्रम्;—

सूरे उग्गए अब्भत्तट्ठं पच्चक्खाइ चउव्विहं पि आहारं असणं

पाणं खाइमं साइमं अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं पारिट्ठाव-
णियागारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तियागारेणं वोसिरइ।

सूरे उद्गते सूर्योद्गमादारभ्य, अनेन च भोजनानन्तरं प्रत्याख्या-
नस्य निषेध इत्याह. भक्तेन भोजनेनार्थः प्रयोजनं भक्तार्थः, न
भक्तार्थोऽभक्तार्थः, अथवा न विद्यते भक्तार्थोऽस्मिन् प्रत्याख्यान-
विशेषे सोऽभक्तार्थ उपवास इत्यर्थः। आकाराः पूर्ववत्। नवरं
पारिष्ठापनिकाकारे विशेषः। यदि त्रिविधाहारस्य प्रत्याख्याति
तदा पारिष्ठापनिकं कल्पते, यदि तु चतुर्विधाहारस्य प्रत्याख्याति
पानकं च नास्ति तदा न कल्पते, पानके तूद्धरिते कल्पते। वोसि-
रइ इति भक्तार्थमशनादिं च व्युत्सृजति॥

अथ पानकम्। तत्र पौरुषीपूर्व्वार्धैकाशनैकस्थानाचामा-
म्लाभक्तार्थप्रत्याख्यानेषूक्तमर्गतश्चतुर्विधाहारस्य प्रत्याख्यानं न्याय्यम्।
यदि तु त्रिविधाहारस्य प्रत्याख्यानं करोति तदा पानकमाश्रित्य
षडाकारा भवन्ति, यत् सूत्रम् ;—

पाणस्स लेवाडेण वा अलेवाडेण वा अच्छेण वा बहुलेण वा
ससित्थेण वा असित्थेण वा वोसिरइ।

इह 'अन्यत्र' इत्यस्यानुवृत्तेस्तृतीयायाः पञ्चम्यर्थत्वात् लेवाडेण
वेति कृतलेपाद् वा पिच्छलत्वेन भाजनादीनामुपलेपकारकात्
खर्जूरादिपानकादन्यत्र तद् वर्जयित्वेत्यर्थः। त्रिविधाहारं
'व्युत्सृजति' इति योगः। वाशब्दोऽलेपकृतपानकापेक्षयाऽवर्जनीय-
त्वाविशेषद्योतनार्थः, अलेपकारिणेव लेपकारिणाप्युपवासादेर्न
भङ्ग इति भावः। एवमलेपकृताद् वाऽपिच्छलात्; अच्छाद् वा

निर्मलादुष्णोदकादेः ; बहुलाद् वा गडुलात् तिलतन्दुलधावनादेः, ससिक्थाद् वा भक्तपुलाकोपेतादवस्रावणादेः, असिक्थाद् वा सिक्थवर्जितात् पानकाहारात् ॥

अथ चरमम्। चरमोऽन्तिमो भागः। स च दिवसस्य भवस्य चेति द्विधा। तद्विषयं प्रत्याख्यानमपि चरमम्। इह च भवचरमं यावज्जीवम्। तत्र द्विविधेऽपि चत्वार आकारा भवन्ति ; यत्सूत्रम् ;—

दिवसचरिमं भवचरिमं वा पच्चक्खाइ चउव्विहं पि आहारं असणं पाणं खाइमं साइमं अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तिआगारेणं वोसिरइ।

ननु दिवसचरिमप्रत्याख्यानं निष्फलम्, एकाशनादिप्रत्याख्यानेनैव गतार्थत्वात्। नैवम्, एकाशनादिकं ह्यष्टाद्याकारमेतच्च चतुराकारम्, अत आकाराणां संक्षेपकरणात् सफलमेव। अत एवैकाशनादिकं दैवसिकमेव भवति, रात्रिभोजनस्य त्रिविधं त्रिविधेन यावज्जीवं प्रत्याख्यातत्वात्। गृहस्थापेक्षया पुनरिदमादित्योद्गमान्तम्, दिवसस्याहोरात्रपर्यायतयापि दर्शनात्। तत्र येषां रात्रिभोजननियमोऽस्ति, तेषामपीदं सार्थकम्, अनुवादकत्वेन स्मारकत्वात्। भवचरमं तु द्व्याकारमपि भवति। यदा जानाति महत्तरसर्वसमाधिप्रत्ययरूपाभ्यामाकाराभ्यां न प्रयोजनम्, तदाऽनाभोगसहसाकाराकारौ भवतः, अङ्गुल्यादेरनाभोगेन सहसाकारेण वा मुखे प्रक्षेपसंभवात्। अत एवेदमनाकारमप्युच्यते, आकारद्वयस्यापरिहार्यत्वात् ॥

अथाभिग्रहप्रत्याख्यानम् । तच्च दण्डप्रमार्जनादिनियमरूपम् । तत्र चत्वार आकारा भवन्ति, यथा, अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तिआगारेणं वोसिरइ। यदा त्वप्रावरणाभिग्रहं गृह्णाति तदा 'चोलपट्टगागारेणं' इति पञ्चम आकारो भवति, चोलपट्टकाकारादन्यचेत्यर्थः ॥

अथ विकृतिप्रत्याख्यानम्। तत्र नव, अष्टौ वाऽऽकाराः ; यत् सूत्रम्—

विगईओ पच्चक्खाइ अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं लेवालेवेणं गिहत्थसंसट्ठेणं उक्खित्तविवेगेणं पडुच्चमक्खिएणं पारिट्ठावणि-आगारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तिआगारेणं वोसिरइ।

मनसो विकृतिहेतुत्वाद् विकृतयः, ताश्च दश, यदाहुः ;—

[1]खीरं दहि नवणीअं घयं तहा तेल्लमेव गुड मज्जं ।
महु मंसं चेव तहा ओगाहिमगं च विगईओ ॥ १ ॥

तत्र पञ्च क्षीराणि, गोमहिष्यजोष्ट्रैलकासंबन्धभेदात् । दधि-नवनीत-घृतानि तु चतुर्भेदानि, उष्ट्रीणां तदभावात् । तैलानि चत्वारि, तिलातसीलट्टासर्षपसंबन्धभेदात् । शेषतैलानि तु न विकृतयः, लेपकृतानि तु भवन्ति । गुड इक्षुरसक्वाथः । स द्विधा, पिण्डो द्रवश्च । मद्यं द्वेधा काष्ठ पिष्टोद्भवत्वात् । मधु त्रेधा,— माक्षिकम्, कौत्तिकं भ्रामरं च । मांसं त्रिविधम्, जल-स्थल-खचरजन्तूद्भवत्वात् ; अथवा मांसं त्रिविधम्, चर्म-रुधिर-मांस-

(१) क्षीरं दधि नवनीतं घृतं तथा तैलमेव गुडो मद्यम् ।
मधु मांसं चैव तथाऽवगाहिमकं च विकृतयः ॥ १ ॥

भेदात्। अवगाहेन स्नेहबोलनेन निर्वृत्तमवगाहिमं पक्वान्नम् "भावादिमः" (सिद्धहेम-६।४।२१।) इतीमः, यत् तापिकायां घृतादिपूर्णायां चलाचलं खाद्यकादि पच्यते, तस्यामेव तापिकायां तेनैव घृतेन द्वितीयं तृतीयं च खाद्यकादि विकृतिः, ततः परं पक्वान्नानि योगवाहिनां निर्विकृतिप्रत्याख्यानेऽपि कल्पन्ते। यद्येकेनैव पूपकेन तापिका पूर्यते तदा द्वितीयं पक्वान्नं निर्विकृति-प्रत्याख्यानेऽपि कल्पते, लेपकृतं तु भवति। इत्येषा वृद्धसामा-चारी। एतासु च दशसु विकृतिषु मद्यमांसमधुनवनीतलक्षणाश्चतस्रो विकृतयोऽभक्ष्याः। शेषास्तु षड् भक्ष्याः। तत्र भक्ष्यासु विकृतिष्वेकादिविकृतिप्रत्याख्यानं षड्विकृतिप्रत्याख्यानं च निर्विकृतिकसंज्ञं विकृतिप्रत्याख्यानेन संगृहीतम्। आकाराः पूर्ववत्। नवरम्, गिहत्थसंसट्ठेणं इति गृहस्थेन स्वप्रयोजनाय दुग्धसंसृष्ट ओदनो दुग्धं च तमतिक्रम्योत्कर्षतश्चत्वार्यङ्गुलानि यावदुपरि वर्तते तदा तद् दुग्धमविकृतिः, पञ्चमाङ्गुलारम्भे विकृतिरेव। अनेन न्यायेनान्यासामपि विकृतीनां गृहस्थसंसृष्टत्वमागमादवसेयम्। उक्खित्तविवेगेणं इति, उत्क्षिप्तविवेक आचाम्लवदुद्धर्तुं शक्यासु विकृतिषु द्रष्टव्यः, द्रवविकृतिषु नास्ति। पडुच्च मक्खिएणं इति, —प्रतीत्य सर्वथा रूक्षमण्डकादिकमपेक्ष्य म्रक्षितं स्नेहितमीषत्सौ-कुमार्योत्पादनाय म्रक्षणकृतविशिष्टस्वादुतायाश्चाभावाद् म्रक्षित-मिव यद् वर्तते तत् प्रतीत्य म्रक्षितं म्रक्षिताभासमित्यर्थः। इह चायं विधिः—यद्यङ्गुल्या तैलादि गृहीत्वा मण्डकादि म्रक्षितं तदा कल्पते निर्विकृतिकस्य, धारया तु न कल्पते। व्युत्सृजति

विकृतिं त्यजतीत्यर्थः । इह च यासु विकृतिषूत्क्षिप्तविवेकः संभवति तासु नवाकाराः, अन्यासु तु द्रवरूपासष्टौ ।

एतदर्थसंवादिन्यो गाथाः—

[1]दो चेव नमुक्कारे आगारा छच्च पोरिसीए उ ।
सत्तेव य पुरिमड्ढे एक्कासणगम्मि अट्ठेव ॥ १ ॥
सत्तेगट्ठाणस्स उ अट्ठेव य अंबिलम्मि आगारा ।
पंचेव अब्भत्तट्ठे छप्पाणे चरिम चत्तारि ॥ २ ॥
पंच चउरो अभिग्गहे निव्विए अट्ठ नव य आगारा ।
अप्पाउरणे पंच उ हवंति सेसेसु चत्तारि ॥ ३ ॥

ननु निर्विकृतिक एवाकाराभिधानाद् विकृतिपरिमाणप्रत्याख्याने कुत आकारा अवगम्यन्ते ? । उच्यते—निर्विकृतिकग्रहणे विकृतिपरिमाणस्यापि संग्रहो भवति, त एव चाकारा भवन्ति ; यथा—एकाशनस्य पौरुष्याः पूर्वार्धस्यैव च सूत्रेऽभिधानेऽपि द्व्याशनकस्य सार्धपौरुष्या अपार्धस्य च प्रत्याख्यानमदुष्टम्, अप्रमादवृद्धेः संभवात् । आकारा अप्येकाशनादिसंबन्धिन एवान्येष्वपि ज्ञेयाः, आसनादिशब्दसाम्यात् चतुर्विधाहारपाठेऽपि

---

(1) द्वावेव नमस्कारे आकारौ षट् च पौरुष्यां तु ।
सप्तैव च पूर्वार्धे एकाशनेऽष्टैव ॥ १ ॥
सप्तैकस्थानस्य त्वष्टैव चाचामाम्ले आकाराः ।
पञ्चैवाभक्तार्थे षट् पानके चरमे चत्वारः ॥ २ ॥
पञ्च चत्वारोऽभिग्रहे निर्विकृतिकेऽष्ट नव चाकाराः ।
अप्रावरणे पञ्च तु भवन्ति शेषेषु चत्वारः ॥ ३ ॥

द्विविधत्रिविधाहारप्रत्याख्यानवत् । ननु द्व्यासनादीनि अभिग्रहप्रत्याख्यानानि, ततस्तेषु चत्वार एवाकाराः प्राप्नुवन्ति । न, एकासनादिभिस्तुल्ययोगक्षेमत्वात् । अन्ये तु मन्यन्ते,—एवं हि प्रत्याख्याने संख्या विशीर्येत । तत एकासनादीन्येव प्रत्याख्यानानि, तदग्रतस्तु यावत्सहिष्णुस्तावत् पौरुष्यादिकं प्रत्याख्याति, तदुपरि ग्रन्थिसहितादिकमिति । प्रत्याख्यानं च स्पर्शनादिगुणोपेतं सुप्रत्याख्यानं भवति ;

यदाहुः —

[1]फासिअं पालियं चेव सोहिअं तीरिअं तहा ।
किट्टियमाराहियं चेव एरिसयम्मि पयइअव्वं ॥ १ ॥

तत्र स्पृष्टं प्रत्याख्यानकाले विधिना प्राप्तम् ।१। पालितं पुनः-पुनरुपयोगप्रतिजागरणेन रक्षितम् ।२। शोभितं गुर्वादिप्रदत्तशेषभोजनासेवनेन ।३। तीरितं पूर्णेऽपि कालावधौ किञ्चित्कालावस्थानेन ।४। कीर्तितं भोजनवेलायाममुकं मया प्रत्याख्यातमधुना पूर्णं भोक्ष्य इत्युच्चारणेन । ५ । आराधितमेभिः प्रकारैः संपूर्णैर्निष्ठां नीतमिति । ६ ।

प्रत्याख्यानस्य चानन्तर्येण पारम्पर्येण च फलमिदम् ;—

[2]पच्चक्खाणम्मि कए आसवदाराइं हुंति पिहिआइं ।
आसवदारपिहाणे तण्हावुच्छेअणं होइ ॥ १ ॥

(१) स्पृष्टं पालितं चापि शोभितं तीरितं तथा ।
कीर्तितमाराधितं चैवेदृशे प्रयतितव्यम् ॥ १ ॥

(२) प्रत्याख्याने कृते आस्रवद्वाराणि भवन्ति पिहितानि ।
आस्रवद्वारपिधाने तृष्णाव्युच्छेदनं भवति ॥ २ ॥

[1]तण्हावुच्छेएण य अउलोवसमो भवे मणुस्साणं।
अउलोवसमेण पुणो पच्चक्खाणं हवइ सुद्धं ॥ २ ॥
तत्तो चरित्तधम्मो कम्मविवेगो अपुव्वकरणं च।
तत्तो केवलणाणं सासयसोक्खो तओ मोक्खो ॥३॥

न चावश्यकर्तव्यमावश्यकं चैत्यवन्दनाद्येव श्रावकस्य, न षड्विधमिति वक्तुं युक्तम्,

[2]समणेण सावएण य अवस्सकायव्वयं हवइ जम्हा।
अंतो अहो निसिस्स य तम्हा आवस्सयं नाम ॥ १ ॥

इत्यागमे श्रावकं प्रत्यावश्यकस्योक्तत्वात्। न चात्र चैत्यवन्दनाद्येवावश्यकं वक्तुमुचितम्, 'अंतो अहो निसिस्स य' इति कालद्वयाभिधानात्, चैत्यवन्दनस्य च त्रैकालिकत्वेनोक्तत्वात्। अनुयोगद्वारेष्वपि '[3]जणं समणो वा समणी वा सावए वा साविया वा तच्चित्ते तम्मणे तल्लेसे तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे तब्भावणाभाविए उभओकालं आवस्सयं करेइ, से तं लोउत्तरियं भावा-

---

(१) तृष्णाव्युच्छेदेन चातुलोपशमो भवेद् मनुष्याणाम्।
अतुलोपशमेन पुनः प्रत्याख्यानं भवति शुद्धम् ॥ २ ॥
ततश्चारित्रधर्मः कर्मविपाकोऽपूर्वकरणं च।
ततः केवलज्ञानं शाश्वतसौख्यस्ततो मोक्षः ॥ ३ ॥

(२) श्रमणेन श्रावकेण चावश्यकर्तव्यकं भवति यस्मात्।
अन्तेऽह्नो निशस्य तस्मादावश्यकं नाम ॥ १ ॥

(३) यत् श्रमणो वा श्रमणी वा श्रावको वा श्राविका वा तच्चित्तस्तन्मनास्तल्लेश्यस्तदर्थोपयुक्तस्तदर्पितकरणस्तद्भावनाभावित उभयकालमावश्यकं कुर्यात्, तल्लोकोत्तरं भावावश्यकम्।

वश्यं इति वचनात् श्रावकस्याप्यावश्यकमुक्तमेव। ततः कृत-षड्विधावश्यककर्मा स्वाध्यायम्, अणुव्रतविध्यादेः पञ्चनमस्कारस्य वा परिवर्तनं कुर्यात्; अथवा, स्वाध्यायं पञ्चविधं वाचना-प्रश्न-परिवर्तना-ऽनुप्रेक्षा-धर्मकथारूपं कुर्यात्। यस्तु साधूपाश्रयमा-गन्तुमशक्तो राजादिर्वा महर्द्धिको वा बह्वपायः स स्वगृह एवा-वश्यकं स्वाध्यायं च करोति। उत्तममित्युत्तमनिर्जराहेतुम्, यदाह;—

[1]बारसविहम्मि वि तवे सब्भिंतरबाहिरे कुसलदिट्ठे।

नवि अत्थि नवि अ होही सज्झायसमं तवोकम्मं ॥ १ ॥

तथा,

[2]सज्झाएण पसत्थं झाणं जाणइ अ सव्वपरमत्थं।

सज्झाए वट्टंतो खणे खणे जाइ वेरग्गं ॥ १ ॥

इत्यादि ॥ १३० ॥

न्याय्ये काले ततो देवगुरुस्मृतिपवित्रितः।

निद्रामल्पामुपासीत प्रायेणाब्रह्मवर्जकः ॥ १३१ ॥

न्याय्यो न्यायादनपेतः कालः, स च रात्रेः प्रथमयामोऽर्धरात्रं वा शरीरसात्म्येन, तत इति स्वाध्यायकरणानन्तरं, निद्रामल्पा-मुपासीतेति क्रिया। कथम्भूतः सन्? देवगुरुस्मृतिपवित्रितः—

(१) द्वादशविधेऽपि तपसि साभ्यन्तरबाह्ये कुशलदिष्टे।
नाप्यस्ति नापि च भविष्यति स्वाध्यायसमं तपःकर्म ॥ १ ॥

(२) स्वाध्यायेन प्रशस्तं ध्यानं जानाति च सर्वपरमार्थम्।
स्वाध्याये वर्त्तमानः क्षणे क्षणे याति वैराग्यम् ॥ १ ॥

देवा अर्हद्भट्टारकाः, गुरवो धर्माचार्याः, तेषां स्मृतिर्मनस्यारोपणं तया पवित्रितो निर्मलीभूतात्मा। उपलक्षणं चैतच्चतुःशरणगमन-दुष्कृतगर्हा-सुकृतानुमोदना-पञ्चनमस्कारस्मरणप्रभृतीनाम्। न ह्येतत्स्मरणमन्तरेण पवित्रता भवति। तत्र देवस्मृतिः—"[1]नमो वीयरायाणं सव्वन्नूणं तिलोक्कपूइयाणं जहट्ठिअवत्थुवाईणं" इत्यादि। गुरुस्मृतिश्च—"धन्यास्ते ग्राम-नगर-जनपदादयो येषु मदीया धर्माचार्या विहरन्ति।" निद्रामल्पामिति। निद्रामिति विशेष्यम्, अल्पामिति विशेषणम्। विशेषणस्य चात्र विधिः, "सविशेषणे हि विधि-निषेधौ विशेषणमुपसंक्रामतः" इति न्यायात्। निद्रामिति च विशेष्यमिति न तत्र विधिः, दर्शनावरणीयकर्मोदयेन निद्रायाः स्वतः सिद्धत्वात्, 'अप्राप्ते हि शास्त्रमर्थवत्' इत्युक्तप्रायम्। अब्रह्म मैथुनं तद् वर्जयति अब्रह्मवर्जकः, प्रायेणेति बाहुल्येन, गृहस्थत्वादस्य ॥ १३१ ॥

पुनश्च—

निद्राच्छेदे योषिदङ्गसतत्त्वं परिचिन्तयेत्।
स्थूलभद्रादिसाधूनां तन्निवृत्तिं परामृशन् ॥१३२॥

परिणतायां रात्रौ निद्रायाश्छेदे सति योषिदङ्गानां स्त्रीशरीराणां सतत्त्वं स्वरूपं परितश्चिन्तयेत्। किं कुर्वन्? स्थूल-

(१) नमो वीतरागेभ्यः सर्वज्ञेभ्यस्त्रैलोक्यपूजितेभ्यो यथास्थितवस्तुवादिभ्यः।

भद्रादीनां साधूनां तन्निवृत्तिं योषिदङ्गनिवृत्तिं परामृशन् अनुस्मरन् ।

स्थूलभद्रचरितं संप्रदायगम्यम् । स चायम् ;—

अस्ति सौधप्रभाजालधूपधूमैर्निरन्तरैः ।
जितगङ्गार्कजासङ्गं पाटलीपुत्रपत्तनम् ॥ १ ॥
तत्र त्रिखण्डपृथिवीपतिः पतिरिव श्रियः ।
समुत्खातद्विषत्कन्दो नन्दो नामाभवद् नृपः ॥ २ ॥
विसंकटः श्रियां वासोऽसंकटः शकटो धियाम् ।
शकटाल इति तस्य बभूवामात्यपुङ्गवः ॥ ३ ॥
तस्याभूज्ज्येष्ठतनयो विनयादिगुणास्पदम् ।
अस्थूलधीः स्थूलभद्रो भद्राकारनिशाकरः ॥ ४ ॥
भक्तिनिष्ठः कनिष्ठोऽस्य श्रीयकोऽजनि नन्दनः ।
नन्दराड्हृदयामन्दानन्दगोशीर्षचन्दनः ॥ ५ ॥
बभूव तत्र कोशेति वेश्या रूपश्रियोर्वशी ।
वशीकृतजगच्चेताश्चेतोभूजीवनौषधिः ॥ ६ ॥
भुञ्जानो विविधान् भोगान् स्थूलभद्रो दिवानिशम् ।
उवासावसथे तस्या द्वादशाब्दानि तन्मनाः ॥ ७ ॥
श्रीयकस्त्वङ्गरक्षोऽभूद् भूरिविश्रम्भभाजनम् ।
द्वितीयमिव हृदयं नन्दस्य पृथिवीपतेः ॥ ८ ॥
तत्र चासीद् वररुचिर्नाम द्विजवराग्रणीः ।
कवीनां वादिनां वैयाकरणानां शिरोमणिः ॥ ९ ॥

स्वयंकृतैर्नवनवैरष्टोत्तरशतेन सः ।
वृत्तैः प्रष्टतोऽनुदिनं नृपावलगने सुधीः ॥ १० ॥
मिथ्यादृगिति तं मन्त्री प्रशशंस न जातुचित् ।
तुष्टोऽप्यस्मै तुष्टिदानं न ददौ नृपतिस्ततः ॥ ११ ॥
ज्ञात्वा वररुचिस्तत्र दानाप्रापणकारणम् ।
आराधयितुमारेभे गृहिणीं तस्य मन्त्रिणः ॥ १२ ॥
संतुष्टया तयाऽन्येद्युः कार्यं पृष्टोऽब्रवीदिदम् ।
राज्ञः पुरस्ताद् मत्काव्यं तव भर्ता प्रशंसतु ॥ १३ ॥
तया तदुपरोधेन तद्विज्ञप्तोऽवदत् पतिः ।
मिथ्यादृष्टेरमुष्याहं प्रशंसामि कथं वचः ? ॥ १४ ॥
तयोक्तः सायहं मन्त्री तत् तथा प्रत्यपद्यत ।
अन्धस्त्रीबालमूर्खाणामाग्रहो बलवान् खलु ॥ १५ ॥
राज्ञः पुरस्तात् पठतः काव्यं वररुचेस्ततः ।
अहो ! सुभाषितमिति वर्णयामास मन्त्रिराट् ॥ १६ ॥
दीनारशतमष्टाग्रं ततोऽस्मै नृपतिर्ददौ ।
राजमान्यस्य वाचापि जीव्यते ह्यनुकूलया ॥ १७ ॥
दीनाराष्टोत्तरशते दीयमाने दिने दिने ।
किमेतद् दीयत इति भूपं मन्त्री व्यजिज्ञपत् ? ॥ १८ ॥
अथोचे नृपतिर्मन्त्रिन् ! दद्मोऽस्मै त्वत्प्रशंसया ।
वयं यदि स्वयं दद्मो दद्मः किं न पुरा ततः ? ॥ १९ ॥
मन्त्र्यप्यूचे मया देव ! प्रशंसा नास्य निर्ममे ।
काव्यानि परकीयानि प्रशशंस तदा त्वहम् ॥ २० ॥

पुरो नः परकाव्यानि स्वकीकृत्य पठत्ययम् ।
किमेतत् सत्यभावेनेत्यभाषत नृपस्ततः ॥ २१ ॥
एतत्पठितकाव्यानि पठन्ति बालिका अपि ।
दर्शयिष्यामि वः प्रातरित्यूचे सचिवोऽपि च ॥ २२ ॥
यक्षा यक्षदत्ता भूता भूतदत्ता तथैणिका ।
वेणा रेणेति समासन् प्राज्ञाः पुत्र्योऽस्य मन्त्रिणः ॥ २३ ॥
अग्राह्न ज्यायसी तासां सकृदुक्तं तथेतराः ।
द्वित्र्यादिवारक्रमतो गृह्णन्ति स्म यथाक्रमम् ॥ २४ ॥
राज्ञः समीपं सचिवो द्वितीयेऽह्नि निनाय ताः ।
तिरस्कारिण्यन्तरिताः समुपावेशयच्च सः ॥ २५ ॥
अष्टोत्तरशतं श्लोकान् स्वयं निर्माय नैत्यिकान् ।
जगे वररुचिस्ता अप्यनुज्येष्ठमनूचिरे ॥ २६ ॥
ततो वररुचे रुष्टो राजा दानं न्यवारयत् ।
अपायाः सचिवानां हि नियहानुग्रहक्षमाः ॥ २७ ॥
ततो वररुचिर्गत्वा यन्त्रं गङ्गाजले न्यधात् ।
तन्मध्ये वस्त्रबद्धं च दीनारशतमष्टयुक् ॥ २८ ॥
प्रातर्गङ्गामसौ स्तुत्वा यन्त्रमाक्रमदङ्घ्रिणा ।
दीनारास्ते च तत्पाणावुत्पत्य न्यपतंस्ततः ॥ २९ ॥
[1]स एवं विदधे नित्यं जनस्तेन विसिस्मिये ।
तच्च श्रुत्वा जनश्रुत्या राजाऽशंसच्च मन्त्रिणे ॥ ३० ॥

---

(१) च एवं च ।

इदं यद्यस्ति सत्यं तत् प्रातर्वीक्षामहे स्वयम् ।
इत्युक्तो मन्त्रिणा राजा तत्तथा प्रत्यपद्यत ॥ ३१ ॥
दत्त्वा शिक्षां चरः सायं प्रेषितस्तत्र मन्त्रिणा ।
शरस्तम्बनिलीनोऽस्थात् पक्षीवानुपलक्षितः ॥ ३२ ॥
तदा वररुचिर्गत्वा छन्नं मन्दाकिनीजले ।
दीनाराष्टोत्तरशतग्रन्थिं न्यस्य ययौ गृहे ॥ ३३ ॥
तज्जीवितमिवादाय दीनारग्रन्थिमेष तु ।
चरः समर्पयामास प्रच्छन्नं वरमन्त्रिणे ॥ ३४ ॥
अथ गुप्तात्तदीनारग्रन्थिर्मन्त्री निशात्यये ।
ययौ राज्ञा समं गङ्गामागाद् वररुचिस्तदा ॥ ३५ ॥
द्रष्टुकामं नृपं दृष्ट्वोत्कृष्टमानी सविस्तरम् ।
स्तोतुं प्रववृते गङ्गां मूढो वररुचिस्ततः ॥ ३६ ॥
स्तुत्यन्तेऽचालयद् यन्त्रं यदा वररुचिः पदा ।
दीनारग्रन्थिरुत्पत्य नापतत् पाणिकोटरे ॥ ३७ ॥
द्रव्यं सोऽन्वेषयामास पाणिना तज्जले ततः ।
[1]तस्थावपश्यंस्तूष्णीको धूर्तो दृष्टो हि मौनभाक् ॥ ३८ ॥
इत्यूचे च महामात्यः किं ते दत्ते न जाह्नवी ।
न्यासीकृतमपि द्रव्यमन्वेषयसि यद् मुहुः ? ॥ ३९ ॥
उपलक्ष्य गृहाणेदं निजद्रव्यमिति ब्रुवन् ।
सोऽर्पयामास दीनारग्रन्थिं वररुचेः करे ॥ ४० ॥

---

(१) ख ग -वपश्यं तू- ।

दीनारयन्त्रिना तेनोत्सर्पिंड्रूड्न्यिनेव सः ।
दशामासादयामास मरणादपि दुःसहाम् ॥ ४१ ॥
विप्रतारयितुं लोकं सायमत्र क्षिपत्यसौ ।
द्रव्यं प्रातः पुनर्गृह्णातीत्यूचे सचिवो नृपम् ॥ ४२ ॥
साधु ज्ञातमिदं छद्मेत्यालपन् मन्त्रिपुङ्गवम् ।
विस्मयस्मेरनयनः स्ववेश्मागाद् महीपतिः ॥ ४३ ॥
अमर्षणो वररुचिः प्रतिकारं विचिन्तयन् ।
गृहस्वरूपं सचिवस्यापृच्छच्चेटिकादिकम् ॥ ४४ ॥
तस्याथ कथयामास काचित् सचिवचेट्यदः ।
भूपतिः श्रीयकोद्वाहे भोक्ष्यते मन्त्रिवेश्मनि ॥ ४५ ॥
सज्यते चात्र शस्त्रादि दातुं नन्दाय मन्त्रिणा ।
शस्त्रप्रियाणां राज्ञां हि शस्त्रमाद्यमुपायनम् ॥ ४६ ॥
समासाद्य च्छलं लब्धच्छलं वररुचिस्ततः ।
चणकादि प्रदायेति डिम्भरूपाण्यपाठयत् ॥ ४७ ॥
न वेत्ति राजा यदसौ शकटालः करिष्यति ।
व्यापाद्य नन्दं तद्राज्ये श्रीयकं स्थापयिष्यति ॥ ४८ ॥
स्थाने स्थाने च पठतो डिम्भानेवं दिने दिने ।
जनश्रुत्या तदश्रौषीदिति चाचिन्तयद् नृपः ॥ ४९ ॥
बालका यच्च भाषन्ते भाषन्ते यच्च योषितः ।
औत्पातिकी च या भाषा सा भवत्यन्यथा नहि ॥ ५० ॥
तत्प्रत्ययार्थं राज्ञाथ प्रेषितो मन्त्रिवेश्मनि ।
पुरुषः सर्वमागत्य यथादृष्टं व्यजिज्ञपत् ॥ ५१ ॥

ततश्च सेवावसरे मन्त्रिणः समुपेयुषः।
प्रणामं कुर्वतो राजा कोपात् तस्थौ पराङ्मुखः॥ ५२॥
तद्भावज्ञोऽथ वेश्मैत्यामात्यः श्रीयकमब्रवीत्।
राज्ञोऽस्मि ज्ञापितः केनाप्यभक्तो विद्विषन्निव॥ ५३॥
असावकस्मादस्माकं कुलक्षय उपस्थितः।
रक्ष्यते, वत्स! कुरुषे यद्यादेशमिमं मम॥ ५४॥
नमयामि यदा राज्ञे शिरश्छिन्द्यास्तदासिना।
अभक्तः स्वामिनो वध्यः पितापीति वदेस्ततः॥ ५५॥
जरसापि यियासौ मय्येवं याते परासुताम्।
त्वं मत्कुलगृहस्तम्भो नन्दिष्यसि चिरं ततः॥ ५६॥
श्रीयकोऽपि रुदन्नेवमवदद् गद्गदस्वरम्।
तात! घोरमिदं कर्म श्वपचोऽपि करोति किम्?॥ ५७॥
अमात्योऽप्यब्रवीदेवमेवं कुर्वन् विचारणाम्।
मनोरथान् पूरयसे वैरिणामेव केवलम्॥ ५८॥
राजा यम इवोद्दण्डः सकुटुम्बं न हन्ति माम्।
यावत्, तावन्ममैकस्य क्षयाद् रक्ष कुटुम्बकम्॥ ५९॥
मुखे विषं तालपुटं न्यस्य नंस्यामि भूपतिम्।
शिरः परासोर्मे छिन्द्याः पितृहत्या न ते ततः॥ ६०॥
पित्रैवं बोधितस्तत् स प्रतिपेदे चकार च।
शुभोदर्काय धीमन्तः कुर्वन्त्यापातदारुणम्॥ ६१॥
भवता किमिदं वत्स! विदधे कर्म दुष्करम्।
ससंभ्रममिति प्रोक्तो नृपेण श्रीयकोऽवदत्॥ ६२॥

यदैव स्वामिना ज्ञातो द्रोहोऽयं निहतस्तदा ।
भर्तृचित्तानुसारेण भृत्यानां हि प्रवर्तनम् ॥ ६३ ॥
भृत्यानां युज्यते दोषे स्वयं ज्ञाते विचारणा ।
स्वामिज्ञाते प्रतीकारो युज्यते न विचारणा ॥ ६४ ॥
कृतौर्ध्वदेहिकं नन्दस्ततः श्रीयकमब्रवीत् ।
सर्वव्यापारसहिता मुद्रेयं गृह्यतामिति ॥ ६५ ॥
अथ विज्ञपयामास प्रणम्य श्रीयको नृपम् ।
स्थूलभद्राभिधानोऽस्ति पितृतुल्यो ममाग्रजः ॥ ६६ ॥
पितृप्रसादाद् निर्बाधं कोशायास्तु निकेतने ।
भोगानुपभुञ्जानस्य तस्याब्दा द्वादशागमन् ॥ ६७ ॥
आकार्याय स्थूलभद्रस्तदर्थं भूभुजोदितः ।
पर्यालोच्याममादेशं करिष्यामीत्यभाषत ॥ ६८ ॥
अद्यैवालोचयेत्युक्तः स्थूलभद्रो महीभुजा ।
अशोकवनिकां गत्वा विममर्शेति चेतसा ॥ ६९ ॥
शयनं भोजनं स्नानं यच्चान्यत् सुखसाधनम् ।
कालेऽपि नानुभूयन्ते रोरैरिव नियोगिभिः ॥ ७० ॥
नियोगिनां स्वान्यराष्ट्रचिन्ताव्यग्रे च चेतसि ।
प्रेयसीनां नावकाशः '(१)पूर्णकुम्भेऽम्भसामिव ॥ ७१ ॥
त्यक्त्वा सर्वमपि स्वार्थं राज्ञोऽर्थं कुर्वतामपि ।
उपद्रवन्ति पिशुना उद्धानामिव हिकाः ॥ ७२ ॥

---

(१) च पूर्णे ।

यथा स्वदेहद्रविणव्ययेनापि प्रयत्यते।
राजार्थं, तद्वदात्मार्थं यत्यते किं न धीमता? ॥ ७३ ॥
विमृश्यैवं व्यधात् केशोत्पाटनं पञ्चमुष्टि सः।
रत्नकम्बलदशाभी रजोहरणमप्यथ ॥ ७४ ॥
ततश्च स महासत्त्वो गत्वा सदसि पार्थिवम्।
आलोचितमिदं धर्मलाभः स्तादित्यवोचत ॥ ७५ ॥
ततः स राजसदनाद् गुहाया इव केसरी।
निःससार महासारः संसारकरिरोषणः ॥ ७६ ॥
किमेष कपटं कृत्वा यायाद् वेश्यागृहं पुनः।
इत्यप्रत्ययतः क्ष्मापो गवाक्षेण निरैक्षत ॥ ७७ ॥
प्रदेशे शवदुर्गन्धेऽप्यविकूणितनासिकम्।
यान्तं दृष्ट्वा स्थूलभद्रं नरेन्द्रोऽधूनयच्छिरः ॥ ७८ ॥
भगवान् वीतरागोऽसावस्मिन् धिग् मे कुचिन्तितम्।
इत्यात्मानं निनिन्दोच्चैर्नन्दस्तमभिनन्दयन् ॥ ७९ ॥
स्थूलभद्रोऽपि गत्वा श्रीसंभूतिविजयान्तिके।
दीक्षां सामायिकोच्चारपूर्विकां प्रत्यपद्यत ॥ ८० ॥
गृहीत्वा श्रीयकं दोर्भ्यां ततो नन्दः सगौरवम्।
मुद्राधिकारे निःशेषव्यापारसहिते न्यधात् ॥ ८१ ॥
चकार श्रीयको राज्यचिन्तामवहितः सदा।
साक्षादिव शकटालः प्रकृष्टनयपाटवात् ॥ ८२ ॥
स नित्यमपि कोशाया विनीतः सदने ययौ।
स्नेहाद् भ्रातुस्तत्प्रियादि कुलीनैर्बहु मन्यते ॥ ८३ ॥

स्थूलभद्रवियोगार्ता श्रीयकं प्रेक्ष्य साऽवदत् ।
दृष्टे दृष्टे हि दुःखार्ता न दुखं धर्तुमीशते ॥ ८४ ॥
ततस्तां श्रीयकोऽवोचदार्ये ! किं कुर्महे वयम् ।
असौ वररुचिः पापोऽघातयज्जनकं हि नः ॥ ८५ ॥
अकाण्डोत्थितवज्राग्निप्रदीपनसहोदरम् ।
स्थूलभद्रवियोगं च भवत्या अकरोदयम् ॥ ८६ ॥
त्वज्जाम्यामुपकोशायां यावद्रक्तोऽस्त्यसौ खलः ।
तावत् प्रतिक्रियां काञ्चिद् विचिन्तय मनस्विनि ! ॥ ८७ ॥
तदादिशोपकोशां यत् प्रतार्य कथमप्यसौ ।
विधीयतां वररुचिर्मद्यपानरुचिस्त्वया ॥ ८८ ॥
प्रेयोवियोजनाद् वैराद् दाक्षिण्याद् देवरस्य च ।
तत् प्रतिश्राय सा सद्योऽप्युपकोशां समादिशत् ॥ ८९ ॥
कोशायाश्च निदेशेनोपकोशा तं तथा व्यधात् ।
यथा पपौ सुरामेष स्त्रीवशैः क्रियते न किम् ? ॥ ९० ॥
सुरापानं वररुचिः स्वैरं भट्टोऽप्य कारितः ।
उपकोशेति कोशायै शशंसाथ निशात्यये ॥ ९१ ॥
अथ कोशामुखात् सर्वं शुश्राव श्रीयकोऽपि तत् ।
मेने च पितृवैरस्य विहितं प्रतियातनम् ॥ ९२ ॥
शकटालमहामात्यात्ययात् प्रभृति सोऽप्यभूत् ।
भट्टो वररुचिर्भूपसेवावसरतत्परः ॥ ९३ ॥
स प्रत्यहं राजकुले सेवाकाले समापतन् ।
राज्ञा च राजलोकैश्च सगौरवमदृश्यत ॥ ९४ ॥

अन्यदा नन्दराड् मन्त्रिगुणस्मरणविह्वलः।
सदसि श्रीयकामात्यं जगादैवं सगद्गदम्॥ ९५॥
भक्तिमान् शक्तिमान् नित्यं शकटालो महामतिः।
अभवद् मे महामात्यः शक्रस्येव बृहस्पतिः॥ ९६॥
एवमेव विपन्नोऽसौ दैवादद्य करोमि किम्?।
मन्ये शून्यमिवास्थानमहं तेन विनात्मनः॥ ९७॥
उवाच श्रीयकोऽप्येवं किं देवेह विदध्महे।
इदं वररुचिः सर्वं पापं व्यधित मद्यपः॥ ९८॥
सत्यमेष सुरां भट्टः पिबतीति नृपोदिते।
श्वोऽमुं दर्शयितास्मीति श्रीयकः प्रत्यवोचत॥ ९९॥
श्रीयकस्तु द्वितीयेऽह्नि सर्वेषामीयुषां सदः।
स्वपुंसा शिक्षितेनाशंऽ पद्ममेकैकमार्पयत्॥ १००॥
तत्कालं मदनफलरसभावनयाऽञ्चितम्।
दुरात्मनो वररुचेरर्पयामास पङ्कजम्॥ १॥
कुतस्त्यमद्भुतामोदमिदमित्यभिवर्णिनः।
घ्रातुं राजादयो निन्युर्नासाग्रे स्वं स्वमम्बुजम्॥ २॥
सोऽपि भट्टोऽनयद् घ्रातुं घ्राणाग्रे पङ्कजं निजम्।
चन्द्रहाससुरां सद्यो रात्रिपीतां ततोऽवमत्॥ ३॥
धिगमुं सीधुपं ब्रह्मबन्धुं बन्धवधोचितम्।
सर्वैरित्याक्रुश्यमानो निर्ययौ सदसोऽथ सः॥ ४॥
ब्राह्मणा याचितास्तेन प्रायश्चित्तमचीकथन्।
तापितत्रपुणः पानं सुरापाणाघघातकम्॥ ५॥

मूषया तापितमथ पपौ वररुचिस्त्रपु ।
प्राणैश्च मुमुचे सद्यस्तत्प्रदाहभयादिव ॥ ६ ॥
स्थूलभद्रोऽपि संभूतविजयाचार्यसन्निधौ ।
प्रव्रज्यां पालयामास पारदृश्वा श्रुताम्बुधेः ॥ ७ ॥
वर्षाकालेऽन्यदाऽऽयाते संभूतविजयं गुरुम् ।
प्रणम्य मूर्ध्ना मुनय इत्यग्रहन्नभिग्रहान् ॥ ८ ॥
अहं सिंहगुहाद्वारे कृतोत्सर्ग उपोषितः ।
अवस्थास्ये चतुर्मासीमेकः प्रत्यग्रहीदिदम् ॥ ९ ॥
दृग्विषाहिबिलद्वारे चतुर्मासीमुपोषितः ।
स्थास्यामि कायोत्सर्गेण द्वितीयोऽभ्यग्रहीदिति ॥ १० ॥
उत्सर्गी कूपमण्डूकासने मासचतुष्टयम् ।
स्थास्याम्युपोषित इति तृतीयः प्रत्यपद्यत ॥ ११ ॥
योग्यान् मत्वा गुरुः साधून् यावत् तानन्वमन्यत ।
स्थूलभद्रः पुरोभूय नत्वेवं तावदब्रवीत् ॥ १२ ॥
कोशाभिधाया वेश्याया गृहे या चित्रशालिका ।
विचित्रकामशास्त्रोक्तकरणालेख्यशालिनी ॥ १३ ॥
तत्राकृततपःकर्मविशेषः षड्रसाशनः ।
स्थास्यामि चतुरो मासानिति मेऽभिग्रहः प्रभो ! ॥ १४ ॥
ज्ञात्वोपयोगाद् योग्यं तं गुरुस्तत्रान्वमन्यत ।
साधवश्च ययुः सर्वे स्वं स्वं स्थानं प्रतिश्रुतम् ॥ १५ ॥
स्थूलभद्रोऽपि संप्राप कोशावेश्यानिकेतनम् ।
अभ्युत्तस्थौ ततः कोशाप्याहिताञ्जलिरग्रतः ॥ १६ ॥

सुकुमारः प्रकृत्यासौ रम्भास्तम्भ इवोरुणा ।
व्रतभारेण विधुरोऽभ्यागादिति विचिन्त्य सा ॥ १७ ॥
उवाच स्वागतं स्वामिन्! समादिश करोमि किम्? ।
वपुर्धनं परिजनः सर्वमेतत् तवैव हि ॥ १८ ॥
चतुर्मासीं वसत्यै मे चित्रशालेयमर्प्यताम् ।
इत्यूचे स्थूलभद्रोऽपि सा तूचे गृह्यतामिति ॥ १९ ॥
तया च तस्यां प्रगुणीकृतायां भगवानपि ।
कामस्थानेऽविशद् धर्म इव स्वबलवत्तया ॥ २० ॥
अथ सा षड्रसाहारभोजनानन्तरं मुनेः ।
विशेषकृतशृङ्गारा क्षोभाय समुपाययौ ॥ २१ ॥
सोपविष्टा पुरस्तस्योत्कृष्टा काचिदिवाप्सराः ।
चतुरं रचयामास हावभावादिकं मुहुः ॥ २२ ॥
कारणानुभवक्रीडोद्दामानि सुरतानि च ।
तानि तानि प्राक्तनानि स्मारयामास साऽसकृत् ॥ २३ ॥
यद् यत् क्षोभाय विदधे तया तत्र महामुनौ ।
तत् तद् मुधाऽभवद् यद्वद् वज्रे नखविलेखनम् ॥ २४ ॥
प्रतिवासरमप्येवं तत्क्षोभाय चकार सा ।
जगाम स तु न क्षोभं मनागपि महामनाः ॥ २५ ॥
तयोपसर्गकारिण्या प्रत्युतास्य महामुनेः ।
आदीप्यत ध्यानवह्निर्मेघवह्निरिवाम्भसा ॥ २६ ॥
त्वयि पूर्वमिवाज्ञानाद् रन्तुकामां धिगीश! माम् ।
आत्मानमिति निन्दन्ती साऽपतत् तस्य पादयोः ॥ २७ ॥

मुनेस्तस्येन्द्रियजयप्रकर्षेण चमत्कृता ।
प्रपेदे श्रावकत्वं सा [1]गृहीत्वैवमभिग्रहम् ॥ २८ ॥
तुष्टः कदापि कस्मैचिद् ददाति यदि मां नृपः ।
विना पुमांसमेकं तमन्यत्र नियमो मम ॥ २९ ॥
गते तु वर्षासमये ते त्रयोऽपि हि साधवः ।
निर्व्यूढाभिग्रहा एयुर्गुरुपादान्तिकं क्रमात् ॥ ३० ॥
आयान् सिंहगुहासाधुरहो ! दुष्करकारक ! ।
तव स्वागतमित्यूचे किञ्चिदुत्थाय सूरिणा ॥ ३१ ॥
सूरिणा भाषितौ तद्वदायान्तावितरावपि ।
समे प्रतिज्ञानिर्वाहे समा हि स्वामिसत्क्रिया ॥ ३२ ॥
अथायान्तं स्थूलभद्रमुत्थाय गुरुरब्रवीत् ।
दुष्करदुष्करकार ! महात्मन् ! स्वागतं तव ॥ ३३ ॥
सासूयाः साधवस्तेऽथाचिन्तयन्नित्यहो ! गुरोः ।
इदमामन्त्रणं मन्त्रिपुत्रताहेतुकं ननु ॥ ३४ ॥
यद्यसौ षड्रसाहारः कृतदुष्करदुष्करः ।
इदं वर्षान्तरे तर्हि प्रतिज्ञास्यामहे वयम् ॥ ३५ ॥
एवं मनसि संस्थाप्य सामर्षास्ते महर्षयः ।
कुर्वाणाः संयमं मासानष्टावगमयन् क्रमात् ॥ ३६ ॥
उत्तमर्ण इव प्राप्ते काले हृष्टः पुरो गुरोः ।
साधुः सिंहगुहावासी चकारेति प्रतिश्रवम् ॥ ३७ ॥

---

(१) ग ङ च -गृहीत्वैव- ।

कोशावेश्यागृहे नित्यं षड्रसाहारभोजनः ।
भगवन् ! समवस्थास्ये चतुर्मासीमिमामहम् ॥ ३८ ॥
स्थूलभद्रेण मात्सर्यादेतदङ्गीकरोत्ययम् ।
विचार्येत्युपयोगेन ज्ञात्वा च गुरुरादिशत् ॥ ३९ ॥
वत्स ! माभिग्रहं कार्षीरतिदुष्करदुष्करम् ।
स्थूलभद्रः क्षमः कर्तुमद्रिराज इव स्थिरः ॥ ४० ॥
न हि मे दुष्करोऽप्येष कथं दुष्करदुष्करः ? ।
तदवश्यं करिष्यामीत्युवाच स मुनिर्गुरुम् ॥ ४१ ॥
गुरुरूचेऽमुना भावी भ्रंशः प्राक्तपसोऽपि ते ।
आरोपितोऽतिभारो हि गात्रभङ्गाय जायते ॥ ४२ ॥
गुरोर्वचोऽवमन्याथ वीरंमन्यो मुनिः स तु ।
उत्मीनकेतनं प्राप कोशायास्तु निकेतनम् ॥ ४३ ॥
स्थूलभद्रस्पर्धयेहायाति मन्ये तपस्व्यसौ ।
भवे पतन् रक्षणीय इत्युत्थाय ननाम सा ॥ ४४ ॥
वसत्यै याचितां तेन मुनिना चित्रशालिकाम् ।
कोशा समर्पयामास स मुनिस्तत्र चाविशत् ॥ ४५ ॥
तं भुक्तषड्रसाहारं मध्याह्नेऽथ परीक्षितुम् ।
कोशापि तत्र लावण्यकोशभूता समाययौ ॥ ४६ ॥
चुक्षोभ स मुनिर्मङ्क्षु पङ्कजाक्षीमुदीक्ष्य ताम् ।
स्त्री तादृग् भोजनं तादृग् विकाराय न किं भवेत् ? ॥४७॥
स्मरार्त्यां याचमानं तं कोशाप्येवमवोचत ।
वयं हि भगवन् ! वेश्या वश्याः स्मो धनदानतः ॥ ४८ ॥

स मुनिर्व्याजहाराथ प्रसीद मृगलोचने !।
अश्मसु भवति द्रव्यं किं तैलं वालुकास्विव ? ॥ ४९ ॥
नेपालभूपोऽपूर्वस्मै साधवे रत्नकम्बलम् ।
दत्ते तमानयेत्यूचे सा निर्वेदयितुं मुनिम् ॥ ५० ॥
ततश्चचाल नेपालं प्रत्यकालेऽपि बालवत् ।
पङ्किलायामिलायां स निजव्रत इव स्खलन् ॥ ५१ ॥
तत्र गत्वा महीपालाद् रत्नकम्बलमाप्य च ।
स मुनिर्वलितो वर्त्मन्यासंस्तत्र च दस्यवः ॥ ५२ ॥
आयाति लक्षमित्याख्यद् दस्यूनां शकुनस्ततः ।
किमायातीत्यपृच्छच्च दस्युराड् द्रुस्थितं नरम् ॥ ५३ ॥
आगच्छन् भिक्षुरेकोऽस्ति न कश्चित् तादृशोऽपरः ।
इत्यशंसद् द्रुमारूढश्चौरसेनापतेः स तु ॥ ५४ ॥
साधुस्तत्राथ संप्राप्तस्तैर्विधृत्य निरूपितः ।
कमप्यर्थमपश्यद्भिर्मुमुचे च मलिम्लुचैः ॥ ५५ ॥
एतल्लक्षं प्रयातीति व्याहरच्छकुनः पुनः ।
मुनिं चौरपतिः प्रोचे सत्यं ब्रूहि किमस्ति ते ? ॥ ५६ ॥
वेश्याकृतेऽस्य वंशस्यान्तः क्षिप्तो रत्नकम्बलः ।
अस्तीत्युक्ते मुनिश्चोरराजेन मुमुचेऽथ सः ॥ ५७ ॥
स समागत्य कोशायै प्रददौ रत्नकम्बलम् ।
चिक्षेप सा गृहस्रोतःपङ्के निःशङ्कमेव तम् ॥ ५८ ॥
अजल्पद् मुनिरप्येवं न्यक्षेप्यशुचिकर्दमे ।
महामूल्यो ह्यसौ रत्नकम्बलः कम्बुकण्ठि ! किम् ? ॥५९॥

अथ कोशाप्युवाचैवं कम्बलं मूढ ! शोचसि ।
गुणरत्नमयं श्वभ्रे पतन्तं स्वं न शोचसि ॥ ६० ॥
तत् श्रुत्वा जातसंवेगो मुनिस्तामित्यवोचत ।
बोधितोऽस्मि त्वया साधु संसारात् साधु रक्षितः ॥ ६१ ॥
अघान्यतीचारभवान्युन्मूलयितुमात्मनः ।
यास्यामि गुरुपादान्ते धर्मलाभस्तवानघे ! ॥ ६२ ॥
कोशापि तमुवाचैवं मिथ्या मे दुष्कृतं त्वयि ।
ब्रह्मव्रतस्थयाप्येवं मया यदसि खेदितः ॥ ६३ ॥
आशातनेयं युष्माकं बोधहेतोर्मया कृता ।
क्षन्तव्या सा गुरुवचः श्रयध्वं यात सत्वरम् ॥ ६४ ॥
इच्छामीति भणित्वा च गुर्वन्तिकमुपेत्य सः ।
गृहीत्वालोचनां तीव्रमाचचार पुनस्तपः ॥ ६५ ॥
राज्ञा प्रदत्ता कोशापि तुष्टेन रथिनेऽन्यदा ।
राजायत्तेति शिश्राय विना रागेण सा तु तम् ॥ ६६ ॥
स्थूलभद्रं विना नान्यः पुमान् कोऽपीत्यहर्निशम् ।
सा तस्य रथिनोऽभ्यर्णे वर्णयामास वर्णिनी ॥ ६७ ॥
रथी गत्वा गृहोद्याने पर्यङ्के च निषद्य सः ।
तन्मनोरञ्जनायेति स्वविज्ञानमदर्शयत् ॥ ६८ ॥
माकन्दलुम्बीं बाणेन विव्याध तमपीषुणा ।
पुङ्खेऽन्येन तमप्यन्येनेत्याहस्तं शराल्यभूत् ॥ ६९ ॥
हस्तं छित्वा क्षुरप्रेण बाणश्रेणिमुखस्थिताम् ।
लुम्बीं स्वपाणिनाऽऽकृष्यासीनस्तस्यै स आर्पयत् ॥ ७० ॥

इदानीं मम विज्ञानं पश्येत्यालप्य सापि हि ।
व्यधत्त सार्षपं राशिं तस्योपरि ननर्त च ॥ ७१ ॥
सूचीं चिप्ता तत्र राशौ पुष्पपत्रैः पिधाय ताम् ।
सा ननर्त च नो सूच्या विद्धा राशिश्च न चतः ॥ ७२ ॥
ततः स ऊचे तुष्टोऽस्मि दुष्करेणामुना तव ।
याचस्व यद् ममायत्तं ददामि तदहं ध्रुवम् ॥ ७३ ॥
सोवाच किं मयाऽकारि दुष्करं येन रञ्जितः ।
इदमप्यधिकं चास्मात् किमभ्यासेन दुष्करम् ? ॥ ७४ ॥
किञ्चाम्रलुम्बीच्छेदोऽयं नृत्यं चेदं न दुष्करम् ।
अशिचितं स्थूलभद्रो यच्चक्रे तत्तु दुष्करम् ॥ ७५ ॥
द्वादशाब्दानि बुभुजे भोगान् यत्र समं मया ।
तत्रैव चित्रशालायां तस्थौ सोऽखण्डितव्रतः ॥ ७६ ॥
दुग्धं नकुलसंचारादिव स्त्रीणां प्रचारतः ।
योगिनां दूष्यते चेतः स्थूलभद्रमुनिं विना ॥ ७७ ॥
दिनमेकमपि स्थातुं कोऽलं स्त्रीसंनिधौ तथा ? ।
चतुर्मासीं यथा तस्थौ स्थूलभद्रोऽक्षतव्रतः ॥ ७८ ॥
आहारः षड्रसश्चित्रशालावासोऽङ्गनान्तिके ।
अप्येकं व्रतलोपायान्यस्य लोहतनोरपि ॥ ७९ ॥
विलीयन्ते धातुमया पार्श्वे वह्नेरिव स्त्रियाः ।
स तु वज्रमयो मन्ये स्थूलभद्रो[1] महामुनिः ॥ ८० ॥

---

(१) क ख -भद्रम- ।

स्थूलभद्रं महासत्त्वं कृतदुष्करदुष्करम् ।
व्यावर्ण्य गुरुणा मुद्रैव मुखे वर्णयितुं परम् ॥ ८१ ॥
रथिकोऽप्यथ पप्रच्छ य एवं वर्ण्यते त्वया ।
को नाम स्थूलभद्रोऽयं महासत्त्वशिरोमणिः ? ॥ ८२ ॥
साप्यूचे शकटालस्य नन्दभूपालमन्त्रिणः ।
तनयः स्थूलभद्रोऽयं तवाग्रे वर्णयामि यम् ॥ ८३ ॥
तच्छ्रुत्वा सोऽपि संभ्रान्त इत्युवाच कृताञ्जलिः ।
एषोऽस्मि किङ्करस्तस्य स्थूलभद्रमहामुनेः ॥ ८४ ॥
संविग्नं साथ तं ज्ञात्वा विदधे धर्मदेशनाम् ।
प्रत्यबुध्यत सद्बुद्धिर्मोहनिद्रामपास्य सः ॥ ८५ ॥
प्रतिबुद्धं च तं बुद्ध्वा साऽऽख्यद् निजमभिग्रहम् ।
तत् श्रुत्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनः सोऽब्रवीदिदम् ॥ ८६ ॥
बोधितोऽहं त्वया भद्रे ! स्थूलभद्रगुणोक्तिभिः ।
यास्यामि तस्य पन्थानं भवत्यैवाद्य दर्शितम् ॥ ८७ ॥
कल्याणमस्तु ते भद्रे ! पालय स्वमभिग्रहम् ।
उक्त्वैवं सद्गुरोः पार्श्वे गत्वा दीक्षां स आददे ॥ ८८ ॥
भगवान् स्थूलभद्रोऽपि तीव्रं व्रतमपालयत् ।
द्वादशाब्दप्रमाणश्च दुष्कालः समभूत्तदा ॥ ८९ ॥
तीरं नीरनिधेर्गत्वा साधुसंघोऽखिलोऽप्यथ ।
गमयामास दुष्कालं करालं कालरात्रिवत् ॥ ९० ॥
अगुण्यमानं तु तदा साधूनां विस्मृतं श्रुतम् ।
अनभ्यसनतो नश्यत्यधीतं धीमतामपि ॥ ९१ ॥

संघोऽथ पाटलीपुत्रे समवायं विनिर्ममे ।
यदङ्गाध्ययनोद्देशाद्यासीद् यस्य तदाददे ॥ ९२ ॥
ततश्चैकादशाङ्गानि श्रीसंघोऽमेलयत्तदा ।
दृष्टिवादनिमित्तं च तस्थौ किञ्चिद् विचिन्तयन् ॥ ९३ ॥
संघोऽस्मरद् भद्रबाहोर्दृष्टिवादधृतस्ततः ।
तदानयनहेतोश्च प्रजिघाय मुनिद्वयम् ॥ ९४ ॥
गत्वा नत्वा मुनी तौ तमित्यूचाते कृताञ्जली ।
समादिशति वः संघस्तत्रागमनहेतवे ॥ ९५ ॥
सोऽप्युवाच महाप्राणध्यानमारब्धमस्ति यत् ।
भविष्यति ततो हेतोर्न तत्रागमनं मम ॥ ९६ ॥
तद्वचस्तौ मुनी गत्वा संघस्याशंसतामथ ।
संघोऽप्यपरमाहूयादिदेशेति मुनिद्वयम् ॥ ९७ ॥
गत्वा वाच्यः स आचार्यो यः श्रीसंघस्य शासनम् ।
न करोति भवेत् तस्य दण्डः क इति शंस नः ॥ ९८ ॥
संघबाह्यः स कर्त्तव्य इति वक्ति यदा स तु ।
तर्हि तद्दण्डयोग्योऽसीत्याचार्यो वाच्य उच्चकैः ॥ ९९ ॥
ताभ्यां गत्वा तथैवोक्त आचार्योऽप्येवमूचिवान् ।
मैवं करोतु भगवान् संघः किन्तु करोत्वदः ॥ २०० ॥
मयि प्रसादं कुर्वाणः श्रीसंघः प्रहिणोत्विह ।
शिष्यान् मेधाविनस्तेभ्यः सप्त दास्यामि वाचनाः ॥ १ ॥
तत्रैकां वाचनां दास्ये भिक्षाचर्यात आगतः ।
अन्यां च कालवेलायां बहिर्भूम्यागतोऽपराम् ॥ २ ॥

अन्यां विकालवेलायां तिस्र आवश्यके पुनः।
देत्यत्येवं संघकार्यं मत्कार्यस्याविबाधया ॥ ३ ॥
ताभ्यामेत्य तथाख्याते श्रीसंघोऽपि प्रसादभाक्।
प्राहिणोत् स्थूलभद्रादिसाधुपञ्चशतीं ततः ॥ ४ ॥
तान् सूरिर्वाचयामास तेऽप्यल्पा वाचना इति।
उद्विग्नायेयुर्निजं स्थानं स्थूलभद्रस्त्ववास्थित ॥ ५ ॥
नोद्विज्यसे किमित्युक्तः सूरिणा सोऽब्रवीदिदम्।
नोद्विज्ये भगवन्! किन्तु ममाल्पा एव वाचनाः ॥ ६ ॥
सूरिरूचे मम ध्यानं पूर्णप्रायमिदं ततः।
तदन्ते वाचनास्तुभ्यं प्रदास्यामि त्वदिच्छया ॥ ७ ॥
पूर्णे ध्याने ततः सूरिरिच्छया तमवाचयत्।
द्विवस्तूनानि पूर्वाणि दश यावत् पपाठ सः ॥ ८ ॥
विहारक्रमयोगेन पाटलीपुत्रपत्तनम्।
श्रीभद्रबाहुरागत्य बाह्योद्यानमशिश्रियत् ॥ ९ ॥
विहारक्रमयोगेन व्रतिन्योऽवान्तरे तु ताः।
भगिन्यः स्थूलभद्रस्य वन्दनाय समाययुः ॥ १० ॥
वन्दित्वा गुरुमूचुस्ताः स्थूलभद्रः क्व नु प्रभो!।
इहापवरकेऽस्तीति तासां सूरिः शशंस च ॥ ११ ॥
ततस्तमभिचेलुस्ताः समायान्तीर्विलोक्य सः।
आश्चर्यदर्शनकृते सिंहरूपं विनिर्ममे ॥ १२ ॥
दृष्ट्वा सिंहं तु भीतास्ताः सूरिमेत्य व्यजिज्ञपन्।
ज्येष्ठार्यं जग्रसे सिंहस्तत्र सोऽद्यापि तिष्ठति ॥ १३ ॥

ज्ञात्वोपयोगादाचार्योऽप्यादिदेशेति गच्छत ।
वन्दध्वं तत्र वः सोऽस्ति ज्येष्ठार्यो न तु केसरी ॥ १४ ॥
ततोऽमुस्ताः पुनस्तत्र स्वरूपस्थं निरूप्य च ।
ववन्दिरे स्थूलभद्रं ज्येष्ठा चाख्यद् निजां कथाम् ॥ १५ ॥
श्रीयकः सममस्माभिर्दीक्षां जग्राह किन्त्वसौ ।
क्षुधावान् सर्वदा कर्तुं नैकभक्तमपि क्षमः ॥ १६ ॥
मयोक्तः पर्युषणायां प्रत्याख्याह्य पौरुषीम् ।
स प्रत्याख्यातवानुक्तो मया पूर्णेऽवधौ पुनः ॥ १७ ॥
प्रतीक्षस्व क्षणं प्रत्याख्याहि पूर्वार्धमप्ययि ! ।
चैत्य यावत् त्वया चैत्यपरिपाटी विधीयते ॥ १८ ॥
तथैव प्रतिपेदेऽसौ समयेऽभिहितः पुनः ।
तिष्ठेदानीमस्त्वपार्धमिति चक्रे तथैव सः ॥ १९ ॥
प्रत्यासन्नाऽधुना रात्रिः सुखं सुप्तस्य यास्यति ।
तत्प्रत्याख्याह्यभक्तार्थमित्युक्तः सोऽकरोत् तथा ॥ २० ॥
ततो निशीथे संप्राप्ते स्मरन् देवगुरूनसौ ।
क्षुत्पीडया प्रसरन्त्या विपद्य त्रिदिवं ययौ ॥ २१ ॥
ऋषिघातो मयाऽकारीत्युत्ताम्यन्ती ततस्त्वहम् ।
पुरः श्रमणसंघस्य प्रायश्चित्ताय ढौकिता ॥ २२ ॥
संघोऽप्यूचे व्यधायीदं भवत्या शुद्धभावया ।
प्रायश्चित्तं ततो नेह कर्तव्यं किञ्चिदस्ति ते ॥ २३ ॥
ततोऽहमित्यवोचं च साक्षादाख्याति चेज्जिनः ।
ततो हृदयसंवित्तिर्जायते मम, नान्यथा ॥ २४ ॥

अथार्थे सकलः संघः कायोत्सर्गं ददावथ ।
एत्य शासनदेव्यूचे ब्रूत कार्यं करोमि किम् ? ॥ २५ ॥
संघोऽप्येवमभाषिष्ट जिनपार्श्वमिमां नय ।
सोचे निर्विघ्नगत्यर्थं कायोत्सर्गेण तिष्ठत ॥ २६ ॥
संघे तत्प्रतिपेदाने मां साऽनैषीज्जिनान्तिके ।
ततः सीमन्धरस्वामी वन्दितो भगवान् मया ॥ २७ ॥
भरतादागताऽऽर्येयं निर्दोषेत्यवदज्जिनः ।
कृपया मन्निमित्तं च व्याचख्ये चूलिकाद्वयम् ॥ २८ ॥
ततोऽहं छिन्नसन्देहा देव्यानीता यथाश्रयम् ।
श्रीसंघस्यार्पितवती चूलिकाद्वितयं च तत् ॥ २९ ॥
इत्याख्याय स्थूलभद्रानुज्ञाता निजमाश्रयम् ।
ता ययुः स्थूलभद्रोऽपि वाचनार्थमगाद् गुरुम् ॥ ३० ॥
न ददौ वाचनां तस्याऽयोग्योऽसीत्यादिशन् गुरुः ।
दीक्षादिनात् प्रभृत्येषोऽप्यपराधान् व्यचिन्तयत् ॥ ३१ ॥
चिन्तयित्वा च न ह्यागः स्मरामीति जगाद च ।
कृत्वा न मन्यसे शान्तं पापमित्यवदद् गुरुः ॥ ३२ ॥
स्थूलभद्रस्ततः स्मृत्वा पपात गुरुपादयोः ।
न करिष्यामि भूयोऽदः क्षम्यतामिति चाब्रवीत् ॥ ३३ ॥
न करिष्यसि भूयस्त्वमकार्षीर्यदिदं पुनः ।
न दास्ये वाचनां तेनेत्याचार्यास्तमनूचिरे ॥ ३४ ॥
स्थूलभद्रस्ततः सर्वसंघेनामानयद् गुरुम् ।
महतां कुपितानां हि महान्तोऽलं प्रसादने ॥ ३५ ॥

सूरिः संघं बभाषेऽथ विचक्रेऽसौ यथाधुना ।
तथाऽन्ये विकरिष्यन्ते मन्दसत्त्वा अतः परम् ॥ ३६ ॥
अवशिष्टानि पूर्वाणि सन्तु मत्पार्श्व एव तत् ।
अस्यास्तु दोषदण्डोऽयमन्यशिक्षाकृतेऽपि हि ॥ ३७ ॥
स संघेनाग्रहादुक्तो विवेदेत्युपयोगतः ।
न मत्तः शेषपूर्वाणामुच्छेदो भाव्यतस्तु सः ॥ ३८ ॥
अन्यस्य शेषपूर्वाणि प्रदेयानि त्वया नहि ।
इत्यभिग्राह्य भगवान् स्थूलभद्रमवाचयत् ॥ ३९ ॥
सर्वपूर्वधरोऽथासीत् स्थूलभद्रो[1] महामुनिः ।
प्राप्य चाचार्यकं भद्रभविनः प्रत्यबोधयत् ॥ ४० ॥

स्त्रीभ्यो निवृत्तिमधिगम्य समाधिलीनः
श्रीस्थूलभद्रमुनिराप दिवं क्रमेण ।
एवंविधप्रवरसाधुजनस्य सर्व-
संसारसौख्यविरतिं विमृशेद् मनीषी ॥२४१॥१३२॥

॥ इति श्रीस्थूलभद्रकथानकम् ॥

योषिदङ्गसतत्त्वं कलापकेनाह—

यकृच्छकृन्मलश्लेष्ममज्जास्थिपरिपूरिताः ।
स्नायुस्यूता बहीरम्याः स्त्रियश्चर्मप्रसेविकाः ॥१३३॥

यकृत् कालखण्डम्, शकृद् विष्ठा, मला दन्ताद्युपलेपाः, श्लेष्मा कफः, मज्जा षष्ठो धातुः, अस्थीनि पञ्चमो धातुः, एभिः

---

(१) ख ग -भद्रम- ।

परिपूरिताः स्त्रियः स्त्रीशरीराणि, चर्मप्रसेविका भस्त्राः, अतएव बहिरेव रम्याः । भस्त्रा हि मध्ये पूतिद्रव्यपूरिता अपि बाह्ये रम्या भवन्ति, स्त्रियोऽप्येवम् ; भस्त्राश्च स्यूता भवन्ति, अतएव स्नायुस्यूताः स्नायुभिः स्नसादिभिः स्यूता इव स्यूताः ॥ १३३ ॥

तथा—

बहिरन्तर्विपर्यासः स्त्रीशरीरस्य चेद् भवेत् ।
तस्यैव कामुकः कुर्याद् गृध्रगोमायुगोपनम् ॥१३४॥

बहिश्चान्तश्च, तयोर्विपर्यासो विनिमयः बहिर्भागोऽन्तर्भवेत्, अन्तर्भागो वा बहिः, स्त्रीशरीरस्य स्त्रीदेहस्य चेद् यदि भवेत्, तदा तस्यैव स्त्रीशरीरस्य कामुकः कामी गृध्रगोमायुगोपनं गृध्रगोमायुभ्यो रक्षणं कुर्यात् । गृध्रगोमायुग्रहणं दिवानिशं रक्षणीयताप्रतिपादनार्थम् ; गृध्रा हि दिवा प्रभविष्णवः, गोमायवश्च रात्रौ । तत् स्त्रीशरीरस्य विपर्यासे नक्तंदिनं कामुको गृध्रगोमायुरक्षणव्याकुल एव स्यात्, दूरे तत्परिभोगः ॥ १३४ ॥

तथा—

स्त्रीशस्त्रेणापि चेत् कामो जगदेतज्जिगीषति ।
तुच्छपिच्छमयं शस्त्रं किं नादत्ते स मूढधीः ?॥१३५॥

स्त्रीव शस्त्रं स्त्रीशस्त्रं तेन जगद्विजयार्थमुपात्तेन, अपीत्यनादरे, चेद् यदि, कामो मन्मथः, एतज्जगत् त्रैलोक्यात्मकम्, जिगीषति जेतुमिच्छति, तदा स मूढधीः कामः तुच्छं काकादीनां यत् पिच्छं तन्मयं शस्त्रं किं नादत्ते कुतो हेतोर्न गृह्णाति ? ।

अयमर्थः—यद्यसारेण रसासृग्मांसमेदोऽस्थिमज्जशुक्रपूरितेन बहु-प्रयासलभ्येन स्त्रीरूपेण शस्त्रेण जिगीषत्ययम्, तदा तुच्छं पिच्छ-मेव सुलभमपूति च किं नादत्ते ? इदं हि विस्मृतमस्य मूढधियः, यल्लौकिकाः पठन्ति ;—

अर्के चेद् मधु विन्देत किमर्थं पर्वतं व्रजेत् ? ।
इष्टस्यार्थस्य संसिद्धौ को विद्वान् यत्नमाचरेत् ? ॥१॥१३५॥

तथा, इदमपि निद्राच्छेदे चिन्तयेत् ;—

सङ्कल्पयोनिनानेन हहा ! विश्वं विडम्बितम् ।
तदुत्खनामि सङ्कल्पं मूलमस्येति चिन्तयेत् ॥१३६॥

सङ्कल्पः कल्पनामात्रं योनिः कारणं यस्य न तु वास्तवं किञ्चित् कारणमित्यर्थस्तेन, अनेन सकलजगत्संवेदनसिद्धेन, हहा इति खेदे, विश्वं जगद् ब्रह्म-हरि-हर-संक्रन्दनप्रभृति कर्कोटपर्यवसानं तैस्तैः स्त्रीदर्शनालिङ्गनस्मरणादिभिः प्रकारै-र्विडम्बितं विगोपितम् । श्रूयते हि पुराणे—हर-गौरीविवाहोत्सवे पुरोहितीभूतः पितामहो, गौरीप्रणयप्रार्थनासु हरः, गोपीचाटु-कर्मणा श्रीपतिः, गौतमभार्यायां रममाणः सहस्रलोचनः, बृहस्पति-भार्यायां तारायां चन्द्रः, अश्वायामप्यादित्यो विडम्बनां प्रापितः। तदनेनासारेणासारहेतूद्भवेन च यद् विश्वं विडम्ब्यते तदसाम्प्रतम् । तत् तस्मादिदानीमस्यैव जगद्विडम्बनकर्तुः सङ्कल्पलक्षणं मूल-मुत्खनामि उन्मूलयामि । इति स्त्रीशरीरस्याशुचित्वमसारत्वं सङ्कल्पयोन्युपकरणत्वं च विचिन्तयेदिति प्रकृतयोजना ॥ १३६ ॥

तथा, इदमपि निद्राच्छेदे चिन्तयेत्—

यो यः स्याद्बाधको दोषस्तस्य तस्य प्रतिक्रियाम् ।
चिन्तयेद् दोषमुक्तेषु प्रमोदं यतिषु व्रजन् ॥१३७॥

यो यो राग-द्वेष-क्रोध-मान--माया-लोभ-मोह-मन्मथा-ऽसूया-मत्सरादिदोषो बाधकश्चित्तप्रशान्तिवाहिकायास्तस्य तस्य दोषस्य प्रतिक्रियां प्रतीकारं चिन्तयेत्; तथाहि—रागस्य वैराग्यम्, द्वेषस्य मैत्री, क्रोधस्य क्षमा, मानस्य मार्दवम्, मायाया आर्जवम्, लोभस्य सन्तोषः, मोहस्य विवेकः, मन्मथस्य स्त्रीशरीराशौचभावना, असूयाया अनसूयत्वम्, मत्सरस्य परसंपदुत्कर्षेऽपि चित्तानाबाधा च प्रतिक्रिया मता। इदं चाशक्यमिति नाशङ्कनीयम्, दृश्यन्ते हि मुनयस्तत्तद्दोषपरिहारेण गुणमयमात्मानं बिभ्रतः। अत एवाह—दोषमुक्तेषु यतिषु प्रमोदं व्रजन्। सुकरं हि दोषमुक्त-मुनिदर्शनेन प्रमोदादात्मन्यपि दोषमोक्षणम् ॥ १३७ ॥

तथा—

दुःस्थां भवस्थितिं स्थेम्ना सर्वजीवेषु चिन्तयन् ।
निसर्गसुखसर्गं तेष्वपवर्गं विमार्गयेत् ॥१३८॥

दुस्थां दुःखहेतुम्, भवस्थितिं संसारावस्थानम्, चिन्तयन् विमृशन्, सर्वजीवेषु तिर्यग्-नारक-नरा-ऽमरेषु; तथाहि—तिरश्चां वध-बन्ध-ताडन-पारवश्य-क्षुत्-पिपासा-ऽतिभारारोपणा-ऽङ्गच्छेदा-दिभिः, नारकाणां च स्वाभाविक-परस्परोदीरित-परमाधार्मिक-कृतवेदनानुभावजवेदनामनुभवतां क्रकचदारण--कुम्भीपाक-कूट-

शाल्मलीसमाश्लेष-वैतरणीतरणादिभिः, नराणां च दारिद्र्यव्याधि-पारवश्यवधबन्धादिभिः, सुराणां चेर्ष्या-विषाद-विपक्षसंपद्दर्शन-मरणदुःखानुचिन्तनादिभिर्दुःखैव भवस्थितिः, तां स्वेन स्वैर्येण चिन्तयंस्तेषु सर्वजीवेष्वपवर्गं मोक्षम्, किंविशिष्टम्? निसर्गसुखसर्गं निसर्गेण सुखसंसर्गो यत्र तम्, विमार्गयेदाशंसेत्—कथं नु नाम सर्वे संसारिणः सकलदुःखविमोक्षेण मोक्षेण संयुज्येरन्निति ॥१३८॥

इदमपि निद्राच्छेदे चिन्तयेत्—

संसर्गेऽप्युपसर्गाणां दृढव्रतपरायणाः ।
धन्यास्ते कामदेवाद्याः श्लाघ्यास्तीर्थकृतामपि ॥१३९॥

संसर्गेऽपि संबन्धेऽपि, उपसर्गाणां सुरादिकृतानाम्, दृढव्रत-परायणाः प्रतिपन्नव्रतपालनपराः, कामदेवाद्याः कामदेवप्रभृतयः, धन्या धर्मधनं लब्धारः, त इति भगवदुपासकत्वेन प्रसिद्धाः। धन्यत्वे विशेषहेतुमाह—श्लाघ्याः प्रशस्यास्तीर्थकृतां श्रीमन्महा-वीरस्य, पूजायां बहुवचनम् ।

कामदेवकथानकं च संप्रदायगम्यम् । स चायम्,—

अनुगङ्गं पतद्धंसश्रेणीभिरिव चारुभिः ।
चैत्यध्वजै राजमाना चम्पेत्यस्ति महापुरी ॥ १ ॥
भोगिभोगायतभुजस्तम्भः कुलगृहं श्रियः ।
जितशत्रुरिति नाम्ना तस्यामासीद् महीपतिः ॥ २ ॥
अभूद् गृहपतिस्तस्यां कामदेवाभिधः सुधीः ।
आश्रयोऽनेकलोकानां महातरुरिवाध्वनि ॥ ३ ॥

लक्ष्मीरिव स्थिरीभूता रूपलावण्यशालिनी।
अभूद् भद्राकृतिर्भद्रा नाम तस्य सधर्मिणी॥ ४॥
निधौ षट् स्वर्णकोट्यः षड् वृद्धौ षड् व्यवहारगाः।
व्रजाः षट् चास्य दशगोसहस्रमितयोऽभवन्॥ ५॥
तदा च विहरन्नुर्वीं तत्रोर्वीमुखमण्डने।
पुण्यभद्राभिधोद्याने श्रीवीरः समवासरत्॥ ६॥
कामदेवोऽथ पादाभ्यां भगवन्तमुपागमत्।
शुश्राव च श्रोत्रसुधां स्वामिनो धर्मदेशनाम्॥ ७॥
कामदेवस्ततो देवनरासुरगुरोः पुरः।
प्रपेदे द्वादशविधं गृहिधर्मं विशुद्धधीः॥ ८॥
प्रत्याख्यात् स विना भद्रां स्त्रीर्व्रजान् षड्व्रजीं विना।
निधौ वृद्धौ व्यवहारे षट् षट् कोटीर्विना वसु॥ ९॥
हलपञ्चशतीं मुक्त्वाऽत्याक्षीत् क्षेत्राण्यमांसि तु।
दिग्यात्रिकाणि वोढ़ृणि पञ्च पञ्च शतान्यृते॥ १०॥
दिग्यात्रिकाणि चत्वारि चत्वारि प्रवहन्ति च।
विहाय वहनान्येष प्रत्याख्यद् वहनान्यपि॥ ११॥
विनैकां गन्धकाषायीं स तत्याजाङ्गमार्जनम्।
दन्तधावनमप्यार्द्रामपास्य मधुयष्टिकाम्॥ १२॥
ऋते च क्षीरामलकात् फलान्यन्यानि सोऽमुचत्।
अभ्यङ्गं च विना तैले सहस्रशतपाकिमे॥ १३॥
विना सुगन्धिगन्धाढ्यमुद्वर्तनकमत्यजत्।
विनाष्टावौष्ट्रिकानम्भस्कुम्भान् मज्जनकर्म च॥ १४॥

ऋते च क्षौमयुगलाद् वस्त्रं सर्वमवर्जयत् ।
चन्दनागुरुघुसृणान्यपास्यान्यद् विलेपनम् ॥ १५ ॥
जातीस्रजं च पद्मं च विना कुसुममत्यजत् ।
कर्णिकां नाममुद्रां च विहायाभरणान्यपि ॥ १६ ॥
तुरुष्कागुरुधूपेभ्य ऋते धूपविधिं जहौ ।
घृतपूरात् खण्डखाद्याटन्यद् भक्ष्यमवर्जयत् ॥ १७ ॥
काष्ठपेयां विना पेयामोदनं कलमं विना ।
माषमुद्गकलायेभ्य ऋते सूपं च सोऽमुचत् ॥ १८ ॥
तत्याज च घृतं सर्वमृते शारदगोघृतात् ।
शाकं स्वस्तिकमण्डूक्याः पलाङ्क्याश्चापरं जहौ ॥ १९ ॥
अन्यत् स्नेहाम्लदालिकाम्लात् तीमनं वारि खाम्भसः ।
जहौ सुगन्धिताम्बूलाद् मुखवासमथापरम् ॥ २० ॥
ततः प्रभुं स वन्दित्वा ययौ निजनिकेतनम् ।
तद्भार्याप्येत्य जग्राह स्वाम्यग्रे श्रावकव्रतम् ॥ २१ ॥
कुटुम्बभारमारोप्य ज्येष्ठपुत्रे ततः स्वयम् ।
तस्थौ पौषधशालायामप्रमादी व्रतेषु सः ॥ २२ ॥
तस्युषस्तस्य तत्राथ निशीथे क्षोभहेतवे ।
पिशाचरूपभृद् मिथ्यादृष्टिः कोऽप्याययौ सुरः ॥ २३ ॥
शिरोरुहाः शिरस्यस्य कर्कशाः कपिशत्विषः ।
चकासामासुरापक्काः केदार इव शालयः ॥ २४ ॥
भाण्डभित्तनिभं भालं बभ्रुपुच्छोपमे भ्रुवौ ।
कर्णौ सूर्पाकृती युग्मचुल्लीतुल्या च नासिका ॥ २५ ॥

उष्ट्रोष्ठलम्बिनावोष्ठौ दशनाः फालसन्निभाः ।
जिह्वा सर्पोपमा श्मश्रु वाजिवालधिसोदरम् ॥ २६ ॥
तप्तमूषानिभे नेत्रे हनू सिंहहनूपमौ ।
हलास्यतुल्यं चिबुकं ग्रीवोष्ट्रग्रीवया समा ॥ २७ ॥
उरः पुरकपाटोरु भुजौ भुजगभीषणौ ।
पाणी शिलाभावङ्गुल्यः शिलापुत्रकसन्निभाः ॥ २८ ॥
पातालतुल्यमुदरं नाभिः कूपसहोदरा ।
शिश्नं चाजगरप्रायं वृषणौ कुतपोपमौ ॥ २९ ॥
जङ्घे तालद्रुमाकारे पादौ शैलशिलोपमौ ।
कोलाहलरवोऽकाण्डाशनिध्वनिभयानकः ॥ ३० ॥
स मूषकाखुस्रजं बिभ्रत् कण्ठे च सरटस्रजम् ।
नकुलान् कर्णिकास्थाने ऽङ्गदस्थाने च पन्नगान् ॥ ३१ ॥
कुद्दालकसमुत्क्षिप्ततर्जनाङ्गुलिदारुणम् ।
उदस्यन्नपकोशासिं कामदेवं जगाद सः ॥ ३२ ॥
अप्रार्थितप्रार्थक ! रे ! किमारब्धमिदं त्वया ।
किं स्वर्गमपवर्गं वा वराक ! त्वमपीच्छसि ? ॥ ३३ ॥
मुञ्चारब्धमिदं नो चेदनेन निशितासिना ।
तरोरिव फलं स्कन्धात् पातयिष्यामि ते शिरः ॥ ३४ ॥
तर्जयत्यपि तत्रैवं समाधेर्न चचाल सः ।
शरभः शैरिभारावैः किं क्षुभ्यति कदाचन ? ॥ ३५ ॥
कामदेवः शुभध्यानाद् न चचाल यदा तदा ।
व्याजहार तथैवायं हिस्त्रिस्त्रिदशपांसनः ॥ ३६ ॥

तत्राप्यक्षुभ्यतः सोऽस्य क्षोभायेभं वपुर्व्यधात् ।
स्वशक्त्यन्तमनालोक्य विरमन्ति खला न हि ॥ ३७ ॥
सोऽधत्त विपदं तुङ्गं सजलाम्भोदसोदरम् ।
सर्वतोऽप्येत्य मिथ्यात्वं राशीभूतमिवैकतः ॥ ३८ ॥
स दीर्घदारुणाकारं विषाक्तदन्तमुन्नतम् ।
धारयामास कीनाशभुजदण्डविडम्बकम् ॥ ३९ ॥
किञ्चिदाकुञ्चितां शुण्डां कालपाशमिवोद्वहन् ।
कामदेवं जगादैवं देवः कूटैकदैवतम् ॥ ४० ॥
मायाविन् ! मुच्यतां माया सुखं तिष्ठ मदाज्ञया ।
पाषण्डगुरुणा केन त्वमस्येवं विमोहितः ? ॥ ४१ ॥
न चेद् मुञ्चस्यमुं धर्मं शुण्डादण्डेन तद् [1]द्रुतम् ।
क्रक्ष्यामि त्वामितः स्थानाद् नेष्यामि च नभोऽङ्गणे ॥४२॥
व्योम्नः पतन्तं दन्ताभ्यां प्रेषयिष्यामि चान्तरा ।
अवनम्य ततस्ताभ्यां दारयिष्यामि दारुवत् ॥ ४३ ॥
पादैः कर्दममर्दं च त्वां मर्दिष्यामि निर्दयम् ।
एकपिण्डीकरिष्यामि तिलपिष्टमिव क्षणात् ॥ ४४ ॥
उन्मत्तस्येव तस्यैवं घोरं व्याहरतोऽपि हि ।
नोत्तरं कामदेवोऽदाद् ध्यानसंलीनमानसः ॥ ४५ ॥
असंक्षुभितमीक्षित्वा कामदेवं दृढाशयम् ।
द्विस्त्रिश्चतुरभाषिष्ट तथैव स दुराशयः ॥ ४६ ॥

---

(१) ख च ध्रुवम् ।

ततोऽप्यभीतं तं प्रेक्ष्य शुण्डादण्डेन सोऽग्रहीत्।
व्योमन्युच्छालयामास प्रतीयेष च पूर्ववत्॥ ४७॥
दलयामास दन्ताभ्यां पादन्यासैर्ममर्द च।
धर्मकर्मविरुद्धानां किमकृत्यं दुरात्मनाम्?॥ ४८॥
अधिसेहे च तत् सर्वं कामदेवो महामनाः।
मनागपि च न स्थैर्यं जहौ गिरिरिव स्थिरः॥ ४९॥
तस्मिन्नचलिते ध्यानादीदृशेनापि कर्मणा।
सदर्पः सर्परूपं स विदधे विबुधाधमः॥ ५०॥
देवः पूर्ववदेवोचे स तं भापयितुं ततः।
कामदेवस्तु नाभैषीद् ध्यानधंवर्मितः सुधीः॥ ५१॥
भूयो भूयस्तथोक्त्वा तं निर्भीकं प्रेक्ष्य दुःसुरः।
आतोद्यमिव वध्रेण स्वभोगेनाभ्यवेष्टयत्॥ ५२॥
निःशूकमिव दशनैर्दंदशूको ददंश तम्।
स तु ध्यानसुधामग्नो न तद्बाधामजीगणत्॥ ५३॥
दिव्यरूपं ततः कृत्वा द्युतिद्योतितदिङ्मुखम्।
सुरः पौषधशालायां विवेशैवमुवाच च॥ ५४॥
धन्योऽसि कामदेव! त्वं देवराजेन संसदि।
प्रशंसाऽकारि भवतोऽसहिष्णुस्तामिहागमम्॥ ५५॥
प्रभवः प्राभवेणापि वर्णयन्ति भवस्त्वपि।
अतः परीक्षितोऽसि त्वं नानारूपभृता मया॥ ५६॥
त्वां यथाऽवर्णयच्छक्रस्तथैवासि न संशयः।
क्षम्यतामपराधो मे परीक्षणभवस्त्वया॥ ५७॥

प्रययावभिधायैवं स देवो देवसद्मनि ।
कामदेवोऽपि शुद्धात्मा प्रतिमां तामपारयत् ॥ ५८ ॥
उपसर्गसहिष्णुं तमश्लाघिष्ट स्वयं प्रभुः ।
सभायां भगवान् वीरो गुरवो गुणवत्सलाः ॥ ५९ ॥
कामदेवो द्वितीयस्मिन्नह्नि पारितपोषधः ।
त्रिजगत्स्वामिनः पादवन्दनार्थमथागमत् ॥ ६० ॥
जगद्गुरुरभाषिष्ट गौतमप्रभृतीनिति ।
गृहिधर्मेऽप्यसावेवमुपसर्गान् विसोढवान् ॥ ६१ ॥
सर्वसङ्गपरित्यागाद् यतिधर्मपरायणैः ।
तद्विशेषेण सोढव्या उपसर्गा भवादृशैः ॥ ६२ ॥
कर्मनिर्मूलनोपायान् श्रावकप्रतिमास्ततः ।
एकादशापि शिश्राय कामदेवः क्रमेण ताः ॥ ६३ ॥
सोऽथ संलेखनां कृत्वा प्रपेदेऽनशनव्रतम् ।
परं समाधिमापन्नः कालधर्ममुपाययौ ॥ ६४ ॥
सोऽरुणाभे विमानेऽभूद् चतुष्पल्यस्थितिः सुरः ।
च्युत्वा ततो विदेहेषूत्पद्य सिद्धिं व्रजिष्यति ॥ ६५ ॥

यथोपसर्गेऽपि निसर्गधैर्यात्
स कामदेवो व्रततत्परः सन् ।
श्लाघ्योऽभवत् तीर्थकृतां तथाऽन्ये-
ऽप्येवंविधा धन्यतमाः पुमांसः ॥ ६६॥१३८ ॥

॥ इति कामदेवकथानकं संपूर्णम् ॥

इदमपि निद्राच्छेदे चिन्तयेत्—

जिनो देवः कृपा धर्मो गुरवो यत्र साधवः ।
श्रावकत्वाय कस्तस्मै न श्लाघेताविमूढधीः ? ॥१४०॥

श्रावका उक्तनिर्वचनास्तेषां भावः श्रावकत्वं तस्मै श्रावकत्वाय को न श्लाघेत ?—सर्वः श्लाघेतैव, मुक्त्वा मोहमूढान् । अत एवाह—अविमूढधीः ; मूढबुद्धीनां ह्यतत्त्वदर्शिनां तैमिरिकाणामिव चन्द्रद्वितय-शङ्खपीतिमदर्शिनां मा भूत् श्रावकत्वाय श्लाघा, अमूढबुद्धयस्तु तत्त्वदर्शित्वात् श्लाघन्त एव । तस्मै इति, तत्संबन्धिनं यच्छब्दमाह—यत्र श्रावकत्वे जिनो रागादिदोषजेता देवः पूज्यो न तु रागादिमान्, कृपा दुःखितदुःखप्रहाणेच्छा, धर्मोऽनुष्ठेयरूपो न तु हिंसात्मको यागादिः, साधवः पञ्चमहाव्रतरताः, गुरवो धर्मोपदेष्टारो न तु परिग्रहारम्भसक्ताः ॥ १४० ॥

तथा, निद्राच्छेदे तांस्तान् मनोरथान् सप्तभिः श्लोकैराह—

जिनधर्मविनिर्मुक्तो मा भूवं चक्रवर्त्यपि ।
स्यां चेटोऽपि दरिद्रोऽपि जिनधर्माधिवासितः ॥१४१॥

जिनधर्मेण ज्ञान-दर्शन-चारित्ररूपेण विनिर्मुक्तो रहितश्चक्रवर्त्यपि सार्वभौमोऽपि मा भूवं मा जनिषि, तस्य नरकमूलत्वात्; किन्तु स्यां भवेयं चेटोऽपि दासोऽपि दरिद्रोऽपि दुःस्थितोऽपि, कथंभूतः ? जिनधर्मेणोक्तस्वरूपेणाधिवासितः ॥ १४१ ॥

तथा—

त्यक्तसङ्गो जीर्णवासा मलक्लिन्नकलेवरः ।

भजन् माधुकरीं वृत्तिं मुनिचर्यां कदा श्रये ? ॥१४२॥

त्यक्ता गृहगृहिणीप्रभृतयः सङ्गा येन स त्यक्तसङ्गः, जीर्णं जरद् वासो यस्य स जीर्णवासाः, मलेन क्लिन्नं कलेवरं यस्य स मलक्लिन्नकलेवरः, मधुकरस्येयं माधुकरी माधुकरीव माधुकरी वृत्तिर्भिक्षा तां भजन् सेवमानः, यदाहुः ;—

[1]जहा दुमस्स पुप्फेसु भमरो आविअइ रसं ।

न य पुप्फं किलामेइ सो य पीणेइ अप्पयं ॥ १ ॥

एमेए समणा मुत्ता जे लोए संति साहुणो ।

विहंगमा व पुप्फेसु दानभत्तेसणे रया ॥ २ ॥

वयं च वित्तिं लब्भामो न य कोवुवहम्मइ ।

अहागडेसु रीयंते पुप्फेसु भमरा जहा ॥ ३ ॥

मुनीनां चर्या मूलगुणोत्तरगुणरूपा तां कदा कर्हि श्रये श्रयिष्यामि, कदाकर्ह्योर्नवा ॥ ५ । ३ । ८ ॥ इति वर्त्स्यति वर्तमाना ॥ १४२ ॥

---

(१) यथा द्रुमस्य पुष्पेषु भ्रमर आपिबति रसम् ।
न च पुष्पं क्लमयति स च प्रीणात्यात्मानम् ॥ १ ॥
एवमेते श्रमणा मुक्ता ये लोके सन्ति साधवः ।
विहङ्गमा इव पुष्पेषु दानभक्तैषणे रताः ॥ २ ॥
वयं च वृत्तिं लप्स्यामो न च कोऽप्युपहन्यते ।
यथाकृतेषु रीयन्ते पुष्पेषु भ्रमरा यथा ॥ ३ ॥

तथा—

त्यजन् दुःशीलसंसर्गं गुरुपादरजः स्पृशन् ।
कदाहं योगमभ्यस्यन् प्रभवेयं भवच्छिदे ॥ १४३ ॥

दुःशीला लौकिका लोकोत्तराश्च । तत्र लौकिका दुःशीला विट-भट-भण्ड गणिकादयः, लोकोत्तरास्तु पार्श्वस्थावसन्नकुशील-संसक्तयथाच्छन्दास्तैः संसर्गं संवासादिरूपं, त्यजन् परिहरन् । न च तन्मात्रेण भवतीत्याह—गुरुपादरजः स्पृशन् । अनेन सत्-संसर्गमाह । न चैतावताप्यलमित्याह—योगमभ्यस्यन् योगो रत्नत्रयं ध्यानं वा तमभ्यस्यन् पुनः पुनः परिशीलयन् कदाहं प्रभवेयं प्रभविष्यामि । कस्मै ? भवच्छिदे संसारोच्छेदाय ॥१४३॥

तथा—

महानिशायां प्रकृते कायोत्सर्गे पुराद् बहिः ।
स्तम्भवत् स्कन्धकषणं [1]वृषाः कुर्युः कदा मयि॥१४४॥

महानिशायां निशीथे, कायोत्सर्गे प्रकृते प्रारब्धे पुराद् बहिर्नगराद् बाह्यप्रदेशे स्तम्भ इव स्तम्भवद् मयि स्कन्धकषणं स्कन्धकण्डूयनं कदा वृषा उत्कृष्टपशवः कुर्युः करिष्यन्ति । इदं च प्रतिमाप्रतिपन्नश्रावकविषयम्, तस्यैव पुराद् बहिष्कृतकायोत्सर्गस्य शिलास्तम्भभ्रान्त्या वृषभैः स्कन्धकषणसंभवः ; प्रेप्सितयत्यवस्थापेक्षं वा, यतीनां जिनकल्पिकादीनां सर्वदा कायोत्सर्गसंभवात् ॥१४४॥

---

(१) ख कदा कुर्युर्वृषा म ।

तथा—

वने पद्मासनासीनं क्रोडस्थितमृगार्भकम्।
कदाऽऽघ्रास्यन्ति वक्त्रे मां जरन्तो मृगयूथपाः॥१४५॥

वनेऽरण्ये पद्मासनं वक्ष्यमाणं तेनासीनमुपविष्टम्, अहिंसत्वेन क्रोडे उत्सङ्गे स्थिता मृगार्भका मृगडिम्भा यस्य तं क्रोडस्थित-मृगार्भकम्, एवंविधं मामपरिकर्मशरीरं कदा वक्त्रे आघ्रास्यन्ति, के, मृगयूथपा मृगयूथाधिपतयः, किंविशिष्टाः, जरन्तो वृद्धाः। जरन्तो हि यथा कथञ्चित् न विश्वसन्ति, परमसमाधिनिश्चलता-संदर्शनात् तेऽपि विश्वस्ताः सन्तो जातिस्वभावाद् वक्त्रे आजि-घ्रन्ति॥ १४५॥

तथा—

शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे स्वर्णेऽश्मनि मणौ मृदि।
मोक्षे भवे भविष्यामि निर्विशेषमतिः कदा॥१४६॥

शत्रौ रिपौ, मित्रे सुहृदि, तृणे शष्पादौ, स्त्रैणे स्त्रीसमूहे, स्वर्णे काञ्चने, अश्मन्युपले, मणौ रत्ने, मृदि मृत्तिकायाम्, मोक्षे कर्मवियोगलक्षणे, भवे कर्मसंबन्धलक्षणे, निर्विशेषमतिस्तुल्यमतिः कदा भविष्यामि। शत्रुमित्रादिषु निर्विशेषमतित्वमप्यन्यस्यापि भवेत्, असौ तु परमवैराग्योपगतो मोक्ष-भवयोरपि निर्विशेषत्व-मर्थयते, यदाह;—

मोक्षे भवे च सर्वत्र निःस्पृहो मुनिसत्तमः। इति।

एते च मनोरथाः क्रमेणोत्तरोत्तरप्रकर्षवन्तः, तथाहि—प्रथमे श्लोके जिनधर्मानुरागमनोरथः, द्वितीये तु यतिधर्मपरिग्रह-मनोरथः, तृतीये तु यतिचर्याकाष्ठाधिरोहणमनोरथः, चतुर्थे तु कायोत्सर्गादिमनोरथः, पञ्चमे तु गिरि-गुहाद्यवस्थितमुनिचर्या-मनोरथः, षष्ठे तु परमसामायिकपरिपाकमनोरथः ॥१४६॥

इदानीमुपसंहरति—

अधिरोढुं गुणश्रेणिं निःश्रेणीं मुक्तिवेश्मनः।
परानन्दलताकन्दान् कुर्यादिति मनोरथान् ॥१४७॥

अधिरोढुमारोढुं गुणश्रेणिमुत्तरोत्तरगुणस्था[1]नरूपाम्, किं-विशिष्टाम्? निःश्रेणीमिव निःश्रेणीम्, कस्य? मुक्तिलक्षणस्य वेश्मनो मन्दिरस्य, कुर्याद् विदध्यात्, इति श्लोकषट्केनोक्तान् मनोरथान्, किंविशिष्टान्? परानन्दलताकन्दान् परश्चासा-वानन्दश्च स एव लता तस्याः कन्दान् कन्दभूतान्। यथा हि कन्दाल्लता प्रभवति तथैतेभ्योऽपि मनोरथेभ्यः परो य आनन्दः परमसामायिकरूपः स प्रभवति। सप्तभिः कुलकम् ॥१४७॥

अथोपसंहरति—

इत्याहोरात्रिकीं चर्यामप्रमत्तः समाचरन्।
यथावदुक्तवृत्तस्थो गृहस्थोऽपि विशुध्यति ॥१४८॥

इति पूर्वोक्तक्रमेण, अहोरात्रे भवामाहोरात्रिकीं चर्यां समा-चाररूपामप्रमत्तः प्रमादरहितः समाचरन् सम्यक् कुर्वन्, उक्तं

(१) न च -नक-।

जिनागमेऽभिहितं यद् वृत्तं प्रतिमादिलक्षणं तत्र तिष्ठतीत्युक्त-वृत्तस्थः, कथम् ? यथावत् सम्यग्विधिना, गृहस्थोऽपि यतित्व-मप्राप्नुवन्नपि विशुध्यति क्षीणपापो भवति ।

अथ पुनः काः प्रतिमाः, यासु स्थितो गृहस्थोऽपि विशुध्यति ? उच्यते—शङ्कादिदोषरहितं प्रशमादिलिङ्गं स्थैर्यादिभूषणं मोक्ष-मार्गप्रासादपीठभूतं सम्यग्दर्शनं भय लोभ-लज्जादिभिरप्यनति-चरन् मासमात्रं सम्यक्त्वमनुपालयति, इत्येषा प्रथमा प्रतिमा ।१।

द्वौ मासौ यावदखण्डितान्यविराधितानि च पूर्वप्रतिमा-नुष्ठानसहितानि द्वादशापि व्रतानि पालयतीति द्वितीया ।२।

त्रीन् मासानुभयकालमप्रमत्तः पूर्वोक्तप्रतिमानुष्ठानसहितः सामायिकमनुपालयतीति तृतीया ।३।

चतुरो मासांश्चतुष्पर्व्यां पूर्वप्रतिमानुष्ठानसहितोऽखण्डितं पौषधं पालयतीति चतुर्थी ।४।

पञ्च मासांश्चतुष्पर्व्यां गृहे तद्द्वारे चतुष्पथे वा परीषहोप-सर्गादिनिष्कम्पकायोत्सर्गः पूर्वोक्तप्रतिमानुष्ठानं पालयन् सकलां रात्रिमास्त इति पञ्चमी ।५।

एवं वक्ष्यमाणास्वपि प्रतिमासु पूर्वपूर्वप्रतिमानुष्ठाननिष्ठिता अवसेयाः, नवरं षण्मासान् ब्रह्मचारी भवतीति षष्ठी ।६।

सप्त मासान् सचित्ताहारान् परिहरतीति सप्तमी ।७।

अष्टौ मासान् स्वयमारम्भं न करोतीत्यष्टमी ।८।

नव मासान् प्रेष्यैरप्यारम्भं न कारयतीति नवमी ।९।

दश मासानात्मार्थनिष्पन्नमाहारं न भुङ्क्त इति दशमी ।१०।

एकादश मासान् त्यक्तसङ्गो रजोहरणादिमुनिवेषधारी कृत-केशोत्पाटः स्वायत्तेषु गोकुलादिषु वसन् प्रतिमाप्रतिपन्नाय श्रमणोपासकाय 'भिक्षां दत्त' इति वदन् धर्मलाभशब्दोच्चारण-रहितं सुसाधुवत् समाचरतीत्येकादशी । उक्तं हि ;—

'दंसणपडिमा नेया सम्मत्तजुअस्स जा इहं बुंदी ।
कुग्गहकलंकरहिआ मिच्छत्तखओवसमभावा ॥ १ ॥
बीआ पडिमा णेया सुद्धाणुव्वयधारणं ।
सामाइअपडिमाओ सुद्धं सामाइयं पिअ ॥ २ ॥
अट्ठमीमाइपव्वेसु सम्मं पोसहपालणं ।
सेसाणुट्ठाणजुत्तस्स चउत्थी पडिमा इमा ॥ ३ ॥
निक्कंपो काउसग्गं तु पुव्वुत्तगुणसंजुओ ।
करेइ पव्वराईसु पंचमिं पडिवन्नओ ॥ ४ ॥
छट्ठीए बंभयारी सो फासुआहार सत्तमी ।
वज्जे सावज्जमारंभं अट्ठमिं पडिवन्नओ ॥ ५ ॥

---

(१) दर्शनप्रतिमा ज्ञेया सम्यक्त्वयुतस्य येह तनुः ।
कुग्रहकलङ्करहिता मिथ्यात्वक्षयोपशमभावात् ॥ १ ॥
द्वितीया प्रतिमा ज्ञेया शुद्धाणुव्रतपालनम् ।
सामायिकप्रतिमातः शुद्धं सामायिकमपि च ॥ २ ॥
अष्टम्यादिपर्वसु सम्यक् पौषधपालनम् ।
शेषानुष्ठानयुक्तस्य चतुर्थी प्रतिमेयम् ॥ ३ ॥
निष्कम्पः कायोत्सर्गं तु पूर्वोक्तगुणसंयुतः ।
करोति पर्वरात्रीषु पञ्चमीं प्रतिपन्नकः ॥ ४ ॥
षष्ठ्यां ब्रह्मचारी स प्रासुकाहारः सप्तम्याम् ।
वर्जयेत् सावद्यमारम्भमष्टमीं प्रतिपन्नकः ॥ ५ ॥

[1]अवरेणावि आरंभं नवमी नो करावए।
दसमीए पुणोद्दिट्ठं फासुअं पि न भुंजए ॥ ६ ॥
एक्कारसीइ निस्संगो धरे लिंगं पडिग्गहं।
कयलोओ सुसाहु व्व पुव्वुत्तगुणसायरो ॥७॥ इति ॥१४८॥

इदानीं पञ्चभिः श्लोकैर्विधिशेषमाह—

सोऽथावश्यकयोगानां भङ्गे मृत्योरथागमे।
कृत्वा संलेखनामादौ प्रतिपद्य च संयमम् ॥१४९॥
जन्मदीक्षाज्ञानमोक्षस्थानेषु श्रीमदर्हताम्।
तदभावे गृहेऽरण्ये स्थण्डिले जन्तुवर्जिते ॥१५०॥
त्यक्त्वा चतुर्विधाहारं नमस्कारपरायणः।
आराधनां विधायोच्चैश्चतुःशरणमाश्रितः ॥१५१॥
इहलोके परलोके जीविते मरणे तथा।
त्यक्त्वाशंसां निदानं च समाधिसुधयोक्षितः ॥१५२॥
परीषहोपसर्गेभ्यो निर्भीको जिनभक्तिभाक्।
प्रतिपद्येत मरणमानन्दः श्रावको यथा ॥१५३॥

व्याख्या—स श्रावकः, अथानन्तरम्, आवश्यका अवश्य-

---

(१) अपरेणाप्यारम्भं नवम्यां नो कारयेत्।
दशम्यां पुनरुद्दिष्टं प्रासुकमपि न भुञ्जीत ॥ ६ ॥
एकादश्यां निःसङ्गो धरेल्लिङ्गं प्रतिग्रहम्।
कृतलोचः सुसाधुरिव पूर्वोक्तगुणसागरः ॥ ७ ॥

करणीया ये योगाः संयमव्यापारास्तेषां भङ्गे कर्तुमशक्तावित्येकं कारणम्; अथ द्वितीयं-मृत्योरागमे मृत्युसमये संप्राप्ते, संलिख्यते तनूक्रियते शरीरं कषायाश्चानयेति संलेखना, तत्र शरीरसंलेखना क्रमेण क्रमेण भोजनत्यागः, कषायसंलेखना तु क्रोधादिकषाय-परिहारः। तत्र प्रथमायाः कारणमिदम्,—

[1]देहम्मि असंलिहिए सहसा धाऊहिं खिज्जमाणेहिं।
जायइ अट्टज्झाणं सरीरिणो चरमकालम्मि॥ १॥

द्वितीयायाः पुन[2]रिदम्;—

[3]न ते एयं पसंसामि किसं साहु सरीरयं।
कीस ते अंगुली भग्गा भावं संलिह मा तुर!॥ १॥

इत्यादिना प्रबन्धेनोक्तम्। संयमं च यथौचित्येन प्रतिपद्यते। तत्रेयं सामाचारी;—श्रावकः किल सकलस्य श्रावकधर्म-स्योद्यापनार्थमिवान्ते संयमं प्रतिपद्यते तस्य साधुधर्मशेषभूतेव संलेखना, यदाह;—[4]संलेहणा उ अंते न निओगा जेण पव्वयइ कोई। ततो यः संयमं प्रतिपद्यते स संयमानन्तरं काले संलेखनां कृत्वा मरणं प्रतिपद्यते; यस्तु न संयमं प्रतिपद्यते तं प्रति सकलो ग्रन्थः 'आनन्दश्रावको यथा' इतिपर्यन्तः संबध्यते॥१४९॥

---

(१) देहेऽसंलिखिते सहसा धातुभिः क्षिद्यमाणैः।
जायते आर्तध्यानं शरीरिणश्चरमकाले॥ १॥

(२) ग ङ च -नः।

(३) न ते एतत् प्रशंसामि कृशं साधो! शरीरकम्।
कस्मात् तेऽङ्गुलिर्भग्ना भावं संलिख मा त्वरस्व॥ १॥

(४) संलेखना त्वन्ते न नियोगाद् येन प्रव्रजति कोऽपि।

श्रीमदर्हद्भट्टारकाणां जन्म-दीक्षा-ज्ञान मोक्षस्थानेषु ; तत्र जन्म-स्थानानि,—

[1]इक्खागुभूमि उज्झा सावत्थि विणीय कोसलपुरं च ।
कोसंबी वाणारसि चंदाणण तह य कायंदी ॥ १ ॥
भद्दिलपुरं सीहपुरं चंपा कंपिल्ल उज्झ रयणपुरं ।
तिन्नेव गयपुरम्मी मिहिला तह चेव रायगिहं ॥ २ ॥
मिहिला सोरियनयरं वाणारसि तह्य चेव कुंडपुरं ।
उसभाईण जिणाणं जम्मणभूमी जहासंखं ॥ ३ ॥

दीक्षास्थानानि,—

[2]उसभो य विणीआए बारवईए अरिट्ठवरनेमी ।
अवसेसा तित्थयरा निक्खंता जम्मभूमीसु ॥ १ ॥
उसभो सिद्धत्थवणम्मि वासुपुज्जो विहारगिहगम्मि ।
धम्मो य वप्पगाए नीलगुहाए सुणीनामो ॥ २ ॥

---

(१) इक्ष्वाकुभूमिरयोध्या श्रावस्ती विनीता कोशलपुरं च ।
कौशाम्बी वाणारसी चन्द्रानना तथा च काकन्दी ॥ १ ॥
भद्दिलपुरं सिंहपुरं चम्पा कम्पिलाऽयोध्या रत्नपुरम् ।
त्रयाणामपि गजपुरं मिथिला तथाचैव राजगृहम् ॥ २ ॥
मिथिला शौर्यनगरं वाणारसी तथैव कुण्डपुरम् ।
ऋषभादीनां जिनानां जन्मभूम्यो यथासंख्यम् ॥ ३ ॥

(२) ऋषभो विनीतायां द्वारवत्यामरिष्टवरनेमिः ।
अवशेषास्तीर्थकरा निष्क्रान्ता जन्मभूमीषु ॥ १ ॥
ऋषभः सिद्धार्थवने वासुपूज्यो विहारगृहके ।
धर्मश्च वप्रगायां नीलगुहायां मुनिनामा ॥ २ ॥

[1]आसमपयम्मि पासो वीरजिणिंदो य नायसंडम्मि।

अवसेसा निक्खंता सहसंबवणम्मि उज्जाणे ॥ २ ॥

ज्ञानस्थानानि ;—

[2]उसभस्स पुरिमताले वीरस्सोज्जुवालियानईतीरे।

सेसाण केवलाई जेसुज्जाणेसु पव्वइआ ॥ १ ॥

मोक्षस्थानानि ;—

[3]अट्ठावयचंपोज्जिलपावासंमेयसेलसिहरेसु।

उसभ-वसुपुज्ज-नेमी वीरो सेसा य सिद्धिगया ॥ १ ॥

तदभावे जन्म-दीक्षा-ज्ञान-मोक्षस्थानप्राप्त्यभावे गृहे यतिवसत्यादौ, अरण्ये शत्रुञ्जयादिषु सिद्धिक्षेत्रेषु, तेष्वपि भुवं निरीक्ष्य प्रमृज्य च जन्तुविवर्जिते स्थण्डिले, इदं च जन्मादिस्थानेष्वपि द्रष्टव्यम् ॥१५०॥ त्यक्त्वा परित्यज्य चतुर्विधाहारमशन-पान-खाद्य-स्वाद्य रूपम्, नमस्कारः पञ्चपरमेष्ठिस्तवः, तत्परायणस्तदनुस्मरण-परः, आराधना ज्ञानाद्याराधना तामतिचारपरिहारेण विधाय चतुर्णामर्हत्-सिद्ध-साधु-धर्माणां शरणं तेषु स्वात्मसमर्पणं चतुः-

---

(१) आश्रमपदे पार्श्वो वीरजिनेन्द्रश्च ज्ञातषण्डे।
अवशेषा निष्क्रान्ता सहस्राम्रवण उद्याने ॥ २ ॥

(२) ऋषभस्य पुरिमताले वीरस्यर्जुवालिकानदीतीरे।
शेषाणां केवलानि येषूद्यानेषु प्रव्रजिताः ॥ १ ॥

(३) अष्टापद-चम्पोज्जयन्तपापासंमेतशैलशिखरेषु।
ऋषभ-वासुपूज्य नेमयो वीरः शेषाश्च सिद्धिगताः ॥ १ ॥

शरणं तदाश्रितः, यदाहुः—'[1]अरहंते सरणं पव्वज्जामि, सिद्धे सरणं पव्वज्जामि, साहू सरणं पव्वज्जामि, केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पव्वज्जामि त्ति ॥१५१॥ आहारपरिहारप्रतिपत्तिश्च पञ्चविधातिचारपरिहारेण कार्या ; तदेवाह—इहलोके इहलोकविषये धन-पूजा-कीर्त्यादिष्वाशंसा, परलोके परलोकविषये स्वर्गादावाशंसा, जीवितं प्राणधारणम्, तत्र पूजादिविशेषदर्शनात्, प्रभूतपरिवारावलोकनात्, सर्वलोकश्लाघाश्रवणाच्चैवं मन्यते जीवितमेव श्रेयः, प्रत्याख्यातचतुर्विधाहारस्यापि यत एवंविधा मदुद्देशेनेयं विभूतिर्वर्तत इत्याशंसा, मरणं प्राणत्यागः, तत्र यदा न कश्चित् तं प्रतिपन्नानशनं प्रति सपर्यया आद्रियते, न च कश्चित् श्लाघते, तदा तस्यैवंविधश्चित्तपरिणामो जायते, यदि शीघ्रं म्रिये इत्याशंसा, तां त्यक्त्वा, निदानं च 'अस्मात् तपसो दुरनुचराज्जन्मान्तरे चक्रवर्ती, वासुदेवः, महामण्डलेश्वरः, सुभगः, रूपवान् स्याम्' इत्यादिप्रार्थनां त्यक्त्वा, पुनः किंविशिष्टः ? समाधिसुधयोक्षितः समाधिः परमस्वास्थ्यं स एव सुधाऽमृतं तयोक्षितः सिक्तः ॥१५२॥ परीषहेभ्यो निर्भयो जितपरीषह इत्यर्थः, तत्र मार्गाच्यवन-निर्जरार्थं परिषह्यन्त इति परीषहाः, ते च द्वाविंशतिः, तद्यथा ;—क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकनाग्न्यारतिस्त्रीचर्यानिषद्याशय्याऽऽक्रोशवधयाच्ञाऽलाभरोगतृणस्पर्शमलसत्कारप्रज्ञाज्ञानदर्शनलक्षणाः, तेषां जयश्चैवम् ;—

(1) अर्हतः शरणं प्रपद्ये, सिद्धान् शरणं प्रपद्ये, साधून् शरणं प्रपद्ये, केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं शरणं प्रपद्य इति ।

क्षुदार्तः शक्तिभाक् साधुरेषणां नातिलङ्घयेत् ।
अदीनो विह्वलो विद्वान् यात्रामात्रोद्यतश्चरेत् ॥ १ ॥
पिपासितः पथिस्थोऽपि तत्त्वविद् दैन्यवर्जितः ।
न शीतमुदकं वाञ्छेदेषयेत् प्रासुकोदकम् ॥ २ ॥
बाध्यमानोऽपि शीतेन त्वग्-वस्त्र-त्राणवर्जितः ।
वासोऽकल्प्यं नाददीत ज्वलनं ज्वलयेद् न च ॥ ३ ॥
उष्णेन तप्तो नैवोष्णां निन्देच्छायां च न स्मरेत् ।
वीजनं मज्जनं गात्राभिषेकादि च वर्जयेत् ॥ ४ ॥
दष्टोऽपि दंशैर्मशकैः सर्वाहारप्रियत्ववित् ।
त्रासं द्वेषं निरासं न कुर्यात्, कुर्यादुपेक्षणम् ॥ ५ ॥
नास्ति वासोऽशुभं चैतद् तन्नेच्छेत् साध्वसाधु वा ।
नाग्न्येन विप्लुतो जानन्नाभालाभविचित्रताम् ॥ ६ ॥
न कदाप्यरतिं कुर्याद् धर्मारामरतिर्यतिः ।
गच्छंस्तिष्ठंस्तथासीनः स्वास्थ्यमेव समाश्रयेत् ॥ ७ ॥
दुर्ध्यानसङ्गपङ्का हि मोक्षद्वारार्गलाः स्त्रियः ।
चिन्तिता धर्मनाशाय चिन्तयेदिति नैव ताः ॥ ८ ॥
ग्रामाद्यनियतस्थायी स्थानाबन्धविवर्जितः ।
चर्यामेकोऽपि कुर्वीत विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ ९ ॥
श्मशानादौ निषद्यायां स्त्र्यादिकण्टकवर्जिते ।
इष्टानिष्टानुपसर्गान् निरीहो निर्भयः सहेत् ॥ १० ॥
शुभाशुभायां शय्यायां विषहेत सुखासुखे ।
राग-द्वेषौ न कुर्वीत प्रातस्त्याज्येति चिन्तयेत् ॥ ११ ॥

आक्रुष्टोऽपि हि नाक्रोशेत् क्षमाश्रमणतां विदन् ।
प्रत्युताक्रोष्टरि यतिश्चिन्तयेदुपकारिताम् ॥ १२ ॥
सहेत हन्यमानोऽपि प्रतिहन्याद् मुनिर्न तु ।
जीवानाशात् क्रुधो दौष्ट्यात् क्षमया च गुणार्जनात् ॥१३॥
नायाचितं यतीनां यत् परदत्तोपजीविनाम् ।
याञ्ञा दुःखं प्रतीच्छेत् तद् नेच्छेत् पुनरगारिताम् ॥ १४ ॥
परात् परार्थं स्वार्थं वा लभेतान्नादि नापि वा ।
माद्येद् न लाभाद् नालाभाद् निन्देत् स्वमथवा परम् ॥१५॥
उद्विजेत न रोगेभ्यो न च काङ्क्षेच्चिकित्सितम् ।
अदीनस्तु सहेद् देहात्मानानो भेदमात्मनः ॥ १६ ॥
अभूताल्पाणुचेलत्वे संस्तृतेषु तृणादिषु ।
सहेत दुःखं तत्स्पर्शंभवमिच्छेद् न तान् मृदून् ॥ १७ ॥
ग्रीष्मातपपरिक्लिन्नात् सर्वाङ्गीणाद् मलाद् मुनिः ।
नोद्विजेत न सिस्नासेद् नोद्वर्तयेत्, सहेत तु ॥ १८ ॥
उत्थाने पूजने दाने न भवेदभिलाषुकः ।
असत्कारे न दीनः स्यात् सत्कारे स्याच्च हर्षवान् ॥ १९ ॥
प्रज्ञां प्रज्ञावतां पश्यन्नात्मन्यप्राज्ञतां विदन् ।
न विषीदेद् नवा माद्येत् प्रज्ञोत्कर्षमुपागतः ॥ २० ॥
ज्ञानचारित्रयुक्तोऽस्मि छद्मस्थोऽहं तथापि हि ।
इत्यज्ञानं विषहेत ज्ञानस्य क्रमलाभवित् ॥ २१ ॥
जिनास्तदुक्तं जीवो वा धर्माधर्मौ भवान्तरम् ।
परोक्षत्वाद् मृषा नैव चिन्तयेत् प्राप्तदर्शनः ॥ २२ ॥

शारीरमानसानेवं स्वपरप्रेरितान् मुनिः ।
परीषहान् सहेताभीर्वाक्कायमनसां वशी ॥ २३ ॥
ज्ञानावरणीये वेद्ये मोहनीयान्तराययोः ।
कर्मस्वुदयमाप्तेषु संभवन्ति परीषहाः ॥ २४ ॥
वेद्यात् स्यात् क्षुत् तृषा शीतमुष्णं दंशादयस्तथा ।
चर्या शय्या वधो रोगस्तृणस्पर्शमलावपि ॥ २५ ॥
प्रज्ञाज्ञाने तु विज्ञेयौ ज्ञानावरणसंभवौ ।
अन्तरायादलाभोऽमी छद्मस्थस्य चतुर्दश ॥ २६ ॥
क्षुत् पिपासा शीतमुष्णं दंशश्चर्या वधो मलः ।
शय्या रोगस्तृणस्पर्शो जिने वेद्यस्य संभवात् ॥ २७ ॥

तथा, उपसर्गेभ्यो निर्भीकः, तत्रोप सामीप्येन उपसर्जना-दुपसृज्यत एभिरिति वा, उपसृज्यन्त इति वोपसर्गाः, ते च ;—

दिव्यमानुषतैरश्चात्मसंवेदनभेदतः ।
चतुष्प्रकाराः प्रत्येकमपि ते स्युश्चतुर्विधाः ॥ १ ॥
हास्याद् द्वेषाद् विमर्शाच्च तन्मिश्रत्वाच्च देवताः ।
हास्याद् द्वेषाद् विमर्शाद् दुःशीलसङ्गाच्च मानुषाः ॥ २ ॥
तैरश्चास्तु भयक्रोधाहारापत्यादिरक्षणात् ।
घट्टनस्तम्भनश्लेषप्रपातादात्मवेदनाः ॥ ३ ॥
यद्वा वात-पित्त-कफ-संनिपातोद्भवा अमी ।
परीषहोपसर्गाणामेषां सोढा भवेदभीः ॥ ४ ॥

जिनेष्वाराधनाकारिषु भक्तिभाक् बहुमानभाक्, 'जिनैरपि हि संसारपारावारपारीणैः पर्यन्ताराधनानुष्ठिता' इति बहुमानात् ।

तथा च ;—

[1]निव्वाणमंतकिरिआ सा चोद्दसमेण पढमनाहस्स ।

सेसाण मासिएणं वीरजिणिंदस्स छट्ठेण ॥ १ ॥

एवंभूतः सन् मरणं समाधिमरणं प्रतिपद्येत, आनन्दश्रावको यथेति संप्रदायगम्यम् । स चायम् ;—

अस्त्यपास्तापरपुरं परमाभिर्विभूतिभिः ।

नाम्ना वाणिजकग्राम इति ख्यातं महापुरम् ॥ १ ॥

तत्र प्रजानां विधिवत् पितेव परिपालकः ।

जितशत्रुरिति ख्यातो बभूव पृथिवीपतिः ॥ २ ॥

आसीद् गृहपतिस्तस्मिन् नयनानन्दिदर्शनः ।

आनन्दो नाम मेदिन्यामायात इव चन्द्रमाः ॥ ३ ॥

सधर्मचारिणी तस्य रूपलावण्यहारिणी ।

बभूव शिवनन्देति शशाङ्कस्येव रोहिणी ॥ ४ ॥

निधौ वृद्धौ व्यवहारे चतस्रोऽस्य पृथक् पृथक् ।

हिरण्यकोट्योऽभूवंश्चत्वारश्च व्रजा गवाम् ॥ ५ ॥

तत्पुरादुत्तरप्राच्यां कोल्लाकाख्योपपत्तने ।

आनन्दस्यातिबहवो बन्धुसंबन्धिनोऽभवन् ॥ ६ ॥

तदा च पृथिवीं विहरन् जिनः सिद्धार्थनन्दनः ।

तत्पुरोपवने दूतिपलाशे समवासरत् ॥ ७ ॥

---

(१) निर्वाणमन्तक्रिया सा चतुर्दशेन प्रथमनाथस्य ।
शेषाणां मासिकेन वीरजिनेन्द्रस्य षष्ठेन ॥ १ ॥

जितशत्रुर्महीनाथस्त्रिजगन्नाथमागतम् ।
श्रुत्वा ससंभ्रमोऽगच्छद् वन्दितुं सपरिच्छदः ॥ ८ ॥
आनन्दोऽपि ययौ पद्भ्यां पादमूले जगत्पतेः ।
कर्णपीयूषगण्डूषकल्पां शुश्राव देशनाम् ॥ ९ ॥
अथानन्दः प्रणम्यांह्री त्रिजगत्स्वामिनः पुरः ।
जग्राह द्वादशविधं गृहिधर्मं महामनाः ॥ १० ॥
शिवनन्दामन्तरेण स्त्रीः स तत्याज हेम तु ।
चतस्रश्चतस्रः स्वर्णकोटीर्निध्यादिगा विना ॥ ११ ॥
प्रत्याचख्यौ व्रजानेष ऋते च चतुरो व्रजान् ।
क्षेत्रत्यागं च विदधे हलपञ्चशतीं विना ॥ १२ ॥
शकटान् वर्जयामास पञ्च पञ्च शतान्यृते ।
दिग्यात्राव्यापृतानां च वहतां चानसामसौ ॥ १३ ॥
दिग्यात्रिकाणि चत्वारि स सांवहनिकानि च ।
विहाय वहनान्यन्यवहनानि व्यवर्जयत् ॥ १४ ॥
अपरं गन्धकाषाय्याः स तत्याजाङ्गपुंसनम् ।
दन्तधावनमार्द्रीया मधुयष्टेरृते जहौ ॥ १५ ॥
वर्जयामास च क्षीरामलकादपरं फलम् ।
अभ्यङ्गं च विना तैले सहस्रशतपाकिमे ॥ १६ ॥
अन्यत् सुरभिगन्धाढ्यादुद्वर्तनकमत्यजत् ।
अष्टभ्य औष्ट्रिकपयस्कुम्भेभ्योऽन्यच्च मज्जनम् ॥ १७ ॥
अपरं क्षौमयुगलाद् वासः सर्वमवर्जयत् ।
श्रीखण्डागुरुघुसृणान्यपास्यान्यद् विलेपनम् ॥ १८ ॥

ऋते च मालतीमाल्यात् पश्चाच्च कुसुमं जहौ ।
कर्णिकानाममुद्राभ्यामन्यच्चाशेषभूषणम् ॥ १९ ॥
तुरुष्कागुरुधूपेभ्य ऋते धूपविधिं जहौ ।
घृतपूरात् खण्डखाद्यादपरं भक्ष्यमत्यजत् ॥ २० ॥
काष्ठपेयां विना पेयां कलमादन्यदोदनम् ।
माषमुद्गकलायेभ्य ऋते सूपमपाकरोत् ॥ २१ ॥
घृतं च वर्जयामास विना शारदगोघृतात् ।
शाकं स्वस्तिकमण्डूकीं पालक्यां च विना जहौ ॥ २२ ॥
ऋते स्नेहाम्लदाल्यम्लात् तीमनं चाम्बु खाम्बुनः ।
पञ्चसुगन्धिताम्बूलाद् मुखवासं च सोऽमुचत् ॥ २३ ॥
आनन्दः शिवनन्दाया उपेत्याथ ससंमदः ।
अशेषं कथयामास गृहिधर्मं प्रतिश्रुतम् ॥ २४ ॥
शिवाय शिवनन्दापि यानमारुह्य तत्क्षणम् ।
भगवत्पादमूलेऽगाद् गृहिधर्मार्थिनी ततः ॥ २५ ॥
तत्र प्रणम्य चरणौ जगत्त्रयगुरोः पुरः ।
प्रपेदे शिवनन्दापि गृहिधर्मं समाहिता ॥ २६ ॥
अभिरुह्य ततो यानं विमानमिव भासुरम् ।
भगवद्वाक्सुधापानमुदिता सा गृहं ययौ ॥ २७ ॥
अथ प्रणम्य सर्वज्ञमिति पप्रच्छ गौतमः ।
महात्मायं किमानन्दो यतिधर्मं ग्रहीष्यति ? ॥ २८ ॥
त्रिकालदर्शी भगवान् कथयामासिवानिति ।
श्रावकव्रतमानन्दः सुचिरं पालयिष्यति ॥ २९ ॥

ततः सौधर्मकल्पेऽसौ विमाने चारुणप्रभे।
भविष्यत्यमरवरश्चतुष्पल्योपमस्थितिः ॥ ३० ॥
सततं जागरूकस्य द्वादशव्रतपालने।
आनन्दस्य ततोऽतीयुर्वर्षाणि चतुर्दश ॥ ३१ ॥
निशान्ते चिन्तयामास सोऽन्येद्युरिति शुद्धधीः।
आश्रयः श्रीमतामस्मि भूयसामिह पत्तने ॥ ३२ ॥
विक्षिप्तश्चिन्तया तेषां मा स्म स्खलमहं क्वचित्।
अङ्गीकृतेऽस्मिन् सर्वज्ञप्रज्ञप्ते धर्मकर्मणि ॥ ३३ ॥
ततो मनसिकृत्यैवं प्रातरुत्थाय कृत्यवित्।
कोल्लाके पौषधशालां सुविशालामचीकरत् ॥ ३४ ॥
निमन्त्र्य मित्रसंबन्धिबान्धवादीनसावथ।
भोजयित्वाऽखिलं ज्येष्ठे भारं पुत्रेऽध्यरोपयत् ॥ ३५ ॥
ततश्च पुत्रमित्रादीन् सर्वानप्यनुमान्य सः।
ययौ पौषधशालायां धर्मकर्मविधित्सया ॥ ३६ ॥
तस्थौ तत्र महात्मासौ कर्मेव कृशयन् वपुः।
धर्मं भगवदादिष्टमात्मानमिव पालयन् ॥ ३७ ॥
निःश्रेणिकल्पां स्वर्गापवर्गसौधाधिरोहणे।
श्रावकप्रतिमापङ्क्तिमारुरोह क्रमेण सः ॥ ३८ ॥
तपसा तेन तीव्रेण शुष्कासृक्पिशिताङ्गकः।
चर्मवेष्टितयष्ट्याभो महासत्त्वो बभूव सः ॥ ३९ ॥
धर्मजागर्यया जाग्रन्निशीथसमयेऽन्यदा।
अभग्नस्तपसानन्दश्चेतस्येवमचिन्तयत् ॥ ४० ॥

यावदुत्थातुमीशोऽस्मि शब्दायितुमपीश्वरः ।
धर्माचार्यश्च भगवान् यावद् विहरते मम ॥ ४१ ॥
संलेखनामुभयथापि कृत्वा मारणान्तिकीम् ।
तावच्चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं करोम्यहम् ॥ ४२ ॥
चिन्तयित्वैवमानन्दस्तथैव विदधेऽपि च ।
विसंवदति चिन्तायाश्चेष्टितं न महात्मनाम् ॥ ४३ ॥
निराकाङ्क्षस्य कालेऽपि समत्वाध्यवसायिनः ।
तस्य जज्ञेऽवधिज्ञानं तदावरणशुद्धितः ॥ ४४ ॥
तत्राजगाम भगवान् श्रीवीरो विहरंस्तदा ।
दूतिपलाशे समवासरणचक्रे च देशनाम् ॥ ४५ ॥
गौतमश्च तदा भिक्षाचर्यया प्राविशत् पुरे ।
भ्रान्तावपानः कोल्लाके ययावानन्दभूषिते ॥ ४६ ॥
मिलितं तत्र भूयांसं लोकं संजातविस्मयम् ।
ईक्षाञ्चक्रे गणधरोऽन्योन्यमित्यभिभाषिणम् ॥ ४७ ॥
शिष्यो जगद्गुरोर्वीरस्यानन्दो नाम पुण्यधीः ।
प्रपन्नानशनोऽस्तीह निरीहः सर्वथापि हि ॥ ४८ ॥
गौतमस्तु तदाकर्ण्य पश्याम्यमुमुपासकम् ।
इति बुद्धा जगामाथ तत्पौषधनिकेतनम् ॥ ४९ ॥
अकस्माद् रत्नवृष्ट्याभं तमचिन्तितमागतम् ।
दृष्ट्वा सानन्दमानन्दोऽवन्दतैवमुवाच च ॥ ५० ॥
भगवन् ! तपसाऽनेन क्लिष्टमुत्थातुमक्षमः ।
इहैवानभियोगेन यथा पादौ स्पृशामि ते ॥ ५१ ॥

उपेत्य पुरतस्तस्य तस्थुषोऽस्य महामुनेः ।
अवन्दत विधानन्दस्वरणौ शिरसा स्पृशन् ॥ ५२ ॥
किं भवत्यवधिज्ञानं भगवन् ! गृहमेधिनः ? ।
इत्यानन्देन पृष्टः सन्नामेत्यूचे महामुनिः ॥ ५३ ॥
आनन्दोऽथावदत् स्वामिन् ! तर्हि मे गृहमेधिनः ।
अवधिज्ञानमुत्पेदे गुरुपादप्रसादतः ॥ ५४ ॥
आपं च योजनशतीं पूर्वाब्धौ दक्षिणोदधौ ।
पश्चिमाब्धौ च वीक्षेऽहमुदीच्यां त्वा हिमाचलात् ॥ ५५ ॥
ऊर्ध्वं सौधर्मकल्पादा पश्यामि भगवन्नहम् ।
अधो रत्नप्रभायास्तु पृथ्व्या आ लोलुपाद् वनात् ॥ ५६ ॥
मुनिरूचेऽवधिज्ञानं जायते गृहमेधिनः ।
न त्वियन्मात्रविषयं स्थानस्यालोचयास्य तत् ॥ ५७ ॥
आनन्दोऽप्यब्रवीदेतदस्ति मे तत्, सतामपि ।
भावानामभिधाने किं भवेदालोचना क्वचित् ? ॥ ५८ ॥
भवेदालोचना नो चेद् ननु तद् यूयमेव हि ।
आलोचनामाददीध्वं स्थानस्यामुष्य संप्रति ॥ ५९ ॥
आनन्देनेत्यभिहिते साशङ्को गौतमस्ततः ।
ययौ श्रीवीरपादान्ते भक्तपानाद्यदर्शयत् ॥ ६० ॥
आनन्दस्यावधिज्ञानमानविप्रतिपत्तिजम् ।
वादं चावेदयाञ्चक्रे गौतमस्तं जगद्गुरोः ॥ ६१ ॥
आलोचनीयं तदिह किमानन्देन किं मया ? ।
गौतमेनेति विज्ञप्ते भवतेत्यादिशत् प्रभुः ॥ ६२ ॥

तथैव प्रतिपेदे तद् विदधे च तथैव सः ।
क्षमयामास चानन्दं क्षमिषं क्षमिणां वरः ॥ ६२ ॥

वर्षाणि विंशतिमिति प्रतिपाल्य धर्म-
मानन्द आससददथानशनेन मृत्युम् ।
जज्ञे सुरोऽरुणविमा[1]नधरे विदेहे-
घूत्पद्य यास्यति पदं परमं ततश्च ॥६४॥१५३॥

॥ इति आनन्दश्रावककथानकम् ॥

अथ प्रकृतस्य श्रावकस्योत्तरां गतिं श्लोकद्वयेनाह—

प्राप्तः स कल्पेष्विन्द्रत्वमन्यद्वा स्थानमुत्तमम् ।
मोदतेऽनुत्तरप्राज्यपुण्यसंभारभाक् ततः ॥१५४॥
च्युत्वोत्पद्य मनुष्येषु भुक्त्वा भोगान् सुदुर्लभान् ।
विरक्तो मुक्तिमाप्नोति शुद्धात्मान्तर्भवाष्टकम् ॥१५५॥

व्याख्या—स श्रावको यथोक्तश्रावकधर्मपरिपालनात् कल्पेषु सौधर्मादिषु, सम्यग्दृष्टीनामन्यत्रोत्पादाभावात्, इन्द्रत्वं शक्रत्वम्, अन्यद् वा सामानिक-त्रायस्त्रिंश-पारिषद्य-लोकपालादिसंबन्धि स्थानं पदं प्राप्तः, उत्तममित्याभियोग्यादिस्थानव्यवच्छेदार्थम्, तत्रोत्पन्नश्च मोदते प्राप्तरत्नविमानमहोद्यानमज्जनवापीविचित्ररत्न-वस्त्राभरणः सुरसुन्दरीचामरव्यजनव्याजवार्यमाणमौलि-मन्दार-

(1) ख घ -नधरो ।

माल्यमधुकरोऽहमहमिकासेवासमायातत्रिदशकोटीचाटुकारजय-जयध्वनिप्रतिध्वनितनभोऽङ्गणो मनोमात्रपरिश्रमसंमिलितसकल-वैषयिकसुखलालितो नानासिद्धायतनयात्रासमुत्पन्नहर्षप्रकर्षः सन् प्रमोदभाग् भवति। अथ हेतुमाह—अनुत्तरा अनन्यसाधारणाः प्राज्या बहवो ये पुण्यसंभारास्तान् भजते तद्वाक्॥ १५४॥ ततः कल्पेभ्यश्च्युत्वा मनुष्यायुर्निबन्धेन च्यवनमनुभूय मनुष्येषु विशिष्ट-देशजातिकुलबलैश्वर्यरूपवत्त्वोत्पन्नौदारिकशरीरत्वेन जन्म लब्ध्वा, भुक्त्वाऽनुभूय भोगान् शब्द-रूप-रस-गन्ध-स्पर्शलक्षणानक्षतपुण्यैरति-शयेन दुर्लभान्, यत् [1]किञ्चिद् निमित्तमवाप्य सांसारिकेभ्यः सुखेभ्यो विरक्तो वैराग्यस्यैव परमप्रकर्षयोगेन सर्वविरतिं प्रतिपद्य तत्रैव जन्मनि क्षपकश्रेण्याक्रमणक्रमेण केवलज्ञानमुत्पाद्य निःशेष-कर्मनिर्मूलनेन शुद्धात्मा मुक्तिमाप्नोति। अथ न तत्रैव जन्मनि मुक्तिस्तदा कियत्सु जन्मान्तरेषु मुक्तिः स्यादित्याह—'अन्तर्भवा-ष्टकम्' इति भवाष्टकाभ्यन्तर इत्यर्थः॥ १५५॥

प्रकाशत्रयोक्तमर्थमुपसंहरति—

इति संक्षेपतः सम्यग्रत्नत्रयमुदीरितम्।
सर्वोऽपि यदनासाद्य नासादयति निर्वृतिम्॥१५६॥

इति प्रकाशत्रयेण रत्नत्रयं ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकं योगत्वेन प्रत्याख्यातमुदीरितं कथितम्। कथम्? सम्यग् जिनागमाविरोधेन। विस्तरस्यासर्वविदा वक्तुमशक्यत्वादाह—संक्षेपतः। रत्नत्रयं विना-

---

(1) छ य किञ्चन।

ऽन्यतोऽपि कारणाद् निर्वाणप्राप्तिं शङ्कमानं प्रत्याह—सर्वोऽपि, आस्तां कश्चिदेकः, यद् रत्नत्रयमनासाद्य काकतालीयेनापि न्यायेन नाप्नोति निर्वृतिं मोक्षम्। न ह्यप्राप्ततत्त्वोऽश्रद्दधानो नवं कर्म निबध्नन् पूर्वोपात्तानि कर्माणि शुक्लध्यानबलेनाक्षपयन् संसार-बन्धनाद् मुक्तिमाप्नोतीति सर्वं समञ्जसम् ॥ १५६ ॥

॥ इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशुश्रूषिते आचार्य-श्रीहेमचन्द्रविरचितेऽध्यात्मोपनिषन्नाम्नि संजातपट्टबन्धे श्रीयोगशास्त्रे स्वोपज्ञं तृतीयप्रकाशविवरणम् ॥३॥

॥ अर्हम् ॥

अथ चतुर्थः प्रकाशः।

—:*:—

धर्मधर्मिणोर्भेदनयमधिकृत्यात्मनो रत्नत्रयं मुक्तिकारणत्वेनोक्तम्। इदानीमभेदनयाश्रयेणात्मनो रत्नत्रयेणैकत्वमाह—

आत्मैव दर्शनज्ञानचारित्राण्यथवा यतेः।
यत्तदात्मक एवैष शरीरमधितिष्ठति॥ १ ॥

अथवेति भेदनयापेक्षया प्रकारान्तरस्याभेदनयस्य प्रकाशनार्थम्। आत्मैव न ततो भिन्नानि दर्शनज्ञानचारित्राणि। यतेरिति संबन्धिपदम्। अत्रोपपत्तिमाह—यद् यस्मात् तदात्मक एव दर्शन-ज्ञान-चारित्रात्मक एव तदभेदमापन्न एवैष आत्मा शरीरमधितिष्ठति। आत्मभिन्नानां हि दर्शनादीनां नात्मनि मुक्तिहेतुत्वं स्यात्, देवदत्तसंबन्धिनामिव यज्ञदत्ते॥ १॥

अभेदमेव समर्थयितुमाह—

आत्मानमात्मना वेत्ति मोहत्यागाद्य आत्मनि।
तदेव तस्य चारित्रं तज्ज्ञानं तच्च दर्शनम्॥ २॥

आत्मानं कर्मतापन्नमात्मन्याधारभूते आत्मना स्वयमेव यो वेत्ति जानीते। एतच्च ज्ञानं न मूढानां भवतीत्याह—मोह-

त्यागात्। तदेवात्मज्ञानमेव तस्यात्मनश्चारित्रम्, अनाश्रवरूपत्वात्; तज्ज्ञानं तदेव ज्ञानम्, बोधरूपत्वात्; तच्च दर्शनं तदेव दर्शनम्, श्रद्धानरूपत्वात् ॥ २ ॥

आत्मज्ञानमेव स्तौति—

आत्माज्ञानभवं दुःखमात्मज्ञानेन हन्यते।
तपसाप्यात्मविज्ञानहीनैश्छेत्तुं न शक्यते ॥ ३ ॥

इह सर्वं दुःखमनात्मविदां भवति, तदात्माज्ञानभवं प्रतिपक्षभूतेनात्मज्ञानेन शाम्यति क्षयमुपयाति तम इव प्रकाशेन। ननु कर्मक्षयहेतुः प्रधानं तप उक्तम्, यदाहुः,—'पुव्विं दुच्चिन्नाणं दुप्पडिक्कंताणं कडाणं कम्माणं वेअइत्ता मोक्खो न'त्थि अवेयइत्ता तवसा वा झोसइत्ता इत्यादि,—तपसापि आस्तामन्येनानुष्ठानेन तदात्माज्ञानभवं दुःखमात्मविज्ञानहीनैर्न्न छेत्तुं शक्यते, ज्ञानमन्तरेण तपसोऽल्पफलत्वात्, यदाह;—

'जं अन्नाणी कम्मं खवेइ बहुआहिं वासकोडीहिं।
तं नाणी तिहिं गुत्तो खवेइ ऊसासमित्तेण ॥ १ ॥

तत् स्थितमेतत्—बाह्यविषयव्यामोहमपहाय रत्नत्रयसर्वस्वभूते आत्मज्ञाने प्रयतितव्यम्, यदाहुरन्या अपि—आत्मा रे श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्य इति। आत्मज्ञानं च

---

(१) पूर्वं दुश्चरितानां दुष्प्रतिक्रान्तानां कृतानां कर्मणां वेदयित्वा मोक्षो नास्त्यवेदयित्वा तपसा वा क्षपयित्वा।

(२) यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिर्वर्षकोटिभिः।
तज्ज्ञानी त्रिभिर्गुप्तः क्षपयत्युच्छासमात्रेण ॥ १ ॥

नात्मनः कर्मभूतस्य पृथक् किञ्चित्, अपि त्वात्मनश्चिद्रूपस्य स्वसंवेदनमेव मृग्यते, नातोऽन्यदात्मज्ञानं नाम, एवं दर्शनचारित्रे अपि नात्मनो भिन्ने। एवं च चिद्रूपोऽयं ज्ञानाद्याख्याभिरभिधीयते । ननु विषयान्तरव्युदासेन किमित्यात्मज्ञानमेव मृग्यते, विषयान्तरज्ञानमेव ह्यज्ञानरूपं दुःखं छिन्द्यात् । नैवम्, सर्वविषयेभ्य आत्मन एव प्रधानत्वात्, तस्यैव कर्मनिबन्धनशरीरपरिग्रहे दुःखितत्वात्, कर्मक्षये च सिद्धस्वरूपत्वात् ॥ ३ ॥

एतदेवाह----

अयमात्मैव चिद्रूपः शरीरी कर्मयोगतः ।
ध्यानाग्निदग्धकर्मा तु सिद्धात्मा स्यान्निरञ्जनः ॥ ४ ॥

अयमिति सकलप्रमाणप्रतिष्ठितश्चिद्रूपश्चेतनस्वभावः, उपयोगलक्षणत्वाज्जीवस्य ; तथा, स एव शरीरी भवति, कर्मयोगात्, न त्वन्ये विषयाः ; तेन न विषयान्तरज्ञानं मृग्यते। आत्मैव च शुक्लध्यानाग्निदग्धकर्माऽशरीरः सन् मुक्तस्वरूपो भवति निरञ्जनो निर्मलः । अतोऽपि कारणादात्मज्ञानं मृग्यते ॥ ४ ॥

तथा—

अयमात्मैव संसारः कषायेन्द्रियनिर्जितः ।
तमेव तद्विजेतारं मोक्षमाहुर्मनीषिणः ॥ ५ ॥

'अयमात्मैव' इति पूर्ववत् । संसारो नारक-तिर्यग्-नरा-ऽमररूपतया । किंविशिष्टः सन् ? कषायेन्द्रियनिर्जितः कषाये-

रिन्द्रियैश्च पराभूतः। तमेव चात्मानं तद्विजेतारं कषायेन्द्रिय-जेतारं मोक्षमाहुः। न हि स्वरूपलाभादन्यो मोक्षः। याऽप्या-नन्दरूपता सापि स्वरूपलाभरूपैव। तस्मादात्मज्ञानमुपासनीयम्, दर्शन-चारित्रादेरत एव सिद्धेरिति ॥ ५ ॥

'कषायेन्द्रियनिर्जितः' इत्युक्तम्, तत्र कषायान् विवृणोति—

स्युः कषायाः क्रोधमानमायालोभाः शरीरिणाम्।
चतुर्विधास्ते प्रत्येकं भेदैः संज्वलनादिभिः ॥ ६ ॥

क्रोधमानमायालोभाः कषायशब्दवाच्या भवन्ति. कष्यन्ते हिंस्यन्ते प्राणिनोऽस्मिन्ननेनेति वा, कषः संसारः कर्म वा तस्याया लाभाः प्राप्तय इति कृत्वा, अथवा, कषं संसारमयन्त एभिरिति कृत्वा। ते च शरीरिणां संसारिणां न तु मुक्तानाम्। ते च क्रोधादयः प्रत्येकं चतुर्विधाश्चतुष्प्रकाराः संज्वलनादिभिर्भेदैः। तत्र क्रोधः संज्वलनः, प्रत्याख्यानावरणः, अप्रत्याख्यानावरणः, अनन्तानुबन्धी च। एवं मानः, माया, लोभश्चेति ॥ ६ ॥

संज्वलनादीनां लक्षणमाह—

पक्षं संज्वलनः प्रत्याख्यानो मासचतुष्टयम्।
अप्रत्याख्यानको वर्षं जन्मानन्तानुबन्धकः ॥ ७ ॥

पक्षं मासार्धमभिव्याप्य संज्वलनः क्रोधो मानो माया लोभश्च भवति। संज्वलन इति तृणाग्निवदीषज्ज्वलनात्मकः, परीषहादि-संपाते सपदि ज्वलनात्मको वा। प्रत्याख्यानो भीमो भीमसेन

इति न्यायेन प्रत्याख्यानावरणः प्रत्याख्यानं सर्वविरतिमावृणोतीति कृत्वा। स मासचतुष्टयमभिव्याप्य भवति। अप्रत्याख्यानोऽप्रत्याख्यानावरणः, नञोऽल्पार्थत्वादल्पमपि प्रत्याख्यानमावृणोतीति कृत्वा। स वर्षं संवत्सरमभिव्याप्य भवति। अनन्तं भवमनुबध्नातीत्यनन्तानुबन्धकः, मिथ्यात्वसहचरितत्वादस्यानन्तभवानुबन्धित्वम्। स जन्म जीवितकालमभिव्याप्य भवति। प्रसन्नचन्द्रादेः क्षणमात्रस्थितीनामपि कषायाणामनन्तानुबन्धित्वम्, अन्यथा नरकयोग्यकर्मोपार्जनाभावात्॥ ७॥

इति कालनियमकृते संज्वलनादिलक्षणेऽपरितुष्यँल्लक्षणान्तरमाह—

वीतरागयतिश्राद्धसम्यग्दृष्टित्वघातकाः।
ते देवत्वमनुष्यत्वतिर्यक्त्वनरकप्रदाः॥ ८॥

त्वशब्दः प्रत्येकमपि संबध्यते, तेन वीतरागत्वस्य, यतित्वस्य, श्रावकत्वस्य, सम्यग्दृष्टित्वस्य च क्रमेण घातकाः, तथाहि— संज्वलनोदये यतित्वं भवति न पुनर्वीतरागत्वम्; प्रत्याख्यानावरणोदये श्रावकत्वं भवति न पुनर्यतित्वम्; अप्रत्याख्यानावरणोदये सम्यग्दृष्टित्वं भवति न पुनः श्रावकत्वम्; अनन्तानुबन्ध्युदये सम्यग्दृष्टित्वं न भवति। एवं वीतरागत्वघातकत्वं संज्वलनस्य, यतित्वघातकत्वं प्रत्याख्यानावरणस्य, श्रावकत्वघातकत्वमप्रत्याख्यानावरणस्य, सम्यग्दृष्टित्वघातकत्वमनन्तानुबन्धिनः स्थितं लक्षणं भवति। उत्तरार्धेनामीषां फलदायकत्वमाह—ते संज्वल-

मादयो देवत्वादिफलदायकाः ; तथाहि—संज्वलनाः क्रोधादयो देवगतिम्, प्रत्याख्यानावरणा मनुष्यगतिम्, अप्रत्याख्यानावरणा-स्तिर्यग्गतिम्, अनन्तानुबन्धिनो नरकगतिं प्रयच्छन्तीति। एतेषां च संज्वलनादिभेदानां चतुर्णां कषायाणां सदृष्टान्तकथनेन स्वरूपमुच्यते—जलराजि-रेणुराजि-पृथिवीराजि-पर्वतराजिसदृशाः क्रोधाः संज्वलनादिभेदाः, तिनिशलता-काष्ठा-ऽस्थि-शैलस्तम्भ-सदृशाश्चत्वारो मानाः, अवलेखन-गोमूत्रिका-मेषशृङ्ग-वंशमूल-समाश्चतस्रो मायाः, हरिद्रा-खञ्जन-कर्दम-कृमिरागसदृशाश्चत्वारो लोभाः, यदाह —

'जलरेणुपुढविपव्वयराईसरिसो चउव्विहो कोहो।
तिनिसलयाकट्ठट्ठियसेलत्थंभोवमो माणो ॥ १ ॥
मायावलेहगोमुत्तिमिंढसिंगघणवंसिमूलसमा।
लोहो हलिद्दखंजणकद्दमकिमिरागसारिच्छो ॥२॥इति॥८॥

अथ कषायाणां जेतव्यत्वमुपदर्शयितुं दोषानाह—

तत्रोपतापकः क्रोधः क्रोधो वैरस्य कारणम्।
दुर्गतेर्वर्तनी क्रोधः क्रोधः शमसुखार्गला ॥ ६ ॥

तत्रेति तेषु कषायेषु क्रोधः प्रथमकषाय उपतापयति शरीर-

---

(१) जलरेणुपृथ्वीपर्वतराजिसदृशश्चतुर्विधः क्रोधः।
तिनिशलताकाष्ठास्थिकशैलस्तम्भोपमो मानः ॥ १ ॥
मायावलेखगोमूत्रिकामेढकशृङ्गघनवंशिमूलसमा।
लोभो हरिद्राखञ्जनकर्दमकृमिरागसदृशः ॥ २ ॥

मनसो ह्युपतापकः, तथा, वैरस्य परस्परोपघातात्मनो विरोधस्य सुभूम-परशुरामयोरिव कारणम्,तथा, दुर्गतेर्नरकलक्षणायास्तयोरिव वर्तनी मार्गः क्रोधः ; तथा, शमसुखस्य प्रशमानन्दस्यात्मनि प्रविशतोऽर्गलेवार्गला, तदुपरोधकारित्वात् । पुनः पुनः क्रोधग्रहणं तस्यातिदौष्ट्यज्ञापनार्थम् ॥ ९ ॥

स्व-परोपतापकारित्वेऽपि क्रोधस्य कृशानुदृष्टान्तेन स्वोपतापकत्वं समर्थयते,—

उत्पद्यमानः प्रथमं दहत्येव स्वमाश्रयम् ।
क्रोधः कृशानुवत्पश्चादन्यं दहति वा नवा ॥ १० ॥

तथाविधकारणसंपाते उत्पद्यमानः क्रोधः कृशानुवत् स्वं स्वकीयमाश्रयं, यत्र स उत्पद्यते तं, नियमेन दहति, पश्चात् कृशानुवदेवान्यं दाह्यान्तरं दहति वा नवा, परस्य क्षमाशीलत्वादिना सार्द्रद्रुमादिवत् दग्धुमशक्यत्वात् ।

अत्रान्तरश्लोकाः,—

अर्जितं पूर्वकोट्या यद् वर्षैरष्टभिरूनया ।
तपस्तत् तत्क्षणादेव दहति क्रोधपावकः ॥ १ ॥
शमरूपं पयः प्राज्यपुण्यसंभारसंचितम् ।
अमर्षविषसंपर्कादसेव्यं तत्क्षणाद् भवेद् ॥ २ ॥
चारित्रचित्ररचनां विचित्रगुणधारिणीम् ।
समुत्सर्पन् क्रोधधूमो श्यामलीकुरुतेतराम् ॥ ३ ॥

यो वैराग्यशमीपत्रपुटैः समरसोऽर्जितः ।
शाकपत्रपुटाभेन क्रोधेनोत्सृज्यते स किम् ? ॥ ४ ॥
प्रवर्धमानः क्रोधोऽयं किमकार्यं करोति न ? ।
अधा हि द्वारका द्वैपायनक्रोधानले समित् ॥ ५ ॥
क्रुध्यतः कार्यसिद्धिर्या न सा क्रोधनिबन्धना ।
जन्मान्तरार्जितोर्जस्विकर्मणः खलु तत्फलम् ॥ ६ ॥
स्वस्य लोकद्वयोच्छित्त्यै नाशाय स्वपरार्थयोः ।
धिगहो ! दधति क्रोधं शरीरेषु शरीरिणः ॥ ७ ॥
क्रोधान्धाः पश्य निघ्नन्ति पितरं मातरं गुरुम् ।
सुहृदं सोदरं दारानात्मानमपि निर्घृणाः ॥८॥१०॥

क्रोधस्य स्वरूपमुक्त्वा तज्जयोपायमुपदिशति—

क्रोधवह्नेस्तदह्नाय शमनाय शुभात्मभिः ।
श्रयणीया क्षमैकैव संयमारामसारणिः ॥ ११ ॥

यस्मात् क्रोध एवंविधस्तस्मात् क्रोधवह्नेरह्नाय झटिति शमनाय शान्तये शुभात्मभिः पुण्यात्मभिः, अह्नायग्रहणं झटिति क्रोधोपशमोपदेशार्थम्, क्रोधो हि प्रथममेवाप्रतिहतः सन् विवर्धमानो दवानल इव पश्चात् निवारयितुमशक्यः, यदाह—

'अणथोवं वणथोवं अग्गिथोवं कसायथोवं च ।
न हु भे वीससियव्वं थोवं पि हु तं बहुं होई ॥ १ ॥

(१) ऋणस्तोकं व्रणस्तोकमग्निस्तोकं कषायस्तोकं च ।
न खलु भवता विश्वसितव्यं स्तोकमपि तद् बहु भवति ॥ १ ॥

श्रयणीया आश्रयितव्या एकैव क्षमा। न हि क्षमामन्तरेण क्रोधोपशमोपायो जगत्यस्ति, क्रोधफलसंप्रदानं तु वैरहेतुत्वेन प्रत्युत क्रोधवृद्धिहेतुः, न तु तत्प्रशमाय इत्येकग्रहणम्। क्षमां विशिनष्टि—संयमारामसारणिः संयम एव नवनवानां संयमस्थानानां तरूणामारोपहेतुत्वेन तद्वृद्धिहेतुत्वेन चारामो विचित्रतरुसमूहात्मकस्तस्य सारणिः कुल्या संयमारामवृद्धिहेतुतया पुष्पफलप्राप्तिहेतुतया च। क्षमा हि प्रशान्तवाहिताख्या चित्तपरिणतिः सा सारणित्वेन रूपिता, नवनवप्रशमपरम्पराप्रवाहरूपत्वात्।

अत्रान्तरश्लोकाः—

अपकारिजने कोपो निरोद्धुं शक्यते कथम्।
शक्यते सत्त्वमाहात्म्याद् यद्वा भावनयाऽनया॥ १॥
अङ्गीकृत्यात्मनः पापं यो मां बाधितुमिच्छति।
स्वकर्मनिहितायास्मै कः कुप्येद् बालिशोऽपि सन्॥ २॥
प्रकुप्याम्यपकारिभ्य इति चेदाशयस्तव।
तत् किं न कुप्यसि स्वस्य कर्मणे दुःखहेतवे॥ ३॥
उपेक्ष्य लोष्टक्षेप्तारं लोष्टं दशति मण्डलः।
मृगारिः शरमाप्रेक्ष्य शरक्षेप्तारमिच्छति॥ ४॥
यैः परः प्रेरितः क्रूरैर्मह्यं कुप्यति कर्मभिः।
तान्युपेक्ष्य परे क्रुध्यन् किं श्रये भषणश्रियम्॥ ५॥
श्रूयते श्रीमहावीरः क्षान्त्यै म्लेच्छेषु जग्मिवान्।
अयत्नेनागतां क्षान्तिं वोढुं किमिव नेच्छसि॥ ६॥

त्रैलोक्यप्रलयत्राणक्षमाश्चेदाश्रिताः क्षमाम् ।
कदलीतुल्यसत्त्वस्य क्षमा तव न किं क्षमा ? ॥ ७ ॥
तथा किं नाकृथाः पुण्यं यथा कोऽपि न बाधते ? ।
स्वप्रमादमिदानीं तु शोचन्नङ्गीकुरु क्षमाम् ॥ ८ ॥
क्रोधान्धस्य मुनेश्चण्डचण्डालस्य च नान्तरम् ।
तस्मात् क्रोधं परित्यज्य भजोज्ज्वलधियां पदम् ॥ ९ ॥
महर्षिः क्रोधसंयुक्तो निष्क्रोधः कूरगड्डुकः ।
ऋषिं मुक्त्वा देवताभिर्ववन्दे कूरगड्डुकः ॥ १० ॥
मर्मन्तुदैर्वचःशस्त्रैस्तुद्यमानो विचिन्तयेत् ।
चेत् तथ्यमेतत् कः कोपोऽथ मिथ्योन्मत्तभाषितम् ॥ ११ ॥
वधायोपस्थितेऽन्यस्मिन् हसेद् विस्मितमानसः ।
वधे मत्कर्मसंसाध्ये वृथा नृत्यति बालिशः ॥ १२ ॥
निहन्तुमुद्यते ध्यायेदायुषः क्षय एष नः ।
तदसौ निर्भयः पापात् करोति मृतमारणम् ॥ १३ ॥
सर्वपुरुषार्थचौरे कोपे कोपो न चेत् तव ।
धिक् त्वां स्वल्पापराधेऽपि परे कोपपरायणम् ॥ १४ ॥

सर्वेन्द्रियग्लानिकरं विजेतुं
कोपं प्रसर्पन्तमिवोग्रसर्पम् ।
विद्यां सुधीर्जाङ्गुलिकीमिवान-
वद्यां क्षमां संततमाद्रियेत ॥१५॥११॥

मानकषायस्य स्वरूपमाह—

विनयश्रुतशीलानां त्रिवर्गस्य च घातकः ।
विवेकलोचनं लुम्पन् मानोऽन्धङ्करणो नृणाम् ॥१२॥

विनयश्च गुर्वादिषूपचारलक्षणः, श्रुतं च विद्या, शीलं च सुस्वभावता, तेषां घातकः । जात्यादिमदाध्मातो हि पिशाचकिप्रायो न गुर्वादीनां विनीतो भवति । अविनीतश्च गुरूनशुश्रूषमाणो न विद्यां प्रतिलभते । अतएव सर्वजनावज्ञाकारी स्वस्य दुःस्वभावतां प्रकटयति । न केवलं विनयादीनामेव घातको मानो यावत् त्रिवर्गस्य धर्मार्थकामलक्षणस्य । मदावलिप्तस्य हि नेन्द्रियजयः, तदधीनश्च धर्मः कथं स्यात् ? । अर्थोऽपि राजादिसेवापरायत्तवृत्तिर्मानस्तब्धस्य कथं स्यात् ? । कामस्तु मार्दवमूल एव, तत् कथं मानस्तब्धे स्थाणाविव भवेत् ? । किञ्च, अनन्धोऽन्धः क्रियतेऽनेनेत्यन्धङ्करणो मानः । केषां ? । नृणाम् । किं कुर्वन् ? । लुम्पन् । किं तत् ? । विवेकलोचनं विवेकः कृत्याकृत्यविचारणं स एव लोचनम्, "एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेकः" इति वचनात् । मानवतो हि वृद्धसेवामकुर्वाणस्य विवेकलोचनलोपनमवश्यंभावि, तस्मिंश्च सत्यन्धङ्करणत्वं मानस्य सुवचमेव ॥ १२ ॥

इदानीं मानस्य भेदानुपदर्शयंस्तत्फलमाह—

जातिलाभकुलैश्वर्यबलरूपतपःश्रुतैः ।
कुर्वन् मदं पुनस्तानि हीनानि लभते जनः ॥१३॥

जातिश्च लाभश्चेत्यादिद्वन्द्वः, तैर्मदं मदविप्तचित्ततां कुर्वन्, तान्येव जात्यादीनि जन्मान्तरे हीनानि लभते।

अत्रान्तरश्लोकाः—

जातिभेदान् नैकविधानुत्तमाधममध्यमान्।
दृष्ट्वा को नाम कुर्वीत जातु जातिमदं सुधीः॥ १॥
उत्तमां जातिमाप्नोति हीनामाप्नोति कर्मतः।
तत्राशाश्वतिकीं जातिं को नामासाद्य माद्यतु॥ २॥
अन्तरायक्षयादेव लाभो भवति नान्यथा।
ततश्च वस्तुतत्त्वज्ञो न लाभमदमुद्वहेत्॥ ३॥
परप्रसादशक्त्यादिभवे लाभे महत्यपि।
न लाभमदमृच्छन्ति महात्मानः कथञ्चन॥ ४॥
अकुलीनानपि प्रेक्ष्य प्रज्ञाश्रीशीलशालिनः।
न कर्तव्यः कुलमदो महाकुलभवैरपि॥ ५॥
किं कुलेन कुशीलस्य सुशीलस्यापि तेन किम्।
एवं विदन् कुलमदं विदध्याद् न विचक्षणः॥ ६॥
श्रुत्वा त्रिभुवनैश्वर्यसंपदं वज्रधारिणः।
पुरग्रामधनादीनामैश्वर्ये कीदृशो मदः॥ ७॥
गुणोज्ज्वलादपि भ्रश्येद् दोषवन्तमपि श्रयेत्।
कुशीलस्त्रीवदैश्वर्यं न मदाय विवेकिनाम्॥ ८॥
महाबलोऽपि रोगाद्यैरबलः क्रियते क्षणात्।
इत्यनित्ये बले पुंसां युक्तो बलमदो नहि॥ ९॥

बलवन्तोऽपि जरसि मृत्यौ कर्मफलान्तरे ।
अबलाश्चेत्, ततो हन्त ! तेषां बलमदो मुधा ॥ १० ॥
सप्तधातुमये देहे चयापचयधर्मिणि ।
जरारुजाभिभाव्यस्य को रूपस्य मदं वहेत् ॥ ११ ॥
सनत्कुमारस्य रूपं तत्क्षयं च विचारयन् ।
को वा सकर्णः स्वप्नेऽपि कुर्याद् रूपमदं किल ॥ १२ ॥
नाभेयस्य तपोनिष्ठां श्रुत्वा वीरजिनस्य च ।
को नाम स्वल्पतपसि स्वकीये मदमाश्रयेत् ॥ १३ ॥
येनैव तपसा त्रुट्येत् तरसा कर्मसंचयः ।
तेनैव मददिग्धेन वर्धते कर्मसंचयः ॥ १४ ॥
स्वबुद्ध्या रचितान्यन्यैः शास्त्राण्याध्राय लीलया ।
सर्वज्ञोऽस्मीति मदवान् स्वकीयाङ्गानि खादति ॥ १५ ॥
श्रीमद्गणधरेन्द्राणां श्रुत्वा निर्माणधारणे ।
कः श्रयेत् श्रुतमदं सकर्णहृदयो जनः ॥ १६ ॥

केचित्तु ऐश्वर्यतपसोः स्थाने वाल्लभ्यबुद्धिमदौ पठन्ति, उपदिशन्ति च,—

द्रमकैरिव च दुष्कर्मकमुपकारनिमित्तकं परजनस्य ।
कृत्वा यद् वाल्लभ्यकमवाप्यते को मदस्तेन ॥ १ ॥
गर्वं परप्रसादात्मकेन वाल्लभ्यकेन यः कुर्यात् ।
तद्वाल्लभ्यकविगमे शोकसमुदयः परामृशति ॥ २ ॥

(१) च भ -बधर्मचः ।

तथा —

शब्दशोद्भावकचनवज्ञतिविचारचार्यावधारणायेषु ।
बुद्धाङ्कविधिविकल्पेष्वनन्तपर्यायवृद्धेषु ॥ ३ ॥
पूर्वपुरुषसिंहानां विज्ञानातिशयसागरमनन्तम् ।
श्रुत्वा सांप्रतपुरुषाः कथं स्वबुद्ध्या मदं यान्ति ? ॥४॥१३॥

मानस्य स्वरूपं भेदांश्च प्रतिपाद्य, इदानीं समानप्रतिपक्षभूतं मार्दवं मानजयोपायमुपदिशति,—

उत्सर्पयन् दोषशाखा गुणमूलान्यधो नयन् ।
उन्मूलनीयो मानद्रुस्तन्मार्दवसरित्प्लवैः ॥ १४ ॥

मान एव द्रुर्द्रुम उन्नतिविशेषधारित्वेन । मानद्रुमयोः साधर्म्यमाह,—उत्सर्पयन्नूर्ध्वं नयन् दोषा एव प्रसरणशीलत्वेन शाखा दोषशाखास्ताः, गुणा एव मूलानि गुणमूलानि तान्यधो नयन् न्यक्कुर्वन् । केनोन्मूलनीयः ? मार्दवसरित्प्लवैर्मार्दवमेव सततवाहितया सरित् तस्याः प्लवैः प्रसरैः । मदद्रुमो हि यथा यथा वर्धते तथा तथा गुणमूलानि तिरोदधाति, दोषशाखाश्च विस्तारयति । तदयं कुठारादिभिरुन्मूलयितुमशक्यो मार्दवभावनासरित्प्रवाहेण समूलमुन्मूलनीय इत्यर्थः ।

अत्रान्तरश्लोकाः—

मार्दवं नाम मृदुता तच्चौद्धत्यनिषेधनम् ।
मानस्य पुनरौद्धत्यं स्वरूपमनुपाधिकम् ॥ १ ॥

अन्तः स्पृशेद् यत्र यत्रौद्धत्यं जात्यादिगोचरम् ।
तत्र तस्य प्रतीकारहेतोर्मार्दवमाश्रयेत् ॥ २ ॥
सर्वत्र मार्दवं कुर्यात् पूज्येषु तु विशेषतः ।
येन पापाद् विमुच्येत पूज्यपूजाव्यतिक्रमात् ॥ ३ ॥
मानाद् बाहुबलिर्बद्धो लताभिरिव पाप्मभिः ।
मार्दवात् तत्क्षणं मुक्तः सद्यः संजातकेवलः ॥ ४ ॥
चक्रवर्ती त्यक्तसङ्गो वैरिणामपि वेश्मसु ।
भिक्षायै यात्यहो ! मानच्छेदायामृदु मार्दवम् ॥ ५ ॥
चक्रवर्त्यपि तत्कालदीक्षितो रङ्कसाधवे ।
नमस्यति त्यक्तमानश्चिरं च वरिवस्यति ॥ ६ ॥
एवं च मानविषयं परिमृश्य दोषं
ज्ञात्वा च मार्दवनिषेवणजं गुणौघम् ।
मानं विहाय यतिधर्मविशेषरूपं
सद्यः समाश्रयत मार्दवमेकतानाः ! ॥७॥१४॥

इदानीं मायाकषायस्वरूपमाह—

असूनृतस्य जननी परशुः शीलशाखिनः ।
जन्मभूमिरविद्यानां माया दुर्गतिकारणम् ॥१५॥

असूनृतस्यानृतस्य जननीव जननी, मायामन्तरेण प्रायेणासूनृतस्याभावात्, माया' इति वक्ष्यमाणं संबध्यते, माया वञ्चनात्मकः परिणामः, तथा, परशुः कुठारः शीलं सुस्वभावता तदेव

शाखी तस्य परशुरिव परशुः, च्छेदकत्वात्; तथा जन्मभूमि-रुत्पत्तिस्थानम्, कासाम्? अविद्यानां मिथ्याज्ञानानाम्। सा च दुर्गतेः कारणमिति प्रधानफलनिर्देशः॥ १५॥

परवञ्चनार्थं प्रयुक्ताया मायायाः परमार्थतः स्ववञ्चनमेव फलमित्याह—

कौटिल्यपटवः पापा मायया बकवृत्तयः।
भुवनं वञ्चयमाना वञ्चयन्ते स्वमेव हि॥१६॥

मायया तृतीयकषायेण भुवनं जगद् वञ्चयमानाः प्रतारयन्तः स्वमेवात्मानमेव वञ्चयन्ते। के? पापाः पापकर्मकारिणः। पाप-कर्मनिह्नवार्थमेव बकवृत्तयः, यथा बको मत्स्यादिवञ्चनार्थं मन्दं मन्दं विचेष्टते तथा तेऽपि जगद्वञ्चनार्थं तथा चेष्टन्ते यथा बक-सदृशा भवन्ति। ननु मायया जगद्वञ्चनम्, तस्याश्च निह्नवः, इति कुत इयन्तं भारं ते वोढुं समर्थाः? इत्याह—कौटिल्यपटवः कौटिल्यपाटवरहितो हि न कदाचित् परं वञ्चयते, नवा कदाचिद् निह्नुत इति,कौटिल्यपाटवे तु द्वयं भवति परवञ्चनं वञ्चनाच्छादनं चेति।

अत्रान्तरश्लोकाः—

कूटषाड्गुण्ययोगेन च्छलाद् विश्वस्तघातनात्।
अर्थलोभाच्च राजानो वञ्चयन्तेऽखिलं जनम्॥ १॥
तिलकैर्मुद्रया मन्त्रैः क्षामतादर्शनेन च।
अन्तःशून्या बहिःसारा वञ्चयन्ते द्विजा जनम्॥ २॥

कूटाः कूटतुलामानाद्युक्रियाकारियोगतः ।
वञ्चयन्ते जनं मुग्धं मायाभाजो वणिग्जनाः ॥ ३ ॥
जटामौण्ड्यशिखाभस्मवल्कलाग्न्यादिधारणैः ।
मुग्धं श्राद्धं गर्धयन्ते पाखण्डा हृदि नास्तिकाः ॥ ४ ॥
अरक्ताभिर्भावहावलीलागतिविलोकनैः ।
कामिनो रञ्जयन्तीभिर्वेश्याभिर्वञ्च्यते जगत् ॥ ५ ॥
प्रतार्य कूटैः शपथैः कृत्वा कूटकपर्दिकाम् ।
धनवन्तः प्रतार्यन्ते दुरोदरपरायणैः ॥ ६ ॥
दम्पती पितरः पुत्राः सोदर्याः सुहृदो निजाः ।
ईशा भृत्यास्तथान्येऽपि माययाऽन्योन्यवञ्चकाः ॥ ७ ॥
अर्थलुब्धा गतघृणा बन्दकारा मलिम्लुचाः ।
अहर्निशं जागरूकाश्छलयन्ति प्रमादिनम् ॥ ८ ॥
कारवाश्चान्त्यजाश्चैव स्वकर्मफलजीविनः ।
माययाऽलीकशपथैः कुर्वते साधुवञ्चनम् ॥ ९ ॥
व्यन्तरादिकुयोनिस्था दृष्ट्वा प्रायः प्रमादिनः ।
क्रूराश्छलैर्बहुविधैर्बाधन्ते मानवान् पशून् ॥ १० ॥
मत्स्यादयो जलचराश्छलात् स्वापत्यभक्षकाः ।
बध्यन्ते धीवरैस्तेऽपि माययाऽऽनायपाणिभिः ॥ ११ ॥
नानोपायैर्मृगयुभिर्वञ्चनप्रवणैर्जडाः ।
निबध्यन्ते विनाश्यन्ते प्राणिनः स्थलचारिणः ॥ १२ ॥
नभश्चरा भूरिभेदा वराका लावकादयः ।
बध्यन्ते माययाऽत्युग्रैः स्वल्पकग्रासगृध्नुभिः ॥ १३ ॥

तद्देवं सर्वलोकेऽपि परवञ्चकतापराः ।

स्वस्य धर्मं सद्गतिं च नाशयन्तः स्ववञ्चकाः ॥ १४ ॥

तथा,—

तिर्यग्जातेः परं बीजमपवर्गपुरार्गला ।

विश्वासद्रुमदावाग्निर्माया ज्ञेया मनीषिभिः ॥ १५ ॥

मल्लिनाथः पूर्वभवे कृत्वा मायां तनीयसीम् ।

मायाशल्यमनुत्खाय स्त्रीत्वं प्राप जगत्पतिः ॥१६॥१६॥

इदानीं मायाजयाय तत्प्रतिपक्षभूतमार्जवमुपदिशन्नाह—

तदार्जवमहौषध्या जगदानन्दहेतुना ।

जयेज्जगद्द्रोहकरीं मायां विषधरीमिव ॥१७॥

यतो माया एवंविधा तत् तस्माद् मायां विषधरीमिव जयेत् । मायाविषधर्योः साधर्म्यमाह—जगद्द्रोहकरीं जगतो जङ्गम-लोकस्य द्रोहोऽपकारस्तं करोतीत्येवंशीला जगद्द्रोहकरी ताम् । केन जयेत्? आर्जवमहौषध्या आर्जवमकौटिल्यं तदेव महानुभावा ओषधिर्महौषधिस्तया । उभयोः साधर्म्यमाह—जगदानन्दहेतुना जगतो जंगमलोकस्य यथायथं य आनन्दः कायारोग्यप्रभवः प्रीति-विशेषो वञ्चकत्वपरिहारेण कषायजयाद् मोक्षरूपश्च तस्य हेतुना कारणेन ।

अत्रान्तरश्लोकाः—

आर्जवं सरलः पन्था मुक्तिपुर्याः प्रकीर्तितः ।

आचारविस्तरः शेषो बाह्या अपि यदूचिरे ॥ १ ॥

सर्वं जिह्मं मृत्युपदमार्जवं ब्रह्मणः पदम् ।
एतावाञ्ज्ञानविषयः प्रलापः किं करिष्यति ? ॥२॥ इति ।
भवेयुरार्जवजुषो लोकेऽपि प्रीतिकारणम् ।
कुटिलादुद्विजन्ते हि जन्तवः पन्नगादिव ॥ ३ ॥
अजिह्मचित्तवृत्तीनां भववासस्थामपि ।
अकृत्रिमं मुक्तिसुखं स्वसंवेद्यं महात्मनाम् ॥ ४ ॥
कौटिल्यशङ्कुना क्लिष्टमनसां वञ्चकात्मनाम् ।
परव्यापादनिष्ठानां स्वप्नेऽपि स्यात् कुतः सुखम् ॥ ५ ॥
समग्रविद्यावैदुष्येऽधिगतासु कलासु च ।
धन्यानामुपजायेत बालकानामिवार्जवम् ॥ ६ ॥
अज्ञानामपि बालानामार्जवं प्रीतिहेतवे ।
किं पुनः सर्वशास्त्रार्थपरिनिष्ठितचेतसाम् ? ॥ ७ ॥
स्वाभाविकी हि ऋजुता कृत्रिमा कुटिलात्मता ।
ततः स्वाभाविकं धर्मं हित्वा कः कृत्रिमं श्रयेत् ॥ ८ ॥
छलपैशुन्यवक्रोक्तिवञ्चनाप्रवणे जने ।
धन्याः केचिद् निर्विकाराः सुवर्णप्रतिमा इव ॥ ९ ॥
श्रुताब्धिपारप्राप्तोऽपि गौतमो गणभृद्वरः ।
अहो! शैक्ष इवाश्रौषीदार्जवाद् भगवद्गिरः ॥ १० ॥
अशेषमपि दुष्कर्म ऋज्वालोचनया क्षिपेत् ।
कुटिलालोचनां कुर्वन्नल्पीयोऽपि विवर्धयेत् ॥ ११ ॥
काये वचसि चित्ते च समन्तात् कुटिलात्मनाम् ।
न मोक्षः, किन्तु मोक्षः स्यात् सर्वत्राकुटिलात्मनाम् ॥१२॥

इति निगदितमुग्रं कर्म कौटिल्यभाजा-
मृजुपरिणतिभाजां चानवद्यं चरित्रम् ।
तदुभयमपि बुद्ध्या संस्मरन् मुक्तिकामो
निरुपममृजुभावं संश्रयेच्छुद्धबुद्धिः ॥१३॥१७॥

इदानीं लोभकषायस्वरूपमाह—

आकरः सर्वदोषाणां गुणग्रसनराक्षसः ।
कन्दो व्यसनवल्लीनां लोभः सर्वार्थबाधकः ॥१८॥

आकरः खानिः सर्वदोषाणां प्राणातिपातादीनां 'लोहादीनामिव' इति गम्यते ; गुणानां ज्ञानादीनां प्राणिनामिव यद् ग्रसनं कवलनं तत्र राक्षस इव राक्षसः ; तथा, कन्दो मूलाधोऽवयवः, कासां ?, व्यसनवल्लीनां व्यसनानि दुःखानि तान्येव वल्लयस्तासाम्, लोभश्चतुर्थकषायः, तस्य स्वरूपसंग्रहमाह—सर्वार्थबाधकः सर्वेषामर्थस्त इत्यर्था धर्मार्थकाममोक्षलक्षणास्तेषां बाधकः प्रतिकूलः । लोभस्य सर्वदोषाकरत्वम्, गुणघातकत्वम्, व्यसनहेतुत्वं सर्वपुरुषार्थघातकत्वं च प्रसिद्धमेव ॥ १८ ॥

लोभस्य दुर्जयत्वं श्लोकत्रयेणाह—

धनहीनः शतमेकं सहस्रं शतवानपि ।
सहस्राधिपतिर्लक्षं कोटिं लक्षेश्वरोऽपि च ॥१९॥
कोटीश्वरो नरेन्द्रत्वं नरेन्द्रश्चक्रवर्तिताम् ।
चक्रवर्ती च देवत्वं देवोऽपीन्द्रत्वमिच्छति ॥२०॥

इन्द्रत्वेऽपि हि संप्राप्ते यदिच्छा न निवर्तते।
मूले लघीयांस्तल्लोभः सराव इव वर्धते॥ २१॥

स्पष्टम्।

अत्रान्तरश्लोकाः—

हिंसेव सर्वपापानां मिथ्यात्वमिव कर्मणाम्।
राजयक्ष्मेव रोगाणां लोभः सर्वागसां गुरुः॥ १॥
अहो! लोभस्य साम्राज्यमेकच्छत्रं महीतले।
तरवोऽपि निधिं प्राप्य पादैः प्रच्छादयन्ति यत्॥ २॥
अपि द्रविणलोभेन ते द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः।
स्वकीयान्यधितिष्ठन्ति प्राग्निधानानि मूर्च्छया॥ ३॥
भुजङ्गगृहगोधाखुमुख्याः पञ्चेन्द्रिया अपि।
धनलोभेन लीयन्ते निधानस्थानभूमिषु॥ ४॥
पिशाचमुद्गलप्रेतभूतयक्षादयो धनम्।
स्वकीयं परकीयं वाऽप्यधितिष्ठन्ति लोभतः॥ ५॥
भूषणोद्यानवाप्यादौ मूर्च्छितास्त्रिदशा अपि।
च्युत्वा तत्रैव जायन्ते पृथ्वीकायादियोनिषु॥ ६॥
प्राप्योपशान्तमोहत्वं क्रोधादिविजये सति।
लोभांशमात्रदोषेण पतन्ति यतयोऽपि हि॥ ७॥
एकामिषाभिलाषेण सारमेया इव द्रुतम्।
सोदर्या अपि युध्यन्ते धनलेशजिघृक्षया॥ ८॥
लोभाद् ग्रामाद्रिसीमानमुद्दिश्य गतसौहृदाः।
ग्राम्या नियुक्ता राजानो वैरायन्ते परस्परम्॥ ९॥

हासशोकद्वेषहर्षानसतोऽप्यात्मनि स्फुटम् ।
स्वामिनोऽग्रे लोभवन्तो नाटयन्ति नटा इव ॥ १० ॥
आरभ्यते पूरयितुं लोभगर्तो यथा यथा ।
तथा तथा महच्चित्रं मुहुरेष विवर्धते ॥ ११ ॥
अपि नामैष पूर्येत पयोभिः पयसां पतिः ।
न तु त्रैलोक्यराज्येऽपि प्राप्ते लोभः प्रपूर्यते ॥ १२ ॥
अनन्ता भोजनाच्छादविषयद्रव्यसंचयाः ।
भुक्तास्तथापि लोभस्य नांशोऽपि परिपूर्यते ॥ १३ ॥
लोभस्त्यक्तो यदि तदा तपोभिरफलैरलम् ।
लोभस्त्यक्तो न चेत् तर्हि तपोभिरफलैरलम् ॥ १४ ॥
मृदित्वा शास्त्रसर्वस्वं मयैतदवधारितम् ।
लोभस्यैकस्य हानाय प्रयतेत महामतिः ॥१५॥१८॥२०॥२१॥

लोभस्वरूपं निरूप्य तज्जयोपायमुपदिशति—

लोभसागरमुद्वेलमतिवेलं महामतिः ।
संतोषसेतुबन्धेन प्रसरन्तं निवारयेत् ॥२२॥

लोभ एवाप्राप्तपारत्वेन सागरस्तम्, उद्वेलमुद्गतवेलं तत्तदुत्कलिकावत्त्वेन विवृद्धोच्छ्रायम्, अतिवेलं भृशम्, एतच्च 'निवारयेत्' इति क्रियाया विशेषणम् । 'प्रसरन्तम्' इति लोभसागरस्य विशेषणम् । महामतिर्मुनिः । निवारणकारणमुपदिशति—संतोषसेतुबन्धेन संतोषो लोभप्रतिपक्षभूतो मनोधर्मः स एव सेतुबन्धो

Dâna Kriyâ Kaumudî, Fasc. 1--2 @ /10/ each	1	4
*Dasa Rupa (Text), Fasc. 2--3, @ /10/ each	1	4
Dharmabindu, Fasc. 1, @ /10/ each	0	10
Dictionary of the Kashmiri Language, Part I	15	0
Gadadhara Paddhati Kâlasâra Vol. 1, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Ditto Âchârasârah Vol. II, Fasc. 1-4 @ /10/ each	3	2
Gobhiliya Grihya Sutra, Vol. I @ /10/ each	8	2
Ditto Vol. II. Fasc. 1-2 @ 1/4/ each	2	8
Ditto (Appendix) Gobhila Parisista	2	0
Ditto Grihya Sangraha	0	10
Gopatha Brahman of Atharva Veda (Text and English), Fasc. 1-2, @ 1/- each	2	0
Haralata	1	14
Institutes of Vishnu (Text), Fasc. 1--2, /10/ each	1	4
Kala Madhava (Text), Fasc. 1--4, @ /10/ each	2	8
Kâla Viveka, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Karmapradiph, Fasc. I	1	4
Kâtantra, Fasc 1-6 @ /12/ each	4	8
Katha Sarit Sagara (English), Fasc 1--14 @ 1/- each	14	0
Kavi Kalpa Lata, Fasc. 1	0	10
Kavindravacana Samuccayah	3	8
Kiranavali, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Kûrma Purâṇa, Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
*Lalita Vistara (Text), Fasc. 2--6 @ /10/ each	3	2
* Ditto (English), Fasc. 1--3 @ 1/- each	3	0
Madana Pârijâta, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Mahâ-bhâṣya-pradîpôdyôta, Vol. I, Fasc. 1-9 ; Vol. II, Fasc. 1-12; Vol. III, Fasc. 1-10 @ /10/ each	19	6
Ditto Vol. IV, Fasc. 1--4 @ /14/ each	3	12
Maitra, or Maitrayianiya Upanishad, Fasc. 1	0	10
Manutikâ Sangraha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Mârkaṇḍêya Purâṇa, (English) Fasc. 1-9 @ 1/- each	9	0
*Markandeya Purana (Text), Fasc. 4-7 @ /10/ each	2	8
*Mimâṁsâ Darçana, (Text) Fasc. 9, 11--17 @ /10/ each	5	0
Mirror of Composition (English), Fasc. 1--4 @ 1/- each	4	0
Mugdhabodha Vyakarana, Vol. I, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Nirukta (2nd edition), Vol. I, Fasc. 1--2 @ 1/4/	2	8
*Nirukta (old edition), Vol. I, Fasc. 1, 2, 4, 5. 6; Vol. II, Fasc. 5, 6 ; Vol. III, Fasc. 1--6 ; Vol. IV, Fasc. 1--8 @ /10/ each	13	2
Nityâcârapaddhati, Fasc 1--7 @ /10/ each... ...	4	6
Nityâcârapradîpa, Vol. I, Fasc. 1--8, Vol. II, Fasc. 1--4 @ /10/ each ...	7	8
Nrisimha Tapani of Atharva-Veda (Text), Fasc. 1--3 @ /10/ each ...	1	14
Nyayabindutikâ, Fasc. 1 @ /10/ each	0	10
Nyaya Vartika Tatparya Parisudhi, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
*Nyayavârtika, (Text), Fasc. 2--7 @ /10/ each	3	12
Nyayasarah	2	0
Padumawati, Fasc. 1-6 @ 2/ each	12	0
Parâçara Smṛti, Vol. I, Fasc. 2-8; Vol. II, Fasc. 1--6 ; Vol III, Fasc. 1--6 @ /10/ each	11	14
Parâçara, Institutes of (English) @ 1/- each	1	0
*Paricista Pravan (Text), Fasc. 5 @ /10/ each	0	10
Pariksamukha Sutram	1	0
Prabandhacintâmaṇi (English) Fasc. 1--3 @ 1/4/ each	3	12
Prakrita-Paingalam, Fasc. 1--7 @ /10/ each	4	6
Prakrita Lakshanam	1	8
Prthviraj Vijaya, Fasc. 1	0	10
Rasarnavam, Fasc. 1-3	3	12
Ravisiddhanta Manjari, Fasc. 1	0	10
Saddarsana-Samuccaya, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Sâdukti-karṇa-mrita, Fasc 1 @ /10/ each	0	10
Samaraicca Kaha Fasc. 1-7, @ /10/ each	4	6
*Samvada Sanhita, Vol. 1, Fasc. 1-4, 6--10 ; Vol. 2, Fasc. 2--6 ; Vol. 3. Fasc. 1--7 ; Vol. 4, Fasc. 1--6 ; Vol. 5, Fasc 1--8 @ /10/ each ...	21	14
*Sankara Vijaya (Text) Fasc. 2--3 @ /10/ each	1	4
*Sankhya Aphorisms of Kapila (English), Fasc. 2	1	0
*Sankhya Pravachana Bhashya, Fasc. 2	0	10
Sâṅkhya Sûtra Vṛtti, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
Siva Parinahya, Fasc. 1--2	1	4
Six Buddhist Nyaya Tracts.	0	10

Title	Rs.	As.
Smriti Prakasha, Fasc. 1 ...	0	10
Sräddha Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	3	12
Srauta Sutra of Latyayana (Text), Fasc. 1-9 @ /10/ each ...	5	10
Sri Surisarvasvam, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1	14
Suçruta Saṁhitā, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/- each ...	1	0
Suddhikaumudī, Fasc. 1-4 @ /10/ each ...	2	8
Sundaranandam Kavyam ...	1	6
Suryya Siddhanta Fasc. 1-2 @ 1/4 each ...	2	8
Syainika Sastra ...	1	0
* Taitteriya Saṁhitā, (Text) Fasc. 17-45 @ /10/ each ...	18	2
*Taittiriya Aranyaka of Black Yajpur Veda (Text), Fasc. 5-11 @ /10/ each	4	6
Taittreya Brahmaṇa, (Text), Fasc. 1-24 @ /10/ each ...	15	0
Taittiriya Pratisakhya (Text), Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1	14
Tāṇḍya Brāhmaṇa, (Text), Fasc. 13-18 @ /10/ each ...	3	12
Tantra Vārtika (English) Fasc. 1-14 @ 1/4/ each ...	17	8
* Tattva Cintāmaṇi, Vol. I, Fasc. 2-9, Vol II, Fasc. 4-10, Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1-5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1-12 @ /10/ each	21	14
Tattva Cintamani Didhiti Prakas, Fasc. 1-6, @ /10/ each ...	3	12
Tattva Cintamani Didhiti Vivriti, Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-3, Vol. III, Fasc. 1 @ /10/ each ...	7	8
*Tattvarthadhigama Sutram, Fasc. 2-3 @ /10/ each ...	1	4
Tirthacintamoni, Fasc, 1-4, @ /10/ each ...	2	8
Trikāṇḍa-Maṇḍanam, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1	14
Tul'si Satsai, Fasc. 1-5 @ /10/ each ...	3	2
Upamita-bhava-prapañca-kathā, Fasc. 1-14 @ /10/ each ...	8	12
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1-6 @ 1/- each ...	6	0
Vajjalaggam, Fasc. 1 ...	0	10
Vallāla Carita, Fasc 1 @ /10/ ...	0	10
Varaha Purana (Text), Fasc. 2-14 @ /10/ each ...	8	2
Varṣa Kriyā Kaumudī, Fasc 1-6 @ /10/ each ...	3	12
Vāyu Purāṇa, (Text, Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /10/ each ...	8	2
*Vedanta Sutras (Text), Fasc 7-13 @ /10/ each ...	4	6
Vidhāna Pārijata, Fasc. 1-8 Vol. II, Fasc. 2 @ /10/ each ...	5	10
Ditto Vol. II, Fasc. 2-5 @ 1/4/ ...	5	0
Ditto Vol. III, Fasc. 1 ...	0	10
Vishahitam, Fasc. 1 ...	0	10
Vivādaratnākara, Fasc. 1-7 @ /10/ each ...	4	6
Vrhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	3	12
*Vrhannaradiya Purana (Text, Fasc. 3-6 @ /10/ each ...	2	8
Yogasāstra Fasc. 1-5 ...	5	0
Yoga Sutra of Patanjali (Text and English), Fasc. 1-5 @ 1/ each ...	5	0

Tibetan Series.

Title	Rs.	As.
Amarkosha, Fasc 1-2 ...	4	0
Amartika Kamdhenuh ...	1	0
Baudhastotrasangraha, Vol. I ...	2	0
A Lower Ladakhi version of Kesarsaga, Fasc. 1-4 @ 1/- each ...	4	0
Nyayabindu (A Bilinguel Index) ...	1	0
Nyayabindu of Dharmakirti, Fasc. 1-2 ...	2	0
Pag-Sam S'hi Tiñ, Fasc. 1-4 @ 1/- each ...	4	0
Prajna Pradipah ...	1	0
Rtogs brjod dpag hkhri S'iñ (Tib. & Sans. Avadāña Kalpalatā) Vol. I, Fasc. 1-13; Vol. II. Fasc. 1-12 @ 1/- each ...	25	0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc 1-5; Vol. II, Fasc. 1-3; Vol. III, Fasc 1-6, @ 1/ each	14	0
Timed-Kun-Din ...	1	0

Title	Rs.	As.
Notice of Sanskrit Manuscripts. Fasc. 1-35 @ 1/ each ...	35	0
Ditto ditto (Palm-leaf and selected paper MSS.) @ 3/- each ...	6	0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ...	5	0
Report on the Search of Sanskrit MSS., 1895-1900, 1901-1905, and 1906-1911 @ /8/ each ...	1	8

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c. must be made payable to the "Treasurer Asiatic Society," only.

8-4-18.

Books are supplied by V. P. P